

मत्स्य पुराणम् ।

महर्षि वेदव्यास प्रणीतम्

विंश उपाधिं प्राणिना

शौजीवानन्दे विद्यासागरभट्टेऽभ्यर्च्येण

संस्कृत्य प्रकाशितम् ।

कलिकाता नगरे ।

सरस्वती यन्त्रेण द्रितम् ।

मत्स्यपुराणम् ।

—००—

श्रीगणेशायनमः ।

प्रघण्डताण्डवाटोपे प्रक्षिप्ता येन दिग्गजाः ।

भवन्तु विघ्नभङ्गाय भवस्य चरैशाम्बुजाः ॥

अताल्लादुत्पतिष्णो भ्रूकरवसतयोयस्य पुच्छाभिघाता

दूर्ध्वं ब्रह्माण्डखण्डव्यतिकरविहितवपत्यथेनापतन्नि

विष्णोर्मत्स्यप्रावतारे सकलवसुमतीरुण्डलं व्यंशुमानं

तस्यास्योदीरितानां ध्वनिरपहरतादयिवम्भः श्रुतीनाम् ॥२॥

नारायणं नमस्तुत्य नरहृद्वैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं वप्रासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ३ ॥

अजोऽपि यः क्रियार्थागाच्चारायण इति कृतः ।

त्रिगुणाय त्रिवेदाय नमस्तस्मै स्वयम्भुवे ॥ ४ ॥

मूतमेकान्तस्यासीनं नैमिषारण्यवाङ्मनः ।

मुनयो दीर्घसत्वान्ते पप्रच्छुर्दीर्घमंहिताम् ॥ ५ ॥

प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्म्यासु ललितासु च ।

कथासु गीतकाद्यासु अभिनव्य सुहृर्मुहुः ॥ ६ ॥

कथितानि पुराणानि यान्यस्माकं त्वयानघ ! ।

तान्येवास्मृतकल्पानि श्रोतुमिच्छामहे पुनः ॥ ७ ॥

कथं मसर्जं भगवान् लोकनायस्वराचरम् ।

कस्माच्च भगवान्विष्णुर्मत्स्यरूपतमाश्रितः ॥ ८ ॥

भैरवत्वं भवस्यापि पुराणित्वञ्च गच्छति ।

प्रथमोऽध्यायः ।

कस्य हेतोः कपालित्वं जगाम वृषभध्वजः ॥

सर्वमेतत्समाचक्ष्व सूत ! विस्तरशः क्रमात् ।

त्वद्वाक्येनामृतस्यैव न तृप्तिरिह जायते ॥ १० ॥

उवाच । पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः ! ।

मात्स्यं पुराणं मखिलं यज्जगाद् गदाधरः ॥ ११ ॥

पुरा राजा मनुर्नाम चीर्णवान् विपुलन्तपः ।

पुत्रे राज्यं समारोप्य क्षमावान् रविनन्दन. ॥ १२ ॥

मलयस्यैकदेशे तु सर्वात्मगुणसंयुतः ।

समदुःखसुखीवीरः प्राप्तवान् योगमुत्तमम् ॥ १३ ॥

बभूव वरदद्यास्य वर्षायुतशते गते ।

वरम्बृणोष्व प्रीवाच प्रीतः स कमलासनः ॥ १४ ॥

एवमुक्त्वाऽब्रवीद्राजा प्रणम्य स पितामहम् ।

एकमेवाहमिच्छामि त्वत्ता वरमुत्तमम् ॥ १५ ॥

भूतग्रामस्य सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ।

भवेयं रक्षणायालं प्रलये समुपस्थिते ॥ १६ ॥

एवमस्त्विति विश्वात्मा तत्रैवान्तरधीयत ।

पुष्यवृष्टिः सुमहती खात्पपात सुरार्पिता ॥ १७ ॥

कदाचिदाश्रमं तस्य कुर्वतः पितृतर्पणम् ।

पपात पाण्डुो रूपरिशफरी जलसंयुता ॥ १८ ॥

दृष्ट्वा तच्छफरीरूपं स दयालुर्महीपतिः ।

रक्षणायाकरोद्यत्तं स तस्मिन् करकंदरे ॥ १९ ॥

अहीरात्रेण चैकेन पीडया हलविरुतः ।

सोऽभवन्नक्षत्ररूपेण पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥ २० ॥

स तमादात् सणिके प्राग्निपञ्जलचारिणम् ।

तत्रापि चैकरात्रेण हस्ततयमवधत् ॥ २१ ॥
 पुनः प्राहार्तनादेन सहस्रकिरणात्मजम् ।
 समत्स्यः पाहि पाहीति त्वामहं शरणङ्गतः ॥ २२ ॥
 ततः स कूपे तं मत्स्यं प्राहिषीद्रविन्दनः ।
 यदा न माति तत्रापि कूपे मत्स्यः सरोदरे ॥ २३ ॥
 त्रिभोऽसौ पृथुतामागात्पुनर्ग्रीजनसन्निताम् ।
 तत्राप्याह पुनर्दीनः पाहि पाहि नृपोत्तम ! ॥ २४ ॥
 तत्रः स मनुना त्रिभोगङ्गायांमप्यवधत् ॥
 यदा तदा समुद्रे तं प्राक्षिपन्मेदिनीपतिः ॥ २५ ॥
 यदा समुद्रे मखिलं व्याप्यासौ समुपस्थितः ।
 तदा प्राह मनुर्भीतः कोऽपि त्वमसुरेतरः ॥ २६ ॥
 अथवा वासुदेवस्त्वमन्य ईदृक्कथं भवेत् ।
 योजनायुतविंशत्या कस्य तुल्यं भवेत्पुः ॥ २७ ॥
 ज्ञातस्त्वं मत्सररूपेण मा खेदयसि केशव ! ।
 हृषीकेश ! जगन्नाथ ! जगन्नाम ! नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥
 एवमुक्तः स भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः ।
 साधु साध्विति चावाच सम्यग् ज्ञातस्त्वयानघ ! ॥ २९ ॥
 अचिरेणैव कालेन मेदिनी मेदिनीपते ! ।
 भविष्यति जले मग्ना सयेलवनकानना ॥ ३० ॥
 नौरियं सर्वदेवानां निकायेन विनिर्मिता ।
 महाजीवनिकायस्य रक्षणार्थं महीपते ! ॥ ३१ ॥
 खेदाण्डजोद्भिर्जाये वै येच जीवा जरायुजाः ॥
 अस्यां निधाय सर्वांस्ताननाथान् पाहि सुव्रत ! ॥ ३२ ॥
 युगात्सवाताभिहता यदा भवति नौर्तृप ! ।

शृङ्गऽस्मिन्मम राजेन्द्र ! तदेमां संयमिष्यसि ॥ ३३ ॥

ततो लयान्ते सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ।

ब्रजापतिस्त्वं भविता जगतः पृथिवीपते ! ॥ ३४ ॥

एवं कृतयुगस्यादौ सर्वज्ञो धृतिमान्मृपः ।

मन्वन्तराधिपश्चापि देवपूज्यो भविष्यसि ॥ ३५ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच । एवमुक्त्वा मनुस्तेन पप्रच्छ मधुसूदनम् ।

भगवन् ! कियद्भिर्वर्षैर्भविष्यत्यन्तरक्षयः ॥ १ ॥

सत्वानि च कथं नाथ ! रक्षिष्ये मधुसूदन ! ।

त्वया सह पुनर्योगः कथं वा भविता मम ॥ २ ॥

सत्सा उवाच । अथ प्रभृत्वनावृष्टिर्भविष्यति महीतले ।

यावद्द्वर्षशतं साग्रन्दुर्भिर्चमशुभावहम् ॥ ३ ॥

ततोऽल्पसत्वक्षयदा रश्मयः सप्त दारुणाः ।

सप्त सप्तेर्भविष्यन्ति प्रतप्ताङ्गारवर्णिनः ॥ ४ ॥

श्रीर्वानलोऽपि विक्रतिङ्गमिष्यति युगक्षये ।

विषाग्निश्चापि पातालात्सङ्घर्षणमुख्युतः ॥

भवस्यापि ललाटोत्पत्ततीयनयनानलः ॥ ५ ॥

त्रिजगन्निर्दहन् क्षोभं समेष्यति महामुने ! ।

एवं दग्धा मही सर्वा यदास्याङ्गमसन्निभा ॥ ६ ॥

आकाशमृषणा तसम्भविष्यति परन्तप ! ।

ततः सदेवनक्षत्रं जगद्यास्यति सक्षयम् ॥ ७ ॥

सम्बती भीमनादथ द्रोणश्चण्डोबलाहकः ।

विद्युत्पताकः शोणस्तु सर्प ती लयवारिदाः ॥ ८ ॥

अग्निप्रश्नेदसभृतां प्रावयिष्यन्ति मेदिनीम् ।
 ममुद्राः क्षीभमागत्य चैकत्वेन व्यवस्थिताः ॥ ६ ॥
 एतद्विकार्याणामवर्द्धकरिष्यन्ति जगत्त्रयम् ।
 वेदनावमिमां गृह्य सत्ववीजानि सर्वशः ॥ १० ॥
 आरोप्य रज्जुयोगेन मत्प्रदत्तेन सुव्रत ! ।
 संयम्य नावं मच्छृङ्गे मत्प्रभावाभिरक्षितः ॥ ११ ॥
 एकः स्थास्यसि देवेषु दग्धेष्वपि परन्तप ! ।
 सोमसूर्यावहं ब्रह्मा चतुर्लोकममन्वितः ॥ १२ ॥
 नर्मदा च नदी पुण्या मार्कण्डेयोमहान् ऋषिः ।
 भवीवेदाः पुराणाय विद्याभिः सर्वतोऽतम् ॥ १३ ॥
 त्वया मार्हमिदं विशुं स्थास्यत्यन्तरसंक्षये ।
 एवमेकार्णावे जाते चाक्षुषान्तरसंक्षये ॥ १४ ॥
 वेदान् प्रवर्त्तयिष्यामि त्वत्सर्गादौ महीपते ! ।
 इवमुक्त्वा स भगवांस्तर्कवान्तरधीयत ॥ १५ ॥
 मनुरप्यास्थितोयोगं वासुदेवप्रसादजम् ।
 अभ्यसन् यावदाभूतसंप्लवं पूर्वसूचितम् ॥ १६ ॥
 काले यथोक्ते संजाते वासुदेवमुखीदृगते ।
 शृङ्गी प्रादुर्बभूवाथमत्स्यरूपो जनार्दनः ॥ १७ ॥
 भुजङ्गी रज्जरूपेण मनीः पार्श्वमुपागमत् ।
 भूतान् सर्वान् समाकृष्य योगिनारोप्य धर्मवित् ॥ १८ ॥
 भुजङ्गरज्वा मत्स्यस्य शृङ्गे नावमयोजयत् ।
 उपर्युपस्थितस्तस्याः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ १९ ॥
 आभूतसंप्लवे तस्मिन्नतीति योगशायिना ।
 पृष्टेन मनुना प्रोक्तं पुराणं मत्स्यरूपिणा ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

तदिदानीं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व नृषिसत्तमाः ! ॥ २३ ॥

यद्भवद्भिः पुरा पृष्टः सृष्ट्यादिकं महन्दिजाः ! ।

तदेवैकार्णवे तस्मिन् मनुः पप्रच्छ केशवम् ॥ २१ ॥

मनु उवाच । उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव वंशान्मन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितञ्चैव भुवनस्य च विलसम् ॥ २२ ॥

दानधर्मविधिञ्चैव आदकल्पञ्च शाश्वतम् ।

वर्णाश्रमविभागञ्च तथेष्टापूर्त्तं संज्ञितम् ॥ २२ ॥

देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते भुवि ।

तत्सर्वं विस्तरेण त्वं धर्मं वप्राख्यातु महसि ॥ २४ ॥

मत्स्य उवाच । महाप्रलयकालान्त एतदासीत्तमोमयम् ।

प्रसुप्तमिव चातर्क्यमप्रज्ञातं मलक्षणम् ॥ २५ ॥

अविज्ञेयं मविज्ञातं जगत् स्थासु चरिणु च ।

ततः स्वयन्मूरवप्रक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् ॥ २६ ॥

वप्रञ्चयन्नेतदखिलं प्रादुरासीत्तमोनुदः ।

योऽतीन्द्रियः परीवप्रक्तादणुर्ज्यायान् सनातनः ।

नारायण इति ख्यातः स एकः स्वयमुद्भवो ॥ २७ ॥

यः शरीराद्भिध्याय सिंसृक्षुर्विविधं जगत् ।

अपएव ससर्जादी तासु बीजमवासृजत् ॥ २८ ॥

तद्देवाण्डं समभवत्ते मरुष्यमयं महत् ॥

संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ २९ ॥

प्रविश्यान्त महान्तेजाः स्वयमेवात्मसम्भवः ।

प्रभावाद्पि तत्त्वामासा विष्णुत्वमगमत् पुनः ॥ ३० ॥

तदन्तर्भगवानेष सूर्यः समभवत् पुरा ।

आदित्यश्चादिभूतत्वात् ब्रह्मा ब्रह्म पठन्नभूत् ॥ ३१ ॥

दिवं भूमिं समकरोत्तदण्डशकलद्वयम् ।
 सचाकरोद्दिशः सर्वा मध्ये वरीम च शाश्वतम् ॥ ३२ ॥
 जरायुर्मेरुमुख्याश्च शैलास्तस्याभवंस्तदा ।
 यदुत्खन्तदभून्ने घस्तडित्सङ्घातमण्डलम् ॥ ३३ ॥
 नद्योऽण्डनाम्नः सन्भूताः पितरो मनवस्तथा ।
 सप्त येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः ।
 लवणेषुसुराद्याश्च नानारत्नसमन्विताः ॥ ३४ ॥
 स सिद्धचरभूद्देवः प्रजापतिररिन्दम ! ।
 तत्तेजसश्च तत्रैष मार्तण्डः समजायत ॥ ३५ ॥
 मृतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तण्डस्तेन संसृतः ।
 रजोगुणमयं यत्तद्रूपं तस्य महात्मनः ।
 चतुर्मुखः स भगवानभून्नोक्तापितामहः ॥ ३६ ॥
 येन सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
 तमवेहि रजोरूपं महत्सत्वमुदाहृतम् ॥ ३७ ॥
 अथ तृतीयोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । चतुर्मुखत्वमगस्तत्कालोक्तापितामहः ।
 कथं तु लोकानसृजत् ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । तपश्चचार प्रथमसप्तसाक्षां पितामहः ।
 आविर्भूता स्तती वेदाः साक्षां पाद्भूपदक्रमाः ॥ २ ॥
 पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ।
 नित्यं शब्दमयं पुर्यं शतकीटिपविस्तरम् ॥ ३ ॥
 अनन्तरश्च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

मीमांसा न्यायविद्याय प्रमाणाष्टकसंयुताः ॥ ४ ॥
 वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः ।
 मनसः पूर्वकृष्टावै जुता यत्नेन मानसाः ॥ ५ ॥
 मरीचिरभवत् पूर्वं ततोऽचिर्भगवान् ऋषिः ।
 अङ्गिराश्चाभवत्पश्चात् पुलस्त्यस्तदनन्तरम् ॥ ६ ॥
 ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत ।
 प्रचेताश्च ततः पुत्रो वशिष्ठश्चाभवत् पुनः ॥ ७ ॥
 पुत्रो भृगुरभूत्तद्वारदोऽप्यचिरादभूत् ।
 दशेमान् मानसान् ब्रह्मा सुनीन् पुत्रानजीजन्त ॥ ८ ॥
 शरीरानथ वक्ष्यामि मातृह्नीनान् प्रजापतेः ।
 अङ्गुष्ठाद्वक्षिणादक्षः प्रजापतिरजायत ॥ ९ ॥
 धर्मस्तनान्तादभवत् हृदयात् कुसुमायुधः ।
 म्रूमध्यादभवत् क्रोधो लोभश्चाधरसम्भवः ॥ १० ॥
 बुद्धेर्मीहः समभवदहङ्कारादभूत्तदः ।
 प्रमोदश्चाभवत्कण्ठान्मृत्युर्लीचनतो नृप ! ॥ ११ ॥
 भरतः करमध्यात्तु ब्रह्मसूनुरभूत्ततः ।
 एते नव ! सूता राजन् ! कन्या च दशमी पुनः ।
 अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता ॥ १२ ॥
 मनुर्वाच । बुद्धेर्मीहः समभवदिति यत्परिकीर्तितम् ।
 अहङ्कारः स्मृतः क्रोधो बुद्धिर्नाम किमुच्यते ॥ १३ ॥
 मत्स्य उवाच । सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम् ।
 साम्यावस्थितिरेतेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता ॥ १४ ॥
 केचित् प्रधानमित्याहुर्वप्रक्तमपरे जगुः ।

एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति च ॥ १५ ॥
 गुणेभ्यः क्षोभमादिभ्यस्त्रयो देवा विजज्ञिरे ।
 एकामूर्तिस्त्रयो भागा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १६ ॥
 स विकारात् प्रधानात् महत्तत्त्वं प्रजायते ।
 महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ १७ ॥
 महद्द्वारश्च महतो जायते मानवर्धनः ।
 इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु ।
 प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु ॥ १८ ॥
 श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका च यथाक्रमम् ।
 पादूपखं हस्तपादं वाक् चेतोन्द्रियसंग्रहः ॥ १९ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसोगन्धश्च पञ्चमः ।
 उत्सर्गानन्दनादानमत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ २० ॥
 मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धि गुणान्वितम् ।
 इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य मूर्तिं मनीषिणः ॥ २१ ॥
 श्रयन्ति यस्मात्तन्मात्राः शरीरं तेन संसृतम् ।
 शरीरयोगाज्जीवोऽपि शरीरो गम्यते बुधैः ॥ २२ ॥
 मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ।
 आकाशं शब्दतन्मात्रा दभृच्छब्दगुणात्मकम् ॥ २३ ॥
 आकाशविकृतैर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् ।
 वायोश्च स्पर्शतन्मात्रात्तेजसाविरभूत्ततः ॥ २४ ॥
 त्रिगुणं तद्विकारिण तच्छब्दस्पर्शरूपवत् ।
 तेजोविकारादभवद्द्वारि राजंश्चतुर्गुणम् ॥ २५ ॥
 रसतन्मात्रसम्भूतं प्रायो रसगुणात्मकम् ।
 भूमिस्तु गन्धतन्मात्रादभूत्पञ्चगुणान्विता ॥ २६ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रायोगन्धगुणा सातु बुद्धिरिवा गरीवसी ।
 एभिः सम्पादितं भुङ्क्ते पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ २७ ॥
 ईश्वरेच्छावशः सोऽपि जीवात्मा कथ्यते बुधैः ।
 एवं षड्विंशकं प्रोक्तं शरीर इह मानवे ॥ २८ ॥
 सांख्यं संस्थात्मकत्वाच्च कपिलादिभिश्च्यते ।
 एतत्तत्त्वात्मकं ज्ञत्वा जगद्देधा अजीजनत् ॥
 सावित्रीं लोकसृष्ट्यर्थं हृदि ज्ञत्वा समास्थितः
 ततः सञ्जपतस्तस्य भित्वा दिहमकल्पयत् ॥ २९ ॥
 स्त्रीरूपमर्द्धमकरोदहं पुरुषरूपवत् ।
 शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते ॥ ३० ॥
 सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्मार्थी च परन्तप ! ।
 ततः स्रदेहसम्भूतामात्मजामित्यकल्पयत् ॥ ३१ ॥
 दृष्ट्वा तां व्यथितस्तावत्कामवाणादिंती विभुः ।
 अहो रूपमहोरूपमिति चोह प्रजापतिः ॥ ३२ ॥
 ततो वशिष्ठप्रमुखाः भगिनीमिति चक्रुः शः ।
 ब्रह्मा न किञ्चिद्दृश्ये तन्मुखालोकनादृते ॥ ३३ ॥
 अहो रूपमहोरूपमिति प्राह पुनः पुनः ।
 ततः प्रणामनम्रान्तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ॥ ३४ ॥
 अथ प्रदक्षिणं चक्रे सा पितुर्वरवर्षिणी ।
 पुत्रेभ्यो लम्बितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ॥ ३५ ॥
 आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डवत् ।
 विस्मयस्क्रुददोष्टञ्च पाशात्त्वमुदगात्ततः ॥ ३६ ॥
 चतुर्थमभवत्पञ्चाङ्गं कामशरातुरम् ।
 ततोऽन्वदभवत्तस्य कामातुरतया तथा ॥ ३७ ॥

उत्पत्तस्त्वास्तदाकारा आलीकनकुतूहलात् ।
 सृष्ट्यर्थं यत् कृतं तेन तपः परमदारुणम् ॥ १८ ॥
 तत्सर्वं नाशमगमत् स्वसुतीपगमेभ्यः ।
 तेनोर्ध्वं वक्रामभवत्पञ्चमं तस्य धीमतः ।
 आविर्भवञ्जटाभिश्च तद्वक्रञ्चावृणोत्यभुः ॥ ४० ॥
 कृतस्तानव्रवीत् ब्रह्मा पुत्रानात्मसमुद्भवान् ।
 प्रजाः सृजध्वमभितः सदेवासुरमानुषीः ॥ ४१ ॥
 एवमुक्त्वा स्ततः सर्वे ससृजुर्विविधाः प्रजाः ।
 गतेषु तेषु सृष्ट्यर्थं प्रणामावनतामिमाम् ॥ ४२ ॥
 उपयेमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम् ।
 सख्यभूव तया सार्धमतिकामातुरी विभुः ।
 सस्रज्जाञ्चकमे देवः कमलोदरमन्दिरे ॥ ४३ ॥
 यावद्दृश्यतं दिव्यं यथान्यः प्राकृतो जनः ।
 ततः कालेन महता तस्याः पुनोऽभवन्मनुः ॥ ४४ ॥
 सायम्भुव इति ख्यातः स विराडिति नः श्रुतम् ।
 तद्रूपगुणसामान्यादधिपूरुष उच्यते ॥ ४५ ॥
 वैराजा यत्न ते जाता बहवः शंसितव्रताः ।
 स्वायम्भू वा महा भागाः सप्त सप्त तथापरि ॥ ४६ ॥
 स्वारीचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः ।
 श्रीतमिप्रमुखा स्तद्वद्ये षात्स्वं सप्तमीऽधुना ॥ ४७ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

मनुरुवाच । अहो कष्टतरश्चै तदङ्गजागमनं विभी ! ।

कथं न दोषमगमत्कर्मणानेन पद्मभूः ॥ १ ॥

परस्परश्च सम्बन्धः सगोलाणामभूत्कथम् ।

वैवाहिक स्तत्सुतानाञ्छिन्धि मे संशयं विभी ! ॥२॥

मत्स्य उवाच । दिव्येयमादिच्छष्टिस्तु रजोगुणसमुद्भवा ।

अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्दतीन्द्रियशरीरिका ॥ ३ ॥

दिव्यतेजोमयी भूप ! दिव्यज्ञानसमुद्भवा ।

नमस्त्वेरभितः शक्त्या वक्तुं वै मांसचक्षुभिः ॥ ४ ॥

यथा भुजङ्गाः सर्पाणामाकाशं विश्वपक्षिणाम् ।

विदन्ति मार्गं दिव्यानां दिव्या एव न मान्वाः ॥५॥

कार्याकार्ष्णं न देवानां शुभाशुभफलप्रदे ।

यस्मान्मन्त्रान्न राजेन्द्र ! तद्विचारो मृणां शुभः ॥ ६ ॥

अन्यच्च सर्ववेदानामधिष्ठाता चतुर्मुखः ।

गायत्री ब्रह्मणस्तद्दङ्कभूता निगद्यते ॥ ७ ॥

अमूर्तं मूर्तिमहार्पि मिथुनं तत्प्रचक्षते ।

विरिञ्चिर्यत्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती ।

भारती यत्र यत्रैव तत्र तत्र प्रजापतिः ॥ ८ ॥

यथातपो न रहितम्हायया दृश्यते क्वचित् ।

गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वं तथैव न विमुञ्चति ॥ ९ ॥

वेदराशिः श्रुतो ब्रह्मा सावित्रीतर्दधिष्ठिता ।

तस्मान्न कश्चिदोषः स्यात् सावित्रीगमने विभी ! ॥१०॥

तथापि लब्धावनतः प्रजा तिरभूत् पुरा ।

स्वसुतोपगमात् ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ॥ ११ ॥

यस्मान्ममापि भवता मनः संक्षोभितं शरैः ।

तस्मात्त्वहेहमक्षिराहुद्री भस्मीकरिष्यति ॥ १२ ॥

ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम् ॥

न मामकारणे शम्भुं त्वमिहार्हसि मानद ! ॥ १३ ॥
 अहमेवंविधः सृष्टस्त्वयैव चतुरानन ! !
 इन्द्रियक्षीभजनकः सर्वेषामिव देहिनाम् ॥ १४ ॥
 स्त्रीपुंसोरविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा ।
 चाभ्यं मनः प्रयत्नेन त्वयैवोक्तं पुरा विभो ! ॥ १५ ॥
 तस्मादनपराधेन त्वया शप्तस्तथाविभो ! ।
 कुरु प्रसादं भगवन् ! स्वशरीराप्तये पुनः ॥ १६ ॥
 ब्रह्मोवाच । वैवस्वतीऽन्तरे प्राप्ते यादवान्वयसम्भवः ।
 रामो नाम यदा मर्त्या मत्सत्वबलमाश्रितः ॥ १७ ॥
 अवतीर्यासुरध्वंसी द्वारकामधिवत्स्यति ।
 तद्भ्रातृस्तात्मस्य त्वन्तदा पुत्रत्वमेष्ट्यासि ॥ १८ ॥
 एवं शरीरमासाद्य मुक्त्वा भोगानशेषतः ।
 ततो भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सवृषात्मजः ॥ १९ ॥
 विशाधराधिपत्वं च यावदाभूतसङ्गवम् ।
 सुखानि धर्म्मतः प्राप्य मत्समीपङ्गमिष्यसि ॥ २० ॥
 एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः ।
 शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् ॥ २१ ॥
 मनुश्वाच । कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो यद्वंशे कामसम्भवः ।
 कथञ्च दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः ॥ २२ ॥
 भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराभवत् ।
 एतत्सर्वं समाचक्ष्व मूलतः संशयो हि मे ॥ २३ ॥
 मत्स्य उवाच । या सा देहार्धसम्भूता गायत्री ब्रह्मवादिनी ।
 जननी या मनोर्देवी शतरूपा शतन्द्रिया ॥ २४ ॥

रतिर्मनस्तपो बुद्धिर्महदादिसमुद्भवः ।
 ततः स शतरूपायां समापत्यान्यजीजनत् ॥ २५ ॥
 ये मरीच्यादयः पुत्रा मानसास्तस्य धीमतः ।
 तेषामयमभूलोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा ॥ २६ ॥
 ततोऽसृजद्वामदेवं विश्वेश्वरधारिणम् ।
 सनत्कुमारं च विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 वामदेवस्तु भगवान् सृजन् मुखती डिजान् ।
 राजन्यान सृजद्वाह्वीर्विट् शुद्रानूरुपादयोः ॥ २८ ॥
 विद्युतोऽग्नि मेघांश्च रोहितेन्द्र धनूषि च ।
 च्छन्दांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ततः परम् ॥ २९ ॥
 ततः साध्यगणानीयस्त्रिनेत्रानसृजत् पुनः ।
 कोटीश्च चतुराशोतिर्जरामरणवर्जिताः ॥ ३० ॥
 वामोऽसृजन्न मत्यांस्तान् ब्रह्मणा विनिवारितः ।
 नैवं विधा भवेत् सृष्टिर्जरामरणवर्जिता ॥ ३१ ॥
 शुभायुभात्मिका यातु सैव सृष्टिः प्रशस्यते ।
 एवं स्थितः स तेनादौ सृष्टे स्थाणुरतोऽभवत् ॥ ३२ ॥
 स्वायम्भुवो मनुर्धर्मांस्तरुपस्त्राष्टा सुदुश्चरम् ।
 पद्मीमेवापरूपाख्यामनन्तीं नाम नामतः ॥ ३३ ॥
 प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् ।
 धर्मस्य कन्या चतुरा सुवृता नाम भार्मिनी ॥ ३४ ॥
 उत्तानपादास्तनयान् प्राप मन्यरगामिनी ।
 अपस्यतिमपस्यन्तं कीर्त्तिमन्तं ध्रुवं तथा ॥ ३५ ॥
 उत्तानपादोऽजनयत् सुवृतायां प्रजापति ।
 ध्रुवं वर्षसहस्राणि लीणि कृत्वा तपः पुरा ॥ ३६ ॥

दिव्यमाप ततःस्थानमचक्षं ब्रह्मणो वरात् ।
 तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं समर्षयः स्थिताः ॥ ३७ ॥
 धन्या नाम मनोः कन्या ध्रुवाच्छिष्टमजीजनत् ।
 अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टात्मा सुषुवे सुतान् ॥३८॥
 कूपं रिपुं जयं वृक्षं वृक्षं च वृक्षतेजसम् ।
 चक्षुषं ब्रह्मदीहित्रां विरिष्ठां स रिपुञ्जयः ॥ ३९ ॥
 वीरगास्यात्मजायान्तु चक्षुर्मनुमजीजनत् ॥
 मनुर्वै राजकन्यायां नडूलायां सचाक्षुषः ॥ ४० ॥
 जनयामास तनयान्दश शुरानकल्मषान् ।
 जरुः पूरुः शतद्युम्नरूपस्त्री सत्यवाक् हविः ॥ ४१ ॥
 अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चापराजितः ।
 अभिमन्युस्तु दशमी नडूवलायामजायत ॥ ४२ ॥
 जरो रजनयत् पुत्रान् षडङ्गिणी तु सुप्रभान् ।
 अग्निं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसङ्गयम् ॥ ४३ ॥
 पितृकन्या सुनीथातुवेनमङ्गादजीजनत् ।
 वेनमन्यायिनं विप्रा समन्युस्तत्करादभूत् ।
 पृथुर्नाम महा तेजाः स पुत्रो द्वावजीजनत् ॥ ४४ ॥
 अन्तर्धानस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् ।
 हविर्धानात् षडङ्गिणी धिषणाञ्जनवत् सुतान् ।
 प्राचीनवर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ॥ ४५ ॥
 प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासीत्प्रजापतिः ।
 हविर्धानाः प्रजास्तेन बहवः सम्प्रवर्तिताः ॥ ४६ ॥
 सवर्णायान्तु सामुद्रान्दशाधत्त सुतान् प्रभुः ।
 सर्वे प्रचेतसो नास धनुर्वेदस्य पारथाः ॥ ४७ ॥

तत्तपोरक्षिता वृक्षा बभुर्लोकं ममन्तततः ।
 देवादेशाञ्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ! ॥ ४८ ॥
 सोमकन्याऽभवत्पत्नी मारीषा नाम विश्रुता ।
 तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा पुत्रं मया मजीजनत् ॥ ४९ ॥
 दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च सर्वशः ।
 अजीजनत्सोमकन्या नन्दीं चन्द्रवतीं तथा ॥ ५० ॥
 सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः ।
 तासां तु विस्तरं वक्ष्ये लोके यः सुप्रतिष्ठितः ॥ ५१ ॥
 द्विपदश्चाभवन् केचित् केचिद् बहुपदा नराः ।
 बलीमुखाः शङ्खुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ॥ ५२ ॥
 अश्व ऋक्षमुखाः केचित् केचित् सिंहानना स्तथा ।
 श्वशूकरमुखाः केचित् केचिदुष्टमुखा स्तथा ॥ ५३ ॥
 जनयामास धर्मात्मा स्त्रेच्छान् सर्वाननेकशः ।
 स सृष्ट्वा मनसा दक्षः स्त्रियः पत्यादजीजनत् ॥ ५४ ॥
 ददौ स दश धर्माय कश्यपाय तयोदश ।
 ममविंशति सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः ।
 देवासुरमनुष्यादि ताम्यः सर्वमभूज्जगत् ॥ ५५ ॥
 इति चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ।

ऋषय जचुः । देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वीरगरक्षसाम् ।
 उत्पत्तिं विस्तरणैव सूत ! ब्रूहि यथा तथम् ॥ १ ॥
 सुत उवाच । सङ्ख्याद्दर्शनात् स्पर्शात् पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते
 दक्षात्प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिर्मथुनसम्भवा ॥ २ ॥
 प्रजासृजतिव्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा ।

यथा ससर्ज चैवादी तथैव शृणुत द्विजाः ! ॥ ३ ॥
 यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगणपन्नगान् ।
 न वृद्धि मगमल्लोकदा मीथुनयोगतः ।
 दक्षः पुत्रसहस्राणि पाञ्चजन्यामजीजनत् ॥ ४ ॥
 तांस्तु दृष्ट्वा महाभानः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
 नारदः प्राह हर्षश्रान् दक्षपुत्रान् समागतान् ॥ ५ ॥
 भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा ध्वं मव एव च ।
 ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुध्वमृषिसत्तमाः ! ॥ ६ ॥
 ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतोदिशम् ।
 अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव मित्यवः ॥ ७ ॥
 हर्यश्वेषु प्रणष्टेषु पुनर्दक्षः प्रजापतिः ।
 विरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्यभुः ॥ ८ ॥
 शबला नाम ते विप्राः समेताः सृष्टिहेतवः ।
 नारदोऽनुगतान् प्राह पुनस्तान् पूर्ववत्स तान् ।
 भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा भ्रातृ नथो पुनः ॥ ९ ॥
 आगत्य चाथ सृष्टिञ्च करिष्यथ विशेषतः ।
 तेऽपि तेनैव मार्मेण जग्मुर्भ्रातृन् यथा पुरा ॥ १० ॥
 ततः प्रभृति न भ्रातुः कनीयान् मार्गमिच्छति ।
 अन्विषन्दुःखमाप्नोति तेन तत्परिवर्जयेत् ॥ ११ ॥
 तत स्तेषु विनष्टेषु षष्टिं कन्याः प्रजापतिः ।
 वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतस कथा ॥ १२ ॥
 प्रादात्स दश धर्माय कश्यपाय तयोदश ।
 समविंशति सोमाय चतस्रोरिष्टनेमये ॥ १३ ॥
 द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ।

हे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासात्तामानि विस्तरात् ॥ १४ ॥
 शृणुध्वं देवमातृणां प्रजाविस्तरमादितः ।
 मरुत्वती वसूर्यामी लम्बा भानुररुन्धती ॥ १५ ॥
 सङ्कल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वा च भामिनी ।
 धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ १६ ॥
 विश्वे देवांसु विश्वायाः साध्या साध्यानजीजनत् ।
 मरुत्वत्यां मरुत्वन्ती वसोसु वसवस्तथा ॥ १७ ॥
 भानोसु भानवस्रद्वन् मुहूर्त्तायां मुहूर्त्तकाः ।
 लम्बायां घोषनामानो नागवीवीतु यामिजा ॥ १८ ॥
 पृथिवीतलसम्भूत मरुन्धत्यामजायत ।
 सङ्कल्पायासु सङ्कल्पो वसुसृष्टिन्निबोधत ॥ १९ ॥
 ज्योतिष्मन्तसु ये देवा व्यापकाः सर्वतो दिग्म् ।
 वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गस्त्रिबोधत ॥ २० ॥
 आपां ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
 प्रत्यृषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥
 आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वै दण्ड एव च ।
 शान्तोऽय मणिवक्त्रश्च यन्नरक्षाधिकारिणा ॥ २२ ॥
 ध्रुवस्य कालपुत्रसु वर्चाः सीमादजायत ।
 द्रविणी हव्यवाहश्च धरपुत्रा वुभौ स्रुती ॥ २३ ॥
 कन्यागिन्यां ततः प्राणोरमणः शिशिरोऽपि च ।
 मनोहराधरात् पुत्रानवापाथ हरेः सुता ॥ २४ ॥
 शिवा मनोजवं पुत्रमविज्ञातगतिं तथा ।
 अवापाचानलात् पुत्रावग्निप्रायगुणी पुनः ॥ २५ ॥
 अग्निपत्नः कुमारसु शरस्तम्बे व्यजायत ।

तस्य शास्त्री विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ॥ २६ ॥
 अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्तिकेयस्ततः स्मृतः ।
 प्रत्यूषसंज्ञमिः पुंशो विभुर्नान्नाथ देवलः ।
 विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी प्रजापतिः ॥ २७ ॥
 प्रासादभवनीद्यानप्रतिमाभूषणादिषु ।
 तडागारामकूपेषु स्मृतः सोमरवर्धकिः ॥ २८ ॥
 अजैकपादद्विर्बुध्न्य विरूपार्त्तोऽथ रैवतः ।
 हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥ २९ ॥
 माषित्रश्च जयन्तश्च विनाको चापराजितः ।
 एतं रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ॥ ३० ॥
 एतेषां मानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणाम् ।
 कोटयश्चतुरागीतिल्लतपुत्रायाश्चया मताः ॥ ३१ ॥
 दिक्षु सर्वासु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः ।
 पुत्रपौत्रसुताश्चैते सूरभो गर्भसम्भवाः ॥ ३२ ॥

॥ इति पञ्चमाऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

स्मृत उवाच । कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान् ।
 अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरमा तथा ॥ १ ॥
 सुरभिविनता तद्वत्ताम्ना क्रोधवशा इरा ।
 कद्रुर्विश्वा मुनिस्तद्वत्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ २ ॥
 तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
 वैवस्वतेऽन्तरे चैते आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ३ ॥
 इन्द्रोधाता भगस्वष्टा मितोऽथ वरुणो यमः ।

विवस्वान् सविता पूषा अंशुमान् विश्वुरिव च ॥ ४ ॥

एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः ।

मारीचात् कश्यपादाप पुमानदितिरुत्तमान् ॥ ५ ॥

भृशश्वस्य ऋषेः पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः ।

एते देवगणा विप्राः प्रतिमन्वन्तरेषु च ॥ ६ ॥

उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव च ।

दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ ७ ॥

हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षं तथैव च ।

हिरण्यकशिपोस्तद्वज्जातं पुत्रचतुष्टयम् ॥ ८ ॥

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादोह्लाद् एव च ।

प्रह्लादपुत्र आयुष्मान् शिबिर्वाष्कल एव च ॥ ९ ॥

विरोचनश्चतुर्थश्च स वलिं पुत्र मासवान् ।

वलेः पुत्रगतं त्वासीद्वाणज्येष्ठं ततोहिजाः ॥ १० ॥

धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चन्द्रांशुतापनः ।

निकुम्भनाभो गुर्वक्षः कुक्षिभीमो विभीषणः ॥ ११ ॥

एवमान्यास्तु बहवो वाणज्येष्ठा गुणाधिकाः ।

वाणः सहस्रबाहुश्च सर्वाङ्गगणसंयुतः ॥ १२ ॥

तपसा तोषितो यस्य पुरे वसति शूलभृत् ।

महाकालत्वमगमत्ताम्यं यश्च पिनाकिनः ॥ १३ ॥

हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभूद्रूलूकः शकुनिस्तथा ।

भृतमन्तापनश्चैव महानाभस्तथैव च ॥ १४ ॥

एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां क्रोडयः सप्तसप्ततिः ।

महाबला महाक्राया नानारूपा महीजसः ॥ १५ ॥

दनुः पुत्रगतं लेभे कश्यपाद्वल्लदर्पितम् ।

विप्रचित्तिः प्रधानोऽभूद्येषां मध्ये महाबलः ॥ १६ ॥
 द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरोधरः ।
 अयोमुखः शम्बरश्च कपिशो नामतस्तथा ॥ १७ ॥
 मारीचिर्मेषवांश्चैव इरा गर्भं शिरास्तथा ।
 विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यः शतङ्गदः ॥ १८ ॥
 इन्द्रजित् सप्तजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुर्वज्राक्षरारकस्तथा ॥ १९ ॥
 असिलोमा पुलोमा च विन्दुर्वाणो महासुरः ।
 स्वर्भानुर्दृषपर्वा च एवमाद्या दनोः सुताः ॥ २० ॥
 स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शची चैव पुलोमजा ।
 उपदानवीमयस्यासीत्तथा मन्दोदरी कुहूः ॥ २१ ॥
 शर्मिष्ठा सुन्दरी चैव चन्द्रा च वृषपर्वणः ।
 पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते हि ते ॥ २२ ॥
 बह्वपत्ये महासत्वे मारीचस्य परिग्रहे ।
 तयोः षष्टिमहस्राणि दानवानामभूत्पुरा ॥ २३ ॥
 पौलोमान् कालकेयांश्च मारीचोऽजनयत् पुरा ।
 अबध्या येऽमराणां वै हिरण्यपुरवासिनः ॥ २४ ॥
 चतुर्मुखाङ्गव्यवरास्ते हता विजयेन तु ।
 विप्रचित्तिः सैंहिकेयान् सिंहिकायामजीजनत् ॥ २५ ॥
 हिरण्यकशिपोर्यैवैभानिनेयास्त्रयोदश ।
 व्यंसः कल्पश्च राजेन्द्र ! नलो वांतापिषिव च ॥ २६ ॥
 इक्ष्वली नमुचिश्चैव श्वसृपञ्चाजनस्तथा ।
 नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव च ॥ २७ ॥
 कालवीर्यश्च विख्यातोद्गुवंशविवर्धनाः ॥

संज्ञादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कृताः ॥ २८ ॥
 अब्रथाः सर्वदेवानां गन्धर्वीरगरक्षसाम् ।
 ये हता भर्गमाश्रित्य त्वर्जुनेन रणाजिरे ॥ २९ ॥
 षट् कन्या जनयामास ताम्ना मारीचवीजतः ।
 शूकी श्रेणी चभामीच सुग्रीवी गृध्रिका शुचिः ॥३०॥
 शूकी शूकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः ।
 श्येनी श्येनांस्तथा भासी कुररानप्यजीजनत् ॥ ३१ ॥
 गृध्री गृध्रान् कपीतांश्च पारावतविहङ्गमान् ।
 हंससारसक्रीडांश्च भ्रवान् शुचिरजीजनत् ॥ ३२ ॥
 अजाश्वमेषोद्वखरान् सूधीवी चाप्यजीजनत् ।
 एष ताम्नान्वयः प्रोक्तो विनतायां निमोधत ॥ ३३ ॥
 गरुडः पततांनाथो अरुणश्च पतङ्गिणाम् ।
 सौदामिनी तथा कन्या येयं नभसि विश्रुता ॥ ३४ ॥
 सम्पातिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुतावुभौ ।
 सम्पातिपुत्रो वस्त्रुश्च शीघ्रगश्चापि विश्रुतः ॥ ३५ ॥
 जटायुषः कर्णिकारः शतगामी च विश्रुतौ ।
 सारसो रज्जुबालश्च भेरुण्डश्चापि तत्सुताः ॥ ३६ ॥
 तेषामनन्तमभवत् पत्निणां पुत्रपौत्रकम् ।
 सुरसायाः सहस्रन्तु सर्पाणामभवत्पुरा ॥ ३७ ॥
 सहस्रशिरसाङ्गद्वुः सहस्रश्चापि सुव्रत ! ।
 प्रधानास्तेषु विश्रुताः षड्विंशति ररिन्दम ! ॥३८॥
 शेषवासुक्तिकर्कोट गङ्गी रावतकम्बलाः ।
 धनञ्जयमहानीलपद्माश्वतरतक्षकाः ॥ ३९ ॥
 एलापलमहापद्मदृतराष्ट्रबलाहकाः ।

शङ्खपालमहाशङ्ख पुष्पदंष्ट्र शुभाननाः ॥ ४० ॥
 शङ्खुरोमा च बहुसुती वामनः पाणिनस्तथा ।
 कपिलोदुमुं स्वस्थापि पतञ्जलिरिति श्रुताः ॥ ४१ ॥
 एषामनन्तमभवत् सर्वेषां पुत्रपौत्रकम् ।
 प्रायशो यत् पुरादग्धं जनमेजयमन्दिरे ॥ ४२ ॥
 रक्षोगणं क्रोधवशा स्वनामानमजीजनत् ।
 दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां भीमसेनादगात् क्षयम् ॥ ४३ ॥
 रुद्राणाञ्च गणं तद्दृगोमहिष्यो वराहनाः ।
 सुरभिर्जनयामास कश्यपात् संघतत्रता ॥ ४४ ॥
 मुनिमुनीनाञ्च गणं गणमप्सरसां तथा ।
 तथा किन्नरगन्धर्व्वानरिष्टाऽजनयद्बहून् ॥ ४५ ॥
 दृणहृक्षलता गुल्फमिरा सर्वमजीजनत् ।
 विश्वातु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः ॥ ४६ ॥
 तत एकोनपञ्चाशन्मरुतः कश्यपादितिः ।
 जनयामास धर्मज्ञान् सर्वानमरवत्सभान् ॥ ४७ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे कश्यपान्वयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । दितेः पुत्राः कथं जाता मरुतो देवबल्लभाः ।

देवैर्जग्मुश्च सापत्नैः कस्मात्ते सख्यमुत्तमम् ॥ १ ॥

सूत उवाच । पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु हरिष्णासुरैः ।

पुत्रपौत्रेषु शोकात्तां गत्वा भूस्त्रोकमुत्तमम् ॥ २ ॥

स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे सरस्वत्यास्तटे यमे ।

भर्तुराराधनपरा तप उग्रं चचार ह ॥ ३ ॥

तदादितिर्देव्यमाता ऋषिरूपेण सुव्रत ! ।

फलाहारा तप स्नेपे कच्छं चान्द्रायणादिकम् ॥ ४ ॥

यावद्वर्षशतं सायं जाता शोकसमाकुला ।

ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ॥ ५ ॥

कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् ।

व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥ ६ ॥

जचुर्वसिष्ठप्रमुखा मदनहादशौव्रतम् ।

यस्याः प्रभावादभवत् सुतशोकविवर्जिताः ॥ ७ ॥

ऋषय जचुः । श्रोतुमिच्छामहे सूत ! मदनहादशौ व्रतम् ।

सुतानेकीनपञ्चाशद्येन लेभेदितिः पुनः ॥ ८ ॥

सूत उवाच । यद्वसिष्ठादिभिः पूर्वन्दितेः कथितमुत्तमम् ।

विकारेण तद्देवदं मत्सकाशान्निबोधत ॥ ९ ॥

चैत्रमासि सिते पक्षे हादश्रां नियतव्रतः ।

स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥ १० ॥

नानाफलयुतं तद्वदित्तुदण्डसमन्वितम् ।

सितवस्त्रयुगच्छत्रं सितचन्दनचर्चितम् ॥ ११ ॥

नानाभक्ष्यसमीपितं सहिरण्यन्तु शक्तितः ।

तान्त्रपात्रं गुडोपेतं तस्मापरि निवेशयेत् ॥ १२ ॥

तस्मादुपरि कामन्तु कदलीदलसंस्थितम् ।

कुर्याद्भार्याह्रयोपेतं रतिं तस्य च वामतः ॥ १३ ॥

गन्धं धूपं ततो दद्याद्गीतं वाद्यञ्च कारयेत् ।

तदभावे कथां कुर्यात् कामकेशवयोर्नरः ॥ १४ ॥

कामनान्त्रो हरेरर्चां स्थापयेद्गन्धवारिणा ।

शुक्लपुष्पाक्षतिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥ १५ ॥

कामाय पादौ संपृण्य जङ्घे सौभाग्यदाय च ।

अरुणराशेति पुनर्मन्त्राद्येति वै कटिम् ॥ १६ ॥
 स्वच्छोदराशैत्युदरमनङ्गावेत्युरो हरिः ।
 मुखं पद्ममुखायेति बाह्व पद्मशराय वै ॥ १७ ॥
 नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम् ।
 ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या स्वयञ्च स्ववशादृते ।
 भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १९ ॥
 प्रीयतामत्र भगवान् कामरूपी जनार्दनः ।
 हृदये सर्वभूतानां शंभ्रानन्दोऽभिधीयते ॥ २० ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् ।
 उपवासी तयोद्ग्राममर्चयेद्दिणामव्ययम् ॥ २१ ॥
 फलमेकञ्च संप्राशय द्वादश्यां भूतले स्वपेत् ।
 ततरुयोद्ग्रे मासि पृतधेनुसमन्विताम् ॥ २२ ॥
 शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्कारसंयुताम् ।
 काञ्चनं कामदेवञ्च यक्त्वां गाञ्च पर्यस्त्रिणीम् ॥ २३ ॥
 वासीभिर्द्विजदाम्पत्यं पूज्यं शय्या विभूषणैः ।
 शय्यागन्धादिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥ २४ ॥
 ह्योमः यक्त्वातिलैः कार्य्यः कामनामानि कौर्त्तयेत् ।
 गव्येन हविषा तद्वत् पायसेन च धर्मवित् ॥ २५ ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्याद्विद्वत्प्राठयं विवर्जयेत् ।
 इक्षुदण्डानथो दद्यात् पुष्पमालाञ्च शक्तितः ॥ २६ ॥
 यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् ।
 स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसाम्यताम् ॥ २७ ॥
 इह लोके वरान् पुत्रान् सीभाग्यफलमश्नुते ।

यः स्मरः संसृतो विष्णुरानन्दाम्ना नहेश्वरः ॥ २८ ॥
 सुखार्थी कामरूपेण स्मरेदङ्गुली शीघ्रम् ।
 एतच्छ्रुत्वा चकारासौ दितिः सर्वमशेषतः ॥ २९ ॥
 कश्यपो व्रतमङ्गुलीप्रदागत्य परया मुदा ।
 चकार कर्कशांभूयो रूपयौवनशालिनीम् ॥ ३० ॥
 वरैराच्छन्दयामास सा तु वने ततोवरम् ।
 पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थममितीजसम् ॥ ३१ ॥
 वरयामि महात्मानं सर्वाभरनिषूदनम् ।
 उवाच ऋश्यपो वाक्य मिन्द्रहन्तार मूर्जितम् ॥ ३२ ॥
 प्रदास्याम्यहमेवेह किं त्वे तत्क्रियतां शुभे ! ।
 आपस्तम्बः करोत्वष्टिं पुत्रीयामद्य सुव्रते ! ॥ ३३ ॥
 विधास्यामि ततो गर्भं मिन्द्रशत्रुनिषूदनम् ।
 आपस्तम्बतयक्ने पुत्रे ष्टिन्द्रविणाधिकाम् ॥ ३४ ॥
 इन्द्रशत्रुर्भवस्वेति जुहाव च सविस्तरम् ।
 देवा मुमुदिरे दैत्या विमुखाः स्युश्चदानवाः ॥ ४५ ॥
 दित्यां गर्भमथाधत्त कश्यपः प्राह तां पुनः ।
 त्वया यद्वी विधातव्यो ह्यस्मिन् गर्भे वरानने ! ॥ ३६ ॥
 सम्बन्धरश्च तं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने ।
 सन्ध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ! ॥ ३७ ॥
 न स्यातव्यं न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा ।
 नोपस्करेषूपविशेन्मुसलीलूखलादिषु ॥ ३८ ॥
 जले च नावगाहेत शून्यागारश्च वर्जयेत् ।
 वल्मीकायां न तिष्ठेत नचोद्विम्बमना भवेत् ॥ ३९ ॥
 विलिखेन्न नखैर्भूमिन्नाङ्गारेण न भस्मना ।

नशयासुः षड्हा तिष्ठेद्दद्यात्तमश्च विवर्जयेत् ॥ ४० ॥
 न तुवाङ्गारं भस्मास्थिकपालिषु समाविशेत् ।
 वर्जयेत्कलङ्कं लोकेर्गान्मङ्गं तथैव च ॥ ४१ ॥
 न मुक्तकेशा तिष्ठेत नाग्रचिः स्यात् कदाचन ।
 न शवीतोत्तरशिरा नचापर शिराः क्वचित् ॥ ४२ ॥
 न वक्रहीना नोद्धिम्ना नचार्द्रावरणा सती ।
 नामङ्गल्यां वदेद्वाचं नच हास्याधिका भवेत् ॥ ४३ ॥
 कुर्यात्तु गुरुशुश्रूषां नित्यं माङ्गल्यतत्परा ।
 सर्व्वीषधीभिः कोशेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ ४४ ॥
 कृत रक्षा शुभ्रुषा च वासु पूजनतत्परा ।
 तिष्ठेत् प्रसन्नवदना भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ४५ ॥
 दानशीला दृतीयायां पार्व्वर्ष्यं नक्तमाचरेत् ।
 इति वृत्ता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ ४६ ॥
 यस्तु तस्या भवेत् पुनः शीलायुर्हृदिसंयुतः ।
 अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशयः ॥ ४७ ॥
 तस्मात्त्वमनया वृत्त्या गर्भेऽस्मिन् यत्नमाचर ।
 स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि तथेत्युक्तं स्तया पुनः ॥ ४८ ॥
 पश्यतां सर्व्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ।
 ततः सा कश्चप्रोक्ते न विधिना समतिष्ठत ॥ ४९ ॥
 अथ भौतस्तथेन्द्रोऽपि दितेः पार्श्वमुपागमत् ।
 विहाय देवसदनं तच्छुश्रूषुरवस्थितः ॥ ५० ॥
 दितेऽन्दिद्रान्तरप्रेप्सुरभवत् पाकशः सनः ।
 विनीतोऽभवद्व्यथः प्रशान्तवदनो बहिः ॥ ५१ ॥
 अजानन् किल तत् कार्य्यमात्मानः एभमाचरन् ।

ततो वर्षयतांते साङ्गु ने तु दिक्सेस्त्रिभिः ॥ ५२ ॥
 मेने क्ताभंमात्मानं प्रीत्या विहितमानसा ।
 अकृत्वा पादयोः शीघ्रं प्रसृता मुक्तमूर्धजा ॥ ५३ ॥
 निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापर शिराः क्वचित् ।
 ततस्तदन्तरं लब्ध्वा प्रविष्टसु शचीपतिः ॥ ५४ ॥
 वक्ष्येण सप्तधा चक्रे तं गर्भं तिदशाधिपः ।
 ततः सप्तैव ते जाताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ॥ ५५ ॥
 रुदन्तः सप्तवेताला निषिद्धा गिरिदारिणा ।
 भुयोऽपि रुदतस्यै तानेकीकं सप्तधा हरिः ॥ ५६ ॥
 चिच्छेद हृत्तहन्ता वै पुनस्तदुदरे स्थितः ।
 एवमेको न पञ्चाशद्भूत्वा ते रुद्रदुर्भयम् ॥ ५७ ॥
 इन्द्रो निवारयामास मारोदीष्ट पुनः पुनः ।
 ततः स चिन्तयामास किमेतदिति हृत्तहा ।
 धर्मस्य कस्य माहात्म्यात् पुनः सञ्जीवितास्वमी ।
 विदित्वा ध्यानयोगेन मदन द्वादशी फलम् ॥ ५८ ॥
 नूनमेतत् परिणत मधुना कृष्णपूजनात् ।
 वज्रेणापि हताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ॥ ६० ॥
 एकोऽप्यनेकतामाप यस्मादुदरगोप्यलम् ।
 अवध्या नूनमेते वै तस्माद्देवा भवन्त्विति ॥ ६१ ॥
 यस्मान्माकृतेत्येता रुदन्तो गर्भसंस्थिताः ।
 मरुतो नाम ते नाम्ना भवन्तु मखभागिनः ॥ ६२ ॥
 ततः प्रसाद्य देवेशः समस्वेति दितिं पुनः ।
 अर्थशास्त्रं समाख्याय मयैतद्दुष्कृतं कृतम् ॥ ६३ ॥
 कृत्वा मरुत्तणं देवैः समानममराधिपः ।

दितिं विमानमारोप्य ससुतामनयद्विवम् ॥ ६४ ॥

यज्ञभागं भुजो जाता मरुतस्ते ततो द्विजाः ।

न जग्मु रैक्यमसुरै रैतस्ते सुरवत्तभाः ॥ ६५ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे मरुतोत्पत्तौ मदन द्वादशी व्रतं
नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । आदिसर्गश्च यः सूत ! कथितो विस्तरेण तु ।

प्रतिमर्गश्च ये येषामधिपास्तान् वदस्व नः ॥ १ ॥

सूत उवाच ।

यदाभिषिक्तः सकलाधि राज्ये पृथुर्धरित्रग्रामधिपो बभूव ।
तदीपधीनामधिपं चकार यज्ञव्रतानां तपसाञ्च चन्द्रम् ॥ २ ॥
नञ्च तारा द्विज वृक्ष गुल्मलतावितानस्य च रुक्मगर्भः ।
अपामधीशं वरुणं धनानां राज्ञां प्रभुं वै श्रवणञ्च तद्वत् ॥ ३ ॥
विष्णुं रवीणामधिपं वत्सूनामग्निञ्च लोकाधिपतिञ्चकार ।
प्रजापतीनामधिपं च दक्षञ्चकार शक्रं मरुतामधीशम् ॥ ४ ॥
दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशञ्च यमं पितृणाम् ।
पिगाचरत्तः पशुभूत यज्ञ वितान्तराजन्वथ शूलपाणिम् ॥ ५ ॥
प्राण्यै गैलञ्च पतिं गिरीणामीशं समुद्रं ससरिन्नदानाम् ।
गन्धर्वविद्याधर किन्नराणामीशं पुनश्चित्तरथं चकार ॥ ६ ॥
नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं सर्पाधिपं तक्षकमादिदेग ।
दिशाङ्गजानामधिपञ्चकार गजेन्द्रमैरावत नामधेयम् ॥ ७ ॥
सुपर्णामीशम्पततामथाश्व राजानमुच्चैःश्रवसञ्चकार ।
सिंहं नृगाणां वृषभं गवाञ्च तन्नं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ॥ ८ ॥
पितामहः पूर्वमथाभ्यषिञ्चैतान् पुनः सर्वदिशाधिनाथान् ।

पूर्वेण दिक्पालमथाभ्यभिष्वत्वात्वा सुधर्माणमरातिकेतुम् ॥६॥
 ततोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम् ।
 सकेतुमन्तश्च दिग्धीशमीशश्चकार पञ्चाङ्गुवनाङ्गुगर्भः ॥ १० ॥
 हिरण्यरोमाणमुदग्दिग्धीशं प्रजापतिर्देवसुतश्चकार ।
 अथापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः शत्रून् दहन्तस्व भुवोभिरक्षां
 चतुर्भिरेभिः पृथुनामधेयो नृपोऽभिषिक्तः प्रथमं पृथिव्याम् ।
 गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वताख्ये च पुनः प्रवृत्ते ॥१२॥
 प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्यान्वय वंशचिह्नः ॥
 इति मत्स्यपुराणे आधिपत्याभिषेचनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥

सूत उवाच । एवं श्रुत्वा मनुः प्राञ्ज पुनरेव जनादेनम् ।

पूर्वेषाञ्चरितं बृहि मनूनां मधुसूदनः ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । मन्वन्तराणि सर्वाणि मनूनां वरितञ्च यत् ।

पमाणञ्चैव कालस्य तच्छृणुष्व सर्वा इतः ॥ २ ॥

एकचित्तः प्रशान्तात्मा शृणु मार्तण्डनन्दनः ।

यामानाम पुरा देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरं ॥ ३ ॥

सप्तैव ऋषयः पूर्वे ये ऋषीत्यादयः स्मृताः ।

आग्नीध्रयाग्निबाहुश्च सहः रुचन एव च ॥ ४ ॥

ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यो मेधामेधातिथिर्वसुः ।

स्वायम्भूवत्यास्य मनोर्दग्धेते वंशवर्द्धनाः ॥ ५ ॥

पतिसर्गमिमे कृत्वा जग्मुर्यत्परमम्पदम् ।

एतत् स्वायम्भूवं प्रोक्तं स्वारीचिषमतः परम् ॥ ६ ॥

स्वारीचिषस्य तनया यत्वारो देववर्षसः ।

बभौ नभस्य प्रसृति भानवः कीर्तिवर्द्धनाः ॥ ७ ॥

दत्तोनिचप्रवनसाम्बः प्राणः कश्यप एव च ।
 श्रीर्वी बृहस्पतिश्चैव सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ ८ ॥
 देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारीचिषेऽन्तरे ।
 हनीन्द्रः सुकतो मूर्तिरापो ज्योतिरयस्त्रयः ॥ ९ ॥
 वसिष्ठस्य सुताः सप्त ये प्रजापतयः स्मृताः ।
 द्वितीयमेतत्कथितं मन्वन्तरमतः परम् ॥ १० ॥
 श्रीत्तमीयं प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम् ।
 मनुर्नामीत्तमिर्यत्र दशपुत्रानजीजनत् ॥ ११ ॥
 ईषज्जश्च तर्जश्च शुचिः शुकस्तथैव च ।
 मधुय माधवश्चैव नभस्सोऽथ नभास्तथा ॥ १२ ॥
 सहः कनीशान्तेषामुदारः क्रोत्तिर्वर्द्धनः ।
 भावनास्तत्र देवाः स्युरूर्जाः सप्तश्रियः स्मृताः ॥ १३ ॥
 कीकृत्कृष्णश्च जाल्भ्यश्च शङ्खः प्रवहणः शिवः ॥
 सितश्च सस्मितश्चैव सप्तैते योगवर्द्धनाः ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विद्भुतम् ।
 कविः पृथुरूघैर्वाग्निरकापिः कपिरेव च ॥ १५ ॥
 तथैव जलधीजानी मुनयः सप्तनामतः ।
 साध्या देवगणा यत्र कथितास्तामसिऽन्तरे ॥ १६ ॥
 अकल्पप्रकथा धन्वी तपो भ्रूलस्तपोधनः ।
 तपो रति तपस्यश्च तपो कृति परन्तपो ॥ १७ ॥
 तपो भागी तपो योगी धर्माचररताः सदा ।
 तामसस्य सुताः सर्वे दशवंशविवर्द्धनाः ॥ १८ ॥
 पञ्चमस्य मनोरुह द्वैपतस्यान्तरं शृणु ।
 दिन्द्रवाहुः सुवाहुश्च पर्जन्यः सोमपो मुनिः ॥ १९ ॥

हिरण्यरोमा सप्ताश्वः समैते ऋषयः स्रताः ।
 देवाश्चाभूतरजसक्त्याप्रकृतयः शुभाः ॥ १० ॥
 अरुणस्तत्वदर्शी च धृतिमान् हव्यवान् कविः ।
 युक्तो गिरुत्सुकः सत्वो निर्मोहोऽथ प्रकाशकः ॥ ११ ॥
 धर्मवीर्यबलोपेता द्रुपैते रैवतात्मजाः ।
 भृगुः सुधामा विरजाः सहिष्णुर्नाद एव च ॥ १२ ॥
 विवस्वानति नामा च षष्ठे सप्तर्षयोपरे ।
 चाक्षुषस्यान्तरे देवा लिखा नाम परिश्रुताः ॥ १३ ॥
 ऋभवीऽथ ऋभाद्याश्च वारिमूला द्विवीकसः ।
 चाक्षुषस्यान्तरे प्रोक्ता देवानां पञ्च योनयः ॥ १४ ॥
 रुरुप्रभृतयस्तद्वच्चाक्षुषस्य सुता दश ।
 प्रोक्ताः स्वायम्भुवे वंशे ये मया पूर्वमेव तु ॥ १५ ॥
 अन्तरं चाक्षुषं चैतन्नया तं परिवीक्षितम् ।
 सप्तमं तत्प्रवक्ष्यामि यद्वै वञ्चत मुच्यते ॥ १६ ॥
 अविद्यैव वसिष्ठश्च कण्यर्षी गीतमस्तथा ।
 भरद्वाजस्तथायोगी त्रिगुमित्तः प्रतापवान् ॥ १७ ॥
 जमदग्निश्च समैते साम्प्रतं ये महर्षयः ।
 कृत्वा धर्मं व्यवस्थानं प्रयान्ति परमम्यदम् ॥ १८ ॥
 माध्याविग्रे च रुद्राश्च मरुतो षमर्षोऽश्विनौ ।
 आदित्याश्च सुरास्तद्वत् सप्त देवगणाः स्रताः ॥ १९ ॥
 इक्ष्वाकु प्रमुखाश्चास्य द्रुपद्व्याः स्रता भुवि ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्त महर्षयः ॥ २० ॥
 कृत्वा धर्मं व्यवस्थानं प्रयान्ति परमम्यदम् ।
 सावर्ण्यस्य प्रदक्ष्यामि मनीर्षां वि तद्वाग्वरम् ॥ २१ ॥

अश्रुत्यामा शरहांस कौशिको गालवस्तथा ।
 शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः सृताः ॥ २२ ॥
 धृतिर्वरीयान् यवसः सुवर्णो वृष्टिरेव च ।
 चरिष्णु रौच्यः सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान् ॥ २३ ॥
 भविष्यादशसावर्णे मनीः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ।
 रौच्यादयस्तथान्येऽपि मनवः सम्प्रकीर्त्तिताः ॥ २४ ॥
 रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम भविष्यति ।
 मनुर्भूति सुतस्तद्भ्रौत्यो नाम भविष्यति ॥ २५ ॥
 ततस्तु मेरु सार्वर्णिर्ब्रह्म स्रुमनुः सृतः ।
 ऋतश्च ऋतधामा च विश्वक् सेनोमनुस्तथा ॥ २६ ॥
 अतीतानागताश्चैते मनवः परिकीर्त्तिताः ।
 षडूनं युगसाहस्रं मेभिर्व्याप्तं नराधिप ! ॥ २७ ॥
 स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्य सचराचरम् ।
 कल्पक्षये विनिवृत्ते मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ॥ २८ ॥
 एते युग सहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः ।
 ब्रह्माद्या विश्णुसा युज्यं यातायास्यन्ति वै द्विजाः ॥ २९ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे मन्वन्तरानुकीर्तनं नाम नवमोऽध्यायः
 अथ दशमोऽध्यायः ।

ऋषय जचुः । बहुभिर्धरणी भुक्ता भूपालैः श्रूयते पुरा ।
 पार्थिवाः पृथिवी योगात् पृथिवी कस्य योगतः ॥१॥
 किमर्थश्च कृतासंज्ञा भूमेः किं पारिभाषिणी ।
 गौरितीयश्च विख्याता सूत ! कस्माद् ब्रवीहि नः ॥२॥
 अत उवाच । वंशे स्वायम्भुवस्यासीदङ्गी नाम प्रजापतिः ।

मृत्वीसु दुहिते तेन परिणीता सुदुर्मुखा ॥ १ ॥
 सुनीथा नाम तस्यास्तु वेनो नाम सुतः पुरा ।
 अधर्मनिरतयासीदलवान्वसुधाधिपः ॥ ४ ॥
 लोकेऽप्यधर्मकृत्जातः परभार्यापहारकः ।
 धर्माचारस्य सिद्धार्थं जगतोऽथ महर्षिभिः ॥ ५ ॥
 अनुनीतोऽपि न ददावनुष्ठां स यदा ततः ।
 शापेन मारयित्वैनमराजकभयार्दिताः ॥ ६ ॥
 ममन्युर्ब्राह्मणास्तस्य वलाहेहमकल्मषाः ।
 तत्कायान्मथ्यमानात्तु निपे तु क्लेश्च जातयः ॥ ७ ॥
 शरीरे मातुरं येन कृष्णाञ्जन समप्रभाः ।
 पितुरंशस्य चाग्निं धार्मिकी धर्मचारिणः ॥ ८ ॥
 उत्पन्नो दक्षिणाञ्जलात्स धनुः सशरोगदी ।
 दिव्यतेजोमय वपुः स रत्नकवचाङ्गदः ॥ ९ ॥
 पृथ्वीवा भवद्यज्ञात् ततः पृथुरजायत ।
 स विप्रैरभिषिक्तोऽपि तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ १० ॥
 विश्वोर्वरेण सर्वस्य प्रभुत्वमगमत्पुनः ।
 निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्धर्मं वीक्ष्य भूतलम् ॥ ११ ॥
 दग्धुमेवोद्यतः क्रोपाच्छरेणामितविक्रमः ।
 ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता ॥ १२ ॥
 पृष्ठतोऽनुगतकस्याः पृथुर्दीप्तशरासनः ।
 ततःस्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १३ ॥
 पृथुरप्यवदद्वाक्यमीशितं द्विष्टि सुव्रते ! ।
 सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्वावदस्व चरस्व च ॥ १४ ॥
 तथैव सा ब्रवीद्भूमिर्दुर्दोह स नराधिपः ।

स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायम्भुवं मनुम् ॥ १५ ॥
 तद्वत्समं भवच्छुद्धं प्रजा जीवन्ति येन वै ।
 ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धावत्सः सोमकृदा भवत् ॥ १६ ॥
 दोग्धा वृहस्पतिरभूत्पालं वेदरूपो रसः ।
 वेदैश्च वसुधा दुग्धा दोग्धामितकृदा भवत् ॥ १७ ॥
 इन्द्रो वत्सः समभवत् क्षीरमूर्जस्करं बलम् ।
 देवानां काञ्चनं पालं पितृणां राजतं तथा ॥ १८ ॥
 प्रन्तकश्चा भवद्दोग्धा यमो वत्सः स्वधारसः ।
 अलावुपालं नागानां तक्षको वत्सकोऽभवत् ॥ १९ ॥
 विषं क्षीरं ततो दोग्धा धृतराष्ट्रोऽभवत्पुनः ।
 असुरैरपि दुग्धेयं मायसे शक्रं पीडिनीम् ॥ २० ॥
 पात्रे मायामभूद्वत्सः प्राङ्गादिस्तु विरोचनः ।
 दोग्धाद्विमूर्धा तत्रासीन्माया येन प्रवर्तिता ॥ २१ ॥
 यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुरान्तर्धानमीप्सुभिः ।
 कृत्वा वैश्रवणं वत्समामपात्रे महीपते ! ॥ २२ ॥
 प्रेतरक्षीगणैर्दुग्धा धारा रुधिरमुल्बणम् ।
 रौप्यनाभोऽभवद्दोग्धा सुमाली वत्स एव तु ॥ २३ ॥
 गन्धर्वैश्च पुरा दुग्धा वसुधा साप्सरोगणैः ।
 वत्सं चैत्रं रथं कृत्वा गन्धान् पद्मदले तथा ॥ २४ ॥
 दोग्धा वररुचिर्नामनाटवेदस्य पारगः ।
 गिरिभिर्वसुधा दुग्धा रत्नानि विविधानि च ॥ २५ ॥
 शीषधानि च दिव्यानि दोग्धा मेरुर्महाचलः ।
 वत्सोऽभूद्विमवां कृत्वा पात्रं शैलमयं पुनः ॥ २६ ॥
 वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं क्षिप्रप्रोहणम् ।

पालाशपात्र दग्धा तु शालः पुष्य लताकुलः ॥ २७ ॥
 प्लचोऽभवत्ततो वत्सः सर्वं वृक्षः धनाधिपः ।
 एवमन्यैश्च वसुधा तदा दुग्धा यथेष्टितम् ॥ २८ ॥
 आयुर्धनानि सौख्यञ्च पृथ्वी राज्यं प्रयासति ।
 न दरिद्र स्तदा कश्चिन्नरोगी न च पापकृत् ॥ २९ ॥
 नोपसर्गं भयं किञ्चित् पृथ्वी राजनि शासति ।
 नित्यं प्रमुद्दिता लोका दुःखशोक विवर्जिताः ॥ ३० ॥
 धनुष्कोट्या च शैलेन्द्रः गुत्सार्य स महाबलः ।
 भुवस्तलं समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ॥ ३१ ॥
 न पुरयाम दुर्गाणि नचायुधाधरा नराः ।
 नयातिशय दुःखञ्च नार्थशास्त्रस्य चादरः ॥ ३२ ॥
 धर्मक वासना लोकाः पृथ्वी राज्यं प्रयासति ।
 कथितानि च पात्राणि यत्क्षीरञ्च मया तव ॥ ३३ ॥
 येषां यत्र रुचिस्तत्तद्देयं तेभ्यो विजानता ।
 यज्ञ आदेषु संवेषु मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ३४ ॥
 दुहितृत्वङ्गता यस्मात् पृथ्वीर्भवती महीं ।
 तदानुरागयोगाच्च पृथ्वी तिष्ठता बुधैः ॥ ३६ ॥
 इति मत्स्यपुराणे वैन्याभिवर्णनी नाम दशमोऽध्यायः ।

— — —
 अथ एकादशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । आदित्य वंशमखिलं वद सुत ! यथा क्रमम् ।
 सोमवंशञ्च तत्त्वन्न ! यथा वहक्तुमर्हसि ॥ १ ॥
 सुत उवाच । विवस्वान् कश्यपात् पूर्वमदित्यामभवत्सुतः ।
 तस्य पत्नीत्रयं तदहत्संज्ञा राक्षी प्रभा तथा ॥ २ ॥

रैवतस्य सुता राश्री रैवतं सुषुवे सुतम् ।
 प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाङ्गीसंज्ञा तथा मनुम् ॥ २ ॥
 यमश्च यमुना चैव यमलीतु बभूवतुः ।
 ततस्तेजोमयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ॥ ३ ॥
 नारीमुत्पादयामास स्वशरीराद् निन्दिताम् ।
 त्वाङ्गीस्वरूपेण नाम्ना छायेति भामिनी तदा ॥ ५ ॥
 किङ्करीमौति पुरतः स्थितां तामभ्यभाषत ।
 छाये ! त्वं भज भर्तारमस्मदीयं वरानने ! ॥ ६ ॥
 अपत्यानि मदीयानि मातृस्त्रे हेन पालय ।
 तथेत्युक्त्वा तु सा देवमगमत् क्वापि सुव्रता ॥ ७ ॥
 कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चादरात् ।
 जनयामास तस्यां तु पुत्रश्च मनुरुपिणम् ॥ ८ ॥
 सवर्णत्वाच्च सावर्णिर्गर्भो वैवस्वतस्य च ।
 ततः शनिश्च तपतीं विष्टिं चैव क्रमेण तु ॥ ९ ॥
 छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः ।
 छाया स्वपुत्रेभ्यधिकं स्त्रे हं चक्रे मनौ तथा ॥ १० ॥
 पूर्वे मनुस्तु चक्षाम न यमः क्रोधमूर्च्छितः ।
 सन्तर्जयामास तदा पादमुद्यम्य दक्षिणम् ॥ ११ ॥
 शशाप च यमं छाया सत्ततः कृमिसंयुतः ।
 पादोऽयमेको भविता पूय शोणित विस्रवः । १२ ।
 निवेदयामास पितुर्धर्मैः शशापदमर्षितः ।
 निष्कारणमहं शप्नोमात्मा देव ! सकीपया ॥ १३ ॥
 बालभावान्मया किञ्चिदुद्यतशरणः सकृत् ।

मनुना वार्यमाणापि मम शापमदादिभो ! ॥ १४ ॥
 प्रायो न माता साक्षात्कं शापेनाहं यतो हतः ।
 देवोऽप्याह यमं भूयः क्रिङ्करोमि महामते ! ॥ १५ ॥
 मौर्ख्यात्कस्य न दुःखं स्यादधवा कर्मसन्ततः ।
 अनिवार्या भवस्यापि का कथान्येषु जन्तुषु ॥ १६ ॥
 कृकवाकुर्मया दत्तो यः कृमीन् भक्षयिष्यति ।
 क्लेदञ्च रुधिरञ्चैव वत्सायमपनेष्यति ॥ १७ ॥
 एवमुक्त स्तपस्तेपे यमस्तीव्रं महाययाः ।
 गोकर्णतीर्थे वैराग्यात् फलपत्नानिलाशनः ॥ १८ ॥
 आराधयन् महादेवं यावद्वर्षायुता युतम् ।
 वरं प्रादान् महादेवः सन्तुष्टः शूलभृत्तदा ॥ १९ ॥
 वत्रे स लोकपालत्वं पितृलोके नृपालयम् ।
 धर्मा धर्मात्मकस्यापि जगतस्तु परीक्षणम् ॥ २० ॥
 एवं स लोकपालत्वमगमच्छूलपाणिनः ।
 पितृणाञ्चाधिपत्यञ्च धर्मा धर्मस्य चानघ ! ॥ २१ ॥
 विवस्वानथ तत्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम् ।
 त्वष्टुः समीपमगमदाचचने च रोषवान् ॥ २२ ॥
 तमुवाच ततस्त्वष्टासान्त्वपूर्वं द्विजोत्तमाः ।
 तवासहन्ती भगवन् ! महस्तीव्रं तमोनुदम् ॥ २३ ॥
 वडवा रूपमास्थाय मत्सकाशमिहा गता ।
 निवारिता मया सा तु त्वया चैव दिवाकर ! ॥ २४ ॥
 यस्मादावज्ञाततया मत्सकाशमिहागता ।
 तस्मान्मदीयं भवनं प्रवेष्टुं न त्वमर्हसि ॥ २५ ॥

एवमुक्त्वा जगामाथ मरुदेशमनिन्दिता ।
 वडवा रूपमास्थाय भूतले सम्प्रतिष्ठिता ॥ २६ ॥
 तस्मात्प्रसादं कुरु मे यद्यनुग्रहभागहम् ।
 अपनेष्यामि ते तेजो यन्त्रे कृत्वा दिवाकर ! ॥ २७ ॥
 रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो ! ।
 तथेत्युक्तः स रविणा भ्रमौ कृत्वा दिवाकरम् ॥ २८ ॥
 पृथक् चकार तत्ते जश्चक्रं विष्णोरकल्पयत् ।
 विशूलञ्चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य चाधिकम् ॥ २९ ॥
 दैत्य दानवमंहतुः सहस्रकिरणात्मकम् ।
 रूपञ्चाप्रतिमञ्चक्रे त्वष्टापद्भ्या मृते महत् ॥ ३० ॥
 न शशाकाथ तद्दृष्टुं पादरूपं रवेः पुनः ।
 अर्चास्वपि ततः पादौ न कश्चित् कारयेत् क्वचित् ३१
 यः करोति स पापिष्ठां गतिमाप्नोति निन्दिताम् ।
 कुष्ठरोगमवाप्नोति लोकेऽस्मिन् दुःखसंयुतः ॥ ३२ ॥
 तस्माच्च धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च ।
 न क्वचित्कारयेत्पादौ द्विव देवस्य धीमतः ॥ ३३ ॥
 ततः स भगवान् ! गत्वा भृलीकममराधिपः ।
 कामयामास कामार्तो मुखएव दिवाकरः ॥ ३४ ॥
 अश्वरूपेण महता तेजसा च समावृतः ।
 संज्ञा च मनसा चोभमगमद्भयविह्वला ॥ ३५ ॥
 नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं परोऽयमिति शङ्कया ।
 तद्रे तस स्ततोजातावश्विनाविति निश्चितम् ॥ ३६ ॥
 दस्त्रौसुतत्वात्सञ्जाती नासत्यौ नासिकाग्रतः ।

ज्ञात्वा चिराच्च तं देवं सन्तोषमगमत्परम् ।
 विमानेनागमत्स्वर्गं पत्न्या सह मुदान्विता ॥ ३७ ॥
 सावर्णाऽपि मनुर्मैरावद्याप्यास्ते तपोधनः ।
 शनि स्तपोबलादापचहसाम्यं ततः पुनः ॥ ३८ ॥
 यमुना तपती चैव पुनर्नद्यौ बभूवतुः ।
 विष्टिर्घोरारामिका तद्वत् कालत्वेन व्यवस्थिता ॥ ३९ ॥
 मनोर्वैवस्वतस्यासन् दशपुत्रा महाबलाः ।
 इलस्तु प्रथमस्तीषां पुत्रेष्ट्यां समजायत ॥ ४० ॥
 इक्ष्वाकुः कुशनाभश्च अरिष्टो धृष्ण एव च ।
 नरिथितः करुषश्च शर्यातिश्च महाबलाः ।
 पृषधश्चाथ नाभागः सर्वे ते दिव्यमानुषाः ॥ ४१ ॥
 अभिषिञ्च्य मनुः पुत्रमिलं ज्येष्ठं स धार्मिकः ।
 जगाम तपसेभूयः स महेन्द्रवनालयम् ॥ ४२ ॥
 अथ दिग्जयसिध्दर्थमिलः प्रायान् महीमिमाम् ।
 भ्रमन् हीपानि सर्वाणि क्षमाभृतः संप्रधर्षयन् ॥ ४३ ॥
 जमामोपवनं शम्भोरुष्वाकृष्टः प्रतापवान् ।
 कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणं महत् ॥ ४४ ॥
 रमते यत्र देवेशः शम्भुः सीमार्द्धेशखरः ।
 उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ॥ ४५ ॥
 पुत्रामसत्त्वं यत् किञ्चिदागमिष्यति ते वने ।
 स्त्रीत्वमेथति तत्सर्वं दशयीजनमण्डले ॥ ४६ ॥
 अज्ञात समयो राजा इलः शरवणे पुरा ।
 स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडवात्त्वं हयस्तदा ॥ ४७ ॥
 पुरुषत्वं हृतं सर्वं स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः ।

इलेति साभवन्नारी पानीव्रत घनकनो ॥ ४८ ॥
 उन्नत त्र्यंशजघना पद्मपत्रायते क्षणा ।
 धूर्णेन्दुवदना तन्वी विलासीजासितेक्षणा ॥ ४९ ॥
 मूलीन्नतायतभुजा नील कुञ्चित मूर्धजा ।
 तनुलोमा सुदधना मृदु गन्धीर भाषिणी ॥ ५० ॥
 श्यामगौरेण वर्णेन हंसवारणगामिनी ।
 कामुकभ्रूयुगोपिता तनुताम्रनखाङ्गुरा ॥ ५१ ॥
 भ्रमन्ती च वने तस्मिन् चिन्तयामास भामिनी ।
 कामे पिताथवा भ्राता कामे माता भवेदिह ॥ ५२ ॥
 कस्य भर्तुरहं दत्ता क्रियद्दत्स्यामि भृतले ।
 इति चिन्तयती दृष्टा सोम पुत्रेण साङ्गना ॥ ५३ ॥
 इलारूप समाक्षिप्त मनसा वरवर्णिनीम् ।
 बुधस्तदास्ये यत्र मकरोत् कामपीडितः ॥ ५४ ॥
 विशिष्टा कारवान् दण्डीसकमण्डल पुस्तकः ।
 वेणु दण्ड कृतानिक पवित्रक गणितकः ॥ ५५ ॥
 द्विजरूपः शिखी ब्रह्म निगदन् कर्ण कुण्डलः ।
 वटुभिद्यान्वितो युक्तैः समित् पुष्य कुशोदकैः ॥ ५६ ॥
 किलान्विषन्वने तस्मिन्नाजुहाव सतामिलाम् ।
 वहिर्वनस्यान्तरितः किल पादप मण्डले ॥ ५७ ॥
 ससम्भ्रमकक्षात्तां सोपालम्भमिवावदत् ।
 त्यक्त्वाग्निहोत्र शुश्रूषां क्व गता मन्दिरान्मम ॥ ५८ ॥
 इयं विहारवेला ते ह्यति कामति साम्प्रतम् ।
 एहोहि पृथुसुश्रोणि ! सम्भ्रान्ताकेन हेतुना ॥ ५९ ॥
 इयं सायन्तनीवेला विहारस्येह वर्तते ।

कत्वोपलेपनं पुष्यै रलंकुब गृहं मम ॥ ६० ॥
 सात्वन्नवीद्वि क्षृताहं सर्वमेतत्तपोधन ! ।
 आत्मानं त्वाञ्च भर्तारं कुलञ्च वदमेनघ ॥ ६१ ॥
 बुधः प्रोवाच तान्तन्वोमिला त्वं वरवर्षिणि ! ।
 अहञ्च कामुको नाम बहुविधो बुधः क्षृतः ॥ ६२ ॥
 तेज खिनः कुलेजातः पितामे ब्राह्मणा धिपः ।
 इति सा तस्य वचनात् प्रविष्टा बुधमन्दिरम् ॥ ६३ ॥
 रत्नस्तम्भ समायुक्तं दिव्यमाया त्रिनिर्मितम् ।
 इला कृतार्थं मात्मानं मेने तद्भवनस्थिता ॥ ६४ ॥
 अहीवृत्त महोरूप महो धन महोकुलम् ।
 ममचास्य च मे भर्तुरहीलावण्य मुत्तमम् ॥ ६५ ॥
 रेमे च सा तेन सममति कालमिला ततः ।
 सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्रभवने तथा ॥ ६६ ॥
 इति मत्स्यपुराणे एकादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अयान्विषन्ती राजानं भ्रातरस्तस्य मानवाः ।

इक्ष्वाकु प्रमुखा जग्मुस्तदा शरवणान्तिकम् ॥ १ ॥
 ततस्तेददृशुः सर्वे वडवामग्रतः स्थिताम् ।
 रत्न पर्याण किरण दीप्तकाशमनुत्तमाम् ॥ २ ॥
 पर्याण प्रत्यभिज्ञानात् सर्वे विस्मयमागताः ।
 अयं चन्द्र प्रभो नाम वाजो तस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
 अगमद्वडवा रूपमुत्तमं केन हेतुना ।
 ततस्तु मैत्रावरुणिं पप्रच्छुस्ते पुरोधसम् ॥ ४ ॥
 किमित्येतदभृच्चित्तं वदयोगविदास्वर ! ।

वशिष्ठश्चाब्रवीत् सर्वे दृष्ट्वा तद्वानचक्षुषा ॥ ५ ॥
 समयः शम्भुदयिताकृतः शरवणे पुरा ।
 यः पुमान् प्रविशेदत्र स नारीत्वमवाप्स्यति ॥ ६ ॥
 अयमश्वोऽपि नारी त्वमगाद्राज्ञा सहैवतु ।
 पुनः पुरुषतामेति यथासौ धनदोपमः ॥ ७ ॥
 तथैव यत्नः कर्तव्यश्चाराध्यैव पिनाकिनम् ।
 ततस्ते मानवा जग्मुर्देवो महेश्वरः ॥ ८ ॥
 तुष्टुवुर्विविधैस्त्रीभिः पार्वती परमेश्वरौ ।
 तावूचतुरलङ्घ्योऽयं समयः किन्तु साम्प्रतम् ॥ ९ ॥
 इच्छाकोरश्वमेधेन यत् फलं स्यात्तदावयोः ।
 दत्त्वा किम्पुरुषो वीरः स भविष्यत्य संशयम् ॥ १० ॥
 तथेत्युक्त्वास्ततस्तेस्तु जग्मुर्वैवस्वतात्मजाः ।
 इच्छाकोश्चाश्वमेधेन चेलः किम्पुरुषोऽभवत् ॥ ११ ॥
 माममेकम्पुमान्वीरः स्त्री च मासमभूत् पुनः ।
 बुधस्य भवने तिष्ठन्निलो गर्भधरोऽभवत् ॥ १२ ॥
 अजीजनत् पुत्रमेकमनेक गुणसंयुतम् ।
 बुधश्चोत्पा द्यतं पुत्रं स्वर्लोकमगमत्ततः ॥ १३ ॥
 इलस्य नाम्ना तद्वर्षमिलावृतमभूत्तदा ।
 सीमार्कवंशयोरादा विलोऽभुन्मनु नन्दनः ॥ १४ ॥
 एवं पुरुरवाः पुंसीरभवद्दशवर्षिनः ।
 इच्छाकुरर्क वंशस्य तथैवोक्तलपोधनाः ॥ १५ ॥
 इलः किम्पुरुषत्वे च सुशुक्ल इति चोच्यते ।
 पुनः पुत्रत्रयमभूत् सुशुक्लस्यापराजितम् ॥ १६ ॥
 चत्कली वै गयन्दाहृद्वरिताश्वश्च वीर्यवान् ।

सत्कलस्योत्कला नाम गयस्य तु गया मता ॥ १७ ॥
 हरिताश्वस्य दिक् पूर्वा विश्रुता कुरुभिः सह ।
 प्रतिष्ठानेभिषिष्याथ स पुरुरवसं सुतम् ॥ १८ ॥
 जगामेलाहृतं भोक्तुं वर्षं दिव्यफलाशनम् ।
 इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ १९ ॥
 नरिष्यन्तस्य पुत्रोऽभूच्छुची नाम महाबलः ।
 नाभगस्याम्बरोषस्तु घृष्टस्य च सुतत्रयम् ॥ २० ॥
 घृतकेतु श्विननाथो रण घृष्टस्य वीर्यवान् ।
 आनर्तो नाम शर्यातेः सुकन्या चैव दारिका ॥ २१ ॥
 आनर्तस्या भवत्युतो रोचमानः प्रतापवान् ।
 आनर्तो नाम देशोऽभून्नगरीच कुशस्थली ॥ २२ ॥
 रोचमानस्य पुत्रोऽभूद्रेवोरेवत एव च ।
 ककुद्गीचापराचामन्येष्ठः पुत्रशतस्य च ॥ २३ ॥
 रेवती तस्य मा कन्या भार्या रामस्य विश्रुता ।
 करुषस्य तु कारुषावहवः प्रथिताभुवि ॥ २४ ॥
 पृषध्नोगोवधाच्छूद्रो गुरुशापाद्जायत ।
 इक्ष्वाकुवंशं वक्ष्यामि शृणुध्वन्मृषिसत्तमाः ! ॥ २५ ॥
 इक्ष्वाकीः पुत्रतामाप विकृत्तिर्नाम देवराट् ।
 ज्येष्ठः पुत्र शतस्यासीद्दृग पञ्चच तत्सूता ॥ २६ ॥
 मेरोरुत्तरतन्नि तु जाताः पार्थिवसत्तमाः ।
 चतुर्दशोत्तरक्षान्यच्छ्रुतमस्य तथा भवत् ॥ २७ ॥
 मरोर्दक्षिणतो ये वै राजानः सम्यक्कोर्त्तिताः ।
 ज्येष्ठः ककुत्स्थो नाम्नाऽभूत्तत्सूतस्तु स्योधनः ॥ २८ ॥
 तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वगश्च पृथोः सूतः ।

इन्दुस्तस्य च पुलोऽभूद्युवनाश्वस्ततोऽभवत् ॥ २८ ॥
 श्रावस्तश्च महातेजा वत्सकस्तत्सुतोऽभवत् ॥
 निर्मिता येन श्रावस्ती गौडदेशे द्विजोत्तमाः ॥ २९ ॥
 श्रावणादहहदशोऽभूत् कुवलाश्वस्ततोऽभवत् ।
 धुन्धुमारत्वमगमधुन्धुं नाम्नाहतः पुरा ॥ ३१ ॥
 तस्य पुत्रास्त्रयो जाता दृढाश्वोदण्ड एव च ।
 कपिलाश्वश्च विख्यातो धौन्धुमारिः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥
 दृढाश्वस्य प्रभोदश्च हर्यश्वस्तस्यचात्मजः ।
 हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्संहताश्वस्ततो भवत् ॥ ३३ ॥
 अकृताश्वोरणाश्वश्च संहताश्च सुता बुभौ ।
 युवनाश्वोरणाश्वस्य मान्वाता च ततोऽभवत् ॥ ३४ ॥
 मान्वातुः पुरुकुत्सोऽभूद्धन्मसेनश्च पार्थिवः ।
 मुचुकुन्दश्च विख्यातः शत्रुञ्जिच्च गतागवान् ॥ ३५ ॥
 पुरुकुत्सस्य पुलोऽभूद्धसूदीनश्चैदापतिः ।
 सम्भूतिस्तस्य पुत्रोऽभूच्चिधन्वा च ततोऽभवत् ॥ ३६ ॥
 लिधन्वनः सुतो जातस्त्रय्यारुण इति श्रुतः ।
 तस्मात्सत्यव्रतोनाम तस्मात्सत्यरथः श्रुतः ॥ ३७ ॥
 तस्य पुलो हरिषन्द्रो हरिषन्द्राश्च रोहितः ।
 रोहिताश्च वृकी जातो वृकाद्वाहुरजायत ॥ ३८ ॥
 सगरस्तस्य पुलोऽभूद्राजा परमधार्मिकः ।
 द्वे भार्य्ये सगरस्यापि प्रभाभानुमती तथा ॥ ३९ ॥
 ताभ्यामाराधितः पूर्वमीर्षोऽग्निः पुलकाभ्यधः ।
 श्रीर्वस्तुष्टलयोः प्रादाद्यथेष्टं वरमुत्तमम् ॥ ४० ॥
 एकामष्टिं सप्तस्राणि सुतमेकं तथा परा ।

गृह्णातु वंशकर्तारं प्रभा गृह्णात्तु चदा ॥ ४१ ॥
 एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् ।
 ततः षष्टि सहस्राणि सुषुवे यादवीप्रभा ॥ ४२ ॥
 खनन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुनायेऽश्वमार्गणि ।
 असमञ्जसस्तु तनयो योऽंशुमान्नाम विश्रुतः ॥ ४३ ॥
 तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात्तु भगीरथः ।
 येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ॥ ४४ ॥
 भगीरथस्य तनयोनाभाग इति विश्रुतः ।
 नाभागस्यां वरीषोऽभूत्सिन्धु द्वीपस्ततोऽभवत् ॥ ४५ ॥
 तस्यायुतायुः पुत्रोऽभूत्तुपर्णस्ततोऽभवत् ।
 तस्य कल्माषपादस्तु सर्वकर्मा ततः स्मृतः ॥ ४६ ॥
 तस्यानरथ्यः पुत्रोऽभून्निघ्नस्तत्र सुतोऽभवत् ।
 निघ्नपुत्रा पुत्री जातौ अनमित्र रघून्पौ ॥ ४७ ॥
 अनमित्रो वनमगाद्भविता सङ्गते नृपः ।
 रघोरभूत् दिलीपस्तु दिलीपादजकस्तथा ॥ ४८ ॥
 दीर्घबाहुरजाञ्जातश्चा जपालस्ततो नृपः ।
 तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्र चतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
 नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तेष्वयजोऽभवत् ।
 रावणान्तकरस्तद्द्रघूणां वंशवर्धनः ॥ ५० ॥
 वाल्मीकिकुलस्य चरितं चक्रो भार्गवमत्तमः ।
 तस्य पुत्रो कुशलवाविश्वाम्बुकुलवर्धनो ॥ ५१ ॥
 प्रतिथिस्तु कुशाञ्जने निषधस्तस्य चात्मजः ।
 नलस्तु नैषधस्तस्मात्प्रभासस्माद्जायत ॥ ५२ ॥
 नमसः पुण्डरीकोऽभूत् क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ।

तस्य पुत्रोऽभवद्दीरोदिवानीकः प्रतापवान् ॥ ५३ ॥
 अहीनगुस्तस्य सुतःसहस्राश्वस्ततः परः ।
 ततश्चन्द्रावलीकस्तु तारा पीडस्ततोऽभवत् ॥ ५४ ॥
 तस्यात्मजश्चन्द्र गिरिर्भानुश्चन्द्रस्ततोऽभवत् ।
 श्रुतायुरभवत्तस्माद्धारते यो निपातितः ॥ ५५ ॥
 नली हावेवविख्यातो वंशे कश्यप सम्भवे ।
 वीरसेन सुतस्तद्वन्नैषधश्च नराधिपः ॥ ५६ ॥
 एते वैवस्वते वंशे राजानो भूरि दक्षिणाः ।
 इत्स्वाकुवंशं प्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्त्तिताः ॥ ५७ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे सूर्यवंशानु कीर्त्तनो
 नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

मनु उवाच । भगवन् ! श्रोतुमिच्छामि पितृणां वंशमुत्तमम् ।
 रवेश्च आह देवत्वं सोमस्य च विशेषतः ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । हन्तते कथयिष्यामि पितृणां वंशमुत्तमम् ।
 स्वर्गे पितृगणाः सप्त त्रयस्तेषाममूर्त्तयः ॥ २ ॥
 मूर्तिमन्तोऽथ चत्वारः सर्वेषाममितीजसः ।
 अमूर्त्तयः पितृगणा वैराजस्य प्रजापतेः ॥ ३ ॥
 यजन्ति यान् देवगणा वै राजा इति विश्रुताः ।
 दिवि ते योगविभ्रष्टाः प्राप्य लोकान् सनातनान् ॥ ४ ॥
 पुनर्ब्रह्मविदान्ते तु जायन्ते ब्रह्मवादिनः ।
 संप्राप्यतां क्षृतिं भूयो योगं साहस्रं मनुत्तमम् ॥ ५ ॥
 सिद्धिं प्रयान्ति योगिन पुनरावृत्ति दुर्लभाम् ।

योगिनामिव देयानि तस्माच्छादानि दाढभिः ॥ ६ ॥

एतेषां मानसी कन्या पत्नी हिमवतो मता ।

मैनाकस्तस्य दयादः क्रीञ्चस्तस्वाग्रजोऽभवत् ॥ ७ ॥

क्रीञ्चद्वीपः स्रुतो येन चतुर्थो घृतसंभृतः ।

मैनाच सुषुवे तिस्रः कन्या योगवतीस्ततः ॥ ८ ॥

उमैकपर्णापर्णा च तीव्र व्रतपरायणाः ।

रुद्रस्यैका सितस्यैका जैगीषव्यसत्रचापरा ॥ ९ ॥

दत्ता हिमवता बालाः सर्वा लोके तपोऽर्घिकाः ।

ऋषय ऊचुः । कन्नादाचायणी पूर्वं ददाहात्मानमात्मना ॥ १० ॥

हिमवद्दुहिता तद्वत् कथं जाता मचीतले ।

संहरन्ती किमुक्तासी सुता वा ब्रह्मसूनुना ॥ ११ ॥

दक्षेण लोकजननी स्रुत ! विस्तरतो वद ।

स्रुत उवाच । दक्षस्य यज्ञे दितते प्रभूत वरदक्षिणे ॥ १२ ॥

समाह्वतेषु देवेषु प्रोवाच पितरं सती ।

किमर्थं तात ! भर्ता मे यज्ञे ऽस्मिन्नाभिमन्त्रितः ॥ १२ ॥

अयोग्य इति तामाह दक्षो यज्ञे पु शूलभृत् ।

उपसंहार ऊद्गुद्रस्ते ना मङ्गलभागयम् ॥ १४ ॥

चुकीपाथ सती देहं त्यज्यामीति त्वदुद्भवम् ।

दशानाम्बुश्च भविता पितृणामिक पुत्रकः ॥ १५ ॥

यच्चियत्वेऽग्रमेधे च रुद्रा त्वं नाशमेष्यसि ।

इत्यक्ता योगमास्याय स्वदेहाद्भव तेजसा ॥ १६ ॥

निदंष्टन्तो तदात्मानं स देवासुरकिन्नरैः ।

किं किमेतदिति प्रोक्ता गन्धर्वगणगुह्यकैः ॥ १७ ॥

उपगम्या ब्रवीद्दक्षः प्रणिपत्त्वाथ दुःखितः ।

त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्य देवता ॥ १८ ॥

दुहितृत्वकृता देवि ममानुग्रहव्याम्बया ।

न त्वया रक्षितं किञ्चित् ब्रह्माण्डे सचराचरम् ॥ १९ ॥

प्रसादं कुरु धर्मज्ञे न मान्यक्तुमिच्छसि ।

प्राञ्च देवी यदारब्धं तत्कार्यं मे न संशयः ॥ २० ॥

किं त्ववश्यं त्वया मत्स्यै हत ऋणेन शूलिना ।

प्रसादेलोकसृष्ट्यर्थं तपःकार्यं ममान्तिके ॥ २१ ॥

प्रजापतिस्त्वं भविता दशानामङ्गजोप्यलम् ।

मदंशेनाङ्गनाषटि भविष्यन्त्य गङ्गास्तव ।

मत्सन्निधौ तपः कुरुन् प्राप्स्यसे योगमुत्तमम् ।

एव सुक्तोऽब्रवीद्दक्षः केषु केषु मयाजघे ॥ २२ ॥

तीर्थेषु च त्वं द्रष्टव्यास्तीतव्या कौश्र नामभिः ।

देव्युवाच । सर्वदा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि ॥ २३ ॥

सर्वलोकेषु यत्किञ्चिद्रक्षितं न मया विना ।

तथापि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीषुभिः ॥ २४ ॥

स्मर्तव्या भूतिकामैर्वा तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः ।

वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे सिद्धधारिणी ॥ २५ ॥

प्रयागे ललिता देवी कामाक्षी गन्धमादने ।

मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया तद्याम्बरे ॥ २६ ॥

गोमन्ते गोमती नाम मन्दरे काम चारिणी ।

मदीकटा चैत्रये जयन्ती हस्तिनापुरे ॥ २७ ॥

कान्य कुञ्जे तथा गौरी रश्मा मलयपर्वते ।

एकाभके कौर्तिमती विश्वां विश्वेश्वरे विदुः ॥ २८ ॥

पुष्करि पुरुदूतेति केदारि मार्गदायिनी ।
 नन्दा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे भद्रकर्णिका ॥ २० ॥
 स्थानेश्वरे भवानी तु विख्यके विख्यपत्निका ।
 श्रीशैले माधवी नाम भद्रा भद्रे श्वरे तथा ॥ २१ ॥
 जया वराहशैले तु कामला कमलाक्षये ।
 रुद्रकोष्ठाच्च रुद्राणी काली कालश्वरे गिरी ॥ २२ ॥
 महालिङ्गे तु कपिला मर्काटे मुकुटेश्वरी ।
 शालिग्रामे महादेवो शिवलिङ्गे जलप्रिया ॥ २३ ॥
 मायापुर्याङ्गुमारा तु सन्ताने ललिता तथा ।
 उत्पलाक्षी सहस्राक्षे कलमाक्षे महोत्पला ॥ २४ ॥
 गङ्गायां मङ्गला नाम विमला पुरुषोत्तमे ।
 विपाश्याया ममोघाक्षी पाटला पुण्ड्रवर्द्धने ॥ २५ ॥
 नारायणी सुपार्श्वे तु विष्णुते भद्रसुन्दरी ।
 विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले ॥ २६ ॥
 कोटश्रीकोटितीर्थे तु सुगन्धा माधवे वने ।
 कुब्जायके तिसन्ध्या तु गङ्गाहारे रतिप्रिया ॥ २७ ॥
 शिवकुण्डे सुनन्दा तु नन्दिनी द्विविक्काते ।
 रुक्मिणी द्वारवत्यान्तु राधा वृन्दावने वने ॥ २८ ॥
 द्विकी मथुरायान्तु पाताले परमेश्वरी ।
 चित्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्यनिवासिनी ॥ २९ ॥
 सद्म्याद्रावेकवीरा तु हर्मषन्द्रेति चन्द्रिका ।
 रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां नृगावतो ॥ ४० ॥
 करवीरे महाबळ्णीरुमादेवी विनायके ।
 भरोमा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ ४१ ॥

भभयैत्युष्णतीर्थेषु चामृता विन्ध्यकन्दरे ।
 माण्डव्ये माण्डवी नाम स्वाहा माण्डेश्वरे पुरे ॥ ४२ ॥
 छाणसण्डे प्रचण्डा तु चण्डिका मकारन्दके ।
 सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ ४३ ॥
 देवमाता सरस्वती पारा पारासटे मता ।
 महालये महाभागा षयोष्णां पिङ्गलेश्वरी ॥ ४४ ॥
 सिंहिका लतग्रीचे तु कार्तिकेये ययस्करौ ।
 उत्पलावर्त्तके लोला सुभद्रा शोणसङ्गमे ॥ ४५ ॥
 माता सिद्धपुरे लक्ष्मी रङ्गना भरताग्रमे ।
 जालन्धरे विश्वमुखी तारा किष्किन्धपर्वते ॥ ४६ ॥
 देवदारवने पुष्टिर्मेधा काशीरमण्डले ।
 भीमा देवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा ॥ ४७ ॥
 कपालमोचने रुद्धिर्माता कायावरोहणे ।
 शङ्कोदारे धरा नाम धृतिः पिण्डारके तथा ॥ ४८ ॥
 काला तु चन्द्रभागाया मञ्जोदि शिवकारिणी ।
 वेणायाममृता नाम वदर्यासुर्वशी तथा ॥ ४९ ॥
 श्रीषधी चोत्तरकुरी कुशद्वीपे कुशोदका ।
 मन्मथा हेमकूटे तु मुकुटे सत्यवादिनी ॥ ५० ॥
 अश्वत्ये वन्दनीया तु निधिवै अवणालये ।
 गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसन्निधी ॥ ५१ ॥
 दिवलोके तथेन्द्राणी ब्रह्मास्थेषु सरस्वती ।
 सूर्यविम्बे प्रभा नाम मातृणां वैष्णवी मता ॥ ५२ ॥
 अश्वत्थी सतीनान्तु रामीसु च तिलोत्तमा ।
 चित्ते ब्रह्मकला नाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम् ॥ ५३ ॥

एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् ।
 अष्टोत्तरस्र तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ५४ ॥
 यः स्मरेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 एषु तीर्थेषु यः कृत्वा ज्ञानं पश्यति मां नरः ॥ ५५ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं शिवपुरे वसेत् ।
 यस्तु मत्परमं कालं करोत्येतेषु मानवः ॥ ५६ ॥
 स भित्वा ब्रह्मसदनं पदमध्येति शाङ्करम् ।
 नाम्ना मष्टशतं यस्तु आवरोच्छ्वसन्निधौ ॥ ५७ ॥
 तृतीयाया मथाष्टम्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः ।
 मोक्षानि आह्वदानि वा अहन्यहनि वा बुधः ॥ ५८ ॥
 देवार्चनविधौ विद्वान् पठन् ब्रह्माधिगच्छति ।
 एवं वदन्ती सा तत्र ददाहात्मानमात्मना ॥ ५९ ॥
 स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ।
 पार्वती साभवद्देवी शिवदेहाङ्घारिणी ॥ ६० ॥
 मेनागर्भसमुत्पन्ना भक्तिसुक्तिफलप्रदा ।
 अरुन्धती जपन्त्ये तत् प्राग् योगमनुत्तमम् ॥ ६१ ॥
 पुरुरवाश्च राजर्षिलोके व्यजयतामगात् ।
 ययातिः पुत्रलाभश्च धनलाभश्च भार्गवः ॥ ६२ ॥
 तथान्ये देवदैत्याश्च ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ।
 वैश्याः शूद्राश्च बहवः सिद्धिमीयुर्यथेप्सिताम् ॥ ६३ ॥
 यत्नेतस्मिञ्छ्रितं तिष्ठेत् पृथ्यते देवसन्निधौ ।
 न तत्र शोको दौर्मन्त्रं कदाचिदपि जायते ॥ ६४ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे पितृवंशान्वये गौरीनामाष्टोत्तरशत-

कथनं नाम तयोद्गोऽध्यायः ॥

स्रुत उवाच । लोकाः सोमपथा नाम यत् मारीचनन्दनाः ।
 वर्तन्ते देवपितरो देवा यान् भावयन्त्यलम् ॥ १ ॥
 अग्निष्वात्ता इति ख्याता यज्वानो यत् संस्थिताः ।
 अच्छोदा नाम तेषान्तु मानसी कन्यका नदी ॥ २ ॥
 अच्छोदशाम च सरः पिष्टभिर्निक्षितं पुरा ।
 अच्छोदा तु तपस्रक्रे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ३ ॥
 आजग्मुः पितरस्तुष्टाः किल दातुञ्च तां वरम् ।
 दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यमाख्यानुलेपनाः ॥ ४ ॥
 सर्वे युवानो वलिनः कुसुमायुधसन्निभाः ।
 तन्मध्येऽमावसुं नाम पितरं वीक्ष्य साऽङ्गना ॥ ५ ॥
 वव्रे वरार्थिनी सङ्गं कुसुमायुधपीडिता ।
 योगादभ्रष्टा तु सा तेन व्यभिचारेण भामिनी ॥ ६ ॥
 धरान्तु नास्पृशत् पूर्वं पपाताथ भुवस्तले ।
 तिथावमावसुर्यस्या निष्ठां चक्रे न तां प्रति ॥ ७ ॥
 धैर्येण तस्य सा लोकैरमावास्येति विश्रुता ।
 पितृणां वल्लभा तस्मात्तस्या मत्तयकारकम् ॥ ८ ॥
 अच्छोदाधोमुखी दीना लज्जिता तपसः क्षयात् ।
 सा पितॄन् प्रार्थयामास पुरे चात्मप्रसिद्धये ॥ ९ ॥
 विलप्यमाना पिष्टभिरिदमुक्ता तपस्विनी ।
 भविष्यमर्थमालोक्य देवकार्यञ्च ते तदा ॥ १० ॥
 इदमृशुर्न्महाभागाः प्रसादयभया गिरा ।
 दिवि दिव्यशरीरेण यत् किञ्चित् क्रिञ्चते बुधैः ॥ ११ ॥
 तेनेव तत्कर्मफलं भुज्यते वरवर्णिनि ! ।
 सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ॥ १२ ॥

तस्मात्त्वं पुत्रि । तपस्यः प्राप्स्यसे प्रेत्य तत्फलम् ।
 अष्टाविंशे भविली त्वं हापरे मत्स्ययोनिजा ॥ १३ ॥
 व्यतिक्रमात् पितृणां त्वं कष्टं कुलमवाप्स्यसि ।
 तस्माद्राज्ञी वसोः कन्या त्वमवश्यं भविष्यसि ॥ १४ ॥

कन्या भूत्वा च लोकांस्वान् पुनराप्स्यसि दुर्लभान् ।
 पराशरस्य वीर्येण पुत्रमेकमवाप्स्यसि ॥ १५ ॥
 द्वीपे तु वदरी प्राये वादरायणमश्नुतम् ।
 स वैदमेकं बहुधा विभजिष्यति ते सुतः ॥ १६ ॥
 पौरवस्वात्मजो द्वी तु समुद्रांशस्य शन्तनोः ।
 विचित्रवीर्यस्तनयस्तथा चित्राङ्गदो नृपः ॥ १७ ॥
 इमा वुत्पाद्य तनयी चैत्रजवस्य धीमतः ।
 प्रौष्ठपद्यष्टकारूपा पितृलोके भविष्यसि ॥ १८ ॥
 नाम्ना सत्यवती लोके पितृलोके तथाष्टका ।
 आयुरारोग्यदा नित्यं सर्वकामफलप्रदा ॥ १९ ॥
 भविष्यसि परे काले नदीत्वञ्च गमिष्यसि ॥
 पुण्यतोया सरिच्छ्रेष्ठा लोके ह्यच्छोदनामिका ॥ २० ॥
 इत्युक्त्वा सगण्धेष्वां तत्रैवान्तरधीयत ।
 माप्यवाप च तत्सर्वं फलं यदुदितं पुरा ॥ २१ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे पितृवंशानुकीर्त्तनो नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

इति उवाच । विम्बाजा नाम चान्ये तु दिवि सन्ति सुवर्चसः ।
 लोका वर्हिषदो यत्र पितरः सन्ति सुवताः ॥ १ ॥
 अत्र वर्हिण्युक्तानि विमानानि सहस्रशः ।

सङ्कल्प्य बर्हिषो यत्न तिष्ठन्ति फलदायिनः ॥ २ ॥
 यत्नाभ्युदयशालासु मोदन्ते आहदायिनः ।
 यांश्च देवासुरगणा गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः ॥ ३ ॥
 यच्चरन्तीगणाश्चैव यजन्ति दिवि देवताः ।
 पुलस्त्यपुत्राः शतशतपीर्योगसमन्विताः ॥ ४ ॥
 महात्मानो महाभागा भक्तानामभयप्रदाः ।
 एतेषां पौत्ररौ कन्या मानसी दिवि विश्रुता ॥ ५ ॥
 योगिनी योगमाता च तपश्चक्रे सुदारुणम् ।
 प्रसन्नो भगवांस्तस्यावरं वव्रे तु सा हरिः ॥ ६ ॥
 योगवन्तं सुरूपञ्च भर्तारं विजितेन्द्रियम् ।
 इहि देव ! प्रसन्नस्त्वं पतिं मे वदताम्वरम् ॥ ७ ॥
 उवाच देवो भविता व्यासपुत्रो यदा शुकः ।
 भविता तस्य भार्या त्वं योगाचार्यस्य सुव्रते ! ॥ ८ ॥
 भविष्यति च ते कन्या कृत्वी नाम च योगिनी ।
 पाञ्चालाधिपतेर्देवा मानुष्यस्य त्वया तदा ॥ ९ ॥
 जननी ब्रह्मदत्तस्य योगसिद्धा च गौः स्मृता ।
 दृष्ट्वा गौरः प्रभुः शम्भुर्भविष्यन्ति च ते सुताः ॥ १० ॥
 सहात्मानो महाभागा गमिष्यन्ति परम्पदम् ।
 तानुत्पाद्य पुनर्योगाक्षवरा मोक्षमेष्टसि ॥ ११ ॥
 सुसूर्त्तमन्तः पितरो वशिष्ठस्य सुताः स्मृताः ।
 नाम्ना तु मानसाः सर्वे सर्वे ते धर्ममूर्त्तयः ॥ १२ ॥
 ज्योतिर्भासिषु लोकेषु ये वसन्ति दिवः परम् ।
 विराजमानाः प्रीडन्ति यत्न ते आहदायिनः ॥ १३ ॥
 सर्वकामसमृद्धेषु विमानेष्वपि पादजाः ।

किं पुनः श्राद्धदा विप्रा भक्तिमन्तः क्रियान्विताः ॥ १४ ॥
 गौर्नाम कन्या येषान्तु मानसी दिवि राजते ।
 शुक्रस्य दयिता पत्नी साध्यानां कीर्त्तिवर्द्धिनी ॥ १५ ॥
 मरीचिगर्भा नाम्ना तु लोका मातृण्डमण्डले ।
 पितरो यत्र तिष्ठन्ति हविष्यन्तोऽङ्गिरःसुताः ॥ १६ ॥
 तीर्थश्राद्धप्रदा यान्ति ये च क्षत्रियसत्तमाः ।
 राज्ञान्तु पितरस्ते वै स्वर्गभोगफलप्रदाः ॥ १७ ॥
 एतेषां मानसी कन्या यशोदा लोकविश्रुता ।
 पत्नी ह्यंशुमतः श्रेष्ठा स्रुषा पञ्चजनस्य च ॥ १८ ॥
 जनन्यथ दिलीपस्य भगीरथपितामही ।
 लोकाः कामदुषा नाम कामभोगफलप्रदाः ॥ १९ ॥
 सुस्रधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः ।
 आज्यपा नाम लोकेषु कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ २० ॥
 पुलहाङ्गजदायादा वैश्यास्तान् भावयन्ति च ।
 यत्र श्राद्धकृतः सर्वे पश्यन्ति युगपद्गताः ॥ २१ ॥
 मातृभ्रातृपितृष्वसृ सखि सम्बन्धि बान्धवान् ।
 अपि जन्मायुतैर्दृष्टा ननु भूतान् सहस्रगः ॥ २२ ॥
 एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ।
 या पत्नी नहुषस्यारक्षीययातेर्जननी तथा ॥ २३ ॥
 एकाष्टकाऽभवत् पश्चाद् ब्रह्मलोके गता सती ।
 तत्र एते गणाः प्रोक्तास्तुर्थन्तु वदाम्यतः ॥ २४ ॥
 लोकास्तु मानसा नाम ब्रह्माण्डोपरि संस्थिताः ।
 येषान्तु मानसी कन्या नर्मदा नाम विश्रुता ॥ २५ ॥
 सीमपा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति शाश्वताः ।

कृत्वा सृष्ट्यादिकं सर्वं मानवे साम्प्रतस्थिताः ॥२६॥
 नमंदा नाम तेषाम्नु कन्या तोयवहा सरित् ।
 भूतानि या पावयति दक्षिणापथगामिनी ॥ २७ ॥
 तेभ्यः सर्वे तु मनवः प्रजाः सर्गेषु निर्मिताः ।
 ज्ञात्वा आदानि कुर्वन्ति धर्माभावेऽपि सर्वदा ॥ २७ ॥
 तेभ्य एव पुनः प्राप्तुं प्रसादाद्योगसन्ततिम् ।
 पितॄणामादिसर्गे तु आहमेव विनिर्मितम् ॥ २८ ॥
 सर्वेषां राजतं पातमथवा रजतान्वितम् ।
 दत्तं स्वधा पुरोधाय पितॄन् प्रीणाति सर्वदा ॥ ३० ॥
 अग्नीषोमयमानान्तु कार्यमापरायनं बुधैः ।
 अग्न्यभावेऽपि विप्रसत्र पाशावपि जलेऽथवा ॥ ३१ ॥
 अजाकर्णोऽश्वकर्णो वा गोष्ठे वा सलिलान्तिके ।
 पितॄणामम्बरं स्थानं दक्षिणा दिक् प्रशस्रते ॥ ३२ ॥
 प्राचीनावीतमुदकं तिलाः सव्याहमेव च ।
 दर्भा मांसं चपाठीनं गोक्षीरं मधुरा रसाः ॥ ३३ ॥
 खड्गलोहामिषमधु कुशश्यामाकशालयः ।
 यवनीवारमुद्गेक्षुयक्तपुष्पष्टतानि च ॥ ३४ ॥
 वल्लभानि प्रशस्तानि पितॄणामिह सर्वदा ।
 द्वेष्याणि सम्प्रवश्यामि आद्वे वर्चानि यानि तु ॥ ३५ ॥
 मसूरशणनिष्यावराजमाषकुसुम्बिकाः ।
 पद्मविस्वार्कधत्तूरपारिभद्रादृक्षकाः ॥ ३६ ॥
 न देयाः पितृकार्येषु पयस्यास्त्राविकं तथा ।
 कीद्रवीदारचणकाः कपित्थं मधुक्कातसी ॥ ३ ॥
 एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः प्रियमिच्छता ।

पितॄन् प्रीणाति यो भक्त्या ते पुनः प्रीणयन्ति तम् ॥ ३८ ॥
 यच्छन्ति पितरः पुष्टिं स्वर्गारोग्यं प्रजाफलम् ।
 देवकार्यादपि पुनः पितृकार्यं विशिष्यते ॥ ३९ ॥
 देवतानाञ्च पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ।
 शौघप्रसादास्त्वक्कीधानिःशक्ताः स्थिरसौहृदाः ॥ ४० ॥
 शान्तात्मानः शौचपराः सततं प्रियवादिनः ।
 भक्तानुरक्ताः सुखदाः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ४१ ॥
 हविष्मतामाधिपत्ये आह देवः ऋतो रविः ।
 एतद्दः सर्वमाख्यातं पितृवंशानुकीर्तनम् ॥ ४२ ॥
 पुण्यं पवित्रमायुष्यं कीर्त्तनीयं सदा नृभिः ।
 इति श्रीमत्स्यपुराणे पितृवंशानुकीर्त्तनं नाम
 पञ्चदशोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः ।

सूत उवाच । श्रुत्वैतत्सर्वमखिलं मनुः पप्रच्छ केशवम् ।
 आहकालञ्च विविधं आहभेदं तथैव च ॥ १ ॥
 आह्वेषु भोजनीया ये ये च वर्ज्या द्विजातयः ।
 कस्मिन्वासरभागे वा पितृभ्यः आहमाचरेत् ॥ २ ॥
 कस्मिन् दत्तं कथं याति आहन्तु मधुसूदन ! ।
 विधिना केन कर्त्तव्यं कथं प्रीणाति तत्पितॄन् ॥ ३ ॥
 मत्स्य उवाच । कुर्याद्दहरहः आहमन्नाद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥
 नित्यञ्चैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं आहमुच्यते ।
 नित्यं तावत् प्रवक्ष्यामि भर्षावाहनवर्जितम् ॥ ५ ॥

अदवं तद्विजानीयात् पार्वणं पर्वसु षट्तमम् ।
 पार्वणं त्रिविधं प्रोक्तं शृणु तावन्नहीपते ॥ ६ ॥
 पार्वणे ये नियोज्यास्तु तां शृणुष्व नराधिप ! ।
 पश्चान्निः स्नातकश्चैव तिसुपर्णाः षडङ्गवित् ॥ ७ ॥
 श्रोत्रियः श्रोत्रियसुतो विधिवाक्यविधारदः ।
 सर्वज्ञो वेदविभन्ती ज्ञातवंशः कुलान्वितः ॥ ८ ॥
 पुराणवेत्ता धर्मज्ञः स्वाध्यायजपतत्परः ।
 शिवभक्तः पितृपरः सूर्यभक्तोऽथ वैष्णवः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मण्यो योगविच्छान्तो विजितात्माश्च श्रीलवान् ।
 भोजयेच्चापि दौहित्यं यत्नतः स्वसुहृद्गुरुन् ॥ १० ॥
 विद्यति मातुलं बन्धुं ऋत्विगाचार्यसीमपान् ।
 यश्च व्यूकुर्वते वाक्यं यश्च मीमांसतेऽध्वरम् ॥ ११ ॥
 सामस्वरविधिज्ञश्च पङ्क्तिपावनपावनः ।
 सामगो ब्रह्मचारी च वेदयुक्तोऽथ ब्रह्मवित् ॥ १२ ॥
 यज्ञैते भुञ्जते आहु तदेव परमार्थवित् ।
 एते भोज्याः प्रयत्ने न वर्जनीयान्निबोध मे ॥ १३ ॥
 पतितोऽभिश्चरः क्लीबश्च पिशुनव्यङ्गरोगिणः ।
 कुनखी श्वावदन्तश्च कुण्डलीलाङ्गपासकाः ॥ १४ ॥
 परिवर्त्तिर्नियुक्तात्मा प्रमत्तोऽन्नदाक्षणाः ।
 वैडाली वक्तव्यश्च दम्भो द्विलकादयः ॥ १५ ॥
 कृतघ्नास्त्रिकांस्तहन्क्लेच्छदेशनिवासिनः ।
 विश्वदुर्वरद्रावणोतद्रविडकोकणान् ॥ १६ ॥
 वर्जयेत्किञ्चिन्मनः सर्वान् आहकाले विशेषतः ।
 पूर्वेषुरपरिद्युर्वा विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १७ ॥

निमन्त्रितान् हि पितर उपतिष्ठन्ति तान् दिजान् ।
 वायुभूतानुगच्छन्ति तथासौनानुपासते ॥ १८ ॥
 दक्षिणं जानुमालम्ब्य त्वं मया तु निमन्त्रितः ।
 एवं निमन्त्र्य नियमं श्रावयेत् पितृबान्धवान् ॥ १९ ॥
 अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः ।
 भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ २० ॥
 पितृयज्ञं विनिर्वर्त्य तर्पणाख्यन्तु योऽग्निमान् ।
 पिष्टान्वाहार्यकं कुर्याच्छ्राद्धमिन्दुक्षये सदा ॥ २१ ॥
 गोमयेनोपलिप्ते तु दक्षिणप्रवणे स्थले ।
 श्राद्धं समाचरेद्भक्त्या गोष्ठे वा जलसन्निधौ ॥ २२ ॥
 अग्निमाध्विर्वपेत्पित्रं चरुञ्च सममुष्टिभिः ।
 पितृभ्यो निर्वपामीति सर्वं दक्षिणतोऽव्यसेत् ॥ २३ ॥
 अभिधायं ततः कुर्यान्निर्वापलयमघतः ।
 तेऽपि तस्मायंततः कार्याश्चतुरङ्गलविस्तृताः ॥ २४ ॥
 दूर्ध्वान्वयन्तु कुर्ष्वीत खादिरं रजतान्वितम् ।
 रत्निमालं परिश्रवणं हस्ताकाराग्रमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 उदपालञ्च कांस्यञ्च मैत्रवञ्च समित्कुशान् ।
 तिक्ताः पालाशिसहासो गन्धधूपानुलेपनम् ॥ २६ ॥
 श्राद्धरेदपसव्यन्तु सर्वं दक्षिणतः शनैः ।
 एवमासाद्य तत्सर्वं भवनस्याग्रतो भुवि ॥ २७ ॥
 गोमयेनोपलिप्तायां गोमूलेण तु मण्डलम् ।
 अक्षताभिः स पुष्पाभिरुदभ्यर्थापसव्यवत् ॥ २८ ॥
 विप्राणां क्षालयेत्पादावभिनन्द्य पुनः पुनः ।
 आसनेषूपकृतेषु दर्भवत्सु विधानवत् ॥ २९ ॥

उपस्यृष्टीदकान्विप्रानुपवेक्ष्यानुमन्त्रयेत् ।
 ह्रीं देवे पिब्रह्मत्ये लीनेकैकमुभयत्र च ॥ ३० ॥
 भोजयेदीश्वरोऽपीह न कुर्याद्विहरं बुधः ।
 देवपूर्वं नियोज्याय विप्रानर्घ्यादिना बुधः ॥ ३१ ॥
 अग्नी कुर्यादनुज्ञातो विप्रैर्विप्रो यथाविधि ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन कांस्ये कृत्वा चरुं ततः ॥ ३२ ॥
 अग्नीषोमयमाभ्यान्तु कुर्यादाप्यायनं बुधः ।
 दक्षिणाग्नीं प्रतीते वा य एकाग्निर्द्विजोत्तमः ॥ ३३ ॥
 यज्ञोपवीतो निर्वर्त्य ततः पर्युक्षणादिकम् ।
 प्राचीनावीतिना कार्यमतः सर्वं विजानता ॥ ३४ ॥
 पट् च तस्माद्विशेषात् पिण्डान् कृत्वा ततोदकम् ।
 दद्याद्दुदकपालैस्तु सतिलं सव्यपाणिना ॥ ३५ ॥
 जान्वाथ्य सव्यं यत्रे न दर्भयुक्तो विमत्सरः ।
 विधाय लेखा यत्रे न निर्वापेष्ववनेजनम् ॥ ३६ ॥
 दक्षिणाभिमुखः कुर्यात्करे दर्वीं निधाय वै ।
 निधाय पिण्डमेकैकं सर्वदर्भेष्वनुकृमात् ॥ ३७ ॥
 मिनयेदथ दर्भेषु नामगोलानुकीर्तनैः ।
 तेषु दर्भेषु तं हृत्तं निमृजप्राज्ञेपभागिनाम् ॥ ३८ ॥
 तथैव च ततः कुर्यात् पुनः प्रत्यवनेजनम् ।
 प्रउप्येतान्नमस्कृत्य गन्धधूपहृणादिभिः ॥ ३९ ॥
 एवमावाह्य तत्सर्वं वेदमन्त्रैर्यथोदितैः ।
 एकाग्निरेक एव स्यान्नर्वापोदर्विका तद्या ॥ ४० ॥
 ततः कृत्वान्तरे दद्यात् पत्नीभ्योऽन्नं कुशेषु सः ।

तद्वत्पिण्यादिभ्यो कुर्यादावाहनविसर्जनम् ॥ ४१ ॥
 ततो गृहीत्वा पिण्डेभ्योमात्राः सर्वाः क्रमिण तु ।
 तानिव विप्रान् प्रथमं प्राशयेद्यत्नतो नरः ॥ ४२ ॥
 यस्मादन्नात् धृता माता भक्षयन्ति द्विजातयः ।
 अन्वाहार्यकमित्युक्तं तस्मात्तच्चन्द्रसंक्षये ॥ ४३ ॥
 पूर्वं दत्त्वा तु तद्वस्त्रं सपवित्रं तिलोदकम् ।
 तत्पिण्यायं प्रयच्छेत् स्वधैधामस्त्विति ब्रुवन् ॥ ४४ ॥
 वर्णयन् भोजयेदन्नं मिष्टं पूतञ्च सर्वदा ।
 वर्जयेत् क्रोधपरतां स्मरन्मारायणं हरिम् ॥ ४५ ॥
 छद्मान् ज्ञात्वा ततः कुर्याद्विकिरन् सार्ववर्षिकम् ।
 सौदकं चाक्षमुद्धृत्य सलिलं प्रक्षिपेद्भुवि ॥ ४६ ॥
 आचान्तेषु पुनर्दद्याज्जलपुण्याक्षतोदकम् ।
 स्वस्तिवाचनकं सर्वं पिण्डोपरि समाहरेत् ॥ ४७ ॥
 देवायत्तं प्रकुर्वीत आहनाशोऽन्यथा भवेत् ।
 विस्तृज्य ब्राह्मणांस्तद्वत्तथा कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ४८ ॥
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् पितॄन् याचेत् मानवः ।
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ॥ ४९ ॥
 अन्ना च नो मा व्यगमत् बहु देवश्च नोऽस्त्विति ।
 अन्नञ्च नो बहुभवेदतिथींश्च लभोमहे ॥ ५० ॥
 याचितारश्च नः सन्तु माच याचिष्य कश्चन ।
 एतदस्त्विति तत् प्रोक्तमन्वाहार्यन्तु पार्वणम् ॥ ५१ ॥
 यथेन्दसंक्षये तद्वदन्त्यापि निगद्यते ।
 पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्योदद्यादम्नो जलोऽपिवा ॥ ५२ ॥
 विप्रायतो वा विकिरेद्दयोभिरभिवाशयेत् ।

पत्नीतु मध्यमं पिच्छं प्राग्धेहिनायाग्विता ॥ ५२ ॥
 आधरा पितरोगर्भमल सन्तानवर्धनम् ।
 तावदुच्छेषणं तिष्ठे व्यावह्रिप्रा विसर्जिताः ॥ ५३ ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्यान्नित्यं पितृकर्मणि ।
 इष्टैः सह ततः शान्ती भुञ्जीत पितृसेवितम् ॥ ५५ ॥
 पुनर्भोजन मध्वानं यानमायास मैद्युनम् ।
 खासक्तच्छाहभुक् चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥
 स्वाध्यायं कलहं चैव दिवास्वप्नञ्च सर्वदा ।
 अग्नेन विधिना आहं निरदस्येह निर्वपेत् ॥ ५७ ॥
 कन्याकुम्भद्वेष्येऽर्कं कृष्णपक्षेषु सर्वदा ।
 यत्र यत्न प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम् ।
 तत्रानेन विधानेन देयमग्निमता सदा ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे अग्निमच्छाहो आहकल्पो नाम
 षोडशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितम् ।
 आहं साधारणं नाम मुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥
 अग्ने विषुवे युग्मे सामान्ये चाकंसंक्रमे ।
 अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे पञ्चदशीषु च ॥ २ ॥
 आर्द्रामषारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसङ्गमे ।
 गजच्छायाव्यतीपाते विष्टि वैष्टिवासरे ॥ ३ ॥
 वैशाखस्य तृतीयायां नवमी कार्तिकस्य च ।
 पञ्चदशी च माघस्य नभस्य च तयोदशी ॥ ४ ॥

युगादयः श्रुता ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ।
 तथा मन्वन्तरादौ च देयं श्राद्धं विजानता ॥ ५ ॥
 अश्वयुक् शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ।
 तृतीया चैत्र मासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ ६ ॥
 फाल्गुनस्य ह्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ।
 आषाढस्याऽपि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ ७ ॥
 श्रावणास्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा ।
 कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री चैष्ठपञ्चदशी मिता ।
 मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ॥ ८ ॥
 यस्यां मन्वन्तरस्यादौ रथमास्ते दिवाकरः ।

माघमासस्य सप्तम्यां सा तु स्याद्रथसप्तमी ॥ ९ ॥

पानीयमपत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पिण्डभ्यः प्रयती मनुष्यः ।
 श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥ १० ॥

वैशाख्यामुपरागेषु तथोत्सवमहालये ।

तीर्थायतनगोष्ठेषु दीपाद्यानगृहेषु च ॥ ११ ॥

विविक्तेषूपलिसेषु श्राद्धं देयं विजानता ।

विप्रान् पूर्वं परे चाङ्गि विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १२ ॥

शीलवृत्तगुणोपेतान् वयोरूपसमन्वितान् ।

ह्यौ देवे तीर्तथा पैत्रे एकैकमुभयत्र वा ॥ १३ ॥

भोजयेत् सुसम्बुद्धोऽपि न प्रसञ्जेत् विस्तरे ।

विश्वान् देवान् यवैः पुष्पैरभ्यर्थासनपूर्वकम् ॥ १४ ॥

पूरयेत्पात्रयुग्मन्तु स्वाप्य दर्भपवितकम् ।

यत्रो देवीत्यपः कुर्याद्यवोऽसीति यवानपि ॥ १५ ॥

गन्धपुष्पैश्च संपूज्य वैश्वदेवं प्रतिन्यसेत् ।

विश्वे देवा स इत्याभ्यामावाह्य विकिरेद्यवान् ॥१६॥
 गन्धपुष्पै रलङ्कृत्य या दिव्येत्यप उत्सृजेत् ।
 अभ्यर्च्य ताभ्यामुत्सृष्टं पितृकार्यं समारभेत् ॥१७॥
 दर्भासनम्बु दत्त्वाद्दौ त्रीणि पात्राणि पूरयेत् ।
 सपवित्राणि कृत्वाद्दौ शन्नो देवीत्यपः क्षिपेत् ॥ १८ ॥
 तिलोऽसीति तिलान् कुर्याद्गन्धपुष्पादिकं पुनः ।
 पात्रं बनस्पतिमयं तथा पर्णमयं पुनः ॥ १९ ॥
 जलजं वाथ कुर्वीति तथा सागरसम्भवम् ।
 सौवर्णं राजतं वापि पितृणां पात्रमुच्यते ॥ २० ॥
 रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव वा ।
 राजतैर्भाजनैरेषामथवा रजतान्वितैः ॥ २१ ॥
 वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायीपकल्पते ।
 तथार्घ्यपिण्डभोज्याद्दौ पितृणां राजतं मतम् ॥ २२ ॥
 शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्पितृवक्त्रभम् ।
 अमङ्गलं तद्यत्ने न देवकार्येषु वर्जयेत् ॥ २३ ॥
 एवं पात्राणि संकल्प्य यथा लाभं विमत्सरः ।
 या दिव्येति पितुर्नाम गोत्रैर्दर्भकरीन्यसेत् ॥ २४ ॥
 पितृनावाहयिष्यामि कुर्वित्युक्तस्तु तैः पुनः ।
 उग्रन्तस्त्वा तथायन्त ऋग्भ्यामावाहयेत् पितृन् ॥२५॥
 यादिद्व्येत्यर्घ्यमुत्सृज्य दद्याद् गन्धादिकांस्ततः ।
 हस्तात्तदुदकं पूर्वं दत्त्वा संश्रवमादितः ॥ २६ ॥
 पितृपाले निधायथ न्युन्नमुत्तरतो न्यसेत् ।
 पितृभ्यः स्नानमसीति निधाय परिषेचयेत् ॥ २७ ॥
 तत्रापि पूर्ववत् कुर्यादग्निकार्यं विमत्सरः ।

सभाभ्यामपि हस्ताभ्यामाहृत्य परिवेषयेत् ॥ २८ ॥

प्रशान्तचित्तः सततं दर्भपाणि रशेषतः ।

गुणव्यैः सूपशाकैस्तु नानाभक्ष्यैर्विशेषतः ॥ २९ ॥

अन्नन्तु सदधिचीरं गोष्ठतं शर्करान्वितम् ।

मासन्मीणाति वै सर्वान् पितृनित्याह केशवः ॥ ३० ॥

हो मासौ मत्स्यमासेन श्रीभासान् हारिणेन तु ।

शौरभ्रे णाथ चतुरः शाकुनेनाथ पञ्च वै ॥ ३१ ॥

षण्मासं ऋगमासेन तप्यन्ति पितरस्तथा ।

सप्त पार्षतमासेन तथाष्टाविणजिनतु ॥ ३२ ॥

दश मासांस्तु तप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मजमासेन मासानिकादशैव तु ॥ ३३ ॥

संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।

शौरवेण च तप्यन्ति मासान् पञ्चदशैव तु ॥ ३४ ॥

व्याघ्रगः सिंहस्य मासेन तमिर्हादशवार्षिकौ ।

कालशाकेन चानन्ना खड्गमासेन चैव हि ॥ ३५ ॥

यत्किञ्चिन्मधुसंमिश्रं गोचीरं घृतपायसम् ।

दत्तमन्नयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ३६ ॥

भ्राध्यायं श्रावयेत् पितरं पुराणान्यखिलानि च ।

ब्रह्मविष्णुर्क रुद्राणांस्तवानि विविधानि च ॥ ३७ ॥

इन्द्रान्निमीमसूक्तानि पावनानि स्वशक्तितः ।

सहस्रयन्तरं तद्व्येष्टसामसरीहृणम् ॥ ३८ ॥

तथैव शान्तिकाध्यायं मधु ब्राह्मणमेव च ।

सण्डलं ब्राह्मणं तद्वत् प्रीतिकारि तु यत् पुनः ॥ ३९ ॥

विपाणामात्मनश्चैव तत्सर्वं समुदीरयेत् ।

भुक्तवत्सु ततज्ञेषु भोजनोपान्तिके नृप ! ॥ ४० ॥

सर्ववर्णिकमन्नाद्यं सत्रीयाप्लाव्य वारिणा ।

समुत्सृजेद् भुक्तवतामस्यतो विकिरेद् भुवि ॥ ४१ ॥

अग्निदग्धाम्बु ये जीवा येऽप्रदग्धाः कुले मम ।

भूमौ दत्तेन त्वप्रन्तु प्रयान्तु परमाङ्गतिम् ॥ ४२ ॥

येषां न माता न पिता न बन्धुर्न गोत्रशुद्धिर्न तश्चान्नमक्ति ।
तत्प्रयेऽन्नं भुवि दत्तमेतत् प्रयातु लोकेषु सुखाय तद्वत् ॥ ४२ ॥

असंस्कृत प्रमीतानान्यक्तानां कुलयोषिताम् ।

उच्छिष्टभागधेयः स्याद्दर्भं विकिरयोश्च यः ॥ ४४ ॥

त्वमा ज्ञात्वीदकं दद्यात् सकृद्विप्रकरे तथा ।

उपलिप्ते महीवृष्टे गीयञ्जन्मूत्रवारिणा ॥ ४५ ॥

निधाय दर्भान् विधिवद्दक्षिणाग्रान् प्रयत्नतः ।

सर्ववर्णेन चाग्ने न पिण्डान्तु पितृयज्ञवत् ॥ ४६ ॥

अवनेजनपूर्वन्तु नामगोत्रेण मानवः ।

गन्धधूपादिकं दद्यात् कृत्वा प्रत्यवनेजनम् ॥ ४७ ॥

जान्वाच्यसव्यं सव्ये न पाणिनाथ प्रदक्षिणाम् ।

पितृप्रमानीय तत्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना ॥ ४८ ॥

दौपप्रज्वालनं तद्वत् कुर्यात् पुष्यार्चनं बुधः ।

अथाचान्तेषु चाचम्य वारि दद्यात् सकृत् सकृत् ॥ ४९ ॥

अथ पुष्याक्षतान् पश्चादक्षय्योदकमेव च ।

सतिलं नाम गोत्रेण दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥ ४० ॥

गोभृहिरण्यवासांसि भव्यानि शयनाग्नि च ।

दद्याद्यदिष्टं विप्राणामात्मनः पितुरेव च ॥ ५१ ॥

विश्वमाटेन रक्षितः पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ।

ततः स्वधावाचनकं विश्वे देवेषु चोदकम् ॥ ५१ ॥
 दत्त्वाशीः प्रतिगृह्णीयाद्विश्वेभ्यः प्राङ्मुखो बुधः ।
 अघोराः पितरः सन्तु सन्वित्युक्तः पुनर्द्विजैः ॥ ५२ ॥
 गोत्रं तथावर्धन्तामलयेत्युक्तश्च तैः पुनः ।
 दातारोनोऽभिवर्धन्तामिति चैवमुदीरयेत् ॥ ५३ ॥
 एताः सत्याशिषः सन्तु सन्वित्युक्तश्च तैः पुनः ।
 स्वस्तिवाचनकं कुर्यात् पिण्डानुद्धृत्य भक्तितः ॥ ५४ ॥
 उच्छेषणन्तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ।
 ततो ग्रहबलिं कुर्यादिति धर्मव्रवस्थितिः ॥ ५५ ॥
 उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्यास्तिकस्य च ।
 दासवर्गस्य तत्पितृणां भागधेयं प्रचक्षते ॥ ५६ ॥
 पितृभिर्निर्मितं पूर्वमेतदाप्यायनं सदा ।
 अपुत्राणां सपुत्राणां स्त्रीणामपि नराधिप ! ॥ ५७ ॥
 ततस्तानग्रतः स्थित्वा परिगृह्णीदपात्रकम् ।
 वाजिपाज इति जपन् कुशाशेण विसर्जयेत् ॥ ५८ ॥
 बहिः प्रदक्षिणान् कुर्यात् पदान्यष्टानुव्रजन् ।
 बन्धुवर्गेण सहितः पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ ६० ॥
 निवृत्य प्रणिपत्याथ पर्युच्छ्याग्निं समन्त्रवत् ।
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीत नैत्यकं बलि मेव च ॥ ६१ ॥
 ततस्तु वैश्वदेवान्ते सभृत्यसुतब्रान्धवः ।
 भुञ्जीतातिथि संयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितम् ॥ ६२ ॥
 एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात् सर्वेषु पर्वसु ।
 आङ् साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६३ ॥
 भार्याविरहिताऽप्ये तत् प्रवासस्योऽपि भक्तिमान् ।

शूद्रोऽप्यमन्त्रवत् कुर्यादनेन विधिना ब्रुधः ॥ ६४ ॥
 तृतीयमाभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते ।
 उत्सवानन्दसम्भारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ॥ ६५ ॥
 मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम् ।
 ततो मातामहा राजन् ! विश्वे देवास्तथैव च ॥ ६६ ॥
 प्रदक्षिणोपचारेण दध्यक्षतफलोदकैः ।
 प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डान् दूर्वया च कुशैर्युतान् ॥ ६७ ॥
 सम्पन्नमित्यभ्युदये दद्याद्दुग्धं हयोर्हयोः ।
 युग्मा द्विजातयः पूज्या वस्तुकार्तस्वरादिभिः ॥ ६८ ॥
 तिलार्थस्तु यवैः कार्यो नान्दिशब्दानुपूर्वकः ।
 माङ्गल्यानि च सर्वाणि वाचयेद्द्विजपुङ्गवैः ॥ ६९ ॥
 एवं शूद्रोऽपि सामान्यवृद्धिश्राद्धेऽपि सर्वदा ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण कुर्यादामान्नतः सदा ॥ ७० ॥
 दानप्रधानः शूद्रः स्यादित्याह भगवान् प्रभुः ।
 दानेन सर्वकामाप्तिरस्य सञ्जायते यतः ॥ ७१ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे साधारणाभ्युदयकीर्तनी नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ।

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

सूत उवाच । एकोद्दिष्टमतीवस्थे यदुक्तं चक्रपाणिना ।
 मृते पुत्रैर्यथाकार्यमाशीचञ्च पितर्यपि ॥ १ ॥
 दशाहं शावमाशीचं ब्राह्मणेषु विधीयते ।
 क्षत्रियेषु दश द्वेच पक्षं वैश्येषु चैवहि ॥ २ ॥
 शूद्रेषु मासमाशीचं सपिण्डेषु विधीयते ।

नैश्याऽङ्गतच्छहस्य निरालम्बरतः स्मृतम् ॥ २ ॥
 जननेऽप्येवमेव स्यात् सर्ववर्णेषु सर्वदा ।
 तथास्थिसञ्चयादूर्ध्वमङ्गस्यर्शी विधीयते ॥ ४ ॥
 प्रेताय पिण्डदानन्तु द्वादशाहं समाचरेत् ।
 पाथेयं तस्य तत् प्रीक्तं यतः प्रीतिकरं मञ्जत् ॥ ५ ॥
 तस्मात् प्रेतपुरं प्रेतो द्वादशाहं न नीयते ।
 गृहं पुत्रं कलत्रञ्च द्वादशाहं प्रपश्यति ॥ ६ ॥
 तस्मान्निधेयमाकाशे दशरात्रं पयस्तथा ।
 सर्वदाहोपशान्थर्थं मध्वश्रमविनाशनम् ॥ ७ ॥
 तत एकादशाहे तु द्विजानिकादशैव तु ।
 चत्वादिः क्षतकान्ते तु भोजयेद्युतो द्विजान् ॥ ८ ॥
 द्वितीयेऽङ्गि पुनस्तद्वदेकीदृष्टं समाचरेत् ।
 आवाहनाम्नीकरणं देवहीनं विधानतः ॥ ९ ॥
 एकं पवित्रं मेकोर्ध्वं एकः पिण्डो विधीयते ।
 उपतिष्ठतामित्येतद्देयं पद्यात्तिलोदकम् ॥ १० ॥
 स्वादितं विकिरिद्ब्रूयाद्दिसर्गे चाभिरम्यताम् ।
 शेषं पूर्ववदत्वापि कार्यं वेदविदा पितुः ॥ ११ ॥
 अनेन विधिना सर्वं मनुमासं समाचरेत् ।
 स्मृतकान्ताद्वितीयेऽङ्गि यथा दद्याद्दिलक्षणां ॥ १२ ॥
 काञ्चनं पुह्वं तद्वत् फलवस्त्रसमन्विताम् ।
 संपूज्य द्विजदाम्पत्यं नानाभरणभूषणैः ॥ १३ ॥
 हृषीत्सर्गं प्रकुर्वीत देया च कपिला शुभा ।
 उद्दकुञ्च दातव्यी भक्ष्यभोज्यसमन्वितः ॥ १४ ॥
 यावदब्दं नरयेष्ठ ! सतिलोदकपूर्वकम् ।

ततः संवत्सरे पूर्णं सपिण्डीकरणं भवेत् ॥ १५ ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभाग् भवेत् ।
 वृद्धिपूर्वेषु योग्येषु गृहस्थेषु भवेत्ततः ॥ १६ ॥
 सपिण्डीकरणं याद्वे देवपूर्थं नियोजयेत् ।
 पितृनेवासयेत्सत्तु पृथक् प्रेतं दिनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
 गन्धोदकतिलैर्यत्नां कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् ।
 अर्घार्थं पितृपालेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ १८ ॥
 तद्वत्संकल्पत्र चतुरः पिण्डान् पिण्डप्रदस्तदा ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां नन्यन्तु विभजेत्त्रिधा ॥ १९ ॥
 चतुर्थस्य पुनः कार्यं न कदाचिदतो भवेत् ।
 ततः पितृत्वमापन्नः सर्वतस्तुष्टिमागतः ॥ २० ॥
 अग्निष्वात्तादिमध्यस्त्वं प्राप्नोत्यमृतमुत्तमम् ।
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्मै तस्माच्च दीयते ॥ २१ ॥
 पितृष्वेव तु दातव्यं तत् पिण्डोद्येषु संस्थितः ।
 ततः प्रभृति संक्रान्ता वुपरागादि पर्वसु ॥ २२ ॥
 त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धं मेकोद्दिष्टं मृताहनि ।
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य मृताहे यः समाचरेत् ॥ २३ ॥
 सदैव पितृहा स स्यान्मालाभ्राष्टविनाशकः ।
 मृताहे पार्वणं कुर्वन्नधोऽधो याति मानवः ॥ २४ ॥
 संपृक्तोष्वाकुलीभावः प्रेतेषु तु यती भवेत् ।
 प्रति संवत्सरं तस्मादेकोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ २५ ॥
 यावदष्टन्तु योदद्यादुदकुम्भं विमत्सरः ।
 प्रेतायाचसमायुक्तं साऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २६ ॥
 आमशाब्दं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदस्तादा ।

तेनाम्नोकरणं कुर्यात् पिण्डांस्ते नैव निर्वपेत् ॥२७॥
 त्रिभिः सपिण्डीकरणे अशेषत्रितये पिता ।
 यदा प्राप्तति कालेन तदा मुच्येत वन्धनात् ॥२८॥
 मुक्तोऽपि लेपभागित्वं प्राप्नोति कुशमार्जनात् ।
 लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः ।
 पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्डां सप्तपौरुषम् ॥२९॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे सपिण्डीकरणकथो नाम
 अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ एकोनविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कथं कथ्यानि द्रव्यानि ह्यन्यानि च जनैरिह ।
 गच्छन्ति पितृलोकस्थान् प्रापकः कोऽव गच्छति ॥१॥
 यदि मर्त्यो द्विजो भुङ्क्ते ह्यथ यदि वानले ।
 एभाशुभात्मकैः प्रेतैर्दत्तन्तद् भुञ्जते कथम् ॥ २ ॥
 सूत उवाच । वसून् वदन्ति च पितॄन् रुद्रांश्चैव पितामहान् ।
 प्रपितामहान् कथा दिव्यानि त्वेवं वैदिकी श्रुतिः ॥३॥
 नामगोत्रं पितृणाम्नु प्रापकं ह्यव्यक्तप्रयोः ।
 आइस्य मन्त्राः अद्या च उपयोज्यप्रतिभक्तितः ॥४॥
 अग्निष्वात्तादधत्ते षामाधिपत्ये वप्रवस्थिताः ।
 नामगोत्रकास्तद्देशाभवान्तरगतानपि ॥ ५ ॥
 प्राणिनः प्रीण्यन्त्येते तदाहारत्वमागतान् ।
 देवो यदि पिता जातः एभकर्मणुयागतः ॥ ६ ॥
 तस्यान्नममृतं भूत्वा दिव्यत्वेऽप्यनुगच्छति ।
 दैत्यत्वे भोगरूपेण पश्यन् च तृणं भवेत् ॥ ७ ॥

आहाकं वायुरूपेण सर्पस्त्वेष्युपतिष्ठति ।
 पानं भवति यद्यत्वे गृध्रत्वेऽपि तथामिषम् ॥ ८ ॥
 दनुजत्वे तथा माया प्रेतस्त्वे रुधिरोदकम् ।
 मनुष्यास्त्वेऽन्नपानानि नानाभोगरसं भवेत् ॥ ९ ॥
 रतिशक्ति स्त्रियः कान्ता भोक्ष्यं भोजनशक्तिता ।
 दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च ॥ १० ॥
 अथा पुष्पमिदं प्रोक्तं फलं ब्रह्मसमागमः ।
 आयुः पुत्रान्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ११ ॥
 राज्ञं चैव प्रयच्छन्ति प्रीताः पितृगणा नृणाम् ।
 श्रूयते च पुरा मोक्षं प्राप्ताः कौशिकसूनवः ।
 पञ्चभिर्जन्मसम्बन्धैर्गता विष्णोः परं पदम् ॥ १२ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे आहकल्पे फलानुगमनो नाम
 एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ विंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । कथं कौशिकदायादाः प्राप्तास्ते योगमुत्तमम् ।
 पञ्चभिर्जन्मसम्बन्धैः कथं कर्मक्षयो भवत् ॥ १ ॥
 श्रुत उवाच । कौशिको नाम धर्म्यात्मा कु र्वन्नेव महान् ऋषिः ।
 नामतः कर्मतस्तस्य क्षतान् सप्त निबोधत ॥ २ ॥
 स्वसृपः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कबिरिव च ।
 वारदुष्टः पितृवर्ती च गर्गशिष्या रुदाभवन् ॥ ३ ॥
 पितर्युपरते तेषामभूद्भिन्नमुख्यणम् ।
 अन्नावृष्टिश्च महती सर्वलोकभयङ्करी ॥ ४ ॥

गर्गादेशादने दोग्धीं रक्षन्तस्ते तपोधनाः ।
 खादामः कपिलामेतां वयं ह्युत्पोडिता भृशम् ॥५॥
 इति चिन्तयतां पापं लघुः प्राह तदानुजः ।
 यद्यवश्यमियं बध्या आह्ररूपेण योजयताम् ॥ ६ ॥
 आत्रे नियोजयमाने यं पापात् त्वास्यति नो ध्रुवम् ।
 एवं कुर्वित्यनुज्ञातः पितृवर्ती तदानुजैः ॥ ७ ॥
 चक्रे समाहितः आह्रमुपयुज्य च तां पुनः ।
 द्वौ देवे भ्रातरौ कृत्वा पितॄन् त्रीनप्यनुक्रमात् ॥८॥
 तथैकमतिथिं कृत्वा आह्रदः स्वयमेव तु ।
 चकार मन्त्रवच्छ्राद्धं स्मरन् पितृपरायणः ॥ ९ ॥
 विना गवा वत्सकोऽपि गुरवे विद्विदितः ।
 व्याघ्रेण निहता धनुर्वत्सोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥१०॥
 एतं सा भक्षिता धेनुः सप्तभि स्तौ कपोधनैः ।
 वैदिकं बलमाश्रित्य क्रूरे कर्मणि निर्भयाः ॥ ११ ॥
 ततः कालावकृष्टा स व्याधा दासपुरेऽभवन् ।
 जातिस्मरत्वं प्राप्तास्ते पितृभावेन भाविताः ॥ १२ ॥
 यत् कृतं क्रूरकर्मापि आह्ररूपेण ते कृदा ।
 तेन ते भवन्ते जाता व्याधानां क्रूरकर्मिणाम् ॥ १३ ॥
 पितृणाञ्चैव माहात्मप्राज्जाता जातिस्मरस्व ते ।
 ते तु वैराग्ययोगिन आस्थायानशनं पुनः ॥ १४ ॥
 जातिस्मराः सप्त जाता मृगाः कालक्षुरे गिरौ ।
 नीलकण्ठस्य पुरतः पितृभावानुभाविताः ॥ १५ ॥
 तत्रापि ज्ञानवैराग्यात् प्राणानुत्सृज्य धर्मतः ।
 लोकेरेवेक्ष्यमाणस्ते तीर्थान्तेऽनशनेन तु ॥ १६ ॥

मानसे चक्रवाकाक्षे सञ्जाताः सप्त योगिनः ।
 नामतः कर्मतः सर्वान् शृणुष्वं द्विजसत्तमाः ! ॥१७ ॥
 सुमनाः कुमुदः शङ्ख शिखद्रदर्शी सुनेत्रकः ।
 सुनेत्रयांशुमांश्वेव सप्तैते योगपारगाः ॥ १८ ॥
 योगभ्रष्टा स्त्रय स्तेषां वभ्रमुद्यात्पचेतनाः ।
 दृष्ट्वा विभ्राजमानं तमुद्याने स्त्रीभिरन्वितम् ॥ १९ ॥
 क्रीडन्तं विविधैर्भावेर्महाबलपराक्रमम् ।
 पाञ्चालान्वयसम्भूतं प्रभृतबलवाहनम् ॥ २० ॥
 राज्यकामो भवञ्चैक स्तेषां मध्ये जलीकसाम् ।
 पिष्टवर्ती च यो विप्रः श्राद्धकृत् पिष्टवत्सलः ॥ २१ ॥
 अपरौ मन्त्रिणी दृष्ट्वा प्रभृतबलवाहनौ ।
 मन्त्रित्वे च क्रतुश्चेच्छामस्मिन्नत्यं द्विजोत्तमाः ॥ २२ ॥
 तन्मध्ये ये तु निष्कामान्ते वभ्रुवुर्द्विजोत्तमाः ! ।
 विभ्राजमानस्त्वेकीऽभृत् ब्रह्मदत्त इति स्मृतः ॥ २३ ॥
 मन्त्रिपुत्री तथा चीभी कण्डरीक सुवालकी ।
 ब्रह्मदत्तोऽभिषिक्तः सन् पुरीहितविपश्चिता ॥ २४ ॥
 पाञ्चालराजो विक्रान्तः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 योगवित् सर्वजन्तूनां रुतवेत्ताऽभवत्तदा ॥ २५ ॥
 तस्य राज्ञोऽभवद्भार्या देवलस्यात्मजा शुभा ।
 सन्नतिर्नाम विख्याता कपिला याभवत् पुरा ॥ २६ ॥
 पितृकार्ये नियुक्तत्वादभवद्ब्रह्मवादिनी ।
 तथा चकार सहितः सराज्यं राजनन्दनः ॥ २७ ॥
 कदाचिदुद्यानगतक्षया सह स पार्थिवः ।
 ददर्श कीटमिथुनमनङ्गकलहाकुलम् ॥ २८ ॥

पिपीलिका मनुनयन् परितः कीटकामुकः ।

पञ्चवाणाभितसाङ्गः स गद्गदमुवाच ह ॥ २८ ॥

न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित् ।

मध्यक्षामातिजघना वृहद्वक्षोऽभिगामिनी ॥ २९ ॥

सुवर्णवर्णा सुश्रोणी मञ्जूता चारुहासिनी ।

सुलक्ष्णनेत्रसना गुडशर्करवत्सला ॥ ३० ॥

भोक्ष्यसे मयि भुक्ते त्वं खासि खाते तथा मयि ।

प्रीषिते सति दीना त्वं क्रुद्धेऽपि भयचञ्चला ॥ ३१ ॥

किमर्थं वद कल्याणि ! सरोषवदना स्थिता ।

सा तमाह सकीप्रातु किमालपसि मां गठ ! ॥ ३२ ॥

त्वया मोदकचूर्णन्तु मां विहाय विनेथता ।

प्रदत्तं समतिक्रान्ते दिनेऽन्यस्याः समन्मथ ! ॥ ३३ ॥

पिपीलिक उवाच । त्वत्सादृशान्मया दत्तमन्यस्यै वरवर्णिनि !

तदेकमपराधं मे चन्तुमर्हसि भामिनि ! ॥ ३४ ॥

नैतदेवं करिष्यामि पुनः कापीह सुव्रते ! ।

स्मृशामि पादौ सत्येन प्रसीद प्रणतस्व मे ॥ ३५ ॥

सूत उवाच । इति तद्वचनं श्रुत्वा सा प्रसन्नाऽभवत्ततः ।

आत्मानमर्पयामास मोहनाय पिपीलिका ॥ ३६ ॥

ब्रह्मदत्तोऽप्यग्नेषन्तं ज्ञात्वा विस्मयमागमत् ।

सर्वसत्त्वकृतज्ञत्वान् प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ ३७ ॥

इति मत्स्यपुराणे श्राद्धकल्पे श्राद्धमाहात्म्ये पिपीलि-

कावहासो नाम विंशतितमोऽध्यायः ।

अथ एकविंशतितमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कथं सत्वकतज्ञोऽभृद् ब्रह्मदत्तो धरातले ।

तच्चाभवत् क्रस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् ॥ १ ॥

सत उवाच । तस्मिन्नेव पुरे जातास्ते च चक्राह्वयास्तदा ।

वृद्धिजस्य दायादा विप्रा जातिस्मराः पुरा ॥ २ ॥

धृतिर्मास्तुत्त्वदर्शी च विश्वाचस्तुस्तपोक्नुकः ।

नामतः कर्मतश्चेते सुदरिद्रस्य ते सुताः ॥ ३ ॥

तपसे बुद्धिरभवत्तदा तेषां द्विजन्मनाम् ।

थास्यामः परमां सिद्धिमित्यूचुस्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४ ॥

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा सुदरिद्रो महातपाः ।

उवाच दीनया वाचा किमेतदिति पुत्रकाः ! ॥ ५ ॥

अधस्मै एष इति वः पिता तानभ्यवारयत् ।

वृद्धं पितरमुत्सृज्य दरिद्रं वनवासिनः ॥ ६ ॥

कोनु धर्मोऽत्र भविता मत्यागाद् गतिरिव वा ।

ज्वस्ते कल्पिता वृत्तिस्तव तात ! वदस्य तत् ॥ ७ ॥

वित्तमेतत् पुरो राज्ञः स ते दास्यति पुष्कलम् ।

धनं ग्राममहस्त्राणि प्रभाते पठतस्तव ॥ ८ ॥

ये विप्रमत्याः कुरुजाङ्गलिषु दासास्तथादासपुरे सृगाश्च ।

कालञ्जरे सप्त च चक्रवाक्य ये मानसे ते वदमत्र सिद्धाः । ॥ ९ ॥

इत्युक्त्वा पितरं जाम्बुस्ते वनं तपसे पुनः ।

वृद्धोऽपि राजभवनं जगामात्माद्यसिद्धये ॥ १० ॥

अनघो नाम बेम्भाजः पाञ्चालाधिपतिः पुरा ।

पुत्रार्थी देवदेवेशं हरिं नारयणं प्रभुम् ॥ ११ ॥

आराधयामास विभुं तीव्रव्रतपरायणः ।

नतः कालेन महता तुष्टस्तस्य जनार्दनः ॥ १२ ॥

वरं हृषीष्व भद्रं ते हृदयेनेषितं नृप ! ।
 एवमुक्तस्त्व देवेन वन्न स वरमुत्तमम् ॥ १३ ॥
 पुनं मे देहि देवेश ! महाबलपराक्रमम् ।
 पारगं सर्वशास्त्राणां धार्मिकं योगिनां परम् ॥ १४ ॥
 सर्वसत्त्वरुतज्ञं मे देहि योगिनमात्मजम् ।
 एवमस्त्विति विश्वात्मा तमाह परमेश्वरः ॥ १५ ॥
 पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत ।
 ततः स तस्य पुत्रोऽभूत् ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ १६ ॥
 सर्वसत्वानुकम्पी च सर्वसत्वबलाधिकः ।
 सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च सर्वसत्त्वेश्वरेश्वरः ॥ १७ ॥
 अहसत्तेन योगात्मा स पिपीलिकरागतः ।
 यत्र तत् कीटमिद्युनं रममाणमवस्थितम् ॥ १८ ॥
 ततः सा सन्नतिर्दृष्ट्वा तं हसन्तं सुविचिता ।
 किमप्रागङ्ग्य मनसा तमपृच्छन्नरेश्वरम् ॥ १९ ॥
 सन्नतिक्रवाच । अकस्मादतिहासस्ते किमर्थमभवन्नृप ! ।
 हास्यहेतुं न जानामि यदकाले कृतं त्वया ॥ २० ॥
 सूत उवाच । अवद्द्राजपुत्रीऽपि स पिपीलिकभाषितम् ।
 रागवाग्भिः समुत्पन्न मेतद्वास्यं वरानने ! ॥ २१ ॥
 न चान्यत्कारणं किञ्चिद्वास्यहेतौ शुचिस्मिते ! ।
 न सामन्यत्तदा देवी प्राहालीकमिदं वचः ॥ २२ ॥
 अहमेवाद्यहसिता न जीविष्ये त्वयाधुना ।
 कथं पिपीलिकालापं मर्त्योवेति विना सुरान् ॥ २३ ॥
 तस्मात्त्वयाहमेवेहऽसिताकिमतः परम् ।
 ततो निरुत्तरो राजा जिज्ञासुः सत्पुरोहरेः ॥ २४ ॥

आस्थाय नियमन्तस्यौ सप्तरात्रमकल्पयः ।

स्वप्ने प्राह हृषीकेशः प्रभाते पर्यटन् पुरम् ॥ २५ ॥

वृद्धद्विजोयस्तद्वाक्यात् सर्वं ज्ञास्यस्यशेषतः ।

इत्युक्तान्तर्दधे विष्णुः प्रभातेऽथ नृपः पुरात् ॥ २५ ॥

निर्गच्छन्मन्त्रिसहितः सभार्यो वृद्धमयतः ।

गदन्तं विप्रमायात् तं वृद्धं सन्दर्शय च ॥ २६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दासास्तथा दासपुरे मृगाय ।

कालञ्चरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥ २८ ॥

सूत उवाच । इत्याकर्ण्य वचस्ताभ्यां स पपात शुचा ततः ।

जातिस्मरत्व मगमत्तो च मन्त्रि वरावृभौ ॥ २८ ॥

कामशास्त्रप्रणेता च वाग्भ्रव्यस्तु सुबालकः ।

पाञ्चाल इति लोकेषु विश्रुतः सर्वशास्त्रवित् ॥ २९ ॥

कण्डरीकोऽपि धर्मात्मा वेदशास्त्रप्रवर्तकः ।

भूत्वा जातिस्मरौ शोकात् पतितावपतस्तदा ॥ ३० ॥

हा वयं योगविभ्रष्टाः कामतः कर्मबन्धनाः ।

एवं विलप्य बहुशस्त्रशस्त्रे योगपारगाः ॥ ३१ ॥

विस्मयाच्छादमाहात्म्यमभिनद्य पुनः पुनः ।

ततस्त्वस्मै धनं दत्त्वा प्रभृतग्रामसंयुतम् ॥ ३२ ॥

विस्मज्र ब्राह्मणन्तश्च वृद्धं धनमुदान्वितम् ।

आत्मीयं नृपतिः पुत्रं नृपलक्षणसंयुतम् ॥ ३३ ॥

विश्वक् मेनाभिधानन्तु राजा राजीऽभ्यषेचयत् ।

मानसे मिलिताः सर्वे ततस्ते योगिनो वराः ॥ ३५ ॥

ब्रह्मदत्तादयस्त्वस्मिन् पितृमक्ता विमत्सराः ।

सन्नतिश्चाभवद्भ्रष्टा मयेतत् किलकारितम् ॥ २६ ॥

राजप्रत्यागफलं सर्वं यदेतदभिलष्यते ।

तथेति प्राह राजा तु पुनस्तामभिनन्दयन् ॥ २७ ॥

त्वत् प्रसादादिदं सर्वं मयेतत् प्राप्यते फलम् ।

ततस्ते योगमास्थाय सर्वे एव वनीकसः ॥ २८ ॥

ब्रह्मरन्ध्रेण परमम्पद्मापुक्तपोधनाः ।

एवमायुर्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ २९ ॥

प्रयच्छन्ति सुतान् राजप्रं वृणां प्रीताः पितामहाः ।

य इदं पितृमाहात्म्यं ब्रह्मदत्तस्य च द्विजाः ॥ ४० ॥

हिजिभ्यः श्रावयेद्यो वा शृणोत्यय पठेत वा ।

कल्पक्रोष्टिशतं सायं ब्रह्मलोके मत्स्यते ॥ ४१ ॥

इति मत्स्यपुराणे श्राद्धकाले पितृमाहात्म्यं नाम

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । कस्मिन् काले च तच्छ्राद्धमनन्तरुलदं भवेत् ।

कस्मिन् वासरभागे तु श्राद्धशुक्लाश्राद्धमाचरेत् ॥ १ ॥

तीर्थेषु केषु च कृतं श्राद्धं बहुफलं भवेत् ।

सूत उवाच । अपराह्णे तु संप्राप्ते अभिजिद्रीहिर्णादये ॥ २ ॥

यत्किञ्चिद्दीयते तत्र तदक्षयं नुदाहृतम् ।

तीर्थानि कानि शूलानि पितृणां वल्लभानि च ॥ ३ ॥

नामतल्लानि वक्ष्यानि संचेपिण्ण द्विजोत्तमाः ।

पितृतोर्थं गया नाम सर्वतोर्थवरं शुभम् ॥ ४ ॥

यत्नास्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ।
 तत्रैषा पितृभिर्गीता गाथा भागमभीप्सुभिः ॥ ५ ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नोलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६ ॥
 तथा वाराणसी पुण्या पितृणां वल्लभा सदा ।
 यत्राविमुक्तसान्निध्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७ ॥
 पितृणां वल्लभं तद्वत् पुण्यञ्च विमलेश्वरम् ।
 पितृतीर्थं प्रयागन्तु सर्वकामफलप्रदम् ॥ ८ ॥
 वटेश्वरस्तु भगवान् माधवेन समन्वितः ।
 योगनिद्राग्रयस्तद्वत् सदावसति केशवः ॥ ९ ॥
 दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च ।
 नन्दाथ ललिता तद्वत्तीर्थं मायापुरी शुभा ॥ १० ॥
 तथा मित्पदं नाम ततः केदारमुत्तमम् ।
 गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् ॥ ११ ॥
 तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतद्रुसलिले ह्रदे ।
 तीर्थन्तु नैमिषं नाम सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १२ ॥
 गङ्गोद्भेदस्तु गोमत्यां यत्रोद्भूतः सनातनः ।
 तथा यज्ञवराहस्तु देवदेवश्च शूलभृत् ॥ १३ ॥
 यत्र तत्काञ्चनं द्वारमष्टादशभुजोहरः ।
 नैमिस्तु हरिचक्रस्य शीर्षा यत्रा भवत्पुरा ॥ १४ ॥
 तदेतच्च मिषारण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् ।
 देवदेवस्य तत्रापि वाराहस्य तु दर्शनम् ॥ १५ ॥
 यः प्रयाति स पूतात्मा नारायणपदं व्रजेत् ।
 कृतशीचं महापुण्यं सर्वपापनिषूदनम् ॥ १६ ॥

यत्रास्ते नारसिंहस्तु स्वयमेव जनार्दनः ।
 तीर्थमिच्छुमती नाम पितृणां बल्लभं सदा ॥ १७ ॥
 मङ्गमे यत्र तिष्ठन्ति गङ्गायाः पितरः सदा ।
 कुरुक्षेत्रं महापुण्यं सर्वतीर्थसमन्वितम् ॥ १८ ॥
 तथा च सरयूःपुण्या सर्वदेवनमस्कृता ।
 इरावती नदी तद्वत् पितृतीर्थाधिवासिनी ॥ १९ ॥
 यमुना देविका काली चन्द्रभागा दृषदती ।
 नदी वेणुमती पुण्या परा वेङ्गवती तथा ॥ २० ॥
 पितृणां बल्लभा ह्येताः याद्वे कीटिगुणा मताः ।
 जम्बूमार्गं महापुण्यं यत्र मार्गो हि लक्ष्यते ॥ २१ ॥
 अद्यापि पितृतीर्थं तत्सर्वकामफलप्रदम् ।
 नीलकुण्डमितिख्यातं पितृतीर्थं द्विजोत्तमा ! ॥ २२ ॥
 तथा रुद्रमरः पुण्यं सरोमानसमेव च ।
 मन्दाकिनी तथाच्छीदा विषाणाय सरस्वती ॥ २३ ॥
 पृथ्विमित्रपदन्तद्वैद्यनाथं महाफलम् ।
 त्रिप्रा नदी महाकालस्तथाकालञ्जरं शुभम् ॥ २४ ॥
 वंगोद्भेदं हरीद्भेदं गङ्गीद्भेदं महाफलम् ।
 भद्रेश्वरं विष्णुपदं नर्मदाद्वारमेव च ॥ २५ ॥
 गयापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्महर्षयः ।
 एतानि पितृतीर्थानि सर्वपापहराणि च ॥ २६ ॥
 स्मरणादपि लोकानां किमु याद्व कृतां नृणाम् ।
 ओङ्कारं पितृतीर्थञ्च कावेरी कपिलोदकम् ॥ २७ ॥
 मन्धेद्यण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ।
 कुरुक्षेत्राच्छतगुणं तस्मिन् स्नानादिकं भवेत् ॥ २८ ॥

एकतीर्थं च विख्यातं तीर्थं सोमेश्वरं परम् ।
 रुर्व्याधिहरं पुण्यं शतकाटिफलाधिकम् ॥ २९ ॥
 श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये जलसन्निधौ ।
 कायावरोहणं नाम तथा चूर्मण्वती नदी ॥ ३० ॥
 गोमती वरुणा तद्वत्तीर्थं भौशनसम्परम् ।
 भैरवं भृगुतुङ्गञ्च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥ ३१ ॥
 तीर्थं वैनायकं नाम भद्रे श्वरमतः परम् ।
 तथा पापहरं नाम पुण्याद्य तपती नदी ॥ ३२ ॥
 मूलतापोपयोष्ठी च पयोष्ठीमङ्गमस्तथा ।
 महात्राधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ॥ ३३ ॥
 तथाविणा नदी पुण्या महाशालं तथैव च ।
 महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ॥ ३४ ॥
 शतरुद्रा शताब्जा च तथा विश्वपदं परम् ।
 अङ्गारवाहिका तद्वत्तदी ती शोणघर्षरौ ॥ ३५ ॥
 कालिका च नदी पुण्या वितस्ता च नदी तथा ।
 एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ॥ ३६ ॥
 श्राद्धमर्तेषु यद्वत्तन्तदनन्तफलं स्मृतम् ।
 द्रोणी वाटनदी धारासरित् चीरनदी तथा ॥ ३७ ॥
 गोकर्णं गजकर्णञ्च तथा च पुरुषोत्तमः ।
 द्वारका कृष्णतीर्थञ्च तथा बुदसरस्वती ॥ ३८ ॥
 नदी मणिमती नाम तथा च गिरिकर्णिका ।
 धूतपापं तथा तीर्थं समुद्रो दक्षिणरुधा ॥ ३९ ॥
 एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्रुते ।
 तीर्थं मेघकारं नाम स्वयमेव जनार्दनः ॥ ४० ॥

यत्र शार्ङ्गधरो विष्णुर्मखलायामवस्थितः ।
 तथा मन्दीदरी तीर्थं तीर्थं चम्पा नदी शुभा ॥४१॥
 तथा सामलनाथश्च महाशालनदी तथा ।
 चक्रवाकं चर्मकोटं तथा जम्बेश्वरं महत् ॥ ४२ ॥
 अर्जुनं निपुरं चैव सिद्धेश्वर मतःपरम् ।
 श्रीगैलं शाङ्करं तीर्थं नारसिंहमतःपरम् ॥ ४३ ॥
 महेश्वरश्च तथा पुण्यमथ औरङ्गसंज्ञितम् ।
 एतेष्वपि सदा श्राद्धमनन्तफलदं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 दर्शनादपि चैतानि सद्यः पापहराणि वै ।
 तुङ्गभद्रा नदी पुण्या तथा भीमरथी सरित् ॥४५॥
 भोमेश्वरं कृष्णवेणा कावेरी कुड्मला नदी ।
 नदी गोदावरी नाम त्रिसन्ध्या तीर्थमुत्तमम् ॥ ४६ ॥
 तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वतीर्थनमस्कृतम् ।
 ब्रह्मास्ते भगवानीशः स्वयमेव त्रिलोचनः ॥ ४७ ॥
 श्राद्धमेषु सर्वेषु कोटिकोटिगुणं भवेत् ।
 स्मरणादपि पापानि नश्यन्ति शतधा द्विजाः ॥४८॥
 श्रीपर्णी ताम्रपर्णी च जयातीर्थमनुत्तमम् ।
 तथा मत्स्यनदी पुण्या शिवधारं तथैव च ॥ ४९ ॥
 भद्रतीर्थश्च विख्यातं पम्पातीर्थश्च शाश्वतम् ।
 पुण्यं रामेश्वरं तद्ददेलापुर्मलं पुरम् ॥ ५० ॥
 अङ्गभूतश्च विख्यातमानन्दकमलं बुधम् ।
 आम्रातकेश्वरं तद्ददेकान्भकमतः परम् ॥ ५१ ॥
 गोवर्धनं हरिसुन्दं कपुचन्द्रं पृथुदकम् ।
 सहस्राक्षं क्षिरस्थानं तथा च कदली नदी ॥ ५२ ॥

रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसङ्गमः ।
 इन्द्रकीलं महानादन्तथा च प्रियमेलकम् ॥ ५१ ॥
 एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि तु ।
 एतेषु सर्वदेवानां सान्निध्यं दृश्यते यतः ॥ ५४ ॥
 दानमैतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशताधिकम् ।
 बाह्युदा च नदी पुण्या तथा सिद्धवनं शुभम् ॥ ५५ ॥
 तीर्थं पाण्डपतं नाम नदी पार्वतिका शुभा ।
 श्राद्धमैतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशतोत्तरम् ॥ ५६ ॥
 तथैव पितृतीर्थन्तु यत्र गोदावरी नदी ।
 युतार्तिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा ॥ ५७ ॥
 जामदग्न्यस्य तत्तीर्थं क्रमादायातमुत्तमम् ।
 प्रतीकस्य भयाङ्गिनं यत्र गोदावरी नदी ॥ ५८ ॥
 तत्तीर्थं हव्यकश्यानामप्सरोयुगसंज्ञितम् ।
 श्राद्धाग्निकार्यदानेषु तथा कोटिशताधिकम् ॥ ५९ ॥
 तथा सहस्रलिङ्गञ्च राघवेश्वरमुत्तमम् ।
 सेन्द्रफेना नदी पुण्या यत्रेन्द्रः पतितः पुरा ॥ ६० ॥
 निहत्य नमुचिं शक्रस्तपसा स्वर्ममाप्तवान् ।
 तत्र दत्तं नरैः श्राद्धमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६१ ॥
 तीर्थन्तु पुष्करं नाम शालग्रामं तथैव च ।
 सौमपानञ्च विख्यातं यत्र वैश्वानरालयम् ॥ ६२ ॥
 तीर्थं सारस्वतं नाम स्वामितीर्थं तथैव च ।
 मलन्दरा नदी पुण्या कौशिको चन्द्रिका तथा ॥ ६३ ॥
 वैदर्भावाथ वैरा च पयोष्णी प्राञ्च खा परा ।
 कावेरी चीनरा पुण्या तथा जालम्बरो गिरिः ॥ ६४ ॥

एतेषु अद्वितीयेषु आह्वमानन्वयमश्रुते ।
 लोहदण्डं तथा तीर्थं चितकूटस्तथैव च ॥ ६५ ॥
 विन्ध्ययोगश्च गङ्गायामुद्या नदीतटं शुभम् ।
 कुञ्जाम्बु तथा तीर्थं उर्वशी पुलिनं तथा ॥ ६६ ॥
 संसारमोचनं तीर्थं तथैव ऋणमोचनम् ।
 एतेषु पितृतीर्थेषु आह्वमानन्वयमश्रुते ॥ ६७ ॥
 अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च ।
 तथा वशिष्ठं तीर्थं चारितं तु ततः परम् ॥ ६८ ॥
 ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं हयतीर्थं तथैव च ।
 पिण्डारकञ्च विखरातं शङ्खोद्धारं तथैव च ॥ ६९ ॥
 घण्टेश्वरं विखकञ्च नीलपर्वतमेव च ।
 तथा च धरणीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥ ७० ॥
 अश्वतीर्थञ्च विखरातमनन्तं आह्वदानयोः ।
 तीर्थं वेदशिरी नाम तथैवोषवती नदी ॥ ७१ ॥
 तीर्थं वसुप्रदं नाम ऋगलाह्वं तथैव च ।
 एतेषु आह्वदातारः प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७२ ॥
 तथा च बदरीतीर्थं गणतीर्थं तथैव च ।
 जयन्तं विजयञ्चैव एकतीर्थं तथैव च ॥ ७३ ॥
 श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा ।
 तथैव शारदातीर्थं भद्रकालेश्वरं तथा ॥ ७४ ॥
 वैकुण्ठतीर्थञ्च परं भीमेश्वरमथापि वा ।
 एतेषु आह्वदातारः प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ ७५ ॥
 तीर्थं मादृगृहं नाम करवीरपुरं तथा ।
 कुशेश्वरञ्च विखरातं गौरीशिवरमेव च ॥ ७६ ॥

मकुलेगस्य तीर्थञ्च कर्दमालं तथैव च ।
 दिग्विष्टपुण्यकरं तद्वत् पुण्डरीकपुरं तथा ॥ ७७ ॥
 सप्त गोदावरी तीर्थं सर्वतीर्थेश्वरेश्वरम् ।
 तत्र श्राद्धं प्रदातव्यमनन्तफलमीप्सुभिः ॥ ७८ ॥
 एष तूद्देशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संग्रहो मया ।
 वागीशोऽपि न शक्नोति विस्तरान् किमु मानुषः ॥ ७९ ॥
 मत्स्यं तीर्थं दया तीर्थं तीर्थं मिन्द्रियनिग्रहः ।
 वर्णाश्रमाणां गेहेऽपि तोर्थन्तु समुदाहृतम् ॥ ८० ॥
 एतत्तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत्कोटिगुणमिष्यते ।
 यस्मात् तस्मात् प्रयत्नेन तीर्थं श्राद्धं समाचरेत् ॥ ८१ ॥
 प्रातः कालो मुहूर्तास्त्रीन् सङ्गवस्तावदेव तु ।
 मध्याह्नं स्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ ८२ ॥
 सायाह्नं स्त्रिमुहूर्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् ।
 रात्रिमी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु ॥ ८३ ॥
 शक्रो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा ।
 तत्राष्टमो मुहूर्तो यः सकालः कुतपः स्मृतः ॥ ८४ ॥
 मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दीभवति भास्करः ।
 तस्मादनन्तफलदस्तदारम्भो भविष्यति ॥ ८५ ॥
 मध्याह्नखण्डपातश्च तथा नेपालकम्बलः ।
 रूप्यं दर्भास्तिला गावो दीहिब्रह्माष्टमः स्मृतः ॥ ८६ ॥
 पापं कुक्षितमिव्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः ।
 श्रष्टावेति यत्तस्मात् कुतपा इति विश्रुताः ॥ ८७ ॥
 अर्धं मुहूर्तात् कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् ।
 मुहूर्तपञ्च ऋषै तत्स्वधाभवनमिष्यते ॥ ८८ ॥

विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णास्तिलास्तथा ।

श्राद्धस्य रक्षणायाल मेतत्प्राहुर्दिवौकसः ॥ ८८ ॥

तिलोदकाञ्जलिर्देय जलस्यैकीर्थावासिभिः ।

सदर्भहलेनैकेन श्राद्धमेवं विशिष्यते ॥ ८९ ॥

श्राद्धसाधनकाले तु पाणिनेकेन दीयते ।

तर्पणन्तूभयेनैव विधिरेष सदा स्मृतः ॥ ९० ॥

सूत उवाच । पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापविनाशनम् ।

पुरा मत्स्येन कथितन्तीर्थं श्राद्धानुकीर्तनम् ।

शृणोति यः पठेद्वापि श्रीमान् सञ्जायते नरः ॥ ९१ ॥

श्राद्धकाले च वक्तव्यं तथा तीर्थनिवासिभिः ।

सर्वपापोपशान्त्यर्थं मलक्ष्मीनाशनं परम् ॥ ९२ ॥

इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं महापापहरञ्च पुंसाम् ।

ब्रह्माकर्षद्दैरपि पूजितञ्च श्राद्धस्य माहात्म्यमुपशान्ति तज्ज्ञाः ॥ ९३ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे श्राद्धकल्पे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः । सोमः पितृणामधिपः कथं शास्त्रविशारदः ।

तद्दृश्या ये च राजानो वभूवुः कीर्तिवर्धनाः ॥ १ ॥

सूत उवाच । आदिष्टो ब्रह्मणा पूर्वमग्निः सर्गविधौ पुरा ।

अनुत्तमं नाम तपः सृष्ट्यर्थं तप्तवान् प्रभुः ॥ २ ॥

यदानन्दकरं ब्रह्म जगत् क्लेशविनाशनम् ।

ब्रह्मविष्णुर्का रुद्राणामभ्यन्तरमतीन्द्रियम् ॥ ३ ॥

शान्तिं कृच्छ्रान्तं मनस स्तदन्तर्नयने स्थितम् ।

माहात्म्यं तपसा विप्रः परमानन्दकारकम् ॥ ४ ॥

यस्मादुमापतिः सार्धसुमयातमधिष्ठितः ।
 तं दृष्ट्वा चाष्टमांशिन तस्मात् सोमोऽभवच्छ्रियः ॥ ५ ॥
 अधः सुस्त्राव नेत्राभ्यां धाम तच्चाम्बुसम्भवम् ।
 दीपयद्दिश्वमखिलं ज्योत्स्नया सचराचरम् ॥ ६ ॥
 अद्दिगो जगद्दुर्धाम स्त्रीरूपेण सुतेच्छ्रया ।
 गर्भी भूत्वादरे तामामास्थितोऽब्द शतत्रयम् ॥ ७ ॥
 आशास्तं सुसुचुर्गर्भमयक्ता धारणे ततः ।
 समादावाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्मुखः ॥ ८ ॥
 युवानमकरोद् ब्रह्मा सर्वायुधवरं नरम् ।
 स्यन्दनेऽथ सहस्राग्ने वेदशक्तिमये प्रभुः ॥ ९ ॥
 आरःप्य लोकमूनयदात्मोयं स पितामहः ।
 तत्र ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तमस्मत् स्वामी भवत्वयम् ॥ १० ॥
 पितृभिर्देव गन्धर्वै रौषधीभिरुग्रैव च ।
 तुष्टुवुः सामदेवत्यैर्ब्रह्माणं मन्त्रसंपन्नैः ॥ ११ ॥
 स्तूयमानस्य तस्याभु दधिकोधाम सम्भवः ।
 तेजो वितानादभवद् भुवि दिव्यौषधीगणः ॥ १२ ॥
 तद्द्वीप्तिरधिका तस्माद्रात्रौ भवति सर्वदा ।
 तेनौषधीगः सोमोऽभृद्धिर्जेयश्चापि गद्यते ॥ १३ ॥
 वेदधामरसञ्चापि यदिदं चन्दमण्डलम् ।
 क्षीयते वर्धते चैव शुक्लं कृष्णं च सर्वदा ॥ १४ ॥
 विंशतिञ्च तथा सप्तदशः प्राचेतसो ददौ ।
 रूपलावण्यसंयुक्तास्त्रस्रै कन्याः सुवर्चसः ॥ १५ ॥
 ततः पाद्मसहस्राणां सहस्राणि दशैवतु ।
 तपश्चार शीतांशुविष्णु ध्यानैक तत्परः ॥ १६ ॥

ततमुष्टु भगवांलक्ष्मीं नारायणीं हरिः ।
 वरं वृणीष्व प्रोवाच परमात्मा जनार्दनः ॥ १७ ॥
 ततो वव्रे वरान् सोमः शक्रं लोकं जयाम्यहम् ।
 प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे ॥ १८ ॥
 राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्याः सन्तु मे हिजाः ।
 रक्षः पालः शिवोऽन्नाकमास्तां शूलधरो हरः ॥ १९ ॥
 तथेत्युक्तः स आजङ्गे राजसूयन्तु विष्णुना ।
 'होताभिर्भृगुरध्वर्युः रुद्रातामृच्चतुर्मुखः ॥ २० ॥
 ब्रह्मत्त्वमगमत्तस्य उपद्रष्टा हरिः स्वयम् ।
 सदस्याः सनकाद्यास्तु राजसूय विधौ कृताः ॥ २१ ॥
 चमसाध्वर्षवस्तु विश्वे देवा दृशैव तु ।
 चैलोक्यं दक्षिणा तेन ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादितम् ॥ २२ ॥
 ततः समामेऽवभृथे तद्रूपालोकनेच्छवः ।
 कामवाणाभि तमाङ्गो नवदेव्यः सिधेविरि ॥ २३ ॥
 लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ।
 द्युतिर्विभावसुं तद्वत्तृष्टिर्धार्तारमय्यगम् ॥ २४ ॥
 प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविषन्तं कुङ्कः स्वयम् ॥ २४ ॥
 कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं वसुमरीच कश्यपम् ॥ २५ ॥
 धृतिस्वयक्त्वा पतिं नन्दिं सोममेवाभजं कदा ।
 स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा ॥ २६ ॥
 एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा ।
 न शशाङ्कापचाराय शापैः शक्रादिभिः पुनः ॥ २७ ॥
 तथाप्यराजत विधुर्दशधा भावयन् दिवः ।
 सीमः प्राप्याथ दुष्प्राप्यमेश्वर्यं ऋषिसंस्कृतम् ।

सप्त लोकेकनाथत्वमवाप तपसा तदा ॥ २८ ॥

कदाचिदुद्यानगतामपश्य दनेक पुष्पाभरणैश्च शोभिताम् ।
 बृहन्नितम्बजनभारखेदात् पुष्पस्य भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् ॥ २९ ॥
 भार्याञ्च तां देवगुरोरनङ्गवाणाभिरामायतचारुनेताम् ।
 तारां स ताराधिपतिः स्मरार्तः केशेषु जग्राह विविक्त भूमौ १०
 सापि स्मरार्ता सह तेन रेमे तद्रूपकान्त्या हृतमानसेन ।
 चिरं विहृत्याथ जगाम तारां विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि १०
 न तृप्तिं रासीञ्च गृहेऽपि तस्य तारानुरक्तस्य सुखागमेषु ।
 बृहस्पतिरुदिरहाग्नि दग्धरुद्ध्याननिष्ठ कमना बभूव ॥ ३० ॥
 शशाङ्क शापत्र च दातुमस्मे न मन्तुशस्त्राग्नि विधैरशेषैः ।
 तस्यापकर्त्तुं विविधैरुपायैर्नैवाभिचारैरपि वागधीशः ॥ ३१ ॥
 स याचयामास ततस्तु दैन्यात् सोमं स्वभार्यार्थमनङ्ग तप्तः ।
 स याच्यमानोऽपि ददौ न तारां बृहस्पतेस्तत्सुखपाशबद्धः ॥ ३२ ॥
 महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेन साध्येर्भरुद्भिः सह लोकपालैः ।
 ददौ यदा तान्न कर्थाञ्चिद्विन्दुस्तदा गिवः क्रोधपरी बभूव ॥ ३३ ॥
 यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेक रुद्राचित पादपद्मः ।
 ततः सशिष्या गिरिशः पिनाकी बृहस्पतिस्त्रेहवशानुबद्धः ॥ ३४ ॥
 धनुर्गृहीत्वाजगवं पुरारिर्जगाम भूतेश्वरसिद्धजुष्टः ।
 युद्धाय सोमेन विशेष दीप्त तृतीयनेत्रा नल भीमवक्त्रः ॥ ३५ ॥
 सहैव जग्मुश्च गणेशकात्या विंशच्चतुः षष्टिगणास्त्रयुक्ताः ।
 यत्नेश्वरः क्रीडिशतैरनेकैर्युतोऽन्वगात्स्यन्दन संस्थितानाम् ॥ ३६ ॥
 वतालयक्षीरगकिन्नराणां पद्मेन चैकेन तथाबुद्धेन ।
 लक्षैस्त्रिभिर्हादशभीरथानां सोमोऽप्यगात्तत्र विहृष्टमन्युः ॥ ३७ ॥
 नक्षत्र दैत्या सुरसैन्ययुक्तः शनैश्चरान्ङ्गारकहृदतेजः ।

जामुर्भयं सप्त तथैव लोकाश्चालभूर्डीपि समुद्रगर्भा ॥ ४० ॥
 स सोममेवाभ्यगमत्पिनाकी गृहीत दीप्तास्त्र विगालवर्द्धः ।
 अश्राभवद्भीषणं भीमसेन सैन्यद्वयस्यापि महाह्रवोऽसौ ॥ ४१ ॥
 अशेषसत्वक्षयं कृत्प्रहृदस्तीक्ष्णायुधास्त्रज्जलनैकरूपः ।
 शस्त्रैरथान्यान्यमगेष सैन्यं द्वयोर्जगाम क्षयमुपतीक्ष्वैः ॥ ४२ ॥
 पतन्ति शस्त्राणि तथोज्ज्वलानि स्वभूमिपातालमथादहन्ति ।
 रुद्रः कोपाद् ब्रह्मशोषं मुनीच सीमोऽपि सीमास्त्रममीषवीर्यम्
 तयोर्निपातेन समुद्र भूम्योरथान्तरिक्षस्य च भीतिरासीत् ।
 तदस्त्रयुग्मं जगतां क्षयाय प्रवृद्धमालोक्य पितामहोऽपि ॥ ४४ ॥
 अन्तः प्रविश्याथ कथं कथञ्चिन्निवारयामास सुरैः सहैव ।
 अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम ! त्वयापीथमकारि कार्यम् ४५
 यस्मात्परस्त्रीहरणाय सोम ! त्वया कृतं युद्धमतीव भीमम् ।
 पापग्रहस्त्वं भविता जनेषु शान्तोऽप्यलं नृनमथासितान्ति ॥ ४६ ॥
 भार्यामिमामप्रेयवाक्पतेस्त्वं न चावमानोऽस्ति परस्त्रहार
 स्रुत उवाच ।

तथेति चोवाचहिमांशु मालीयुद्वाद्पाकामदतः प्रशान्तः ॥ ४७ ॥
 वृहस्पतिः स्वामपगृह्य तारां हृष्टो जगाम स्वगृहं स रुद्रः ।
 इति योमस्यपुराणि सोमवंशाख्यानानि सोमोपचारी नाम
 तयोविंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

स्रुत उवाच । ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशादित्यमन्त्रिभः ।
 दिव्यपीताम्बरधरी दिव्याभरणभूषितः ॥ १ ॥
 तारो हराहिनिष्क्रान्तः कुमारश्चन्द्रमन्त्रिभः ।

सर्वार्थशास्त्रविद्वीमान् हस्ति शास्त्रप्रवर्तकः ॥ २ ॥
 नामयद्राज पुत्नीयं विश्रुतं गजवैद्यकम् ।
 राज्ञः सोमस्य पुत्रत्वाद्वाज पुत्री बुधः स्मृतः ॥ ३ ॥
 जातमात्रः स तेजांसि सर्वास्थेवाजयद्वली ।
 ब्रह्माद्यास्तत्र चाजग्मुर्देवा देवर्षिभिः सह ॥ ४ ॥
 दृश्यति गृहे सर्वे जातकर्मात्सवे तदा ।
 अपृच्छं स्तेसुरारारं केन जातः कुमारकः ॥ ५ ॥
 ततः सा लज्जिता तेषां न किञ्चिदवदत्तदा ।
 पुनः पुनस्तदापृष्टा लज्जयन्ती वराङ्गना ॥ ६ ॥
 सोमस्येति चिरादाह ततोऽगृह्णाद्बुधः सुतम् ।
 बुध इत्यकरोन्नाम्ना प्रादाद्वाज्यञ्च भूतले ॥ ७ ॥
 अभिषेकं ततः कृत्वा युवानमकरोद्दिभुः ।
 यद्दसाम्यं प्रदायाथ ब्रह्माब्रह्मर्षिसंयुतः ॥ ८ ॥
 पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत ।
 इलोदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत् ॥ ९ ॥
 अश्वमेध शतं साय मकरोद्यः स्वतेजसा ।
 पुरुर वा इति ख्यातः सर्वलोक नमस्कृतः ॥ १० ॥
 हिमवच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम् ।
 लोकैश्वर्यमगाद्राजा समद्वीप पतिस्तदा ॥ ११ ॥
 केशिप्रभृतयोदैत्याः कोटिशो येन दारिताः ।
 उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद्रूपमोहिता ॥ १२ ॥
 समद्वीपा वसुमती सशैल वनकानना ।
 धर्मेण पालिता तेन सर्वलोक हितैषिणा ॥ १३ ॥
 चामरपाहिणीकीर्तिः सदाचैवाङ्गवाहिका ।

विष्णोः प्रसादाद्देवेन्द्रो हृदावर्धासनम्नदा ॥ १४ ॥
 धर्मार्थकामान् धर्मेण सममेवाभ्य पालयत् ।
 धर्मार्थकामाः सन्दृष्टुमाजग्मुः कौतुकात्पुरा ॥ १५ ॥
 जिज्ञासवस्तच्चरितं कथं पश्यति नः समम् ।
 भक्त्या चक्रे ततस्तेषामर्घ्यपाद्यादिकं नृपः ॥ १६ ॥
 आसनत्रयमानीय दिव्यं कनकभूषितम् ।
 निवेश्याद्याकरोत् पूजा मोषडर्मेऽधिकां पुनः ॥ १७ ॥
 जग्मतु स्तेन कामार्थावति क्रीपं नृपं प्रति ।
 अर्थैः शाप मदात्तस्मै लोभात्त्वं नाशमेष्यसि ॥ १८ ॥
 कामीऽप्याह तत्रोच्चादो भविता गन्धमादने ।
 कुमार वनमायित्य वियोगादुर्वशी भवात् ॥ १९ ॥
 धर्मीऽप्याह चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च भविष्यसि ।
 सन्ततिस्तव राजेन्द्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २० ॥
 शतशो वृद्धिमायातु न नाशश्च, त्रि यास्यति ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधुः सर्वे राजा राज्यं तदन्वभूत् ॥ २१ ॥
 अहन्यहनि देवेन्द्रं द्रष्टुं याति मराजराट् ।
 कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम् ॥ २२ ॥
 सार्धमर्केण सोऽपश्यन्नीयमानामथाम्वरे ।
 केशिना दामवेन्द्रेण चित्तलेखामथोर्वशीम् ॥ २३ ॥
 तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपाणिना ।
 बुधपुत्रेण वायत्र्यमस्त्रं मुक्त्वा यशोऽधिना ॥ २४ ॥
 तथा शक्रोऽपि समरे येन चैवं विनिर्जितः ।
 मित्त्वमगमद्देवैर्ददा विन्द्याय चोर्वशीम् ॥ २५ ॥
 ततःप्रभृति मित्त्वमगमत्पाकशासनः ।

स रंलीकातिशायित्वं बलमूर्जी ययः श्रियम् ॥२६॥
 प्रादाद्वज्रति सन्नुष्टी गेयतां भरतेन च ।
 सा पुरुरवसः प्रीत्या गावन्ती चरितं मञ्जत् ॥ २७ ॥
 लक्ष्मी श्रयं वरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् ।
 मेनक्वामुर्वशीं रश्मां नृत्यतेति तदा दिशत् ॥२८॥
 ननर्त्त सलयं तत्र लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी ।
 सा पुरुरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती कामपीडिता ॥ २९ ॥
 विस्तृताभिनयं सर्वं यत्पुरा भरतोदितम् ।
 शशाप भरतः क्रोधाद्वियोगादस्य भूतले ॥ ३० ॥
 पञ्चपञ्चागदब्दानि लता सूक्ष्मा भविष्यसि ।
 पुरुरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानु भविष्यति ॥ ३१ ॥
 ततस्समुर्वशीं गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम् ।
 शापान्ति भरतस्याथ सर्वशी बुधसनुतः ॥ ३२ ॥
 अजीजनत् सुभानष्टी नामतस्त्रात्रिबोधत ।
 आयुर्दुःखायुरश्लायधनायुर्धृतिमान्वसुः ॥ ३३ ॥
 शचिद्विद्यः शतायुश्च सर्वे दिव्यबलीजसः ।
 आयुषी गह्वरः पुत्रो हतशर्मा तथैव च ॥ ३४ ॥
 रज्जिर्दन्ती विपाप्सा च वीराः पञ्च महारथाः ।
 रजः पुत्रशतं जज्ञे राजीयमिति विश्रुतम् ॥ ३५ ॥
 रजिराराधमास नारायणमकल्पयम् ।
 तपसा तोषितो विष्णुर्वरान् प्रादात्सहीपतेः ॥ ३६ ॥
 देवासुर मनुष्याणामभूत् स विजयी तदा ।
 अथ देवासुरं युद्धमभूद्धर्षशतत्रयम् ॥ ३७ ॥
 प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः ।

ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवस्यतुसुखः ॥ १८ ॥
 अनयोर्विजयो कः स्यात् रजिर्यतेति सोऽब्रवीत् ।
 जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः ॥ १९ ॥
 दैत्यैः प्राह यदि स्वामी वो भवामि ततस्त्वलम् ।
 नासुरैः प्रतिपन्नं तत् प्रतिपन्नं सुरैस्तथा ॥ २० ॥
 स्वामी भव त्वमस्माकं संग्रामे नाशय द्विषः ।
 ततो विनागिताः सर्वे येऽवध्या वज्रपाणिना ॥ ४१ ॥
 पुत्र त्वमगमत् तुष्टस्तस्यैद्रः कर्मणा विभुः ।
 दत्वेन्द्राय तदा राज्यं जगाम तपसे रजिः ॥ ४२ ॥
 रजिपुत्रैस्तदाच्छिन्नं बलादिन्द्रस्य वैभवम् ।
 यज्ञ भागश्च राज्यञ्च तपोबल गुणान्वितैः ॥ ४३ ॥
 राज्याद्भ्रष्टरुदाशुक्रो रजिपुत्रं निपीडितः ।
 प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः ॥ ४४ ॥
 न यज्ञ भागो राज्यं मे निर्जितय हृहस्यते ! ।
 राज्यलाभाय मे यत्र विधत्स्व धिषणाधिप ! ॥ ४५ ॥
 ततो हृहस्यतिः शुक मकरोहलदर्पितम् ।
 ग्रहशान्ति विधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ॥ ४६ ॥
 मत्वाय मोहयामास रजिपुत्रान् हृहस्यतिः ।
 जिनधर्मं समास्थाय वेदवाग्नां सवेदवित् ॥ ४७ ॥
 वेदव्ययी परिभ्रष्टांश्चकार धिषणाधिपः ।
 वेदवाद्यान् परिज्ञाय हेतुवाद समन्विताम् ॥ ४८ ॥
 जघान शक्रो वज्रेण सर्वान् धर्म वहिष्कृतान् ।
 नहुषस्य प्रवक्ष्यामि पुत्रान् समैव धार्मिकान् ॥ ४९ ॥
 यतिर्ययातिः संयातिरुद्ववः पाचिरेव च ।

सूर्यातिर्मेवजातिश्च समीते वंशवर्धनाः ॥ ५० ॥
 यतिः कुमार भावेऽपि योगीवैखानसोऽभवत् ।
 ययातिश्चाकरोद्राज्यं धर्मैक शरणः सदा ॥ ५१ ॥
 शर्मिष्ठा तस्य भार्याभृद्, हिता वृषपर्वणः ।
 भार्गवस्यात्मजा तद्दहेवयानी च सुव्रता ॥ ५२ ॥
 ययातेः पञ्च दायादास्मान् प्रवक्ष्यामि नामतः ।
 देवयानी यदुं पुत्रं तुर्वसुश्चाप्यजीजनत् ॥ ५३ ॥
 तश्चाद्गुह्यं मनुं पूरुं शर्मिष्ठाजनयत्सुतान् ।
 यदुः पूरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ॥ ५४ ॥
 ययातिर्नाहुषश्चासीत् राजा सत्यपराक्रमः ।
 पालयामास स महोमीजे च विधिवन्मखैः ॥ ५५ ॥
 अतिभक्त्या पितृनच्यं देवांश्च प्रयतः सदा ।
 अथाजयत्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ५६ ॥
 स शाश्वतीः समा राजा प्रजा धर्मैश्च पालयत् ।
 जरामार्च्छंश्चाघोरं नाहुषो रूपमाश्रिणीम् ॥ ५७ ॥
 जराभिभूतः पुत्रान् स राजा वचनमब्रवीत् ।
 यदुं पूरुं तुर्वसुश्च दृष्ट्यं चानुश्च पार्थिवः ॥ ५८ ॥
 यौवनेन चलान् कामान् युवा युवतिभिः सह ।
 विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं कुरुतात्मजाः ! ॥ ५९ ॥
 तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत् ।
 साहाय्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन किम् ॥ ६० ॥
 ययातिरब्रवीत् पुत्रान् जरा मे प्रतिगृह्यताम् ।
 यौवनेनाथ भवतां चरेयं विषयानहम् ॥ ६१ ॥

यजतो दीर्घसत्त्वैर्मै शपाञ्चोशनसो मुनेः ।
 कामार्थः परिहीनो मेऽहोऽहं तेन पुत्रकाः ॥ ६२ ॥
 स्वकीयेन शरीरेण जरामेनां प्रयासु वः ।
 अहं तन्वाभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ॥ ६३ ॥
 न तेऽस्य प्रत्यगृह्णन्त यदुप्रभृतयो जराम् ।
 चतुरस्रान् स राजर्षिरशपञ्चेति नः श्रुतम् ॥ ६४ ॥
 तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान् सत्यविक्रमः ।
 जरां मा देहि नवया तन्वा मे यौवनात्सुखी ॥ ६५ ॥
 अहं जरान्तवादाय राज्ये स्थास्यामि चाज्ञया ।
 एवमुक्तः स राजर्षि ! रूपो वीर्यं समाश्रयात् ॥ ६६ ॥
 संस्थापयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ।
 पौरवेणाय वयसा राजा यौवनमास्थितः ॥ ६७ ॥
 ययाति श्वाथ वयसा राजत्रं पूरुकरकारयत् ।
 ततो वर्षं सहस्रान्ते ययातिरपराजितः ॥ ६८ ॥
 अट्टम इव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ।
 त्वया दायाद् वानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ॥ ६९ ॥
 पौरवो वंश इत्येष स्थातिं लोके गमिष्यति ।
 ततः स नृपयादूर्लः पूरुं राजित्रऽभिषिष्य च ॥ ७० ॥
 कालेन महता पद्यात्काल धर्ममुपेयिवान् ।
 पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं नृषिसत्तमाः ॥ ७१ ॥
 यत्र ते भारता जाता भरतान्वयवर्धनाः ।
 इति सोमवंशे ययाति चरिते चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ।

किमर्थं पौरवो वंशः श्रेष्ठत्वं प्राप भृतले ।
 च्येष्टस्यापि यद्दीवंशः किमर्थं क्षीयते श्रिया ॥ १ ॥
 अन्यद्ययाति चरितं सूत ! विस्तरतो वद ।
 यस्मात्तत्पुण्यमायुष्यमभिनन्द्य सुरैरपि ॥ २ ॥

सूत उवाच ।

एतदेव पुरा पृष्टः शतानीकेन शौनकः ।
 पुण्यं पवित्रमायुष्यं ययाति चरितं महत् ॥ ३ ॥

शतानीक उवाच ।

ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापते ।
 कथं स शुक्र तनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥ ४ ॥
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्रिस्तरेण तपोधन ! ।
 आनुपूर्व्याञ्च मे शंसं पुरोर्वंशधरान्नृपान् ॥ ५ ॥

शौनक उवाच ।

ययाति रासीद्राजर्षिर्देवराज समद्युतिः ।
 तं शुक्रहृषपर्वाणौ ववाथे वै यथा पुरा ॥ ६ ॥
 तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि पृच्छती राजसत्तम ! ।
 देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥ ७ ॥
 सुराणामसुराणाञ्च समजायत वै मिथः ।
 ऐश्वर्यं प्रतिसङ्घर्षं स्त्रीलोक्ये सचराचरे ॥ ८ ॥
 जिगीषया ततो देवा ववुराङ्गिरसं मुनिम् ।
 पौरोहित्ये च यज्ञार्थं काव्यं तूगनसंपरे ॥ ९ ॥
 ब्राह्मण्यौ ताव्भौ नित्यमन्योन्यं स्पर्धिनौ भृशम् ।

तत्र देवा निजघ्नुर्यान् दानवान् युधिसङ्गतान् ॥ १० ॥
 तान् पुनर्जीवयामास काव्यो विद्यावलाश्रयात् ।
 ततस्ते पुनरुत्थाय योधयां चक्रिरे सुरान् ॥ ११ ॥
 असुरास्तु निजघ्नुर्यान् सुरान् समरमूर्धनि ।
 न तान् संजीवयामास बृहस्पति रुदारधीः ॥ १२ ॥
 न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेदवीर्यवान् ।
 संजीवनीन्ततो देवा विषादमगमन् परम् ॥ १३ ॥
 अथ देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुग्रनसस्तदा ।
 ऊचुः कचमुपागम्य न्येष्टं पुत्रं बृहस्पतेः ॥ १४ ॥
 भजमानान् भजस्वास्मान् कुरु साहाय्यमुत्तमम् ।
 यासौ विद्या निवसति ब्रह्मणे मिततेजसि ॥ १५ ॥
 शुक्रेता माहुर क्षिप्रं भागभाग्नो भविष्यसि ।
 वृषपर्वणः समीपेऽसौ शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥ १६ ॥
 रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्य दानवान् ।
 तमारोधयितुं शक्नो नान्यः कश्चिदृते त्वया ॥ १७ ॥
 देवयानी च दयिता सुता तस्य महात्मनः ।
 तामाराधयितुं शक्नो नान्यः कश्चन विद्यते ॥ १८ ॥
 शीलदाक्षिण्य माधुर्यैराचारिणा दमेन च ।
 देवयान्यान्तु तुष्टायां विद्यान्तां प्राप्तस्यसि ध्रुवम् ॥ १९ ॥
 तदाहि प्रेषितो देवैः समीपे वृषपर्वणः ।
 तथेत्युक्त्वा तु स प्राया बृहस्पति सुतः कचः ॥ २० ॥
 स गत्वा त्वरितो राजन् ! देवैः संपूजितः कचः ।
 असुरेन्द्र पुरे शुक्रं प्रणम्य दमुवाच ह ॥ २१ ॥
 ऋषेरङ्गिरसः पीतं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः ।

नाम्ना कचेति विख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥ २२ ॥

ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरो ! ।

अनुमन्यध्व मां ब्रह्मन् ! सहस्र परिवसरान् ॥ २३ ॥

शुक उवाच ।

कच ! सुस्वागतस्तेऽसु प्रतिगृह्णामि ते वचः ।

अर्चयिष्येऽहमर्चं त्वामर्चिताऽसु वृहस्पतिः ॥ २४ ॥

श्रीनक उवाच ।

कचस्य तं तथैत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्ब्रतम् ।

आदिष्टकृवि पुत्रगा युक्तेषु गणसा स्वयम् ॥ २५ ॥

व्रतञ्च व्रतकालञ्च यथोक्तं प्रत्यगृह्णत ।

आराधयन्, पाध्यायं देवयानीञ्च भारतः ॥ २६ ॥

संशीलयन् देवयानीं कन्यां संप्राप्त्योवनाम् ।

पृथ्वीः फलीः प्रेषणीश्च तांघयामास भार्गवीम् ॥ २७ ॥

देवयान्यपि तं विप्रं नियम व्रतचारिणम् ।

अनुयायन्ती ललना रक्तः पर्यचरत्तदा ॥ २८ ॥

पञ्चवर्षं गतान्येवं कचस्य चरतीश्वरम् ।

तत्तत्तीव्रं व्रतं बुध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ २९ ॥

गारुक्षन्तं वनेदृष्ट्वा रहस्येन ममपिता ।

जघ्नुर्हृहस्पतेर्द्वेषान्निजरत्नार्थमेव च ॥ ३० ॥

हत्वा गालावृकीभ्यश्च प्रायच्छंल्लिख्यः कृतम् ।

ततीगावी निवृत्तास्ता अगोपाः स्वनिवेशनम् ॥ ३१ ॥

ता दृष्ट्वा रहितागास्तु कचेनाभ्यागता वनात् ।

उवाच वचनं काली देवयान्यथ भार्गवम् ॥ ३२ ॥

हुतञ्चैवान्निहोचन्ते सूर्ययास्तु कृतः प्रभो ! ।

अगोपाद्यागतागावः कचस्तात ! न दृश्यते ॥ ३४ ॥
 व्यक्तं हतो घृतो वापि कचस्तात ! भविष्यति ।
 तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३५ ॥

शुक्र उवाच ।

अथैह्ये हीति शब्देन मृतं सञ्जीवयाम्यहम् ।
 ततः सञ्जीवनीं विद्यां प्रयुक्त्वा कचमाह्वयत ॥ ३६ ॥
 आहूतः प्राद्रवद्गूरात् कचः शुक्रं ननाम सः ।
 ततोऽहमिति चाचर्य्यौ राक्षसेर्धिषणात्मजः ॥ ३७ ॥
 स पुनर्देवान्युक्तः पुष्याहारि यदृच्छया ।
 वनं यर्यौ कचो विप्रः पठन् ब्रह्मच शाश्वतम् ॥ ३८ ॥
 वने पुष्याणि चिन्वन्तं दृष्ट्वा दर्शनमाय तम् ।
 ततो द्वितीये तं हत्वा पुनः कृत्वा च चूर्णयत् ।
 प्रायच्छन् ब्राह्मणायैव सुरायामसुरान्तदा ॥ ३९ ॥
 देवान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् ।
 पुष्याहार प्रेषण कृत्कचस्तात ! न दृश्यते ॥ ४० ॥
 व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात ! भविष्यति ।
 तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४१ ॥

शुक्र उवाच ।

बृहस्पतेः सुतः पुत्रि ! कचः प्रेतगतिं गतः ।

विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ॥ ४२ ॥
 मेन युचो मारुद् देवयानि ! न त्वादृशी मर्त्यं मनु प्रगोचिन् ।
 यस्यास्तव ब्रह्मच ब्राह्मणाय सिद्धा देवावसवोऽग्निर्ना च ॥ ४३ ॥
 सुरद्विषथैव जगच्च सर्वमुपस्थितं मत्तपसः प्रभावात् ।
 अशक्योऽयं जीवयितुं द्विजातिः सञ्जीवितो यो वध्यते चैव भुयः ४४

देवान्युवाच ।

यस्याङ्गिरा हृदयतमः पितामहो हृदयस्थितश्चापि पिता तपोनिधिः ।
 ऋषेः सुपुत्रन्तमथापि पौत्रं कथं न शोचियमहन्नरुह्याम् ॥४५॥
 स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सदीप्तितः कर्मसु चैव दक्षः ।
 कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये नर्भाक्ष्ये प्रियो हिसे तात ! कचोभिरुपः ॥४६॥

शौनक उवाच ।

सत्त्विवसुक्तां देवयान्या महर्षिः संरभेण व्याजहाराथ काव्यः ।
 अरुंगयं मामसुराद्विपन्ति ये मे शिष्यानागतान् सृद्यन्ति ७७
 अत्राह्वणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा एभि व्यथं प्रस्युतो दानवैर्हि ।
 तत्कर्मणाप्यस्य भवेदिहान्तः कं ब्रह्महत्या न दहेद्दपोन्द्रम् ॥४८॥
 स तेनाष्टौ विद्यया चांप हृताग्नेर्वाचं जउरे व्याजहार ।
 तमत्रप्रीत्किन चेर्हापनीतो गर्भादरे तिष्ठसि बृह वत्स ! ॥४९॥

कच उवाच ।

भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः सर्वं स्मरयंश्च यथा च हृतम् ।
 नत्वेवं स्यात्तपसः जयो मे ततः क्षिप्रं घोरतरं स्मरामि ॥५०॥
 असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दग्धा चूर्णयित्वा च काव्य !
 ब्राह्मीं मायान्वा सुरीत्वत्त माया त्वदि स्मिन्ति कथमेवाभिवाधते ॥५१॥

शुक उवाच ।

किं ते प्रियं करवाण्यद्य दत्ते ! विनैव मे जीवितं स्यात्कचस्य ।
 नान्यत् कुर्जेर्नम भेदनाच्च दृशेत् कचो महतो देवयानि ! ॥५२॥

देवयान्युवाच ।

हौ मां शोकावग्निकल्पौ दृहेतां कचस्यनाश स्तव चैवोपघातः ।
 कचस्यनाशे मम नास्ति शर्मतवोपघाते जीवितुं नास्ति शक्ता ॥५३॥

शुक उवाच ।

संसिद्धरूपोऽसि वृहस्पतेः सुत ! यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।

विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीत्वं न चेद्दिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ५४

न निवर्तेत पुनर्जीवन् कश्चिदन्यो ममोदरात् ।

ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥५५॥

पुत्रोभूत्वा निष्कमस्वोदरान् मे भित्वा कुञ्चिञ्जीवयमां च तात !

अवेक्ष्येयो धर्मवतीनवेक्षां गुरोः सकागात्प्राप्य विद्यां स विद्या ५६

श्रीनक उवाच ।

गुरोः सकागात् ममवाप्य विद्यां भित्वा कुञ्चिन्निविचक्राम विप्रः

प्रालियाद्रेः शुक्लमुद्गिद्य शृङ्गं रात्रागमपीर्णमास्यामिविन्दुः ५७

दृष्ट्वा च तं पतितं वेदराशिमुत्थापयामास ततः कर्चाऽपि ।

विद्यां सिद्धान्तामवाप्राभिवाद्यः ततः कचस्तं गुरुमित्यूवा च ५८

निधिं निधीनां वरदं वराणां येनाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयम् ।

प्रालियाद्रिप्रोज्वलभालसंस्थं पापान् लीकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः

श्रीनक उवाच ।

सुरापानाद्वच्चनान्प्रापयित्वा संज्ञानाशच्चे तमथापि घोरम् ।

दृष्ट्वा कचञ्चापि तथाभिरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ॥६०॥

स मन्युः कथाय महानुभावस्तदीशना विप्र हितं चिकीर्षुः ।

क्राव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद् सुरापानं प्रव्यसो जातशङ्कः ॥६१॥

शुक उवाच ।

यो ब्राह्मणोऽद्य प्रभृतीह कश्चिन्मोहात् सुरा पास्यति मन्दबुद्धिः

अपितधर्मा ब्रह्महा चैव स स्याद्मिन् लोके गर्हितः स्यात्परे च ६२

मया चेमां निप्र धर्माक्त सीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोक

सन्तो विप्राः शशुवांसो गुरूणां देवा दैत्याश्चोपशृण्वन्नु सर्वे ६३

शौनक उवाच ।

इतीदमुक्त्वा स महाप्रभावस्तपोनिधौनां निधिरप्रमेयः ।
तान्दानवांश्चैव निगूढबुद्धीनिदं समाह्वयवचोऽभ्युवाच ॥ ६४ ॥

शुक उवाच ।

आचक्षाणो दानवा बालिशस्य शिष्यः कचोवत्यति मत्समीपे
सञ्जीवनीं प्रापप्रविद्यां ममायं तुल्य प्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूत ६५

शौनक उवाच । गुरोरुष्यसकाशे च दशवर्षशतानि मः ।

अनुज्ञातः कचोगन्तुमियेष लिदशालयम् ॥ ६६ ॥

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच । समापितव्रतं तन्तु विस्मृतं गुरुणा तदा ।

प्रस्थितं लिदगावात्तं देवयानीहमनवोत् ॥ १ ॥

देवयान्युवाच । ऋपेरङ्गिरसः पील ! वृत्ते नाभिजनितेन च ।

भ्राजसे विद्यया चैव तपसाच दमेन च ॥ २ ॥

ऋपरिद्ययाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायथाः ।

तथामान्यय पूज्यश्च मम भूयो वृहस्पतिः ॥ ३ ॥

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन ! ।

व्रतस्थे नियमोपेते यथावर्त्ताम्यहं त्वयि ॥ ४ ॥

स समापित विद्यो मां भक्तान्न त्यक्तुमर्हसि ।

गृहाण पाणिं विधिवन् मम मन्त्र पुरस्कृतम् ॥ ५ ॥

कच उवाच । पूज्योमान्यश्च भगवान् यथा मम पिता तव ।

तथात्वमनवद्याङ्गि ! पूजनीयतमा मता ॥ ६ ॥

आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः ।

त्वं भद्रे ! धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७ ॥

यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुकः पिता तव ।

देवयानि ! तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

देवयान्युवाच । गुरुपुत्रस्य पुत्रो मे नतु त्वमसि मेपितुः ।

तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापित्वं द्विजोत्तम ! ॥ ९ ॥

असुरैर्हन्यमानेतु कचे त्वयि पुनः पुनः ।

तदा प्रभृति या प्रीतिष्ठां त्वमैव स्मरस्व मे ॥ १० ॥

सौहाय्यं चानुरागे च वेत्य मे भक्ति मुत्तमाम् ।

न मामर्हसि धर्मज्ञ ! त्यक्तुं भक्तामनागसम् ॥ ११ ॥

कच उवाच । अनियोज्ये नियोगी मां नियुनक्ति शुभव्रते ! ।

प्रसीदसुभ्रु ! मङ्गलं गुरोर्गुरुतरा एभे ! ॥ १२ ॥

यत्नोपितं विशालाक्षि ! त्वया चन्द्रनिभानने ! ।

तत्वाह मुषितो भद्रे ! कुक्षी काव्यस्य भामिनि ! ॥ १३ ॥

भगिनी धर्मती मे त्वं मैत्रं वीचः शुभानने ! ।

सुखेनाध्युषितो भद्रे ! न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४ ॥

आपृच्छेत्वां गमिष्यामि शिवमस्त्वथ मे पथि ।

अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ॥ १५ ॥

अप्रमत्तोद्यता नित्यमाराधय गुरुं मम ।

देवयान्युवाच दैत्यैर्हतस्त्वं यद्दुर्लभुध्या त्वं रक्षितोमया ॥ १६ ॥

यदि मां धर्मकामार्थां प्रत्याख्यास्यसि धर्मतः ।

ततः कच ! नते विद्या सिद्धिरेषा गमिष्यति ॥ १७ ॥

कच उवाच । गुरुपुत्रोति कृत्वाहं प्रत्याख्यास्ये न दोषतः ।

गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् ॥ १८ ॥

आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि ! यथा त्वया ।

शम्भुं नार्होऽस्मि कल्याणि ! कामतोऽप्य च धर्मतः ॥ १९ ॥

तस्माद्भवत्या यः कामी न तथा संभविष्यति ।

ऋषि पत्नी न ते कश्चित् जातु पाणिं गृहीथति ॥२०॥

फलित्थति नमे विद्या त्वहचयेति तत्तथा ।

अध्यापयिष्यामि च यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥२१॥

श्रीनक उवाच । एव मुक्ता नृप श्रेष्ठ ! देवयानीं कचस्तदा ।

त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः ॥ २२ ॥

तमागतमभिप्रेक्ष्य देवाः सेन्द्र पुरोगमाः ।

ब्रह्मस्यतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः ॥ २३ ॥

देवा ऊचुः । त्वं कचाम्नाहितं कर्म कृतवाम्नाहदङ्गुतम् ।

न ते यशः प्रणशिता भाग् भाग् च भविष्यसि ॥२४॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

श्रीनक उवाच । कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवोकसः ।

कचादवेत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ! ॥ १ ॥

सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथा ब्रुवन् ।

कालः स्वद्विक्रमस्याद्य जहि शत्रून् पुरन्दर ! ॥ २ ॥

एव मुक्तसु सह तैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ।

तद्यत्युक्तीपचक्राम सो पश्य द्विपिने स्त्रियः ॥ ३ ॥

क्रोडन्तीनान्तु कन्यानां वने चैत्र रथोपमे ।

वायुर्भूतः सवस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४ ॥

ततो जलात् समुत्तीर्य ताः कन्याः सहितान्तदा ।

वस्त्राणि जगृहस्तानि यथा संस्थान्यने कशः ॥ ५ ॥

तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा ।

व्यतिक्रममजानन्ती दुहितारुषपर्वणः ॥ ६ ॥

ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायतः ।

देवयान्याश्च राजेन्द्र ! शर्मिष्ठायाश्च तत् कर्ते ॥ ७ ॥

देवयान्युवाच ।

कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्याभूत्वा ममा सुरि ! ।

समुदाचार हीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ॥ ८ ॥

शर्मिष्ठोवाच ।

आसीनश्च शयानश्च पिता ते पितरं मम ।

स्तीति पृच्छति चाभीक्ष्णं नीचस्यः सुविनीतवत् ॥ ९ ॥

याचतस्वञ्च दुहिता सुवतः प्रतिगृह्णतः ।

सुताहं स्तूयमानस्य ददतो नतु गृह्णतः ॥ १० ॥

अनायुधा सायुधायाः किं त्वं कुप्यसि भिक्षुकि ! ।

क्षमसे प्रतियोद्धारं न च त्वां गणयाम्यहम् ॥ ११ ॥

शौनक उवाच ।

सा विस्मयं देवयानीं गतां मत्ताञ्च वाससि ।

शर्मिष्ठा प्राक्षिपत् कूपे ततः स्त्रपुरमाविशत् ॥ १२ ॥

हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ।

अनवेक्ष्य ययी तस्मात् क्रोधे वेगपरायणा ॥ १३ ॥

अथ तं देशमस्यगाद्ययातिर्न ह्युपात्मजः ।

आन्तयुग्मः आन्तरूपो मृगलिप्सुः पिपासितः ॥ १४ ॥

नाहुषिः प्रेक्ष्यमाणोहि सनिपाने गतोदके ।

ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तामग्निशिखाभिव ॥ १५ ॥

तामपृच्छत् स दृष्टैव कन्याममरवर्णिनीम् ।

सात्त्वयित्वा नृप श्रेष्ठः साम्ना परमवलगुना ॥ १६ ॥

का त्वं चारुमुखी श्यामा सुमृष्ट मणिकुण्डला ।

दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छसिषि चातुरा ॥ १७ ॥

कथञ्च पतिता ह्यस्मिन् कूपे वीरुत्तृणाहृते ।

दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं सुमध्यमे ! ॥ १८ ॥

देवशाम्नुवाच । योऽर्षी देवैर्हेतान् दैत्यानुत्थापयति विद्यया ।

तस्य शुक्रस्य कन्याहन्त्वं मां नूनं न बुध्यसे ॥ १९ ॥

एष मे दक्षिणे राजन् ! पाणिस्ताम्रनखाङ्गलिः ।

समुद्धर गृहीत्वा मां कुलोनस्त्वं हि मे मतः ॥ २० ॥

जानामि त्वान्न संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् ।

तस्मान्मां पतितं कृपादस्मादुद्धतुमर्हसि ॥ २१ ॥

शौनक उवाच ।

तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः ।

गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततो वलात् ॥ २२ ॥

उद्धृत्य चैनान्तरमा तस्मात् कूपान्नराधिपः ।

श्रामन्त्रयित्वा सुश्रीणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ॥ २३ ॥

देवशाम्नुवाच । त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः ।

नेदानीं तु प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ॥ २४ ॥

शौनक उवाच । सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिका सुरमन्दिरम् ।

दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं कम्पमाना विचेतना ॥ २५ ॥

आचख्यौ च महाभागा देवयानी वने हता ।

शर्मिष्ठया महाप्राज्ञ ! दुहित्वा वृषपर्वणः ॥ २६ ॥

श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तदा शर्मिष्ठया हताम् ।

त्वरया निययौ दुःखात् मार्गमाणः सुतां वने ॥ २७ ॥

दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं तपोवने ।

बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥

आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः ।

नाधर्मैश्चितो राजन् ! सद्यः फलति गौरिव ।

शनैरावर्त्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति ॥ २ ॥

यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत् पश्यति नमृषु ।

पापमाचरितं कर्म निवर्गे मतिवर्तते ॥ ३ ॥

फलत्येवं भ्रवं पापं गुरुभुक्तं मिबोदरे ।

यदाघातयसे विप्रं कचमाङ्गिरसन्तदा ॥ ४ ॥

अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मदगृहे रतम् ।

वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ॥ ५ ॥

वृषपर्वन्निबोध त्वं त्यङ्घ्यामि त्वां सबान्यवम् ।

स्थातुं त्वद्विषये राजन् ! नयङ्गोमि त्वया सह ॥ ६ ॥

अद्यैवमभिजानामि दैत्यं मिथ्याप्रलापिनम् ।

यतस्त्वमात्मनो दीर्णां दुहितां किमुपेक्षसे ॥ ७ ॥

वृषपर्वोवाच । नावद्यं न मृधावादं त्वयि जानामि भार्गव !

त्वयि सत्यञ्च धर्मञ्च तत्प्रसीदतु मां भवान् ॥ ८ ॥

अद्यास्मानपहाय त्वमितो यास्यसि भार्गव ! ।

समुद्रं सम्प्रवेक्ष्यामि नान्यदस्ति परायणम् ॥ ९ ॥

शक्र उवाच । समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा व्रजतासुराः ।

दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्नोऽहं दयिता हि मे ॥ १० ॥

प्रसाद्यतां देवयानीं जीवितं यत्र मे स्थितम् ।

योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव वृहस्पतिः ॥ ११ ॥

वृषपर्वोवाच । यत्किञ्चिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव ! ।

भुवि हन्निरथाश्वं वा तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ १२ ॥

शक्र उवाच । यत्किञ्चिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर ! ।

तस्येश्वरीऽस्मि यद्ये तद्देवयानि ! प्रसाद्यताम् ॥ १३ ॥

श्रीनक उवाच । ततस्तु त्वरितः युक्स्तेन राज्ञा समं ययौ ।

उवाच चैनां सुभगे ! प्रतिपन्नं वचस्तव ॥ १४ ॥

देवयान्युवाच । यदि त्वमोत्तरन्नात ! राज्ञोवित्तस्य भार्गव ! ।

नाभिजानामि तत्ते ज्हं राजा वदतु मां स्वयम् ॥ १५ ॥

हृषपर्वोवाच । यं काममभिजानासि देवयानि ! शुचिस्मिते ।

तत् तेज्ज्हं संप्रदास्यामि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभम् ॥ १६ ॥

देवयान्युवाच । दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठासभिकामये ।

अनुयास्यति मां तत्र यत्र दास्यति मे पिता ॥ १७ ॥

हृषपर्वोवाच । उत्तिष्ठ धावि ! गच्छ त्वं शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ।

यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥ १८ ॥

श्रीनक उवाच । ततो धावी तत्र गत्वा शर्मिष्ठासिदमब्रवीत् ।

उत्तिष्ठ भद्रे ! शर्मिष्ठे ! ज्ञातीनांसुखमावहे ॥ १९ ॥

त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान् देवयान्या प्रचादितः ।

यं सा कामयते कामं स कार्योऽत्र त्वगानधे ।

दास्येत्वमभिजातामि देवयान्याः सुगोभन ! ॥ २० ॥

शर्मिष्ठीवाच । यं च कामयते कामं करवाण्यहमव्य तम् ।

मागान्मन्युवयं शुक्रां देवयानौ च मतकृते ॥ २१ ॥

श्रीनक उवाच । ततः कन्यासहस्रेण हता शिषिकया तद्व्य ।

पितुर्निर्देशाच्चरिता नियकाम पुरीत्तमात् ॥ २२ ॥

शर्मिष्ठीवाच । अहं कन्यासहस्रेण दास्ये ते परिचारिका ।

ध्रुवं त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २३ ॥

देवयान्युवाच । सुवती दुहिता चाहं याचतः प्रतिगृह्यत ।

स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥ २४ ॥

शर्मिष्ठीवाच । येन केनचिदार्यानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् ।

अनुयास्याम्यहं तव यत् दास्यति ते पिता ॥ २५ ॥
 शौनक उवाच । प्रतिस्रुते दासभावे दुहित्वा वृषपर्वणः ।
 देवयानी नृपश्चेष्ट ! पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥
 प्रविशामि पुरं तात तुष्टान्नि द्विजसत्तम ! ।
 अमीघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलञ्च ते ॥ २७ ॥
 एवमुक्त्वा द्विजश्चेष्टो दुहित्वा सुमहायशाः ।
 प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ २८ ॥

अथ त्रिंशोऽध्यायः ॥

शौनक उवाच । अथ दीर्घेण कालेन देवयानी नृपोत्तम
 वनं तदेव निर्याता क्रोडार्थं वरत्रिणिनी ॥ १ ॥
 तेन दासोसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा ।
 तमेव दिशं संप्रामा यथा कामं चचार सा ॥ २ ॥
 ताभिः सखीभिः सहिताः सर्वाभिर्मुद्रिता भृशम् ।
 क्रीडन्त्यांऽभिरताः सर्वाः पित्रन्त्या मधु माधवम् ॥ ३ ॥
 खादन्त्यो विविधान् भक्ष्यान् फलानि विविधानि च ।
 पुनश्च नाहुषी राजा नृगलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४ ॥
 तमेव दिशं संप्रामो जललिप्सुः प्रतर्पितः ।
 दृदर्श देवयानीञ्च शर्मिष्ठान्ताश्च योपितः ॥ ५ ॥
 पित्रन्त्या ललनास्ताश्च दिव्याभरणभूषिताः ।
 उपविष्टाञ्च दृष्ट्ये देवयानीं शुचिस्त्रिताम् ॥ ६ ॥
 रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् ।
 शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसम्वाहनादिभिः ॥ ७ ॥
 शशातिरुवाच । हाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते ।
 गात्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यतोद्गाहम् ॥ ८ ॥

देवयान्युवाच । आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप ! ।

यक्षीनामासुर गुरुः सुतां जानीहि तस्य माम् ॥ ८ ॥

इयं च मे सखी दामी यथाहं तत्र गामिनी ।

दुहिता दानवेन्द्रस्य शभिष्ठा वृषपर्वणः ॥ १० ॥

यथातिरुवाच । कथं तु ते सखी दाप्ती कन्येयं वरवर्णिनी ।

असुरेन्द्रसुता सुभ्यु ! परं कौतूहलं हि मे ॥ ११ ॥

देवयान्युवाच । सर्वमेव नरव्याघ्र ! विधान मनुवर्तते ।

विधिना विहितं ज्ञात्वा मा विचित्रं मनः कृथाः ॥ १२ ॥

राजप्रदूषयिषी ते ब्राह्मीं वाचं विभर्षि च ।

किं नामा त्वं कुत गामि कस्य पुत्रस्य शंस मे ॥ १३ ॥

यथातिरुवाच । वदप्रयोगेण वेदां मे कृतस्त्रः श्रुतिपथं गतः ।

राजाहं राजपुत्रस्य यथातिरिति विश्रुतः ॥ १४ ॥

देवयान्युवाच । केन चार्जुन श्रुतः स्त्रियं देयं समागतः ।

जिष्टकुर्वीरि वाक्किञ्चिदश्रुत्वा शृगलिपुत्रया ॥ १५ ॥

यथातिरुवाच । शृगलिपुत्रस्य महं भद्रं । पानीयार्थमिहागतः ।

बहुधाप्यनुद्युतोऽस्मि त्वमनुजातुमर्हसि ॥ १६ ॥

देवयान्युवाच । दाभ्यां कन्यामहस्त्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सच ।

त्वदधीनामि भद्रं ते महे ! भर्ता च मे भव ॥ १७ ॥

यथातिरुवाच । विश्वीशर्तुभि भद्रं ते न त्वदर्हीऽस्मि भामिनि !

श्रुत्वाह्नाः स्म राजाणी देवयानि ! पितृन्व ॥ १८ ॥

देवयान्युवाच । संसृष्टं ब्रह्मणः कर्म क्वचं ब्रह्मणि संश्रितम् ।

ऋषिषु ऋषिपुत्रसु नाहुषाद्य भजन्व माम् ॥ १९ ॥

यथातिरुवाच । एकैर्हीहवा वर्णा श्रुत्वारोऽपि वरानने ! ।

पृथक् धर्माः पृथक् योचास्तेषां वै ब्राह्मणीवरः ॥ २० ॥

देवयान्युवाच । पाणिग्रही नाहुषायं नपुंभिः सेवितः पुरा ।

त्वमेनमग्रहीद्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥ २१ ॥

कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान् स्मृशेत् ।

स्यहीत मृषिपुत्रेण स्वयं वा प्यृषिणा त्वया ॥ २२ ॥

ययातिरुवाच । कुडा दाशी विषात्मर्पाञ्चलनात्मवर्तो मुखत ।

दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विजानता ॥ २३ ॥

देवयान्युवाच । कथमाशी विषात्मर्पाञ्चलनात्मवर्तो मुखत ।

दुराधर्षतरो विप्र इत्याश्र पुरुषर्षभ ॥ २४ ॥

ययातिरुवाच । दशे दाशी विपस्त्वेकां शस्ते गौकथ बध्यते ।

हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुरास्यपि हि कौपितः ॥ २५ ॥

दुराधर्षतरो विप्रस्तस्मात् भोरुः मतो मम ।

अतो दत्ताञ्च पित्रा त्वां भद्रे ! न विवहास्यहम ॥ २६ ॥

देवयान्युवाच ।

दत्तां वहस्र पिता मां त्वं हि राजन् ! वृतो मया ।

अयाचतो भयं नास्ति दत्ताञ्च प्रतिशङ्कतः ॥ २७ ॥

शोभक उवाच । त्वरितं देवयान्याश्र प्रेपिता पितुरात्मनः ।

मर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ २८ ॥

श्रुत्वैवच स राजानं दर्शयामास भार्गवः ।

दृष्ट्वैव मागतं विप्रं ययातिः पृथिव्योपतिः ॥ २९ ॥

ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।

तं चाप्यभ्यवदत्काव्यः साम्ना परमवल्गुना ॥ ३० ॥

देवयान्युवाच । राजायं नादुप स्नात दुर्गमं पाणिमग्रहीत् ।

नमस्ते देहि मामस्मै लोकेनान्यं पतिं वृण ॥ ३१ ॥

शुक उवाच । वृतोऽनया पतिर्वीर ! सुतया त्वं ममेष्टथा ।

ऋक्षाणामां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ! ॥२२॥
 ययातिक्रवाच । अधर्मी मां स्पृशेद्देवं पापमस्याश्च भार्गव !
 वर्षासंकरतो ब्रह्मन् ! इति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥ २३ ॥
 शक्र उवाच । अधर्मात् त्वां विमुञ्चामि वरं वरयचेप्सितम् ।
 अस्मिन् विवाहे त्वं श्लाघ्यो रहो पापम् दुदामि ते ॥ २४ ॥
 तद्वस्त्र भार्यां धर्मण देवयानीं शुचिस्मिताम् ।
 अनया सह संप्रीतिमतुलां समवाप्नुहि ॥ २५ ॥
 इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
 संपूज्य सन्ततं राजन् ! नचेनांगधनेह्वयः ॥ २६ ॥
 शौनक उवाच । एवमुक्त्वा ययातिस्तु शक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 जगाम स्वपुरं हृष्टः सोऽनुज्ञातो महात्मना ॥ २७ ॥
 अष्टैकविंशोऽध्यायः ॥

शौनक उवाच । ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसन्निभम् ।
 प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् ॥ १ ॥
 देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः ।
 अशोकवनिकाभ्यासे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २ ॥
 वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठा मासुरायणीम् ।
 वासोभिरक्षपानैश्च संविभञ्च्य सुसंवृताम् ॥ ३ ॥
 देवयान्यातु सहितः स नृपो नहुषात्मजः ।
 विजहार बह्वनब्दान् देववन्मुदितो भृशम् ॥ ४ ॥
 ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानी वराङ्गना ।
 स्नेहे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायतः ॥ ५ ॥
 गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा कमलेक्षणा ॥ ६ ॥
 चिन्तयामास धर्मज्ञा ऋतुप्राप्ते च भामिनी ।
 ऋतुकालश्च संप्राप्ते न कश्चिन् मे पतिर्वृतः ॥ ७ ॥
 किं प्राप्तं किञ्च कर्तव्यं कथं कृत्वा सुखं भवेत् ।
 देवयानी प्रसूताभी वृथाहं प्राप्तयौवना ॥ ८ ॥
 यथा तथा वृत्तो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् ।
 राज्ञा पुत्रफलं दियमिति मे निश्चिता मतिः ॥ ९ ॥
 अपीदानीं स धर्मात्मा रहो मे दर्शनं व्रजेत् ॥ १० ॥

शौनक उवाच । अथ निष्क्रम्य राजासौ तस्मिन् काले गृहच्छया ।

अगोकवर्नकाभ्यासे गर्भिष्ठां प्राप्य धिष्ठितः ॥ १० ॥
 तमेकं रहसि दृष्ट्वा गर्भिष्ठा चारुहासनी ।
 प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥

गर्भिष्ठीवाच । सोमयेन्द्रश्च वायुश्च यमश्च वरुणश्च वा ।

तव वा नाहृपमहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति ॥ १२ ॥
 रूपाभिजनमीनेहि त्वं राजन् ! वित्य मां सदा ।
 सा त्वां याचे प्रसाद्येऽह रन्तु मेहि नराधिप ॥ १३ ॥
 ययातिरुवाच ।

वेद्मि त्वां शीलमस्यन्नां दैत्यकन्या मनिन्दिताम् ।
 रूपन्तु ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् ॥ १४ ॥
 मामब्रवीत्तदा शुक्रो देवयानीं यदावहम् ।
 नयमाह्वयितवरा ते ययने वार्षपर्वणी ॥ १५ ॥

गर्भिष्ठीवाच ।

न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजस्रविवाहकाले ।
 प्राणान्त्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ १६ ॥

पृष्टान् साध्ये प्रवदन्ति चान्यथा भवन्ति मिथ्यावचना नरेन्द्र ते ।
एकार्थतायान्तु समाहितयां मिथ्यावदन्तं ह्यनृतं हिनस्ति ॥ १७

ययातिरुवाच ।

राजा प्रनाणं भूतानां स विनश्येन् मृषा वदन् ।
अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥ २८ ॥

शर्मिष्ठावाच ।

समावेती मती राजन् ! पतिः सख्याय यः पतिः ।
समं विवाह इत्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्यतः ॥ १८ ॥

ययातिरुवाच । दातव्यं याचमानस्य हीति मे व्रतमाहितम् ।
त्वञ्च याचसि कामं मां ब्रूहि किङ्करवाणि तत् ॥ २० ॥

शर्मिष्ठावाच ।

अधर्मात् त्राहि मां राजन् ! धर्मञ्च प्रतिपादय ।
त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरियं धर्ममुत्तमम् ॥ २१ ॥
मय एवाधना राजन्! भार्या दासस्तथा सुतः ।
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तदुधनम् ॥ २२ ॥
देवयान्या भुजिष्यास्मि वश्या च तव भार्गवी ।
मचाहं च त्वया राजन् ! भरणीर्या भजस्व माम् ॥ २३ ॥

श्रीनक उवाच ।

एवमुक्तस्तथा राजा ताडामित्यभिजज्ञिवान् ।
पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रतिपादयत् ॥ २४ ॥
स ससागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च ।
अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥ २५ ॥
तस्मिन् समागमे सुभ्रुः शर्मिष्ठा वर्षपर्वणी ।
क्षेमे गर्भं प्रथमतः तस्मान्नृपतिसत्तमात् ॥ २६ ॥

त्वत्तोहि मे पूज्यतरो राजर्षिः किन्नवेत्सितत् ॥ २२ ॥

शौनक उवाच । श्रुत्वा तस्या स्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् ।

राजन्नाद्येह वक्ष्यामि विप्रियं मे त्वया कृतम् ॥ २३ ॥

सहस्रोत्पतितं श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम् ।

तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ॥ २४ ॥

अनुवन्नाज सभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्वयन् नृपः !

न्यवर्तत न सा चैव क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५ ॥

अपि ब्रुवन्ती किञ्चिच्च राजानं साश्रुलोचना ।

अचिरादेव संप्राप्तः काव्यस्थायनसोऽन्तिकम् ॥ २६ ॥

सातु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्यापतः स्थिता ।

अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥ २६ ॥

देवयान्युवाच । अधर्मण जितोधर्मः प्रहस्यमधरोत्तरम् ।

शर्मिष्ठायाति वृत्ताञ्जि दुहिता वृषवर्वणः ॥ २८ ॥

त्रयोऽस्याञ्जनिताः पुत्रा राज्ञानेन ययातिना ।

दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ! ब्रवीमि ते ॥ २९ ॥

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूदह ! ।

अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥ ३० ॥

शुक उवाच । धर्मज्ञस्त्वं महाराज ! योऽधर्ममक्रथाः प्रियम् ।

तस्माज्जरा त्वामचिराद्दर्शयिष्यति दुर्जया ॥ ३१ ॥

ययातिरुवाच । ऋतुं यो याच्यमानाया न ददाति पुमान् वृतः ।

भूगर्ह्येत्युच्यते ब्रह्मन् ! सचेह ब्रह्मवादिभिः ॥ ३२ ॥

ऋतुकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः ।

नापति योहि धर्मण ब्रह्महेत्युच्यते बुधैः ॥ ३३ ॥

इत्येतानि समीक्ष्याद्द्वारणानि भृगूदह ! ।

अधर्मभयसंविन्नः शर्मिष्ठांमुपजग्मिवान् ॥ ३४ ॥

शुक उवाच । न त्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव ! ।

मिथ्याचरणधर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ! ॥ ३५ ॥

श्रीनक उवाच । क्रोधेनोशनसा शम्भो यथातिर्नाहुषस्तदा ।

पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ३६ ॥

ययातिरुवाच । अहम्भो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूदह ! ।

प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन् ! जरियं मा विशेत माम् ॥ ३७ ॥

शुक उवाच । नाहं वृषा वदाम्येतज्जरां प्राप्नोऽसि भूमिप ! ।

जरांस्त्वेतां त्वमन्यास्मिन् संक्रामय यदीच्छसि ॥ ३८ ॥

ययातिरुवाच ।

राजप्रभाक् स भवेद् ब्रह्मन् ! पुण्यभाक् कीर्तिभाक् तथा

यो दद्यान्मे वयः शुकस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३९ ॥

शुक उवाच । संक्रामयिष्यसि जरां यद्येष्टं नहुषात्मजः ।

मामनुध्याय तत्त्वेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ४० ॥

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति ।

प्रायुषान् कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यस्तथैव ॥ ४१ ॥

अथ तयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रीनक उवाच ।

जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि ।

पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमिव्यब्रवीदहः ॥ १ ॥

ययाति रुवाच । जरा वली च मां तात ! पलितानि च पर्यगुः ।

काव्यस्यशनसो शापान्न च तप्तोऽस्मि यौवने ॥ २ ॥

त्वं यदो ! प्रतिपद्यस्व पाप्मानञ्जरया सह ।

यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ३ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु त्वदीयं यौवनं त्वहम् ।

इत्वा संप्रतिपत्स्यामि पाप्मानञ्जरया सह ॥ ४ ॥

यदुरुवाच । सितश्लक्ष्णधरोदीनो जरसा शिथिलीकृतः ।

बलीसन्ततगालश्च दुर्दर्शा दुर्बलः कथः ॥ ५ ॥

अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवने ।

सहोपजीविभिर्यैव तज्जरां नाभिकामये ॥ ६ ॥

सन्नि ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ! ।

जरां गृहीतुं धर्मज्ञ ! पुत्र मन्यं वृणीष्व वै ॥ ७ ॥

यायाति इवाच । यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

पापान्मातुलसम्बन्धाद्बुद्ध्या तं भविष्यति ॥ ८ ॥

तुर्वसो ! प्रतिपद्यस्व पाप्मानञ्जरया सह ।

यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ! ॥ ९ ॥

पूर्णे वर्ष सहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

तथैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानञ्जरया सह ॥ १० ॥

तुर्वसु इवाच । न कामये जरां तात ! कामभोगप्रणाशिनीम् ।

बलरूपान्तकरणीं बुद्धिमानविनाशिनीम् ॥ ११ ॥

यायाति इवाच । यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तस्मात् प्रजासमुच्छेदं तुर्वसो ! तव यास्यति ॥ १२ ॥

संकीर्णक्षीरधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च ।

पिशिताश्वेषु लोकेषु नूनं राजा भविष्यति ॥ १३ ॥

गुरुदारप्रसङ्गेषु तिर्यग्बोनिरनेषु च ।

पशुधर्मेषु स्त्रीषु पापेषु प्रभविष्यति ॥ १४ ॥

श्रीनक उवाच । एवं स तुर्वसुं शशा ययातिः सुतमात्मनः ।

शर्मिष्ठायाः सुतं ज्येष्ठं दृष्ट्वा वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥

ययाति उवाच । दृष्ट्वा ! त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् ।

जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं प्रयच्छताम् ॥ १६ ॥

पूर्णं वर्षं सहस्रं तु ते प्रदास्यामि यौवनम् ।

स्वञ्चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानञ्चरया सह ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा उवाच । न राजा न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम् ।

न रागश्चास्य भवति तज्ज्वरान्ते न कामये ॥ १८ ॥

ययाति उवाच । यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तद्दृष्ट्वा ! वै प्रियः कामां न ते सपत्स्यते क्वचित् ॥ १९ ॥

नौरूपप्रवसञ्चारो यत्र नित्यं भविष्यति ।

अराजभोजशब्दत्वं तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः ॥ २० ॥

ययाति उवाच । अनो ! त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानञ्चरया सह ।

एकं वर्षसहस्रन्तु चरयं यौवनेन ते ॥ २१ ॥

अनुवाच । जीर्णः शिशु र्निवादत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा ।

न लुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥ २२ ॥

ययातिरुवाच । यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

जरादीषस्त्वयोक्तो यस्तस्मात् त्वं प्रतिपद्यसे ॥ २३ ॥

प्रजाश्च यौवनं प्राप्ता विनश्यन्ति ह्यनो ! तव ।

अग्निप्रस्कन्दनगतस्वञ्चाप्येवं भविष्यसि ॥ २४ ॥

ययातिरुवाच । पुरी ! त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

त्वं मे प्रियतरः पुत्रस्त्वं वरीयान् भविष्यसि ॥ २५ ॥

जरावली च मां तात ! पलितानि च पर्येगुः ।

काव्यस्योशनसः शापाच्च च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥ २६ ॥

किञ्चित् कालं चरेयं वै विषयान् वयसा तव ।
 पूर्णं वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ॥ २७ ॥
 स्वञ्चैव प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह ।
 एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा ॥ २८ ॥
 यथात्वं त्वं महाराज ! तत् करिष्यामि ते वचः ।
 प्रतिपत्स्यामि ते राजन् ! पाप्मानं जरया सह ॥ २९ ॥
 गृह्णाण यौवनं मत्तस्वर कामान् यद्यष्टितान् ।
 जरयाहं प्रतिञ्चन्नी वयोरूपधरस्तव ।
 यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यद्यच्छ्रया ॥ ३० ॥

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

गौनक उवाच । एवमुक्तः स राजर्षिः कात्र्यं श्रुत्वा महाव्रतम् ।
 संक्रामयामास जरां तदा पुनः महात्मनि ॥ १ ॥
 पौरवेणाथ वयसा यथातिनेहृषात्मजः ।
 प्रीतियुक्तो नरश्रेष्ठ यचार विषयान् प्रियान् ॥ २ ॥
 यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथा सुखम् ।
 धर्माविरुद्धान् राजन्त्री यथार्हति स एव हि ॥ ३ ॥
 देवानतर्पयद्यज्ञैः आहरेपि पितामहान् ।
 दीनाननृपज्ञेरेष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ४ ॥
 अतिशो नन्नपानैश्च विशय्य प्रतिपालनेः ।
 आनृगस्येन शूद्रांश्च दस्यून्विपहणेन च ॥ ५ ॥
 धर्मिणं च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।
 यथातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ६ ॥
 स राजा सिंहविक्रान्तो युवाविषयगीचरः ।

अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 स सम्प्राप्य यभान् कामान् तप्तः खिन्नश्च पार्थिवः ।
 कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः ॥ ८ ॥
 परिचिन्त्य स कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ।
 पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रसुवाचह ॥ ९ ॥
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १० ॥
 यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ११ ॥
 यथासुखं यथोक्ताहं यथाकाममरिन्दम ! ।
 सेविता विप्रयाः पुत्र ! यौवनेन मया तव ॥ १२ ॥
 पूरो ! प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेद् स्वयौवगम् ।
 राज्यञ्चैव गृहाणेद् त्वं हि मे प्रियकृतसुतः ॥ १३ ॥
 शानक उवाच । प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा ।
 यौवनं प्रति पेदे स पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ १४ ॥
 अभिषेक्तुं कामञ्च नृपं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १५ ॥
 कथं शुक्रस्य दौहित्वं देवयान्याः सुतं प्रभो ! ।
 ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राजत्रं पूरोः प्रदास्यसि ॥ १६ ॥
 ज्येष्ठो यदुन्नावसुतस्तुर्वसु स्तदनन्तरम् ।
 शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्य स्तुथानुः पूरुरेव च ॥ १७ ॥
 कथं ज्येष्ठ मतिक्रम्य कनीयान् राज्यमर्हति ।
 एतत् सम्बोधयामस्त्वां स्वधर्ममनुपालय ॥ १८ ॥

ययातिस्वाच । ब्राह्मणप्रमुखा वर्षाः सर्वे नृस्वन्तु मे वचः ।

ज्येष्ठं प्रति यतो राजं न देयं मे कक्षस्रज ॥ १८ ॥

मम जेष्टेन यदुना नियोगो नानुपालितः ।

प्रतिकूलः पितुर्यच्च न स पुत्रः सतां मतः । २० ॥

मातापितोर्वचनकहितः पथ्यश्च यः सुतः ।

स पुत्रः पुत्रवद्व्यस्य वर्तते पित्रमाद्यु ॥ २१ ॥

यदुनाह मवज्ञात कथा तुर्वसुनापि वा ।

दुष्टेण चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ २२ ॥

पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितञ्च विशेषतः ।

कनीयाभ्यम दायादो जरा येन हृता मम ॥ २३ ॥

मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा ।

शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ २४ ॥

पुत्रो यस्त्वानुवर्तते स राजा पृथिवीपतिः ।

भवन्तः प्रतिजानन्तु पूरुं राजेभ्यः अभिषिच्यताम् ॥ २५ ॥

प्रकृत्य ऊचुः । यः पुत्रो गुणसम्पन्नो मातापितोर्हितः सदा

सर्वं सोऽर्हति कल्याणं कनीयानपि स प्रभुः ॥ २६ ॥

अहं पुरो रिदं राजं यः प्रियः प्रियकृत्तव ।

वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥ २७ ॥

श्रीनक उवाच । पौरजानपदैस्तुष्टै रित्यक्तो नाहुषकदा ।

अभिषिच्य ततः पूरुं राजेभ्यः सुतमात्मजम् ॥ २८ ॥

दत्त्वा च पूरुवे राजं वनवासाय दीक्षितः ।

पुरात् स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ २९ ॥

यदोस्तु यादता जाता तुर्वसोर्यवनाः सुताः ।

दुष्टस्य तु सुता भोजा अनोस्तु ज्ञेच्छजातयः ॥ ३० ॥

पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ! ।
इदं वर्षसहस्रात्तु राजंशु कुरु कलागतम् ॥ २१ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

श्रीनक्ष उवाच । एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमौषितम् ।
राजेश्मिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन् मुनिः ॥ १ ॥
उषित्वावनवामं स ब्राह्मणैः सह संश्रितः ।
फलमूलाशनोदान्तो यथा स्वर्गमितो गतः ॥ २ ॥
स गतः स्वर्गवासन्तु न्यवसन् मुदितः सुखी ।
कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३ ॥
विवशः प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् ।
स्थितश्चाप्नोदन्तरिक्षे स तदिति श्रुतं मया ॥ ४ ॥
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः ।
राज्ञाव सुमता सार्धमष्टकेन च वीरवान् ।
प्रतर्दनेन शिषिना समेत्य किल संसदि ॥ ५ ॥

शताशोक उवाच । कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः ।
कथमिन्द्रेण भगवन् ! पातितो मेदिनोतले ॥ ६ ॥
सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
कथ्यमानं त्वया विप्र ! देवर्षिर्गणसन्निधौ ॥ ७ ॥
देवराजसमोऽह्याप्नोद्ययातिः पृथिवीपतिः ।
वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमश्रुतिः ॥ ८ ॥
तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तमहात्मनः ।
श्रोतुमिच्छामि देवेश ! दिवि चेह च सर्वशः ॥ ९ ॥

शौनक उवाच । हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तमं कथाम् ।
 दिवि चेह च पुण्यार्था सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १० ॥
 ययातिर्नाहुषो राजा पूर्वं पुत्रं कनीयसम् ।
 राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ॥ ११ ॥
 अन्तेषु स विनिन्विष्य पुत्रान् यदुपुरोगमान् ।
 फलमूलाशनो राजा वनेऽसौ न्ववसच्चिरम् ॥ १२ ॥
 स जितात्मा जितक्रोध कर्षयन् पिष्टदेवताः ।
 अग्नींश्च विधिवज्जुह्वन् ज्ञानप्रस्य विधानतः । १३ ॥
 अतिधीन् पूजयन्नित्यं वन्येन हविषा विभुः ।
 शिलोच्छ्वहन्निमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ १४ ॥
 पूर्णं सहस्रं वर्षाणामेवंदृष्टिरभूत्तृपः ।
 अम्बुभक्षः सचाष्टांस्त्रीणासौन्नियतवाचनाः ॥ १५ ॥
 ततस्तु वायुभक्षोऽभृत्सम्बत्सर मतन्द्रितः ।
 पञ्चाम्निमध्ये च तपस्तेपे सम्बत्सरं पुनः ॥ १६ ॥
 एकपादस्थितश्चासीत् षष्मासाननिलाशनः ।
 पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामाहृत्य रोदसी ॥ १७ ॥

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

शौनक उवाच । स्वर्गतस्तु स राजेन्द्रो न प्रवसद्देवसद्गनि ।
 पूजित स्त्रिदशैः साध्यै मंसद्विर्वसुभिलया ॥ १ ॥
 देवलोकात् ब्रह्मलोकं सञ्चरन् पुण्यकृतहरी ।
 अवसत् पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २ ॥
 स कदाचिन्मृपयेत्तु; ययातिः शक्रमागतः ।

कथान्ते तत्र शक्रेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ॥ १ ॥

शक्र उवाच ।

यदा स पुरुक्षव पुत्रेषु राजन् ! जरां गृहीत्वा प्रचचार लोके ।

तदारज्यं सम्प्रदायैव त्वमस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ।

ययातिरुवाच । प्रकृत्यनुमते पूरुं राजेण कृत्वे दमब्रुवम् ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ।

मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्ते ऽधिपास्तव ॥ ५ ॥

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथातितिक्षुरतितित्तोर्विशिष्टः ।

अमानषेभ्योमानषश्च प्रधानो विद्वां क्षयैवाविदुषः प्रधानः ॥ ६ ॥

आक्रोश्यमानो नाक्रोशेन्ननुग्रमेव तितिक्षति ।

आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ ७ ॥

नारुन्तुदस्यान्न नृशंस वादीनहीनतः परमभ्याददीत ।

यथाऽस्य वाचा परउद्विजेत न तां वदे द्रुशर्त्तं पापलौल्याम् ॥ ८ ॥

अरुन्तुदं पुरुषं तीव्रवाचं वाक्कण्ठकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।

विन्ध्यादलक्ष्मीकृतमं जनानां मुखे निवहन्निकृष्टं तिं वहन्तम् ६

सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात् सद्भिस्तथा पृष्ठतोरचितः स्यात्

सदा सतामतिवादांस्तिचिन्त सतां वृत्तं पालयन् साधुवृत्तः ॥ १० ॥

वाक्सायका वदनान्निः पतन्ति यैराहतः शीचति वा त्रपहानि ।

परस्य नो मर्मसु ते पतन्ति तान् पण्डितो नावसृजेत् परैषु ॥ ११ ॥

नास्तीदृशं सम्बननं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

यथा मैत्रो च लोकेषु दानञ्च मधुराच वाक् ॥ १२ ॥

तस्मात् सान्त्वं सदा वाच्यं पुरुषं नैव कुत्रचित् ।

पूज्यान् संपूजयेदद्यान्नाभिशापं कदाचन ॥ १३ ॥

इन्द्र उवाच ।

सर्वाणि कार्याणि समाप्य राजन्! गृहान् परित्यज्य जनं गतोऽसि
तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र ! केनापि तुल्यस्तपसा ययाते ॥ १ ॥

ययातिरुवाच । नाहं देव मनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु ।
आत्मनस्तपसा तुल्यं कश्चित् पश्यामि वासव ! ॥ २ ॥

इन्द्र उवाच ।

यदावमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च पापीयसश्चाविदित प्रभावः ।
तस्माल्लोकाऽह्यन्तवन्तस्त्वमे चीने पुण्ये पतितोऽस्यद्य राजन्! ॥३॥

ययातिरुवाच ।

सुरर्षिगन्धर्वनागवमानात् क्षयं गता मे यदि शक्रलोकाः ।
इच्छाम्यहं सुरलोकाद्दिहीमः सतां मध्ये र्याततुं देवराज ! ॥४॥

इन्द्र उवाच ।

सतां सकाशे पतितोऽसि राजन्! द्युप्रतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः ।
एवं विदित्वा तु पुनर्ययाति न तेऽवमान्याः सदृशः श्रेयसे च ॥५॥

शौनका उवाच ।

ततः पपात मां राजजुष्टात् पुण्याल्लोकात्पतमानं ययातिम् ।
संप्रेत्य राजर्षिं वीरिष्टकलसुवाच रुद्धर्मविधानर्गामा ॥ ६ ॥

अटक उवाच ।

कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा दीप्यमानो यथाग्निः ।
पतस्वुदीर्णोऽस्युधरप्रकाशः खे खे चराणां प्रवरो यथार्कः ॥७॥
दृष्ट्वा च त्वां सृष्टप्रथात् पतन्तं वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।
किन्नु श्विदे तत् पततोव सर्वे वितर्कयन्तः परिमोहिताः स्मः ॥८॥
दृष्ट्वा चत्वाधिष्ठितं देवमार्गे शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।
प्रत्यङ्गतास्त्वां ववमद्य सर्वे तस्मात्प्राते तत्र जिज्ञासमानाः ॥९॥

नचापित्वां पृष्ठावः प्रष्टुमपि न च त्वमस्मान् पृच्छसि के वयं स्म ।
 तस्वां पृच्छामि स्मृद्दृष्टोय रूपं कस्य त्वं वा किञ्चिन्नित्तं त्वमागाः ॥१०॥
 भयन्तु तेऽथ्ये तु विषादभीहौ त्यजाशु देवेन्द्रसमानरूप ! ।
 त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे नालं प्रसोढुं बलहापि शक्तः ॥११॥
 सन्नः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां सदैवामरराजकल्प ! ।
 ते सङ्गताः स्यावरजङ्गमेगाः प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥१२॥
 प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः ।
 प्रभुः सूर्यः प्रकाशाच्च सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥१३॥

अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

ययातिरुवाच ।

अहं ययातिर्नृषस्य पृत्रः पुरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
 प्रभ्रंगितोऽहं सुरसिङ्गलीकात् परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥१॥
 अहं हि पूर्वं वयसा भवद्भास्तेनाभिवादं भवतां प्रयुञ्जे ।
 यो विद्यया तपसा जन्मना वा वृद्धः स वै सम्भवति द्विजानाम् ॥२॥

अष्टक उवाच ।

अवादोस्त्वं वयसास्मि वृद्ध इति वै राजन्नधिकः कथञ्चित् ।
 यो वै विद्वांस्तपसा च वृद्धः स एव पूजरो भवति द्विजानाम् १

ययातिरुवाच ।

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्तिनां प्रवणं पापलोकम् ।
 सन्तो सतो नानुवर्तन्त ते वै यदात्मनेषां प्रतिकूलवादी ॥ ४॥
 अभूवन्न मे विपुलं महद्वै विचेष्टमानोऽधिगन्ता तदस्मि ।
 एवं प्रधाय्यात्महिते निविष्टो यो वर्तते स विजानाति धीरः ॥५॥
 नानाभावा बहवो जीवलोके दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।

तत्तत् प्राप्य न विहस्येत धीरो द्विष्टं बलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या
सुखं हि जन्तुर्यदिवापि दुःखं देवाधीनं विन्दन्ति नात्मशक्त्या ।
तस्माद्विष्टं बलवन्नन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ॥ ७ ॥

भयेन मुञ्चाम्यष्टकाहं कदाचित्

सन्तापो मे मानसो नास्ति कश्चित् ।

धाता यथा मां विदधाति लोके

ध्रुवं तहाहं भवितेति मत्वा ॥ ८ ॥

संस्वेदजा हृष्टज्जा हृष्टद्विदस्य मरीचपाः कमर्याऽप्यप्सुमत्प्राः ।
तथाश्मानस्तृणकाष्ठञ्च सर्वं दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥ ९ ॥
अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्या कस्मात्सन्तापमष्टकाहं भजेदम् ।
किं कुर्यावै किञ्च कृत्वा न तप्ये तस्मात्सन्तापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १० ॥

शौनक उवाच ।

एवं भुवाणं नृपतिं ययातिमष्टाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ।

मातामहं सर्वगुणोपपन्नं यत्र स्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ ११ ॥

अष्टक उवाच ।

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्रप्रधानास्त्वया भुक्तायज्ञकालं यथा च ।

तन्मे राजन् ब्रूहि सर्वं यथावत् क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मम् १२ ॥

ययातिरुवाच ।

राजाहमासन्विह सार्वभौमस्ततो लोकान् महतश्चार्जयं वै

तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान् परमानभ्युपेतः ॥ १३ ॥

ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां सहस्रद्वारां शतयोजनान्ताम् ।

अध्यावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान् परमानभ्युपेतः ॥ १४ ॥

ततो दिव्यमजरं प्राप्यलोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।

तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान् परमानभ्युपेतः ॥ १५ ॥

देवस्य देवस्य निवेशने च विजित्य लोकान् न्यवसं यथेष्टम् ।
संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तैस्त्वत्प्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥१६॥

तथा वसन्नन्दनकामरूपी
संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
सहासरोभिर्विचरन् पुण्यगन्धान्
पश्यन्नगान् पुष्पितांशारुरूपान् ॥ १७ ॥
तत्र स्थितं मां देवसुखेषु सक्तं
कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।
दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो
ध्वंसित्युच्चैस्त्रिः श्रुतेन स्वरेण ॥१८॥

एतावन्मे विदितं राजसिंह ततोऽभ्यष्टोऽहं नन्दनात् क्षीणपुण्यः
वाचोऽश्रीषञ्चान्तरिक्षे सुराणामनुक्रीशाच्छोचतां मां नरेन्द्र ॥१९॥
अकस्माद्द्वै क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत् पुण्यकीर्तिः ।
तान्भुवं पतमानस्तदाहं सतां मध्ये निपतयं कथन् ॥ २० ॥
तैराख्यातां भवतां यज्ञभूमिं समीक्ष्य चैनामहमागतोऽस्मि ।
हविर्गन्धैर्दर्शितां यज्ञभूमिं धूमापाङ्गं परिगृह्य प्रतीताम् ॥ २१ ॥

जनचत्वरिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच ।

यदा वसन्नन्दने कामरूपे संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।
किं कारणं कार्तियुगप्रधानं हित्वा तद्द्वै वसुधामन्वपद्यः ॥११॥
ययातिरुवाच ।

ज्ञातिः सुहृत् स्वजनो यो यथेह क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हिः ।
तथा स्वर्गे क्षीणपुण्यं मनुष्यमत्यजन्ति सद्यः खड्गरा देवसंघाः ॥ २२ ॥

अष्टक उवाच ।

कथं तस्मिन् क्षीणपुण्या भवन्ति संसृज्यते मेऽत्मनोऽतिमात्रम् ।
किं विशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तद्ब्रूहि क्षेमवित्त्वं मतो मे र
ययातिरुवाच ।

इमं भीमं नरकन्ते पतन्ति लालप्यमाना नरदिव ! सर्वे ।
ते कङ्कगोमायुपलाशनाथं चिती विवृङ्गि बहुधा प्रयान्ति ॥४॥
तस्मादेवं वर्जनीयं नरेन्द्रं दुष्टं लोके गर्हणीयञ्च कर्म ।
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेतत् भूयथेदानीं वद किन्ते वदामि ॥५॥

अष्टक उवाच ।

यदा तु तांस्ते वितुदन्ते वयांसि तथा गृध्राः गितिकण्ठाः पतङ्गाः
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति त्वत्तो भीमं नरकमहं शृणोमि ॥६॥
ययातिरुवाच ।

जध्वं देहाकर्म्मणो जृम्भमाणात् व्यक्तं पृथिव्यामनुमस्ररति ।
इमं भीमं नरकन्ते पतन्ति नाविल्लन्ते वर्षपूगाननकान् ॥ ७ ॥
षष्टिं सहस्राणि पतन्तिव्यान्नि तथाशीतिञ्च व तु वत्सराणाम् ।
तान्वे तुदन्ते प्रपतन्तः प्रयातान्
भीमा भीमा राजसाम्नीक्षदंष्ट्राः ॥ ८ ॥

अष्टक उवाच ।

यद्दितांस्ते संपततस्तुदन्ति भीमा भीमा राजसाम्नीक्षदंष्ट्राः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथं भूगर्भभृता भवन्ति ॥ ९ ॥
ययातिरुवाच ।

असृष्टे तःपुष्परमानुयुक्तं अन्वेति सद्यः पुरुषेण सृष्टम् ।
तद्दे तस्यारज आपद्यते च स गर्भभृतः समुपैति तत्र ॥१०॥
वनस्यतीनाषधींश्चा विगन्ति अपो वायुं पृथिवीश्चान्तरिक्षम् ।

चतुष्पदं द्विपदञ्चापि सर्वं एवं भृता गर्भभृता भवन्ति ॥ ११ ॥

अष्टक उवाच ।

अन्यदपुर्विद्धातीह गर्भं उताह्नास्वित् स्वेन कामिनेन याति ।

आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्व मे संगयात् पृच्छतस्त्वम् ॥ १२ ॥

शरीरदेहादिसमुच्छ्रयञ्च चक्षुःश्रोत्रं लभते केन संज्ञाम् ।

एतत् सर्वं तात आचक्ष्व पृष्टुः क्षेत्रज्ञं त्वां मन्यमाना हि सर्वे ॥ १३ ॥

ययातिरुवाच ।

वायुः समुत्कर्षति गर्भेयानिमृती रेतःपुष्परमानुयुक्तम् ।

स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संतर्भयतीह गर्भम् ॥ १४ ॥

स जायमानोऽथ गृहीतगात्रः संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ।

स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह गच्छं स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५ ॥

प्राणेन गन्धं जिह्वयाद्यो रसञ्च त्वचा स्पर्शं मनसा वेदभावम् ।

इत्यष्टके ह्यपचितं हि विद्धि महात्मनः प्राणभृतः शरीरं ॥ १६ ॥

अष्टक उवाच ।

यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते वापि निकृष्यते वा ।

अभावभूतः स विनाशमेत्य केनात्मानं चेतयते पुरस्तात् ॥ १७ ॥

ययातिरुवाच ।

हित्वा सोऽस्मिन् सुप्तवद्विहितत्वात् पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतञ्च ।

अन्यां योनिं पुण्यपापानुसारां हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८ ॥

पुण्यां योनिं पुण्यकृतो विद्यन्ति पापां योनिं पापकृतो व्रजन्ति ।

कोटाः पतङ्गाय भवन्ति पापास्य मे विवक्षास्ति महानुभाव १९

चतुष्पदा द्विपदाः पक्षिणाश्च तथा भृता गर्भभृता भवन्ति ।

आख्यातमेतन्निश्चिन्तं हि सर्वं भूयन्तु किं पृच्छसि राजसिंह २०

अष्टक उवाच ।

किंस्वित् कृत्वा लभते तात संज्ञां मर्त्यः श्रेष्ठां तपसा विद्यया वा ।
तन्ने पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभान् लोकान् येन गच्छेत् क्रमेण ॥१॥
ययातिरुवाच ।

तपश्च दानञ्च शमो दमश्च ऋीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो द्वाराणि ममेव महान्ति पुंसांम् ॥२॥
सर्वाणि चैतानि यथोदितानि तपःप्रधानान्यभिमर्शकेन ।
गच्छन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥३॥
अधीयानः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यमः परस्य ।
तस्यान्तवन्तः पुरुषस्य लोकानचास्य तद्ब्रह्मफलं ददाति ॥४॥
चत्वारि कर्माणि भयङ्कराणि भयं प्रयच्छन्त्यथशक्तानि ।
पानाग्निहोत्रमुतमानमौनं मानेनाधीतमुतमानयज्ञः ॥५॥
न मान्यमानो मुदमाददीत न मन्तापं प्राप्नुयाच्चावमानात् ।
सनः सतः पूजयन्तीह लोके नामाध्वः साधु बुद्धिं लभन्ते ॥६॥

इति दद्यादिति यजिदित्यधीयेत मे श्रुतम् ।

इत्यतान्यभयान्याहुस्तान्यवर्त्यानि नित्यगः ॥२॥

येनाश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणी मानसे मानयुक्तम् ।
तन्निये यस्मिन् संशोगमेव परां गान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह ॥७॥

अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच ।

चरन् गृहस्यः कथमेति देवान् कथं भिक्षुः कथमाचार्य्यकर्मा ।
वानप्रस्थः मत्पथे सन्नित्थो ब्रह्मन्मिन् संप्रति वेदयन्ति ॥१॥
ययातिरुवाच ।

आहृताध्यायो गुरुकर्मसु सोद्यतः पूर्वोत्थायी चरमसायगायो ।
मृदुर्दन्तो धृतिमानप्रमत्तः स्वाध्यायशीलः सिद्धयति ब्रह्मचारी ॥२॥
धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत दद्यात्सदेवातिथीन् भोजयेच्च ।

अनाददानश्च परैरदत्तं मेधा ऋहस्थोपनिषत् पुराणी ॥ ३ ॥
 स्ववीर्यजीवो वृजिनामिहृत्तो दाता परेभ्यो न परोपतापी ।
 तादृङ् मुनिः सिद्धिमुपैति मुख्या वसन्तरस्थे नियत्राहारचेष्टः ॥ ४ ॥
 अगिन्पजीवो विगृह्य निचं जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रमक्तः ।
 अनांकशायी लघु लिप्समानयर्न् देशानेकाम्बरः स भिक्षुः ॥ ५ ॥
 रात्र्यायथाचाभिरताथ लोका भवन्ति कामाभिजिताः सुखेन च
 तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरख्यमंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६ ॥
 दशैव पूर्वान् दयचापरांस्तु ज्ञातींस्तथात्मानमथेकविंगम ।
 अरण्यवासो सुकृतं दधाति मुक्तात्वरस्थे स्वगरीरधातृन् ॥ ७ ॥

अष्टक उवाच ।

कतिमिहैवमुनयो मीनानि कतिचाप्युत ।

भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रुतुमिच्छामहे वयम् ॥ ८ ॥

ययातिरुवाच । अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ।

ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ! ॥ ९ ॥

अष्टक उवाच ।

कथंन्विहसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ।

ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥ १० ॥

ययातिरुवाच ।

न ग्राम्यमुपयुक्तोत य आरणी मुनिर्भवेत् ।

तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ११ ॥

अनग्निरनिकेतथाप्यगोत्रचरणी मुनिः ।

कौपीनाच्छादनं यावतावदिच्छेच्च चीवरम् ॥ १२ ॥

यावत्याणाभिसन्धानं तावदिच्छेच्च भोजनम् ।

तदास्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३ ॥

यस्तु कामान् परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः ।
 आतिष्ठेत मुनिमौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४ ॥
 धीतदन्तं कृत्तनखं सदास्त्रातमलङ्कृतम् ।
 असितं मितकर्मस्यं कम्पाच्चार्चितुमर्हति ॥ १५ ॥
 तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्त्रिशीर्णितः ।
 यदा भवति निर्दन्धो मुनिमौनं समास्थितः ॥ १६ ॥
 अथ लोकमिमञ्जित्वा लोकञ्चापि जयेत्परम्
 आस्थिनतु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः ।
 अत्रास्य लोकः सर्वो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १७ ॥

अथ एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टक उवाच । कतरस्त्वे तयोः पूर्वं देवानामिति सात्परताम् ।
 उभयोर्धावती राजन् । मृत्याचन्द्रममोरिव ॥ १ ॥

ययातिरुवाच । अनिकेत गृहस्थेषु कान्नुत्तरेषु संयतः ।

याम एव चरन् गिञ्जुस्तयोः पर्यन्तरङ्गतः ॥ २ ॥

अप्राप्यं दीर्घमायुश्च यः प्राप्तो विक्रान्तं चरन् ।

तप्येत यदि तत् कृत्वा चरन् शौचं तपस्ततः ॥ ३ ॥

यद्दे नृगंसन्तदपथ्यमाहुयः सेवते धममनर्थबुद्धिः ।

अभावयोगः स तथैव राजन् तदाजैवं सममाधिस्तदायेम् ॥ ४ ॥

अष्टक उवाच ।

केना न्यत्वन्तु प्रहितोऽमि राजन् युवास्त्रग्वोर्दुर्गनीयः सुवर्चाः ।

कुत आगतः कतमस्यां दिगित्वमुताहंस्वित् पार्थिवस्थानमस्ति ५

ययातिरुवाच ।

इमं भीमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्षीं गरुनाद्दिप्रकीर्णः ।

उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरन्तरन्वमोत्रह्यणी लोकपा ये ॥६॥
सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते सहता गुणवन्तस्तु सर्व ।
शक्राच्च लब्धो हि वरोमयैष प्रतिष्यता भूमितलं नरेन्द्र ! ॥७॥

अष्टक उवाच ।

पृच्छामि त्वां प्रपतन्तं प्रपातं यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽव ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्येऽ
ययातिरुवाच ।

यावत् पृथिव्यां विहितं गवाश्वं सहारण्यैः पशुभिः पक्षिभिश्च ।
तावन्नोकादिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥८॥
अष्टक उवाच ।

तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम द्विप्रममिष्वहामि १०
ययातिरुवाच ।

नास्महिधो ब्राह्मणी ब्रह्मविज्ञ प्रतिशस्ते वर्तेते राजमुख्य ।
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यस्तथा ददे पूर्वमहं नरेन्द्रम् ॥ ११ ॥
नात्राह्यणः कृपणो जातु जीवेन्नरपि व्यात ब्राह्मणी वीरपत्नी ।
सोऽहं यदेवाकृतपूर्वश्चरियं विद्वत्समानः किमु तत्र साधुः ॥१२॥
प्रतर्दन उवाच ।

पृच्छामि त्वां स्य ह्यणीश्वरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये १३
ययातिरुवाच ।

सन्ति लोका बहवभी नरेन्द्र! अप्येकैकं ममशतान्यहानि ।
मधुच्युतो वृतश्चनो विशीकाले नान्वनः प्रतिपालयानि ॥१४॥

प्रतर्दन उवाच ।

तांस्ते ददामि पतमानस्य राजन् ! ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि त्रितालानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥१४॥

ययातिरुवाच ।

न तुभ्यतेजाः सुकृतं हि कामये योगक्षेमं पार्थिवात् पार्थिवः सन् ।
देवादेशादापदं प्राप्य विद्वान् चरेन्नृशंसं हि न जातु राजा ॥१५॥
धर्म्यं मार्गं चिन्तयानो यशस्यं कुर्यान्नपो धर्ममवेक्षमाणः ।
न महिषो धर्मज्ञश्चिर्हि राजा ह्येवं कुर्यात् कृपणं मां ययात्य !
कुर्यामपूर्तं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु तल साधुः ।
ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत्तम् ॥१६॥

वसुमानुवाच ।

पृच्छाम्यहं वसुमानौषदग्निर्गृह्यन्ति लोको दिवि मद्यं नरिन्द्र ! ।
यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन् क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥१७॥

ययातिरुवाच ।

यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च यत्तेजसा तपते भानुमांस्य ।
लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते त्वां भवन्तं प्रतिपासयन्ति ॥१८॥

वसुमानुवाच ।

तांस्ते ददामि पतमाप्रपातं ये मे लोकास्ताव ते वै भवन्तु ।
क्रीणोष्वैनांस्तृणकेनापि राजन् प्रतिग्रहणे यदि सम्यक् प्रदुष्टः ३

ययातिरुवाच ।

न मय्याहं विक्रियं वै स्मरामि मया कृतं शिशभावेऽपि राजन् ।
कुर्याच्च वाक्यपूर्वमन्यैर्विविक्तमानो वसुमन्त्र साधु ॥ ४ ॥

वसुमानुवाच ।

तांस्व लोकां प्रतिपद्यस्व राजन् !

मया दत्तान् यदि नेष्टः क्रयणे ।

नाहन्तान् वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र सर्वे लोकाप्तावका वै भवन्तु ॥५॥

शिविरुवाच ।

पृच्छामि त्वां शिविरीशीनरोऽहं ममापि लोका यदि सन्ति तात!

यद्यन्त्रिंशे यदि वा द्विवि श्रिताः जैत्रं त्वां तस्य धर्मस्य मन्येऽ

ययातिरुवाच ।

न त्वं वाचा हृदयेनापि राजन् ! परीक्षमानो मावमंस्या नरेन्द्र ।

तेनानना द्विवि लोकाःस्थिता वै विद्युद्द्रुपाः स्वनवन्तो महानः ॥ ७ ॥

शिविरुवाच ।

तांस्त्वं लोकान् प्रतिपद्यस्व राजन् मया दत्तान् यदि नेष्टः क्रयस्त

न चाहन्तान् प्रतिपद्य दत्त्वा यत्र त्वं तात गन्तासि लोके ॥८॥

ययातिरुवाच ।

यथात्वमिन्द्र प्रतिमप्रभावणे चाप्यनना नरदेवलोकाः ।

तथाद्य लोके नरमेत्यदत्ते तस्माच्छिवे नाभिनन्दामि वाचम् ॥९॥

अष्टक उवाच ।

न चेदेकैकशो राजन् ! लोकाद्यः प्रतिनन्दसि ।

सर्वे प्रदाय तान् लोकान् गन्तारो नरकं वयम् ॥१०॥

ययातिरुवाच । यदर्हास्तद्दध्वं वः सन्तः सत्यादिदर्शिनः ।

अहन्तु नाभिगृह्णामि यत् कृतं न मया पुरा ॥ ११ ॥

अलिप्तमानस्य तु मे यदुक्तं न तत्तथास्तीह नरेन्द्रमिंह ! ।

अस्य प्रदानस्य यदेव युक्तं तस्यैव चानन्फलं भविष्यम् ॥१२॥

अष्टक उवाच । कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरस्मयाः ।

उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥१३॥

ययातिरुवाच । भवतां मम चैवैते रथा भान्ति हिरस्मयाः ।

आरुह्यैतेषु गन्धर्व्यं भवद्भिश्च मया सह ॥ १४ ॥

अष्टक उवाच । आतिष्ठस्व रथं राजन् विक्रमस्य विहायसा ।

वयमप्यनुयास्यामी यदा कालो भविष्यति ॥ १५ ॥

ययातिस्वाच । सर्वैरिदानीं गन्धर्व्यं सह स्वर्गो जितो यतः ।

एष वो विरजाः पन्था दृश्यते देवसङ्गमः ॥ १६ ॥

शौनक उवाच । तैऽभिस्त्वै रथं सर्वं प्रयाता नृपते नृपाः ।

आक्रमन्तो दिवं भानि धर्मणावृत्य रोदसी ॥ १७ ॥

अष्टक उवाच ।

अहं मन्ये पूर्वमेकोऽभिगन्ता सखा चन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।

कस्मादेवं गिर्विरोधी नरोऽयमेकोऽत्ययात् सर्ववेगेन वाहान् ॥ १८ ॥

ययातिस्वाच । अद्दाद्देवयानाय यावद्विदितमनिन्दितः ।

उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्मात् श्रेष्ठो हि वः शिविः ॥ १९ ॥

दानं शौचं सत्यमयो ह्यहिंसा

श्रीः श्रीश्रुतिज्ञा समतानृशंस्यम् ।

राजस्येतान्यथ सर्वाणि राज्ञि शिवो स्थितान्यप्रतिमिषु बृहदा ।

एवं वृत्तं ह्यो निषेवो विभर्ति तस्माच्छिविरभिगन्ता रथेन ॥ २० ॥

शौनक उवाच ।

अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन् मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम् ।

पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कञ्चापि कथं त्वमागाः ।

कृतं त्वया यदि न तस्य कर्ता लोके त्वदन्यो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा ॥

ययातिस्वाच ।

ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रो पूरोः पिता सार्वभौमत्विहासम् ।

गुह्यं मन्त्रं मा केश्यो ब्रवीमि मातामहो भवतां सुप्रकाशः ॥ २२ ॥

सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगायन्मृदां महोमददं ब्राह्मणेभ्यः ।

मेध्यान्शाकेक शस्तान् सुकूपान् तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति २३
 अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णामिनामखिलाब्धिः प्रशस्ताम् ।
 गोभिः सुवर्णैश्च धनैश्च सुखैरश्वैः सनागाः शतशस्वर्षुर्दानि २४
 सत्येन मे द्यौश्च वसुध्वरा च तन्नेवान्निर्ज्वलते मानुषेषु ।
 न मे वृथाव्याहृतमेव वाक्यं सत्यं हि सनः प्रतिपूजयन्ति ॥२५॥
 साध्वष्टकप्रब्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं वसुमनं शिषिञ्च ।
 सर्वे देवा मुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥२६॥
 यो नः सर्गजितं सर्वं यथा वृत्तं निवेदयेत् ।
 अमस्युर्हि जायेभ्यः सभजेच्च सखीकृताम् ॥ २७ ॥

शौनक उवाच ।

एवं राजन् समहात्म्या ययातिः स्वदौहितैः स्तारितो मित्रवर्यैः
 त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मास्वर्गं गतः कर्मभिर्याप्य पृथ्वीम् २८
 एवं सर्वं विस्तरतो यथावदाख्यातं ते चरितन्नाहुषस्य
 वंशो यस्य प्रथितः कौरवेयो यस्मिन् जातस्त्वं मनुजेन्द्रकल्पः

एष द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । इत्येतच्छौनकाद्राजा शतानीकोनिशम्य तु ।
 विस्मितः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ १ ॥
 पूजयामास नृपतिर्विधिवशाच्च शौनकम् ।
 रत्नैर्गोभिः सुवर्णैश्च वासोभिर्विधिवशेन च ॥ २ ॥
 प्रतिगृह्य ततः सर्वं यद्राज्ञा प्रहितं धनम् ।
 दत्त्वा च ब्राह्मणेभ्यश्च शौनकोऽन्तरधीयत ॥ ३ ॥
 ऋषय ऊचुः । यथातेर्वंशमिच्छामः श्रोतुं विस्तरतो वद ।
 यदुप्रश्रुतिभिः शुभैर्यदा लोके प्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥

सूत उवाच । यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः ।
 विकरिणानुपूर्व्या च गदतो मे निबोधत ॥ ५ ॥
 यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देवस्तोपमाः ।
 महारथा महेश्वासा नामतन्नाम्निबोधत ॥ ६ ॥
 सहस्रजिरथो ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽन्तिको लघुः ।
 सहस्रजेषु दायादो शतजिर्नाम पार्थिवः ॥ ७ ॥
 शतजरपि दायादास्त्रयः परमकीर्त्तयः ।
 हैहयश्च हयश्चैव तथा वेणुहयस्य यः ॥ ८ ॥
 हहयस्य तु दायादो धर्मनेत्रः प्रतिश्रुतः ।
 धर्मनेत्रस्य कुन्तिस्तु संहतस्य चात्मजः ॥ ९ ॥
 संहतस्य तु दायादो महिषाक्षाम पार्थिवः ।
 आसीन्महिषतः पुत्रो रुद्रश्रेष्ठः प्रतापवान् ॥ १० ॥
 वाराणस्यामभूद्राजा कथितं पूर्वमेव तु ।
 रुद्रश्रेष्ठस्य पुत्रोऽभूद्दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ ११ ॥
 दुर्दमस्य सुतो धीमान् कनकौ नाम वीर्यवान् ।
 कनकस्य तु दायादायत्वारो लोकविश्रुताः ॥ १२ ॥
 कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च ।
 कृताजाश्च चतुर्थोऽभूत् कृतवीर्यात्तु सोऽर्जुनः ॥
 जातः करसहस्रेण समहोपिष्वरो नृपः ।
 वर्षायुतं तपस्ते पे दुस्वरं पृथिवीपतिः ॥ १४ ॥
 दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसम्भवम् ।
 तस्मै दत्ता वरास्तेन चत्वारः पुरुषोत्तम ! ॥ १५ ॥
 पृथं बाहुसहस्रान्तु स वद्रे राजसत्तमः ।
 अधर्मं चरमाणस्य सङ्ग्रियापि निवारणम् ॥ १६ ॥

युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मयोगैवानुपालनम् ।
 मंगामे वर्तमानस्य बध्ने वाधिकाद्भवेत् ॥ १७ ॥
 तेनेयं पृथिवी सर्वा समद्वीपा सपर्वता ।
 समोदधिपरिचिन्ता चात्रेण विधिना जिता ॥ १८ ॥
 जज्ञे बाहुसहस्रं वै इच्छतस्तस्य धीमतः ।
 रघो ध्वजस्य संजज्ञे इत्येवमनुशुश्रुमः ॥ १९ ॥
 दशयज्ञसहस्राणि राज्ञा द्वीपेषु वै तदा ।
 निरर्गला निवृत्तानि श्रूयन्ते तस्य धीमतः ॥ २० ॥
 सर्वे यज्ञा महाराजस्तस्यासन् भूरिदक्षिणाः ।
 सर्वे काश्वनयूपास्ते सर्वाः काश्वनवेदिकाः ॥ २१ ॥
 सर्वे देवैः समं प्राप्तेर्विमानस्यैरलङ्कृताः ।
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ २२ ॥
 तस्य यज्ञे जगौ गार्थां गन्धर्वो नारदकथा ।
 कार्तवीर्यस्य राजर्षे महिमानं निरीक्ष्य सः ॥ २३ ॥
 न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति क्षत्रियाः ।
 यज्ञेर्दानेक्षपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥ २४ ॥
 स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चक्री शरासनी ।
 रघो द्वीपान्यनुचरन् योगी पश्यति तस्करान् ॥ २५ ॥
 पञ्चाशोतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः ।
 स सर्वरत्नसम्पूर्णशक्रवर्ती बभूव ह ॥ २६ ॥
 स एव पशुपालोऽभूत् क्षेमपालः स एव हि ।
 स एव वृद्ध्या पर्जन्या योगित्वादर्जुनीऽभवत् ॥ २७ ॥
 योऽसौ बाहुसहस्रेण ज्वाघातकठिनत्वचा ।
 भाति रश्मिसहस्रेण शारदेनैव भास्करः ॥ २८ ॥

एष नागं मनुष्येषु माहिषत्वा महाद्युतिः ।
 कर्कोटकसुतं जित्वा पुर्यां तत्र व्यवेशयत् ॥ २८ ॥
 एष वेगं समुद्रस्य प्रावृट्काले भजेत वै ।
 क्रीडन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रतिस्त्रोतो महीपतिः ॥ ३० ॥
 ललता क्रीडता तेन प्रतिस्त्रन्दाममासिनी ।
 जमि भ्रुकुटिसन्नासाश्चकिताभ्येति नर्मदा ॥ ३१ ॥
 एको बाहुसहस्रेण वगाहे स महार्णवः ।
 करोत्युच्चतवेगान्तु नर्मदां प्रावृहृह्रतप्तम् ॥ ३२ ॥
 तस्य बाहुसहस्रेण शोभ्यमाने महोदधौ ।
 भवन्त्यतीव निश्चेष्टा पातालस्था महासुराः ॥ ३३ ॥
 चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहातिमिम् ।
 मारुताविह्वफेनोघमावर्त्ताक्षितदुःखम् ॥ ३४ ॥
 करोत्यालोडयन्नेव दोःसहस्रेण सागरम् ।
 मन्दरशोभचकिता ह्रस्वतोत्पादशङ्किताः ॥ ३५ ॥
 तदा निचलमूर्धानो भवन्ति च महोरगाः ।
 सायाङ्गे कदलीखण्डा निर्वातकिमिता इव ॥ ३६ ॥
 एवं बध्वा धनुर्वायामुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः ।
 लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ॥ ३७ ॥
 निर्जित्य बध्वा चानीय माहिषत्याम्बवन् च ।
 ततो गत्वा पुलस्त्यसु अर्जुनं संप्रसादयत् ॥ ३८ ॥
 सुमोच रथः पौलस्त्यं पुलस्त्येनेह सान्वितम् ।
 तस्य बाहुसहस्रेण बभूव ज्यातसस्वनः ॥ ३९ ॥
 युगान्ताभसहस्रस्य आस्फोटस्त्रशनेदिव ।
 अहोवत विधेर्वीर्यं भार्गवोऽयं यदाच्छिनत् ॥ ४० ॥

तद्द्वै सहस्रं बाहूनां हेमतालवनं यथा ।

यत्पापवस्तु संक्रुद्धो ह्यर्जुनं शप्तवान् प्रभुः ॥ ४१ ॥

यन्नादनं प्रदग्धं वै विश्रुतं मम हैहय ! ।

तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हरिष्यति ॥ ४२ ॥

द्वित्वा बाहुसहस्रान्ते प्रथमन्तरसा वली ।

तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां स बधिष्यति भार्गवः ॥ ४३ ॥

एत उवाच । तस्य रामस्तदा त्वासीन् मृत्युः शापेन धीमता ।

वरश्चैवन्तु राजर्षेः स्वयमेव वृतः पुरा ॥ ४४ ॥

तस्य पुत्रशतं त्वामीत् पञ्च तत्र महारथाः ।

कृताका बलिनः शूरा धर्मात्मानो महाबलाः ॥ ४५ ॥

शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टः क्रौष्टुस्तथैव च ।

जयध्वजश्च वैकर्ता श्रवन्तिश्च विद्याम्भते ! ॥ ४६ ॥

जगध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।

तस्य पुत्रशतान्येव तालजङ्घा इति श्रुताः ॥ ४७ ॥

तेषां पञ्च कुला ख्याताः हैहयानां महात्मनाम् ।

वीतिहोत्राश्च शार्याता भोजाश्चावन्तयस्तथा ॥ ४८ ॥

कुण्डिकेराय विक्रान्तास्तालजङ्घास्तथैव च ।

वीतिहोत्रसुतश्चापि आनर्तो नाम वीर्यवान् ।

दुर्जयस्तस्य पुत्रस्तु बभूवामित्र कर्शनः ॥ ४९ ॥

सद्भावेन महाराज ! प्रजा धर्मण पालयन् ।

कार्तवीर्यार्जुनी नाम राजा बाहुसहस्रवान् ॥ ५० ॥

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ।

यस्तस्य कीर्तयेन्नाम कल्पसुत्याय मानवः ॥ ५१ ॥

न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टश्च लभते पुनः ।

कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेद्विह धीमतः ।

यथावत् स्विष्टपूतात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥ ५० ॥

अथ चतुष्टवारिंशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । किमर्थं तदनं दग्धमापवस्य महात्मनः ।

कार्तवीर्येण विक्रम्य सृत ! प्रवृद्धि तत्वतः ॥ १ ॥

रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम् ।

स कथं रक्षिता भूत्वा अदहत्तत्तपोवनम् ॥ २ ॥

सूत उवाच । आदित्यो द्विजरूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः ।

तमिमिकां प्रयच्छस्व आदित्याऽहं नरेश्वर ! ॥ ३ ॥

राजोवाच । भगवन् ! केन तमिस्ते भवेद्विद दिवाकरः ।

कीदृशं भोजनं दद्वि श्रुत्वा तु विदधाम्यहम् ॥ ४ ॥

आदित्य उवाच । स्यावरन्देहि मे सर्वमाहारन्दतां यरः ।

तेन तसो भवेयं वै सा मे तमिर्हि पार्थिव ! ॥ ५ ॥

कार्तवीर्य उवाच । न शक्याः स्यावराः सर्वे तेजसा च बलेन च ।

निर्दग्धुं तपतां श्रेष्ठ ! तेन त्वां प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥

आदित्य उवाच । तुष्टस्त्रीऽहं शरान् दद्वि अक्षयान् सर्वतोमुखान्

ये प्रक्षिप्ता ज्वलिष्यन्ति मम तेजःसमन्विताः ॥ ७ ॥

आविष्टा मम तेजोभिः शोषयिष्यन्ति स्यावरान् ।

शुष्कान् भस्मीकरिष्यन्ति तेन तमिर्नराधिप ! ॥ ८ ॥

सूत उवाच ।

ततः शरांस्तदादित्यस्वर्जुनाय प्रयच्छत ।

ततो ददाह संप्राप्तान् स्यावरान् सर्वमेव च ॥ ९ ॥

ब्रह्माक्षयाश्रमांश्चैव धीपाणि नगराणि च ।

तथा वनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ १० ॥
 एवं प्राचीं ममदहत ततः सर्वांश्च पक्षिणः ।
 निर्वृत्ता निस्तृणा भूमिर्हता घोरैण तेजसा ॥ ११ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमास्थितः ।
 दगवर्षमहस्त्राणि तत्रास्ते स महानृषिः ॥ १२ ॥
 पूर्णं वने महातेजा उदतिष्ठंलपोधनः ।
 सोऽपश्यदाश्रमं दृश्यमर्जुनेन महामुनिः ॥ १३ ॥
 क्रोधाच्छशाप राजपिं कीर्तितं वो यथा मया ।
 क्रोष्टीः शृणुत राजपिंशं गमुत्तमपौरुषम् ॥ १४ ॥
 यस्यान्वजाये सम्भूतो विशुद्धं शिवाकलोद्भवः ।
 भीष्टीरिवाभवत् पुत्रो वृजिनीवान् महारथः ॥ १५ ॥
 वृजिनीवतश्च पुत्रोऽभूत् स्वाही नाम महाबलः ।
 स्वाहपुत्रोऽभवद्राजन् रूपं वैदतां वरः ॥ १६ ॥
 स तु प्रसूतिमिच्छन् वै कषट्कैः सौम्यमात्मजम् ।
 विदधित्कथयाम्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥ १७ ॥
 अथ चेत्तरधिर्वीरो जज्ञे विपुलदक्षिणः ।
 शशविन्दुरिति ख्यातश्चक्रवर्त्ती बभूव ह ॥ १८ ॥
 अत्रानुवंशस्त्रीकोऽयं गीतास्तस्मिन् पुराभवत् ।
 शशविन्दोस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतम् ॥ १९ ॥
 धीमतां चाभिरूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् ।
 तेषां शतप्रधानानां पृथुसाहा महाबलाः ॥ २० ॥
 पृथुशलाः पृथुवशाः पृथुधर्मा पृथुञ्जयः ।
 पृथुकीर्तिः पृथुमना राजानः शशविन्दवः ॥ २१ ॥
 शंसन्ति च पुराणज्ञाः पृथुश्रवसमुत्तमम् ।

अन्नरस्य सुयज्ञस्य सुयज्ञस्तनयोऽभवत् ॥ २२ ॥
 उग्रना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन् पृथिवीमिनाम् ।
 आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमधारिणिकः ॥ २३ ॥
 तितिक्षुरभवत् पुन शीघ्रतः शत्रुतापनः ।
 मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षीशामनुत्तमः ॥ २४ ॥
 आसीन्मरुत्ततनयो वीरः कम्बलवर्हिषः ।
 पुत्रस्तु रुक्मकवचो विद्वान् कम्बलवर्हिषः ॥ २५ ॥
 निहत्य रुक्मकवचः परान् कवचधारिणः ।
 धन्विनो विविधेर्बाणैरवाप्य पृथिवीमिमाम् ॥ २६ ॥
 अश्वमेधे ददौ राजा ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणाम् ।
 यज्ञे तु रुक्मकवचः कदाचित् परवीरहा ॥ २७ ॥
 जज्ञिरे पञ्चपुत्रस्तु महावीर्या धनुर्भूतः ।
 रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो हरिः ॥ २८ ॥
 परिघं च हरिं चैव विद्वेहेऽस्यापयत् पिता ।
 रुक्मे पुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः ॥ २९ ॥
 तेभ्यः प्रव्राजितो राज्यात् ज्यामघस्तु तदाश्रमे ।
 प्रगान्ध्याश्रमस्यथ ब्राह्मणेनावर्बाधितः ॥ ३० ॥
 जगाम धनुरादाय दिगमन्यं ध्वजी रथो ।
 नश्वदां नृप एकाकी केवलं वृत्तिकामतः ॥ ३१ ॥
 ऋक्षवल् गिरिं गत्वा भुक्तमन्यैरुपाविशत् ।
 ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ॥ ३२ ॥
 अपुत्रो न्यवसद्राजा भार्यामन्याश्च विन्दत ।
 तस्यासीद्विजयो युवे तत्र कन्यामवाप्य सः ॥ ३३ ॥
 भार्यामुवाच सन्त्नासात् क्षुपेयं ते शुचिं कते ! ।

एवमुक्त्वाब्रवीद्दिनं कस्य चेयं क्षुधेति च ॥ ३४ ॥

राजोवाच । यस्ते जनिष्यते पुत्रकस्य भार्या भविष्यति ।

तस्मात् सा तपसोऽपि कन्यायाः सम्प्रसूयत ॥ ३५ ॥

पुत्रं विदर्भं सुभगा चैवा परिषता सती ।

राजपुत्रा च विद्वान् स क्षुधायां ऋधकैशिकी ।

लोमपादं तृतीयन्तु पुत्रं परमधार्मिकम् ॥ ३६ ॥

तस्यां विदर्भाऽजनयन् रान् रणविशारदान् ।

लोमपादान् मनुः पुत्रो ज्ञातिकस्य तु चात्मजः ॥ ३७ ॥

कैशिकस्य चिदिः पुत्रो तस्माच्चैवा नृपा क्षृताः ।

ऋधो विदर्भपुत्रस्तु कुनिस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ ३८ ॥

कुन्ते धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् ।

धृष्टस्य पुत्रो वर्णात्मा निवृत्तिः परवीरहा ॥ ३९ ॥

तदेको निवृत्तः पुत्रो नाम्ना स तु विदूरथः ।

दशार्हकस्य वै पुत्रो व्योमस्तस्य च वै क्षृतः ।

दशार्हाच्चैव व्योमास्तु पुत्रो जीमूत उच्यते ॥ ४० ॥

जीमूतपुत्रो विमलकस्य भीमरथः सुतः ।

सुतो भीमरथस्यासीत् क्षृतो नवरथः किल ॥ ४१ ॥

तस्य चासीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः ।

तस्मात् करन्धः कारन्धिर्देवरातो बभूव ह ॥ ४२ ॥

देवक्षत्रोऽभवद्राजा देवरातिर्महायशाः ।

देवगर्भसमो जज्ञे देवनक्षत्रनन्दनः ॥ ४३ ॥

मधुर्नाम महातेजा मधोः पुरवसस्तथा ।

आसीत् पुरवसः पुत्रः पुरुद्वान् पुरुषोत्तमः ॥ ४४ ॥

जन्तुर्जज्ञे ऽथ वैदर्भ्यां भद्रवेद्यां पुरुद्वतः ।

ऐश्वर्याकी चाभद्रार्या जन्तोक्तस्यामजायत ॥ ४५ ॥
 सात्वतः सत्वसंयुक्तः सात्वतां कीर्तिवर्द्धनः ।
 इमां विष्टष्टिं विज्ञाय ज्ज्यामघस्य महात्मनः ।
 प्रजावानिति सायुज्यं राष्ट्रः सोमस्य धीमतः ॥ ४६ ॥
 सात्वतान् सत्वसम्पन्नान् कौशल्या सुषुवे सुतान् ।
 भजिनं भजमानन्तु दिव्यं देवावृधं कृप ! ॥ ४७ ॥
 अन्धकश्च महाभोजं तृष्णिं च यदुनन्दनम् ।
 तेषाम्बु सर्गाश्चत्वारो विल्लरेणैव तच्छृणु ॥ ४८ ॥
 भजमानस्य सृष्टय्यां बाह्यकायाश्च बाह्यकाः ।
 सृष्टयस्य क्षुते हे तु बाह्यकाम्बु तदाभवन् ॥ ४९ ॥
 तस्य भार्ये भगिन्यौ हे सुषुवाते बहून् सुतान् ।
 निमित्तं कर्मिलंश्चैव तृष्णिं परपुरश्चयन् ।
 ते बाह्यकायां सृष्टय्यां भजमानाद्दिजज्ञिरे ॥ ५० ॥
 यज्ञे देवावृधो राजा बन्धूनां मिलवर्द्धनः ।
 अपुत्रस्त्वभवद्राजा चचार परमन्तपः ।
 पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्मृष्ट्वन् ॥ ५१ ॥
 संयोज्य मन्त्रमेवाथ पर्याशाजलमस्मृशत् ।
 तदीपस्पर्शनात्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ५२ ॥
 कन्याश्चत्वारपतेद्भक्तौ सा निम्नगोत्तमा ।
 चिन्तयाथ परीताका जगामाथ विनिश्चयम् ॥ ५३ ॥
 नाधिगच्छाम्यहं नारीं यस्यामेवंविधः सुतः ।
 जायेत तज्जाहत्याहं भवाम्यथ सहस्रयः ॥ ५४ ॥
 अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः ।
 ज्ञापयामास राजानं तामियेष महाव्रतः ॥ ५५ ॥

अथ सा नवमि मासि सुषुवे सरितां वरा ।
 पुनं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं देवाह्वधानृपात् ॥ ५६ ॥
 अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् ।
 गुणान् देवाह्वधस्यापि कीर्त्तयन्तो महात्मनः ॥ ५७ ॥
 यद्यैवं शृणुमो दूरादपश्यामस्तथान्तिकात् ।
 बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवाह्वधः समः ॥ ५८ ॥
 षष्टिश्च पूर्वंपुरुषाः सहस्राणि च सप्ततिः ।
 एतेःश्रुतत्वं संप्राप्ता बभ्रुर्देवाह्वधानृप ! ॥ ५९ ॥
 यज्वा दानपतिर्वीरो ब्रह्मण्यश्च दृढव्रतः ।
 रूपवान् सुमहातेजाः श्रुतवीर्यधरस्तथा ॥ ६० ॥
 अथ कङ्कस्य दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान् ।
 कुकुरं भजमानश्च शशिं कम्बलवर्हिषम् ॥ ६१ ॥
 कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्हृष्णोस्तु तनयो धृतिः ।
 कपोतरोमा तसप्राथ तैत्तिरिक्तस्य चात्मजः ॥ ६२ ॥
 तसप्रासीत्तनुजापत्नो सखा त्रिहाबलः किल ।
 ख्यायते तस्य नाम्ना स नन्दनोहरद्गुम्भिः ॥ ६३ ॥
 तस्मिन् प्रवितते यज्ञे अभिजातः पुनर्वसुः ।
 अश्वमेधं च पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ६४ ॥
 तस्य मध्येति रावस्य सभामध्यात् समुत्थितः ।
 अतस्त्र विद्वान् कर्मज्ञो यज्वा दाता पुनर्वसुः ॥ ६५ ॥
 तसप्रासीत् पुत्रमिद्युनं बभूवाविजितं किल ।
 आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातं मतिमतां वर ! ॥ ६६ ॥
 इमांशोदाहरन्त्यल श्लोकान् प्रति तमाहुकम् ।
 सोपासद्भानुकर्षाणां सध्वजानां वरुश्रिनाम् ॥ ६७ ॥

रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु ।
 नासत्यवादी नातेजा नायञ्वा नासहस्रदः ॥ ६८ ॥
 नाशुचिर्नाप्यविद्वान् हि यो भोजिष्यभ्य जायत ।
 आहुकसत्र भृतिं प्राप्ता इत्येतद्दे तदुच्यते ॥ ६९ ॥
 आहुकस्याप्यवलोषु स्वसारं चाहुकीं ददौ ।
 आहुकात् काश्यदुहिता ही पुनौ समसूयत ॥ ७० ॥
 देवकक्षाग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ ।
 देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥ ७१ ॥
 देवानुपदेवश्च सुदेवी देवरक्षितः ।
 तेषां स्वसारः समासन् वसुदेवायता ददौ ॥ ७२ ॥
 देवकी श्रुतदेवी च यशोदा च यशोधरा ।
 श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी चेति सप्तमी ॥ ७३ ॥
 नवीग्रसेनस्य सुताः कंसस्तीषान्तु पूर्वजः ।
 न्यशोधश्च सुनामा च कश्युः शंकुश्च भृगुसः ॥ ७४ ॥
 सुतन्तूराष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः सुमुष्टिदः ।
 तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा ॥ ७५ ॥
 सुतन्तूराष्ट्रपाली च कश्यु चेति वराहनाः ।
 सप्तसेनः सहापत्यो व्याख्यगतः कुकुरोद्भवः ॥ ७६ ॥
 भजमानस्य पुनोऽस्य रथिसुस्थो विदूरथः ।
 राज्ञाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ७७ ॥
 राजाधिदेवस्य सुतौ जज्ञाते देवसंमितौ ।
 नियमव्रतप्रधानौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ ७८ ॥
 शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः ।
 शमी च चंद्रगर्भा च निकुन्तः शक्रश्चजित् ॥ ७९ ॥

शमिपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः ।
 प्रतिक्षत्रः सुतो भोजो हृदीकलस्य चात्मजः ॥ ८० ॥
 हृदीकस्याभवन् पुत्रा दश भीमपराक्रमाः ।
 कृतवर्मायजस्तीपां शतधन्वा च मध्यमः ॥ ८१ ॥
 देवार्हृष्टैव नाभश्च भीषणश्च महाबलः ।
 अजातो वनजातश्च कनीयककरम्भकौ ॥ ८२ ॥
 देवार्हृष्टस्य सुतो विद्वान् जज्ञे कम्बलवर्हिषः ।
 अममञ्जाः सुतमास्य तमोजास्तस्य चात्मजः ॥ ८३ ॥
 अजातपुत्रा विक्रान्तास्तथः परमकीर्त्तयः ।
 सुदंष्ट्रश्च सुनाभश्च कृष्ण इत्यन्यकामताः ॥ ८४ ॥
 अन्धकानामिमं वंशं यः कीर्त्तयति नित्यशः ।
 आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्राप्नुते नरः ॥ ८५ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे सोमवंशे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुत उवाच । गान्धारी चैव माद्री च वृष्णिभार्य वभ्रुवतुः
 गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् ॥ १ ॥
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीदुषम् ।
 अनमित्रं शिविञ्चैव पञ्चमं कृतलक्षणम् ॥ २ ॥
 अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्यापि तु ह्यौ सुतौ ।
 प्रसेनश्च महावीरैः शक्तिसेनश्च तावुभौ ॥ ३ ॥
 स्यमन्तकः प्रसेनस्य रुणिरन्नमनुत्तमम् ।
 दृष्टिव्यां सर्वरत्नानां राजा वै सोऽभवन्मणिः ॥ ४ ॥

इदि कृत्वा तु बहुयो मणिल्लमभियाचितम् ।
 गोविन्दोऽपि न तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ॥ ५ ॥
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ।
 यथायद्दं स शुश्राव विले सत्वेन पूरिते ॥ ६ ॥
 ततः प्रविश्य स विलं प्रसेनो ऋक्षमैत्रत ।
 ऋक्षः प्रसेनञ्च तथा ऋक्षं चैव प्रसेनजित् ॥ ७ ॥
 हत्वा ऋक्षः प्रसेनन्तु ततस्तं मणिमाददात् ।
 अट्टट्म हतस्तेन अन्तर्विलगतस्तदा ॥ ८ ॥
 प्रसेनन्तु हतं ज्ञात्वा गोविन्दः परिशङ्कितः ।
 गोविन्देन हतो व्यक्तं प्रसेनो मणिकारणात् ॥ ९ ॥
 प्रसेनस्तु गतोऽरिखं मणिरत्नेन भूषितः ।
 तं दृष्ट्वा स हतस्तेन गोविन्दः प्रत्युवाच ह ।
 हस्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि दृष्णेषु ॥ १० ॥
 अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः ।
 यदृच्छया च गोविन्दो विलसप्राप्त्यासमागमत ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा तु महायद्दं स चक्रे ऋक्षराट्बली ।
 शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः ।
 अपश्यज्जाम्बवन्तं तं ऋक्षराजं महाबलम् ॥ १२ ॥
 ततस्पूर्णां हृषीकेशकृष्णपति मञ्जसा ।
 जाम्बवन्तं स जग्राह क्रोध संरक्त लोचनः ॥ १३ ॥
 तुष्टावैनं तदा ऋक्षः कर्मभिर्विष्णवैः प्रभुम् ।
 ततस्सुष्टसु भगवान् वरेणैतमरोचयत् ॥ १४ ॥

जाम्बवानुवाच । इच्छे चक्र प्रहारेण त्वत्तोऽहं मरणं प्रभा । ।

कन्या चैयं मम शुभा भर्तारं त्वामवाप्नुयात् ।

योऽथं मणिः प्रसेनस्तु हत्वा प्राप्नो मया प्रभो ! ॥१५॥
 ततः सजाम्बवन्तं तं वै हत्वा चक्रेण वै प्रभुः ।
 कृतकर्मा महाबाहुः सकन्यं मणिमाहरत् ॥ १६ ॥
 ददौ सबाजितायै न सर्वसात्वतसंसदि ।
 तेन मिथ्यापत्राद्देन सन्तमा ये जनाद्देने ॥ १७ ॥
 ततस्ते यादयाः सर्वे वासुदेवमथान्नवन् ।
 अन्नाकस्तु मतिर्ह्यासीत् प्रसेनस्तु त्वया हतः ॥ १८ ॥
 कैकेयस्य सुता भार्या दृगसबाजितः शुभाः ।
 तास्तत्पन्नाः सुतान्तस्य सर्वलोकेषु विश्रुताः ।
 ख्यातिमन्ता महा वीर्या भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ १९ ॥
 अथ व्रतवती तस्मात् भङ्गकारात्, पूर्वजात् ।
 सुपुत्रे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः ॥ २० ॥
 सत्यभामा वरा क्लोणः व्रतिनी च दृढव्रता ।
 तथा पद्मावती चैव ताम्य क्लृणायसोऽददात् ॥ २१ ॥
 अनमितात् गिनिजं ज्ञे कनिष्ठाद् वृष्णिनन्दनात् ।
 सत्यवांस्तस्य पुत्रस्तु सात्यकिस्तस्य चात्मजः ॥ २२ ॥
 सत्यवान् युयुधानस्तु गिनिर्नमा प्रतापवान् ।
 असहो युयुधानस्य द्युम्निस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ २३ ॥
 द्युम्ने युगन्धरः पुत्र इति शैव्याः प्रकीर्तिताः ।
 अनमित्तान्वयो ह्येषवशाख्याती वृष्णिवंशजः ॥ २४ ॥
 अनमित्तस्य संजज्ञे पृथ्वा वीरो युधाजितः ।
 अन्यौ तु तनयौ वीरौ वृषभः क्षत्रएव च ॥ २५ ॥
 वृषभः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत ।
 जयन्तस्तु जयन्त्यास्तु पुत्रः समभवच्छुभः ॥ २६ ॥

सदा यज्ञोऽति वीरस्य श्रुतवानतिथिप्रियः ।
 अक्रूरः सुपुत्रे तस्मात् सदा यज्ञोऽतिदक्षिणः ॥ २७ ॥
 रत्ना कन्या च शैव्यस्य अक्रूरस्तामवाप्तवान् ।
 पुत्रानुत्पादयामास एकादश महाबलान् ॥ २८ ॥
 उपलम्भः सदा लम्भो वृकलो वीर्य एव च ।
 सिन्धो ततो महापक्षः शत्रुघ्नो वारि मे जयः ॥ २९ ॥
 धर्मभृद्वर्मयर्माणी धृष्टमानस्तथैव च ।
 सर्वे च प्रनिहोतारो रत्नायां जज्ञिरे च ते ॥ ३० ॥
 अक्रूरादुत्सेनायां सुतो ही कुलवर्द्धनी ।
 देवानुपदेवय जज्ञात देवसन्निभो ॥ ३१ ॥
 अश्विन्यां च ततः पुत्राः पृथुर्विपृथुरिव च ।
 अश्वत्यामा सुबाहुय सुपार्श्वकगवेपणी ॥ ३२ ॥
 हृष्टिर्नेमिः सुधर्मा च तथा शर्यातिरेव च ।
 अभूमिर्वर्जभूमिश्च अमिष्ठः श्रवणकथा ॥ ३३ ॥
 इर्मा मिथ्याभिगन्तिं यो वेदकृष्णादपोहिताम् ।
 न स मिथ्याभिशापेन अभिशाप्योऽथ केनचित् ॥ ३४ ॥

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

मृत उवाच । ऐक्ष्वाकी सुपुत्रे शूरं खरातमद्भुतमीदुषम् ।
 पीरुपाञ्जलिने शूरात् भोजायां पुत्रका दश ॥ १ ॥
 वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः ।
 देवमार्गकतो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ॥ २ ॥
 अनाधृष्टिः शिनिर्देव नन्दयैव ससृञ्जयः ।
 श्यामः यमोकः संयूपः पञ्चचास्य वराङ्गनाः ॥ ३ ॥

श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवीश्रुतश्रवाः ।
 राजाधि देवी च तथा पञ्चेता वीरमातरः ॥ ४ ॥
 कृतस्य तु श्रुता देवी सुपहं सुपुत्रे सुतम् ।
 कैकथ्यां श्रुतकीर्त्यान्तु जज्ञे सोऽनुव्रतो नृपः ॥ ५ ॥
 श्रुतश्रवसि चैद्यस्य सुनीयः ममपद्यत ।
 वार्षिकी धर्म्यारीरः स बभूवारिमर्दनः ॥ ६ ॥
 अथ सख्येन वृहेऽसौ कुन्तिभाञ्जि सुतां वृदौ ।
 एवं कुन्ती समाश्रयाता वसुदेव स्वसा पृथा ॥ ७ ॥
 वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डो भार्या जनिन्दिता ।
 पाण्डोरर्धेन सा जज्ञे दैतपुत्रान् महारथान् ॥ ८ ॥
 धर्माद्युपिष्ठिरां जज्ञे वायोर्जज्ञे वृकोदरः ।
 इन्द्राजनश्रययैव शक्रतुष्य पराक्रमः ॥ ९ ॥
 माद्रवत्यान्तु जनितावश्विभ्यामिति शुकुमः ।
 नकुलः सहदेवश्च रूपगोलगुणान्वितौ ॥ १० ॥
 रोहिणी पौरवी सा तु ख्यातमानक दुन्दुभेः ।
 लीभे त्येष्ठं सुतं रामं सारणञ्च सुतं प्रियम् ॥ ११ ॥
 दुर्दमं दमनं सुभ्रुं पिण्डारक महाहनु ।
 चित्राक्षीं हि कुमार्थीं तु रोहिण्यां जज्ञिरे तदा ॥ १२ ॥
 देवक्यां जज्ञिरे यौरिः सुप्रेणः कीर्तिमानपि ।
 उदासौ भद्रमेनश्च ऋषिवास स्तथैव च ।
 शशां भद्र विदेहश्च कंसः सर्वनिघातयत् ॥ १३ ॥
 प्रथमाया अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति ।
 तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ॥ १४ ॥
 अनुजाल्भ भवत् कृष्णात् सुभद्रा भद्रभाद्रिको

देवक्यान्तु महातेजा जज्ञे शूरी महायथाः ॥ १५ ॥
 सहदेवस्तु ताम्नायां जज्ञे श्रीरिक्कुलीदहः ।
 उपासकधरं लेभे तनयं देवरक्षिता ।
 एकां कन्याञ्च सुभगाङ्गं स कामभ्यघातयत् ॥ १६ ॥
 विजयं रोचमानञ्च वर्धमानन्तु देवलम् ।
 एते सर्वे महात्मानोऽप्युपदेव्याः प्रजन्निरे ॥ १७ ॥
 अथगाहो महात्मा च एकदेव्यामजायत ।
 एकदेव्यां स्वयं जज्ञे नन्दकी नामनामतः ॥ १८ ॥
 सममं देवकी पुत्रं मदनं सुषुवे नृप ! ।
 गवेषणं महाभागं संपामेष्व पराजितम् ॥ १९ ॥
 अथा देव्या विहारि तु वने हि विचरन् पुरा ।
 वैश्यायामदधात् श्रीरिः पुत्रं कौशिकमथञ्जम् ॥ २० ॥
 सुतनूरथराजी च श्रीरिं रास्तां परिग्रही ।
 पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवात्मजौ बलौ ॥ २१ ॥
 जरानाम निषादोऽभूत् प्रथमः स धनुर्धरः ।
 सौभद्रश्च भवश्चैव महासत्वी बभूवतुः ॥ २२ ॥
 देवभाग सुतयापि नाम्ना मा बृहवः ष्यतः ।
 पश्चिन्तं प्रथमं प्राहुर्देवश्रवः समुद्रवम् ॥ २३ ॥
 ऐक्ष्वाक्यं लभतापत्यं अनाष्टैर्यशस्विनी ।
 निर्धुतसत्वं शत्रुघ्नं आङ्गुष्ठाद्जायत ॥ २४ ॥
 करुषाया नपत्याय कृष्णस्त्रुष्ट सुतन्ददौ ।
 सुचन्द्रन्तु महाभागं वीर्यवन्तं महाबलम् ॥ २५ ॥
 जाम्बवत्याः सुतावितो द्वौ च सत् कृतसञ्चयी ।
 चाकदेवश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ ॥ २६ ॥

तन्तिपालश्च तन्तिश्च नन्दनस्य सुता वुभौ ।
 शमीक पुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहावलाः ।
 विराजश्च धनुश्चैव श्याम्यश्च सृञ्जयस्तथा ॥ २७ ॥
 अनपत्योऽभवच्छ्यामः शमीकमु वनं ययौ ।
 जुगुप्समानो भीजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् ॥ २८ ॥
 कृष्णास्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति नित्यशः ।
 मृणोति नामनी नित्यं सर्व पापैः प्रमुच्यते ॥ २९ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे सोमवंगे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुत उवाच । अथ देवो महादेवः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ।
 विहारार्थं स देवो मानुषेष्विह जायते ॥ १ ॥
 देवक्यां वसुदेवस्य तपसा पुष्करेजसुः ।
 चतुर्बाहुस्तदा जातो दिव्यरूपो ज्वलन् श्रिया ॥ २ ॥
 श्रीवत्सलक्षणं देवं दृष्ट्वा दिव्यैश्च लक्षणैः ।
 उवाच वसुदेवकं रूपं संहरवै प्रभो ! ॥ ३ ॥
 भीतोऽहं देव ! कंसस्य ततस्त्वेतद्ब्रवीमि ते ।
 मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठास्ते भीमविक्रमाः ॥ ४ ॥
 वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरतेऽच्युतः ।
 अनुज्ञाप्य ततः शौरिं नन्दगोपमृहेनयत् ॥ ५ ॥
 दत्वेनं नन्दगोपस्य रक्ष्यतानिति चाब्रवीत् ।
 अतस्तु सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति ॥ ६ ॥
 सुनय ऊचुः । क एष वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी ।
 नन्दगोपश्च कस्त्वेष यशोदा च महाप्रता ॥ ७ ॥

यो विष्णुं जनयामास यच्च तानेत्यभाषत ।

या गर्भं जनयामास या चैनं त्वभ्यवर्षयत् ॥ ८ ॥

सूत उवाच । पुरुषः कश्यपस्त्वासीददितित्तु प्रिया सृता ।

मद्गणः कश्यपस्त्वांशः पृथिव्यास्त्वदिति तथा ॥ ९ ॥

अथ कामान् महाबाहुर्देवक्याः समपूरयत् ।

ये तथा काङ्क्षिता नित्यमजातस्य महात्मनः ॥ १० ॥

सोऽवतीर्णो महीं देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ।

मोहयन् सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥ ११ ॥

नष्टे धर्मे तथा जज्ञे विष्णुर्दृष्टिक्वले प्रभुः ।

कर्तुं धर्मस्य संस्थानं असुराणां प्रनाशनम् ॥ १२ ॥

रुक्मिणी सत्यभामा च सत्यानाम्भजितौ तथा ।

सुभामा च तथा मैत्र्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा ॥ १३ ॥

मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जास्यवती तथा ।

सुगौला च तथा माद्री कौशल्या वजया तथा ।

एवमादीनि देवोनां महस्त्राणि च षोडश ॥ १४ ॥

रुक्मिणी जनयामास पुत्रं रणविशारदम् ।

चारुदंष्ट्रं रणे शूरं प्रयत्नञ्च महाबलम् ॥ १५ ॥

सुचारुं भद्रचारुं च सुदंष्ट्रं भद्रमेव च ।

परशुहारु गुप्तञ्च चारु भद्रं सुचारुकम् ।

चारुहामं कनिष्ठञ्च कन्यां चारुमतीं तथा ॥ १६ ॥

जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भ्रमरतक्षेणः ।

राङ्गितो दीपिमांश्चैव ताम्रस्रक्तो जलन्धमः ॥ १७ ॥

चतस्रौ जज्ञिरे तेषां स्वसारत्तु यत्रोयसीः ।

जास्यवत्याः सूतो जज्ञे साम्बः समिति शोभनः ॥ १८ ॥

मितवान् मितविन्दश्च मितविन्दावसङ्गना ।

मितवाहुः सुनीयश्च नाग्नजित्याः प्रजाहि सा ॥२६॥

एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत ।

अग्नीतिश्च सहस्राणि वासुदेव सुताकथा ।

लक्षमेकं तथा प्रोक्तं पुत्राणाञ्च द्विजोत्तमाः ॥ २० ॥

उपासङ्गस्य तु सुतो वचः संक्षिप्त एव च ।

भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गविषण सुतावुभौ ॥ २१ ॥

प्रद्युम्नस्य तु दायादो वैदर्भ्यां बुद्धिसत्तमः ।

अनिरुद्धो रणे रुद्रः जज्ञे ऽस्य मृगकेतनः २० ॥

काश्या सुपार्श्वं तनया साम्बाल्लेभे तरस्विनः ।

सत्य प्रकृतयो देवाः पञ्चवीराः प्रकीर्तिताः ॥ २२ ॥

तिस्रः कोटयः प्रवीराणां यादवानां महात्मनाम् ।

षट्पिः शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबलाः ।

द्वांगाः सर्व एवेह उत्पन्नास्ते महीजसः ॥ २४ ॥

देवासुरे हता ये च असुरा ये महाबलाः ।

इहोत्पन्ना मनुष्ये षु दाधन्ते सर्वमानवान् ॥ २५ ॥

तेषामत् सादनार्थाय उत्पन्नो यादवे कुले ।

कलानां शतमेकश्च यादवानां महात्मनाम् ॥ २६ ॥

सर्वमेतत्कुलं यावद्वर्तते वैष्णवे कुले ।

विष्णुस्तेषां प्रणेता च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः ।

निदेश स्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते सर्वयादवाः ॥ २७ ॥

ऋषय ऊचुः । सप्तर्षयः कुवेरश्च यज्ञो माणिक्यरुक्थ ।

शालकिनारिदृश्वैव सिद्धो धन्वन्तरिस्तथा ॥ २८ ॥

आर्दिद्वैकथा विष्णु रीभिसु सह देवतैः ।

किमर्थं सङ्घोभूताः स्मृताः सम्भूतयः कति ॥२८॥

भविष्याः कतिचैवान्ये प्रादुर्भावा महात्मनः ।

ब्रह्म क्षत्रेषु शान्तेषु किमर्थं मिह जायते ॥ २९ ॥

यदर्थं मिहसम्भूतो विष्णुर्ब्रह्मण्यकोत्तमः ।

पुनः पुनर्मनुष्येषु तत्रः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३० ॥

सूत उवाच । त्वज्य दिव्यान्तनुं विष्णुर्मानुषेष्विह जायते ।

युगत्वथ परावृत्ते काले प्रशिथिले प्रभुः ॥ ३१ ॥

देवासुरविमर्शेषु जायते हरिरीश्वरः ॥

हिरण्यकशिपौ दैत्ये त्रैलोक्यं प्राक्प्रशासति ॥ ३२ ॥

बलिनाधिष्ठिते चैव पुरा लोकावये क्रमात् ।

सखप्रमामीत्यरमकं देवानामसुरैः सह ॥ ३३ ॥

युगाख्यामसुरसंपूर्णं ह्यामीदृत्या कुलं जगत् ।

निदेशस्याग्निश्चापि तयोर्देवामसुराः रुमम् ॥ ३४ ॥

मृधोबलि विमर्दाय संप्रवृद्धः स, दारुणः ।

देवानामसुराणां च घोरः क्षयकरो महान् ॥ ३५ ॥

कर्तुं धर्मं व्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह ।

भृगोः शप निमित्तन्तु देवामसुरकृते तदा ॥ ३६ ॥

मुनय उचुः । कथं देवामसुरकृते व्यापारं प्राप्तवान् स्वतः ।

देवामसुरं यथा वृत्तमन्त्रः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३७ ॥

सूत उवाच । तेषां दायनिमित्तं ते संशामासु सुदारुणाः ।

वराहाद्या दश द्वौ च शण्डामर्कान्तरं स्मृताः ॥ ३८ ॥

नामतसु समानेन मृणुतेषां विवक्षतः ।

प्रथमो नारमिंहसु द्वितीयश्चापि वामनः ॥ ३९ ॥

तृतीयसु वराहश्च चतुर्थोऽमृतमन्यनः ।

संग्रामः पञ्चमथैव सञ्जातकारकामयः ॥ ४१ ॥
षष्ठो ह्याडीवकाख्यस्तु सप्तमस्त्रै पुरस्तथा ।
अन्धकाख्योऽष्टमकेषां नवमो वृत्तघातकः ॥ ४२ ॥
धात्रश्च दशमथैव ततो हालाहलः स्मृतः ।
प्रथितो द्वादशकेषां घोरः कीलाहलस्तथा ॥ ४३ ॥
हिरण्यकशिपुर्देल्यो नारसिंहेन पातितः ।
वामनेन बलिर्बदस्त्रै लोकाक्रमणे पुरा ॥ ४४ ॥
हिरण्याक्षो हतो हन्धे प्रतिघाते तु दैवतैः ।
दंष्ट्रया तु वराहैण समुद्रस्तु द्विधाकृतः ॥ ४५ ॥
प्रह्लादो निर्जिता युद्धे इन्द्रेणामृतमन्यने ।
त्रिरोचनस्तु प्राह्लादिर्नित्यमिन्द्रवधोद्यतः ॥ ४६ ॥
इन्द्रेणैव तु विक्रम्य निहतस्तारकामये ।
अगक्रुवन् स देवानां सर्वं सोढुं सदैवतम् ॥ ४७ ॥
निहता दानवाः सर्वे श्रीलोके त्वप्रम्बकेण तु
असुराय पिशाचाश्च दानवाश्चान्धकाहते ॥ ४८ ॥
हतादेव मनुष्ये स्वे पिष्टभिरथैव सर्वशः ।
संपृक्तो दानवैर्हृत्को घोरो हालाहले हतः ॥ ४९ ॥
तदा विष्णुसहायेन महेंद्रेण निवर्तितः ।
हतो ध्वज महेंद्रेण मादाच्छ्वसस्तु योगवित् ।
ध्वजलक्षणमाविश्य विप्रचित्तिः सहानुजः ॥ ५० ॥
दैत्यांश्च दानवांश्चैव संयतान् किल संयतान् ।
जगन् कीलाहले सर्वान् देवैः परिहृती वृषा ।
यज्ञस्यावभृथे दृश्यौ शण्डामर्कौ तु दैवतैः ॥ ५१ ॥
एते देवासुरे वृत्ताः संग्रामा द्वादशैव तु ।

देवासुर वयकराः प्रजानान्तु हिताय वैः ॥ ५२ ॥
 हिरण्यकशिपू राजा वर्षाणामर्बुदं बभौ ।
 द्विसप्तति तथान्यानि नियुतान्यधिकानि च ।
 अगौतिश्च सहस्राणि त्रैलोक्यैश्वर्यताङ्गतः ॥ ५३ ॥
 पर्यायेण तु राजा भृङ्गलिर्वर्षायुतं पुनः ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि नियुतानि च त्रिंशति ॥ ५४ ॥
 बले राज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूवह ।
 तावत्कालन्तु प्रह्लादी निवृत्तो ज्ञसुरैः मह ॥ ५५ ॥
 इन्द्राक्यस्ते विज्ञेया अमराणां महौजसः ।
 दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ॥ ५६ ॥
 त्रैलोक्यमिदमव्ययं महन्देवानुपालयते ।
 असपत्नमिदं सर्वमामोद्दशयुगं पुनः ॥ ५७ ॥
 प्रह्लादस्य हते तस्मिन् त्रैलोक्ये कालपर्यायात् ।
 पर्यायेण तु संप्राप्ते त्रैलोक्यं पाकशामने ।
 ततोऽसुरान् परित्यज्य शक्रो देवा न गच्छत ॥ ५८ ॥
 यज्ञे देवानथ गतान्दितिजाः काव्यमाह्वयन् ।
 किं त्वं नो मिषतां राज्यं त्यक्त्वायज्ञं पुनर्गतः ॥ ५९ ॥
 स्यातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामो रसातलम् ।
 एवमुक्त्वोऽन्नवीद्वैत्यान्विषकाम् सात्वयन् गिरा ॥ ६० ॥
 माभैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वोऽसुराः ।
 मन्दांश्चैवोषधींश्चैव रसावसु च यत् परम् ॥ ६१ ॥
 कृत्स्नानि मयि तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै ।
 तत्सर्वं वः प्रदास्वामि युष्मदर्थे हृता मया ॥ ६२ ॥
 ततो देवान्मु तान् वृष्ट्वा वृत्तान् काव्येन धीमता ।

सन्मन्त्रयन्नि देवा वै सन्विज्ञास्तु जिष्टुषया ॥ ६२ ॥
 काव्योच्छेषं दृष्टं सर्वं व्यावर्तयति नो बलात् ।
 साधु यच्छामहे तूर्णं यावन्नाध्यापयिष्यति । ६३ ॥
 प्रसन्नं हत्वा शिष्टांस्तु पाताळं प्रापयामहे ।
 ततो दिवास्तु संख्या दानवानुपसृत्य च ॥ ६५ ॥
 ततस्ते बध्यमानास्तु काव्यमेवाभिदुद्भुवुः ।
 ततः काव्यस्तु तान् दृष्ट्वा तूर्णं देवैरभिदुद्भुतान् ॥ ६६ ॥
 रक्षां काव्येन संदृत्य देवास्तेऽप्यसुरार्दिताः ।
 काव्यं दृष्ट्वा स्थितं देवा निःशङ्कमसुरान् जहुः ॥ ६७ ॥
 ततः काव्योऽनुचिन्त्याथ ब्राह्मणी वचनं हितम् ।
 तानुवाच ततः काव्यः पूर्वं वृत्तमनुस्मरन् ॥ ६८ ॥
 कैलास्यं वो दृतं सर्वं वामनेन निभिः क्रमैः ।
 बलिर्वही हतो जम्भी निहतश्च विरोचनः ॥ ६९ ॥
 महासुरा द्वादशसु संघामेषु सुरैर्हताः ।
 तैस्ते रूपायैर्गुणैश्च निहता वः प्रधानतः ॥ ७० ॥
 किञ्चिच्छिष्टास्तु गूयं वै युद्धं मास्त्विति मे मतम् ।
 नीतयो वोऽभिधास्यामि तिष्ठध्वं कालपर्ययात् ॥ ७१ ॥
 यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थं विजयावहम् ।
 अप्रतीपास्ततो मन्वान् देवात्प्राप्य महेश्वरात् ।
 यश्चामहे पुनर्देवास्ततः प्राप्स्यथ वै जयम् ॥ ७२ ॥
 ततस्ते कृतसंवादा देवान्पुण्ड्रासुराः ।
 न्यस्तयन्ना वयं सर्वे निःसन्नाहा रथैर्विना ॥ ७३ ॥
 वयं तपश्चरिष्यामः संहता वस्कसैर्वने ।

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्याभिव्याहृतन्तु तत् ॥ ७४ ॥

ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ते ।

न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु विनिवृत्तास्तदा सुराः ॥ ७५ ॥

ततस्तानब्रवीत् काव्यः कञ्चित्कालमुपास्यथ ।

निरुत्सिक्ता स्तपोयुक्ताः कालं कार्यार्थसाधकम् ॥ ७६ ॥

पितुर्मर्माश्रमस्या वै मां प्रतीक्षथ दानवाः ।

तस्मिंदिश्यासुरान् काव्यो महादेवं प्रपद्यत ॥ ७७ ॥

शुक उवाच । मन्त्रानिच्छाम्यहं देव ! ये न सन्ति वृहस्पती ।

पराभवाय देवानामसुराणां जयाय च ॥ ७८ ॥

एवमुक्त्वा ब्रवीद् देवाव्रतं त्वञ्चर भार्गव ! ।

पूर्णां वर्षसहस्रं तु कण्ठममवाक्गिराः ।

यदि पास्यसि भद्रं ते ततो मन्त्रानवाप्स्यसि ॥ ७९ ॥

तथेति समनुज्ञाप्य शुकस्तु भृगुनन्दनः ।

पादौ संस्पृश्य देवस्य वाढमित्यब्रवीद्वचः ।

व्रतं चराम्यहं देव ! त्वयादिष्टोऽय वै प्रभा ॥ ८० ॥

ततोऽनुसृष्टो देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत् ।

तदा तस्मिन् गते शुक ह्यसुराणां हिताय वै ।

मन्त्रार्थं तन्न वसति ब्रह्मचर्यं महेश्वरं ॥ ८१ ॥

तद्ब्रुवा नोतिपूर्वं तु राज्ञे न्यस्ते तदा सुरैः ।

प्रस्मिंश्छिद्रे तदामर्षाद्देवा कान् समुपाद्रवन् ॥ ८२ ॥

दंशिताः सायुधाः सर्वे वृहस्पतिपुरःसराः ॥ ८३ ॥

दृष्ट्वाऽसुरगणा देवान् प्रगृह्णीतायुधान् पुनः ।

उत्पितुः सहसा ते वै सन्त्रकास्तान् वर्षाऽ सुवन् ॥ ८४ ॥

न्यस्ते शस्त्र भये दत्ते आचार्ये व्रतमास्थिते ।

इत्वा भवन्तो ह्यभयं संप्राप्ता नो जिघांसया ॥ ८५ ॥

अनाचार्या वयं देवा ! स्वक्तश्मलास्त्ववस्थिताः ।

चीरकृष्णाजिनधरा भिष्किया निष्परिग्रहाः ॥ ८६ ॥

रणं विजितुं देवांस न शक्यामः कश्चन ।

अयुहेन प्रपश्यामः शरणां काव्यमातरम् ॥ ८७ ॥

यापयामः कृष्मिदं यावदभ्येति नो गुरुः ।

निहत्ते च तथा शुक्रं योत्स्यामो दंशितायुधाः ॥ ८८ ॥

एवमुक्त्वा सुरान्योन्यं शरणं काव्यमातरम् ।

प्रापद्यन्तस्ततो भीतास्तेभ्योऽदादभयन्तु मा ॥ ८९ ॥

न भेतव्यं न भेतव्यं भयन्त्यजत दानवाः !

मत्सन्निधौ वर्ततां वो न भीर्भवितुमर्हति ॥ ९० ॥

तथा चाभ्युपपन्नास्तान् दृष्ट्वा देवास्ततोऽसुरान् ।

अभिजग्मुः प्रसङ्गेतामविचार्य बलाबलम् ॥ ९१ ॥

ततस्तान् बाध्यमानास्तु देवैर्दृष्ट्वा सुरांस्तदा ।

देवी क्रुद्धाऽन्नवोदेवाननिन्द्रान्वः करोम्यहम् ॥ ९२ ॥

संभृत्य सर्वसभारानिन्द्रं साभ्यचरन्तदा ।

तस्तन्म देवी बलवद्योगयुक्ता तपोधना ॥ ९३ ॥

ततस्तं क्लृप्तं दृष्ट्वा इन्द्रं देवाश्च मूकवत् ।

प्राद्रवन्त ततोभीता इन्द्रं दृष्ट्वा वशीकृतम् ॥ ९४ ॥

गतेषु सुरसङ्घेषु शक्रं विष्णु रभाषत ।

मां त्वं प्रविश भद्रं ते नयिष्ये त्वां सुरोत्तम ! ॥ ९५ ॥

एवमुक्तस्ततो विष्णुं प्रविवेश पुरन्दरः ।

विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा वचोऽब्रवीत् ॥ ९६ ॥

एषा त्वां विष्णुना सार्धं दृष्ट्वा मि मघवन् ! बलात् ।

विषतां सर्वभूतानां दृग्गतां मे तपोबलम् ॥ ९७ ॥
 तवाभिभूतो तौ देवादिन्द्रविष्णुबभूवतुः ।
 कथं सुखेऽवसहितौ विष्णु रिन्द्रमभाषत ॥ ९८ ॥
 इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्येनां यावन्नौ न दृष्टेत् प्रभो ! ।
 विशेषेणाभिभूतोऽस्मि त्वत्तोऽहञ्जहि मा चिरम् ॥ ९९ ॥
 ततः सकीर्ण विष्णुस्तां स्त्रीबधे कञ्चमाश्रितः ।
 अभिध्याय ततश्चक्रमापदुहरणे तु तत् ॥ १०० ॥
 ततस्व त्वरया बुद्धः शीघ्रकारी भवाम्बितः ।
 ज्ञात्वा विष्णु कतस्तस्याः क्रूरन्देव्युत्थिकीर्षितम् ।
 क्रुद्धः स्वमस्त्रमादाय शिरश्चिच्छेद् वै भिया ॥ १०१ ॥
 तं दृष्ट्वा स्त्रीबधं घोरं चुक्रोध सगुरीश्वरः ।
 ततोऽभिग्रभो भृगुणा विष्णुभार्याबधे तदा ॥ १०२ ॥
 यस्मात्ते ज्ञानतोषमं मवध्या स्त्री निभूदिता ।
 नञ्जास्यं समकृत्वैह मानुषेषूपपत्स्यसि ॥ १०३ ॥
 ततस्तेनाभिग्रापेन नष्टे धर्मं पुनः पुनः ।
 लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेण्डिह ॥ १०४ ॥
 अनुव्याहृत्य विष्णुं स तदादास शिरस्वरन् ।
 समानीय ततः कायमसौ गृह्णे दमब्रवीत् ॥ १०५ ॥
 ह्यस्य त्वं विष्णुना देवि ! हता सस्त्रीवयाम्यहम् ।
 ततस्त्वं योज्स्व शिरसा अभिजीवेति सोऽब्रवीत् ॥ १०६ ॥
 यदि कृतस्त्री मया धर्मो जायते चरितोऽपिवा ।
 तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं वदाम्यहम् ॥ १०७ ॥
 ततस्तां प्रोक्ष्य शीताभिरङ्घ्रिर्जीवेति सोऽब्रवीत् ।
 ततोऽभिव्याहृते तस्य देवी सस्त्रीविता तदा ॥ १०८ ॥

ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्नोत्थितामिव ।
साधु साध्विति चक्रुस्ते वचसा सर्वतो दिशम् ॥ १०८ ॥
एवं प्रत्याह्वता तेन देवौ सा भृगुषा तदा ।
मिषतां देवदानां हि तदङ्गुतमिवाभवत् ॥ ११० ॥
असंभ्रान्तेन भृगुषा पत्नी सञ्जीविता पुनः ।
दृष्ट्वा चेन्द्रो नालभत शर्म काव्यभयात् पुनः ।
प्रजागरे ततश्चेन्द्रो जयती मिदमब्रवीत् ॥ १११ ॥
सञ्चिन्त्य मतिमान्वाक्चं स्वां कन्यां पाकशासनः ।
एष काव्यो ह्यभिजाय व्रतश्चरति दारुणम् ।
तेनाहं व्याकुलः पुत्रि ! कृतो मतिमताभृगुम् ॥ ११२ ॥
गच्छ संसाधयस्वैनं श्रमापनयनैः पुत्रैः ।
तैस्तैर्मनोऽनुकूलैश्च ह्यपचारै रतन्द्रिता ॥ ११३ ॥
काव्यमाराधयस्वैनं यथा तुष्येत स द्विजः ।
गच्छ त्वं तस्य दत्तासि प्रयत्नं कुरु मतकृते ॥ ११४ ॥
एवमुक्त्वा जयन्ती सा वचः संमृष्ट्य वै पितुः ।
अगच्छद्यत्त घोरं स तप आरभ्य तिष्ठति ॥ ११५ ॥
तं दृष्ट्वा तु पित्रस्तं सा कणधूममवाङ्मुखम् ।
यत्नेण पात्यमानञ्च कुण्डधारेण पातितम् ॥ ११६ ॥
दृष्ट्वा च तं पात्यमानं देवौ काव्यमवस्थितम् ।
स्वरूपध्यानशाम्यन्तं दुर्बलं भूतिमास्थितम् ।
पित्रा यथोक्तं वाक्यं सा काव्ये कृतवती तदा ॥ ११७ ॥
गीर्भिश्वै वानुकूलाभिः सुवती वल्गुभाषिणी ।
गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना स्वचः उष्यैः ।
व्रतचर्यानुकूलाभिरुवास बहुलाः समाः ॥ ११८ ॥

पूर्णे धूमव्रते तस्मिन् घोरि वर्षसहस्रके ।

वरेष षण्डशामास काव्यं प्रीतो भवस्तदा ॥ ११६ ॥

महादेव उवाच । एतद्द्वयं त्वयैकेन शीर्षं नाम्येन केनचित् ।

तस्माद्दे तपसा बहुषा श्रुतेन च बलेन च ॥ १२० ॥

तेजसा च सुरान् सर्वास्त्वभेकोऽभिभविष्यसि ।

यश्चाभिलषितं ब्रह्मन् ! विद्यते भृगुनन्दन ! ॥ १२१ ॥

प्रपत्स्यसे तु तत्सर्वं नानुवाच्यन्तु कस्यचित् ।

सर्वाभिभावी तेन त्वं भविष्यसि द्विजोत्तम ! ॥ १२२ ॥

एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मै भार्गवाय भवः पुनः ।

प्रजेशत्वं धनं गत्व मवध्यत्वञ्च वै ददौ ॥ १२३ ॥

एतान् लब्ध्वा वरान् काव्यः सम्प्रहृष्टतनुरुहः ।

हर्षात् प्रादुर्भवन्तन्तु दिव्यकीर्त्तं महेश्वरम् ।

तथा तिर्यक्स्थितश्चैव तुष्टुवे नाललाहितम् ॥ १२४ ॥

शुक उवाच । नमोऽस्तु प्रितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ।

नैलिहानाय काव्याय वत्सरायान्वसः पते ॥ १२५ ॥

कर्पद्दिने करालाय हर्यक्षो वरदाय च ।

संलुताय सुतोर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ १२६ ॥

उष्णीषिणे सुवक्राय बहुरूपाय वेधसे ।

वसुरेताय रुद्राय तपसे चित्रवाससे ॥ १२७ ॥

इन्द्राय मुक्तकेशाय सेनान्धे रोहिताय च ।

कवये राजहृदाय तक्षककीडनाय च ॥ १२८ ॥

सहस्रशिरसे चैव सहस्राक्षाय मीदुषे ।

वराय भव्यरूपाय क्षिताय पुरुषाय च १२९ ॥

शिरिशाय नमोऽर्काय बलिने प्राज्यपाय च ।

सुदामाय सुवस्त्राय धन्विने भार्गवाय च ॥ १३० ॥
 निषङ्गिणे च ताराय स्वप्नाय क्षपणाय च ।
 ताम्नाय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ॥ १३१ ॥
 महादेवाय शर्वाय विश्वरूपशिवाय च ।
 हिरण्याय वरिष्ठाय ज्येष्ठाय मध्यमाय च ॥ १३२ ॥
 वाक्नीष्यते पिनाकाय मुक्तये केवलाय च ।
 मृगवराधाय दक्षाय स्थाण्वे भाषणाय च ॥ १३३ ॥
 बहुनेत्राय धुर्याय त्रिनेत्राचिह्नराय च ।
 कपालिने च बीराय मृत्युने त्रप्रस्वकाय च ॥ १३४ ॥
 वभ्रवे च पिशङ्गाय पिङ्गलायारुणाय च ।
 पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहितोय च ॥ १३५ ॥
 दुन्दुभ्यायैकपादाय अजाय बृहदाय च ।
 आरण्याय गृहस्थाय यतये ब्रह्मचारिणे ॥ १३६ ॥
 साङ्ग्राय चैव योगाय वगपिने दीक्षिताय च ।
 अनाहताय शर्वाय भवेराय यमाय च ॥ १३७ ॥
 रोधमे चैकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये ।
 चतुष्पदाय मेध्याय रक्षिणे शीघ्रगाय च ॥ १३८ ॥
 शिञ्जलिने करालाय दंष्ट्रिणे विश्ववेधसे ।
 भास्वराय प्रतीताय सुदीताय सुमेधसे ॥ १३९ ॥
 क्रूरायविक्रतायैव भौषणाय शिवाय च ।
 सौम्याय चैव मुख्याय धार्मिकाय शुभाय च ॥ १४० ॥
 अवध्यायामृतायैव नित्याय शाश्वताय च ।
 वराहताय विशिष्टाय भरताय च साक्षिणे ॥ १४१ ॥
 चैम्याय रुहमानाय सत्याय चामृताय च ।

- कर्त्रे परशवे चैव शूलिने दिव्यचक्षुषे ॥ १४२ ॥
 सोमपायाज्रपायैव धूमपायोष्णपाय च ।
 शुचये परिधानाय सद्योजाताय मृत्यवे ॥ १४३ ॥
 पिशिताशाय सर्वाय मेघाय विदुताय च ।
 वराहनाय वरिष्ठाय भरितायतरुणवे ॥ १४४ ॥
 निपुरन्नाय तीर्थायावक्राय रोमशाय च ।
 तिग्मायुधाय व्याख्याय सुसिन्हाय पुलस्तये ॥ १४५ ॥
 रोचमानाय चण्डाय स्फीताय ऋषभाय च ।
 व्रतिने युष्मन्मानाय रुचये चोर्ध्वरिसे ॥ १४६ ॥
 असुरघ्नाय स्वान्नाय मृत्युन्ने यज्ञियाय च ।
 कृशानवे प्रचेताय वङ्गये निर्मलाय च ॥ १४७ ॥
 रक्षोघ्नाय पशुघ्नायाविघ्नाय श्रमिताय च ।
 विभ्रान्ताय महान्ताय अत्यन्तं दुर्गमाय च ॥ १४८ ॥
 कथ्याय च जयन्ताय लोकानामीश्वराय च ।
 अनाश्रिताय वेध्याय समत्राधिष्ठिताय च ॥ १४९ ॥
 हिरण्यवाहवे चैव व्याप्राय च महाय च ।
 सुकर्मणे प्रसङ्गाय चेशानाय सुचक्षुषे ॥ १५० ॥
 क्षिप्रेषवे सदृश्याय शिवाय मोक्षदाय च ।
 कपिलाय पिशङ्गाय महादेवाय धीमते ॥ १५१ ॥
 महाकायाय दीनाय रोदनाय सहाय च ।
 हृदधन्विने कवचिने रक्षिने च वरुधिने ॥ १५२ ॥
 भृगुनाथाय शक्राय गङ्गरिष्ठाय वेधसे ।
 अमोघाय प्रगान्ताय सुमेधाय हृषाय च ॥ १५३ ॥
 नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन् ! विश्वाय कृत्तियासुसे ।

पशूनां पतये तुभ्यं भूतानां पतये नमः ॥ १५४ ॥
 प्रणवे ऋग्वज्रुःसाक्ने स्वाहाय च स्वधाय च ।
 वषट्कारात्मने चैव तुभ्यं मन्त्रात्मने नमः ॥ १५५ ॥
 त्वष्ट्रे धानि तथा कर्मे चक्षुःश्रोत्रमयाय च ।
 भूतभवभवेयाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः ॥ १५६ ॥
 वसवे चैव साध्याय रुद्रादित्यसुराय च ।
 विषाय मारुतादेव तुभ्यं देवात्मने नमः ॥ १५७ ॥
 अग्नीषोमविधिज्ञाय पशुमन्त्रीषधाय च ।
 स्वयम्भुवे ह्यजायैव अपूर्वप्रथमाय च ।
 प्रजानां पतये चैव तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥ १५८ ॥
 आत्मे शयात्मवश्याय सर्वेशातिशयाय च ।
 सर्वभूताङ्गभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ॥ १५९ ॥
 निर्गुणाय गुणज्ञाय व्याकृतायामृताय च ।
 निरुपाख्याय मित्राय तुभ्यं साङ्ग्रात्मने नमः ॥ १६० ॥
 पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिव्याय च महाय च ।
 जनरूपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥ १६१ ॥
 अवप्रक्ताय च महते भूतादेरिन्द्रियाय च ।
 आत्मज्ञाय विशेषाय तुभ्यं सर्वात्मने नमः ॥ १६२ ॥
 नित्याय चात्मलिङ्गाय सृष्ट्यायैवेतराय च ।
 बुद्ध्याय विभवे चैव तुभ्यं मोक्षात्मने नमः ॥ १६३ ॥
 नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ।
 सन्ध्यातेषु महाद्येषु चतुर्षु च नमोऽस्तु ते ॥ १६४ ॥
 नमस्ते नमः मया ह्यस्मिन् यदि न वराहृतं भवेत् ।
 मद्भक्त इति ब्रह्मण्य ! तत्सर्वं चक्षुर्महसि ॥ १६५ ॥

सूत उवाच । एवमाभाष्य देवेशमीश्वरं नीललोहितम् ।

प्रह्वोऽभिप्रणतकस्मै प्राञ्जलिर्वास्यतोऽभवत् ॥ १६६ ॥

कावयस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान् भवः ।

निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्त्वैवान्तरधीयतः ॥ १६७ ॥

ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन् देवेशेऽनुचरीं तदा ।

तिष्ठन्तीं पार्श्वतो दृष्ट्वा जयन्ती मिदमब्रवीत् ॥ १६८ ॥

कस्य त्वं सुभगे ! का वा दुःखिते मयि दुःखिता ।

महता तपसा युक्ता किमर्थं मां निपेवसे ॥ १६९ ॥

अनया संस्तुतो भक्त्या प्रत्ययेण दमेन च ।

खे हंन चैव सुयोणि ! प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ! ॥ १७० ॥

किमिच्छसि वरारोहि ! कस्ते कामः समृद्धाताम् ।

तत्ते संपादयाम्यद्य यद्यपि स्यात् सुदुष्करः ॥ १७१ ॥

एवमुक्त्वा ब्रवीदेनं तपसा ज्ञातमर्हसि ।

चिकीर्षितं हि मे ब्रह्मन् ! त्वं हि वेद्य यथातथम् ॥ १७२ ॥

एवमुक्त्वाऽब्रवीदेनां दृष्ट्वा दिवेन चक्षुषा ।

मया सह त्वं सुयोणि ! दशवर्षाणि भामिनि ॥ १७३ ॥

देवि ! चेन्द्रीवरश्यामि ! वराहे ! वामनोचने ! ।

एवं वृणोषि कामं त्वं मत्तो वे वल्गुभाषिणि ! ॥ १७४ ॥

एवं भवतु गच्छामो गृह्णामो मत्तकाशिनि ! ।

ततः स्वगृहमागत्य जयन्त्याः पाणिमुहङ्गन् ॥ १७५ ॥

तथा सहावसद्देव्या दशवर्षाणि भार्गवः ।

अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतः प्रभुः ॥ १७६ ॥

कृतार्थमागतं दृष्ट्वा काश्यं सर्वं दितेः सुताः ।

अभिजम्मुर्गृहं तस्व मुदिताप्ते दिदृश्ववः ॥ १७७ ॥

यदा गता न पश्यन्ति मायया संवृतं गुरुम् ।
 लक्षणं तस्य तद्बुद्धा प्रतिजन्म,र्यथागतम् ॥१७८॥
 दृष्ट्वास्मिन्नु संरुहं कावयं ज्ञात्वा वरेण तु ।
 तुष्ट्यर्थं दशवर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥ १७९ ॥
 बुद्धा तदन्तरं सोऽपि दैत्यानामिन्द्रनादितः ।
 कावयस्य रूपमास्थाय असुरान् समुपाह्वयत् ॥१८०॥
 ततस्नानागतान् दृष्ट्वा दृष्ट्वास्मतिरुवाच ह ।
 स्वागतं मम याज्यानां प्राप्ताऽहं वो हिताय च ॥१८१॥
 अहं वोऽध्यापयिष्यामि विद्याः प्राप्तास्तु या मया ।
 ततस्ते दृष्टमनसो विद्यार्थमुपपदिरे ॥ १८२ ॥
 पूर्णं कावयलदा तस्मिन् समये दशवर्षिके ।
 म मयान्ते देवयानी तदात्यन्ना इति श्रुतिः ।
 बुद्धिं चक्रे ततः सोऽथ याज्यानां प्रत्यवेक्षणै ॥१८३॥
 देवि ! गच्छाम्यहं द्रष्टुं मम याज्यान् रुचिस्मिते ! ।
 विभ्रान्तदीक्षिते ! साध्वि ! निवर्णायतलोचने ॥१८४॥
 एवमुक्त्वा ब्रवीदेनं भज भक्तान् महाव्रत ! ।
 एष धर्मः सतां ब्रह्मन् ! न धर्मं लीपयामि ते ॥१८५॥
 ततो गत्वा सुरान् दृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता ।
 ब्रह्मतान् काव्यरूपेण ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान् ॥१८६॥
 कावयं मां हो विजानीध्वन्तोषितो गिरिशो विभुः ।
 वसिष्ठा बत गृयं वै सर्वे शृणु त दानवाः ! ॥ १८७ ॥
 श्रुत्वा तत्रा ब्रुवाणस्तं संभ्रातास्ते तदाऽभवन् ।
 प्रेक्षन्तस्त्रावुभौ तत्र स्थितासीनी सुविस्मिताः ॥ १८८ ॥
 सम्प्रमृटास्ततः सर्वे न प्रावृक्षन्त किञ्चन ।

अत्रवीत् सम्प्रमृडेयु कावाम्भानसुरांस्तदा ॥ १८६ ॥
 आचार्यो वो ह्यहं कावरो देवाचार्याऽयमङ्गिराः ।
 अनुगच्छत मां दैत्यास्त्यजतैनं बृहस्पतिम् ॥ १८७ ॥
 इत्युक्त्वा ह्यसुरास्ते न तावुभौ समवेष्ट्य च ।
 यदासुरा विशेषन्तु न जानन्सुरभयोक्तयोः ॥ १८८ ॥
 बृहस्पतिं ववाचैनानसंभ्रान्तकपोधनः ।
 कावरो वोऽहं गुरुर्देव्या ! मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ १८९ ॥
 संमोहयति रूपेण मामकेनैष वोऽसुराः ! ।
 श्रुत्वा तस्य ततस्ते वै समेत्य तु ततोऽनुवन् ॥ १९० ॥
 अयं नो दशवर्षाभिः सततं शास्त्रि वे प्रभुः ।
 एष वै गुरुःस्माकं मन्त्रे स्फुरयन् दिजः ॥ १९१ ॥
 ततस्ते दानवाः सर्वे प्रविपत्याभिनन्द्य च ।
 वचनस्त्रगृह्यन्तस्य चिराभ्यासेन मोहिताः ॥ १९२ ॥
 ऊचुस्त्वमसुराः सर्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः ।
 अयं गुरुर्हि तोऽस्माकं गच्छ त्वं नासि नोऽंगुरः ॥ १९३ ॥
 भार्गवा वाङ्गिरावापि भगवानेष नो गुरुः ।
 स्थितावयं निदेशेऽस्य माधुत्वं गच्छमाचिरम् ॥ १९४ ॥
 एवमुक्त्वा सुराः सर्वे प्रापद्यन्त बृहस्पतिम् ।
 यदा न प्रतिपद्यन् कावेरनोक्तं महद्वितम् ॥ १९५ ॥
 चुकोपभार्गवस्तेषां मवलेपेन तेन तु ।
 बोधिताह्वि मया यस्मान्न मां भजथ दानवाः ॥ १९६ ॥
 तस्मात् प्रनष्टसंज्ञावै पराभवमवाप्स्यथ ।
 इति वराहत्व्य तान् कावरोक्तमामाद्य यथागतम् ॥ २०० ॥
 शशांस्तान् सरान् ज्ञात्वा कावेरन स बृहस्पतिः ।

कृतार्थः स तदा दृष्टः स्वरूपं प्रखपद्यत ॥ २०१ ॥
 बुद्ध्या सुरान् दत्तान् ज्ञात्वा कृतार्थोऽन्तरधीयत ।
 ततः प्रणष्टे तस्मिंस्तु विभ्रान्ता दानवा भवन् ॥ २०२ ॥
 अहो विवक्षिताः क्वेति परस्परमवाप्तुवन् ।
 पृष्ठतोऽभिमुखाश्चैव ताडिताङ्घ्रिरवेन तु ॥ २०३ ॥
 पश्चिताः सीपधानेन स्त्री स्त्री वसुनि म्नायया ।
 ततस्त्वपरितुष्टास्ते तमेव त्वरिता ययुः ।
 प्रह्लादमग्रतः कृत्वा कावप्रस्थानुपदं पुनः ॥ २०४ ॥
 ततः काव्यं समासाद्य उपतस्त्रुरवाङ्मुखाः ।
 समागतान् पुनर्दृष्ट्वा कावरो याज्यानुवाच ह ॥ २०५ ॥
 मया सम्प्रोधिताः सर्वे यस्मात्स्या नाभिनन्दथ ।
 ततश्च नावमानेन गता गृयं पराभवम् ॥ २०६ ॥
 एवं ब्रुवाणं एकन्तु वाण्यसन्दिग्धया गिरा ।
 प्रह्लादस्तन्तदीवाच मा न त्वम्यज भार्गव ! ॥ २०७ ॥
 स्वाश्रयान् भजमानांश्च भक्तांस्त्वभज भार्गव ! ।
 त्वम्यदृष्टे वयं तेन देवाचार्य्येण मोहितान् ।
 भक्तानर्हसि वै ज्ञातुं तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥ २०८ ॥
 यदि न स्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन ! ।
 अपथ्याता स्वया ज्ञाथ प्रविशामी रसातलम् ॥ २०९ ॥
 ज्ञात्वा कावरो यथा तत्त्वं कारुण्यादमुकम्यया ।
 इत्वं प्रत्यनुनीतो वै ततः क्रोपं नियम्य सः ।
 उवाचेतान्न भेतव्यं न नक्तव्यं रसातलम् ॥ २१० ॥
 अवश्यं भाविनो चरुर्थाः प्रप्तवन्ता मयि जायति ।

न शक्यं मन्थयाकर्तुं दिष्टं हि बलवत्तरम् ॥ २११ ॥
 संज्ञा प्रवृष्टा या वोऽप्य ता मेतां प्रतिपत्स्यथ ।
 देवान् जित्वा सकृच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ ॥ २१२ ॥
 प्राप्ते पर्यायकाले च हीति ब्रह्माभ्यभाषत ।
 मत्प्रसादाच्च तैल्लोक्यं भुक्तं युष्माभिरूर्जितम् ॥ २१३ ॥
 युगाख्या दश संपूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि ।
 एतावन्तश्च कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत ॥ २१४ ॥
 राज्यं सावर्णिके तुभ्यं पुनः किल भविष्यति ।
 लोकानामौश्वरो भावप्रस्तव पौत्रः पुनर्बलिः ॥ २१५ ॥
 एवं किलमथः प्रोक्तः पौत्रस्ते विष्णुना स्वयम् ।
 वाचा हतेषु लोकेषु तास्मान्कस्याभवन् किल ॥ २१६ ॥
 यस्मात् प्रवृत्तयथास्य सकाशादभिसन्विताः ।
 तस्माद्दृष्टेन प्रीतेन तुभ्यं दत्तं स्वयम्भुवा ॥ २१७ ॥
 देवराज्ये बलिर्भात्र इति मामौश्वरो ब्रवीत् ।
 तस्माद्दृश्यो भृगानां कालापेक्षः स तिष्ठति ॥ २१८ ॥
 प्रीतेन चापरी दत्तो वरस्तुभ्यं स्वयम्भुवा ।
 तस्मान्निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं सहितोऽसुरैः ॥ २१९ ॥
 न हि शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्विप्रभाषितुम् ।
 ब्रह्मणा प्रतिपिदोऽहं भविष्यज्ञानता विभो ! ॥ २२० ॥
 इमो च शिष्यो हो मह्यं समावेतो हृदस्यतः ।
 देवतेः सह संभ्रष्टान् सर्वान्घो धारयिष्यतः ॥ २२१ ॥
 इत्युक्त्वा ह्यसुराः सर्वे काव्ये नास्तिष्टकर्मणा ।
 हृष्टास्तेन ययुः सार्धं प्रज्ञादेन महात्मना ॥ २२२ ॥
 अवश्यं भावप्रमर्द्यन्तु श्रुत्वा ह्युक्तेषु भाषितम् ।

सन्नदायंसमानास्तु जयं युक्तेषु भाषितम् ।
 दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो देवान् समाह्वयन् ॥२२३॥
 देवाण्यदा सुरान् दृष्ट्वा संधामि समुपस्थितान् ।
 सर्वे संभृतसन्धारा देवास्तान् समयोधयन् ॥ २२४
 देवासुरे तदा तस्मिन् वर्तमाने शतं समाः ।
 अजयन्नसुरा देवां कृता देवा ह्यमन्त्रयन् ॥२२५॥
 यन्नोपाह्वयामस्ती ततो जेष्यामहे सुरान् ।
 तदोपाह्वयन् देवाः शण्डामर्कौ तु तावुभौ ॥२२७॥
 यन्ने चाह्वयती प्रोक्ती त्यजेतामसुरान् द्विजौ ।
 वयं युवां भजिष्यामः सह जित्वा तु दानवान् ॥२२७॥
 एवं कृताभिसन्धीतो शण्डामर्कौ सुराण्यथा ।
 ततो देवा जयं प्रापुर्दानवाश्च पराजिताः ॥ २२८ ॥
 शण्डामर्कपरित्यक्ता दानवा ह्यबलाण्यथा ।
 एव दैत्याः पुरा कावशापेनाभिहतास्तदा ॥ २२९॥
 कावशापाभिभूतान्ने निराधाराश्च सर्वशः ।
 निरस्यमानादेवैश्च विविशस्ते रसातलम् ॥ २३० ॥
 एवं निरस्यमा देवैः कृताः कृच्छ्रेण दानवाः ।
 ततः प्रभृति शापेन भृगोर्नेमित्तिकेन तु ॥ २३१ ॥
 जज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्द्धर्मं प्रशिक्षिते प्रभुः ।
 कुर्वन् धर्मवप्रस्थानमसुराणां प्रणाशनम् ॥ २३२ ॥
 प्रह्लादस्य निदेशे तु न स्यास्यन्त्यसुराश्च ये ।
 मनुष्यवध्यास्ते सर्वे ब्रह्मेति वग्राहरत् प्रभुः ॥२३३॥
 धर्माग्रायणस्त्राशः सम्भूतश्चाक्षुषेऽन्तरे ।
 यज्ञं वै वर्तयामासुर्देवा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २३४ ॥

प्रादुर्भावे ततस्तस्य ब्रह्मा ह्यासीत्पुरोहितः ।
 युगाख्यायां चतुर्थ्यास्तु आपन्नेषु सुरेषु वै ॥ २१३ ॥
 सभूतस्य समुद्रान्ते हिरण्यकशिपीर्बधे ।
 द्विताये नरसिंहाखेत्र रुद्रीह्यासीत् पुरोहितः ॥ २१६ ॥
 बलिसंस्थेषु लोकेषु त्रैतायां सप्तमं प्रति ।
 तृतीये वामनस्यार्थे धर्मेण तु पुरोधसा ॥ २१७ ॥
 एतास्तिस्रः सृता ऋषयः दिव्याः सभूतयो द्विजाः ।
 मानुषाः सप्त याव्यास्तु शापजास्ता निबोधत ॥ २१८ ॥
 त्रैतायुगे तु प्रथमे दत्तात्रेयो बभूव ह ।
 नष्टे धर्मे चतुर्थ्यांश्च मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ २१९ ॥
 पञ्चमः पञ्चदश्याञ्च त्रैतायां सम्बभूव ह ।
 मान्धाता चक्रवर्ती तु तदोत्तङ्गपुरःसरे ॥ २२० ॥
 एकीनविंशत्यां त्रैतायां सर्वज्ञानान्तकदिभुः ।
 कामदम्य ऋष्या षष्ठीं विश्वामित्रपुरःसरः ॥ २२१ ॥
 चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा ।
 सप्तमी रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः ॥ २२२ ॥
 अष्टमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराशरात् ।
 तद्वप्रास स्तथा यज्ञे जातूकस्यैपुरःसरः ॥ २२३ ॥
 कर्तुं धर्म्यव्रवस्थानमसुराणां प्रणयनम् ।
 बुद्धो नवमको यज्ञे तपसा पुष्करेक्षयः ।
 इवसुन्दररूपेण द्वैपायनपुरःसरः ॥ २२४ ॥
 तस्मिन्नेव युगे श्रीवे सन्ध्याग्रिष्टे भविष्यति ।
 कल्की तु विष्णुयज्ञसःपाराशर्यैपुरःसरः ।
 दशमी भावप्रसन्नतो याज्ञवल्क्यपुरःसरः ॥ २२५ ॥

सर्वांश्च भूतान्निमित्तान् पापण्ड्याश्चैव सर्वशः ।
 प्रगृहीतायुधैर्विप्रेर्हृतः गतसहस्रशः ॥ २४१ ॥
 निःश्रीधान् शूद्रराजसु तदा स तु करिष्यति ।
 ब्रह्महिषः सपत्नीसु संहृत्यैव च तद्वपुः ॥ २४७ ॥
 अष्टाविंशे स्थितः कल्किश्चरितार्थः समैनिकः ।
 शूद्रान् संशोभयित्वा तु समुद्रान्तव वै स्वयम् ॥ २४८ ॥
 प्रहत्तचक्रो बलवान् संहारन्तु करिष्यति ।
 उत्सादयित्वा वृषलान् प्रायशस्त्रानधार्मिकान् ॥ २४९ ॥
 ततस्तदा स वै कल्किश्चरितार्थः समैनिकः ।
 प्रजास्तं माधयित्वा तु समृशस्त्रेण वैस्वयम् ॥ २५० ॥
 अक्रस्मात्कीपितान्योन्यं भविष्यन्तीह मोहिताः ।
 जपयित्वा तु तेऽन्योन्यं भाविनार्घ्येन चोदिताः ॥ २५१ ॥
 तत्काले व्यतीते तु स दिवोऽन्तरधीयत ।
 मृपेष्वथ प्रनष्टेषु प्रजानां संग्रहास्तदा ॥ २५२ ॥
 रत्नणे विनिहन्ते तु हत्वा चान्योन्यमाहवे ।
 परस्परं निहत्वा तु निराक्रन्दाः सुदुःखिताः ॥ २५३ ॥
 पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुभ्यत्वे निश्चरिष्यहाः ।
 प्रनष्टाश्चमधन्माथ नष्टवर्णाश्चमा स्तथा ॥ २५४ ॥
 अट्टशूला जानपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
 प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगजये ॥ २५५ ॥
 क्रुत्वद्देहायुषश्चैव भविष्यन्ति वनीकसः ।
 सरित्पर्वतवासिन्यो मृत्तपत्रफलायनाः ॥ २५६ ॥
 चीरश्चर्माजिनधराः सङ्करं घोरमाश्रिताः ।
 उत्पातदुःखिनः स्वल्पार्थाः बहुबाधाश्च ताः प्रजाः ॥ २५७ ॥

एवं कष्टमनुप्राप्ताः काले सन्ध्यंशके तदा ।
 ततः क्षयं गमिष्यन्ति सार्धं कलियुगेन तु ॥२५८॥
 क्षीणे कलियुगे तन्निःस्ततः कृतमवर्त्तत ।
 इत्येतत्कीर्त्तितं सम्यक् देवासुरविषेष्टितम् ॥२५९॥
 यदुवंशप्रसङ्गेन समासहैष्णवं ययः ।
 तूर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि पूरोद्गुह्यो स्तथाद्यनोः ॥२६०॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्रत उवाच । तूर्वसोस्तु सुतो गर्भो गोभानुस्तस्य चात्मजः ।
 गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिसारिरपराजितः ॥ १ ॥
 करभ्यमस्तु त्रैसारिर्भरतस्तस्य चात्मजः ।
 दुष्यन्तः पौरवस्यापि तस्य पुत्रो ह्यकक्षपः ॥ २ ॥
 एवं ययातिशापेन जरामंक्रमणे पुरा ।
 तूर्वसोः पौरवं वंशं प्रविवेश पुरा किल ॥ ३ ॥
 दुष्यन्तस्य तु दायादी वरुथो नाम पाथिवः ।
 वरुथान्तु तथा डीरः सन्धाननस्य चात्मजः ॥ ४ ॥
 पाण्डुरथ केरलथैव चोलः कर्णथैव च ।
 तेषां जनपदास्कीताः पाण्डुराथीलाः सकेरलाः ॥ ५ ॥
 द्रुह्यस्य तनयो शूरो सेतुः केतुलथैव च ।
 सेतुपुत्रः शरहान्तु गन्धारकस्य चात्मजः ॥ ६ ॥
 ख्यायते यस्य नाम्नामो गन्धारविषयो महान् ।
 धारदृदेशजाकस्य तुरगा वाजिर्ना वराः ॥ ७ ॥
 गन्धारपुत्रो धर्मस्तु हृतस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
 हृताथ विदुषो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः ॥ ८ ॥

प्रचेतसः पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते ।
 स्नेच्छराष्ट्राधिपाः सर्वं उदीचीन्दिग्माश्रिताः ॥८॥
 अनोश्चैव सुता वीरास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
 सभानरयास्तुष्य परमेषु कथ्येव च ॥ १० ॥
 सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान् कोलाहलो नृपः ।
 कोलाहलस्य धर्मात्मा सञ्जयो नाम विश्रुतः ॥११॥
 सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो नाम पुरञ्जयः ।
 जन्मेजयो महाराज ! पुरञ्जय सुतोऽभवत् ॥१२॥
 जन्मेजयस्य राजवे महाशालोऽभवत् सुतः ।
 आभीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठितयगाभवत् ॥ १३ ॥
 महामनाः सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः ।
 समहीपेश्वरो जज्ञे चक्रवर्ती महामनाः ॥ १४ ॥
 महामनास्तु द्वौ पुत्रौ जनयामास विश्रुतौ ।
 उशीनरश्च धर्मज्ञं तितिक्षुं चैव तां वृभी ॥ १५ ॥
 उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिसम्भवाः ।
 भृगा कृगानवा दर्शा या च देवी दृषद्वती ॥ १६ ॥
 उशीनरस्य पुत्रास्तु तामुजाताः कुलोदहाः ।
 तपसा ते तु महता जाता वृद्धस्य धार्मिकाः ॥ १७ ॥
 भृगायास्तु नृगः पुत्रो नवायानव एव च ।
 कृगायास्तु कृगो जज्ञे दर्शायाः सुव्रतोऽभवत् ।
 दृषद्वत्याः सुतश्चापि शिविरीशीनरो नृपः ॥ १८ ॥
 शिवेस्तु शिवयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥
 पृथुर्धर्मः सुवोरस्य केकयो भद्रकस्तथा ॥ १९ ॥
 तेषां जनपदा स्कीताः केकया भद्रकान्तथा ।

सौवीराश्चैव पीराश्च नृगस्य केकयास्तथा ॥ २० ॥
 सुव्रतस्य तथाम्बुडा कश्यपस्य हर्षना पुरी ।
 नवस्य नवराट्कृतु तितिचीसु प्रजां शृणु ॥ २१ ॥
 तितिचुरभरद्राजा पूर्वसरां दिशि विश्रुतः ।
 हषद्रथः सुतस्तस्य तस्य सेनोऽभवत्सुतः ॥ २२ ॥
 सेनस्य सुतपा जज्ञे सुतपस्तनयोर्जलिः ।
 जाती मानुष्योन्यान्तु क्षीणे वंशे प्रजिच्छया ॥ २३ ॥
 महायोगी तु स बलिर्वधी बन्धेमहात्मना ।
 पुत्रानुत्पादयामास क्षेत्रज्ञान् पञ्च पार्थिवान् ॥ २४ ॥
 अङ्गं स जनयामास वङ्गं सुहृत् तथैव च ।
 पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बालियं क्षेत्रमुच्यते ।
 बालिया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंगकराः प्रभोः ॥ २५ ॥
 बनेय ब्रह्मणा दक्षो वरः प्रीतिन धीमतः ।
 महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम् ॥ २६ ॥
 संग्रामे चाप्यजयत्वं धर्मं चैवात्तमा मतिः ।
 त्रैकान्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा ॥ २७ ॥
 जयञ्चाप्रतिमं युद्धे धर्मं तत्त्वाद्येदर्शनम् ।
 चतुरो नियतान् वर्णान् स वै स्यात्पथिता प्रभुः ॥ २८ ॥
 तेषाञ्च पञ्च दायादा वङ्गाङ्गाः सङ्गा का कथा ।
 पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा अङ्गस्य तु निबोधत ॥ २९ ॥
 सुनय जतुः । कथं बलिः सुता जाताः पञ्च तस्य महात्मनः ।
 किं नास्ती महिषी तस्य जनिता कतमो ऋषिः ॥ ३० ॥
 कथं चास्यादिता स्तेन तन्नः प्रव्रक्ति दृष्टताम् ।
 माहात्म्यस्य प्रभावश्च निखिलेन तद्वत् तत् ॥ ३१ ॥

सुत उवाच । अशोषिज इति ख्यात आसीद्दिवावृषिः पुरा ।

पत्नी वै ममता नाम बभूवास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

उयिजस्य यवीयान् वै भ्रातृपत्नीमकामयत् ।

बृहस्पतिर्नृहातेजा ममतामित्य कामतः ॥ ३३ ॥

उवाच मम तातन्तु देवरं वरवर्णिनी ।

अन्तर्द्वारस्मि ते स्नातुर्ज्येष्ठस्य तु विरमयताम् ॥ ३४ ॥

अयं तु मे महाभाग ! गर्भः कुप्येत् बृहस्पते ! ।

श्रीशिजी भ्रातृजन्यस्ते सीपाङ्गं वेदमुद्गिरन् ॥ ३५ ॥

अमोघरेतास्त्वद्यापि न मां भजितु मर्हसि ।

अस्मिन्नेव गते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ! ॥ ३६ ॥

एवमुक्त्वा कथा सम्यक् बृहत्तेजा बृहस्पतिः ।

कामात्मा स महात्मापि न मनः सोऽभ्यवारयत् ॥ ३७ ॥

सम्बभूवैव धर्मात्मा तया सार्धमकामया ।

उत्सृजन्तं तु तद्रेतो वाचं गर्भोऽभ्यभाषत ॥ ३८ ॥

भो तात ! वाचामधिप ! इयोर्नास्तीह संस्थितिः ।

अमोघरेतास्त्वद्यापि पूर्वं चाहमिच्छागतः ॥ ३९ ॥

सोऽशपत्तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः ।

पुत्रं ज्येष्ठस्य वै भ्रातृगर्भस्थं भगवान्बृषिः ॥ ४० ॥

यस्मात्स्वमीदृशे काले गर्भस्थोऽपि निषेधसि ।

मामेव मुक्त्वांस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ ४१ ॥

ततो दीर्घतमा नाम श्यापावृषिरजायत ।

अतोऽशजो बृहत्क्रीर्तिर्हं हस्यति रिवीजसा ॥ ४२ ॥

ऊर्ध्वरेतास्ततोऽसौ वै वसते भ्रातुराश्रमे ।

स धर्मान् सीरभेयांस्तु वृषभाच्छ्रुतवाकतः ॥ ४३ ॥

तस्य आता पितृव्रीयसकार भरषन्तदा ।

तस्मिन्निव सतनस्य बह्वृष्टैवागतीवृषः ॥ ४४ ॥

यन्मार्धमाह्वतान्दर्भासषाद् सुरभीसुतः ।

जपाद् तं दीवैतमाः शृहयोस्तु चतुष्पदम् ॥ ४५ ॥

तेनासी निगृहीतश्च न चचाल पदात्पदम् ।

ततोऽन्नवीद्वृषकं वै मुञ्च मां बलिनां वरः ॥ ४६ ॥

न मया सादितकालः बलवांस्रवत्समः क्वचित् ।

मम चान्यः समीवापि न हि मे बलसंख्यया ।

मुञ्च तातेति च पुनः प्रीतन्नेऽहं वरं वृणु ॥ ४७ ॥

मुञ्च तातेति च पुनः प्रीतन्नेऽहं वरं वृणु ।

एवमुक्तोऽन्नवीदेनं जीवन्मे त्वं क्व यास्यसि ।

एष त्वां न विमोक्षामि परस्वाद् चतुष्पदम् ॥ ४८ ॥

वृषभ उवाच । नास्माकं विद्यते तात ! पातकं केयमेव च ।

भक्ष्याभक्ष्यं तथा चैव पेयापियं तथैव च ॥ ४९ ॥

द्विपदां बहवो ह्येते धर्म एष गवां श्रुतः ।

कार्यकार्यं नवा गम्या गमनश्च तथैव च ॥ ५० ॥

सुत उवाच । गवां धर्मस्तु वै श्रुत्वा मन्त्रान्तस्तु विस्मृज्यतम ।

शक्त्यान्नपानदानान्तु गोपतिं सम्प्रसादयन् ॥ ५१ ॥

प्रसादिते गते तस्मिन् गोधर्मं भक्तितस्तु सः ।

मनसैव समादधी तन्निष्ठस्तत्परोहि सः ॥ ५२ ॥

ततो यवीयसः पत्नीं गौतमस्याभ्यपद्यत ।

कृतावलेपान्तां मत्वा सोऽन्नदानिव न क्षमे ॥ ५३ ॥

गोधर्मस्तु परं मत्वा क्षुषाम्नामभ्यपद्यत ।

निर्भर्त्यं चैनं रुद्धा च बाहुभ्यां सम्प्रगृह्य च ॥ ५४ ॥

भयमर्षन्तु तं ज्ञात्वा माहात्म्यप्रसुवाच सा ।
 विपर्ययन्तु त्वं लब्धा अमहानिव वर्त्तसे ॥ ५५ ॥
 गम्यागम्यं न जानीषि गोधर्मात् प्रार्थयन् सुताम् ।
 दुष्टं तं त्वान्धजाम्यद्य गच्छ त्वं खेन कर्मणा ॥ ५६ ॥
 काष्ठे समुक्ते प्रक्षिप्य गङ्गान्धसि समुत्सृजत् ।

यस्मात्त्वमन्धो हृदय भर्त्सव्यो दुरधिष्ठितः ॥ ५७ ॥

तमुत्प्रमानं वेगिन स्त्रीतसोऽभ्यासमागतः ।

जग्राह तं स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनिसदा ॥ ५८ ॥

अन्तःपुरे जुगोष्येनं भक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयन् ।

प्रीतयेवं वरेणैव च्छन्दयामास वै बलिम् ॥ ५९ ॥

तस्माच्च स वरं वव्रे पुत्रार्थे दानवर्षभः ।

सन्तानार्थं महाभाग ! भार्यायां मम मानदः ।

पुत्रान् धर्मार्थितस्त्वञ्जानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ६० ॥

एवमुक्त्वोऽथ देवर्षि क्षयास्त्वित्युक्तवान् प्रभुः ।

स तस्य राजा स्त्रां भार्यां सुदेयां नाम प्राहिणीत् ।

अश्वं हृदय तं ज्ञात्वा न सा देवी जगाम ह ॥ ६१ ॥

शूद्रान्धानेयिकां तस्मै अश्वाय प्राहिणीत्तदा ।

तस्यां काचीवदादींश्च शूद्रयोनाहर्षिर्वशी ॥ ६२ ॥

जन्मयामास धर्मात्मा शूद्रानित्येवमादिकम् ।

उवाच तं बली राजा दृष्ट्वा काचीवदादिकान् ॥ ६३ ॥

राजोवाच । प्रवीणानृषिधर्मस्य चेश्वरान् ब्रह्मवादिनः ।

विद्वान् प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिमान् हृदिमान् शुचीन् ॥ ६४ ॥

ममैवचेति ह्योवाच तं दीर्घतमसं बलिः ।

नेत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमितिचाकरोत् ॥ ६५ ॥

उच्यन्नाः शूद्रयोनी तु भवन्त्यन्दे सुरोत्तम ॥
 अन्धं दृष्ट्वा मां ज्ञात्वा सुदेव्या महिषी तव ।
 प्राहिणीद्वमानान् मे शूद्रान्भाषे दिकां वृष ॥६६॥
 ततः प्रसादयामास बलिवासृषिसत्तमम् ।
 बलिः सुदेव्यान्तां भार्यां भर्त्सयामास दानवः ॥६७॥
 पुनश्चैनामलङ्घ्य ऋषये प्रत्यपादयत् ।
 तां स दीर्घतमा देवीं तथा कृतवतीं तदा ॥ ६८ ॥
 दध्ना लवचमित्रेण स्वसक्तं मधुकेन तु ।
 लिहामां जुगुप्सन्ती आपादतलमस्तकम् ।
 ततस्त्वं प्राप्स्यसे देवि ! पुत्रान् वै मनसिसिमान् ॥६९॥
 तस्य सा तद्वत् देवी सर्वं कृतवती तदा ।
 तस्य सापानमासाद्य देवी गरिहरस्तदा ॥ ७० ॥
 तामुवाच ततः सोऽथ यत्ते परिहृतं शुभे ॥
 विना पानं कुमारन्तु जनविषप्रसि पूर्वजम् ॥ ७१ ॥
 सुदेवोवाच । नार्हसि त्वं महाभाग ! पुत्रं मे दातुमीदृशम् ।
 तीक्ष्णतय यथाशक्त्या प्रसादं कुरु मे प्रभो ! ॥७२॥
 दोषतमोवाच । तवापचाराद्देवेषु नान्यथा भविता शुभे ॥
 नैव दास्यति पुत्रं स्त्री पौत्रो वै दास्यते फलम् ॥७३॥
 तस्मात्पानं विना चैव बीभ्यभावो भविष्यति ।
 तस्माद्दीर्घतमाद्देवेषु कुक्षीं स्मृद्दृष्टमन्वृषीत् ॥ ७४ ॥
 प्राश्रितं बभूवदेषु न सोपस्यं शुचिस्त्रिते ! ।
 तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे पौर्षमास्वामिवोदुराट् ॥ ७५ ॥
 भविष्यन्ति कुमारान् पञ्च देवसुतोपमाः ।
 तेजस्विनः सुरस्ताश्च यज्वानो धार्मिकाश्च ते ॥ ७६ ॥

सूत उवाच । तदंगस्तु मुदेष्णाया ज्येष्ठः पुत्रो वप्रजायत ।

अङ्गस्तथा कनिष्ठस्य पुण्ड्रः सुहृत्तथैव च ॥ ७७ ॥

वङ्गराजस्तु पञ्चैतं बलिः पुत्राय क्षेत्रजाः ।

इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दत्ताः सुतास्तथा ॥ ७८ ॥

प्रतिष्ठाभागतानां हि ब्राह्मण्यं कारयंस्ततः ।

ततो मातृपयोव्यां स जनयामास वै प्रजाः ॥ ७९ ॥

ततस्तं दीर्घतमसं सुरभिर्वाक्यमब्रवीत् ।

विचार्य यस्माद्दीर्घं प्रमाणन्ते कृतं विभो ! ॥ ८० ॥

भक्त्या चानन्द्यास्मासु तेन प्रीतास्मि तेऽनघ ! ।

तस्मान्नुभ्यन्तर्मादीर्घमाघ्रायापनुदामि वै ॥ ८१ ॥

वार्हस्पत्यस्तथैवैष पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि ।

जरां सृज्युं तजस्यैव आघ्रायापनुदामि ते ॥ ८२ ॥

मद्यः स घातमात्स्यु अस्मिन्नुनिस्ततमः ।

आयुर्मांस्य वपुष्मांस्य चक्षुर्मांस्य ततोऽभवत् ॥ ८३ ॥

गोभ्याहो तमसि च गीतमस्तु ततोऽभवत् ।

काक्षीवांसु ततो गत्वा सह पित्रा गिरिव्रजम् ॥ ८४ ॥

दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुः सोमं ह्युपविष्टश्चिरन्तपः ।

ततः कालेन महता तपसा भावितस्तु सः ।

विभूय मानुजं कायं ब्राह्मण्यं प्राप्सवान् विभुः ।

ततोऽब्रवीद्विपता तं वै पुत्रवानस्मग्रहं त्वया ॥ ८६ ॥

सत्पुत्रेण तु धर्मज्ञ ! कृतार्थोऽहं यशस्विना ।

मुक्त्वात्मानं ततोऽसौ वै प्राप्सवान् ब्रह्मणः क्षयम् ॥ ८७ ॥

ब्राह्मण्यं प्राप्य काक्षीवान् सहस्रमसृजत् सुतान् ।

कौशाण्डा गौतमाथैव स्मृताः काचीवतः सुताः ॥८८॥

इत्येष दीर्घतमसोबलेर्वैरोचनस्य च ।

समागमो वः कथितः सन्ततिद्योभयोऽपि ॥ ८९ ॥

बलिस्तानभिनन्द्याह पञ्च पुत्रान् कल्मषान् ।

कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगमायावृतः स्वयम् ॥९०॥

अदृश्यः सर्भभूतानां कालापेक्षः स वै प्रभुः ।

तवाङ्गस्य तु दायादो राजासोऽधिवाहनः ॥ ९१ ॥

दधिवाहनपुत्रस्तु राजा द्विविरथः स्मृतः ।

आसोऽद्विविरथापत्यं विद्वान् धर्मरथो नृपः ॥ ९२ ॥

स हि धर्मरथः श्रीमांस्तेन विष्णुपदे गिरौ ।

सोमः शुक्रेण वै राज्ञा मङ्ग पीतो महात्मना ॥ ९३॥

अथ धर्मरथस्याभूत् पुत्रयित्ररथः किल ।

तस्य सत्यरथः पुत्रस्तस्माद्द्वयरथः किल ॥ ९४ ॥

लोमपाद् इति ख्यातस्तस्य शान्ता सुताभवत् ।

अथ दागरथिर्वैरियतुरङ्गो महायथाः ॥ ९५ ॥

ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे स्वकुलवर्धनः ।

चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ॥ ९६ ॥

पृथुलाक्षसुतस्यापि चम्पनामा बभूव ह ।

चम्पस्य तु पुरी चम्पा पूर्वं या मालिनोऽभवत् ॥ ९७ ॥

पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् ।

जज्ञे निभाण्डकाशास्य वारणः शत्रु वारणः ॥९८ ॥

अथनारयामास महीं मन्त्रैर्वीहनसुगमम् ।

हृदयस्य तु दायादो जातो भद्ररथः किल ॥ ९९ ॥

अथ भद्ररथस्यासीत् पृथक्कर्मा जनेश्वरः ।

बृहद्गानुः सुतस्य तस्माज्जज्ञे महात्मवान् ॥ १०० ॥
 बृहद्गानुस्तु राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम् ।
 नाम्नाजयद्रथं नाम तस्मात् बृहद्रथो नृपः ॥ १०१ ॥
 प्रामोद्बृहद्रथाश्चैव विश्वजिजनमेजयः ।
 दायादस्य चाङ्गो वै तस्मात् कर्णोऽभवन्नृपः ॥ १०२ ॥
 कर्णस्य वृषमेनस्तु पृथुमेनस्तथात्मजः ।
 एतंऽङ्गस्यात्मजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया ।
 विस्तरेणानुपूर्वाच्च पुरोस्तु शृणुत द्विजाः ! ॥ १०३ ॥
 ऋषय ऊचुः । कथं सूतात्मजं कर्णः कथमङ्गस्य चात्मजः ।
 एतदिच्छामहे श्रोतुमत्यन्तकुशलो हरसि ॥ १०४ ॥
 सूत उवाच । बृहद्गानुसुतो जज्ञे राजा नाम्ना बृहत्सवाः ।
 तस्य पत्नीद्वयं ह्यसौक्ख्यस्य तनये ह्यभे ।
 यशोदेवी च सत्या च तयोर्वंशश्च मे शृणु ॥ १०५ ॥
 जयद्रथन्तु राजानं यशोदेवो ह्यजीजनत् ।
 सा बृहत्सवसः सत्या विजयं नाम विश्रुतम् ॥ १०६ ॥
 विजयस्य बृहत्पुत्रस्तस्य पुत्रो बृहद्रथः ।
 बृहद्रथस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महामनाः ॥ १०७ ॥
 सत्यकर्माणोऽधिरथः सूतस्याधिरथः स्मृतः ।
 यः कर्णं प्रतिजग्दह ते न कर्णस्तु सूतजः ।
 तच्चेद सवमस्य्यातं कर्णं प्रति यथादितम् ॥ १०८ ॥

जनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पुरोः पुत्रो महातेजा राजा स जनमेजयः ।

प्राची ततः सुतस्य यः प्राची मकरोद्दियम् ॥ १ ॥

प्राचीततस्य तनयोमनस्युश्च तथाभवत् ।
 राजा पीतायुधो नाम मनस्योरभवत् सुतः ॥ २ ॥
 दायादकस्य चाप्यामीद धुन्धुर्नाम महीपतिः ।
 धुन्धोर्बहुविधः पुत्रः सम्पातिनास्य चात्मजः ॥ ३ ॥
 सम्पातेस्तु रहं वर्चा भद्राश्वस्तस्य चात्मजः ।
 भद्राश्वस्य धृतायां तु दशाश्वरसि सूनवः ॥ ४ ॥
 श्रीचेयुश्च हृषियुश्च कचेयुश्च मनेयुकः ।
 घृतेयुश्च विनेयुश्च स्थलेयुश्चैव सत्तमः ॥ ५ ॥
 धर्मैयुः रुद्रतेयश्च पश्येयुश्चेति ते दश ।
 श्रीचयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तत्रकात्मजा ॥ ६ ॥
 तस्यां स जनयामास अन्तिनारं महीपतिम् ।
 अन्तिनारो मनस्विन्यां पुत्रान् जज्ञे परान् शुभान् ॥ ७ ॥
 अमूर्तरयसंधोरं विद्वनश्चैव धार्मिकम् ।
 गौरी कन्या तृतीया च मान्धातुर्जननी शुभा ॥ ८ ॥
 इलिना तु यमस्याकीत्कन्या याजनयत् सुतान् ।
 ब्रह्मवादपराक्रान्तांश्कुम्भदात्वलिना ह्यभूत् ॥ ९ ॥
 उपदानवी सुतान् क्षेमे चतुरस्त्रिलिनात्मजात् ।
 ऋष्यन्तमथ दुष्यन्तं प्रधीरमनघं तथा ॥ १० ॥
 चक्रवर्ती ततो यज्ञे दुष्यन्तात् समितिञ्चयः ।
 शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना च भारताः ॥ ११ ॥
 दौष्यन्तिं प्रति राजानं वागूचे चाशरीरिणी ।
 माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥ १२ ॥
 भर स्वपुत्रं दुष्यन्त ! मायमंसाः शकुन्तकाम् ।
 रतीधां नयते पुत्रः परंतं यमसादनात् ।

त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ १२ ॥
 भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु पुरा किल ।
 पुत्राणां मातृकात् कोपात् सुमहान् संक्षयः कृतः ॥ १४ ॥
 ततो मरुद्भि रानीय पुत्रः स तु बृहस्पतेः ।
 संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतस्य तु ॥ १५ ॥
 ऋषय जसुः । भरतस्य भरद्वाजः पुत्रार्थं मारुतैः कथम् ।
 संक्रामितो महातेजालक्षो ब्रूहि यथातथम् ॥ १६ ॥
 सूत उवाच । पद्मशामापन्नसत्वायामुगिजः स स्थितो भुवि ।
 स्नातुर्भार्यायां स दृष्ट्वा तु बृहस्पति रवाच ह ॥ १७ ॥
 उपतिष्ठ स्वलङ्घ्य मैथुनाय च मां शुभे ॥
 एवमुक्त्वाऽब्रवीदेनं स्वयमेव बृहस्पतिम् ॥ १८ ॥
 गर्भः परिणतश्चाथ ब्रह्म व्याहरते गिरा ।
 अमोघरेतास्वप्नापि धर्मश्चैव विगर्हितम् ॥ १९ ॥
 एवमुक्त्वाऽब्रवीदेनां स्वयमेव बृहस्पतिः ।
 नापद्रेष्टश्चो विनयस्त्वया मे वरवर्णिनि ॥ २० ॥
 धर्ममाणः प्रसह्येनां मैथुनायोपचक्रमे ।
 ततो बृहस्पतिं गर्भो धर्ममाण मुवाच ह ॥ २१ ॥
 सन्निविष्टो ह्यहं पूर्वमिह नाम बृहस्पते ॥
 अमोघरेतास्य भवान् नावकाग इह द्वयोः ॥ २२ ॥
 एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह ।
 यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतस्मिते सति ।
 अभिषेधमि तस्मात्त्वं तमोदीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ २३ ॥
 ततः कामं सन्निवर्त्य तस्यानन्दः दृष्ट्वा बृहस्पतेः ।
 तद्रेतस्त्वपतङ्गमी निडसं शिशुकोऽभवत् ॥ २४ ॥

सद्यो जातं कुमारस्तु दृष्ट्वा तं ममताव्रवीत् ।
 गमिष्यामि गृहं स्वं वै भरश्चैनं दृढस्यते ॥ २५ ॥
 एवमुक्त्वा गता सा तु गतायां सोऽपि तं त्यजत् ।
 मातापितृभ्यां त्यक्तस्तु दृष्ट्वा तं मारुतः शिशुम् ।
 जगृह कं भरद्वाजं मरुतः कृपया स्थिताः ॥ २६ ॥
 तस्मिन् काले तु भरतो बहुभिः ऋतुभिर्विभुः ।
 पुत्रनसिक्तिकैर्यज्ञं त्यजत् पुत्रलिप्सया ॥ २७ ॥
 यदा स यजमानस्तु पुत्रं नामादयत प्रभुः ।
 ततः ऋतुं मरुत्सामं पुत्रार्थं समुपाहरत् ॥ २८ ॥
 तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सामेन तुष्टुवुः ।
 उपनिन्युर्भरद्वाजं पुत्रार्थं भरताय वै ॥ २९ ॥
 दायादोऽङ्घ्रिरसः स्रनो रोरमस्तु दृढस्यते ॥
 संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतं प्रति ॥ ३० ॥
 भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य विभुर्व्रवीत् ।
 आदावात्महिताय त्वं कृताधीः त्वया विभो ॥ ३१ ॥
 पूर्वन्तु वितथे तस्मिन् कृते वै पुत्रजन्मनि ।
 ततस्तु वितथो नाम भरद्वाजो नृपोऽभवत् ॥ ३२ ॥
 तस्मादपि भरद्वाजाद् ब्राह्मणाः क्षत्रिया भुवि ।
 इयामप्यायणकालीनाः श्रुतास्ते द्विविधेन च ॥ ३३ ॥
 ततो जाते हि वितथे भरतस्य दिवं ययौ ।
 भरद्वाजो दिव यातो ह्यभिप्रिथ्य सुतं ऋषिः ॥ ३४ ॥
 दायादो वितथस्यासीद्भुवमन्युर्महाययाः ।
 महाभूतोपमाः पुत्राश्चत्वारो भुवमन्यवः ॥ ३५ ॥
 दृढस्यते महाधीर्यः नरो गर्गश्च वीर्यवान् ।

नरस्य संकृतिः पुत्रस्य पुत्रो महायया ॥ २६ ॥
 गुरुधीर्गन्तिदेवश्च सत्कृत्यान्नावभोऽसृती ।
 गर्गस्य चैव दायादः शिर्विर्विद्वानजायत ॥ २७ ॥
 स्मृताः शैव्यान्ततो गर्गाः क्षत्रोपिता द्विजातयः ।
 आहार्यतनयश्चैव धीमानासीदुरुक्षवः ॥ ३८ ॥
 तस्य भार्या विद्याला तु सुषुत्रे पुत्रकत्रयम् ।
 त्र्युषणं पुष्करिं चैव कविं चैव महायया ॥ ३९ ॥
 उरुक्षवाः स्मृता ह्येते सर्वे ब्राह्मणताङ्गताः ।
 कात्यायानान्तु वरा ह्येते त्रयः प्रोक्ता महर्षयः ॥ ४० ॥
 गर्गाः संकृतयः कात्याः क्षत्रोपिता द्विजातयः ।
 मंभृताङ्गिरसो दक्षाः बृहत्क्षत्रस्य च जितिः ॥ ४१ ॥
 बृहत्क्षत्रस्य दायादो हस्तिनामा बभूव ह ।
 तेनेदं निर्मितं पूर्वं परन्तु गजसाह्वयम् ॥ ४२ ॥
 हस्तिनश्चैव दायादाक्षयः परमकीर्तयः ।
 अजमीठो द्विमोठश्च युष्मोठश्चैव च ॥ ४३ ॥
 अजमीठस्य पत्न्यस्य तिस्रः कुरुकुलोद्भवाः ।
 नीलिनी धूमिनी चैव केशिनी चैव विश्रुताः ॥ ४४ ॥
 स तासु जनयामास पुत्रान् वै देववर्चसः ।
 तपसोऽन्ते महातजा जाता बृहत्स्य धार्मिकाः ॥ ४५ ॥
 भारद्वाजप्रसादेन विल्लरं तेषु मे शृणु ।
 अजमीठस्य केशिन्यां कण्वः समभवात्किल ॥ ४६ ॥
 मेधातिथिः सुतस्य तस्मात्काण्वायना द्विजाः ।
 अजमीठस्य भूमिन्यां जज्ञे बृहद्नुवृषः ॥ ४७ ॥
 बृहद्नुवृषो हन्तोऽथ बृहत्स्यस्य बृहत्स्यनाः ।

वृहत्सुतः सुतश्चापि वृहदनुरिति श्रुतः ॥ ४८ ॥

वृहदनुर्वृहद्विषुः पुत्रस्तस्य जयद्रथः ।

अग्रजित्तनयस्तस्य सेनजित्तस्य चात्मजः ॥ ४९ ॥

अथ सेनजितः पुत्राद्यत्वारो लोकाविश्रुताः ।

कचिराश्वस्यकाव्यस्य राजा वृद्धरथस्तथा ॥ ५० ॥

वत्सश्यावर्तकी राजा यम्यैते परिवत्सकाः ।

कचिराश्वस्य दाय्यादः पृथुमेनो महाययाः ॥ ५१ ॥

पृथुमेनस्य पौरस्त्यं पौरासीपोऽथ जज्ञिवान् ।

नीपस्यैकशतम्वासोत् पुत्राणाममितीजमाम ॥ ५२ ॥

नीपा इति समाख्याता राजानः सर्वेऽप्येते ।

तेषां वंशकरः श्रीमान् नीपानां कौर्त्तिर्वर्द्धनः ॥ ५३ ॥

काव्याश्च समरो नाम सदेष्टममरोऽभवत् ।

समरस्य पारसम्पारी सदृश्व इति ते त्रयः ॥ ५४ ॥

पुत्राः सर्वगुणोपिता जाता वै विश्रुता भुवि ।

पारपुत्रः पृथुर्जातः पृथोस्त्यं सुकृतीऽभवत् ॥ ५५ ॥

जज्ञे सर्वगुणोपितो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ।

विभ्राजमा तु दाय्यादस्त्वणुही नाम वीर्यवान् ॥ ५६ ॥

वभुव शुक्रनामाता कृत्वीभर्ता महाययाः ।

अणुहस्य तु दाय्यादो ब्रह्मदर्शो महीपतिः ॥ ५७ ॥

युगदत्तः सुतस्तस्य विश्वकर्मेणो महाययाः ।

विभ्राजः पुनराजार्ता सुकृतेर्नेह कर्मणा ॥ ५८ ॥

विश्वकर्मेनस्य पुत्रस्तु उदकमेनो वभुव ह ।

भद्राटल्प्य पुत्रस्तु तस्यामीजनमेजयः ।

दयाबुधेन तस्यार्थे सर्वं नीपाः प्रणाशिताः ॥ ५९ ॥

षट्षत्र जसुः । उषायुधः कसत्र सुतः कसत्र वंशे स कथ्यते ।

किमर्थं तेन ते नीपाः सर्वे चैव प्रणाशिताः ॥ ६० ॥

सूत उवाच । उषायुधः सूर्यवंश्य स्तपस्तेपे वराश्रमे ।

स्याणभृतोऽष्टसाहस्रन्तं भेजे जनमेजयः ॥ ६१ ॥

तसत्र राज्यं प्रतियुत्य नीपानाजघ्निवान् प्रभुः ।

उवाच सान्ख्यं विविधं जघ्नुस्ते वै ह्यभावपि ॥ ६२ ॥

हन्यमाना मतानूवे यस्माद्देतोर्न मे वचः ।

शरणागत रक्षार्थं तस्मादेवं गपामिवः ॥ ६३ ॥

यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं सर्वान्नयतु वो यमः ।

ततस्त्वन् कथ्यमाणाम् यमेन पुरतः स तु ॥ ६४ ॥

कृपया परयाविष्टो जनमेजय सूचिवान् ।

गतानितानिनान् वीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ॥ ६५ ॥

जनमेजय उवाच ।

अरे पापा ! दुराचारा ! भवितारोऽस्य किङ्कराः ।

तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधे चिरम् ॥ ६६ ॥

व्याधिभिर्नागकैर्घोरैर्यमेन सह तान् बलात् ।

विजित्य मृगये प्रादान्ददद्गतमिवाऽभवत् ॥ ६७ ॥

यमस्तुष्टस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम् ।

सर्वे यथोचितं कृत्वा जग्मस्ते कृष्णमव्ययम् ॥ ६८ ॥

येषान्तु चरितं गृह्य हन्यन्ते नापस्त्युभिः ।

इह लोके परे चैव सुख मन्तव्यमश्रुते ॥ ६९ ॥

अजमीठस्य धूमिन्यां विद्वान् जज्ञे यषी नरः ।

धृतिर्मांसस्य पुंसु तस्य सत्यधृतिः क्लृप्तः ।

अथ सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ॥ ७० ॥

दृङ्नेमिसुतस्यापि सुधर्मा नाम पार्थिवः ।

आसीत् सुधर्मतनयः सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ७१ ॥

सार्वभौमेति विख्यातः पृथिव्यामेकराट्त्वभौ ।

तस्यान्ववाये महति महापौरवतन्दनः ॥ ७२ ॥

महापौरवपुत्रस्तु राजा रुक्मरथः क्षतः ।

अथ रुक्मरथस्यासीत् सुपार्श्वी नाम पार्थिवः ॥ ७३ ॥

सुपार्श्वतनयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।

सुमतेरपि धर्मात्मा राजा मन्वतिमानपि ॥ ७४ ॥

तस्यासीत् मन्वतिमनः कृता नाम सुतो महान् ।

हिरण्यनाभिनः शिपयः कौशन्थस्य महात्मनः ॥ ७५ ॥

चतुर्विंशतिधा येन प्राक्ता वै साममहिताः ।

श्रुतास्ते प्राच्यमामानः कार्ता नामेह सामगाः ॥ ७६ ॥

कार्तिकयायुधः सो वै महापौरववर्द्धनः ।

वभूव येन विक्रम्य पृथुक्रम्य पिता हतः ॥ ७७ ॥

नीलो नाम महाराजः पञ्चालाधिपतिर्वीरो ।

उयायुधस्य दायान्नः क्षीमो नाम महायशः ॥ ७८ ॥

क्षीमात् सुनीथः संजज्ञे सुनीथस्य नृपञ्चयः ।

नृपञ्चयाश्च विरथ इत्येनं पौरवाः क्षताः ॥ ७९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । अजमीठस्य नीलिन्यां नीलः समभवत्तपः ।

नीलस्य तपसोयेण सुशान्तिरुपपद्यत ॥ १ ॥

पुरुजानुः सुगान्तेस्तु पृथुस्तु पुरुजानुतः ।

भद्राश्वः पृथुदायादो भद्राश्वतनयान् नृप ॥ २ ॥

मुद्गलश्च जयश्चैव राजा वृहदिषु स्तथा ।
 जवीनरश्च विक्रान्तः कपिलश्चैव पञ्चमः ॥ १ ॥
 पञ्चानाञ्चैव पञ्चालानितान् जनपदान् विदुः ।
 पञ्चालं रक्षिणां हेतुं देशानामिति नः श्रुतम् ॥ ४ ॥
 मुद्गलस्यापि मौद्गल्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः ।
 एतं हरिश्चिरमः पञ्चं संश्रिताः काश्यपमुद्गलाः ॥ ५ ॥
 मुद्गलस्य सुतो जज्ञे ब्रह्मिष्ठः सुमहायगाः ।
 इन्द्रमेनः सुतस्तस्य विभ्याश्वकस्य चात्मजः ॥ ६ ॥
 विभ्याश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः ।
 दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ॥ ७ ॥
 गरुडतस्तु दायादंमहत्या सम्प्रसूयत ।
 शतानन्दमृषियेष्ठं तस्यापि सुमहातपाः ॥ ८ ॥
 सुतः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः ।
 आसीन् सत्यधृतः एक ममीधं धार्मिकस्य तु ॥ ९ ॥
 स्वधं रतः सत्यधृतेर्दृष्ट्वा चाप्सरसं जले ।
 मिथुनं तत्र सम्भूतं तस्मिन् सरसि सम्भृतम् ॥ १० ॥
 ततः सरसि तस्मिंस्तु क्रममाणं महीपतिः ।
 दृष्ट्वा जयाह कृपया शक्तनुर्मुग्धां गतः ॥ ११ ॥
 एतं गरुडतः पुत्रा आख्याता गौतमा वराः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य वै प्रजाः ॥ १२ ॥
 दिवोदासस्य दायादो धर्मिष्ठो मिथुनवृषः ।
 मैत्रायणा वरः सोऽथ मैत्रेयस्तु ततः श्रुतः ॥ १३ ॥
 एतं वंश्यायतः पञ्चाः क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः ।
 राजा चैवधरो नाम मैत्रेयस्य सुतः श्रुतः ॥ १४ ॥

अथ चैद्यवरात् विहान् सुदासस्य चात्मजः ।
 अजमीठः पुनर्जातः क्षीणे वशे तु सोमकः ॥ १५ ॥
 सोमकस्य सुतोऽन्तुर्हते तस्मिन् यतं वभौ ।
 पुलाणामजमोडस्य सोमकस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 महिधीत्वजमोडस्य धूमनी पुत्रवर्धिनी ।
 पुलाभावे तपस्तेपे यतं वर्षाणि दुयवम् ॥ १७ ॥
 हुत्वाग्निं विप्रयत् सम्यक् पवित्रीकृतभोजना ।
 अग्निर्होतृक्रमेणैव सा सुस्वाप महाव्रता ॥ १८ ॥
 तस्यां वै धूमवर्णाया मजमीठः समीपिवान् ।
 ऋक्षं सा जनयायारु धूमानी यतायजम् ॥ १९ ॥
 ऋक्षात् संवरणी जज्ञे कुरु संवरणात्ततः ।
 यः प्रयागमतिक्रम्य कुरुक्षेत्रमकल्पयत् ॥ २० ॥
 कथ्यतस्तु महाराज्ञो वर्षाणि सुवह्न्यथ ।
 कथ्यमाणस्ततः शकीभयात्तस्मै वरन्देदी ॥ २१ ॥
 पुण्यञ्च रमणीयञ्च कुरुक्षेत्रम् तत् स्मृतम् ।
 तस्यान्ववायः सुमहान् यस्य नाभ्रा तु कौरवाः ॥ २२ ॥
 कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जङ्गुरेव च ।
 परोविद्य महातेजाः प्रजनधारिमर्दनः ॥ २३ ॥
 सुधम्यनस्तु दायानः पुत्रो मतिमतां वरः ।
 अवनस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ २४ ॥
 अवनस्य क्षामिः पुत्र ऋक्षात् जज्ञे महातपाः ।
 क्षमिः पुत्रो महावार्यः ख्यात इन्द्रसमां विभुः ॥ २५ ॥
 चैद्यो परिचरो वीरो वसुर्नामान्तरिक्षमः ।
 चैद्यो परिचराजज्ञे गिरिका सत वै सुतान् ॥ २६ ॥

महारथो मगधराट्-विश्रुतो यो बृहद्रथः ।
प्रत्यश्रवाः कुशस्यैव चतुर्षो हरिवाहनः ॥ २७ ॥
पञ्चमस्य-वसुस्यैव मन्त्र्यः कान्क्षी च सप्तमी ।
बृहद्रथस्य दाम्याहः कुशाग्रो नाम विश्रुतः ॥ २८ ॥
कुशाग्रसाम्बुस्यैव-हृषभो नाम वीर्यवान् ।
हृषभस्य तु दायादः पुष्यवान् नाम वार्यिवः ॥ २९ ॥
पुष्यः पुष्यवतस्यैव राजा सत्यवृत्तिस्ततः ।
दायादस्य धनुषस्तस्मात् सर्वस्य जज्ञिवान् ॥ ३० ॥
सर्वस्य सम्भवः पुत्रस्तस्माद्राजा बृहद्रथः ।
द्वे तस्य शकले जाते जरया सन्धितश्च सः ॥ ३१ ॥
जरया सन्धितो यस्माज्जरासन्धस्ततः स्मृतः ।
जेता सर्वस्य चक्रस्य जरासन्धो महाबलः ॥ ३२ ॥
जरासन्धस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् ।
महर्षिकाण्डजः श्रीमान् सोमविक्रम महातपाः ॥ ३३ ॥
श्रुतश्रवास्तु सीमाहेर्माणधः परिकीर्तिताः ।
अङ्गस्त्वजनयत् पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम् ॥ ३४ ॥
सुरथस्य तु द्वायादो वीरो राजा विदूरथः ।
विदूरथस्तथापि सार्वभौम इति स्मृतः ॥ ३५ ॥
सार्वभौमात् जयत् सेनो क्वचिरस्तस्य चाण्डजः ।
क्वचिरास्तु ततो भीमस्त्वरितायुजतोऽभवत् ॥ ३६ ॥
अक्रोधनस्त्वायुस्तस्तस्माद्देवातिथिः स्मृतः ।
देवातिथेस्तु द्वायादो दक्ष एव बभूव ह ॥ ३७ ॥
भीमसेनस्ततो दक्षात् दिल्लीपकस्य चाण्डजः ।

चवस्य याजिनः कश्चित् शापालस्य महात्मनः ।
 पौर्णमासेन हविषा इष्ट्वा तस्मिन् प्रजापतिम् ।
 स वैशम्पायनेनैव प्रविश्यन् वारितस्ततः ॥ ६२ ॥
 परोक्षितः सुतः सीर्वं पौरवा जनमेजयः ।
 द्विरश्वमेधमाहृत्य महावाजसनेयकः ॥ ६३ ॥
 प्रवर्तयित्वा तं सर्वं सृष्टिं वाजसनेयकम् ।
 विवाटे ब्राह्मणैः सार्धमभिगमो वनं ययौ ॥ ६४ ॥
 जनमेजयाच्छतानीकस्तस्माज्जज्ञे स वीर्यवान् ।
 जनमेजयः शतानीकं पुत्रं राज्येऽभिपिक्तवान् ॥ ६५ ॥
 अथाश्वमेधेन ततः शतानीकस्य वीर्यवान् ।
 जज्ञेऽधिसौमकरणाख्यः साभ्यतं यो महायथाः ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् शामति राष्ट्रे तु यस्माभिरिदमाहृतम् ।
 दुरापं दीर्घमत्वं वै क्षीणि वर्षाणि पुष्करे ।
 वर्षद्वयं कुरुक्षेत्रे दृषद्वत्यां द्विजोत्तमाः ॥ ६७ ॥
 मुनय ऊचुः । भविष्यं श्रोतुमिच्छामः प्रजानां क्षीमहर्षणम् ।
 पुरा क्लिप्त यद्देतद्वै व्यतीतं कीर्तितं त्वया ॥ ६८ ॥
 येषु वै स्यात्स्रते क्षत्रं उत्पत्स्यन्ते वृषाश्च ये ।
 तेषामायुः प्रमाणञ्च नामतयैव तान्मृषाम् ॥ ६९ ॥
 क्लियुगप्रमाणञ्च त्रेताहापरयो ज्ञया ।
 क्लियुगप्रमाणञ्च युगदीर्घं युगक्षयम् ॥ ७० ॥
 सुक्लदुःखप्रमाणञ्च प्रजादीर्घं युगस्य तु ।
 एतन्मर्वं प्रसंस्थाय पृच्छतां ब्रूहि नः प्रभो ॥ ७१ ॥
 सूत उवाच । यथा मे कीर्तितं पूर्वं व्यासेनाक्लिष्टकर्मणा ।
 भाष्यं क्लियुगश्चैवं तथा मन्वन्तराणि च ॥ ७२ ॥

अनागतानि सर्वाणि भुवतो मे निबोधत ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्या ये नृपा स्तथा ॥ ७२ ॥
 ऐहेष्वाकान्वये चैव पौरवे चान्वये तथा ।
 येषु संख्यास्रते तच्च ऐहेष्वाकुक्लं शुभम् ।
 तान् सर्वान् कीर्त्तयिष्यामि भविष्ये कथितान् नृपान् ॥ ७४ ॥
 तभ्योऽपरेऽपि ये त्वन्वे ह्युत्पत्स्यन्ते नृपाः पुनः ।
 क्षत्राः पारशवाः शुद्रा स्तथान्ये ये महीश्वराः ॥ ७५ ॥
 अथाः शक्राः पुलिन्दाय चूलिका यवना स्तथा ।
 कैवर्त्ताभीरश्वरा ये चान्ये ऋच्छसभवाः ।
 पथ्यायतः प्रवक्ष्यामि नामतर्ध्वं व तान् नृपान् ॥ ७६ ॥
 अधिसीम कृष्णस्यैतेषां प्रथमं वर्त्तते नृपः ।
 तस्रान्ववाये वक्ष्यामि भविष्ये कथितान् नृपान् ॥ ७७ ॥
 अधिसीमकृष्णपुत्रस्तु विवक्षुर्भविता नृपः ।
 गङ्गाया तु हते तस्मिन् नगरे नागसाह्वये ॥ ७८ ॥
 त्यक्त्वा विवक्षुर्नगरं कौशाश्वरान्तु निवत्स्यति ।
 भविष्याष्टौ सुतास्तस्य महाबलपराक्रमाः ॥ ७९ ॥
 भूरिर्ज्यैष्ठः सुतस्तस्य तस्य चिरशः स्मृतः ।
 शुचिद्रवधिप्ररथात् हृष्टिमांशु शुचिद्रवात् ॥ ८० ॥
 हृष्टिमतः सुषेणश्च भविष्यति शुचिर्नृपः ।
 तस्मात् सुषेणात् भविता सुनीयो नाम पार्थिवः ॥ ८१ ॥
 नृपात् सुनीथाह्विता नृचक्षुः सुमहायशाः ।
 नृचक्षुषस्तु दायादो भविता वै सुखीबलः ॥ ८२ ॥
 सुखीबलमुतथापि भावो राजा परिणवः ।
 परिणवमुतथापि भविता सुतपा नृपः ॥ ८३ ॥

मेधावी तस्य दायो भविष्यति न संग्रहः ।
 मेधाविनः सुतश्चापि भविष्यति पुरश्चयः ॥ ८४ ॥
 उर्वोभाव्यः सुतस्तस्य तिग्मात्मा तस्य चाब्जः ।
 तिग्मात् हृद्द्रयो भाव्यो वसुदामा हृद्द्रयात् ॥ ८५ ॥
 वसुदान्नः शतानीको भविष्योदयनस्ततः ।
 भविष्यते च दयनात् वीरो राजा वहीनरः ॥ ८६ ॥
 वहीनराब्जश्चैव दृष्टपाणिर्भविष्यति ।
 दृष्टपाणे निरामितो निरामितान्तु जेमकः ॥ ८७ ॥
 अत्रानुवंशस्त्रीकोऽयं भौतो विप्रैः पुरातनैः ।
 ब्रह्मक्षत्रस्य यो योनिर्वंशो देवर्षिसत्कृतः ।
 जेमकं प्राप्य राजानं संस्थास्यति कर्त्तुं युगे ॥ ८८ ॥
 इत्येष पौरवो वंशो यथावदिह कीर्तितः ।
 धीमतः पाण्डुपुत्रस्य अर्जुनस्य महात्मनः ॥ ८९ ॥

अथ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

ऋषय उचुः । ये पूज्यास्युर्हिजातीनामग्नयः स्मृतः सर्वदा
 तानिदानीं समाचक्ष्व तद्वंशं चानुपूर्वशः ॥ १ ॥
 सप्त उवाच । योऽसावग्निरभीमानी ऋतः स्वायम्भुवेऽन्तरं ।
 ब्रह्मणो मानसः पुत्रकस्मात् स्वाहा व्यजीजनत् ॥ २ ॥
 पावकं पवमानश्च शुचिरग्निश्च यः ऋतः ।
 निर्मथ्यः पवमानोऽग्निर्वैद्युतः पावकात्मजः ॥ ३ ॥
 शुचिरग्निः ऋतः सौरः स्वावराश्चैव ते ऋतः ।
 पवमानात्मजो ह्यग्निर्ह्यवाहः स उच्यते ॥ ४ ॥
 पावकिः सहरक्षु ह्यव्यवाहमुखः पचिः ।

देवानां हव्यवाहोऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ॥ ५ ॥
 सहरक्षः सुराणाम्नु तयाणाम्ने त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशत्तस्यैव च ॥ ६ ॥
 प्रवक्ष्ये नामतस्मान्वै प्रतिभागेन तान् पृथक् ।
 पावनो लौकिको ह्यग्निः प्रथमो ब्रह्मणस्य यः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मीदनाग्निस्तत् पुत्री भरती नाम विश्रुतः ।
 वैश्वानरो हव्यवाहो वहन् हव्यं ममार सः ॥ ८ ॥
 स मृतोऽथर्वणः पुत्रो मथितः पुष्करोदधिः ।
 योऽथर्वा लौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स उच्यते ॥ ९ ॥
 भृगोः प्रजायताथर्वा ह्यङ्गिराथर्वणः स्रुतः ।
 तस्य ह्यलौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स वै स्रुतः ॥ १० ॥
 अथ यः पवमानस्तु निर्मथ्याऽग्निः स उच्यते ।
 स च वै गार्हपत्योऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः स्रुतः ॥ ११ ॥
 ततः सभ्यावसथ्या च संशत्यास्ती सुतावुभौ ।
 ततः षोडश नद्यस्तु चकमे हव्यवाहनः ।
 यः खल्वाहवनीयोऽग्निरभिमानीद्विर्जः स्रुतः ॥ १२ ॥
 कावेरीं कणवेणीञ्च नर्मदां यमुनां तथा ।
 गोदावरीं वितस्ताञ्च चन्द्रभागाभिरावतीम् ॥ १३ ॥
 त्रिपाशां कौशिकीञ्चैव शतद्रूं शरयूं तथा ।
 सौतां मनस्विनीञ्चैव ह्रदिनीं पावनां तथा ॥ १४ ॥
 तासु षोडशधात्मानं प्रविभज्य पृथक् पृथक् ।
 तदा तु विहरंस्तासु धिष्णोप्रच्छः स बभूव ह ॥ १५ ॥
 स्वाभिधानस्थिता धिष्णास्तासुत्पन्नाश्च धिष्णवः ।
 धिष्णेषु अग्निरे यन्मात् ततस्ते धिष्णवः स्रुताः ॥ १६ ॥

इत्येते वै नदीपुत्रा विष्णेषु प्रतिपेदिरे ।
 तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च तां ऋणु ।
 विभुः प्रवाहणीऽग्नीध्रस्तनस्याधिष्णवीऽपरि ॥ १७ ॥
 विहरन्ति यथास्थानं पुण्याहं समुपक्रमे ।
 अनिर्देश्यानिवार्याणामग्नीनां ऋणुत क्रमम् ॥ १८ ॥
 वासवीऽग्निः कृशानुर्यो द्वितीयोत्तरवेदिकः ।
 सम्राडग्निस्तुतो ह्यष्टावुपतिष्ठन्ति तान् द्विजाः ॥ १९ ॥
 पर्जन्यः पावमानस्तु द्वितीयः सोऽनुदृश्यते ।
 पावकीणः समृहस्तु वीक्षरे सोऽग्निरुच्यते ॥ २० ॥
 इत्यसुदो ह्यसंमृज्यः शार्भकः स विभाष्यते ।
 शतधामा सुभान्योती रौद्रीश्वर्यः स उच्यते ॥ २१ ॥
 ब्रह्मज्योतिर्विधामा ब्रह्मस्थानीय उच्यते ।
 अजैकपादुपस्थे यः स वै गान्तामुखायतः ॥ २२ ॥
 अनिर्देश्यो ह्यरिहर्षो विहरन्ति तु दक्षिणी ।
 पत्रा ह्यते तु सर्वस्य उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥ २३ ॥
 ततो विहरणीयांस्तु ब्रह्माम्यष्टी तु तान् मुतान् ।
 हौमियस्य सुतो ह्यग्निर्विहृषो इत्यवाहनः ॥ २४ ॥
 प्रशंस्योऽग्निः प्रचेतास्तु द्वितीयः संसहायकः ।
 सुतो ह्यग्नेर्विश्रवेदा ब्राह्मणाश्च संसृज्यते ॥ २५ ॥
 अपां योनिः स्मृतः स्वाश्वः सेतुर्नाम विभाष्यते ।
 धिष्ण्यन्नाहरणा ह्येते सोमैर्नज्यन्त वै द्विजैः ॥ २६ ॥
 ततो यः पावकी नाम्ना यः सद्भिर्गोत्र उच्यते ।
 अग्निः सोऽवभृषी ह्येयो वरुणिन सहज्यते ॥ २७ ॥
 इत्यस्य सुतो ह्यग्नेर्जठरः सोऽमृणां पञ्चके ।

मन्धुमान् जाठरश्चाग्निर्विधाग्निः सततं सृतः ॥ २८ ॥

परस्परोल्लितो ह्यग्निभूतानीह विमुर्दहन् ।

अग्निर्न्युमतः पुत्रो घोरः सम्बर्त्तकः सृतः ॥ २९ ॥

पिवन्नग्निः स वसति समुद्रे वडवासुखे ।

समुद्रवासिनः पुत्रः मह रक्षो विभाञ्चते ॥ ३० ॥

सहरक्षसु वै कामान् गृहे स वसते नृणाम् ।

कन्यादग्निः सुतस्य पुरुषान् योऽग्नि वै मृतान् ॥ ३१ ॥

इत्येते पायकस्याग्नेर्हिजेः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ।

ततः सुतास्तु सीवीर्याद्भवैरसुरैर्हताः ॥ ३२ ॥

मथितो यस्त्वग्गणान् सीऽग्निराप समिन्धनम् ।

आयुर्नाम्ना त भवान् पणी यस्तु प्रणीयते ॥ ३३ ॥

आयुषो महिमान् त्वो दहनस्तु ततः सुतः ।

पाकयज्ञेषुभीमानीकृतं हव्यं भुनक्ति यः ॥ ३४ ॥

सर्वस्याहेतुनोक्तं च त्वयं कथ्यं भुनक्ति यः ।

पुत्रोऽस्य सर्हितो ह्यग्निरद्भुतः स महायशः ३५ ॥

प्रायश्चित्तेषुभीमानीकृतं हव्यं भुनक्ति यः ।

अद्भुतस्य सुतो वीर्यो विधांसु महान् सृतः ॥ ३६ ॥

विविधाग्निस्ततोऽस्य तस्य पुत्रो महाकविः ।

विविधाग्निसंज्ञानोऽग्नेर्योऽष्टौ सुताः सृताः ॥ ३७ ॥

काम्यास्त्रिष्टयभीमानी रक्षोहायतिकृष यः ।

सुरभिर्वसुमान् तान्दो हव्येष्वः सोऽभवत् पुरा ॥ ३८ ॥

प्रवर्यः क्षेमवांसो इत्यष्टौ च प्रकीर्त्तिताः ।

शुच्यन्तिस्तु प्रजः ह्येषा अन्नयश्च चतुर्दश ॥ ३९ ॥

इत्येते ह्यग्नेयः प्रीक्ताः प्रणीता ये हि पाण्डुरे ॥

समतीतेतु सर्गे ये यामैः सह सुरोत्तमैः ॥ ४० ॥
 स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमन्वय स्तेऽभिमानिनः ।
 एते विहरणीयेषु चेतनाचेतनेष्विह ॥ ४१ ॥
 स्थानाभिमानिनोऽग्निधाः प्रागामन् हव्यवाहनाः ।
 काम्यैर्मित्तिकाद्याले ये ते कर्मस्ववस्थिताः ॥ ४२ ॥
 पूर्वं मन्वन्तरेऽतीते गुरूर्यामैश्च तेः सह ।
 एतं देवगणैः सार्द्धं प्रथमस्यान्तरे मनोः ॥ ४३ ॥
 इत्येता योनयोद्गृह्णाः स्थानास्या जातवेदमाम् ।
 स्वारीचिषादिषु श्रेयाः सवर्णान्तेषु मत्सु ॥ ४४ ॥
 ते वैवन्तु प्रमंख्यातं साम्प्रतानागतेष्विह ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदमाम् ॥ ४५ ॥
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु नानारूपप्रयोजनैः ।
 वर्तन्ते वर्त्तमानैश्च यामैर्देवैः सत्साम्य ॥ ४६ ॥
 अनागतैः सुरैः सार्द्धं वक्ष्यन्ती नागतास्त्वय ।
 इत्येष प्रचयोऽग्नीनां मया प्रोक्तो यथाक्रमम् ।
 विस्तरेणानुपूर्व्या च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ४७ ॥

अथ द्विपञ्चागततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । इदानीं प्राह यद्विष्णुः पृष्टः परममुत्तमम् ।
 तमिदानीं समाचक्ष्व धर्माधर्मस्य विस्तरम् ॥ १ ॥
 सूत उवाच । एवमेकार्णवे तस्मिन् मत्स्यरूपी जनार्दनः ।
 विस्तारमादिसर्वं स्य प्रतिसर्गस्य चाखिलम् ॥ २ ॥
 कथयामास विष्णाका मनवे सूर्यमूनवे ।
 कर्मवीगश्च साहसश्च यथावद्विस्तरान्वितम् ॥ ३ ॥

कृपय उचुः । श्रोतुमिच्छामहे सूत ! कर्मयोगस्य लक्षणम् ।

यस्माद्विदितं लोके न किञ्चित्तव सुव्रत ! ॥ ४ ॥

सूत उवाच । कर्मयोगस्य वक्ष्यामि यथा-विष्णुविभाषितम् ।

ज्ञानयोगसहस्रादि कर्मयोगः प्रथमस्यते ॥ ५ ॥

कर्मयोगोऽहं ज्ञानं तस्मात्तत्परमम्यदम् ।

कर्म ज्ञानोऽहं ब्रह्म न च ज्ञानमकर्मणः ॥ ६ ॥

तस्मात् कर्मणि युक्तात्मा तत्त्वमाप्नोति याश्वतम् ।

वेदोऽखिलो धनं मूलमाचारयैव तद्वितम् ॥ ७ ॥

अष्टावात्मगुणास्तस्मिन् प्रधानत्वेन संस्थिताः ।

दया सर्वेषु भूतेषु चान्तोरजातुरस्य तु ॥ ८ ॥

अनसूया तथा लोके शौचमन्तर्वह्निर्हिजाः ।

अनायासेषु कार्येषु माङ्गल्याचारमेव नम् ॥ ९ ॥

न च द्रव्येषु कार्पण्यमार्तपृपर्जितेषु च ।

तथा स्पृहा परद्रव्ये परस्त्रीषु च सर्वदा ॥ १० ॥

अष्टावात्मगुणाः प्रोक्ताः पुराणस्य तु कौषिदैः ।

अयमेव क्रियायोगो ज्ञानयोगस्य साधकः ॥ ११ ॥

कर्मयोगं विना ज्ञानं कस्यचिन्नेह दृश्यते ।

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममुपतिष्ठेन्नयन्नतः ॥ १२ ॥

देवतानां पितृणाञ्च मनुष्याणाञ्च सर्वदा !

ऋगाद्दहरह्यञ्चैर्भूतर्षिगणतर्पणम् ॥ १६ ॥

स्नाध्यायैरर्चयेत्तर्षीन् शोभविहान् यथाविधि ।

पितॄन् याज्ञैरन्नदानैर्भूतानि अलिकर्मभिः ॥ १७ ॥

पञ्चैते विहिता यज्ञाः पञ्चसूनापनुत्तये ॥ १८ ॥

कण्डनी पेयणी च्छ्री जलकुम्भी गमनी ॥ १९ ॥

पञ्चसूना गृहस्यस्य तेन स्वर्गे न गच्छति ।
 तत्पापनाशनायामी पञ्चयज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ १६ ॥
 हाविंशति तथाष्टौ च ये संस्काराः प्रकीर्तिताः ।
 तद्युक्तोऽपि न मोक्षाय यस्त्वात्मगुणवर्जितः ॥ १७ ॥
 तस्मादात्मगुणोपेतः श्रुतिकर्म समाचरेत् ।
 गोब्राह्मणानां वित्तेन सर्वदा भद्रमाचरेत् ॥ १८ ॥
 गाभृद्द्विरस्यवासांभिरैश्वर्याभ्यामर्कन च ।
 पुत्रयेद् ब्रह्मविष्णुर्कुरुद्रवस्वात्मकं शिवम् ॥ १९ ॥
 व्रतोपवानं धर्मधिवत् श्रद्धया च विमसरः ।
 योऽसावतोन्द्रियः शालः सृष्टोऽवस्तः सजातनः ।
 वासुदेवो जगन्मूर्तिस्तस्य सम्भूतयोद्धरमी ॥ २० ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान् मार्त्त षण्णो वृषवाहनः ।
 अष्टौ च बभूवुः सदेकादशगणाधिपाः ।
 लोकपालाधिपाश्चैव पितरो मातरस्तथा ॥ २१ ॥
 इमा विभूतयः प्रोक्ताश्चराचरसन्विताः ।
 ब्रह्माद्याद्यतुरो मृक्षमवरक्ताधिपतिः श्रुतः ॥ २२ ॥
 ब्रह्मणा चाथ सूर्येण विष्णुनाथ शिवेन वा ।
 अभेदात् पूजितेन स्यात् पूजितं स चराचरम् ॥ २३ ॥
 ब्रह्मादीनां परम्याम चयाणामपि संस्मृतिः ।
 वेदमूर्तायतः पृथा पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ २४ ॥
 तस्मादन्विद्विजमुखान् कृत्वा संपूजयेदिमान् ।

उवाच- तानेव तापवासैश्च अपह्नीमादिना नरः ॥ २५ ॥

विष्णोः शपरायणस्य वेदान्तशास्त्रप्रतिबन्धनम् ।

कथयति- अथ- अ किञ्चित् प्राप्तव्यमकीड परे च लोके

कर्मवीगश्च साहय

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नूनय ऊचुः । पुराणमाज्ञप्रमाचक्ष्व सत ! विस्तरशः क्रमात् ।
दानधर्ममग्नेपन्तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥

सूत उवाच । इदमेव पुराणेषु पुराणपुरुषस्तदा ।

यदुक्तवान् स विश्वात्मा मनवे तद्विबोधत ॥ २ ॥

सत्य उवाच । पुराणां सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ।

अनन्तरञ्च वक्त्रेभ्यां वेदान्तस्य विनिर्गताः ॥ ३ ॥

पुराणं मेकं मेवासौत् तदा कल्पान्तराज्जगत् ।

त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकीटिप्रविस्तरम् ॥ ४ ॥

निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपिण वै मया ।

अज्ञानि चतुर्गं वेदाः पुराणं न्यार्यवस्तरम् ॥ ५ ॥

मीमांसां धर्मशास्त्रञ्च परिगृह्य मया कृतम् ।

सत्यरूपेण च पुनः कल्पादावुदकार्णवै ॥ ६ ॥

अग्रेप मेतत् कथितं मुद्रकालगतेन च ।

श्रुत्वा जगद् च मुनीन् प्रति देवान् चतुर्मुखः ॥ ७ ॥

प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्य भवत्ततः ।

कालिनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो नृपः ॥ ८ ॥

व्यासरूपं मङ्गं कृत्वा संहारामि युगे युगे ।

चतुर्लक्षप्रमाणेन हापरं हापरं सदा ॥ ९ ॥

तथाष्टादशधा कृत्वा भूलोकेऽस्मिन् प्रकाशयते ।

प्रकाशं दिवलोकेऽस्मिन् शतकीटिप्रविस्तरम् ॥ १० ॥

तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण विशिषितम्

पुराणानि दशाष्टौ च साम्प्रतं तदिहोच्यते ॥ ११ ॥
 नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ।।
 ब्रह्मणाभिहितं पूर्वं यावन्मातृं मरीचये ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणन्त्रिदशमाहस्रं पुराणं परिकीर्त्यते ।
 लिखित्वा तच्च यो दद्यात् जलधेनुसमन्वितम् ।
 वैशाखपूर्णिमायाञ्च ब्रह्मलोकं महीयते ॥ १३ ॥
 एतदेव यदा पश्य मभूडैरस्ययं जगत ।
 तद्दृत्तान्ताश्रयं तद्वत् पाद्ममित्युच्यते बुधैः ।
 पाद्मं तत् पञ्च पञ्चागतं महस्त्राणीह कथ्यते ॥ १४ ॥
 तत्पुराणञ्च यो दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तं मग्नमधफलं लभेत् ॥ १५ ॥
 वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य परागरः ।
 यत्प्राह धर्मान्खिलान् तद्युक्तं वैष्णवं विदुः ॥ १६ ॥
 तदापादे च यो दद्यात् छतधेनुसमन्वितम् ।
 पौर्णमास्यां विपृतात्मा स पदं याति वारुणम् ।
 त्रयोविंगतिमाहस्रं तत् प्रमाणं त्रिदुर्बुधाः ॥ १७ ॥
 श्वेतकल्पप्रसङ्गे न धर्मान् वायुरिहाब्रवीत् ।
 यत्र तद्वायव्यं स्यात् रुद्रमाहात्म्यसंयुतम् ।
 चतुर्विंशत्सहस्राणि पुराणं तदिहोच्यते ॥ १८ ॥
 यावत्स्यां श्रावणे मामि गुडधेनुसमन्वितम् ।
 यो दद्यात् वृषसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिन ।
 गिवलोके स पूतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः ॥ १९ ॥
 कथञ्चित्य गात्रिणीं वर्ण्यते धर्मविस्तरः ।
 तदाहुरिषधेःपितं तद्वागवतमुच्यते ॥ २० ॥

मारुतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नरीत्तमाः ।
 तद् वृत्तान्तोद्भवं लोके तद्भागवतमुच्यते ॥ २१ ॥
 लिखित्वा तच्च यो दद्याद्देम सिंहसमन्वितम् ।
 पौर्णमास्यं प्रौढपद्यां स याति परमां गतिम् ।
 अष्टादशसहस्राणि पुराणं तत् प्रचक्षते ॥ २२ ॥
 यथाह नारदी घर्मान् बृहत्कल्प्याश्रयाणि च ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ २३ ॥
 तद्दिदं पञ्चदश्यान्तु दद्याद्देवसमन्वितम् ।
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुत्ररावृत्तिदुर्लभाम् ॥ २४ ॥
 यथाधिकृत्य गकुनोन् धर्माधर्मविचारणा ।
 व्याख्याता वै मुनिप्रश्ने मुनिभिर्धर्मचारिभिः ॥ २५ ॥
 मार्कण्डेयेन कथितं तत् सर्वं विस्तरेण तु ।
 पुराणं नवसहस्रं मार्कण्डेयमिहीच्यते ॥ २६ ॥
 प्रतिनिख्य च यो दद्यात् मीवर्णकरिसंयुतम् ।
 कार्त्तिक्या पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभागभवेत् ॥ २७ ॥
 यत्सदीगानकं कल्पं वृत्तान्तमधिकृत्य च ।
 वशिष्ठायान्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत्प्रचक्षते ॥ २८ ॥
 लिखित्वा तच्च यो दद्याद्देमपद्म समन्वितम् ।
 मार्गशीर्थां विधानेन तिलधेनुसमन्वितम् ।
 तच्च षोडशसहस्रं सर्वकृतफलपदम् ॥ २९ ॥
 यथाधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः ।
 अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गे न जगत्स्थितिम् ।
 मनवे ऋथयामास भूतयामस्य लक्षणम् ॥ ३० ॥
 चत्द्शसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।

भविष्यचरितप्रायं भविष्यन्तदिहोच्यते ॥ ११ ॥
 तत्पौषे मासि यो दद्यात् पौर्णमास्यां विमलरत्नैः ।
 गुडकुशसमायुक्तं मन्दिष्टोमफलं भवेत् ॥ ३० ॥
 रथन्तरस्य कल्पस्य हस्तान्तमधिकृत्य च ।
 सावर्षिर्नानारदाय कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३१ ॥
 यत्र ब्रह्म वराहस्य चोदन्तं वर्णितं मुहुः ।
 तदष्टादशसाहस्रं ब्रह्म वैवर्त्तं मूर्ध्वतः ॥ ३४ ॥
 पुराणं ब्रह्मवैवर्त्तं यो दद्यान्नाघमासि च ।
 पौर्णमास्यां शुभदिने ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३५ ॥
 यत्रान्मलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः ।
 धर्मार्थकाममोक्षार्थमाख्येयमधिकृत्य च ॥ ३६ ॥
 कल्पान्ते लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् ।
 तद्देकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रवच्छति ।
 तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवसाम्यताम् ॥ ३७ ॥
 महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च ।
 विष्णुनाभिर्हितं क्षीर्यं तद्वाराहं महीष्यते ॥ ३८ ॥
 मानवस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिमतमाः ।
 चतुर्विंशत्सहस्राणि तत् पुराणमिहोच्यते ॥ ३९ ॥
 काञ्चनं गकडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम् ।
 पौर्णमास्यां मर्धो दद्यात् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 वराहस्य प्रसादेन पदमाप्नोति वैश्वतम् ॥ ४० ॥
 यत्र माहेश्वरात्मर्मानधिकृत्य च षण्मुखः ।
 कल्पे तत् पुष्येण हस्तश्च रितैरुपहंसितम् ॥ ४१ ॥
 स्कन्दं नाम पुराणञ्च हि काशीति निगद्यते ।

सहस्राणि शतं चैकमिति मर्त्येषु गद्यते ॥ ४२ ॥

परिलिख्य च यो दद्याद्देव शूलसमन्वितम् ।

शैवं पद्मवाप्नोति मीने चीपागति रवौ ॥ ४३ ॥

त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य चतुर्मुखः ।

त्रिवर्गमभ्यधात्तच्च वामनं करिकीर्त्तितम् ॥ ४४ ॥

पुराणं दशसाहस्रं कूर्मं कल्पानुगं शिवम् ।

यः शरद्विषुवे दद्याद् वैष्णवं यात्यसौ पदम् ॥ ४५ ॥

यत्न धर्मार्थकामानां मोक्षमय च रसातले ।

माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥ ४६ ॥

इन्द्रस्युन्नप्रसङ्गेन ऋषिभ्यः शकसन्निधौ

अष्टादशसहस्राणि लक्ष्मी कल्पानुषङ्गिकम् ॥ ४७ ॥

यो दद्याद्दयने कूर्मं हेमकूर्मसमन्वितम् ।

गोसहस्रप्रदानस्य फलं संप्राप्नुयान्नरः ॥ ४८ ॥

अतीनां यत्न कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः ।

मत्स्यरूपेण मनत्रे नरसिंहीपवर्गानम् ॥ ४९ ॥

अधिकृत्याऽब्रवीत् समलक्ष्यवृत्तं मुनीश्वराः ।

तस्मात्स्यमिति जानीध्वं सहस्राणि चतुर्दश ॥ ५० ॥

विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम् ।

यो दद्यात् पृथिवी तेन दत्ता भवति चाखिला ॥ ५१ ॥

यदा च गारुडे कल्पे त्रिशाण्डाद् गुरुडीहवम् ।

अधिकृत्याऽब्रवीत् कृष्णो गारुडं तदिहीयते ॥ ५२ ॥

तदष्टादशकश्चैव सहस्राणीह पठति ।

सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह ।

स सिद्धिं लभते मुख्यां शिवकीर्त्तं च संस्थितिम् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत् पुनः ।
 तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं द्विगताधिकम् ॥ ५४५ ॥
 भविष्याणाञ्च कल्पानां श्रूयते यच्च विक्रमः ।
 तद्ब्रह्माण्डपुराणञ्च ब्रह्मण्य समुदाहृतम् ॥ ५४६ ॥
 यो दद्यात्सहस्रतीपाते पीतोष्णायुगमंयुतम् ।
 राजसूयसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ।
 ह्रिमधेन्वा युतं तच्च ब्रह्मलोकफलपदम् ॥ ५४७ ॥
 चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा ।
 मत् पितृर्मम पित्रा च मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५४८ ॥
 इह लोकहितार्थाय संक्षिप्तं परमर्षिणा ।
 इदमद्यापि देवेषु गतकोटिप्रतिस्तरम् ॥ ५४९ ॥
 उपभेदान् प्रवक्ष्यामि लोके ये सम्प्रतिष्ठताः ।
 पाञ्चे पुराणि तत्प्रोक्तं नरसिंहीपवर्णनम् ।
 तत्राष्टादशसाहस्रं नारसिंहं सिंहीच्यते ॥ ५५० ॥
 नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते ।
 नन्दीपुराणं तन्मोक्षेराख्यातमिति कीर्त्यते ॥ ५५१ ॥
 यत्र शास्त्रं परस्कृत्य भविष्ये ऽपि कथानकम् ।
 प्रोच्यते तत् पुनर्लोकं शास्त्रमेतन्मुनिव्रताः ॥ ५५२ ॥
 पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ।
 धन्यं यशस्य मायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ।
 एवमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगद्यते ॥ ५५३ ॥
 अष्टादशस्यस्य पृथक् पुराणं यत् प्रदिश्यते ।
 विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठा! स्मृतेर्भ्यो विनिर्गतम् ॥ ५५४ ॥
 ब्रह्माह्वानि पुराणेषु प्राख्यानकमिति श्रुतम् ।

सर्गस्य प्रतिसर्गस्य बंशी मन्वन्तराणि च ।
 वंशासु चरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मविष्णुर्कक्राण्डाणां माहात्म्यं भुवनस्य च ।
 समंहारप्रदानाञ्च पुराणे पञ्चवर्णके ॥ ६५ ॥
 धर्मेश्वर्यस्य कामस्य मोक्षस्यैवात्र कीर्त्यते ।
 सर्वेष्वपि पुराणेषु तद्विरुद्धञ्च यत् फलम् ॥ ६६ ॥
 मात्विकेषु पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ।
 राजमेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ॥ ६७ ॥
 तदहमेव च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च ।
 मंकीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणाञ्च निगद्यते ॥ ६८ ॥
 अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः ।
 भारताख्यानमखिलञ्चक्रे तदुपसंहितम् ।
 लक्षणेकेन यत् प्रोक्तं वेदार्थपरिवृद्धितम् ॥ ६९ ॥
 वाल्मीकिना तु यत् प्रोक्तं रामोपाख्यानं सुत्तमम् ।
 ब्रह्मणाभिहितं यच्च शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ७० ॥
 आहृत्य नारदायैव तेन वाल्मीक्ये पुनः ।
 वाल्मीकिना च लोकेषु धर्मकामार्थसाधनम् ।
 एवं सपादाः पञ्चैते लज्जा मर्त्ये प्रकीर्तिताः ॥ ७१ ॥
 पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ।
 धन्यं यशस्य मायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमाकृतिम् ॥ ७२ ॥

इदं पवित्रं यशसो निधानं इदं पितृणामतिवज्रभञ्ज ।

इदञ्च देवेष्वमृतार्थितेभ्य नित्यं त्विदं पापहरञ्च पुंसाम् ॥ ७३ ॥

अथ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि दानधर्मानशेषतः ।

व्रतोपवाससंयुक्तान् यथा मत्स्योदितानिह ॥ १ ॥

महादेवस्य संवादे नारदस्य च धीमतः ।

यथा वृत्तं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसाधकम् ॥ २ ॥

कैलासशिखरासीनमपृच्छन्नारदः पुरा ।

त्रिनयन मनङ्गारि मनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ ३ ॥

नारद उवाच । भगवन् ! देव ! देवेश ! ब्रह्मविष्णुन्दिनायक !

श्रीमदारोग्यरूपायुर्भाग्यसौभाग्यसम्पदा ।

संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान् भक्तः कथं भवेत् ॥ ४ ॥

नारी वा विधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता ।

क्रमान्मुक्तिप्रदन्देव ! किञ्चिद्द्रवतमिहोच्यताम् ॥ ५ ॥

ईश्वर उवाच । सम्यक् पृष्टं त्वया ब्रह्मन् ! सर्वलोकहितावहम् ।

श्रुतमप्यत्र यच्छास्त्रै तद्द्रवतं शृणु नारद ! ॥ ६ ॥

नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम् ।

पादादि कुर्याद्विधिवत् विष्णुनामानुकीर्तनम् ॥ ७ ॥

प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्त्नादिषु चार्चयेत् ।

चैतन्मासं समामाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ८ ॥

मूले नमो विश्वधराय पादौ गुल्फावनन्ताय च रोहिणीषु ।

जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव द्वे जानुनी वाङ्घ्रिकुमार ऋक्षे ॥ ९ ॥

पूर्वात्तराषाढयुगे तथोरु नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।

पूर्वात्तराफल्गुनि युग्मके च मेषखं नमः पञ्चमरायपूज्यम् ॥ १० ॥

ऋटिं नमः शार्ङ्ग धराय विष्णोः संपूजयेन्नारद ! कृत्तिकासु ।

यथाचयेत् भाद्रपदाद्वये च पार्श्वे नमः केशिनिषूदनाय ॥ ११ ॥

कुन्निहयं नारद ! रेवतीषु दामोदराथैत्यभिपूजनीयम् ।
 ऋत्तेऽनुराधासु च माधवाय नमस्तथोरस्थलमेव पूज्यम् ॥१२॥
 पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीयमधौघविध्वंस कराय तच्च ।
 श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमो विशाखासु भुजाश्च पूज्याः ॥१३॥
 हस्ते तु हस्ता मधुसूदनाय नमोऽभिपूज्या इति कैटभारिः ।
 पुनर्वसावङ्गुलिपूर्वभागाः सान्ना मधोशाय नमोऽभिपूज्याः ॥१४॥
 भुजङ्गनक्षत्रदिने नखानि संपूजयेन्नख्यशरीरभाजः ।
 कूर्मस्य पादौ शरणं व्रजामि ज्येष्ठासु कण्ठे हरिरर्चनीयः १५
 श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्या जनार्दनस्य श्रवणं सस्यक् ।
 पुष्ये मुखं दानवसूदनाय नमो नृसिंहाय च पूजनीयम् ॥१६॥
 नमोनमः कारणवामनाय स्वातीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ।
 आस्यं हरेर्भागैवनन्दनाय सम्पूजनीयं द्विजवारणे तु ॥१७॥
 नमोऽस्तु रामाय मघासु नासा संपूजनीया रघुनन्दनस्य ।
 मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये नमोऽस्तु ते रामविघूर्णिताक्ष ॥१८॥
 बुधाय शान्ताय नमो ललाटं चित्वासु संपूज्यतमं सुरारिः ।
 शिरोऽभिपूज्यं भरणीषु विष्णोर्नमोऽस्तु विश्वेश्वर ! कल्किरूपिणः ६
 आर्द्रासु केशाः पुरुषोत्तमस्य संपूजनीया हरये नमस्ते ।
 उपोषिते नर्क्षदिनेषु भक्त्या संपूजनीया द्विजपुङ्गवाः स्युः २० ॥
 पूर्णं व्रते सर्वगुणान्विताय ऋगरूपशीलाय च सामगाय ।
 हेमौ विशालायतबाहुदण्डां मुक्ताफलेन्दूपलवज्जुक्ताम् ॥२१॥
 जलस्य पूर्णं कलशे निविष्टामर्चां हरेर्वस्त्रगवा सहैव ।
 शय्यां तथोपस्करभाजनादियुक्तां प्रदद्याद्द्विजपुङ्गवाय ॥२२॥
 यद्यस्ति यत्किञ्चिद्दिहास्ति देयं दद्याद्द्विजायात्महिताय सर्वम्
 मनोरथं नः सफलीकुरुष्व हिरण्यगर्भायुत ! रुद्ररूपिन् ॥२३॥

सलक्ष्मीकंसभार्याय काञ्चनं पुरुषोत्तमम् ।
 शय्यां च दद्यान्मन्त्रेण ग्रन्थिभेदविवर्जितम् ॥ २४ ॥
 यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् ।
 तथा सुरूपतारोग्यं केशवे भक्तिमुत्तमाम् ॥ २५ ॥
 यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनादेन ! ।
 शय्या ममाप्यशून्यास्तु कृष्ण ! जन्मनि जन्मनि ॥ २६ ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमाल्यानुलेपनम् ।
 नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाथ विसर्जयेत् ॥ २७ ॥
 भुञ्जीतातैललवणं सर्वर्क्षेष्वप्यु पोषितः ।
 भोजनञ्च यथाशक्त्या वित्तगाढं विवर्जयेत् ॥ २८ ॥
 इति नक्षत्रपुरुषं उपास्य विधिवत् स्वयम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ २९ ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदिह वामुत्र वा कृतम् ।
 आत्मना वाथ पितृभिस्तत्सर्वं क्षयमाप्नुयात् ॥ ३० ॥
 इति पठति शृणोति यश्च भक्त्या पुरुषवरो व्रतमङ्गनाथ कुर्यात्
 कलिकलुषविदारणं मुरारिः सकलविभूतिफलप्रदश्च पुंसाम् ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच । उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः ।
 अनभ्यासेन रोगादा किमिष्टं व्रतमुत्तमम् ॥ १ ॥
 ईश्वर उवाच । उपवासेष्वशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ।
 यस्मिन् व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥ २ ॥
 आदित्यशयनं नाम यथावच्छङ्करार्चनम् ।
 येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ३ ॥

यदा हस्तेन सप्तम्यां आदित्यस्य दिनं भवेत् ।
 सूर्यस्य चाथ संक्रान्तिस्तिथिः सा सार्वकामिकी ॥४॥
 उमामहेश्वरस्यार्चामर्चयेत् सूर्यनामभिः ।
 सूर्यार्चां शिवलिङ्गे च प्रकुर्वन् पूजयेद्यतः ॥ ५ ॥
 उमापते रवेर्वापि न भेदा द्वयते क्वचित् ।
 यस्मात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठ ! गृहे शम्भुं समर्चयेत् ॥ ६ ॥

हस्ते च सूर्याय नमोऽस्तु पादावर्काय चित्रासु च गुल्फदेशम् ।
 स्वातीषु जङ्घे पुरुषोत्तमाय धातु विशाखासु च जानुदेशम् ७
 तथानुराधासु नमोऽभिपूज्यमुरुद्वयञ्चैव सहस्रभानोः ।
 ज्येष्ठाम्बनङ्गाय नमोऽस्तु गुह्यमिन्द्राय सीमाय कटीच मूले ॥८॥
 पूर्वोत्तराषाढयुगं च नाभित्वष्ट्रे नमः सप्तपुरङ्गमाय ।
 तीर्ष्णांशवे च श्रवणे च कुन्ती पृष्ठं धनिष्ठासु विकर्तनाय ॥९॥
 चक्षुस्थले ध्वान्विनाशनाय जलाधिपर्त्तं परिपूजनीयम् ।
 पूर्वोत्तराभाद्रपदाद्वये च बाहू नमश्चण्डकराय पूज्यौ ॥ १० ॥
 साम्नामधीगाय करद्वयञ्च संपूजनीयं द्विज ! रेवतीषु ।
 नखानि पूज्यानि तथाश्विनीषु नमोऽस्तु सप्तश्वधुरन्धराय ॥११॥
 कठोरधाम्ने भरणीषु कण्ठं दिवाकरायेत्यभिपूजनीया ।
 श्रौवाग्नि ऋत्ते धरमम्बुजेशे संपूजयेन्नारद ! रोहिणीषु ॥१२॥
 मृगोत्तमाङ्गे दशना सुरारिः संपूजनीया हरये नमस्ते ।
 नमः मवित्ते रसनां शङ्करे च नासाभिपूज्या च पुनर्वसोच १३
 ललाटमम्भोरुद्वयभ्रमाय पुष्पेलकावेद शरीरधारिणे ।
 सार्पेऽथ मीलं विबुधप्रियाय मघासु कर्णावितिगो गणेशे १४॥
 पूर्वासु गोब्राह्मणवन्दनाय नेत्राणि सम्पूज्यतमानि शम्भोः ।
 अर्धात्तराफला निभे श्मूवी च विश्वेश्वरायेति च पूजनीये १५

नमोऽस्तु पाशाङ्कुशशूलपद्मकपालसर्पेन्दुधनुर्धराय ।
 गजासुरानङ्गपुराभ्यकादिविनाशमूलाय नमः शिवाय ॥ १६ ॥
 इत्यादिचास्त्राणि च पूजय नित्यं विश्वे गुरायेति शिराभिपूजय ।
 भोक्तव्यमत्रैव मतैलशाकममांसमचारमभुक्तशेषम् ॥ १७ ॥

इत्येवं द्विज ! नक्तानि कृत्वा दद्यात्पुनर्वशी ।

शालीयतखुलप्रस्थमौदुस्वरमये घृतम् ॥ १८ ॥

संस्थाप्य पात्रे विप्राय स हिरण्यं निवेदयेत् ।

सप्तमे वस्त्रयुग्मञ्च पारणे त्वधिकं भवेत् ॥ १९ ॥

चतुर्दशे तु संप्राप्ते पारणे नारदादिके ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या गृह्णीरष्टतादिभिः ॥ २० ॥

कृत्वा तु काञ्चनं पद्म मृत्पत्रं सकर्णिकम् ।

यद्दमष्टाङ्गुलं तच्च पद्मरागदलान्वितम् ॥ २१ ॥

शय्यां विलज्ज्यां कृत्वा बिरुदग्रम्यिर्वाजिताम् ।

सोपधानकं विश्रामस्वास्तरथ जनानि च ॥ २२ ॥

भाजनो यानहच्छ्रवचामरासनदर्पणैः ।

भृषयैरपिसंयुक्तां फलवस्तानुलेपनैः ॥ २३ ॥

तस्यां विधाय तत् पद्ममलङ्कृत्य गुणान्वितम् ।

कर्पलां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलाञ्च पयस्विनीम् ॥ २४ ॥

रोप्यस्वरीं तैमशृङ्गीं सबक्तां कांस्यदीहनाम् ।

दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे नचैनामभिलङ्घयेत् ॥ २५ ॥

यद्येवादिद्व्यश्रयनमशून्यं तव सर्वदा ।

कान्ध्या धृत्या श्रिया रत्या तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥ २६ ॥

यथा न देवाः श्रेयांसं त्वदन्यमनघं विदुः ।

तथा मामुद्धरा शेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २७ ॥

ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।

शय्यागवादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ॥ २८ ॥

नैतद्विशीलाय न दाम्बिकाय कुतर्कदुष्टाय विनिन्दकाय ।

प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेर्यथापि निन्दामधिकां विधत्ते ॥ २९ ॥

भक्ताय दान्ताय च गुह्यमेतदाखेप्रयमानन्दकरं शिवस्य ।

इदं महापातकभिन्नराणामप्यक्षरं वेदविदो वदन्ति ॥ ३० ॥

न बन्धुपुत्रेण वल्लेर्वियुक्तः पत्नीभिरानन्दकरः सुराणाम् ।

नाभ्येति रोगं न च शोकदुःखं या वायु नारी कुरुतेऽतभक्त्या ३१

इदं वसिष्ठेन पुराजुर्नेन कृतं कुवरेण पुरन्दरेण ।

यत्कौर्तेननाप्यखिलानि नाशमायानि पापानि न संशयोऽस्ति ३२

इत पठति शृणोति वा य इत्थं रविशयनं पुरुहुतवल्गभः स्यात् ।

अपि नरकगतान् पितृनशेषानपि द्विविधानयतीह यः करोति ३३

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच । कृष्णाष्टमीमध्ये वस्ये सर्वपापप्रणाशिषीम् ।

शान्तिमुक्तिश्च भवति जयः पुंसां विशेषतः ॥ १ ॥

शङ्करं मार्गशिरसि शम्भुं पौषेऽभपूजयेत् ।

माघे महेश्वरं देवं महादेवञ्च फाल्गुने ॥ २ ॥

स्थाणुं चैत्रे शिवं तद्वहेशाखे त्वर्चयेन्नरः ।

ज्यैष्ठ्ये पशुपातं चार्चिदाषाढे उपमर्चयेत् ॥ ३ ॥

पूजयेत् श्रावणे शर्वं नभस्येत्प्रम्वकं तथा ।

हरमाश्वयुजे मासि तथेशानञ्च कार्तिके ॥ ४ ॥

कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शक्तः सम्पूजयेद् द्विजान् ।

संप्राश्य गोमूत्र ममांसमन्नमक्षारमष्टावथ विंशतिञ्च ।

यासान् पयः सर्पियुतानुपोपत्र भुक्ते तिहासं शृण्वान् मुहूर्त्तम् ११ ।

कदम्बनीलोत्पलकतकानि जातोमरोजं शतपत्रिका च ।

अम्लानकुञ्जान्यथ सिन्दुवारं पृष्णं पुनर्नारद ! मल्लिकायाः ।

शुभ्रञ्च विष्णोः करवीरपृष्णं श्रीचम्पकं चन्द्रममः प्रदेयम् ॥१६॥

श्रावणादिषु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा ।

यस्मिन् मासे व्रतादिः स्यात्तत् पृष्णैरर्चयेद्हरिम् ॥ १७ ॥

एवं संवत्सरं यावदुपास्य विधिवन्नरः ।

व्रतान्ते शयनं दद्यात् दर्पणोपस्करान्वितम् ॥ १८ ॥

रोहिणो चन्द्रमिथुनं कारयित्वाथ काञ्चनम् ।

चन्द्रः षडङ्गलः कार्यो रोहिणो चतुरङ्गला ॥ १९ ॥

मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम् ।

क्षीरकुम्भोपरि पुनः कांस्यपात्राक्षतान्वितम् ।

दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे शालीक्षुफलसंयुतम् ॥ २० ॥

श्वेतामथ सुवर्णासयां खुरैरीष्यैः समन्विताम् ।

सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शङ्खं च शोभनम् ॥ २१ ॥

भूपणौर्ध्वजदाम्पत्यमलङ्कृत्य गुणान्वितम् ।

चन्द्रोऽयं द्विजरूपिण सभार्य्य इति कल्पयेत् ॥ २२ ॥

यथा न रोहिणो कृष्णशय्यां सन्त्यजत्र गच्छति ।

सोमरूपस्य ते तद्वन्ममाभेदोऽस्तु भृतिभिः ॥२३॥

यथा त्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः ।

भुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्त्वयि चन्द्रास्तु मे सदा ॥ २४ ॥

इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानघ ! ।

रूपारोग्यायुषा मेतद्विधायकमनुत्तमम् ॥ २५ ॥

इदमेव पितृणां च सर्वदा वल्लभं मुने ! ।
 तैर्लोक्याधिपतिर्भूत्वा सप्तकल्पगतत्रयम् ।
 चन्द्रलोकमवाप्नोति विशुद्धं भूत्वा तु मुच्यते ॥२६॥
 नारौ वा रोहिणी चन्द्रग्रयनं या समाचरेत् ।
 साऽपि तत्फलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥२७॥
 इति पठति शृणोति वा य इत्थं
 मधुमयनार्चनमिन्दुकीर्तनेन नित्यम् ।
 मतिमपि च ददाति सोऽपि गौरि
 भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः ॥ २८ ॥

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सप्त उवाच । जलाग्रयगतं विशुभुवाच रविनन्दनः ।

तडागारामकूपानां वापीषु नलिनीषु च ॥ १ ॥

विधिं पृच्छामि देवेग ! देवतायतनेषु च ।

के तत्र चत्विर्जोनाथ ! विदीवा कौटुमी भवेत् ॥ २ ॥

दक्षिणावलयः कालः स्थानमाचार्य्येव च ।

द्रव्याणि कानि शस्तानि सर्वमाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ३ ॥

सत्य उवाच । शृणु राजस्रहावाही ! तडागादिषु यो विधिः ।

पुराणेष्वितिहासोऽयं पठ्यते वेदवादिभिः ॥ ४ ॥

प्राप्य पक्षं शुभं शक्तमतीति चोत्तरायणे ।

पुण्येऽङ्गि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५ ॥

प्रागुदक्प्रवसे देशे तडागस्य समीपतः ।

चतुर्हस्तां शुभां वेदिं चतुरस्रां चतुर्मुखाम् ॥ ६ ॥

तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ।

वेदप्राथ परिती गतारत्निमाहास्ति मेखलाः ॥ ७ ॥

नव सप्ताथ वा पञ्च नातिरिक्त्वा नृपात्मजः ।
 वितस्त्रिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गलिविस्तृता ॥ १८ ॥
 गर्ताश्चतस्रः शस्ताः स्युस्त्रिपर्वोच्छ्रितमेखलाः ।
 सर्वतस्तु सवर्णाः सुप्रः पताकाध्वजसंयुताः ॥ ९ ॥
 अश्वत्थादुस्वरत्नवटशाखाकृतानि तु ।
 मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाारखेतानि कारयेत् ॥ १० ॥
 शुभान्ताष्ट हीतारो द्वारपाला स्तथाष्ट वै ।
 अष्टौ तु जापकाः कार्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ११ ॥
 मन्त्रेण चण्डमूर्त्तिं मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः ।
 कुलगौलममायुक्तः पुरोधः स्याद्द्विजोत्तमः ॥ १२ ॥
 प्रतिगर्भेषु कलशा यज्ञोपकरणानि च ।
 व्यञ्जनञ्चामरं शुभ्रे ताम्रपात्रे सुविस्तृतं ॥ १३ ॥
 ततस्त्वनैकवर्णाः स्य यश्रवः प्रतिदैवतम् ।
 आचार्यैः प्रक्षिपेद्भूमावनुमन्त्र्य विचक्षणः ॥ १४ ॥
 चप्ररत्नभात्रो यूपः स्यात् चीरवृत्तविनिर्मितः ।
 यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥ १५ ॥
 हेमालङ्कारिणः कार्याः पञ्चविंशति ऋत्विजः ।
 कुरण्डलानि च हेमानि केशुरकटकानि च ॥ १६ ॥
 तशाह्वलयः पवित्राणि दामांसि विविधानि च ।
 यज्ञयेत्तु समं कर्त्तुं आचार्यैः द्विगुणं पुनः ।
 दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चापयत् प्रियम् ॥ १७ ॥
 सोवर्णकुम्भमकरो राजतो मत्स्यदुन्दुभी ।
 ताम्नी कुलीरमण्डूकावायसः शिशुमारकः ।
 एवमासाद्य तत्सर्वमादाविव विगाम्यते ॥ १८ ॥

शुक्लमान्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 सर्वोषध्युदके स्नानं स्नापितो वेदपारगैः ॥ १६ ॥
 यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 पश्चिमं द्वारमासाद्य प्रविशेत्यागमण्डपम् ॥ २० ॥
 ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निम्ननेन च ।
 अन्नमा मण्डलं कुर्यात् पञ्चवर्षेण तत्त्वदित् ॥ २१ ॥
 षोडशारक्ततश्चक्रं पद्मगर्भं चतुर्मुखम् ।
 चतुरस्रञ्च परितो वृत्तं मध्ये सुशीभनम् ॥ २२ ॥
 वेद्याथोपरि तत् कृत्वा ग्रहान् लोकापतींस्ततः ।
 सन्धिमन्त्रतः सर्वान् प्रतिदिक्षु विचक्षणः ॥ २३ ॥
 कर्मादि स्थापयेन्मध्ये वारुण्यां मन्त्रमाश्रितः ।
 ब्रह्माणञ्च शिवं विष्णुं तत्रैव स्थापयेद् बुधः ॥ २४ ॥
 विनायकञ्च विन्यस्य ममलामम्बिकां तथा ।
 शाल्वश्रीं सर्वलोकानां स्यात्पामं न्यसेत्ततः ॥ २५ ॥
 पुष्यभक्ष्यफलैर्युक्तमिव कृत्वाधिवासनम् ।
 कुम्भान् सजलगर्भोस्तान् वासीभिः परिवेष्टयेत् ॥ २६ ॥
 पुष्यगन्धैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।
 पठध्वमिति तान् ब्रूयादाचार्यस्त्वभिपूजयेत् ॥ २७ ॥
 ब्रह्मची पूर्वतः स्थापयौ दक्षिणेन यजुर्विदौ ।
 सामगौ पश्चिमे तद्दत्तरेण त्वथर्वणौ ॥ २८ ॥
 उदङ्मुखो दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् ।
 यजध्वमिति तान् ब्रूयाद् हीनिकान् पुनरेव तु ॥ २९ ॥
 अन्कष्टान् मन्त्रजापेन विष्टध्वमिति जापकान् ।
 एवमादिश्य तान् सर्वान् पर्युक्ष्याग्निं स मन्त्रवित् ॥ ३० ॥

जुहुयाद्धारुणैर्मन्त्रै राज्यं च समिभस्तथा ।
 ऋत्विग्भिश्चाथ हीतथ्यं वारुणैरेव सर्वतः ॥ ३१ ॥
 ग्रहेभ्यो विधिवद् हुत्वा तथेन्द्रायेभ्यराय च ।
 मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विष्वकर्मणे ॥ ३२ ॥
 रात्रिसूक्तञ्च रौद्रञ्च पावमानं सुमङ्गलम् ।
 जपेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बह्वृचाः पृथक् ॥ ३३ ॥
 शाकं रौद्रञ्च सौम्यं च कृष्णण्डं जातवेदसम् ।
 सौरसूक्तं जपेन्मन्त्रं दक्षिणेन यजुर्विदः ॥ ३४ ॥
 वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहिताम् ।
 शैशवं पञ्च निधनं गायत्रं जैष्ठमाम च ॥ ३५ ॥
 वामदेव्यं बृहत्साम रौरवं सरथन्तरम् ।
 गवां व्रतं च काण्वञ्च रत्नीप्तं वयसस्तथा ।
 गायेयुः सामगा राजन् ! पश्चिमं द्वारमाश्रिताः ॥ ३६ ॥
 अथर्वणाद्योत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं तथा ।
 जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरुणं प्रभुम् ॥ ३७ ॥
 पूर्वोत्तरभित्तौ रात्रावेवं कृत्वाधिवासनम् ।
 गजाश्वरथ्यावल्मीकात् मङ्गमाद्दगोकुलात् ।
 मृदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेत्स्वरात्तथा ॥ ३८ ॥
 रोचनाञ्च समिद्धार्थां गन्धं गुग्गुलमेव च ।
 स्रपनं तस्य कर्तव्यं पञ्चभङ्गसमन्वितम् ॥ ३९ ॥
 प्रत्येकन्तु महामन्त्रैर्गन्धं कृत्वा विश्रानतः ।
 एवं क्षपातिवाह्याश्च विधियुक्तेन कर्मणा ॥ ४० ॥
 ततः प्रभाते विमले सञ्जातेऽथ शतं गवाम् ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टषष्टिस्र वा पुनः ।

पञ्चाशद्वाथ षट्त्रिंशत् पञ्चविंशति रप्यथ ॥ ४२ ॥
 ततः साम्बत्सरप्रोक्ते शुभे लग्ने सुशोभने ।
 वेदशब्दैश्च गान्धर्वैर्वाद्यैश्च विविधैः पुनः ॥ ४२ ॥
 कनकालङ्कृतां कृत्वा जले गामवतारयेत् ।
 सामगाथ च सा देया ब्राह्मणाय विशाम्पते ! ॥ ४६ ॥
 पात्रीमादाय सौवर्णीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ।
 ततो निक्षिप्य मकरमहस्यादींश्चैव सर्वगः ।
 धृतां चतुर्विधैर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ४४ ॥
 महानदीजलोपेतां दध्यक्षतसमन्विताम् ।
 उत्तराभिमुखीं धेनुं जलमध्ये तु कारयेत् ॥ ४५ ॥
 आथर्वणेन संस्त्रातां पुनर्मामित्यथिति च ।
 आपोद्दिष्टेति मन्त्रेण चिन्मागत्य च मण्डलम् ॥ ४६ ॥
 पूजयित्वा सरस्तत्र बलिं दद्यात् समन्ततः ।
 पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः ! ॥ ४७ ॥
 चतुर्थी कर्म कर्तव्यं देया तत्रापि शक्तितः ।
 दक्षिणा राजशार्दूल ! वरुणश्चापनं ततः ॥ ४८ ॥
 कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च ।
 ऋत्विग्भ्यस्तु समं दत्त्वा मण्डपं विभजेत् पुनः ।
 हेमपालीञ्च शय्याञ्च स्थापकाय निवेदयेत् ॥ ४९ ॥
 ततः सहस्रं विप्राणामथ वाष्टशतं तथा ।
 भोजनीयं यथाशक्ति पञ्चाशद्वाथ विंशतिः ।
 एवमेषु पुराणेषु तडागविधिरुच्यते ॥ ५० ॥
 कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च ।
 एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव ॥ ५१ ॥

मन्त्रतस्तु विशेषः स्वात् प्रसादोद्यानभूमिषु ।

अथस्वशक्तावर्धनं विधिर्दृष्टः स्वयम्भुवा ।

अस्त्रेषु कार्मिवत् कृत्वा विद्यायाऽऽहते नृणाम् ॥५२॥

प्रावृट्काले स्थिते तीये ह्यग्निष्टोमफलं क्षतम् ।

शरत्काले स्थितं यत् स्यात् तदुक्तफलदायकम् ।

वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्ते शिशिरे स्थितम् ॥ ५३॥

अश्वमेधसमं प्राहु वसन्तसमये स्थितम् ।

शोभेऽपि तत् स्थितन्तोयं राजसूयाद्विशिष्यते ॥ ५४ ॥

एतान्महाराज ! विशेषधर्मान् करोति योऽप्यागभशुहबुद्धिः ।

स याति रुद्रालमाय पूतः कल्पाननेकान् दिवि मोदते च ॥५५॥

अनेकलोकान् समहत्तमादीन् भुक्त्वा परार्द्धद्वयमङ्गनाभिः ।

सहैव विष्णोः परमम्पदं यत् प्राप्नोति तद्यागफलेन भूयः ॥५६॥

अथोनषष्टिततमोऽध्यायः ।

ऋषय उचुः । पादपानां विधिं स्तुत ! यथावद्विस्तराहद ।

विधिना केन कर्तव्यं पादपोद्यापनं बुधैः ।

ये च लोकाः स्मृतास्ते षान्तानिदानीं वदस्व नः ॥१॥

स्तुत उवाच । पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु ।

तद्भागविधिवत् सर्वमासाद्य जगदीश्वर ! ॥ २ ॥

ऋत्विङ्मण्डपसम्भारयाचार्यश्चैव तद्विधुः ।

पूजयेत् ब्राह्मणांस्तद्वहे मवस्त्रानुलेपनैः ॥ ३ ॥

सर्वीषधुदकैः सिक्तान् पिष्टातकविभूषितान् ।

दृक्षान्मात्सर्यरुक्त्वान् वासोभि रभिवेष्टयेत् ॥४॥

सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् ।

अन्नञ्चापि दातव्यं तद्वद्विमशलाकया ॥ ५ ॥
 फलानि सम चाष्टौ वा कालधीतानि कारयेत् ।
 प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यान्तान्यधिवासयेत् ॥ ६ ॥
 धूपोऽत्र गुग्गुलुः श्रेष्ठः ताम्रपात्रैरधिष्ठितान् ।
 सर्वान्धान्यस्थितान् कृत्वा वस्त्रगन्धानुलेपनैः ॥ ७ ॥
 कुम्भान् सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेश्वर ! ।
 सहिरण्यानशेषांस्तान् कृत्वा बलिनिवेदनम् ॥ ८ ॥
 यथास्वं लोकपालानामिन्द्रादीनां त्रिशेषतः ।
 वनस्पतेश्च विद्वद्भिर्होमः कार्योद्दिजातिभिः ॥ ९ ॥
 ततः शक्ताम्बरधरां सौवर्णकृतभूषणाम् ।
 सकांस्यदीहां सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम् ।
 पयस्विनीं वृक्षमध्यादुत्सृजेत् गामुदङ्मुखीम् ॥ १० ॥
 ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः ।
 ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैरभितस्तथा ।
 तैरेव कुम्भैः स्नपनं कुर्यात् ब्राह्मण्यपुङ्गवः ॥ ११ ॥
 स्नातः शक्ताम्बरस्तद्व्यजमानोऽभिपूजयेत् ।
 गोभिर्विभक्ततः सर्वान् ऋत्विजस्तान् समाहितः ॥ १२ ॥
 हेमसूत्रैः सकटकैरङ्गुलीयपवित्रकैः ।
 वासाभिः शयनोयैश्च तथोपस्कारपादुकैः ।
 क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयम् ॥ १३ ॥
 होमश्च सर्षपैः कार्यो यवैः कृष्णतिलैस्तथा ।
 पलाशसमिधः शशाङ्कतुर्थेऽङ्गि तथोत्सवः ।
 दक्षिणा च पुनस्तद्वदेया तत्रापि शक्तिः ॥ १४ ॥
 यद्यदिष्टतमं किञ्चित् तत्तत् दद्यादमत्सरौ ।

आचार्ये द्विगुणं दद्यात्पण्डितस्य विसर्जयेत् ॥ १५ ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् वृक्षोक्तवन् बुधः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति फलज्ञानम्यमश्रुते ॥ १६ ॥
 यश्चैकमपि राजेन्द्र ! वृक्षं संस्थापयेन्नरः ।
 सोऽपि स्वर्गं वसेद्राजन् ! यावदिन्द्रायुततयम् ॥ १७ ॥
 भूतान् भव्याश्च मनुजांस्तारयेद्द्रुमसंमितान् ।
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १८ ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं यावयेद्वापि मानवः ।
 सोऽपि संपूजितो देवैर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ १९ ॥

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् ।
 सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदोत्रिदुः ॥ १ ॥
 पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवःस्वर्महादिषु ।
 सौभाग्यं सर्वभूताना मेकस्थमभवत्तदा ।
 वैकुण्ठं स्वर्गमासाद्य विष्णोर्वृक्षस्त्रलम्बितम् ॥ २ ॥
 ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ! ।
 अहङ्काराहते लोके प्रधानपुरुषान्विते ॥ ३ ॥
 स्पर्धायाश्च प्रवृत्तायां कमलासनकण्वयोः ।
 लिङ्गाकारा समुद्भूता ब्रह्मेर्वालातिभीषणा ।
 तथाभितप्तस्य हरिर्वससम्पद्भिःसृतम् ॥ ४ ॥
 वक्षस्यस्तं समान्नित्यं विष्णोः सौभाग्यमास्थितम् ।
 रसरूपमन्तते यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥ ५ ॥
 उत्तममन्तरिक्षे तद्ग्रहपुत्रेण धीमता ।

दक्षेण पीतमात्रन्तद्रूपलावण्यकारकम् ॥ ६ ॥

बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।

शेषं वदपतद्भूमावष्टधा समञ्जसत ॥ ७ ॥

ततो जनानां सञ्जाताः सप्त सौभाग्यदायकाः ।

इक्ष्वो रसराराजश्च निष्पावाजात्रिधान्यकम् ॥ ८ ॥

विकारवञ्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा ।

लवणं चाष्टमन्तदत् सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥ ९ ॥

पीतं यत् ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा पुनः ।

दुहिता साभवत्तस्य या सतीत्यभिधीयते ॥ १० ॥

लोकानतीत्य लालित्यात् ललिता तेन चोच्यते ।

तै लोकासुन्दरीमेनामुपयेमे पिनाकष्टक् ॥ ११ ॥

या देवी सौभाग्यमयी भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।

तामाराध्य पुमान् भक्त्या नारी वा किञ्च विन्दति ॥१२॥

मनुरुवाच । कथमाराधनं तस्यां जगद्वात्रया जनार्दन ! ।

तद्विधानं जगन्नाथ ! तत् सर्वञ्च वदस्व मे ॥ १३ ॥

मन्त्र उवाच । वसन्तमाममासाद्य तृतीयायां जनप्रिय ! ।

शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने तिलैः ज्ञानं समाचरेत् ॥ १४ ॥

तस्मिन्निहनि सा देवी किल विष्णात्मना सती ।

पाणिप्रदक्षिणकैर्मन्त्रै रवसद्वरवर्णिनी ॥ १५ ॥

तथा सहैव देव्यां तृतीयायामयार्चयेत् ।

कक्षैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपनैर्वेदप्रसंयुतैः ॥ १६ ॥

प्रतिमां पञ्चमव्ये नक्षत्रा गन्धोदकेन तु ।

स्नापयित्वा चैत् श्रीरौमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥ १७ ॥

नमोऽस्य पाटलायै तु पांदी देव्याः शिवस्य तु ।
 शिवायेति च संकीर्त्य जम्बायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥ १८ ॥
 त्रिगुणायैति रुद्राय भवान्यै जङ्घयोर्युग्मम् ।
 शिवां रुद्रे श्वरायै च विजयायेति जातुनी ।
 सङ्कीर्त्य हरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ॥ १९ ॥
 ईशायै च कटिं देव्याः शङ्करायेति शङ्करम् ।
 कुचिद्वयञ्च कौटव्यै शूलिने शूलपाणये ॥ २० ॥
 मङ्गलायै नमस्तभ्यसुदरं चाभि पूजयेत् ।
 सर्वान्क्षने नमो रुद्रमोशान्यै च कुचद्वयम् ॥ २१ ॥
 शिवं वेदात्मने तद्दद्रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् ।
 त्रिपुरघ्नाय विश्वेगमनन्तायै करद्वयम् ॥ २२ ॥
 त्रिलोचनाय च हरं बाहुकालानलप्रिये ।
 सौभाग्यभवनायेति भृषणानि सदार्चयेत् ।
 स्वाहा स्वधायै च मुखमोश्वरायेति शूलिनम् ॥ २३ ॥
 अर्गोकमधुवासिन्यै पूज्या वोष्ठौ च मृतिर्दी ।
 स्थान्त्वे तु हरं तद्दडास्यं चन्द्रमुखप्रिये ॥ २४ ॥
 नमोऽर्द्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकाम् ।
 नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भ्रुवौ ॥ २५ ॥
 शर्वाय पुरहन्तारं वा सव्यैतु तथालकान् ।
 नमः त्रीकण्ठनाथायै शिवकेशांस्ततोऽर्चयेत् ।
 भौभोगसमरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २६ ॥
 शिवमभ्यर्च्यविधिवत्सौभाग्याष्टकमद्यतः ।
 स्थापयेद् दृष्टनिष्ठात्रकुबुजश्चौरजीरकान् ॥ २७ ॥
 रसराजञ्च सवणं कस्तुम्बं च मथाष्टकम् ।

दत्तं सीभाग्यमित्यक्तात् सीभागप्राष्टकमित्यतः ॥२८॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुनः ।
 रात्रौ शृङ्गोदकं प्राश्य तदद् भूमावरिन्दम् ! ॥२९॥
 पुनः प्रभाते तु तथा कृतस्नानजपः शुचिः ।
 संपूजा द्विजदाम्पत्यं वस्त्रमाभ्यविभूषणैः ॥ ३० ॥
 मौभागप्राष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् ।
 प्रीयता मत्त ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३१ ॥
 एवं सम्बत्सरं यावत्तृतीयार्या सदामनी ! ।
 कर्त्तव्यं विधिवद् भक्त्या सर्वसौभाग्यमीप्सुभिः ॥३२॥
 प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयन्निबोध मे ।
 शृङ्गोदकञ्चैत्रमासे वैशाखे गोमयं पुनः ॥ ३३ ॥
 जेष्ठे मन्दारकुसुमं विल्वपत्रं शुचैः स्मृतम् ।
 श्रावणे दधि सम्प्राश्यं नभस्ये च कुशोदकम् ।
 क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाजप्रकम् ।
 मार्गे मासे तु गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद् धृतम् ॥ ३४ ॥
 माघे कृष्णतिलं तदद् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने ।
 ललिता विजया भद्रा भवानौ कुमुदा शिवा ॥ ३६ ॥
 वासुदेवौ तथा गौरी मङ्गला कमला सती ।
 उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥३७॥
 मल्लिकाशोककमलं कदम्बोत्पलमालतीः ।
 कृञ्जकं करवीरञ्च वाणम ज्ञानकुङ्कुमम् ॥ ३८ ॥
 सिन्दुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् ।
 जपाकुसुम्भकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥ ३९ ॥
 यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्वदा ।

एवं सम्बन्धरं यावदुपोष्य विधिवन्धरः ॥ ४० ॥

स्त्रीभक्ता वा कुमारी वा शिवमभ्यर्च्य भक्तितः ।

व्रतान्ते शयनं दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ ४१ ॥

उभा महेश्वरं हैमं वृषभश्च गवा सह ।

स्यापयित्वाथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ४२ ॥

अन्यान्यपि यथाशक्त्या मिथुनान्यम्बरादिभिः ।

धान्यालक्ष्मणरगोदानैरभ्यर्च्येन्नसक्षयैः ।

विश्रान्तास्तु रक्षितः पूजयेत् गतविक्रयः ॥ ४३ ॥

एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतम् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति पदमत्यन्तमश्रुते ।

फलस्यै कस्य त्वागिन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ ४४ ॥

य इच्छन् कीर्तिमाप्नोति प्रतिमासं नराधिपः ।

सौभाग्यारोग्यरूपामुर्वेत्सासङ्कारभुषणैः ।

न विदुस्त्रै भवेद्भ्राजन् ! नवाम्, दशतत्रयम् ॥ ४५ ॥

यस्तु हादंश्च व्रतार्थि सौभाग्यशयनव्रतम् ।

करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनैःसरैः ।

पूज्यमानो वसेत् सम्यक् यावत्कस्यायुतत्रयम् ॥ ४६ ॥

नारी वा कुर्वते वापि कुमारी वा नरेश्वर ! ।

सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहसाक्षिता ॥ ४७ ॥

शुश्रूषयात्सुमिः शैव प्रदद्यादथ वा मतिम् ।

सोऽपि विदग्धरो भुत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥ ४८ ॥

इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं शतधनुषा कृतमौर्यसुतना च ।

कृतमथ वरुणेन नन्दिना वा किञ्च जननात्ततो यदुद्धवः स्यात् ४९

अथ षष्टितमोऽध्यायः ।

सागर उवाच । भृलुकीऽथ भुवर्लीकः स्वर्लीकीऽथ महर्जनः ।

तपः सत्यञ्च सप्तैते देवलोकाः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥

पर्यायेण तु सर्वेषामधिपत्यं कथं भवेत् ।

द्रुह लोके शुभं रूपमायुः सौभाग्यमेव च ।

लक्ष्मीश्च विपुला नाथ ! कथं स्यात् पुरसूदन ! ॥ २ ॥

पुरा हुताशनः साहं मारुतेन महीतली ।

आदिष्टः पुरुहतेन विनाशाय सुरद्विषाम् ॥ ३ ॥

निर्दग्धेषु ततस्तेन दानवेषु सहस्रशः ।

तारकः कमलाक्षश्च कालदंष्ट्रः परावसुः ।

विरोचनश्च संग्रामादपलायंरूपोधन ! ॥ ४ ॥

अम्भः सामुद्रमाविश्य सन्निवेशमकुर्वत ।

अशक्या इति तेऽप्यग्निमारुताभ्या मुपेक्षिताः ॥ ५ ॥

ततः प्रभृति ते देवान् मनुष्यान् सह अङ्गमान् ।

संपीड्य च मुनीन् सर्वान् प्रविशन्ति पुनर्जलम् ॥ ६ ॥

एवं वर्षसहस्राणि वीराः पञ्च च सप्त च ।

जलदुर्गबलादमङ्गान् ! पीडयन्ति अगन्तव्यम् ॥ ७ ॥

ततः परमथोवह्निमारुतावमराधिपः ।

आदिदेश्चिरादम्बु, निधिरेष विशोष्यताम् ॥ ८ ॥

यस्मादस्यद्विषामेष शरणं वरुणालयः ।

तस्माद्भवद्गामदीव क्षयमेष प्रणोयताम् ॥ ९ ॥

तावूचतुस्ततः शक्रमुभौ शम्बरसूदनम् ।

अधर्मं एष देवेन्द्र ! सागरस्य विनाशनम् ॥ १० ॥

यस्माज्जीवनिका यस्य महतः संचयो भवेत् ।

तस्मान्न पापमद्यावाङ्गरवावः परन्दर ! ॥ ११ ॥

अथ बीजममाने ऽपि जीवकोटिशतानि च ।
 निवसन्ति सुरत्रेष्ठ ! स कथं नाशमर्हति ॥ १२ ॥
 एवमुक्त्वा सुरेन्द्रस्तु कीपात् संरक्तलोचनः ।
 उवाचेदं वक्षीरोमान्निर्दहन्निव पावकम् ॥ १३ ॥
 न धर्माधर्मसंयोगं प्राप्नुवन्त्वमराः क्वचित् ।
 भवतस्तु विशेषेण माहात्म्यप्राप्तितिष्ठति ॥ १४ ॥
 महाशालङ्कनं यस्मान्मारुतेन समन्वया ।
 मुनिव्रतमहिंसादि परिगृह्य त्वया कृतम् ।
 धर्मार्थशास्त्ररहितं शत्रुं प्रति विभावसो ! ॥ १५ ॥
 तस्मादेकेन वपुषा मुनिरूपेण मानुषे ।
 मारुतेन समं लोके तव जन्म भविष्यति ॥ १६ ॥
 वदा च मानुषत्वे ऽपि त्वयागस्त्येन शोषितः ।
 भविष्यत्युद्धिवर्द्धे ! तदा देवत्वमाप्स्यसि ॥ १७ ॥
 इतीन्द्रशापात् पतितो तत्क्षणात्तौ महीतले ।
 अवासावेकदेहेन कुन्धाञ्जल तपोधन ! ॥ १८ ॥
 मित्रावरुणयोर्वीर्याहसिष्ठस्यानुजोऽभवत् ।
 अगस्त्य इत्यग्रतपाः सम्बभूव पुनर्मुनिः ॥ १९ ॥
 नारद उवाच । सम्भूतः स कथं भ्राता वसिष्ठस्याभवन्मुनिः
 कथञ्च मित्रावरुणौ पितरावस्य तौ कृतौ ।
 जन्मकुन्धादगस्त्यस्य कथं स्यात् पुरस्तदन ! ॥ २० ॥
 ईश्वर उवाच । पुरा पुराचपुत्रवः कदाचिद् गन्धमादने ।
 मृत्वा धर्मकृतौ विष्णुश्च चार विदुलन्तपः ॥ २१ ॥
 तपसा तस्य भीतेन विघ्नार्थं प्रेषिताबुधौ ।
 शक्ते च साधवान्जावपरोगणसंयुतौ ॥ २२ ॥

तदा तद्गीतवाक्येन नाङ्गरागादिना हरिः ।
 न काममाधवाभ्याश्च विषयान् प्रतिबुद्धुभे ॥ २३ ॥
 तदा काममधुस्त्रीणां विषादमगमद्गणः ।
 संक्षोभाय ततस्तेषां स्त्रीरुदेशान्नराग्रजः ।
 नारीमुत्पादयामास तै लोक्मज्जनमोहिनीम् ॥ २४ ॥
 संक्षुब्धास्तु तथा देवास्तौ तु देववरावुभौ ।
 अप्सरोभिः समक्षं हि देवानामन्नवीडरिः ॥ २५ ॥
 अप्सरा इति सामान्यादेवानामन्नवीडरिः ।
 उर्वशीति च नाम्नीयं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ २६ ॥
 ततः कामयमानेन मित्रेणाह्वयं सोर्वशी ।
 उक्ता मां रमयस्वैति वाढमिष्यन्नवीत्तु सा ॥ २७ ॥
 गच्छन्ती चाबरं तद्वत् स्तोकमिन्दोवरेक्षणा ।
 वरुणेन धृता पश्चात् वरुणं नाभ्यनन्दत ॥ २८ ॥
 मित्रेणाहं वृता पूर्वमद्य भार्या न ते विभो ! ।
 उवाच वरुणश्चित्तं मयि सञ्चस्य गम्यताम् ॥ २९ ॥
 गतायां वाढमित्युक्ता मित्रः शापमदात्तदा ।
 तस्यै मानुषलोके त्वं गच्छ सोमसुतात्मजम् ॥ ३० ॥
 भजस्विति यतोवेश्या धर्मं एष त्वया कृतः ।
 जज्ञकुम्भे ततो वीर्यं मित्रेण वरुणेन च ।
 प्रक्षिप्तं मयसञ्जातौ हावेव मुनिसत्तमौ ॥ ३१ ॥
 निमिर्नाम सह स्त्रीभिः पुरा द्यूतमदोष्यत ।
 तत्रान्तरे म्याजगाम वसिष्ठो ब्रह्मसम्भवः ॥ ३२ ॥
 तस्य पूजामकुर्वन्तं शशाप समुनिर्दृपम् ।
 विद्दिहृष्वं भवस्वैति ततस्तेनाप्यमौ मुनिः ॥ ३३ ॥

अन्योऽप्यथापाञ्च तयोर्विगते इव चेतसी ।

जग्मतुः शापमानाय ब्रह्माणं जगतः पतिम् ॥ २४ ॥

अथ ब्रह्माणं आदेशाङ्गीचनेष्ववसन्निभिः ।

निमेषाः स्युश्च लोकानां तद्विश्रामाय नारद ! ॥ २५ ॥

वसिष्ठोऽप्यभवत्तस्मिन् जलकुम्भे च पूर्ववत् ।

ततः स्त्री तस्यतुर्बाहुः साञ्चसूक्तकमण्डलुः ।

अगस्त्य इति शान्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः ॥ २६ ॥

मलयस्यैकदेशे तु वैखानसविधानतः ।

सभार्यः संवृतो निप्रैक्षपञ्चमे सुदुखरम् ॥ २७ ॥

ततः कालेन महता तारकादतिपीडितम् ।

जगद्दीक्ष्य स कोपेन पीतवाग्बरणालयम् ॥ २८ ॥

ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः शङ्करादयः ।

ब्रह्मा विश्णुश्च भगवान् वरदानाय जग्मतुः ।

वरं वृणोष्व भद्रन्ने यदभीष्टञ्च वै मुने ! ॥ २९ ॥

अगस्त्य उवाच । यावद् ब्रह्मसहस्राणां पञ्चविंशतिकोटयः ।

वैमानिको भविष्यामि दक्षिणाचलवर्त्मनि ॥ ४० ॥

महिमानोदये कुर्याद्यः कथित् पूजनं मम ।

स सप्तलोकाधिपतिः पर्यायेण भविष्यति ॥ ४१ ॥

ईश्वर उवाच । एवमस्त्विति तेऽप्युक्त्वा जग्मुर्देवा वधागतम् ।

तस्मादर्घ्वः प्रदातव्यो ह्यगस्त्यस्य सदा बुधैः ॥ ४२ ॥

नारद उवाच । कथमर्घ्वप्रदानन्तु कर्तव्यं तस्व वै विभो ! ।

विधानं यद्गस्त्यस्य पूजने तद्वदध मे ॥ ४३ ॥

ईश्वर उवाच । प्रत्नूप्रसमये विद्वान् कुर्यादस्वीदये निशि ।

स्नानं शक्तितिलैस्तद्वत् शक्तमान्याम्बरो गृही ॥ ४४ ॥

स्त्रापथेदन्नं कुम्भं मास्यवस्त्रविभूषितम् ।

पञ्चरत्नसमयुक्तं हृतपात्रसमन्वितम् ॥ ४५ ॥

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमेवाद्यतबाहुदृच्छम् ।

चतुर्मुखं कुम्भमुखे निधाय धाम्यानि सप्तान्धरसंयुतानि ॥ ४६ ॥

सकांस्यपात्राद्यतशक्तियुक्तं मन्त्रेण दद्यात् इन्द्रपुङ्गवाय ।

उत्क्षिप्य सन्धोदरदौर्घवाहु मन्त्रचेत्स यमद्विष्टमुखः सन् ४७

श्वेताश्च दद्याद्गदि शक्तिरस्ति रौप्यैः सुवैर्ह्येवमुखीं सवत्सा

धनुं नरः क्षीरवतीं प्रणम्य सवत्सवष्टाभरणां क्षिजाय ॥ ४८ ॥

आसप्तरात्रोदयमेतदस्य दातव्य मेतत् सकलं नरेण ।

यावत्समाः सप्तदशाय वास्युरथोर्ध्वमपरत्र वदन्ति केचित् ॥ ४९ ॥

काशपुष्पप्रतीकाय । अग्निभाक्तसम्भव । ।

मित्रावहणयोः पुन । कुम्भयोनि । नमोऽस्तुति ।

प्रत्यङ्गु फलैर्यागमेवं कुर्वन्न सीदति ॥ ५० ॥

होमं कृत्वा ततः पश्चाद्दर्शयेन्मानवः फलम् ।

अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५१ ॥

इमं लोकं स प्राप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः ।

द्वितीयेन भुवर्लोकं स्वर्लोकश्च ततः परम् ॥ ५२ ॥

सप्तैव लोकानाप्राप्ति सप्तार्घ्यान् यः प्रयच्छति ।

यावदायुश्च यः कुर्व्यात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ५३ ॥

इह पठति अश्नोति वा य एतद्गुणमुनिप्रभवार्घ्यसंप्रदानम् ।

मतिमपि च ददाति सोऽपि विष्णोर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरीचैः ५४

अथैकषष्ठितमोऽध्यायः ।

मनुस्वाच । सौभाग्यारोग्यफलदमनुस्वाचयप्रकारकम् ।

भक्तिमुक्तिप्रदं देव ! तन्नो ब्रूहि जनार्दन ! ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । यदुमायाः पुरा देव ! उवाच पुरसूदनः ।
 कैलासशिखरासीनां देव्या पृष्टस्मदा किल ॥ २ ॥
 कथासु संप्रवृत्तासु धर्म्यासु ललितासु च ।
 तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ३ ॥
 ईश्वर उवाच । शृणुष्वावहिता देवि ! तथैवानन्तपुष्पकम् ।
 नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥ ४ ॥
 नभस्ये वायु वैशाखे पुष्यमार्गशिरस्य च ।
 शुक्लपक्षे तृतीयायां सुस्नातो गौरसर्षपैः ॥ ५ ॥
 गोरोचनं सगोमूतमुष्णं गोशुक्तं तथा ।
 दधिचन्दनसंमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ।
 सांभागरोगप्रदं यस्मात् सदा च ललिता प्रियम् ॥ ६ ॥
 प्रतिपक्षं तृतीयासु पुमानापीतवाससी ।
 धारयेद्य रक्तानि नारी चेद्य संयता ॥ ७ ॥
 विधवा धातु रक्तानि कुमारी शुक्लवाससी ।
 देवीं तु पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ।
 स्नापयेन्मधुना तद्वत् पुष्यगन्धोदकेन च ॥ ८ ॥
 पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलेर्नानाविधैरपि ।
 धान्यकाजाजिलवणैर्गुडक्षीरघृताम्बितैः ॥ ९ ॥
 शुक्लाक्षततिलैरर्थान्ततो देवीं सदार्चयेत् ।
 पादाद्यभ्यर्चनं कुर्यात् प्रतिपक्षं बराहमे । ॥ १० ॥
 बरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ नमः श्वित्यै ।
 अशोकायै नमो जङ्घे पार्वत्यै जानुनी तथा ॥ ११ ॥
 ऊरु मङ्गलकारिण्यै वामदक्ष्यै तथा कटिम् ।

पद्मोदरायै जठरमुरः कामत्रियै नमः ॥ १२ ॥
 क्रौरी सौभाग्यदायिन्यै बाह्यदरमुखं त्रियै ।
 मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः ॥ १३ ॥
 गौर्यै नमः स्तथा नासामुत्पलायै च लोचने ।
 तुष्यै खलाटमलकान् कात्यायिन्यै शिरःस्तथा ॥ १४ ॥
 नमो गौर्यै नमो धिष्यै नमः कात्थ्यै नमः त्रियै ।
 रन्ध्रायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ॥ १५ ॥
 एवं संपूज्य विधिवदपतः पद्ममालिखेत् ।
 मत्रैर्दादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन च कर्णिकम् ॥ १६ ॥
 पूर्वेषु विन्ध्यसेत्तैरीमपर्णाञ्च ततः परम् ।
 भवानीं दक्षिणे तद्दद्रुद्राणीञ्च ततः परम् ॥ १७ ॥
 विन्ध्यसेत् पश्चिमे सौम्यां सदां मदनवासिनोम् ।
 वायव्ये पाटला मुषामन्तरेषु ततोऽप्युमाम् ॥ १८ ॥
 मध्ये यथा स्वभासाङ्गामङ्गलां कुमुदां सतीम् ।
 रुद्रञ्च मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ।
 कुसुमैरक्षतैर्वाभिर्नमस्कारेषु विन्ध्यसेत् ॥ १९ ॥
 गीतमङ्गलनिर्घोषान् कारयित्वा सुवासिनीः ।
 पूजयेद्भक्तवासोभौरक्तमास्थानुलेपनैः ।
 सिन्दूरं ज्ञानवर्षञ्च तांसां शिरसि पातयेत् ॥ २० ॥
 सिन्दूरकुङ्कुमज्जानमतीवेष्टतमं यतः ।
 तद्योपदेष्टारमपि पूजयेद्यत्नतो गुरुम् ।
 न पूज्यन्ति गुरुदंल सर्वाज्जनाफलाः क्रियाः ॥ २१ ॥
 न भक्ष्ये पूजयेद् गौरी मुत्पलैरसितैः सदा ।
 बन्धुञ्जीवैराश्वयुजैः कार्तिके शतपत्रकैः ॥ २२ ॥

आतीपुष्पैर्मर्गशीर्षे पीषे पीतैः कुर्यात्करीः ।
 कुन्दक, कुमुदपुष्पैश्च देवीं माषे तु पूजयेत् ।
 सिन्द्वारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेद्दुमाम् ॥ २२ ॥
 चैत्रे तु मलिकाशोकैर्वैशाखे गन्धपाटलेः ।
 ज्येष्ठे कमलमन्दारै राषाढे च नवान्बुजैः ।
 कदम्बैरथ मालत्वा श्रावणे पूजयेत्सदा ॥ २४ ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिक्षिपिः कुशोदकम् ।
 विश्वपत्नार्कपुष्पञ्च यवान् गोशृङ्गवारि च ॥ २५ ॥
 पञ्चगव्यञ्च विश्वञ्च प्राशयेत् कमशतदा ।
 एतद्भाद्रपदाद्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥ २६ ॥
 प्रतिपद्यञ्च मिथुनं तृतीयायां वरानमे । ।
 पूजयित्वा च येऽङ्गत्वा वस्त्रमान्यानुलेपनैः ।
 पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियं कौसुम्भवामसी ॥ २७ ॥
 निष्पावाजात्रिलवणमिन्दुदण्डगुडान्वितम् ।
 तस्यै दद्यात् फलं पुष्पं सुवर्णोत्पलसंयुतम् ॥ २८ ॥
 यथा न देवि ! देवेशस्त्वं परित्यज्य गच्छति ।
 तथा मामुहराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २९ ॥
 कुमुदा विमलानन्ता भवानी च सुधा शिवा ।
 कलिता कमला गौरी सती रत्नाद्यं पार्वती ॥ ३० ॥
 नभस्वादिषु मासेषु प्रीयतामित्युद्दीरयेत् ।
 व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ३१ ॥
 मिथुनानि चतुर्विंशदश ह्ये च समर्चयेत् ।
 अष्टौ महवाप्यथ पुनश्चाशुमासं समर्चयेत् ॥ ३२ ॥
 पूर्वं दत्त्वा तु गुरवे शेषामभ्यर्चयत् सुधः ।

सत्त्वानन्त तृतीयेषा सदानन्फलप्रदां ॥ १३ ॥
 सर्वपापहरां देवि ! लोभाभ्यारीग्यवर्धिनीम् ।
 न चैनां वित्तशायिन कदाचिदपि लङ्घयेत् ।
 नरो वा यदि वा नारी वित्तशायिणात् पतत्यधः ॥ १४ ॥
 नार्भिष्यी स्रुतिकानकां कुमारी वाथ रीमिषी ।
 यद्यशुषा तदान्येन कारयेत् प्रयत्ना स्वयम् ॥ १५ ॥
 इमामनन्फलदां य दृतीयं समाचरेत् ।
 कल्पकोटिघृतं साद्यं शिवलोके महीयते ॥ १६ ॥
 वित्तहीनेऽपि कुरुते वर्षत्रयमुपोष्यैः ।
 पुष्यमन्त्रविधानेन सोऽपि तत् फलमाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 नारी वा कुरुते यातु कुमारी विधवाथ वा ।
 सापि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ॥ १८ ॥

इति पठति शृणोति वा य इत्यं गिरितनयाव्रतमिन्द्रवाससंस्थः ।
 मतिर्नपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिन्नरैश्च पूज्यः ॥ १९ ॥

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ।
 रत्नकलाशिनी मेतां पुराकल्प विदी विदुः ॥ १ ॥
 माघमासे तु संप्राप्ते तृतीयां कल्पपक्षतः ।
 प्रातर्गन्धेन पयसा तिलैः क्षीरं समाचरेत् ॥ २ ॥
 क्षापयेत्सुमधुना देवीं तथैवेन्दुरसेन च ।
 दक्षिणपद्मानि संपूज्य ततो घामानि पूजयेत् ॥ ३ ॥
 सखितार्थं नमो देव्यः पादौ सुसूक्तौ ततोऽर्चयेत् ।

जहासाहुं तथा शान्ते तत्रैवोदं त्रिये नमः ॥ ४ ॥
 मद्दालसायै तु कटिममलायै तत्रोदरम् ।
 स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च चन्द्रराम् ॥ ५ ॥
 भुजं भुजायं माधव्यै कमलायै मुखप्रिते ।
 भ्रूललाटे च चद्रायै मङ्गरायै तथासकान् ॥ ६ ॥
 मुकुटं विष्णुवासिन्यै शिरः कान्ठ्यै तत्रार्चयेत् ।
 मदनयै ललाटस्तु मीहनायै पुनर्भ्रुवौ ॥ ७ ॥
 नेत्रे चन्द्रार्चधारिण्यै तुभ्यै च चदनं पुनः ।
 उत्कृष्टिण्यै नमः कण्ठमन्त्रतायै नमः स्रवौ ॥ ८ ॥
 रश्मयै वामकुक्षिच विद्योकायै नमः कटिम् ।
 हृदयं मन्मथाधिष्ठेत्र पाटलायै तत्रोदरम् ॥ ९ ॥
 कटिं सुरतवासिन्यै तथीदृशम्यकप्रिये ।।
 जानुजङ्घे नमोगौर्यै गात्रपैत्र सुटिके नमः ॥ १० ॥
 धराधरायै पादौ तु विष्णुकार्यै नमः शिरः ।
 नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत् प्रिये ! ॥ ११ ॥
 एवं संपूज्य विधिवत् द्विजदान्मत्यमर्चयेत् ।
 भोजयित्वा स्वानेन मधुरेण विमन्तरः ॥ १२ ॥
 जलपूरितं तथा कुम्भं शुक्लाभ्यरसुमद्वयम् ।
 दत्त्वा सुवर्षसदृशं मन्मथान्यैः समर्चयेत् ॥ १३ ॥
 प्रीयतामश्च कुमुदासुन्दरीयाज्ञवचनतम् ।
 अनेन विधिना देवीं शक्तिं शक्तिं सवर्षयेत् ॥ १४ ॥
 लवणं चूर्णं च प्राये जातुने च सुष्ठं पुनः ।
 तैलं शक्तिं तथा चैर्न चर्षेत्र च मधुमाधवे ॥ १५ ॥
 यामकं श्रेष्ठमायै तु श्यावाटे चाप जीरकम् ।

श्रावणे वर्जयेत् शीरं क्षिभाद्रपदि तथा ॥ १६ ॥
 छतमाश्रयुजे महत् वर्जं वर्जयश्च भाषिकम् ।
 धान्यकं मार्गशीर्षे तु पीषे वर्ज्यां च शर्करा ॥ १७ ॥
 व्रतान्ते करकं पूर्वमेतेषां मासि मासि च ।
 दद्याद्द्विकालवेलायां पूर्णपात्रेषु संयुतम् ॥ १८ ॥
 सज्जुकान् श्वेतवर्णेषु संयावमद्य दूरिकाः ।
 धारिकान्पुष्पांश्च पिष्टापूर्णांश्च मन्त्रकान् ॥ १९ ॥
 शीरं श्रावणे दध्यन्नमिच्छयेत् शीरवर्तिकाः ।
 भाषादि क्रमशो दद्यादेतानि करकोपरि ॥ २० ॥
 कुमुदा माधवी गौरी रक्षा भद्रा जवा शिवा ।
 उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिसासका ॥ २१ ॥
 क्रमात्भाषादि सर्वेषु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ।
 सर्वत्र पञ्चगव्येन प्राशनं समुदाहृतम् ।
 उपवासी भवेन्नित्यं मशक्ते नक्तमिष्यते ॥ २२ ॥
 पुनर्भाषे तु संप्राप्ते शर्करां करकोपरि ।
 कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ॥ २३ ॥
 हैमीमङ्गुष्ठमात्रांश्च साक्षसुक्तकमण्डलुम् ।
 चतुर्षु आमिन्दुवुतां सितनेत्रपट्टाहताम् ॥ २४ ॥
 तद्वह्नीनिधुनं यक्त्वा सुवर्णांश्च सितान्धरम् ।
 सवस्त्रभाजनं दद्यात्तदानीं प्रीयतामिति ॥ २५ ॥
 अनेन विधिना यश्च रसकव्याधिनीव्रतम् ।
 कुर्यात्स सर्वपापेभ्यः स्नात्पश्चादिकमुच्यते ॥ २६ ॥
 नवाहुं दसहस्रान्तु न दुःखी जायते क्वरः ।
 सुवर्णकमलं गौरी मासि मासि दद्यात् ॥

अग्निष्टोमसहस्रस्य यत् फलं तदवाप्नुयात् ॥ २७ ॥
 नारी वा कुर्वते वातु कुमारी वा वरानने । ।
 विधवा वा तथा नारी सापि तत् फलमाप्नुयात् ।
 सौभाग्यहोमसंपन्ना गौरी लोके महीयते ॥ २८ ॥
 इति पठति शृणोति यः प्रवृत्तात्
 कश्चिन्नलुषविमुक्तः पार्वती लोकनेति ।
 मतिमपि च नराणां यो ददाति प्रियार्थम्
 विबुधपतिविमाने नायकः स्याद्मोघः ॥ २९ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । तथैवाग्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ।
 नाम्ना च लोके विख्यातां आर्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥ १ ॥
 यदा शुकलतीयायामाषाढर्क्षं भवेत् क्षिप्तम् ।
 ब्रह्मर्षं वा सृगर्षं वा हस्तो मूलमथापि वा ।
 दर्भगन्धीदकैः स्नानं तदा सम्यक् समाचरेत् ॥ २ ॥
 यत्नमाख्यास्वरधरः यत्नगन्धानुलेपनः ।
 भवानीमर्षयेद्भक्त्या शुकपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 महादेवेन सञ्चितामुपविष्टां महासने ॥ ३ ॥
 वासुदेव्यै नमः पद्म्यै शङ्कराय नमो हरम् ।
 जङ्घे शैकविनाशिन्धै आनन्दाय नमः प्रभो ! ॥ ४ ॥
 रश्माकैषूजयैदूरु शिवाय च पिनाकिनः ।
 अदिच्छै च कर्ति देव्याः शक्तिनः शूलपाणये ॥ ५ ॥
 माधव्यै च तथा नाभिमथ शशीर्षवाय च ।
 स्तनाभ्यामन्दकारिण्यै शङ्करस्येन्दुधारिणे ॥ ६ ॥

चक्राष्टिर्गर्भं नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् ।
 करावन्मण्डलधारिण्यै रुद्राय च जगत्पते ॥ १ ॥
 बाहू च परिरन्ध्रस्थे विशुलाय हराय च ॥ २ ॥
 देवाय मुखं त्रिकसिन्यै हृदयेषु पुनर्त्रिभोः ।
 स्थितं समेरलीलायै विश्ववन्नाथ वै विभोः ॥ ८ ॥
 नेत्रे मदनवासिन्त्यै विश्वधाके निशुक्तिनः ।
 भ्रुवौ नित्यप्रियायै तु ताण्डवेशाय शूलिनः ॥ ९ ॥
 देवाय ललाटकिन्द्राण्यै हृदयावाहाय वै विभोः ।
 स्नाहायै मुकुटं देवाय विभोर्गङ्गाधराय वै ॥ १० ॥
 विश्वकाशौ विश्वमुखौ विश्वपादकरो शिवौ ।
 प्रसन्नवदन्तौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ११ ॥
 एवं संपूज्य किञ्चिदग्रतः शिवयोः पुनः ।
 पद्मोत्पलमणि रजसा मणिमार्कण्डेय कारयेत् ॥ १२ ॥
 ग्रहचक्रे रुक्मटके स्वस्तिमार्कण्डेयमरान् ।
 यावन्तः पांसवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ।
 तावद्दर्शयत्स्वाधि शिवलोके महीयते ॥ १३ ॥
 चत्वारिःश्रुतफलाणि सहिरण्यानि शक्तितः ।
 दक्षम द्विजाग्रं करकमुदङ्गाकसमन्वितम् ।
 प्रतिपद्यं शतुर्मासं यावदेतन्निवेदयेत् ॥ १४ ॥
 ततस्तु चतुर्वेदे साक्षाद् पूर्ववत् करकोपरि ।
 चत्वारिः सक्रमणाणि किञ्चिदाश्रयणतः परम् ॥ १५ ॥
 गन्धीदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमीदकम् ।
 अपक्वं दधि दुग्धञ्च गोमूत्रैश्चैकमेव च ॥ १७ ॥
 पिष्टोदकं तथा चारि कुङ्कुमैर्व्योन्वितं पुनः ।

उशीरसलिलं तद्वयवच्छीदकं पुनः ॥ १७ ॥
 तिलोदकञ्च संग्राह्य स्वपेन्नागशिरादिषु ।
 माषेषु पञ्चद्वितयं प्राशनं समुदाहृतम् ॥ १८ ॥
 सर्वत्र ह्युक्तपुण्यादि प्रशस्तानि सदाचने ।
 हानकाले च सर्वत्र मन्त्रमेतमुदीरमेत् ॥ १९ ॥
 गौरी मे प्रीयतां नित्यमघनाशाय मङ्गला ।
 सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी सर्वसिद्धये ॥ २० ॥
 संबत्सरास्ते लवचं गुडकृष्णञ्च सर्जिकाम् ।
 चन्दनं नेत्रपट्टञ्च सहिरस्याम्बुजैः तु ॥ २१ ॥
 उग्रामहेश्वरं हैमं तद्वद्विष्णुफलोर्ध्वतम् ।
 सतूसावरणं शय्यां सवित्रामां निवेदयेत् ।
 सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ॥ २२ ॥
 आर्द्रानन्दकरी नाम्ना तृतीयैषा समातनी ।
 यासुपोथ नरो यति शम्भोर्धत्वरमम्यदम् ॥ २३ ॥
 इह स्त्रीके सदानन्दमाप्नोति धनसम्पदः ।
 आयुरारोग्यसन्तप्तो न कश्चिच्छोकमाप्नुयात् ॥ २४ ॥
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा च या ।
 सापि तत् फलमाप्नोति दिव्यमुपहृत्साक्षिता ॥ २५ ॥
 प्रतिपन्नसुपोषैव मन्त्रार्चनविधानवित् ।
 वद्राशी लोकमभ्येति पुनराहृत्तिदुर्लभम् ॥ २६ ॥
 य इहं नृणुवाकित्वं शक्येदहापि मानवः ।
 शक्तलोके स मन्त्रैः युज्यतेऽपि नुगतयम् ॥ २७ ॥
 आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयाम्
 या स्त्री करोत्वविधवाऽविधवाय अपि ।

सा स्त्रे गृहे सुखयतान्वनुभूय भूयो
गौरी यद् सदयिता दयिता प्रयाति ॥ २८ ॥

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । अद्यान्वामपि वक्ष्यामि तृतीयां सर्वकामदाम् ।

यस्यां दत्तं द्रुतं जप्तं सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ १ ॥

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीया वै रूपोषिता ।

अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च ॥ २ ॥

सा तथा कृत्तिकोषिता विशेषेण सुपूजिता ।

तत्र दत्तं द्रुतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते ॥ ३ ॥

अक्षया सन्तति स्तस्या स्तस्यां सुकृतमक्षयम् ।

अक्षतैस्त्र नराः ज्ञाता विन्धोर्दस्त्वा तथा क्षतान् ॥ ४ ॥

विप्रेषु दस्त्वा तानेव तथा सक्तून् सुसंस्कृतान् ।

यद्याक्षभुक् महाभागः फलमक्षयमश्रुते ॥ ५ ॥

एकामपुत्रकवत् कृत्वा तृतीयां विधिवच्चरः ।

एतासामपि सर्वासां तृतीयानां फलं भवेत् ॥ ६ ॥

तृतीयायां समभ्यर्च्य सोपवासी जनार्दनम् ।

राजसूयफलं प्राप्य गतिमचराच्च विन्दति ॥ ७ ॥

मनु उवाच । मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ! ।

तथैव जनसौभाग्यं यतिं विश्वासुकौशलम् ॥ १ ॥

अभेदस्यापि दम्पत्यो स्तथा बन्धुजनेन च ।

आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय आश्रय ! ॥ २ ॥

मत्स्य उवाच । सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् । शृणु सारस्वतं व्रतम् !

यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥ ३ ॥

यो यद्भक्तः पुनान् कुर्यात् एतद्भक्तमनुत्तमम् ।
 तद्वाचरादौ सम्पूज्य विप्रानेतान् समाचरेत् ॥ ४ ॥
 अथवाहित्यवारेण ब्रह्मतारावलेन च ।
 पायसं भोजयेद्विप्रान् कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५ ॥
 यत्कवचादि इत्या च शक्तिरक्षामि-शक्तिः ।
 मायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शक्त्यास्मानुलोचनैः ॥ ६ ॥
 यथा न देमि ! धनवान् ब्रह्मलोके पितृमहः ।
 त्वां परित्यज्य स्वस्तिहे तत्रा भव प्रमदा ॥ ७ ॥
 वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि शीतवृत्त्याद्विक्रय्यत् ।
 न विहीनं त्वया देवि ! तत्रा मे समु सिद्धयः ॥ ८ ॥
 लक्ष्मीर्मेधा धरा पुष्टिर्मेरौ तुष्टा प्रभामतिः ।
 एताभिः पाद्वि षष्टाभि स्तनूभिर्मां सरस्वति ! ॥ ९ ॥
 एवं सम्पूज्य मायत्रीं ब्राह्मीं जयनिवारिणीम् ।
 शक्तपुष्पाक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकाम् ।
 मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातस्तु धर्मवित् ॥ १० ॥
 पञ्चम्यां प्रतिमञ्चय पूजयेद्ब्रह्मवासिनीम् ।
 तत्रैव तस्यु ल्पमन्त्रं हृतपात्रेण संयुतम् ।
 जीरं दद्याद्विद्वच्च मायत्रीं प्रीयतामिति ॥ ११ ॥
 सख्यायाश्च तत्रा मौनमेतत् कर्त्तुं समाचरेत् ।
 मान्तरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासां जयोदय ॥ १२ ॥
 समामे तु कृते कुर्याद्भोजनं यत्कतण्डुलैः ।
 पुर्वं स्वस्तिपुमञ्च दद्याद्विप्रान्य भोजनम् ॥ १३ ॥
 देशा वितानं चण्डाश्च स्तितनेने प्रयस्त्रिनीम् ।
 चन्दनं वलयुग्मञ्च दद्याच्च पिखरं पुनः ॥ १४ ॥

तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेत् गुरुम् ।
 वित्तशायिणं रक्षितो वक्त्रमालयानुलेपनैः ॥ १५ ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्वात्सारस्वतं व्रतम् ।
 विद्यावानर्धसंयुक्तो रक्तकण्ठश्च जायते ॥ १६ ॥
 सरस्वत्याः प्रसादेन ब्रह्मलोके महीयते ।
 नारी वा कुरुते या तु सापि तत् फलगामिनी ।
 ब्रह्मलोके वसेद्भ्राजन् ! यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १७ ॥
 सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् ।
 विद्याधरपुरे स्त्रीऽपि वसेत् कल्पायुतत्रयम् ॥ १८ ॥

—=

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

मनुस्वाच । चन्द्रादित्योपरागौ तु यत्स्नानमभिधीयते ।
 तदहं श्रितुमिच्छामि द्रव्यमन्त्रविधानवित् ॥ १ ॥
 मत्स्व उवाच । यस्य राशिं समासाद्य भवेद्दृग्दृश्यसंप्रवः ।
 तस्य स्नानं प्रपञ्चामि मन्त्रोषधविधानतः ॥ २ ॥
 चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणत्राचनम् ।
 संपुञ्ज्य चतुरो विप्रान् शुक्लमालयानुलेपनैः ॥ ३ ॥
 पूर्वमेवोपरागस्य समासाद्यौषधादिकम् ।
 स्थापयेच्चतुरः कुम्भानव्रणान् सागरानिति ॥ ४ ॥
 गजाश्वरथ्यावस्त्रीकसङ्गमाद्भद्रदगोकुलात् ।
 राजहारप्रदेशाच्च मृदमानीय चाञ्चिपेत् ॥ ५ ॥
 पञ्चगव्यञ्च कुम्भेषु यजमुक्ताफलानि च ।
 रोचनां पद्मशङ्खी च पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ६ ॥
 स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि ससर्षपम् ।

राजदन्तं सकुमुदं तथैवोगौरमुष्णुलम् ।
 एतत्सर्वं विनिश्चिप्य कुम्भेष्ववाहयेत् सुरान् ॥ ७ ॥
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ८ ॥
 योऽसौ वज्रधरो देव आदित्वानां प्रमुर्मतः ।
 सहस्रनयनश्चेन्द्रो यहपीडां वप्रपोहतु ॥ ९ ॥
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरनित्यं त्रिः ।
 चन्द्रोपरागसम्भूतां अग्निः पीडां वप्रपोहतु ॥ १० ॥
 यः कर्मसाक्षी भूतानां धर्मो महिषवाहनः ।
 यमश्चेन्द्रोपरागोत्यां ममपीडां वप्रपोहतु ॥ ११ ॥
 नागपाशधरो देवः साक्षात्करवाहनः ।
 स जलाधिपतिश्चेन्द्रश्च पीडां वप्रपोहतु ॥ १२ ॥
 प्राणरूपेण यो लोकान् पाति क्षणमृगप्रियः ।
 वायुश्चेन्द्रोपरागोत्यां पीडामम वप्रपोहतु ॥ १३ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः चक्रशूलगदाधरः ।
 चन्द्रोपरागकल्पं धनदो मे वप्रपोहतु ॥ १४ ॥
 योऽसौ विन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 चन्द्रोपरागजां पीडां विनाशयतु शङ्करः ॥ १५ ॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 ब्रह्मविष्णुर्कशुक्तानि तानि पापं दहन्तु वै ॥ १६ ॥
 एवमामन्त्र्य तैः कुम्भै रभिविज्ञो शुष्मान्वितैः ।
 ऋतग्रहः स्वाममन्त्रैश्च यज्ञमासत्रानुलेपनैः ।
 पूजयेदस्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदिवताः ॥ १७ ॥
 एतानिव ततोमन्त्रान् विशिखेत्स्वरकान्वितान् ।

वक्ष्येऽथ वा पद्मे पञ्चरत्नसमन्वितान् ॥ १८ ॥
 यजमानस्य शिरसि निदध्नुस्ते द्विजोत्तमाः ।
 ततोऽतिवाहयेद्देवा सुपरागानुगामिनीम् ॥ १९ ॥
 प्राङ्मुखः पूजयित्वा तु नमस्यनिष्ठदेवताम् ।
 चन्द्रग्रहे विनिर्घृते कृतमोदानमङ्गलः ।
 कृतस्नानावतं पट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २० ॥
 अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् ।
 न तस्य ग्रह पीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥ २१ ॥
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ।
 सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत् ॥ २२ ॥
 अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलाञ्च सुशोभनाम् ।
 प्रयच्छे च निशाम्बल्ये चन्द्रसूर्योपरागयोः ॥ २३ ॥
 य इदं शृण्व्यन्नित्यं श्रावयेद्वाऽपि मानवः ।
 सर्वपापविनिर्भुक्तो शक्रलोके महीयते ॥ २४ ॥

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच । किमुद्देशे गच्छते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते ।
 मृतवत्स्यभिषेकादि कार्येषु च किमिष्यते ॥ १ ॥
 श्रीभगवानुवाच । पुरा कृतानि पापानि फलन्त्यस्तिंस्तपोधन ! ।
 रोगदौर्गत्यरूपेषु तर्ष्वेष्टवधेन च ॥ २ ॥
 तद्विघाताय वक्ष्यामि सदाकल्याण कारकम् ।
 सप्तमीस्नपनं नाम जज्ञपीडाविनाशजम् ॥ ३ ॥
 बाह्यानां मरणं यत्र क्षीरपानां प्रवृत्तं तम् ।
 तद्वत्सृजे तराशाश्च यौवने चापि वर्तताम् ॥ ४ ॥

शान्तये तत्र वक्ष्यामि मृतवत्साभिषेचनम् ।

एतदेवाहुः तोद्दिगचित्तभ्रमविनाशनम् ॥ ५ ॥

भविष्यति च वाराहो यत्र कल्पस्तपोधन ! ।

वैवस्वतस्य तत्रापि यदा तु मनुवत्तमः ॥ ६ ॥

भविष्यति च तत्रैव पञ्चविंशतिमं यदा ।

कृतं नामयुगं तत्र हेहयान्वयवर्द्धनः ।

भविता नृपतिर्वीरः कृतवीर्यः प्रतापवान् ॥ ७ ॥

स सप्तद्वीपमखिलं पालयिष्यति भूतलम् ।

यावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तति नारद ! ॥ ८ ॥

जातमात्रञ्च तस्यापि यावत्पुत्रशतं तथा ।

अवनस्य तु शापेन विनाशमुपयास्यति ॥ ९ ॥

सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै सुतः ।

कुरङ्गनयनः श्रोमान् स श्रुतो नृपलक्षणेः ॥ १० ॥

कृतवीर्यकदारार्थ्य सहस्रांशुं दिवाकरम् ।

उपवासैर्व तैर्दिव्यैर्देवैस्तैश्च नारद ! ।

पुत्रस्य जीवनायासमेतत्स्नानमवाप्स्यति ॥ ११ ॥

कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं वक्ष्यति भास्करः ।

अग्निदुष्टशमनं सदा कक्षापनाशनम् ॥ १२ ॥

सूर्य उवाच । अलं क्लेशेन महता पुनश्च नराधिप ! ।

भविष्यति चिरञ्जीवो किन्तु कक्षापनाशनम् ॥ १३ ॥

सप्तमी क्षपणं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै ।

जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमी आसि नारद ! ।

अथवा मृगाक्षसम्या नितत्सर्वं प्रशस्यते ॥ १४ ॥

अहतारायणं सन्धा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तां तिथिं बुधः ।
 तद्दृष्ट्वेतराणाञ्च कृत्यं स्यादितरेषु च ॥ १५ ॥
 गोमयेनानुलिभायां भृमावेकाग्निवत्तदा ।
 तण्डुलै रक्तशालीयैश्चरुङ्गीक्षीरसंयुतम् ।
 निर्वपेत् सूर्यरुद्राभ्यां तन्मन्त्राभ्यां विधानतः ॥१६॥
 कीर्तयेत् सूर्यदेवत्यं सभिर्चिं चुष्टताहुतौः ।
 जुहुयाद्गुद्रसूक्तेन तद्गुद्राय नारद ! ॥ १७ ॥
 होतव्याः समिधश्चान् तथैवाकर्षलाशयोः । ०
 यवकण्ठतिलैर्होमः कर्त्तव्योऽष्टशतं पुनः ॥ १८ ॥
 व्याहृतीभि स्तथाज्येन तथैवाष्टशतं पुनः ।
 हुत्वा स्नानञ्च कर्त्तव्यं मङ्गलं येन धीमता ॥ १९ ॥
 विप्रैश्च वेदविदुषा विधिवद्भूपाणिना ।
 स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान् कोणेषु शोभनान् ॥२०॥
 पञ्चमञ्च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितम् ।
 स्थापयेदत्रणं कुम्भं समर्चेनाभिमन्वितम् ॥ २१ ॥
 सौरेण तीर्थतोयेन पूर्णं रत्नसमन्वितम् ।
 सर्वान् सर्वौषधैर्युक्तान् पञ्चगव्यसमन्वितान् ।
 पञ्चरत्नफलैः पुष्पैर्वासोभिः परिवेष्टयेत् ॥ २२ ॥
 गजाश्वरथ्यावस्त्रीकाक्षङ्गमादुधदगोकुलात् ।
 संगृह्णां मृद्मानीय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥ २३ ॥
 चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु रत्नगर्भेषु मध्यमम् ।
 गृहीत्वा ब्राह्मण स्तत्र सौराम्बन्तानुदीरयेत् ॥ २४ ॥
 नारीभिः सप्तसंख्याभिरवप्रङ्गाङ्गीभिरत्र च ।
 पूजिताभिर्यथाशक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणैः ।

सर्विमाभिश्च कर्त्तव्यं मृतवत्साभिषेचनम् ॥ २५ ॥
 दीर्घायुरस्तु बालोऽयं जीवत्पुत्रा च भामिनो ।
 आदित्ययन्द्रमाः सार्ष्वं ग्रहनक्षत्रमण्डलैः ॥ २६ ॥
 सशक्रा लोकपाला वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 एते चान्ये च देवौघाः सदा पान्तु कुमारकम् ॥ २७ ॥
 मित्रोशनिर्वा हुतभुक् ये च बालग्रहाः क्वचित् ।
 पीडां कुर्वन्तु बालस्य मा मातुर्जनकस्य वै ॥ २८ ॥
 नृतः शुक्लाम्बरधरा कुमारपतिसंयुता ।
 सप्तकं पूजयेद्भक्त्या स्त्रीणामथ गुरुं पुनः ॥ २९ ॥
 काञ्चनौघ ततः कुर्यात् ताम्रपात्रोपरि स्थिताम् ।
 प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ३० ॥
 वस्त्रकाञ्चनरत्नाधिर्भक्ष्यैः सष्टतपायसैः ।
 पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्विदित्शालाविवर्जितः ॥ ३१ ॥
 भुक्त्वा च गुरुणा चैयं मुञ्चार्था मन्त्रमन्ततिः ।
 दीर्घायुरस्तु बालोऽयं यावदवैशतं सुखी ॥ ३२ ॥
 वत् किञ्चिदस्य दुरितं तत् क्षिप्तं वडवानले ।
 ब्रह्मा रुद्रो वसुः स्कन्दो विष्णुः शक्रो हुताशनः ॥ ३३ ॥
 रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वदा ।
 एवमादीनि वाक्यानि वदन्तं पूजयेद्गुरुम् ॥ ३४ ॥
 शक्तितः कपिलां दद्यात् प्रणम्य च विसर्जयेत् ।
 चक्रञ्च पुनसहिता प्रणम्य रविशङ्करौ ॥ ३५ ॥
 हुतशेषं तदाश्रीयादादित्याय नमोऽस्त्विति ।
 इदमेवाहु तोडो गदुःस्ये पु प्रगस्यते ॥ ३६ ॥
 कर्तुं जन्मदिनर्क्षश्च त्यक्त्वा संपूजयेत् सदा ।

शान्त्थर्धं यत्कसप्तम्यामितत् कुर्वन्न सीदति ॥ १७ ॥

सदानेन विधानेन दीर्घायुरभवन्नरः ।

सम्बत्सराणां प्रयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ॥ १८ ॥

पुण्यं पवित्रमायुष्यं सप्तमीस्त्रपनं रत्रिः ।

कथयित्वा द्विजश्रेष्ठ ! तत्रैवान्तरधीयत ॥ १९ ॥

एतत् सर्वं समाख्यातं सप्तमीस्त्रानमुत्तमम् ।

सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥ २० ॥

आरोग्यं भास्करादिच्छेदनमिच्छेद्दुःशाशनात् ।

ईश्वरात् ज्ञानमिच्छेन् मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ २१ ॥

एतन्महापातकनाशनं स्यात्परं हितं बालविवर्द्धनञ्च ।

शृणाति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥ २२ ॥

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । पुरा रथन्तरे कल्पे परिपृष्टो महात्मनः ।

मन्दरस्थो महादेवः पिनाकी ब्रह्मणा स्वयम् ॥ १ ॥

ब्रह्मावाच । कथमारोग्यमैश्वर्यमनन्तममरेश्वर ! ।

स्वल्पेन तपसा देव ! भवेन्नोत्तोऽथवा नृणाम् ॥ २ ॥

किमन्नातं महादेव ! त्वत्प्रसादादधीक्षज ! ।

स्वल्पकेनाथ तपसा महत् फलमिहीच्यताम् ॥ ३ ॥

मत्स्य उवाच । एवं पृष्टः स विश्वात्मा ब्रह्मणा लोकभावनः ।

उमापतिरुवाचेदं मनसः प्रीतिकारकम् ॥ ४ ॥

ईश्वर उवाच । अस्माद्रथन्तरात् कल्पात् तयोर्विंशत् पुनर्यदा ।

वाराही भविता कल्पस्तस्य मन्वन्तरे शुभे । ५ ॥

वैवस्वताख्ये सञ्जाते सप्तमी सप्तलोककृत् ।

हापरास्य' युगन्तहदृष्टाविंशतिमञ्चगुः ॥ ६ ॥
 तस्यान्ते स महादेवो वासुदेवो जनार्दनः ।
 भारवतरणार्थाय त्रिधा विष्णुर्भविष्यति ॥ ७ ॥
 द्वैपायन ऋषिस्तद्द्वीहिणोऽथ केशवः ।
 कंसादिदर्पमघनः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ८ ॥
 पुरीं हारवतीं नाम साम्प्रतं या कुशस्थली ।
 दिव्यानुभावसंयुक्ता मधिवासाय शार्ङ्गिणः ।
 त्वष्टा ममाश्रया तद्वत् करिष्यति जगत्पतेः ॥ ९ ॥
 तस्यां कदाचिदासीनः सभायाममितद्युतिः ।
 भार्याभिर्दृष्टिभिश्चैव भृशद्विभूरिदक्षिणैः ॥ १० ॥
 कुरुभिर्देवगन्धर्वैरभितः कैठभार्दनः ।
 प्रवृत्तासु पुराणासु धर्मसम्बर्धिनीषु च ॥ ११ ॥
 कथान्ते भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान् ।
 त्वया पृष्टस्य धर्मस्य रहस्यस्यास्य भेदकत् ॥ १२ ॥
 भविता स तदा ब्रह्मन् ! कर्ता चैव हकीदरः ।
 प्रवर्तकोऽस्य धर्मस्य पाण्डुपुत्रोमहाबलः ॥ १३ ॥
 यस्य तीक्ष्णो हकी नाम जठरे हव्यवाहनः ।
 मया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ हकीदरः ॥ १४ ॥
 मतिमान्दानशीलश्च नागायुतवलोमहान् ।
 भविष्यत्यरजाः श्रीमान् कन्दर्प इव रूपवान् ॥ १५ ॥
 धार्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्राम्नित्वादुपोषणे ।
 इदं व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं यतः ॥ १६ ॥
 कथयिष्यति विश्वात्मा वासुदेवो जगद्गुरुः ।
 अशेषयज्ञफलदमशेषाघविनाशनम् ॥ १७ ॥

अशेषदुष्टशमनमशेषसुरपूजितम् ।

पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

भविष्यञ्च भविष्याणां पुराणानां पुरातनम् ॥ १८ ॥

वासुदेव उवाच । यद्यष्टमी चतुर्दश्योर्दादृशीष्वथ भारत ! ।

अन्येष्वपि दिनर्क्षेषु न शक्तस्त्वमुपोषितुम् ॥ १९ ॥

ततः पुण्यान्तिथिमिमां सर्वपापप्रणाशिनीम् ।

सपोष्य विधिनानेन गच्छ विष्णोः परम्पदम् ॥ २० ॥

माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा ।

पृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २१ ॥

तथैव विष्णुमभ्यर्च्य नमोनारायणेति च ।

कृण्वाय पादौ संपूज्य शिरः सर्वात्मने नमः ॥ २२ ॥

वैकुण्ठायेति वैकुण्ठमुरः श्रीवत्सधारिणे ।

शङ्गिने चक्रिणे तद्गद गदिने वरदाय ह्रिवे ।

सर्वे नारायणस्यैव संपूज्या वाहवः क्रमात् ॥ २३ ॥

दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पञ्च शरा वै ।

ऊरू सौभाग्यनाथाय जानुनी भूतधारिणे ॥ २४ ॥

नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः ।

नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्मर्यै नमः श्रियै ॥ २५ ॥

नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै धृष्ट्यै हृष्ट्यै नमोनमः ।

नमो विहङ्गनाथाय वायुवेगाय पक्षिणे ।

विषप्रमाथिने नित्यं गरुडञ्चाभिपूजयेत् ॥ २६ ॥

एवं संपूज्य गोविन्दं उमापतिविनायकौ ॥

गन्धैर्मात्स्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥ २७ ॥

गन्धेन पयसा सिद्धङ्गसरामथ वाम्यतः ।

सर्पिषा सह भुक्त्वा च गत्वा शतपदं बुधः ॥ २८ ॥
 नैयम्राधं दन्तकाष्ठमथ वा खादिरं बुधः ।
 गृहीत्वा धावयेहन्तानाचान्तः प्रागुदङ्मुखः ॥ २९ ॥
 ब्रूयात् सायन्तनीं कृत्वा सन्ध्यामस्तमिते रवौ ।
 नमो नारायणायेति त्वामहं शरणङ्कृतः ॥ ३० ॥
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केशवम् ।
 रात्रिञ्च सकलां स्थित्वा स्नानञ्च पयसा तथा ॥ ३१ ॥
 सर्पिषा चापि दूहनं कृत्वा ब्राह्मणपुङ्गवैः ।
 सहैव पुण्डरीकाक्ष ! द्वादश्यां क्षीरभोजनम् ।
 करिष्यामि यतात्माहं निर्विघ्नेनास्तु तच्च मे ॥ ३२ ॥
 एवमुक्त्वा स्वपेदभृमावितिहासकथां पुनः ।
 श्रुत्वा प्रभाते सञ्जाते नदीं गत्वा विशाम्पते ! ।
 स्नानं कृत्वा मृदा तद्वत् पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥ ३३ ॥
 उपास्य सन्ध्यां विधिवत् कृत्वा च पितृतर्पणम् ।
 प्रणम्य च हृषीकेशं सप्तलोकैकमीश्वरम् ॥ ३४ ॥
 गृहस्य पुरतो भक्त्या मण्डपं कारयेद् बुधः ।
 दशहस्तमथाष्टौ वा करान् कुर्याद्द्विशाम्पते ! ॥ ३५ ॥
 चतुर्हस्तां यथा कुर्याद्देदीमरिनिषूदन ! ।
 चतुर्हस्तप्रमाणञ्च विन्यसेत्तत्र तैरणम् ॥ ३६ ॥
 प्रणम्य कलशं तत्र माघमात्रेण संयुतम् ।
 च्छिद्रेण जलसम्पूर्णमथ कृत्वाजिनस्थितः ।
 तस्य धारां च शिरसा धारयेत् सकलात्रिशम् ॥ ३७ ॥
 तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रपातयेत् ।
 अरुन्निमात्रं कृत्वा च कुर्यात्तत्र विमेषुलम् ॥ ३८ ॥

योनिवक्त्रञ्च तत् कृत्वा ब्राह्मणैः पयसर्षिणी ।
 तिलांश्च विष्णुदैवत्यैर्मन्त्रै रेकाग्निवक्त्रदा ॥ ४० ॥
 हुत्वा च वैष्णवं समग्रक् चक्रं गोक्षीरसंयुतम् ।
 निष्पावार्द्धप्रमाणां वै धारामान्यस्य पातयेत् ॥ ४१ ॥
 जलकुम्भान् महावीर्य ! स्थापयित्वा त्रयोदश ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्बुक्तान् सितवस्त्रैरलङ्कृतान् ॥ ४२ ॥
 युक्तानौदुम्बरैः पात्रैः पञ्चरत्नसमन्वितान् ।
 चतुर्भिर्बहुचैर्होमस्तत्र कार्यं उदङ्मुखैः ॥ ४३ ॥
 रुद्रजापञ्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः ।
 वैष्णवानि तु सामानि चतुरः सामवेदिनः ।
 अरिष्टवर्गसहितान्यभितः परिपाठयेत् ॥ ४४ ॥
 एवं द्वादश तान् विप्रान् वस्त्रमाख्याबुलेपनैः ।
 पूजयेदङ्गुलीर्यश्च कटकैर्होमसूत्रकैः ॥ ४५ ॥
 वासांभिः शयनीयैश्च वित्तशाठाविवर्जितः ।
 एवं क्षपातिवाह्या च गीतमङ्गलनिस्त्रनैः ॥ ४६ ॥
 उपाध्यायस्य च पुनर्द्विगुणं सर्वमेव तु ।
 ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ॥ ४७ ॥
 गायो दद्यात् कुरुश्रेष्ठ ! सौवर्णमुखसंयुताः ।
 पयस्विन्यः शीलवत्यः कांस्यदोहसमन्विताः ॥ ४८ ॥
 रौप्यखुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेचिताः ।
 तास्तु तेषां ततो भक्त्या भक्ष्यभोज्यान्नतर्पितान् ॥ ४९ ॥
 कृत्वा वै ब्राह्मणान् सर्वानन्नैर्नानाविधैस्तथा ।
 भुक्त्वा चाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ॥ ५० ॥
 अनुगम्य पदान्दष्टी पुत्रभार्धासमन्वितः ।

प्रीयतामम देवेशः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ५१ ॥

शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः ।

यथान्तरं न पश्यामि तथा मे खस्ति चायुषः ॥५२॥

एवमुच्चार्य तान् कुम्भान् गार्श्वं व शयनानि च ।

वासांसि चैव सर्वेषां गृह्णाणि प्रापयेद् बुधः ॥ ५३ ॥

अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृताम् ।

शय्यां दद्याद्द्विजातेश्च सर्वोपस्करसंयुताम् ॥५४॥

इतिहासपुराणानि वाचयित्वातिवाहयेत् ।

तद्दिनं नरशार्दूल ! य इच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥ ५५ ॥

तस्मात्त्वं सत्वमालम्ब्य भीमसेन ! विमत्सरः ।

कुरु व्रतमिदं सम्यक् स्नेहान्नव मयेरितम् ॥ ५६ ॥

त्वया कृतमिदं धीर ! त्वन्नामाख्यं भविष्यति ।

सा भीमहादशी ह्येषा सर्वपाण्डुरा शुभा ।

या तु कलत्राणिनौ नाम पुरा कल्पेषु पठते ॥ ५७ ॥

त्वमादिकर्ता भव सौकरेऽस्मिन् कल्पे महावीरवरप्रधान ! ।

यस्याः स्मरन् कौर्तेनमप्यशेषं विनष्टपाप स्त्रिदशाधिपः स्यात् ५८ ॥

कृत्वा च यामण्डरसामधीशा विश्वाकृता ह्यन्यभवान्तरेषु ।

आभीरकन्यातिकुतूहलेन सेवोर्वगौ सम्प्रति नाकष्टहे ॥ ५९ ॥

जाताथवा वैश्यकुलोद्भवापि पुलोमकन्या पुरुहूतपत्नी ।

तत्रापि तस्याः परिचारिकेयं मम प्रिया सम्प्रति सत्यभामा ॥६०॥

ज्ञातः पुरा मण्डलमेष तद्वत्ते जोमयं वेदग्ररौरमाप ।

अस्याञ्च कलत्राणतिथौ विवस्वान् सहस्रधारेण सहस्ररश्मिः ६१

इदमेव कृतं महेन्द्रमुख्यैवसुभिर्देवसुरारिभिश्च या तु ।

फलमस्य न शक्यतेऽभिवक्तुं यदि जिह्वायुतकोटयो मुखे स्युः ।

कलिकलुषविदारिणीमनन्तामिति कथयिष्यति यादवेन्द्रमुनुः६२
 अपि नरकगतान् पितृ नशेषानलमुद्धर्तुमिहैव यः करोति ।
 य इदमघविदारणं शृणोति भक्त्या परिपठतीह परोपकारहेतोः ।
 तिथिमिह सकलार्थभाङ् नरेन्द्रस्त्व चतुरानन ! साम्यतामुपैति६३
 कलप्राणिनी नाम पुरा बभूव या द्वादशी माघदिनेषु पूज्या ।
 सा पाण्डुपुत्रे ण कृता भविष्यत्यनन्तपुण्यानघ ! भीमपूर्वा ॥ ६४॥

अथोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच । वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः ।
 सदाचारस्य भगवन् ! धर्मशास्त्रविनिश्चयः ।
 पुण्यस्त्रीणां सदाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥
 ईश्वर उवाच । तस्मिन्नेव युगे ब्रह्मन् ! सहस्राश्रितु षोडश ।
 वासुदेवस्य नारीणां भविष्यन्त्यम्बुजोद्भव ! ॥ २ ॥
 ताभिर्वसन्तसमये कीकिलालिकुलाकुले ।
 पुष्यते पवनोत्फुल्लकल्हारसरसस्तटे ॥ ३ ॥
 निर्भरापानगोष्ठीषु प्रसक्ताभिरलङ्कृतः ।
 कुरङ्गनयनः श्रीमान् मालतीकृतशेखरः ॥ ४ ॥
 गच्छन् समीपमार्गेण साम्बः परपुरञ्जयः ।
 साक्षात्कन्दर्परूपेण सर्वाभरणभूषितः ॥ ५ ॥
 अनङ्गशरतप्राभिः साभिलाषमवेक्षितः ।
 प्रवृद्धोमन्मथस्तासां भविष्यति यदात्मनि ॥ ६ ॥
 तदाविष्य जगन्नाथः सर्वतो ध्यानचक्षुषा ।
 शपं वक्ष्यति ताः सर्वा वो हरिष्यन्ति दूष्यवः ।
 मत्परोक्षं यतः कामलोलगादीदृग्विधं कृतम् ॥ ७ ॥

ततः प्रसादितो देव इदं वक्ष्यति शार्ङ्गभृत् ।
 ताभिः श्यापाभितप्ताभिर्भगवान् भृतभावनः ॥ ८ ॥
 उत्तारभूतन्दासत्वं समुद्राद्ब्राह्मणप्रियः ।
 उपदेक्ष्यत्यनन्तात्मा भाविकल्याणकारकम् ॥ ९ ॥
 भवतीना ऋषिर्दाल्भ्यो यद्व्रतं कथयिष्यति ।
 तदेवोत्तारणायालं दासत्वे ऽपि भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा ताः परिष्वज्य गतो द्वारवतीश्वरः ॥ १० ॥

ततः कालेन महता भारावतरणे कृतं ।
 निवृत्ते मौसले तद्वत् केशवे दिव्यमागतं ॥ ११ ॥
 शून्ये यदुकुले सर्वैश्वरैरपि जितेऽर्जुने ।
 हृतासु कृष्णपत्नीषु दासभोग्यासु चाम्बुधौ ॥ १२ ॥
 तिष्ठन्तीषु च दीर्गव्यसन्तमासु चतुर्मुख ! ।

आगमिष्यति योगात्मा दाल्भ्यो नाम महातपाः ॥ १३ ॥

तास्तमर्घ्येण संपूज्य प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 लालप्यमाना बहुशोवाष्यपर्याकुलेक्षणाः ॥ १४ ॥
 स्मरन्त्यो विपुलान् भोगान् दिव्यमाल्यान्लपनम् ।
 भर्तारञ्जगतामीशमनन्तमपराजितम् ॥ १५ ॥
 दिव्यभाषान्ताञ्च पुरीं नानारत्नगृहाणि च ।
 द्वारकावासिनः सर्वान् देवरूपान् कुमारकान् ।
 प्रश्नमेवं करिष्यन्ति मुनेरभिमुखं स्थिताः ॥ १६ ॥

स्त्रिय जशुः । दस्युभिर्भगवन् ! सर्वाः परिभुक्ता वयं वन्तात् ।

स्वधर्माश्चरवतेऽस्माकमस्त्रिन्धः शरणम्भव ॥ १७ ॥

आदिष्टोऽसि पुरा ब्रह्मन् ! केशवेन च धीमता ।

कस्मादीशेन संयोगं प्राप्य तेष्यात्वमागताः ॥ १८ ॥

वेश्यानामपि यो धर्मस्तद्धो ब्रूहि तपोधन ! ।

कथयिष्यत्यतस्तासां स दाल्भ्यश्चैकितान्नः ॥ १९ ॥

दाल्भ्य उवाच । जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे ।

भवतीनाञ्च सर्वासां नारदोऽभ्यासमागतः ॥ २० ॥

हुताशनस्तुताः सर्वा भवन्त्योऽप्सरसः पुरा ।

अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ।

कथं नारायणोऽस्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश ॥ २१ ॥

तस्माद्वरप्रदानं वः शपथायमभूत् पुरा ।

शय्याह्वयप्रदानेन मधुमाधवमासयोः ॥ २२ ॥

सुवर्णोपस्कारोत्सर्गा द्वादश्यां शुकपक्षतः ।

भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि ॥ २३ ॥

यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमक्षरात् ।

परिपृष्टोऽस्मि तेनाशु वियोगो वा भविष्यति ।

चौरैरपहृताः सर्वा वेश्यात्वं समवाप्स्यथ ॥ २४ ॥

एवं नारदशपेन केशवस्य च धीमतः ।

वेश्यात्वमागताः सर्वा भवन्त्यः काममोहिताः ।

इदानीमपि यद्वचने तच्च शुकं वराङ्गनाः ! ॥ २५ ॥

दाल्भ्य उवाच । पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः सुरैः ।

दानवासुरदैत्येषु राक्षसेषु ततस्ततः ॥ २६ ॥

तेषां व्रातसहस्राणि शतान्यपि च योषिताम् ।

परिणीतानि यानि स्युर्बलाद्भुक्तानि यानि वै ।

तानि सर्वाणि देवेशः प्रोवाच वदताम्बरः ॥ २७ ॥

इन्द्र उवाच । वेश्याधर्मेण वर्तध्वमधुना नृपमन्दिरे ।

भक्तिमत्यो वरारोहस्तथा देवकलेषु च ॥ २८ ॥

राजानः स्वामिनस्तथा सूता वापि च तन्ममाः ।
 भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि शक्तितः ॥ २८ ॥
 यः कश्चिच्छुक्कमादाय गृहमेथति वः सदा ।
 निधनेनोपचार्योवः स तदान्यत् दाञ्चिकात् ॥ २९ ॥
 देवतानां पितॄणां च पुण्याहे समुपस्थिते ।
 गोभृहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि स्वशक्तितः ।
 ब्राह्मणानां वरारोहाः कार्यार्णि वचनानि च ॥ ३० ॥
 यश्चाप्यन्यद् व्रतं समग्रमुपदेक्षामग्रहं ततः ।
 अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयं च तत्पुनः ॥ ३१ ॥
 संसारोत्तारणायाल मितहे देविदोविदुः ।
 यदा सूर्यदिने हस्तः पुष्योवाथ पुनर्वसुः ॥ ३२ ॥
 भवेत्सर्वौषधीज्ञानं समग्रङ्गनारी समाचरेत् ।
 तदा पञ्चशरस्यापि सञ्चिधाट्वमिष्यति ।
 अर्चयेत् पुष्करीकाक्षमनङ्गस्यानुकीर्तनैः ॥ ३३ ॥
 कामाय पादौ संपूज्य जह्वे वै मोहकारिणे ।
 मेढ्रं कन्दर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ॥ ३४ ॥
 नाभिं सौख्यसमुद्राय रामाय च तथोद्गरम् ।
 हृदयं हृदयेषाय स्तना वाङ्मादकारिणे ॥ ३५ ॥
 उत्कण्ठायेति वैकण्ठमास्यमानन्दकारिणे ।
 वामाङ्गं पुष्यचापाय पुष्यवाणाय दक्षिणम् ॥ ३६ ॥
 मानसायेति वै मौलिं विलोलायेति मूर्धजम् ।
 सर्वात्मने च सर्वाङ्गं देवदेवस्य पूजयेत् ॥ ३७ ॥
 नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्क शधराय च ।
 गदिने पोतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥ ३८ ॥

नमो नारायणायेति कामदेवात्मने नमः ।
 सर्वशास्त्रं नमः प्रीत्यै नमोरत्यै नमः त्रिषु ॥ ४० ॥
 नमः दुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमः सर्वाद्यैः सम्यग्दे ।
 एवं संपूज्य देवेशमनङ्गात्मकमीश्वरम् ।
 गन्धैर्मातृलया धूपैर्नैवेद्येन च कामिनी ॥ ४१ ॥
 तत आह्वय धर्मज्ञं ब्राह्मणं वेदपारयम् ।
 अथ्यङ्गावयवं पूज्य गन्धपुष्पाचर्चनादिभिः ॥ ४२ ॥
 शालेय तण्डुलप्रस्थं घृतपानेण संयुतम् ।
 तस्मै विप्राय सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ४३ ॥
 यथेष्टाहारयुक्तं वै तमेव द्विजसत्तमम् ।
 रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्यतम् ॥ ४४ ॥
 यद्यदिच्छति विप्रेन्द्रस्तत्तत् कुर्याद्विलासिनी ।
 सर्वभावेन चात्मानमर्पयेत् स्मितभाषिणी ॥ ४५ ॥
 एवमादित्यवारेण सर्वमेतत्समाचरेत् ।
 तण्डुलप्रस्थदानञ्च यावन्मासास्त्रयोदश ॥ ४६ ॥
 ततस्त्रयोदशे मासि संप्राप्ते तस्य भामिनी ।
 विप्रस्यापस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥ ४७ ॥
 सौपधानकविश्यामां सालरावरणां शुभाम् ।
 प्रदीपोपानहृच्छलपादुकासनसंयुताम् ॥ ४८ ॥
 सपत्नीकमलङ्कृत्य हैमसूत्राङ्गुलीयकैः ।
 मूलावस्त्रैः सकटकै धूपमात्मानुलेपनैः ॥ ४९ ॥
 कामदेवं सपत्नीकं गुडकम्बोपरि स्थितम् ।
 तान्त्रपालासनगतं हैमनीलपटावृतम् ॥ ५० ॥
 स कांस्यभाजनीपेतमिच्छुदण्डं समन्वितम् ।

दद्यादेतेन मन्त्रेण तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ ५१ ॥
 यथात्तरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा ।
 तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो ! सदा मम ॥ ५२ ॥
 यथा न कमला देहात् प्रयाति तव केशव ! ।
 तथा ममापि देवेश ! शरीरे स्वि कुरु प्रभो ! ॥ ५३ ॥
 तथा च काञ्चनं देवं प्रतिगृह्णन् द्विजोत्तमः ।
 क इदं कस्मादादिति वैदिकं मन्त्रमौदधीत् ॥ ५४ ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य विसर्ज्य द्विजपुङ्गवम् ।
 ग्रथ्यामनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ॥ ५५ ॥
 ततः प्रभृति यो विप्रोरत्यर्थं गृहमागतः ।
 म मान्यः सूर्यवारि च स मन्त्रार्थो भवेत्तदा ॥ ५६ ॥
 एवं तयोद्देशं यावन्मासमेवं द्विजोत्तमान् ।
 तर्पयेत् यथाकामं प्रांषितेऽन्यं समाचरेत् ॥ ५७ ॥
 तद्मुञ्चया रूपज्ञान्यो यावद्भ्यागतो भवेत् ।
 आत्मनाऽपि यथाविघ्नं गर्भभृतिकरश्रियम् ॥ ५८ ॥
 दैनं वा मानुषं वा स्यादनुरागणं वा ततः ।
 साचागानष्टपञ्चाशद्यथाशक्त्या समाचरेत् ॥ ५९ ॥
 एतदि कथितं सम्यक् भवतीनां विशेषतः ।
 अधर्षोऽयं ततो न स्याद्देश्यानामिह सर्वदा ॥ ६० ॥
 पुरुङ्गतेन यत् प्रोक्तं दानवेषु पुरा मया ।
 तदिदं साम्प्रतं सर्वं भवतीष्वपि युज्यते ॥ ६१ ॥
 सर्वपापप्रथमनमनन्तफलदायकम् ।
 कथ्याणीनां प्रकथितं तत् कुरुष्वं वराननाः ! ॥ ६२ ॥

करोति या शेषमखण्डमेतत् कलप्राग्निनी माधवलीकसंस्था ।
सा पूजिता देवगणैरशेषैरानन्दकृतस्नानमुपैति विष्णोः ॥६२॥

श्रीभगवानुवाच ।

तपोधनः सोऽप्यभिधाय चैवं तदा च तासां व्रतमङ्गनानाम् ।
अस्थानमेष्यन्ति समस्तमित्यं व्रतं करिष्यन्ति च देवयीने ! ॥६४

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मोवाच । भगवन् ! पुरुषस्त्रेहं स्त्रियाश्च विरहादिकम् ।

शोकव्याधिभयं दुःखं न भवेद्येन तद्दद ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच । आवणस्य द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः ।

चीरार्णवे सपत्नीकः सदा वसति केशवः ॥ २ ॥

तस्यां सम्पूज्य गोविन्दं सर्वान् कामान् समश्रुते ।

गोभृहिरखदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ३ ॥

अशून्यशयनं नाम द्वितीया सम्प्रकीर्त्तिता ।

तस्यां सम्पूजयेद्द्विष्णुं एभिर्भ्यन्तैर्विधानतः ॥ ४ ॥

श्रीवत्सधारिन् ! श्रीकान्त ! श्रीधामन् ! श्रीपतेऽव्यय ! ।

गार्हस्थ्यं मा प्रणशं मे यातु धर्म्मार्धकामदम् ॥५॥

अग्नयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम ! ।

पितरो मा प्रणश्यन्तु मास्व दाम्पत्यभेदनम् ॥ ६ ॥

लक्ष्म्या वियुज्यते देव ! न कदाचिद्यथा भवान् ।

तथा कलमसम्बन्धो देव ! मा मे वियुज्यताम् ॥ ७ ॥

लक्ष्म्या न शून्यो वरद ! शय्यां त्वं शयनं गतः ।

शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथैव मधुसूदन ! ॥ ८ ॥

गीतवादिनिर्घोषं देवदेवस्य कीर्त्तयेत् ।

घण्टाभवेदशक्तस्य सर्ववाद्यमयी यतः ॥ ८ ॥
 एवं सम्पूज्य गोविन्दमग्रीयात्सैलवर्जितम् ।
 नक्तमक्षारलवणं यावत्तस्याच्चतुष्टयम् ॥ १० ॥
 ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।
 दीपान्नभाजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्द्विलक्षणां ॥ ११ ॥
 पादुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुताम् ।
 अभीष्टोपस्करैर्युक्तां शुक्लपुष्पांस्वगाहताम् ॥ १२ ॥
 सोपधानकविश्रामां फलेर्नानाविधैर्युक्ताम् ।
 तथाभरणधान्यैश्च यथाशक्त्या समन्विताम् ॥ १३ ॥
 अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कर्तुंस्विने ।
 दातव्या वेदविदुषे भाविनापतिताय च ॥ १४ ॥
 तत्रोपविश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ।
 पद्मप्रास्त्रं भाजनं दद्याद्भक्ष्यभोजनसमन्वितम् ॥ १५ ॥
 ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् ।
 प्रतिमां देवदेवस्य सोदकुम्भां निवेदयेत् ॥ १६ ॥
 एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयनं हरेः ।
 वित्तशठैरनु रहितो नारायणपरायणः ॥ १७ ॥
 नारी वा विधवा ब्रह्मन् ! यावच्चन्द्रार्कतारकम् ।
 न विरूपौ न शोकात्तौ दम्पती भवतः क्षचित् ॥ १८ ॥
 न पुत्रपशुरद्वानि क्षयं यान्ति पितामह ! ।
 सप्तकससहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।
 कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके नह्यीयते ॥ १९ ॥

अर्थकसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । शृणु चान्यद्गविष्यं यद्गुणसम्पद्विधायकम् ।

भविष्यति युगे तस्मिन् द्वापरान्ते पितामह ! ।

पिप्पलादस्य संवादो युधिष्ठिरपुरःसरेः ॥ १ ॥

वमन्तं नैमिषारण्ये पिप्पलादं महामुनिम् ।

अधिगम्य तदा चैनं प्रश्नमेकं करिष्यति ।

युधिष्ठिरो धर्मपुत्रो धर्मयुक्तस्तपोधनम् ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कथमारोग्यमैश्वर्यं मतिर्धर्मं गतिस्तथा ।

अन्यद्गता शिवे भक्तिर्विष्णो वा भवेत्कथम् ॥ ३ ॥

ईश्वर उवाच । तस्योत्तरमिदं ब्रह्मन् पिप्पलादस्य धीमतः ।

शृणुष्व यद्वक्ष्यति वै धर्मपुत्राय धार्मिकः ॥ ४ ॥

पिप्पलाद उवाच । साधु पृष्टं त्वया भद्र ! इदानीं कथयामि ते ।

अङ्गारव्रतमित्येतत् स वक्ष्यति महोपतेः ॥ ५ ॥

अवाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

विरोचनस्य संवादं भार्गवस्य च धीमतः ॥ ६ ॥

प्रह्लादस्य सुतं दृष्ट्वा द्विरष्टपरिवत्सरम् ।

रूपेणाप्रतिमं कान्त्या सोऽहसद्भृगुनन्दनः ॥ ७ ॥

साधु साधु महावाहो ! विरोचन ! शिवं तव ।

तत्तथा चसितं तस्य पप्रच्छ सुरमूढनः ॥ ८ ॥

ब्रह्मन् ! किमर्थमेतत्ते हास्यमाकस्मिकं कृतम् ।

साधु साध्विति मामिवमुक्तवांस्त्वं वदस्व मे ॥ ९ ॥

तमेवं वादिनं एक उवाच वदताम्बरः ।
 विष्णयाद्व्रतमाहात्म्यग्राह्यस्येतत् कृतं मया ॥ १० ॥
 पुरा दक्षविनाशाय कुपितस्य तु शूलिनः ।
 अथ तद्भीमवक्रस्य खेदविन्दुर्ललाटजः ॥ ११ ॥
 भित्वा स सप्तपातालानदहक्षप्त सागरान् ।
 अनेकवक्रानयनोज्वलञ्ज्वलनभौषणः ॥ १२ ॥
 वीरभद्र इति खरातः करपादायुतैर्युतः ।
 कृत्वासी यज्ञमथनं पुनर्भूतलसम्भवः ।
 विजगन्निर्दहन् भूयः शिवेन विनिवारितः ॥ १३ ॥
 कृतं त्वया वीरभद्र ! दक्षयज्ञ विनाशनम् ।
 इदानीं मलमेतेन लोकदाहेन कर्मणा ।
 गान्तिप्रदाता सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो भव ।
 प्रेक्षिष्यन्ति जनाः पूजां करिष्यन्ति वरात्मन ॥ १४ ॥
 अङ्गारक इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज ! ।
 देवलोके द्वितीयश्च तव रूपं भविष्यति ॥ १५ ॥
 ये च त्वां पूजयिष्यन्ति चतुर्थ्यां त्वद्दिने नराः ।
 रूपमारोग्यमैश्वर्यं तेष्वनलं भविष्यति ॥ १६ ॥
 एवमुक्तस्तदा शान्तिं मगमत्कामरूपधृक् ।
 रुञ्जातफात्क्षणाद्भ्राजन् ! पहत्वमगमत् पुनः ॥ १७ ॥
 स कचाचित् भवांस्तस्य पूजावादि कमुत्तमम् ।
 दृष्टवान् क्रियमाणश्च शूद्रेण च व्यवस्थितः ॥ १८ ॥
 तेन त्वं रूपवान् जातः सुरशत्रुकुलोद्भव ! ।
 विविधा च हृत्तिर्जाता यस्मात्तत्र त्रिदूरगा ॥ १९ ॥
 दिराचन इति प्राङ्मूर्ध्नि त्वां देवदानवाः ।

शूद्रेण क्रियमाणस्य व्रतस्य तव दर्शनात् ॥ ११ ॥

इंद्रशीं रूपसम्पत्तिं दृष्ट्वा विस्मितवानहम् ।

साधु साध्विति तेनोक्तं महीमाहात्म्यसुत्तमम् ।

पश्यतोऽपि भवेद्दूषमैश्वर्यं किमु कुर्वतः ॥ १२ ॥

यस्माच्च भक्त्या धरणीसुतस्य विनिन्द्यमानेन गवादिदानम् ।
आलोकितस्तेन सुरारिर्गर्भं सम्भूति रेषा तव दैत्य ! जाता २२
ईश्वर उवाच । अथ तद्वचनं श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः ।

प्रह्लादनन्दनोवीरः पुनः पप्रच्छ विस्मितः ॥ १४ ॥

विरोचन उवाच ।

भगवंरुद्रततं सम्यक् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

दीयमानन्तु यद्दानं मया दृष्टं भवान्तरे ॥ १५ ॥

माहात्म्यञ्च विधिं तस्य यथावद्वक्तुमर्हसि ।

इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रीवाच विक्ररात् ॥ १६ ॥

शुक उवाच । चतुर्थ्यङ्गरकदिने यदा भवति दानव ! ।

मृदा स्नानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ॥ १७ ॥

अग्निमूर्धा दिवामन्त्रं जपन्नास्ते उदङ्मुखः ।

शूद्रस्तूष्णीं करन् भौममास्ते भोगविवर्जितः ॥ १८ ॥

तथास्तमित आदित्ये गोमयेनानुलेपयेत् ।

प्राङ्गणं पुष्पमालाभी रक्षताभिः समन्ततः ॥ १९ ॥

अभ्यर्थाभिलिखित् पद्मं कुङ्कुमैनाष्टपत्रकम् ।

कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तवन्दनमिषप्रतं ॥ २० ॥

चत्वारः करकाः कार्यो भक्ष्यभोज्यसमन्विताः ।

तण्डुलै रक्तशालीर्यैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥ २१ ॥

चतुःकोणेषु तान् कृत्वा फलानि विविधानि च ।

गन्धमाख्यादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत् ॥ १२ ॥
 सुवर्णशृङ्गीं कपिलामघार्घ्यं रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवत्साम् ।
 धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ११ ॥
 अङ्गुष्ठमालं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्वायतबाहुदण्डम् ।
 चतुर्भुजं हेममये निविष्टं पाले गुडस्योपरि सपियुक्तम् ॥
 समस्तयज्ञाय जितेन्द्रियाय पात्राय शीलान्वयसंयुताय ।
 दातव्यं मेतत् सकलं द्विजाय कुटुम्बिने नैव तु दाग्भिकाय ।
 समर्पये द्विप्रवराय भक्त्या कृताञ्जलिः पूर्वमुदीर्य मन्त्रम् ॥ १५ ॥
 भूमिपुत्र ! महाभाग ! स्वेदोद्भव ! पिनाकिनः ।
 रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु तं ॥ १६ ॥
 मन्त्रेणानेन दत्त्वाार्घ्यं रक्तचन्दनवारिणा ।
 ततांश्चयेद्विप्रवरं रक्तमान्याम्बरादिभिः ॥ १७ ॥
 दद्यात्ते नैव मन्त्रेषु भीमङ्गामिधुनान्वितम् ।
 शय्यां च शक्तितो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ १८ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणावर्तं द्रियन्तद्देवाक्षयमिच्छता ॥ १९ ॥
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा त्रिसर्ग्यं द्विजपुङ्गवम् ।
 नक्तमक्षारलक्षणमग्नीयाद् दृतसंयुतम् ॥ ४० ॥
 भक्त्या यस्तु पुनः कुर्यादिवमङ्गारकाष्टकम् ।
 चतुरो वाथवा तस्य यत्पुण्यं तद्ददामि ते ॥ ४१ ॥
 रूपसौभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।
 विष्णौ वाथ शिवे भक्तः समक्षीपाधिषीभवेत् ॥ ४२ ॥
 समकल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
 तस्मात्स्वमपि दैत्येन्द्र ! व्रतमेतत् समाचरे ॥ ४३ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा भृगुनन्दनोऽपि जगाम दैत्यञ्च चकार सर्वम् ।
त्वं चापि राजन् ! कुरु सर्वमेतद्यतोऽस्त्रयं वेद्विन्दो वदन्ति ४४

ईश्वर उवाच ।

तथ्यति संपूज्य स पिप्पलादं वाक्त्रञ्चकाराद्भुतवीर्यकर्मा ।
मृषांति यथै नमन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं भगवान् विधत्ते ४५

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

पिप्पलाद उवाच । अथातः शृणु भूपाल ! प्रति शुकं प्रशान्तये ।

यत्रारन्ध्रेऽवसाने च तथा शुकोदये त्विह ॥ १ ॥

राजते वाथ सौवर्णं कांस्यपात्रेऽथ वा पुनः ।

शुक्लपुष्पाम्बरयुते सिततण्डुलपूरिते ॥ २ ॥

विधाय राजतं शुकं शुचि मुक्ताफलाम्बितम् ।

मन्त्रेणानेन तर्कवं सामगाय निवेदयेत् ॥ ३ ॥

नमस्ते सर्वलोकेभ्यः ! नमस्ते भृगुनन्दन ! ।

कवे ! सर्वार्थसिद्धयर्थं गृह्णाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥ ४ ॥

एवमस्योदये कुर्वन् यात्रादिषु च भारत ! ।

सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ ५ ॥

यावच्छुक्रस्य न हता पूजा सामालप्रकैः शुभैः ।

वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि ।

तावद्द्रव्यं नचाग्नीयात् त्रिभिः कामार्थं सिद्ध्यते ॥ ६ ॥

तद्दद्याच्चस्यतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर ! ।

सुवर्णपात्रे सौवर्णं ममरेशपुरोहितम् ॥ ७ ॥

पीतपुष्पाम्बरयुतं कृत्वा स्नात्वाथ सधूपैः ।

पलाशाश्वत्ययोगेन पञ्चगव्यजलीन च ॥ ८ ॥
 पीताङ्गरागवसनी घृतहोमभु कारयेत् ।
 प्रणम्य च गवा सार्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ९ ॥
 नमस्तेऽङ्गिरसाम्नाथ ! वाक्पते ! च वृहस्यते ! ।
 क्रूरयज्ञैः षीडितानाममृताय नमो नमः ॥ १० ॥
 संक्रान्तावस्य कौन्तेय ! यात्रास्वभ्युदयेषु च ।
 कुर्यन् वृहस्यतेः पूजां सर्वान् कामान् समश्नुते ॥१॥

अथ त्रिसप्ततितमोध्यायः ।

ब्रह्मोवाच ! भगवन् ! भव ! संसारसागरोत्तारकारक ! ।
 किञ्चिद्व्रतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥ १ ॥
 ईश्वर उवाच । सौरं धर्मं प्रवक्ष्यामि नाम्ना कन्याणसप्तमीम् ।
 विशोकसप्तमीं तद्वत् फलाढ्यां पापनाशिनीम् ॥ २ ॥
 शर्करासप्तमीं पुण्यां तथा कमलसप्तमीम् ।
 मन्दारसप्तमीं तद्वच्छुभदां शुभसप्तमीम् ॥ ३ ॥
 सर्वानन्तफलाः प्रीक्ताः सर्वा देवर्षिपूजिताः ।
 विधानमासां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ४ ॥
 यदा तु यज्ञसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ।
 सा तु कन्याणिनी नाम विजया च निगद्यते ॥ ५ ॥
 प्रातर्गव्येन पयसा ज्ञानमस्यां समाचरेत् ।
 ततः यज्ञाम्बरः पद्ममञ्जताभिः प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 प्राङ्मुखोऽष्टदक्षं मध्ये तदद् वृत्ताच्च कर्णिकाम् ।
 पुष्पाञ्जताभिर्देवेशं विन्यसेत् सर्वतः क्रमात् ॥ ७ ॥
 पूर्वेषु तप तायेति मार्त्तं ष्ण्डायेति चानले ।

याम्ये दिवाकरायेति विधात्र इति नैर्ऋते ॥ ८ ॥
 पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिले ।
 सौम्ये वैवर्तनायेति रवये चाष्टमे दले ॥ ९ ॥
 आदावन्ते च मध्ये च नमोऽस्तु परमात्मने ।
 मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कारान्तदीपितैः ॥ १० ॥
 गुह्यवस्त्रैः फलीर्भक्षैर्धूपमाख्यानमुलेपनैः ।
 स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडेन लवणेन च ॥ ११ ॥
 ततो व्याहृतिमन्त्रेण विसर्जंद् द्विजपुङ्गवान् ।
 शक्ततः पूजयेद्भक्त्या गुह्यघोरघृतादिभिः ।
 तिलपात्रं हिरण्यं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १२ ॥
 एवं नियमकृतसुप्ता प्रातरुत्थाय मानवः ।
 कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् ॥ १३ ॥
 भुक्त्वा च वेदावदुच्चि विडालन्नतर्वाजंते ।
 घृतपात्रं सकनकं सोदकुञ्चं निवेदयेत् ॥ १४ ॥
 प्रेयतामत्र भगवान् परमात्मा दिवाकरः ।
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् ॥ १५ ॥
 ततश्चयोदशे मासि गा वै दद्याच्चयोदशे ।
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्ताः सुवर्णास्याः पयस्विनीः ॥ १६ ॥
 एकामपि प्रदद्याद्वा वित्तहीनो विमत्सरः ।
 न वित्तशाठ्यं कुर्वीत यतो मोहात् पतत्यधः ॥ १७ ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कलराणसप्तमीम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं मनन्तमिह जायते ॥ १८ ॥
 सर्वपापहृता नित्यं सर्वदेवतपूजिता ।

सर्वदुष्टोपशमनी सदा कलत्राण्यसप्तमी ॥ १९ ॥
 इमाननन्तफलदां यस्तु कलत्राण्यसप्तमीम् ।
 शृणोति पठते चेह सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २० ॥

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । विशोकसप्तमीं तद्व्यामि मुनिपुङ्गव ! ।
 यामुष्योथ नरः शोकं न कदाचिद्दिहाभुते ॥ १ ॥
 माघे कृष्णतिलैः स्नात्वा षष्ठ्यां वै शुक्लपद्मतः ।
 कृताहारः कृसरया दन्तधावनपूर्वकम् ।
 उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवन्नृगि ॥ २ ॥
 ततः प्रभात उत्याय कृतस्नानजपः शुचिः ।
 कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कायेति च पूजयेत् ॥ ३ ॥
 करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रावुर्गम च ।
 यथा त्रिशोकं भवनं त्वयैवादित्य ! सर्वदा ।
 तथा विशोकता मेऽस्तु त्वद्भक्तिः प्रतिजन्म च ॥ ४ ॥
 एव संपूज्य षष्ठ्यान्तु भक्त्या संपूजयेद्दिहजान् ।
 सुप्त्वा संप्राश्य गोमूलमन्त्राय कृतनेत्यकः ॥ ५ ॥
 संपूज्य विप्रानन्नेन गुडपालसमन्वितम् ।
 तदन्नयुग्मं पद्मञ्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६ ॥
 अतैललवणं भुञ्जा सप्तम्यां मीनसंयुतः ।
 ततः पराण्यवर्णं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ७ ॥
 अर्चन विधना सर्वसुभयोरपि पक्षयोः ।
 कृत्वा यावत् पुनर्मावशुकपक्षस्य सप्तमी ॥ ८ ॥
 ब्रतान्ते कलत्रन्दद्यात् सुवर्णकमलाङ्कितम् ।

शय्यां सोपश्रान्दद्यात् कपिलाञ्च पयस्विनीम् ॥ ८ ॥
 अनेन विधिना यस्तु वित्तयाठराविवर्जितः ।
 विश्वीकसप्तमीं कुर्यात् स याति परमाङ्गतिम् ॥ १० ॥
 यावज्जन्मसहस्राणां सायं कोटिशतं भवेत् ।
 तावच्च शोकमध्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ॥ ११ ॥
 यं यं प्रार्थयते कामं तन्तमाप्नोति पुष्कलम् ।
 निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ १२ ॥
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि विश्वीकाखराञ्च सप्तमीम् ।
 सोऽपीन्द्रलोकमाप्नोति न दुःखी जायते क्वचित् ॥ १३ ॥

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

श्रेष्ठ उवाच । अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नास्मा तु फलसप्तमीम् ।
 यामुपोषत्र वरः पाषाणमुक्तः स्वर्गभाग्भवेत् ॥ १ ॥
 मार्गशीर्षे शुभे मासि सप्तम्यां नियतव्रतः ।
 तामुपोषत्राथ कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् ॥ २ ॥
 शर्करासंयुतं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 रविं काञ्चनकं कृत्वा पलस्यैकस्य धर्मवित् ।
 दद्यात्द्विकालवेलायां भानुर्मे प्रीयतामिति ॥ ३ ॥
 भक्त्या तु विप्रान् संपूज्य चाष्टम्यां क्षीरभोजनम् ।
 दत्त्वा कुर्यात् फलयुतं यावत् स्यात् कण्ठसप्तमी ॥ ४ ॥
 तप्तप्युपोषत्र विधिवद्देनेनैव क्रमेण तु ।
 तद्वहेमफलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ५ ॥
 शर्करापातसंयुक्तं वक्त्रमाख्यसमन्वितम् ।

सखत्सरश्च तेनेव विविनोभयसप्तमीम् । ६ ॥
 उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमग्नमुदौरयेत् ।
 भानुरकीं रविर्गच्छा सूर्यः शक्रो हरिः शिखः ।
 श्रीमान् विभावसुस्वष्टा वरुणः प्रीयतामिति ॥ ७ ॥
 प्रतिमासश्च सप्तमग्रामेकैकं नाम कीर्त्तयेत् ।
 प्रतिपक्षं फलत्यागमितत् कुर्वन् समाचरेत् ॥ ८ ॥
 व्रतान्ते विप्रमिश्रुनं पूजयेद्वस्त्रभूषणैः ।
 शर्कराकलशं दद्याद्देमपद्मदलान्वितम् ॥ ९ ॥
 यथा न विफला कामास्वद्भक्तानां सदा रवेः ।
 तथानन्तफलावाप्तिरस्तु मे सप्तमसु ॥ १० ॥
 इमामनन्तफलदां यः कुर्यात् फलसप्तमीम् ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके मञ्जीयते ॥ ११ ॥
 सुरापानादिकं किञ्चिद्यदत्रामुत्र वा कृतम् ।
 तस्यैवां नागमायाति यः कुर्यात् फलसप्तमीम् ॥ १२ ॥
 कुर्वाणः सप्तमीञ्चे मां सततं रोगवर्जितः ।
 भूतान् भव्यांश्च पुरुषांस्तारयेद्विकविंशतिम् ।
 यः शृणोति पठेद्वापि सोऽपि कल्याणभाग्भवेत् ॥ १३ ॥

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्वत्कल्नवनाग्निनीम् ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं यथानन्तं प्रजायते ॥ १ ॥
 माधवस्य सिते पक्षे सप्तमयां नियतव्रतः ।
 प्रातः स्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमालयानुलेपनः ॥ २ ॥
 स्थाण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ।

तस्मिन्नमः सवित्रे तु गन्धधूपौ निवेदयेत् ॥ ३ ॥
 स्यापयेदुदकुम्भश्च शर्करापात्रसंयुतम् ।
 शक्तवक्त्रैरलङ्कृत्य शक्तमालग्रानुलेपनैः ।
 सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ ४ ॥
 विश्ववेदमयी यन्महादेवादीति पठन्ने ।
 सर्वस्यामृतमेव त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ५ ॥
 पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपित्तत् पार्श्वतः क्षितौ ।
 सौरसूक्तं स्मरन्नास्ति पुराणश्रवणेन च ॥ ६ ॥
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतमैत्यकः ।
 तत्सर्वं विदुषे तद्ब्रह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७ ॥
 भोजयेच्छक्तितो विप्रान् शर्कराघृतपायसैः ।
 भुञ्जीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ॥ ८ ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 संवत्सरान्ते शयनं शर्कराकलशान्वितम् ॥ ९ ॥
 सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकाङ्गं पयस्विनीम् ।
 गृहं च शक्तिमान् दद्यात् समस्तीपस्करान्वितम् ॥ १० ॥
 सहस्रेणाय निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा ।
 दशभिर्वाथ निष्केण तदर्धेनापि शक्तितः ॥ ११ ॥
 सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मन्त्रवादनम् ।
 न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दीपं समश्रुते ॥ १२ ॥
 अमृतं पिवतो वक्त्रात् सूर्यस्यामृतविन्दवः ।
 निपेतुर्ये तदुत्थामौ शालिमुद्गेचवः स्मृताः ॥ १३ ॥
 शर्करा तु परा तन्मादिक्षुसारोऽमृतात्मवान् ।
 इष्टारवेरतः पुण्या शर्करा ह्यव्यकव्यवीः ॥ १४ ॥

शर्करा सप्तमी चैयं वाजिमेधफलप्रदा ।
 सर्वदुष्टप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी ॥ १५ ॥
 यः कुर्यात् परया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात् ।
 कल्पमेकं वसेत् स्वर्गं ततो याति परम्यदम् ॥ १६ ॥
 इदमनघं यः शृणोति स्मरेद्वा परिपठतीह सुरेश्वरस्य लोके ।
 मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनमालयाभिपूज्यः ॥ १७ ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि तद्वत् कमलसप्तमीम् ।
 यस्याः सङ्कीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः ॥ १ ॥
 वसन्तामलसप्तम्यं स्नातः मन् गौरसर्षपैः ।
 तिलपात्रे च सौवर्णे विधाय कमलं शुभम् ॥ २ ॥
 वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥ ३ ॥
 दिवाकर ! नमस्तुभ्यं प्रभाकर ! नमोऽस्तु ते ।
 ततो द्विकालवेलायाः सुदकुम्भसमन्विताम् ॥ ४ ॥
 विप्राय दद्यात् संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः ।
 शक्त्या च कपिलां दद्यादलङ्कृत्य विधानतः ॥ ५ ॥
 अहोरात्रे गते पद्यादष्टम्यां भोजयेद्द्विजान् ।
 यथाशक्त्याथ भुञ्जीत मांसतैलविर्जितम् ॥ ६ ॥
 अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च ।
 सर्वं समाचरेन्नक्त्या विस्रयाठ्यविर्जितः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णं कमलाञ्जितम् ।
 गाञ्च दद्यात् स्वशक्त्या तु सुवर्णाब्धां पयस्विनीम् ॥ ८ ॥

भाजनास नदीपादौन् दद्यादिष्टानुपस्करान् ।
 अनेन विधिना ब्रह्म कुर्यात् कमलसप्तमीम् ।
 लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके महीयते ॥ ८ ॥
 कल्पे कल्पे ततो लोकान् सप्त गत्वा पृथक् पृथक् ।
 अप्सरोभिः परिहृतस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥ १० ॥

यः पश्यतीदं शृणुयाच्च मर्त्यः पठेच्च भक्त्याथ मतिं ददाति ।
 सोऽप्यत्र लक्ष्मीमवलामवाप्य गन्धर्वविद्याधरलोकभाक् स्यात् ॥ ११ ॥

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । अघातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनोम् ।
 सर्वकामप्रदां रम्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् ॥ १ ॥
 माघस्यामलफले तु पञ्चम्यां लघुभुङ् नरः ।
 दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा प्रष्टीमुपत्रसेद् बुधः ॥ २ ॥
 विप्रान् संपूजयित्वा तु मन्दारं प्रागयेन्निशि ।
 ततः प्रभात उत्याय कृत्वा ज्ञानं पुनर्द्विजान् ॥ ३ ॥
 भोजयेच्छक्तिः कृत्वा मन्दारकुसुमाटकम् ।
 शीवर्यं पुरुषं तद्वत् पद्महस्तं सुशोभनम् ॥ ४ ॥
 पद्मं कण्ठतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेषु पत्रकम् ।
 हैममन्दारकुसुमैर्भास्करायेति पूर्वतः ॥ ५ ॥
 नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्वानलेदले ।
 दक्षिणे तद्वदकार्यं तथार्यञ्चेति नैर्ऋते ॥ ६ ॥
 पश्चिमे वेदधान्ने च वायव्ये चण्डभानवे ।
 पूर्ये त्युत्तरतः पूज्यमानन्दायेत्यतः परम् ॥ ७ ॥
 कर्षिकायाञ्च पुरुषं स्थाप्य सर्वात्मनेति च ।

यत्कवञ्जैः समावेष्ट्य भक्ष्यैर्मात्स्यफलादिभिः ॥ ८ ॥
 एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्देदविदे पुनः ।
 भुङ्क्तीतातैलसदृशं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृह्णी ॥ ९ ॥
 अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च ।
 कुर्यात्सम्बन्धरं यावद्विज्ञायाठ्यविवर्जितः ॥ १० ॥
 एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि ।
 गोभिर्विभवतः साङ्गं दातव्यं भृतिमिच्छता ॥ ११ ॥
 नमो मन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च ।
 त्वं रवे ! तारयस्वास्यान् संसारभयसागरात् ॥ १२ ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यान् मन्दारसप्तमीम् ।
 त्रिपात्मा स सुखो मर्त्यः कल्पञ्च दिवि मोदते ॥ १३ ॥
 इमामघौघपटलभोषणध्वान्तदीपिकाम् ।
 गच्छन् प्रगृह्य संसारं सर्वार्थांश्च लभेन्नरः ॥ १४ ॥
 मन्दार सप्तमीमेतामीषितार्थफलप्रदाम् ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५ ॥

— —

अथोनाश्रीतिसप्ततितमोऽध्यायः ।

श्रीभगवानुवाच । अथान्यामपि वक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम् ।
 यामुपोष्य नरो रोगशोकदुःखैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥
 पुण्ये चाश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः ।
 वाचायित्वा ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् ॥ २ ॥
 कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 नमामि सूर्यसम्भूतामशेषभुवनालयाम् ।
 त्वामहं शुभकलागणशरीरां सर्वसिद्धये ॥ ३ ॥

अथ कृत्वा तिलप्रस्थं ताम्रपात्रेण संयुतम् ।
 काञ्चनं वृषभं तद्वद्वन्मालप्रगुडान्वितैः ॥ ४ ॥
 फलेर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्घृतपायससंयुतैः ।
 दद्यात्तद्विकालवेलायामर्यमा प्रीयतामिति ॥ ५ ॥
 पञ्चगव्यञ्च संप्राश्य स्वपेद्भूमौ विमत्सरः ।
 ततः प्रभाते सञ्जाते भक्त्या संपूजयेद्द्विजान् ॥ ६ ॥
 अनेन विधिना दद्यात्प्रासि मासि सदा नरः ।
 वाससी वृषभं हैमं तद्वदां काञ्चनोद्भवाम् ॥ ७ ॥
 सम्वत्सरास्ते शयनमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ।
 सोपधानकविश्रामं भाजनासनसंयुतम् ॥ ८ ॥
 ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णं वृषभं तथा ।
 दद्याद्दे देविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ९ ॥
 अनेन विधिना विद्वान् कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् ।
 तस्य श्रीर्विपुला कीर्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ १० ॥
 असरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरालये ।।
 वसेद् गणाधिपोभूत्वा यावदाभूतसंप्लवम् ।
 कल्पादाववतीर्णस्तु सप्तहोपाधिपोभवेत् ॥ ११ ॥
 ब्रह्महत्यासहस्रस्य भूणहत्याशतस्य च ।
 नाशालामियं पुण्या पठते शुभसप्तमी ॥ १२ ॥

इमां पठेद्यः शृणुयान्मुहूर्तं पश्येत् प्रसङ्गादपि दीयमानम्
 सोऽप्यत्र सर्वाघविमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥१३॥
 यावत्समाः सप्त नरः करोति यः सप्तमीं सप्तविश्रानयुक्ताम् ।
 स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण भूत्वा पदं याति परं सुरारिः ॥१४॥

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

मनुववाच ।

किमभोष्टवियोगशोकसङ्गादक्षमुषतुं सुपीषणं व्रतं वा ।
विभवोद्भवकारिभूतलेऽस्मिन् भवभीते रपि सूदनञ्च पुंसः ॥ ११

मत्स्य उवाच ।

परिपृष्टमिदं जगत् प्रियन्ते विमुधानामपि दुर्लभं महत्त्वात् ।
तव भक्तिमतस्तथापि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रासुरमानवेषु गुह्यम् ॥ २

पुष्यमाश्वयुजे मासि विद्योक्त्वाद्दशोव्रतम् ।
दशम्यां लघुभुम्बिदानारभेद्वियमेन तु ॥ १ ॥
उदङ्मुखः प्राङ्मुखोवा दन्तधावनपूर्वकम् ।
एकादश्यां निराहारः समम्यर्थं तु केशवम् ।
त्रिंशत् वाभ्यर्थं विधिवद्भोज्यामि त्वपरेऽहनि ॥ ४ ॥
एवं नियमकृत्सुमा प्रातरुत्थाय मानवः ।
स्नानं सर्वैषधैः कुर्यात् पञ्चगव्यजलेन तु ।
शुक्लमाल्याम्बरधरः पूजयेच्छ्रीमसुत्पले ॥ ५ ॥
विद्योक्ताय नमः पादौ जङ्घे च वरदाय वै ।
श्रीगणाय जानुनी तद्दूरु च जलशायिने ॥ ६ ॥
कन्दर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिम् ।
दामोदरायैत्युदरम्यार्धं च विमुलाय वै ॥ ७ ॥
नाभिञ्च पद्मनाभाय हृदयं मन्मथाय वै ।
श्रीधराय विभोर्वक्षः करौ मधुजिते नमः ॥ ८ ॥
चक्रिणे वामबाहुञ्च दक्षिणहृदिने नमः ।
वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञसुखाय वै ॥ ९ ॥
नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाङ्घ्रिणी ।

सलाटं वामनायेति हरयेति पुनश्चुं वौ ॥ १० ॥
 अलकान् माधवायेति किरौटं विश्वरूपिणे ।
 नमः सर्वात्मने तद्विष्टर इत्यभिपूजयेत् ॥ ११ ॥
 एवं संपूज्य गोविन्दं फलमाख्यानुलेपनैः ।
 ततस्तु मण्डलं कृत्वा स्थण्डिलं कारयेत्पुनः ॥ १२ ॥
 चतुरस्रं समन्ताच्च रत्निमात्रं सुदक्ष्णवम् ।
 स्रष्टुं हृद्यं च परितो विप्रत्रयसमाहृतम् ॥ १३ ॥
 अङ्गुलीनोच्छ्रिता विप्रास्तद्विस्तारस्तु इन्द्रजालः ।
 स्थण्डिलस्योपरिष्ठाच्च भित्तिरष्टाङ्गुलाभवेत् ॥ १४ ॥
 नदी वालुकया शूर्पे लक्ष्म्याः प्रतिकृतिं न्यसेत् ।
 स्थण्डिले शूर्पमारोप्य लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः ॥ १५ ॥
 नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः त्रियै ।
 नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै हृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः ॥ १६ ॥
 विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदास्तु मे ।
 विशोका चास्तु सम्पत्त्यै विशोका सर्वसिद्धये ॥ १७ ॥
 ततः शुक्लास्वरैः शूर्पं वेष्ट्य संपूजयेत्फलैः ।
 वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत् सुवर्णकमलेन च ॥ १८ ॥
 रजनीषु च सर्वासु पिवेद्भोदकं बुधः ।
 ततस्तु गीतनृत्यादि कारयेत् सकलाभिधाम् ॥ १९ ॥
 यामत्रये व्यतीते तु सुष्वाप्युत्थाय मानवः ।
 अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि तदार्चयेत् ॥ २० ॥
 शक्तितस्त्रीष्वैकं वा वक्त्रमास्तगानुलेपनैः ।
 शयनस्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने ॥ २१ ॥
 ततस्तु गीतवाच्येन रामिजागरणै कृते ।

प्रभाते च ततः ज्ञानं कृत्वा दाम्पत्यमर्चयेत् ॥ २२ ॥
 भोजनञ्च यथाशक्त्वा वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनस्यातिवाहयेत् ॥ २३ ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 व्रतान्ते शयनं दद्याद्गुडधेनुसमन्वितम् ।
 सोपधानकविश्रामं सास्तरावरणं शुभम् ॥ २४ ॥
 यथा न लक्ष्मीर्देवेश ! त्वां परित्यज्य गच्छति ।
 तथा सुरुपतारोग्यमशोकयास्तु मे सदा ॥ २५ ॥
 यथा देवेन रक्षिता न लक्ष्मीर्जायते क्वचित् ।
 तथाविशोकतामेऽस्तु भक्तिरथवा च केशवे ॥ २६ ॥
 मन्त्रेणानेन शयनं गुडधेनुसमन्वितम् ।
 शूर्पञ्च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं भृतिमिच्छता ॥ २७ ॥
 उत्पलं करवीरञ्च वाणमन्त्रानकुङ्कुमम् ।
 केतकी मिन्दुवारञ्च मल्लिका गन्धपाटका ।
 कदम्बं कुञ्जकं जातिः शस्तान्ये तानि सर्वदा ॥ २८ ॥

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । गुडधेनुविधानं मे समाचक्ष्व जपत्पते ! ।
 किं रूपं केन मन्त्रेण दातव्यं तदिद्विद्विष्यताम् ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । गुडधेनुविधानस्य यद्रूपमिह यत् फलम् ।
 तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् ॥ २ ॥
 कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रागग्रं विश्वसिद्धभुवि ।
 गोमयेनानुलिप्तार्था दर्भानास्त्रीर्यं सर्वतः ॥ ३ ॥
 लघ्वेणैकाजिनं तद्दत्त्सञ्च परिकल्पयेत् ।

प्राङ्मुखीं कल्पयेद्देनुमुदक्पादां सवत्सकाम् ॥ ४ ॥
 उत्तमा गुडधेनुः स्यात् सदाभारचतुष्टयम् ।
 वत्सं भारिण कुर्वीत हाभ्यां वै मध्यमा स्यूता ॥ ५ ॥
 अर्द्धभारिण वत्सः स्यात् कनिष्ठा भारकेण तु ।
 चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्दृष्टवित्तानुसारतः ॥ ६ ॥
 धेनुवत्सौ घृतास्यौ च सितसुधाम्बराहती ।
 यत्तिकर्षात्रिणुपादौ यच्चिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ ७ ॥
 सितसुव्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ ।
 ताम्रगण्डकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ ८ ॥
 विद्रुमम्ब्रयुगोपेतौ नवनीतस्तनावुभौ ।
 क्षीमपुच्छौ कांश्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ ९ ॥
 सुवर्णमृङ्गाभरणौ राजतैः खुरसंयुतौ ।
 नानाफलसमायुक्तौ प्राणगन्धकरण्डकौ ।
 इत्येवं रचयित्वा तौ दीपधूपैरघार्चयेत् ॥ १० ॥
 या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेश्वरस्थिता ।
 धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ॥ ११ ॥
 देहस्या या च रुद्राणी शङ्करस्य सदा प्रिया ।
 धेनुरूपेण सा देवी मम पापं वरपोहतु ॥ १२ ॥
 विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा याच विभावसीः ।
 चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा त्रिये ॥ १३ ॥
 चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ।
 लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥ १४ ॥
 स्वधा या पितृमख्यानं स्वाहा यज्ञभुजाञ्च या ।

सर्वपापहरा धेनुकस्माच्छान्तिं प्रवच्छ मे ॥ १५ ॥
 एव मामन्त्रा तां धेनुं ब्राह्मणाद्य निवेदयेत् ।
 विधानमेतच्चे नूनां सर्वासामभिपठन्ते ॥ १६ ॥
 यास्ताः पापविनाशिन्यः पठन्तो दश धेनवः ।
 तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ! ॥ १७ ॥
 प्रथमा गुडधेनुः स्यात् छतधेनुस्तथापरा ।
 तिलधेनुस्तृतीया तु चतुर्थी जलसंज्ञिता ॥ १८ ॥
 चौरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथापरा ।
 सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुकथाष्टमी ।
 रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात् स्वरूपतः ॥ १९ ॥
 क्षुब्धाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासान्तु राशयः ।
 सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मातवाः ॥ २० ॥
 नवनीतेन रत्नैश्च तथान्ये तु महर्षयः ॥ २० ॥
 एतदेवं विधानं स्वाप्तएवोपस्कराः क्षृताः ।
 मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि ।
 यथाशुभं प्रदातव्या मुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ २१ ॥
 गुडधेनुप्रसङ्ग न सर्वाणावन्मयीदिताः ।
 अशेषयज्ञफलदाः सर्वाः पापहराः शुभाः ॥ २२ ॥
 व्रतानामुत्तमं यस्माद्द्विगोत्रहादमीव्रतम् ।
 तदङ्गत्वेन चैवात्र गुडधेनुः प्रशस्यते ॥ २३ ॥
 अयने विषुवे पुष्ये व्यतीघ्रातेऽथवा पुनः ।
 गुडधेन्वाद्यो द्वियाक्षूपरागादिपर्वसु ॥ २४ ॥
 विश्वोक्त्रहादमी चैवा पुष्या पापहरा शुभा ।
 यामुषोष्य नरो याति तद्विष्णोः परम्यदम् ॥ २५ ॥

इह लोके च सीभाग्यमायुरारोग्य मेव च ।
 वैष्णवं पुरमाप्नोति मरणे च करन् हरिम् ॥ २६ ॥
 नवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् ।
 न शोकदुःखदौर्गन्धं तस्य सञ्जायते नृप ! ॥ २७ ॥
 नारी वा कर्तुं या तु विशोकदादशीव्रतम् ।
 नृत्यगीतपरा नित्यं सापि तत्फलमाप्नयात् ॥ २८ ॥
 तस्मादग्ने हरिर्नित्यमनन्तं गीतवादनम् ।
 कर्त्तव्यं भूतिकामेन भक्त्या तु परया नृप ! ॥ २९ ॥
 इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यक्
 मधुमुरनरकारैरर्चनं वञ्चयेत् ।
 मतिमपि च जनानां यो ददातीन्द्रलोके
 वसति स विबुधैः पूज्यते कल्पमेकम् ॥ ३० ॥

अथ दशश्रीतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

भगवन् ! श्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् ।
 यदक्षयं परे लोके देवर्षिगणपूजितम् ॥ १ ॥
 उमापतिरुवाच । मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशधा सुनिपुण्य ! ।
 यत्प्रदानाक्षरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥ २ ॥
 पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्व्यातनेषु च ।
 न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यद्भ्रुते ॥ ३ ॥
 तस्माद्द्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुक्रमात् ॥
 प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः ॥ ४ ॥

गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ।
 पञ्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्ठः कार्पासपर्वतः ॥ ५ ॥
 सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाष्टमः ।
 राजती नवमस्तद्दशमः शर्कराचलः ॥ ६ ॥
 वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः ।
 अयने विषुवे पुष्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ७ ॥
 शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये ।
 विवाहीत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथ वा पुनः ॥ ८ ॥
 शुक्लार्थां पञ्चदश्यां वा पुष्यर्क्षे वा विधानतः ।
 धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विधानतः ॥ ९ ॥
 तीर्थेष्ववतर्नन्वापि गीष्ठे वा भवनाङ्गणे ।
 मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रं मुदङ्मुखम् ।
 प्रागुदक् प्रवणन्तद्वत् प्राङ्मुखश्च विधानतः ॥ १० ॥
 नामयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्य वै कुशान् ।
 तन्मध्ये पर्वतं कुर्यात् विष्कम्भपर्वतान्वितम् ॥ ११ ॥
 धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्भिरिहोत्तमः ।
 मध्यमः पञ्चशतकः कनिष्ठः स्याच्चिभिः शतैः ॥ १२ ॥
 मेरुर्महाव्रीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात् ।
 पूर्वेण मुक्ताफलवज्रधुक्तोयाम्येन भीमदकपुष्परामैः ॥ १३ ॥
 पश्चाच्च गान्धर्वतनीलरत्नैः सौम्येन वैदूर्यसरोजरामैः ।
 श्रीखण्डखड्गैरभितः प्रवालैर्लतान्वितः शुक्तिशिलातलः स्यात् ॥ १४ ॥
 ब्रह्माथ विष्णुर्भगवान् पुरारिर्दिवाकरोऽप्यन हिरण्मयः स्यात् ।
 मूर्धन्यवस्थानममत्सरिणं कार्यं त्वनेकैश्च पुनर्हिंजीवीः ॥ १५ ॥
 चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि नितम्बभागेऽपि राजतः स्यात् ।

तथेक्षुवंशावृतकन्दरस्य घृतोदकप्रस्रवणैश्च दिक्षु ॥ १६ ॥
 शुक्लाम्बराण्यम्बुधरावली स्वात् पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन ।
 वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो घनाली ॥ १७ ॥
 रीप्यान् महेन्द्रप्रमुखान्कषाष्टौ संस्थाप्य लोकाधिपतीन् क्रमेण ।
 नानाफलाली च समन्ततः स्यान्ननोरमं माञ्जविलेपनञ्च ।
 वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णमस्नानपुष्पाभरणं सितञ्च ॥ १८ ॥
 इत्थं निवेश्यामरशैलमयं मेरोस्तु विक्रमगिरीन् क्रमेण ।
 तुरीयभागेन चतुर्दिगञ्च संस्थापयेत् पुष्पविलेपनाढ्यान् ॥ १९ ॥
 पूर्वेण मन्दरमनेकफलावलीभिर्युक्तं यवैः कनकभद्रकटुखचिकैः

कामेन काञ्चनमयेन विराजमान
 माकारयेत् कुसुमवस्त्रविलेपनाद्यम् ।
 शौरावणोदसरसाथ वनेन चैवम्
 रीपेण शक्तिघटितेन विराजमानम् ॥ २० ॥
 याम्येन गन्धमदनञ्च निवेशनीयो
 गोधूमसञ्चयमयः कलघीतयुक्तः ।
 हेमेन यज्ञपतिना घृतमानसेन
 वस्त्रैश्च राजतवनेन च संयुतः स्यात् ॥ २१ ॥
 पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्प-
 सौवर्णपिप्पलहिरस्मयहंसयुक्तम् ।
 आकारयेद्भजतपुष्पवनेन तद्-
 हस्त्राम्बितं दधिसितोदसरस्तथापि ॥ २२ ॥
 संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण
 शैलं सुपाश्र्वं मपि माघमयं सुवस्त्रम् ।
 पश्चैश्च हेमघटपादपशैखरन्त

माकारयेत् कनकधेनुविराजमानम् ॥ २१ ॥

माघीकभद्रसरसाश्च वनेन तद्-

द्वीपेषु भास्वरवता च युतं निधाय ।

होमस्यतुभिरथ वेदपुराणविद्धि-

दान्तरनिन्द्य चरिताकृतिभिर्हि जेन्द्रेः ॥ २४ ॥

पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डम्

कार्यं क्लिरीयं वृष्टेन समित्कुशैश्च ।

राक्षी च जागरमनुव्रतगीतसुर्यै

रावाहनश्च कथयामि शिलीक्षयानाम् ॥ २५ ॥

त्वं सर्वदेवगणधामनिधे ! विरुद्ध

मन्त्रदृष्टदृष्टेष्वमर ! पर्वतनाशयाय ।

क्षेमं विधत्स्व कुर्व शान्तिं मनुत्तमात्मः

संपूजितः परमभक्तिमता मया हि ॥ २६ ॥

त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकारः ।

मूर्तामूर्तात्परं बीजमतः पाहि सनातन ! ॥ २७ ॥

यस्मात्त्वं लोकापालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम् ।

रुद्रादित्यवसूनाश्च तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ २८ ॥

यस्माद्शून्यममरैर्नारीभिश्च शिवेन च ।

तस्मान्मःसुह्वराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २९ ॥

एवमभ्यर्थ्य तं मेहं मन्दरश्चाभिपुजयेत् ।

यस्माच्चैचरयेन त्वं भद्राब्जेन च वसेतः ॥ ३० ॥

शोभसे मन्दर ! क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव ।

यस्माद्ब्रह्ममणिर्जम्बूद्वीपे त्वं गन्धमादन ! ॥ ३१ ॥

गन्धर्ववनशोभावानतः कौत्सिर्दृष्टास्तु मे ।

यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ॥ ३२ ॥
 हिरण्यवाश्रयगिरास्तस्मात् पुष्टिध्रुवास्तु मे ।
 उत्तरेः कुरुभिर्यस्मात् सावित्रेण वनेन च ।
 सुपाश्वं ! राजसे नित्यमतः श्रीरक्षयास्तु मे ॥ ३३ ॥
 एवमामन्त्र्य तान् सर्वान् प्रभाते विमले पुनः ।
 स्नात्वाथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ ३४ ॥
 विष्कम्भपर्वतान् दद्याद्वृत्विग्भ्रंः क्रमशो मुने ! ।
 गाश्च दद्याच्चतुर्विंशत्प्रथवा दश नारद ! ॥ ३५ ॥
 नव स्रग्म तथाष्टौ वा पञ्च दद्यादगतिमान् ।
 एकापि गुरवे देया कपिला च पयस्विनी ॥ ३६ ॥
 पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ।
 तएव पूजने मन्त्राक्षएवोपस्करा मताः ॥ ३७ ॥
 ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनाञ्च सर्वदा ।
 स्वमन्त्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु पठ्यते ।
 उपवासी भवेन्नित्यमयक्तेनक्तमिथ्यते ॥ ३८ ॥
 विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद ! ।
 दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत् फलम् ॥ ३९ ॥
 अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्त्रे प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वत्त ते ॥ ४० ॥
 अन्नमेव ततो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।
 धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ! ॥ ४१ ॥
 अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धान्यमयं गिरिम् ।
 मन्वन्तरयतं सायं देवलोके मन्वीयते ॥ ४२ ॥
 अप्सरोगणगन्धर्वैराकीर्णैः विराजता ।

विमानेन दिवः पृष्ठमायातिञ्ज निवेवितः ।

धर्मक्षये राजराज्यमाप्नोतीह न संशयः ॥ ४२ ॥

अथ त्रयश्रीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । अघातः सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचक्षुत्तमम् ।

यत्प्रदानाश्वरो लोकानाप्नोति शिवसंयुतान् ॥ १ ॥

उत्तमः षोडशद्रोणैः कर्मभ्यो लवणाचक्षुः ।

मध्यमः स्यात्तदर्धेन चतुर्भिरधमः क्षुतः ॥ २ ॥

वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं नु कारयेत् ।

चतुर्धाश्रेण विष्कम्भपर्वतान् कारयेत् पृथक् ॥ ३ ॥

विधानं पूर्ववत्कुर्याद्ब्रह्मादीनाञ्च सर्वदा ।

तद्दहेममयान् सर्वान् लोकपालान्निवेशयेत् ॥ ४ ॥

सरांसि कामदेवादींस्तद्दद्यात्पि कारयेत् ।

कुर्यात्प्रागरणञ्चापि दानमन्त्रान्निबोधत ॥ ५ ॥

सौभाग्यसरसम्भूतो यतोऽयं लवणोरसः ।

तद्दानकर्तृकत्वेन त्वं मां पाहि नगोत्तम ! ॥ ६ ॥

यस्माद्भरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना ।

प्रियञ्च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७ ॥

विष्णुदेहममुद्भूतं यस्मादारोग्यवर्द्धनम् ।

तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ॥ ८ ॥

अनेन विधिना यस्तु दद्यात्लवणपर्वतम् ।

उमान्तोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥ ९ ॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच । अतःपरं प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् ।
यत्प्रदानाक्षरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम् ॥ १ ॥
उत्तमो दशभिर्भारैर्मध्यमः पञ्चभिर्मतः ।
त्रिभिर्भारैः कनिष्ठः स्यात्तदर्हनाल्पवित्तवान् ॥ २ ॥
तद्दामन्त्रणं पूजां हेमवृक्ष सुराचनम् ।
विष्कम्भपर्वतांस्तद्दत्सरांसि वनदेवताः ॥ ३ ॥
होमजागरणं तद्दह्नोकपालाधिवासनम् ।
धान्यपर्वतवत् कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४ ॥
यथा देवेषु विष्णात्मा प्रवरोऽयं जनार्दनः ।
सामवेदस्य वेदानां महादेवस्य योगिनाम् ॥ ५ ॥
प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा ।
तथा रसानां प्रवरः सदैवेश्वरसोमतः ॥ ६ ॥
मम तस्मात् परां लक्ष्मीं गुडपर्वत ! दृष्टि वै ।
यस्मात् सौभाग्यदायिन्या भ्राता त्वं गुडपर्वत ! ।
निवासश्चापि पार्वत्यास्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७ ॥
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्गुडमयं गिरिम् ।
पूज्यमानः स गन्धर्वैर्गौरौलीके महीयते ॥ ८ ॥
ततः कल्पशतान्ते तु सप्रद्वीपाधिपोभवेत् ।
आयुरारोग्यसम्पन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ॥ ९ ॥

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

अथ पापहरं वस्त्रं सुवर्णाचलसुत्तमम् ।

यस्य प्रदानाद्भवनं वैरिष्वं याति मानवः ॥ १ ॥

उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पञ्चभिः शतैः ।

तदर्द्धं नाथमरुहदस्यवित्तोऽपि शक्तितः ।

दद्याद्विकपलादूर्ध्वं यथाशक्त्या विमत्सरः ॥ २ ॥

धान्यपर्वतवत् सर्वे विदध्वान्मुनिपुङ्गवः ।

विष्कम्भशैलांस्तद्वच्च ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥

नमस्ते ब्रह्मवीजाय ब्रह्मगर्भाय ते नमः ।

यस्माद्नन्तफलदक्ष्णात्पाहि शिशोश्चय ! ॥ ४ ॥

यस्माद्दम्भे रपत्वं त्वं यस्मात् पुण्यं जगन्पते ! ।

हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तम ! ॥ ५ ॥

अनेन विधिना यस्तु दद्यात् कनकपर्वतम् ।

स याति परमं ब्रह्मलोकमानन्दकारकम् ।

तत्र कल्पशतं तिष्ठेत् ततो याति पराङ्गतिम् ॥ ६ ॥

अथ षडशीतितमोऽध्यायः ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि तिलशैलं विधाततः ।

यत् प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १ ॥

उत्तमो दशभिर्द्वीणैर्मध्यमः पञ्चभिः शतः ।

त्रिभिः कनिष्ठो विप्रेन्द्र ! तिलशैलः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

पूर्ववशापरान् सर्वान् विष्कम्भानभितो गिरौन् ।

दानमन्वान् प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुङ्गव ! ॥ ३ ॥

यस्मान् मधुबधे विश्वीर्द्धस्वेदममुद्रवाः ।

तिल्लाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छत्रो भवत्विह ॥ ४ ॥

हृद्ये कव्ये च यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम् ।
 भवादुद्धरं शैलेन्द्र ! तिलाचल ! नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥
 इत्यामन्त्र्य च यो दद्यात् तिलाचलं मनुत्तमम् ।
 स बंश्वरं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ६ ॥
 दीर्घायुष्यं समाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते ।
 पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥ ७ ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

कार्पासपर्वतजहङ्गिंशङ्गारैरिहोत्तमः ।
 दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः ।
 भारेणाल्पधनो दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ १ ॥
 धान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्य मुनिपुङ्गव ! ।
 प्रभातायान्तु शर्वर्यां दद्यादिदमुदीरयेत् ॥ २ ॥
 त्वमेवावरणं यस्मात्लोकानामिह सर्वदा ।
 कार्पासाद्रे ! नमस्तुभ्य मघीषध्वंसनो भव ॥ ३ ॥
 इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्याच्छर्वंसन्निधौ ।
 रुद्रलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ ४ ॥

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् ।
 तेजोऽमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
 विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः स्याद्घृताचलः ।
 दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः ॥ २ ॥
 अल्पवित्तोऽपि यः कुर्याद्दहाभ्यामिह विधानतः ।

विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्तुर्भागेन कल्पयेत् ॥ १ ॥
 शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत् ।
 कारयेत्संहतानुचान्यथाशोभं विधानतः ॥ ४ ॥
 वेष्टयेच्छुक्लवासीभिरिक्षुदण्डफलादिकैः ।
 धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पठ्यते ॥ ५ ॥
 अधिवासनपूर्वञ्च तद्वद्वीमसुरार्चनम् ।
 प्रभातायां तु गर्वयां गुरवे तन्निवेदयेत् ।
 विष्कम्भपर्वतां स्तद्वद्विद्युग्म्यः शान्तमानसः ॥ ६ ॥
 संयोगाद्दृष्टतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसोः ।
 तस्माद्दृष्टार्चिर्विष्वात्मा प्रीयतामन् शङ्करः ॥ ७ ॥
 यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तद्विद्वदवस्थितम् ।
 घृतपर्वतरूपेषु तस्मात्त्वं पाहि नोऽनिशम् ॥ ८ ॥
 अनेन विधिना दद्याद्दृष्टाचलमनुत्तमम् ।
 महापातकयुक्तोऽपि लोकमाप्नोति शाङ्करम् ॥ ९ ॥
 हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ।
 विमानेनाप्सरोभिश्च सिंहविद्याधरैर्हृतः ।
 विहरेत् पितृभिः सार्धं यावदाभुतसंप्रवम् ॥ १० ॥

अधो नवतितमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् ।
 सुक्ताफलसदृशेषु पर्वतः स्यादनुत्तमः ॥ १ ॥
 मध्यमः पञ्चशतकस्त्रिशतेनाधमः स्मृतः ।
 चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥ २ ॥
 पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेन्द्रनीलकैः ।

पद्मरागयुतः कार्थी विहङ्गिर्गन्धमादनः ॥ १ ॥
 वैदूर्याविद्रुमैः पञ्चात्संमिश्रो विमलाचलः ।
 पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण च विन्ध्यसेत् ॥ ४ ॥
 धान्यपर्वतवत्सर्वमत्रापि परिकल्पयेत् ।
 तद्ददावाहनं कुर्याद्दृष्टान् देवांश्च काञ्चनान् ॥ ५ ॥
 पूजयेत्पुष्पगन्धाद्यैः प्रभाते च विमत्सरः ।
 पूर्ववद्गुरुकृत्विग्भ्य इमान् मन्त्रानुदीरयेत् ॥ ६ ॥
 यदा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः ।
 त्वञ्च रत्नमयो नित्यं नमस्तेऽस्य सदाचल ! ॥ ७ ॥
 यस्माद्द्रव्यप्रदानेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः ।
 सदा रत्नप्रदानेन तस्मात्तः पाहि पर्वत ! ॥ ८ ॥
 अनेन विधिना यस्तु दद्याद्द्रव्यमगं गिरिम् ।
 स याति विष्णुसालोक्य ममरेक्षरपूजितः ॥ ९ ॥
 यावत्कल्पशतं साद्यं वसेच्चैह नराधिप ! ।
 रूपासंख्यगुणोपेतः समहीपाधिपेभवेत् ॥ १० ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिद्यदत्रामुत्र वा कृतम् ।
 तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वञ्चहती यथा ॥ ११ ॥

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम् ।
 यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोक मनुत्तमम् ॥ १ ॥
 दशभिः पलमाहस्रैरुत्तमो रजताचलः ।
 पञ्चभिर्नध्यमः प्रीतस्तदर्धेनाधमः शृतः ॥ २ ॥
 अशक्नो विंशतेरूर्ध्वं कारयेच्छक्तितस्तदा ।

विष्कम्भपर्वतांस्तुहस्तुरीयांश्चिन् कल्पयेत् ॥ ३ ॥
 पूर्ववद्राजतान् कुर्वन् मन्दरादीन् विधानतः ।
 कलधौतमयांस्तहलोकेशानर्चयेद् बुधः ॥ ४ ॥
 ब्रह्मविष्णुर्कवान् कार्यो नितम्बोऽन हिरण्यग्रः ।
 राजतं स्याद्यदन्धेषां सर्वं तदिह काञ्चनम् ॥ ५ ॥
 शेषस्तु पूर्ववत् कुर्यादोमजागरणादिकम् ।
 दद्यात्ततः प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥ ६ ॥
 विष्कम्भशैलानृत्विग्भ्यः पूज्य वस्त्रविभूषणैः ।
 इमं मन्त्रं पठन् दद्याद्भेषाण्विर्मलसरः ॥ ७ ॥
 पितृणां वज्रभी यस्माद्दुरीद्राणां शिवस्य च ।
 पाहि राजत ! तस्मात्त्वं शोकसंसारसागरात् ॥ ८ ॥
 इत्थं निवेद्य यो दद्याद्राजताचलमुत्तमम् ।
 गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९ ॥
 सोमलोके सगन्धर्वैः किन्नराप्सरसाङ्गणैः ।
 पूज्यमानो वसेद् विद्वान् यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १० ॥

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि शर्कराशैलमुत्तमम् ।
 यस्य प्रदानादिष्णुर्कवद्राक्षयन्ति सर्वदा ॥ १ ॥
 अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तमः स्यान्महाचलः ।
 चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामधमः कृतः ॥ २ ॥
 भारेण बार्हभारिण कुर्याद्यः स्वल्पवित्तवान् ।
 विष्कम्भपर्वतान् कुर्यात् तुरीयांश्चिन् मानवः ॥ ३ ॥
 धान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्यामरसंयुतम् ।

मेरीरुपरि तद्वच्च स्याप्य हेमतद्वनयम् ॥ ४ ॥
 मन्दारः गारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः ।
 एतद् वृक्षत्रयं मूर्च्छि सर्वेष्वपि नियोजयेत् ॥ ५ ॥
 हरिचन्दनसन्तानौ पर्वपश्चिमभागयोः ।
 निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ॥ ६ ॥
 मन्दरे कामदेवस्तु प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत् ।
 गन्धमादनशृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ॥ ७ ॥
 प्राङ्मुखो वेदनूर्तिसु हंसः स्याद्विपुलाचले ।
 हैमी सुपार्श्वे सुरभिर्दक्षिणाभिमुखो भवेत् ॥ ८ ॥
 धान्यपर्वतैवत् सर्वमावाहनविधानकम् ।
 कृत्वा तु गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ।
 ऋत्विग्भ्यश्चतुरः शैलानिमाश्रन्त्रानुदौरयन् ॥ ९ ॥
 सौभाग्यामृतसारोऽयं पर्वतः शर्करायुतः ।
 तस्मादानन्दकारी त्वं भव शैलेन्द्र ! सर्वदा ॥ १० ॥
 अमृतं पिवतां ये तु निपेतुर्भुवि शौकराः ।
 देवानां तत् समुत्सव्यं पाहि नः शर्कराचल ! ॥ ११ ॥
 मनोभवधनुर्मध्यादुदभृता शर्करायतः ।
 तन्मयोगसि महाशैल ! पाहि संसारसागरात् ॥ १२ ॥
 यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः ।
 सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः स याति परमम्यदम् ॥ १३ ॥
 चन्द्रतारार्कसङ्घनाश्रमधिरुद्रानुजीविभिः ।
 स्रष्टैव यानमातिष्ठे क्षम विष्णु प्रचोदितः ॥ १४ ॥
 ततः कल्पयतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ।

आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जन्मानुं दत्तयम् ॥ १५ ॥

भोजनं शक्तितः कुर्यात् सर्वशैलेष्वमकरः ।

सर्वलाक्षारक्षवणमग्नीयात्सद्गुणया ।

पर्वतोपस्करान् सर्वान् प्रापयेद् ब्राह्मणास्तयम् ॥ १६ ॥

ईश्वर उवाच । आसीत् पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः ।

सुहृच्छकस्व निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ १७ ॥

सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः ।

भवन्ति शतशो येन शतवद्यापराजिताः ।

यथेच्छारूपधारी च मनुष्योऽप्यपराजितः ॥ १८ ॥

तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुन्दरी ।

लक्ष्मीवद्विद्यरूपेण निर्जितामरसुन्दरी ॥ १९ ॥

राजस्तस्याग्रमहिषी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।

दशनारीसहस्राणां मध्ये त्रीरिव राजते ॥ २० ॥

नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित् समुच्यते ।

कदाचिदास्थानगतः पद्मञ्च स पुरोधसम् ।

विष्णवेनाहृतो राजा वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २१ ॥

भगवन् ! केन धर्मैव मम लक्ष्मी रनुत्तमा ।

कस्माच्च विपुलन्तेजो मच्छरीरे सद्गोशमम् ॥ २२ ॥

वसिष्ठ उवाच । पुरा सीतावती नाम वैश्या शिवपरायणा ।

तथा दत्तयतुर्दश्याङ्गुरवे लवणाचलः ।

हंसहृत्वादिभिः सार्धं यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

शूद्रः सुवर्षकारश्च नाम्ना शौण्डोऽभवत्तदा ।

मृत्योस्सीतावतीगोष्ठे तेन हेत्वा विनिर्मिताः ॥ २४ ॥

तरवः सुरसुस्याश्च अह्वायुक्ते न पार्थिव ! ।

भतिरूपेण संपन्ना घटयित्वा विना श्रुतिम् ।
 धर्मकार्यमिति ज्ञात्वा न गृह्णाति कथञ्चन ॥ २५ ॥
 उज्ज्वलिताश्च तत्पद्मरा सौवर्णामरपादपाः ।
 लोल्लावती गिरेः पार्श्वे परिचर्याश्च पार्थिव ! ॥ २६ ॥
 कृत्वा ताभ्यामशाठ्येन गुरुशुश्रूषणादिकम् ।
 सा च लाल्लावती वेष्ट्या कालेन महतापि च ॥ २७ ॥
 कालधर्म्ये मनप्राप्ता कर्मयोगेन नारद ! ।
 सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमन्दिरम् ॥ २८ ॥
 योऽसौ सुवर्णकारस्तु दरिद्रोऽप्रतिसत्त्ववान् ।
 न मौल्यमादाद्देह्यातः स भवानिह साम्प्रतम् ॥ २९ ॥
 समद्वीपपतिर्जातः सूर्यायुतसमप्रभः ।
 यथा सुवर्णकारस्य तरवो हेमनिर्मिताः ।
 सम्यगुज्ज्वलिताः पद्मरा सेयन्मानुमती तव ॥ ३० ॥

उज्ज्वलनादुज्ज्वलरूपमस्याः सञ्जातमस्मिन् भुवनाधिपत्यम् ।
 यस्मात् कृतं तत्परिकर्म रामावनुदताभ्यां लवणाचलस्य ।
 तस्माच्च लोकेष्वपराजितत्वमारोग्यसौभाग्ययुता च लक्ष्मीः ॥ ३१ ॥
 तस्मात्त्व मप्यत्र विधानपूर्वं धान्याचलादीन् दशधा कुरुष्व ।
 तथेति सत्कृत्य स धर्ममूर्तिर्वचो वसिष्ठस्य ददौ च सर्वान् ।
 धान्याचलादीन् यतथो मुरारेर्लीकं जगामामरपूज्यमानः ॥ ३२ ॥

पश्येदपीमात्रधनोऽति भक्त्या
 सृष्टेः कनुर्थं रपि दीयमानान् ।
 शृणोति भक्त्याथ मतिं ददाति
 विष्णुः सोऽपि दिवं प्रयाति ॥ ३३ ॥
 दुःखघ्नं प्रथममुपैति षष्ठ्यमाने

यैस्त्रीभैर्भवभयभेदनेर्मनुष्यः ।

यः कुर्यात् किम् मुनिपुङ्गवेह सम्यक्

शान्तात्मा सकलगिरीन्द्रसम्पदानम् ॥ ३४ ॥

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । वैशम्पायन मासीनमपृच्छञ्जीनकः पुरा ।

सर्वकामाप्तये नित्यं कथं शान्तिकर्षीष्टिकम् ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच । श्रीकामः शान्तिकामो वा ब्रह्मयज्ञं समारभेत्

हृद्ध्ययुः पुष्टिकामो वा तर्षेकामिषरन् पुनः ।

येन ब्रह्मन् ! विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥

सर्वशास्त्राख्यनुक्रम्य संप्रिप्य ब्रह्मविस्तरम् ।

अहश्शान्तिं प्रवक्ष्यामि पुराणश्रुतिकोदिताम् ॥ ३ ॥

पुष्टिः किं त्विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

अहान् अहादिदेवांश्च स्वाप्य होमं समारभेत् ॥ ४ ॥

अहयज्ञं स्विधा प्रोक्तः पुराणश्रुतिकोविदेः ।

प्रथमोऽयुतहोमः स्वाह्नञ्जहोम स्ततः परम् ॥ ५ ॥

तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः ।

अश्रुतेनाहृतीनाञ्च नवमहमस्यः स्मृतः ॥ ६ ॥

तस्य तावद्विधिं वर्षे पुराणश्रुतिमाधितम् ।

गतेऽसोत्तरपूर्वेषु वितस्निहवविसृताम् ॥ ७ ॥

नप्रहवाहतां वेदिं वितस्नुष्ययसन्धिताम् ।

संस्थापनाय दिवानां चतुरस्रां सुहृद्भुक्तान् ॥ ८ ॥

अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामावाहयेत्सुहृत्तम् ।

देवतानां तस्य स्थाप्याभिर्घतिर्हादशाधिका ॥ ९ ॥

सूर्यः सोम सध्या भौमो बुधजीवसिताकंभाः ।
राहुः केतुरिति प्रोक्ता पहासीकहितारहाः ॥ १० ॥
मध्ये तु भास्करं विन्द्यात्तद्विहितं दक्षिणेन तु ।
उत्तरेण शुभं विन्द्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥ ११ ॥
पूर्वेण भार्गवं विन्द्यात् सोमं दक्षिणपूर्वके ।
पश्चिमेन शनिं विन्द्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे ।
पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः ॥ १२ ॥
भास्करस्त्रेण्डुरं विन्द्यादुमाञ्च शशिन स्तथा ।
स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् ॥ १३ ॥
ब्रह्माण्डं गुरोर्विन्द्याच्छुक्लस्यपि शचीपतिम् ।
शनेश्वरस्य तु यमं राहोः कासं तथैव च ॥ १४ ॥
केतोर्वै चिन्मनुमञ्च सर्वेषामधिदेवताः ।
अश्विनापः चित्तिर्विष्णुरिन्द्र ऐन्द्री च देवताः ॥ १५ ॥
प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः ।
विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ।
चावाहयेद्राहृतिभिस्तथैवाग्निं कुमारकौ ॥ १६ ॥
संकरेद्रक्तमादित्यमङ्गारकसमन्वितम् ।
सोमशुक्रौ तथा श्वेतौ बुधजीवौ च पिङ्गसौ ।
मन्दराहू तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः ॥ १७ ॥
यज्ञवर्णानि शिवानि वासांसि कुसुमानि च ।
धूपामोदोऽग्न सुरभिश्चपरिष्ठाहितानिकम् ।
शोभनं स्थापयेद्याज्ञः क्लृप्तपुष्पसमन्वितम् ॥ १८ ॥
गुह्यीह्मं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम् ।
अन्नपरकाय संयावं बुधाय चीरषष्टिके ॥ १९ ॥

दध्नीदनस्य जीवास्य सुप्राय च गुह्यीदनम् ।
 यनैश्वराय कसराभजामाकस्य राहवे ।
 चिमौदनस्य केतुभ्यः सर्वैर्भक्षैरथास्येत् ॥ २० ॥
 प्रागुत्तरेण तच्छाश्व दध्यक्षतविभूषितम् ।
 चूतपद्मवसंश्लेषं फलवत्सुगान्वितम् ॥ २१ ॥
 पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्च भक्त समन्वितम् ।
 स्यापवेद्व्रषं कुम्भं यक्ष्यं तत्र दिग्भवेत् ॥ २२ ॥
 गङ्गाधाः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ।
 मज्जाश्वरण्यावस्यीकसङ्गमाद्दुग्गोकुक्तात् ॥ २३ ॥
 सुदमनीयं द्विषेन्द्र ! सर्वैर्षधिजलान्वितम् ।
 खानार्थं विन्ध्यसेतलं कजमज्जस्य धर्मवित् ॥ २४ ॥
 सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि च मद्या स्थाप्य ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ २५ ॥
 एवमावाहयेदेतान्मरान्सुनिसप्तम ! ।
 होमं समारभेद् सर्पियंयन्त्रीर्हितसाहिना ॥ २६ ॥
 अर्कः पासाशस्त्रदिरावपासागोऽथ पिप्यसः ।
 श्रीदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ २७ ॥
 एकैकस्याष्टकयत्तमष्टाविंशतिभिश्च वः ।
 होतव्या मधुसर्पिर्व्या दद्यात् चैव समन्विताः ॥ २८ ॥
 प्राद्विप्रप्राया अग्निफा अन्नश्चा अपसाग्निनोः ।
 समिधः कस्यवेत्प्रायः सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ २९ ॥
 देवानामपि सर्वेषामुपांशु परमार्थवित् ।
 स्त्रिय स्त्रियैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः कजम् ॥ ३० ॥
 होतव्यं च घृताभ्यक्तं च ह भवाद्दिकं पुनः ।

मन्त्रे दंशाहुतीहुत्वा होमं व्याहृतिभिस्ततः ॥ ३१ ॥
 उदरमुखाः प्राङ्मुखा वा कुर्युर्माहासपुत्रवाः ।
 मन्त्रवन्तश्च कर्त्तव्याश्चरवः प्रतिदेवतम् ॥ ३२ ॥
 हुत्वा च तांश्चरन् सम्यक् ततो होमं समाचरेत् ।
 प्राङ्चेति च सूर्याय होमः कार्थी द्विजम्बना ॥ ३३ ॥
 प्राच्यायस्वेति सोमाय मन्त्रे च जुहुवात् पुनः ।
 अग्निर्मुर्धादिबो मन्त्र इति भीमाय कीर्तयेत् ॥ ३४ ॥
 अग्ने ! विवस्वदुषस इति सोमसुताय वै ।
 वृहस्पते ! परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः ॥ ३५ ॥
 शुक्रन्ते अन्वदिति च शुक्रस्यापि निगद्यते ।
 शनैश्चरायेति पुनः शची देवीति होमयेत् ॥ ३६ ॥
 कायानखित आशुव इति राहोर्बदाहृतः ॥ ३७ ॥
 केतुं कृत्स्नमपि ब्रूयात् केतूनामपि शान्तये ।
 प्रावो राजेति रुद्रस्य बलिहोमं समाचरेत् ।
 प्रायोहिष्ठे त्युमायस्य सोमेति स्वामिनस्तथा ॥ ३८ ॥
 विष्णोरिदं विष्णु रिति तमोशेति स्वयम्भुवः ।
 इन्द्रमिहेवतायेति इन्द्राय जुहुयात्ततः ॥ ३९ ॥
 तथा यमस्य चायं गौरिति होमः प्रकीर्तितः ।
 काशस्य मङ्गलज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते ॥ ४० ॥
 चित्रगुप्तस्य चाघ्रातमिति मन्त्रविदो विदुः ।
 अग्निं दूतं वृषीमह इति वज्रे बदाहृतः ॥ ४१ ॥
 उदुत्तमं वदणमित्थपां मन्त्रः प्रकीर्तितः ।
 भूमिः पृथिव्यन्तरिचमिति वेदेषु पठ्यते ॥ ४२ ॥
 रुद्रस्यगीर्वा पुष्य इति विष्णोर्बदाहृतः ।

इन्द्राग्नेयो नवत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥ ४३ ॥
 उतापथं सुभगे इति देव्याः समाचरेत् ।
 प्रजापतेः पुनर्होमः प्रजापतिरिति श्रुतः ॥ ४४ ॥
 नमोऽस्य सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते ।
 एष ब्रह्माय ऋत्विज्य इति ब्रह्मण्युदाहृतः ॥ ४५ ॥
 विनायकस्य चानूनमिति मन्त्रो बुधैः श्रुतः ।
 ज्ञातवेदसे सुनवामिति दुर्गामन्त्र उच्यते ॥ ४६ ॥
 आदिप्रज्ञस्य रेतस आकाशस्य उदाहृतः ।
 प्राथाशिशुर्मन्त्रीनाञ्च वायोर्मन्त्रः प्रकीर्त्तितः ॥ ४७ ॥
 एषो उषा अपूर्वादिस्त्रिभिर्नोर्मन्त्र उच्यते ।
 पूर्णाहुतिश्च मूर्धानं दिव इत्यभिपातयेत् ॥ ४८ ॥
 अथाभिषेकमन्त्रेषु वाद्यमङ्गलगीतकैः ।
 पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुदङ्मुखम् ॥ ४९ ॥
 अथ्यगावयवैर्ब्रह्मन् ! हेमस्त्रन्दामभृषितैः ।
 यजमानस्य कर्त्तव्यं चतुर्भिः सपनं द्विजैः ॥ ५० ॥
 सुरास्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 वासुदेवो जगन्नाथ स्तथा सङ्कर्षणो विभुः ।
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ ५१ ॥
 आसुरस्योऽग्निर्भगवात् यमो वै निर्ऋति स्तथा ।
 वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्ष स्तथा शिवः ।
 ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पासास्वामिवन्तु ते ॥ ५२ ॥
 कीर्त्तितं श्रीर्ऋत्विर्ऋतिर्मेधा पुष्टिः ऋषा क्रिया मतिः ।
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सुष्टिः कान्तिश्च मातरः ।
 एतास्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपद्मः समागताः ॥ ५३ ॥

आदित्यश्चन्द्रमा भीमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः ।
 यज्ञस्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ ५४ ॥
 देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
 ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥ ५५ ॥
 द्विपन्नगो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसाङ्गणाः ।
 अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ ५६ ॥
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ।
 सरितः सागराः शैलालीर्षानि जलदा नदाः ।
 एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ५७ ॥
 ततः शुक्लास्वरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।
 सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो द्विजपुङ्गवैः ॥ ५८ ॥
 यजमानः सपत्नीकः ऋत्विजः सुसमाहितान् ।
 दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥ ५९ ॥
 सूर्याय कपिलां धेनुं शङ्खं दद्यात्तथेन्दवे ।
 रत्नं धुरन्धरं दद्याद्भीमाय च ककुच्चिनम् ॥ ६० ॥
 बुधाय जातरूपन्तु गुरवे पीतवाससी ।
 श्वेताश्वन्दैत्यगुरवे लम्बाङ्गामर्कसूनवे ॥ ६१ ॥
 धायसं राहवे दद्यात् केतुभ्यश्छागमुत्तमम् ।
 सुवर्षेण समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ६२ ॥
 सर्वेषामश्रवा गावो दातव्या हिमभूषिताः ।
 सुवर्णमश्रवा दद्याद्गुरुर्वा येन तुष्यति ।
 समन्त्रेणैव दातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥ ६३ ॥
 पुष्यस्त्वं शङ्खपुष्यानां मङ्गलानाञ्च जङ्गलम् ।
 विष्यना विष्टतस्यासि ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६४ ॥

धर्मस्त्वं हृषिकेषु जगदानन्दकारक ! ।
 अष्टमूर्ते रधिष्ठान मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६५ ॥
 हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमवीजं विभावसोः ।
 अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६६ ॥
 पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् ।
 प्रदानात्तस्य मे विष्णो ! ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६७ ॥
 विष्णु स्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ।
 चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६८ ॥
 यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा घेनुः केशवसन्निभा ।
 सर्वपापक्षरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६९ ॥
 यस्मादायसकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा ।
 साङ्गलाद्यायुधादीनि तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७० ॥
 यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।
 यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७१ ॥
 श्यामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ।
 यस्मात्तस्माच्छ्रिये मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ ७२ ॥
 यस्माद्शून्यं शयनं केशवस्य च सर्वदा ।
 शय्याममाप्य शून्यास्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि ॥ ७३ ॥
 यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः ।
 तथा रत्नानि यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ७४ ॥
 यथा भूमिप्रदानस्य कलाकार्हन्ति षोडशीम् ॥ ७५ ॥
 दानाच्छून्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विह ॥ ७६ ॥
 एवं संपूजयेद्भक्त्या वित्तशठैरग वर्जितः ।
 रत्नकाञ्चनयस्त्रौघैर्धूपमाभ्याहलीपनैः ॥ ७७ ॥

अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥ ७७ ॥
 यस्तु पीडाकरो नित्यमल्पविक्रस्य वा ग्रहः ।
 तच्च यत्नेन संपूज्य शेषानप्यर्चयेद् बुधः ॥ ७८ ॥
 ग्रहा गावीनरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशिषतः ।
 पूजिताः पूजयन्त्येते निर्दहन्त्यवमानिताः ॥ ७९ ॥
 युथा वाणप्रहाराणां कवचम्भवति वारणम् ।
 तद्वद्देवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥ ८० ॥
 तस्मान्न दक्षिणाहीनं कर्तव्यं भृतिमिच्छता ।
 संपूर्णया दक्षिणया यस्माद्देकोऽपि तुष्यति ॥ ८१ ॥
 सदेवायुतहोमोऽयं नवग्रहमखे स्थितः ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ८२ ॥
 निर्विघ्नार्थं मुनिश्चेत् ! तद्योद्देगाङ्गुतेषु च ।
 कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु ॥ ८३ ॥
 सर्वकामाप्तये यस्मान्नक्षत्रहोमं विदुर्बुधाः ।
 पितृणां वल्लभं साक्षाद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ८४ ॥
 ग्रहतारावलं लब्धा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
 गृहस्थोत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद् बुधः ॥ ८५ ॥
 रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रं मुदङ्मुखम् ।
 दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान् कुर्याद्विधानतः ॥ ८६ ॥
 प्रागुदक् प्रवनाभूमिं कारयेद्यत्नतो बुधः ।
 प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मण्डपस्य तु ॥ ८७ ॥
 शोभनं कारयेत् कुण्डं यथावल्लक्षणान्वितम् ।
 चतुरस्रं समस्तान्तयोनिवक्तं समिच्छसत् ॥ ८८ ॥

चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तद्दुष्कृता ।
 प्रागुदक् प्रवना कार्था सर्वतः समवस्थिता ॥ ८६ ॥
 शान्त्यर्थं सर्वलोकानां नवग्रहमखः स्मृतः ।
 मानहीनाधिकं कुण्डमनेकभयदम्भवेत् ।
 यस्मात्तस्मात् सुसम्पूर्णं शान्तिकुण्डं विधीयते ॥ ८७ ॥
 अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहीमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ ८८ ॥
 द्विहस्तविस्तृतं तद्दत्ततुर्हस्तायतं पुनः ।
 लक्षहीमे भवेत् कुण्डं योनिवक्रन्निमेखलम् ॥ ८९ ॥
 तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्त्रियसंस्थितम् ।
 प्रागुदक् प्रवणन्तश्च चतुरस्रं समन्ततः ॥ ९० ॥
 विश्वशार्दीष्कृतं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्माया ।
 संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमाहृतम् ॥ ९१ ॥
 इन्द्रलोह्यच्छित्तो विप्रः प्रयनः स उदाहृतः ।
 अङ्गुलीच्छयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥ ९२ ॥
 त्र्यङ्गुलस्य च विस्तारः सर्वेषां कण्ठे बुधैः ।
 दशाङ्गुलीच्छिता भित्तिः स्थण्डिले स्यात्तथोपरि ।
 तस्मिन्नावाहयेद्देवान् पूर्ववत् पुष्पतच्छुलीः ॥ ९३ ॥
 आदित्याभिमुखाः सर्वाः साधिप्रत्यधिदेवताः ।
 स्थापनीया मुनिश्रेष्ठ ! नोत्तरेण पराङ्मुखाः ॥ ९४ ॥
 गरुत्मानधिकद्भ्रत संपूज्यः त्रियमिच्छता ।
 सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ।
 विषपापहरो नित्यं मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ९५ ॥
 पूर्ववत् कुम्भमामन्त्र्य तद्दक्षीमं समाचरेत् ।

सहस्राणां गतं हुत्वा समित्मंख्याधिकं पुनः ।
घृतकुम्भवसोर्धारां पप्तयेदनलोपरि ॥ ९९ ॥
श्रीदुम्बरीं तद्यार्द्राञ्च ऋष्वीं कीटरवर्जिताम् ।
बाहुसालां सूचं कृत्वा ततस्तन्महयोपरि ।
घृतधारान्तयासम्यग्गने रुपरि पातयेत् ॥ १०० ॥
आव्रयेत् सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् ।
महावेश्मानरं साम ज्येष्ठसाम च वाचयेत् ॥ १०१ ॥
स्नानञ्च यजमानस्य पूर्ववत् स्वस्तिवाचनम् ।
दातया यजमानेन पूर्ववदृक्षिणाः वृथक् ॥ १०२ ॥
कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्चेतसा ।
नवग्रहमखे विप्रायत्कारो वेदवेदिनः ॥ १०३ ॥
अथवा ऋत्विजौ शान्तौ द्वावेव श्रुतिकीविदौ ।
कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्जेत विस्तरे ॥ १०४ ॥
तद्वच्च दश चाष्टौ च सप्तहोमे तु ऋत्विजः ।
कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चतुरो दा विमत्सरः ॥ १०५ ॥
नवग्रहमखात् सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् ।
भक्ष्यान् दद्यान् सुनिश्चेष्ट! भूपणान्यपि शक्तितः ॥ १०६ ॥
शयनानि सबस्त्रानि हेमानि कटकानि च ।
कर्णाङ्गुलिपत्रिणाणि कण्ठसूत्राणि शक्तिमान् ॥ १०७ ॥
न कुर्यादृक्षिणाहीनं वित्तमाठेग्रन मानवः ।
अददन् लाभतो मोहात् कुलक्षयमवाप्नुते ॥ १०८ ॥
अन्नदानं यथाशक्त्या कर्तव्यं भृतिमिच्छता ।
अन्नहीनः कृती यन्नाहर्भिक्षफलदोभवेत् ॥ १०९ ॥

अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्वहीनस्तु ऋत्विजः ।
 यष्टारं दक्षिणाहीनं नाशितं यज्ञसमीरिपुः ॥ ११० ॥
 नवाप्यल्पधनः कुर्यात्तन्नहीमं नरः क्वचित् ।
 यस्मात्पीडाकरो नित्यं यज्ञे भवति विग्रहः ॥ १११ ॥
 तस्मैव पूजयेद्भक्त्या ह्ये वा लीन् वा यथाविधि ।
 एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहून्ल्पवित्तवान् ॥ ११२ ॥
 लक्ष्मीमस्तु कर्तव्यो यथावित्तं भवेद्गृहे ।
 यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन् कामान् विधानतः ॥ ११३ ॥
 पूज्यते शिवलीके च वस्त्रादित्यमरुद्गणैः ।
 यावत्कल्पगतान्यष्टा वश्यं मोक्षयवाप्नुयात् ॥ ११४ ॥
 सकामोऽप्यस्त्विमं कुर्यात्तन्नहीमं यथाविधि ।
 स तं काममवाप्नोति पदमानन्त्यमश्रुते ॥ ११५ ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनम् ।
 भार्याार्थी गोभनां भार्यां कुमारी च शुभं पतिम् ॥ ११६ ॥
 म्भृष्टराजप्रसूया राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ।
 यं यं प्रार्थयते कामं स वै भवति पुष्कलः ।
 निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ ११७ ॥
 अस्मात्कृतगुणः प्रीक्तः कौटिहोमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥ ११८ ॥
 पूर्ववद् यद्देवीनामावाहनविसर्जने ।
 होममन्त्राल एवोक्ताः स्नाने दाने तथैव च ।
 कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे ॥ ११९ ॥
 कौटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रन्तु सर्वतः ।

यो निवक्तव्योऽपि तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥ १२० ॥
 द्व्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः ।
 त्र्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता तद्वद् द्वितीया परिकीर्त्तिता ॥ १२१ ॥
 उच्छ्राय विस्तराभ्यां च तृतीया चतुरङ्गुला ।
 द्व्यङ्गुलथेति द्विकारः पूर्वयोरिव शस्यते ॥ १२२ ॥
 वितस्त्रिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ।
 कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलीच्छ्रिता ॥ १२३ ॥
 गजोष्ठसदृशी तद्वदायताच्छिद्रसंयुता ।
 एतत् सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ।
 मेखलापरि सर्वत्र अश्वत्थदलमन्त्रिमम् ॥ १२४ ॥
 तद्दी च कोटिहोमे स्याद्वितस्त्रिणां चतुष्टयम् ।
 चतुरस्रा समस्ताश्च त्रिभिर्वप्रेस्तु संयुता ।
 वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदीनां च तथोच्छ्रयः ॥ १२५ ॥
 तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ।
 पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥ १२६ ॥
 यजुर्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।
 अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद् बुधः ॥ १२७ ॥
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।
 एवं द्वादश विप्राः स्युर्वस्त्रमात्यानुलेपनैः ।
 पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या वस्त्राभरणभूषणैः ॥ १२८ ॥
 रानिसूक्तं च रौद्रस्य पावमानं सुमङ्गलम् ।
 पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठन्नास्ते ह्युदङ्मुखः ॥ १२९ ॥
 शान्तं शाकृच्च सौम्यञ्च कौशाण्डं शान्तिमेव च ।
 पाठयेद्दक्षिणहारि यजुर्वेदिनमुत्तमम् ॥ १३० ॥

सुपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताम् ।
 ज्येष्ठसम तथा शान्तिं ऋन्दोगः पश्चिमे जपेत् ॥१३१॥
 शान्तिं सूक्तञ्च सौरञ्च तथा शाकुनकं शुभम् ।
 षोष्टिकञ्च महाराजप्रमुत्तरेणाप्यथर्ववित् ॥ १३२ ॥
 पञ्चभिः सप्तभिर्वापि होमः कार्योऽग्नौ पूर्ववत् ।
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मुनिसत्तम ! ॥१३३॥
 वसोर्धाराविधानञ्च सप्तहोमे विशिष्यते ।
 अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ॥१३४॥
 यः पठेच्छुयाद्वापि ग्रहयज्ञलयं नरः ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ॥ १३५ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् ।
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदग्नौ ॥१३६॥
 ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यावुं दानि च ।
 कोटिहोमेन नश्यन्ति यथावच्छिवभाषितम् ॥ १३७ ॥
 वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् ।
 नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाचरेत् ॥ १३८ ॥
 अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित् ।
 तस्माद्युतहोमस्य विधानं पूर्वमाचरेत् ॥ १३९ ॥
 वृत्तं वोच्चाटने कुण्डं तथा च वगकर्मणि ।
 विमेष्वलक्षैकवक्त्रमरत्रिविस्तरेण तु ॥ १४० ॥
 पलाशसमिधः शस्या मधुगोरोचनाम्बिताः ।
 चन्द्रनागुरुणा तद्वत् कुङ्कुमेनाभिषिञ्चिताः ॥१४१॥
 होमयेन्मधुसर्पिभ्यां विस्वानि कमलानि च ।

सहस्राणि दशैवोक्तं सर्वदैव स्वयम्भुवा ॥ १४२ ॥
 वश्यकर्मणि बिल्वामां पद्मानां चैव धर्मवित् ।
 सुमित्रियान आप ओषधय इति हामयेत् ॥ १४३ ॥
 न चात्र स्थापनं कार्यं न च कुआभिषेचनम् ।
 स्नानं सर्वै पधैः कृत्वा शुक्लपुष्पाश्वरो गृही ॥ १४४ ॥
 कण्ठसूत्रैः सकनकैः विप्रान् समभिपूजयेत् ।
 सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शुक्ला गावः सकाञ्चनाः ॥ १४५ ॥
 अवशानि वशीकुर्यात् सर्वशत्रुबलान्यपि ।
 अमिताण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः ॥ १४६ ॥
 विद्दे पण्डभिचारे च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते ।
 द्विमेखलं कोणानुखं हस्तमालञ्च सर्वशः ॥ १४७ ॥
 होमं कुर्युस्ततो विप्रा रक्तमाव्यानुलेपनाः ।
 निवीतलोहितोष्णीषा लोहिताश्वरधारिणः ॥ १४८ ॥
 नववायसरक्ताव्यपातवयसमन्विताः ।
 समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिबलसंयुताः ।
 होतव्या मुक्तकेशैस्तु ध्यायन्निरशिवं रिपो ॥ १४९ ॥
 दुर्मित्रियारुक्मै सन्तु तथा हुम्फडितीति च ।
 श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं समभिमन्त्र्य च ॥ १५० ॥
 प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण परिकर्तयेत् ।
 रिपुरूपस्य शकलान्यथैवाग्नौ विनिक्षिपेत् ॥ १५१ ॥
 ग्रहयज्ञविधानान्ते सदैवाभिचरन् पुनः ।
 विद्दे पणं तथा कुर्वन्ने तदेव समाचरेत् ॥ १५२ ॥
 इहैव फलदं पुंसामेतन्नामुल शोभनम् ।
 तस्माच्छान्तिकमेवात्र कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १५३ ॥

ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्यस्त्वकास्ये न मानवः ।
 स विष्णोः पद्माप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १५४ ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ।
 न तस्य पद्मपीडा स्यात् न च बन्धुजनक्षयः ॥ १५५ ॥
 ग्रहयज्ञत्रयं गेहे लिखितं तत्र तिष्ठति ।
 न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च बन्धनम् ॥ १५६ ॥
 अशेषयज्ञफलदं निःशेषाघत्रिनाशनम् ।
 कोटिहोमं विदुः प्राज्ञा भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १५७ ॥
 अश्वमेधफलं प्रादुर्लक्षहोमं सुरोत्तमाः ।
 द्वादशाहमखस्तद्वन्नवग्रहमखः स्मृतः ॥ १५८ ॥
 इति कथितमिदानीमुत्सवानन्द हेतोः
 सकलकलुषहारौ देवयज्ञाभिषेकः ।
 परिपठति य इत्यं यः शृणोति प्रसङ्गा
 दभिभवति स शत्रूनायुरारोग्ययुक्तः ॥ १५९ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

शिव उवाच । पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः ।
 सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात् सदा रविः ॥ १ ॥
 श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताम्बः श्वेतवाहनः ।
 गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ २ ॥
 रक्तमान्वाम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।
 चतुर्भुजः श्वेतरौमा वरदः स्यात्पराश्रुतः ॥ ३ ॥
 पीतमान्वाम्बरधरः कर्णिकारसङ्गदुप्रतिः ।
 शङ्खचर्मगदापाणिः सिंहस्त्री वरदो बुधः ॥ ४ ॥

देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेती चतुर्भुजी ।
 दण्डिनी वरदौ कार्यौ साश्वसूत्रकमण्डलू ॥ ५ ॥
 इन्द्रनीलदुर्गतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः ।
 वाणवाणासनधरः कर्त्तव्योऽर्कसुतस्तथा ॥ ६ ॥
 नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ।
 धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विह्वताननाः ।
 गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्नैरप्रदाः ॥ ७ ॥
 सर्वे किरीटिनः कार्य्या ग्रहान्लोकहितावहाः ।
 ह्यङ्गुलीनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा ॥ ८ ॥

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच । भगवन् ! भूतभञ्ज्येग ! तत्रान्यदपि यच्छ्रुतम् ।
 भुक्तिमुक्तिफलायात्तं तत्पुनर्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥
 एवमुक्तोऽब्रवीच्छम्भुरयं वाङ्मयपारगः ।
 मत्समस्तपसा ब्रह्मन् ! पुराणश्रुतिविस्तरैः ॥ २ ॥
 धर्मोऽयं वृषरूपेण नन्दो नाम, गणाधिपः ।
 धर्मान् माहेश्वरान् वक्ष्यत्यतः प्रभृति नारद ॥ ३ ॥
 मत्स्य उवाच । शृणुष्ववाहितो ब्रह्मन् ! वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम् ।
 विषु लोकेषु विख्यातं नाम्ना शिवचतुर्दशैः ॥ ४ ॥
 मार्गशीर्ष त्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः ।
 प्रार्थयेद्देवदेव ! त्वामहं शरणं गतः ॥ ५ ॥
 चतुर्दश्यां निराहारः स्रम्यगभ्यर्च्य शङ्करम् ।
 सुवर्णवृषभं दत्त्वा भोक्ष्यामि च परेऽहनि ॥ ६ ॥
 एषं नियमकृत् सुखा प्रातस्तथाय मानवः ।

कृतस्नानजपः पश्चादुमया सह शङ्करम् ।
 पूजयेत्कमलैः शुभ्रैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ७ ॥
 पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ।
 विनेत्रायेति नेत्राणि ललाटं हरये नमः ॥ ८ ॥
 मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम् ।
 सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ॥ ९ ॥
 अघोरहृदयायेति हृदयञ्चाभिपूजयेत् ।
 स्तनी तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥ १० ॥
 पाश्र्वे चानन्तधर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम् ।
 ऊरू चानन्तवीरायसिंहायेत्यभिपूजयेत् ॥ ११ ॥
 अनन्तैश्वर्यनाथाय जानुनी वार्चयेद् बुधः ।
 प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फी व्योमात्मने नमः ॥ १२ ॥
 व्योमकेशात्मरूपाय केशान् पृष्ठञ्च पूजयेत् ।
 नमः पुण्ड्ये नमस्तुण्ड्ये पार्वतीञ्चापि पूजयेत् ॥ १३ ॥
 ततस्तु वृषभं ह्येममुदकुम्भसमन्वितम् ।
 शुक्लमाच्याम्बरधरं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १४ ॥
 ततो विप्रान् समाह्वय तर्पयेद्भक्तितः शुभान् ।
 पृषदाज्यञ्च संप्राश्य स्वपेदभूमावुदङ्मुखः ॥ १५ ॥
 पञ्चदश्यां ततः पूज्य विप्रान् भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तद्वत् क्षणचतुर्दश्यामितत् सर्वं समाचरेत् ॥ १६ ॥
 चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात् पूर्ववदर्चनम् ।
 ये तु मामे विशेषाः स्युस्तान्निबोध क्रमादिह ॥ १७ ॥
 मङ्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतदुदीरयेत् ।

शङ्कराय नमस्तेऽस्तु नमस्ते करवीरक ! ॥ १८ ॥
 त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वर मतः परम् ।
 नमस्तेऽस्तु महादेव ! स्थाणवे च ततः परम् ॥ १९ ॥
 नमः पद्मपते नाथ ! नमस्ते शम्भवे पुनः ।
 नमस्ते परमानन्द ! नमः सोमार्द्धधारिणे ॥ २० ॥
 नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणं गतः ।
 गोभृत्वं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिःकुशोदकम् ॥ २१ ॥
 पञ्चगव्यं ततोविष्णुं कर्पूरञ्चागुरुं यवाः ।
 तिलाः कृष्णाश्च विधिवत्प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ।
 प्रतिमासं चतुर्दश्यारेकैकं प्राशनं स्मृतम् ॥ २२ ॥
 मन्दारमालतीभिश्च तथा धनूरकैरपि ।
 सिन्दुवारै रशोकीश्च मल्लिकाभिश्च पाटलैः ॥ २३ ॥
 अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपत्रा तथोत्पलैः ।
 एकैकेन चतुर्दश्या रर्चयेत्पार्वतीपतिम् ॥ २४ ॥
 पुनश्च कार्तिके मासे प्राप्ते सन्तर्पयेद्द्विजान् ।
 अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमाख्यविभुषणैः ॥ २५ ॥
 कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः ।
 उमामहेश्वरं हैमं वृषभश्च गवा सह ॥ २६ ॥
 सुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटवृताम् ।
 सर्वोपस्कारसंयुक्तां शय्यां दद्यात् सकुम्भकाम् ॥ २७ ॥
 ताम्ब्रपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतम् ।
 स्थाप्य विप्राय शान्ताय वेदत्रतपराय च ॥ २८ ॥
 ज्येष्ठसामविद्दे दियं नवकव्रतिने क्वचित् ।
 गुणज्ञे श्रीत्रिये दद्यादाचार्ये तत्स्ववेदिनि ॥ २९ ॥

अश्वत्थाङ्गाय सौम्याय सदाकल्याणकारिणे ।

सपत्नीकाय संपूज्य वरुणमात्यविभूषणः ॥२०॥

गुरौ सति गुरोर्दयं तदभावे द्विजातये ।

न वित्तघाटनं कुर्वीत कुर्वन् दाषात्पतत्यधः ॥ २१ ॥

अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम् ।

सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २२ ॥

ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिद्यद्वामुत्र वा कृतम् ।

पितृभिर्भातृभिर्वापि तत् सर्वं नाशमाप्नुयात् ॥ २३ ॥

दीर्घायुरारोग्यकुलान्नवृद्धि रत्नाक्षयामुत्र चतुर्भुजत्वम् ।

गणाधिपत्यं द्विवि कल्पकोटिशतान्युषित्वा पदमेति शर्माः ॥२४॥

न ह्यस्यतिरप्यनन्तमस्याः फलमिन्द्रो न पितामहोऽपि वक्तुम् ।

न च सिद्धयणोऽप्यलं न चाहं यदिजिह्वायुतकोट्यपि वक्ते २५ ॥

भवत्यमरवज्रभः पठति यः करिहासदा

शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्माचनम् ।

इमां शिव चतुर्दशी ममरक्षामिनी कोटयः ।

सुवन्ति तमनिन्दितं किमुसमाचरेद्यः सदा ॥ २६ ॥

या वाद्य नारी कुरुतेति भक्त्या भर्तारिमापृच्छ्य सुतान् गुरुन् वा ॥

सापि प्रसादात्परमेश्वरस्य परम्पदं याति पिनाकपाणेः ॥२७॥

इति नन्दिनारदसंवादे शिवचतुर्दशीव्रतं नाम

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच । फलत्यागस्य माहात्म्यं यद्ववेच्छु न, रद । ।

यद्वचं परं लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥

मार्गशीर्षे शुभे मामि हृतीयायां मुने ! व्रतम् ।
 हादश्यामथवाष्टम्यां चतुर्दश्यामथापि वा ।
 आरभेच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ २ ॥
 अन्येष्वपि हि मामेषु पुण्येषु मुनिसत्तम ! ।
 मद्दक्षिणम्पायसेन भोजयेच्छक्तितोहिजान् ॥ ३ ॥
 अष्टादशानां धान्यानामवयं फलमूलकैः ।
 वर्जयेद्द्वन्द्वमेकन्तु ऋते श्रीषधकारणम् ।
 मधुषं काञ्चनं रुद्रं धर्मराजञ्च कारयेत् ॥ ४ ॥
 कृष्णण्डं मातुलिङ्गञ्च वार्ताकम्पनसं तथा ।
 आस्राम्नातकपित्यानि कलिङ्गमथ वास्तुकम् ॥ ५ ॥
 श्रीफलाशयत्रदरञ्जम्बीरं कदलीफलम् ।
 काश्मरन्दार्डिमं शक्त्या कालधीतानि षोडश ॥ ६ ॥
 मूलकामलकं जम्बूतिग्निडीकरमर्दकम् ।
 कङ्गोलैलाकतुण्डीरकरीरकुटजं शमी ॥ ७ ॥
 श्रीदुम्बरं नालिकेरं द्राक्षाथ वृहतीद्वयम् ।
 रौप्यानि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ॥ ८ ॥
 ताम्रं तालफलं कुर्याद्गन्धिफलमेव च ।
 पिण्डारकाश्मर्यफलं तथा सूरणकन्दकम् ॥ ९ ॥
 रक्तालुकाकन्दकञ्च कनकाह्वञ्च चिर्भिटम् ।
 चित्रवल्लीफलं तद्वत्कूटशास्त्रलिजम्फलम् ॥ १० ॥
 आम्ब्रनिष्पावमधुकवटमुद्गपटोलकम् ।
 ताम्ब्राणि षोडशैतानि कारयेच्छक्तितो नरः ॥ ११ ॥
 उदकम्भद्वयं कुर्याद्धान्योपरि सवस्त्रकम् ।
 ततश्च कारयेच्छय्या गधीपरि सुवाससी ॥ १२ ॥

भस्मपातनयोपेतं यमरुद्रदृष्टान्वितम् ।
 धिन्वा सहैव शान्ताय विप्रायाश्च कुटुम्बिने ।
 सपत्नीकाय संपूज्य पुण्येऽङ्घ्रि त्रिनिवेदयेत् ॥ १३ ॥
 यथा फलेषु सर्वेषु वसन्त्यमरकोटयः ।
 तथा सर्वफलत्वागन्नताङ्गतिः शिवेऽस्य मे ॥ १४ ॥
 यथा शिवश्च धर्मश्च सदानन्तफलप्रदौ ।
 तदुपकृतफलदानेन तौ स्वातां मे वरप्रदौ ॥ १५ ॥
 यथा फलान्धनस्तानि शिवभक्तेषु सर्वदा ।
 तथानन्तफलावाप्तिरस्य जम्भानि जम्बानि ॥ १६ ॥
 यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्णुर्कंपन्नजान् ।
 तथा ममास्तु विश्रुत्वा शङ्करः शङ्करः सदा ॥ १७ ॥
 इति दत्त्वा च तत्सर्वमसङ्कृत्य च भूषणैः ।
 शक्तियेच्छयनं दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुतम् ॥ १८ ॥
 अशक्तस्तु फलान्येव यथोक्तानि विधानतः ।
 तथोदक, न्यसंयुक्तौ शिवधर्मौ च काञ्चनौ ॥ १९ ॥
 विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत ब्राह्मणैस्तर्जितम् ।
 अन्यान्यपि यथा शक्त्वा भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ॥ २० ॥
 एतद्भागवतान्मन्तु सौरवैष्णवयोगिनाम् ।
 शुभं सर्वफलत्वागन्नतं वेदविदो विदुः ॥ २१ ॥
 नारीभ्यः यथाशक्त्या कर्तव्यं द्विजपुङ्गव ! ।
 एतस्मान्नापरं किञ्चिदिहलोके परत्र च ।
 व्रतमस्ति कुत्रियेष्ट ! यदनन्तफलप्रदम् ॥ २२ ॥
 सौवर्णसोप्यलान्त्रेषु यावन्तः परमाणवः ।
 भवन्ति सूर्यशाणेषु फलेषु सुनिसत्तम ! ॥

तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ २३ ॥

एतत्समस्त कलुषापहरं जनाना-
मा जीवनय मनुजेषु च सर्वदा स्वात् ।
जन्मान्तरेष्वपि न पुत्रवियोगदुःख-
माप्नोति धाम च पुरन्दरलोककुष्टम् ॥ २४ ॥
यो वा ऋणोति पुरुषोऽल्पधनः पठेहा
देवालयेषु भवनेषु च धार्मिकाणाम् ।
पापैर्वियुक्तवपुरत परं पुरारे-
रानन्दकल्पदसुपैति सुनीन्द्र ! सोऽपि ॥ २५ ॥

अथ षष्ठविततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच । यदारोग्यकरं पुंसां यदनन्तफलप्रदम् ।
यच्छान्तये च मर्त्यानां वद नन्दीशतदुन्नतम् ॥ १ ॥
ऋन्दिकेश्वर उवाच । यत्तद्विष्णुत्मनो धाम परं ब्रह्मसनातनम् ।
सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति स्थितम् ॥ २ ॥
तदाराध्य पुमान् विप्रप्राप्नोति कुशलं सदा ।
तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो भवेत् ॥ ३ ॥
यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरम् ।
तदा शनिदिने कुर्यादिकभक्तं विमत्सरः ॥ ४ ॥
नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
पञ्चैर्हादयसंयुक्तं रक्तचन्दनपङ्कजम् ॥ ५ ॥
विलिख्य विन्यसेत् सूर्यं नमस्कारेण पूर्वतः ।
द्विवाकरं तथाग्नेय विवस्त्रन्त मतः परम् ॥ ६ ॥

भगन्तु नैर्ऋते देवं वरुणं पश्चिमे दले ।
 महेन्द्रमनिले तद्वदादित्यश्च तद्योत्तरे ॥ ७ ॥
 शान्तमीशानभामे तु नमस्कारेषु विन्यसेत् ।
 कर्णिका पूर्वपते तु सूर्यस्य तुरगान् न्यसेत् ॥ ८ ॥
 दक्षिणेऽर्धमनामानं मार्तण्डं पश्चिमे दले ।
 उत्तरे तु रविं द्वेवं कर्णिकायाश्च भास्करम् ॥ ९ ॥
 रक्तपुष्पोदकेनार्घ्यं सतिसावणचन्दनम् ।
 तस्मिन् पद्मे ततो दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥
 कालात्मा सर्वभृतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ।
 यस्माद्गनीन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि दिवाकर ! ॥ ११ ॥
 अग्निमीले नमस्तुभ्यमिषेत्योर्जे च भास्कर ! ।
 अम्ब आयाहि वरद ! नमस्ते ज्योतिषाम्भते ! ॥ १२ ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा विष्टुञ्चाय निशि तैलविवर्जितम् ।
 भुञ्जीत वत्सरान्ते तु काष्ठजं कमलोत्तम् ।
 पुरुषश्च यथाशक्त्या कारयेद्विभुजं तथा ॥ १३ ॥

मवर्णशृङ्गीकपिला महार्घ्या रौप्यैः सुरैः काश्यदीर्हा सबत्साम् ।
 पूर्णं गुह्योपरि तावत्पात्रे निधाय पद्मं पुरुषश्च दद्यात् ॥ १४ ॥
 संवृज्य रक्षाभ्वरमाख्यधूपैर्हजश्च रक्तैरथ हेमशृङ्गैः ।
 मंजल्पयित्वा पुस्तपं सपद्मं दद्यादनेकव्रतदानकाय ।
 अञ्जङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय कुठुम्बिने देय मनुहताय ॥ १५ ॥
 नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमाय ।
 सामर्थ्यजुर्हामनिधे ! विधातु भवाब्धिपोताय जगत्सवित् ॥ १६ ॥
 इत्यनेन विना समाचरेद्दष्टमेकमिह यस्तु मानवः ।
 मोऽर्धरेऽहति विनष्टकल्मषः सूर्यधामधुतचामरावलिः ॥ १७ ॥

धर्मसंक्षयमवाप्य भूपतिः शोकदुःखभयरीगवर्जितः ।
 होपसप्रकपतिः पुनः पुनश्चर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥ १८ ॥
 याच भर्तृगुणदिवतत्परा वेदमूर्त्तिंदिगनक्तमाचरेत् ।
 सापि लोक ममरिशवन्दिता याति नारद ! रवेनसंग्रयः ॥१९॥
 यं पठेदपि शृणोति मानवः पठ्यमानमद्यवानुमोदते ।
 सोऽपि शक्रभुवनस्थितोऽमरैः पूज्यते वसति चाक्षर्यं द्विः ॥२०॥

अथ समनवर्तितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

अद्यान्यदपि वक्ष्यामि संक्रान्त्युद्यापने फलम् ।
 यदक्षयं परे लोके सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥
 अयने विषुवे वापि संक्रान्तिं व्रतमाचरेत् ।
 पूर्वदुरीकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकम् ।
 संक्रान्तिवासरे प्रातस्त्रिलोकात् स्नानं विधीयते ॥ २ ॥
 रविसंक्रमणे भूमौ चन्द्रेनाष्टमकाम् ।
 पद्मं संकर्षिकं कुर्यात् तस्मिन्नावाहयेद्रविम् ॥ ३ ॥
 कार्णिकायां न्यसेत् सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः ।
 नम उष्यार्चये यास्ये नमो ऋद्धं मण्डलाय च ॥ ४ ॥
 नमः सविने नैऋत्ये वारुणे तपनं पुनः ।
 वायवे तु भगं न्यस्य पुनः पुनरथार्चयेत् ॥ ५ ॥
 मार्तण्डमुत्तरे विष्णुमीशानि विन्यसेत् सदा ।
 गन्धमाक्षफलैर्भक्ष्यैः स्थण्डिले पूजयेत्ततः ॥ ६ ॥
 द्विजाय सोदकुम्भश्च छतपानं हिरण्ययम् ।
 कमलञ्च यथा शक्नोति कारयित्वा निवेदयेत् ॥ ७ ॥

चन्दनीदकपुष्पैश्च दैव्याघ्यं न्यसेद् भुवि ।

विश्राय विश्वरूपाय विश्वधाम्ने स्वयम्भुवे ।

नमोऽनन्त ! नमो धाम्ने ऋक्सामयजुषाम्भते ! ॥८॥

अग्नेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।

वत्सरान्ते ऽथवा कुर्यात् सर्वं द्वादशधा नरः ॥ ९ ॥

सम्बत्सरान्ते घृतपायसेन सुन्तर्ष्यं वक्त्रं द्विजपुङ्गवांसु ।

कुम्भान् पुनर्द्वादशघनेयुक्तान् सरत्नहैरभ्यपद्युक्तान् ॥१०॥

पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्याद्देवैः ऋद्भैरौपयसुरैश्च युक्ताः ।

गावोऽष्टवा सप्त सकांस्रदीहामाख्याम्बरावाचतुरोऽप्यशक्तः ।

दौर्गत्ययुक्तः कपिलामघैकां निवेदयेद्ब्राह्मणसुङ्गवराय ॥११॥

हैमीञ्च दद्यात् पृथिवीं समेषामाकार्यरूपशामन्न वा च तान्त्रीम् ।

पैष्टीमशक्तः प्रतिमां विधाय सौवर्णसूर्येण समभ्यदद्यात् ।

न वित्तशाठ्यं पुरुषोऽन कुर्यात् कुर्वन्नधो याति नसंशयोऽत्र १२

यावन्नहेन्द्रप्रमुखैर्बर्गैर्ऋः पृथ्वी च सप्ताभियुतेह तिष्ठेत् ।

तावत् सगन्धर्वगणैरशेषैः संपूज्यते नारद ! नाकंपृष्टे ॥१३॥

ततस्तु कर्म्मन्वयमाप्य समहीपाधिपः स्यात् कुलशीलयुक्तः ।

सृष्टेर्मुखेऽव्यङ्गवपुः सभार्यः प्रभृतपुत्रान्वयवन्दिताक्षिः ॥१४॥

इति पठति ऋषोतिवाच भक्त्याविधिमस्त्रिलं रविसंक्रमस्य पुण्यम् ।

मतिमपि च हृदाति सोऽपि देवैरमरपतेर्भवने प्रपूज्यते च ॥१५॥

अष्टाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच । ऋणु नारद ! वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम् ।

विभूतिहादशी नाम सर्वदेव नमस्कृतम् ॥ १ ॥

कार्तिके चैतवशाखे मार्गशीर्षे च फाल्गुने ।

आषाढे वा दशम्यान्तु यक्तायां लघुभुङ्करः ।
 कृत्वा सायन्तनौ सञ्च्यं गृह्णीयान्नियमं बुधः ॥ २ ॥
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्चं जनार्दनम् ।
 द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विभो ! ॥ ३ ॥
 तद्विघ्नेन मे यातु सफलं स्थाञ्च केशव ! ।
 नमो नारायणायेति वाच्यञ्च स्वपता निशि ॥ ४ ॥
 ततः प्रभात उत्थाय सावित्र्यष्टशतञ्जपेत् ।
 पूजयेत् पुण्डरीकाक्षं यक्त्वा माख्यानुलेपनैः ॥ ५ ॥
 विभूतये नमः पादावशोकाय च जानुनी ।
 नमः शिवायेत्यूरु च विश्वमूर्ते ! नमः कटिम् ॥ ६ ॥
 कन्दर्पाय नमो मेढ्रं फलं नारायणाय च ।
 दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥ ७ ॥
 माधवायेत्युरो विश्वोः कण्ठमुत्कण्ठिने नमः ।
 श्रीधराय मुखं केशान् केशवायेति नारद ! ॥ ८ ॥
 पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै ।
 स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदाजलजपाण्ये ।
 गिरः सर्वाङ्गने ब्रह्मन् ! नम इत्यभिपूजयेत् ॥ ९ ॥
 मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु शक्तितः ।
 उदङ्मुखसमायुक्तः मपतः स्थापयेद् बुधः ॥ १० ॥
 गुडपालं तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिवेष्टितम् ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यादितिच्चासकथादिना ॥ ११ ॥
 प्रभाताद्यान्तु शवार्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 सकाञ्चनोत्पलं दिवं सोदङ्मुखं निवेदयेत् ॥ १२ ॥
 यथा न मुच्यसे देव ! सदासर्वविभूतिभिः ।

तथा मामुहाराशेषदुःखसंसारकर्दमात् ॥ १३ ॥
 दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमाच्छुने ।
 दत्तात्रेयं तथा व्यास मुत्पलेन समन्वितम् ।
 दद्याद्विं समा यावत्पाषण्डानभिवर्जयेत् ॥ १४ ॥
 समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीः पुनः ।
 सम्बत्सरान्ते लवणपर्वतेन समन्विताम् ।
 शय्यां दद्यात्कनिश्रेष्ठ ! गुरवे धेनुसंयुताम् ॥ १५ ॥
 पामञ्च शक्तिमान् दद्यात् क्षेमं वा भवनाम्बितम् ।
 गुरुं संपूज्य विधिवद्दस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥ १६ ॥
 अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 त येदस्त्रगोदानै रत्नौघधनसञ्चयैः ।
 अक्षुपवित्तो यथाशक्त्या श्लोकं श्लोकं समाचरेत् ॥ १७ ॥
 यथाप्यतीव निःस्वः स्यात्शक्तिमान् माधवं व्रति ।
 पुण्यार्चनविधानेन स कुर्याद्दत्सरहयम् ॥ १८ ॥
 अनेन विधाना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम् ।
 कुर्यात् क्षापविनिर्मुक्तः पितृणां तारयेच्छतम् ॥ १९ ॥
 जन्मानां शतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत् ।
 न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम् ।
 वंशानुवाद्य शैवीवा भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ २० ॥
 यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् ।
 तावत्स्वर्गे वसेद्ब्रह्मन् ! भूपतिश्च पुनर्भवेत् ॥ २१ ॥

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

ब्रह्मिण्यैश्वर उवाच । पुरा रघुनतरे कल्पे राजासीत् पुण्यवाहनः ।

नाम्ना लोकेषु विख्यातस्ते जसा सूर्यसन्निभः ॥ १ ॥

तपसा तस्य तुष्टे न चतुर्वक्त्रेण नारद ! ।

कमलं काञ्चनं दत्तं यथा कामगमं मुने ! ॥ २ ॥

लोकैः समस्तीर्नगरवासिभिः सहितो नृपः ।

द्वीपानि सुरलोकञ्च यद्येष्टं व्यचरत्तदा ॥ ३ ॥

कल्पादौ सप्तमं द्वीपं तस्य पुष्करवासिनः ।

-लोके च पूजितं यस्मात् पुष्करद्वीपमुच्यते ॥ ४ ॥

द्वेन ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतोऽम्बुजम् ।

पुष्यवाहनमित्याहुस्तस्मात् देवदानवाः ॥ ५ ॥

नागम्यमस्त्रालि जगन्मयऽपि ब्रह्माम्बुजस्यस्य तपोऽनुभावात् ।

पत्नी च तस्याप्रतिमा मुनीन्द्र ! नारीसहस्रैरभितोऽभिनन्द्या ।

नाम्ना च स्नावण्यवती बभूव सा पार्वतीबेष्टतमा भवस्य ॥ ६ ॥

तस्यात्मजा नामयुतम्बभूव धर्मात्मनामग्रधनुर्धराणाम् ।

तदात्मनः सर्वमवेक्ष्य राजा मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद ।

सोऽभ्यागतं वीक्ष्य मुनिप्रवीरं प्राचेतसं वाक्यमिदं वभाषे ।

राजोवाच । कस्माद्बिभृति रमलामरमत्स्यं पूज्या

जाता च सा विजितामरसुन्दरीणाम् ।

भार्या ममाख्यतपसा परितोषितेन

दत्तं ममाम्बुजगृहञ्च मुनीन्द्र ! धावा ॥ ८ ॥

यस्मिन् प्रविष्टमपि कोटिशतं नृपाणाम्

सामात्यकुञ्जररथीघजनाहतानाम् ।

नीलक्षते क्व गतमम्बरमध्य इन्दु-

स्तरागणैरिव गतः परितः स्फुरद्भिः ॥ ९ ॥

तस्मात् किमन्यजननी जठरोद्भवेन

घर्मादिकं क्षतमशेषकलाप्रिहेतुः ।

भगवन्मयाथ तनयैरथ वानयापि

भद्रं बह्निददृच्छिक्तं कायय प्रचेतः ॥ १० ॥

मुनिरभ्यधादथ भवान्तरितं समीक्ष्य

पृथ्वीपतेः प्रसभमद्भुतहेतुवृत्तम् ।

जन्माभवत्तव तु लुब्धकुलेति घोरै-

जातस्वमप्यनुदिनं क्लिप्त पापकारौ ॥ ११ ॥

वपुरपगभूत्तव पुनः परुषाङ्गसन्धि

दुर्गन्धिसत्वमुजगावरणं समन्तात् ।

न चते सुहृत्सुतबन्धुजनीन तात

स्वाहृक् स्वसान जननी च तदाभिषस्ता ।

अभिसङ्गतापरमभीष्टतमा

विमुञ्ची महीय ! तव योषिदियम् ॥ १२ ॥

अभूदनाहृष्टिरतीव रौद्रा कदाचिदाहारनिमित्तमस्मिन् ।

क्षुत्पीडितेनाथ तदा न किञ्चिदासादितं धान्य फलामिषञ्च ॥ १३ ॥

अथाभिदृष्टं महदम्बुजाब्धं सरोवरं पङ्कपरीतरोधः ।

पद्मान्यथादाय ततो बह्निनिगतः पुरं वेदिष्यनामधेयम् ॥ १४ ॥

तन्मौल्यलाभाय पुरं समस्तं भ्रान्तं त्वया शेष महस्तदासीत् ।

नेता नकञ्चित् कमलेषु जातः श्रान्तो भृशं क्षुत्परिपीडितश्च ॥ १५ ॥

उपविष्टस्त्वमेकस्मिन् सभार्यो भवनाङ्गणे ।

पथ मङ्गलशब्दश्च त्वया रामो महान् श्रुतः ॥ १६ ॥

सभार्यस्तत्र गतवान् यत्नाद्यौ मङ्गलध्वनिः ।

तत्र मण्डपमध्यस्था विश्वोर्षावलीकिता ॥ १७ ॥

वेश्यानङ्गवती नाम विभूतिदादशौव्रतम् ।

समाप्तौ माघमासस्य सवणाचलमुत्तमम् ॥ १८ ॥
निवेदयन्ति गुरवे शय्यां चीपक्षरान्विताम् ।
अलङ्कृत्य हृषीकेशं सीवर्चामरपादपम् ॥ १९ ॥
तान्तु दृष्ट्वा ततस्ताभ्यामिदं च परिकीर्तितम् ।
किमिभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णु रत्नकृतः ॥ २० ॥
इति भक्तिस्तदा जगता दम्पत्योस्तु नराधिप ! ।
तत्प्रसङ्गात् समभ्यर्च्य केशवं सवणाचलम् ।
शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिता भूय सर्वतः ॥ २१ ॥
अथानङ्गवती तुष्टा तयोर्धनशतलयम् ।
दातुं त्वामाददे साध कलधीतशतलयम् ॥ २२ ॥
न गृहीतं ततस्ताभ्यां बहुसत्वावसम्भनात् ।
अनङ्गवत्या च पुनस्तयोरेव चतुर्विधाम् ।
आनीय व्याहृतश्चात मुञ्चतामिति भूपते ! ॥ २३ ॥
ताभ्यान्तु तदपित्यक्तः भोष्णावो वै वरानने ! ।
प्रसङ्गादुपवासेन तवाय्य सुखमावयोः ॥ २४ ॥
जम्ब प्रभृति पापिष्ठौ कुकर्माणी दृढकृते ! ।
तत्प्रसङ्गात्तयोर्मध्ये धर्मलेशस्तु तेऽवध ! ॥ २५ ॥
इति जागरणं त्वाभ्यां तत्प्रसङ्गादनुष्ठितम् ।
प्रभाते च तथा दत्ता शय्या सलवणाचला ॥ २६ ॥
शामाश्च गुरवे भक्त्या विप्रेषु द्वादशैव तु ।
वस्त्रालङ्कारसंयुक्ता गावश्च करकमन्विताः ॥ २७ ॥
भोजनञ्च सुहृन्मिनदीनान्बलपणैः समम् ।
तच्च लुब्धकदाम्पत्यं पूजयित्वा विसर्जितम् ॥ २८ ॥
स भवान् लुब्धको जातः सपत्नीको नृपेश्वरः ।

पुष्करप्रकरात्तस्मात्केशवस्य च पूजनात् ॥ २८ ॥
 विनष्टाग्नेषपापस्य तत्र पुष्करमन्दिरम् ।
 तस्य सत्वस्य माहात्म्यादल्पेन तपसा वृष ! ॥ ३० ॥
 यथाकामगमं जातं लोकनाथस्तुमुखः ।
 सन्नुष्टस्तव राजेन्द्र ! ब्रह्मरूपी जनार्दनः ॥ ३१ ॥
 सायनङ्गवती वैश्या कामदिवस्य साम्प्रतम् ।
 पत्नी सपत्नी सञ्जाता रत्याः प्रीतिरिति श्रुता ।
 लोकेष्वानन्दजननी सकलामरपूजिता ॥ ३२ ॥
 तस्मादुत्सृज्य राजेन्द्र ! पुष्करं तन्महीतले ।
 गङ्गातटं समाश्रित्य विमृतिहादयौव्रतम् ।
 कुरु राजेन्द्र ! निर्वाणमवश्यं समवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वा स मुनिर्ब्रह्मन् ! तत्रैवान्तरधीयत ।
 राजा यथोक्तञ्च पुनरकरोत् पुष्यबाहनः ॥ ३४ ॥
 इदमाचरतो ब्रह्मब्रह्मव्रतमाचरेत् ।
 यथाकथञ्चित्कमलैर्द्वादशद्वाद्दशैर्मुने ! ॥ ३५ ॥
 कर्तव्याः शक्तितो देवा विप्रेभ्यो दक्षिणा नघ ! ।
 न विस्रशाठ्यं कुर्वीत भक्त्या तुष्यति केशवः ॥ ३६ ॥

इति कलुषविदारणं जनानां

मपि पठति श्रुचोति चाद्यभक्त्या ।

मतिमपि च ददाति देवसोके वसति

स कोटिशब्दानि वत्सराणाम् ॥ ३७ ॥

अथ शततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच । अथातः सम्भवामि व्रतषष्टिमनुत्तमाम् ।

रुद्रेणाभिषिक्तां दिव्यां महापातकनाशिनौम् ॥ १ ॥

नक्तमब्दं चरित्वा तु गवा सार्द्धं कुटुम्बिने ।

हैमं चक्रं त्रिशूलञ्च दद्याद्द्विप्राय वाससी ॥ २ ॥

शिवरूपस्ततोऽस्माभिः शिवलोके न मोदते ।

एतद्देवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥

यस्त्वेकभक्तेन समां शिवं हैमवृषान्वितम् ।

धेनुं तिलमयीं दद्यात् स पदं याति शाङ्करम् ।

एतद्द्रुद्रव्रतं नाम पापशोकविनाशनम् ॥ ४ ॥

यस्तु नीलोत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतम् ।

एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतम् ।

स वैष्णवं पदं याति लीलाव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५ ॥

आषाढादिचतुर्मास मभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः ।

भोजनापस्करं दद्यात् स याति भवनं हरिः ।

जने प्रीतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥ ६ ॥

वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिचीरघृतैश्चवम् ।

दद्याद्दक्ष्णाणि सूक्ष्माणि रसपात्रैश्च संयुतम् ॥ ७ ॥

सम्भूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति ।

एतद्गौरीव्रतं नाम भवानी लोकदायकम् ॥ ८ ॥

पुष्यादौ यस्तयोदय्यां कृत्वा नक्तं मधौ पुनः ।

अशोकं काञ्चनं दत्त्वा द्रुत्युक्तं दद्याद्दुलम् ॥ ८ ॥
 त्रिप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रदुग्धः प्रीयतामिति ।
 कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः स्वात् पुनर्नरः ।
 एतत् कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनम् ॥ १० ॥
 आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेत्सखकर्तनम् ।
 वार्ताकं च चतुर्मासं मधुसर्पिर्घटान्वितम् ॥ ११ ॥
 कार्तिकायां तत्पुनर्ह्रमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 स रुद्रलोकमाप्नोति शिवव्रतमिदं क्षृतम् ॥ १२ ॥
 वर्जयेद्यस्तु पुष्याणि ह्रिमन्तशिशिराहृतम् ।
 दुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या च काञ्चनम् ॥ १३ ॥
 दद्याद्विकालवेलायां प्रीयेतां शिवकेशवौ ।
 दत्त्वा परम्पदं याति सौम्यव्रतमिदं क्षृतम् ॥ १४ ॥
 फाल्गुनादिव्रतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ।
 समाप्ते शयनं दद्यात् गृह्णीष्वीपस्करान्वितम् ॥ १५ ॥
 संपूज्य विप्रनिघ्ननं भवानौ प्रीयतामिति ।
 गौरीलोके वसेत्कल्पं सौभाग्यव्रतसुखते ॥ १६ ॥
 सन्ध्या मौनं ततः कृत्वा समाप्ते घृतकुम्भकम् ।
 वस्त्रयुग्मं तिष्ठान् घण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १७ ॥
 सारस्वतं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ।
 एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् ॥ १८ ॥
 लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासौ भवेन्नरः ।
 समाप्ते ह्रिमकमलं दद्याद्दे नुसमन्वितम् ॥ १९ ॥
 स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीवान् जन्मजन्मनि ।
 एतत् सम्पदव्रतं नाम सदा पापविनाशनम् ॥ २० ॥

कृत्वीपलेपनं शम्भोरग्रतः केशवस्य च ।
 यावद्दृष्टं पुनर्दद्याद्वेनुं क्षलघटांश्विताम् ॥२१॥
 जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
 एतदायुर्व्रतं नाम सर्वकामप्रदायकम् ॥ २२ ॥
 अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकल वाग्यतः ।
 एकभक्तं नरः कुर्याद्दृष्टमेकं विमत्सरः ॥ २३ ॥
 व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्यं धेनुत्रयान्वितम् ।
 वृक्षं हिरण्ययं दद्यात् सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 एतत् कौर्त्तिव्रतं नाम भृत्तिकौर्त्तिफलप्रदम् ॥२४॥
 घृतेन स्नपनं कुर्याच्छम्भोर्वा केशवस्य च ।
 अन्नताभिः सपुष्पाभिः कृत्वा गोमयमण्डलम् ॥२५॥
 तिलधेनुसमीपितं ममाप्ते हेमषट्कजम् ।
 शुकमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिवलोके महीयते ।
 सामगाय ततश्चेतत् सामव्रतमिहीयते ॥ २६ ॥
 नवम्यामेकभक्तान्तु कृत्वा कन्याश्च शक्तितः ।
 भोजयित्वा समां दद्याद्द्वैमकञ्चुकवाससी ॥ २७ ॥
 हेमं सिंहस्य विप्राय दत्त्वा शिवपदं व्रजेत् ।
 जन्मार्बुदं सुरूपः स्वाच्छत्रुभिश्चापराजितः ।
 एतद्दीरव्रतं नाम नारीणां च सुखप्रदम् ॥ २८ ॥
 यावत् समा भवेद्यस्तु पञ्चदश्यां पयोव्रतः ।
 समान्ते शशकृद्द्यात् पञ्च मासुपयस्विनीः ॥ २९ ॥
 वासांसि च प्रियङ्गानि जलकुम्भयुतानि च ।
 स याति वैश्वं लोकं पितृणां तारयेच्छतम् ।

कल्पान्ते राजराजः स्यात् पितृव्रतमिदं स्मृतम् ॥२०॥

चैत्रादिचतुरी मासान् जलं दद्यादद्याचितम् ।

व्रतान्ते मणिकं दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितम् ॥ २१ ॥

तिलपात्रं हिरण्यञ्च व्रह्मलीके महीयते ।

कल्पान्ते भूपतिर्नूनामानन्दव्रतमुच्यते ॥ २२ ॥

पञ्चाशृतेन स्नपनं कृत्वा संवत्सरं विभीः ।

वत्सरान्ते पुनर्दद्यादेतुं पञ्चाशृतेन हि ॥ २३ ॥

त्रिप्राय दद्याच्छंङ्खञ्च स पदं याति शाङ्करम् ।

राजा भवति कल्पान्ते धृतिव्रतमिदं स्मृतम् ॥२४॥

वर्जयित्वा पुनर्मासमृद्धान्ते गोप्रदी भवेत् ।

तद्वडे मृगं दद्यात् सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।

अहिंसाव्रतमित्युक्तं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ॥ २५ ॥

माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दाम्पत्यमर्चयेत् ।

भोजयित्वा यथाशक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणैः ।

सूर्यलोके वसेत् कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ २६ ॥

आषाढादिचतुर्मासं प्रातःस्नानी भवेन्नरः ।

विप्रेषु भोजनं दद्यात् कार्तिकायां गोप्रदी भवेत् ।

स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं शुभम् ॥ २७ ॥

अग्रनादयनं यावद्वर्जयेत् पुष्यसर्पिषी ।

तदन्ते पुष्यदामानि हृतधेन्वा सहैव तु ॥ २८ ॥

दत्त्वा शिवपदं गच्छद्विप्राय हृतपायसम् ।

एतच्छीलव्रतं नाम धीलारोग्यफलप्रदम् ॥ २९ ॥

सम्यादौषप्रदी यस्तु समां तैलं विवर्जयेत् ।

समान्ते दीपिकां दद्यात् चक्रशूले च काञ्चने ॥४०॥

बह्वयुग्मञ्च विप्राय तेजस्वी स भवेदिह ।
 बद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४१ ॥
 कार्त्तिकदिहतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम् ।
 नक्तञ्चरिदृग्मेकमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् ॥ ४२ ॥
 गौरीलोके वसेत् कल्पं ततो राजा भवेदिह ।
 एतद्द्रव्रतं नाम सदा कल्याणकारकम् ॥ ४३ ॥
 वर्जयेच्चैवमासे च यद्य गन्धानुलेपनम् ।
 शुक्तिं गन्धभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी ।
 वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वाथ गोप्रदः ।
 भूत्वा विष्णुपदे ऋत्वं स्थित्वा राजा भवेदिह ।
 एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्त्तिफलप्रदम् ॥ ४५ ॥
 ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा तिलरागिसमन्वितम् ।
 अग्रहं तिलप्रदो भूत्वा वज्रं सन्तर्प्य स द्विजम् ॥ ४६ ॥
 संपूज्य विप्रदाम्पत्यं मात्यवरुविभूषणैः ।
 शक्तितन्त्रिपलाद्रूढं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ४७ ॥
 पुण्येऽङ्गि दद्यात् स परं ब्रह्मयात्यपुनर्भवम् ।
 एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणपददायकम् ॥ ४८ ॥
 यथोभयमुखीं दद्यात् प्रभूतकनकान्विताम् ।
 दिनं पयोव्रतस्त्रिष्ठेत् स याति परमम्यदम् ।
 एतद्देवुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥
 अग्रहं पयोव्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ।
 बलाद्रूढं यथाशक्त्या तण्डुलैस्तूपसंयुतम् ।
 दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५० ॥

मासोपवासी यो दद्याद्देवैः विप्राय शोभनाम् ।
 स वैष्णवं पदं याति भीमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५१ ॥
 दद्याद्द्विंशत्यलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम् ।
 दिनं पयोव्रतलिष्ठे द्वादशलोके महीयते ।
 धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ५२ ॥
 माघे मासेऽथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदो भवेत् ।
 गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ।
 महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ॥ ५३ ॥
 पक्षोपवासी यो दद्याद् विप्राय कपिलाह्वयम् ।
 ब्रह्मलीकमवाप्नोति देवासुरसुपूजितम् ।
 कल्पान्ते राजराजः स्यात्प्रभातमिदं स्मृतम् ॥ ५४ ॥
 वत्सरन्त्वेकभक्ताग्नी सभक्ष्यजलकुम्भदः ।
 शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५५ ॥
 नक्ताग्नी चाष्टमीषु स्याद्वत्सरान्ते च धेनुदः ।
 पौरन्दरं पुरं याति क्षुण्णतिव्रतमुच्यते ॥ ५६ ॥
 विप्रायेन्धनदो यस्तु वर्षादिषुतुरो ऋतून् ।
 घृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति ।
 वैश्वानरव्रतं नाम सर्वपापविनाशनम् ॥ ५७ ॥
 एकादशप्राञ्च नक्ताग्नी यद्यत्कं विनिवेदयेत् ।
 समान्ते वैष्णवं हैमं स विष्णोः पदमाप्नुयात् ।
 एतत्कृष्णव्रतं नाम कल्पान्ते राज्यभाग्भवेत् ॥ ५८ ॥
 पायसाग्नी समान्ते तु दद्याद्द्विप्राय गोयुगम् ।
 लक्ष्मीलीकमवाप्नोति ह्येतद्देवीव्रतं स्मृतम् ॥ ५९ ॥
 सप्तम्यान्नक्तमुग्ध्यात्समान्ते गाम्पयस्विनीम् ।

सूर्यलोकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६० ॥
 चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्यादब्दान्ते हेमवारणम् ।
 व्रतं वैनायकं नाम शिवलोकफलप्रदम् ॥ ६१ ॥
 महाफलानि यस्यैका चतुर्मासं द्विजातये ।
 हेमानि कार्तिके दद्याद्द्विभुजैः समन्वितम् ।
 एतत् फलव्रतं नाम विष्णुलीकफलप्रदम् ॥ ६२ ॥
 यद्योपवासी सप्तम्यां समान्ते हेमपङ्कजम् ।
 गावश्च शक्तितो दद्याद्द्विमात्रघटसंयुताः ।
 एतत् सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ॥ ६३ ॥
 द्वादश द्वादशैश्वर्यस्तु समाप्नोषोषणेन च ।
 गोवृकाश्चनेर्विप्रान् पूजयेच्छक्तितो नरः ।
 परमभ्यदमाप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६४ ॥
 कार्तिक्याश्च वृषीत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।
 शैवस्यदमाप्नोति वार्षव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६५ ॥
 कृच्छ्रान्ते गोप्रदः कुर्याद्भोजनं शक्तितः पदम् ।
 विप्राणां शार्ङ्गरं याति प्राजापत्यमिदं व्रतम् ॥ ६६ ॥
 चतुर्दश्रान्तु नक्ताशी समान्ते गोधनप्रदः ।
 शैवस्यदमावप्नोति त्रैयम्बकमिदं व्रतम् ॥ ६७ ॥
 सप्तरात्रोषितो दद्याद्दृष्टकुम्भं द्विजातये ।
 व्रतव्रतमिदम्याहुर्ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ६८ ॥
 आकाशशायी वर्षासु धेनुमन्ते पयस्विनीम् ।
 शक्रलोके वसेन्नित्यमिन्द्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६९ ॥
 अग्निपक्वमश्नाति तृतीयायान्तु यो नरः ।
 आन्दत्त्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ।

इह चानन्दकृत् पुंसां त्रयीव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७० ॥
 हैमं पलहयादूर्ध्वं रथमश्रुयुगान्वितम् ।
 इदं कृतोपवासः स्याद्वि वि कल्पव्रतं वसेत् ।
 कल्पान्ते राजराजः स्यादश्रुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७१ ॥
 तद्वहे मरथं दद्यात्करिभ्यां संयुतं नरः ।
 सत्यलोके वसेत्कैल्पं सहस्रमथ भृपतिः ॥ ७२ ॥
 उपवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् ।
 यच्चाधिपत्यमाप्नोति वारुणं व्रतमुच्यते ॥ ७३ ॥
 निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत् ।
 वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ॥ ७४ ॥
 चान्द्रायणञ्च यः कुर्याच्चै मचन्द्रं निवेदयेत् ।
 चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्रलोकफलप्रदम् ॥ ७५ ॥
 ज्यैष्ठ्ये पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो दिवम् ।
 यात्यष्टमौ चतुर्दश्यौ रुद्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७६ ॥
 सकृद्धितामकं कुर्यात्तृतीयायां शिवालये ।
 समान्ते धेनुदो याति भवानीव्रतमुच्यते ॥ ७७ ॥
 माघे निश्चार्द्रं वासाः स्यात् सप्तम्यां गोप्रदो भवेत् ।
 द्विवि कल्पमुषित्वेह राजा स्यात् पवनं व्रतम् ॥ ७८ ॥
 चिरालोपोषितो दद्यात् फाल्गुन्यां भवनं शुभम् ।
 आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७९ ॥
 त्रिसन्ध्यं पूज्य दास्यत्यमुपवासी विभूषणैः ।
 अन्नद्वावः समाप्नोति मोक्षमिन्द्रव्रतादिह ॥ ८० ॥
 दृष्ट्वा सितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभाजनम् ।
 समान्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥

कल्पान्ते राजराजः स्यात् सोमव्रतमिदं कृतम् ॥८१॥

प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः ।

वैश्वानरपदं याति शिवव्रतमिदं कृतम् ॥ ८२ ॥

दशम्यामेकभक्ताशी समान्ते दशधेनुदः ।

दिशश्चाक्षनैर्दद्यात् ब्रह्माण्डाधिपतिर्भवेत् ।

एतद्द्विग्व्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ८३ ॥

यः पठेच्छृणुयाद्वापि व्रतषष्टिमनुत्तमान् ।

मन्वन्तरशतं सोऽपि गन्धर्वाधिपतिर्भवेत् ॥ ८४ ॥

षष्टिव्रतं नारद ! पुण्यमेतत्तर्कहितं विशृजनीनमन्यत् ।

श्रोतुन्तवेच्छा तदुदीरयामि प्रियेषु किं वा कथनीयमस्ति ॥८५॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच । नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विना ज्ञानं न विद्यते ।

तस्मान्मनोविशुद्धयर्थं ज्ञानमादौ विधीयते ॥ १ ॥

अनुद्धृतेरुद्धृतेर्वा जलैः ज्ञानं समाचरेत् ।

तीर्थञ्च कल्पयेद्दिहान्मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ।

नमो नारायणायति मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ २ ॥

दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः एचिः ।

चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ।

प्रकल्प्यावाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ३ ॥

त्रिष्णोः पादप्रसृतासि वैष्णवी विशुद्धदेवता ।

त्राहि नस्वे न सस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात् ॥ ४ ॥

तिस्रः कोटयोऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।

द्विवि भूम्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्तु जाह्नवि ! ॥ ५ ॥

नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च ।
 दद्यात् पृथ्वी च विहगा विश्वकायाऽमृता शिवा ॥६॥
 विद्याधरौ सुप्रयान्ता तथा विश्वप्रसादिनी ।
 क्षेमा च जाङ्गवी चैव यान्ता शान्तिप्रदायिनी ॥७॥
 एतानि पुष्यनामानि ज्ञानकाले प्रकीर्तयेत् ।
 भवेत्सन्निहिता तत्र गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ ८ ॥
 सप्तवाराभिजसेन करसंपुटयोजितः ।
 मूर्ध्नि कुर्याज्जलं भूयस्त्रिचतुःपञ्चसप्तकम् ।
 ज्ञानं कुर्यान्मृदा तद्ददामन्त्रं तु विधानतः ॥९॥
 अश्रुकान्ते रथकान्ते विशुकान्ते वसुधरे ।
 मृत्तिके ! हर मे पापं जम्भया दुष्कृतं कृतम् ॥१०॥
 उद्धृतासि वराहेश्च कण्ठेन यतबाहुना ।
 नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते ! ॥११॥
 एवं ज्ञात्वा ततः पथादाचम्य च विधानतः ।
 उच्छ्राय वाससी यक्ते शुद्धे तु परिधाय वै ।
 ततस्तु तर्पणं कुर्याच्चै लोकाप्यायनाय वै ॥ १२ ॥
 देवा यक्षाक्षया नागा गन्धर्वाप्सरसः सुराः ।
 क्रूराः सर्पाः सुवर्णाश्च तरवी जम्बुकाः खगाः ॥१३॥
 वायुधारा जलाधारास्तथैवाकाशगामिनः ।
 निराधाराश्च ये जीवा ये तु धर्मरतास्तथा ॥ १४ ॥
 तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया ।
 कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ॥ १५ ॥
 मनुष्यांस्तर्पयेद्ब्रह्मा ब्रह्मापुत्रानृषींस्तथा ।
 सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ १६ ॥

कपिलस्यासुरिश्चैव वीढः पञ्चशिखस्तथा ।
 सर्वे ते हृत्प्रिमायान्तु महत्ते नाम्बुना सदा ॥ १७ ॥
 मरौचिमत्राङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 प्रचेतसं वशिष्ठञ्च भृगुन्नारदमेव च ।
 देवब्रह्म ऋषीन् सर्वांस्तर्पयेद्दक्षतोदकैः ॥ १८ ॥
 अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जान्वाच्यभूतले ।
 अग्निष्वाप्तास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथोष्मपाः ॥ १९ ॥
 सुकालिनो बर्हिषदस्तथान्ये वाज्रपाः पुनः ।
 सन्तर्प्य पितरो भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः ॥ २० ॥
 यमाय धर्मराजय मृत्यवे ज्ञानकाय च ।
 वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ २१ ॥
 औन्दुवराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ।
 हकीन्द्राय चिन्नाय चित्रगुप्ताय वै नमः ।
 दर्भपाणिस्तु विधिना पितॄन् सन्तर्पयेद् बुधः ॥ २२ ॥
 पितादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि ।
 सन्तर्प्य विधिना भक्त्या इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २३ ॥
 ये बान्धवा बान्धवेया येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।
 ते हृत्प्रिमखिला यान्तु यद्यात्मन्तोऽभिवाञ्छति ॥ २४ ॥
 ततश्चाचम्य विधिवदालिखेत्पद्मप्रतः ।
 अक्षताभिः सपुष्पाभिः सजलाक्षणाचन्दनम् ।
 अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नेन सूर्यनामानि कीर्तयेत् ॥ २५ ॥
 नमस्ते विष्णुरूपाय नमो विष्णुसुखाय वै ।
 सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे ॥ २६ ॥
 वमस्ते शिव ! सर्वेश ! नमस्ते सर्ववत्सल ॥

जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु दिव्यचन्दनभूषित ! ॥ २७ ॥
 पद्मासन ! नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषित ! ।
 नमस्ते सर्वलोकेश ! जगत्सर्वं विबोधसे ॥ २८ ॥
 सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वग ।
 सत्यदेव ! नमस्तेऽस्तु प्रसीद मम भास्कर ! ॥ २९ ॥
 दिवाकर ! नमस्तेऽस्तु प्रभाकर ! नमोऽस्तु ते ।
 एवं सूर्य्यं नमस्कृत्य त्रिः कृत्वाथ प्रदक्षिणम् ।
 द्विजङ्गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा ततो विष्णुवृहं व्रजेत् ॥३०॥

द्वयधिकगततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच । अतःपरं प्रवक्ष्यामि प्रयागस्थोपनर्णनम् ।
 मार्कण्डेयेन कथितं यत् पुरा पाण्डुसूनुवे ॥ १ ॥
 भारते तु यदा वृत्ते प्राप्तराज्ये पृथासुते ।
 एतस्मिन्नन्तरे राजा कुन्तिपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २ ॥
 भ्रातृशोकेन सन्तप्तश्चिन्तयन् स पुनः पुनः ।
 आसीत् सुयोधनो राजा एकादशचमूपतिः ॥३॥
 अन्मान् सन्ताप्य बहुशः सर्वे ते निधनं गताः ।
 वासुदेवं समाश्रित्य पञ्चशेषास्तु पाण्डवाः ॥ ४ ॥
 हत्वा भीष्मं च द्रोणञ्च कर्णं चैव महाबलम् ।
 दुर्योधनं च राजानं पुत्रभ्रातृसमन्वितम् ॥ ५ ॥
 राजानो निहताः सर्वे ये चान्ये शूरमानिनः ।
 किन्नो राजप्रेन गोविन्द ! किन्भोगैर्जीवितेन वा ॥६॥
 धिक्कष्टमिति सञ्चिन्त्य राजा वैक्लव्यमागतः ।
 निर्विचेष्टो निरुत्साहः किञ्चित्तिष्ठत्यधोमुखः ॥ ७ ॥

लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयन् स पुनः पुनः ।
 कतरो विनियोगो वा नियमं तीर्थमेव च ॥ ८ ॥
 येनाहं शीघ्रमामुञ्चे महापातककिल्बिषात् ।
 यत्र स्थित्वा नरो याति त्रिणुलोकमनुत्तमम् ॥ ९ ॥
 कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं द्वारितोऽस्मग्रहम् ।
 धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रयतं हतम् ॥ १० ॥
 एवं वैक्लव्यमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 रुदन्ति पाण्डवाः सर्वे भ्रातृशोकपरिप्लुताः ॥ ११ ॥
 ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाः स्मृताः ।
 कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः ।
 भूमौ निपतिताः सर्वे रुदन्तस्तु समन्ततः ॥ १२ ॥
 वाराणस्यां मार्कण्डेयज्ञेन ज्ञातो युधिष्ठिरः ।
 यथा वैक्लव्यमापन्नो रुदमानस्तु दुःखितः ॥ १३ ॥
 अचिरेणैव कालेन मार्कण्डेयो महातपाः ।
 संप्राप्तो ह्यश्विनपुरं राजद्वारे ह्यतिष्ठत ॥ १४ ॥
 द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान् द्रुतम् ।
 त्वां द्रष्टुकामो मार्कण्डेो द्वारि तिष्ठत्यसौ मुनिः ।
 त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमागादतः परम् ॥ १५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । स्वागतं ते महाभाग ! स्वागतं ते महामुने !

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥ १६ ॥

अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि दृष्टे महामने ! ।

अद्याहं पूतदेहोऽस्मि यत्त्वया सह दर्शनम् ॥ १७ ॥

इन्दिकेश्वर उवाच । सिंहासने समास्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः ।

युधिष्ठिरो माहात्मा वै पूजयामास तं मुनिम् ॥ १८ ॥

तवः स तुष्टो मार्कण्डः पूजितश्चाह तं नृपन् ।
 आख्याहि त्वरितं राजन् ! किमर्थं रुदितं त्वया ।
 केन वा विक्लवीभूतः का वाधा ते किमप्रियम् ॥१८॥
 युधिष्ठिर उवाच । अस्माकं चैव यद्दृत्तं राक्षस्यार्थं महामुने ! ।
 एतत् सर्वं विदित्वा तु चिन्तावशमुपागतः ॥ २० ॥
 मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन् ! महाबाहो ! क्षत्रधर्मव्यवस्थितम्
 नैव दृष्टं रणे पापं युद्धमानस्य धीमतः ॥ २१ ॥
 किम्युना राजधर्मेण क्षत्रियस्य विघ्नेषतः ।
 तदेवं हृदयं कृत्वा तस्मात् पापं न चिन्तयेत् ॥२२॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।
 पद्मञ्च विनयोपेतः सर्वपातकनाशनम् ॥ २३ ॥
 युधिष्ठिर उवाच । पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ ! नित्यं तैलोक्यदर्शिनम् ।
 कथय त्वं समाक्षेपेन येन मुच्येत किञ्चिदात् ॥ २४ ॥
 मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन् ! महाबाहो सर्वपातकनाशनम् ।
 प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्षणाम् ॥ २५ ॥

अथ अत्रधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच । भगवन् ! श्रोतुमिच्छामि पुराकल्पी यथास्थितम्
 ब्रह्मणा देवमुख्येन यथावत् कथितं मुने ! ॥ १ ॥
 कथं प्रयागे गमनं नराणां तत्र कीदृशम् ।
 सृतानां का गतिस्तत्र सातानां तत्र किम्फलम् ।
 ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां च किम्फलम् ॥ २ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ।
 कथयिष्यामि ते वत्स ! यच्छ्रेष्ठं तत्र यत् फलम् ।

पुरा हि सर्वविप्रणां कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ३ ॥
आप्रयागप्रतिगनादा पुराहासुकैर्द्धदात् ।
कम्बलाश्वतरौ नागौ नागश्च बहुमूलकः ।
एतत्प्रजापतेः क्षेमं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४ ॥
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये सृतास्ते पुनर्भवाः ।
ततो ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति सङ्गताः ॥ ५ ॥
अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः शुभाः ।
न शक्त्याः कथितुं राजन् ! बहुवर्षशतैरपि ।
संचेषेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य तु कीर्तनम् ॥ ६ ॥
षष्टिर्धनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति जाङ्गवीम् ।
यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥ ७ ॥
प्रयागं तु विशेषेण सदा रक्षति वासवः ।
मण्डलं रक्षति हरिर्देवतैः सह सङ्गतः ॥ ८ ॥
तं वटं रक्षति सदा शूलपाणिर्महेश्वरः ।
स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥ ९ ॥
अधर्मणावृतो लोकेनैव गच्छति तत्पदम् ।
स्वल्पमल्पतरं पापं यदा ते स्यान्नराधिप ! ।
प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संचयम् ॥ १० ॥
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य नाम संङ्गीर्तनादपि ।
सृत्तिका लम्बनाहापि वरः पापात् मुच्यते ॥ ११ ॥
पञ्चकुण्डानि राजेन्द्र ! तेषां मध्ये तु जाङ्गवी ॥
प्रयागस्य प्रवेशे तु पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १२ ॥
योजनानां सहस्रेषु गङ्गायाः स्मरणान्नरः ।

अपि दुष्कृतकर्मा तु लभते परमाङ्गतिन् ॥ १३ ॥
 कौर्त्तनाश्च्यते पापाद् दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ।
 अवगाह्य च पीत्वा तु पुनात्या सममङ्गुलम् ॥ १४ ॥
 सत्यवादी जितक्रोधो अहिंसायां व्यवस्थितः ।
 धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राह्मण हिते रतः ॥ १५ ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातो मुच्ये त क्लिष्णघात् ।
 मनसा चिन्तयन् कामानवाप्नोति सुपुष्कलान् ॥ १६ ॥
 ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् ।
 ब्रह्मचारी वसेन्नासं पितृन् देवांश्च तर्पयेत् ।
 ईप्सितान् लभते कामान् यत्र यत्राभिजायते ॥ १७ ॥
 तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
 समागता महाभागा यमुना तत्र निम्बगा ।
 तत्र सन्निहितो नित्यं साक्षाद्देवा महेश्वरः ॥ १८ ॥
 दुष्प्राप्यं मानुषेः पुण्यं प्रयागन्तु यधिष्ठिरः ।
 देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
 तदुपसृश्य राजेन्द्र ! स्वर्गलोकमुपामते ॥ १९ ॥

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

मावीर्येण उवाच : शृणु राजन् ! प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु ।

यच्छ्रुत्वा सर्वपापिभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥
 अर्त्तानां हि दरिद्राणां निश्चितव्यवसायिनाम् ।
 स्थानमुक्तं प्रयागन्तु नास्येशन्तु कदाचन ॥ २ ॥
 व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वापि भवेन्नरः ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ ३ ॥

दीप्तकाञ्चनवर्णाभिर्विमानैः सूर्यसन्निभैः ।
 गन्धर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गं क्रीडति मानवः ।
 ईप्सितान् लभते कामान् वदन्ति ऋषिपुङ्गवाः ॥ ४ ॥
 सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः ।
 वराङ्गनासमाकीर्णैर्भोदते शुभलक्षणैः ॥ ५ ॥
 गीतवाद्यविनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुडरते ।
 यावन्न स्मरते जन्म तावत् स्वर्गं महीयते ॥ ६ ॥
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवस्युप्रतः ।
 हिरण्यरत्नसंपूर्णं समृद्धे जायते कुले ।
 तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति ॥ ७ ॥
 देशस्थो यदि वारण्ये त्रिदेशस्थोऽथवा गृहे ।
 प्रयागं स्मरमाणोऽपि यस्तु प्रणान् परित्यजेत् ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति ऋषिपुङ्गवाः ॥ ८ ॥
 सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्यमयी ।
 ऋप्रयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ॥ ९ ॥
 स्त्रीसहस्रावृते रमेय मन्दाकिन्यास्तटे शुभे ।
 भोदते ऋषिभिः सार्धं सुकृतेनेह कर्मणा ॥ १० ॥
 सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः ।
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः ।
 गुणवान् वित्तसम्पदो भवतीह न संशयः ॥ १२ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा धर्मसत्यप्रतिष्ठितः ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु गां सम्प्रयच्छति ॥ १३ ॥
 सुवर्णमणिमुक्ताश्च यदिवान्वत् परिग्रहम् ।

स्वकार्यं पितृकार्यं वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा ।
 सफलं तस्य तत्तीर्थं यथावत् पुण्यमाप्नुयात् ॥ १४ ॥
 एवं तीर्थेन गृह्णीयात् पुण्येष्वायतनेषु च ।
 निमित्तेषु च सर्वेषु ह्यप्रमत्तो भवेद्द्विजः ॥ १५ ॥
 कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं प्रयच्छति ।
 स्वर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां कांस्यदीहां पयस्विनीम् ॥ १६ ॥
 प्रयागे श्रोत्रियं सन्तं ग्राहयित्वा यथा विधि ।
 शुक्लाम्बरधरं शान्तं धर्मज्ञं वेदपारगम् ॥ १७ ॥
 सा गौस्तम्भे प्रदातव्या गङ्गायमुनसङ्गमे ।
 वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ॥ १८ ॥
 यावद्गोमाणि तस्यागोः सन्ति गात्रेषु सप्तमः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके मञ्जीयते ॥ १९ ॥
 यत्राऽसौ लभते जन्म सा गौस्तस्याभिजायते ।
 न च पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ।
 उत्तरान् स कुरून् प्राप्य मोदते कालमक्षयम् ॥ २० ॥
 गवां शतसहस्रेभ्यो दद्यादिकां पयस्विनीम् ।
 पुत्रान् दारांस्तथा भृत्यान् गौरिका प्रतितारयेत् ॥ २१ ॥
 तस्मात् सर्वेषु दानेषु गोदानन्तु विशिष्यते ।
 दुर्गमे विषमे घोरि महापातकसम्भवे ।
 गौरेव रक्षां कुरुते तस्माद्देया द्विजोत्तमे ॥ २२ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच । यथा यथा प्रयागस्य माहात्मां कञ्चने त्वया ।
 तथा तथा प्रमुच्येऽहं सर्वपापैर्न संशयः ॥ १ ॥

भगवन् ! केन विधिनागन्तव्यं धर्मनिश्चयैः ।

प्रयागे यो विधिः प्रोक्तस्तस्मै ब्रूहि महामुने ! ॥२॥

मार्कण्डेय उवाच । कथयिष्यामि ते राजन् ! तीर्थयात्राविधिक्रमम् ।

आर्षेण विधिनानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३ ॥

प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् ।

बलिवर्दसमारूढः शृणु तस्यापि यत् फलम् । ४ ॥

नरके वसते घोरि गवां क्रोष्टा हि दारुणे ।

सलिलं न च गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनिः ॥ ५ ॥

यस्तु पुत्रांस्तथा वालान् स्नापयेत् पाययेत्तथा ।

यथात्मना तथा सर्वं दानं विप्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥

ऐश्वर्यलोभमोहाहा गच्छेद्यानेन यो नरः ।

निष्फलं तस्य तत् सर्वं तन्माद्यानं विवर्जयेत् ॥ ७ ॥

गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति ।

आर्षेणैव विवाहेन यथाविभवसम्भवम् ॥ ८ ॥

न स पश्यति तङ्घोरं नरकं तेन कर्मणा ।

उत्तरान् स कुरुन् गत्वा मोदते कालमक्षयम् ।

पुत्रान्दारांश्च लभते धार्मिकान् रूपसंयुतान् ॥ ९ ॥

तत्र दानं प्रकर्तव्यं यथाविभवसम्भवम् ।

तेन तीर्थफलञ्चैव वर्धते नात्रसंशयः ।

स्वर्गं तिष्ठति राजेन्द्र ! यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १० ॥

वटमूलं समासाद्य यस्तु प्राणान् विमुञ्चति ।

सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ११ ॥

तत्र ते हादशादित्यास्तपनि रुद्रसंश्रिताः ।

निर्दहन्ति जगत् सर्वं वटमूलं न दह्यते ॥ १२ ॥

नष्टचन्द्रार्कभुवनं यदा चक्रार्णवं जगत् ।
 स्थीयते तत्र वै विष्णुर्यजमानः पुनः पुनः ॥ १२ ॥
 देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
 सदा सेवन्ति तत्तीर्थं गङ्गायमुनमङ्गमम् ॥ १३ ॥
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! प्रयागं संस्तुवंश्च यत् ।
 यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ १४ ॥
 लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः ।
 सनत्कुमारप्रमुखाम्नास्तथैव परमर्षयः ॥ १५ ॥
 अङ्गिरःप्रमुखायैव तथा ब्रह्मर्षयः परे ।
 तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धायकधरास्तथा ॥ १७ ॥
 सागराः सरितः शैला नागा विद्याधराश्च ये ।
 हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरःसरः ॥ १८ ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् ।
 प्रयागं राजगार्दूल ! त्रिषु लोकेषु भारत ! ॥ १९ ॥
 यवणास्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि ।
 मृत्तिकालम्बनादापि नरः पापात् प्रमुच्यते ॥ २० ॥
 तत्रामिषेकं यः कुर्यात् सङ्गमेशंसितव्रतः ।
 तुल्यं फलमनाप्नोति राजमूयाश्वमेधयोः ॥ २१ ॥
 न देववचनात्तत ! न लोकवचनात्तथा ।
 मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागगमनम्प्रति ॥ २२ ॥
 दशतीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापराः ।
 तेषां मान्निध्यमनैव ततस्तु कुरुनन्दन ! ॥ २३ ॥
 या गतिर्योगयुक्तस्य सत्यम्यस्य मनोपिणः ।
 सा गतिर्यजतः प्राणान् गङ्गायमुनसङ्गमे ॥ २४ ॥

न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिन् तत्र तत्र युधिष्ठिर ! ।
 ये प्रयागं न सम्प्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वञ्चिताः ॥ २५ ॥
 एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमम्पदम् ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो यथाङ्क इव राहुणा ॥ २६ ॥
 कम्बलाग्रतरौ नागौ विपुले यमुनातटे ।
 तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
 तत्र गत्वा च संस्थानं महादेवस्य धीमतः ।
 नरस्तारयते सर्वान् दग्धपूर्वान् दशापरान् ॥ २८ ॥
 क्त्वाभिषेकन्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंग्रहम् ॥ २९ ॥
 पूर्वपार्श्वं तु गङ्गायास्त्रिषु लोकेषु भारत ।
 कूपञ्चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानञ्च विश्रुतम् ॥ ३० ॥
 ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३१ ॥
 उत्तरेण प्रतिष्ठानात् भागीरथ्यास्तु पूर्वतः ।
 हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ३२ ॥
 अश्वमेधफलं तस्मिन् स्नानमात्रेण भारत ! ।
 यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत् स्वर्गे महीयते ॥ ३३ ॥
 उर्वशीरमणे पुण्ये विपुले हंसपाण्डुरे ।
 परित्यजति यः प्राणान् शृणु तस्यापि यत् फलम् ॥ ३४ ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
 सेवति पितृभिः सार्द्धं स्वर्गलोके नराधिप ! ॥ ३५ ॥
 उर्वशीन्तु सदा पश्येत् स्वर्गलोके नरोत्तम ! ।
 पृज्यते सततं पुत्र ! ऋषिगन्धर्वकिन्नरैः ॥ ३६ ॥

ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ।
 उर्वशीसदृशीनान्तु कन्यानां लभते शतम् ॥ १७ ॥
 मध्ये नारीसहस्राणां बहूनाश्च पतिर्भवेत् ।
 दशयामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ॥ १८ ॥
 काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तोऽसौ प्रतिबुद्धयते ।
 भुक्त्वा तु विपुलान् भोगान् तत्तैर्धं भजते पुनः ॥ १९ ॥
 यत्काम्बरधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः ।
 एकं कालन्तु भुञ्जानो मासं भूमिपतिर्भवेत् ॥ २० ॥
 सुवर्णालङ्कृतानान्तु नारीणां लभते शतम् ।
 पृथिव्या मासमुद्रायां महाभूमिपतिर्भवेत् ॥ २१ ॥
 धनधान्यसमायुक्ती दाता भवति नित्यशः ।
 भुक्त्वा तु विपुलान् भोगान् तत्तैर्धं लभते पुनः ॥ २२ ॥
 अथ सन्ध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारौ जितेन्द्रियः ।
 उपवासी एचिः सन्ध्यां ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
 कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
 कोटिवर्षसहस्राणां स्वर्गलोके महीयते ॥ २४ ॥
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ।
 सुवर्णमणिमुक्त्वाक्यकुले जायेत रूपवान् ॥ २५ ॥
 ततो भोगवतीं गत्वा वासुकेरुत्तरेण तु ।
 दशश्वमेधकं नाम तीर्थं तत्रापरं भवेत् ॥ २६ ॥
 कृताभिषेकस्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 धनाढ्यो रूपवान् दक्षो दाता भवति धार्मिकः ॥ २७ ॥
 चतुर्वेदिषु यत् पुण्यं यत् पुण्यं सत्यवादिषु ।
 अहिंसायान्तु यो धर्मो गमनादिव तत् फलम् ॥ २८ ॥

कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र यनावमाह्वते ।
 कुरुक्षेत्राद्दशगुणा यत्र विन्द्येन सङ्गता ॥ ४८ ॥
 यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्था तपोधना ।
 सिद्धक्षेत्रं हि तत् क्षीयं नाम कार्या विचारणा ॥ ५० ॥
 क्षिती तारयते मर्त्यान्नागांस्तारयतेऽप्यधः ।
 दिवि तारयते देवांस्त्रे न त्रिपथगा ऋता ॥ ५१ ॥
 यावदस्यौनि गङ्गायां तिष्ठन्ति हि शरीरिणः ।
 तावद्धर्मसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ५२ ॥
 तीर्थानान्तु परं तीर्थं नदीनां तु महानदी ।
 मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥ ५३ ॥
 सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ।
 गङ्गादारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।
 तत्र स्नात्वा दिवं याति ये मृतास्ते पुनर्भवाः ॥ ५४ ॥
 सर्वेषामेव भूतानां पापीपहतचेतसाम् ।
 गतिमन्विष्यमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ॥ ५५ ॥
 पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
 महेश्वरशिरोभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥ ५६ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

मृत्यु राजन् ! प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु ।
 वच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाम संशयः ॥ १ ॥
 मानसं नाम तत्तीर्थं गङ्गाया उत्तरे तटे ।
 विराढीपोषितो भूत्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २ ॥

गोभूहिरख्यशनेन यत् फलं प्राप्नोत्यान्नरः ।
 स तत् फलमवाप्नोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥ १ ॥
 अकामो वा सकामो वा गङ्गायां योऽभिपद्यते ।
 मृतस्तु लभते स्वर्गं नरकञ्च न पश्यति ॥ ४ ॥
 अक्षरोगणसङ्घीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबुद्धयते ।
 हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
 बहवर्षसहस्राणि स्वर्गं राजेन्द्र ! भुञ्जति ॥ ५ ॥
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ।
 सुवर्णमणिमुक्ताञ्चै जायते विपुले कुले ॥ ६ ॥
 षष्टीतीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापगाः ।
 माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसङ्गमम् ॥ ७ ॥
 गवां शतसहस्रस्य सम्यक् दत्तस्य यत् फलम् ।
 प्रयागे माघमासे तु त्रयसहस्रानात्तुतत् फलम् । ८ ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये कर्पाग्निं यस्तु साधयेत् ।
 अहीनाङ्गी क्षरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥ ९ ॥
 यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु द्विहिनः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १० ॥
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ।
 स भुक्त्वा विपुतान् भोगांस्तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥ ११ ॥
 जज्ञप्रवेयं यः कुर्यात् सक्रमे लोकविश्रुते ।
 राहुयस्ते तथा सोमे विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥ १२ ॥
 सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १३ ॥
 स्वर्गे च शकलोकेऽस्मिन् ऋषिगन्धर्वसेविते ।

परिभ्रष्टसु राजेन्द्र ! समृद्धे जायते कुले ॥ ४ ॥
 अधःशिरसु दी ज्वालाभूर्द्धुपादः पिवेन्नरः ।
 शतवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १५ ॥
 परिभ्रष्टसु राजेन्द्र ! सोऽग्निर्होत्री भवेन्नरः ।
 भुक्त्वा तु विपुक्तान् भोगान् तत्तोर्यं भजते पुनः ॥ १६ ॥
 यः स्वर्दिहन्तु कार्त्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ।
 विह्वगेरुपभुक्तस्य शृणु तस्यपि यत् फलम् ॥ १७ ॥
 शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते ।
 तस्मादपि परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १८ ॥
 गुणवान् रूपसम्पन्नो विद्वांश्च प्रियवाचकः ।
 भुक्त्वा तु विपुक्तान् भोगान्स्तत्तोर्यं भजते पुनः ॥ १९ ॥
 या सुने चीत्तरे कृति प्रयागस्य तु दक्षिणे ।
 ऋणप्रभोचनं नाम तत्तोर्यं परमं स्मृतम् ॥ २० ॥
 एकराजोपितः यत्त्वा ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति अष्टाश्व सदा भवेत् ॥ २१ ॥

अथ समाधिकशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच । एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य दक्षिणा परिकीर्तितम् ।
 विशुद्धं मेऽद्य हृदयं प्रयागस्य तु कीर्तनात् ॥ १ ॥
 अनाशकफलं ब्रूहि भगवन्स्तत्र कोट्यम् ।
 यच्च लोकमवाप्नोति त्रिशुद्धः सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥
 मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन्! प्रयागे तु अनाशकफलं विभो !
 प्राप्नोति पुरुषो धीमान् अह्वानो जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥
 अहीना धीऽप्यरीमस्य पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ।

अशुभेधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥ ४ ॥

कुलानि तारयेद्राजन् । दशपूर्वान् दशापरान् ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत्तु परमं पदम् ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

महाभाग्यं हि धर्मस्य यत्त्वं वदसि मे प्रभो ! ।

अल्पेनैव प्रयत्नेन बह्वन्धर्मानवाप्नुते ॥ ६ ॥

अशुभेधैस्तु बहुभिः प्राप्यते सुव्रतैरिह ।

इमं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन् ! महावीर ! यदुक्तं ब्रह्मयोनिना ।

ऋषीणां सन्निधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ८ ॥

पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् ।

प्रविष्टमाने तद्गमावशुभेधः पदे पदे ॥ ९ ॥

व्यतीतान् पुरुषान् सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश ।

नरस्मारयते सर्वान् यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ १० ॥

एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र ! सदा सेवापरो भवेत् ।

अश्रद्धाणाः पुरुषाः पापोऽपह्नवचेतसः ।

न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं देवर्षितम् ॥ ११ ॥

युधिष्ठिर उवाच । स्नेहाद्वा द्रव्यलोभाद्वा ये तु कामवशङ्गताः ।

कथं तीर्थफलं तेषां कथं पुण्यफलं भवेत् ॥ १२ ॥

त्रिक्रयः सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः ।

प्रयागे का गतिस्तस्य तस्मै ब्रूहि पितामह ! ॥ १३ ॥

मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन् ! महाशुभं सर्वपापप्रणाशनम्

मासमेकन्तु यः स्नायात् प्रयागे नियतेन्द्रियः ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यः स गच्छेत् परमं पदम् ॥ १४ ॥

विश्वभवातकामन्दु प्रसंगे मृणु यत् फलम् ।
 त्रिकालमेव स्नायीत आहारं भैक्ष्यमाचरेत् ।
 त्रिभिर्मासैः स मुचेत्प्रत प्रयागे तु न संशयः ॥ १५ ॥
 अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् ।
 सर्वकामसमृद्धे तु स्वर्गलोके महीयते ।
 स्थानञ्च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ॥ १६ ॥
 एवं ज्ञानेन संपूर्णः सदा भवति भोगवान् ।
 तारिताः पितरस्ते न नरकात् प्रपितामहाः ॥ १७ ॥
 धर्मानुसारि तत्त्वज्ञ ! पृच्छतस्ते पुनः पुनः ।
 त्वत्प्रियार्थं समाख्यातं गुह्यमेतत् सनातनम् ॥ १८ ॥
 युधिष्ठिर उवाच । अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ।
 प्रीतोऽस्मि प्रनुग्रहीतोऽस्मि दर्शनादेव ते मुने ! ॥ १९ ॥
 त्वद्दर्शनान्नु धर्मात्मन् ! मुक्तोऽहञ्चाद्य किस्त्रिषात् ।
 इदानीं वेद्मि चात्मानं भगवन् ! गतकल्मषम् ॥ २० ॥
 मार्कण्डेय उवाच । दिव्यं ते सफलं जन्म दिव्यां ते तारितं कुलम्
 कीर्तनाद्धर्षं ते पुण्यं श्रुतात्पापप्रणाशनम् ॥ २१ ॥
 युधिष्ठिर उवाच । यमुनायान्तु किं पुण्यं किं फलन्तु महामुने ! ।
 एतन्मे सर्वमाख्याहि यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥ २२ ॥
 मार्कण्डेय उवाच । तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
 समाख्याता महाभागा यमुना तत्र निजगता ॥ २३ ॥
 येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुनागता ।
 योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात् पापनाशिनौ ॥ २४ ॥
 तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर ! ।

कीर्तनाङ्गभते पुण्यं दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ २५ ॥
 अवगाह्य च पीत्वा च पुनात्यासप्तमं कुलम् ।
 प्राणांस्वजति यत्नञ्च स याति परमाङ्गतिम् ॥ २६ ॥
 अग्नितीर्थमितिख्यातं यमुनादक्षिणे तटे ।
 पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थन्तु नरकं क्षृतम् ॥ २७ ॥
 तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्ते पुनर्भवाः ।
 एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे ॥ २८ ॥
 उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः ।
 तीर्थं निरञ्जनं नाम यत्र देवाः सवासवाः ॥ २९ ॥
 उपासते स्र सख्यां ये त्रिकालं हि युधिष्ठिर ! ।
 देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विबुधा जनाः ॥ ३० ॥
 ग्रहधानपरो भूत्वा कुर्वन् तीर्थाभिषेचनम् ।
 अन्येच बहव स्तीर्थाः सर्वपापहरा स्मृताः ।
 तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्ते पुनर्भवाः ॥ ३१ ॥
 गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते ।
 केवलं व्येष्टभावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥ ३२ ॥
 एवं कुर्वन् कौन्तेय ! सर्वतीर्थाभिषेचनम् ।
 यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ३३ ॥
 यस्त्विमं कल्प उत्थाय पठते च शृणोति च ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ३४ ॥

अथाष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच । श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणे ब्रह्मसम्भवे ।
 तीर्थानान्तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च ।

सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता ॥ १ ॥

सोमतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् ।

स्नानमात्रेण राजेन्द्र ! पुरुषांस्तारयेच्छतान् ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ २ ॥

बुधिष्ठिर उवाच । पृथिव्यां नैमिषं पुण्यं अन्तरीक्षे च पुष्करम् ।

त्वयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ ३ ॥

सर्वाणि तानि सत्यञ्च कथमेकं प्रशंससि ।

अप्रमाणन्तु ततोक्तं अश्रद्धेयं मनुत्तमम् ॥ ४ ॥

गतिश्च परमां दिव्यां भोगांश्चैव यथेप्सितान् ।

किमर्शमन्वयोगेन बहु धर्मं प्रशंससि ।

एतन्ने तमयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ५ ॥

मार्कण्डेय उवाच । अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि यद् भवेत् ।

नरस्याश्रद्धधानस्य पापीपहतचेतसः ॥ ६ ॥

अश्रद्धधानीह्यशुचिर्दुर्मतिस्त्वक्तमङ्गलः ।

एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं त्वया ॥ ७ ॥

शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।

प्रत्यक्षञ्च परोक्षञ्च यथान्यस्तं भविष्यति ॥ ८ ॥

यथैवान्यददृष्टञ्च यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।

शास्त्रं प्रमाणं कृत्वा च युज्यते योगमात्मनः ॥ ९ ॥

क्लिश्यते चापरस्तत्र नैव योगमवाप्नुयात् ।

जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः ॥ १० ॥

यथा योगसहस्रेण योगो लभ्येत मानवैः ।

यसु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥ ११ ॥

नेत्र दानेन दत्तेन योगं लभ्येति मानवः ।

प्रयागे तु ऋतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा ॥ १२ ॥

प्रधानहेतुं वक्ष्यामि अद्भुतस्य च भारत !

यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते ॥ १३ ॥

ब्राह्मणे वास्ति यत् किञ्चिद्ब्राह्मणमिति वीच्यते ।

एवं सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र पूज्यते ॥ १४ ॥

यथा सर्वेषु लोकेषु प्रयागं पूज्ययेद्बुधः ।

पूज्यते तीर्थराजस्य सत्यमेव युधिष्ठिर ! ॥ १५ ॥

ब्रह्मापि स्मरते नित्यं प्रयागं तीर्थमुत्तमम् ।

तीर्थराजं मनुप्राप्य न चान्यत् किञ्चिद्दहति ॥ १६ ॥

की हि देवत्वमासाद्य मनुष्यत्वं चिकीर्षति ।

अग्नेनैवोपमानेन त्वं चास्मिन् युधिष्ठिर ! ।

यथा पुण्यतमं चास्ति तथैव कश्चितं मया ॥ १७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । श्रुतं चेदं त्वया प्रोक्तं विश्वितोऽहं पुनः पुनः ।

कथं योगिनं तत्प्राप्तिः स्वर्गवासस्य कर्मणा ॥ १८ ॥

दाता वै लभते भोगान् गां च यत्कर्मणः फलम् ।

तानि कर्माणि पृच्छामि पुनस्तैः प्राप्यते मही ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच । शृणु राजन्महाबाहो ! यथोक्तकरणं महीम्

यामग्निं ब्राह्मणं शाकं काञ्चनं सलिलं क्षियः ॥ २० ॥

मातरं पितरश्चैव ये निन्दन्ति नराधमाः ।

न तेषामूर्ध्वं गमनमिदमाह प्रजापतिः ॥ २१ ॥

एवं योगस्य मन्त्राप्तिस्थानं परमदुर्लभम् ।

गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकर्मिणः ॥ २२ ॥

हृष्यश्नह्नामनद्वाहं मणिमुक्तादिकाञ्चनम् ।

परोक्षं हरते यस्तु यश्च दानं प्रयच्छति ॥ २३ ॥

न ते गच्छन्ति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः ।
 अनेककर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरके पुनः ॥ २३ ॥
 एवं योगश्च धर्मश्च दातारश्च युधिष्ठिर ! ।
 यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत् फलम् ।
 निरुक्तान्तु प्रवक्ष्यामि यथाह स्वयमंशुमान् ॥ २४ ॥

अथ नवीत्तरशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु राजन् ! प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु ।
 नैमिषं पुष्करञ्चैव गीतीर्थं सिन्धुसागरम् ॥ १ ॥
 गङ्गा च चैतर्कं चैव गङ्गासागरमेव च ।
 एते चान्ये च बहवो ये च पुण्याः शिलीश्रयाः ॥ २ ॥
 द्वादशीर्धसहस्राणि त्रिंशत्कोट्य स्रष्टा पराः ।
 प्रयागे संस्थिता नित्यमेव माहुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥
 त्रीणि चाप्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये तु जाङ्गवी ।
 प्रयागाद्भिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थनमस्कृता ॥ ४ ॥
 तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विन्धुता ।
 यमुना गङ्गायां सार्द्धं सङ्गता लोकभाविनी ॥ ५ ॥
 मङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् ।
 प्रयागं राज्यादूर्ल ! कलत्रं गार्हन्ति षोडशीम् ॥ ६ ॥
 तिस्रः कोटयोर्ध्वं कोटिश्च तीर्थानां वायुरभवतीत् ।
 दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाङ्गवी स्मृता ॥ ७ ॥
 प्रयागं समधिष्ठानं कम्बलाश्रयतरा बुभौ ।
 भोगवञ्चय या चैषा नेदिरेषा प्रजापतेः ॥ ८ ॥

तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्त्तिं मन्तो युधिष्ठिर ! ।
 प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ९ ॥
 यजन्ते ऋतुभिर्देवस्तथा चक्रधरा नृपाः ।
 ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ! ॥ १० ॥
 प्रभावात् सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो ! ।
 दशतीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापराः ॥ ११ ॥
 यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत्तपोधनम् ।
 सिद्धचेवञ्च विज्ञेयं गङ्गातीरसमन्वितम् ॥ १२ ॥
 इदं सत्यं विजानीयात् साधूनामात्मनश्च वै ।
 सङ्घदश्च जपेत् कर्षे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ १३ ॥
 इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सत्यमिदं सुखम् ।
 इदं पुण्यमिदं धर्म्यं पावनं धर्ममुत्तमम् ॥ १४ ॥
 महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 अधीत्य च द्विजोऽप्येतन्निर्मलः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १५ ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः ।
 जातिस्मरत्वं लभते नाकष्टे च मोदते ॥ १६ ॥
 प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः ।
 स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य ! न च वक्रमतिर्भवेत् ॥ १७ ॥
 त्वया च सम्यक् पृष्टेन कथितं वै मया विभो ! ।
 पितरस्मारिताः सर्वं तथैव च पितामहाः ।
 प्रयागस्य तु सर्वे ते कक्षां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १८ ॥
 एवं ज्ञानञ्च योगञ्च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ! ।
 बहुक्लेशेन युज्यन्ते तेन यान्ति पराङ्गतिम् ।
 त्रिकाक्षं जायते ज्ञानं स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ १९ ॥

अथ दशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच । कथं सर्वमिदं प्रोक्तं प्रयागस्य महामुने !
एतन्नः सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् ॥ १ ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शृणु राजन् ! प्रयागे तु प्रोक्तं सर्वमिदं जपेत् ।
ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवताः प्रसुरव्ययः ॥ २ ॥
ब्रह्मा सृजति भूतानि स्थावरं जङ्गमञ्च यत् ।
तान्येतानि परं लोके विष्णुः सम्बर्द्धते प्रजाः ॥ ३ ॥
कल्पान्ते तत्समग्रं हि रुद्रः संहरति जगत् ।
तदा प्रयागतीर्थञ्च न कदाचिद्विनश्यति ॥ ४ ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति ।
यद्वे नानेन तिष्ठन्ति ते यान्ति परमाङ्गतिम् ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । आख्याहि मे यद्यातथ्यं यद्येषा तिष्ठति श्रुतिः ।

केन वा कारणेनैव तिष्ठन्ते लोकसत्तमाः ॥ ६ ॥

मार्कण्डेय उवाच । प्रयागे निवसन्ते ते ब्रह्मविष्णु महेश्वराः ।

कारणं तद्यद्वक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ! ॥ ७ ॥

पञ्चयोजन विस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् ।

तिष्ठन्ति रक्षणायात् पापकर्मनिवारणात् ॥ ८ ॥

उत्तरेण प्रतिष्ठानाच्छ्रद्धा ब्रह्म तिष्ठति ।

वेणी माधवरूपी तु भगवांस्तत्र तिष्ठति ॥ ८ ॥
 माहेश्वरो वटो भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 रक्षन्ति मण्डलं नित्यं पापकर्मनिवारणात् ॥ १० ॥
 यस्मिन् जुह्वन् स्वकं पापं नरकञ्च न पश्यति ।
 एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रयागे स महेश्वरः ॥ ११ ॥
 सप्तद्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च महीतले ।
 रक्षमाणाश्च तिष्ठन्ति यावदाभूतसंग्रवम् ॥ १२ ॥
 ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति युधिष्ठिर ! ।
 पृथिवी तत्समाश्रित्य निर्मिता दैवतैस्त्रिभिः ॥ १३ ॥
 प्रजापतेरिन्द्रचेनं प्रयागमिति विन्दुतम् ।
 इतत् पुण्यं पवित्रं वै प्रयागञ्च युधिष्ठिर ! ।
 स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र ! आटभिः सहितोऽनघ ॥ १४ ॥

अथैकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

आटभिः सहितः सर्वे द्रौपद्या सह भार्यया ।
 ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य गुरुन् देवानतर्पयत् ॥ १ ॥
 वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणिनाभ्यागत रुदा ।
 पाण्डवैः सहितैः सर्वे पूज्यमानस्तु माधवः ॥ २ ॥
 ज्ञानेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः ।
 अभिविक्तः स्वराज्यं च धर्मपुत्रो युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे चैव मार्कण्डेयो महासुनिः ।
 इतः स्वस्तीति चोक्त्वा तु क्षणादाश्रममागतम् ॥ ४ ॥

युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितोऽवसत् ।
 महादानं ततो दत्त्वा धर्मपुत्रो महामनाः ॥ ५ ॥
 यस्मिद् कल्प उत्थाय माहात्म्यं पठते नरः ।
 प्रयागं स्मरते नित्यं स याति परमं पदम् ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥

वासुदेव उवाच । मम वाक्यञ्च कर्तव्यं महाराज! ब्रवीम्यहम् ।

नित्यं जपस्व जुह्वस्व प्रयागे विगतञ्जरः ॥ ७ ॥
 प्रयागं स्मर वै नित्यं सहाम्नाभिर्युधिष्ठिर ! ।
 स्वयं प्राप्स्यसि राजेन्द्र ! स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ८ ॥
 प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वापि यो नरः ।
 सर्वपापविशहात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥
 प्रतिपद्वादुपावृत्तः सन्तुष्टो नियतः शुचिः ।
 अहङ्कारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १० ॥
 अकोपनश्च सत्यश्च सत्यवादी दृढव्रतः ।
 आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थं फलमश्नुते ॥ ११ ॥
 ऋषिभिः कृतवः प्रोक्ता देवैश्चापि यथाक्रमम् ।
 न हि शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीयते ॥ १२ ॥
 बह्वपकरणा यज्ञा नानासम्भारविक्राराः ।
 प्राप्यन्ते पार्थिवैरेतेः समृद्धिर्वा नरैः क्वचित् ॥ १३ ॥
 यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर ! ।
 तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तन्निबोध युधिष्ठिर ! ॥ १४ ॥
 ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ! ।
 तीर्थानुगमनं पुण्यं यज्ञेभ्योऽपि विशिष्यते ॥ १५ ॥
 दशतीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापगाः ।

माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायां भरतर्षभ ! ॥ १६ ॥
 स्वस्थो भव महाराज ! भुंक्ष्व रान्यमकण्टकम् ।
 पुनर्द्रक्ष्यसि राजेन्द्र ! यजमानो विशेषतः ॥ १७ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वा स महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 युधिष्ठिरस्य नृपतेस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १८ ॥
 ततस्तत्र समाप्लाव्य गात्राणि सगणो नृपः ।
 यद्योक्तेनाथ विधिना परां निर्हृतिमागमत् ॥ १९ ॥
 तथा त्वमपि देवर्षे ! प्रयागाभिसुखो भव ।
 अभिषेकन्तु कृत्वाद्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २० ॥
 सूत उवाच । एवमुक्त्वाथ नन्दाशस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 नारदोऽपि जगामाद्य प्रयागाभिसुखस्तदा ॥ २१ ॥
 तत्र स्नात्वा च जप्त्वा च विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 दानन्दत्वा द्विजाग्रेभ्यो गतः स्वभवनं तदा ॥ २२ ॥

अथ द्वादशीत्तरशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति प्रभो ! ।
 कियन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः स्मृताः ॥ १ ॥
 महाभूमिप्रमाणञ्च लोकालोक स्तथैव च ।
 पर्याप्तिं परिमाणञ्च गतिश्चन्द्रार्कयो स्तथा ॥ २ ॥
 एतत् ब्रवीहि नः सर्वं विस्तरेण यद्यार्थवित् ।
 त्वदुक्तमेतत् सकलं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ३ ॥
 सूत उवाच । द्वीपभेदसहस्राणि सप्तचान्तर्गतानि च ।
 न शक्यन्ते क्रमणेह वक्तुं वै सकलं जगत् ॥ ४ ॥

सप्तैव तु प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह ।
 तेषां मनुष्यतर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ ५ ॥
 अचिन्त्याः खलु ये भावा कांस्तु तर्केण साधयेत् ।
 प्रकृतिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥
 समवर्षाणि वक्ष्यामि जम्बुद्वीपं यथाविधम् ।
 विस्तरं मण्डलं यच्च योजनैस्तन्निबोधत ॥ ७ ॥
 योजनानां सहस्राणि शतं द्वीपस्य विस्तरः ।
 नानाजनपदाकीर्णं पुरैश्च विविधैः गुभैः ॥ ८ ॥
 सिंहचारणसङ्कीर्णं पर्वतरूपशोभितम् ।
 सर्वधातुपिनद्धैर्क्षैः शिलाजालसमुद्गतैः ॥ ९ ॥
 पर्वतप्रसवाभिश्च नदीभिस्तु समन्ततः ।
 प्रागायता महापाश्र्वाः षड्दिशि वर्षपर्वताः ॥ १० ॥
 अवगाह्य ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ।
 हिमप्रा यद्य हिमवान् हेमकूटश्च हेमवान् ॥ ११ ॥
 चातुर्वर्ष्यैस्तु सौवर्ण्यो मेरुश्चोत्थमयः स्मृतः ।
 चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णश्च चतुर्दिशम् ॥ १२ ॥
 वृत्ताकृतिप्रमाणश्च चतुरस्रः समाहितः ।
 नामावर्ण्यैः समः पार्श्वैः प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १३ ॥
 नाभीबन्धनसम्भूतो ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः ।
 पर्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तस्य तेन वै ॥ १४ ॥
 पीतश्च दक्षिणेनासी तेन वैश्यत्वमिष्यते ।
 भृङ्गपत्रनिभश्चैव पश्चिमेन समन्वितः ।
 तनास्य शुद्रता सिद्धा मेरोर्नामार्थकर्मतः ॥ १५ ॥
 पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं स्वभावतः ।

तेनास्य क्षमभावः स्याददितिवर्षाः प्रकीर्तिताः ॥ १६ ॥
 नलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः पीतो हिरण्यमयः ।
 मयूरबर्हवर्णश्च शतकीर्णः स शृङ्गवान् ॥ १७ ॥
 एते पर्वतराजानः सिंहचारणवेविताः ।
 तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्रमुच्यते ॥ १८ ॥
 मध्ये त्विलाहृतं नाम महामेरोः समन्ततः ।
 चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तौर्णी योजनैः समः ॥ १९ ॥
 मध्ये तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः ।
 वेद्यर्द्धं दक्षिणं मेरोरुत्तरार्द्धं तथोत्तरम् ॥ २० ॥
 वर्षाणि यानि सप्तान् तेषां वै वर्षं पर्वताः ।
 द्वे द्वे सहस्रे विस्तौर्णी योजनैर्दक्षिणोत्तरम् ॥ २१ ॥
 जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम उच्यते ।
 नीलश्च निषधश्चैव तेषां द्वीनाश्च ये परे ॥ २२ ॥
 श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवान् शृङ्गवांश्च यः ।
 जम्बुद्वीपप्रमाणेन ऋषभः परिकीर्त्यते ॥ २३ ॥
 तस्माद्दुहादशभागेन हेमकूटोऽपि द्वीयते ।
 हिमवान् त्रिंशद्भागेन तस्मादेव प्रद्वीयते ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि हेमकूटो महागिरिः ॥ २४ ॥
 अशीतिर्हिमवांश्चैव आयतः पूर्वपश्चिमे ।
 द्वीपस्य मण्डलीभावाद्द्वीपसद्वी प्रकीर्तिता ॥ २५ ॥
 वर्षाणां पर्वतानाश्च यथाभेदं तथोत्तरम् ।
 तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ २६ ॥
 प्रपातविषमैस्तेषु पर्वतैरावृतानि तु ।
 सप्त तानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ २७ ॥

वसन्ति तेषु सत्वानि नानाजातीनि सर्वशः ।
 इमं हेमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् ॥ २८ ॥
 हेमकूटं परं तस्मान्नाज्जा किं पुरुषं श्रुतम् ।
 हेमकूटाच्च निषधं हरिवर्षं तदुच्यते ॥ २९ ॥
 हरिवर्षात्परञ्चापि मेरीस्तु तदिलाहृतम् ।
 इलाहृतात् परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३० ॥
 रम्यकादपरं श्वेतं विश्रुतं तद्विरण्यकम् ।
 हिरण्यकात्परञ्चैव शृङ्गशाकं कुरं श्रुतम् ॥ ३१ ॥
 धनुः संख्ये तु विज्ञेये दिवर्षे ! दक्षिणोत्तरे ।
 दीर्वाणि तस्य चत्वारि मध्यमं तदिलाहृतम् ॥ ३२ ॥
 पूर्वतो निषधस्येदं वेद्यङ्गं दक्षिणं श्रुतम् ।
 परन्त्विलाहृतं पश्चाद्देवर्षन्तु तदुत्तरम् ॥ ३३ ॥
 तयोर्मध्ये तु विज्ञेयी मेरुर्ध्वत् त्विलाहृतम् ।
 दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ३४ ॥
 उदगायती महार्शली माल्यवान् नाम पर्वतः ।
 द्वाविंशता सहस्रेण प्रतीच्यां सागरानुगः ॥ ३५ ॥
 माल्यवान् वै सहस्रैक आनील निषधा यतः ।
 द्वाविंशत्त्वे वमप्युक्तः पर्वतो गन्धमादनः ॥ ३६ ॥
 परिमण्डलयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः ।
 षातुवैण्यं समोवर्णैश्चतुरस्रः समुच्छ्रितः ॥ ३७ ॥
 नानावर्णः सपार्श्वेषु पूर्वान्ते श्वेत उच्यते ।
 पौतन्तु दक्षिणं तस्य भृङ्गिपत्रनिभम्परम् ।
 उत्तरं तस्य रत्नं वै हृति वर्णसमन्वितः ॥ ३८ ॥

मेरुस्तु यशुमे दिव्यो राजवत्स तु वेष्टितः ।
 आदित्यतरुणा भासो विधूम इवपावकः ॥ ३९ ॥
 योजनानां सहस्राणि चतुराशौति उच्छ्रितः ।
 प्रविष्टः षोडशाधस्तादष्टाविंशतिविस्तृतः ॥ ४० ॥
 विस्तृताद्द्विगुणश्चास्य परीणाहः समन्ततः ।
 स पर्वतो महाद्विथो दिव्यौषधिसमन्वितः ॥ ४१ ॥
 भुवनैराहतः सर्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः ।
 तत्र देवगणाश्चैव गन्धर्वांसुरराक्षसाः ।
 शैलराजे प्रमोदन्ते सर्वतोऽम्बरसाङ्गणैः ॥ ४२ ॥
 स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः ।
 यस्येमे चतुरो देगा नानापार्श्वेषु संस्थिताः ॥ ४३ ॥
 भद्राश्वं भारतश्चैव केतुमालञ्च पश्चिमे ।
 उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४४ ॥
 विष्कम्भपर्वतात्तद्वन्मन्दरो गन्धमादनः ।
 विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वैरन्नविभूषितः ॥ ४५ ॥
 अरुणोद् मानसश्च मितोद् भद्रसंज्ञितम् ।
 तेषामुपरि चत्वारि सरांसि च वनानि च ॥ ४६ ॥
 तथा भद्रकदम्बस्तु पर्वते गन्धमादने ।
 जम्बूवृक्ष स्नाथाशुथो विपुलेऽथ वटः परम् ॥ ४७ ॥
 गन्धमादनपार्श्वं तु पश्चिमेऽमरगण्डिकः ।
 द्वात्रिंशति सहस्राणि योजनैः सर्वतः समः ॥ ४८ ॥
 तत्र ते शुभकर्माणः केतुमालाः परिश्रुताः ।
 तत्र काला नलाः सर्वे महासत्वा महाबलाः ॥ ४९ ॥
 क्षिप्रयोत्पलवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ।

तत्र दिव्यो महावृक्षः पनसः पत्रभासुरः ॥ ५० ॥

तस्य पीत्वा फलरसं संजीवन्ति समायुतम् ।

तस्य मातृवतः पार्श्वे पूर्वे पूर्वा तु गच्छिका ।

द्वात्रिंशच्च सहस्राणि तत्रापि शतमुच्यते ॥ ५१ ॥

भद्रस्य तत्र विज्ञेयो नित्यं मृदितमानसः ।

भद्रमालवनं तत्र कालाम्बुष महाद्रुमः ॥ ५२ ॥

तत्र ते पुरुषाः श्वेता महासत्त्वा महाबलाः ।

स्त्रियः कुमुदवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ॥ ५३ ॥

चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्रनिभाननाः ।

चन्द्रशीतलगात्वाश्च स्त्रियोऽप्यल्पगन्धिकाः ॥ ५४ ॥

दशवर्षसहस्राणि आयुस्तेषामनामयम् ।

कालाम्बुस्य रसं पीत्वा ते सर्वे स्थिरयौवनाः ॥ ५५ ॥

सूत उवाच । इत्युक्तवान् ऋषीन् ब्रह्मा वर्षाणि च निसर्गतः

पूर्वं ममानुग्रहकृद् भूयः किं वर्णयामि वः ॥ ५६ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्ते तु ऋषयः संशितव्रताः ।

जातकौतूहलाः सर्वेः प्रत्यूचुस्ते मुदान्विताः ॥ ५७ ॥

ऋषय ऊचुः । पूर्वापरी समाख्यातो यौ देशौ तौ त्वया मुने ! ।

उत्तराणाञ्च वर्षाणां पर्वतानाञ्च सर्वशः ॥ ५८ ॥

आख्याहि नो यथातथ्यं ये च वर्वतवासिनः ।

एवमुक्तसु ऋषिभिस्तेभ्यस्त्वाख्यातवान् पुनः ॥ ५९ ॥

सूत उवाच । शृणुष्वं यानि वर्षाणि पूर्वोक्तानि च वै मया ।

दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्यात्तरेण तु ॥ ६० ॥

वर्षं रमणकं नाम जायन्ते यत्र वै प्रजाः ।

रतिप्रधाना विमला जायन्ते यत्र मानवाः ।

शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते प्रियदर्शनाः ॥ ६१ ॥
 तत्रापि च महावृक्षोन्मयोधी रोहिष्णो महान् ।
 तस्यापि ते फलरसं पिवन्तो वर्तयन्ति हि ॥ ६२ ॥
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 जीवन्ति ते महाभागाः सदा हृष्टा नरोत्तमाः ॥ ६३ ॥
 उत्तरेण तु श्वेतस्य पार्श्वं शृङ्गस्य दक्षिणे ।
 वर्षं हिरण्यतं नाम यत्र हैरण्यती नदी ॥ ६४ ॥
 महावृक्षा महासत्वा नित्यं मुदितमानसाः ।
 शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे च प्रियदर्शनाः ॥ ६५ ॥
 एकादशसहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः ।
 आयुः प्रमाणं जीवन्ति शतानि दशषष्ठ च ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् वर्षे महावृक्षोलकुचः फलसंश्रयः ।
 तस्य पीत्वा फलरसं तत्र जीवन्ति मानवाः ॥ ६७ ॥
 शृङ्गसाहस्य शृङ्गाणि तीणि तानि महान्ति वै ।
 एकं मणियुतं तत्र एकन्तु कनकान्वितम् ।
 सर्वरत्नमयं चैकं भुवनैरुपशोभितम् ॥ ६८ ॥
 उत्तरे चास्य शृङ्गस्य समुद्रान्ते च दक्षिणे ।
 कुरवस्तत्र तद्वर्षं पुण्यं सिद्धनिषेधितम् ॥ ६९ ॥
 तत्र वृक्षा मधु फलादिव्यामृतमयापगाः ।
 वस्त्राणि ते प्रमूयन्ते फलेष्वाभरणाणि च ॥ ७० ॥
 सर्वकामप्रदातारः केचिद् वृक्षा मनोरमाः ।
 अपरे चीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ।
 ये रक्षन्ति सदा चीरं षट्पञ्चामृतीपमम् ॥ ७१ ॥
 सर्वा मणिमयी भूमिः सुहृदा काञ्चनबालका ।

सर्वे ल सुखसंस्पर्शा निः शब्दाः पवनाः शुभाः ॥ ७२ ॥

देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः ।

शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते स्थिरयौवनाः ॥ ७३ ॥

मिथुनानि प्रजायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ।

तेषान्ते क्षीरिणां क्षीरं पिवन्ति ह्यमृतीपमम् ॥ ७४ ॥

एकाहाज्जायते युग्मं समञ्चैव विवर्द्धते ।

समं रूपं च शीलञ्च समञ्चैव म्रियन्ति वै ॥ ७५ ॥

एकैक मनुरक्ताय चक्रवाकमिव ध्रुवम् ।

अनामया ह्यथोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ॥ ७६ ॥

दशवर्षसंहस्राणि दशवर्षशतानि च ।

जीवन्ति च महासत्वा न चान्या स्त्री प्रवर्त्तते ॥ ७७ ॥

सूत उवाच । एवमेव निसर्गो वै वर्षाणां भारते युगे ।

दृष्टः परमधर्मज्ञाः किन्मूयः कथयामि वः ॥ ७८ ॥

प्राख्यातास्त्वैव ऋषयः सुतपुत्रेण धीमता ।

उत्तरश्रवणे भूयः प्रप्रच्छुः सूतनन्दनम् ॥ ७९ ॥

अथ तयोद्गोत्तरशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । यदिदं भारतं वर्धं यस्मिन् स्वायम्भुवादेयः ।

चतुर्दशैव मनवः प्रजा सर्गं ससर्जिरे ॥ १ ॥

एतद्वेदितुं मिच्छामः सकाशात्तव सुव्रत ! ।

उत्तरश्रवणं भूयः प्रब्रूहि वदतां वर ! ॥ २ ॥

एतच्छ्रुत्वा ऋषीणां तु प्राब्रवील्लौमहर्षणिः ।

पौराणिकस्तदा सूत ! ऋषीणां भावितात्मनम् ॥ ३ ॥

बुध्या विचार्य बहुधा विमृश्य च पुनः पुनः ।

तभ्यस्तु कथयामास उत्तरश्रवणं तदा ॥ ४ ॥

सुत उवाच । अथाहं वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन् भारते प्रजाः

भरणात्प्रजनाञ्चैव मनुर्भरत उचरते ॥ ५ ॥

निरुक्तवचनेश्चैव वर्षं तद्भारतं स्मृतम् ।

यतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यमश्चापि हि श्रुतः ॥ ६ ॥

न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्मविधिः स्मृतः ।

भारतस्यास्य वर्षस्य नवभेदात्त्रयोधत ॥ ७ ॥

इन्द्रद्वीपः केसरश्च ताम्रपर्णी गभस्तिमान् ।

नागद्वीप कथा सौम्यो गन्धर्व स्वश्च वारुणः ॥ ८ ॥

अयं तु नवमकृष्णं द्वीपः सागरसंहृतः ।

योजनानां सहस्रान्तु द्वीपाऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ ९ ॥

आयतस्तु कुमारीतो गङ्गायाः प्रवहाविधिः ।

तिर्यग्गूर्धन्तु वल्कीर्णः सहस्राणि द्रुशेव तु ॥ १० ॥

द्वीपोऽपनिविष्टोऽयं स्नेच्छैरन्तेषु सर्वगः ।

यवनाश्च किराताश्च तस्यान्ते पूर्वपश्चिमे ॥ ११ ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागधराः ।

इन्द्रायुतवणिजग्रादि वर्तयन्ता व्यवस्थिताः ॥ १२ ॥

तेषां सव्यवहारोऽयं वर्तनन्तु परस्परम् ।

धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानान्तु स्वकर्मसु ॥ १३ ॥

सङ्कल्पपञ्चमानान्तु आयमाणां यथाविधि ।

इह स्वर्गापवगार्थं प्रवृत्तिरिह मानुषे ॥ १४ ॥

यस्त्वयं मानवी द्वीपे स्तिर्यग्यामः प्रकीर्त्तितः ।

य एनं जयते कृत्स्नं स सम्त्राडिति कीर्त्तितः ॥ १५ ॥

अयं लोकस्तु वै सम्त्राडन्तरिक्षजितां स्मृतः ।

स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विम्वरात् ॥ १६ ॥

सप्त चास्मिन् महावर्षे विद्युताः कुलपर्वताः ।
महेन्द्रोमलयः सद्यः शुक्तिमान् ऋचवानपि ॥ १७ ॥
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च इत्ये ते कुलपर्वताः ।
तेषां सहस्रशयान्ये पर्वताश्च समीपतः ॥ १८ ॥
अभिज्ञात कतयान्ये विपुलाश्चिन् सानवः ।
अन्ये तेभ्यः परिज्ञाता ऋक्षा ऋक्षीपजीविनः ॥ १९ ॥
तेर्विमिश्रा जानपदा आर्या स्नेच्छाश्च सर्वतः ।
पिबन्ति बहुला नद्यो गङ्गासिन्धुः सरस्वती ॥ २० ॥
शतद्रुष्यन्द्रभागा च यमुना शरयू तथा ।
ऐरावती वितस्ता च विशाला देविका कुहूः ॥ २१ ॥
गोमती धीतपापा च वाहुदा च दृषदती ।
कौगिकी तु तृतीया च निद्यन्ता गण्डकी तथा ।
इक्षुलीर्हितमित्येता हिमवत्पार्श्वे निःसृताः ॥ २२ ॥
वेदस्मृतिर्वेचवती ह्यक्षीसिन्धुरिव च ।
पर्यागा नर्मदा चैव कावेरी महती तथा ॥ २३ ॥
पारा च धन्वतीरूपा विदुषा वेणुमत्यपि ।
शिप्रा ह्यवन्ती कुन्ती च पारियात्राश्रिताः सृताः ॥ २४ ॥
मन्दाकिनी दृगार्णा च चित्तकूटा तथैव च ।
तमसा पिप्पली श्येनी तथा चित्तोत्पलापि च ॥ २५ ॥
विमला चञ्चला चैव तथा च धृतवाहिनी ।
शुक्तिमन्तो शुनी लज्जामुकुटा ऋद्रिकापि च ।
ऋष्यवन्त प्रसूतास्त्रानथामलजलाः सुभाः ॥ २६ ॥
तापो पयोष्णी निर्विन्ध्या क्षिप्रा च ऋषभा नदी ।
वेणा वैतरणी चैव विश्वमाज्ञा कुमुदती ॥ २७ ॥

तीयां चैव महागौरी दुर्गमा तु शिला तथा ।
 विन्ध्यपादप्रसूताणाः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥ २८ ॥
 गोदावरी भीमरथी कृष्णवेषी च वञ्जुला ।
 तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाद्या कावेरी चैव तु ।
 दक्षिणापथनद्याः सद्यपादाद्दिनिःसृताः ॥ २९ ॥
 कतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा ह्युत्पलावती ।
 मलयप्रसूता नद्य सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥३०॥
 त्रिभागा ऋषिकुल्या च इच्छुदा निर्दिवाचला ।
 ताम्रपर्णी तथा मूली शरवा विमला तथा ।
 महेन्द्रतनयाः सर्वाः प्रख्याताः शुभगामिनीः ३१ ॥
 काशिका सुकुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी ।
 कृपा च पाशिनी चैव शुक्लमन्तात्मजास्तु ताः ॥ ३२ ॥
 सर्वाः पुण्यजलाः पुण्याः सर्वगात्र समुद्रगाः ।
 विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापहराः शुभाः ॥ ३३ ॥
 तासां नद्युपनद्यश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तास्त्रिभिः कुरुपाञ्चालाः शास्त्रार्थैव सजाङ्गलाः ॥३४॥
 शूरसेना भद्रकारा वाद्याः सहपटञ्चराः ।
 मत्स्याः किराताः कुन्त्याश्च कुन्तलाः काशिकीशलाः ॥३५॥
 धावन्ताश्च कलिङ्गाश्च मृकाश्चैवान्धकैः सह ।
 मध्यदेशा जनपदाः प्रायशः परिकीर्त्तिताः ॥ ३६ ॥
 सद्यस्थानन्तरे चैते तत्र गोदावरी नदी ।
 पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३७ ॥
 यत्र गोवर्धनो नाम मन्दरो गन्धमादनः ।
 रामप्रियात्रं स्नर्गीया वृक्षा दिव्यास्तथैषधीः ॥ ३८ ॥

भरद्वाजिन मुनिना प्रियार्थमवतारिताः ।

ततः पुष्यवरो देशज्ञेन जज्ञे मनोरमः ॥ ३८ ॥

बाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतीयकाः ।

पुरन्ध्राश्चैव शुद्राश्च पल्लवाश्चात्तखण्डिकाः ॥ ४० ॥

गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुस्रीवीरमद्रकाः ।

शका द्रुह्याः पुलिन्दाश्च पारदाहारमूर्त्तिकाः ॥ ४१ ॥

रामठाःकण्टकाराश्च केकेया दशनामकाः ।

सन्नियोपनिवेश्याश्च वैश्याः शूद्रकुलानि च ॥ ४२ ॥

अतयोऽथ भरद्वाजाः प्रस्थलाः सदसेरकाः ।

लम्पकास्तलगानाय सैनिकाः सह जाङ्गलैः ।

एते देशा व्दीच्यास्तु प्राच्यान्देगान्निबोधतः ॥ ४३ ॥

अङ्गा वङ्गा मङ्गरका अन्तर्गिरिवह्निर्गिरौ ।

सुष्मोत्तराः प्रविजयाः मार्ग वागियमालवाः ॥ ४४ ॥

प्राग्ज्योतिषाय पुण्ड्राय विदेहास्ताम्रलिप्तकाः ।

शाख्यमागधगोनर्दी प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ ४५ ॥

तेषां परे जनपदा दक्षिणापथवासिनः ।

पाण्ड्याय केरलाश्चैव षोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ ४६ ॥

सेतुकाः सूतिकाश्चैव कुपथा वाजिवासिकाः ।

नवराट्टा माहिषिकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ ४७ ॥

कारुषाश्च सहैषीका आटव्याः शवराक्षथा ।

पुलिन्दा विन्ध्यपुषिका वैदर्भा दण्डकैः सह ॥ ४८ ॥

कुलीयाश्च सिदालाश्च रूपसास्तापसैः सह ।

तथा तैत्तिरिकाश्चैव सर्वे कारस्कराक्षथा ॥ ४९ ॥

वासिकाश्चैव ये चान्ये ये चैवान्तरन्मदाः ।

भारकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतीक्षया ॥ ५० ॥

काञ्चीकाञ्चैव सौराष्ट्रा आनर्ता अर्बुदेः सह ।

इत्येते अपरांस्तास्तु शृणु ये विन्ध्यवासिनः ॥ ५१ ॥

मालवाश्च करुषाश्च मेकलायोत्कलैः सह ।

श्रीण्ड्रा माषादशार्णाश्च भोजाः किष्किन्धकैः सह ॥ ५२ ॥

स्तोत्रलाः कोसलाश्चैव त्रैपुरा वै दिग्गस्तथा ।

तुमुरास्तुम्बराश्चैव पद्मना नैषधैः सह ॥ ५३ ॥

अरूपाः श्रौण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा अवन्तयः ।

एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५४ ॥

अतो दिग्गान् प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये ।

निराहाराः सर्वगाय कुपथा अपथास्तथा ॥ ५५ ॥

कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णाद्वर्वा समुद्रकाः ।

तिगर्ता मण्डलाश्चैव किराताश्चामरैः सह ॥ ५६ ॥

चत्वारि भारत वर्षे युगानि मुनयोऽब्रुवन् ।

कृतं त्रेता द्वापरञ्च कलिञ्चेति चतुर्युगम् ।

तेषां निसर्गं वक्ष्यामि उपरिष्टाञ्च कृतस्त्रगः ॥ ५७ ॥

मत्स्य उवाच । एतच्छ्रुत्वा तु ऋषय उत्तरं पुनरेव ते ।

शुश्रूषवस्तमृचुक्षेप्रकामं लौमहर्षिणिम् ॥ ५८ ॥

ऋषय जचुः । यश्च किं पुरुषं वर्षं हरिवर्षं तथैव च ।

आचक्ष्व नो यथातत्त्वं कीर्तितं भारतं त्वया ॥ ५९ ॥

जम्बूखण्डस्य विस्तारं तथान्येषां विदाम्बर ! ।

द्वीपानां वासिनां तेषां वृक्षाणां प्रब्रवीहि नः ॥ ६० ॥

पृष्टस्त्वेवं तदा विप्रैर्यथाप्रश्नं विशेषतः ।

उवाच ऋषिभिर्दृष्टं पुराणाभिमतं यथा ॥ ६१ ॥

सूत उवाच । एतन्मूषवस्तु यद्विप्राः शुभ्रमूषध्वमतन्द्रिताः ।

जम्बूवर्षः किंपुरुषः सुमहानन्दनीपमः ॥ ६२ ॥

दशवर्षसहस्राणि स्थितिः किम्पुरुषे स्मृता ।

जायन्ते मानवास्तत्र सुतप्तकनकप्रभाः ॥ ६३ ॥

वर्षे किम्पुरुषे पुण्ये प्लक्षोमधुवहः स्मृतः ।

तस्य किम्पुरुषाः सर्वे पिवन्ती रसमुत्तमम् ॥ ६४ ॥

अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ।

सुवर्णवर्णाश्च नराः स्त्रियद्याप्सरसः स्मृताः ॥ ६५ ॥

ततः परं किम्पुरुषात् हरिवर्षं प्रचक्षते ।

महारजतसङ्कागा जायन्ते यत्र मानवाः ॥ ६६ ॥

देवलोकच्युताः सर्वे बहुरूपाश्च सर्वशः ।

हरिवर्षं नराः सर्वे पिवन्तीक्षुरमं यभम् ॥ ६७ ॥

न जरा बाधते तत्र तेन जीवन्ति ते चिरम् ।

एकादशसहस्राणि तेषामायुः प्रकीर्तितम् ॥ ६८ ॥

मध्यमं तन्मया प्रोक्तं नाम्ना वर्षमिलाहृतम् ।

न तत्र सूर्यलपति न च जीवन्ति मानवाः ॥ ६९ ॥

चन्द्रसूर्यौ सनत्तत्त्वावप्रकाशाविलाहते ।

पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ॥ ७० ॥

पद्मगन्धाश्च जायन्ते तत्र सर्वे च मानवाः ।

जम्बूफलरसाहाराः अनिष्यन्त्याः सुगन्धिनः ॥ ७१ ॥

देवलोकच्युताः सर्वे महारजतवाससः ।

त्रयोदशसहस्राणि वर्षाणाम्ते नरोत्तमाः ॥ ७२ ॥

आयुः प्रमाणं लोवन्ति ये तु वर्षमिलाहते ।

मेरीस्तु दक्षिणे पार्श्वे निषधस्योत्तरेषु वा ७२ ॥

सुदर्शनो नाम महान् जम्बूद्वीपः सनातनः ।
 नित्यपुष्पफलोपेतः सिद्धचारणधेवितः ॥ ७४ ॥
 तस्य नाम्ना समाख्यातो जम्बूद्वीपो वनस्पतेः ।
 योजनानां सहस्रञ्च शतधा च महान् पुनः ॥ ७५ ॥
 उत्सेधो द्वन्द्वराजस्य दिवमाहृत्य तिष्ठति ।
 तस्य जम्बूफलरसो नदी भूत्वा प्रसर्पति ॥ ७६ ॥
 मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा जम्बूमूलगतता पुनः ।
 तं पिवन्ति सदा हृष्टा जम्बूरसमिलाहते ॥ ७७ ॥
 जम्बूफलरसं पीत्वा न जरा बाधतेऽपि तान् ।
 न क्षुधा न क्लमो वापि न दुःखञ्च तथाविधम् ॥ ७८ ॥
 तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम्
 इन्द्रगोपकसङ्गाद्यं जायते भासुरश्च यत् ॥ ७९ ॥
 सर्वेषां वर्षं हृद्याणां शुभः फलरसस्य सः ।
 स्कन्धन्तु काचनं शुभ्रं जायते देवभूषणम् ॥ ८० ॥
 तेषां मूलं पुरीषं वा दिक्ष्वष्टासु च सर्वगः ।
 ईश्वरानुग्रहाद्भूमिर्भृताश्च ग्रसते तु तान् ॥ ८१ ॥
 रक्षः पिशाचा यक्षाश्च सर्वे हिमवतास्तु ते ।
 हिमकूटे तु विज्ञेया गन्धर्व्वीः साप्सरोगणाः ॥ ८२ ॥
 सर्वे नागा निषेवन्ते शेष वासुकितक्षकाः ।
 मन्त्रामेरो लयास्त्रिशत् क्रीडन्ते यज्ञियाः शुभाः ॥ ८३ ॥
 नीलवैदूर्ययुक्तेऽग्निन् सिद्धास्रह्यर्षयो वसन् ।
 दैत्यानां दानवानाश्च श्वेतः पर्यत उच्यते ॥ ८४ ॥
 शृङ्गवान् पर्वतश्रेष्ठः पितृणां प्रतिसन्धरः ।
 इत्येतानि मयोक्तानि नववर्षाणि भारत ॥ ८५ ॥

भृतेरपि निविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।

तेषां हृदिर्बहुविधा दृश्यते देवमानुषैः ।

अथ क्वा परिसंख्यातुं शक्या च बुभूषता ॥ ८६ ॥

अथ चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

मनुवाच । चरितं बुधपुत्रस्य जनार्दन ! मया श्रुतम् ।

श्रुतः श्राद्धविधिः पुण्यः सर्वपापप्रणाशनः ॥ १ ॥

धेन्वाः प्रसूतमानायाः फलं दानस्य मे श्रुतम् ।

कृष्णाजिनप्रदानञ्च तृषोत्सर्गस्तथैव च ॥ २ ॥

श्रुत्वा रूपं नरेन्द्रस्य बुधपुत्रस्य केशव ! ।

कौतूहलं समुत्पन्नं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ३ ॥

केन कर्मविपाकेन स तु राजा पुरुरवाः ।

अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ॥ ४ ॥

देवांस्त्रिभुवनश्रेष्ठान् गन्धर्वाञ्च मनोरमान् ।

चर्षणी सङ्गता त्यक्त्वा सर्वभावेन तं नृपम् ॥ ५ ॥

मत्स्य उवाच । शृणु कर्मविपाकेन येन राजा पुरुरवाः ।

अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ॥ ६ ॥

अतीते जन्मनि पुरा योऽयं राजा पुरुरवाः ।

पुरुरवा इति ख्यातो मद्रदेशाधिपो हि सः ॥ ७ ॥

चाक्षुषस्यान्वये राजा चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।

स वै मृपगुणैर्युक्तः केवलं रूपवर्जितः ॥ ८ ॥

ऋषय ऊचुः । पुरुरवा मद्रपतिः कर्मणा केन पार्थिवः ।

बभूव कर्मणा केन रूपवाञ्चैव सूतज ! ॥ ९ ॥

सूत उवाच । द्विजघामि द्विजत्रेष्टीं नाम्ना चासीत् पुरुरवाः

नद्याः कूले महाराजः पूर्वजन्मनि पार्थिवः ॥ १० ॥

स तु मद्रपती राजा यस्तु नाम्ना पुरुरवाः ।

तस्मिन् जन्मन्यसौ विप्रो हादशग्राम्तु सदनघ्न ! ॥११॥

उपोष्य पूजयामास राज्यकामो जनार्दनम् ।

चकार सोपवासश्च स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ॥ १२ ॥

उपवास फलात्प्राप्तं राज्यं मद्रेषकण्टकम् ।

उपोषितस्तथाभ्यङ्गाद्रूपहीनो व्यजायत ॥ १३ ॥

उपोषितैर्नरैस्सस्मात् स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप ! ॥ १४ ॥

एतद्दः कथितं सर्वं यद्ब्रूतं पूर्वजन्मनि ।

मद्रे श्वरत्वचरितं शृणु तस्य महीपतेः ॥ १५ ॥

तस्य राजगुणैः सर्वैः समुपेतस्य भूपतेः ।

जनानुरागो नैवासीद्रूपहीनस्य तस्य वै ॥ १६ ॥

रूपकामः स मद्रेशस्तपसे कृतनिश्चयः ।

राज्यं मन्त्रिगतं कृत्वा जगाम हिमपर्वतम् ॥ १७ ॥

व्यवसाय द्वितीयस्तु पद्मग्रामेव सहायशाः ।

द्रष्टुं स तीर्थसदनं विषयान्ती स्वके नदीम् ।

ऐरावतीति विख्यातान्ददर्शातिमनोरमाम् ॥ १८ ॥

तुहिनगिरिमहौषवेगान्तुहिनगभलिसमानयीतलोदाम् ।

तुहिनमदृश्यहेमवर्णपुष्पान्तुहिनयशाः सरितन्ददर्शराजा ॥१९॥

अथ पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । स दृश्य नदीं पुष्पां दिव्यां हेमवतीं शुभाम् ।

गन्धर्वैश्च समाकीर्णा नित्यं शक्रेण सेविताम् ॥ १ ॥
 सुरेभमदसंसिक्तां समन्तात्तु विराजिताम् ।
 मध्येन शक्रचापाभां तस्मिन्नहनि सर्वदा ॥ २ ॥
 तपस्त्रिशरणीपितां महाबाह्वणसेविताम् ।
 ददर्श तपनीयाभां महाराजः पुरुरवाः ॥ ३ ॥
 सितहंसावलिच्छन्नाङ्गाश्चामरराजिताम् ।
 साभिविक्तामिव सतां पश्यन् प्रीतिं परां यद्वी ॥ ४ ॥
 पुण्यां सुशीतलां हृद्यां मनसः प्रीतिवर्द्धिनीम् ।
 क्षयहृदियुतां रम्यां सोममूर्तिमिवापराम् ॥ ५ ॥
 सुशीतशीघ्रपानीयां द्विजसङ्गनिषेविताम् ।
 सुतां हिमवतः श्रेष्ठां चञ्चद्दीचिविराजिताम् ॥ ६ ॥
 अमृतस्वादुसलिलान्तापसैरुपयोभिताम् ।
 स्वर्गारोहणनिःश्रेणीं सर्वकल्पघनाशनीम् ॥ ७ ॥
 अग्र्यां समुद्रमहिषीं महर्षिगणसेविताम् ।
 सर्वलोकस्य चोत्सुक्यकारिणीं सुमनोहराम् ॥ ८ ॥
 द्वितां सर्वस्य लोकस्य नाकमार्गप्रदायिकाम् ।
 गोकुलाकुलतीरान्तां रम्यां शैवालवर्जिताम् ॥ ९ ॥
 हंससारससङ्घुष्टां जलजैरुपयोभिताम् ।
 आवर्तनाभिगम्भीरां द्वीपोरुजघनस्यलीम् ॥ १० ॥
 नीलनीरजनेत्राभां उत्फुल्लकमलानगाम् ।
 द्विमाभफेनवसनाञ्चक्रवाकाधरां शुभाम् ।
 बद्धाकापङ्क्तिदशनाञ्चलम्बत्यावलिभ्रुवम् ॥ ११ ॥
 स्वजलोद्भूतमातङ्गरम्यकुम्भपयोधराम् ।
 हंसनूपुरसङ्घुष्टां मृणालवलयावलीम् ॥ १२ ॥

तस्यां रूपमहोत्सवा गन्धर्वानुगताः सदा ।
 मध्याह्नसमये राजन् ! ऋडन्त्यप्सरसाङ्गणाः ॥ १५ ॥
 तामपरोविनिर्मुक्तं वहन्तीं कुङ्कुमं शुभम् ।
 स्वतीरद्रुमसम्भूतनानावर्णसुगन्धिनीम् ॥ १६ ॥
 तरङ्गव्रातसंक्रान्तसूर्यमण्डलदुर्दृश्यम् ।
 सुरेभजनिताघातविकूलहयभूषिताम् ॥ १७ ॥
 शक्रे भगवत्सलिलैर्देवस्त्रोकुलचन्दनैः ।
 संवृतं सलिलं तस्याः षट्पदैरुपसेव्यते ॥ १८ ॥
 तस्यास्तीरभवा वृक्षाः सुगन्धकसुमाञ्चिताः ।
 तथापक्कष्टसम्भ्रान्भ्रमरस्तनिताकुलाः ॥ १९ ॥
 यस्यास्तीरे रतिं यान्ति सदा कामवशा नृगाः ।
 तपोधनाश्च ऋषयस्तथा देवाः सहापराः ॥ २० ॥
 लभन्ते यत्न पूताङ्गा देवेभ्यः प्रतिमानिताः ।
 श्रियश्च नाकबहुलाः पद्मेन्दुप्रतिमाननाः ॥ २१ ॥
 या विभर्ति सदा तीर्थं देवसंघैरपीडितम् ।
 पुलिन्दैर्नृपसङ्घैश्च व्याघ्रहृन्दैरपीडितम् ॥ २२ ॥
 सतामरसपानीयां सतारगगनामलाम् ।
 सतां पश्यन् ययौ राजा सतामीषितकामदाम् ॥ २३ ॥
 यस्यास्तीरबह्वैः काशैः पूर्णैश्चन्द्रांशुसन्निभैः ।
 राजते विविधाकारै रम्यं तीर्थं महाद्रुमैः ।
 या सदा विविधैर्विप्रेर्देवेश्यापि निषेव्यते ॥ २४ ॥
 या च सदा सकलौषविनाशं भक्तजनस्य करोत्यचिरेण ।
 यानुगता सरितां हि कदम्बीर्यानुगता सततं हि सुनीन्द्रैः २५
 या हि सुतानिव प्राति मनुष्यान् या च युता सततं हिमसंघैः ।

या च युता सततं सुरवन्द्यैर्वा च जनैः स्वहिताय त्रिता वैरु
 युक्ता च केसरिगणैः करिवन्द्युष्टा
 सन्तानयुक्तसलिलापि सुवर्णयुक्ता ।
 सूर्यांशुतापपरिवर्द्धिविद्वद्गीता
 गीतांशुतुल्ययशसा दृष्ट्ये नृपेण ॥ २५ ॥

अथ षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । आलोकयन्नदीं पुण्यान्तत्समीरहृतश्रमः ।

स गन्धर्वेव दृष्ट्ये हिमवन्तं महागिरिम् ॥ १ ॥
 खमुत्खिन्नैर्बहुभिर्ब्रह्मैः सुपाण्डुरैः ।
 पश्चिणामपि सञ्चारैर्विना सिद्धगतिं शुभम् ॥ २ ॥
 नदीप्रवाहसञ्जातमहाशब्दैः समन्ततः ।
 असंशुतान्यशब्दन्तं गीततोयं मनोरसम् ॥ ३ ॥
 देवदारुवनेर्जलः कृताधोवसमं शुभम् ।
 मेघोत्तरीयकं शैलं दृष्ट्ये स नराधिपः ॥ ४ ॥
 श्वेतमेघकृतोष्णीषं चन्द्रार्कमुकुटं क्वचित् ।
 हिमानुलिप्तसर्वाङ्गं क्वचिद्वातुविमिश्रितम् ॥ ५ ॥
 चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं दत्तपञ्चाङ्गलं यथा ।
 गीतप्रदं निदाघेऽपि शिलाविकटसङ्घटम् ।
 सासक्तकीरप्सरसां मुद्गितं चरणैः क्वचित् ॥ ६ ॥
 क्वचित् संपृष्टसूर्यांशुं क्वचिच्च तमसावृतम् ।
 दरीमुखैः क्वचिद्भीमैः पिबन्तं सलिलं महत् ॥ ७ ॥
 क्वचिद्विद्याधरगणैः क्रीडङ्गिरुपशोभितम् ।
 उपगीतं तथा मुखैः किन्नराणाङ्गणैः क्वचित् ॥ ८ ॥

प्रापानभूमौ गलितैर्गन्धर्वाप्सरसां क्वचित् ।
 पुष्पैः सन्तानकादीनां दिव्यैस्तमुपशोभितम् ॥ ९ ॥
 सुप्तोत्थिताभिः शय्याभिः कुसुमानां तथा क्वचित् ।
 ऋदिताभिः समाकीर्णं गन्धर्वाणां मनोरम् ॥ १० ॥
 निरुद्धपवनैर्देशैर्नीलशाहलमण्डितैः ।
 क्वचिच्च कुसुमैर्युक्तमत्यन्तरुचिरं एभम् ॥ ११ ॥
 तपस्विशरणं शैलं कामिनामतिदुर्लभम् ।
 ऋगैर्यथानुचरितन्दन्तिभिन्नमहाद्रुमम् ॥ १२ ॥
 यत्र सिंहनिनाद्दिन तस्तानां भैरवं रवम् ।
 दृश्यते न च संश्रान्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १३ ॥
 तटाय तापसैर्यत्र कुञ्जदेशैरलङ्कृताः ।
 रत्नैर्यस्य समुत्पन्नैस्त्रीलीक्यं समलङ्कृतम् ॥ १४ ॥
 अहीनशरणं नित्यमहीनजनसेवितम् ।
 अहीनः पश्यति गिरिं महीनं रत्नरुम्यदा ॥ १५ ॥
 अल्पेन तपसा यत्र सिद्धिं प्राप्स्यन्ति तापसाः ।
 यस्य दर्शनमात्रेण सर्वकल्मषनाशनम् ॥ १६ ॥
 महाप्रपातसम्पातप्रपातादिगताम्बुभिः ।
 वायुनीतैः सदा ढसिक्ततदेशं क्वचित् क्वचित् ॥ १७ ॥
 समालम्बजलीः शृङ्गैः क्वचिच्चापि समुच्छ्रितैः ।
 नित्यार्कं तापविषमैरगम्यैर्मनसा युतम् ॥ १८ ॥
 देवदारुमहावृक्षत्रजशाखानिरन्तरैः ।
 वंगस्तम्बवनाकारैः प्रदेशैरुपशोभितम् ॥ १९ ॥
 हिमच्छ्वमहाशृङ्गं प्रपातशतनिर्भरम् ।
 शब्दलभ्याम्बुविषमं हिमसंरुद्धकन्दरम् ॥ २० ॥

दृष्ट्वैव तं चाबनितम्बभूमिं महानुभावः स तु मद्रनाथः ।

बभ्राम तत्रैव मुदा समेतस्थानं तदा किञ्चिदथाससाद् ॥२१

अथ सप्तदशोत्तरयततमोऽध्यायः ।

तस्यैव पर्वतेन्द्रस्य प्रदेशं सुमनोरमम् ।

अगम्यं मानुषैरन्यैर्देवयोगादुपागतः ॥ १ ॥

ऐरावती सरिच्छेष्टा यस्माद्देशाद्दिनिर्गता ।

मेघश्यामञ्च तं देशन्द्रमखण्डैरनेकशः ॥ २ ॥

शालीस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैः सश्यामलैः ।

न्यग्रोधैश्च तथाश्वत्यैः शिरीषैः शिंशपाद्रुमैः ॥ ३ ॥

महानिम्बैस्तथा निम्बैर्निर्गुण्डीभिर्हरिद्रुमैः ।

देवदारुमहावृक्षैस्तथा कालेयकद्रुमैः ॥ ४ ॥

पद्मकेश्यन्दनैर्विल्वैः कपित्थै रक्तचन्दनैः ।

बाताम्बरिष्टकाक्षीटेरब्दकैश्च स्तथार्जुनैः ॥ ५ ॥

हस्तिकर्णैः सुमनसैः कीविदारैः सुपुष्पितैः ।

प्राचीनामलकैश्चापि धनकैः समराटकैः ॥ ६ ॥

खजूरैर्नारिकेलैश्च प्रियास्वाम्नातकेकृदैः ।

तन्तुमालैर्धवैर्भब्यैः काश्मीरोपार्णभिक्षया ॥ ७ ॥

जातीफलैः पूगफलैः कट्फलैलावलीफलैः ।

मन्दारैः कीविदारैश्च किंशुकैः कुसुमांशुकैः ॥ ८ ॥

यवासैः शमिपर्णासैर्वतसैरम्बुवेतसैः ।

रक्तातिरङ्गनारङ्गैर्हिङ्गुभिः सप्रियङ्गुभिः ॥ ९ ॥

रक्ताशोकैस्तथाशोकराकलैरविचारकैः ।

सुचकुन्दैस्तथा कुन्दैराटरूपपरुषकैः ॥ १० ॥

किरातैः किङ्किरातैश्च केतकैः श्वेतकेतकैः ।
 सौभाष्यनेरुष्यनेश्च सुकलिङ्गनिकोटकैः ॥ ११ ॥
 सुवर्णचाहवसनेर्द्वु मन्त्रे च लथासनैः ।
 मन्मथस्य शराकारैः सहकारैर्मनोरमैः ॥ १२ ॥
 पीतयूधिकया चैव श्वेतयूधिकया तथा ।
 जात्या चम्पकजात्या च तुम्बुरेद्याप्यतुम्बरैः ॥ १३ ॥
 मोचैर्लीचैश्च लकुचैश्चिलपुष्पकुशेशयैः ।
 तथा सुपुष्पावरणैः चव्यकैः कामिवल्लभैः ॥ १४ ॥
 पुष्पाङ्गुरैश्च वकुलैः पारभद्रहरिद्रकैः ।
 धाराकदम्बैः कुटजैः कदम्बैर्गिरिकूटजैः ॥ १५ ॥
 आदित्यमुस्तकैः कुम्भैः कुङ्कुमैः कामवल्लभैः ।
 कट्फलेर्वदरैर्नीपैर्दीपैरिन्द्रमहोज्ज्वलैः ॥ १६ ॥
 रक्तैः पालीवनैः श्वेतैर्दाडिमैश्चम्पकद्रुमैः ।
 बन्धुकैश्च सुबन्धुकैः कुक्षुकानान्तु जातिभिः ॥ १७ ॥
 कुसुमैः पाटलाभिश्च मल्लिकाकरवीरकैः ।
 कुर्वकैर्हिमवरेर्जम्बुभिर्नृपजम्बुभिः ॥ १८ ॥
 वीजपूरैः सकूर्परगुर्हभिश्चागरुद्रुमैः ।
 विष्णुश्च प्रतिविष्णुश्च सन्तानकवितानकैः ॥ १९ ॥
 तथा गुग्गुलुहृत्तैश्च हिमालधवल्लेक्षुभिः ।
 हृष्यशृङ्गैः करवीररशोकैश्चक्रमर्दनैः ॥ २० ॥
 पीलुभिर्धातकीभिश्च चिरिविष्वैः समाकुलैः ।
 तिलिन्डीकैस्तथा लोधैर्विहङ्गैः क्षीरिकाद्रुमैः ॥ २१ ॥
 अश्वत्थकैस्तथा कालैर्जम्बीरैः श्वेतशद्रुमैः ।
 अस्मातकैरिन्द्रयवैर्बल्लगुजैः सिङ्घिसाधकैः ॥ २२ ॥

करमर्दः कासमर्दरविष्टकवरिष्टकैः ।
 रुद्राक्षैर्द्राक्षसम्भूतैः सप्तार्द्धैः पुनर्जीवकैः ॥ २१ ॥
 कङ्कोलेर्लवङ्गैश्च त्वग्द्रुमैः पारिजातकैः ।
 प्रतानैः पिप्पलीनाञ्च नागवल्क्य स्याभागशः ॥ २४ ॥
 मरौचस्य तथा गुल्मैर्नवमल्लिकया तथा ।
 मृद्वीकामण्डपैर्मुख्यैरतिमुक्तकमण्डपैः ॥ २५ ॥
 अपुसैर्नर्तिकानाञ्च प्रतानैः सफलैः शुभैः ।
 कूष्माण्डानां प्रतानैश्च अलावूनां तथा क्वचित् ॥ २६ ॥
 चिर्भिष्टस्य प्रतानैश्च पटोलीकारवल्लिकैः ।
 कर्कोटकीवितानैश्च वार्ताकैर्दृष्टोफलैः ॥ २७ ॥
 कण्टकेर्मूलकैर्मूलशकैस्तु विविधैस्तथा ।
 कङ्कारैश्च विदार्या चरुहटैः स्वादुकण्टकैः ॥ २८ ॥
 सभण्डीरविदूषारराजजम्बुकवालुकैः ।
 सुवर्चलाभिः सर्वाभिः सर्षपाभिस्तथैव च ॥ २९ ॥
 काकोलीवीरकाकोलीच्छत्रया चातिच्छत्रया ।
 कासमर्दीसहासङ्गिः शकन्दलसकाण्डकैः ॥ ३० ॥
 तथा क्षीरकण्ठाकेन कालशक्रेण चाप्यथ ।
 शिम्बिधान्यैस्तथा धान्यैः सर्वैर्निरवशेषितः ॥ ३१ ॥
 शीषधीभिर्विचित्राभिर्दीप्यमानाभिरेव च ।
 आयुष्याभिर्यशस्याभिर्बल्याभिश्च नराधिप ! ॥ ३२ ॥
 जरामृत्युभयघ्नीभिः क्षुद्रयघ्नीभिरेव च ।
 सौभाग्यजननीभिश्च कृत्स्नाभिश्चाप्यनेकशः ॥ ३३ ॥
 तत्र वेणुस्तताभिश्च तथा कीचकवेणुभिः ।
 काशैः शशाङ्ककाशैश्च शरगुल्मैस्तथैव च ॥ ३४ ॥

कुशगुञ्जैलया रम्यैर्गुञ्जा ये चोर्मनोरमैः ।
 कर्पासजातिवर्गेण दुर्लभेन शुभेन च ॥ १५ ॥
 तथा च कदलीखण्डैर्मनोहारिभिश्चत्तमैः ।
 तथा मरकतप्रस्थैः प्रदेशैः शाहलान्वितैः ॥ १६ ॥
 इरापुष्पसमायुक्तैः कुङ्कुमस्य च भागशः ।
 तगरातिविषामांसीयन्विकैस्तु सुरागदैः ॥ १७ ॥
 सुवर्णपुष्पैश्च तथा भूमिपुञ्जैस्तथापरैः ।
 जम्बीरकैर्भूस्तृणकैः सरसैः चणुकैस्तथा ॥ १८ ॥
 शृङ्गवेराजमोदाभिः कुवेरकप्रियासकैः ।
 जलजैश्च तथा वर्षेर्गानावर्षैः सुगन्धिभिः ॥ १९ ॥
 उदयादित्यसङ्घातैः सूर्यचन्द्रनिभैस्तथा ।
 तपनीयसवर्णैश्च अतसीपुष्पसन्निभैः ॥ २० ॥
 शुकपलनिभैस्तान्यैः स्थलपलैश्च भागशः ।
 पञ्चवर्णैः समाकीर्णैर्बहुवर्णैस्तथैव च ॥ २१ ॥
 द्रष्टृदृष्ट्या हितमुदैः कुमुदैश्चन्द्रसन्निभैः ।
 तथा वङ्गिशिखाकारैर्गजवक्रोत्पलैः शुभैः ॥ २२ ॥
 नीलोत्पलैः सकूर्पैर्गुञ्जातककसेरुकैः ।
 शृङ्गाटकमृणालैश्च करटै राजतोत्पलैः ॥ २३ ॥
 जलजैः स्थलजैर्मृलैः फलैः पुष्पैर्विशिष्यतः ।
 विविधैश्चैव नीवारैर्मुनिभोज्यैर्नराधिप ! ॥ २४ ॥
 न तत् धान्यं न तत् शस्यं न तच्छाकं न तत् फलम् ।
 न तन्मूलं न तत् कन्दं न तत् पुष्पं नराधिप ! ॥ २५ ॥
 नागलोकोद्भवं दिव्यं नरलोकभवञ्च यत् ।
 अन्नूपोत्यं वनोत्पञ्च तत्र यन्नास्ति पार्थिव ! ॥ २६ ॥

सदा पुष्पफलं सर्वमजर्यं मृत्युयोगतः ।

मद्रे श्वरः स दृश्ये तपसा ह्यतियोगतः ॥ ४० ॥

दृश्ये च तथा तत्र नानारूपान् पतत्रिणः ।

मयूरान् शतपलांश्च कलविह्वान् कीकिलान् ॥ ४८ ॥

तदा कादम्बकान् हंसान् कोयष्टीन् खञ्जरीटकान् ।

कुरुरान् कालकूटांश्च खट्वाङ्गान् लुब्धकान्तथा ॥ ४९ ॥

गोक्षे डकान् तथा कुम्भान् धार्तराष्ट्रान् शुकान् बकान् ।

घातुकांश्चक्रवाकांश्च कटुकान् टिट्ठिभान् भटान् ॥ ५० ॥

पुत्रप्रिधान् लोहपृष्ठान् गोचर्मगिरिवर्तकान् ।

पारावतांश्च कमलान् सारिकाजीवजीवकान् ॥ ५१ ॥

लाववर्तकवार्ताकान् रक्तवर्त्म प्रभद्रकान् ।

ताम्रचूडान् स्वर्णचूडान् कुक्कुटान् काष्ठकुक्कुटान् ॥ ५२ ॥

कपिञ्जलान् कलविह्वान् तथा कुङ्कुमचूडकान् ।

मृगराजान् सीरपादान् भुलिङ्गान् डिण्डिभान् नवान् ॥ ५३ ॥

मञ्जुलीतकदाव्यूहान् भारद्वाजांस्तथा चषान् ।

एतांश्चान्यांश्च सुवङ्गन् पत्तिसङ्गान् मनीहरान् ।

श्वापदान् विविधाकारान् मृगांश्चैव महामृगान् ।

व्याघ्रान् केसरिणः सिंहान् द्वीपिनः शरभान् वृकान् ॥ ५४ ॥

ऋषांश्च रक्षूश्च बहून् गोलाङ्गूलान् सवानरान् ।

शशलोमान् सकादम्बान् मार्जारान् वायुवेगिनः ॥ ५५ ॥

तथा मतांश्च मातङ्गान् महिषान् गवयान् वृषान् ।

चमरान् सुमरांश्चैव तथा गौरस्वरानपि ॥ ५६ ॥

उरभ्रांश्च तथा मेषान् सारङ्गानश्च कूकुरान् ।

नीलांश्चैव महानीलान् कालान् मृगमातृकान् ॥ ५७ ॥

सहंष्टा रामसरभान् कौञ्चाकारक शम्बरान् ।
 करालान् कृतमालांश्च काल पुञ्जांश्च तोरणान् ॥५९॥
 दंष्ट्रान् खड्गान् वराहांश्चतुरङ्गान् खरगर्दभान् ।
 एतानद्विष्टान् मद्देयीविरुद्धांश्च परस्परम् ॥ ६० ॥
 षविरुद्धान् वने दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययौ ।
 तच्चाश्रम पदं पुण्यं बभूवामिः पुरा नृप ! ।
 तत्प्रसादात् प्रभायुक्तं स्थावरैर्जङ्गमैरुषा ।
 हिंसन्ति हि न चान्योन्यं हिंसकास्तु परस्परम् ॥६०॥
 ऋष्यादाः प्राणिनस्तत्र सर्वेक्षीरफलाशनाः ।
 निर्मितास्तत्र चान्यर्धमत्रिणा सुमहात्मना ॥ ६३ ॥
 यैस्तान् नितम्बदेशेषु न्यवसञ्च स्वयं नृपः ।
 पयः रक्षन्ति ते दिव्य ममृतस्त्रादुकण्ठकम् ॥ ६४ ॥
 क्वचिद्राजन् ! महिषप्रश्च क्वचिदाजाश्च सर्वशः ।
 शिलाः क्षीरेणसंपूर्णादध्ना चान्यत्र वा बहिः ॥६५॥
 सम्पश्यन् परमो प्रीति मवाप वसुधाधिपः ।
 नरांसि तत्र दिव्यानि नद्यश्च विमलोदकाः ॥ ६६ ॥
 प्रणालिकानि चोष्णानि शीतलानि च भागशः ।
 कन्दराणि च शैलस्य सुखेव्यानि पदे पदे ॥ ६७ ॥
 हिमपातो न तत्रास्ति समन्तात् पञ्च योजनम् ।
 उपत्यका सुशैलस्य शिखरस्य न विद्यते ॥ ६८ ॥
 तत्रास्ति राजन् ! शिखरं पर्वतेन्द्रस्य पाण्डुरम् ।
 हिमपातकृत्नायन कुर्वन्ति सहिताः सदा ॥ ६९ ॥
 तत्रास्ति चापरं शृङ्गं यत्र तीर्थ चनाचनाः ।
 नित्यमेवाभिवर्षन्ति शिलाभिः शिखरं वरम् ॥ ७० ॥

तदाश्रमं मनोहारि यत्न कामधरा धरा ।

सुरमुख्योपयोगित्वात् शाखिनां सफलाः फलाः ॥ ७१ ॥

सदीपगीतभ्रमरं सुरस्त्रीसिवितं परम् ।

सर्वपापजयकरं शैलस्येव प्रहारकम् ॥ ७२ ॥

वानरैः क्रोडमानैश्च देशाद्देशान्नराधिप ! ।

हिमपुञ्जाः कृतास्तत्र चन्द्रविम्बसमप्रभाः ॥ ७३ ॥

तदाश्रमं समन्ताच्च हिमसंरुद्धकन्दरैः ।

शैलवाटैः परिभ्रतमगम्यमनुजैः सदा ॥ ७४ ॥

पूर्वाराधितभावोऽसौ महाराजः पुरुदवाः ।

तदाश्रमपदं प्राप्ता देवदेवप्रसादतः ॥ ७५ ॥

तदाश्रमं श्रमश्रमनं मनोहरं मनाहरंः कुसुमयतैरलङ्कृतम् ।

कृतं स्वयं रुचिरमथाविष्णा शुभं शुभावहं हि दृष्ट्ये स मद्राष्ट ७६

अथ अष्टादशीत्तरशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । तत्र यौ तौ महाशृङ्गी महावर्णी महाहिमी

तृतीयन्तु तयोर्मध्ये शृङ्गमत्यन्तमुच्छ्रितम् ॥ १ ॥

नित्यातप्तगिलाजालं सदाभ्रपरिवर्जितम् ।

तस्याधस्ताद्दृष्टचगणो दिशा भागे च पश्चिमे ॥ २ ॥

जातीलतापरिच्छिन्नं विवरं चारुदर्शनम् ।

दृष्ट्वैव कौतुकाविष्टस्तं वितेश महीपतिः ॥ ३ ॥

तममा चार्तिनिविडं नल्लभात् सुसङ्कटम् ।

नल्लभात्तमतिक्रम्य स्वप्रभाभरणाञ्जलम् ॥ ४ ॥

तमुच्छ्रितमथात्यन्तं गम्भारं परिवर्तुलम् ।

न तत्र सूर्यस्तपति न विराजति चन्द्रमाः ॥ ५ ॥
 तथापि दिवसाकारं प्रकाशं तदहर्निशम् ।
 क्रोशाधिकपरीमाणं सरसा च विराजितम् ॥ ६ ॥
 समन्तात्सरसस्तस्य शैललग्ना तु वेदिका ।
 भीवर्णो राजतेषु क्षेविद्रुमैरुपशोभितम् ॥ ७ ॥
 नानामाणिक्यकुसुमैः सुप्रभाभरणोज्ज्वलैः ।
 तस्मिन् सरसि पद्मानि पद्मरागच्छदानि तु ॥ ८ ॥
 वज्रकेशरजालानि सुगन्धीनि तथा युतम् ।
 पद्मैर्मरकतेनीलैर्वेदूर्यस्य महीपते ! ॥ ९ ॥
 कर्णिकाय तथा तेषां जातरूपस्य पार्थिव ! ।
 तस्मिन् सरसि या भूमिर्न मा वज्रममाकृता ॥ १० ॥
 नानारत्नैरुपचिता जलजानां समाश्रया ।
 कायर्दिकानां शुक्तीनां शङ्खानाञ्च महीपते ! ॥ ११ ॥
 मकराणाञ्च मत्स्यानां चण्डानां कच्छपेः सह ।
 तत्र मरकतखण्डानि वज्राणाञ्च सहस्रशः ॥ १२ ॥
 पद्मरागिन्द्रनीलानि महानीलानि पार्थिव ! ।
 पुष्परागाणि सर्वाणि तथा कर्काटकानि च ॥ १३ ॥
 तुल्यकस्य तु खण्डानि तथा शेषस्य भागशः ।
 राजा वर्तस्य मुख्यस्य रुचिराक्षस्य चाप्यथ ॥ १४ ॥
 सूर्य्यन्दुकान्तयश्चैव नीलो वर्णान्तिमथ यः ।
 ज्योतीरसस्य रम्यस्य स्यमन्तस्य च भागशः ॥ १५ ॥
 सुरारगवल्लभाणां स्फटिकस्य तथैव च ।
 गोमिदपित्तकानाञ्च धूलोमरकतस्य च ।
 वेदूर्यसौगन्धिकस्य ऋथा राजमणेर्नृप ! ।

वज्रस्यैव च मुख्यस्य तथा ब्रह्ममणेरपि ।
 मुक्ताफलानि मुक्तानान्ताराविग्रहधारिणाम् ॥ १८ ॥
 सुखांशुश्चैव तत्तीयं स्नानाच्छीतविनाशम् ।
 वैदूर्यस्य शिलामध्ये सरसस्तस्य शोभना ॥ १९ ॥
 प्रमाणेन तथा सा च द्वे च राजन् ! धनुःशते ।
 चतुरस्रा तथा रम्या तपसा निर्मिताविणा ॥ २० ॥
 त्रिलहारसर्मा देशो यत्र तत्र हिरण्यमयः ।
 प्रदेशः स तु राजेन्द्र ! द्वीपे तस्मिन् मनोहरे ॥ २१ ॥
 तथा पुष्करिणी रम्या तस्मिन् राजन् ! शिलातले ।
 सुशीतामलपानीया जलजैश्च विराजिता ॥ २२ ॥
 आकाशप्रतिमा राजन् ! चतुरस्रा मनोहरा ।
 तस्यास्तदुदकं स्वादु लघु शीतं सुगन्धिकम् ॥ २३ ॥
 न क्षिणोति यथा कण्ठं कुक्षिन्नापूरयत्यपि ।
 तस्मिन् विधत्ते परमां शरीरे च महत् सुखम् ॥ २४ ॥
 मध्ये तु तस्याः प्रासादं निर्मितं तपसाविणा ।
 कल्पमेतुप्रवेशान्तं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥ २५ ॥
 शशाङ्करश्मेः सङ्काशं प्रासादं राजितं हितम् ।
 रम्यवेदूर्गसोपानं त्रिद्रुमामलसारकम् ॥ २६ ॥
 इन्द्रनीलमहासुभं मरकतासक्तवेदिकम् ।
 वज्रशुजालैः स्फुरितं रम्यं दृष्टिमनोरमम् ॥ २७ ॥
 प्रासादे तत्र भगवान् देवदेवो जनार्दनः ।
 भोगिभोगावलीसुप्तः सर्वरत्नहारभूषितः ॥ २८ ॥
 जान्वा च कुक्षितस्त्रेको देवदेवस्य चक्रिणः ।
 कणीन्द्रसन्निविष्टोऽङ्घ्रिर्हितीयश्च तथानघ ! ॥ २९ ॥

लक्ष्म्युत्सङ्गती हिंसु शेषभोगप्रशायिनः ।
 फणौन्द्रभोगसन्धस्तबाहुः केयूरभूषणः ॥ ३० ॥
 अङ्गुलीपृष्ठविन्यस्तदेवशीर्षधरम्भुजम् ।
 एकं वै देवदेवस्य द्वितीयन्तु प्रसारितम् ॥ ३१ ॥
 समाकुञ्चितजानुस्यमणिबन्धेन शोभितम् ।
 किञ्चिदाकुञ्चितं चैव नाभिदेशकरस्थितम् ॥ ३२ ॥
 तृतीयन्तु भुजं तस्य चतुर्थन्तु तथा शृणु ।
 आसत्सन्तानकुसुमं घ्राणदेशानुसर्पिणम् ॥ ३३ ॥
 लक्ष्म्या संवाह्यमानाङ्घ्रिः पद्मपत्नभिः करैः ।
 सन्तानमालामकुटं चारुकेयूरभूषितम् ॥ ३४ ॥
 भूषितञ्च तथा देवमङ्गदैरङ्गुलीयकैः ।
 फणौन्द्रफणविन्यस्तचारुत्नशिरोज्ज्वलम् ॥ ३५ ॥
 अज्ञातवस्तुचरितं प्रतिष्ठितमथाविणा ।
 सिद्धानुपूजयं सततं सन्तानकुसुमार्चितम् ॥ ३६ ॥
 दिव्यग्रन्थानुलिमाङ्गं दिव्यधूपेन धूपितम् ।
 सुरसैः सुफलैर्हृद्यैः मिहैरुपहृतैः सदा ॥ ३७ ॥
 शोभितोत्तमपार्श्वन्तं देवमुत्पलशीर्षकम् ।
 ततः सन्मुखमुद्गीत्य ववन्दे स नराधिपः ॥ ३८ ॥
 जानुभ्यां शिरसा चैव गत्वा भूमिं यथाविधि ।
 नाम्नां सहस्रेण तदा तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ३९ ॥
 प्रदक्षिणमथो चक्रे स तूत्याय पुनः पुनः ।
 रम्यमायतनं दृष्ट्वा तत्रोवासाश्रमे पुनः ॥ ४० ॥
 जलाद्वह्निर्गुह्यं काञ्चित् प्राश्रित्य रुमनोहराम् ।
 तपस्वकार तत्रैव पूजयन् मधुसूदनम् ॥ ४१ ॥

नानाविधैस्तथा पुष्पैः फलमूलीः खगोरसैः ।
 नित्यं लिषवणस्त्रायी वज्रिपूजापरायणः ॥ ४२ ॥
 देववापीजलीः कुर्वन् सततं प्राणधारणम् ।
 सर्वाहारपरित्यागं कृत्वा तु मनुजेश्वरः ॥ ४३ ॥
 अनास्तृतगुह्याशायी कालं नयति पार्थिवः ।
 त्यक्त्वाहारक्रियञ्चैव केवलं तोयतो मृपः ॥ ४४ ॥
 न तस्य ग्लानिमायाति शरीरञ्च तददमुतम् ।

एतं स राजा तपसि प्रसक्तः भद्रं जयन् देववरं सदैव ।
 तत्राश्रमे कालमुवास कञ्चित् स्वर्गापमे दुःखमविन्दमानः ॥ ४५ ॥

अथ जनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । सत्वाश्रमपदे रम्ये त्यक्त्वाहारपरिच्छेदः ।
 क्रीडाविहारं गन्धर्वैः पश्यत्यप्सरसां सह ॥ १ ॥
 कृत्वा पुष्पोच्चयं भूरि मृगयित्वा तथा स्रजः ।
 अप्यं निवेद्य देवाय गन्धर्वेभ्यस्तदा ददौ ॥ २ ॥
 पुष्पाञ्चयप्रसक्तानां क्रीडन्तीनां यथा सुखम् ।
 चेष्टा नानाविधाकाराः पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ३ ॥
 काचित् पुष्पोच्चये सक्ता लताजालेन वेष्टिता ।
 सखीजनेन सन्ध्यक्त्वा कान्तेनाभिसमुज्जिता ॥ ४ ॥
 काचित् कमलगन्धाभा निश्वासपवनाहृतैः ।
 मधुपैराकुलमुखी कान्तेन परिमोचिता ॥ ५ ॥
 मकरन्दसमाक्रान्तनयना काचिदङ्गना ।
 कान्तनिश्वासवातेन नीरजस्ककतेक्षणा ॥ ६ ॥
 काचिदुच्चोपपुष्पाणि ददौ कान्तस्य भामिनी ।

कान्तसंघथितैः पुष्पै रराज कृतशेखरा ॥ ७ ॥
 उच्चैश्च स्वयमुदपथ्य कान्तेन कृतशेखरा ।
 कृतकृत्यमिवात्मानं मेने मन्मथवर्धिनौ ॥ ८ ॥
 अस्यस्त्रिणाहने कुञ्जे विशिष्टकुसुमा लता ।
 काचिदेवं रक्षो नीता रमणेन रिरंसुना ॥ ९ ॥
 कान्तसन्नामितलता कुसुमानि विचिन्वती ।
 सर्वाभ्यः काचिदात्मानं मेने सर्वगुणाधिकम् ॥ १० ॥
 काचित् पश्यन्ति भूपालं नलिनीषु पृथक् पृथक् ।
 क्रीडमानास्तु गन्धर्वे रमभाषा मनोरमाः ॥ ११ ॥
 काचिदाताडयत्कान्तमुदकेन शुचिस्मिता ।
 ताड्यमानाय कान्तेन प्रीतिं काचिदुपाययौ ॥ १२ ॥
 कान्तश्च ताडयामास जातखेदा वराङ्गना ।
 भ्रष्टश्रुत वरारोहा श्लासनृत्यत्पयोधरा ॥ १३ ॥
 कान्ताम्बु ताडनीत्पृष्टकेशपाशनिबन्धना ।
 केशाकुलमुखी भाति मधुपैरिव पद्मिनी ॥ १४ ॥
 स्वचक्षुःसदृशैः पुष्पैः संच्छन्ने नलिनीवने ।
 कृन्नाकाचिच्चिरात् प्राप्ता कान्तेनान्विष्य यत्नतः ॥ १५ ॥
 स्नाता शीतापद्मेन कश्चित् प्राहाङ्गना भृशम् ।
 रमणालिङ्गनं चक्रे मनोऽभिलषितच्चिरम् ॥ १६ ॥
 जलाद्रवसनं सूक्ष्ममङ्गलीनं शुचिस्मिता ।
 धारयन्ती जनं चक्रे काचित्तत्र समन्मथम् ॥ १७ ॥
 कण्ठमाख्यगुणैः काचित् कान्तेनाकृत्यताम्भसि ।
 तुटप्रत्सङ्गदाम्पतितं रमणं प्राञ्च सच्चिरम् ॥ १८ ॥
 काचिद्वन्ना सखीदमजानुद्देशे नखचता ।

संभ्राम्ना कान्तशरणं मग्ना काचिन्नता चिरम् ॥१६॥
 काचित् पृष्ठकृतादित्वा केशनिस्तोयकारिणी ।
 शिलातलगतता भर्ता दृष्टा कामार्तचक्षुषा ॥ २० ॥
 क्लृप्तमाख्यं विलुलितं संक्रान्तकुचकुङ्कुमम् ।
 रतिक्रीडितकान्ते व रराज तत् सरोदकम् ॥ २१ ॥
 सुस्नातदेवगन्धर्वदेवरामागणेन च ।
 पूज्यमानश्च ददृशे देवदेवं जनार्दनम् ॥ २२ ॥
 काचिच्च ददृशे राजा लतागृहगताः स्त्रियः ।
 मडयन्तीः स्वगात्राणि कान्तसंन्यस्तमानसाः ॥२३॥
 काचिदादर्शनकरा व्यपा दूतीमुखीद्गतम् ।
 शृण्वन्ती कान्तवचनम् अधिका तु तथा बभौ ॥ २४ ॥
 काचित् सत्वरिता दूत्या भूषणानां विपर्ययम् ।
 कुर्वाणा नैव बुबुधे मग्मथाविष्टचेतना ॥२५॥
 वायुमुन्नातिसुरभिक्षुसुमोतकरमण्डिते ।
 काञ्चित् पिबन्ती ददृशे मैरेयं नीलशाहले ॥ २६ ॥
 पाययामास रमणं स्वयं काचिद्वराङ्गना ।
 काचित् पपी वरारोहा कालपाणिसमर्पितम् ॥२७॥
 काचित् स्वनेत्रचपलनीलोत्पल्युतम्ययः ।
 पीत्वा पप्रच्छ रतणं क्व गतौ तौ ममोत्पलौ ॥ २८ ॥
 त्वर्यैव पीतौ तौ नूनमित्युक्ता रमणेन सा ।
 तथा विदित्वा मुग्धत्वाद्भवभ्रूव त्रीडिता भृशम् ॥ २९ ॥
 काचित् कान्तार्पितं सुभ्रूः कान्तपीतावशेषितम् ।
 सविशेषरसं पानं पपी मन्मथवर्धनम् ॥ ३० ॥
 चक्षानगोष्ठीषु तथा तासां च नरपुङ्गवः ।

शुश्राव विविधङ्गीतं तन्स्त्रीस्वरचिमिश्रितम् ॥ ११ ॥

प्रदोषसमये तासु देवदेवं जनार्दनम् ।

राजन् ! सदोपनृत्यन्ति नानावाद्यपुरःसराः ॥ १२ ॥

याममात्रे गते रात्रौ विनिर्गत्य गुह्यामुखात् ।

भावसन् संयुताः कान्तिः परार्धिरक्षिताङ्गुलाम् ॥ १३ ॥

नानागन्धान्वितलतां नानागन्धसुगन्धिनीम् ।

नानाविचित्रशय्यां कुसुमीत्करमण्डिताम् ॥ १४ ॥

एवमप्सरसां पश्यन् क्रीडितानि स पर्वते ।

तपस्तेपे महाराजन् ! केयवार्पितमानसः ॥ १५ ॥

तमूचुर्नृपतिङ्गत्वा गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः ।

राजन् ! स्वर्गोपमन्देगमिमं प्राप्नोऽस्वरिन्दम ! ॥ १६ ॥

वयं हि ते प्रदास्यामो मनसः काञ्जितान्वरान् ।

तानादाय गृह्णन्त्येतिष्ठेन्न यदि वा पुनः ॥ १७ ॥

राजोवाच । अमोघदर्शनाः सर्वे भवन्तस्त्वमितीजसः ।

वरं वितरताद्यैव प्रसादं मधुसूदनात् ॥ १८ ॥

एवमस्त्वित्यथोक्तस्तैः स तु राजा पुरुरवाः ।

तत्रोवाच सुखो मासं पूजयानो जनार्दनम् ॥ १९ ॥

प्रिय एव सदैवामीन्नन्धर्वाप्सरसां नृपः ।

तुतोष सजगौ राज्ञसास्या लील्येन कर्मणा ॥ ४० ॥

मामस्य मध्ये स नृपः प्रविष्टस्तदाश्रमं रत्नसहस्रचिह्नम् ।

तांयागनस्तत्र उवास मासं यावत् सितान्तो नृप ! फाल्गुनस्य ४१

फाल्गुनामलपक्षान्ते राजा स्वप्ने पुरुरवाः ।

तस्यैव देवदेवस्य श्रुतवान् गदितं यभम् ॥ ४२ ॥

रात्रयामस्यां व्यतीतायामत्रिणा त्वं समिष्यसि ।

तेन राजन् ! समागम्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ४३ ॥
 स्वप्नमिवं स राजषिर्दृष्ट्वा देवेन्द्रविक्रमः ।
 प्रत्यूषकाले विधिवत् स्नातः स प्रयतेन्द्रियः ॥ ४४ ॥
 कृतकृत्यो यथाकामं पूजयित्वा जनार्दनम् ।
 ददर्शात्रिं मुनिं राजा प्रत्यक्षं तपसां निधिम् ॥ ४५ ॥
 स्वप्नन्तु देवदेवस्य न्यवेदयत धार्मिकः ।
 ततः श्रुत्वा वचनं देवतानां समीरितम् ॥ ४६ ॥
 एवमेतन् महीपाल ! नात्र कार्या विचारणा ।
 एवं प्रसादं संप्राप्य देवदेवाज्जनादेनात् ॥ ४७ ॥
 कृतदेवार्चनी राजा तथा हुतहुताशनः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोऽसी वरदानेन केशवात् ॥ ४८ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सत उवाच । तस्याश्रमस्योत्तरतस्त्रिपुरारिनिपेतितः ।
 नानारत्नमयैः शृङ्गैः कल्पद्रुमसमन्वितैः ॥ १ ॥
 मध्ये हिमशतः पृष्ठे कैलासो नाम पर्वतः ।
 तस्मिन्निवसति श्रीमान् कुबेरः सह गुह्यकैः ॥ २ ॥
 अप्सरोऽनुगतो राजा मोदते ह्यलकाधिपः ।
 कैलासपादसम्भूतं रम्यं गीतजलं शुभम् ॥ ३ ॥
 मन्दारपुष्परजसा पूरितं देवसन्निभम् ।
 तस्मात् प्रवहते दिव्या नदी मन्दाकिनौ शुभा ॥ ४ ॥
 दिव्यञ्च नन्दनं तत तस्यास्तोरि महद्वनम् ।
 प्रागुत्तरेण कैलासाद्विष्यं सौगन्धिकं गिरिम् ॥ ५ ॥
 सर्वधातुमयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति ।

चन्द्रप्रभो नाम गिरिः स शुभ्रो रत्नसन्निभः ॥ ६ ॥
 तत्समोपे सरो दिव्यमच्छोदं नाम विश्रुतम् ।
 तस्मात् प्रभवते दिव्या नदी ह्यच्छोदिका शुभा ॥ ७ ॥
 तस्यास्तीरे वनं दिव्यं महच्चैत्ररथं शुभम् ।
 तस्मिन् गिरौ निवसति मणिभद्रः सहानुगः ॥ ८ ॥
 यक्षसेनापतिः क्रूरो गुह्यकैः परिवारितः ।
 पुण्या मन्दाकिनी नाम नदी ह्यच्छोदिका शुभा ॥ ९ ॥
 महौमण्डलमध्ये तु प्रविष्टे तु महोदधम् ।
 कौलामदक्षिणे प्राच्यां शिवं सर्वोषधिं गिरिम् ॥ १० ॥
 मनःशिलामयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति ।
 लोहितो हेमशृङ्गस्तु गिरिः सूर्यप्रभो महान् ॥ ११ ॥
 तस्य पादे महद्दिव्यं लोहितं सुमहत्सरः ।
 तस्मात् प्रभवते पुण्या लोहित्यश्च नदा महान् ॥ १२ ॥
 दिव्यारण्यं विशोकश्च तस्य तीरे महद्दनम् ।
 तस्मिन् गिरौ निवसति यज्ञो मणिधरो वशी ॥ १३ ॥
 सौम्यैः सुधार्मिकैश्चैव गुह्यकैः परिवारितः ।
 कौलासात् पश्चिमीदीच्यां ककुद्गानोषधी गिरिः ॥ १४ ॥
 ककुद्गति च रुद्रस्य उत्पत्तिश्च ककुद्गिनः ।
 तद्जनन्तैः ककुद्गं शैलन्दिककुद्गं प्रति ॥ १५ ॥
 सर्वधानुमयस्तत्र सुमहान् वेद्युतो गिरिः ।
 तस्य पादे महद्दिव्यं मानसं सिद्धमेवितम् ॥ १६ ॥
 तस्मात् प्रभवते पुण्या सरगूर्लीकपावनी ।
 तस्यास्तीरे वनं दिव्यं वैभ्राजं नाम विश्रुतम् ॥ १७ ॥
 कुवेरानुचरस्तस्मिन् प्रहृति तनया वशी ।

ब्रह्मधाता निवसति राक्षसोऽनन्त्रिक्रमः ॥ १८ ॥
 कैलासात् पश्चिमामाशां दिव्यः सर्वौषधिगिरिः ।
 अरुणः पर्वतश्चेष्टो रुक्मधातुविभूषितः ॥ १९ ॥
 भवस्य दयितः श्रीमान् पर्वता हेमसच्चिभः ।
 शातकौशमयेर्दिव्यैः शिलाजालैः समाचितः ॥ २० ॥
 शतसंख्यैः क्लापनीयैः शृङ्गैर्दिवमिनोक्लिखन् ।
 शृङ्गवान् सुमहादिव्यो दुर्गः शैली महाचितः ॥ २१ ॥
 तस्मिन् शिरो निवसति गिरिशो धूम्रलोचनः ।
 तस्य पादात् प्रभवति शैलीदं नाम तक्षरः ॥ २२ ॥
 तस्मात् प्रभवते पुण्या नदी शैलीदका शुभा ।
 सा चक्षुसौ तयोर्मध्ये प्रविष्टा पश्चिमोदधिम् ॥ २३ ॥
 अस्तुत्तरेण कैलासाश्विनः सर्वौषधो गिरिः ।
 गौरन्तु पर्वतश्चेष्टं हरितालमयं प्रति ॥ २४ ॥
 हिरण्यशृङ्गः समहान् दिव्यौषधिमयो गिरिः ।
 तस्य पादे महद्दिव्यं सरः काञ्चनबानुकम् ॥ २५ ॥
 रम्यं विन्दुमरो नाम यत्र राजा भगौरथः ।
 गङ्गार्थं स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः ॥ २६ ॥
 द्विवं यास्यन्तु मे पूर्वं गङ्गा तीयाप्तु तास्थिकाः ।
 तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रतिष्ठिता ॥ २७ ॥
 सोमपादात् प्रसृता सा सप्तधा प्रविभज्यते ।
 यथा मणिमयास्त्र विमानाश्च हिरण्यमयाः ॥ २८ ॥
 तत्रेष्टा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह ।
 दिव्यच्छायाम्पथस्तत्र नक्षत्राणान्तु मण्डलम् ॥ २९ ॥
 दृश्यते भासुरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा ।

अन्तरिक्षं दिवं चैव भावयित्वा भुवङ्गता ॥ २१ ॥
 भवोत्तमाङ्गे पतिता संरुद्धा योगमायया ।
 तस्या ये विन्दवः केचित् क्रुद्धायाः पतिता भुवि ॥ २२ ॥
 कृतन्तु तैर्बहुसरस्ततो विन्दुसरः स्मृतम् ।
 ततस्तस्या निरुद्धाया भवेन सहसा रूषा ॥ २३ ॥
 ज्ञात्वा तस्या ह्यभिप्रायं क्रूरं देव्यायिकीर्षितम् ।
 भित्वा विशामि पातालं स्त्रीतमाष्टह्य शङ्करम् ॥ २४ ॥
 अथावलेपतं ज्ञात्वा तस्याः क्रुद्धस्तु शङ्करः ।
 तिरोभावयितुं बुद्धिरामीरुङ्घ्रिषु तां नदीम् ॥ २५ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा राजानमग्रतः ।
 धमनौसन्ततं क्षीणं क्षुधाव्याकृन्तितन्द्रयम् ॥ २६ ॥
 अर्चनं तांषितश्चाहं नदर्यं प्रवर्धय तु ।
 बुध्वास्य वरदानन्तु ततः क्षीणं न यच्छन ॥ २७ ॥
 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा यदुक्तं धामयन्नदीम् ।
 ततो विसर्जयामास संरुद्धां खिन तजसा ॥ २८ ॥
 नदीं भगीरथस्यार्थं तपसांश्रेण तांपितः ।
 ततो विसर्जयामास समस्तोतांसि शङ्कर्या ॥ २९ ॥
 त्वां प्राचीमभिमुखं प्रतीचीन्क्षीण्यथैव तु ।
 स्त्रोतांसि विपथयास्तु प्रत्यपद्यन्त सपथा ॥ ४० ॥
 नलिनोद्धादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगा ।
 सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च तिस्रस्ता नै प्रतीच्यगाः ॥ ४० ॥
 समसौ त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम् ।
 तस्मात् भागीरथी मा वै प्रविष्टा दक्षिणादधिम् ॥ ४१ ॥
 सम चैताः ज्ञावयन्ति वर्धन्तु हिमसाह्वयम् ।

प्रसूताः सप्त नद्यस्तु शुभा विन्दुसरोद्भवाः ॥४२॥
 तान्देशान् प्रावयन्तिस्म न्नेऽप्रायांस सर्वशः ।
 समीलान् कुकुरान् रौघान् बर्बरान् यवनान् खसान् ॥ ४३ ॥
 पुलिकांस कुलत्यांस अङ्गुलीक्षान्वरांस यान् ।
 कृत्वा द्विधा हिमवन्तं प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥४४॥
 अथ वीरमरुत्सैव कालिकांसैव शूलिकान् ।
 तुषारान् बर्बरानङ्गान्यगृह्णात्पारदान् शकान् ॥ ४५ ॥
 एतान् जनपदांसस्तुः प्रावयित्वा दधिङ्गता ।
 दरदोर्जमुडांसैव गान्धाराननौरसान् कुहून् ॥ ४६ ॥
 शिवपीरानिन्द्रमरुन् वसतीन् समतेजसम् ।
 सैन्धवानुर्वसान् वर्वान् कुपयान् भीमरोमकान् ॥४७॥
 यनामुखांस्योर्दमरुन् सिन्धुरितान्निषेवते ।
 गन्धर्वान् किन्नरान्धृत्तान् रक्षोविद्याधरोरगान् ॥४८॥
 कलापयामकांसैव तथा किंपुरुषाक्षरान् ।
 किरातांस पुलिन्दांस कुरुन् वै भारतानपि ॥ ४९ ॥
 पाञ्चालान् कौशिकान् मत्स्यान् मागधाङ्गांस्तथैव च ।
 ब्रह्मोत्तरांस वङ्गांस ताम्रलिप्तांस्तथैव च ॥ ५० ॥
 एतान् जनपदानार्यान् गङ्गा भावयते शुभा ।
 ततः प्रतिहता विन्ध्ये प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥ ५१ ॥
 ततस्तु ह्यादिनी पुण्या प्राचीनाभिमुखा ययौ ।
 प्रावयन्त्युपकांसैव निषादानपि सर्वशः ॥ ५२ ॥
 धीशरावृषिकांसैव तथा नीलमुखानपि ।
 केकरानेककर्णांस किरातानपि चैव हि ॥ ५३ ॥

कालिन्दगतिकांश्चैव कुशिकान् स्वर्गंभीमकाम् ।
 सा मण्डले समुद्रस्य तीरे भूत्वा तु सर्वशः ॥ ५४ ॥
 तत्सख नलिनी चापि प्राचीमेव दिशं ययौ ।
 कुपथान् ग्रावयन्ती सा इन्द्रद्युम्नसरांस्यपि ॥ ५५ ॥
 तथा खरपथान् देशान् वेतशङ्कुपथानपि ।
 मध्ये नोज्ञानकमरून् कुषप्रावरणान् ययौ ॥ ५६ ॥
 इन्द्रहीपसमीपे तु प्रविष्टा सवणोदधिम् ।
 ततस्तु पावनी प्रायात् प्राचीमाथाञ्जवेन तु ।
 तोमरान् ग्रावयन्ती च हंसमार्गान् समूहकान् ।
 पूर्वान्देशांश्च खेवली भित्वा सा बहुधा गिरिम् ।
 कर्णप्रावरणान् प्राप्य गता साश्चमुखानपि ॥ ५८ ॥
 सिक्ता पर्वतमेरुं सा गत्वा विद्याधरानपि ।
 शैमिमण्डलकोष्ठन्तु सा प्रविष्टा महत्सरः ॥ ५९ ॥
 तासां नद्युपनद्योऽन्याः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 उपगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्षति वासवः ॥ ६० ॥
 तीरे वंशीकसारायाः सुरभिर्नाम तदनम् ।
 हिरण्यमृङ्गो वसति विद्वान् कौवरको वशी ॥ ६१ ॥
 यज्ञादपेतः सुमहानमिर्तोजाः सुविक्रमः ।
 तनागस्त्वैः परिवृता विद्वद्भिर्ब्रह्मराक्षसैः ॥ ६२ ॥
 कुवेरानुचरा ह्येते चत्वारजत्समाश्रिताः ।
 एवमेव तु विज्ञेया सिद्धिः पर्वतवासिनाम् ॥ ६३ ॥
 परस्परं द्विगुणा धर्मतः कामतोऽर्थतः ।
 हंसकूटस्य पृष्ठे तु सर्पाणां तत् सरः स्मृतम् ॥ ६४ ॥
 सरस्वती प्रभवति तस्मान्ज्योतिष्मती तु या ।

भवगाढे शुभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमी ॥ ६५ ॥
 सरो विष्णुपदं नाम निषधे पर्वतोत्तमे ।
 यस्मादग्ने प्रभवति गन्धर्वाङ्गुलि च ते ॥ ६६ ॥
 मेरोः पार्श्वीत् प्रभवति ऋदयन्द्रप्रभो महान् ।
 जम्बूखैव नदी पुण्या यस्यां जाम्बूनदं स्मृतम् ॥ ६७ ॥
 पयोदसु ऋदो नीलः स शुभः पुण्डरीकवान् ।
 पुण्डरीकात् पयोदाश्च तस्माद्देह सम्प्रसूयताम् ॥ ६८ ॥
 सरससु सरस्वतत् स्मृतमुत्तरमानसम् ।
 मृग्या च मृगकान्ता च तस्माद्देह सम्प्रसूयताम् ॥ ६९ ॥
 ऋदाः कुरुषु विख्याताः पद्ममौनकुलाकुलाः ।
 जाम्ना ते वै जया नाम द्वादशोदधिसन्निभाः ॥ ७० ॥
 तेभ्यः शान्ती च मध्वी च हे नद्यौ सम्प्रसूयताम् ।
 किंपुरुषाद्यानि यान्यष्टौ तेषु देवो न वर्षति ॥ ७१ ॥
 उद्भिदान्युदकान्यत्र प्रवहन्ति सरिद्धराः ।
 बलाहकश्च ऋषभो चक्रो मैनाक एव च ॥ ७२ ॥
 विनिविष्टाः प्रतिदिशं निमग्ना लवणाम्बुधिम् ।
 चन्द्रकान्ततथा द्रोणः सुमहांश्च शिलोच्चयः ॥ ७३ ॥
 उदुगायता उदीच्यान्तु भवगाढा महोदधिम् ।
 चक्रो बधिरकश्चैव तथा नारदपर्वतः ॥ ७४ ॥
 प्रतीचीमायतास्ते वै प्रतिष्ठास्ते महोदधिम् ।
 जीमूतो द्वावणश्चैव मैनाकश्चन्द्रपर्वतः ॥ ७५ ॥
 आयतास्ते महाशैलाः समुद्रं दक्षिणाम्रति ।
 चक्रमैनाकयोर्मध्ये दिवि संदक्षिणापथे ॥ ७६ ॥
 तत्र संवर्तकी नाम सोऽग्निः पिवति तज्जलम् ।

अग्निः समुद्रवाससु श्रीर्वोऽसौ वडवामुखः ॥ ७७ ॥
 इत्येते पर्वता विष्टासत्वारो लवणोदधिम् ।
 ह्रियमानेषु प्रक्षेपु पुरा इन्द्रस्य वै भवात् ॥ ७८ ॥
 तेषाम्नु दृश्यते चन्द्रे शुक्ले क्षण्ये समाग्नतिः ।
 ते भारतस्य वर्षस्य भेदा येन प्रकीर्तिताः ॥ ७९ ॥
 इहोदितस्य दृश्यन्ते अन्ये त्वन्यत्र चोदिताः ।
 उत्तरोत्तरमेतेषां वर्षमुद्रिष्यते गुणैः ॥ ८० ॥
 आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां धर्मतः कामतोऽर्घतः ।
 समन्वितानि भृतानि तेषु वर्षेषु भागयः ॥ ८१ ॥
 वसन्ति नामाजातीनि तेषु सर्वेषु तानि वै ।
 इत्ये तद्धारयद्दिशं पृथ्वी जगदिदं क्तिता ॥ ८२ ॥

अथ एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । शाकद्वीपस्य वक्ष्यामि यथावदिह निश्चयम् ।
 कथ्यमानं निबोधध्वं शाकं द्वीपं द्विजोत्तमाः ! ॥ १ ॥
 जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणस्य विस्तरः ।
 विस्तारात् त्रिगुणाद्यापि परीणाहः समस्ततः ॥ २ ॥
 तेनाहतः समुद्रोऽयं द्वितीयो लवणोदकः ।
 तत्र पुण्या जनपदा चिराच्च म्रियन्ते जनः ॥ ३ ॥
 क्लृप्त एव च दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुतेष्विह ।
 तत्रापि पर्वताः शुभ्राः सप्तैव मणिभूषिताः ॥ ४ ॥
 शाकद्वीपादिषु त्वेषु सप्त सप्त नगास्त्रिषु ।
 ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टाः पर्वतोत्तमाः ॥ ५ ॥
 रत्नाकराद्रिनामानः सानुमन्तो महाचिताः ।

समोदिताः प्रतिदिशं हीपविहारमानतः ॥ ६ ॥
 उभयत्नावगाढौ च लवणक्षीरसागरी ।
 शाकहीपे तु वक्ष्यामि सप्त दिव्यान् महाचलान् ॥ ७ ॥
 द्विवर्षिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुश्च्यते ।
 प्रागायतः स सौवर्ण उदयो नाम पर्वतः ॥ ८ ॥
 तत्र मेवासु वृष्ट्यर्थं प्रभवन्त्यपयान्ति च ।
 तस्यापरेण सुमहान् जलधारी महागिरिः ॥ ९ ॥
 स वै चन्द्रः समाख्यातः सर्वोषधिसमन्वितः ।
 तस्मान्नित्यमुपादत्ते वासवः परमञ्जलम् ॥ १० ॥
 नारदो नाम चैवोक्तो दुर्गशैलो महाचितः ।
 तत्राचलौ समुत्पन्नौ पूर्वं नारदपर्वतौ ॥ ११ ॥
 तस्यापरेण सुमहान् श्यामो नाम महागिरिः ।
 यत्र श्यामत्वमापन्नाः प्रजाः पूर्वमिमाः क्विल ॥ १२ ॥
 स एव दुन्दुभिर्नाम श्यामपर्वतसन्निभः ।
 शब्दमृत्युः पुरा तस्मिन् दुन्दुभिर्नाडितः सुरैः ॥ १३ ॥
 रत्नमालान्तरमयः शास्त्रलथान्तरालकत् ।
 तस्यापरेण रजतो महानलोगिरिः स्रुतः ॥ १४ ॥
 स वै सोमक इत्युक्तो देवैर्यत्रामृतं पुरा ।
 संभृतश्च हृतश्चैव मातुरर्थं गरुत्मता ॥ १५ ॥
 तस्यापरे चाम्बिकेयः सुमनाश्चैव स स्रुतः ।
 हिरण्याक्षो वराहेण तस्मिन् शैले निषूदितः ॥ १६ ॥
 चाम्बिकेयात् परो रम्यः सर्वोषधिनिषेवितः ।
 विभ्राजसु समाख्यातः स्फाटिकैस्तु महान् गिरिः ॥ १७ ॥
 यस्माद्विभ्राजते वज्रिर्विभ्राजतेन स स्रुतः ।

सैवेह केशवेत्युक्तो यतो वायुः प्रवाति च ॥ १८ ॥
 तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि पर्वतानां द्विजोत्तमाः ॥
 शृणुष्वं नामत ज्ञानि यथावदनुपूर्वशः ॥ १९ ॥
 द्विनामान्येव वर्षाणि यथैव गिरयस्तथा ।
 उदयस्योदयं वर्षं जलधारिति विश्रुतम् ॥ २० ॥
 नास्मागतभयं नाम वर्षं तत् प्रथमं स्मृतम् ।
 द्वितीयं जलधारस्य सुकुमारमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥
 तदेव शैशिरं नाम वर्षं तत् परिकीर्तितम् ।
 नारदस्य च कौमारन्तदेव च सुखोदयम् ॥ २२ ॥
 श्यामपर्वतवर्षं तदनीचकमिति स्मृतम् ।
 आनन्दकमिति प्रोक्तं तदेव मुनिभिः शुभम् ॥ २३ ॥
 सोमकस्य शुभं वर्षं विज्ञेयं कुसुमोत्करम् ।
 तदेवासितमित्युक्तं वर्षं सोमकसंज्ञितम् ॥ २४ ॥
 आम्बिकेयस्य मैनाकं जेमकञ्चैव तत् स्मृतम् ।
 तदेव ध्रुवमित्युक्तं वर्षं विश्वाजसंज्ञितम् ॥ २५ ॥
 द्वीपस्य परिणाहञ्च ऋत्विदीर्घत्वमेव च ।
 जम्बूद्वीपेन संख्यातं तस्य मध्ये वनस्पतिम् ॥ २६ ॥
 शाको नाम महावृक्षः प्रजास्यस्य महागुगाः ।
 एतेषु देवगन्धर्वाः सिद्धयश्च सह चारणैः ॥ २७ ॥
 विहरन्ति रमन्ते च दृश्यमानाश्च तेः सह ।
 तत्र पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ष्यसमन्विताः ॥ २८ ॥
 तेषु नद्यश्च सप्तैव प्रतिवर्षं समुद्रगाः ।
 द्विनाम्ना चैव ताः सर्वा गङ्गा समविधा स्मृता ॥ २९ ॥
 प्रथमा सुकुमारीति गङ्गा शिवजला शुभा ।

मुनिता च नाम्नेषा नदी सम्परिकीर्त्तिता ॥ १० ॥
सुकुमारी तपःसिद्धा द्वितीया नामतः सती ।
नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्त्तिता ॥ ३१ ॥
शिविका च चतुर्थी स्यात् द्विविधा च पुनः स्मृता ।
दक्षुष पञ्चमी-ज्ञेया तथैव च पुनः कुङ्गः ॥ ३२ ॥
वेणुका शम्भुता चैव षष्ठी सम्परिकीर्त्तिता ।
सुकता च गभस्ती च सप्तमी परिकीर्त्तिता ॥ ३३ ॥
एताः सप्त मन्त्राभागाः प्रतिवर्षं शिवोदकाः ।
भावयन्ति जनं सर्वं शाकद्वीपनिवासिनम् ॥ ३४ ॥
अभिगच्छन्ति ताश्चान्या नदनद्यः सरांसि च ।
बहूदकपरिस्रावा यतो वर्षति वासवः ॥ ३५ ॥
तासान्तु नामधेयानि परिमाणं तथैव च ।
न शक्यं परिसंख्यातुं पुण्यास्ता सरिदुत्तमाः ॥ ३६ ॥
ताः पिवन्ति सदा हृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते ।
एते शान्तभयाः प्रीक्ताः प्रमोदा ये च वै शिवाः ॥ ३७ ॥
आनन्दाश्च सुखाश्चैव क्षेमकाश्च नवैः सह ।
वर्णाश्रमाचारयुता दिशक्ते सप्त विश्रुताः ॥ ३८ ॥
आरोग्या बलिनश्चैव सर्वे मरणवर्जिताः ।
अवसर्पिणी न तेष्वस्ति तथैवोत्सर्पिणी पुनः ॥ ३९ ॥
न तत्रान्नि युगावस्था चतुर्युगकृता क्वचित् ।
ये तायुगसमः कालस्तथा तत्र प्रवर्त्तते ॥ ४० ॥
शाकद्वीपादिषु ज्ञेयं पञ्चस्त्रेषु सर्वशः ।
देशस्य तु विचारेण कालः स्वाभाविकः स्मृतः ॥ ४१ ॥
न तेषु सङ्करः कश्चित् वर्णाश्रमकृतः क्वचित् ।

धर्मस्य चाव्यभीचारादिकान्तसुखिनः प्रजाः ॥ ४२ १
 न तेषु माया लोभो वा ईर्ष्यासूया भयं कुतः ।
 विपर्ययो न तेष्वस्ति तद्द्वै स्वाभाविकं स्मृतम् ॥ ४२ ॥
 कालो नैव च तेष्वस्ति न दण्डो न च दाण्डिकः ।
 स्वधर्मण च धर्मज्ञास्ते रक्षन्ति परस्परम् ॥ ४३ ॥
 परिमण्डलस्तु सुमहान् दीपो वै कुशसंज्ञकः ।
 नदीजलैः परिवृतः पर्वतैश्चाम्बुसन्निभैः ॥ ४४ ॥
 सर्वधातुविचित्रैश्च मणिविद्रुमभूषितैः ।
 अन्यैश्च विविधाकारै रस्यैर्जनपदैस्तथा ॥ ४५ ॥
 द्वैः पुष्पफलोपेतैः सर्वतो धनधान्यवान् ।
 नित्यं पुष्पफलोपेतः सर्वरत्नसमाहृतः ॥ ४७ ॥
 आहृतः पशुभिः सर्वैर्यामारण्यैश्च सर्वशः ।
 आनुपूर्वात् समासेन कुशद्वीपं निबोधत ॥ ४८ ॥
 अथ तृतीयं वक्ष्यामि कुशद्वीपञ्च कृतस्त्रयः ।
 कुशद्वीपेन क्षीरोदः सर्वतः परिवारितः ॥ ४९ ॥
 शाकद्वीपस्य विस्तारोद्दिगुणेन समन्वितः ।
 तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ॥ ५० ॥
 रत्नाकारस्तथा नद्यक्षेपां नामानि मे शृणु ।
 द्विनामानश्च ते सर्वे शाकद्वीपे यथा तथा ॥ ५१ ॥
 प्रथमः सूर्यसङ्घायः कुमुदो नाम पर्वतः ।
 विद्रुमोश्चय इत्युक्तः स एव च महीधरः ॥ ५२ ॥
 सर्वधातुमयैः शृङ्गैः शिलाजालसमन्वितैः ।
 द्वितीयः पर्वतस्तत्र उन्नतो नाम विश्रुतः ॥ ५३ ॥
 हेमपर्वत इत्युक्तः स एव च महीधरः ।

हरितासमयैः शृङ्गे र्हीपमावृत्य सर्वशः ॥ ५४ ॥
बलाहककृतौयस्तु जात्यञ्जनमयो गिरिः ।
दुर्तिमात्रामतः प्रोक्तः स एव च महीधरः ॥ ५५ ॥
चतुर्थः पर्वतो द्रोणो यत्नोषधो महागिरौ ।
विशखकरणी चैव मृतसञ्जीवनी तथा ॥ ५६ ॥
पुष्यवान्नाम सैवोक्तः पर्वतः सुमहाचितः ।
कङ्कस्तु पञ्चमस्तेषां पर्वतो नाम सारवान् ॥ ५७ ॥
क, श्रेयस इति प्रोक्तः पुनः स पृथिवीधरः ।
दिव्यपुष्पफलोपेतो दिव्यवीरुत्समन्वितः ॥ ५८ ॥
षष्ठस्तु पर्वतस्तत्र महिषो मेघसन्निभः ।
स एव तु चुनः प्रोक्तो हरिरित्यभिभिस्तुतः ॥ ५९ ॥
तस्मिन् सोऽग्निर्निवसति महिषो नाम योऽप्सुजः ।
सप्तमः पर्वतस्तत्र ककुद्धान् स हि भाषते ॥ ६० ॥
मन्दरः सैव विज्ञेयः सर्वधातुमयः शुभः ।
मन्द इत्येष यो धातुरपामर्षे प्रकाशकः ॥ ६१ ॥
अपां विदारणाञ्चैव मन्दरः स निगद्यते ।
तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ॥ ६२ ॥
प्रजापतिमुपादाय प्रजाभ्यो विदधत् स्वयम् ।
तेषामन्तरविष्कम्भो द्विगुणः समुदाहृतः ॥ ६३ ॥
इत्येतं पर्वताः सप्त कुशद्वीपे प्रभाषिताः ।
तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि सप्तैव तु विभागशः ॥ ६४ ॥
कुमुदस्य प्लवः प्लवोऽस्यैव स प्लवः ।
अस्यैव तु विज्ञेयं वष सोहितसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥
वेणुमण्डलकञ्चैव तथैव परिकीर्तितम् ।

बलाहकस्य जीमूतः खैरघाकारमित्यपि ॥ ६६ ॥
 द्रोणस्य हरिकं नाम सवणश्च पुनः स्मृतम् ।
 कङ्कस्यापि ककुत्साम धृतिमच्चैव तत् स्मृतम् ॥ ६७ ॥
 महिषं महिषस्यापि पुनश्चापि प्रभाकरम् ।
 ककुच्चिनस्तु तद्वषं कपिलं नाम विश्रुतम् ॥ ६८ ॥
 एतान्यपि त्रिंशष्टानि सप्त सप्त पृथक् पृथक् ।
 वर्षाणि पर्वताश्चैव नदीस्त्रेषु निबोधत ॥ ६९ ॥
 तत्रापि नद्यः सप्तैव प्रतिवर्षं हि ताः स्मृताः ।
 द्विनामवत्यस्ताः सर्वाः सर्वाः पुण्यजलाः स्मृताः ॥ ७० ॥
 धूतपापा नदी नाम योनिश्चैव पुनः स्मृता ।
 स्त्रीता द्वितीया त्रिंशे या या जैन हि त्रिंशो स्मृता ॥ ७१ ॥
 पवित्रा तृतीया चैव विद्वेष्यापि च या पुनः ।
 चतुर्थी चादिनीत्युक्ता चन्द्रभा इति च स्मृता ॥ ७२ ॥
 विद्युच्च पञ्चमी प्रोक्ता यक्ता चैव विभाव्यते ।
 पुण्ड्रा षष्ठी तु त्रिंशे या पुनश्चैव विभावती ॥ ७३ ॥
 महती सप्तमी प्रोक्ता पुनश्चैव धृतिः स्मृता ।
 अन्यास्ताभ्योऽपि सञ्जाताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७४ ॥
 अभिगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्षति वासवः ।
 इत्येष सन्निवेशोवः कुशद्वीपस्य वर्णितः ॥ ७५ ॥
 याकद्वीपेन विचारः प्रोक्तस्तस्य सनातनः ।
 कुशद्वीपः समुद्रे च घृतमण्डोदकेन च ॥ ७६ ॥
 सर्वतः सुमहान् द्वीपश्चन्द्रवत् परिवेष्टितः ।
 विस्तारान्मण्डलाश्चैव क्षीरोदादृद्दिगुणो मतः ॥ ७७ ॥
 ततः परं प्रवक्ष्यामि क्षीरद्वीपं यथा तथा ।

कुशद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ ७८ ॥
 हृतोदकः समुद्रो वै क्रीञ्चद्वीपेन संवृतः ।
 चक्रनेमिप्रमाणेन हृतो हृत्तेन सर्वशः ॥ ७९ ॥
 तस्मिन् द्वीपे नराः श्रेष्ठा देवनां गिरिरुच्यते ।
 देवनात्परतद्यापि गोविन्दो नाम पर्वतः ॥ ८० ॥
 गोविन्दात् परतद्यापि क्रीञ्चस्तु प्रथमो गिरिः ।
 क्रीञ्चात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥ ८० ॥
 अन्धकारात्परे चापि देवाह्वनाम पर्वतः ।
 देवाह्वतः परेणापि पुण्डरीको महान् गिरिः ॥ ८१ ॥
 एते रत्नमयाः सप्त क्रीञ्चद्वीपस्य पर्वताः ।
 परस्परस्य द्विगुणो विष्कम्भो वर्षपर्वतः ॥ ८२ ॥
 वर्षाणि तस्य वक्ष्यामि नामतस्तु निबोधत ।
 क्रीञ्चस्य कुशलो देवो वामनस्य मनोऽनुगः ॥ ८३ ॥
 मनोऽनुगात्परे चोष्णस्तृतीयोऽपि स उच्यते ।
 उष्णात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥ ८४ ॥
 अन्धकारकदेशात्तु मुनिदेशस्तथापरः ।
 मुनिदेशात् परे चापि प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः ॥ ८५ ॥
 सिद्धचारणसंकीर्णो गौरप्रायः शुचिर्जनः ।
 श्रुतास्तत्रैव नद्यस्तु प्रतिवर्षं कृताः शुभाः ॥ ८६ ॥
 गारी कुमुदती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा ।
 खराती च पुण्डरीका च गङ्गाः सप्तविधाः स्मृताः ॥ ८७ ॥
 तासां सहस्रगङ्गान्या नद्यः पार्श्वसमीपगाः ।
 अभिगच्छन्ति ता नद्यो बहुलाश्च बह्वदकाः ॥ ८८ ॥
 तेषां निसर्गो देशानामानुपूर्वेण सर्वशः ।

न शक्यो विल्लराहत्तुमपि वर्षं शतैरपि ॥ ८९ ॥
 सर्गो यश्च प्रजानान्तु संहारो यश्च तेषु वै ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शास्त्रालस्य निबोधत ॥ ९० ॥
 शास्त्रालो द्विगुणोऽदीपः क्रीडद्दीपस्य विस्तरात् ।
 परिवार्य्य समुद्रन्तु दधिमण्डोदकं स्थितम् ॥ ९१ ॥
 तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः ।
 कुत एव तु दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते ॥ ९२ ॥
 प्रथमः सूर्यसङ्काशः सुमना नाम पर्वतः ।
 पीतस्तु मध्यमश्चासीत्ततः कुम्भमयो गिरिः ॥ ९३ ॥
 नाम्ना सर्वसुखो नाम दिव्योषधिसमन्वितः ।
 तृतीयश्चैव सौवर्णो मृङ्गपत्ननिभो गिरिः ॥ ९४ ॥
 सुमहान् रोहितो नाम दिव्या गिरिवरी हि सः ।
 सुमनाः कुशली देगः सुखोदकः सुखोदयः ॥ ९५ ॥
 रोहितो यस्तृतीयस्तु रोहिणी नाम विश्रुतः ।
 तत्र रत्नान्यनेकानि ध्वयं रक्षति वासवः ॥ ९६ ॥
 प्रजापतिमुपादाय प्रमत्तो विदधत् स्वयम् ।
 न तत्र मेघा वर्षन्ति शीतोष्णञ्च न तद्विधम् ॥ ९७ ॥
 बर्णाश्रमाणां वार्ता वा त्रिषु द्वीपेषु विद्यते ।
 न यद्दीनं च चन्द्रोऽस्ति ईर्ष्यासूया भयं तथा ॥ ९८ ॥
 उद्भिदान्युदकान्यत्र गिरिप्रस्रवणानि च ।
 भोजनं मद्भुसं तत्र तेषां स्वयमुपस्थितम् ॥ ९९ ॥
 अधमोत्तमं न तेष्वस्ति न लोभो न परिग्रहः ।
 आरोग्यबलवन्तश्च एकान्तसुखिनो नराः ॥ १०० ॥
 त्रिंशद्वर्षसहस्राण्य मानसीं सिद्धिमाप्सिताः ।

सुखमायुश्च रूपञ्च धर्मैश्चर्यन्तथैव च ॥ १०१ ॥
 शास्त्रज्ञान्तेषु विज्ञेयं द्वीपेषु त्रिषु सर्वतः ।
 व्याख्ययतः शास्त्रज्ञान्तानां द्वीपानाम्नु विविः एभः ॥ १०२ ॥
 परिमण्डलसु द्वीपस्य चक्रवत् परिवेष्टितः ।
 सुरोदेन समुद्रे च द्विगुणेन समन्वितः ॥ १०३ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । गोमेदकं प्रवक्ष्यामि षष्ठं द्वीपं तपोधनाः ॥

सुरोदकसमुद्रसु गोमेदेन समावृतः ॥ १ ॥
 शास्त्रज्ञस्य तु विज्ञारात् द्विगुणस्य विकरः ।
 तस्मिन् द्वीपे तु विज्ञेयो पर्वतो द्वी समाहितो ॥ २ ॥
 प्रथमः सुमना नाम ज्ञात्यञ्जनमयो गिरिः ।
 द्वितीयः कुमुदो नाम सर्वौघधिसमन्वितः ॥ ३ ॥
 शातकौश्लमयः त्रीमान् विज्ञेयः सुमहाचितः ।
 समुद्रे क्षुरसोदेन वृतो गोमेदकश्च सः ॥ ४ ॥
 षष्ठेन तु समुद्रेण सुरोदाद् द्विगुणेन च ।
 धातकी कुमुदश्चैव हृद्यपुत्री सुविष्मृती ॥ ५ ॥
 सौमनं प्रथमं वर्षं धातकीखण्डमुच्यते ।
 धातस्मिन् षट् तद्वै प्रथमं प्रथमस्य तु ॥ ६ ॥
 गोमेदं यत् षट् वर्षं नाम्ना सर्वसुखम्नु तत् ।
 कुमुदस्य द्वितीयस्य द्वितीयं कुमुदं ततः ॥ ७ ॥
 एतौ द्वी पर्वतो वृत्तौ शेषौ सर्वसमुच्छ्रितौ ।
 पूर्वेषां तस्य द्वीपस्य सुमनाः पर्वतः स्थितः ॥ ८ ॥

प्राक् पश्चिमायतैः पादैरासमुद्रादिति स्थितः ।
 पश्चार्धे कुमुदस्तस्य एवमेव स्थितस्तु वै ॥ ८ ॥
 एतैः पर्वतपादैस्तु सदृशो वै द्विधाकृतः ।
 दक्षिणार्धे तु द्वीपस्य धातकीखण्डमुच्यते ॥ १० ॥
 कुमुदस्तूत्तरे तस्य द्वितीयं वर्षमुत्तमम् ।
 एतौ जनपदौ द्वौ तु गोमेदस्तु विस्तृता ॥ ११ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सप्तमं द्वीपमुत्तमम् ।
 समुद्रे क्षुरसं चैव गोमेदाद्द्विगुणां द्वि सः ॥ १२ ॥
 आहत्य तिष्ठति द्वीपः पुष्करः पुष्करैर्हतः ।
 पुष्करेण हतः त्रीमांश्चित्तसानुर्महागिरिः ॥ १३ ॥
 कूर्टश्चित्रैर्मणिमयैः शिलाजालसमुद्रवैः ।
 द्वीपस्यैव तु पूर्वार्धे चित्रसानुः स्थिता महान् ॥ १४ ॥
 परिमण्डलसहस्राणि विस्तीर्णः पञ्चविंशतिः ।
 ऊर्ध्वं स वै चतुर्विंशत्योजनानां महाबलः ॥ १५ ॥
 द्वीपार्धस्य परिच्छिन्नः पश्चिमे मानसो गिरिः ।
 स्थितो वेलासमीपे तु पूर्णचन्द्र इवादितः ॥ १६ ॥
 योजनानां सहस्राणि सार्धं पञ्चाशदुच्छ्रितः ।
 तस्य पुत्रो महावीतः पश्चिमार्धस्य रक्षिता ॥ १७ ॥
 पूर्वार्धे पर्वतस्यापि द्विधा देशस्तु स स्मृतः ।
 स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः ॥ १८ ॥
 त्रिसारान्मण्डलाञ्चैव गोमेदा द्विगुणेन तु ।
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि तेषु जीवन्ति मानवाः ॥ १९ ॥
 विपर्ययो न तेष्वस्ति एतत् स्वाभाविकं स्मृतम् ।
 आरोग्यं सुखवाहुष्यं मानसीं सिद्धिमास्थिताः ॥ २० ॥

सुखमायुश्च रूपञ्च लिषु द्वीपेषु सर्वयः ।
 अधमोत्तमौ न तेष्वानां तुल्यान्ते वीर्यरूपतः ॥ २१ ॥
 न तत्र बध्यबधकौ नेर्यान्मृया भयं तथा ।
 न लोभो न च दम्भो वा न च द्वेषः परिग्रहः ॥ २२ ॥
 सत्यानृतेन तेष्वानां धर्माधर्मौ तथैव च ।
 वर्णाश्रमाणां वार्ता च पाशुपात्न्यं वणिक् क्षत्रिः ॥ २३ ॥
 त्रयीविद्या दृश्यन्तीतिः यन्मूषा दण्ड एव च ।
 न तत्र वर्षं नद्यो वा शीतोष्णञ्च न विद्यते ॥ २४ ॥
 उद्भिदान्युदकानि स्युर्गिरिप्रस्त्रवणानि च ।
 तुल्योत्तरकरूणान्तु कालललत तु सर्वदा ॥ २५ ॥
 सर्वतः सुखकालोऽसी जराक्ले शविवर्जितः ।
 सर्गस्तु धातकीखण्डे महावीते तथैव च ॥ २६ ॥
 एवं द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः
 द्वीपस्थानन्तरो यस्तु समुद्रस्तत्समस्तु वै ॥ २७ ॥
 एवं द्वीपसमुद्राणां वृद्धिर्ज्ञेया परस्परम्
 अपाञ्चैव समुद्रे कात् समुद्र इति संज्ञितः ॥ २८ ॥
 ऋषद्वसन्त्यो वर्षेषु प्रजा यत्र चतुर्विधाः ।
 ऋषिरित्येव रमणे वर्षन्त्ये तेन तेषु वै ॥ २९ ॥
 उदयतीन्दी पूर्वे तु समुद्रः पूर्यते सदा
 प्रक्षीयमाणे बहुले क्षीयतेऽस्तमिते च वै ॥ ३० ॥
 आपूर्यमाणोऽप्युदधिरात्मनैवापि पूर्यते ।
 ततो वै क्षीयमाणे तु स्वात्मन्येव क्षपां क्षयः ॥ ३१ ॥
 उदयात् पयसां योगात् पुष्पन्त्यापो यथास्वयम् ।
 तथा स तु समुद्रोऽपि वर्द्धने शशिनोदये ॥ ३२ ॥

अम्यूनानतिरिक्तामा वर्द्धन्वापोऽसन्नि च ।
 उद्वेगमये चेन्दोः पचयोः शुक्लकण्ठयोः ॥ २३ ॥
 अथ ह्येषी समुद्रस्य शशिद्विचये तथा ।
 दशोत्तराणि पञ्चाहुरहृत्क्षानां यतानि च ॥ २४ ॥
 अथां द्विः अथोदृष्टः समुद्राणान्तु पर्वसु ।
 हिरापत्वात् अतो द्वीपो दधनाच्चोदधिः अतः ॥ २५ ॥
 अपशीर्षात् गिरयो पर्वतन्धाश्च पर्वताः ।
 शाकद्वीपे तु वैशाकः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ २६ ॥
 कुग्रद्वीपे कुग्रकन्धो मध्ये जनपदस्य तु ।
 क्रौञ्चद्वीपे गिरिः क्रौञ्चकस्य नाम्ना निगद्यते ॥ २७ ॥
 शाकल्यः शाकल्यद्वीपे पूज्यते स महाद्रुमः ।
 गोमेदके तु गोमेदः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ २८ ॥
 न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे पद्मवरो न सः अतः ।
 पूज्यते स महादेवैर्नृणांशो व्यक्तसम्भवः ॥ २९ ॥
 तस्मिन् स वसति ब्रह्मासाध्यैः सार्धं प्रजापतिः ।
 तत्र देवा उपासन्ते त्रयस्त्रिंशत्सहस्रिभिः ॥ ३० ॥
 स तत्र पूज्यते देवोदेवैर्महर्षिसप्तभिः ।
 जम्बूद्वीपाव्यवर्तन्ते रत्नानि विविधानि च ॥ ३१ ॥
 द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां क्रमशस्तु वै ।
 भार्जवात् ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ॥ ३२ ॥
 आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां द्विगुणं द्विगुणं ततः ।
 द्वीपेषु तेषु सर्वेषु यद्योक्तं वर्षकेषु च ॥ ३३ ॥
 गोपायन्ते प्रजाकाम सर्वैः सहजपण्डितैः ।
 भोजनश्चाप्रयत्नेन सदा स्वयमुपस्थितम् ॥ ३४ ॥

षड्रसं तन्महावीर्यं तत्र ते भुञ्जति जनाः ।
 परेण पुष्करस्याथ आहृत्यावस्थितो महान् ॥ ४५ ॥
 स्वादूदकसमुद्रसु स समन्ताद्वेष्टयत् ।
 स्वादूदकस्य परितः शैलसु परिमण्डलः ॥ ४६ ॥
 प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ।
 आलोकस्तत्र चार्वाक् च निरालोकस्ततः परम् ॥ ४७ ॥
 लोकविस्तारमावन्तु पृथिव्यार्धन्तु वाह्यतः ।
 प्रतिच्छन्नं समन्तात्, उदकेनाहतं महत् ॥ ४८ ॥
 भूमेर्दशगुणाद्यापः समन्तात् पालयन्ति गाम् ।
 अद्भ्यो दशगुणद्याग्निः सर्वतो धारयत्यपः ॥ ४९ ॥
 अग्नेर्दशगुणो वायुर्धारयन् ज्योतिरास्थितः ।
 तिर्यक् च मण्डलो वायुर्भूतान्यावेष्ट्य धारयन् ॥ ५० ॥
 दशाधिकं तथाकाशं वायोर्भूतान्यधारयत् ।
 भूतादिधारयन् व्योम तन्नादशगुणसु वै ॥ ५१ ॥
 भूतादितो दशगुणं महद्भूतान्यधारयत् ।
 महत्त्वं ह्यनन्तेन अव्यक्तेन तु धार्यते ॥ ५२ ॥
 आधाराधेयभावेन विकारास्ते विकारिणाम् ॥ ५३ ॥
 पृथ्वाद्यो विकारास्ते परिच्छिन्नाः परस्परम् ।
 परस्पराधिकार्यैव प्रविष्टाश्च परस्परम् ॥ ५४ ॥
 एवं परस्परीत्यन्ना धार्यन्ते च परस्परम् ।
 यन्मात् प्रविष्टास्ते ऽन्योन्यं तस्मात्ते स्थिरतां गताः ।
 आसंस्ते ह्यविशेषाश्च विशेषा अन्यवेशनात् ॥ ५५ ॥
 पृथ्वाद्यसु वायुन्ताः परिच्छिन्नासु तत्र वै ।
 भूतेभ्यः परतस्तेभ्यो ह्यलोकः सर्वतः षटः ॥ ५६ ॥

तथाह्यालोक आकाशे परिच्छिन्नानि सर्वशः ।
 पाने महति पचाणि यथा ह्यन्तगतानि च ॥ ५७ ॥
 भवन्त्यन्योन्यहीनानि परस्परसमाश्रयात् ।
 तथाह्यालोक आकाशे भेदास्वन्तर्गता गताः ॥ ५८ ॥
 कृतान्येतानि तत्त्वानि अन्योन्यस्याधिकानि तु ।
 यावदेतानि तत्त्वानि तावदुत्पत्तिरुच्यते ॥ ५९ ॥
 जन्तूनामिह संस्कारो भूतेश्वन्तर्गतेषु वै ।
 प्रत्याख्यायेह भूतानि कार्यात्पत्तिर्न विद्यते ॥ ६० ॥
 तस्मात्परिमिता भेदाः सृताः कार्यात्मकास्तु वै ।
 ते कारणात्मकाश्चैव स्युर्भेदा महदादयः ॥ ६१ ॥
 इत्थिवं सन्निवेशो यं पृथ्वात्मकान्तस्तु भागयः ।
 समद्वीपसमुद्राणां याथातथ्येन वै मया ॥ ६२ ॥
 विचारान् मण्डलाश्चैव प्रसंख्यानैश्चैव हि ।
 विश्वरूपं प्रधानस्य परिमाणैकदेशिनः ॥ ६३ ॥
 एतावत्सन्निवेशस्तु मया सम्यक् प्रकाशितः ॥ ६४ ॥
 एतावदेव शीतव्यं सन्निवेशस्य पार्थिव ! ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ॥ ६५ ॥

अथ त्रयोविंशत्यधिकगततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ।
 सूर्याचन्द्रमसावेतौ भ्राजन्तौ यावदेव तु ॥ १ ॥
 समद्वीपसमुद्राणां द्वीपानां भाति विस्तरः ।
 विस्तरार्धं पृथिव्यास्तु भवेदन्यत्र बाह्यतः ॥ २ ॥
 पर्याप्तपरिमाणञ्च चन्द्रादित्यौ प्रकाशतः ।

पर्यासपारिमाण्यात्, बुधैस्त्रय्यं द्विवः ऋतम् ॥ २ ॥
 त्रीन् लोकान् प्रतिसामान्यात् सूर्यो यात्यविलम्बतः ।
 अचिरात्, प्रकाशेन श्वनात्, रविः ऋतः ॥ ४ ॥
 भूयो भूयः प्रवक्ष्यामि प्रमाणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 महितत्वान् महच्छब्दो ह्यस्तित्रर्थे निगद्यते ॥
 अस्य भारतवर्षस्य विष्कम्भान्तु, ल्यविकृतम् ।
 मण्डलं भास्करस्याथ योजनैस्तन्निबोधत ॥ ६ ॥
 नवयोजनसाहस्रो विस्तारो मण्डलस्य तु ।
 विस्तारात्त्रिगुणस्यापि परिणाहोऽत्र मण्डले ॥ ७ ॥
 विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव भास्कराद् द्विगुणः शशी ।
 अतः पृथिव्या वक्ष्यामि प्रमाणं योजनैः पुनः ॥ ८ ॥
 समहीपसमुद्राया विस्तारो मण्डलस्य तु ।
 इत्येतदिह संख्यातं पुराणे परिमाणतः ॥ ९ ॥
 तद्वक्ष्यामि प्रसंख्याय साम्प्रतञ्चाभिमानीभिः ।
 अभिमानीनो ह्यतीता ये तुल्यान्ते साम्प्रतैस्त्रिह ॥१०॥
 देवदेवै रतीतास्तु रूपैर्नामभिरेव च ।
 तस्माद्देवै साम्प्रतैर्देवैर्वक्ष्यामि वसुधातलम् ॥ ११ ॥
 दिव्यस्य सन्निवेशोवै साम्प्रतैरेव ऋत्स्रशः ।
 शतार्द्धकोटिविस्तारा पृथिवी ऋत्स्रशः ऋता ॥ १२ ॥
 तस्याथार्द्धप्रमाणञ्च मेरोश्चैवान्तरोत्तरम् ।
 मेरोर्मध्ये प्रतिदिशं कोटिरेका तु सा ऋता ॥१३॥
 तथा शतसहस्राणा मेको ननवतिं पुनः ।
 पञ्चाशच्च सहस्राणि पृथिव्यर्द्धस्य विस्तरः ॥ १४ ॥
 पृथिव्या विस्तरं ऋत्स्रं योजनैस्तन्निबोधत !

तिस्रः कीटस्त्र विलारात् संख्यातास्तु चतुर्दिशम् ॥१५॥

तथा शतसहस्राणा मेकीनाशीति वृक्षते ।

सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्याः स तु विस्तरः ॥ १६ ॥

विलारं विगुणञ्चैव पृथिव्यन्तरमण्डलम् ।

गणितं योजनानान्तु कीटस्त्रे कादश स्रताः ॥१७॥

तथा शतसहस्राणां सप्तत्रिंशाधिकास्तु ताः ।

इत्येतद्वै प्रसंख्यातं पृथिव्यन्तरमण्डलम् ॥ १८ ॥

तारकासन्निवेशस्य दिवि यावत्तु मण्डलम् ।

पर्याप्तसन्निवेशस्य भूमेजावत्तु मण्डलम् ॥ १९ ॥

पर्याप्तपरिमाणञ्च भूमेस्तुल्यं दिवः स्रतम् ।

मेरोः प्राच्यां दिशायान्तु मानसोत्तरमूर्धनि ॥ २० ॥

वस्त्रेकसारामाहेन्द्री पृथ्वा हेमपरिष्कृता ।

दक्षिणेन पुनर्मेरोर्मानसस्य तु पृष्ठतः ॥ २० ॥

वैश्रवतो निवसति यमः संयमने पुरे ।

प्रतीचान्तु पुनर्मेरोर्मानसस्य तु मूर्धनि ॥ २१ ॥

सुषा नाम पुरी रम्या वरुणस्यापि धीमतः ।

दिश्युत्तरायां मेरोस्तु मानसस्यैव मूर्धनि ॥ २२ ॥

तुल्या महेन्द्रपुर्यापि सोमस्यापि विभावरौ ।

मानसोत्तरपृष्ठे तु लोकपालाद्यतुर्दिशम् ॥ २३ ॥

स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च ।

लोकपालोपरिष्ठात्तु सर्वतो दक्षिणायने ॥ २४ ॥

काशागतस्य सूर्यस्य गतिस्तत्र निबोधत ।

दक्षिणापक्रमे सूर्यः त्रिंशेषुरिव सर्पति ॥ २५ ॥

ज्योतिषाञ्चक्रमादाय सततं परिगच्छति ।

मध्यगन्धामरावत्यां यदा भवति भास्कारः ॥ १६ ॥
 वैवस्वते संयमने उच्यन् सूर्यः प्रदृश्यते ।
 सुषायामर्द्धरात्रसु विभावर्यास्तमेति च ॥ १७ ॥
 वैवस्वते संयमने मध्याह्ने तु रविर्यदा ।
 सुषायामथ वारुष्यामुत्तिष्ठन् स तु दृश्यते ॥ १८ ॥
 विभावर्यामर्द्धरात्रं माहेन्द्रग्रामकमेव च ।
 सुषायामथवारुष्यां मध्याह्ने तु रविर्यदा ॥ १९ ॥
 विभावर्यां सोमपुर्यां उत्तिष्ठति विभावसुः ।
 महेन्द्रस्यामरावत्यामुद्दृच्छति दिवाकरः ॥ २० ॥
 अर्द्धरात्रं संयमने वारुष्यामकमेति च ।
 स शीघ्रमेव पर्येति भानुरालातचक्रवत् ॥ २१ ॥
 भ्रमन् वै भ्रममाणानि ऋक्षाणि चरते रविः ।
 एवं चतुर्षु पार्श्वेषु दक्षिणां तेषु सर्पति ॥ २२ ॥
 उदयाक्षमेये वा सावुत्तिष्ठति पुनः पुनः ।
 पूर्वाह्ने चापराह्ने च द्वौ द्वौ दिवालयो तु सः ॥ २३ ॥
 पतत्ये कन्तु मध्याह्ने भाभिरिव च रश्मिभिः ।
 उदितो वर्द्धमानाभिर्मध्याह्ने तपते रविः ॥ २४ ॥
 अतः परं ऋसन्तीभिर्गोभिरस्तं स गच्छति ।
 उदयाक्षमयाभ्यां च सते पूर्वापरे तु वै ॥ २५ ॥
 यादृक् पुरस्तात्तपति यादृक् पृष्ठे तु पार्श्वयोः ।
 यत्नोदयसु दृश्ये त तेषां स उदयः सतः ।
 प्रणायं गच्छते यत्र तेषामस्तः स उच्यते ।
 सर्वेषामुत्तरे मेरुर्लोकालोकस्य दक्षिणे ॥ २७ ॥
 विदूरभावादकस्य भूमेरेषा गतस्य च ।

अयन्ते रश्मयो यस्मात्तेन रात्रौ न दृश्यते ॥ १८ ॥
 जङ्घं शतसहस्राणः स्थितस्तत्र प्रदृश्यते ।
 एवं पुष्करमध्ये तु यदा भवति भास्करः ॥ १९ ॥
 विंशत्यागच्च मेदिन्या मुहूर्त्तेन स गच्छति ।
 योजनानां सहस्रस्य इमां संख्यां निबोधत ॥ ४० ॥
 पूर्णं शतसहस्राणां एकत्रिंशच्च सा स्रुता ।
 पञ्चाशच्च सहस्राणि तथान्यान्यधिकानि च ॥ ४१ ॥
 मौहूर्त्तिकी गतिर्ह्येषा सूर्यस्य तु विधीयते ।
 एतेन क्रमयोगेन यदा काष्ठान्तु दक्षिणाम् ॥ ४२ ॥
 परिगच्छति सूर्योऽसौ मासं काष्ठामुदक्दिनात् ।
 मध्येन पुष्करस्याद्य भ्रमते दक्षिणायने ॥ ४३ ॥
 मानसोत्तरमेरीक्षु अन्तरं त्रिगुणं स्रुतम् ।
 सर्वतो दक्षिणायान्तु काष्ठायां तन्निबोधत ॥ ४४ ॥
 भवकोटयः प्रसंख्याता योजनैः परिमण्डलम् ।
 तथा शतसहस्राणि चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ ४५ ॥
 अहोरात्रात् पतङ्गस्य गतिरेषा विधीयते ।
 दक्षिणादिङ् निहतोऽसौ विषुवस्यो यदा रविः ॥ ४६ ॥
 घौरोदस्र समुद्रस्योत्तरतोऽपि दिशं चरन् ।
 मण्डलं विषुवञ्चापि योजनैस्तन्निबोधत ॥ ४७ ॥
 तिस्रः कोटयस्तु सम्पूर्णा त्रिषुवस्यापि मण्डलम् ।
 तथा शतसहस्राणि विंशत्येकाधिकानि तु ॥ ४८ ॥
 आवृषे चोत्तरां काष्ठां चित्रभानुर्यदा भवेत् ।
 गोमेदस्य परदोषे उत्तराच्च दिशं चरन् ॥ ४९ ॥
 उत्तरायाः प्रमाणान्तु काष्ठाया मण्डलस्य तु ।

दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि विन्याद्यथाक्रमम् ॥ ५० ॥
 स्थानं जरदुगवं मध्ये तथैरावतमुत्तरम् ।
 वैश्वानरं दक्षिणती निर्दिष्ट मिह तत्त्वतः ॥ ५१ ॥
 नागवीथ्युत्तरा वीथी ह्यजवीथिस्तु दक्षिणा ।
 उभे आषाढमूलन्तु अजवीथ्यादयस्त्रयः ॥ ५२ ॥
 अभिजित् पूर्वतः स्वातिन्नागवीथ्युत्तरास्त्रयः ।
 अश्विनी कृत्तिका याम्यानागवीथ्यस्त्रयः स्मृताः ॥ ५३ ॥
 रोहिण्यार्द्रा मृगशिरा नामवीथिरिति स्मृता ।
 पुष्याश्लेषा पुनर्वसुर्वीथी चैरावती स्मृता ॥ ५४ ॥
 तिस्रस्तु वीथयो ह्येता उत्तरामार्ग उच्यते ।
 पूर्वं उत्तरफल्गुन्वी मघा चैवार्षभी भवेत् ॥ ५५ ॥
 पूर्वोत्तरप्रोष्ठपदौ गोवीथी रेवती स्मृता ।
 श्रवणञ्च धनिष्ठा च वारुणञ्च जरदुगवम् ॥ ५६ ॥
 एतास्तु वीथयस्त्रिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यते ।
 हस्त चित्रा तथा स्वाती ह्यजवीथिरिति स्मृता ॥ ५७ ॥
 जेष्ठा विशाखा मैत्रश्च मृगवीथी तथोच्यते ।
 मूलं पूर्वोत्तराषाढे वीथी वैश्वानरी भवेत् ॥ ५८ ॥
 स्मृतास्तिस्रस्तु वीथ्यास्तु मार्गं वै दक्षिणे पुनः ।
 काष्ठयोरन्तरञ्चैत इत्यते योजनैः पुनः ॥ ५९ ॥
 एतच्छतसहस्राणामेकत्रिंशत्तु वै स्मृतम् ।
 शतानि त्रीणि चान्यानि त्रयस्त्रिंशत्तथैव च ॥ ६० ॥
 काष्ठयोरन्तरं ह्येतद्योजनानां प्रकीर्तितम् ।
 काष्ठयोर्लैखयोश्चैव अयने दक्षिणोत्तरे ॥ ६१ ॥
 ते वक्ष्यामि प्रसंख्याय योजनैस्तु निबोधत ।

एकैकमन्तरं तद्व्युत्क्रान्तान्येतानि सप्तभिः ६२ ॥
 सहस्रेणातिरिक्त्वा च ततोऽन्या पञ्चविंशतिः ।
 लेखयोः काष्ठयोश्चैव बाह्याभ्यन्तरयोश्चरन् ॥ ६३ ॥
 अभ्यन्तरं स पर्येति मण्डलान्युत्तरायणे ।
 बाह्यतो दक्षिणेनैव सततं सूर्यमण्डलम् ॥ ६४ ॥
 चरन्नासा वृहीत्याञ्च ह्यशीत्या मण्डलान् शतम् ।
 अभ्यन्तरं स पर्येति क्रमते मण्डलानि तु ॥ ६५ ॥
 प्रमाणं मण्डलस्यापि योजनानास्त्रिबोधत ।
 योजनानां सहस्राणि दश चाष्टौ तथा ऋतम् ॥ ६६ ॥
 अधिकान्यष्टपञ्चाशद्योजनानि तु वै पुनः ।
 विष्कम्भो मण्डलस्यैव तिर्यक् स तु विधीयते ॥ ६७ ॥
 ग्रहस्तु चरते नाभेः सूर्यो वै मण्डलं क्रमात् ।
 कुलालचक्रपर्यन्तो यथा चन्द्रो रविस्तथा ॥ ६८ ॥
 दक्षिणे चक्रवत् सूर्ये कथा शीघ्रं निवर्त्तते ।
 तस्मात् प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ॥ ६९ ॥
 सूर्यो द्वादशभिः शीघ्रं गृह्णते दक्षिणायने ।
 त्रयोदशार्धं ऋक्षाणां मध्ये चरति मण्डलम् ॥ ७० ॥
 गृह्णते स्तानि ऋक्षाणि नक्षत्रमष्टादशैश्चरन् ।
 कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति ॥ ७१ ॥
 उदग्यानि तथा सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः ।
 तस्माद्दीर्घे च कालेन भूमिं सोऽन्यां प्रसर्पति ॥ ७२ ॥
 सूर्योऽष्टादशभिरङ्गो गृह्णते उदगायने ॥ ७३ ॥
 त्रयोदशानां मध्ये तु ऋक्षाणां चरते रविः ।
 गृह्णते स्तानि ऋक्षाणि रात्रौ द्वादशभिश्चरन् ॥ ७४ ॥

ततो मन्दतरं ताभ्यां चक्रन्तु भ्रमते पुनः ।
 मृत्पिण्ड इव मध्यस्थो भ्रमतेऽसौ ध्रुव इवा ॥ ७४ ॥
 मुहूर्तेस्त्रिंशता तावदहोरात्रं ध्रुवो भ्रमन् ।
 उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमते मण्डलानि तु ॥ ७५ ॥
 उत्तरक्रमेणैकं सा दिवा मन्दगतिः स्रता ।
 तस्यैव तु पुनर्नक्तं शीघ्रा सूर्यसप्त वै गतिः ॥ ७६ ॥
 दक्षिणप्रक्रमे वापि दिवा शीघ्रं विधीयते ।
 गतिः सूर्यसप्त वै नक्तं मन्दा चापि विधीयते ॥ ७७ ॥
 एवं गतिविशेषेण विभजन् रात्रप्रदानि तु ।
 अजवीथ्यां दक्षिणायां लोकालोकसप्त चोत्तरम् ॥ ७८ ॥
 लोकसन्तानतीञ्चैष वैश्वानरपथादहहिः ।
 व्युष्टिर्यावत् प्रभा सौरी पुष्करात् संप्रवर्तते ॥ ७९ ॥
 पार्श्वेभ्यो बाह्यतस्तावन्नोकालोकश्च पर्वतः ।
 योजनानां सहस्राणि दशोर्द्धं चोच्छ्रितो गिरिः ॥ ८० ॥
 प्रकाशया प्रकाशश्च पर्वतः परिमण्डलः ।
 नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च ग्रहास्तरागर्णैः सह ॥ ८१ ॥
 अभ्यन्तरे प्रकाशन्ते लोकालोकसप्त वै गिरेः ।
 एतावानेव लोकसु निरालोकस्ततः परम् ॥ ८२ ॥
 लोक आलोकने धातुर्निरालोकस्त्वलोकाता ।
 लांकालोकी तु सन्धत्ते तस्मात् सूर्यः परिभ्रमन् ॥ ८३ ॥
 तस्मात् सन्धत्ते तामाहुर्षाव्युष्टियथान्तरम् ।
 उषारात्रिः स्रता विप्रैर्व्युष्टियापि अहः स्रतम् ॥ ८४ ॥
 त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्य अहस्ते दशपञ्च च ।

क्रासी वृद्धिरहर्भागदिवसानां यथा तु वै ॥ ८५ ॥

सन्ध्या मुहूर्तमात्रायां क्रासवृद्धी तु ते स्मृते ।

लेखाप्रभृत्यथादित्ये तिसुहूर्तागते तु वै ॥ ८६ ॥

प्रातः स्मृतस्ततः कालो भागांश्चाहुश्च पञ्च च ।

तस्मात् प्रातर्गतात् कालात् मुहूर्ताः सङ्गवक्ष्यः ॥ ८७ ॥

सन्ध्याङ्गं तिसुहूर्तं तु तस्मात्कालादनन्तरम् ।

तस्मान्मध्यन्दिनात्कालात् अपराह्ण इति स्मृतः ॥ ८८ ॥

त्रय एव मुहूर्तास्तु काल एव स्मृतो बुधैः ।

अपराह्णव्यतीताश्च कालः सायं स उच्यते ॥ ८९ ॥

दशपञ्च मुहूर्ताङ्को मुहूर्तास्तय एव च ।

दशपञ्च मुहूर्तं वै अहम्बु विषुवे स्मृतम् ॥ ९० ॥

वधत्यता ऋसत्यं व अयने दक्षिणोत्तरे ।

अहम्बु यस्मिन् राविं राविस्तु यस्मिन् अहः ॥ ९१ ॥

शरदसन्तयोर्मध्यं विषुवन्तु विधीयते ।

आलोकान्तः स्मृतो लोको लोकाच्चालोक उच्यते ॥ ९२ ॥

लोकपालाः स्थितास्तत्र लोकालोकस्य मध्यतः ।

चत्वारस्ते महात्मानस्तिष्ठन्त्याभूतसंप्लवम् ॥ ९३ ॥

बुधामा चैव वैराजः कर्दमश्च प्रजापतिः ।

हिरण्यरोमा पर्जन्यः केतुमान् राजस्य सः ॥ ९४ ॥

निर्हन्दा निरभीमाना निस्तन्द्रा निष्परिपहाः ।

लोकपालाः स्थितास्त्वेते लोकालोके चतुर्दिगम् ॥ ९५ ॥

उत्तरं यदगस्त्यस्य शृङ्गं देवर्षिं शेषितम् ।

प्रिद्ययानः स्मृतः पत्न्या वैष्णानरपथाद्दहिः ॥ ९६ ॥

तत्रासते प्रजाकामाः ऋषयो येष्विन्द्रोत्तिष्ठः ।

लोकस्य सन्तानकराः पितृयानि पथि स्थिताः ॥ ९० ॥
 भूतारम्भकृतं कर्म आशिषश्च विशाम्यते ! ।
 प्रारभन्ते लोककामास्तेषां पत्न्याः स दक्षिणः ॥ ९१ ॥
 चलितन्ते पुनर्धर्मं स्थापयन्ति युगेयुगे ।
 अन्ततपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च ॥ ९२ ॥
 जायमानास्तु पूर्वं वै पश्चिमानां गृहेषु ते ।
 पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायन्ते निधनेष्विह ॥ १०० ॥
 एवमावर्तमानास्ते वर्तन्त्याभूतसंप्लवम् ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां गृहमेधिनाम् ॥ १०१ ॥
 सवितुर्दक्षिणं मार्गं माश्रित्याभूतसंप्लवम् ।
 क्रियावतां प्रसंख्येयषा ये श्मशानानि भेजिरे ॥ १०२ ॥
 लोकसंव्यवहारार्थं भूतारम्भकृतेन च ।
 इच्छाद्द्वेषरताश्चैव मिथुनोपगमाच्च वै ॥ १०३ ॥
 तथा कामकृतेनेह सेवनाद्विषयस्य च ।
 इत्येतैः कारणैः सिद्धाः श्मशानानीह भेजिरे ॥ १०४ ॥
 प्रजैषिणः सप्त ऋषयो द्वापरेष्विह जज्ञिरे ।
 सन्तानान्ते जुगुप्सन्ते तस्मान्मृत्युर्जितस्तु तैः ॥ १०५ ॥
 अष्टाशीतिसहस्राणि तेषां मप्यूर्ध्वरेतसाम् ।
 उदक् पत्न्या न पर्यन्त माश्रित्याभूतसंप्लवम् ॥ १०६ ॥
 ते सश्रयोगाल्लोकस्य मिथुनस्य च वर्जनात् ।
 ईर्ष्याद्वेषनिवृत्त्या च भूतारम्भविवर्जनात् ॥ १०७ ॥
 इत्येतैः कारणैः यद्वैस्तेऽमृतत्वं हि भेजिरे ।
 आभूतसंप्लवस्थानाममृतत्वं विभाष्यते ॥ १०८ ॥
 त्रैलोक्यस्थितिकालो हि न पुनर्मारगामिनाम् ।

भ्रूणहत्याशमेधादिषापपुण्यनिभेः परम् ॥ १०८ ॥
 आभूतसंपुवान्ते तु चीयन्ते चीर्ध्वरेतसः ।
 ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवोयतानुसंस्थितः ॥ ११० ॥
 एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् ।
 यत्र गत्वा नशोचन्ति तद्विष्णोः परमम्यदम् ।
 धर्मे ध्रुवस्य तिष्ठन्ति ये तु लोकस्य काङ्क्षिणः ॥ १११ ॥

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

एवं श्रुत्वा कथां दिव्या मन्नुवन् लौमहर्षिणिम् ।
 सूर्यासद्रमसोश्चारं ग्रहाणाञ्चैव सर्वशः ॥ १ ॥
 ऋषय ऊचुः । भ्रमन्ति कथमेतानि ज्योतींषि रविमण्डले ।
 अव्यूहेनैव सर्वाणि तथा चासङ्करेण वा ॥ २ ॥
 कश्च भ्रामयते तानि भ्रमन्ति यदिवा स्वयम् ।
 एतद्वेदितुमिच्छामस्ततो निगद सत्तम ! ॥ ३ ॥
 सूत उवाच । भूतसंमोहनं ह्येतदद्भुवतो मे निबोधत ।
 प्रत्यक्षमपि दृश्यं तत् संमोहयति वै प्रजाः ॥ ४ ॥
 योऽसौ चतुर्दशर्षेषु शिशुमारो व्यवस्थितः ।
 उत्तानपादपुत्रोऽसौ मेघीभूतो ध्रुवोदिवि ॥ ५ ॥
 सैष भ्रमन् भ्रामयते चन्द्रादित्यौ ग्रहेः सह ।
 भ्रमन्त अनुसर्पन्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् ॥ ६ ॥
 ध्रुवस्य मनसा यो वै भ्रमते ज्योतिषाङ्गणः ।
 वातानीकमयेर्बन्धुं ध्रुवेबद्धः प्रसर्पति ॥ ७ ॥
 तेषां भेदश्च योगश्च तथा कालस्य निश्चयः ।
 अज्ञोदयास्तद्योत्पाता अयने दक्षिणोत्तरे ॥ ८ ॥

विपुवद्ग्रहवणश्च सर्वमेतत् ध्रुवेरितम् ।

जीमृता नाम ते मेघा यदेभ्यो जीवसम्भवः ॥ ८ ॥

द्वितीय आवहन् वायुर्मेघाक्ते त्वभिसंश्रिताः ।

इतो योजनमालाञ्च अध्वर्द्धविक्रता अपि ॥ ९ ॥

दृष्टिसर्गलया तेषां धाराधारः प्रकीर्तिताः ।

पुष्करावर्तका नाम ये मेघाः पन्नसम्भवाः ॥ ११ ॥

शक्रेण पक्षाच्छिन्ना वै पर्वतानां महौजसा ।

कामगानां समृद्धानां भूतानां नागमिच्छताम् ॥ १२ ॥

पुष्करा नाम ते पक्षा हृदन्तलीयधारिणः ।

पुष्करावर्तका नाम कारणेनेह शब्दिताः ॥ १३ ॥

नानारूपधराश्चैव महाघोरस्वराश्च ते ।

कल्पान्तदृष्टिकर्तारः कल्पान्तान्निर्नियामकाः ॥ १४ ॥

वाय्वाधारा वहन्ते वै सामृताः कल्पसाधकाः ।

यान्यस्याण्डस्य भिन्नस्य प्राकृतान्यभवंजदा ॥ १५ ॥

यस्मिन् ब्रह्मा समुपन्नश्चतुर्वक्त्रः स्वयं प्रभुः ।

तान्येवाण्डकपालानि सर्वे मेघाः प्रकीर्तिताः ॥ १६ ॥

तेषामप्यायनं धूमः सर्वेषामविशेषतः ।

तेषां श्रेष्ठश्च पर्जन्यश्त्वारश्चैव दिग्गजाः ॥ १७ ॥

गजानां पर्वतानाञ्च मेघानां भोगिभिः सह ।

कुलमेकं द्विधाभूतं योनिरेका जलं क्षृतम् ॥ १८ ॥

पर्जन्यो दिग्गजाश्चैव हेमन्ते शीतसम्भवम् ।

तुषारवर्षं वर्षन्ति हृदा हरस्रविहङ्गये ॥ १९ ॥

षष्ठः परितहो नाम वायुक्तेषां परायणः ।

बोऽसौ विभर्ति भगवन् । गङ्गा माकाशगोचराम् ॥ २० ॥

दिव्यामृतजलां पुष्पां निपन्नामिति विन्मुताम् ।
 तस्यै विष्वन्वितन्तोषं दिग्गजाः पृथुभिः करैः ॥ २१ ॥
 ग्रीकरान् सन्धसुषानि गीहार इति स स्मृतः ।
 दक्षिणेन गिरियोऽसौ हेमकूट इति स्मृतः ॥ २२ ॥
 उदग्धिमवतः शंसस्योत्तरे चैव दक्षिणे ।
 पुण्ड्रं नाम समाख्यातं सम्यक् हृष्टिविहृदये ॥ २३ ॥
 तस्मिन् प्रवर्तते वर्षं तत्तुषारसमुद्भवम् ।
 ततो हिमवतो वारुहिमं तत्र समुद्भवम् ॥ २४ ॥
 आनयत्यात्मवेगेन सिञ्चयानो महागिरिम् ।
 हिमवन्तमतिक्रम्य हृष्टिशेषं ततः परम् ॥ २५ ॥
 इभास्ये च ततः पथादिदम्भूतविहृदये ।
 वर्षद्वयं समाख्यातं सम्यग् हृष्टिविहृदये ॥ २६ ॥
 मेघाद्याप्यायनं चैव सर्वमेतत् प्रकीर्तितम् ।
 सूर्य एव तु हृष्टीनां स्रष्टा समुपदिश्यते ॥ २७ ॥
 वर्षं धर्मं हिमं रात्रिं सन्ध्यै चैव दिनं तथा ।
 शुभाशुभफलानीह ध्रुवात् सर्वं प्रवर्तते ॥ २८ ॥
 ध्रुवेणाधिष्ठिताद्यापः सूर्यो वै गृह्यतिष्ठति ।
 सर्वभूतशरीरेषु त्वापो ह्यानुष्ठिताश्चयाः ॥ २९ ॥
 दह्यमानेषु तेष्वेह जलमस्यावरेषु च ।
 धूमभृतास्तु ता ह्यप्यो निष्कामन्तीह सर्वशः ॥ ३० ॥
 तेन चाग्नाणि जायन्ते स्थानमभ्रमयं स्मृतम् ।
 तजोभिः सर्वलोकेभ्य आदत्ते रश्मिभिर्जलम् ॥ ३१ ॥
 समुद्राद्वायुसंयोगात् बहन्त्यापो गभस्तयः ।
 ततस्त्वृत्तुवशात्काले परिवर्तन् दिवाकरः ॥ ३२ ॥

नियच्छत्यापो मेघेभ्यः शुक्लाः शुक्लैस्तु रश्मिभिः ।
 अश्रुस्थाः प्रपतन्त्यापो वायुना समुदीरिताः ॥ १२ ॥
 ततो वर्षति घण्टासान् सर्वभूतविबुधये ।
 वायुभिस्तनितं चैव विद्युत्स्वग्निजाः कृताः ॥ १३ ॥
 मेघनाच्च मिहेर्धातोर्मेघत्वं व्यञ्जयन्ति च ।
 न अश्रयन्ते ततोऽप्यप कस्मादश्रयस्य वै स्थितिः ।
 स्रष्टाऽसौ दृष्टिसर्गस्य ध्रुवेणाधिष्ठितो रविः ॥ १५ ॥
 ध्रुवेणाधिष्ठितो वायुर्दृष्टिं संहरति पुनः ।
 अहान्निवृत्त्या सूर्यात्तु चरते ऋक्षमण्डलम् ॥ १६ ॥
 चारस्यान्ते विग्रत्यर्कं ध्रुवेण समधिष्ठितम् ।
 अतः सूर्यरथस्यापि सन्निवेशं प्रचक्षते ॥ १७ ॥
 स्थितेन त्वेकचक्रेषु पञ्चारेण त्रिणाभिना ।
 हिरण्मयेनाणुना वै अष्टचक्रीकनेमिना ।
 चक्रेण भास्वता सूर्यः स्यन्दनेन प्रसर्पिणा ॥ १८ ॥
 शतयोजनसाहस्री विस्तारायाम उच्यते ।
 द्विगुणा च रथोपस्थादीषा दण्डः प्रमाणतः ॥ १९ ॥
 स तस्य ब्रह्मणा सृष्टो रथोऽहं रथवशेन तु ।
 असङ्गः काञ्चनो दिव्यो युक्तः पर्वतगैर्हयैः ॥ २० ॥
 अन्दीभिर्वाजिरूपैर्नैर्यथाचक्रं समास्थितैः ।
 वारुणस्य रथस्यैह लक्षणैः सदृशश्च सः ॥ २१ ॥
 तेनाऽसौ चरति व्योम्नि भास्वाननुदिनन्दिवि ।
 अथाङ्गानि तु सूर्यस्य प्रत्यङ्गानि रथस्य च ।
 सम्बत्सरस्यावयवैः कल्पितानि यथाक्रमम् ॥ २२ ॥
 अहर्नाभिस्तु सूर्यस्य एकचक्रस्य वै स्रुतः ।

धरात्सम्बत्सराजस्य नेम्यः षडङ्गतवः स्मृताः ॥४३॥

रात्रिर्वरुघो धर्मस्य ध्वज ऊर्ध्वं व्यवस्थितः ।

अथकोट्योर्गुंगान्यस्य अर्तवाह्वाः कलाः स्मृताः ॥४४॥

तस्य काण स्मृता घोषा दन्तपङ्क्तिः क्षणास्तु वै ।

निमेषस्थानकर्षोऽस्य ईशा चास्य कला स्मृता ॥ ४५ ॥

युगाक्षकोटी ते तस्य अर्थकामा बुभौ स्मृती ।

समास्य रूपाश्चन्द्रांसि वहन्ते वायुरंहसा ॥ ४६ ॥

गायत्री चैव त्रिष्टुप् च जगत्यनुष्टुप् तथैव च ।

पङ्क्तिय षडहती चैव उष्णिगेव तु सममः ॥ ४७ ॥

चक्रमक्षे निबहन्तु ध्रुवे चाक्षः समर्पितः ।

सहस्रक्रो भ्रमत्यक्षः सहाक्षोऽभ्रमति ध्रुवम् ॥ ४८ ॥

अक्षः सहैव चक्रेण भ्रमतेऽसौ ध्रुवेरितः ।

एवमर्थवशात्तस्य सन्निवेशो रथस्य तु ॥ ४९ ॥

तथा संयोगभागेन सिद्धो वै भास्करो रथः ।

तेनाऽसौतरुणिर्देवी नभसः सर्पते दिवम् ॥ ५० ॥

युगाक्षकोटी ते तस्य दक्षिणे स्यन्दनस्य तु ।

भ्रमती भ्रमती रश्मी तौ चक्रयुगयोश्च वै ॥ ५१ ॥

मण्डलानि भ्रमे तेऽस्य खेचरस्य रथस्य तु ।

कुलान्चक्रभ्रमवन्मण्डलं सर्वतीदिशम् ॥ ५२ ॥

युगाक्षकोटि ते तस्य वातोर्मीस्यन्दनस्य तु ।

संक्रमे ते ध्रुवमहोमण्डले सर्वतीदिशम् ॥ ५३ ॥

भ्रमत क्षस्य रश्मी ते मण्डले तूत्तरायणे ।

वर्धते दक्षिणेष्वस्य भ्रमती मण्डलानि तु ॥ ५४ ॥

युगाक्षकोटी सम्बद्धौ द्वे रश्मीस्यन्दनस्य ते ।

ध्रुवेण प्रगृह्णीती ती रश्मी धारयता रविम् ॥ ५५ ॥
 आकथ्यते यदा ते तु ध्रुवेण समधिष्ठिते ।
 तदा सोऽभ्यन्तरे सूर्यो भ्रमते मण्डलानि तु ॥ ५६ ॥
 अशीतिमण्डलशतं काण्योरुभयोश्चरन् ।
 ध्रुवेण मुच्यमानेन पुनारशियुगेन च ॥ ५७ ॥
 तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मण्डलानि तु ।
 षडेष्टयन्वै वेगेन मण्डलानि तु गच्छति ॥ ५८ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । स रथोऽधिष्ठितो द्वैर्मासि मासि यथाक्रमम् ।
 ततो वहत्यथादित्यं बहुभिर्ऋषिभिः सह ॥ १ ॥
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च सर्पयामणि राक्षसैः ।
 एते वसन्ति वै सूर्ये मासौ द्वौ द्वौ क्रमेण च ॥ २ ॥
 धातार्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापती ।
 उरगौ वासुकिश्चैव सङ्कीर्णश्चैव तावुभौ ॥ ३ ॥
 तुम्बरुर्नारदश्चैव गन्धर्वौ गायताम्बरी ।
 कृतस्यलाप्सराश्चैव याच सा पुञ्जिकस्यली ॥ ४ ॥
 यामण्यौ रथक्त्तस्य रथोजाश्चैव तावुभौ ।
 रक्षाहेतिः प्रहेतिश्च यातु धानादुभौ स्मृती ॥ ५ ॥
 मधुमाधवयो ऋषे गण्यो वसति भास्करे ।
 वसन् घोषे तु द्वौ मासौ मित्रश्च वरुणश्च वै ॥ ६ ॥
 ऋषी अत्रिर्वसिष्ठश्च नागी तक्षकरश्चकौ ।
 मेनका सहधन्या च हाहा हृहृश्च गायकौ ॥ ७ ॥
 रथन्तरश्च यामण्यौ रथक्त्तश्चैव ता वुभौ ।

पौरुषेयो बधश्चैव यातुधानी तु तौ ऋतौ ॥ ८ ॥
 एते वसन्ति वै सूर्ये मासयोः सचिष्मक्रयोः ।
 ततः सूर्ये पुनश्चाग्न्या निवसन्तिस्म देवताः ॥ ९ ॥
 इन्द्रश्चैव विवस्त्राश्च अङ्गिरा भृगुरेव च ।
 एसापत्वस्तथा सर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः ॥ १० ॥
 विश्वावसुसुसेनी च प्रातश्चैव रथस्य हि ।
 प्रज्जीचेत्यप्सरार्थैव निम्नीचन्ती च ते उभे ॥ ११ ॥
 यातुधानस्तथा हेतिर्व्याघ्रश्चैव तु तावुभौ ।
 नभस्य नभसीरे तैर्द्विसन्तश्च दिवाकरे ॥ १२ ॥
 मार्सी द्वौ देवताः सूर्ये वसन्ति च शरदृतौ ।
 पर्यन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजः सगौतमः ॥ १३ ॥
 चित्रसेनश्च गन्धर्वस्तथा वा सुरचिश्च यः ।
 विश्वाची च घृताची च उभे ते पुण्यलक्षणे ॥ १४ ॥
 नागश्चैवावतश्चैव विश्रुतश्च धनञ्जयः ।
 सेनञ्जिश्च सुषेणश्च सेनानी पामणीस्तथा ॥ १५ ॥
 चारोवातश्च द्वावेतौ यातुधाना वुभौ ऋतौ ।
 वसन्त्येते च वै सूर्ये मासयोश्च त्विषार्जयोः ॥ १६ ॥
 हेमन्तिकौ च द्वौ मासौ निवसन्ति दिवाकरे ।
 अंगीभगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुश्च तौ ॥ १७ ॥
 भुजङ्गश्च महापत्यसर्पः कर्काटकस्तथा ।
 चित्रसेनश्च गन्धर्वः पूर्णायुश्चैव गायत्री ॥ १८ ॥
 अप्सराः पूर्वचित्रिश्च गन्धर्वाश्च शुर्वशीच या ।
 तत्रा वारिष्ठनेमिश्च सेनानीग्रामणोश्च तौ ॥ १९ ॥
 विद्युत् सूर्यश्च तावुभौ यातुधानी तु तौ ऋतौ ।

सहै चैव सहस्यै च वसन्त्येते दिवाकरे ॥ २० ॥
 ततस्तु शिशिरे चापि मासयोर्निवसन्ति ते ।
 त्वष्टा विष्णुर्जम्दग्निर्विश्वामित्रस्तथैव च ॥ २१ ॥
 काद्रवेयौ तथा नागौ कम्बलाश्वतरा बुभौ ।
 गन्धर्वौ धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च ता बुभौ ॥ २२ ॥
 तिलोत्तमाप्सराश्चैक देवी रम्भा मनोरमा ।
 ग्रामणीर्ऋतजिच्चैव सत्यजिच्च महाबलः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मोपेतश्च वै रक्षो यज्ञोपेतस्तथैव च ।
 इत्येते निवसन्तिस्म द्वौ द्वौ मासी दिवाकरे ॥ २४ ॥
 स्थानाभिमानिनो ह्येते गणा द्वादशसप्तकाः ।
 सूर्यमापादयत्येते तेजसा तेज उत्तमम् ॥ २५ ॥
 ग्रथितस्तु वचीभिश्च सुवन्ति ऋषयो रविम् ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यै रूपासते ॥ २६ ॥
 विद्यायामग्निनो यक्षाः क्लृप्त्याभीषु संग्रहम् ।
 सर्पाः सर्पन्ति वै सूर्ये यातुधानानुयानि च ॥ २७ ॥
 बालस्त्रित्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद्रविम् ।
 एतेषामिव देवानां यथावीर्यं यथा तपः ॥ २८ ॥
 यथायोगं यथाधर्मं यथातत्त्वं यथाबलम् ।
 तथा तपत्यसौ सूर्यस्तेषाभिहस्तु तेजसा ॥ २९ ॥
 भूतानामशुभं सर्वं व्यपोहति स्वतेजसा ।
 मानवानां यमै हर्षते क्रियते दुरितन्तु वै ॥ ३० ॥
 दुरितं शुभचाराणां व्यपोहन्ति क्वचित् क्वचित् ।
 एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति सानुगादिवि ॥ ३१ ॥
 तपन्त्य जपन्त्य ह्लादयन्त्य वै प्रजाः ।

गोपायनिकञ्च भूतानि ईहन्ते ह्यनुकम्पया ॥ ३२ ॥

स्थानाभिमानिनां हेततत् स्थानं मन्वन्तरेषु वै ।

अतीतानागतानाञ्च वर्तन्ते साम्प्रतञ्च ये ॥ ३३ ॥

एवं वसन्ति वै सूर्येण सप्तकास्ते चतुर्दश ।

चतुर्दशेषु वर्तन्ते गणा मन्वन्तरेषु वै ॥ ३४ ॥

पीषो हिमे च वर्षासु च मुञ्चमानो

घमं हिमञ्च वर्षञ्च निशां दिनञ्च ।

गच्छत्यसावनुदिनं परिवृत्य रश्मीन्

देवान् पितॄंश्च मनुजांश्च सुतर्पयन्व ॥ ३५ ॥

शुक्ले च कृष्णे तदहः क्रमेण कालक्षये वैव सुराः पिवन्ति ।

मासेन तच्चासृत्तमस्य सृष्टं सुवृष्टये रश्मिषु रक्षितं तु ॥३६ ॥

सर्वेऽसृत्तं तत् पितरः पिवन्ति देवाश्च सौम्याश्च तदैव काश्याः ।

सूर्येण गोभिर्हविर्वर्द्धिताभिरग्निः पुनश्चैव समुच्छ्रिताभिः ॥३७ ॥

वृष्ट्याभिवृष्टाभि रथीषधीभिर्मत्या अथान्नेन क्षुधं जयन्ति ।

दृप्तियाप्यमृतेनार्द्धमासं सुराणां मासे स्वाहाभिः स्रधया पितृणाम्

अनेन जीवन्त्यनिगं मनुष्याः सूर्यः श्रितलङ्घि विभर्ति गांभिः ॥३८ ॥

इत्येष एकचक्रेण सूर्य्यसूर्णं प्रसर्पति ।

तत्र ते रक्रमेरश्वैः सर्पतेऽसौ दिनक्षये ॥ ३९ ॥

हरिर्हरिर्द्विङ्घ्रियते तुरङ्गमैः पिवत्यथापीहरिभिः सहस्रधा ।

पुनः प्रमुञ्चत्यथ ताश्च यो हरिः समुह्यमानो हरिभिस्तुरङ्गमैः ॥४० ॥

अहोरात्रं रथेनासावेकचक्रेण वै भ्रमन् ।

सप्तद्वीपसमुद्रांस्तु सप्तभिः सप्तभिर्दुर्तम् ॥ ४१ ॥

अन्दोरूपैश्च ते रथैर्धैतश्चक्रं ततः स्थितिः ।

कामरूपैः सङ्गद्युक्तेः कामगैस्तीर्मनोजवैः ॥ ४२ ॥

हरितं रव्यथैः पिङ्गं रीश्वरैर्ब्रह्मवादिभिः ।
वासुतोऽनन्तरश्चैव मण्डलं दिवसः क्रमात् ॥ ४२ ॥
कन्यादौ सम्प्रयुक्ताश्च वहन्त्याभृतसंभवम् ।
आवृतौ बालस्त्रित्यैश्च भ्रमते रात्रप्रहानि तु ॥ ४३ ॥
प्रथितैः स्ववचोभिश्च क्लृयमानो महर्षिभिः ।
सेव्यते गीतकृत्यैश्च गन्धर्वाप्सरसाङ्गणैः ॥ ४५ ॥
पतङ्गैः पतगैरश्वैर्भ्राम्यमाणो दिवस्मतिः ।
वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि तथा शशी ॥ ४६ ॥
ङ्गासदृष्टौ तथैवास्य रश्मयः सूर्यवत् क्षुताः ।
त्रिषक्तो भयतोऽश्वश्च विद्येयः शग्निनोरथः ॥ ४७ ॥
अपङ्गर्भसमुत्पन्नो रथः साश्वः ससारथिः ।
सहारै र्भै स्त्रिभिश्चकुर्युक्तः शुक्लैर्हयोत्तमैः ॥ ४८ ॥
दशभिसुरगैर्दिव्यै रसङ्गै स्तस्मनोजवैः ।
सकृद्दयुक्तो रथे तस्मिन् वहन्तस्वायुगक्षयम् ॥ ४९ ॥
संगृहीता रथे तस्मिन् श्वेत सङ्घः श्रवाश्च वै ।
अश्वान्तमेक वर्षाणि वहन्ते शङ्खवर्चसः ॥ ५० ॥
अजश्च त्रिपथश्चैव हृषो वाजो नरो हयः ।
अंशुमान् सप्रधातुश्च हंसी व्योम नृग क्षथा ॥ ५१ ॥
इत्येते नामभिश्चैव दश चन्द्रमसोद्दयाः ।
एवं चन्द्रमसं दिवं वहन्ति स्त्रायुगक्षयम् ॥ ५२ ॥
देवैः परिहृतः सोमः पितृभिः सह गच्छति ।
सोमस्य शुक्लपक्षादौ भास्करे परतः स्थिते ॥ ५३ ॥
आपूर्यते परो भागः सोमस्य तु अहःक्रमात् ।

ततः पीतचक्षुः सोमं युगपद्ग्रापयन् रविः ॥ ५४ ॥
 पीतं पञ्चदशाहञ्च रश्मिर्नैकेन भास्करः ।
 आपूरयन् ददौ तेन भामं भागमहःकृमात् ॥ ५५ ॥
 सुषुम्नाप्यायमानस्य शुक्ले वर्धन्ति वै कलाः ।
 तस्माद्गृह्णन्ति वै कृष्णे शुक्ले ह्यप्याययन्ति च ॥ ५६ ॥
 इत्येवं सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याप्यायते तनुः ।
 पूर्णमास्यां प्रदृश्येत शुक्लः सम्पूर्णमण्डलः ॥ ५७ ॥
 एवमाप्यायते सोमः एकपक्षेष्वहःकृमात् ।
 ततो द्वितीयाप्रभृति बहुलस्य चतुर्दशी ॥ ५८ ॥
 अपां सारमयस्येन्दो रसमात्मात्मकस्य च ।
 पिवन्त्यम्बुमयं देवा मधुसौम्यं तथामृतम् ॥ ५९ ॥
 संभृतन्वर्द्धमासेन अमृतं सूर्यतेजसा ।
 भक्षार्थमागतं सोमं पौर्णमास्यामुपासते ॥ ६० ॥
 एकरात्रं सुराः सार्वं पितृभिर्ऋषिभिश्च वै ।
 सोमस्य कृष्णपक्षादौ भास्कराभिमुखस्य वै ॥ ६१ ॥
 प्रक्षीयते परे ह्यप्यायमानकलाकृमात् ।
 तयश्च त्रिंशता सार्वं तयस्त्रिंशच्छतानि तु ॥ ६२ ॥
 तयस्त्रिंशत्सहस्राणि देवाः सोमं पिवन्ति वै ।
 इत्येवं पीयमानस्य कृष्णवर्धन्ति ताः कलाः ॥ ६३ ॥
 क्षीयन्ते च ततः शुक्लाः कृष्णाह्यप्याययन्ति च ।
 एवं दिनकृमात् पीते देवेषापि निशाकरे ॥ ६४ ॥
 पीत्वार्द्धमासं गच्छन्ति अमावास्यां सुराश्च ते ।
 पितरश्चोपतिष्ठन्ति अमावास्यां निशाकरम् ॥ ६५ ॥
 ततः पञ्चदशे भागे किञ्चिच्छेषे निशाकरे ।

ततोऽपराह्णे पितरो यदन्यद्विवसे पुनः ॥ ६६ ॥
 पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टास्तासु कलासु याः ।
 विनिच्छष्टं त्वमावास्यां गभस्त्रिभ्यस्तदासृतम् ॥ ६७ ॥
 ऋषमाससमाप्तौ तु पीत्वा गच्छन्ति ते सृतम् ।
 सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ये सृताः ॥ ६८ ॥
 कावाश्चैव तु ये प्रीक्ताः पितरः सर्व एव ते ।
 सम्बत्सराश्च ये कावाः पथाहा वै द्विजाः सृताः ॥ ६९ ॥
 सौम्याः सुतपसो ज्ञेया सौम्या बर्हिषदकथा ।
 अग्निष्वात्ताश्चैव पितृसर्गस्थिता द्विजाः ॥ ७० ॥
 पितृभिः पीयमानायां पञ्चदश्यान्तु वै कलाम् ।
 यावच्च चायते तस्माद् भागः पञ्चदशसु सः ॥ ७१ ॥
 अमावास्यां तथा तस्य अन्तरा पूर्यते परः ।
 वृश्चिष्यौ वै पचादौ षोडश्यां शशिनः सृताः ।
 एवं सूर्यप्रनिमित्ते ते चयवृद्धौ निशाकरे ॥ ७२ ॥

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । तारापहाणां वक्ष्यामि स्वर्भानोस्तु रथं पुनः ।
 अथ तेजोमयः युभ्रः सोमपुत्रस्य वै रथः ॥ १ ॥
 युक्तोद्दयैः पिशङ्गैस्तु दशभिर्वातरं हसैः ।
 श्वेतः पिशङ्गः सारङ्गो नीलः श्यामो विलोहितः ॥ २ ॥
 श्वे तस्य हरितश्चैव पृषती वृष्णिरेव च ।
 दशभिस्तु महाभागेरुत्तमैर्वातसम्भवैः ॥ ३ ॥
 ततो भीमरथस्यापि षष्टाङ्गः काञ्चनः सृतः ।
 षष्टभिर्लोहितै रश्वैः सध्वजैरग्निसम्भवैः ॥ ४ ॥

सर्पतेऽसौ कुमारो वै ऋषुवक्रानुवक्रनः ।
 अतश्चाङ्गिरसो विद्वान् देवाचार्यो हृदस्यतिः ॥ ५ ॥
 गौराश्वेन तु रौप्येण स्वन्दनेन विसर्पति ।
 युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च ध्वजैरग्निसमुद्भवैः ॥ ६ ॥
 अष्टं वसति धी राशौ स्वदिशन्ते न गच्छति ।
 ततः शनैश्चरोऽप्यश्वैः सबलैर्वातरंहसैः ॥ ७ ॥
 कार्णायसं समावृष्ट्य स्वन्दनं यात्यसौ शनिः ।
 स्वर्भानोस्तु तथाष्टाश्वः कृष्णा वै वातरंहसः ॥ ८ ॥
 रथन्तमीमयं तस्य वहन्तिस्तु सुदंशिताः ।
 आदित्वनिलयो राहुः सोमं गच्छति पर्वसु ॥ ९ ॥
 आदित्वमेति सोमाश्च तमसां तेषु पर्वसु ।
 ततः केतुमतस्वश्वा अष्टौ ते वातरंहसः ॥ १० ॥
 पलालधूमवर्णाभाः क्षामदेहाः सुदारुणाः ।
 एते वाहा अहाणां वै मया प्रोक्ता रथैः सह ॥ ११ ॥
 सर्वे ध्रुवे निबद्धास्ते निबद्धा वातरश्मिभिः ।
 एते वै आम्यमाणास्ते यथायोगं वहन्ति वै ॥ १२ ॥
 वायव्याभिरदृश्याभिः प्रबद्धा वातरश्मिभिः ।
 परिभ्रमन्ति तद्बद्धाश्चन्द्रसूर्यपक्षा दिवि ॥ १३ ॥
 यावत्त मनुप र्येति ध्रुवं वै ज्योतिषाङ्गणः ।
 यथा मद्युदके नीलु उदकेन सहोद्भ्रते ॥ १४ ॥
 तथा देवगृहाणि स्युरहन्ते वातरंहसा ।
 तस्माद्यानि प्रगृहन्ते व्योम्नि देवगृहा इति ॥ १५ ॥
 यावन्वक्ष्येव ताराः स्रुस्तावन्तोऽस्य मरीचयः ।
 सर्वा ध्रुवनिबद्धास्ता भ्रमन्त्यो आम्यन्ति च ॥ १६ ॥

तैलपीडं यथा चक्रं भ्रामते भ्रामयन्ति वै ।
 तथा भ्रमन्ति ज्योतीषि वातबहानि सर्वशः ॥ १७ ॥
 अलातचक्रवस्थानि वातचक्ररितानि तु ।
 यस्मात् प्रवहते तानि प्रवहन्ते न स खृतः ॥ १८ ॥
 एवं ध्रुवे नियुक्तोऽसौ भ्रमते ज्योतिषाङ्गणः ।
 एष तारामयः प्रोक्तः विश्वमारि ध्रुवो दिवि ॥ १९ ॥
 यदृष्ट्वा कुरुते पापनं दृष्ट्वा निशि मुञ्चति ।
 विश्वमारयरीरस्था यावन्त्यस्तारकास्तु ताः ॥ २० ॥
 वर्षाणि दृष्ट्वा जीवेत तावदेवाङ्किकानि तु ।
 विश्वमाराकृतिं ज्ञात्वा प्रविभागेत सर्वशः ॥ २१ ॥
 उत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयः सौत्तरा हनुः ।
 यज्ञोधरस्तु विज्ञेयो धर्मो मूर्धानमाश्रितः ॥ २२ ॥
 हृदि नारायणः साध्या अश्विनौ पूर्वपादयोः ।
 दक्षणाचार्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी ॥ २३ ॥
 यिञ्चे सम्बन्धरो ज्ञेयो मितश्चापानमाश्रितः ।
 पुच्छे ज्गिन्ध्र महेन्द्रश्च मरीचिः कश्यपो ध्रुवः ॥ २४ ॥
 एष तारामयः स्तम्भो नाकमेति नवीदयम् ।
 नक्षत्रचन्द्रसूर्याथ ग्रहास्तारागणैः सह ॥ २५ ॥
 तन्मुखाभिमुखाः सर्वे चक्रभूता दिवि स्थिताः ।
 ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव ध्रुवमेव प्रदक्षिणम् ॥ २६ ॥
 परियानि सुरश्रेष्ठं मेढीभृतं ध्रुवं दिवि ।
 आग्नीध्रकाश्यपानान्तु तेषां स परमो ध्रुवः ॥ २७ ॥
 एकएव भ्रमत्येष मेरीरन्तरमूर्धनि ।
 ज्योतिषाञ्चक्रमादाय आकर्षंस्तमधोमुखः ॥ २८ ॥

मैत्रमालोकयन्नेव प्रति याति प्रदक्षिणम् ।

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कृत्वय उचुः । यदेतद्भवता प्रोक्तं श्रुतं सर्वं मग्निषतः ।

कथं देवगृहाणि स्युः पुनर्न्योतींषि वणय ॥ १ ॥

भूत उवाच । एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ।

यथा देवगृहाणि स्युः सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ॥ २ ॥

अग्नेर्व्युष्टौ रजन्यां वै ब्रह्मणा व्यक्तयोनिना ।

अव्याकृतमिदं त्वासीन्नैशेन तमसावृतम् ॥ ३ ॥

चतुर्भुंतावग्निष्टेऽग्निन् ब्रह्मणा समधिष्ठिते ।

स्वयम्भूर्भगवांस्तत्र लोकतस्वार्घसाधकः ॥ ४ ॥

खद्योतरूपी विचरन्नाविर्भावं व्यचिन्तयत् ।

आत्वाग्निं कल्पकालादावपः पृथ्वीञ्च संश्रिताः ॥५॥

स सभृत्य प्रकाशार्थन्तिघातु ल्योऽभवत् पुनः ।

पाचको यस्तु लोकेऽग्निन् पार्थिवः सोऽग्निरुच्यते ॥६॥

यथासौ तपते सूर्ये एचिरग्निश्च स स्मृतः ।

वैद्युतो जठरः सौम्यो वैद्यु तद्याप्यनिन्धनः ॥ ७ ॥

तंजोभियाप्यते कश्चित् कश्चिदेवाप्यनिन्धनः ।

काष्ठेभ्यस्तु निर्मथ्यः सोऽग्निः शाम्यति पावकः ॥८॥

अर्चिष्मान् पवनोऽग्निस्तु निष्प्रभः सौम्यलक्षणः ।

यथासौ मण्डले शक्ते निरूप्या न प्रकाशते ॥ ९ ॥

प्रभा सौरा तु पादेन अस्तं याति दिवाकरे ।

अग्निमाविशते रात्रौ तस्माद्ग्निरः प्रकाशते ॥ १० ॥

उदिते तु पुनः सूर्ये जषाम्नेस्तु समाविशत् ।

पादेन तेजस्र्याम्ने स्नात्वात् सन्तपते दिवा ॥ ११ ॥
 प्राकाशश्च तथोष्णश्च सौर्याग्नेये तु तेजसी ।
 परस्परानु प्रवेद्यादाप्यायेते दिवानिशम् ॥ १२ ॥
 उत्तरे चैव भूम्यर्धे तथा ह्यस्मिंस्तु दक्षिणे ।
 उत्तिष्ठति पुनः सूर्ये रात्रिमाविशते ह्यपः ॥ १३ ॥
 तस्मात्तान्ना भवन्त्यापो दिवारानि प्रवेयनात् ।
 असङ्गते पुनः सूर्ये अहो वै प्रविशत्यपः ॥ १४ ॥
 तस्माच्चक्रं पुनः एका ह्यपो दृश्यन्ति भासुराः ।
 एतेन क्रमयोगिन भूम्यर्धे दक्षिणोत्तरे ॥ १५ ॥
 उदयाक्रमये ह्यस्य अहोरात्रं विगत्यपः ।
 यथासौ तपते सूर्यः सोऽपः पिबति रश्मिभिः ॥ १६ ॥
 सहस्रपादस्त्रिषोऽग्नी रक्तकुम्भनिभस्तु सः ।
 आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समन्ततः ॥ १७ ॥
 आपो नदीसमुद्रेभ्यो ऋदकूपेभ्य एव च ।
 तस्य रश्मिसहस्रेण शीतवर्षाणनिःस्रवः ॥ १८ ॥
 तासाञ्चतुः शतं नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः ।
 चन्द्रनाथेव मेध्याश्च केतनाथे तनास्तथा ॥ २० ॥
 असृता जीवनाः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः
 हिमोद्भवाश्च तान्द्योन्धं रश्मयस्त्रिंशतः स्रताः ।
 चन्द्रताराग्रहेः सर्वेः पीता भानोर्गभस्तयः ॥ २१ ॥
 एता मध्यास्तथान्याश्च ह्यादिन्यो हिमसर्जनाः ।
 शुक्लाश्च ककुभर्षीव गावो विश्वसृतस्तथा ॥ २२ ॥
 शुक्लाका नामतः सर्वास्त्रिंशत्या धर्षीसर्जनाः ।
 सन्विभ्रति हि ताः सर्वाः मनुष्यान्देवताः पितृन् ॥ २३ ॥

मनुष्मानीषधीभिश्च स्वधया च पितृनपि ।
अमृतेन सुरान् सर्वान् सकृत्तम्परि तर्पयन् ॥ २१ ॥
वसन्ते चैव प्रीण्ये च शनैः सन्नपते त्रिभिः ।
वर्जासु च शरद्येवं चतुर्भिः संप्रवर्षति ॥ २५ ॥
ह्रिमन्ने शिशिरे चैव हिमोक्षर्गस्त्रिभिः पुनः ।
अैषधीषु बलन्त्यन्ते सुधाञ्च स्वधया पुनः ॥ २६ ॥
सूर्योऽमरत्वममृतं त्वयस्त्रिषु नियच्छति ।
एवं रश्मिसहस्रन्तु सौरं लोकार्हेसाधनम् ॥ २७ ॥
भिन्यते ऋतुमासाद्य सहस्रं बहुधा पुनः ।
इत्येवं मण्डलं दत्तं भास्वरं लोकसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
नक्षत्रग्रहसामानां प्रतिष्ठायोनिरेव च ।
चन्द्र ऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यसम्भवाः ॥ २९ ॥
सुष्मणा सूर्यरश्मिर्या चीर्णं शशिनमेधते ।
हरिकेशः पुरस्तात्तु यो वै नक्षत्रयोनिकृत् ॥ ३० ॥
दक्षिणे विश्वकर्मा तु रश्मिराप्याययद्वुधम् ।
विश्रावसुश्च यः पश्चाच्छुक्रयोनिय स स्मृतः ॥ ३१ ॥
सम्बद्धेनन्तु यो रश्मि सयोनिलोहितस्य च ।
पशुस्तु ह्यश्वभूरश्मिः र्यानि स हि वृहस्पतेः ॥ ३२ ॥
शनैश्चरं पुनश्चापि रश्मिराप्यायते सुराट् ।
न क्षीयते यतस्तानि तस्माच्चक्षता स्मृता ॥ ३३ ॥
क्षेत्रास्थितानि वै सूर्यमापतन्ति गभस्त्रिभिः ।
क्षेत्राणि तेषामादत्ते सूर्यो नक्षत्रता ततः ॥ ३४ ॥
अस्माक्योकादमुं लोकं तीर्थानां सुकृतात्मनाम् ।
दारणात्तारका ह्येताः युक्तत्वाच्चैव शुक्लिकाः ॥ ३५ ॥

दिव्यानां पार्थिवानश्च वंशानाञ्चैव सर्वशः ।
 तपसस्तीजसो योगादादित्य इति गद्यते ॥ २६ ॥
 स्रवतिः स्यन्दनार्थं घातुरेष निगद्यते ।
 स्रवणात्ते जसर्थे च तेनासौ सविता ऋतः ॥ २७ ॥
 बहुर्थस्यन्द इत्येष प्रधानो धातुरुच्यते ।
 शुक्लत्वे ह्यमृतत्वे च शीतत्वे द्वाद्दनेऽपि च ॥ २८ ॥
 सूर्याचन्द्रमसोर्दिव्ये मण्डले भास्वरे खगे ।
 जलते जोमये शुक्ले वृत्तकुम्भ निभे शुभे ॥ २९ ॥
 वसन्ति कर्मदेवास्तु स्थानान्येतानि सर्वशः ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु ऋषिसूर्यग्रहादयः ॥ ४० ॥
 तानि देवगृहाणि स्युः स्थानास्थानि भवन्ति हि ।
 सौरं सूर्योऽविशत् स्थानं सौम्यं सोमस्तथैव च ॥ ४१ ॥
 शीकं एकाऽविशत् स्थानं षोडशारं प्रभास्वरम् ।
 वृहस्पतिर्वृहत्वञ्च लोहितञ्चापि लोहितः ॥ ४२ ॥
 शनैशरोऽविशत् स्थानमेवं शनैश्चरं तथा ।
 बुधोऽपि वै बुधस्थानं भातुं स्वर्भानुरेव च ॥ ४३ ॥
 मन्त्रत्राणि च सर्वाणि नाक्षत्राण्यविशन्ति च ।
 ज्योतीषि सुकृतामैते ज्ञेया देवगृहास्तु वै ॥ ४४ ॥
 स्थानान्येतानि तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ॥ ४५ ॥
 अभिमानेन तिष्ठन्ति तानि देवाः पुनः पुनः ।
 अतीतास्तु सहातीतैर्भाव्या भाष्यैः सुरैः सह ॥ ४६ ॥
 वर्तन्ते वर्तमानैश्च सुरैः सार्धेन्तु स्थानिनः ।
 सूर्यो देवो विवस्वाथ ऋष्टमस्वदितेः सुतः ॥ ४७ ॥

द्युतिमान् धर्मवृत्ताच्च सोमो देवो बसुः सृतः ।
 एकोदैत्यस्तु विभ्रेयो भार्गवो सुरयाजकः ॥ ४८ ॥
 वृहस्पतिर्वृहसेजा देवाचार्योऽङ्गिरःसुतः ।
 बुधोमनोहरश्चैव शशिपुत्रस्तु स सृतः ॥ ४९ ॥
 शनैश्वरो विरूपश्च संज्ञापुत्रो विवस्वतः ।
 अग्निर्विकेश्यां जज्ञे तु युवाऽसौ लोहिताधिपः ॥ ५० ॥
 नक्षत्रान्त्रयः क्षेत्रेषु दाक्षायण्यः सुनाः सृताः ।
 स्वर्भानुः सिंहिकापुत्रो भूतसंसाधनोसुरः ॥ ५१ ॥
 चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रेष्वभिमानो प्रकीर्तितः ।
 स्थानान्येतानि चोक्तानि स्थानिन्यश्चैव देवताः ॥ ५२ ॥
 एकमग्निसमं दिव्यं सहस्रांशोर्विवस्वतः ।
 सहस्रांशुत्विस्रः स्थानमग्नयन्ते असं तथा ॥ ५३ ॥
 आशास्थानं मनोज्ञस्य रवि रश्मिगृहे स्थितम् ।
 एकः षोडशरश्मस्तु यस्तु देवो ह्यपोमयः ॥ ५४ ॥
 लोहितो नवरश्मस्तु स्थानमापस्तु तस्य वै ।
 वृहद्वाद्दशरश्मीकं हरिद्राभन्तु वेधसः ॥ ५५ ॥
 अष्टरश्मिग्रनेस्तु कृष्णं वृद्धमग्नयम् ।
 स्वर्भानोस्वायसं स्थानं भूतसन्तापनालयम् ॥ ५६ ॥
 सुकृतामात्रया स्तारा रश्मयस्तु हिरस्मयाः ।
 तारणात्तारका ह्येताः एकत्वाच्चैव तारकाः ॥ ५७ ॥
 नवयीजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः सृतः ।
 मण्डलं त्रिगुणं चास्य विस्तारो भास्करस्य तु ॥ ५८ ॥
 द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः सृतः ।
 त्रिगुणं मण्डलं चास्य वैपुण्याच्छशिनः सृतम् ॥ ५९ ॥

सर्वोपरिनिष्ठानि मण्डलानि तु तारकाः ।
 योजनाहं प्रमाणानि ताभ्योऽन्यानि गणानि तु ॥ ६० ॥
 तस्यो भूत्वा तु स्वर्भानुस्तदधस्तात्प्रसर्पति ।
 उद्धृत्य पाद्विधीं ष्छायां निर्मितां मण्डलाकृतिम् ६१
 ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तृतीयन्तु तमोमयम् ।
 आदित्यात् सप्त निष्क्रम्य सोमं गच्छति पर्वसु ॥ ६२ ॥
 आदित्यमिति सोमाच्च पुनः सौरिषु पर्वसु ।
 स्वभासा तुदते यस्मात् स्वर्भानुरितं स सृतः ॥ ६३ ॥
 चन्द्रतः षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते ।
 विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव योजनानान्तु स सृतः ॥ ६४ ॥
 भार्गवात्पादहीनश्च विद्ध्यो वै वृहस्पतिः ।
 वृहस्पतिः पादहीनो केतु वक्रावुभौ सृतौ ॥ ६५ ॥
 विस्वारमण्डलाभ्यान्तु पादहीनशरीरुर्बुधः ।
 तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ॥ ६६ ॥
 बुधेन समंरूपाणि विस्वारान्मण्डलान्तु वै ।
 तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ॥ ६७ ॥
 शतानि पञ्चचत्वारि त्रीणि द्वे चैकमेव च ।
 सर्वोपरिनिष्ठानि मण्डलानि तु तारकाः ॥ ६८ ॥
 योजनाहं प्रमाणानि तेभ्यो ऋत्वं न विद्यते ।
 उपरिष्टान्तु ये तेषां गृह्णा ये क्रूरसात्विकाः ।
 सौरश्चाङ्गिरसो वक्रो विज्ञेया मन्दचारिणः ।
 तेभ्योऽधस्तात्तु चत्वारः पुनश्चान्ये महायज्ञाः ॥ ७० ॥
 सोमः सूर्यो बुधश्चैव भार्गवश्चेति शीघ्रगाः ।
 यावन्ति चैव ऋथाणि कोट्यस्तावन्ति तारकाः ॥ ७१ ॥

सर्वेषाम्नु ग्रहाणां वै सूर्योऽथस्तावत्सर्पति ।
 विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ॥ ७२ ॥
 नक्षत्रमण्डलञ्चापि सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ।
 नक्षत्रेभ्यो बुधस्योर्ध्वं बधस्योर्ध्वं तु भार्गवः ॥ ७३ ॥
 वक्रक, भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ।
 तस्मात्कनैश्चरस्योर्ध्वं देवाद्यापारस्वितः ॥ ७४ ॥
 शनैश्चरात्तथा चोर्ध्वं ज्ञेयं सप्तर्षिमण्डलम् ।
 सप्तर्षिभ्यो ध्रुवस्योर्ध्वं समस्तं त्रिदिवं ध्रुवे ॥ ७५ ॥
 द्विगुणेषु सहस्रेषु योजनानां शतेषु च ।
 गृहान्तर मथैर्कं क मूर्धं नक्षत्र मण्डलात् ॥ ७६ ॥
 ताराग्रहानराणि स्युः रूपयुः पर्यविष्ठितम् ।
 ग्रहाश्चन्द्रसूर्यौ च दिवि दिव्येन तेजसा ॥ ७७ ॥
 नक्षत्रेषु च युज्यन्ते गच्छन्तो नियतक्रमात् ।
 चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रा नीचोच्चग्रहमाश्रिताः ॥ ७८ ॥
 समागमे च भेदे च पश्यन्ति युगपत्प्रजाः ।
 परस्परं स्थिता ह्येवं युज्यन्ते च परस्परम् ॥ ७९ ॥
 असहरेण विज्ञेय केषां योगस्तु वै बुधैः ।
 इत्येवं सन्निवेशो वै पृथिव्या ज्योतिषाश्चयः ॥ ८० ॥
 हीपानामुदधीनाश्च पर्वतानां तथैव च ।
 वर्षाणाञ्च नदीनाञ्च येषुतेषु वसन्ति वै ॥ ८१ ॥
 इत्येषोऽर्कवज्जेनैव सन्निवेशस्तु ज्योतिषाम् ।
 आवर्तः सान्तरो मध्ये संक्षिप्तश्च ध्रुवात्तु सः ॥ ८२ ॥
 सर्वतन्त्रेषु विस्तीर्णो वृत्ताकार इवाच्छ्रितः ।
 लोकसम्प्रवहाराद्यमीश्वरेण विनिर्मितः ॥ ८३ ॥

कस्यादौ बुद्धिपूर्वन्तु स्थापितोऽसौ स्वयम्भुवा ।
 इत्येष सन्निवेशो वै सर्वस्य ज्योतिरात्मकः ॥ ८४ ॥
 वैश्वरूपं प्रधानस्य परिणाहोऽस्य यः स्मृतः ।
 तेषां शक्यं न सङ्घ्रातुं याथातथ्येन केनचित् ।
 गतागतं मनुष्येण जज्ञोतिषां मांसघञ्जुषा ॥ ८५ ॥

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कथं जगाम भगवन् पुरारित्वं महेश्वरः ।
 ददाह च कथं देव स्तनो विस्तरतो वद ॥ १ ॥
 पृच्छामस्त्वां वयं सर्वे बहुमानात् पुनः पुनः ।
 त्रिपुरान्दद्यादुर्गं मयमायाविनिर्मितम् ।
 देवनकेषुणा दग्धं तथा नो वद मानद ! ॥ २ ॥
 सूत उवाच । शृणुध्वं त्रिपुरं देवो यथा दारितवान् भवः ।
 मयो नाम महामायो मायानां जनकोऽसुरः ॥ ३ ॥
 निर्जितः स तु मंयामे तताप परमन्तपः ।
 तपस्यतन्तु तं विप्रा दैत्यावन्यावनुपहात् ॥ ४ ॥
 तस्यैव कृत्यमुद्दिश्य ते पतुः परमन्तपः ।
 त्रिद्युन्माली च बलवान् तारकाख्यश्च वीर्यवान् ॥ ५ ॥
 मयते जः समाकान्ती ते पतुर्मय पार्श्वगौ ।
 लोका इव यथामूर्तास्त्रयस्त्रय इवान्नयः ॥ ६ ॥
 लोकत्रयं तापयन्तस्ते तेषु दानवास्तपः ।
 हेमन्ते जलशय्यासु शीघ्रे पञ्चतपे तद्वा ॥ ७ ॥
 वर्षासु च तथाकाशे चपयन्तः स्तनूः प्रियाः !

सेवानाः फलमूलानि पुष्पाणि च जलानि च ॥ ८ ॥
 पंच्यदाचरिताहाराः पद्मेनाशितवस्त्रलाः ।
 मग्नाः शैवालपङ्केषु विमला विमलेषु च ॥ ९ ॥
 निर्भासाश्च ततो जाताः कृशाधमनिसन्मताः ।
 तेषां तपःप्रभावेन प्रभावविधुतं यथा ॥ १० ॥
 निष्प्रभन्तु जगत् सर्वं मन्दमेवाभिभाषितम् ।
 दृष्टप्रमानेषु लोकेषु तैस्त्रिभिर्दानवान्निभिः ॥ ११ ॥
 तेषामग्रे जगद् वन्धुः प्रादुर्भूतः पितामहः ।
 ततः साहसकर्तारः प्रादुक्ते सहसागतम् ॥ १२ ॥
 स्वकम्पितामहं देत्यास्त वै तुष्टुवुरेव च ।
 अथ तान् दानवान् ब्रह्मा तपसा तपनप्रभान् ॥ १३ ॥
 उवाच हर्षपूर्णाशो हर्षपूर्णमुखस्तादा ।
 यरदोऽहं हि बीजत्सास्तापजोषित आगतः ॥ १४ ॥
 त्रीयतामीषितं यच्च साभिलाषं तदुच्यताम् ।
 इत्येवमुच्यमानन्तु प्रतिपन्नं पितामहम् ॥ १५ ॥
 दिशुकर्मा मयः प्राह प्रहर्षीत्फुल्ललोचनः ।
 देवर्देत्याः पुरा द्वैः संशामि तारकामये ॥ १६ ॥
 निर्जिताकाडितायैव हतायाप्यायुधैरपि ।
 देवैर्वैरानुबन्धाच्च धावन्तो भयवेपिताः ॥ १७ ॥
 शरणार्थीव जानीमः शनैः वाशरणार्थिनः ।
 सोऽहं तपः प्रभावेन तव भक्त्या तथैव च ॥ १८ ॥
 इच्छामि कर्तुं तद्दुर्गं यद्देवैरपि दुर्जरम् ।
 तस्मिंश्च त्रिपुरे दुर्गे मत्कृते कृतिनां वर ! ॥ १९ ॥
 भूमिपानां जलजानाश्च शापानां मुनितेजसाम् ।

देवप्रहरणानाञ्च देवानाञ्च प्रजापते ! ॥ २० ॥
 अलङ्घनीयं भवतु त्रिपुरं यदि ते प्रियम् ।
 विश्वकर्मा इतीवीक्तः स तदा विश्वकर्मणा ॥ २१ ॥
 उवाच प्रहसन् वाक्स्व मयं दैत्यगणाधिपम् ।
 सर्वाभरत्वं नैवास्मि असद्वृत्तस्य दानव ! ॥ २२ ॥
 ब्रह्माह् गं विधानं हि तृणादपि विधीयताम् ।
 पितामहवचः श्रुत्वा तदेवं दानवी मयः २३ ॥
 प्राञ्जलिः पुनरप्याह ब्रह्माणं पद्मसम्भवम् ।
 शम्भुरेकेषुणा दुर्गं सङ्गन्मुक्तेन निर्दहेत् ॥ २४ ॥
 समं स संयुगे हन्यादबध्यं शेषतो भवेत् ।
 एवमस्त्विति चाप्युक्तामयं देवः पितामहः ॥ २५ ॥
 स्वप्ने लब्धो यथार्थी वै तन्नेवादर्शनं ययौ ।
 गते पितामहे दैत्या गता मयस्त्रिप्रभाः ॥ २६ ॥
 वरदानाद्द्विरेजुस्ते तपसा च महाबलाः ।
 समयस्य महाबुद्धिर्दानवी उषसत्तमः ॥ २७ ॥
 दुर्गं व्यवसितः कर्तुं मिति चाचिन्तयत्तदा ।
 कथं नाम भवेद्दुर्गं तन्मया त्रिपुरं कृतम् ॥ २८ ॥
 वक्ष्यं हि तत् पुरं दिव्यं मत्तो नान्यैर्न संशयः ।
 यथा चैकेषुणा तेन तत्पुरं न हि हन्यते ॥ २९ ॥
 द्वै स्तथा विधातव्यं मया मतिविचारणम् ।
 त्रिकारो योजनशतमेकैकस्य पुरस्य तु ॥ ३० ॥
 कार्यस्तेषाञ्च विष्कम्भस्यैकैकशतयोजनम् ।
 पुष्ययोगेन निर्माणं पुराणञ्च भविष्यति ॥ ३१ ॥
 पुष्ययोगेन च दिवि समेष्यन्ति परस्परम् ।

पुष्ययोगेन युक्तानि यस्तान्या सादयिष्यति ॥ २२ ॥

पुराण्येकप्रहारेण शतानि निहनिष्यति ।

आयसन्तु क्षितितले राजतन्तु नभस्तले ॥ २३ ॥

राजतस्योपरिष्ठात्तु सौवर्णं भविता पुरम् ।

एवं त्रिभिः पुरैर्युक्तं त्रिपुरं तद् भविष्यति ।

शतयोजनविष्कम्भैरक्षरैस्तद् रासदम् ॥ २४ ॥

अष्टालकैर्यन्त्रयतन्निभिश्च सचक्रशूलोपलकम्पनेश्च ।

हारैर्महामन्दरमेरुकल्पैः प्राकारभृङ्गैः सुविराजमानम् ॥ २५ ॥

सतारकास्थेन मयेन गुप्तं खस्यञ्च गुप्तं तडिभ्यालिनापि ।

को नामहन्तुं त्रिपुरं समर्थो मुक्ता त्रिनेत्रं भगवन्समेकम् ॥ २६ ॥

अथोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । इति चिन्धमयो दैत्यो दिव्योपायप्राभवजम् ।

चकार त्रिपुरं दुर्गं मनःसञ्चारचारितम् ॥ १ ॥

प्राकारोऽनेन मार्गेण इह वामुत्र गोपुरम् ।

इह चाष्टालकहारमिह चाष्टालगोपुरम् ॥ २ ॥

राजमार्गं इतथापि विपुलो भवतामिति ।

रथोपरथाः सनिका इह चत्वर एव च ॥ ३ ॥

इदमन्तःपुरस्थानं रुद्रायतनमत्र च ।

सवटानि तद्भागानि ह्यत्र वाप्यः सरासि च ॥ ४ ॥

आरामाश्च सभादान उद्यानान्यत्र वा तथा ।

उपनिर्गमो दानवानां भवत्वत्र मनोहरः ॥ ५ ॥

इत्येवं मानसं तत्राकल्पयत् पुरकल्पयित् ।

मयेन तत्पुरं सृष्टं त्रिपुरं त्विति नः श्रुतम् ॥ ६ ॥

कार्णायसमयं यत्तु मयेन विहितं पुरम् ।
 तारकास्थोऽधिपस्तत्र कृतस्थानाधिपोऽवसत् ॥ ७ ॥
 यत्तु पूर्णेन्दुसङ्काशं राजतं निर्मितं पुरम् ।
 विद्युन्माली प्रभुस्तत्र विदुरन्मालीत्विवाम्बुदः ॥ ८ ॥
 सुवर्णाविकृतं यच्च मयेन विहितं पुरम् ।
 स्वयमेव मयस्तत्र गतस्तदधिपः प्रभुः ॥ ९ ॥
 तारकस्य पुरं तत्र शतयोजनमन्तरम् ।
 विदुरन्मालिपुरञ्चापि शतयोजनकेऽन्तरम् ॥ १० ॥
 मीरुपर्वतसङ्काशं मयस्थापि पुरं महत् ।
 पुष्पसंयोगमात्रेण कालेन समयः पुरा ॥ ११ ॥
 कृतवांस्त्रिपुरं दैत्वस्त्रिनेत्रः पुष्पकं यथा ।
 येन येन मयो याति प्रजुर्वाणः पुरं पुरात् ॥ १२ ॥
 प्रगस्तास्तत्र तत्रैव वारुण्यामालयाः स्वयम् ।
 रुक्मरूप्यायमानाश्च शतशोऽथ सहस्रयः ॥ १३ ॥
 रत्नाचितानि शोभन्ते पुराण्यमरविद्धिषाम् ।
 प्रासादगतजुष्टानि कूटागारोत्कटानि च ॥ १४ ॥
 सर्वेषां कामगानि स्युः सर्वलोकातिगानि च ।
 सोद्यानवापीकूपानि सपद्मसरवन्ति च ॥ १५ ॥
 अशोकवनभूतानि कीकिलारुतवन्ति च ।
 चित्रशालाविशालानि चतुःशास्त्रोत्तमानि च ॥ १६ ॥
 समाष्टदशभौमानि सत्कृतानि मयेन च ।
 बहुध्वजपताकानि स्रग्दामालङ्कृतानि च ॥ १७ ॥
 किङ्किणीजालयष्टानि गन्धवन्ति महान्ति च ।
 सुसंयुक्तोपलिप्तानि बुध्यन्वैवेद्यवन्ति च ॥ १८ ॥

यैश्चधूमान्धकाराणि संपूर्णकलशानि च ।
 गगनावरणाभानि हंसपङ्क्तिनिभानि च ॥ १८ ॥
 पङ्क्तौकृतानि राजन्ते गृह्याणि त्रिपुरे पुरे ।
 मुक्ताकलापैर्लम्बद्विर्हंसन्तीव शशित्रियम् ॥ २० ॥
 मल्लिकाजातिपुष्पाद्यैर्गन्धधूपाधिवासितैः ।
 पञ्चेन्द्रियसुखैर्नित्यं समैः सत्पुरुषैरिव ॥ २१ ॥
 हेमराजतलोहाद्यमणिरत्नाञ्जनाङ्किताः ।
 प्राकारास्त्रिपुरे तस्मिन् गिरिप्राकारसन्निभाः ॥ २२ ॥
 एकैकस्मिन् पुरे तस्मिन् गोपुराणां शतं शतम् ।
 सपताका ध्वजवतीर्दृश्यन्ते गिरिशृङ्गवत् ॥ २३ ॥
 मूपुरारावरम्याणि त्रिपुरे तत् पराष्यपि ।
 स्वर्गातिरिक्तश्रीकाणि तत्र कन्यापुराणि च ॥ २४ ॥
 आरामैश्च त्रिहारैश्च तडागवटचत्वरैः ।
 सरोभिश्च सरिद्विश्च वनैद्योपवनैरपि ॥ २५ ॥
 दिव्यभोगोपभोगानि नानारत्नयुतानि च ।
 पुष्पात्करैश्च सुभगास्त्रि पुरस्योपनिर्गमाः ।
 परिखाशतगन्भीराः कृतामाया निवारणैः ॥ २६ ॥

निशम्य तद्दुर्गं विधानमुत्तमम्

कृतं मयेनाह्नुत वीर्यकर्मणा ।

दितेःसुता दैवत राजवैरिणः

सहस्रशः प्रापुरनल विक्रमाः ॥ २७ ॥

तदासुरैर्दुर्षितवैरिमर्दनैर्जानार्दनैः शैलकरीन्द्रसन्निभैः ।

बभूव पूर्णं त्रिपुरं तथा पुरा यथाश्वरं भूरिजलैर्जलप्रदैः २८

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । निर्मिते त्रिपुरे दुर्गे मयेनासुरशिल्पिना ।

तद्दुर्गं दुर्गतां प्राप बहवैरैः सुरासुरैः ॥ १ ॥

सकलत्राः सपुत्राश्च शकवन्तीऽथकीपमाः ।

मयादिष्टानि विविशुर्गृहाणि हृषिताश्च ते ॥ २ ॥

सिंहा वनमिवानिके मकरा इवसागरम् ।

रोषैश्च वातिपाहृष्यैः शरीर मिव संहतैः ॥ ३ ॥

तद्दद्वलिभिरध्यस्तं तत्पुरं देवतारिभिः ।

त्रिपुरं संकुलं जातं दैत्यकोटिशताकुलम् ॥ ४ ॥

सुतलादपि निष्पत्य पातान्नाहानवात्त्रयात् ।

उपतस्यः पयोदाभा ये च गिर्युपजीविनः ॥ ५ ॥

यीयं प्रार्थयते कामं संप्राप्त स्त्रिपुरात्त्रयात् ।

तस्य तस्य मयस्तत्र मायया विदधाति सः ॥ ६ ॥

मचन्द्रेषु च दीपेषु साम्ब, जेषु सरःसु च ।

आरामेषु स चूतेषु तपोधन वनेषु च ॥ ७ ॥

सङ्गायन्दनदिग्धाङ्गा मातङ्गाः समदा इव ।

सृष्टाभरणवस्त्राश्च सृष्टस्त्रगनुलेपनाः ॥ ८ ॥

प्रियाभिः प्रियकामाभिर्हावभावप्रसूतिभिः ।

नारीभिः सततं रेमुर्मुदिताश्चैव दानवाः ॥ ९ ॥

मयेन निर्मिते स्थाने मोदमाना महासुराः ।

अर्थं धर्मं च कामे च निदधु स्ते मतीः स्वयम् ॥ १० ॥

तेषां त्रिपुरयुक्तानां त्रिपुरे तिदशारिणाम् ।

व्रजतिष्ठा सुखं कारुः स्वर्गस्थानां यथा तथा ॥ ११ ॥

यत्प्रूषन्ते पितॄन् पुत्रा पत्न्याश्चापि पतींस्तथा ।

विमुक्तकलहाद्यापि प्रीतयः प्रचुराभवन् ॥ १२ ॥
 नाधर्मस्त्रिपुरस्यानां बाधते वीर्यवानपि ।
 अर्चयन्तोद्दिनेः पुत्रा स्त्रिपुरायतने हरम् ॥ १३ ॥
 पुण्याहशब्दानुच्चेकराशीर्वादांश्च वेदगान् ।
 स्वनूपुररवीन् मिथ्यान् वेणुवीणारवानपि ॥ १४ ॥
 हामश्च वरनारीणां चित्तव्याकुलकारकः ।
 त्रिपुरे दानवेन्द्राणां रमतां श्रूयते सदा ॥ १५ ॥
 तेषामर्चयतां देवान् ब्राह्मणांश्च तमस्यताम ।
 धर्मार्थकामतन्त्राणां महान् कालोऽभ्यवर्तते ॥ १६ ॥
 अथालक्ष्मीरमृगा च तड् बुभुक्षे तथैव च ।
 कलिय कलहर्षं च त्रिपुरं विविशुः सह ॥ १७ ॥
 मध्याकालं प्रविष्टास्ते त्रिपुरञ्च भयावहाः ।
 समध्यासुः समं घंराः शरीराणि यथामयाः ॥ १८ ॥
 सर्व एतं विशन्तस्तु मयेन त्रिपुरान्तरम् ।
 यज्ञे भयावहा दृष्टा आविशन्तस्तु दानवान् ॥ १९ ॥
 उदितं च सहस्रांशौ शुभभासाकरे रवी ।
 मयः सभामाविवेश भास्कराभ्यामिवाम्बुदः ॥ २० ॥
 मेरुकूटनिभे रम्ये आसने स्वर्णमण्डिते ।
 आसीनाः काञ्चनगिरिः शृङ्गे तीयमुचां यथा ॥ २१ ॥
 पार्श्वयो स्तारकाख्यश्च विदुःनमाली च दानवः ।
 उपविष्टोमगस्थाने हस्तिनः कलभाविष ॥ २२ ॥
 ततः सुरारयः सर्वे शेषकोपारणाजिरे ।
 उपविष्टा दृढं विहा दानवा देवशत्रवः ॥ २३ ॥
 तन्वासीनेषु सर्वेषु सुखासनगतेषु च ।

मयो मायाविजनक इत्युवाच स दानवान् ॥ २४ ॥
खेचराः खेचरारावा भो भो दाक्षायणीसुताः ! ।
निशामयध्वं स्वप्नोऽयं मया दृष्टोभयावहः ॥ २५ ॥
चतस्रः प्रमदास्तन त्रयोमर्त्या भयावहाः ।
कोपानला दीप्तमुखाः प्रविष्टास्त्रिपुरार्दिनः ॥ २६ ॥
प्रविष्टश्च क्विप्ताक्षे च पुराण्यतुलविक्रमाः ।
प्रविष्टास्त्रिपुरीराणि भूत्वा बहुशरीरिणः ॥ २७ ॥
नगरं त्रिपुरश्चेदं तमसा समवस्थितम् ।
सहस्रं सह युष्माभिः सागरान्भसि मञ्जितम् ॥ २८ ॥
उलूकं क्वचिरा नारी नग्ना रुढा खरं तथा ।
पुरुषः सिन्दुतिलक स्रतुरङ्घ्रिस्त्रिलोचनः ॥ २९ ॥
येन सा प्रमदा गुप्ता अहश्चैव विबोधितः ।
ईदृशी प्रमदा दृष्टा मया चाति भयावहा ॥ ३० ॥
एष ईदृशिकः स्वप्नो दृष्टो वै दितिमन्दनाः ! ।
दृष्टः कथं हि कष्टाय असुराणां भविष्यति ॥ ३१ ॥
यदि षोऽहं क्षमो राजा यदिदं वेद्य चेद्वितम् ।
निबोधध्वं समनसो न चासूयितु मर्हथ ॥ ३२ ॥
कामं चेष्याञ्च कोपञ्च असूयां सविहाय च ।
सत्ये दमे च धर्मे च मुनिवादि च तिष्ठत ॥ ३३ ॥
धान्यश्च प्रयुञ्जन्तां पूज्यताञ्च महेश्वरः ।
यदि नामास्य स्वप्नस्य ह्येवञ्चीपरमोभवेत् ॥ ३४ ॥
क्षुपेयत नो भ्रुवं रुद्रो देवदेवस्त्रिलोचनः ।
भविष्याच्च च दृश्यन्ते यतो न क्षिपुरे सुराः ॥ ३५ ॥
कलहं वर्जयन्तश्च अर्जयन्त स्तघ्नार्जवम् ।

स्वप्नोदयं प्रतीक्षन् कालोदयमथापि च ॥ १६ ॥
 श्रुत्वा दाक्षायणीपुत्रा इत्येवं मयभाषितम् ।
 क्रोधैर्थावस्थया युक्ता दृश्यन्ते च विनाशमाः ॥ १७ ॥
 विनाशमुपपश्यन्तो ह्यलक्ष्म्याध्यापिता सुराः ।
 तत्रैव दृष्ट्वा तेन्योन्यं संक्रोधापूरितेक्षणाः ॥ १८ ॥
 अथ दैवपरिध्वजा दानवा स्त्रिपुरालयाः ।
 हित्वा सत्यञ्च धर्मञ्च अकार्याण्यपि चक्रमुः ॥ १९ ॥
 द्विषन्ति ब्राह्मणान् पश्यान्मर्चानि हि देवताः ।
 गुरुं चैव न मन्यन्ते ह्यन्योन्यहापि चुक्रुधुः ॥ ४० ॥
 कलहेषु च सज्जन्ते स्वधर्मेषु हसन्ति च ।
 परस्परञ्च निन्दन्ति अहमित्येववादिनः ॥ ४१ ॥
 उच्चैर्गुरुन् प्रभाषन् नाभिभाषन्ति पूजिताः ।
 अकस्मात् साश्विनयना जायन्ते च समुत्सुकाः ॥ ४२ ॥
 दधिसक्तून् पयस्यैव कपित्यानि च रात्रिषु ।
 भक्षयन्ति च शेरन्त उच्छिष्टाः संहता रुधा ॥ ४३ ॥
 मृतं कृत्वोपसृजन्ति चाकृत्वा पादधावनम् ।
 संविशन्ति च शय्यासु शौचाचारविवर्जिताः ॥ ४४ ॥
 सहस्रं चन्ति भयाच्चैव मार्जारानां यथासुकः ।
 भार्यां गत्वा न गृह्यन्ति रक्षोवृत्तिषु निस्त्रयाः ॥ ४५ ॥
 पुरा सुशीला भृत्वा च दुःशीलत्वमुपागताः ।
 देवांसपोधनांश्चैव बाधन्ते त्रिपुरालयाः ॥ ४६ ॥
 मयेन वार्यमाणापि ते विनाशमुपस्थिताः ।
 विप्रियास्त्रैव विप्राणां कुर्वाणाः कलहैविषः ॥ ४७ ॥
 वैभ्राजं गन्दनं चैव तथा चैत्ररथं वनम् ।

अशोकं च वराशोकं सर्वर्तुकमथापि च ॥ ४५ ॥

स्वर्गं च देवतावासं पूर्वदेववशानुगाः ।

विध्वंसयन्ति संक्रुद्धास्तपोधनवनानि च ॥ ४६ ॥

विध्वंस्तेवायतनाश्रमं च संभङ्गदेवद्विजपूजकं तु ।

जगद्ब्रभूवामरराजदुष्टै रभिरुतं सस्यमिवालिहृन्दैः ॥ ५० ॥

अथ एकत्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अशौलेषु प्रदुष्टेषु दानवेषु दुरात्मसु ।

लांकेषूत् सायमानेषु तपोधन वनेषु च ॥ १ ॥

सिंहनादे व्योमगानान्तेषु भीतेषु जन्तुषु ।

त्रै लोक्षे भयसंमूढे तमोन्धत्वमुपागतं ॥ २ ॥

आदित्यावसवः साध्याः पितरो मरुताङ्गणाः ।

भीताः शरणमाजग्मुर्वृक्षाणं प्रपितामहम् ॥ ३ ॥

तं तं स्वर्णोत्पलासीनं ब्रह्माणं समुपागताः ।

नमुरुक्षुश्च सहिताः पञ्चास्यं चतुराननम् ॥ ४ ॥

वरगुमानवैवह दानवास्त्रिपुरासयाः ।

बाधन्ते क्लान्त्याप्रेथ्य ननुशाधि ततोऽनघ ! ॥ ५ ॥

मेघागमे यथा हंसामृगाः सिंहभयादिव ।

दानवानां भयात्तद्वद्व भ्रामः प्रपितामहः ॥ ६ ॥

पुत्राणां नाम धेयानि कललाणां तथैव च ।

दानवैर्भ्रास्य माणानां विस्मृतानि ततोऽनघ ! ॥ ७ ॥

देववैश्वं प्रभङ्गाश्च आश्रमभ्रंशनानि च ।

दानवैर्लोभमोहान्धैः क्रियन्ते च भ्रमन्ति च ॥ ८ ॥

यदि न तायसे लोकं दानवैर्विह्वलं द्रुतम् ।

धर्षेणानेन निर्देवं निर्मनुष्याश्रमं जगत् ॥ ८ ॥
 इत्येवं त्रिदशैरुक्तः पद्मयोनिः पिताहः ।
 प्रत्याह त्रिदशान् वेदानि इन्दुतुष्यामनः प्रभुः ॥१०॥
 मयस्य योवरो हृत्तो मया मति मताम्बराः ! ।
 तस्यान्त एषसंप्राप्तो यः पुरोक्तो मया सुराः ! ॥ ११॥
 तच्च तेषां मधिष्ठानं त्रिपुरं त्रिदशर्षभाः ।
 एकेषु पातमोक्षेण हन्तव्यं नेपु वृष्टिभिः ॥ १२ ॥
 भवताञ्च न पश्यामि कमप्यत्र सुरर्षभाः ।
 यस्तु चैक प्रहारेण परं हन्तात् सदानवम् ॥ १३ ॥
 त्रिपुरं नास्पवीर्येण शक्यं हन्तुं शक्यं तु ।
 एकं मुक्त्वा महादेवं महेशानं प्रजापतिम् ॥ १४ ॥
 ते यूयं यदि अन्ये च क्रतुविध्वं सकं हरम् ।
 या चामः सहिता देवं त्रिपुरं स हनिष्यति ॥ १५ ॥
 कृतः पुराणां त्रिष्कन्धो योजनानां शतं शतम् ।
 यथा चैक प्रहारेण हन्यते वैभवेन तु ।
 पुष्य योगिन युक्तानि तानि चैकरुणेन तु ॥ १६ ॥
 ततो देवैश्च संप्रीक्तो गस्याम इति दुःखितैः ।
 पितामहश्च तैः सार्धं भवसंसदमागतः ॥ १७ ॥
 तं भवं भूत भव्यं शं गिरिशं शूलपाणिनम् ।
 पश्यन्ति चामया सार्धं सन्दिना च महात्मना ॥ १८ ॥
 अग्निवर्णमलन्देवमग्नि कुण्डलिभेषणम् ।
 अम्बादित्य सहस्राभ मग्निवर्णं विभूषितम् ॥ १९ ॥
 चन्द्रावय बलक्ष्माणं चन्द्रसौम्य तरानजम् ।
 आगस्य तमजन्देव मथ तं नीललोहितम् ॥ २० ॥

सु वल्गो वरदं शम्भुं गोपतिं पार्वतीपतिम् ॥ २१ ॥
 देवा जघुः । नमो भगवते शाय रुद्राय वरदाय च ।
 पशुनाम्पतये नित्य सुघाय च कपर्दिने ॥ २२ ॥
 महादेवाय भीमाय ताम्बकाय च शान्तये ।
 ईशानाय भयघ्नाय नमस्त्वन्धकघातिने ॥ २३ ॥
 तीलश्रीवाय भीमाय वेधसे वेधसान्धु ते ।
 कुमार शत्रु निघ्नाय कुमार जनकाय च ॥ २४ ॥
 विलोहिताय धूम्राय वराय ऋधनाय च ।
 नित्यं नीलशिशुण्याय शूलिने दिव्यशायिने ॥ २५ ॥
 उरगाय त्रिनेत्राय हिरण्यवसुरेतसे ।
 अचम्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवसुताय च ॥ २६ ॥
 वृषभजाय सुण्डाय जटिने ब्रह्मचारिणे ।
 तपमानाय सलिले ब्रह्मख्याया जिताय च ॥ २७ ॥
 विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ।
 नमोऽस्तु दिव्यरूपाय प्रभवे दिव्यशम्भवे ॥ २८ ॥
 अभिगम्याय कामराय सुख्यायार्चाय सर्वदा ।
 भक्तानुर्काम्पिने नित्यं दिशते यस्मिनोगतम् ॥ २९ ॥

अथ चात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । ब्रह्मार्थं जूयमानस्तु देवर्षी महेश्वरः ।
 प्रजापतिसुजावेदं दिवानां क्व भयं ब्रह्म ॥ १ ॥
 भी ! देवाः । स्थापतं वोऽस्तु ब्रूत यदोमनीगतम् ।
 तावदेव प्रथच्छामि नास्वद्वियं मया हि वः ॥ २ ॥

युष्माकं नितरां ग्रं वै कर्ताहं विबुधर्षभाः । ।
 चरामि महदत्युषं वशापि परमं तपः ॥ ३ ॥
 विहिष्टा वो मम हिष्टाः कष्टाः कष्टपराक्रमाः ।
 तीक्ष्णभावः सम्पाद्यो युष्माकं भव एव च ॥ ४ ॥
 एवमुक्त्वाश्च देवेन प्रेम्णा सन्नद्धाकाः सुराः ।
 रुद्रमाहुर्महाभागं भागार्हाः सर्व एव ते ॥ ५ ॥
 भगवन्तौ अपस्तं रौद्रं रौद्रपराक्रमैः ।
 असुरैर्बध्यमानाः सा वयं त्वां शरणं गताः ॥ ६ ॥
 मयो नाम द्वितेः पुत्र श्चिनेनकलहप्रियः ।
 त्रिपुरं येन तद्गुणं कृतं पाण्डुरगोपुरम् ॥ ७ ॥
 तदाश्रित्य पुरं दुर्गं दानवा वरनिर्भयाः ।
 बाधन्तेऽस्मान् महादेवप्रेष्वमस्वामिनं यथा ॥ ८ ॥
 उद्यानानि च भण्डानि नन्दनादीनि यानि च ।
 वराशास्त्ररसः सर्वा रथाद्या दनुजै र्वृताः ॥ ९ ॥
 इन्द्रश्च वाङ्मास गजाः कुमुदाश्वनवामनाः ।
 ऐरावताद्यापहता देवतानां महेश्वर ! ॥ १० ॥
 ये चेन्द्ररथमुख्याश्च हरयोऽपहतासुरैः ।
 जाताश्च दानवानास्ते रथयोम्यासुररथमाः ॥ ११ ॥
 ये रथा ये गजाश्चैव याः श्रियो वसु यच्च नः ।
 तन्नोष्यपहृतं दैत्यैः संशयो जीविते पुनः ॥ १२ ॥
 शिनेन एव मुक्तस्तु देवैः शक्रपुरोगमैः ।
 उवाच देवान् देवेशो वरदो वृषवाहनः ॥ १३ ॥
 व्यपगच्छतु वो देवा महद्दानवजन्मयम् ।
 तद्दहं त्रिपुरन्धर्ये क्रियतां यद्व्रवीमि तत् ॥ १४ ॥

यदीच्छथ मया दग्धुं तत्पुरं सह दानवम् ।
 रथमोपयिकं मघ्नं सज्जयध्वं किलास्यते ॥ १५ ॥
 दिग्बाससा तद्योक्तास्ते सपितामहकाः सुराः ।
 तथेत्युक्त्वा महादेवश्चक्रुस्ते रथमुत्तमम् ॥ १६ ॥
 धरां कूवरकौ तु द्वौ रुद्रपार्श्वचरा बुभौ ।
 अधिष्ठानं शिरो मेरो रथो मन्दर एव च ॥ १७ ॥
 चक्रुश्चन्द्रश्च सूर्यश्च चक्रे काश्वनराजते ।
 कृष्णपद्मं शुक्लपद्मं पद्मद्वयमपीश्वराः ॥ १८ ॥
 रथनेमिद्वयं चक्रुर्देवा ब्रह्मपुरःसराः ।
 आदिद्वयं पद्मयन्त्रं यन्त्रमेताश्च देवताः ॥ १९ ॥
 कम्बलाश्रितराभ्याश्च नागाभ्यां समवेष्टितम् ।
 भार्गवश्चाङ्गिराश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ॥ २० ॥
 शनैश्चरस्तथाचाम सर्वे ते देवसप्तमाः ।
 वरुधं गगनं चक्रुस्चारुरूपं रथस्य ते ॥ २१ ॥
 कृतं द्विजिह्वनयनं निवेणुं श्रातकौम्भिकम् ।
 मणिमुक्तेन्द्रनीलैश्च कृतं हृष्टमुखैः सुरैः ॥ २२ ॥
 गङ्गा सिन्धुः शतद्रूय चन्द्रभागा सरस्वती ।
 वितस्ता च विपाशा च यमुना गण्डकी तथा ॥ २३ ॥
 सरस्वती देविका च तथा च शरयूरपि ।
 एताः सरिद्धराः सर्वा वेणुसंज्ञाः कृता रथे ॥ २४ ॥
 धृतराष्ट्राश्च ये नागास्ते च वेण्यान्मकाः कृताः ।
 वासुके कुक्षजाये च ये च रैवतवंशजाः ॥ २५ ॥
 ते सर्पा हर्षसम्पूर्णाश्चापतूष्णेष्वनूनाः ।
 भवतस्तुः शरा भूत्वा नानाजातिशुभाननाः ॥ २६ ॥

सुरसा सरमा कद्रुर्विनता शबिरेव च ।
 वृषा वुभुक्षा सर्वाद्या मृत्युः सर्वशमस्तथा ॥ २७ ॥
 ब्रह्मवध्या च णीवध्या बालवध्याः प्रजाभयाः ।
 गदा भृत्वा शक्तयश्च तदा देवरथेऽभ्ययुः ॥ २८ ॥
 युगं क्षतयुगञ्चान् चातुर्होत्रप्रयोजकाः ।
 चतुर्वर्णाः सलीलाश्च बभूवुः स्वर्णकुण्डलाः ॥ २९ ॥
 तद्युगं युगसङ्घायं रथश्रीर्षं प्रतिष्ठितम् ।
 धृतराष्ट्रेण नागेन बद्धं बलवता महत् ॥ ३० ॥
 ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेद उद्यापरः ।
 वेदाश्चत्वार एवैते चत्वारन्धुरगा भवन् ॥ ३१ ॥
 अन्नदानपुरीगाश्च यानि दानानि कानिचित् ।
 तान्यासन्वाजिनां तेषां भूषणानि सहस्रशः ॥ ३२ ॥
 पद्मद्वयं तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयो ।
 नागा बभूवुरेवैते हयानां बालबन्धनाः ॥ ३३ ॥
 षोडशारप्रभवाणां वा मत्स्ययज्ञक्रतुक्रियाः ।
 उपद्रवाः प्रतीकाराः पशुबन्धेष्टय स्तथा ॥ ३४ ॥
 यज्ञोपवाहान्येतानि तस्मिन् लोकरथे शुभे ।
 मष्मिमुक्ताप्रवालैस्तु भूषितानि सहस्रशः ॥ ३५ ॥
 प्रतीदोद्धार एवासीत्तदपश्च वषट्कृतम् ।
 सिनीवासी कुङ्गराका तथा चानुजती शुभा ॥ ३६ ॥
 योक्ताश्चासंस्तुरङ्गाणामपसर्पणविषहाः ॥ ३७ ॥
 कृष्णान्यथ च पीतानि श्वेतमाश्लिष्ठकानि च ।
 अवदाताः पताकाश्च बभूवुः पवनेरिताः ॥ ३८ ॥
 ऋतुभिश्च क्षतः षड्भिर्धनुः सम्बन्धरोऽभवत् ।

अजराश्याभवञ्चापि साम्बिका धनुषो दृढा ॥ ३८ ॥
 कालोहि भगवान्, द्रस्तञ्च सम्बत्सरं विदुः ।
 तस्माद्दुमाकालरातिर्धनुषीजरा जराभवत् ॥ ४० ॥
 सगर्भं त्रिपुरं येन दग्धवान् स तिलीचनः ।
 स इषुविष्णुसोमान्निविदेवतमयोऽभवत् ॥ ४१ ॥
 आननं ह्यग्निरभवच्छत्यं सोमकमोनुदः ।
 तेजसः समवायोऽयं चेपीक्षीजो रथाङ्गधृत् ॥ ४२ ॥
 तस्मिंश्च वीर्यैश्चद्वयैर्वासासुकिर्नागपार्थिवः ।
 तेजः सम्बसनाथं वै मुनीचातिविषोविषम् ॥ ४३ ॥
 कृत्वा देवा रघञ्चापि दिव्यं दिव्यप्रभावतः ।
 लोकाधिपतिमभ्येत्य इदं वचनमब्रुवन् ॥ ४४ ॥
 भंस्कृतोऽयं रथोऽग्नाभिस्तव दानवग्रजुजित् ।
 इदमापत्परित्राणं देवान् सेन्द्रपुरीगमान् ॥ ४५ ॥
 तं मेरुशिखराकारं त्रैलोक्यरथमुत्तमम् ।
 प्रगस्यदेवान् साध्विति रथं पश्यति गङ्गरः ॥ ४६ ॥
 मुहुर्दृष्ट्वा रथं साधु साध्वित्युक्त्वा मुहुर्मुहुः ।
 उवाच सेन्द्रानमरानमराधिपतिः स्वयम् ॥ ४७ ॥
 यादृगोऽयं रथः कृतो युष्माभिर्मम सत्तमाः ।
 ईदृगो रथसम्पत्त्या यत्ना शीघ्रं विधीयताम् ॥ ४८ ॥
 इत्युक्त्वा देवदेवेन देवा द्विधा इवेपुभिः ।
 अत्रापुर्महतीं चिन्तां कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ४९ ॥
 महादिवस्य देवोऽन्यः कोनाम सदृशो भवेत् ।
 मुक्त्वा चक्रायुधं देवं सोपास्य इषुमाश्रितः ॥ ५० ॥
 धुरि युक्त्वा इवोत्तानो घटन्त इव पर्वतैः ।

निष्कसन्तः सुराः सर्वे कथमितदिति ब्रुवन् ॥ ५१ ॥
 देवोऽदृश्यत देवांसु लीकनायस्य धूर्गतान् ।
 अहं सारधि रित्युक्त्वा जयाहास्यांजतोऽप्रजः ॥ ५२ ॥
 ततो देवैः सगन्धर्वैः सिंहनादो महान् कृतः ।
 प्रतोदहकं संप्रेष्य ब्रह्माणं स्रूततां गतम् ॥ ५३ ॥
 भगवानपि विश्वेशो रथस्थे वै पितामहे ।
 सदृशः स्रूत इत्युक्त्वा चारोह रथं हरः ॥ ५४ ॥
 आरोहति रथं देवे ह्यग्रा हरभरासुराः ।
 जानुभिः पतिता भूमौ रजोपासस्य चासितः ॥ ५५ ॥
 देवो दृष्ट्वाथ वेदाज्ञानभीतग्रहयान् भयात् ।
 उज्जहार पितृनार्तान् सुपुत्र इव दुःखितान् ॥ ५६ ॥
 ततः सिंहरवोभूयो बभूव रथभैरवः ।
 जयशब्दस्य देवानां संवभ्रुवार्णवोपमः ॥ ५७ ॥
 तदाङ्कार मयं पृथ्वा प्रतोदं वरदः प्रभुः ।
 स्वयम्भूः प्रययौ वाहाननुमन्त्रय यथाजवम् ॥ ५८ ॥
 पस्यमाना इवाकाशं सुष्णान् इव मेदिनीम् ।
 सुखेभ्यः ससृजुः श्लासानुच्छ्रमन् इवोरगाः ॥ ५९ ॥
 स्वयम्भुवा बोधमानाद्योदितेन कपर्दिना ।
 व्रजन्ति तेऽग्रा जवनाः सयकाल इवानिलाः ॥ ६० ॥
 ध्वजोच्छ्रयविनिर्माणे ध्वजयष्टिमनुत्तमाम् ।
 आक्रम्य नन्दीषुषभंतस्यो तस्मिन् स्थिवेच्छया ॥ ६१ ॥
 भार्गवाङ्घ्रिरिसौ देवो दण्डहजो रविप्रभो ।
 रथचक्रे तु रथेते वदस्व प्रियकाङ्क्षिणो ॥ ६२ ॥
 शेषथ भुगवासागः अनन्तोऽन्तकरोऽरिणाम् ।

शरहसो रक्षन्माति शयनं ब्रह्मचरिणम् ॥ ६३ ॥
 यमकूर्णं समास्थाय महिषश्चातिदारुणम् ।
 द्रविष्ठाधिपतिर्ध्यात्वा सुराणामधिपो द्विपम् ॥ ६४ ॥
 परशत मयूरं निकृजन्तं किन्नरं यथा ।
 गुह्यं प्रास्थाय वरदीयुगीपमरुतं पितुः ॥ ६५ ॥
 मन्दोश्चरुश्च भगवान् शूलमादाय दीप्तिमान् ।
 षष्ठतश्चापि पार्श्वीभ्यां लोकस्य क्षयकथयथा ॥ ६६ ॥
 प्रमथास्त्राग्निवर्णाभाः सान्निज्वाला इवाचलाः ।
 अनुजग्मु रथं शार्पं नका इव महार्णवम् ॥ ६७ ॥

भृगुभरद्वाजवसिष्ठगौतमाः क्रतुः पुलस्त्यः पुलह सपोधनाः ।
 मरौचिरनिर्भगवानथाङ्गिराः पराशरागस्थमुखा महर्षयः ॥ ६८ ॥
 हरमजितमजं प्रतुष्टुर्वचनविषैर्विचित्रभूषणैः ।
 रथस्त्रिपुरे सकाञ्चनाचलीव्रजति सपत्न इवाद्रिरम्बरे ॥ ६९ ॥
 करिगिरिरविमेघसन्निभाः सजलपयोदनिनादनादिनः ।
 प्रमथगणाः परिवार्य देवगुप्तं रथममरापिययुस्त दर्पयुक्ताः ॥ ७० ॥
 मकरतिमितिमिङ्गिलाहृतः प्रलय इवाति समुद्धतोऽर्णवः ।
 प्रजति रथवरोऽति भास्वरो ह्यशनिनिपातपयोदनिस्त्रयः ॥ ७१ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । पूज्यमाने रथे तस्मिन् लोकैर्देवे रथे स्थिते ।
 प्रमथेषु नदत्सुषं प्रवदत्सुष साध्विति ॥ १ ॥
 ईश्वरस्वरघोषेण नर्दमाने महाहृषे ।
 जयत्सु विप्रेषु तथा गज्जत्सु तुरगीषु च ॥ २ ॥
 रथाङ्गणात् समुत्पत्य देवर्षिर्नारदः प्रभुः ।

काम्या चन्द्रोपमलूर्णं त्रिपुरं पुरमागतः ॥ २ ॥
 श्रीत्यातिकन्तु दैत्यानां त्रिपुरे वर्तते ध्रुवम् ।
 नारदश्चात्र भगवान् प्रादुर्भूत लपोधनः ॥ ४ ॥
 आगतं जलदाभासं समेताः सर्वदानवाः ।
 पत्तस्युर्नारदं दृष्ट्वा अभिवादनवादिनः ॥ ५ ॥
 तमर्घ्येण च पाद्येन मधुपर्केण चेश्वराः ।
 नारदं पूजयामासुर्ब्रह्माणमित्र वासवः ॥ ६ ॥
 तेषां स पूजां पूजार्हः यतिगृह्य तपोधनः ।
 नारदः सुखमासीनः काञ्चने परमासने ॥ ७ ॥
 मयस्तु सुखमासीने नारदे नारदीश्वरे ।
 यद्यार्हं दानवैः सार्द्धमासीनो दानवाधियः ॥ ८ ॥
 आसीनं नारदं प्रेक्ष्य मयस्त्वथ महासुरः ।
 अववीहचनं तुष्टो हृष्टरोमाननेक्ष्यः ॥ ९ ॥
 श्रीत्यातिकं पुरेऽस्माकं यथा नान्यत्र कुत्रचित् ।
 वर्तते वतेमानस्य ! वद त्वं हि च नारद ! ॥ १० ॥
 दृश्यन्ते भयदाः स्वप्ना भज्यन्ते च ध्वजाः परम् ।
 विना च वायुना केतुः पतते च तथा भुवि ॥ ११ ॥
 अद्रालकाय मृत्यन्ते सपताकाः सगोपुराः ।
 हिंस हिंसेति श्रूयन्ते गिरय भयदाः पुरे ॥ १२ ॥
 नाहं विभेमि देवानां सेन्द्राणामपि नारद ! ।
 मुक्ते क परदं स्याणुं भक्ताभयकरं हरम् ॥ १३ ॥
 भगवन्नास्त्यविदितमुत्पार्तुषु तवानघ ! ।
 अनागतमतीतञ्च भवान् जानाति तत्त्वतः ॥ १४ ॥
 तदेतन्नीभयस्थानमुत्पाताभिनिवेदितम् ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ ! प्रपन्नस्य तु नारद ! ॥ १५ ॥

इत्युक्तो नारदो न मयेनामयवर्जितः ।

नारद उवाच । शृणु दानव ! तस्त्वेन भवन्मृत्यातिका यथा ॥ १६ ॥

धर्मेति धारणे धातुर्माहात्म्ये चैव पठ्यते ।

धारणाच्च महत्त्वेन धर्म एव निरुच्यते ॥ १७ ॥

स इष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपदिश्यते ।

इतरथानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते ॥ १८ ॥

उत्पन्नान् मार्गमागच्छेन्मार्गाच्चैव विमार्गताम् ।

विनाशकस्य निर्देश्य इति वेदविदो विदुः ॥ १९ ॥

सस्वधर्मं रथारूढः सहेभिरुत्तदानवैः ।

अपकारिषु देवानां कुरुषे त्वं सहायताम् ॥ २० ॥

तदेतान्येवमादीनि उत्पातावेदितानि च ।

वैनायिकानि दृश्यन्ते दानवानां तथैव च ॥ २१ ॥

एष बद्धः समाख्याय महालोकमयं रथम् ।

आयाति त्रिपुरं हन्तुं मय ! त्वामसुरानपि ॥ २२ ॥

स त्वं महौजसं नित्यं प्रपद्यस्व महेश्वरम् ।

यास्यसे सह पुनश्च दानवैः सह मानद ! ॥ २३ ॥

इत्येव भावेद्यभयं दानवोपस्थितं महत् ।

दानवानां पुनर्देवो देवेशपदमागतः ॥ २४ ॥

नारदे तु सुनो याते मयो दानवनायकः ।

शूरसंमतमित्येषं दानवानाह दानवः ॥ २५ ॥

शूराः स्वजातपुत्राः स्वकृतकृत्याः स्वदानवाः ।

युध्यध्वं देवतैः सार्वं कर्तव्यं चापिनीभयम् ॥ २६ ॥

जित्वा वयं भविष्यामः सर्वेऽमरसभासदः ।

द्वांसं वेन्द्रकान् इत्या लोकान् भीष्मा महेसुराः ॥२०॥

अष्टासुकेषु च तथा तिष्ठध्वं शक्रपाशयः ।

इंयिता युवसञ्जाय तिष्ठध्वं प्रीयताबुधाः ॥ २८ ॥

पुराणि नीचि चैतानि यथास्त्रानेषु दानवाः ।

तिष्ठध्वं सङ्घनीयानि भविष्यन्ति पुराणि च ॥ २९ ॥

न भोगतास्तथा शूरा देवता विदिता हि वः ।

ताः प्रयत्ने न चार्याश्च विदार्याश्चैव सायकैः ॥ ३० ॥

इति दनु तनयाक्षय स्तघोक्ता

सुरगणवारववारणे वचांसि ।

युवतिजनविषया मामसं तत्

निपुरपुरं सङ्घसा विवेग राजा ॥ ३१ ॥

अथ रजतविषयभाव भावो भवमभिपूज्य दिगम्बरं सुगौर्भिः ।

शरणं सुपजगाम देवदेवं मदनार्यन्धक यत्र देहघातम् ॥३२॥

मय मभयपदैषिणं प्रपन्नं

वकिल बुबोध तृतीयदीप्तनेमः ।

तदभिमतमदानतः शशाङ्गी

स च किल निर्भय एव दानवीऽभूत् ॥ ३३ ॥

चतुर्भिः शदधिकशततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । ततो रणे देववत्सं नारदोऽभ्यगमत् पुनः ।

आगत्य चैव त्रिपुरात्सभायामास्त्रितः स्वयम् ॥ १ ॥

इत्सावृत मितिस्थ्यातं तद्वर्षं विजृतायतम् ।

वच यन्नीबलेहं तोबस्त्रियं च संयतः ॥ २ ॥

देवानां जन्मभूमिर्द्या त्रिषु लोकेषु विन्नुता ।

विशाङ्गाः ऋतवश्चैव जातकर्मादिकाः क्रियाः ॥ ३ ॥

देवानां यत्र वृत्तानि कन्यादानानि यानि च ।
 रेमे नित्यं भवो यत्र सहायैः पार्षदैर्गणैः ॥ ४ ॥
 लोकपालाःसदा यत्र तस्युर्महगिरी यथा ।
 मधुपिङ्गलनेत्रसु चन्द्रावयवभूषणः ।
 देवानामधिपं प्राह गणपांथ महेश्वरः ॥ ५ ॥
 वासवैतदरीषां ते त्रिपुरं परिदृश्यते ।
 विमानैश्च पताकाभिर्ध्वजैश्च समलङ्कृतम् ॥ ६ ॥
 इदं वृक्षमिदं स्थातं वक्रिवदभ्यगतापनम् ।
 एते जना गिरिप्रख्याः सकुण्डलकिरीटिनः ॥ ७ ॥
 प्राकारगोपुराद्वैष्णु कषान्ते दानवा स्थिताः ।
 इमे च तोयदाभासा दनुजा विक्रताननाः ॥ ८ ॥
 निर्गच्छन्ति पुरोदैत्याः सा युधाविजयैषिणः ।
 स त्वं शरशतैः सार्द्धं ससहायो वरायुधः ।
 सहस्रिर्मामकैर्भृत्यैर्व्यापादय महासुरान् ॥ १० ॥
 अहं च रथवर्येण निशलाचलवत्स्थितः ।
 पुरः पुरस्य रन्ध्राधीं स्थास्यामि विजयाय वः ॥ ११ ॥
 यदा तु पुष्ययोगेन एकत्वं स्थास्यते परम् ।
 तदेतन्निर्दृष्ट्व्यामि शरैरेकेन वासव ! ॥ १२ ॥
 इत्युक्तो वै भगवता रुद्रेणोह सुरेश्वरः ।
 ययौ तन्निपुरं जितुं तेन सैन्येन संवृतः ॥ १३ ॥
 प्रक्रान्तरथभीमैस्तैः स देवैः पार्षदाङ्गणैः ।
 कृतसिंहरवीपेतैरुद्वृच्छद्भिरिवाम्बुदैः ॥ १४ ॥
 तेन नादेन त्रिपुरादानवा युद्धबालसाः ।
 उत्पत्य दुद्रुवुश्चे लुः सायुधाः खे गणेश्वरान् ॥ १५ ॥

अन्धे पयोधरारावाः पयोधरसमा कभुः ।
 ससिंहनादं वादिनं वाह्यामासुबद्धताः ॥ १६ ॥
 देवानां सिंहनादश्च सर्वं तूर्यरवो महात् ।
 यस्तोमृहैत्य नादेष चन्द्रस्तोयधरैरिव ॥ १७ ॥
 चन्द्रोदयात् समुद्भूतः पौरुषमास इवार्णवः
 त्रिपुरं प्रभवत्तद्वह्नीमरूप महासुरैः ॥ १८ ॥
 प्राकारेषु पुरे तत्र गोपुरेष्वपि चापरे ।
 अट्टालकान् समारुह्य केचिच्चलितवादिनः ॥ १९ ॥
 स्वर्णमालाधराः शूराः प्रभासितकराव्यराः ।
 केचिच्चदन्ति दनुजाण्योयमुक्ता इवान्बुधाः ॥ २० ॥
 इत्यथेतद्य धावन्तः केचिदुद्धृतवाससः ।
 किमेतदिति पप्रच्छुरन्योन्यं गृहमाश्रिताः ॥ २१ ॥
 किमेतन्नैव जानामि ज्ञानमन्तर्हितं हि मे ।
 ज्ञास्य सेनन्तरेणेति कालो विस्तारतो महान् ॥ २२ ॥
 सोऽप्यसौ पृथ्वी सारं सिंहश्च रथमास्थितः ।
 निहतं त्रिपुरं पीड्य देहं व्याधिरिदोच्छ्रितः ॥ २३ ॥
 य एषोस्ति स एषोऽस्तु काविन्ता संभ्रमे सति ।
 एहिमायुध मादाय क्रमे पृच्छा भविष्यति ॥ २४ ॥
 इति तेऽन्योन्यमाविद्या उत्तरोत्तरभाषिणः ।
 आसाद्य पृच्छन्ति तदा दानवा स्त्रिपुरालयाः ॥ २५ ॥
 तारकाच्च पुरे दैत्यास्तारकाच्चपुरःसराः ।
 निर्गताः कुपितास्सूर्णं विनाद्विदमहोरगाः ॥ २६ ॥
 निर्द्वावन्तस्तु ते दैत्याः तस्यथापि यूपधरैः ।
 निरुता जनाः तेषां तथा केसरियूपधरैः ॥ २७ ॥

दर्पितानां ततश्चैषां दर्पिनानामिवाग्निनाम् ।
 रूपाणि जज्वलुस्तेषामग्नीनामिव धम्यताम् ॥ २८ ॥
 ततो वृहन्ति चापानि भीमनादानि सर्वशः ।
 निकृष्य जघ्नुरन्योन्यमिषुभिः प्राणभोजनैः ॥ २९ ॥
 मार्जारमृगभौमास्यान् पार्श्वदान्विकृताननान् ।
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा हसन्नुच्चैर्दानवा रूपसम्पदा ॥ ३० ॥
 बाहुभिः परिघाकारैः कृष्यतां धनुषां शराः ।
 भटवर्मणं विविशुस्तडागानीव पक्षिणः ॥ ३१ ॥
 मृताः स्य क्व नु यास्येद्य हनिष्यामी निवर्त्तताम् ।
 इत्येवं परुषाण्युक्त्वा दानवाः पार्श्वदर्पमान् ॥ ३२ ॥
 विभिदुः सायकै स्तीक्ष्णैः सूर्यपादा इवाम्बुदान् ।
 प्रमथा अपि सिंहाक्षाः सिंहविक्रान्तविक्रमाः ।
 खण्डशैलशिलावृक्षैर्विभिदुर्देत्यदानवान् ॥ ३३ ॥
 अम्बुदेराकुलमिव हंसाकुलमिवाम्बरम् ।
 दानवाकुलमत्यथं तत्पुरं सकलं वभौ ॥ ३४ ॥
 विकृष्टचापा दंत्येन्द्राः सृजन्ति शरदुर्दिनम् ।
 इन्द्रचापाङ्गितीरस्का जलदा इव दुर्दिनम् ॥ ३५ ॥
 इषुभिस्ताञ्चमानास्ते भूयो भूयोगणेश्वराः ।
 चक्रुस्ते देहनिर्यासं स्वर्णधातुमिवाचलाः ॥ ३६ ॥
 तथा वृक्षशिलावज्रशुलपट्टिपरश्वधैः ।
 चूयन्ते गर्भहता दैत्याः काचाष्टङ्कहता इव ॥ ३७ ॥
 चन्द्रोदयात् समुद्भूतः पीर्यमास इवार्णवः ।
 त्रिपुरं प्रभवत्तद्वङ्गोमरूपमहासुरैः ॥ ३८ ॥
 तारकाक्षी जयत्येष इति दैत्या अधीषयन् ।

जयतीन्द्रश्च रुद्रश्च इत्येव च गणेश्वराः ॥ ३९ ॥
वारिता दारिता वाणैर्यौधास्तस्मिन् बलीभये ।
निःस्वनन्तोऽम्बुसमये जलगर्भा इवाम्बुदाः ॥ ४० ॥
करैश्चिह्नैः शिरोभिश्च ध्वजैश्चलैश्च पाण्डुरैः ।
युद्धभूमिर्भयवती मांसशोणितपूरिता ॥ ४१ ॥
व्योम्नि चोत्प्लव्य सहसा तालमात्रं वरायुधैः ।
दृढाहताः पतन्पूर्वं दानवाः प्रमथा स्तथा ॥ ४२ ॥
सिद्धाश्चाप्सरसश्चैव चारणाश्च नभोगताः ।
दृढप्रहारहृषिताः साधु साध्विति चुक्रुणुः ॥ ४३ ॥
अनाहताश्च विद्यति द्वैवदुन्दुभय स्तथा ।
नदन्तो मेघशब्देन सरमा इव रोषिताः ॥ ४४ ॥
ते तस्मिन्स्त्रिपुरे दैत्यानद्यः सिन्धुपताविव ।
त्रिशन्ति क्रुहवदना वल्लीकमिव पन्नगाः ॥ ४५ ॥
तारकाक्षपुरे तस्मिन् सुराः शूराः समन्ततः ।
सशस्त्रा निपतन्तिस्त सपत्ना इव भूधराः ॥ ४६ ॥
योधयन्ति त्रिभागेन त्रिपुरे तु गणेश्वराः ।
विद्युन्माली मयश्चैव भर्त्सा च द्रुमवद्रुणे ॥ ४७ ॥
विद्युन्माली स दैत्येन्द्रो गिरीन्द्रमदृगद्युतिः ।
आदाय परिघं घोरं ताडयामास नन्दिनम् ॥ ४८ ॥
स नन्दो दानवेन्द्रेण परिघेण दृढाहतः ।
अमृतं मधुना व्यक्तः पुरा नारायणो यथा ॥ ४९ ॥
नन्दीश्वरे गते तत्र गणपाख्यातविक्रमाः ।
दुद्रुवर्जितसंरम्भा विद्युन्मालिन मासुरम् ।
घण्टाकर्णः गङ्गुकर्णो महाकालश्च पार्षदाः ॥ ५० ॥

ततश्च सायकैः सर्वान् गणपान् गणपाकतीन् ।
 भूयो भूयः स विव्याध गणेश्वरमहत्तमान् ॥ ५२ ॥
 भित्वा भित्वा बरावीचैर्नभस्यम्बुधरो यथा ।
 तस्थारभितशब्देन नन्दी दिनकरप्रभः ।
 संज्ञां लभ्य ततः सोऽपि विद्युन्मालिनमाद्रवत् ॥ ५३ ॥
 रुद्रदत्तं तदा दौमं दीप्तानलसमप्रभम् ।
 वज्रं वज्रनिभाङ्गस्य दानवस्य ससर्ज ह ॥ ५४ ॥
 तवन्दिभुजनिर्मुक्तं मुक्ताफलविभूषितम् ।
 पपात वज्रसि तदा वज्रं दैत्यस्य भीषणम् ॥ ५५ ॥
 स वज्रं बिहतो दैत्यो वज्रसंहननोपमः ।
 पपात वज्राभिहतः शक्रेणाद्रिर्वाहतः ॥ ५६ ॥
 दैत्येश्वरं यिनिहतं नन्दिना कुलनन्दिना ।
 चुक्रुशुर्दानवाः प्रेक्ष्य दुद्रुवुश्च गणाधिपाः ॥ ५७ ॥
 दुःखामर्षतरोषास्ते विद्युन्मालिनिपातिते ।
 द्रुमशैलमहावृष्टिं पयोदाः ससृजुर्यथा ॥ ५८ ॥
 तं पीड्यमाना गुरुभिर्गिरिभिश्च गणेश्वराः ।
 कर्तव्यं न विदुः किञ्चिद्वन्धनाधार्मिका इव ॥ ५९ ॥
 ततोऽसुरवरः श्रीमांस्तारकाच्चः प्रतापवान् ।
 स तरुणां गिरीणां वै तुल्यरूपधरोबभौ ॥ ६० ॥
 भिक्षोस्तमाङ्गा गणपा भिक्षपादाङ्किताननाः ।
 विरेजुर्भुजगा मन्त्रैर्वार्यमाणा यथा तथा ॥ ६१ ॥
 मयेन मायावीर्येण वध्यमाना गणेश्वराः ।
 म्रमन्ति बहुशब्दालाः पञ्चरे शकुना इव ॥ ६२ ॥
 तथा सुरवरः श्रीमांस्तारकाच्चः प्रतापवान् ।

हृदाह च बलं सर्वं शुष्केभ्यनमिवानलः ॥ ६२ ॥

तारकाक्षेण वार्यन्ते शरवर्षेस्तदा गणाः ।

मयेन मायानिहतास्तारकाक्ष्येण चेषभिः ॥ ६४ ॥

गणेशा विधुरा जाता जीर्णमूला यथा द्रुमाः ॥ ६५ ॥

भ्यः सम्पतते चाभिर्यद् हान् ग्राहान् भुजङ्गमान् ।

गिरीन्द्रांश्च हरीन् व्याघ्रान् वृक्षान् समरतर्पकान् ॥ ६६ ॥

शरभानष्टपादांश्च आपः पवन मेव च ।

मयो मायाबलेनैव पातयत्येव शत्रुषु ॥ ६७ ॥

ते तारकाक्षेण मयेन मायया

संमुह्यमाना विवशा गणेश्वराः ।

न शक्नुवन्के मनसापि चेष्टितुम्

यद्यन्द्रियार्था मुनिनाभिसंयताः ॥ ६८ ॥

महाजलाग्न्यादि सकुञ्जरारगै-

हरीन्द्रव्याघ्रर्षतरक्षराक्षसैः ।

विबाध्यमानास्त्रमसा विमोहिताः

समुद्रमध्येष्विव गाधकाङ्क्षिणः ॥ ६९ ॥

संमर्द्यमानेषु गणेश्वरेषु सर्वर्दमानेषु सुरेतरिषु ।

ततः सुराणां प्रवराभिरक्षितुं रिपोर्बलं सन्धिविद्युः सहायुधाः ७० ॥

यमोगदान्धो वरुणश्च भास्कर कथा कुमारोऽमरकोटिसंयुतः ।

स्वयं च शक्रः सितनागवाहनः कुलीयपाणिः सुरलोकपुङ्गवः ॥ ७१ ॥

स चोडुनाथः ससुतो दिवाकरः ससान्तकश्चरुपतिर्महादुर्गतिः ।

एते रिपुणां प्रबलाभिरक्षितं तदा बलं सन्धिविद्युर्मदीहताः ॥ ७२ ॥

द्या वनं दर्पितकुञ्जराधिपा यथानभः साम्बुधरं दिवाकरः ।

यथा च सिंहैर्विजनेषु गोकुलं तथा बलं तन्निदगैरभिद्रुतम् ७३ ॥

कृतप्रहारातुरदीनदानव'
 ततस्त्वभज्यन बलं हि पाषंदाः ।
 स्वर्ज्योतिषां ज्योतिरिबीषवान् हरि
 र्यथा तमोवीरतरं नराणाम् ॥ ७४ ॥
 विशान्तयामास यथा सदैव
 निशाकरः सञ्चितशर्वरन्तमः ।
 ततोऽपक्रुष्टे च तमः प्रभावे
 अस्तप्रभावे च विवर्द्धमाने ॥ ७५ ॥
 दिग्ग्लोकपालैर्गणनायकैश्च
 कृता महान् सिंहरत्नो मुहूर्तम् ।
 मंस्ये विभग्ना विक्ररा विपादा-
 म्ब्रुवांत्तमाङ्गाः शरप्रतिताङ्गाः ॥ ७६ ॥
 देवतरा देववरेविभिन्नाः
 सोदन्ति पङ्केषु यथा गजेन्द्राः ।
 यज्रेण भीमिन च यज्रपाणिः
 शक्ता च शक्त्या च मयूरकतुः ॥ ७७ ॥
 दग्ध न चाग्नेण च धर्मराजः
 पाशेन चाग्नेण च वारिगोमा ।
 शूलेन कालेन च यक्षराजो
 वीर्येण तेजस्वितया सुकेशः ॥ ७८ ॥
 गतिश्वरास्ते सुरसञ्जकाशाः
 पूर्णाह्वतीसिक्तगिखिप्रकाशाः ।
 उक्ताद्यन्ते दनुपुत्रवृन्दा-
 न्यथैव इन्द्राशनयः पतन्त्यः ॥ ७९ ॥

मयस्तु देवान् परिरक्षितारमु-

मात्मजं देववरं कुमारम् ।

शरेण भित्वा सहि तारकासुतं

स तारकास्थानपुरमावभावे ॥ ८० ॥

कृत्वा प्रहारं प्रविशामि वीरं पुरं हि दैत्येन्द्र बलेन युक्तः ।

विश्राममूर्जस्करमप्यवाप्य पुनः करिष्यामि रणं प्रपन्नैः ॥८१॥

वयं हि शक्रक्षतवीक्षिताङ्गा विशीर्णशस्तध्वजवर्मवाहाः ।

जयैषिण स्ते जयकाशिनश्च गणेश्वरा लोकवराधिपाय ॥८२॥

मयस्य श्रुत्वा दिवि तारकास्थानवचोऽभिकाङ्क्षन् क्षतजोपमालः ।

विवेश तूर्णं लिपुरन्दितः सुतैः सुतैरदित्या युधि वृद्धहर्षैः ॥८३॥

ततः समह्वानकभेरिभीमं ससिंहनादं हरसैन्यमावर्त्तौ ।

मयानुगन्धीरगभीरगङ्गारं यथा हिमाद्रेर्गजसिंहनादितम् ॥८४॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकगततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । मयः प्रहारं कृत्वा तु मायाधो दानवर्षभः ।

विवेश तूर्णं लिपुरमस्त्रं नीलमिवास्वरम् ॥ १ ॥

सदोर्वमुष्णं निगुस्य दानवान् वीक्ष्य मध्यगान् ।

दधौ लोकक्षये प्राप्ते कालं काल इवापरः ॥ २ ॥

इन्द्रोऽपि विभ्यते यस्य स्थिता युद्धेष्मुरपतः ।

स चापि निधनं प्राप्नो विद्युन्माली महाययाः ॥३॥

दुर्गं वै लिपुरस्यास्य न समं विद्यते पुरम् ।

तस्याप्येषो नयः प्राप्नो न दुर्गं कारणं क्वचित् ॥ ४ ॥

कालस्यैव वशं सर्वं दुर्गं दुर्गतरक्ष यत् ।

काली क्रुहे कथं कालाक्षणं नोऽद्य भविष्यति ॥५॥

लोकेषु निषु यत् किञ्चिद्बलं वै सर्वजन्तुषु ।
 कालस्य तद्व्यं सर्वमिति पैतामहोविधिः ॥ ६ ॥
 अस्मिन् कः प्रभवोऽयोगोऽसन्धार्ये मितान्मनि ।
 लङ्घने कः समर्थः स्यादृते देवं महेश्वरम् ॥ ७ ॥
 विभेमि नेन्द्राच्च यमाहरुणात्र च वित्तपात् ।
 स्वामी चैषान्तु देवानां दुर्जयः स महेश्वरः ॥ ८ ॥
 ऐश्वर्यस्य फलं यत्तत् प्रभुत्वस्य च यत् फलम् ।
 तद्व्य द्दर्शयिष्यामि यावद्दीराः समन्ततः ॥ ९ ॥
 वापीममृततोयेन पूर्णां स्रष्ट्ये वरीषधीः ।
 जीविष्यन्ति तदा दैत्याः सञ्जीवनवरीषधीः ॥ १० ॥
 इति सञ्चित्य बलवान् मयो मायाविनां वरः ।
 मायया ससृजे वापीं रश्मामिव पितामहः ॥ ११ ॥
 द्वियोजनायतां दीर्घां पूर्णायोजनविलृताम् ।
 आराहसंक्रमवतीं चक्ररूपां तथेव च ॥ १२ ॥
 इन्द्राः किरणकल्पेन मृष्टे नामृतगन्धिना ।
 पूर्णां परसतोयेन गुणपूर्णां निवाङ्गनाम् ॥ १३ ॥
 उत्पलैः कुमुदैः पद्मेर्ह तां कादम्बकैरुथा ।
 चन्द्रभास्करवर्णाभिर्भीमैरावरणैर्हताम् ॥ १४ ॥
 खर्गैर्मधुररावैश्च चारुचामीकरप्रभैः ।
 कामैषिभिरिवाकीर्णां जीवानामरणीमिव ॥ १५ ॥
 तां वापीं सृज्य स मयो गङ्गामिव महेश्वरः ।
 तस्याम्पक्षापयामास विद्युन्मालिनमादितः ॥ १६ ॥
 स वाप्यां मञ्जितो दैत्यो देवगर्भमहाबलः ।
 उत्तस्थाविन्धनैरिहः सर्वाहुत इवानलः ॥ १७ ॥

मयस्य चाञ्जलिं कृत्वा तारकाख्योऽभिवाहितः ।
 विद्युन्मालीति वचनं मयमुवाच चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 क्व नन्दी सह रुद्रेण वृतः प्रमथजम्बुकीः ।
 युद्धगामो नन्दिनं पीड्य दयादेहेषु का हि नः ॥ १९ ॥
 अन्वाख्यैव च रुद्रस्य भवामः प्रभविष्णवः ।
 तैर्वाविनिहता युद्धे भविष्यामी यमाशनाः ॥ २० ॥
 विद्युन्मालेर्निशम्यैतन्मयो वचनमूर्जितम् ।
 तं परिष्वज्य साद्रीक इदमाह महासुरः ॥ २१ ॥
 विद्युन्मालिन्न मे राज्यमभिप्रेतन्न जीवितम् ।
 त्वया विना महाबाहो ! किमन्येन महासुरः ॥ २२ ॥
 महामृतमयी वापी ह्येषा मायाभिरीशुरः ।
 सृष्टादानवटैत्यानां हतानां जीववर्हिनी ॥ २३ ॥
 दिश्या त्वां देव्यः पश्यामि यमलोकादिहागतम् ।
 दुर्गता वनयग्रकं भोज्यामोऽद्य महानिधिसु ॥ २४ ॥
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा च तां वापीं मायया मयनिर्मिताम् ।
 हृष्टाननात्ता दैत्येन्द्रा इदं वचनमब्रुवन् ॥ २५ ॥
 दानवा ! युद्धप्रतर्दानीं प्रमथैः सहनिर्भवाः ।
 मयेन निर्मितावापी हतान् सञ्जीवयिष्यति ॥ २६ ॥
 ततः क्षुभ्याम्बुविनिभाभिरो सानुभयङ्करी ।
 वाद्यमाना ननादीशै रौरवी सा पुनः पुनः ॥ २७ ॥
 श्रुत्वा भेरौरवं घोरं मेघारम्भितसन्निभम् ।
 न्यपतन्नसुराङ्गुणं त्रिपुरादुग्रहलालसाः ॥ २८ ॥
 लोहराजतसौवर्णैः कटकैर्मणिराजितैः ।
 आमुक्तैः कुण्डलैर्हारैर्मुकुटैरपिचोत्कटैः ॥ २९ ॥

धृमायिता ज्ञाविरमा ज्वलन्त इव पावकाः ।
 आयुधानि समादाय काशिनो दृढविक्रमाः ॥ १० ॥
 नृत्यमाना इव नटा गर्जन्त इव तोयदाः ।
 करोच्छ्रया इव गजाः मिंहा इव च निर्भयाः ॥ ११ ॥
 क्लृप्ता इव च गम्भीराः सूर्या इव प्रतापिताः ।
 द्रुमा इव च दैत्येन्द्रा स्वामयन्तो बलं महत् ॥ १२ ॥
 प्रमथा अपि सोत्माहा गरुडोत्पातपातिनः ।
 युयुत्सवांसिंभवावलि दानवान् दानवारयः ॥ १३ ॥
 नन्दीश्वरेण प्रमथा स्तारकाम्येण दानवाः ।
 चक्रुः संहत्य संग्रामञ्चीद्यमाना बलेन च ॥ १४ ॥
 तैःसिभियन्द्रमङ्गायैः शुलैश्चानलपिङ्गलैः ।
 वाणैश्च दृढनिर्मुक्तैरभिजघ्नुः परस्परम् ॥ १५ ॥
 शराणां सृज्यमानानामसीनाञ्च निपात्यताम् ।
 रूपाण्यासन्महोत्कानां पतन्तीनामिषाम्बरात् ॥ १६ ॥
 शक्तिभिर्बिचहृदया निर्दया इवपातिताः ।
 निरयेष्विव निर्मग्नाः कूजन्ते प्रमथासुराः ॥ १७ ॥
 ह्रमकुण्डलयुक्तानि किरीटोत्कटवलि च ।
 शिरांस्युर्व्यां पतन्तिस्म गिरिकूटानिवात्यये ॥ १८ ॥
 परश्वधैः पट्टिशैश्च खड्गैश्च परिषे स्तथा ।
 छिन्नाः करिवराकारा निपेतुस्ते धरातले ॥ १९ ॥
 गर्जन्ति सहसा हृष्टाः प्रमथा भीमगर्जनाः ।
 साधयन्त्यपरे सिद्धा युवगान्धर्वमङ्गूतम् ॥ २० ॥
 बलवान्भासि प्रमथदर्पिती भासि दानव ! ।
 इति चोच्चारयन्वाचं वारणौ रणधूर्गताः ॥ २१ ॥

परिवैराहताः केचिद्दानवैः शहरानुगाः ।
 वमने रुधिरं वक्त्रैः स्वर्णधातुमिवाचलाः ॥ ४७ ॥
 प्रमथैरपि नाराचैरसुराः सुरशत्रवः ।
 द्रुमैश्च गिरिशृङ्गैश्च गाढमेवाहवे हताः ॥ ४८ ॥
 सृदितानथ तान् दैत्यानन्ये दानवपुङ्गवाः ।
 उत्क्षिप्य क्षिप्तिपूर्वाप्यां मयदानवर्नादिताः ॥ ४९ ॥
 तं चापि भास्वरैर्देहेः स्वर्गलोक इवामराः ।
 उत्तस्थुर्वापीमासाथ सद्रूपाभरणाश्वराः ॥ ५० ॥
 अर्थिके दानवाः प्राप्य वापीप्रक्षेपणादसून् ।
 आस्फोटय सिंहनादश्च कृत्वाधावन्तथा सुराः ॥ ५१ ॥
 दानवाः प्रमथानेतान् प्रसपेत किमासथ ।
 हतानपि हि वो वापी पुनरुज्जीवयिष्यति ॥ ५२ ॥
 एवं श्रुत्वा शङ्कुकर्णोवचोऽप्यग्रहसन्निभः ।
 द्रुतमेवेत्य देवेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५३ ॥
 सृदताः सृदिता देव ! प्रमथैरसुरा ह्यमी ।
 उत्तिष्ठन्नि पुनर्भीमाः सस्याहव जलोद्धिताः ॥ ५४ ॥
 अग्निं किल पुरे वापी पूर्णां मृतरसान्धसा ।
 निहतानिहता यत् क्षिप्ता जीवन्ति दानवाः ॥ ५५ ॥
 इति विज्ञापयद्देवं शङ्कुकर्णो महेश्वरम् ।
 अभवन् दानवश्चलउत्पाता वै सुदारुणाः ॥ ५६ ॥
 तारकास्थः सुभीमाश्चो दारितास्थो हरिर्यथा ।
 अभ्यधावत् सुसंक्रुजो महादेवरथं प्रति ॥ ५७ ॥
 त्रिपुरे तु महान् घोरो भेदी शहरवो बभौ ।
 दानवा निःसृता हृदा दिवदेवरथे सुरम् ॥ ५८ ॥

भूकम्पद्याभवत्तत्र यताङ्गो भृगतोऽभवत् ।

दृष्ट्वा क्षीभमगाद्दृष्टः स्वयम्भूय पितामहः ॥ ५४ ॥

ताभ्यां देववरिष्ठाभ्यामन्वितः स रथोत्तमः ।

अनायतनमासाद्य सीदते गुणवानिव ॥ ५५ ॥

धातुक्षये देह इव पीमे चात्मिवीदकम् ।

धैथिल्यं याति स रथः स्त्री ह्यं विप्रकृतो यथा ॥ ५६ ॥

रथादुत्पत्यात्मभूर्वे सीदन्तं तु रथोत्तमम् ।

उज्जहार महाप्राणो रथं त्रैलोक्यरूपिणम् ॥ ५७ ॥

तदा शरादिनिष्पत्य पीतवासा जनार्दनः ।

वृषरूपं मरुत् कृत्वा रथं जग्राह दुर्धरम् ॥ ५८ ॥

सविषाणाभ्यां त्रैलोक्यं रथमेव महारथः ।

प्रगृह्णोद्दहतं सज्जं कुलं कुलवर्हो यथा ॥ ५९ ॥

तारकाख्योऽपि दैत्येन्द्रो गिरीन्द्र इव पञ्चवान् ।

अभ्यद्रवत्तदा दिवं ब्रह्माणं हतवांश्च सः ॥ ६० ॥

स तारकाख्याभिहतः प्रतोदं न्यस्य कूवरः ।

विजज्वाल मुहुर्ब्रह्मा श्वासं वक्रात् समुद्गिरन् ॥ ६१ ॥

तत्र दं त्यैर्महानादो दानत्रैरपि भैरवः ।

तारकाख्यस्य पूजार्थं कृती जलधरोपमः ॥ ६२ ॥

रथ चरणकरोऽथ महामृधे वृषभवपुर्व्वषभेन्द्रपूजितः ।

दिति तनय बलं विमर्द्य सर्वं त्रिपुरपुरं प्रविवेशकेशवः ॥ ६३ ॥

सजलजलदराजितां समस्नाम्

कुमुदवरोत्पल फुल्लपङ्कजाख्याम् ।

सुरगुरुरपिवत्पयो मृतन्त

द्रविरिवसञ्चित शार्वरन्तमोऽन्धम् ॥ ६४ ॥

वापीं पीत्वा सुरेन्द्राणां पीतवासाजनादनः ।

मर्दमानोमहाबाहुः प्रविवेश गरस्ततः ॥ ६५ ॥

ततोसुराभीमगणेश्वरैहताः प्रहारसम्बद्धित शोणितापगाः ।

पराङ्मुखाभीममुखैः कृतारणे यथा नवाभ्युद्यततत्परैर्नरैः ॥ ६६ ॥

स तारकाख्यस्तडिमालिरेव च मयेन सार्द्धं प्रनथैर्भद्रुता ।

पुरं परावृत्यनुत्तेशरार्दिता यथा शरीरं पवनोदयगता ॥ ६७ ॥

गणेश्वराभ्युद्यतदर्पकाशिनो महैन्दनन्दीश्वरपरमुखायुधि ।

विनेदुरुच्चैर्जहसुथ दुर्मदाजयेभ्यश्चादि दिशोश्वरैः सह ॥ ६८ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिगततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । प्रमथैः समर्गभिन्नास्त्वं पुरास्तेपुरारवः ।

पुरं प्रविशिशुभीताः प्रमथैर्भेग्नगोपुरम् ॥ १ ॥

शरीरं दृष्ट्वा यथा नागा भ्रमन् शृङ्गा यथा वृषाः ।

यथा विपक्षाः शकुनानद्यः क्षीणोद्का यथा ॥ २ ॥

मृतप्रायास्तथा दैत्या दैवतविकृताननाः ।

वभ्रुवुस्ते विमनसः कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ३ ॥

अथतान् ज्ञान मनमस्तादातामरमाननः ।

उवाच दैत्यान् दैत्यानां परमाधिपतिमयः ॥ ४ ॥

कृत्वा युद्धानि घोरानि प्रमथैः सहसामरैः ।

तांषयित्वा तथा युद्धे प्रमथानमरैः सह ॥ ५ ॥

मृत्यं यत् प्रथमं दैत्याः पश्चाच्च बलपीडिताः ।

प्रविष्टा नगरन्त्रासात् प्रमथैर्भृशमर्दिताः ॥ ६ ॥

अप्रियं क्रियते व्यक्तं दैवीनास्त्य तसंशयः ।

यत्र नाम महाभागाः प्रविशन्ति गिरिवनम् ॥ ७ ॥

अहो हि कालस्य बलमहो कालो हि दुर्जयः ।
 यत्ने दृशस्य दुर्गस्य उपरीधोऽयमागतः ॥ ८ ॥
 मये विवदमाने तु नर्हमान इवाप्सुदे ।
 बभूवुर्निष्प्रभा दैत्या पहा इन्दूदये यथा ॥ ९ ॥
 वापीपालास्ततोऽभ्येत्यनभःकाल इवाप्सुदाः ।
 मयमाहुर्ममप्रस्थं साञ्जलिप्रपहाः स्थिताः ॥ १० ॥
 या साम्तरसा गूढा वापी वै निर्मिता त्वया ।
 समाकुलोत्पलवना समीनाकुलपङ्कजा ॥ ११ ॥
 पीता सा वृषरूपेण केनचिद्द्वैत्यनायक ! ।
 वापी सा साम्प्रतं दृष्टामृतसंज्ञा इवाङ्गना ॥ १२ ॥
 वापीपालवचः श्रुत्वा मयाऽसौ दानवप्रभुः ।
 कष्टमित्यसकृत् प्रोच्य दितिजानिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥
 मया मायाबलकृता वापी पीता त्वियं यदि ।
 विनष्टाः स्म नसन्देह स्त्रिपुरं दानवागतम् ॥ १४ ॥
 निहृतान्निहृतान् दैत्यानाजीवयति दैवतैः ।
 पीता वा यदि वा वापी पीता वै पीतवाससा ॥ १५ ॥
 कोऽन्योमन्मायया गुप्तां वापीममृतततोयिनीम् ।
 पास्यते विष्णुमजितं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ १६ ॥
 सुगुह्यमपि दैत्यानां नास्त्यस्याविदितश्रुवि ।
 यत् महरकौशल्यं विज्ञातं न हृतं बुधैः ॥ १७ ॥
 समोऽयं वचिरोदेशो निर्दुर्मो निर्दुर्माचलः ।
 लभेमन्दूरतः कृत्वा बाधन्तेऽस्मान्गणामराः ॥ १८ ॥
 ते यूयं यदि मन्यध्वं सागरोपरिधिष्ठिताः ।
 प्रमथानां महाविगं सहामः श्वसनोपमम् ॥ १९ ॥

एतेषाञ्च समारम्भा स्तस्मिन् सागरसंग्रहे ।
 निरुत्साहा भविष्यन्ति एतद्रथपथावृताः ॥ २० ॥
 बुध्यतां निघ्नतां शत्रून् भीतानाञ्च द्रविष्यताम् ।
 सागरोऽम्बरसङ्घाशः शरण्यो भविष्यति ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वा स मयो दैत्यो दैत्यानामधिपस्तादा ।
 त्रिपुरेण यद्यौ तूर्णं सागरं सिन्धुवान्धवम् ॥ २२ ॥
 सागरे जलगम्भीर उत्पपात पुरं वरम् ।
 अथ तस्युः पुराख्येव गोपुराभरणानि च ॥ २३ ॥
 अपक्रान्ते तु त्रिपुरे त्रिपुरारिष्णिलोचनः ।
 पितामहं सुवाचिदं विद्वाद्भिर्गारदम् ॥ २४ ॥
 पितॄमह ! दृष्टं भीता भगवन् ! दानवा हि नः ।
 विपुनं सागरन्ते तु दानवाः समुपाश्रिताः ॥ २५ ॥
 यतएव हि ते याता त्रिपुरेण तु दानवाः ।
 ततएव रथं तूर्णं प्रापयस्व पितामह ! ॥ २६ ॥
 सिंहनादं ततः कृत्वा देवा देवरथञ्च तम् ।
 परिवार्य ययुर्दृष्टाः सायधाः पार्थिवोदधिम् ॥ २७ ॥
 ततोऽमरामरगुरुं परिवार्य भवं हरम् ।
 मर्दयन्तो बभूवुर्णो सागरं दानवात्तवम् ॥ २८ ॥

अथ चारुपताकभूपितं पटहाडस्वरगङ्गनादितम् ।
 त्रिपुरम्भिसमीप्य देवता विविधकलात्मनदुर्यथा घनाः ॥ २९ ॥
 असुरवरपुरेऽपि दाहणीजलधरारथसृदङ्गगङ्गरः ।
 इत्यतनयनिनादमित्यतः प्रतिनिधिसंचुभितार्णवीपमः ॥ ३० ॥

अथ सुवनपतिर्गतिः सुराणा-

सरिद्धगयां प्रददात् सुलब्ध बुद्धिः ।

त्रिदशगणपतिं वा च शक्रम्
 त्रिपुरगतं सहसा निरीक्ष्य शत्रुम् ॥ ११ ॥
 त्रिदशगणपते ! निशामयेतत्
 त्रिपुरनिकेतनमुरामं सुरेन्द्र ! ।
 यमवरुणकुबेरषस्मुखैस्तत्
 सह गणपैरपि हृन्मि तावदेव ॥ १२ ॥
 विहितपरबलाभिघातभृतम्
 ब्रज जलधेस्तु यतः पुराणि तस्युः ।
 स रथवरगतोभवः समर्थो
 ह्युद्धिमगात् त्रिपुरं पुनर्निहन्तुम् ॥ १३ ॥
 इति परिगणयन्तोदितेः सुता
 ह्यवतस्युर्लवणार्णवोपरिष्ठात् ।
 अभिभवत् त्रिपुरं स दानतेन्द्रम्
 शरवर्षेभ्युसलैश्च वज्रमिश्रीः ॥ १४ ॥
 अहमपि रथवर्यमास्थितः
 सुरवरवर्थ्य ! भदेय पृष्ठतः ।
 असुरवरवधार्थं मुद्यतानाम्
 प्रतिविद्धामि सुखयतेऽनघ ! ॥ १५ ॥
 इति भववचनप्रचोदितो
 दशशतनयन वपुःसमुद्यतः ।
 त्रिपुरपुरजिघांसया हरिः
 प्रविकसिताम्बुजलोचनो ययौ ॥ १६ ॥

अथ सप्तविंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । मघवा तु निहन्तुं तानसुरानमरिष्वरः ।

लोकपाला ययुः सर्वे गणपालाश्च सर्वशः ॥ १ ॥

ईश्वरामोहिताः सर्वं उत्पेतुश्याम्बरे तदा ।

खगतासु निरेजुस्ते पञ्चवन्त इवाचलाः ॥ २ ॥

त्रययुस्तत्पुरं हन्तुं शरीरमिव व्याधयः ।

शङ्खाडम्बरनिर्घोषैः पणवान् पटङ्गानपि ।

नादयन्तः पुरो देवा दृष्ट्वा स्निपुरवासिभिः ॥ ३ ॥

हरः प्राप्त इतीवोक्त्वा बलिनस्ते महासुराः ।

आजग्मुः परमं शोभमत्यथेखिवमागराः ॥ ४ ॥

सुरतूर्थरवं श्रुत्वा दानवा भीमदर्शनाः ।

निनेदुर्वदियन्तश्च नानावाद्यान्यनेकशः ॥ ५ ॥

भृथोद्दीरितवीर्यास्ते परस्परकृतागसः ।

पूर्वदेवाश्च देवाश्च सृदयन्तः परस्परम् ॥ ६ ॥

आक्रोशेऽपि समप्रस्थे तेषां देहनिष्कान्तनम् ।

प्रहृत्तं युद्धमतुलं प्रहारकृतनिष्कनम् ॥ ७ ॥

श्वसन इव नागेन्द्रा अभन्त इव पक्षिणः ।

गिरोन्द्रा इव कम्पन्तो गर्जन्त इव तीयदाः ॥ ८ ॥

जृम्भन्त इव शार्दूलान्ताः प्रव्रान्त इव वायवः ।

प्रहृषीमिन्तरङ्गान्ताः सुभ्यन्त इव सागराः ॥ ९ ॥

प्रमथाश्च महाभूरा दानवाश्च महाबलाः ।
 युयुधुनिषला भृत्वा वज्रा इव महश्चक्रैः ॥ १० ॥
 कामुंकाणां निकृष्टानां बभ्रुवुर्दारुणा रवः ।
 कालानुगानां मेघानां यथा विद्यति वरयुना ॥ ११ ॥
 आह्वय युद्धे वा भेषीः क्व यास्यसि श्रुतोद्भासि ।
 प्रहराशु स्थितोऽन्मत् एहि दर्शय पौरुषम् ॥ १२ ॥
 शृङ्गाणश्छिन्धि भिक्षोर्तत्त्वाद् मानय दशदश ।
 इत्यन्तोऽन्य मनुर्चार्य्यं प्रययुर्यमसादनम् ॥ १३ ॥
 खड्गापवर्जिताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ।
 केचिन्महरचूर्णाश्च केचिद्वाहूमिराहताः ॥ १४ ॥
 पङ्क्तिः सद्रिताः केचित्केचिच्छूलविदारिताः ।
 दानवाः गरुपुष्पाभाः सवनरा इव पर्वताः ।
 निपतन्त्यर्षवजन्ते भीमनकृतिमिङ्गिले ॥ १५ ॥
 वासुभिः सुनिबहाङ्गैः पतमानैः सुरतरेः ।
 सम्भृवाणो वि शब्दः सज्जलाम्बुर्दनस्वनः ॥ १६ ॥
 तेन शब्देन मकरानकाजिमितिमिङ्गिलाः ।
 मत्ता लोहितगन्धेन शोभन्तो महाशैवम् ॥ १७ ॥
 परस्परं कलहं कुर्वाणा भीममूर्त्तयः ।
 भ्रमन्ते मक्षन्त्यश्च दानवानाञ्च लोहितम् ॥ १८ ॥
 सरथान् सयुधान् साश्वान् सवक्त्राभरणावृतान् ।
 जग्रसु स्तिमयो दैत्यान् द्रावयन्तो जलेचरान् ॥ १९ ॥
 शृङ्गं यथा सुराणाञ्च प्रमथानां प्रवर्त्तते ।
 शम्भवेऽन्धसि च तथा युद्धं चक्रुर्जलेचराः ॥ २० ॥

यथा भ्रमन्ति प्रमथाः सदैव्याश्च भ्रमन्ते स्तिमयः समक्राः ॥

यद्यैव छिन्दन्ति परस्परन्तु तद्यैव क्रन्दन्ति विभिन्नदेहाः ॥२१॥
 ब्रह्माननैरङ्गरसं स्रवद्भिः सुरासुरैर्नमतिमिङ्गलैश्च ।
 कृतो मुहूर्त्तेन समुद्रदेयः सरक्ततीयः समुदीर्यतीयः ॥२२॥
 पूर्वं महाभोधरपर्वताभन्दारं महानं त्रिपुरस्य शक्रः ।
 निपीड्य तस्यो महता बलेन युक्तोऽभराणां महता बलेन ॥२३॥
 तथोत्तरं सक्तनुजो हरस्य बालार्कजाम्बूनदतुल्यवर्गः ।
 स्कन्दः पुरद्वारमथारोह वृद्धोऽस्तशृङ्गं प्रपन्नत्रिवाकः ॥२४॥
 यमश्च वित्ताधिपतिश्च देवो दण्डान्वितः पाशवरायुधश्च ।
 देवारिणस्तस्य पुरस्य द्वारं ताभ्यां तु तत्पश्चिमतीनिरुडम् ॥२५॥
 दक्षारिरुद्ररूपनायुताभः स भान्वता देवरथेन देवः ।
 तद्विण्णद्वारमरैः पुरस्य रुड्वायतस्यो भगवांस्त्रिनेत्रः ॥ २६ ॥
 तुङ्गानि वैश्यानि सगोपुराणि स्यर्षानि कैलासर्गाग्रप्रभाणि ।
 प्रह्लादरूपाः प्रमथावकृद्वा ज्योतींषि मेघाद्भव चाश्मवर्षाः ॥२७॥

उत्पाट्य चात्पाट्य गृह्णाणि तेषाम्
 सशैलमालासमवेदिकानि ।

प्रक्षिप्य प्रक्षिप्य समुद्रमध्ये
 कालाङ्गुदाभाः प्रमथा विनेदुः ॥ २८ ॥

रक्तानि चाशेषवनेर्युतानि
 सागोकषुष्ठानि सकोकिलानि ।
 गृह्णाणि हे नाथ ! पितः ! सुतेति
 भ्रातेति कान्तेति प्रियेति चापि ।
 उत्पाट्यमानेषु गृहेषु नार्यं,

पनार्यंशब्दान्विविधान् प्रचक्रुः ॥ २९ ॥

कस्तत्रपुत्रस्यप्राणनाथे तस्मिन् पुरे युद्धमति प्रहृते ।

महासुराः सागरतुल्यवेगा गणेश्वराः कोपवृताः प्रतीयुः ॥१०॥
 परसधैस्तत्र शिलोपलैश्च त्रिशूलवज्रोत्तमकम्पनैश्च ।
 शरीरसङ्गच्छपणं सुघोरं युद्धं प्रवृत्तं दृढवैरवहम् ॥ ३१ ॥
 अन्योन्यमुद्दिश्य विमर्दता च प्रधावतां चैव विनिघ्नताञ्च ।
 शश्टो बभूवामरदानवानां युगात्कालेष्विव सागरानः ॥३२॥
 मार्गाः पुरे लोहितकर्दमालाः स्वर्णैकाम्फाटिकभिन्नचित्राः ।
 कृता मुहूर्त्तैर्न सुखेन गन्तुं छिन्नोत्तमाङ्गाङ्घ्रिकराः वारालाः ॥३३॥
 कोपावृताश्च स तु तारकाख्यः संखेत्रसवृद्धः सगिरिर्निर्लीनः ।
 तस्मिन् क्षणे द्वारवरं रिरचो रुद्रं भवेनाद्भुतविक्रमेण ॥ ३४ ॥
 स तत्र प्राकारगतांश्च भूतांश्चातन्महानद्भुतवीर्यं सत्वः ।
 चचार चात्तेन्द्रियगर्वदृप्तः पुराद्दिनिष्क्रम्य ररासघोरम् ॥३५॥
 ततः स दैत्यात्तमपर्वताभो यथाञ्जसा नाग इवाभिमत्तः ।
 निवारितो रुद्ररथं जिष्टक्षुर्यथार्णवः सर्पति चातिवेलः ॥ ३६ ॥
 शेषः सुधन्वा गिरिशस्य देवस्य तुर्मुखो यः सक्लिचनस्य ।
 ते तारकाख्याभिगता गताजौ शोभं यथा वायुवगात् समुद्राः ॥३७॥
 शेषो गिरोशः सपितामहेशस्योत्क्षुब्धमाणः सरथेऽम्बरस्यः ।
 विभेद् सन्धीषु बलाभिपन्नः कूजन्निनादांश्च करोति घोरान् ॥३८॥
 एकन्तु ऋग्वेदतुरङ्गमस्य पृष्ठे पदं न्यस्य वृषस्य चैकम् ।
 तस्यौ भवः सोद्यतवाणचापः पुरस्य तत्क्षमभीक्ष्णमाणः ॥३९॥

तदा भवपदन्यासाद्यस्य वृषस्य च ।

पेतुस्तनाश्च दन्ताश्च पीडिताभ्यां त्रिशूलिना ॥ ४० ॥

ततः प्रभृति चाश्वानां कृता दन्ता गवांस्तथा ।

गूढाः समभवंकेन चादृश्यन्त्वसुपागताः ॥ ४१ ॥

तारकाख्यसु भीमास्थो रीद्वरत्नान्तरेक्षयः ।

रुद्रान्तिके सुसंरुद्धो नन्दिना कुलनन्दिना ॥ ४२ ॥

परश्वधेन तीक्ष्णो न स नन्दी दानवेश्वरम् ।

तच्चयामास वै तदा चन्दनं गन्धदो यथा ॥ ४३ ॥

परश्वधहतः शूरः शैलादिः शरभो यथा ।

दुद्राव खड्गं निष्कृष्य तारकाख्यो गणेश्वरम् ॥ ४४ ॥

यज्ञोपवीतमादाय चिच्छेद् स निनाद च ।

ततः सिंहरवो घोरः शङ्खगण्डस्य भैरवः ।

गणेश्वरैः कृतस्तत्र तारकाख्यो निवृत्ति ॥ ४५ ॥

प्रमथा रमितं श्रुत्वा वादिवचनमेव च ।

पार्श्वस्थः सुमहापार्श्वं त्रिदश्यालिं मयोऽब्रवीत् ॥ ४६ ॥

बहुवदनवतां किमेष शब्दा-

बद्धतां श्रूयते भिक्षुमागराभः ।

वद् वचनम्लडिमालिन् किं इति-

तद्गणपाला युयुधुर्गुर्गजेन्द्राः ॥ ४७ ॥

इति मयवचनाद्गुणादित-

कलाडिमाली रविरिन्द्रमाली ।

रणशिरसि समागतः सुराणां

निजगादिन्द्रमरिन्द्रमोऽतिहर्षात् ॥ ४८ ॥

यमवरुणमहेन्द्ररुद्रवीर्य-

कवयश्मो निधिर्धरितारकाख्यः ।

सकलसमरशीर्षपर्वतेन्द्रो

युद्धायरूपति हि तवरको गणेश्वरैः ॥ ४९ ॥

श्रुत्वा मुपनिशम्य तारकाख्यम्

रविदीप्तानलभीषणायताजम् ।

हृषित सकलनेत्रलीमसत्वाः

प्रमथालोयमुषो यथा नदन्ति ॥ ५० ॥

इति सुहृदो वचनं निशम्य तत्वम्

तडिमालिः स मयस्तु वर्णमाली ।

रणशिरस्यसिताञ्जनाचलाभी

जगदि वाक्य मिदं नवेन्दुमालिम् ॥ ५१ ॥

विद्युन्मालिन्न नः कालः साधितुं ह्यवहेलया ।

करामि विक्रमेणैतत् पुरं व्यसनवर्जितम् ॥ ५२ ॥

विद्युन्माली ततः क्रुडो नयय त्रिपुरेगुरः ।

गणान् जघ्नुस्तुद्राधिष्ठाः सहितास्त्रैर्महासुरैः ॥ ५३ ॥

येन येन ततो विद्युन्माली याति मयश्च सः ।

तेन तेन पुरं शून्यं प्रमथोपहतङ्गतम् ॥ ५४ ॥

अथ यमवरुणमृदङ्घोषैः पणवडिण्डिमज्यास्वनप्रघोषैः ।

सकरतलपुटैश्च सिंहनादैर्भैवमभिपूज्य सुराव्रतस्थुः ॥ ५५ ॥

संपूज्यमानोदितिर्जैर्महात्मभिः

सहस्ररश्मिप्रतिमौजसैर्विशुः ।

अभिष्टुतः सत्यरतेक्षणै-

यथाक्षत्रज्ञाभिगतो दिवाकरः ॥ ५६ ॥

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । तारकाख्ये हते युद्धे उत्सार्य प्रमथान् मयः ।

उवाच दानवान् भूयो भूयः सतु भयाहतान् ॥ १ ॥

भोः सुरेन्द्राधुना सर्वं निबोधध्वं प्रभाषितम् ।

यत् कर्त्तव्यं मया चैव युष्माभिय महाबलैः ॥ २ ॥

पुष्यं समिष्यते काले चन्द्रसन्निभाननाः ।
 यदैकं त्रिपुरं सर्वं क्षणमेकं भविष्यति ॥ ३ ॥
 कुरुष्वं निभेया ! काले कोकिलाद्यंसितेन च ।
 स कालः पुष्ययोगस्य पुरस्य च मया कृतः ॥ ४ ॥
 काले तस्मिन् पुरे यस्तु सम्भावयति संहतम् ।
 स एनं कारयेच्छूर्णं बलिनैकेषुणा सुरः ॥ ५ ॥
 योधां प्राणो बलं यच्च याच वो वैरिता सुराः ! ।
 तत् कृत्वा हृदये चैव पालयध्वमिदं पुरम् ॥ ६ ॥
 महेश्वररथं श्लोकं सर्वप्राणेन भीषणम् ।
 विमुखीकुर्वतात्यर्थं यथा नोत्सृजते शरम् ॥ ७ ॥
 तत एव कृतेऽस्माभि स्त्रिपुरस्यापि रक्षणे ।
 प्रतीक्षन्ति विवशाः पुष्ययोगं दिवोकसः ॥ ८ ॥
 निशम्य तन्मयस्यैव दानया स्त्रिपुरालयाः ।
 मुहुः सिंहरतं कृत्वा मयमूर्चुर्यमोपमाः ॥ ९ ॥
 प्रयत्नेन वयं सर्वं कुर्मस्तव प्रभाषितम् ।
 तथा कर्मो यथा रुद्रो न मोक्ष्यति पुरेऽयम् ॥ १० ॥
 अद्य यास्यामः संग्रामे तद्गुद्रस्य जिघांसवः ।
 कथयन्ति हितः पुत्रा हृष्टा भिक्षतनूरुहाः ॥ ११ ॥
 कल्पं स्थास्यन्ति वासुस्यं त्रिपुरं प्राशुतं ध्रुवम् ।
 अदानवं वा भविता नारायणपदत्रयम् ॥ १२ ॥
 वयं न धर्मं हास्यामो यस्मिन् प्रीक्षति नो भवान् ।
 अदेवतमदैत्यं वा लोकं द्रक्षन्ति मानवाः ॥ १३ ॥
 इति संमन्त्र्य हृष्टास्ते पुरान्तर्विबुधारयः ।
 प्रदीपे मुदिता भूत्वा चैरुर्मन्मथचारताम् ॥ १४ ॥

मुहुर्मुक्तोदयो भ्रान्त उदयाद्यं महामणिः

तमांस्युत्सार्धं भगवत्सिद्धो जृम्भति सोऽम्बरम् ॥१५॥

कुमुदालङ्कृतं हंसी यथा सरसि विस्तृते ।

सिंहो यथा चीपविष्टो वैदूर्यगिखरे महान् ॥ १६ ॥

विश्वार्थया च विनीर्यं हारद्योरसि संस्थितः ।

तथावगाटे नभसि चन्द्रो त्रिनयनोद्भवः ।

भ्राजते भ्राजयन् लोकान् सृजन् ज्योत्स्नारसं बलात् ॥१७॥

शीतांश्रावृद्धितं चन्द्रे ज्योत्स्नापूर्णं पुरे सुराः ।

प्रदीपे ललितं चक्रुर्गृहमात्मानमेव च ॥ १८ ॥

रथ्यासु राजमार्गेषु प्रासादेषु गृहेषु च ।

दीपाद्यम्यक्रपुष्पाभा नात्यस्त्रे हप्रदीपिताः ।

तदा मठेषु ते दीपाः स्त्री हपूर्णाः प्रदीपिताः ॥ १९ ॥

गृहाग्निं वसुमन्त्येषां सर्वैरन्नमयानि च ।

ज्वलन्ती दीपयन्दीपान् चन्द्रादयमिव ग्रहाः ॥ २० ॥

चन्द्राद्यभिर्भासमानमन्नदीपैः सुदीपितम् ॥

उपद्रवैः कुलमिव पीयते त्रिपुरे तमः ॥ २१ ॥

तस्मिन् पुरे वै तरुणप्रदीपे

चन्द्रादृहानि तरुणप्रदीपे ।

रत्यर्थिनी वै दनुजा गृहेषु

सहाङ्गनाभिः सुचिरं विरेमुः ॥ २२ ॥

विनीदिता ये तु ह्यध्वजस्य पश्चिषवक्त्रे मकरध्वजिन ।

तमासुरेष्वामुस्पृङ्गवेषु स्वाङ्गाङ्गनाः खेदयुता बभूवुः ॥ २३ ॥

कलप्रलापेषु च दानवीनां वीणाप्रलापेषु च मूर्च्छितांसु ।

सत्प्रलापेषु च कीकिलानां स चापवाणीमदनोममन्त्र ॥ २४ ॥

तमांसि नैशानि हृतं निहत्य

जरोत्स्रावितानेन जगदित्य ।

खे रोहिणीं ताञ्च प्रियां समेत्य

चन्द्रः प्रभाभिः कुरुतेऽधिराजम् ॥ २५ ॥

स्त्वित्थेव कान्तस्य तु पादमूले

काचिद्वरस्त्रीखण्डपीलमूले ।

धत्ते विशोकं रुदती करोति

तेनाननं स्वं समलङ्करोति ॥ २६ ॥

दृष्ट्वाननं मण्डलदर्पणस्यं महाप्रभा मे मुखजिति जत्वा ।

स्मृत्वा वरङ्गीरमणेरितानि तन्नैव भावेन रतीभवप ॥ २७ ॥

रोमाञ्चितैर्गात्रवरेयुर्वधोरतानुरागाद्रमणेन चान्याः ।

स्वयं हृतं यान्ति मदाभिभृताः क्षपा यथा चाक्लं दिनावसाने ॥ २८ ॥

पेपीयते चातिरसानुविशा विमार्षितान् याच प्रियं प्रसया ।

काचिद्विषयस्यार्तिचिरात्प्रसन्ना श्रीमीतालापेषु च सम्प्रसन्नाः ॥ २९ ॥

गोशीपयुक्तेर्हरिचन्द्रनेत्र्य पङ्काङ्कितान्वीरधरा सुरीणाम् ।

सनोन्नरूपा रुचिरा वभूवुः पूर्णासृतस्ये व सुवर्णकुम्भाः ॥ ३० ॥

क्षताधरीष्ठा द्रुतदीघरक्ता ललन्ति दैत्या दयितासु रक्ताः ।

तन्कीप्रलापा स्त्रिपुरेषु रक्ताः स्त्रीणां प्रलापेषु पुनर्विरक्ताः ॥ ३१ ॥

क्वचित् प्रहृत्तं मधुराभिगानं कामसा वार्षीः सुकृतं निधानम् ।

आपानभूमौषु सुखप्रमियं गेयं प्रहृत्तन्वद्य साधयन्ति ॥ ३२ ॥

गेयं प्रहृत्तं त्वद्य बोधयन्ति केचित् प्रियां तत्र च साधयन्ति ।

केचित् प्रियां सम्प्रति बोधयन्ति सम्बुध्य सम्बुध्य च रामयन्ति ॥ ३३ ॥

क्षतप्रसूनप्रभवः सुगन्धः सूर्ये गते वै त्रिपुरे वभूव ।

सममरो नूपुरमेखसानां शब्देषु सम्बाधति कौकिलानाम् ॥ ३४ ॥

प्रियावगूढा दयितोपगूढा काचित्प्ररूढाङ्गवद्वापि नारी ।

सुचारुवाण्याङ्गरपङ्गवानां नवाम्बुसिक्ता इव भूमिरासीत् ॥१५॥

शशाङ्कपादैरुपशोभितेषु प्रासादवर्गेषु वराङ्गनानाम् ।

पानेन स्निग्धादयितातिवेलङ्कपोलमाप्नासि च किं ममेदम् ।

आरोह मे श्रीणिमिमां विशालां पीनोषताङ्गाञ्चनमेखलाब्जाम्

रथ्यासु चन्द्रोदयभासितासु

सुरेन्द्रमार्गेषु च विलृतेषु ।

दैत्याङ्गना यूथगता विभान्ति

तारा यथा चन्द्रमसोदिवान्ति ॥ १८ ॥

घण्टाट्टहासेषु च चामरेषु

प्रेङ्गासु चान्यामदलोलभावात् ।

सन्दोलयन्ते कलसम्प्रहासाः

प्रांवाच काञ्ची गुणसूक्ष्मनादा ॥ ३९ ॥

अङ्गान् मालान्वित सुन्दरीणाम्

पर्याय एषोऽस्ति च हर्षितानाम् ।

श्रूयन्ति वाचः कलधीतकल्पा

वापेषु चान्ये कलहंसयन्त्राः ॥ ४० ॥

काञ्चीकलापञ्च सहाङ्गरागः

प्रेङ्गासुतद्रारुहताश्च भावाः ।

छिन्दन्ति तासां सुराङ्गनानाम्

प्रियान्शान्तमद्यमार्गणानाम् ॥ ४१ ॥

चित्ताम्बरसौहतकेयपायः सन्दोलयमानः पृथगेऽसुरीणाम् ।

सुचारु वेषाभरणैरुपेतसारागणैर्ज्योतिरिवास चन्द्रः ॥४२॥

सन्दोलनादुच्छसितैश्चिह्नकसूतैः काचीभ्रष्टैर्मणिभिर्विप्रकीर्णैः
 दोलाभूमिस्तैर्विचिन्ता विभाति चन्द्रस्य पार्श्वोपगतेर्विचिन्ता ॥ ४३ ॥
 स चन्द्रके सोपवने प्रदीपे इतेषु वृन्देषु च कोकिलानाम् ।
 शरद्व्ययं प्राप्य पुरेऽसुराणां प्रचीन्वाणो मदनश्चार ॥ ४४ ॥
 इति तत्र पुरेऽमरहिषाणां सपदिहि पश्चिमकौमुदी तदासीत् ।
 रणशिरसि पराभविष्यतां वै भवतुरगैः कृतसङ्ख्या अरीणाम् ४५ ।

चन्द्रोऽथकुन्दकुसुमाकरहारवर्णो

जगोत्स्नावितानरहितोऽम्भसमानवर्णः ।

विष्ण्वायतां हि समुपेत्य न भाति तद्-

ज्ञाग्यक्षये धनपतिश्च नरोविवर्णः ॥ ४६ ॥

चन्द्रप्रभामरुणसारधिनाभिभूय

सन्तप्तकाञ्चनरथाङ्गसमानविम्बः ।

स्थित्वाद्यायमुक्ते बहुरेव सूर्यो

भात्यम्बरे तिमिरतीयवह्नान्तरिथ्यन् ॥ ४७ ॥

एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । उदिते तु सहस्रांशौ मेरौ भासाकरे रवी ।

नदद्देव कुलं कृत्स्नं युगान्त इव सागराः ॥ १ ॥

सहस्रनयनो देव स्नातः शक्रः पुरन्दरः ।

सवित्तदः सवरुण क्षिपुरं प्रययी चरः ॥ २ ॥

ते नानाविधरूपाश्च प्रमथति प्रमाथिनः ।

ययुः सिंहरवैर्घोरैर्वादिन निजदैरपि ॥ ३ ॥

ततोवाहितवादिनैस्नातपत्नैर्महाद्भुतैः ।

बभूव तद्वत्तं दिव्यं वनं प्रचक्षितं यथा ॥ ४ ॥

तदा पतन्तं संप्रेक्ष्य रौद्रं रुद्रबलं महत् ।
 सङ्घोभो दानवेन्द्राणां समुद्र प्रतिभो बभौ ॥ ५ ॥
 तेचासीन् पट्टिभान्च्छक्तीः शुलदण्डपरशुधान् ।
 शरामनानि वज्राणि गुरुणि मुसलानि च ॥ ६ ॥
 प्रगृह्य कोपरक्ताक्षाः सपक्षा इव पर्वताः ।
 निजघ्नुः पर्वतघ्नाय घना इव तपात्यये ॥ ७ ॥
 स विदुःशालिनस्ते वै समयादिति नन्दनाः ।
 मोदमानाः समासेदु र्देवदेवैः सुरारयः ॥ ८ ॥
 मर्तव्यकृतबुद्धीनां जये चानिश्चितात्मनाम् ।
 भवलानाञ्च मृच्छासोदबलावयवा इव ॥ ९ ॥
 विगर्जन्त इवाग्नीदाग्नीद सहशत्विषः ।
 प्रयुक्ता युद्धकुशलाः परस्पर कृतागसः ॥ १० ॥
 धूमायन्तो ज्वलन्निथ प्रायुर्धैर्यम्वर्चसैः ।
 कोपाद्वा युद्धलुब्धाश्च कुड्यन्ते परस्परम् ॥ ११ ॥
 वज्राहताः पतन्त्यन्ये वाणैरन्ये विदारिताः ।
 अन्ये विदारिताश्चक्रैः पतन्ति ह्युद्धर्जले ॥ १२ ॥
 छिन्नस्त्रन्दामहाराश्च प्रमृष्टान्परभूषणाः ।
 तिमिनक्रगणे चैव पतन्ति प्रमथाः सुराः ॥ १३ ॥
 गदानां मुसलानाञ्च तोमराणां परशुधाम् ।
 वज्रशूलर्षिपातानां पट्टिभानाञ्च सर्वतः ॥ १४ ॥
 गिरिशृङ्गोपस्थानाञ्च प्रेरितानां प्रमन्युभिः ।
 सजवानां दानवानां सधूमानां रवित्विषाम् ।
 प्रायुधानां महानोषः सागरौघे पतत्यपि ॥ १५ ॥
 प्रहृष्ट वेगैस्ते स्तत्र सुरासुरकरेरितैः ।

प्रायुधैस्त्रस्त नक्षत्रः क्रियते सङ्गयो महान् ॥ १६ ॥
 सुद्राचाङ्गजयोर्युद्धे यथा भवति सङ्गयः ।
 देवासुरगणैकहस्तिमिनःसङ्गयोऽभवत् ॥ १७ ॥
 विद्युन्माली च वेगेन विद्युन्माली इवाम्बुद् ॥
 विद्युन्माल बनीवादी नन्दीश्वरमभिद्रुतः ॥ १८ ॥
 सतन्तमोऽरि वदनं प्रनदन् वदताम्बरः ।
 उवाच युधि शंखादिन्दानवोऽम्बुधि निखनः ॥ १९ ॥
 युवाकाङ्क्षी तु बलवान् विद्युन्मालाहमागतः ।
 यहि त्विदानीं मे जीवन्मुच्यसे नन्दिकेश्वर ! ।
 न विद्युन्मालि हननं वचोभिर्युधि दानवः ॥ २० ॥
 तमेवं वादिनं दैत्यं नन्दीश्वरपताम्बरः ।
 उवाच प्रहरंस्तन वाद्यलङ्कारवद्वचः ॥ २१ ॥
 दानवा ! धर्मकामानां नैषोऽवसर इत्यतः ।
 शक्नो हन्तुं किमात्मानं जाति दोषादिहं हसि ॥ २२ ॥
 यदि तावन्मया पूर्वं हतोऽसि पशुवद्यथा ।
 इदानीं वा कथं नाम न हिंसी ऋतु दूषणम् ॥ २३ ॥
 सागरं तरते दौर्भ्यां पातवेद्यो दिवाकरम् ।
 सोऽपि मां शक्नु यत्रैव चक्षुर्भ्यां समवीक्षितम् ॥ २४ ॥
 इत्येवं वादिनं तत्र नन्दिनं तच्चिभोवसे ।
 विभेदैकेषुणा दैत्यः करणाकं इवाम्बुद् ॥ २५ ॥
 वक्षसः सगरस्तस्य पयो बधिरमुत्तमम् ।
 सूर्यस्त्वाम्बु प्रभावेण नद्यर्थं व जलं यथा ॥ २६ ॥
 स तेन सुप्रहारेण प्रथमञ्जाति रोषितः ।
 हस्तेन वृक्षसुत्पाट्य चिक्षेप गजराडिव ॥ २७ ॥

वायुमुक्तः स च तदः शीर्षं पुष्पो महारवः ।
 विद्युन्मालि शरैश्चिन्नः पपात पतमेशवत् ॥ २८ ॥
 वृक्षमालोक्य तं हिनं दामवेन वरेषुभिः ।
 रोषमाहारयत्तोत्रं नन्दीश्वर सुविग्रहः ॥ २९ ॥
 सोद्यम्य करमारुवे रविशक्र करप्रभम् ।
 कुद्राव हन्तुं स क्रूरं महिषं गजराडिव ॥ ३० ॥
 तमापतन्तं वेगेन वेगवान् प्रसभं बलात् ।
 विद्युन्माली शरशतैः पूरयामास नन्दिनम् ॥ ३१ ॥
 शर कण्टकिताङ्गो वै शैलादिः सोऽभवत् पुनः ।
 परेर्गुह्य रथं तस्य महतः प्रययौ जवात् ॥ ३२ ॥
 विलम्बिताश्वोविशिरो भ्रमितश्च रणे रथः ।
 पपात मुनिशापेन सादित्वोऽर्कं रथो यथा ॥ ३३ ॥
 अन्तरान्निर्गतश्चैव मायया स दितेः सुतः ।
 आजघान तदा शत्रवा शैलादिं समवस्थितम् ॥ ३४ ॥
 तामेव तु विनिष्कान्य शक्तिं शोणितभूषिताम् ।
 विद्युन्मालिं समुद्दिश्य चिक्षेप प्रमथाग्रणीः ॥ ३५ ॥
 तथा भिन्न तनुत्राणो विभिन्न हृदयस्त्वपि ।
 विद्युन्माल्य पतद् भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥ ३६ ॥
 विद्युन्मालिनि निहतं सिद्धचारण किन्नराः ।
 साधु साध्विति चीक्या ते पूजयन्त उमापतिम् ॥ ३७ ॥
 नन्दिना सादिते दैत्ये विद्युन्मालौ हते मयः ।
 ददाह प्रमथानोकं वनमग्निरिवोद्धतः ॥ ३८ ॥
 शूलनिर्दारितोरस्त्रा गदाचूर्णितमस्तकाः ।
 इषुभिर्गाढ विदाश्च पतन्ति प्रमथार्णवे ॥ ३९ ॥

अथ वज्रधरो बभौर्बदः स च नन्दी स च वज्र, खीगुहः ।
 मयमसुर वीरसम्पन्नं विविधुः शकवरैर्हृताखः ॥ ४० ॥
 नागन्तु नागाधिपतेः शताक्षं मयोविदार्येणु वरेण तूर्णम् ।
 मयञ्च विस्ताधिपतिश्च विद्वान् ररास मन्नाम्बु ह्वसदानीम् ॥ ४१ ॥

ततः शरैः प्रमत्तगणैश्च दानवा

दृढाहताद्योत्तमतेन विक्रमाः ।

भृशानुविद्धा स्त्रिपुरं प्रवेशिता

यथा शिवसक्तधरेण संयुगे ॥ ४२ ॥

ततश्च शङ्खानकभेरिमर्दनाः

ससिंहनादा दनु पुनभङ्गदाः ।

कपर्दि सैन्ये प्रवभुः समन्ततो

निपात्यमाना युधि वज्र सन्निभाः ॥ ४३ ॥

अथ दैत्य पुराभावे पुष्ययोगो बभूवह ।

बभूव चापिसंयुक्तं तद्योगिन पुरत्रयम् ॥ ४४ ॥

ततोवाणं लिधा द्विव स्त्रिदैवतमयं हरः ।

मुमोच त्रिपुरे तूर्णं त्रिनेत्र स्त्रिपदाधिपः ॥ ४५ ॥

तेन मुक्तेन बाणेन बाणपुष्प समप्रभम् ।

आकाशं स्वर्णसङ्घाशं कृतं सूर्येण रञ्जितम् ॥ ४६ ॥

मुक्त्वा त्रिदैवतमयं त्रिपुरे त्रिदशः शरम् ।

धिग्धिक् मामिति चक्रन्द कष्टं कष्टमिति सुवन् ॥ ४७ ॥

वैधुर्ये दैवतं दृष्ट्वा शैलादिर्गजवन्नतः ।

किमिदन्निर्वात पप्रच्छ शूलपाणिं महेश्वरम् ॥ ४८ ॥

ततः शशाङ्कतिलकः कपर्दी परमार्तवत् ।

उवाच नन्दिनं भक्तः स मयोऽन्य विनश्यति ॥ ४९ ॥

अथ मन्दीश्वररूपं मनोमारुतवहली ।
 शरे त्रिपुरमायाति त्रिपुरं प्रविवेश सः ॥ ५० ॥
 स मयम्प्रेक्ष्य गन्धपः प्राह काञ्चनसन्निभः ।
 विनाश त्रिपुरस्यास्य प्राप्नो मय ! सुदारुणः ॥ ५१ ॥
 अनेनैव गृहेण त्वमपक्राम त्रवीम्यहम् ।
 श्रुत्वा तन्नन्दि वचनं दृढभक्तो महेश्वरे ।
 तेनैव गृहसुख्येन त्रिपुरादपसर्यितः ॥ ५२ ॥
 सोऽपीषुः पत्रपुटवहग्ध्वा तन्नगरमयम् ।
 त्रिधा इव हुताशस्य सोमो नारायणकथा ॥ ५३ ॥
 शरनेजः परीतानि पुराणि द्विजपुङ्गवाः ! ।
 दुष्पुत्रदोषादह्नन्ते कुलान्बुध्वं यथा तथा ॥ ५४ ॥
 मेघकौलासकल्यानि मन्दरायनिभानि च ।
 सकपाट मवाचाणि वलिभिः शोभितानि च ॥ ५५ ॥
 सप्रासादानि रम्याणि कूटागारोत्कटानि च ।
 सजलानि समाख्यानानि सावलीकनकानि च ॥ ५६ ॥
 बहुध्वज पताकानि स्वर्णरीप्य मयानि च ।
 गृह्णाणि तन्निः स्त्रिपुरे दानवानामुपद्रवे ।
 दहन्ते दहनाभानि दहनेन सहस्रशः ॥ ५७ ॥
 प्रासादाद्येषु रम्येषु वनेषु पवनेषु च ।
 वातायन गताद्यान्यासाकाशस्य तलेषु च ॥ ५८ ॥
 रमणैरुपगूढाश्च रमन्त्यो रमणैः सह ।
 दहन्ते दानवेन्द्राणामग्निनाश्च पिताः स्त्रियः ॥ ५९ ॥
 काचित् प्रियं परित्यज्य अशक्ता गन्तु मन्यतः ।
 पुरः प्रियस्य पञ्चत्वङ्गताम्नि वदने क्षयम् ॥ ६० ॥

उवाच शतपत्राक्षी सास्त्राक्षीव कृताञ्जलिः ।

हृद्यवाहन ! भार्याहं परस्य परतापन ! ।

धर्मसाक्षी तिलोकस्य न मां स्पृष्टुमिहार्हसि ॥ ६१ ॥

शायिलश्च मया देव ! शिवया च शिवप्रभ ! ।

परेण प्रैहि मुक्ते दं गृहश्च दयितं हि मे ॥ ६२ ॥

एका पुत्रमुपादाय बालकं दानवाङ्गना ।

दुताशन समीपस्था इत्युवाच दुताशनम् ॥ ६३ ॥

बालोऽयं दुःख लब्धय मया पावक ! पुत्रकः ।

नार्हस्ये न मुपादातुं दयितं षण्णु खप्रिय ! ॥ ६४ ॥

काञ्चित् प्रियान् परित्यज्य पीडिता दानवाङ्गनाः ।

निपतन्त्यर्थाव जले शिष्टमानविमूषणाः ॥ ६५ ॥

तात पुत्रेति मातेति मातुलेति च विद्वलम् ।

चकम्पु स्त्रिपुरेनार्यः पावकज्वालवेपिताः ॥ ६६ ॥

यथा दहति शैलाग्निः साख्युजं जलजाकरम् ।

तथा स्त्री वक्त्र पद्मानि चादहन्त्रिपुरेऽनलः ॥ ६७ ॥

तुषारराशिः कमलाकराणां यथा दहत्यम्बुजकानि गीर्ति ।

तथैव सोऽग्नि स्त्रिपुराङ्गनानां ददाह वक्त्रे क्षणपङ्कजानि ॥ ६८ ॥

शरान्नि पातात् समभिद्रुतानां तत्राङ्गना नामति कीमलानाम्

बभूव काक्षी गुणनूपुराणामाक्रन्दितानाञ्च रवोऽति मित्रः ॥ ६९ ॥

दग्धाहं चन्द्राणि स वेदिकानि त्रिशीर्षां हर्म्याणि सतीरणानि ।

दग्धानि दग्धानि गृह्णाणि तत्र पतन्ति रक्षार्थमिवाणवोषे ॥ ७० ॥

गृहेः पतन्निर्व्वलनावलीढे रासीत्समुद्रे सलिलं प्रतप्तम् ।

कुपुत्रदोषैः प्रहृतानु विहं यथाकुलं याति धनान्वितस्य ॥ ७१ ॥

गृहप्रतापैः क्षयितं समन्तात्तदाणवे तीयमुदोर्णवेगम् ।

वित्तासयामास तिमौन् सनकां

स्तिमिस्त्रिस्तान्कृत्कृत्वितांशद्यान्यान् ॥ ७२ ॥

सगीपुरो मन्दरपादकल्पः प्राकारं वर्यस्त्रिपुरे च सीऽथ ।

तैरेव सार्धं भवनैः पपात शब्दं महान्तं जनयन् ससुद्रे ॥ ७३ ॥

सहस्रं शृङ्गैर्भवनैर्यदासीत् सहस्रशृङ्गः स इवाचलेभ्यः ।

नामावशेषं त्रिपुरं प्रजग्मे हुताशनाहारं बलिप्रयुक्तम् ॥ ७४ ॥

प्रदह्यमानेन पुरेण तेन जगत्सपातालं दिवं प्रतप्तम् ।

दुःखं महत्प्राप्य जलावमग्नं यस्मिन् महान् सौधवरो मयस्य ७५

तद्देवेशीवचः श्रुत्वा इन्द्रो बभ्रधरस्तदा ।

शयाप तद्गृहञ्चापि मयस्यादिति नन्दनः ॥ ७६ ॥

असेव्यम प्रतिष्ठञ्च भयेन च समाहृतम् ।

भविष्यति मय नृहं नित्यमेव यथा ऽनलः ॥ ७७ ॥

यस्य यस्य तु द्विस्य भविष्यति पराभवः ।

द्रक्ष्यन्ति त्रिपुरं खण्डं तत्रेदं नाशगा जनाः ।

तदेत दद्यांति नृहं मयस्यामय वर्जितम् ॥ ७८ ॥

ऋषय ऊचुः । भगवन् ! स मयो येन नृहेण प्रपलायितः ।

तस्य नो गतिमाख्याञ्चि मयस्य चमसीद्भव ! ॥ ७९ ॥

सूत उवाच । दृश्यते दृश्यते यत्र ध्रुवस्तत्र मयास्पदम् ।

दिवद्दिह तु मयश्चातः स तदाखिलमानसः ।।

ततश्चुप्रतोऽन्य लोकेस्त्रिंस्त्राणार्धं वै चकार सः ॥ ८० ॥

तत्रापि देवताः सन्ति आसीर्यामाः सुरोत्तमाः ।

तत्राशक्तं ततो गन्तुं तच्चैकं पुरसुत्तमम् ॥ ८१ ॥

शिवः सृष्ट्वा नृहं प्रादान् मयञ्चैव नृहार्थिनम् ।

विरराम सहस्राक्षः पूजयामास चेश्वरम् ।

पूज्यमानश्च भूतेशं सव तुष्टुवुरीश्वरम् ॥ ८२ ॥
 संपूज्यमानं त्रिदशैः समोष्णगणैर्गणेशाधिपतिस्तु सुख्यम् ।
 हर्षाद्भवत्गुर्जहसुय देवा जग्मुर्नन्दुस्तु विषाक्तहस्ताः ॥ ८३ ॥
 पितामहं वन्द्य ततो महेशं प्रगृह्य चापं प्रविष्टजा भूतान् ।
 रदाश्च सम्पत्य हरेषु दग्धं क्षिप्तं पुरं तन्मकरालये च ॥ ८४ ॥
 य इमं रुद्र विजयं पठते विजयावहम् ।
 विजयन्तस्य कृत्येषु ददाति ह्यवभध्वजः ॥ ८५ ॥
 पितृणां वापि श्राद्धेषु य इमं श्रावयिष्यति ।
 अनन्तं तस्य पुण्यं स्यात् सर्वयज्ञफलप्रदम् ॥ ८६ ॥
 इदं स्वस्त्ययनं पुण्यमिदं पुंसव नं महत् ।
 इदं श्रुत्वा पठित्वा च यान्ति रुद्र सलोकताम् ॥ ८७ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय उचुः । कथं गच्छत्यमावास्यां मासिमासि दिवं नृपः ।
 ऐलः पुरुरवाः सूत ! तर्पयेत कथं पितृन् ।
 एतमिच्छामहे श्रोतुं प्रभावन्तस्य धीमतः ॥ १ ॥
 सूत उवाच । तस्य चाहं प्रवक्ष्यामि प्रभावं विकरेण तु ।
 ऐलस्य दिवि संयोगं सोमेन सह धीमता ॥ २ ॥
 सोमाश्चैवानृत प्राप्तिः पितृणां तर्पणं सदा ।
 सोम्या बर्हिषद्ः काव्या अग्निष्वात्ताकथैव च ॥ ३ ॥
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च नक्षत्राणां समागतौ ।
 अमावास्यां निवसत एकस्मिन्नथ मण्डले ॥ ४ ॥
 तदा स गच्छति द्रष्टुं दिवाकर निगाकरौ ।
 अमावास्याममावास्यां मातामह पितामहौ ॥ ५ ॥

अग्निवायु तु तौ तत्र कालापेक्षः स तिष्ठति ।
 प्रचक्ष्णन् ततः सोममर्चयित्वा परिश्रमात् ॥ ९ ॥
 ऐलः पुरुरवा विद्वान् मासि आह चिकीर्षया ।
 ततः स दिवि सोमं वै ह्युपतस्ये पितृनपि ॥ ७ ॥
 हिस्रवद्बुधुमात्रश्च तावुभौ तु निधाग्रसः ।
 सिनीवाली प्रामाण्यात्प कुहूमान् व्रतोदये ॥ ८ ॥
 कुहूमात्रं पित्रुद्देशं ज्ञात्वा कुहुमुपासते ।
 तमुपास्य ततः सोमं कलापेक्षी प्रतीक्षते ॥ ९ ॥
 स्वधा मृतन्तु सोमाहैवसंज्ञेषाञ्च त्रमये ।
 दशभिः पञ्चभिश्चैव स्वधा मृतपरिस्रवैः ।
 कृष्णपक्ष भुजां प्रीतिर्दुहते परमांशुभिः ॥ १० ॥
 सद्योभिचरता तेन सौम्येन मधुना च सः ।
 निवापिष्वथ दत्तेषु पित्रेण विधिना तु वै ॥ ११ ॥
 स्वधा मृतेन सौम्येन तर्पयामास वै पितृन् ।
 सौम्या वर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्ता ऋषेव च ॥ १२ ॥
 ऋतुरग्निः सृतो विप्रैर्ऋतुं सम्पत्करं विदुः ।
 जज्ञिरे ऋतवन्नस्मादृतुभ्यो ह्यार्त्तं वाभवन् ॥ १३ ॥
 पितरोर्त्तं वोर्द्धमासा विज्ञेया ऋतुसूनवः ।
 पितामहास्तु ऋतवोह्यमावास्याब्दसूनवः ।
 प्रपितामहाः सृता देवाः पञ्चाब्दं ब्रह्मणः सुताः ॥ १४ ॥
 सौम्या वर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्ता इति त्रिधा ।
 गृहस्था ये तु यज्वानो हविर्वर्णार्त्तवाश्रये ।
 सृता वर्हिषदस्तु वै पुराणे निश्चयं गताः ॥ १५ ॥
 गृहमेधिनश्च यज्वानो अग्निष्वात्तार्त्तवाः सृताः ।

षष्टका पतयः काव्याः पञ्चाब्दास्तु निबोधत ॥ ११ ॥

तेषु सप्तत्सरो हृग्निः सूर्यस्तु परिवत्सरः ।

सोमस्त्रिवृत्सरश्चैव वायुश्चैवानुवत्सरः ॥ १० ॥

शुद्धस्तु वत्सरस्त्रेषां पञ्चाब्दाये युगात्सकाः ।

कालेनाधिष्ठितेषु चन्द्रमाः स्रवते सुधाम् ॥ १८ ॥

एते स्मृता देव कृत्याः सोमपाद्योऽप्यथ ये ।

तां स्तेन तर्पयामास यावदासीत्पुरुखाः ॥ १९ ॥

यस्मान्नसृयते सोमो मासि मासि विशेषतः ।

ततः स्वधामृतं तद्द्वै पितृणां सोमपायिनाम् ।

एतत्तदमृतं सोममवाप मधुर्चैव हि ॥ २० ॥

ततः पीतसुधं सोमं सूर्योऽसावेकरश्मिना ।

आप्यायते सुषुम्नन सोमन्तु सोमपायिनम् ॥ २१ ॥

निःशेषा वैकलाः पूर्वायुगपद्प्रापयन् पुरा ।

सुषुम्णाप्याय मानस्य भागं भागमहः क्रमात् ॥ २२ ॥

कलाः क्षीयन्ति कृष्णास्ताः एकाहप्रापय यन्ति च ।

एवं सा सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याप्यायितातनः ॥ २३ ॥

पौर्णमास्यां सदृश्ये त शुक्लः सम्पूर्णमवतलः ।

एवमाप्यायितः सोमः शुक्लपक्षेपग्रहः क्रमात् ।

द्वैः पीत सुधं सोमं पुरापयात्पिवेद्रविः ॥ २४ ॥

पीतं पञ्चदशाहन्तुर शिमनैर्केनभास्करः ।

आप्राय यत् सुषुम्णेन भागं भागमहः क्रमात् ॥ २५ ॥

सुषुम्णाप्रायमानस्य शुक्ला वर्हन्ति वै कलाः ।

तस्माद्भ्रसन्ति वै कणाः एकाप्राय यन्ति च ॥ २६ ॥

एवमाप्राप्यते सोमः क्षीयते च पुनः पुनः ।

सप्तहिरवं सोमस्य पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २७ ॥
 इत्येष पिष्टान् सोमः स्मृतस्तद्वत् सुधात्मकः ।
 कान्तः पञ्चदशैः सार्द्धं सुधामृतपरिस्त्रवैः ॥ २८ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि पर्वाणां सन्धयश्च याः ।
 यथा ग्रथ्यन्ति पर्वाणि आशुत्तादिस्तुवेणुवत् ॥ २९ ॥
 तथाऽऽमासाः पक्षाश्च शुक्लाः कृष्णास्तु वै स्मृताः ।
 पौर्णमास्यास्तु यो भेदो ग्रन्थयः सन्धयस्तथा ॥ ३० ॥
 अर्द्धमासस्य पर्वाणि द्वितीयाप्रभृतीनि च ।
 अग्न्याधानक्रिया यस्मान्नीयन्ते पर्वसन्धिषु ॥ ३१ ॥
 तस्मान्तु पर्वणोह्रादौ प्रतिपद्यादिसन्धिषु ।
 सायाह्ने अनुमत्याश्च द्वौ लवौ काल उच्यते ।
 लवौ द्वावेव राकायाः कालो ज्ञेयोऽपराह्निकः ॥ ३२ ॥
 प्रकृतिः कृष्णपक्षस्य कालेऽतौतेऽपराह्निके ।
 सायाह्ने प्रतिपद्येष स कालः पौर्णमासिकः ॥ ३३ ॥
 व्यतीपाते स्थिते सूर्ये लेखादूर्ध्वं युगान्तरम् ।
 युगान्तरोदिते चैव चन्द्रे लेखोपरिस्थिते ॥ ३५ ॥
 पूर्णमासव्यतीपातौ यदा पश्येत्परस्परम् ।
 तौ तु त्रै प्रतिपद्यावत्तस्मिन् काले व्यवस्थितौ ॥ ३६ ॥
 तत्कालं सूर्यमुद्दिश्य दृष्ट्वा संख्यातु नर्हसि ।
 स चैव सत्क्रियाकालः षष्ठः कालोऽभिधीयते ॥ ३७ ॥
 पूर्णेन्दुः पूर्णपक्षे तु रात्रिसन्धिषु पूर्णिमा ।
 तस्मादाप्यायते नक्तं पौर्णमास्यां निशाकरः ॥ ३८ ॥
 यदान्योन्यवर्ती पाते पूर्णिमां प्रेक्षते दिवा ।

चन्द्रादित्योऽपराह्णे तु पूर्णत्वात् पूर्णिमा क्षृता ॥३९॥
 यस्मात्ता मनुमन्यन्ते पितरो देवतैः सह ।
 तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णत्वात् पूर्णिमा क्षृता ॥ ४० ॥
 अत्यर्थं राजते यस्मात् पूर्णिमास्यां निशाकरः ।
 रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति क्वयौ विदुः ॥ ४१ ॥
 अमावसेतामृजे तु यदा चन्द्रदिवाकरौ ।
 एका पञ्चदशी रात्रिरमावास्या ततः क्षृता ॥ ४२ ॥
 उद्दिश्यताममावास्यां ददा दर्शं समागतौ ।
 अन्योऽन्यं चन्द्रसूर्यौ तु दर्शनादयं उच्यते ॥ ४३ ॥
 हो हो लवावमावास्यां सकालः पर्वमन्थिय ।
 इत्यजरः कुहुमात्रय पर्वकालम् स क्षृतः ॥ ४४ ॥
 दृष्टचन्द्रा त्वमावास्या मध्याह्नप्रभृतीह वै ।
 दिवा तद्दृष्टं रात्र्यान्तु सूर्ये प्राप्ते तु चन्द्रमाः ।
 सूर्येण सहसोद्भच्छेत्ततः प्रातस्तनात्, वै ॥ ४५ ॥
 ममागम्य लवो हो तु मध्याह्नान्निपतन्नुविः ।
 प्रतिपक्षुक्तपक्षस्य चन्द्रमाः सूर्यमण्डलात् ॥ ४६ ॥
 निर्मुख्यमानयोर्मध्येर्तयोर्मण्डलयोस्तु वै ।
 म तदान्वाहुतः कालो दर्शस्य च त्रयत्क्रियाः ।
 एतद्दृष्टुमुखं श्रेयममावास्यान्तु पार्वणम् ॥ ४७ ॥
 दिवा पर्वे त्वमावास्यां क्षीणन्द्यौ धवले तु वै ।
 तस्माद्दिवा त्वमावास्यां गृह्यते यो दिवाकरः ॥ ४८ ॥
 कुञ्जति कौकिलेनोक्तं यस्मात् कालात् ममाप्यतं ।
 तत्कालं मञ्जिता क्षीणा अमावास्या कृद्भः क्षृता ॥४९॥
 सिनीवालीप्रमाणम् क्षीणशेषो विशाकरः ।

अमावास्या विश्वत्यक्तं सिनीवाली तदा स्मृता ॥५०॥

अनुमतिश्च राका च सिनीवाली कुह्लक्ष्मणा ।

एतासां द्विलवः कालः कुह्लमाता कुह्लः स्मृता ॥५१॥

इत्येष पर्वसन्धीनां कालो वै द्विलवः स्मृतः ।

पर्वाणान्तुल्यकालसु तुल्याद्भुतिवषट्क्रियाः ॥ ५२ ॥

चन्द्रसूर्यव्यतीपाते समे वै पूर्णिमे उभे ।

प्रतिपत्प्रतिपन्नसु पर्वकाली द्विमात्रकः ॥ ५३ ॥

कालः कुह्लसिनीवाल्मीः समुद्योद्विलवः स्मृतः ।

अर्कनिर्मण्डले सोमे पर्वकालः कलाः स्मृताः ॥ ५४ ॥

यस्मादापूर्यते सोमः पञ्चदश्यान्तु पूर्णिमा ।

दशभिः पञ्चभिश्चैव कलाभिर्दिवसक्रमात् ॥ ५५ ॥

तस्मात् पञ्चदशे सोमे कला वै नास्ति षोडशौ ।

तस्मात् सोमस्य विप्रोक्तः पञ्चदश्यां मया चयः ॥५६॥

इत्येते पितरोद्देवाः सोमपाः सोमवर्धनाः ।

आर्त्तं वा ऋतवोऽथाब्दा देवास्तान् भवयन्ति हि ॥५७॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि पितॄन् आहभुजस्तु ये ।

तेषां गतिश्च सत्तत्त्वं प्राप्तिं आहस्य चैव हि ॥ ५८ ॥

न मृतानाङ्गतिः शक्या ज्ञातुं वा पुनरागतिः ।

तपसा हि प्रसिद्धेन किं पुनर्मां सचक्षुषा ॥ ५९ ॥

अत्र देवान् पितृंश्चैते पितरो लौकिकाः स्मृताः ।

तेषाम्ने धर्मसामर्थ्यात् स्मृताः सायुज्यगा द्विजैः ॥६०॥

यदि वाश्रमधर्मेण प्रज्ञानेषु व्यवस्थितान् ।

अन्ये चान् प्रसीदन्ति आहयुक्तेषु कर्मसु ॥ ६१ ॥

ब्रह्मचर्येण तपसा यज्ञेन प्रजया भुवि ।

श्राद्धे न विद्यया चैव चान्नदानेन सप्तधा ॥ ६२ ॥
 कर्मस्वेतेषु ये सक्तावर्तन्त्या देहपातनात् ।
 देवैस्ते पितृभिः सार्द्धं मूषपैः सोमपैस्तथा ।
 स्वर्गं तां दिवि मोदन्ते पित्रमन्त उपासते ॥ ६३ ॥
 प्रजायतां प्रसिद्धैषा उक्ता श्राद्धकृताश्च वै ।
 तेषां निवापे दत्तं हि तत् कुलीनैस्तु बान्धवैः ॥ ६४ ॥
 मासश्राद्धं हि भुञ्जानास्तेऽपि ते सोमसौक्ष्मिकाः ।
 एते मनुष्याः पितरो मासश्राद्धभुजस्तु वै ॥ ६५ ॥
 तेभ्योऽपरे तु यैस्त्वन्धे सङ्कीर्णाः कर्मयोगिषु ।
 भ्रष्टाश्चाश्रमधर्मेषु स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥ ६६ ॥
 भिन्ने देहे दुरापन्नाः प्रेतभृता यमक्षये ।
 स्वकर्माण्यनुशोचन्तो यातनास्थानमागताः ॥ ६७ ॥
 दौर्घाद्यै वातिशुष्काश्च ब्रह्मश्रुलाश्च विवाससः ।
 क्षुत्पिपासाभिभृतास्ते विद्रवन्ति त्वितस्ततः ॥ ६८ ॥
 सरित्सररूडागानि पुष्करिण्यश्च सर्वशः ।
 परान्नान्यभिकाङ्क्षन्तः कात्यमाना इतस्ततः ॥ ६९ ॥
 स्थानेषु पाल्यमाना ये यातनास्थेषु तेषु वै ।
 शास्त्राभ्यां वैतरिण्याश्च कुम्भीपाकेऽहवालुके ॥ ७० ॥
 असिपत्रवने चैव याल्यमानाः स्वकर्मभिः ।
 तत्र स्थानान्तु तेषां वै दुःखिता नाम शायिनाम् ॥ ७१ ॥
 तेषां लोकान्तरस्थानां बान्धवैर्नामगोत्रतः ।
 भूमावसव्यं दर्भेषु दत्ताः पिण्यास्त्रयस्तु वै ।
 प्राप्तास्तु तर्पयन्त्येव प्रेतस्थानेष्वधिष्ठितान् ॥ ७२ ॥
 अप्राप्ता यातनास्थानं प्रम्रष्टा ये च पञ्चधा ।

पश्चाद्ये स्यावरानि वै भूतानीके स्वकर्मभिः ॥ ७३ ॥
 नानारूपासु जातीनां तिर्यग्योनिषु मूर्त्तिषु ।
 यदाहारा भवन्त्येते तासु तास्विह योनिषु ॥ ७४ ॥
 तस्मिंस्त्रिंस्तदाहारे आह्वं दत्तन्तु प्रीणयेत् ।
 काले न्यायागतम्पाने विधिना प्रतिपादितम् ।
 प्राप्नुवन्त्यन्नमादत्तं यत्न यत्रावतिष्ठति ॥ ७५ ॥
 यथा गोषु प्रनष्टासु वत्सो विन्दति मातरम् ।
 तथा आशेषु दृष्टान्तो मन्त्रः प्रापयति तु तम् ॥ ७६ ॥
 एवं ह्यविकलं आह्वं अद्वाद्दत्तं मनुब्रवीत् ।
 सन्तकुमारः प्रोवाच पश्यन् दिव्येन चक्षुषा ॥ ७७ ॥
 गतागतज्ञः प्रेतानां प्राप्तिं आह्वस्य चैव हि ।
 कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्राय शर्वरो ॥ ७८ ॥
 इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरश्च वै ।
 अन्योन्यपितरो हेतरे देवाश्च पितरो दिवि ॥ ७९ ॥
 एते तु पितरो देवा मनुष्याः पितरश्च ये ।
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ८० ॥
 इत्येष विषयः प्रोक्तः पितृणां सोमपायिनाम् ।
 एतत् पितृमहत्त्वं हि पुराणि निश्चयं गतम् ॥ ८१ ॥
 इत्येष सोमसूर्याभ्यामैलस्य च समागमः ।
 अवाप्तिं अद्वाया चैव पितृणाञ्चैव तर्पणम् ॥ ८२ ॥
 पर्वणाञ्चैव यः कालो यातनास्थानमेव च ।
 समासात् कौर्तितन्तुभ्यं सग एष सनातनः ॥ ८३ ॥
 वैरूप्यं येन तत्सर्वं कथितम्वेकदेशिकम् ।
 अगच्छं परिसंख्यातुं अद्वायं भूतिमिच्छता ॥ ८४ ॥

स्वायम्भुवस्य देवस्य एष सर्गो मयेरितः ।

विस्तरेणानुपूर्व्याच्च भूयः किं कथयामि वः ॥ ८५ ॥

एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । चतुर्युगानि यानि स्युः पूर्वं स्वायम्भु वेऽन्तरं ।

एषां निसर्गं संख्याच्च श्रोतुमिच्छाम विस्तरात् ॥ १ ॥

सूत उवाच । पृथिवी द्युप्रसङ्गेन मया तु प्रागुदाहृतम् ।

एतच्चतुर्युगं त्वेवं तद्वक्ष्यामि निबोधत ।

तत्प्रमाणं प्रसंख्याय विस्तराच्चैव कृतस्त्रयः ॥ २ ॥

लौकिकेन प्रमाणेन निष्पाद्याद्दन्तु मानुषम् ।

तेनापीह प्रसंख्याय वक्ष्यामि तु चतुर्युगम् ॥ ३ ॥

काष्ठानि मेषा दशपञ्च चैव त्रिंशच्च काष्ठाङ्गणयेत् कलान्तु ।

त्रिंशत्कलाश्चैव भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता रात्रग्रहणो समेते ॥ ४ ॥

अहोरात्रे विभजंते सूर्यो मानुषलौकिके ।

रात्रिः स्वप्नाय भूतानाञ्चेष्टायै कर्मणामहः ॥ ५ ॥

पिच्छे रात्रग्रहणो मासः प्रविभागस्तयोः पुनः ।

कृष्णपक्षस्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्नाय शर्वरो ॥ ६ ॥

त्रिंशद्ये मानुषा मासाः पैतो मासः स उच्यते ।

शतानि त्रीणि मासानां षष्ठया चाभ्यधिकानि तु ।

पैत्रः संवत्सरो हेत्रष मानुषेण विभाव्यते ॥ ७ ॥

मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यच्छतं भवेत् ।

पितृणां तानि वर्षाणि संख्या तानि तु त्रीणि वै ।

दशच द्व्यधिकमासाः पितृसंख्येग्रह कीर्तिता ॥ ८ ॥

लौकिकेन प्रमाणेन शब्दो यो मानुषः सूतः ।

एतद्दिव्यमहोरात्रमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ८ ॥

दिव्ये रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ।

अहसु यदुदक् चैव रात्रिर्या दक्षिणायनम् ।

एते रात्र्यहनी दिव्ये प्रसंख्या ते तयोः पुनः ॥ १० ॥

त्रिंशद्यानि तु वर्षाणि दिव्यो माससु स स्मृतः ।

मानुषाणां शतं यच्च दिव्या मासास्तयसु वै ।

तथैव सह संख्यातो दिव्य एष विधिः स्मृतः ॥ ११ ॥

त्रीणि वर्षशतान्येवं षष्टिर्वष स्तथैव च ।

दिव्यः सम्बत्सरोद्धेष मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥

त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषेण प्रमाणतः ।

त्रिंशदन्धानि वर्षाणि स्मृतः सप्तर्षिवत्सरः ॥ १३ ॥

नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ।

वर्षाणि नवतिश्चैव ध्रुवसम्बत्सरः स्मृतः ॥ १४ ॥

षट्त्रिंशत्, सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ।

षष्टिश्चैव सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया ।

दिव्यं वर्षसहस्रन्तु प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ १५ ॥

इत्येतद्विभिर्गीतं दिव्यया संख्याया हिजाः ।

दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्या प्रकल्पिता ॥ १६ ॥

चत्वारि भारते वर्षं युगानि ऋषयोऽब्रुवन् ।

कतन्त्रेता ह्यपरञ्च कलिथैव चतुर्युगम् ॥ १७ ॥

पूर्वं कतयुगं नाम ततस्त्रेताभिधीयते ।

ह्यपरञ्च कलिथैव युगानि परिकल्पयेत् ॥ १८ ॥

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कतं युगम् ।

तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांश्च तथाविधः ॥ १९ ॥

इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु च त्रिषु ।
 एकपादे निवर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ २० ॥
 त्रेता त्रीणि सहस्राणि युगसंख्याविदोविदुः ।
 तस्यापि त्रिशती सन्ध्या सन्ध्यांशः सन्ध्याया समः ॥ २१ ॥
 द्वे सहस्रे द्वापरन्तु सन्ध्यांशौ तु चतुःशतम् ।
 सहस्रमेकं वर्षाणां कलिरेव प्रकीर्तितः ।
 द्वे शते च तथान्ये च सन्ध्यासन्ध्यांशयोः स्मृते ॥ २२ ॥
 एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या तु संज्ञिता ।
 कृतन्त्रेता द्वापरञ्च कलिञ्चेति चतुष्टयम् ॥ २३ ॥
 तत्र संस्वत्सराः सृष्टा मानुषास्तान्निबोधत ।
 नियुतानि दश द्वे च पञ्च चैवात्र संख्यया ।
 अष्टाविंशत्सहस्राणि कृतं युगमथाच्यते ॥ २४ ॥
 प्रयुतन्तु तथा पूर्णं द्वे चान्ये नियुते पुनः ।
 षण्णवतिसहस्राणि संख्या तानि च संख्याया ॥ २५ ॥
 त्रेतायुगस्य संख्याया मानुषेण तु संज्ञिता ।
 अष्टौ शतसहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ।
 चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणां द्वापरं युगम् ॥ २६ ॥
 चत्वारि नियुतानि स्ववर्षाणि तु कलियुगम् ।
 द्वाविंशच्च तथान्यानि सहस्राणि तु संख्याया ।
 एतत्कलियुगं प्रोक्तं मानुषेण प्रमाणतः ॥ २७ ॥
 एषा चतुर्युगावस्था मानुषेण प्रकीर्तिता ।
 चतुर्युगस्य संख्याया सन्ध्या सन्ध्यांशकैः सह ॥ २८ ॥
 एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका त्वेकसप्ततिः ।
 कृतत्रेतादियुक्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ॥ २९ ॥

मन्वन्तरस्य संख्या तु मानुषेण निबोधत ।
एकत्रिंशत्तथा क्रोटयः संख्याताः संख्याया द्विजे ॥ २० ॥
तथा शतसहस्राणि दश चान्यानि भागयः ।
सहस्राणि तु द्वात्रिंशच्छतान्यष्टाधिकानि च ॥ २१ ॥
अशीतिश्चैव वर्षाणि मासाश्चैवाधिकानि षट् ।
मन्वन्तरस्य संख्यैषा मानुषेण प्रकीर्तिता ॥ २२ ॥
दिव्येन च प्रमाणेन प्रवक्ष्याम्यन्तरं मनोः ।
सहस्राणां शतान्याहुः सच वै परिसंख्यया ॥ २३ ॥
चत्वारिंशत् सहस्राणि मनोरन्तरमुच्यते ।
मन्वन्तरस्य कालस्य युगैः सह प्रकीर्तितः ॥ २४ ॥
एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका ह्येकसप्ततिः ।
क्रमेण परिवृत्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ॥ २५ ॥
एतच्चतुर्दशगुणं कल्पमाहुस्तु तद्विदः ।
ततस्तु प्रलयः कृत्स्नः स तु संप्रलयो महान् ॥ २६ ॥
कल्पप्रमाणी द्विगुणो यथा भवति संख्यया ।
चतुर्युगाख्या व्याख्याता कृतं ते तायुगञ्च वै ॥ २७ ॥
त्रेतासृष्टिं प्रवक्ष्यामि द्वापरं कलिमेव च ।
युगपत्समवेती ह्ये द्विधा वक्तुं न शक्यते ॥ २८ ॥
क्रमागतं मयाप्यित्तुभ्यं नोक्तं युगद्वयम् ।
ऋषिर्विश्वप्रसङ्गेन व्याकुलत्वात्तथा क्रमात् ॥ २९ ॥
नोक्तं ते तायुगे शेषं तद्वक्ष्यामि निबोधत ।
अथ ते तायुगस्यादौ मनुः सप्तर्षयश्च ये ।
श्रौतस्मार्तं ब्रुवन्धर्मं ब्रह्मणा तु प्रचीदिताः ॥ ४० ॥
दाराग्निहोतसम्बन्धं ऋग्यजुःसामसंहिताः ।

इत्यादिबहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ४१ ॥
 परम्परागतं धर्मं स्मार्तत्वाचारलक्षणम् ।
 वर्णाश्रमाचारयुक्तं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ ४२ ॥
 सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा ।
 तेषां सुतप्ततपसा मार्गेणानुक्रमेण च ॥ ४३ ॥
 सप्तर्षीणां मनोश्चैव आदौ वेतासुगि ततः ।
 अब्रुद्धिपूर्वकं तेन सकृत् पूर्वक्रमेव च ॥ ४४ ॥
 अभिवृत्तास्तु ते मन्त्रा दर्शनैस्त्वारकादिभिः ।
 आदिकल्पे तु देवानां प्रादुर्भूतास्तु ते स्वयम् ॥ ४५ ॥
 प्रमाणेष्वथ सिद्धानामन्येषाञ्च प्रवर्तते ।
 मन्त्रयोगो व्यतीतेषु कल्पेष्वथ सहस्रशः ।
 ते मन्त्रा वै पुनस्तीषां प्रति मायामुपस्थिताः ॥ ४६ ॥
 ऋचो यजूंषि सामानि मन्त्राद्याधर्वणास्तु ये ।
 सप्तर्षिभिश्च ये प्रोक्ताः स्मार्तन्तु मनुरब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 वेतादौ संहता वेदाः केवलं धर्ममेतवः ।
 संरोधादायुषश्चैव वप्रस्यन्ते ह्यपरे च त ।
 ऋषयरूपसा वेदानहोरात्मधीयत ॥ ४८ ॥
 अनादिनिधना दिव्याः पूर्वं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा ।
 स्वधर्मसंहताः साङ्गा यथा धर्मं युगे युगे ।
 विक्रियन्ते स्वधर्मन्तु वेदवादाद्यथायुगम् ॥ ४९ ॥
 आरभ्यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशः ऋताः ।
 परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञाश्च ब्राह्मणाः ॥ ५० ॥
 ततः समुदिता वर्णा स्मृतायां धर्मगालिनः ।
 क्रियावन्तः प्रजावन्तः रुष्टाश्च सुखिनश्च वै ॥ ५१ ॥

ब्राह्मणैश्च विधीयन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियैर्विशः ।
 वैश्यान् शूद्रान् वर्तन्ते शूद्रान् परमनुग्रहात् ॥ ५२ ॥
 शुभाः प्रकृतयस्तेषां धर्मा वर्णाश्रमाश्रयाः ।
 सङ्कल्पितेन मनसा वाचा वा हस्तकर्मणा ।
 त्रितायुगे ह्यविकले कर्मरन्ध्रः प्रसिध्यति ॥ ५३ ॥
 आयूरूपं बलं मेषा आरोग्यं धर्मशीलता ।
 सर्वसाधारणं हेतुत दासीञ्च तायुगे तु वै ॥ ५४ ॥
 वर्णाश्रम व्यवस्थान मेषां ब्रह्मा तथा करोत् ।
 संहिताश्च तथा मन्त्रा आरोग्यं धर्मशीलता ॥ ५५ ॥
 संहिताश्च तथा मन्त्रा ऋषिभिर्ब्रह्मणः सुतैः ।
 यज्ञः प्रवर्तितश्चैव तदा हेतुव तु दैवतैः ॥ ५६ ॥
 यामैः शक्नैर्जयैश्चैव सर्वसाधनसंभृतैः ।
 विश्वसृङ्भिस्तथा सार्धं देवेन्द्रेण महौजसा ।
 स्वायम्भुवेनैवेद्वैस्ते यज्ञाः प्राक् प्रवर्तिताः ॥ ५७ ॥
 सत्यं जपस्तपोदानं पूर्वं धर्मोप उच्यते ।
 यदा धर्मस्य ऋसते शाखा धर्मस्य वर्द्धते ॥ ५८ ॥
 जायन्ते च तदा शूरा आशुषन्तो महाबलाः ।
 न्यरुदण्डा महायोगां यज्वागो ब्रह्मवादिनः ॥ ५९ ॥
 पद्मपत्न्यायताप्राय पृथुवह्नाः सुसंहताः ।
 सिंहीरस्का महासत्वा मत्तमातङ्ग गामिनः ॥ ६० ॥
 महाधनुर्धराश्चैव क्षेतायां चक्रवर्तिनः ।
 सर्वलक्षणं पृष्णास्ते न्यपोध परिमण्डलाः ॥ ६१ ॥
 न्यपोधौ तु ऋतौ बाहू व्यामोन्यपोध उच्यते ।
 व्यामेन तूच्छयो यस्य अत उर्ध्वं तु देहिनः ।

समुच्छयो परीषाहोन्मयोध परिमण्डलः ॥ ६२ ॥
 चक्रं रथो मणिर्भार्या निधिरखो गजस्तथा ।
 प्रोक्तानि सप्तरत्नानि पूर्वं स्वायम्भुवेऽनुरे ॥ ६३ ॥
 विष्णोरशेन जायन्ते पृथिव्यां चक्रवर्तिनः ।
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु ह्यतीता नागतेषु वै ॥ ६४ ॥
 भूतभव्यानि यानीह वर्तमानानि यानि च ।
 त्वेतायुगानि तेष्वत्र जायन्ते चक्रवर्तिनः ॥ ६५ ॥
 भद्राणामानि तेषाञ्च विभाव्यन्ते महीजिताम् ।
 अत्यद्भुतानि चत्वारि बलं धर्मं मुखं धनम् ॥ ६६ ॥
 अन्योन्यस्याविरोधेन प्राप्यन्ते नृपतेः समम् ।
 अर्थोधर्मश्च कामश्च यशोविजय एव च ॥ ६७ ॥
 ऐश्वर्येषाणिमाद्येन प्रभुशक्ति वलान्विताः ।
 श्रुतेन त्रपसा चैव ऋषींस्तेऽभिभवन्ति हि ॥ ६८ ॥
 वलेनाभि भवन्त्येते तेन दानवमानवान् ।
 लक्ष्णैश्चैव जायन्ते शरीरस्थैरमानुषैः ॥ ६९ ॥
 केशास्थिता ललाटेन जिह्वा च परिमार्जनी ।
 श्यामप्रभाश्चतुर्दंष्ट्राः श्रवसाद्योर्ध्वं रेतसः ॥ ७० ॥
 आजानु बाहवश्चैव तालहस्तौ वृषाकृती ।
 परिणाहप्रमाणाभ्यां सिंहस्कन्धाश्च मेधिनः ॥ ७१ ॥
 पादयोश्चक्र मत्स्यौ तु शङ्खपद्मे च हृत्पयोः ।
 पञ्चाशीतिसहस्राणि जीवन्ति ह्यजरामयाः ॥ ७२ ॥
 असङ्गा गतयस्तेषां चतस्रश्चक्रवर्तिनाम् ।
 अन्तरिक्षे समुद्रेषु पाताले पर्वतेषु च ॥ ७३ ॥
 इत्युत्पन्नल्पः सत्यन्ते ताधर्मास्तु वै ऋताः ।

तदा प्रवर्तते धर्मो वर्णाश्रमविभागशः ।
 मर्यादास्थापनार्थञ्च दण्णनीतिः प्रवर्तते ॥ ७४ ॥
 हृष्टपुष्टा जनाः सर्वे अरोगाः पूर्णमानसाः ।
 एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतायान्तु विधिः ऋतः ।
 त्रीणि वर्षसहस्राणि जीवन्ते तत्र ताः प्रजाः ॥ ७५ ॥
 पुत्रपौत्रसमाकीर्णा म्रियन्ते च क्रमेण ताः ।
 एष त्रेतायुगे भावस्त्रेतासंख्यां निबोधत ॥ ७६ ॥
 त्रेतायुगस्त्रभावेन सन्ध्यापादेन वर्तते ।
 सन्ध्यापादः स्वभावाच्च योऽंशः पादेन तिष्ठति ॥ ७७ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कथं त्रेतायुगमुखे यज्ञस्यासीत् प्रवर्तनम् ।
 पूर्वं स्वायम्भुवे सर्गे यथावत् प्रववोहि नः ॥ १ ॥
 अन्तर्हितायां सन्ध्यायां सार्द्धं कृतयुगेन हि ।
 कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते त्रेतायुगे तथा ॥ २ ॥
 श्लेषधीषु च जातासु प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने ।
 प्रतिष्ठितायां वार्तायां ग्रामेषु च पुरेषु च ॥ २ ॥
 वर्णाश्रमप्रतिष्ठान्नं कृत्वा मन्त्रैश्च तैः पुनः ।
 संहितास्तु सुसंहृत्य कथं यज्ञः प्रवर्तितः ।
 एतच्छ्रुत्वाब्रवीत् सूतः श्रूयतां तत् प्रचोदितम् ॥४॥
 सूत उवाच । मन्त्रान्वै योजयित्वा तु इहामुत्र च कर्मसु ।
 तथा विश्वभुगिन्द्रस्तु यज्ञं प्रावर्त्तयत् प्रभुः ॥ ५ ॥
 दैवतैः सह संहृत्य सर्वसाधन संवृतः ।

तस्याश्वमेधे वितते समाजग्मुर्महर्षयः ॥ ६ ॥
 यज्ञकर्म्मण्यवर्तन कर्म्मण्ये तर्थात्विजः ।
 ह्यमानि देवहोत्रे अग्नी बहुवधं हविः ॥ ७ ॥
 सम्प्रतीतेषु देवेषु सामगेषु च सुस्वरम् ।
 परिक्रान्तेषु लघुषु अध्वर्युपुरुषेषु च ॥ ८ ॥
 आलब्धेषु च मध्ये तु तथा पशुगणेषु वै ।
 आहूतेषु च देवेषु यज्ञभुक्तु ततस्तदा ॥ ९ ॥
 य इन्द्रियात्मका देवा यज्ञभागभुजस्तु ते ।
 तान्यजन्ति तदा देवाः कत्यादिषु भवन्ति ये ॥ १० ॥
 अद्भ्युपैषकाले तु व्युत्थिता ऋषयस्तथा ।
 महर्षयश्च तान् दृष्ट्वा दीनान् पशुगणांस्तदा ।
 विश्वभुजन्तेत्वष्टृच्छन् कथं यज्ञविधिस्तव ॥ ११ ॥
 अधर्मा बलवानेष हिंसा धर्मिण्या तव ।
 नवः पशुविधिस्त्विष्टस्तव यज्ञे सुरोत्तम ! ॥ १२ ॥
 अधर्मा धर्मघाताय प्रारब्धः पशुभिस्त्वया ।
 नायं धर्मो ह्यधर्मोऽयं न हिंसा धर्म उच्यते ।
 आगमेन भवान् धर्मं प्रकरोतु यदीच्छति ॥ १३ ॥
 विधिदृष्टे न यज्ञेन धर्मिणा व्यसनेन तु ।
 यज्ञवीजैः सुरथेष्ठ ! त्रिवर्गपरिमोषितैः ॥ १४ ॥
 एष यज्ञो महानिन्द्रः स्वयम्भुवि हितः पुरा ।
 एवं विश्वभुगिन्द्रस्तु ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 उक्तो न प्रति जग्राह मान मोह समन्वितः ॥ १५ ॥
 तेषां विवादः सुमहान् जज्ञे इन्द्रमहर्षिणाम् ।
 जङ्गमैः स्यावरैः केन यष्टवमिति चोच्यते ॥ १६ ॥

ते तु खिन्ना विवादेन शक्त्या युक्ता महर्षयः ।

सन्धाय समभिन्द्रेण पप्रच्छुः खचरं वसुम् ॥ १७ ॥

ऋषय ऊचुः । महाप्राज्ञ ! त्वया दृष्टः कथं यज्ञविधिर्नृप ! ।

श्रीत्तानपादे प्रब्रूहि संशयं नस्तुद प्रभो ! ॥ १८ ॥

सूत उवाच । श्रुत्वा वाक्यं वसुस्तेषामावचार्य बलाबलम् ।

वेदशास्त्र मनु ऋत्य यज्ञतत्त्वमुवाच ह ॥ १९ ॥

यथोपनीतैर्यष्टव्रमिति हीवाच पार्थिवः ।

यष्टवां पशुभिर्मध्यैरथ मूलफलैरपि ॥ २० ॥

हिंसास्वभावो यज्ञस्य इति मे दर्शनागमः ।

तथैते भाविता मन्त्रा हिंसालिङ्गा महर्षिभिः ॥ २१ ॥

दोर्षेण तपसा युक्तैस्तारकादिनिदर्शिभिः ।

तन्प्रमाणं मया चीकृतं तस्माच्छमितु महर्षथ ॥ २२ ॥

यदि प्रमाणं स्वान्येव मन्त्रवाक्यानि वो द्विजाः ! ।

तथा प्रवर्त्ततां यज्ञो ह्यन्यथा मा नृतं वचः ॥ २३ ॥

एवं कृतोत्तरास्ते तु युञ्ज्यात्मानं ततोऽधिया ।

अवश्यन्भाविनं दृष्ट्वा तमधीह्यशपंस्तदा ॥ २४ ॥

इत्युक्तमात्रो नृपतिः प्रविवेश रसातलम् ।

ऊर्ध्वचारी नृपो भूत्वा रसातलचरोऽभवत् ॥ २५ ॥

वसुधातलचारी तु तेन वाक्येन सोऽभवत् ।

धर्माणं रंशयच्छेत्ता राजा वसुधरीगतः ॥ २६ ॥

तस्मान्नवाचगो हेरकेन बहुज्ञेनापि संशयः ।

बहुधारस्य धर्मस्य म्त्स्ना दुरनुगागतिः ॥ २७ ॥

तस्मान्न निश्चयादक्तुं धर्मः शक्योहि कीनचित् ।

देवानृषीणुपादाय स्वायम्भुव नृते मनुम् ॥ २८ ॥

तस्मान्न हिंसा यज्ञे स्याद्यदुक्तमृषिभिः पुरा ।
 ऋषिकोटिसहस्राणि स्त्रीरूपोभिर्दिवङ्गताः ॥ २८ ॥
 तस्मान्न हिंसा यज्ञञ्च प्रशंसन्ति महर्षयः ।
 उब्धो मूलं फलं शाकमुदपात्रं तपोधनाः ॥ २९ ॥
 एतदृत्वा विभवतः स्वर्गलोके प्रतिष्ठिताः ।
 अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमोभूतदया शमः ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचं मनुक्रीशं क्षमा धृतिः ।
 सनातनस्य धर्मस्य मूलमिव दुरासदम् ॥ ३२ ॥
 द्रव्यमन्त्रात्मकी यज्ञरूपश्च समतात्मकम् ।
 यज्ञैश्च देवानाप्रीतिं वीराजं तपसा पुनः ॥ ३६ ॥
 ब्रह्मणः कर्मसंन्यासाद् वीराग्यात्प्रकृतेर्लयम् ।
 ज्ञानात् प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः ॥ ३४ ॥
 एवं विवादः सुमहान् यज्ञस्यासीत् प्रवर्त्तन ।
 ऋषीणां देवतानाञ्च पूर्वं स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ३५ ॥
 ततस्ते ऋषयो दृष्ट्वा हृतं धर्मं बलेन ते ।
 वसोर्वाक्यमनादृत्य जग्मुस्ते वै यथागतम् ॥ ३६ ॥
 गतेषु ऋषिसङ्घेषु देवा यज्ञमवाप्नुयुः ।
 श्रूयन्ते हि तपःसिद्धा ब्रह्मचलादयो नृपाः ॥ ३७ ॥
 प्रियव्रतोत्तानपादौ ध्रुवो मेधातिथिर्वसुः ।
 सुधामा विरजाश्चैव शङ्खपाद्राजसस्तथा ॥ ३८ ॥
 प्राचीनबर्हिः पर्जन्यो हविर्धानादयो नृपाः ।
 एते चान्ये च बहवस्ते तपोभिर्दिवङ्गताः ॥ ३९ ॥
 राजर्षयो महात्मानो येषां कीर्तिः प्रतिष्ठिता ।
 तस्माद्द्विशिष्यते यज्ञात्तपः सर्वैस्तु कारणैः ॥ ४० ॥

ब्रह्मणा तपसा सृष्टं जगद्विखमिदं पुरा ।
 तस्मान्नाप्नोति तद्यज्ञात्तपो मूलमिदं स्मृतम् ॥ ७१ ॥
 यज्ञप्रवर्तनं ह्येव मासीत् स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 तदा प्रभृति यज्ञोऽयं युगैः सार्द्धं प्रवर्तितः ॥ ७२ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे मन्वन्तरानुक्रमे देवर्षिसंवादे
 द्विचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ।

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।
 सूत उवाच । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि हापरस्य विधिं पुनः ।
 तत्र त्रेतायुगे क्षीणे हापरं प्रतिपद्यते ॥ १ ॥
 हापरादौ प्रजानान्तु सिद्धिस्त्रेतायुगे तु या ।
 परिहृत्ते युगे तस्मिंस्ततः सा वै प्रणश्रति ॥ २ ॥
 ततः प्रवर्त्तिते तासां प्रजानां हापरे पुनः ।
 लोभीधृतिर्वणिग्युहं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ ३ ॥
 प्रध्वंसयैव वर्णानां कर्मणान्तु विपर्ययः ।
 यात्रा बधः परीदण्णोमानोदर्पोऽक्षमा बलम् ॥ ४ ॥
 तथा रजस्तमोभूयः प्रहृत्ते हापरे पुनः ।
 आद्ये कृतेनाधर्मेऽस्ति स ज्ञेयार्था प्रवर्त्तितः ॥ ५ ॥
 हापरे वराकुलो भूत्वा प्रणश्रति कलौ पुनः ।
 वर्णानां हापरे धर्माः सङ्कीर्यन्ते तथाश्रमाः ॥ ६ ॥
 द्वैधमुत्पद्यते चैव युगे तस्मिन् श्रुतिस्मृतौ ।
 द्विधाश्रुतिः स्मृतिश्चैव निश्चयो नाधिगम्यते ॥ ७ ॥
 अनिश्चयावगमनाद्दर्मतत्त्वं न विद्यते ।
 धर्मतत्त्वे ह्यप्रविज्ञाते मतिभेदस्तु जायते ॥ ८ ॥

परस्परं विभिन्नास्ते दृष्टीनां विभ्रमेण तु ।
 अतो दृष्टिविभिन्नैस्त्रैः कृतमत्याकुलन्त्विदम् ॥८॥
 एको वेदश्चतुष्पादः संहृत्य तु पुनः पुनः ।
 संचेपादायुषश्चैव वप्रस्यते हापरेष्विह ॥ १० ॥
 वेदश्चैकश्चतुर्धा तु वास्यते हापरादिषु ।
 ऋषिपुत्रैः पुनर्वेदा भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमैः ॥ ११ ॥
 ते तु ब्राह्मणविन्यासैः स्वरक्रमविपर्ययैः ।
 संहृता ऋग्यजुःसाम्नां संहितास्तेर्महर्षिभिः ॥ १२ ॥
 सामान्याद्वैकृताच्चैव दृष्टिभिन्नैः क्वचित् क्वचित् ।
 ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि भाष्यविद्यास्तथैव च ॥ १३ ॥
 अन्ये तु प्रस्थितास्तान्वै केचित्तान् प्रत्यवस्थिताः ।
 हापरेषु प्रवर्तन्ते भिन्नार्थैस्त्रैः स्वदर्शनैः ॥ १४ ॥
 एकमाध्वर्यवं पूर्वं मासीद्द्वैधन्तु तत् पुनः ।
 सामान्यविपरीतार्थैः कृतं शास्ताकुलन्त्विदम् ॥ १५ ॥
 आध्वर्यवञ्च प्रस्थानैर्बहुधा व्याकुलीकृतम् ।
 तथैवाध्वर्यवाणां साम्नां विकल्पैः स्वस्य संचयैः ॥ १६ ॥
 वराकुलो हापरंष्वर्थः क्रियते भिन्नदर्शनैः ।
 हापरे सन्निवृत्ते ते वेदा नग्नन्ति धै कलौ ॥ १७ ॥
 तेषां विपर्ययोत्पन्ना भवन्ति हापरे पुनः ।
 अदृष्टिर्भरणं चैव तथैव वराध्युपद्रवाः ॥ १८ ॥
 वाङ्मनःकर्मभिर्दुःखैर्निर्वेदो जायते ततः ।
 निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ १९ ॥
 विचारणायां वैराग्यं वैराग्याद्दोषदर्शनम् ।
 दोषाणां दर्शनाच्चैव ज्ञानोत्पत्तिस्तु जायते ॥ २० ॥

तेषां मेधाविनां पूर्वं मर्त्यं स्वायम्भुवेऽन्तरे ।
 उत्पत्त्यन्तीह शास्त्राणां हापरे परिपत्त्यिनः ॥ २१ ॥
 आयुर्वेदविकल्पाश्च अङ्गानां ज्योतिषस्य च ।
 अर्थशास्त्रविकल्पाश्च हेतुशास्त्रविकल्पनम् ॥ २२ ॥
 प्रक्रिया कल्पसूत्राणां भाष्यविद्याविकल्पनम् ।
 ऋतिशास्त्रप्रभेदाश्च प्रस्थानानि पृथक् पृथक् ॥ २३ ॥
 हापरेष्वभिवर्त्तन्ते मतिभेदास्तथा नृणाम् ।
 मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राहार्त्ता प्रसिध्यति ॥ २४ ॥
 हापरे सर्वभूतानां कालः क्षेत्रपरः ऋतः ।
 लोभी धृतिर्वणिग्युद्धन्तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ २५ ॥
 वेदशास्त्रप्रणयनं वर्णानां सङ्करस्तथा ।
 वर्णाश्रमपरिध्वंसः कामहेषी तथैव च ॥ २६ ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रे हे परमायुक्तदा नृणाम् ।
 निःशेषे हापरे तस्मिन्लस्य सन्ध्या तु पादतः ॥ २७ ॥
 गुणहीनास्तु तिष्ठन्ति धर्मस्य हापरस्य तु ।
 तथैव सन्ध्या पादेन अंशस्तस्यां प्रतिष्ठितः ॥ २८ ॥
 हापरस्य तु पर्येषा पुण्यस्य च निबोधत ।
 हापरस्यांशशेषे तु प्रतिपत्तिः कलेरथ ॥ २९ ॥
 हिंसास्तेया नृतं माया दम्भश्चैव तपस्विनाम् ।
 एते स्वभावाः पुण्यस्य साधयन्ति च ताः प्रजाः ॥ ३० ॥
 एष धर्मः ऋतः कृत्स्नी धर्मश्च परिहीयते ।
 मनसा कर्मणा वाचा वाक्ताः सिद्धयन्ति वानवा ॥ ३१ ॥
 कलिः प्रमारको रोगः सततं चापि क्षुद्भयम् ।
 अनावृष्टिभयश्चैव देशानाञ्च विपर्ययः ॥ ३२ ॥

न प्रमाणे स्थितिं हर्षं च पुष्ये घोरं युगे कलौ ।
 गर्भस्थो म्रियते कश्चिद् जीवनस्यस्तथापरः ॥ १४ ॥
 स्थावर्ये मध्यकौमारे म्रियन्ते च कलौ प्रजाः ।
 अत्यंतजोबलाः पापा महाकोपा हर्षधार्मिकाः ॥ १५ ॥
 अनृतव्रतलुब्धाश्च पुष्ये चैव प्रजाः स्थिताः ।
 दुरिष्टैर्दुरधीतेश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ १६ ॥
 विप्राणां कर्मदोषैस्तैः प्रजानां जायते भयम् ।
 हिंसा मानरूपेभ्यश्च क्रोधोऽसूयाऽक्षमाऽधृतिः ॥ १७ ॥
 पुष्ये भवन्ति जन्तूनां लोभो मोहश्च सर्वशः ।
 सङ्कोभो जायतेऽत्यर्थं कलिं मासाद्य वै युगम् ॥ १८ ॥
 नाधीयन्ति तथा वेदान्यजन्ते वै द्विजातयः ।
 उत्सीदन्ति यथा चैव वैश्यैः सार्द्धन्तु क्षत्रियाः ॥ १९ ॥
 शूद्राणां मन्त्रयोनिस्तु सम्बन्धो ब्राह्मणैः सह ।
 भवतीह कलौ तस्मिन् शयनासनभोजनैः ॥ ४० ॥
 राजानः शूद्रभृचिष्ठाः पाषण्डानां प्रवृत्तयः ।
 काषायिणश्च निष्कच्छास्तथा कापालिनश्च ह ॥ ४१ ॥
 ये चान्ये देवव्रतिनस्तथा ये धर्मदूषकाः ।
 दिव्यवृत्ताश्च ये केचिद् वृत्त्यर्थं श्रुतिलिङ्गिनः ॥ ४२ ॥
 एवम्बिधाश्च ये केचिद्भवन्तीह कलौ युगे ।
 अधीयते तदा वेदान् शूद्रा धर्मार्थकोविदाः ॥ ४३ ॥
 यजन्ति हर्षश्चमेधैस्तु राजानः शूद्रयोनयः ।
 स्त्रीबालगोबधं कृत्वा हत्वा चैव परस्परम् ॥ ४४ ॥
 उपहृत्य तथान्योन्यं साधयन्ति तदा प्रजाः ।
 दुःखप्रचुरतास्तु युर्देशोत्सादः सरोमता ॥ ४५ ॥

अधर्माभिनिवृत्तत्वं तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् ।
 भ्रूणहत्या प्रजानाञ्च तथा हेतुवत् प्रवर्त्तते ॥ ४६ ॥
 तस्मादायुर्वलं रूपं प्रहीयन्ते कलौ युगे ।
 दुःखेनाभिप्लुतानां च परमायुःशतं मृणाम् ॥ ४७ ॥
 भूत्वा च न भवन्तीह वेदाः कलियुगेऽस्थिलाः ।
 एतसीदन्ति तथा यज्ञाः केवलं धर्महेतवः ॥ ४८ ॥
 एषा कलियुगावस्था सन्ध्यांशौ तु निबोधत ।
 युगे युगे तु क्षीयन्ते नींस्त्रीन् पादांश्च सिद्धयः ॥ ४९ ॥
 युगस्वभावाः सन्ध्यासु अवतिष्ठन्ति पादतः ।
 सन्ध्यास्वभावाः स्वांशेषु पादेनैवावतस्थिरे ॥ ५० ॥
 एवं सन्ध्यांशके काले सम्प्राप्ते तु युगान्तिके ।
 तेषामधर्मिणां शास्त्रा भ्रूणाञ्च कुले स्थितः ॥ ५१ ॥
 गोत्रेण वै चन्द्रमसे नाम्ना प्रमतिरुच्यते ।
 कलिसन्ध्यांशभागेषु मनोः स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ५२ ॥
 समास्त्रिंशत्तु सम्पूर्णाः पर्यटन्ते वसुन्धराम् ।
 अस्त्रकर्मा स वै सेनां हस्त्यश्वरथसङ्कुलाम् ॥ ५३ ॥
 प्रगृहीतायुधैर्विप्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 स तदा तैः परिव्रतो ज्ञेच्छान् सर्वान्निजन्निवान् ॥ ५४ ॥
 स हत्वा सर्वशश्वैव राजानः शूद्रयोनयः ॥ ५५ ॥
 पाषण्डान् स तदा सर्वान्निःशेषानकरोत् प्रभुः ॥ ५६ ॥
 अधार्मिकाश्च ये केचित्तान् सर्वान् हन्ति सर्वशः ।
 श्रीदीच्यान्मध्यदेशांश्च पार्वतीयांस्तथैव च ॥ ५७ ॥
 प्राच्यान् प्रतीच्यांश्च तथा विन्धप्रष्टापरान्तिकान् ।
 तथैव दार्णिषात्यांश्च द्रविडान् सिंहलैः सह ॥ ५८ ॥

गन्धारान् पारदांश्चैव पञ्चवान्यवनान् शकान् ।
 त घारान् बर्बशान् श्वेतान् पुलिन्दान् बर्बरान् खसान् ॥५८॥
 लम्पकानान्भ्रुकांश्चापि चोरजातीं स्तथैव च ।
 प्रहृत्तचक्रो बलवान् शूद्राणा मन्त्रकट्वभौ ॥५९॥
 विद्राव सर्वभृतानि चचार वसुधामिमाम् ।
 मानवस्य तु वंशे तु नृदेवस्येह जज्ञिवान् ॥ ६० ॥
 पूर्वजन्मनि विष्णुश्च प्रमतिर्नाम वीर्यवान् ।
 स्वतः स वै चन्द्रमणः पूर्वं कालियुगे प्रभुः ॥ ६१ ॥
 हाविंशेऽभ्युद्धिते वर्षे प्रकान्तो विंशतिं समाः ।
 निजघ्ने सर्वभृतानि मानुषाण्येव सर्वयः ॥ ६२ ॥
 कृत्वा वीजावशिष्टान्तां पृथ्वीं क्रूरेण कर्मणा ।
 परस्परनिमित्तेन कालेनाकस्मिकेन च ॥ ६३ ॥
 संस्थिता सहसायासे सेना प्रमतिना सह ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये मिडिं प्राप्ता समाधिना ॥६४॥
 ततस्तेषु प्रनष्टेषु सन्ध्यांशे क्रूरकर्मसु ।
 उत्साद्य पार्थिवान् सर्वान् तेष्वतीतेषु वै तदा ॥६५॥
 ततः सन्ध्यांशके काले संप्राप्ते च युगान्तके ।
 स्थिताः स्वल्पावशिष्टासु प्रजास्विह क्वचित् क्वचित् ॥६६॥
 स्वाप्रदानाल्लदा ते वै लोभाविष्टासु हृन्दयः ।
 उपहिंसन्ति चान्यान्यं प्रलुम्पन्ति परस्परम् ॥ ६७ ॥
 अराजके युगांशे तु सङ्घये समुपस्थिते ।
 प्रजास्ता वै तदा सर्वाः परस्परभयादिताः ॥ ६८ ॥
 व्याकुलास्ताः परावृत्तास्त्यज्य देवगृहाणि तु ।
 स्वान् स्वान् प्राणानवेक्षन्ती निष्कारुण्यात् सुदुःखिताः ॥६९॥

नष्टे श्रौतस्मृते धर्मं कामक्रीधवशानुमाः ।
 निर्मर्यादा निरानन्दा निःस्नेहानिरपत्नपाः ॥ ७० ॥
 नष्टे धर्मं प्रतिहता ऋस्रकाः पञ्चविंशकाः ।
 हित्वा दारांस्य पुत्रांस्य विषादव्याकुलप्रजाः ॥७१॥
 अनावृष्टिहतास्ते वै वार्त्तामुत्सृज्य दुःखिताः ।
 चौरकृष्णाजिनधरा निष्कुडा निष्परिग्रहाः ॥ ७२ ॥
 वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः सङ्करङ्गोरमास्थिताः ।
 एवं कष्टं मनुप्राप्ता हृत्प्लशेषाः प्रजास्ततः ॥ ७३ ॥
 जन्तवश्च क्षुधाविष्टा दुःखान्निर्वेदमागमन् ।
 संश्रयन्ति च देशान्तांश्चक्रवत् परिवर्त्तनाः ॥ ७४ ॥
 ततः प्रजास्तु ताः सर्वा मांसाहारा भवन्ति हि ।
 मृगान् वराहान् वृषभान्ये चान्ये वनचारिणः ॥७५॥
 भक्ष्यांश्चैवाप्यभक्ष्यांश्च सर्वास्तान् भक्षयन्ति ताः ।
 समुद्रं संश्रिता यास्तु नदींश्चैव प्रजास्तु ताः ॥ ७६ ॥
 तेषुपि मत्स्यान् हरन्तीह आहारार्थं च सर्वशः ।
 अभक्ष्याहारदोषेण एकवर्षं गता प्रजाः ॥ ७७ ॥
 यथा कृतयुगे पूर्वमेकवर्षंमभूत्क्लिन्न ।
 तथा कलियुगस्यान्ते शूद्रीभूताः प्रजास्तथा ॥ ७८ ॥
 एवं वर्षशतं पूर्णं दिवसं तेषां न्यवर्त्तत ।
 षट्त्रिंशच्च सहस्राणि मानुषाणि तु तानि वै ॥७९॥
 अथ दीर्घेण कालेन पक्षिणः पशवस्तथा ।
 मत्स्याश्चैव हताः सर्वैः क्षुधाविष्टैश्च सर्वशः ॥ ८० ॥
 निःशेषेष्वथ सर्वेषु मत्स्यपक्षिपशुष्वथ ।
 सन्ध्यांशे प्रतिपन्ने तु निःशेषास्तु तदा कृताः ॥८१ ॥

ततः प्रजास्तु सन्भूय कन्दमूलमथोऽखनन् ।
 फलमूलाशनाः सर्वे अनिकेतास्तथैव च ॥ ८२ ॥
 तस्कलान्यथ वासांसि अधःशय्याश्च सर्वशः ।
 परिग्रहो न तेष्वस्ति धनशक्तिमवाप्नुयुः ॥ ८३ ॥
 एवं क्षयं गमिष्यन्ति ह्यल्पशिष्टाः प्रजास्तदा ।
 तासामस्यावशिष्टानामाहाराद् वृद्धिरिष्यते ॥ ८४ ॥
 एवं वर्षं शतं दिवसं सन्ध्यांशकस्य वर्त्तते ।
 ततो वर्षसहस्रान्ते अल्पशिष्टाः स्त्रियः सुताः ॥ ८५ ॥
 मिथुनानि तु ताः सर्वा ह्यन्योन्यं संप्रजञ्जिरे ।
 ततस्तास्तु च्चिन्त्यन्ते वै पूर्वोत्पन्नाः प्रजास्तथा ॥ ८६ ॥
 जातमात्रेष्वपत्येषु ततः कृतमवर्त्तते ।
 यथा स्वर्गं शरीराणि नरके चैव देहिनाम् ॥ ८७ ॥
 उपभोगसमर्थानि एवं कृतयुगादिषु ।
 एवं कृतस्य सन्तानः कलियुगे च क्षयस्तथा ॥ ८८ ॥
 विचारणात्तु निर्वेदः साम्यावस्थात्मना तथा ।
 ततश्चैवात्मसन्धोधः सम्बोधादस्मंशोलता ॥ ८९ ॥
 कलिशिष्टेषु तेष्वेव जायन्ते पूर्ववत् प्रजाः ।
 भाविनोऽर्थस्य च बलात्ततः कृतमवर्त्तते ॥ ९० ॥
 अतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह !
 एते युगस्त्रभावास्तु मयोक्तास्तु समासतः ॥ ९१ ॥
 विकारेणानुपूर्व्याञ्च नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ।
 प्रवृत्ते तु ततस्त्वस्मिन् पुनः कृतयुगे तु वै ॥ ९२ ॥
 उत्पन्नाः कलिशिष्टेषु प्रजाः कार्त्तयुगास्तथा ।
 तिष्ठन्ति चेह ये सिद्धा अदृष्टा विहरन्ति च ॥ ९३ ॥

सह सप्तर्षिभिर्ये तु तत्र ये च व्यवस्थिताः ।
 ब्रह्मक्षत्रविशः शुद्रा वीजार्थं य इह सृताः ॥ ६४ ॥
 तेषां सप्तर्षयो धर्मं कथयन्तीह तेषु च ॥ ६५ ॥
 वर्णाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्त्तविधानतः ।
 एवं तेषु क्रियावत्सु प्रवर्त्तन्तीह वै कृते ॥ ६६ ॥
 श्रौतस्मार्त्तस्थितानान्तु धर्मं सप्तर्षिर्दर्शिते ।
 ते तु धर्मैवप्रवस्यार्थं तिष्ठन्तीह कृते युगे ॥ ६७ ॥
 मन्वन्तराधिकारेषु तिष्ठन्ति ऋषयस्तु ते ।
 यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्वेवापनक्षितौ ॥ ६८ ॥
 वनानां प्रथमं दृष्ट्वा तेषां मूलेषु सन्भवः ।
 एवं युगाद्युगानां वै सन्तानस्तु परस्परम् ॥ ६९ ॥
 प्रवर्त्तते ह्यपिच्छेदाश्रावन्मन्वन्तरक्षयः ।
 सुखमायुर्वृतं रूपं धर्मार्यौ काम एव च ॥ १०० ॥
 य, गीश्वेतानि हीयन्ते त्रयः पादाः क्रमेण तु ।
 इत्येष प्रतिमथिर्वः कीर्त्तितस्तु मया विजाः ! ॥१०१॥
 चतुर्दशगाणां सर्वेषामेतदेव प्रसाधनम् ।
 एषां चतुर्दशगणान्तु गणिता ह्येकमततिः ॥ १०२ ॥
 क्रमेण परिवृत्तान्ता मनोरन्तरमुच्यते ।
 युगाख्यासु तु सर्वासु भवतीह यदा चयत् ॥१०३॥
 तदेव च तदन्यासु पुनस्तद्दे यथाक्रमम् ।
 सर्गं सर्गं यथा भेदा ह्युत्पद्यन्ते तथैव च ॥१०४॥
 चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह ।
 आसुरी यातुधानी च पैशाची यक्षराक्षसी ॥१०५॥

युगे युगे तदा काले प्रजा जायन्ति ताः शृणु ।

यथाकल्पं युगैः सार्द्धं भवन्ते तुल्यलक्षणा ।

इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै यथाक्रमम् ॥ १०६ ॥

मन्वन्तराणां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्ताति युगस्त्रभावात् ।

क्षणां न संतिष्ठति जीवलोकः क्षयाद्याभ्यां परिवर्त्तमानः ॥ १०७ ॥

एते युगस्त्रभावा वः परिक्रान्ता यथाक्रमम् ।

मन्वन्तराणि यान्यस्मिन् कल्पे वक्ष्यामि तानि च ॥ १०८ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणि मन्वन्तरानुकीर्त्तनी नाम त्रिच-

त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । मन्वन्तराणि यानि स्युः कल्पे कल्पे चतुर्दशः ।

व्यतीतानागतानि स्युर्द्यानि मन्वन्तरिष्विह ॥ १ ॥

विन्तराणानुपूर्व्याञ्च स्थितिं वक्ष्ये युगे युगे ।

तस्मिन् युगे च सञ्चतियीसां यावच्च जीवितम् ॥ २ ॥

युगमात्रन्तु जीवन्ति न्यूनं तस्याद्द्वयं च ।

चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरिष्विह ॥ ३ ॥

मनुष्याणां पशूनाञ्च पक्षिणां स्यावरेः सह ।

तेषामायुःकपक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वगः ॥ ४ ॥

तथैवायुः परिक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वगः ।

अस्मिन्निच्च कलौ दृष्ट्वा भूतानां मानुषि तथा ॥ ५ ॥

परमायुः शतन्त्वे तन्मानुषाणां कलौ स्मृतम् ।

द्विवासुरमनुष्याश्च यत्तगन्धर्वराक्षसाः ॥ ६ ॥

परिणाहीकृत्ये तुल्या जायन्ते ह कृते युगे ।

षष्ठ्यत्यङ्गुलीक्षेधो अष्टानां देवयोनिनाम् ॥ ७ ॥
 नवाङ्गुलप्रमाणेन निष्पन्नेन तथाष्टकम् ।
 एतत् स्वाभाविकं तेषां प्रमाणमधिकुर्वताम् ॥ ८ ॥
 मनुष्या वत्तमानास्तु युगसन्ध्यांशकेष्विह ।
 देवासुरप्रमाणन्तु सप्तसप्ताङ्गुलं क्रमात् ॥ ९ ॥
 चतुराशीतिकेयैत कलिजेरङ्गुलीः स्मृतम् ।
 आपादतलमस्तकी नवताली भवेत्तयः ॥ १० ॥
 संहत्याजानु बाहुश्च देवतैरभिपूज्यते ।
 गवाञ्च हस्तिनां चैव महिषस्यावरात्मनाम् ॥ ११ ॥
 क्रमेणैतेन विज्ञेये ज्ञासवृद्धो युगे युगे ।
 षट्मसत्यङ्गुलीक्षेधः पशुराककुटो भवेत् ॥ १२ ॥
 अङ्गुलानामष्टशतमुत्सेधो हस्तिनां स्मृतः ।
 अङ्गुलानां सहस्रन्तु द्विचत्वारिंशदङ्गुलम् ॥ १३ ॥
 शतार्धमङ्गुलानान्तु ह्य, त्सेधः शाखिनाम्परः ।
 मानुषस्य शरीरस्य सन्निवेशस्तु यादृशः ॥ १४ ॥
 तल्लक्षणन्तु देवानां दृश्यतेऽन्वयदर्शनात् ।
 बुद्ध्यातिगयसंयुक्ता देवानां काय उच्यते ॥ १५ ॥
 तथा नातिगयश्चैव मानुषः काय उच्यते ।
 इत्येव हि परिक्रान्ता भावा ये दिव्यमानुषाः ॥ १६ ॥
 पशूनां पक्षिणां चैव स्थावराणां च सर्वशः ।
 गावोऽजाश्वाश्च विज्ञेया हस्तिनः पक्षिणो मृगाः ॥ १७ ॥
 उपयुक्ताः क्रियास्विते यन्नियान्स्वह सर्वशः ।
 यथाक्रमोपभोगाश्च देवानां पशुमृत्तयः ॥ १८ ॥
 तेषां रूपानुरूपेषु प्रमाणैः स्थिरजङ्गमाः ।

मनोऽस्त्रैस्तत्र तैर्भोगैः सुखिनो ह्युपपेदिरे ॥ १९ ॥
 अथ सन्तः प्रवक्ष्यामि साधूनथ ततश्च वै ।
 ब्राह्मणाः श्रुतिशब्दाश्च देवानां पयमूर्त्तयः ॥ २० ॥
 संयुज्य ब्रह्मणा ह्यन्तस्तेन सन्तः प्रचक्षते ।
 सामान्येषु च धर्मेषु तथा वैशेषिकेषु च ॥ २१ ॥
 ब्रह्मक्षत्रविशी युक्ताः श्रौतस्मार्त्तैर्न कर्मणा ।
 वर्णाश्रमेषु युक्तस्य सुखादर्कस्य स्वर्गतौ ॥ २२ ॥
 श्रौतस्मार्त्तौ हि यो धर्मो ज्ञानधर्मः स उच्यते ।
 दिव्यानां साधनात् साधुर्ब्रह्मचारी गुरोर्हितः ॥ २३ ॥
 कारणात् साधनाच्चैव गृहस्थः साधुरुच्यते ।
 तपसश्च तथा रण्येसाधुर्वैखानसः स्मृतः ॥ २४ ॥
 यतमानो यतिः साधुः स्मृतोयोगस्य साधनात् ।
 धर्मो धर्मगतिः प्रोक्तः शब्दोऽस्त्रिषु क्रियात्मकः ॥ २५ ॥
 कुशलाकुशलौ चैव धर्माधर्मौ ब्रवीत् प्रभुः ।
 अथ देवाश्च पितर ऋषयश्चैव मानुषाः ॥ २६ ॥
 अयं धर्मो ह्ययं नेति ब्रुवते मौनमूर्त्तिना ।
 धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव मुच्यते ॥ २७ ॥
 आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ।
 तलेष्टप्रापको धर्मश्च आचार्यैरुपदिश्यते ॥ २८ ॥
 अधर्मश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते ।
 वृद्धाद्यालोलुपाश्चैव आत्मवन्तो ह्यदात्मिकाः ॥ २९ ॥
 सम्यग्विनीता मृद्वक्त्रानाचार्यान् प्रचक्षते ।
 धर्मश्चैर्विहितो धर्मः श्रौतस्मार्त्तौ द्विजातिभिः ॥ ३० ॥
 दारान्निहोत्रसम्बन्धमिच्छा श्रौतस्य लक्षणम् ।

स्मार्त्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥११॥
 पूर्वभ्यां वेदयित्वेह श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ।
 ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि वै श्रुतिः ॥१२॥
 मन्वन्तरस्यातीतस्य ऋत्वा तस्मनुरब्रवीत् ।
 तस्मात् स्मार्तः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभागश्च ॥१३॥
 एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते ।
 शिषेर्द्वातीश्च निष्ठन्ताच्छिष्टशब्दं प्रचक्षते ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरेषु ये शिष्टा इह तिष्ठन्ति धार्मिकाः ।
 मनुः सप्तर्षयश्चैव लोकसन्तानकारिणः ॥ १५ ॥
 तिष्ठन्तीह च धर्माश्रं तांश्छिष्टान् सम्प्रचक्षते ।
 तेः शिष्टैर्यलितो धर्मः स्थाप्यते वै युगे युगे ॥ १६ ॥
 तथैवार्त्ता दण्डनीतिः प्रजा वर्णाश्रमेषुया ।
 शिष्टैराचर्यते यस्मात् पुनश्चैव मनुजये ॥ १७ ॥
 पूर्वैः पूर्वैर्मतत्वाच्च शिष्टाचारः स शाश्वतः ।
 दानं सत्यं तपो लोको विद्ये ज्या पूजनन्दमः ॥१८॥
 अष्टौ तानि चरित्वाणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ।
 शिष्टा यस्माच्चरन्त्ये नं मनुः सप्तर्षयश्च ह ॥ १९ ॥
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः स्मृतः ।
 विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात् स्मार्त्तं उच्यते ॥२०॥
 ब्रह्मविदात्मकः श्रौतः स्मार्त्तो वर्णाश्रमात्मकः ।
 प्रताङ्गानि प्रवक्ष्यामि धर्मस्येह तु लक्षणम् ॥ २१ ॥
 दृष्टानुभूतमर्थञ्च यः पृष्टो न विगूहते ।
 यथा भूतप्रवादस्तु इत्येतद्धर्मलक्षणम् ॥ २२ ॥
 ब्रह्म चर्यं तपो मौनं निराहारत्वमेव च ।

मनोऽस्त्रैस्तत्र तैर्भोगैः सुखिनो ह्युपपेदिरे ॥ १९ ॥
 अथ सन्तः प्रवक्ष्यामि साधूनथ ततश्च वै ।
 ब्राह्मणाः श्रुतिशब्दाश्च देवानां पद्ममूर्त्तयः ॥ २० ॥
 संयुज्य ब्रह्मणा ह्यन्तस्तेन सन्तः प्रचक्षते ।
 सामान्येषु च धर्मेषु तथा वैशेषिकेषु च ॥ २१ ॥
 ब्रह्मक्षत्रविशो युक्ताः श्रौतस्मार्तेन कर्मणा ।
 वर्णाश्रमेषु युक्तस्य सुखोदकस्य स्वर्गती ॥ २२ ॥
 श्रौतस्मार्तो हि यो धर्मो ज्ञानधर्मः स उच्यते ।
 दिव्यानां साधनात् साधुर्ब्रह्मचारी गुरोर्हितः ॥ २३ ॥
 कारणात् साधनाच्चैव गृहस्थः साधुरुच्यते ।
 तपसश्च तथा रण्येसाधुर्वैखानसः स्मृतः ॥ २४ ॥
 यतमानो यतिः साधुः स्मृतो योगस्य साधनात् ।
 धर्मो धर्मगतिः प्रीक्तः शब्दोऽस्त्रिषु क्रियात्मकः ॥ २५ ॥
 कुशलाकुशलो चैव धर्माधर्मो ब्रवीत् प्रभुः ।
 अथ देवाश्च पितर ऋषयश्चैव मानुषाः ॥ २६ ॥
 अयं धर्मो ह्ययं नेति ब्रुवते मौनमूर्त्तिना ।
 धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव मुच्यते ॥ २७ ॥
 आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ।
 तलेष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपदिश्यते ॥ २८ ॥
 अधर्मश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते ।
 वृद्धाद्यालोलुपाश्चैव आत्मवन्तो ह्यदाभिकाः ॥ २९ ॥
 सम्यग्बिनीता मृदवकानाचार्यान् प्रचक्षते ।
 धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतस्मार्तोऽद्विजातिभिः ॥ ३० ॥
 दारान्निहोचसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।

स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥११॥
 पूर्वैभ्यो वेदयित्विह श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ।
 ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि वै श्रुतिः ॥१२॥
 मन्वन्तरस्यातीतस्य ऋत्वा तस्मन्नुरव्रवीत् ।
 तस्मात् स्मार्तः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभागश्च ॥१३॥
 एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते ।
 शिषेर्ज्ञातीश्च निष्ठन्ताच्छिष्टशब्दं प्रचक्षते ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरेषु ये शिष्टा इह तिष्ठन्ति धार्मिकाः ।
 मनुः सप्तर्षयश्चैव लोकसन्तानकारिणः ॥ १५ ॥
 तिष्ठन्तीह च धर्माश्रं तांश्छिष्टान् सम्प्रचक्षते ।
 तेः शिष्टैर्यलितो धर्मः स्थाप्यते वै युगे युगे ॥ १६ ॥
 तथोवाचार्त्ता दण्डनीतिः प्रजा वर्णाश्रमेऽप्यथा ।
 शिष्टैराचर्यते यस्मात् पुनर्यैव मनुक्षये ॥ १७ ॥
 पूर्वैः पूर्वैर्मतत्वाच्च शिष्टाचारः स शाश्वतः ।
 दानं सत्यं तपो लोका विद्ये ज्या पूजनन्दमः ॥१८॥
 अष्टौ तानि चरित्राणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ।
 शिष्टा यस्माच्चरन्त्ये नं मनुः सप्तर्षयश्च ह ॥ १९ ॥
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः स्मृतः ।
 विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात् स्मार्त उच्यते ॥२०॥
 इन्द्रप्रवेदात्मकः श्रौतः स्मार्तो वर्णाश्रमात्मकः ।
 प्रताङ्गानि प्रवक्ष्यामि धर्मस्येह तु लक्षणम् ॥ २१ ॥
 दृष्टानुभूतमर्थञ्च यः पृष्टो न विगूहते ।
 यथा भूतप्रवादस्तु इत्येतद्धर्मलक्षणम् ॥ २२ ॥
 ब्रह्म चर्यं तपो मौनं निराहारत्वमेव च ।

इत्येतत्तपसो रूपं सुधीरन्तु दुरासदम् ॥ ४३ ॥
 पशूनां द्रव्यहविषा मृकसामयजुषां तथा ।
 ऋत्विजां दक्षिणायाश्च संयोगो यज्ञ उच्यते ॥ ४४ ॥
 आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च ।
 वर्त्तते सततं हृष्टः क्रिया श्रेष्ठा दया स्मृता ॥ ४५ ॥
 आक्रुष्टोऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेत्प्रहरेदपि ।
 अद्रुष्टो वाङ्मनःकार्यैकितिक्षुः साक्षमा स्मृता ॥ ४६ ॥
 स्वामिना रक्ष्यमाणानामुत्सृष्टानाञ्च सन्धमे ।
 परस्वानामनादानमलोभ इति संज्ञितः ॥ ४७ ॥
 मैथुनस्यासमाचारो जल्पनाच्चिन्तनात्तथा ।
 निवृत्तिर्ब्रह्मचर्यञ्च तदेतच्छुभलक्षणम् ॥ ४८ ॥
 आत्मार्थे वा परार्थे वा इन्द्रियाणोद्दयस्य वै ।
 विषये न प्रवर्त्तन्ते दमय्यं तत्तु लक्षणम् ॥ ४९ ॥
 पञ्चात्मके यो विषये कारणो चाष्टलक्षणे ।
 न क्रुद्धिप्रत प्रतिहतः स जितात्मा भवियति ॥ ५० ॥
 यद्यद्दिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनैवागतञ्च यत् ।
 तत्तद्गुणवते द्विगमित्ये तद्दानलक्षणम् ॥ ५१ ॥
 श्रुतिस्मृतिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ।
 शिष्टाचारप्रवृत्तश्च धर्मोऽयं साधुसम्मतः ॥ ५२ ॥
 अप्रदेषो ह्यनिष्टेषु इष्टं वै नाभिनन्दति ।
 प्रीतितापविषादानां दिनिवृत्तिविरक्तता ॥ ५३ ॥
 संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतेः सह ।
 कुमलाकुमलाभ्यां तु प्रहाणं न्यास उच्यते ॥ ५४ ॥
 अव्यक्ताद्विशेषान्तविकारेऽस्मिन्नवर्त्तते ।

चेतनाचेतनं ज्ञात्वा ज्ञाने ज्ञानी स उच्यते ॥ ५५ ॥
 प्रत्यङ्गानि तु धर्मस्य चेत्ये तल्लक्षणं ऋतम् ।
 ऋपिभिर्द्धर्मतत्त्वज्ञैः पूर्वे स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ५६ ॥
 अत्र वो वर्णयिष्यामि विधिं मन्वन्तरस्य तु ।
 तथैव चातुर्होतस्य चातुर्वर्ण्यस्य चैव हि ॥ ५७ ॥
 प्रतिमन्वन्तरं चैव श्रुति रन्या विधीयते ।
 ऋचो यजूषि सामानि यथावत् प्रतिदेवतम् ॥ ५८ ॥
 विधिस्तोत्रं तथा होत्रं पूर्ववत् संप्रवर्तते ।
 द्रव्यस्तोत्रं गुणस्तोत्रं कर्मस्तोत्रं तथैव च ॥ ५९ ॥
 तथैवाभिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेवं चतुर्विधम् ।
 मन्वन्तरिषु सर्वेषु यथा वेदाङ्गवन्ति हि ॥ ६० ॥
 प्रवर्तयन्ति तेषां वै ब्रह्मस्तोत्रं पुनः पुनः ।
 एवं मन्त्रगुणानान्तु समुत्पत्तिश्चतुर्विधा ॥ ६१ ॥
 अथर्वऋग्यजुःसाम्नां वेदेष्विह पृथक् पृथक् ।
 ऋषीणां तथ्यतां तेषां तपः परमदुश्चरम् ॥ ६२ ॥
 मन्त्राः प्रादुर्भवन्त्यादी पूर्वमन्वन्तरस्य ह ।
 असन्तोपाङ्गयाद् दुःखान्मोहाच्छोकाच्च पञ्चधा ॥ ६३ ॥
 ऋषीणां तारका येन लक्षणैः यदृच्छया ।
 ऋषीणां यादृशत्वं हि तद्वक्ष्यामीह लक्षणम् ॥ ६४ ॥
 अतीतानागतानाञ्च पञ्चधा ह्यार्पकं ऋतम् ।
 तथा ऋषीणां वक्ष्यामि आर्षस्यैह समुद्भवम् ॥ ६५ ॥
 गुणसाम्येन वर्त्तन्ते सर्वसम्प्रलये तदा ।
 अविभागेन वेदानामनिर्द्देश्य तमोमये ॥ ६६ ॥
 अबुद्धिपूर्वकं तद् चैतनार्थं प्रवर्तते ।

तेनार्धं बुद्धिपूर्वं न्तु चेतनेनाप्यधिष्ठितम् ॥ ६७ ॥
 प्रवर्तते यथा ते तु यथा मत्स्योद्का वृधौ ।
 चेतनाधिकृतं सर्वं प्रावर्तत गुणात्मकम् ।
 कार्यकारणभावेन तथा तस्य प्रवर्तते ॥ ६८ ॥
 विषयो विषयित्वञ्च तदा ह्यर्थपदात्मकौ ।
 कालेन प्रापणीयेन भेदाश्च कारणात्मकाः ॥ ६९ ॥
 सांसिद्धिकालदावृत्ताः क्रमेण महदादयः ।
 महतोऽसावहङ्गार स्तस्माद्भूतेन्द्रियाणि च ॥ ७० ॥
 भूतभेदाश्च भूतेभ्यो जज्ञिरे तु परस्परम् ।
 सांसिद्धिकारणं कार्यं सद्य एव विवर्त्तते ॥ ७१ ॥
 यथाल्लुकात्तु विटपा एककालाद्भवन्ति हि ।
 तथा प्रवृत्ताः क्षेत्रज्ञाः कालेनैकेन कारणात् ॥ ७२ ॥
 यथान्धकारं खद्योतः सहसा सम्पट्टयति ।
 तथा निवृत्तांश्च व्यक्तः खद्योत इव स ज्वलन् ॥ ७३ ॥
 स महात्मा शरीरस्य स्तर्लवेह प्रवर्त्तते ।
 महतरुममः पारे विलक्षणाद्विभाज्यते ॥ ७४ ॥
 तत्रैव संस्थितो विद्वान् तपसान् इति श्रुतम् ।
 बुद्धिर्विवहेतस्तस्य प्रादुर्भूता चतुर्विधा ॥ ७५ ॥
 ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं धर्मश्चेति चतुष्टयम् ।
 सांसिद्धिकान्यथैतानि अप्रतीतानि तस्य वै ॥ ७६ ॥
 महात्मनः शरीरस्य चैतन्यात् सिद्धिरुच्यते ।
 पुरि श्रिते यतः पूर्वं क्षेत्रज्ञानं तथापि च ॥ ७७ ॥
 पुरे श्रयनात् पुरुषः क्षेत्रज्ञानात् क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
 यस्माद्धर्मात् प्रसूते हि तस्माद् धार्मिकस्तु सः ॥ ७८ ॥

सांसिद्धिके शरीरे च बुद्ध्याव्यक्तस्तु चेतनः ।
 एवं विवृतः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रं ह्यनभिसन्धितः ॥ ७८ ॥
 निवृत्तिसमकाले तु पुराणन्तद्चेतनम् ।
 चेतनेन परिज्ञातं भोग्योऽयं विषयो मम ॥ ८० ॥
 ऋषिर्हिंसागतौ धातुर्विद्या सत्यं तपः श्रुतम् ।
 एष सन्निचयो यस्माद् ब्रह्मणस्तु ततस्त्वृषिः ॥ ८१ ॥
 निवृत्तिसमकालाच्च बुद्ध्याव्यक्तऋषिस्त्वयम् ।
 ऋषते परमं यस्मात्परमर्षिस्ततः स्ततः ॥ ८२ ॥
 गत्यर्थादृषतेर्धातानामनिर्वृतिकारणम् ।
 यस्मादिष स्वयम्भूतस्तस्माच्च ऋषिता मता ॥ ८३ ॥
 शेष्वराः स्वयमुद्भूता ब्रह्मणो मनसाः सुताः ।
 निवर्तमानैस्त्रैर्बुद्ध्या महान् परिगतः परः ॥ ८४ ॥
 यस्माद्दृशपरत्वेन सह तस्मानमहर्षयः ।
 ईश्वराणां सुता स्तेषां मानसाश्चौरसाश्च वै ॥ ८५ ॥
 ऋषिस्तस्मात्परत्वेन भूतादिर्ऋषयस्ततः ।
 ऋषिपुत्रा ऋषीकान्तु मैथुनाद् गर्भसम्भवाः ॥ ८६ ॥
 परत्वेन ऋषन्ते वै भूतादीन्ऋषिकास्ततः ।
 ऋषिकाणां सुता ये तु विज्ञेया ऋषिपुत्रकाः ॥ ८७ ॥
 श्रुत्वा ऋषं परत्वेन श्रुतास्तस्माच्छ्रुतर्षयः ।
 अव्यक्तात्मा महात्मावाहङ्कारात्मा तथैव च ॥ ८८ ॥
 भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च तेषां तद्ज्ञानमुच्यते ।
 इत्येव ऋषिजातिस्तु पञ्चधा नाम विश्रुता ॥ ८९ ॥
 भृगुर्मरौचिरतिश्च अङ्गिराः पुलहः क्रतुः ।
 मनुर्दजो वसिष्ठश्च पुलस्वस्यापि ते दश ॥ ९० ॥

ब्रह्मणो मानसा ह्येते उत्पन्नाः स्वयमीश्वराः ।
 परत्वे नर्षया यन्मान्मत्तारुणान्महर्षयः ॥ ८१ ॥
 ईश्वराणां सुतास्त्वेषा मृषयस्तान्निर्बोधत ।
 काव्यो बृहस्पतिश्चैव कश्यपश्चप्रवनस्तथा ॥ ८२ ॥
 उच्यथो वामदेवश्च अगस्त्यः कौशिकस्तथा ।
 कर्दमो वाल्मीक्याश्च विश्ववाः शक्तिवर्द्धनः ॥ ८३ ॥
 इत्येते ऋषयः प्रोक्ता स्तपसा ऋषिताङ्गताः ।
 तेषां पुत्रानृषी कान्सु गर्भात्पन्नान्निर्बोधत ॥ ८४ ॥
 वत्सरो नग्नहृश्च व भरद्वाजश्च वीर्यवान् ।
 ऋषिर्दीर्घितमा च व बृहद्ब्रह्माः शरद्वतः ॥ ८५ ॥
 वाजिश्रवाः सुचिश्च शावश्च सपराशरः ।
 शृङ्गी च शङ्खपाश्चैव राजा वैश्रवणस्तथा ॥ ८६ ॥
 इत्येते ऋषिकाः सर्वे सत्येन ऋषिताङ्गताः ।
 ईश्वरा ऋषयश्चैव ऋषीणां ये च विश्रुताः ॥ ८७ ॥
 एवं मन्त्रकृतः सर्वे कृतस्त्रयश्च निबोधत ।
 भृगुः काश्यपः प्राचेता दधीचीह्यत्रात्मवानपि ॥ ८८ ॥
 ऊर्वाऽथ जमदग्निश्च वेदःसारस्वतस्तथा ।
 आष्टिर्पिण्यप्रवनश्च पीतहृद्यः स वेधसः ॥ ८९ ॥
 वैश्यः पृथुर्दिवोदासो ब्रह्मवान् गृत्सर्गानकी ।
 एकोनविंशति ह्येते भृगवो मन्त्रकृत्तमाः ॥ ९० ॥
 अङ्गिराश्चैव तितश्च भरद्वाजोऽथ लक्ष्मणः ।
 कृतवाच स्तथा गर्गः ऋतिसंकृतिरेव च ॥ ९१ ॥
 गुरुवीतश्च मान्धाता अम्बरोषस्तथैव च ।
 युवनाश्वः पुरुकुत्सः स्वयवस्तु सदस्यवान् ॥ ९२ ॥

अजमीढो स्वहार्यश्च हुप्रक्कलः कविरिव च ।
 पृषदश्चो विरूपश्च काव्यश्चैवाथ मुद्गलः ॥ १०३ ॥
 उतथ्यश्च शरदांश्च तथा वाजिश्चवा अपि ।
 अपस्थीषः सुचित्तिश्च वामद्वैवस्तथैव च ॥ १०४ ॥
 ऋषिर्जो बृहच्छुल्कश्च ऋषिर्दीर्घतमा अपि ।
 कक्षीवांश्च त्रयस्त्रिंशत् षड्ता ह्यप्रङ्गिरसां वराः ॥ १०५ ॥
 एते मन्त्रकृतः सर्वे काश्यापांस्तु निर्वोधतः ।
 कश्यपः सहवत्सारोर्नैध्रुवो नित्य एव च ॥ १०६ ॥
 असितो देवलश्चैव षडेते ब्रह्मवादिनः ।
 अत्रिरद्वैस्वनश्चैव भावास्तोऽथ गविष्ठिरः ॥ १०७ ॥
 कर्णकश्च ऋषिः सिद्धस्तथा पूर्वातिथिश्च यः ॥ १०८ ॥
 इत्येते त्वत्तयः प्रोक्ता मन्त्रकृत् षण्णद्वयैः ।
 वसिष्ठश्चैव शक्तिश्च तृतीयश्च पराशरः ॥ १०९ ॥
 ततस्तु इन्द्रप्रतिमः पञ्चमस्तु भरद्वाजः ।
 षष्ठस्तु मितावरुणः सप्तमः कुण्डिनस्तथा ॥ ११० ॥
 इत्येते सप्त विज्ञेया वासिष्ठा ब्रह्मवादिनः ।
 विश्वामित्रश्च गार्धरी देवरातस्तथा बलः ॥ १११ ॥
 तथा विहन्मधुच्छन्दा ऋषिश्चान्योऽघमर्षणः ।
 अष्टको लोहितश्चैव भृतकीलश्च माम्बुबिः ॥ ११२ ॥
 देवश्रवा देवरतः पुराणश्च धनञ्जयः ।
 शिगिरश्च महातेजाः शालङ्कायन एव च ॥ ११३ ॥
 त्रयोदशैते विज्ञेया ब्रह्मिष्ठाः कौशिका वराः ।
 अगस्त्योऽथ दृढद्युम्नो इन्द्रबाहुस्तथैव च ॥ ११४ ॥
 ब्रह्मिष्ठागस्त्याहेरते तयः परमकीर्त्तयः ।

मनुर्वैवस्वतश्चैव ऐलो राजा पुरुरवाः ॥ ११५ ॥
 क्षत्रियाणां वरौ हेरती विज्ञेयो मन्त्रवादिनी ।
 भलन्दकश्च वासाश्वः सङ्कीलश्चैव ते त्रयः ॥ ११६ ॥
 एते मन्त्रकृतो ज्ञेया वैश्यानां प्रवराः सदा ।
 इति द्विनवतिः प्रोक्ता मन्त्रा येषु वहिष्कृताः ॥ ११७ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ऋषिपुत्रान्निबोधत ।
 ऋषीकाणां सुता हेरते ऋषिपुत्राः श्रुतपयः ॥ ११८ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे मन्वन्तरकल्पवर्णनी नाम
 चतुश्चत्वारिंशदधिकगततमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकगततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । कथं मत्स्येन कथित स्तारकस्य बधोमहान् ।
 कस्मिन् काले विनिर्द्वेत्ता कथेयं सूतनन्दन ! ॥ १ ॥
 त्वन्मुखक्षीरमिन्धूत्या कथेय ममृतात्मिका ।
 कर्णाभ्यां पिबतां त्वग्नि रस्माकं न प्रजायते ॥ २ ॥
 इदं मुने ! समाख्याहि महाबुद्धे ! मनोगतम् ।
 सूत उवाच । पृष्टस्तु मनुना देवो मत्स्यरूपी जनादेनः ॥ ३ ॥
 कथं शरवने जातो देवः षड्दन्तोविभो ! ।
 एतत्तु वचनं श्रुत्वा पार्थिवस्यामृतौजसः ॥ ४ ॥
 उवाच भगवान् प्रीतो ब्रह्मचूनुर्महामतिम् ।
 मत्स्य उवाच । वज्राङ्गो नाम दैत्योऽभूत्स्य पुत्रस्तु तारकः ॥ ५ ॥
 सुरानुद्दासयामास पुरेभ्यः स महाबलः ।
 ततस्ते ब्रह्मणेऽभ्यासं जग्मुर्भगनिपीडिताः ॥ ६ ॥
 भीताश्च त्रिदशान् दृष्ट्वा ब्रह्मा तेषां सुवाच ह ।

सन्त्यज्यध्वं भयं देवाः ! शङ्करस्यात्मजः शिशुः ॥ ७ ॥
 तुष्टिनाचलदीहिचस्तं हनिष्यति दानवम् ।
 ततः काले तु कस्मिंश्चिद्दृष्ट्वा वै शैलजां शिवः ॥८॥
 स्वरेतो वङ्गवदने व्यसृजत्कारणान्तरे ।
 तस्मात्तं वङ्गवदने रेतीदेवानतर्पयत् ॥ ९ ॥
 विदार्य जठराख्येषां अजीर्णं निर्गतं मुनिः ।
 पतितं तत्परिहरे ततस्तु शरकानने ॥ १० ॥
 तस्मात्तु स समुद्भूतो गुह्यो दिनकरप्रभः ।
 स सप्तदिवसो बालो निजघ्ने तारकासुरम् ॥ ११ ॥
 एवं श्रुत्वा ततो वाक्यं तमूचुर्ऋषिसत्तमाः ।
 ऋषय ऊचुः । अत्याश्चर्यवती रम्या कथेयं पापनाशिनी ॥१२ ॥
 विस्तरेण हि नां ब्रूहि यथातथ्येन शृण्वताम् ।
 वज्राङ्गोनाम दैत्येन्द्रः क्रस्य वंशोद्भवः पुरा ॥ १३ ॥
 तस्याभुत्तारकः पुत्रः सुरप्रमथनो बली ।
 निर्मितः को वधे चाभुत्तस्य दैत्येश्वरस्य तु ॥ १४ ॥
 गुहजन्म तु कात्स्न्येन अस्माकं ब्रूहि मानद ! ।
 सूत उवाच । मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः ॥१५॥
 षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वैरिण्यामेव नः श्रुतम् ।
 ददौ स दश धर्माय कश्यपाय तयोदश ॥ १६ ॥
 सप्रविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनिमये ।
 द्वे वै बाहुकपुत्राय द्वे चान्येऽङ्गिरसे तथा ॥ १७ ॥
 द्वे कशाश्वाय विदुषे प्रजापतिसुतः प्रभुः ।
 अदितिर्दितिर्दनुर्विष्णा ह्यरिष्टा सुरसा तथा ॥ १८ ॥

सुरभिविनता चैव तान्ना क्रीधवशा इरा ।
 कद्रुं सुंनिय लोकास्य मातरो गोषु मातरः ॥ १८ ॥
 तासां सकाशात्लोकानां जङ्गमस्थावरात्मनाम् ।
 जन्म नानाप्रकाराणां ताभ्योऽन्ये देहिनः स्मृताः ॥ १९ ॥
 द्वेन्द्रोपेन्द्रपूजाद्याः सर्वे ते दितिजा मताः
 दितिः सकाशात्लोकान् हिरण्यकशिपादयः ॥ २१ ॥
 दानवाश्च दनोः पुत्रा गावश्च सुरभीसुताः ।
 पक्षिणो विनतापुत्रा गरुडप्रमुखाः सुताः ॥ २२ ॥
 नागाः कद्रुसुता ज्ञेयाः शेषाद्यान्येऽपि जन्तवः ।
 चैलीक्यनाथं शक्रन्तु सर्वाभरणप्रभुम् ॥ २३ ॥
 हिरण्यकशिपुश्चक्रे नीला राजत्रं महाबलः ।
 ततः केनापि कालेन हिरण्यकशिपादयः ॥ २४ ॥
 निहता विष्णुना सङ्घेऽत्र शेषाद्येन्द्रेण दानवाः ।
 ततो निहत पुत्रा भृदितिर्वरमयाचत ॥ २५ ॥
 भर्तारं कश्यपं देवं पुत्रमन्यं महादलम् ।
 समरे शक्रहन्तारं स तस्या अददात् प्रभुः ॥ २६ ॥
 नियमे वर्तते हि देवि ! सहस्रं यच्चिमानमा ।
 वर्षाणां लक्षत्रसे पुत्रमित्युक्ता सा तथाकरोत् ॥ २७ ॥
 वत्तन्त्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः ।
 उपासामाचरत्तस्याः सा चैन मन्वमन्यत ॥ २८ ॥
 दशसम्बत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदादितिः ।
 उवाच शक्रं सुप्रीता वरदा तपसि स्थिता ॥ २९ ॥
 दितिक्वाच । पुत्रोत्तीर्णव्रतां प्रायः विद्धि मां पाकशासन ! ।
 भविष्यति च ते भ्राता तेन सार्धमिमां श्रियम् ॥ ३० ॥

मुङ्क्ष्व वत्स ! यथाकामं त्वैलोक्यं हतकण्ठकम् ।

इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रान्तमूर्ध्वजा ॥ ३१ ॥

स्वयं सुष्वापानियता भाविनोऽर्थस्य गौरवात् ।

तत्तु रन्ध्रं समासाद्य जठरं पाकशासनः ॥ ३२ ॥

चकार सप्तधा गर्भं कुलिशेन तु देवराट् ।

एकैकन्तु पुनः खण्डं चकार मघवा ततः ॥ ३३ ॥

सप्तधा सप्तधा कोपात् प्रबुध्यत ततोदितिः ।

विवुध्योवाच मा शक्र ! घातयेथाः प्रजां मम ॥ ३४ ॥

तच्छ्रुत्वा निर्गतः शक्रः स्थित्वा प्राञ्जलिरग्रतः ।

उवाच वाक्यं सन्तस्ती मातुर्वै वदनेरितम् ॥ ३५ ॥

शक्र उवाच । दिवास्वप्नपरा मातः ! पादाक्रान्तशिरोरुहा ।

सप्त सप्तभिरेवातलव गर्भः कृतो मया ॥ ३६ ॥

एकोनपञ्चाशत्कृता भागा वज्रेण ते सुताः ।

दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि दैवनपूजिते ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वा सा तदा देवी सैवमस्त्वित्यभाषत ।

पुनश्च देवी भर्तारमुवाचासितलोचना ॥ ३८ ॥

पुत्रं प्रजापते ! देहि शक्रजितारमूर्जितम् ।

यो नास्त्रशस्त्रैर्बध्यत्व गच्छेत्त्रिदिववासिनाम् ॥ ३९ ॥

इत्युक्तः स तथोवाच तां पत्नीमतिदुःखिताम् ।

दशवर्षसहस्राणि तपः कृत्वा तु लप्ससे ॥ ४० ॥

वज्रसारमथै रङ्गै रञ्च द्यौरायसैर्दृदैः ।

वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भविता पुत्रवत्सले ! ॥ ४१ ॥

सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसे वनम् ।

द्दशवर्षसहस्राणि सा तपो घोरमाचरत् ॥ ४२ ॥

तपसोऽस्मि भगवती जनयामास दुर्जयम् ।
 पुत्रमप्रतिकर्माणमजेशं वक्षदुष्कृदम् ॥ ४३ ॥
 स जातस्तत्र एवामृतं सर्वशस्त्रास्त्रपारगः ।
 उवाच मातरं भक्त्या मातः ! किङ्करवाण्यहम् ॥ ४४ ॥
 तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्देव्याधिपञ्च सा ।
 बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक ! ॥ ४५ ॥
 तेषां त्वं प्रतिकर्तुं वै गच्छ शक्रवधाय च ।
 बाढमित्येव ता मुक्त्वा जगाम त्रिदिवं वली ॥ ४६ ॥
 बद्धा तंतः सहस्राक्षं पाशेनामोषवर्चसा ।
 मातुरन्निकमागच्छद्वाघ्नः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४७ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा कश्यपश्च महातपाः ।
 आगतौ तत्र यत्रास्तां मातापुत्रावभीतकौ ॥ ४८ ॥
 दृष्ट्वा तु तमुवाचेदं ब्रह्मा कश्यप एव च ।
 मुञ्चैनं पुत्र ! देवेन्द्रं किमनेन प्रयोजनम् ॥ ४९ ॥
 अपमानो बधः प्रोक्तः पुत्रसम्भावितस्य च ।
 अस्मदाक्येन यो मुक्तो विद्धि तं मृतमेव च ॥ ५० ॥
 परस्य गौरवान्मुक्तः शत्रूणां भारमावहेत् ।
 जीवन्नेव मृतो वत्स ! दिवसे दिवसे स तु ॥ ५१ ॥
 महतां वगमायाते वैरं नैवान्ति वैरिणि ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥
 न मे कृत्य मनेनान्ति मातुराज्ञा कृता मया ।
 त्वं सुरासुरनाथो वै मम च प्रपितामहः ॥ ५३ ॥
 करिष्ये त्वद्वची देव ! एष मुक्तः शतकृतुः ।
 तपसे मे रतिर्देव ! निर्विघ्नं चैव मे भवेत् ॥ ५४ ॥

त्वत्प्रसादेन भगवन्नित्युक्त्वा विरराम सः ।

तस्मिंस्तूष्णींस्थिते दैत्ये प्रोवाचेदं पितामहः ॥५५॥

ब्रह्मोवाच । तपस्त्वं क्रूरमापन्नो अस्मच्छासनसंस्थितः ।

अनया चित्तशुद्ध्या ते पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥ ५६ ॥

इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां ससर्जायतलोचनाम् ।

तामस्मै प्रददौ देवः पद्मार्थं पद्मसम्भवः ॥ ५७ ॥

वराङ्गेति च नामाख्याः कृत्वायातः पितामहः ।

वञ्चाङ्गोऽपि तथा सार्द्धं जगाम तपसे वनम् ॥ ५८ ॥

जड्विंशद्दुःस दैत्येन्द्रोऽचरदष्टसहस्रकम् ।

कालं कमलपत्राक्षः शुद्धबुद्धिर्महातपाः ॥ ५९ ॥

तावच्चावाङ्मुखः कालं तावत् पञ्चाग्निमध्यगः ।

निराहारो घोरतपास्तपोराशिरजायत ॥ ६० ॥

ततः सोऽन्तर्जले चक्रे कालं वर्षं सहस्रकम् ।

जलान्तरं प्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता ॥ ६१ ॥

तस्यैव तीरे सरसस्तप्सवन्ती मौनमास्थिता ।

निराहारा तपो घोरं प्रविवेश महाद्युतिः ॥ ६२ ॥

तस्यां तपसि वर्त्तन्त्यामिन्द्रश्चक्रे विभीषिकाम् ।

भूत्या तु मर्कटरुत्र तदाश्रमपदं महान् ॥ ६३ ॥

चक्रे विलीलं निःशेषं तुम्बी घटकरण्डकम् ।

ततस्तु मेषरूपेण कम्पं तस्याकरोन्महान् ॥ ६४ ॥

ततो भुजङ्गरूपेण बध्वा च चरणद्वयम् ।

अपकृष्टा ततो दूरं स्वमंस्तस्या महौमिमाम् ॥६५॥

तपोबलाख्या सा तस्य न वध्यत्वं जगाम ह ।

ततो गोमायुरूपेण तस्या दूषयदाश्रमम् ॥ ६६ ॥

ततस्तु मेघरूपेण तस्याः क्लेदयदाश्रमम् ।

भीषिकाभि रनेकाभि स्तां क्लिश्यन् पाकशासनः ॥६७॥

विरराम यदा नैव वज्राङ्गमहिषी तदा ।

शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापन्दातुं व्यवस्थिता ॥ ६८ ॥

स शापाभिमुखं दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ।

उवाच तां वरारोहं वराङ्गीं भीरुचेतनः ॥ ६९ ॥

नाहं वराङ्गने ! दुष्टः सेवप्रोऽहं सर्वदेहिनाम् ।

विभ्रमन्तु करोत्येष ह्यपितः पाकशासनः ॥७० ॥

एतस्मिन्नन्तरे जातः कालवर्षसहस्रिकः ।

तस्मिन् गते तु भगवान् काले कमलसम्भवः ।

तुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य जलाश्रयम् ॥ ७१॥

ब्रह्मोवाच । ददामि सर्वकामांश्चे उत्तिष्ठ दितिनन्दन ! ।

एवमुक्त ऋदोत्याय दैत्येन्द्रस्तपसां निधिः ।

उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ॥ ७२ ॥

वज्राङ्ग उवाच । आसुरो मास्तु मे भावः सन्तु लोकाममाक्षयाः

तपस्येव रतिर्मेऽस्तु शरीरस्यास्तु वर्तनम् ॥ ७३ ॥

एवमस्त्विति तन्देवो जगाम स्वकमालयम् ।

वज्राङ्गोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ७४ ॥

आहारमिच्छन् भार्यां स्वाम् ददर्शाश्रमे स्वके ।

सुधाविष्टः स शैलस्य गहनम्प्रविवेश ह ॥ ७५ ॥

आदातुं फलमूलानि स च तस्मिन् व्यलोकयत् ।

रुदन्तीं तां प्रियान्दीनां तनुप्रच्छादिताननाम् ॥७६॥

तां विलोक्य स दैत्येन्द्रः प्रोवाच परिसाम्बयन् ।

वज्राङ्ग उवाच । केन तेऽपकृतं भीरुश्रयमलोकं यियासुना ७७

कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं मे ब्रूहि मानिनि ! ।
इति श्रीमत्स्यपुराणे तारकासुरोपाख्यानं पञ्च-
चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अथ षट् चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वराङ्गुवाच । त्रासितास्त्रपविद्धास्त्रि ताडिता पीडितापि च

रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथैव भूरिशः ॥ १ ॥

दुःखपारमपश्यन्ती प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिता ।

पुत्रं मे तारकं देहि दुःखशोकमहार्णवात् ॥ २ ॥

एवमुक्तः स दैत्येन्द्रः कोपव्याकुललोचनः ।

शक्तोऽपि देवराजस्य प्रतिकर्तुं महासुरः ॥ ३ ॥

तपः कर्तुं पुनर्दैत्यो व्रवस्यत महाबलः ।

ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्मा क्रूरतरं पुनः ॥ ४ ॥

आजगाम तदा तत्र यत्रासौ दितिनन्दनः ।

उवाच तस्मै भगवान् प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच । किमर्थं पुत्रभूयस्त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि ।

आहाराभिमुखी दैत्यलक्ष्मी ब्रूहि महाव्रत ! ॥ ६ ॥

यावदब्दसहस्रेण निराहारास्य यत् फलम् ।

क्षणेनैकेन तस्मिन्नाहाराहारमुपस्थितम् ॥ ७ ॥

त्यागो ह्यप्राप्तकामानां कामिभ्यो न तथा गुरुः ।

यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ! ॥ ८ ॥

श्रुत्वैतद्ब्रह्मणी वाक्यं दैत्यः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।

चितयं क्लपसायुक्तो हृदि ब्रह्ममुखेरितम् ॥ ९ ॥

ब्रह्माङ्ग उवाच । उत्थितेन मया दृष्टा समाधानात्त्वदाज्ञया ।

महिषी भौषिता दीना रुदन्ती ग्राखिन स्तले ॥१०॥

सा मयोक्ता तु तन्वङ्गी दूयमानेन चेतसा ।

किमेवं वर्त्तषे भीरु ! वद त्वं किञ्चिकीर्षसि ॥ ११ ॥

इत्युक्ता सा मया देव ! प्रोवाच खलिताक्षरम् ।

वाक्यं वाचस्यते ! भीता तन्वङ्गा हेतुसंहितम् ॥१२॥

वराहप्रवाच । त्वासिताम्न्यपविद्धास्त्रि कर्षिता पीडिताम्नि च ।

रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथिव भूरिशः ॥ १३ ॥

दुःखस्यान्तमपशन्ती प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिता ।

पुत्रं मे तारकं देहि ह्यस्माद्, खमहार्णवात् ॥१४॥

एवमुक्तस्तु संक्षुब्ध स्तस्याः पुत्रार्थमुद्यतः ।

तपो घोरं करिष्यामि जयाय त्रिदिवीकसाम् ॥ १५ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भव स्तदा ।

उवाच दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥ १६ ॥

महोवाच । अलन्ते तपसा वत्स ! मा क्लेशे दुस्करे विग ।

पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः ॥ १७ ॥

देवसीमन्तिनी कान्त धम्मिल्लस्य विमोक्षणः ।

इत्युक्ता दैत्यनाथस्तु प्रणिपत्य पितामहम् ॥ १८ ॥

आगत्यानन्दयामास महिषीं हर्षिताननः ।

तौ दम्पती कृतार्थौ तु जग्मतुः स्वाश्रमं मुदा ॥ १९ ॥

वज्राङ्गनाहितं गर्भं वराङ्गा वरवर्णिनी ।

पूर्णे वर्षसहस्रञ्च दधारोदर एव हि ॥ २० ॥

ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी सुषुवे सुतम् ।

जायमाने तु दैत्येन्द्रे तस्मिन् लोकभयङ्करे ॥ २१ ॥

चचाल सकला पृथ्वी समुद्राश्च चक्रम्परे ।

चेलर्महीधराः सर्वे ववुर्वाताश्च भीषणाः ॥ २२ ॥
 जेपुर्जप्यं मुनिवरा नेदुर्थांलसृगा अपि ।
 चन्द्रसूर्या जहुः कान्तिं सनीहारा दिगोऽभवन् ॥ २३ ॥
 जाते महासुरे तस्मिन् सर्वे चापि महासुराः ।
 आलम्बुर्हं षितास्तत्र तथा चासुरयोषितः ॥ २४ ॥
 जग्म, हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुराङ्गनाः ।
 ततो महीक्षयो जातो दानवानां हिजोत्तमाः ॥ २५ ॥
 विषस्मनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाभवन् ।
 वराङ्गी स्वसुतं दृष्ट्वा हर्षेणापूरिता तदा ॥ २६ ॥
 बहुमेने न देवेन्द्रविजयन्तु तदेव सा ।
 जातमात्रस्तु दैत्येन्द्रकारकयण्डविक्रमः ॥ २७ ॥
 अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैः कुजम्भमहिषादिभिः ।
 सर्वासुरमहाराज्ये पृथिवीतलनक्षमैः ॥ २८ ॥
 सतु प्राप्य महाराज्यं तारको मुनिसत्तमाः ।
 उवाच दानवश्रेष्ठान् युक्तियुक्तमिदं वचः ॥ २९ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे तारकासुरोपाख्याने षट्चत्वा-
 रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

तारक उवाच । शृणुध्वमसुराः! सर्वे वाक्यं मम महाबलाः! ।
 श्रेयसे क्रियतां बुद्धिः सर्वैः कृत्यस्य सम्बिधौ ॥ १ ॥
 वंशक्षयकरा देवाः सर्वेषामिव दानवाः ।
 अन्नाकं जातिधर्मो वै विरूढं वैरमक्षयम् ॥ २ ॥
 वयमद्य गमिष्यामः सुराणां निग्रहाय तु ।

स्वबाहुबलमाश्रित्य सर्व एवमसंशयः ॥ १ ॥
 किन्तु ना तपसा युक्तो मन्येऽहं सुरसङ्गमम् ।
 अहमादौ करिष्यामि तपो धारन्दितेः सुताः ! ॥ ४ ॥
 ततः सुरान् विजेष्यामी भीक्ष्यामीऽथ जगन्नयम् ।
 स्थिरीपायोहि पुरुषः स्थिरश्रीरपि जायते ॥ ५ ॥
 रक्षितुं नैव शक्नोति चपलश्चपलाः श्रियः ।
 तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु ॥ ६ ॥
 साधु साध्वित्यवोचंस्ते तत्र दैत्याः सविन्नाथाः ।
 सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः कन्दरमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 रुर्वतुं कुसुमाकीर्णं नानीषधिविदीपितम् ।
 नानाधातुरसस्त्रावचितं नानागुहागृहम् ॥ ८ ॥
 गहनेः सर्वतो गूढं चित्रकल्पद्रुमाग्रयम् ।
 अनेकाकारबहुलं पृथक् पक्षिकुलाकुलम् ॥ ९ ॥
 नानाप्रस्त्रवर्णोपितं नानाविधजलाश्रयम् ।
 प्राप्य तत् कन्दरं दैत्यश्चचार विपुलं तपः ॥ १० ॥
 निराहारः पञ्चतपा पत्रभुग्वारिभोजनः ।
 शतं शतं समानान्तु तर्पास्ये तानि सोऽकरोत् ॥ ११ ॥
 ततः खदेहादुत्कृत्य कर्षं कर्षं दिने दिने ।
 मांसस्याग्नीं जुहावासी ततो निर्मांसताङ्गतः ॥ १२ ॥
 तस्मिन्निर्मांसतां याते तपोराशित्वमागते ।
 जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः ॥ १३ ॥
 उद्दिग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तीक्ष्णमागतः ॥ १४ ॥
 तारकस्य वरं दातुं जगाम त्रिदशालयात् ।

प्राप्य तं शैखराजानं स गिरेः कन्दरस्थितम् ॥ १५ ॥

उवाच तारकः देवो गिरा मधुरया युतः ।

ब्रह्मोवाच । पुत्रालं तपसा तेऽस्तु नास्त्यसाध्यं तवाऽधुना ॥ १६ ॥

वरं वृषींश्च रुचिरं यत्ते मनसि वर्त्तते ।

इत्युक्त्वा सारकी दैत्यः प्रणम्यात्मभुवं विभुम् ॥ १७ ॥

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रणतः पृथुविक्रमः ।

तारक उवाच ।

देव ! भूतमनोवास ! वेत्सि जन्तुविचेष्टितम् ॥ १८ ॥

स्रुतप्रतिकृताकाङ्क्षी जिगीषुः प्रायशो-जनः ।

वयञ्च जातिधर्मेण कृतवैराः संहामरैः ॥ १९ ॥

तैश्च निःशेषिता दैत्याः क्रूरैः सन्त्यज्य धर्मिताम् ।

तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः ॥ २० ॥

अब्रुवन् सर्वभूतानामस्त्राणाञ्च महीजसाम् ।

स्यामहं परमो ह्येष वरो मम हृदि स्थितः ॥ २१ ॥

एतन्मे देहि देवेश ! नान्यो मे रोचते वरः ।

तमुवाच ततो दैत्यं विरिञ्चिः सुरनायकः ॥ २२ ॥

न युज्यन्ते विना मृत्युं देहिनी दैत्यसत्तम ! ।

यत स्ततोऽपि वरय मृत्युं यस्मान्न शङ्कसे ॥ २३ ॥

ततः सञ्चिन्त्य दैत्येन्द्रः शिशोर्वै सप्तवासरात् ।

वव्रे महासुरो मृत्युमवलिपनमीहितः ॥ २४ ॥

ब्रह्मा चास्मै वरं दत्त्वा यत्किञ्चिन्मनसेषितम् ।

जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योऽपि स्वकमालयम् ॥ २५ ॥

उत्तीर्णं तपसस्तं तु दैत्यं दैत्ये श्वरा सथा ।

परिवह्नुः सहस्राक्षं दिवि देवगणा यथा ॥ २६ ॥

तस्मिन् महति राजस्य तारके दैत्यनन्दने ।

ऋतवो मूर्त्तिं मन्त्रस्य स्वकालगुणवृद्धिताः ॥ २७ ॥
 अभवन् किङ्करास्तस्य लोकपालांश्च सर्वशः ।
 कान्तिर्यतिर्धृतिर्मेधाः श्रीरवेक्ष्य च दानवम् ॥ २८ ॥
 परिवह्नुर्गुणा कीर्णा निश्छिद्राः सर्व एव हि ।
 कालागुरुविलिप्ताङ्गं महामुकुटभूषणम् ॥ २९ ॥
 रश्चिराद्गदनहाङ्गं महासिंहासने स्थितम् ।
 दीजयन्त्यम्बरः श्रेष्ठाः भृशं मुञ्चन्ति नैव ताः ॥ ३० ॥
 चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः ।
 कृतान्तोऽप्ये सुरस्तस्य बभूवुर्मुनिसत्तमाः ! ॥ ३१ ॥
 एवं प्रयाति काले तु वितर्त तारकासुरः ।
 बभाषे सचिवान् दैत्यः प्रभूतवरद्विपितः ॥ ३२ ॥

तारक उवाच । राजीव्रन कारणं किं मे त्वनाक्रम्य त्रिविष्टपम् ।
 अनिर्याप्य सुरैर्वरं का शान्तिर्हृदये मम ॥ ३२ ॥
 भुञ्जतेऽद्यापि यज्ञांश्चानमरा नाक एव हि ।
 विष्णुः श्रियं न जहति तिष्ठते च गतभ्रमः ॥ ३४ ॥
 स्वस्थाभिः स्वर्गनारीभिः पोद्गन्तोऽमं वत्तनाः ।
 सोत्पला मदिरामोदा दिवि क्राड्यायनेषु च ॥ ३५ ॥
 लब्धा जन्म न यः काश्चिद्दृष्टयेर्त्पीरुपं नरः ।
 जन्म तस्य वृथा भूतमजन्मा तु द्विविप्रते ॥ ३६ ॥

मातापितृभ्यां न करोति कामान्

बन्धूनशोकान् न करोति यो वा ।

कीर्त्तिं हि वामार्जयते हिमाभां

पुमान् स जातोऽपि ऋतोमतं मे ॥ ३७ ॥

तस्मान् जयादामरपुङ्गवानां तैर्लोक्यलक्ष्मीचरणाय शीघ्रम् ।

संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलञ्च मे दुर्जयदैत्यचक्रम् ।

ध्वजञ्च मे काञ्चनपट्टनवञ्च च्छतञ्च मे मौक्तिकजालवधम् ॥२८॥

तारकस्य वचः श्रुत्वा यसनो नाम दानवः ।

सेनानीदैत्यराजस्य तथा चक्रे बलान्वितः ॥ ३८ ॥

आहत्य भेरीं गभीरां दैत्यानाङ्गय सत्वरः ।

तुरगाणां सहस्रेण चक्राष्टकविभूषितम् ॥ ४० ॥

शुक्लाम्बरपरिष्कारं चतुर्योजनविस्तृतम् ।

नानाक्रीडागृहयुतं गीतवाद्यमनोहरम् ॥ ४१ ॥

विमानमिव देवस्य सुरभर्तुः शतक्रतोः ।

दशकोटीश्वरा दैत्या दैत्यास्ते चण्डविक्रमाः ॥ ४२ ॥

तेषामयेसरोजम्भः कुजम्भोऽनन्तरक्तः ।

महिषः कुञ्जरो मेघः कालनेमिर्निर्मिलथा ॥ ४३ ॥

मथनो जम्भकः गुम्भो दैत्येन्द्रा दश नायकाः ।

अन्येऽपि शतशक्तस्य पृथिवीदलनक्रमाः ॥ ४४ ॥

दैत्येन्द्रा गिरिवर्षाणः सन्ति चण्डपराक्रमाः ।

नानायुधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपारगाः ॥ ४५ ॥

तारकस्या भवत् केतू रौद्रः कनकभूषणः ।

केतुना मकरेणापि सेनानीर्यसनोऽरिहा ॥ ४६ ॥

पैशाचं यस्य वदनं जम्भस्यासौदयोमयम् ।

स्वरं विधूतलाङ्गूलं कुजम्भस्याभवद्भुजि ॥ ४७ ॥

महिषस्य तु गोमायुङ्केतोर्हेमं तदाभवत् ।

ध्वाङ्गं ध्वजे तु यम्भस्य कृष्णायोमयमुच्छ्रितम् ॥४८॥

अनेकाकारविन्यासाद्यान्धेषान्तु ध्वजास्तथा ।

शतेन शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ॥ ४९ ।
 घसनस्य रथो युक्तो किङ्किणीजालमालिनाम् ।
 शतेनापि च सिंहानां रथो जम्भस्य दुर्जयः ॥ ५० ॥
 कुजम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ।
 रथसु महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य तु तुरङ्गमैः ॥ ५१ ॥
 मेघस्य हीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैः कालनेमिनः ।
 पर्वताभैः समारूढो निर्मर्मत्तैर्महागजैः ॥ ५२ ॥
 चतुर्दन्तैर्गन्धर्वाङ्घ्रिः शिञ्जितैर्मेषभेरवैः ।
 शतहस्तायते कृष्णे तुरङ्गैर्हेमभूषणः ॥ ५३ ॥
 सितचामरजालेन शोभिते दक्षिणां दिशम् ।
 सितचन्दनचार्वङ्गी नानापुष्पस्रजोज्ज्वलः ॥ ५४ ॥
 मथनी नाम दैत्येन्द्रः पाशहृको व्यराज्यत ।
 जम्भकः किङ्किणीजालमालमुष्ट्रं समास्थितः ॥ ५५ ॥
 कालशुक्लमहामेषमारूढः शुम्भदानवः ।
 अन्येऽपि दानवा वीरा नानावाहनगामिनः ॥ ५६ ॥
 प्रचण्डचित्तकर्माणः कुण्डलोष्णीषभूषणाः ।
 नानाविधोत्तरासङ्गा नानामान्यविभूषणाः ॥ ५७ ॥
 नानासुगान्धगन्धाभ्या नानावन्दिजनमुताः ।
 नानावाद्यपरिष्यन्दाद्यायेसरमहारथाः ॥ ५८ ॥
 नानाशौर्दकथासक्तास्त्रिभुवैः सैन्ये महासुराः ।
 तद्वलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यजायत ॥ ५९ ॥
 प्रमत्तचण्डमातङ्गतुरङ्गं रथसङ्कलम् ।
 प्रतस्थेऽमरयुक्ताय बहुपत्तिपताकिनम् ॥ ६० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे वायुर्देवदृतीऽम्बरालये ।

दृष्ट्वा स दानवबलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम् ॥ ६१ ॥
 स गत्वा तु सभां दिव्यां महेन्द्रस्य महात्मनः ।
 शशंस मध्ये देवानां तत्कार्यं समुपस्थितम् ॥ ६२ ॥
 तच्छ्रुत्वा देवराजस्तु निमीलितविलोचनः ।
 बृहस्पति सुवाचेदं वाक्यं काले महाभुजः ॥ ६३ ॥
 इन्द्र उवाच । संप्राप्नोति विमदोऽयं देवानां दानवैः सह ।
 कार्यं किमित्त तद्ब्रूहि नीत्युपायसमन्वितम् ॥ ६४ ॥
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महेन्द्रस्य गिरांपतिः ।
 इत्युवाच महाभागो बृहस्पति रुदारधीः ॥ ६५ ॥
 सामपूर्वा ऋता नीतिश्चतुरङ्गाम्पताकिनीम् ।
 जिगीषतां सुरश्रेष्ठ ! स्थितिरेषा सनातनी ॥ ६६ ॥
 सामभेद स्रथा दानं दण्डश्चाङ्गचतुष्टयम् ।
 नीती क्रमाद्देशकालरिपुयोग्यक्रमादिदम् ॥ ६७ ॥
 सामदैत्येषु नैवास्ति यतस्ते लब्धसंश्रयाः ।
 जातिधर्मण वा भेद्या दानं प्राप्तश्रिये च किम् ॥ ६८ ॥
 एकोऽभ्युपायो दण्डोऽत्र भवता यदि रोचते ।
 दुर्जनेषु कृतं साम महद्याति च बन्ध्यताम् ॥ ६९ ॥
 भयादिति व्यवस्यन्ति क्रूराः साम महात्मनाम् ।
 ऋजुतामार्यबुद्धित्वं दयानीतिव्यतिक्रमम् ॥ ७० ॥
 मन्थन्ते दुर्जना नित्यं साम चापि भयोदयात् ।
 तस्माद् दुर्जनमाक्रान्तुं श्रेयान् पौरुष संश्रयः ॥ ७१ ॥
 आक्रान्ते तु क्रिया युक्ता सतामेतन्महाव्रतम् ।
 दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन ॥ ७२ ॥
 सुजनोऽपि स्वभावस्य त्यागं वाञ्छेत् कदाचन ।

एवं मे बुद्धयते बुद्धिर्भवन्तोऽन व्यवस्यताम् ॥ ७१ ॥

एवमुक्तः सहस्राच्च एव मेवेत्युवाच तम् ।

कर्त्तव्यतां स सञ्चिन्त्य प्रोवाचामरसंसदि ॥ ७४ ॥

इन्द्र उवाच । सावधानेन मे वाचं शृणुष्वं नाकवासिनः ।।

भवन्तो यन्नभोक्तारस्तुष्टात्मानोऽतिसात्विकाः ॥ ७५ ॥

स्त्रे महिञ्चि स्थिता नित्यं जगतः परिपालकाः ।

भवतश्चानिमित्तेन बाधन्ते दानतेश्वराः ॥ ७६ ॥

तेषां सामादि नैवास्ति दण्ड एव विधीयताम् ।

क्रियतां समरोद्योगः सैन्यं संयुज्यतां मम ॥ ७७ ॥

आद्रियन्तां च शस्त्राणि पूज्यन्तामस्मदेवताः ।

वाहनानि च यानानि योजयन्तु सहामराः ॥७८ ॥

यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रमेवं दिवौकसः ।

इत्युक्ताः समनद्यन्त देवानां ये प्रधानतः ॥ ७९ ॥

वाजिनामयुतेनाजौ हेमघण्टापरिष्कृतम् ।

मानाश्चर्यगुणोपेतं संप्राप्तं सर्वदैवतैः ॥ ८० ॥

रथं मातलिना कृतं देवराजस्य दुर्जयम् ।

यमो महिषमास्थाय सेनायै समवर्त्तत ॥ ८१ ॥

चण्डकिङ्करवन्देन सर्वतः परिवारितः ।

कल्पशालोदतज्वालापूरिताम्बरलोचनः ॥ ८२ ॥

हुताग्निनग्णागरूढः शक्तिहस्तो वज्रवस्थितः ।

पवनोऽङ्कुशपाणिसु विस्तारितमहाजवः ॥ ८३ ॥

भुजगेन्द्रसमारूढो जलेशोभगवान् स्वयम् ।

नरयुक्तरथे दिवो राक्षसेभ्यो वियञ्चरः ॥ ८४ ॥

तीक्ष्णखण्डयुतो भीमः समरे समवस्थितः ।

महासिंहरवो देवो धनाध्यक्षो गदायुधः ॥ ८५ ॥
चन्द्रादित्यावश्विनौ च चतुरङ्गबलान्वितौ ।
राजभिः सहितान्मस्युर्गन्धर्वा हेमभूषणाः ॥ ८६ ॥
हेमपीटोत्तरासङ्गाश्विनवर्मरथायुधाः ।
नाकपृष्ठशिखण्डास्तु वैदूर्यमकरध्वजाः ॥ ८७ ॥
जपारत्नोत्तरासङ्गा राक्षसा रक्तमूर्धजाः ।
गृध्रध्वजा महावीर्या निर्मलायोविभूषणाः ॥ ८८ ॥
मुसलासि गदाहस्ता रथे चीष्णीषदंशिताः ।
महामेघरवा नागा भीमोक्ताग्निहेतयः ॥ ८९ ॥
यक्षाः कृष्णाश्वरभृतो भीमवाणधनुर्धराः ।
ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा हेमरत्नविभूषणाः ॥ ९० ॥
दीपिचर्मोत्तरासङ्गा निशाचरबलं वभौ ।
गार्धपत्रध्वजप्रायमस्थिभूषणभूषितम् ॥ ९१ ॥
मुसलायुधदुष्प्रैक्ष्यं नानाप्राणिमहारवम् ।
किन्नराः श्वेतवसनाः सितपत्रिपताकिनः ॥ ९२ ॥
मत्ते भवाहनप्रायास्तीक्ष्णतोमरहेतयः ।
मुक्ताजालपरिष्कारो हंसो रजतनिर्मितः ॥ ९३ ॥
केतुर्जलाधिनाथस्य भीमधूमध्वजानलः ।
पद्मरागमहारत्नविटपं धनदस्य तु ॥ ९४ ॥
ध्वजं समुच्छ्रितं भाति गन्तुकाममिवाश्वरम् ।
वृकेण काष्ठलोहेन यमस्यासीन्महाध्वजः ॥ ९५ ॥
राक्षसेशस्य केतोर्व प्रेतस्य सुखमावभौ ।
हेमसिंहध्वजो देवो चन्द्रकावमितद्युती ॥ ९६ ॥
कुम्भेन रत्नचिह्नेण केतुरश्विनयोरभूत् ।

हेममातङ्गरचितं चित्ररत्नपरिष्कृतम् ॥ ८७ ॥

ध्वजं शतक्रतीरासीत् सितचामरमण्डितम् ।

सनागयज्ञगन्धर्वमहोरगनिशाचरा ॥ ८८ ॥

सेना सा देवराजस्य दुजया भुवनत्रये ।

कोटयस्तास्त्रयस्त्रिंशद्देवे देव निकायिनाम् ॥ ८९ ॥

हिमाचलाभे सितकर्णचामरे सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्त्रजि ।

कृताभिरागोज्वलकुङ्कुमाङ्कुरेकपोललीलालिकदम्बसुङ्कुलेः ॥ ९० ॥

स्थितस्तदैरावतनामकुञ्जरे महाबलचित्तविभूषणाम्बरः ।

विशालवस्त्रांशुवितानभूषितः प्रकीर्णक्रेयूरमुजाग्रमण्डलः ।

सहस्रदृक् वन्दिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेऽग्नीभत पाकशासनः ॥ ९१ ॥

तुरङ्गमातङ्गबलौघसङ्कुला

सितातपत्रध्वजराजिशालिनी ।

चमूय सा दुर्जयपत्निसन्तता

विभाति नानायुधयोधदुस्तरा ॥ १०२ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे तारकोपाख्यानं समचत्वा

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । सुरासुराणां सम्मर्दस्तस्मिन्नत्यन्तदारुणे ।

तुमुलोऽतिमहानासीत् सेनयो रुभयोरपि ॥ १ ॥

गर्जतां देवदैत्यानां शङ्कभेरीरवेण च ।

तुर्याणाञ्चैव निर्घोषिर्मातङ्गानाञ्च वृंहितैः ॥ २ ॥

श्लेषतां हयवृन्दानां रथनिमिस्त्रनेन च ।

ज्याघोषेण च शूराणाम् तुमुलोऽतिमहानभूत् ॥ ३ ॥

समासाद्योभये सेने परस्परजयैषिणाम् ।
रोषेणातिपरीतानान्यक्तजीवितचेतसाम् ॥ ४ ॥
समासाद्य तु तेऽन्योन्यं प्रक्रमेण विलोमतः ।
रथेनासक्तपादातो रथेन चतुरङ्गमः ॥ ५ ॥
हस्ती पदातिसंयुक्ती रथिना च क्वचिद्दृषी ।
मातङ्गेनापरो हस्ती तुरङ्गैर्बहुभिर्गजः ॥ ६ ॥
पदातिरेको बहुभिर्गजैर्मत्तैश्च युज्यते ।
ततः प्रासाशनिगदाभिन्दिपालपरश्वधैः ॥ ७ ॥
शक्तिभिः पट्टिभैः शूलैर्मुद्गरैः कडपैर्गण्डैः ।
चक्रैश्च शङ्खभिश्चैव तोमरैरङ्गुशैः शितैः ॥ ८ ॥
कर्णिकालीकनाराचवत्सदन्तार्धचन्द्रकैः ।
भल्लैश्च शतपत्तेश्च युक्तुण्डैश्च निर्मलैः ॥ ९ ॥
वृष्टिरत्यङ्गताकारा गगने समदृश्यत ।
संप्रच्छाद्य दिग्ः सर्वास्तमोमयमिवाकरोत् ॥ १० ॥
न प्राज्ञायत तेऽन्योऽन्यं तस्मिन्कमसि सङ्कुले ।
अलक्ष्यं विस्मजन्त स्ते हेतिसङ्घातमुदतम् ॥ ११ ॥
पतितं सेनयोर्मध्ये निरीक्षन्ते परस्परम् ।
ततोध्वजेर्भुजैश्छन्नैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ १२ ॥
गजैस्त्रुरङ्गैः पादातैः पतङ्गिः पतितैरपि ।
आकाशसरसो भ्रष्टैः पङ्कजैरिव भ्रूसृता ॥ १३ ॥
भग्नदन्ता भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकराः ।
गजाः शैलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥ १४ ॥
भग्नेषा दण्डचक्राक्षा रथाश्च शकलीकृताः ।
पेतुः शकलतां यातास्त्रुरङ्गाश्च सच्चस्रशः ॥ १५ ॥

ततोऽसृक् ऋददुस्कारा पृथिवी समजायत ।

नद्यश्च रुधिरावर्ता हर्षदाः पिशिताशिनाम् ॥ १६ ॥

वेतालाक्रीडमभवत्तत् सङ्कुलरणाजिरम् ।

इति श्रीमत्स्यपुराणे तारकासुरोपाख्याने देवासुरयुद्धे

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

अथोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अथ असनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्च्छितः ।

ववर्ष शरवर्षेण विशिषेणान्निवचसाम् ॥ १ ॥

स विद्वो बहुभिर्वाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः ।

कृतप्रतिकृताकाङ्क्षी धनुरानम्य भैरवम् ॥ २ ॥

शतैः पञ्चभिरत्युग्रैः शराणां यममर्दयन् ।

स विचिन्त्य यमो वाणान् ग्रसनस्यातिपीरुषम् ॥ ३ ॥

वाणद्वष्टिभिरुपाभिर्यमोऽग्रसनमर्दयन् ।

कृतान्तशरद्वष्टिन्तां त्रियति प्रतिसर्पिणोम् ॥ ४ ॥

चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ।

विफलां तां समालोक्य यमन्तां शरसन्ततिम् ॥ ५ ॥

स विचिन्त्य शरत्रातं ग्रसनस्य रथं प्रति ।

चिक्षेप मुद्गरं घोरन्तरसा तस्य चालकः ॥ ६ ॥

स तं मुद्गरमायात्मुत्प्लुत्य गगनस्थितम् ।

जपाह वामहस्तेन याम्यं दानवनन्दनः ॥ ७ ॥

तमेव मुद्गरं गृह्य यमस्य महिषं रुषा ।

पातयामास वेगेन स पपात महीतले ॥ ८ ॥

उत्प्लुत्याथ यमकृत्स्नान्महिषान्निष्पतिष्यतः ।

प्रायेण ताञ्जयामास यसनं वदने दृढम् ॥ ९ ॥
 स तु प्रासप्रहारेण मूर्च्छितो न्यपतद्भुवि ।
 यसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भी भीमपराक्रमः ॥ १० ॥
 यमस्य भिन्दिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि ।
 यमस्तेन प्रहारेण सुस्त्राव रुधिरं मुखात् ॥ ११ ॥
 कृतान्तमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ।
 हतो यज्ञायुतशतैर्जम्भं प्रत्युद्ययौ रुषा ॥ १२ ॥
 जम्भी रुषा तमायान्तं दानवानीकसंहतः ।
 एवाच प्राज्ञो वाक्यन्तु यथा स्त्रिग्धेन भाषितम् ॥ १३ ॥
 यसनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् ।
 मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीमरिविमर्दिनीम् ॥ १४ ॥
 तामप्रतर्क्यां संप्रेष्य गदां महिषवाहनः ।
 गदायाः प्रतिघातार्थं जगद्वलनभैरवम् ॥ १५ ॥
 दण्डं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् ।
 स गदां वियति प्राप्य ररासाम्बुधरो यथा ॥ १६ ॥
 सङ्घट्टमभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहम् ।
 ताभ्यां निष्पेषनिर्घादजङ्घीकृतदिगन्तरम् ॥ १७ ॥
 जगद्ग्राकुलतां यातं प्रलयागमशङ्कया ।
 षणात् प्रशान्तनिष्ठादं ज्वलदुल्कासमादितम् ॥ १८ ॥
 निष्पेषेण तयोर्भीममभृद्गगनगोचरम् ।
 तिहत्याश्च गदां दण्डस्ततोयसनमूर्धनि ॥ १९ ॥
 हत्वा श्रियमिवानर्थो दुष्टं तस्यापतद् दृढः ।
 स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरादिशः ॥ २० ॥
 पपात भूमौ निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ।

ततो ह्याहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ २१ ॥
 ततो मुहूर्त्तमात्रेण यसनः प्राप्य चेतनाम् ।
 अपश्यत् स्वान्तनुं ध्वस्तां विलीलाभरणाम्बराम् ॥ २२ ॥
 स चापि चिन्तयामास कृते प्रतिकृतिक्रियाम् ।
 मद्विधे वस्तुनि पुंसि प्रभोः परिभवोदयात् ॥ २३ ॥
 मथ्याम्रितानि सैन्यानि जिते मयि विनाशिता ।
 असम्भावित एवास्तु मनःस्वच्छन्दचेष्टितः ॥ २४ ॥
 न तु व्यर्थगतोद्वेषुष्टसम्भावितधनो नरः ।
 एवं सञ्चिन्त्य वेगेन समुत्तस्थी महाबलः ॥ २५ ॥
 मुहूर्त्तं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरिसन्निभः ।
 यसनो घोरसङ्कल्पः सन्दष्टौष्ठपुटच्छदः ॥ २६ ॥
 रथेन त्वरितो गच्छन्नाससादान्तकं रणे ।
 समासाद्य यमं युत्रे यसनो भ्राम्य मुहूर्त्तम् ॥ २७ ॥
 वेगेन महता रौद्रञ्चिचेप यममूर्धनि ।
 विलोक्य मुहूर्त्तं दीप्तं यमः सम्भ्रान्तलोचनः ॥ २८ ॥
 वञ्चयामास दुर्धर्षं मुहूर्त्तं स महाबलः ।
 तस्मिन्नपसृते दूरं चण्डानां भौमकर्मणाम् ॥ २९ ॥
 याम्यानां किङ्कराणान्तु महस्त्रं निष्पिपेष ह ।
 ततस्तां निहतां दृष्ट्वा घोरं किङ्करवाहिनीम् ॥ ३० ॥
 अगमत् परमं शोभं नानाप्रहरणीयतः ।
 यसनस्तु समालोक्य तां किङ्करमयीश्वराम् ॥ ३१ ॥
 जेने यमसहस्राणि सृष्टानि यममायया ।
 निपाञ्च यसनः सेनां विसृजन्नस्त्रवृष्टयः ॥ ३२ ॥
 बाल्यान्तघोरसंहायो बभूवक्रोधमूर्च्छितः ।

कांसिद्धिभेद शूलेन कांसिद्धाणैरजिह्वगैः ॥ २२ ॥
 कांसित्पिपेष गदया कांसं मुद्गरवृष्टिभिः ।
 केचित्प्रासप्रहारैश्च दारुणैस्ताडिताकदा ॥ २४ ॥
 अपरे बहुशस्त्रस्य ललम्ब, बर्हिमण्डले ।
 शिलाभिरपरे जघ्न, द्रुं मेरुन्यैर्महोच्छ्रयैः ॥ २५ ॥
 तस्यापरे तु गात्रेषु दशनैरपि दंशयन् ।
 अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किङ्कराः प्रहरन्ति च ॥ २६ ॥
 अभिद्रुतस्तथा घोरैर्पसनः क्रोधमूर्च्छितः ।
 उत्सृज्य गात्रं भ्रष्टे निष्पिपेष सहस्रशः ॥ २७ ॥
 कांसिदुत्याय मुष्टीभिर्जघ्ने किङ्करसंश्रयान् ।
 स तु किङ्करयुद्धेन पसनः श्रममाकृत्वान् ॥ २८ ॥
 तमालोक्य यमः श्रान्तं निहताच्च स्ववाहिनीम् ।
 आजगाम समुद्यम्य दण्डं महिषवाहनः ॥ २९ ॥
 पसनस्तु समायान्तमाजघ्ने गदयोरसि ।
 अचिन्तयित्वा तत्कर्म्यं पसनस्यान्तकोऽरिहा ॥३०॥
 जघ्ने रथस्य मूर्धन्यान् व्याघ्रान् दण्डेन कोपनः ।
 स रथो दण्डमश्रितैर्व्याघ्रैर्दूर्ध्वं विकृत्यते ॥ ३१ ॥
 संग्रयः पुरुषस्यैव चित्तं दैत्यस्य तद्रथम् ।
 समुत्सृज्य रथं दैत्यः पदातिर्धरणीं गतः ॥ ३२ ॥
 यमं भुजाभ्यामादाय योधयामास दानवः ।
 यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धेष्ववर्तत ॥ ३३ ॥
 पसनः कटिवस्त्रैस्तु यमं गृह्य बलीकृतः ।
 आमयामास वेगेन प्रचित्तमिव संस्त्रमन् ॥ ३४ ॥
 यमोऽपि कण्ठेऽवष्टभ्य दैत्यं बाहुयुगेन तु ।

वेगेन आमयामास समुत्क्षय्य महीतलात् ॥ ४५ ॥
 ततो मुष्टिभिराजन्नु रद् यन्ती परस्परम् ।
 दैत्येन्द्रस्वातिकायत्वात्ततः श्रान्तभुजो यमः ॥ ४६ ॥
 स्वान्धे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रान्तिमैच्छत ।
 तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रान्तमन्तकमोज्ज्वला ॥ ४७ ॥
 निष्पिपेष महीपृष्ठे बहुशः पाष्णिं पाष्णिभिः ।
 यावद्यमस्य वदनात् सुस्त्राव रुधिरं बहु ॥ ४८ ॥
 निर्जीवितं यमं दृष्ट्वा ततः सन्त्यज्य दानवः ।
 जयं प्राप्योद्धतं दैत्यो नादं मुक्त्वा महास्वनः ॥ ४९ ॥
 स्वयं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
 धनाधिपस्य जम्बेन सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ ५० ॥
 दिशोऽववृद्धाः क्रुद्धेन सैन्यं चास्य निकन्तितम् ।
 ततः क्रोधपरीतसु धनेशो जम्बदानवम् ॥ ५१ ॥
 हृदि विव्याध वाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसाम् ।
 सारथिञ्च शतेनाजौ ध्वजं दशभिरिव च ॥ ५२ ॥
 हस्तौ च पञ्चसप्तत्या मार्गण्यैर्दशभिर्धनुः ।
 मार्गण्यैर्वर्हिपत्राङ्घ्रिस्तैर्लघीतैरजिह्वगैः ॥ ५३ ॥
 सिंहमेकेन तं तीक्ष्णैर्विव्याध दशभिः शरैः ।
 जम्बस्य कर्म तद्दृष्ट्वा धनेशस्यातिदुष्करम् ॥ ५४ ॥
 हृद् धैर्यं समालम्ब्य किञ्चित् सन्तप्तमानसः ।
 जयाह निशितान् वाणान् शत्रुमर्मविभेदिनः ॥ ५५ ॥
 आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्बः क्रोधपरिप्लुतः ।
 विव्याध धनदं ते क्षणैः शरैर्वक्षसि दानवः ॥ ५६ ॥
 सारथिं चास्य वाणेन दृढेनाभ्यहनद्बृदि ।

चिच्छेद जत्रामथैकेन तैलधीतेन दानवः ॥ ५७ ॥
 ततस्तु निशितैर्वाणैर्द्वारुणैर्मर्मभेदिभिः ।
 विव्याधोरसि वित्तेशं दशभिः क्रूरकर्म्मभिः ॥ ५८ ॥
 मोहं परमतो गच्छन् दृढविहोहि वित्तपः ।
 स क्षणाद्द्वैर्यमालम्ब्य धनुराकृष्य भैरवम् ॥ ५९ ॥
 क्रिरन् वाणसहस्राणि निशितानि धनाधिपः ।
 दिशः खंविदिशो भूमोरनीकान्यसुरस्य च ॥ ६० ॥
 पूरयामास वगेन संच्छाद्य रविमण्डलम् ।
 जम्भोऽपि परमेकैकं शरैर्बहुभिराहवे ॥ ६१ ॥
 चिच्छेद लघुसन्धानो धनेशस्यातिपौरुषात् ।
 ततो धनेशः संक्रुद्धो दानवेन्द्रस्य कर्मणा ॥ ६२ ॥
 व्यधमत्तस्य सैन्यानि नानासायकवृष्टिभिः ।
 तदृष्ट्वा दुष्कृतं कर्म धनाध्यक्षस्य दानवः ॥ ६३ ॥
 गृहीत्वा मुहुर्भीममायसं हेमभूषितम् ।
 धनदानुचरान्यत्नान् निष्पिपेष सहस्रयः ॥ ६४ ॥
 ते बध्यमाना दैत्येन मुञ्चन्तो भैरवान् रवान् ।
 रथं धनपतः सर्वं परिवारं व्यवस्थिताः ॥ ६५ ॥
 दृष्ट्वा तानर्दितान् देवः शूलं जपाह दारुणम् ।
 तेन दैत्यसहस्राणि सूदयामास सत्वरः ॥ ६६ ॥
 क्षीणभाषेषु दैत्येषु दानवः क्रोधमूर्च्छितः ।
 जपाह परशुं दैत्यो मर्द्दनं दैत्यविहिषाम् ॥ ६७ ॥
 स तेन सितधारेण धनभर्तुर्भहारणम् ।
 चिच्छेद तिलगो दैत्यो ह्याखुः स्निग्धमिवाम्बरम् ॥ ६८ ॥
 पदाति रथ वित्तेशो गदा मादाय भैरवीम् ।

महाहवविमर्देषु दृप्तशत्रु विनाशिनीम् ॥ ६६ ॥
अष्टधा सर्वभूतानां बहुवर्षगणार्चिताम् ।
नानाचन्दनदिग्धाङ्गां दिव्यपुष्पविवासिताम् ॥ ७० ॥
निर्मलायोमयीं गुर्वीममोघां हेमभूषणाम् ।
चित्तेप मूर्ध्नि संक्रुद्धी जन्मस्य तु धनाधिपः ॥ ७१ ॥
आयान्तीं तां समालोक्य तडित्सङ्घातमण्डिताम् ।
दैव्यो गदाभिघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह ॥ ७२ ॥
चक्राणि कौणपः प्रासान् भृशशुद्धी पट्टिशानपि ।
हेमकेयूरनदाभ्यां बाहुभ्यां चण्डविक्रमः ॥ ७३ ॥
वप्रथीकृत्य तु तान् सर्वानायुधान् दैत्यवत्तसि ।
प्रस्फुरन्ती पपातीया महोल्किवाद्रिकन्दरं ॥ ७४ ॥
रदयाभिहतो गाढं पपात रथकृवणे ।
स्रोतीभियास्य रुधिरं सुस्त्राव गतचेतमः ॥ ७५ ॥
जन्मन्तु निहतं मत्वा कुजम्भां भैरवस्वनः ।
धनाधिपस्य संक्रुद्धो वाक्येनातीव कौपितः ॥ ७६ ॥
चक्रे वाणमयं जालं दिक्षु यज्ञाधिपस्य तु ।
चिच्छेद वाणजालं तदर्हचन्द्रेः शितैः स्ततः ॥ ७७ ॥
मुमोच शरवृष्टिन्तु तस्य यज्ञाधिपो बली ।
क्षतं दैत्यः शरव्रातं चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ७८ ॥
व्यर्थीकृतान्तु तां दृष्ट्वा शरवृष्टिं धनाधिपः ।
शक्तिं जग्राह दुर्धवां हेमघण्टादृहासिनीम् ॥ ७९ ॥
बाहुना रत्नकेयूरकान्तिसन्तानहासिना ।
स तां निरूप्य वेगेन कुजम्भाय मुमोच ह ॥ ८० ॥
स कुजम्भस्य हृदयं दारयामास दारुणा ।

वित्तेशः स्वल्पसत्वस्य पुरुषस्यातिभाविता ॥ ८१ ॥
 अथास्य हृदयं भित्वा जगाम धरणीतलम् ।
 ततो मुहूर्तादस्वस्थो दानवो दारुणाकृतिः ॥ ८२ ॥
 जयाह पट्टिशं हृत्पथः प्रांशुं शितशिलीमुखम् ।
 स तेन पट्टिशेनाजो धनदस्य कनान्तरम् ॥ ८३ ॥
 वाक्येन तोरणरूपेण मर्मन्तरविसर्पिणा ।
 निर्विभेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ॥ ८४ ॥
 तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूष्छितः ।
 निपपात रथोपस्थे जर्जरो धूर्वहो यथा ॥ ८५ ॥
 तथागतन्तु तं दृष्ट्वा धनेशं नरवाहनम् ।
 खड्गास्त्रो निर्ऋतिर्देवो निशाचरबलानुगः ॥ ८६ ॥
 अभिदुद्राव वेगेन कुजम्भं भीमविक्रमम् ।
 अथ दृष्ट्वा तु दुर्हर्षं कुजम्भो राजसेश्वरम् ॥ ८७ ॥
 चोदयामास सैन्यानि राजसेन्द्रवधं प्रति ।
 स दृष्ट्वा चोदितां सेनां भङ्गनानास्त्रभीषणाम् ॥ ८८ ॥
 रथादाप्तुल्य वेगेन भूषणद्युतिभास्वरः ।
 खड्गेन कमलानीव विकोशेनाम्बरत्विषा ॥ ८९ ॥
 विच्छेद रिपुवक्त्राणि विचित्राणि समन्ततः ।
 तिर्यक् पृष्ठमधयोर्ध्वं दीर्घबाहुर्महासिना ॥ ९० ॥
 सन्दृष्टौष्ठपुटाटोपभ्रूकुटीविकटाननः ।
 प्रचण्डकोपरक्ताक्षो न्यक्तन्तहानवान् रणे ॥ ९१ ॥
 ततो निःशेषित प्रायां विलोक्य स्वामनोकिनीम् ।
 मुक्ता कुजम्भो धनदं राजसेन्द्र मभिद्रवत् ॥ ९२ ॥

लब्धसंज्ञोऽथ जन्मस्तु धनाध्यक्षपदानुगान् ।
 जीवयाह्वानं स जपाह वध्वापाशैः सहस्रशः ॥ ८१ ॥
 मूर्तिमन्ति तु रत्नानि विविधानि च दानवाः ।
 बाहनानि च दिव्यानि विमानानि सहस्रशः ॥ ८४ ॥
 धनेशो लब्धसंज्ञोऽथ तामवस्थां बिलीकत्र तु ।
 निखसन् दीर्घमुष्णञ्च रोषात् ताम्बविलीचनः ॥ ८५ ॥
 ध्यात्वास्त्रं गारुडन्दिव्यं बाणं सन्धाय कामुके ।
 सुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् ॥ ८६ ॥
 प्रथमङ्गामुं कात्तस्य निश्चेत् धूमराजयः ।
 अनन्तरं स्फुलिङ्गानां कोटयो दीप्तवर्चसाम् ॥ ८७ ॥
 ततो ज्वालाकुलं व्योम चकारास्त्रं समन्ततः ।
 ततः क्रमेण दुर्वारं नानारूपं तदाभवत् ॥ ८८ ॥
 अमूर्तश्चाभवन्नोकीह्यन्धकारसमावृतः ।
 ततोऽन्तरिक्षे शंसन्ति तेजस्ते तु परिष्कृतम् ॥ ८९ ॥
 कुजश्च स्रक्तमालीच्य दानवोऽतिपराक्रमः ।
 अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥ ९० ॥
 अथाभिमुख्यमायान्तं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः ।
 बभूव संभ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ॥ ९१ ॥
 ततः पलायतस्तस्य मुकुटं रत्नमण्डितम् ।
 पपात भूतले हीमं रविविम्बमिवाम्बरात् ॥ ९२ ॥
 शूराणां मभिजातानां भर्तृर्यपसृते रणात् ।
 भर्तुः संपामशिरसि युक्तन्तद्गुणपाद्यतः ॥ ९३ ॥
 इति व्यवस्य दुर्धर्षां नानाशस्त्रारूपाण्यः ।
 युयुत्सवः स्थिता यद्वा मुकुटं परिवार्य तम् ॥ ९४ ॥

अभिमानधना वीरा धनदस्य पदानुगाः ।
 तानमर्षाच्च संप्रेक्ष्य दानवाश्छडपौडघाः ॥ १०५ ॥
 भृशुष्णीं भैरवाकारां गृहीत्वा शैलगौरवाम् ।
 रक्षिणीं मुकुटस्याथ निष्पिषे निशाचरान् ॥ १०६ ॥
 तान् प्रमथ्याथ दनुजी मुकुटस्तत् स्वके रथे ।
 समारोप्यामररिपुर्जित्वा धनदमाहवे ॥ १०७ ॥
 धनानि रत्नानि च मूर्तिमन्ति
 तथा निधानानि शरीरिणश्च ।
 आदाय सर्वाणि जगाम दैत्यो
 जम्भः स्वसैन्यन्दनुजेन्द्रसिंहः ।
 धनाधिपो वै विनिकीर्णमूर्धजो
 जगाम दीनः सूरभर्तुरनिकम् ॥ १०८ ॥
 कुजम्भ नाथ संसत्तो रजनीचरनन्दनः ।
 मायाममोघामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः ॥ १०९ ॥
 मोहयामास दैत्येन्द्रं जगत् कृत्वा तमोमयम् ।
 ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि तु ॥ ११० ॥
 नशेकुश्लितुन्तत्र पदादपि पदन्तदा ।
 ततो नानाश्लवर्षेण दानवानां महाचमुम् ॥ १११ ॥
 जघान घननीहारतिमिरातुरवाहनाम् ।
 बध्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भे भूढचेतसि ॥ ११२ ॥
 महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पानाम्भोदसन्निभः ।
 अस्त्रञ्चकार सावित्र मुक्त्वासङ्घातमण्डितम् ॥ ११३ ॥
 विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि ।
 प्रणाशमगमत्तीव्रं तमोघोर भनन्तरम् ॥ ११४ ॥

ततोऽस्त्रं विष्कलिङ्गाङ्कं तमः कृत्स्नं व्यनाशयत् ।
 प्रफुल्लारुणपद्माभं शरदीवामलं सरः ॥ ११५ ॥
 ततस्तमसि संभ्रान्ता दैत्येन्द्राः प्राप्तचक्षुषः ।
 चक्रुः क्रूरेण मनसा देवानीकैः सहाद्भुतम् ॥ ११६ ॥
 शस्त्रैरमर्षान्निर्मुक्तैर्भुजङ्गास्त्रं विनोदितम् ।
 अथादाय धनुर्घोरं मिषूँश्चाशीविषोपमान् ॥ ११७ ॥
 कुजम्भोऽधावत क्षिप्रं रक्षोराजबलम्प्रति ।
 राक्षसेन्द्रस्तमायानं विलोक्य स पदानुगः ॥ ११८ ॥
 विव्याध निशितैर्बाणैः क्रूराशीविषभीषणैः ।
 तदादानञ्च सन्धानं न मोक्षद्यापि लक्ष्यते ॥ ११९ ॥
 चिच्छेदास्य शरव्रातान् स्वशरै रतिजाघवात् ।
 ध्वजं परमतीक्ष्णं चित्रकर्मामरद्विषः ॥ १२० ॥
 सारथिञ्चास्य भस्त्रेण रथनोडाद् पातयात् ।
 कुजम्भः कर्म तद् दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रास्य संयुगे ॥ १२१ ॥
 रोषरक्तेक्षणयुतो रथादाङ्गुल्य दानवः ।
 खड्गं जग्राह वेगिन शरदस्परनिर्गलम् ॥ १२२ ॥
 चर्म चोदयस्वर्णैन्दुदशकेन विभूषितम् ।
 अभ्यद्रवद्रुणे दैत्यो रक्षोऽधिपति मोजसा ॥ १२३ ॥
 तं रक्षोऽधिपतिः प्राप्तं मुद्गरैणाहनदृष्टदि ।
 स तु तेन प्रहारेण क्षीणः संभ्रान्तमानसः ॥ १२४ ॥
 तस्यावचेष्टोदनुजो यथा धीरो धराधरः ।
 स मुहूर्तं समाश्लक्ष्णो दानवेन्द्रोऽतिदुर्जयः ॥ १२५ ॥
 रथमारुह्य जग्राह रक्षीवामकरेण तु ।
 केशपु निर्ऋतिं दैत्यो जानुनाक्रम्यधिष्ठितम् ॥ १२६ ॥

ततः खड्गेन च शिरश्छेत्तु मैच्छदमर्षणः ।
 तस्मिन् तदन्तरे देवो वरुणीऽपांपतिर्द्वृतम् ॥ १२७ ॥
 पाशेन दानवेन्द्रस्य बबन्ध च भुजहयम् ।
 ततो बह्वभुजं दैत्यं विफलीकृतपीरुषम् ॥ १२८ ॥
 ताडयामास गदया दया मुत्सृज्य पाशधृक् ।
 स तु तेन प्रहारेण स्त्रीतोभिः क्षतजं वमन् ॥ १२९ ॥
 दधार रूपं मेघस्य विद्युन्मालालतावृतम् ।
 तदवस्थागतं दृष्ट्वा कुजम्भं महिषासुरः ॥ १३० ॥
 व्यावृत्तवदने गाधे यस्तु मैच्छत् सुरा वुभौ ।
 निर्ऋतिं वरुणञ्चैव तीक्ष्णदंष्ट्रीत्कटाननः ॥ १३१ ॥
 तावभिप्रायमालक्ष्य तस्य दैत्यस्य हूयितम् ।
 त्यक्त्वा रथपत्रं भीती महिषस्यातिरंहमा ॥ १३२ ॥
 भृगं द्रुती जत्राद्दिग्भ्या मुभाभ्यां भगविद्वली ।
 जगाम निर्ऋतिः क्षिप्रं शरणं पाकशासनम् ॥ १३३ ॥
 क्रुहस्तु महिषो दैतरो वरुणं समभिद्रुतः ।
 तमन्तकमुखासक्तं मालीक्य हिमवद्दुतिः ॥ १३४ ॥
 चक्रे सोमास्त्रनिष्ठं हिमसङ्घातकण्टकम् ।
 वायव्यं चास्त्रमतुलं चन्द्रशुक्रं द्वितीयकम् ॥ १३५ ॥
 वायुना तेन चन्द्रेण संशुष्केण हिमिन च ।
 व्यथिता दानवाः सर्वे शीतोच्छिन्ना त्रिपीरुषाः ॥ १३६ ॥
 नशेकुञ्चलितुं पद्भ्यां नास्त्राण्यादात्तु मेव च ।
 महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्रप्रचोदितैः ॥ १३७ ॥
 गात्राण्यसुरसैन्यानामदह्यन् समन्ततः ।
 महिषो निष्प्रयत्नस्तु शीतेनाक्रम्पिताननः ॥ १३८ ॥

वक्षीवालम्बा पाणिभ्या मुपविष्टो ह्यधीमुखः ।
 सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्रमसा जिताः ॥१९६॥
 रणेच्छां दूरतस्थक्त्वा तस्युस्ते जीवितार्थिनः ।
 तत्राब्रवीत् कालनेमिर्दैत्यान् कोपेन दीपितः ॥ १९७॥
 भो भोः शृङ्गारिणः शूराः ! सर्वे ! शस्त्रारूपाः ।
 एकैकोऽपि जगत्सर्वं शक्तस्तुलयितुं भुजैः ॥ १९८ ॥
 एकैकोऽपि क्षमोऽपि जगत्सर्वं चराचरम् ।
 एकैकस्यापि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवोकसः ॥ १९९ ॥
 कलां पूरयितुं यद्वात् षोडशोमतिविक्रमाः ।
 किं प्रयाताश्च तिष्ठध्वंसमरेऽमरनिर्जिताः ॥ २०० ॥
 न युक्तमेतच्छूराणां विशेषा दैत्यजन्मनाम् ।
 राजा चान्तरितोऽस्माकं तारको लोकमारकः ॥२०१॥
 विरतानां रणादस्मात् क्रुद्धः प्राणान् हरिष्यति ।
 शीतेन नष्टश्रुतयो म्रष्टवाक् पाटवास्तथा ॥ २०२ ॥
 मृकास्तदाभवन् दैत्या रणदृशनपङ्क्तयः ।
 तान् दृष्ट्वा नष्टचेतस्कान् दैत्यान् शीतेन सादितान् ॥ २०३॥
 मत्वा कालक्षमं कार्यं कालेनेमिर्महासुरः ।
 आश्रित्य दानवीं मायां वितत्य स्वं महावपुः ॥२०४॥
 पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च ।
 निममे दानवेन्द्रेशः शरीरे भास्करायुतम् ॥ २०५ ॥
 दिशश्च मायया चण्डैः पूरयामास पावकैः ।
 ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत् क्षणात् ॥२०६॥
 तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमच्छमम् ।
 ततः क्रमेण विम्रष्टशीतदुर्दिनमावभौ ॥ २०७ ॥

तद्वलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः ।

तददृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवाकरः ॥ १५१ ॥

उवाचारुणमुद्भ्रान्तकीपाक्षीकैकलीचनः ।

दिवाकर उवाच । नयारुणरथं शीघ्रं कालनेमिरथोयतः ॥ १५२ ॥

विमर्दं क्वच विषमो भविता शूरसंचयः ।

एषोऽजितः यथाङ्गीऽत्र तद्वलं वलमाश्रितम् ॥ १५३ ॥

इत्युक्तथोदयामास रथं गरुडपूर्वजः ।

प्रयत्नविधृतीरश्वैः सितचामरमालिभिः ॥ १५४ ॥

जगद्दीपोऽथ भगतान् जपाह विततं धनुः ।

शरो च हौ महाभागो दिव्यावाशीविषद्युती ॥ १५५ ॥

सञ्चारास्त्रेण सन्धाय वाणमिकं ससर्ज सः ।

द्वितीयमिन्द्रजालेन योजितं प्रमुमोच ह ॥ १५६ ॥

सञ्चारास्त्रेण रूपाणां क्षणाञ्चक्रे विपर्ययम् ।

देवानां दानवं रूपं दानवानाञ्च दे विकम् ॥ १५७ ॥

मत्वा सुरान् स्वकानेव जघ्ने घोरास्त्रलाघवात् ।

कालनेमीरुषाविष्टः कृतान्त इव संचये ॥ १५८ ॥

कांश्चित् खड्गेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचदृष्टिभिः ।

कांश्चिद् गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद् घोरैः परश्वधैः ॥ १५९ ॥

शिरांसि केषाश्चिदपातयञ्च

भुजान् रथान् सारथींश्चोपवेगः ।

कांश्चित् पिपेषाथ रथस्य वेगात्

कांश्चित् क्रुधा चोद्धतमुष्टिपातैः ॥ १६० ॥

रणे विनिहतान् दृष्ट्वा नेमिः स्वान् दानवाधिपः ।

रूपं स्वनं प्रपद्यन्त ह्यसुराः सुरधर्मिताः ॥ १६१ ॥

कालनेमी रषाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्धवान् ।
 नेमिर्दैत्यस्तु तान् दृष्ट्वा कालनेमिमुवाच ह ॥ १६२ ॥
 अहं नेमिः सुरो नैव कालनेमि ! विदस्व माम् ।
 भवता मोहितेनाजो निहता भूरिविक्रमाः ॥ १६३ ॥
 दैत्यानां दशलक्षाणि दुर्जयानां सुरैरिह ।
 सर्वास्त्ववारुणं मुञ्च ब्राह्मणं त्वराश्वितः ॥ १६४ ॥
 स तेन बोधितो दैत्यः सभ्रमाकुलचेतनः ।
 योजयामास वाणं हि ब्रह्मास्त्रविहितेन तु ॥ १६५ ॥
 मुमोच चापि दैत्येन्द्रः स स्वयं सुरकण्ठकः ।
 ततोऽस्त्रतेजसा व्याप्तं त्रैलोक्यं स चराचरम् ॥ १६६ ॥
 देवानां चाभवत् सैन्यं सर्वमेव भयान्वितम् ।
 सञ्चरास्त्रञ्च संशान्तं स्वयमायोधने बभौ ॥ १६७ ॥
 तस्मिन् प्रतिहृतं ह्यस्त्रे अश्रुतेजा दिवाकरः ।
 महेंद्रजालमाश्रित्य चक्रे स्वां कांठिशस्तनुम् ॥ १६८ ॥
 विस्फूर्जत्करसम्पातममाक्रान्तजगच्चयम् ।
 तताप दानवानीकं गतमर्जीघर्षाणितम् ॥ १६९ ॥
 ततश्चावर्षदनलं समन्तदतिमंहतम् ।
 चक्षुषि दानवेन्द्राणां चकारान्यानि च प्रभुः ॥ १७० ॥
 गजानामगलश्लेदः पेतुश्याप्यरवा भुवि ।
 तुरगा निश्वसन्तश्च घर्मात्ता रथिनोऽपि च ॥ १७१ ॥
 इतथेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्त्रृपातुराः ।
 प्रच्छायविटपांश्चैव गिरीणां गह्वराणि च ॥ १७२ ॥
 दावाग्निः प्रज्वलन्थैव घोरार्चिर्दग्धपादपः ।
 तोषार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तीर्थं कर्कालमालितम् ॥ १७३ ॥

पुरस्थितमपि प्राप्तुं न शिकुरवमर्दिताः ।
 अप्राप्य सलिलं भूमौ व्याप्तास्यागतचेतसः ॥ १७४ ॥
 तत्र तत्र व्यदृश्यन्त मृता दैत्येश्वरा भुवि ।
 रथे गजाश्च पतितान्पुरगाश्च समापिताः ॥ १७५ ॥
 स्थिता वमन्तो धावन्तो गलद्रक्तवसासृजः ।
 दानवानां सहस्राणि व्यदृश्यन्त मृतानि तु ॥ १७६ ॥
 सङ्गये दानवेन्द्राणां तस्मिन्महति वर्तिते ।
 प्रकीर्षोद्भूतताम्राक्षः कालनिमीरुषातुरः ॥ १७७ ॥
 अभवत्कल्पमेघाभः स्फुरद्भूरिगतहृदः ।
 गम्भीरास्फोटनिष्ठादजगद्दृद्यघट्टकः ॥ १७८ ॥
 प्रच्छाद्य गगनाभोगं रविमायां व्यनाशयत् ।
 शीतं ववर्ष मलिलं दानवेन्द्रबलं प्रति ॥ १७९ ॥
 देव्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ।
 दौजाङ्गुरा इवास्नानाः प्राप्य वृष्टिं धरातले ॥ १८० ॥
 ततः स मेघरूपो तु कालनिर्मिर्महासुरः ।
 गच्छवृष्टिं ववर्षीयां देवानीकेषु दुर्जयः ॥ १८१ ॥
 तथा वृष्ट्या बाध्यमाना दैत्येन्द्राणां महीजसाम् ।
 गतिं काञ्चन पश्यन्ती गावः शीतार्दिता इव ॥ १८२ ॥
 परस्परं ज्वलीयन्त पृष्ठेषु व्यस्त्रपाणयः ।
 श्वेषुबाधे व्यलीयन्त गजेषु तुरगीषु च ॥ १८३ ॥
 रथेषु त्वमरास्त्रस्ता कृत् तत्र निलिखिरे ।
 अपरे कुञ्चितैर्गात्रैः स्वहस्तपिहिताननाः ॥ १८४ ॥
 इतश्चेतश्च सम्भ्रान्ता वम्भसु वै दिशोदश ।
 एवं विधे तु संग्रामे तुमुले देवसञ्चये ॥ १८५ ॥

दृश्यन्ते पतिता भूमौ शकभिक्षाङ्गसन्धयः ।

विभुजा भिन्नमूर्धानलघाच्छिबोरुजानवः ॥ ८६ ॥

विपर्यसरथा सङ्गा निष्पिष्टध्वजपङ्क्तयः ।

निर्भिन्नाङ्गैः सुरङ्गैस्तु गजे खाचलसन्निभैः ॥ १८७ ॥

शुतरक्तङ्गदैर्भूमिर्विकृताऽविकृता बभौ ।

एवमाजौ बलीदैत्यः कालनेमिर्महासुरः ॥ १८८ ॥

जघ्ने सुदूर्तमात्रेण गन्धर्वाणां दशायुतम् ।

यक्षाणां पञ्चलक्षाणि रक्षसा मयुतानि षट् ॥ १८९ ॥

क्षीणि लक्षाणि जघ्ने स किन्नराणां तरस्विनीम् ।

जघ्ने पिशाचमुस्थानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥ १९० ॥

इतरेषामसंख्याताः सुरजातिनिकायिनाम् ।

जघ्ने स कीटोः संक्रुद्धशिवान् रस्वकीविदः ॥ १९१ ॥

एतं परिभवे भीमे तदा त्वमरसङ्गये ।

संक्रुद्धावश्विनो देवौ चित्वास्त्रकवचोज्वली ॥ १९२ ॥

जघ्नतुः समरे दैत्यं कृतानानलसच्चिभम् ।

तमासाद्य रणे घोर मेकैकः षष्टिभिः शरैः ॥ १९३ ॥

जघ्ने भर्मसु तीक्ष्णायैरसुरभीमदर्शनम् ।

ताभ्यां वाणप्रहारैः स किञ्चिदायस्तचेतनः ॥ १९४ ॥

जग्राह चक्रमष्टारन्लघीतं रणान्तकम् ।

तेन चक्रेण सांश्विभ्याश्चिच्छेद रथकूवरम् ॥ १९५ ॥

जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ।

ववर्ष भिषजामूर्ध्नि संच्छाद्याकाशगोचरम् ॥ १९६ ॥

तावप्यङ्गैश्चिच्छिदतुः शितैर्दैत्यसायकान् ।

तच्च कर्म तयोर्दृष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् ॥ १९७ ॥

महता स तु कीपिन सर्वायोमयसादनम् ।
 जपाह मुद्गरंभीमं कालदण्डविभीषणम् ॥ १९८ ॥
 स ततो भ्राम्य वेगेन चित्ते पाञ्चिरथं प्रति ।
 तन्तु मुद्गरमायान् मालोक्याम्बरगोचरौ ॥ १९९ ॥
 त्यक्त्वा रथौ तु तौ वेगादाप्लुतौ तरसाश्चिनौ ।
 तौ रथौ स तु निष्पिथ्य मुद्गरोऽचलसन्निभः ॥ २०० ॥
 दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः ।
 तस्य कर्माश्विनी दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनी ॥ २०१ ॥
 वज्रास्त्रं प्रकुर्वति दानवेन्द्रनिवारणम् ।
 ततो वज्रमयं वर्षम्प्रावर्तदतिदारुणम् ॥ २०२ ॥
 क्षीरवज्रप्रहारेस्तु दैत्येन्द्रः स परिष्कृतः ।
 रथाध्वजा धनुयक्त्रं कवचं चापि काञ्चनम् ॥ २०३ ॥
 क्षीणेन तिलगो जातं सर्वपान्यस्य पश्यतः ।
 तददृष्ट्वा दुष्करं कर्म सांश्विभ्यां भीमविक्रमम् ॥ २०४ ॥
 नारायणास्त्रं बलवान् मुमोच रणमूर्द्धनि ।
 वज्रास्त्रं शमयामास दानवेन्द्रोऽस्त्रतजसा ॥ २०५ ॥
 तस्मिन् प्रयान्ते वज्रास्त्रे कालनिमिरनन्तरम् ।
 जोष्याहं आह्वयितु मश्विनी तु प्रचक्रमे ॥ २०६ ॥
 तावश्विनी रणाङ्गीतौ सहस्राक्षरथं प्रति ।
 प्रयाती विपमानौ तु यदा शस्त्रविवर्जितौ ॥ २०७ ॥
 तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिमहाबलः ।
 प्राप्येन्द्रस्य रथं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः ॥ २०८ ॥
 तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि वित्रे सुविह्वलानि तु ।

दृष्ट्वा दैत्यस्य तत् कौर्यं सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २०८ ॥
 पराजयं महेंद्रस्य सर्वलोकक्षयावहम् ।
 चेलुः शिखरिणो मुस्थाः पेतुरुक्ता नभजलात् ॥ २०९ ॥
 जगर्जुर्जलदा दिष्टु हुग्रदूताश्च महार्णवाः ।
 तां भूतावकृतिं दृष्ट्वा भगवान् गरुडध्वजः ॥ २१० ॥
 व्यबुध्यताह्निपर्यङ्गे योगनिन्द्रां विहाय तु ।
 लक्ष्मीकरयुगाजस्रलालिताङ्घ्रिसरोरुहः ॥ २११ ॥
 शरदम्बरनीलाञ्जकान्तदेहच्छर्विर्विभुः ।
 कौस्तुभोद्भासितोरस्को कान्तकेयूरभास्वरः ॥ २१२ ॥
 विमृश्य सुरसंघोभं वैनतेयं समाह्वयत् ।
 आहूतेऽवस्थिते तस्मिन् नागावस्थितवर्षणि ॥ २१३ ॥
 दिव्यनानाकृतीष्णाचिरारुहागात् सुरान् स्वयम् ।
 तत्रापश्यत् देवेन्द्र मभिद्रुत मभिद्रुतैः ॥ २१४ ॥
 दानवेन्द्रैर्नवान्भोदसच्छायैः पौरुषोत्कटैः ।
 प्रयात्वा पुरुषैर्घोरै रभाग्यैर्धनशालिभिः ॥ २१५ ॥
 परित्राणायशकृतं सुक्षेले कर्म निर्मलम् ।
 अथापश्यन्त दैतेया वियति ज्योतिमण्डलम् ॥ २१६ ॥
 स्फुरन्त मुदयाद्रिस्थं सूर्यसुष्णत्विषा इव ।
 प्रभावं ज्ञातुमिच्छन्तो दानवास्तस्य तेजसः ॥ २१७ ॥
 गरुडान्त मपश्यन् कल्पान्तानलसन्निभम् ।
 तमास्थितञ्च मेघौघद्य तिमलयमच्युतम् ॥ २१८ ॥
 तमालाख्यासुरेन्द्रास्तु हर्षसंपूर्णमानसाः ।
 अयं वै देव ! सर्वस्वञ्चितेऽस्मिन्निर्जिताः सुराः ॥ २१९ ॥
 अयं स दैत्यचक्राणां कृतान्तः केशवाऽरिहा ।

एनमाश्रित्य लोकेषु यज्ञभागभुजोऽ मराः ॥ २२० ॥
 इत्युक्त्वा दानवाः सर्वे परिवार्य समन्ततः ।
 निजघ्नुर्विविधैरस्त्रै स्ते तमायान्त माहवे ॥ २२१ ॥
 कालनेमिप्रभृतयो दशदैत्या महारथाः ।
 षष्ठ्या विश्याध बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ॥२२२॥
 निमिः शतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः ।
 जम्भकश्चैव सप्तत्या शुभो दशभिरेव च ॥ २२३ ॥
 शेषा दैत्ये श्वराः सर्वे विष्णुमेकैकशः शरैः ।
 दशभिश्चैव यत्तास्तेजघ्नः सगरुडं रणे ॥ २२४ ॥
 तेषा ममृष्य तत् कर्म विष्णुर्दानतसूदनः ।
 एकैकं दानवं जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्वगैः ॥२२५॥
 आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिः शरैः ।
 विष्णुं विश्याध हृदये क्रोधाद्रक्तविलोचनः ॥ २२६ ॥
 तस्याशीभन्त ते बाणा हृदये तप्तकाञ्चनाः ।
 मयूखानीव दीप्तानि कौस्तुभस्य स्फुटत्विषः ॥ २२७ ॥
 तैर्बाणैः किञ्चिदायस्त्रो हरिर्जग्राह मुद्गरम् ।
 सततं स्त्राम्य वेगेन दानवाय व्यसर्जयत् ॥ २२८ ॥
 दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शितैः शरैः ।
 चिच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन् पाणिनाघवम् ॥२२९॥
 ततो विष्णुः प्रकुपितः प्रासञ्जपाह भैरवम् ।
 तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास गाढतः ॥ २३० ॥
 क्षणेन लब्धसंघ्नसु कालनेमिमहासुरः ।
 शक्तिञ्जपाह तीक्ष्णायां हेमघण्टादृष्ट्वासिनीम् ॥२३१॥
 तथा वामभुजं विष्णोर्विभेद दितिनन्दनः ।

भिन्नः गक्त्या भुजस्तस्य सुतशोणित आश्रमौ ॥२३२॥

पद्मरागमयेनेव केयूरेण विभ्रूषितः ।

ततो विष्णुः प्रकुपितो जयाह विपुलन्धनुः ॥ २३३॥

सप्तदश च नाराचांस्त्रीज्ञान् मर्मविभेदिनः ।

दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥२३४॥

चतुर्भिः सारथिञ्चास्य ध्वजञ्च केन पत्रिणा ।

हाभ्यां ज्याधनुषी चापि भुजं सयञ्च पत्रिणा ॥२३५॥

स शिबो हृदये गाढं दैत्यो हरिगिलीमुखैः ।

सुतरक्तारुणप्रांशुः पीडाकुलितमानसः ॥ २३६ ॥

चकम्पे मारुतेनेव नोदितः किंशुकद्रुमः ।

तमाकम्पितमालास्य गदां जयाह केशवः ॥ २३७ ॥

ताञ्च वेगेन चित्तेप कालनेमिरथं प्रति ।

सा पपात गिरस्युपा विपुला कालनेमिनः ॥२३८॥

रुञ्चूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः ।

सुतरक्तौघरन्ध्रस्तु सुतधातुरिवाचलः ॥ २३९ ॥

प्रापतत् स्वे रथे भग्ने धिसंज्ञः गिष्टजीवितः ।

पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याशुतोऽरिहा ॥ २४० ॥

स्मितपूर्वमुवाचेद् वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः ।

गच्छासुर ! विमुक्तोऽसि साम्प्रतं जीवनिर्भयः ॥२४१॥

ततः स्रल्येन कालेन अहमेव तवान्तकः ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य सारथिः कालनेमिनः ॥ २४२ ॥

अपवाह्य रथं दूरमनयत् कालनेमिनः ।

इति श्रीमत्स्यपुराणे देवासुरसंघामे कालनेमिपराजयो नाम

एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

अथ पञ्चाशदधिकगततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । तं दृष्ट्वा दानवाः क्रुद्धाश्चेतुः स्वैर्बलैर्हृताः ।
सरघा इव माचीकहरणे सर्वतो दिशम् ॥ १ ॥
कण्ठचामरजालाब्धे सुधाविरचिताङ्गुरे ।
चित्रपञ्चपताके तु प्रभिव्रकरटामुखे ॥ २ ॥
पर्वताभे गजे भीमे मदस्त्राविणि दुर्हरे ।
आरुह्याजौ निमिर्दैत्यो हरिं प्रत्युद्ययौ बली ॥ ३ ॥
तस्यासन् दानवा रौद्रा गजस्य पदरक्षिणः ।
सप्तविंशतिसाहस्राः किरीटकवचोञ्चलाः ॥ ४ ॥
अम्बारूटश्च मथनो जम्भकश्चोद्भवाहनः ।
यम्भोर्गपि विपुलं मेघं समारुह्याव्रजद्रणम् ॥ ५ ॥
अपरे दानवेन्द्रास्तु यत्ता नानास्त्रपाणयः ।
आजह्नुः समरे क्रुद्धा विष्णु मक्लिष्टकारिणम् ॥ ६ ॥
परिधेण निमिर्दैत्यो मथनो मुहुरेण तु ।
शुभः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन यसनस्तथा ॥ ७ ॥
चक्रेण महिषः क्रुद्धो जम्भः शक्त्या महारणे ।
जघ्नुर्नारायणं सर्वे शेषास्तीक्ष्णैश्च मार्गणैः ॥ ८ ॥
तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि शरीरं विविधर्हरेः ।
गुरुक्तानुपदिष्टान्वै सच्छिष्यस्य श्रुतानिव ॥ ९ ॥

असम्भ्रान्तो रणे विष्णु रथ जपाह कार्मुकम् ।
 शरांश्चाग्नीविषाकारांस्तैलधीतानजिह्वगान् ॥१०॥
 ततोऽभिसन्ध्य दैत्यांस्तानाकर्णाङ्गष्टकार्मुकः ।
 अभ्यद्रवद्रणे ऋद्धो दैत्यानीके तु पौरुषान् ॥ ११ ॥
 निमिं विव्याध विंशत्या वाणानामग्निवर्षसाम् ।
 मथनं दशभिर्बाणैः शुभ्रं पञ्चभिरेव च ॥ १२ ॥
 एकेन महिषं ऋद्धो विव्याधोरसि पत्रिणा ।
 जम्बूं हादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः ॥ १३ ॥
 तस्य तस्माघबं दृष्ट्वा दानवाः क्रोधमूर्च्छिताः ।
 नर्दमानाः प्रयत्नेन चक्रुरत्यद्भुतं रथम् ॥ १४ ॥
 विच्छेदाथ धनुर्विष्णोर्निमिर्भस्त्रेण दानवः ।
 सन्ध्यमानं शरं हस्ते विच्छेद महिषासुरः ॥ १५ ॥
 पीडयामास गरुडं जम्बूस्तीक्ष्णैस्तु सायकैः ।
 भुजं तस्याहनहाटं शुभ्रो भूधरसन्निभः ॥ १६ ॥
 छिन्ने धनुषि गोविन्दो गदां जग्राह भोषणाम् ।
 तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाह्रवे ॥ १७ ॥
 तामप्रतां निमिर्बाणैश्चिच्छेद् तिलशो रणे ।
 तां नाशमागतां दृष्ट्वा हीनाये प्रार्थनामिव ॥ १८ ॥
 जपाह मुद्गरं घोरं दिवप्ररत्नपरिष्कृतम् ।
 तं मुमोषाथ वेगेन निमिमुद्दिश्य दानवम् ॥ १९ ॥
 तमायान्तं वियत्येव त्रयो दैत्या न्यवारयन् ।
 गदया जम्बूदैत्यस्तु पसनः पट्टिशेन तु ॥ २० ॥
 शक्त्या च महिषो दैत्यः स्वपन्नजयकाङ्क्षया ।
 निराकृतं तमालोक्य दुर्जने प्रणयं यथा ॥ २१ ॥

जपाह शक्तिमुपायामष्टघण्टोत्कटस्वनाम् ।

जन्माय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्रणभीषणः ॥ २२ ॥

तामम्बरस्थां जपाह गजो दानवनन्दनः ।

गृहीतां तां समालोक्य शिचामिव विवेकिभिः ॥ २३ ॥

दृष्टं भारसहं सारमन्यदादाय कार्मुकम् ।

रौद्रास्त्रमभिसन्धाय तस्मिन् वाणं मुमोच ह ॥ २४ ॥

ततोऽस्त्रतेजसा सर्वं वप्राप्तं लोकं चराचरम् ।

ततो वाणमयं सर्वमाकाशं समदृश्यत ॥ २५ ॥

भृदिंशो विदिशश्चैव वाणजालमया बभुवुः ।

दृष्ट्वा तदस्त्रमाह्लात्प्र सेनानीर्षसनोऽसुरः ॥ २६ ॥

। ह्यमस्त्रञ्चचारासौ सर्वास्त्रं विनिवारणम् ।

तेन तत् प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकघ्नरम् ॥ २७ ॥

अस्त्रे प्रतिहते तस्मिन् विष्णुर्दानवसूदनः ।

कालदण्डास्त्रमकरोत् सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २८ ॥

सन्धीयमाने तस्मिंस्तु मारुतः परुषो ववी ।

चकम्पे च मही देवी दैत्या भिन्नधियोऽभवन् ॥ २९ ॥

तदस्त्रमुपं दृष्ट्वा तु दानवा युवदुर्मदाः ।

चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ॥ ३० ॥

मारायणास्त्रं असनो गृहीत्वा चक्रं निमिः स्वास्त्रवरं मुमोच ।

एकीकमस्त्रञ्च चकार जभस्तत्कालदण्डास्त्रनिवारणाय ॥ ३१ ॥

यावन्न सन्धानदयां प्रयान्ति दैत्येश्वराश्चास्त्रनिवारणाय ।

तावत् क्षणैनेव जघान कीटीर्दैत्येश्वराणां सगजान् सहाश्वान् ३२

अनन्तरं शान्तमभूत्तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगिन तु कालदण्डम् ।

शान्तं तदालोक्य हरिः स्वशस्त्रं स्वविक्रमे मन्युपरीतमूर्तिः ३३

मत्स्यपुराणे

पाह चक्रं तपनायुताभमुपारमात्मानमित्र द्वितीयम् ।
 ॥ क्षेप सेनापतयेऽभिसम्भ्य कण्ठस्थलं वक्ष्यकठोरमुपम् ॥ ३४ ॥
 क्रं तदाकाशगतं विलोक्य सर्वात्मना दैत्यवराः स्वतीर्थैः ।
 शक्रु वन् वारयितुं प्रचण्डं दैवं यथा कर्म मुधा प्रपद्यम् ॥ ३५ ॥
 अपतर्क्यं जनयन्नजय्यं चक्रं पपात पसनस्य कण्ठे ।
 धा तु कृत्वा पसनस्य कण्ठं तद्रक्तधारारुणवीरनाभि ।
 गाम भृयोऽपि जनार्दनस्य पाणिं प्रह्वहानलतुल्यदीप्ति ॥ ३६ ॥
 इति श्रीमत्स्यपुराणे देवासुरसंग्रामे पसनबधोनाम
 पञ्चादशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वृत उवाच । तस्मिन् विनिहते दैत्ये पसने लोकायके ।
 निर्मर्यादमयुध्यन्त हरिणा सह दानवाः ॥ १ ॥
 पट्टिगैर्मुसलैः पाशैर्गदाभिः कुशलैरपि ।
 तीक्ष्णाननैथ नाराच्यक्रैः शक्तिभिरिव च ॥ २ ॥
 तानह्वान् दानवैर्मुक्तान् चित्रयोधी जनार्दनः ।
 एकैकं शतशयुक्ते बाणैरग्निगिखीपमैः ॥ ३ ॥
 ततः क्षीणायुधप्राया दानवा भ्रान्तचेतसः ।
 अस्त्राद्यादातुमभवन् समर्था यदा रणे ॥ ४ ॥
 तदा मृतेर्गजैरश्वैर्जनार्दन मयोधयन् ।
 समन्तात् कोटिशो दैत्याः सर्वतः प्रत्ययोधयन् ॥ ५ ॥
 बहू कृत्वा वपुर्विष्णुः किञ्चिच्छ्रान्तभुजोऽभवत् ।
 उवाच च गरुत्मनं तस्मिन् सुतमुले रणे ॥ ६ ॥
 गरुत्मन् ! किञ्चिद्भ्रान्तस्वमस्मिन्नपि साम्प्रतम् ।

यद्यथान्तोऽसिं तद्याहि मथनस्य रथम्यति ॥ ७ ॥
 श्रान्तोऽस्यथ मुहूर्तन्व' रणादपमृतोभव ।
 इत्युक्तो गरुडस्तेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ८ ॥
 आसमाद् रणे दैत्यं मथनं घोरदर्शनम् ।
 दैत्यस्त्वभिसुखं दृष्ट्वा शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ९ ॥
 जघान भिन्दिपालेन शितवाणेन वक्ष्मि ।
 तत् प्रहारमचिन्त्यैव विष्णुस्तस्मिन् महाहते ॥ १० ॥
 जघान पञ्चभिर्बाणैर्भार्जितैश्च शिलाशितैः ।
 पुनर्दशभिराकृष्टैस्तन्ताड स्तनान्तरे ॥ ११ ॥
 विडो मर्मसु दैत्योन्द्रो हरिबाणैरकम्पत ।
 स मुहूर्तं समाखास्य जयाह परिघन्दा ॥ १२ ॥
 जघ्ने जनार्दने चापि परिघेणाग्निवर्चसा ।
 त्रिशुक्तेन प्रहारेण किञ्चिदाघूर्णितोऽभवत् ॥ १३ ॥
 ततः क्रोधविह्वत्ताक्षो गदाञ्जयाह माधवः ।
 मथनं सरथं रोषान्निष्पिपेपाथ रोपितः ॥ १४ ॥
 स पपाताथ दैत्येन्द्रः क्षयकालेऽचलो यथा ।
 तस्मिन्निपतिते भृशो दानवे वीर्यशालिनि ॥ १५ ॥
 अब्रसाद् ययुर्देत्याः कर्दमे करिणो यथा ।
 ततस्तेषु विपन्नेषु दानवेष्वतिमानिषु ॥ १६ ॥
 कोपरक्ततया नाम महिषो दानवेश्वरः ।
 प्रत्युद्ययी हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमास्थितः ॥ १७ ॥
 तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिमर्दयन् ।
 गत्तया च गरुडं वीरो महिषोऽम्यहनद्धृदि ॥ १८ ॥
 ततो व्याहृतवदनं महाचलगुहानिभम् ।

पशु मैच्छद्रणे दैत्यः स गरुत्मन्तमच्युतम् ॥ १८ ॥

अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ।

वदनं पूरयामास दिव्यैरक्षैर्महाबलः ॥ १९ ॥

महिषस्याथ मसृजे वाणीषं गरुडध्वजः ।

पिधाय वदनं दिव्यैर्दिव्यास्त्रपरिमन्त्रितैः ॥ २० ॥

स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसन्निभः ।

परिवर्तितकायोऽधः पपात न ममार च ॥ २१ ॥

महिषं पतितं हृष्टा भूमौ प्रोवाच केशवः ।

महिषासुर ! मत्तस्त्वं वधन्नास्त्रैरिहार्हसि ॥ २२ ॥

योषिदबध्यः पुरोक्तोऽसि साक्षात् कमलयोनिना ।

एत्तिष्ठ जीवितं रक्ष गच्छास्मात् सकृदादद्रुतम् ॥ २३ ॥

तस्मिन् पराङ्मुखे दैत्ये महिषे शुभ्रदानवः ।

सन्दष्टौष्ठपुटः क्रोपाद्भ्रूकुटीकुटिलाननः ॥ २४ ॥

निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् ।

सज्जञ्जकार स धनुः शरांश्चाग्नीविषोपमान् ॥ २५ ॥

स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्तप्तु विष्णुं गरुडञ्च दैत्यः ।

वाणैर्ज्वलहृद्भिश्चिखानिकाशैः क्षिप्रैरसंख्यैः परिघातहीनैः २७

विष्णुं च दैत्येन्द्रशराहतोऽपि

भृशुण्डिमादाय कृतान्ततुल्याम् ।

तया भृशुण्ड्या च पिपेष मेघम्

शुभ्रस्य पत्रं धरणीधराभम् ॥ २८ ॥

तस्मादवप्लुत्य हताश्च मेघाद्-

भूमौ पदातिः स तु दैत्यनाथः ।

ततो महीस्थस्य हरिः शरीषान्

सुमोच कालानलतुल्यभासः ॥ २८ ॥

शरैस्त्रिभक्तस्य भुजं विभेद

षड्भक्ष शीघ्रं दशभिश्च केतुम् ।

विष्णुर्विक्रष्टैः अवणावसानम्

द्वैत्यस्य विव्याध विवृत्तनेत्रः ॥ ३० ॥

स तेन विद्धो व्यथितो बभूव

द्वैत्येश्वरो विस्मृतशोणितौघः ।

ततोऽस्य किञ्चिच्चलितस्य धैर्या-

दुवाच शङ्खाम्बुजयाङ्गपाणिः ॥ ३१ ॥

कुमारिवध्योऽसि रणं विमुञ्च शुन्भासुर ! स्वल्पतरैरहोभिः ।

बधं न मत्तोऽर्हसि चेह मृढ ! वृथैव किं युद्धसमुत्सुकोऽसि ॥३२

शुभो वचो विष्णुमुखाद्निशम्य निमिषु निष्प्रेष्टुमियेष विष्णुम् ।

गदामथोद्यम्य निमिषप्रचण्डां जघान गाढां गरुडं गिरस्ताः ३२

जम्भोऽपि विष्णुं परिषेण मूर्द्धिं प्ररुष्टरत्नौघविचित्रभासा ।

तौ दानवाभ्यां विषमैः प्रहारैर्निपेतुरुच्यं घनपावकाभौ ॥३४॥

तत्कर्म दृष्ट्वा दितिजास्तु सर्वं जगर्जुरुच्चैः कृतसिंहनादाः ।

धनूंषि चास्फोटय खुराभिघातैर्व्यदारयन् भूमिमपि प्रचण्डाः ।

वासांसि चैवादुधुवुः परे तु दध्नुश्च शङ्खानकगोमुखौघान् ॥३५॥

अथ मञ्जामवाप्याय गरुडोऽपि सकेशवः ।

पराङ्मुखो रणात्तस्मात् पलायत महाजवः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे देवासुरसंघामे एकपञ्चाश-

दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । तमालोक्य पलायन्तं विभ्रष्टध्वजकाम्कम ।
 हरिं देवः सहस्राक्षो मेने भग्नं दुराहवे ॥ १ ॥
 दैत्याश्च मुदितान् दृष्ट्वा कर्तव्यं नाध्यगच्छत ।
 अथायान्निकृष्टे विष्णोः सुरेशः पाकगासनः ॥ २ ॥
 उवाच चैनं मधुरं प्रीत्साहपरिवृंहकम् ।
 किमेभिः क्रीडसे देव ! दानवैर्दुष्टमानसैः ॥ ३ ॥
 दुर्जनैर्लथ्यरन्ध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः ।
 शक्ते नोपेक्षिता नीची मन्वते बलमात्मनः ॥ ४ ॥
 तस्मान्न नीचं मतिमान् दुर्गहीनं हि सन्त्यजेत् ।
 अथापेसरसपत्न्या रथिनीं जयमाप्नुयुः ॥ ५ ॥
 कस्ते सखीभवच्चामि हिरण्याक्षबधे विभो ।
 हिरण्यकशिपुर्दैत्या वीर्यशाली मदीहतः ॥ ६ ॥
 त्वां प्राप्यापश्यदसुरो विषमं स्मृतिविभ्रमम् ।
 पूर्वेऽप्यतिबला ये च दैत्येन्द्राः सुरविदिषः ॥ ७ ॥
 विनाशमागताः प्राप्य शल्लभाद्भव पावकम् ।
 युगे युगे च दैत्यानां त्वमेवान्तकरो हरे ! ॥ ८ ॥
 तथैवाद्येह मग्नानां भव विष्णो ! सुराग्रयः ।
 एवमुक्त कृती विष्णुर्व्यवर्द्धत महाभुजः ॥ ९ ॥

ऋहृश परमया युक्तः सर्वभूताश्रयोऽरिहा ।
 अथोवाच सहस्राक्षं कालक्षममधीज्ञजः ॥ १० ॥
 दैत्येन्द्राः स्वैर्बधीपायैः शक्या हन्तुं हि नान्यतः ।
 दुर्जयस्त्वारको दैत्योमुक्त्वा सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥
 कश्चित् स्त्रीवध्यतां प्राप्नो बधेऽन्वस्य कुमारिका ।
 जन्मस्तु बध्यतां प्राप्नो दानवः क्रूरविक्रमः ॥ १२ ॥
 तस्माद्दीर्घाणि दिव्येन जहि जन्मं जगद्वरम् ।
 अबध्यः सर्वभूतानां त्वां विना स तु दानवः ॥ १३ ॥
 मया गुप्तो रणे जन्मं जगत्कण्टकमुडर ।
 तद्देवकुण्डवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा ॥ १४ ॥
 समादिशत् सुरान् सर्वान् सैन्यस्य रचनां प्रति ।
 यन्मारं सर्वलोकेषु वीर्यस्य तपसोऽपि च ॥ १५ ॥
 तःकादशरुद्रांस्तु चकाराप्ये सरान् हरिः ।
 व्यालभीगाङ्गसन्नदा बलिनी नीलकन्धराः ॥ १६ ॥
 चन्द्रलेखनचूडालामण्डितानु शिखण्डिनः ।
 शूलज्वालीभिषङ्गाख्या मुजमण्डलभैरवाः ॥ १७ ॥
 पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मनुषङ्गिनः ।
 कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहासुराः ॥ १८ ॥
 कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षी विलोहितः ।
 अजयः शतसनः शाक्ता शम्भुः खण्डो ध्रुवस्तथा ॥ १९ ॥
 एते एकादशानन्तबला रुद्राः प्रभाविनः ।
 पालयन्तां बलस्यापि दारयन्तश्च दानवान् ॥ २० ॥
 आप्याययन्तस्त्रिदशान् गर्जन्त इव चाम्बदाः ।

द्विमाचलाभे महति काञ्चनाम्बु रुहस्रजि ॥ २१ ॥
 प्रचलच्चामरे हेमघण्टासङ्घातमण्डिते ।
 ऐरावते चतुर्दन्ते मातङ्गेऽचलसंस्थिते ॥ २२ ॥
 महामदजलस्त्रावे कामरूपे शतक्रतुः ।
 तस्यौ द्विमगिरेः शृङ्गे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ २३ ॥
 तस्यारक्षत् पदं सव्यं मारुतोऽमिताविक्रमः ।
 जुगोपापरमग्निस्तु ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ २४ ॥
 पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुः ससैन्यस्य शतक्रतोः ।
 आदित्या वसधो विष्णे मरुतद्याश्विनावपि ॥ २५ ॥
 गन्धर्वा राक्षसा यक्षाः सकिन्नरमहोरगाः ।
 नानाविधायुधायित्वा दधाना हेमभूषणाः ॥ २६ ॥
 कोटिगः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नापलक्षितम् ।
 विश्रावयन्तः स्वाङ्गीर्तिं बन्दिवृन्दपुरःसराः ।
 चेक्रेत्यवधे हृष्टाः सहेन्द्राः सुरजातयः ॥ २७ ॥
 शतक्रतोरमरनिकाय पालिता
 पताकिनी गजयतवाजिनादिता ।
 सितातपत्र ध्वजपटकोटिमण्डिता
 बभूव सा दितिसुतशोकवर्धिनी ॥ २८ ॥
 प्रायान्तीमवलोक्याथ सुरसेनाङ्गजासुरः ।
 राजरूपी महाम्भोद सङ्घातो भाति भैरवः ॥ २९ ॥
 परश्वधायुधो दैत्यो दंशितोऽष्टकसंपुटः ।
 समर्द्धचरणे देवांश्चिन्नेपान्यान् करेण तु ॥ ३० ॥
 परान् परशना जघ्ने दैत्येन्द्रो रौद्रविक्रमः ।
 धस्य पातयतः सेनां यच्चगन्धर्वकिन्नराः ॥ ३१ ॥

मुमुक्षुः संहताः सर्वे चिन्मयस्त्रास्त्रसंहतिम् ।
 पाशान् परश्वधांश्चक्रान् भिन्दिपालान् समुद्गरान् ॥२२॥
 कुन्तान् प्रसानसींस्तौष्णान् मुद्गरांश्चापिदुःसहान् ।
 तान् सर्वान् सोऽपसद्द्वैत्यः कवलानिव यूथपः ॥२३॥
 कौपास्फालितदीर्घांपकरास्फोटेन पातयन् ।
 त्रिचचार रणे देवान् दुष्प्रेक्ष्यो गजदानवः ॥ २४ ॥
 यस्मिन् यस्मिन्निपतति सुरवृन्दे गजासुरः ।
 तस्मिन् तस्मिन् महाशब्दो हाहाकारकृतोऽभवत् ॥२५॥
 अथ विद्रवमाणं तद्वलं प्रेक्ष्य समन्ततः ।
 रुद्राः परस्परं प्रोचुरहङ्कारोत्थितार्चिषः ॥ २६ ॥
 भो ! भो ! गृह्णीत दैत्येन्द्रं मर्दतैनं हताश्रयम् ।
 कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनञ्च मर्म्मसु ॥ २७ ॥
 कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं शितगिखामुखम् ।
 सम्प्राज्यं वामहस्तेन संरम्भविवृतेक्षणः ॥ २८ ॥
 अभावद् भ्रुकृटीवक्रो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे ।
 दृढेन मुष्टिवन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलम् ॥ २९ ॥
 जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम् ।
 ततो दद्यापि ते रुद्रा निर्म्मलायोमयै रणे ॥ ३० ॥
 जघ्नः शूलैश्च दैत्येन्द्रं शूलवर्ष्माणमाहवे ।
 मृतशोणितरन्ध्रसु शितशूलमुखादितः ॥ ३१ ॥
 बभौ कृष्णच्छविर्दैत्यः शरदीवामलं सरः ।
 प्रोत्फुल्लारुणनीलाजसङ्घातः सर्वतो दिशम् ॥३२॥
 भस्मशुम्भतनुच्छायै रुद्रैर्हंसैरिवावृतः ।
 उपस्थितातिर्दैत्योऽथ प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ ३३ ॥

शम्भुं विभेद दशनैर्नाभिदेशे गजासुरः ।
 दृष्ट्वा सक्तन्तु रुद्राभ्यां नवरुद्रास्ततोऽद्भुतम् ।
 ततश्चुर्विविधैः शस्त्रैः शरीरममरद्विषः ।
 निर्भया बलिनो युद्धे रणभ्रूमौ व्यवस्थिताः ॥ ४३ ॥
 मृतं महिषमासाद्य वने गोमायवो यथा ।
 कपालिनो परित्यज्य गतश्चासुरपुङ्गवः ॥ ४४ ॥
 वेगेन कुपितो दैत्या नवरुद्रानुपाद्रवत् ।
 ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चापि करेण च ॥ ४५ ॥
 स तैस्तुमुलयुद्धेन श्रममासादितो यदा ।
 तदा कपाली जपाह करलस्यामरद्विषः ॥ ४७ ॥
 भ्रामयामास वेगेन ह्यतीव च गजासुरम् ।
 दृष्ट्वाश्रमातुरं दैत्यं किञ्चित्स्फुरितजीवितम् ॥ ४८ ॥
 निरुत्साहं रणे तस्मिन् गतयुद्धात्सर्वोद्यमम् ।
 ततः पतत एवास्य चर्म चोत्कृत्य भैरवम् ॥ ४९ ॥
 स्रवत्सर्वाङ्गरत्नीवं चकाराश्वरमात्मनः ।
 दृष्ट्वा विनिहतं दैत्यं दानवेन्द्रा महाबलाः ॥ ५० ॥
 वित्तैस्तुर्दुद्रुवर्जम्मुनिपेतुश्च सहस्रशः ।
 दृष्ट्वा कपालिनो रूपं गजचर्माम्बरावृतम् ॥ ५१ ॥
 दिक्षु भ्रूमौ तमेवोग्रं रुद्रं दैत्या वप्रलोकायन् ।
 एवं विलुलिते तस्मिन् दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५२ ॥
 द्विपाधिरुढो दैत्येन्द्रो हतदुन्दुभिना ततः ।
 कल्पान्ताम्बुधराभिन दुर्धरेणापि दानवः ॥ ५३ ॥
 निमिरभ्यपतत्सूर्णं सुरसैन्यानि लाडयन् ।
 यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सवाहताः ५४

सन्त्यज्य दुहुवृद्धे वा भयार्तास्त्यक्तहेतवः ।
 गन्धेन सुरमातङ्गा दुहुवृक्तस्य हस्तिनः ॥ ५५ ॥
 पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः ।
 तस्थी द्विक्पालकैः सार्द्धमष्टभिः केशवेन च ॥ ५६ ॥
 संप्राप्नो निमिमातङ्गो यावच्छक्रगजं प्रति ।
 तावच्छक्रगजो यातो मुक्त्वा नादं स भैरवम् ॥ ५७ ॥
 ध्रियमाणोऽपि यत्नेन न स्वकीरवतिष्ठति ।
 पलायिते गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ॥ ५८ ॥
 त्रिपरीतमुखो युद्धप्रहानवेन्द्रबलं प्रति ।
 शतक्रतुस्तु वज्रेण निमिं वक्तव्यताडयत् ॥ ५९ ॥
 गदया दलिनयास्य गण्टदेशेऽहनदु दृढम् ।
 तत्प्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः ॥ ६० ॥
 ऐरावतं कटीदेशे मुहुरेणाभ्यताडयत् ।
 म हतो मुहुरेणाथ शक्रकञ्जर आह्वये ॥ ६१ ॥
 जगाम पश्चात्तरणैर्धरणीं भूधराकृतिः ।
 लावनात् क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ॥ ६२ ॥
 रणादपससर्पांशु भीषिती निमिहस्तिना ।
 ततो वायुर्ववौ रुची बहुशर्कर पांसुलः ॥ ६३ ॥
 सम्मुखो निमिमातङ्गो जवनाचलकम्पनः ।
 सुतरक्तो बभौ शैलो घनचाबद्धदो यथा ॥ ६४ ॥
 धनेशोऽपि गदां गुर्वीनस्य दानवहस्तिनः ।
 त्रिदशैवैमाहैत्येन्द्रेनिपपातास्य मूर्धनि ॥ ६५ ॥
 गजो गदामिपातैम स तेन परिमूर्च्छितः ।
 दन्तैर्भित्वा घरां वेगात् पपाताचलसन्निभः ॥ ६६ ॥

पतिते तु गजे तस्मिन् सिंहनादो महानभूत् ।
 सर्वतः सुरसैन्यानां गजवृंहितवृंहितैः ॥ ६७ ॥
 ऋषारतेण चाश्वानां गुणास्फोटैश्च भन्विनाम् ।
 गजन्तं निहतं दृष्ट्वा निमिषापि पराङ्मुखः ॥ ६८ ॥
 श्रुत्वा च सिंहनादञ्च सुराणामतिकीपनः ।
 लम्भो जज्वाल कीपेन पीताज्य इव पावकः ॥ ६९ ॥
 स सुरान् कीपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ।
 तिष्ठतेत्यब्रवीत्तावत् सारथिं चाप्यचोदयत् ॥ ७० ॥
 वेगेन चलतस्तस्य तद्रथस्याभवदद्युतिः ।
 यथादित्यसहस्रस्याभ्युदितस्योदयाचले ॥ ७१ ॥
 पताकिना रथेनाजौ किङ्किणीजालमालिना ।
 शशिपुत्रात्पत्रेण स तेन स्यन्दनेन तु ॥ ७२ ॥
 घट्टयन् सुरसैन्यानां हृदयं समदृश्यत ।
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहृतसायकम् ॥ ७३ ॥
 शतक्रतुरदीनात्मा दृढमाधत्त कार्मुकम् ।
 बाणञ्च तैलधीताय मर्हचन्द्रमजिह्वगम् ॥ ७४ ॥
 तेनास्य सशरञ्चापं रणे चिच्छेद् वृत्रहा ।
 क्षिप्रं सन्त्यज्य तञ्चापं जम्भो दानवनन्दनः ॥ ७५ ॥
 अन्यत् कार्मुकमादाय विगवद्धारसाधनम् ।
 शरांश्यागीविषाकारांस्तैलधीतानजिह्वगान् ॥ ७६ ॥
 शक्रं विश्याध दशभिर्जत्रदेशे तु पत्रिभिः ।
 हृदये च त्रिभिश्चापि हाभ्याञ्च स्कन्धयोर्हयोः ॥ ७७ ॥
 शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमपीदृशम् ।
 अप्राप्तान् दानवेन्द्रस्य शरान् शक्रभुजरितान् ॥ ७८ ॥

चिच्छेद् दशधाकाशे शरैरग्निशिखीपमैः ।
 ततस्तु शरजालेन देतेन्द्री दानवेश्वरम् ॥ ७८ ॥
 आच्छादयत यत्नेन वर्षास्त्रिव घनैर्नभः ।
 देत्योऽपि बाणजालन्तद्वाधमत्सायकैः शितैः ॥ ८० ॥
 यथा वायुर्घनाटोपं परिवार्यं दिशोमुखे ।
 शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्न विशेषयते यदा ॥ ८१ ॥
 दानवेन्द्रं तदा चके गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम् ।
 तदुत्थतेजसा व्याप्त मभृद्गगनगोचरम् ॥ ८२ ॥
 गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतीरणैः ।
 ऋद्धिर्द्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिः समन्ततः ॥ ८३ ॥
 अथास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना महाचमूः ।
 जम्भं शरणं मागच्छद्प्रमेयपराक्रमम् ॥ ८४ ॥
 व्याकुलोऽपि स्वयं दैत्यः सहस्राक्षास्त्रपीडितः ।
 स्मरन् साधुसमाचारं भीतबाणपरोऽभवत् ॥ ८५ ॥
 अथास्त्रं मौसलं नाम सुमीचं द्वितिनन्दनः ।
 ततो धी सुसर्लः सर्वमभवत् पूरितं जगत् ॥ ८६ ॥
 एकप्रहारकरणैरप्रधृष्यैः समन्ततः ।
 गन्धर्वनगरन्तेषु गन्धर्वास्त्रविनिर्मितान् ॥ ८७ ॥
 शान्धर्वमस्त्रं सन्धाय सुरसैन्येषु चापरम् ।
 एकीकेन प्रहारेण गजानग्वान्महारथान् ॥ ८८ ॥
 रथाश्वान् सोऽहनत् क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ।
 ततः सुराधिपस्त्वाङ्ग मस्त्रञ्च समुदीरयन् ॥ ८९ ॥
 सन्ध्यामाने ततस्त्वाङ्गे निश्चैरुः पावकाचिषः ।
 ततो यन्त्रमयान् दिव्यानायुधान्दुष्प्रधर्षिणः ॥ ९० ॥

तैर्यन्त्रैरभयदहन्व मन्तरिक्षे वितानकम् ।
 वितानकेन तेनाथ प्रथमं मीसले गते ॥ ८१ ॥
 शैलास्त्रं मुमुचे जम्भी यन्त्रसङ्घातताडनम् ।
 व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततोवर्षं भवर्तत ॥ ८२ ॥
 त्वाद्द्रस्य निर्मितान्याशु यन्त्राणि तदनन्तरम् ।
 तेनोपलनिपातेन गतानि तिलगस्ततः ॥ ८३ ॥
 यन्त्राणि तिलगः कृत्वा शैलास्त्रं परिमूर्धं सु ।
 निपपातातिवेगेनादारयत् पृथिवीं ततः ॥ ८४ ॥
 ततो वज्रास्त्रं मकरोत् सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
 ततोपलमहाहर्षं व्ययीर्यत समन्ततः ॥ ८५ ॥
 ततः प्रगाले शैलास्त्रे जम्भी भूधरसन्निभः ।
 एषीक मरुमकरोद्भीतोऽतिपराक्रमः ॥ ८६ ॥
 एषीकेनागमन्नाशं वज्रास्त्रं शक वल्लभम् ।
 विजृम्भात्यथ चैषीके परमाप्तिं ति दुर्धरं ॥ ८७ ॥
 जज्वलुर्देवमैत्र्यान् सम्यन्दनगजानि तु ।
 दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसा सुरसत्तमः ॥ ८८ ॥
 आग्नेय मरुमकरोद्बलवान् पाकशामनः ।
 तेनाग्नेयं ततस्त्वैन्द्रमपमत्तदनन्तरम् ॥ ८९ ॥
 तस्मिन् प्रतिहतं चाग्नी पावकास्त्रं व्यजृम्भत ।
 जज्वाल कायं जम्भस्य सद्यश्च ससारथिम् ॥ ९० ॥
 ततः प्रतिहतः सोऽथ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान् ।
 वारुणास्त्रं मुमोचाथ जमनं पावकार्चिषाम् ॥ ९१ ॥
 ततो जलधरे व्योमस्फुरद्विद्युल्लताकुलेः ।
 गम्भीरमुरजध्वानैरापूरितमिवाभ्यरम् ॥ ९२ ॥

करीन्द्रकरतुल्याभिर्जलधाराभिरम्बरम् ।
 पतन्तीभिर्जगत् सर्वं त्रणेनापूरितं बभौ ॥ १०३ ॥
 शालमान्नेय मरुतं तत् प्रविलोक्य सुराधिपः ।
 वायवप्रमरु मकरीन्मिघसङ्घातनागनम् ॥ १०४ ॥
 वायवप्राक्त्रवलिनाथ निर्धूतं मेघमण्डले ।
 बभूव विमलं वप्रोम नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ १०५ ॥
 वायुना चातिघोरिण कम्पितारु तु दानवाः ।
 न शुकुलत्र ते स्थातुं रणेऽतिवलिनीऽपि ये ॥ १०६ ॥
 तदा जम्भोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ।
 मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां भयापहः ॥ १०७ ॥
 मुक्तनानायुधीदयतेजोऽभिज्वलितद्रुमः ॥
 ततः प्रशमिते वायी दैत्येन्द्रे पर्वताकृती ॥ १०८ ॥
 महागनीं वज्रमयीं मुमोचाशु शतक्रतुः ।
 तयाशन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ॥ १०९ ॥
 कन्दराणि वरशीर्गन्त समन्तान्निर्भराणि तु ।
 ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥ ११० ॥
 निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्री मदीत्कटः ।
 बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलसमाश्रितः ॥ १११ ॥
 स ममर्दं सुरानीकं दलैश्चाप्यहनत् सुरान् ।
 बभञ्ज पृष्ठतः काञ्चिक्करेणाविष्ट्य दानवः ॥ ११२ ॥
 ततः क्षपयतस्तस्य सुरमैन्यानि वृषहा ।
 अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ॥ ११३ ॥
 ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मन्वतेजसः ।
 क्लृप्यद्द्राष्टृहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ ११४ ॥

तैर्विपादितगालोऽसौ गजमायां वप्रपोथयत् ।
 ततश्चाशीविषोघोरोऽभवत् फणशताकुलः ॥ ११५ ॥
 विषनिश्वासनिर्दग्धं सुरसैन्यं महारथः ।
 ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे शक्रशारुभुजस्तदा ॥ ११६ ॥
 ततो गरुत्मत लक्ष्मात् सहस्राणि विनिययुः ।
 तैर्गरुत्मभिरामाद्य जम्भं भुजगरूपिणाम् ॥ ११७ ॥
 कृतन्तु खण्डशो देव्यं मास्यमाया व्यनश्यत ।
 प्रनष्टायान्तु नायायां ततो जम्भो महासुरः ॥ ११८ ॥
 चकार रूपमनुलं चन्द्रादित्यपथानुगम् ।
 विवृत्तवदनीयस्तु मियेष सुरपुङ्गवान् ॥ ११९ ॥
 ततोऽस्य विविशुर्वक्रं समहारथकुञ्जराः ।
 सुरसेनाविशत् भीमं पातालोत्तानतालुकम् ॥ १२० ॥
 सैन्धेपु ग्रस्यमानेषु दानवेषु बलीयसा ।
 शक्रो देव्यं समापन्नः शान्तवाहुः सवाहनः ॥ १२१ ॥
 कर्तव्यतां नाध्यगच्छत् प्रोवाचेद् जनार्दनम् ।
 किमनन्तर मत्वास्तु कर्तवस्यावशेषितम् ॥ १२२ ॥
 यदाश्रित्य घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सवः ।
 ततो हरिकवाचेद् वज्रायुध मुदारधीः ॥ १२३ ॥
 न साम्प्रतं रणस्थाय्यस्वया कातरभैरवः ।
 वद्वेष्याशु महामायां पुरन्दर ! रिपुम्प्रति ॥ १२४ ॥
 मयैष लक्षितो देव्याऽधिष्ठितः प्राप्तपौरुषः ॥
 मा शक्र ! मांहमागच्छ क्षिप्रमङ्गं स्मर प्रभो ! ॥ १२५ ॥
 ततः शक्रः प्रकुपितो दानवं प्रति देवराट् ।
 नारायणाङ्गं प्रयतो मुनीवासुरवक्षसि ॥ १२६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽप्यसत् क्षणात् ।
 त्रीणि लक्षाणि गन्धर्वकिन्नरोरगराक्षसान् ॥ १२७ ॥
 ततो नारायणास्त्रं तत् पपातासुरवक्षसि ।
 महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्त्राव रुधिरञ्च सः ॥ १२८ ॥
 रणागारमिवोद्धारं तत्याजासुरनन्दनः ।
 तदस्त्रतेजसा तस्य रूपं दैत्यस्य नाशितम् ॥ १२९ ॥
 तत एवान्दधे दैत्या विद्यत्यनुपलक्षितः ।
 शमनस्थः स दैत्येन्द्रः शस्त्रासनमतीन्द्रियम् ॥ १३० ॥
 मुमोच सुरमैत्र्यानां संहारे कारणम्परम् ।
 प्राक्षान् प्ररश्वर्थायक्रान् बाणान् वज्रान् समुद्गरान् ॥ १३१ ॥
 कुठारान् सह खड्गैश्च भिन्दिपालानयोगुडान् ।
 ववर्ष दानवां रौद्रीं ह्यबन्ध्यानक्षयानपि ॥ १३२ ॥
 तैरस्त्रैर्दानवैर्मुक्तेर्देवानोर्केषु भीषणैः ।
 बाहुभिर्द्वैरणिः पूर्णा गिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ १३३ ॥
 ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रैर्वाचलोपमैः ।
 भग्नेषादण्डचक्राक्षै रथैः सारथिभिः सह ॥ १३४ ॥
 दुःसञ्चाराभवत् पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा ।
 रुधिरौघङ्गदावर्ता शवराशिशिलोच्चर्यैः ॥ १३५ ॥
 कबन्धनृत्यसङ्कुले स्त्रवद्वसास्त्रकर्दमे ।
 जगन्नयोपसंहृतौ समे समस्तदेहिनाम् ॥ १३६ ॥
 शृगालगृध्रवायसाः परं प्रमोदमादधुः ।
 क्वचिद्विकृष्टलोचनः शवस्य रीति वायसः ॥ १३७ ॥
 विकृष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः क्वचित् ।
 क्वचित् स्थितोऽतिभीषणः स्वपुण्ड्रनिहितोरसः ॥ १३८ ॥

मृतस्य मांसमादाय श्वजातयश्च संस्थिताः ।
 क्वचिद् वृको गजासृजम्पपौ निलीयताम्रतः ॥११८॥
 क्वचित् रङ्गमण्डलीर्विक्रथते श्वजातिभिः ।
 क्वचित् पिशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः ॥१४०॥
 स्रकामिने युतैर्द्रुतं प्रमीदमत्तसम्भ्रमेः ।
 ममैतदानयाननं खुरो यमस्य मे प्रियः ॥ १४१ ॥
 करोऽयमज्वमन्निभो ममास्तु कर्णपूरकः ।
 सरोषभीक्ष्णे परावपां विना प्रियं तदा ॥ १४२ ॥
 परा प्रिया ह्यवापयत् धृतीकर्मोणितासवम् ।
 विक्रथ्य शावचमे तत्प्रवृद्धसाह्यपद्मयम् ॥ १४३ ॥
 चकार यत्तकामिनीतकं कृठारपाटितम् ।
 गतस्य दन्तमासृजं प्रगृह्य कृभसम्पुटम् ।
 विपाट्य मूर्तिहिकं परं प्रियाप्रसादमिच्छति ।
 समांसगोणितासवं पपुद्य यजराक्षसाः ॥ १४५ ॥
 मृताद्य किशवर्धितं रमं प्रगृह्य पाणिना ।
 प्रियाविभक्तजोवितं समानयासृगासवम् ॥ १४६ ॥
 न पथ्यतां प्रयाति मे गतं श्लयानगोचरम् ।
 नरस्य तज्जहात्यर्भी प्रशस्य क्रिच्चराननम् ॥ १४७ ॥
 मनाग एष नाभयं दधाति मुक्तजोवितः ।
 तदानतस्य शक्यते मया तदेकयाननम् ॥ १४८ ॥
 इति प्रियाय वल्लभा वदन्ति यत्तयोषितः ।
 परं कपालपाणयः पिशाच यजराक्षसाः ॥ १४९ ॥
 वदन्ति देहि मे मम ममातिभक्ष्यचारिणः ।
 परैः ज्वतीर्थं शोणितापगासु धीतमूर्तयः १५० ॥ ॥

पितॄन् प्रतर्प्य देवताः समर्चयन्ति चामिषैः ।
 गजोडुपे सुसंस्थितान्तरन्ति शोणितं ऋदम् ॥ १५१ ॥
 इति प्रगाढसङ्कटे सुरासुरे सुसङ्करे ।
 भयं समुज्झद्दुर्जया भटाः स्फुटन्ति मानिनः ॥ १५२ ॥
 ततः शक्रो धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः ।
 यमाऽपि निवृत्तिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥ १५३ ॥
 आकाशे मुमुक्षुः सर्वे दानवानभिसन्ध्य ते ।
 अस्त्राणि व्यथतां जग्मुर्देवानां दानवान् प्रति ॥ १५४ ॥
 संरम्भेणाप्ययुद्धन्त संहतान्मुमुलेन च ।
 गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्यस्य देवताः ॥ १५५ ॥
 दैत्यास्त्रभिन्नमर्वाङ्गा ह्यकिञ्चित्करताङ्गताः ।
 परस्परं व्यलीयन् गावः शीतादिता इव ॥ १५६ ॥
 तदवस्थान् हरिदृष्ट्वा देवान् शक्र मुवाच ह ।
 ब्रह्मास्त्रं स्मर देवेन्द्र ! यस्याञ्जङ्घो न विद्यते ।
 विष्णुना चोद्धितः शक्रः सम्मारास्त्रं महीजसम् ॥ १५७ ॥
 संपूजितं नित्यं मरातिनाशनम्
 समाहितं बाणममित्रघातने ।
 धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमान्
 अभूत्ततो मत्समाधिमानसः ॥ १५८ ॥
 स मन्त्रं मुञ्चार्य यतान्तराशयी
 बधाय दैत्यैः धियाभिसन्ध्य तु ।
 विकृष्य कर्णान्मकुण्ठदोधितिम्
 सुमोच वीक्ष्याम्बरमार्गं सुखः ॥ १५९ ॥

अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमाहितम्
 विहाय माया भवनी व्यतिष्ठत ।
 प्रवेपमानेन मुखेन युध्यता
 बलेन गात्रेण च सम्भ्रमाकुलः ॥ १६० ॥
 ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमन्त्रितः
 शरोऽर्धचन्द्रप्रतिमो महारणे ।
 पुरन्दरस्यासनबन्धुताङ्गती
 नवार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ॥ १६१ ॥
 किरीटकीटिस्फुटकान्तिमङ्कटम्
 सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम् ।
 प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्द्धञ्जम्

पपात जम्भस्य शिरः सकुण्डलम् ॥ १६२ ॥

तस्मिन् विनिहत जम्भे दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः ।
 ततस्ते भग्नसंकल्पाः प्रययुर्यत्र तारकः ॥ १६३ ॥
 तान्स्तु बलान् समालोक्य श्रुत्वा रोषमगातात्म ।
 स जम्भादानवेन्द्रान् सुरैरणमुखे हतम् ॥ १६४ ॥
 साधलेपं समरम्भं सगर्वं सपराक्रमम् ।
 साविष्कार मनाकारं तारकी भावमाविशत् ॥ १६५ ॥
 स जैत्रं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्पताम् ।
 स क्रीपादानवेन्द्राणां सुरैरणमुखे गतः ॥ १६६ ॥
 सर्वायुधपरिष्कारः सर्वास्त्रपरिरक्षितः ।
 तैल्लोक्य ऋद्धिमंपन्नः सुविस्तृतमहाननः ॥ १६७ ॥
 रणायाम्भ्यपतत्तूर्णं सैन्येन महता वृतः ।
 जम्भाक्षत्तसर्वाङ्गं त्यक्तैरावतद्वनिनम् ॥ १६८ ॥

सज्जं मातलिना गुप्तं रथमिन्द्रस्य तेजसा ।
 तप्तहेमपरिष्कारं महारत्नसमन्वितम् ॥ १६६ ॥
 चतुर्याजनविस्तीर्णं सिद्धसङ्घपरिष्कृतम् ।
 गन्धर्वकिन्नरोद्गीतमप्सरोनृत्यसङ्गलम् ॥ १७० ॥
 सर्वायुधमसम्बाधं विचित्ररचनोज्वलम् ।
 तं रथं देवराजस्य परिवार्यं समन्ततः ॥ १७१ ॥
 दंशिता लोकापालास्तु तस्युः सगरुडध्वजाः ।
 ततश्चाल वसुधा ततो रूक्षो मरुद्वी ॥ १७२ ॥
 ततोऽम्बुधय उद्भूतास्ततो नष्टा रविप्रभा ।
 ततस्तमःसमुद्भूतं नातोऽदृश्यन्त तारकाः ॥ १७३ ॥
 ततो ज्ज्वलुरस्त्राणि ततोऽकम्पत वाहिनी ।
 एकतस्तारको दैत्यः सुरसङ्घास्तु चैकतः ॥ १७३ ॥
 लोकायमादमेकत्र जगत्पालनमेकतः ।
 चराचराणि भूतानि सुरासुरविभेदतः ॥ १७५ ॥
 तद्द्विधाप्येकतां यातं ददृशुः प्रेक्षका इव ।
 यदस्तु किञ्चिन्नोकेषु त्रिषु सत्तास्त्ररूपकम् ।
 तत्त्वत्वादृश्यदखिलं खिलीभूतविभूतिकम् ॥ १७६ ॥
 अस्त्राणि तेजांसि धनानि धैर्यं सेनावलं वीर्यपराक्रमौ च ।
 सत्वौजसां तन्निकरं बभूव सुरासुराणां तपसो बलेन ॥ १७७ ॥
 अथाभिमुखमायान्तं नवभिर्नतपर्वभिः ।
 बाणैरनलकल्पाग्रैर्विभिदुस्तारकं हृदि ॥ १७८ ॥
 स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रः सुरवाणान् गतान् हृदि ।
 नवभिर्नवभिर्वाणैः सुरान् विध्वाध दानवः ॥ १७९ ॥
 जगद्वरणसम्भूतैः शल्यैरिव पुरःसरैः ।

ततश्छिन्नं शरत्रातं संग्रामे मुमक्षुः सुराः ॥ १८० ॥
 अनन्तरं च कान्तानामश्रुपातमिवानिशम् ।
 तदप्राप्तं वियत्येव नाशयामास दानवः ॥ १८१ ॥
 शरैर्यथा कुचरितैः प्रख्यातं परमागतम् ।
 सुनिर्मलं क्रमायातं कुपुत्रः स्वं महाकुलम् ॥ १८२ ॥
 ततो निवार्य तद्वाणजालं सुरभुजिरितम् ।
 वाणैर्व्योम दिग्ः पृथ्वीं पृरयामास दानवः ॥ १८३ ॥
 चिच्छेद पुङ्गुदेशेषु स्वर्कः स्थाने च लाघवात् ।
 वाणजालैः सुतीक्ष्णैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ १८४ ॥
 कर्णान्तकृष्टैर्विमलैः सुवर्णैरजतीञ्जलैः ।
 शास्त्रार्थैः संग्रयप्राप्तान् यथार्थान् वै विकल्पितैः ॥ १८५ ॥
 ततः शतेन वाणानां शक्रं विव्याध दानवः ।
 नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥ १८६ ॥
 दशभिर्मरुतं मृध्नि यमं दशभिरेव च ।
 धनदञ्चैव सप्तत्या वरुणञ्च तथाष्टभिः ॥ १८७ ॥
 विंशत्या निरुक्तं दैत्यैः पुनश्चाष्टाभिरेव च ।
 विव्याध पुनरकैकं दशभिर्दशभिः शरैः ॥ १८८ ॥
 तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः ।
 गरुडं दशभिश्चैव स विव्याध पतत्रिभिः ॥ १८९ ॥
 पुनश्च दैत्यो देवानां तिलशो नतपर्वभिः ।
 चकार वर्मजातानि चिच्छेद च धनूंषि तु ।
 ततो विकवचा देवा विधानुष्काः शरैः कृताः ॥ १९० ॥
 अथान्यानि चापानि तस्मिन् सरोषा
 रणे लोकपाला गृहीत्वा समस्तात् ।

शरैरक्षयैर्दानवेन्द्रं ततस्तु
 तदा दानवोऽमर्षसंरक्तनेत्रः ॥ १८१ ॥
 शरानग्निकल्पान् ववर्षामराणाम्
 ततो वाणमादाय कल्पानलाभम् ।
 जघानोरसि क्षिप्रमिन्द्रं सुवाहुम्
 महेन्द्रोऽप्यकम्पद्रथोपस्थ एव ॥ १८२ ॥
 विलोक्यान्तरिक्षे सहस्रार्कविम्बम्
 पुनर्दानवो विष्णुमुद्भूतवीर्यम् ।
 शराभ्यां जघानांसमूले सलीलम्
 ततः केशवस्यापतच्छार्ङ्गमग्रे ॥ १८३ ॥
 ततस्तारकः प्रेतनाथं पृषत्की
 र्वसुं तस्य सव्ये स्मरन् क्षुद्रभावम् ।
 शरैरग्निकल्पैर्जलेगस्य कायम्
 रणे शोषयद् दुर्जयो दैत्यराजः ॥ १८४ ॥
 शरैरग्निकल्पैश्चकाराशु दैत्य-
 स्तशाराक्षसान् भीतभीतान् दिशासु ।
 पृषत्कैश्च रूक्षैर्विकारप्रयुक्तं
 चकारा निलं लीलयेवासुरेशः ॥ १८५ ॥
 क्षणाल्लुब्धचित्ताः स्वयं विष्णुशक्रा
 नलाद्याः सुसंहत्य तीक्ष्णैः पृषत्कैः ।
 प्रचक्रुः प्रचण्डेन दैत्येन सार्द्धम्
 महासङ्गरं सङ्गरयासकल्पम् ॥ १८६ ॥
 अधानम्य चापं हरिस्तीक्ष्णवाणी
 र्हनत् सारथिं दैत्यराजस्य हृदयम् ।

ध्वजं धूमकेतुः किरीटं महेन्द्रो
 धनेशो धनुः काञ्चनानहपृष्ठम् ।
 यमो बाहुदण्डं रथाङ्गानि वायु
 निर्गशाचारिणामीश्वरस्यापि वर्त्म ॥ १८७ ॥

दृष्ट्वा तद्युद्धममरैरकृत्रिमपराक्रमम् ।
 दैत्यनाथः कृतं सङ्घे स्वबाहुयुगवान्धवः ॥ १८८ ॥
 मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय सङ्घरे ।
 दृष्ट्वा मुद्गरमायान्तमनिवार्यमथाश्वरे ॥ १८९ ॥
 रथादाङ्गुत्य धरणीमगमत् पाकशामनः ।
 मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषध्वनः ॥ १९० ॥
 स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः ।
 गृहीत्वा पट्टिगं दैत्यो जघानोरसि केगवम् ॥ १९१ ॥
 स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निषसाद् विचेतनः ।
 खड्गेन राजसेन्द्रस्य चकर्त नरवाहनम् ॥ १९२ ॥
 यमश्च पातयामास भूमौ दैत्यो भृशुष्णिना ।
 वक्रिञ्च भिन्दिपालेन ताडयामास मूर्द्धनि ॥ १९३ ॥
 वायुश्च दोर्भ्यामुत्क्षिप्य पातयामास भुतले ।
 जलेशश्च धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः ॥ १९४ ॥
 ततो देवनिकायाना मेकैकं समरं ततः
 जघान स्त्रै रसंख्यै र्यदै त्येन्द्रोऽमितविक्रमः ॥ १९५ ॥
 लब्धसंज्ञः क्षणाद्दिणुश्चक्रं जघाह दुर्हरम् ।
 दानवेन्द्रवसासिक्तं पिशिताशनकोन्मुखम् ॥ १९६ ॥
 मुमोच दानवेन्द्रस्य दृढं वक्षसि केगवः ।
 पपात चक्रं दै त्यस्य हृदये भास्करद्युति ॥ १९७ ॥

व्यशीर्यत ततः काये नीलीत्पलमिवाश्मनि ।
 ततो वज्रं महेन्द्रस्तु प्रमुमीचार्चितच्चिरम् ॥ २०८ ॥
 यस्मिन् जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्ररणे त्वभृत् ।
 तारकस्य सुसंप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः ॥ २०९ ॥
 व्यशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डताडितम् ।
 विनाशमगमन्मुक्तं वायुना सुरवक्षसि ॥ २१० ॥
 ज्वलितं ज्वलनाभासमङ्गुलं कुलिशं यथा ।
 विनाशमागतं दृष्ट्वा वायुश्चाङ्गुशमाहवे ॥ २११ ॥
 रुष्टः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकन्दरम् ।
 चिक्षेप दानवेन्द्राय पञ्चयोजनविस्तृतम् ॥ २१२ ॥
 महीधरं तमाग्रान्तं दैत्यः स्मितमुखस्तदा ।
 जपाह वामहस्ते शैलं कन्दकलीलया ॥ २१३ ॥
 ततो दण्डं समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्च्छितः ।
 दैत्येन्द्रं मूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयः ॥ २१४ ॥
 सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तच्च न बुद्धवान् ।
 कल्पान्तदहनालीक्या मजय्यां ज्वलनस्ततः ॥ २१५ ॥
 शक्तिं चिक्षेप दुर्द्धर्षो दानवेन्द्राय संयुगे ।
 न वा शिरोषमालिव सास्य वक्षस्यराजत ॥ २१६ ॥
 ततः खड्गं समाकृष्य कोशादाकाशनिर्मलम् ।
 भासितासितदिग्भागं लोकपालोऽपि निवर्तति ॥ २१७ ॥
 चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च ।
 पतितश्चागमत् खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ॥ २१८ ॥
 जलेशसूय दुर्द्धर्षं विषपावकभैरवम् ।
 सुमोच पाशं दैत्यस्य भुजबन्धाभिलाषकः ॥ २१९ ॥

स दैत्यभुजमासाद्य सर्पः सद्यो व्यपद्यत ।
 स्फुटित क्रूरविक्रूरदशनाहि महाहनुः ॥ २२० ॥
 ततोऽश्विनौ समरुतः ससाध्याः समहोरगाः ।
 यक्षराक्षसगन्धर्वा दिव्यनानास्त्रपाणयः ॥ २२१ ॥
 जम्बुद्वैत्येश्वरं सर्वे संभूय सुमहाबलाः ।
 न चास्त्राण्यस्य सज्जन्त गात्रे वज्राचलीपमे ॥ २२२ ॥
 ततो रथादवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ।
 जघान कीटिशो देवान् करपाणिं भिरेव च ॥ २२३ ॥
 हतशेषानि सैन्यानि देवानां विप्रदुद्रुवुः ।
 दिशीभीतानि सन्त्यज्य रणापकरणानि तु ॥ २२४ ॥
 लोकपालांस्ततो दैत्यो ववन्धेन्द्रमुखान् रणे ।
 सकेगवान् दृढैः पायैः पशुभारः पशूनिव ॥ २२५ ॥
 स भूयो रथमास्थाय जगाम स्वकमालयम् ।
 सिद्धगन्धर्वसंघुष्टविपुलाचलमस्तकम् ॥ २२६ ॥
 स्तूयमानो दिति सुतैरप्सरोभिर्विनोदितः ।
 त्रैलोक्यलक्ष्माप्तहे शो प्राविगत् स्वपुरं यथा ॥ २२७ ॥
 निपसादासने पद्मरागरत्नविनिर्मित ।
 ततः किन्नरगन्धर्वनागनारी विनोदितैः ।
 क्षयां विनोद्यमानस्तु प्रचलन्मणिकुण्डलः ॥ २२८ ॥

इति श्रीमत्स्यपुराणे देवासुरसंग्रामे तारकजयलाभो

नाम द्विपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकगततमोऽध्यायः

—+++—

सूत उवाच । प्रादुरामीत् प्रतीहारः शुम्भनीलांशुकास्वरः ।

स जानुभ्यां महीं गत्वा पिहितस्यः स्वपाणिना ॥१॥

उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम् ।

दैत्येन्द्रमर्कवृन्दानां विम्बन्तं भास्वरं वपुः ॥ २ ॥

कालनेमिः सुरान् बद्धांश्चादाय द्वारि तिष्ठति ।

स विज्ञापयति स्थेयं क्व वन्दिभिरिति प्रभो ! ॥ ३ ॥

तन्निशम्यान्नवीदु दैत्यः प्रतीहारस्य भाषितम् ।

यथेष्टं स्त्रीयतामिभिर्गृहं मे भुवनत्रयम् ॥ ४ ॥

केवलं पाशबन्धेन विमुक्तैरविलम्बितम् ।

एवं कृते ततो देवा दूयमानेन चेतसा ॥ ५ ॥

जग्मुर्जगद्गुरुं द्रष्टुं शरणं कमलोद्भवम् ।

निवेदितास्ते शक्राद्याः शिरोभिर्धैरणिङ्गताः ।

तुष्टुवुः स्पष्टवर्णार्थैर्वचोभिः कमलासनम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्वमोङ्कारोऽस्यङ्कुराय प्रसृतो विश्वस्यात्मानन्तभेदस्य पूर्वम् ।

सम्भूतस्यानन्तरं सत्वमूर्त्ते ! संहारेच्छीस्ते नमोरुद्रमूर्त्ते ! ॥७

व्यक्तिं नीत्वा त्वं वपुः स्वं महिम्ना

तस्मादण्डात् स्वाभिधानादचिन्त्यः ।

द्यावापृथिव्यो रूढं खण्डावराभ्याम्

ह्यण्डादस्मात्त्वं विभागङ्करोषि ॥ ८ ॥

व्यक्तं मरौ यज्जनायुस्तवाभूदेवं विद्मस्त्वत्प्रणीतश्चकास्ति ।

व्यक्तं देवा जन्मनः शाश्वतस्य द्यौस्ते मूर्धा लोचने चन्द्रसूर्यौ ९

व्यालाः केशाः शीवरन्ध्रा दिशन्ते

पादौ भूमिर्नाभिरन्ध्रे समुद्राः ।

मायाकारः कारणस्त्वं प्रसिद्धी

वेदः शान्तो ज्योतिषा त्वं विमुक्तः ॥ १० ॥

वेदार्थेषु त्वां विवृण्वन्ति बुद्धा

हृत्पद्मान्तः सच्चिविष्टं पुराणम् ।

त्वामात्मानं लब्धयोगा गृणन्ति

साङ्गिप्रयान्ताः सप्त सूक्ष्माः प्रणोताः ॥ ११ ॥

तासां हितुर्याट्ठी चापि गोता

तस्यां तस्याङ्गीयसे वै त्वमन्तम् ।

दृष्ट्वा मूर्तिं स्मूलसूक्ष्माञ्चकार

देवैर्भावा. कारणैः कस्यिदृक्ताः ॥ १२ ॥

सम्भूतान्ते त्वत्त एवाद्दिमर्गे

भूयस्तां तां वासनान्ते ऽभ्युपेयुः ।

त्वत्सङ्कल्पे नान्तमायामिगृहः

कालोमिषो ध्वस्तसंख्याविकल्पः ॥ १३ ॥

भावाभावश्चक्ति संहारहेतु

स्त्वं सोऽनन्तस्मत्प्र कर्तासि चात्मन् ।

येऽन्ये सूक्ष्माः सन्ति तेभ्योऽभिर्गीतः

स्थूला भावाद्याहृतारश्च तेषाम् ॥ १४ ॥

तभ्यः स्थूलेस्त्रैः पुराणैः प्रतीतोभूतम् भव्यं चैव मुदुभूतिभाजाम् ।
भावे भावे भावितं त्वा युनक्ति युक्तं युक्तं व्यक्तिभावाद्भिरसत्र ।
इत्यन्देवो भक्तिभाजां शरस्थ स्नाता गोप्ता नो भवानन्तमूर्त्तिः ॥१५॥

विरिञ्चिममराः स्तुत्वा ब्रह्माणमविकारिणम् ।

तस्थुर्मनोभिरिष्टार्थसम्प्राप्तिप्रार्थना स्ततः ॥ १६ ॥

एवं स्तुतो विरिञ्चि स्तु प्रसादं परमं गतः ।

अमरान्वरदेनाह वामहस्ते न निर्दिश्यन् ॥ १७ ॥

ब्रह्मावाच । नारो याऽभर्त्साऽकस्मात् तनुस्ते त्यक्तभूषणा ।

न राजते तथा शक्र ! स्नानवक्त शिरोरुहा ॥ १८ ॥

हुताशन ! विमुक्तोऽपि न धूमेन विराजसे ।

भस्मनेव प्रतिच्छन्नो दग्धदावयिरोषितः ॥ १९ ॥

यमामयमयेनैव शरीरे त्वं विराजसे ।

दण्डसगालभ्वनेनैव ह्यकच्छुस्तु पदे पदे ॥ २० ॥

रजनीचरनार्थोऽपि किं भीत इव भाषसे ।

राजसेन्द्रक्षताराते त्वमरातिक्षता यथा ॥ २१ ॥

तनुस्ते वरुणोच्छुष्का परीतस्यैव वज्रिना ।

विमुक्तरुधिरं पाशं फणिभिः प्रविलोकयन् ॥ २२ ॥

वायो ! भवान् विचेतस्तस्त्वं छिग्धैरिव निर्जितः ।

क्रिन्वं विभेषि धनद् ! संन्यस्यैव कुवेरताम् ॥ २३ ॥

रुद्रास्त्रिशूलिनः सन्तो वदध्वं बहुशूलताम् ।

भवन्तः केन तत् क्षिप्तं तेजस्रु भवतामपि ॥ २४ ॥

अक्रिञ्चित्करतां यातः करस्ते न विभासते ।

अलं नीलोत्पलाभेन चक्रेण मधुमुदन ! ॥ २५ ॥

किं त्वयानुदरालीनमुवनं प्रविलोकनम् ।

क्रियते स्निग्धताक्षेण भवता विश्वतीमुख ! ॥ २६ ॥

एवमुक्त्वाः सुरास्तेन ब्रह्मणा ब्रह्ममूर्तिना ।

वाचां प्रधानं भूतत्वात्प्राकृतं तमचोदतन् ॥ २७ ॥

अथ विष्णुमुखं देवैः श्वसनः प्रतिबोधितः ।

चतुर्मुखं तदा प्राह चराचरं गुरुं विभुम् ॥ २८ ॥

न तु वेत्सि चराचरं भूतगतम्

भवभावमतीव महानुच्छ्रितः प्रभवः ।

पुनरर्थं वचो विलुप्तं श्रवणो-

पम कौतुकं भावकृतः ॥ २९ ॥

त्वमनन्तं करोषि जगद्भवताम्

स चराचरं गर्भविन्निन्नं गुणाम् ।

अमरासुरं मेतदृशेषमप

त्वं यत्तु त्वं महाजनकोऽसि यतः ।

पितुरस्मि तद्यापि रूनां विकृतिः

सगुणो विगुणो बलवानवतः ॥ ३० ॥

भवतो वरलाभनिवृत्तभयः

कुलिशाङ्गं सुतो दितिजोऽतिबलः ।

स चराचरं निर्मथने किमिति

कितवन्तु कृतो विहितो भवता ॥ ३१ ॥

किल देव त्वया स्थितं ये जगताम्

महद्द्रुतं पितृविचित्रं गुणाः ।

अपितृष्टिं कृतः श्रुतं कामफला

विहितादिजनायकं देवगणाः ॥ ३२ ॥

अपि नाकमभूत्कलयन्नं भुजाम्

भवतो विनियोगवशात्कृतम् ।

अपहृत्य विमानगणं स कृती-

दितिजेन महामरुभूमिसमः ॥२१॥

ऋतवानसि सर्वगुणातिशयम्

यमशेषमहौधरराजतया ।

सममिद्वितभावविधिः स च गिरि-

गंगनेन सदीच्छयतां हि गतः ॥ ३४ ॥

अधिवासविहारविधावुचितो-

दितिजेन पवित्रतश्चकृतः ।

परिलुगितरत्नगुह्यानिवहो

बहुदैत्यसमाश्रयताङ्गमितः ॥ ३५ ॥

सुरराज ! स तस्य भयेन गतम्

व्यदधाद्शरीर इतोऽपि वृथा ।

उपयोग्यतया विवृतं सुचिरम्

त्रिमलद्युति पूरितदिग्वदनम् ॥ ३६ ॥

भवतैव विनिर्मितमादियुगे

सुगृहेतिसमूहमनुत्थमिदम् ।

दितिजस्य शरीरमवाप गतम्

शतधा मतिभेदमिवाल्पमनाः ॥ ३७ ॥

आसारधूलिध्वस्ताङ्गा द्वारस्थस्य कदर्थिनः ।

लब्धप्रवेशाः कृच्छ्रेण वधं तस्यामरद्वेषः ॥ ३८ ॥

सभायाममरा देव ! निकृष्टेऽप्युपवेशिताः ।

वेदहस्तैरजल्पन्तस्ततोऽपहसितास्तु तेः ॥ ३९ ॥

महार्याः सिद्धसर्वार्था भवन्तः स्वल्पभाषिणः ।
 चाटुयुक्तमथो कर्म ह्यमरा बहुभाषत ॥ ४० ॥
 सभयं दैत्य सिंहस्य सशक्रस्य तु संस्थिताः ।
 वदन्ति च दैत्यस्य प्रेथ्यैर्विहसिता बहु ॥ ४१ ॥
 ऋतवो मूर्तिमन्तस्तमुपासन्ते ह्यहर्विशम् ।
 कृतापराधसन्नासं न त्यजन्ति कदाचन ॥ ४२ ॥
 तन्त्रोत्रयलयोपेतं सिद्धगन्धर्वकिन्नरैः ।
 सुरागमुपधानित्यं गीयते तस्य वैश्वसु ॥ ४३ ॥
 हनाकृतोपकरणैर्मिताणि गुरुनाघवैः ।
 शरणागतमन्यागो त्यक्तसत्यपरिश्रयः ॥ ४४ ॥
 इति निःशेषमथवा निःशेषं वै न शक्यते ।
 तस्याविनयमाख्यातुं स्वष्टा तत्र परायणम् ॥ ४५ ॥
 इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितः ।
 सुरानुवाच भगवांस्ततः स्मितमुखाम्बुजः ॥ ४६ ॥
 ब्रह्मोवाच । अत्रध्यस्तारको दैत्यः सर्वरूपि सुरासुरैः ।
 यस्य बध्यः स नाद्यापि जातस्त्विमुवर्तते पुमान् ॥ ४७ ॥
 मया स वरदानेन कन्दयित्वा निवारितः ।
 तपसः साम्प्रतं राजा त्रैलोक्यदहनात्मकात् ॥ ४८ ॥
 स च वत्रे बधं दैत्यः शिगतः सप्तवासरात् ।
 स सप्तदिवसो बालः शङ्कराक्षी भविष्यति ॥ ४९ ॥
 तारकस्य निहना स भास्कराभी भविष्यति ।
 साम्प्रतं चाप्यपढोकः शङ्करो भगवान् प्रभुः ॥ ५० ॥
 यच्चाह मुक्तवान् यस्या ह्युतानकरता सदा ।
 उत्तानो वरदः पाणिरप दैव्याः सदैव तु ॥ ५१ ॥

हिमाचलस्य दुहिता सा तु देवी भविष्यति ।
 तस्याः सकाशाद्यः शर्वस्वरस्यां पावको यथा ॥ ५२ ॥
 जनयिष्यति तं प्राप्य तारकोऽभिभविष्यति ।
 मयाप्युपायः सकृतां यद्यैवं हि भविष्यति ॥ ५३ ॥
 शिष्याप्रस्य विभवा विनश्येत्तदनन्तरम् ।
 स्तोककालं प्रतीक्षन्निर्विशङ्केन चेतसा ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वास्त्रिदशास्तेन साक्षात् कमलजन्मना ।
 जग्मुक्तं प्रणिपत्येवं यथायोगं दिवोकसः ॥ ५५ ॥
 ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 निशां सस्मार भगवान् स्वतनोः पूर्वसम्भवाम् ॥ ५६ ॥
 ततो भगवती रात्रिरुपतस्ये पितामहम् ।
 तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरौम् ॥ ५७ ॥
 ब्रह्मोवाच । विभावरि ! महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ।
 तत्कर्तव्यं त्वया देवि ! शृणु कार्यस्य निश्चयम् ॥ ५८ ॥
 तारको नाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः ।
 तस्याभावाय भगवान् जनयिष्यति चेश्वरः ॥ ५९ ॥
 सुतं स भविता तस्य तारकस्थान्तकारकः ।
 शङ्करस्याभवत् पत्नी सती दक्षसुता तु या ॥ ६० ॥
 सा मृता कुपिता देवी कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
 भविता हिमशैलस्य दुहिता लोकभावनी ॥ ६१ ॥
 विरहेण हरस्तस्या मत्वा शून्यं जगत्त्रयम् ।
 तपस्यन् हिमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ॥ ६२ ॥
 प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म कञ्चित्कालं निवत्स्यति ।
 तयोः सुतस्तपसोर्भविता यो महाबलः ॥ ६३ ॥

स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य विनाशकः ।
 जातमात्रा तु सा देवी स्वल् संज्ञा च भामिनी ॥ ६४ ॥
 विरहोत्कण्ठिता गाढं हरसङ्गमलालसा ।
 तयोः सुतप्रतपसोः संयोगः स्याच्छुभानने ! ॥ ६५ ॥
 ततः स्नाभ्यान्तु जनितः स्वल्पो वाक्कलहोऽभवेत् ।
 ततोऽपि संशयो भूय कारकं प्रतिदृश्यते ॥ ६६ ॥
 तयोः संयुक्तयोरुन्मात् सुरतासक्तिकारणे ।
 विघ्नस्त्वया विधातव्यो यथा ताम्थां तथा शृणु ॥ ६७ ॥
 गर्भस्थाने च तस्मात्तुः स्वेन रूपेण रक्षय ।
 ततो विहाय शर्वलां विश्रान्तो नर्मपूर्वकम् ॥ ६८ ॥
 भर्त्सयिष्यति तां देवीं ततः सा कुपिता सती ।
 प्रयास्यति तपश्चतुं तत्तस्मात्तपसे पुनः ॥ ६९ ॥
 जनयिष्यति यं शर्वादमितद्युतिमण्डितम् ।
 स भविष्यति हन्ता वै सुरारीणाममंशयम् ॥ ७० ॥
 त्वयापि दानवा देवि ! हन्तव्या लोकदुर्जयाः ।
 यावच्च न सती देहसंक्रान्तगुणसञ्चया ॥ ७१ ॥
 तत् सङ्गमेन तावत्त्वं दैत्यान् हन्तुं न शक्यसे ।
 एवं कृते तपस्तप्त्वा सृष्टिसंहारकारिणी ॥ ७२ ॥
 समाप्तनियमा देवी यदा चोमा भविष्यति ।
 तदा स्वमेव तद्रूपं शैलजा प्रतिपश्यते ॥ ७३ ॥
 तनुकवापि सहजा सैकानंशा भविष्यति ।
 रूपांशेन तु संयुक्ता त्वन्मुमायां भविष्यसि ॥ ७४ ॥
 एकानंशेति लोकस्त्वां वरदे ! पूजयिष्यति ।
 भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगा कामसाधिनी ॥ ७५ ॥

श्रीङ्कारवक्त्रा गायत्रीत्व मिति ब्रह्मवादिभिः ।
 आक्रान्ति रुर्जिताकारा राजभिश्च महाभुजैः ॥७६॥
 त्वं भूरिति विशां माता शूद्रैः शैवीति पूजिता ।
 चानिर्मुनीनामक्षीभ्या दयानियमिनामिति ॥७७॥
 त्वं महोपायसन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ।
 परिच्छित्ति स्वमर्थानां त्वं महो प्राणिहृच्छया ॥७८॥
 त्वं मुक्तिः सर्वभूतानां त्वं गतिः सर्वदेहिनाम् ।
 त्वञ्च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं मूर्तिः सर्वदेहिनाम् ॥७९॥
 रतिस्त्वं रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं हृष्टदर्शिनाम् ।
 त्वं कान्तिः कृतभूषाणां त्वं शान्ति दुःखकर्मणाम् ॥८०॥
 त्वं भ्रान्तिः सर्वबोधानां त्वं गतिः क्रतुयाजिनाम् ।
 जलधीनां महानिला त्वञ्च लीला विलासिनाम् ॥८१॥
 मन्मूर्तिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ।
 त्वं कालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी ॥८२॥
 प्रियकण्ठपहानन्ददायिनी त्वं विभावरौ ।
 इत्यनेकविधैर्देवि ! रूपैर्लोके त्वमचिता ॥ ८३ ॥
 ये त्वां स्तोषन्ति वरदे ! पूजयिष्यन्ति वापि ये ।
 ते सर्वकामानाप्स्यन्ति नियता नात्र संशयः ॥ ८४ ॥
 इत्युक्त्वा तु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः ।
 जगाम त्वरिता तूर्णं गृहं हिमगिरैः परम् ॥ ८५ ॥
 तत्प्राप्तीनां महाहर्ष्यं रत्नभित्तिसमाश्रयाम् ।
 ददर्श मेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ॥८६॥
 किञ्चिच्छ्याममुखोदयस्तनभारावनामिताम् ।
 महौषधिगणाबद्धमन्तराजनिषेविताम् ॥ ८७ ॥

उद्वहत्कनकोन्नहजोवरक्षामहीरगाम् ।
 मणिदीपगणजग्रीतिर्महालोकप्रकाशिते ॥ ८८ ॥
 प्रकीर्णबहुसिद्धार्थे मनोजपरिवारके ।
 एचिन्यंपकसच्छत्रभृशय्याक्षरणोज्वले ॥ ८९ ॥
 धूपामोदमनोरम्ये सज्जसर्वोपयोगिके ।
 ततः क्रमेण दिवसे गते दूरं विभावरी ॥ ९० ॥
 व्यजृम्भत सुखोदके ततो मेनामहागृहे ।
 प्रसुप्तप्रायपुरुषे निद्राभृतोपचारिके ॥ ९१ ॥
 स्फुटालोके शशभृति भ्रान्तिरात्रिविहङ्गमे ।
 रजनीचरभृतानां सङ्घैरावृतचत्वरे ॥ ९२ ॥
 गाढकण्ठपहालग्नसुभगीष्टजने ततः ।
 किञ्चिदाकुलतां प्राप्ते मेनानिवास्व, जहये ॥ ९३ ॥
 आविवेग सुप्ते रात्रिः सुचिरस्फुटसङ्गमा ।
 जम्बादाया जगन्मातुः क्रमेण जठरान्तरे । ९४ ॥
 आविवेशान्तरं जन्म मन्यमाना जपा तु वै ।
 अरञ्जयच्छ विन्देद्या गुह्यारस्ये विभावरी ॥ ९५ ॥
 ततो जगत्पतिप्राणहृतुर्हिमं गरिप्रिया ।
 ब्राह्मि मुहूर्ते सुभगे वसूयत गुह्यारणिन् ॥ ९६ ॥
 तस्यान्तु जायमानायां जन्तवः स्याणुजङ्गमाः ।
 अभवन् सुखिनः सर्वे सर्वलोकनिवासिनः ॥ ९७ ॥
 नारकाणामपि तदा सुखं स्वर्गसमं महत् ।
 अभवत् क्रूरसत्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम् ॥ ९८ ॥
 जग्रीतिषामपि तेजस्वमभवत् सुरतीक्ष्णता ।
 वनाश्रिताथीपधयः स्वादुवन्ति फलानि च ॥ ९९ ॥

गन्धवन्ति च माल्यानि विमलञ्च नभोऽभवत् ।
 मारुतश्च सुखस्पर्शी दिशाश्च सुमनोहराः ॥ १०० ॥
 तेन चोद्भूतफलितपरिपाकगुणोज्ज्वलाः ।
 अभवत् पृथिवी देवी शालिमालाकुलापि च ॥ १०१ ॥
 तपांसि दीर्घवीर्णानि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 तस्मिन् गतानि साफल्थं काले निर्मलचेतमान् १०२
 विस्मृतानि च शस्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे ।
 प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् ॥ १०३ ॥
 अन्तरिक्षे सुराश्चासन् विमानेषु सहस्रशः ।
 समहेन्द्रहरिब्रह्मवायुबह्निपुरोगमाः ॥ १०४ ॥
 पुष्यदृष्टिं प्रसुमुचकृस्मिंस्तु हिमभूधरे ।
 जगु गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १०५ ॥
 मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमन्तो महाबलाः ।
 तस्मिन् महात्सवे प्राप्ते दिवप्रभृतपाणयः ॥ १०६ ॥
 सरितः सागरार्थैव समाजग्मुश्च सर्वगः ।
 हिमशैलोऽभवन्नौके तथा सर्वैश्चराचरेः ॥ १०६ ॥
 सेवप्रयापप्रभिगम्यश्च स श्रेयांश्चाचर्त्तमः ।
 अनुभूयोत्सवं देवा जग्मुः स्वानालयान् मुदा ॥ १०७ ॥
 देवगन्धर्वनागेन्द्रशैलशीलावनीगुणैः ।
 हिमशैलमुता देवी स्वयं पूर्विकया ततः ॥ १०८ ॥
 क्रमेण वृद्धि मानीता लक्ष्मीं वा नलसैर्बुधैः ।
 क्रमेण रूपसौभाग्यप्रबोधैर्भुवनलयम् ॥ १०९ ॥
 अत्रयद्भूषयश्चापि निःसाधारैर्नगात्मजा ।
 एतस्मिन्नन्तरे शक्रो नारदं देवसम्मतम् ॥ ११० ॥

देवर्षिमथ सस्मार कार्यसाधनसत्वरम् ।

स्मृतिं शक्रस्य विज्ञाय जातान्तु भगवांस्तदा ॥ १११ ॥

आजगाम मुदा युक्तो महेन्द्रस्य निवेशनम् ।

तं सुदृष्ट्वा सहस्राक्षः समुत्थाय महासनात् ॥ ११२ ॥

यथार्हं तु पाद्येन पूजयामास वासवः ।

शक्रप्रणीतान्तां पूजां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ ११३ ॥

नारदः कुशलं देवमपृच्छत् पाकशासनम् ।

पृष्टे च कुशले सक्तः प्रोवाच वचनं प्रभुः ॥ ११४ ॥

इन्द्र उवाच । कुशलस्याङ्कुरे तावन् मन्मते भुवनत्रये ।

तत्फलोद्भवमस्य तौ त्वं भवातन्द्रितो मुने ! ॥ ११५ ॥

वैत्ति चैतत् समस्तं त्वं तथापि परिचादकः ।

निर्वृतिं परमां याति निवेशार्थं सुहृज्जन ॥ ११६ ॥

तथया शैलजा देवी योगं यायात पनाकिना ।

शीत्रं तदुद्यमः सर्वैरस्त्रापक्षैर्विबीयताम् ॥ ११७ ॥

अवगम्यार्थं मखिलन्तत श्रामन्त्या नारदः ।

शक्रं जगाम भगवान् हिमशैलनिवेशनम् ॥ ११८ ॥

तत्र द्वारे स विप्रेन्द्रश्चित्रवैत्रलताकुले ।

वन्दितो हिमशैलेन निर्गतो न पुरीमुनिः ।

सह प्रविश्य भवनं भुवीभृपणाताङ्गतम् ।

निवेदिते स्वयं हेमि हिमशैलेन विकृतं ॥ ११९ ॥

महासने मुनिवरो निषसादातुल्ययुतिः ।

यथाहं चार्घ्यपाद्यञ्च शैलसम्मै न्यवेदयत् ॥ १२० ॥

मुनिस्तु प्रतिजप्याह तमर्घं विधिवत्तदा ।

सृष्टीतार्घं मुनिवरमपृच्छच्छुक्लशिरा ॥ १२१ ॥

कुशलं तपसः शैलः शनैः स्फुलाननाम्बुजः ।

मुनिरप्यद्विराजानमपृच्छत् कुशलन्तदा ॥ १२३ ॥

नारद उवाच । अहोऽवतारिताः सर्वे सन्निवेशे महागिरि ! १

पृथुत्वं मनसा तुल्यं कन्दराणां तथाचक्षुः ॥ १२४ ॥

गुरुत्वन्ते गुणौघानां स्यावरादतिरिच्यते ।

प्रसन्नता च तोयस्य मनसोऽप्यधिका च ते ॥ १२५ ॥

न लक्ष्यामः शैलेन्द्र ! शिष्यते कन्दरोदरात् ।

न च लक्ष्मी तथा स्वर्गे कुलाधिकतया स्थिता ॥ १२६ ॥

नानातपोभिर्मुनिभिः ज्वलनार्कसमप्रभैः ।

पावनैः पावितो नित्यं त्वत्कन्दरसमाश्रितैः ॥ १२७ ॥

अवमत्य विमानानि स्वर्गवासविरागिणः ।

पितुर्गृहं ह इवासन्ना देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ १२८ ॥

अहो ! धन्योऽसि शैलेन्द्र ! यस्य ते कन्दरं हरः ।

अध्यास्ते लोकनाथोऽपि समाधानपरायणः ॥ १२९ ॥

इत्युक्त्वति देवर्षी नारदे सादरङ्गिरा ।

हिमशैलस्य महिषी मेना मुनि द्दिट्क्षया ॥ १३० ॥

अनुयाता दुहित्वा तु स्वल्पालिपरिचारिका ।

लज्जाप्रणयनम्नाङ्गी प्रविवेश निवेशनम् ॥ १३१ ॥

तत्र स्थितो मुनिवरः शैलेन सहितो वशी ।

दृष्ट्वा तु तेजसोराशिं मुनिं शैलप्रिया तदा ॥ १३२ ॥

ववन्दे गूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः ।

तां विलोक्य महाभागो महर्षिरमितद्युतिः ॥ १३३ ॥

आशीर्भिरमृतोद्गाररूपाभिलां व्यवर्धयं ।

ततो विस्मितचित्ता तु हिमवन्निरिपुत्रिका ॥ १३४ ॥

उदैक्षन्नारदं देवी मुनिमद्भुतरूपिणम् ।
 एहि वत्सेति चाप्युक्ता ऋषिणा स्निग्धया गिरा ॥ १२५ ॥
 कण्ठे गृहीत्वा पितरमुत्सङ्गे समुपाविशत् ।
 उवाच माता तां देवी मभिवन्दय पुत्रिके ! ॥ १२६ ॥
 भगवन्तं ततो धन्यं पतिमाप्स्यसि सम्मतम् ।
 इत्युक्ता तु ततो मात्रा वस्त्रान्तपिहितानना ॥ १२७ ॥
 किञ्चित् कम्पितमूर्धा तु वाक्यं नोवाच किञ्चन ।
 ततः पुन रुवाचेदं वाक्यं माता सुतान्तदा ॥ १२८ ॥
 वत्से ! वन्दय देवर्षिं ततो दास्यामि ते शुभम् ।
 रत्नकीडनकं रम्यं स्थापितं यच्चिरं मया ॥ १२९ ॥
 इत्युक्ता तु ततोविगा दुर्दृश्य चरणौतदा ।
 ववन्दे मूर्ध्नि सन्धाय करपङ्कजकुड्मलम् ॥ १३० ॥
 कृते तु वन्दने तस्या माता सखीमुखेन तु ।
 चोदयामास शनकै स्तस्याः सौभाग्यशंसिनाम् ॥ १३१ ॥
 शरीरलक्षणानान्तु विज्ञानाय तु कौतुकात् ।
 स्त्रीवभावाद्यद्गृहितुश्चिन्तां हृदि समूहहन् ॥ १३२ ॥
 ज्ञात्वा तद्विहितं शैली महिष्या हृदयेन तु ।
 अनुद्गीर्णाजतिर्मने रम्यमेतदुपस्थितम् ॥ १३३ ॥
 चोदितः शैलमहिषो सख्या मुनियरक्तदा ।
 स्मिताननो महाभागो वाक्यं प्रोवाच नारदः ॥ १३४ ॥
 न जातोऽस्याः पतिर्भद्रे ! लक्षणैश्च विवर्जिता ।
 उत्तानहस्ता सततं चरणैर्यभिचारिभिः ॥ १३५ ॥
 मन्त्रायया भविष्येयं किमन्यद्बहु भाषते ।
 श्रुत्वा रत्नश्रुमाविष्टो ध्वज धैर्यमहावतः ॥ १३६ ॥

नारदं प्रत्युवाचाथ साश्रुकण्ठो महागिरिः ।

हिमवानुवाच । संसारस्यातिदोषस्य दुर्विज्ञेया गतिर्यतः ॥१४७॥

सृष्ट्यां चावश्यभाविन्यां केनाद्यप्रतिशयात्मना ।

कर्त्ता प्रणीता मर्यादा स्थिता संसारिणामियम् ॥१४८॥

यो जायते हि यद्बीजोजनितुः स ह्यसार्थकः ।

जनिता चापि जातस्य न कश्चिदिति यत् स्फुटम् ॥१४९॥

स्वक्रमेणैव जायन्ते विविधा भूतजातयः ।

अण्डजो ह्यण्डजाज्जातः पुनर्जायेत मानवः ॥ १५० ॥

मानुषाच्च सरीसृप्यां मनुष्यत्वे न जायते ।

तत्रापि जाती श्रेष्ठायां धर्मस्थोत्कर्मणेन तु ॥१५१॥

अपुत्रजन्मनः शिवाः प्राणिनः समवस्थिताः ।

मनुजान्त्र जायन्ते यतो न गृहधर्मिणः ॥ १५२ ॥

धर्मेणाश्रममंप्राप्तिर्ब्रह्मचारित्रतादनु ।

तस्य कर्तुर्नयोगिन संसारी येन वर्द्धितः ॥ १५३ ॥

संसारस्य कृता इद्विः सर्वे स्युर्यदतिग्रहाः ।

अतः कर्त्ता तु शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः ॥१५४॥

प्राणिनां मोहनार्थाय नरकत्वाणसंश्रयात् ।

स्त्रिया विरहिता सृष्टिर्जन्तूनां नापपद्यते ॥ १५५ ॥

स्त्रीजातिस्तु प्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभाषिणी ।

शास्त्रालोचनसामर्थ्यामुज्झितं तासु विधसा ॥ १५६ ॥

शास्त्रेषूक्तमसन्दिग्धं बहुवारं महाफलम् ।

दशपुत्रसमा कन्या या न स्याच्छीलवर्जिता ॥१५७॥

वाक्यमेतत् फलभ्रष्टं पुंसि ग्लानिकरम्परम् ।

कन्या हि कृपणाऽशोच्या पितुर्दुःखविवर्धिनी ॥१५८॥

यापि स्यात् पूर्णसर्वाद्या पतिपुत्रधनादिभिः ।

किं पुनर्दुर्भगा हीना पतिपुत्रधनादिभिः ॥ १५८ ॥

त्वं चोक्तवान् सुता या मे शरीरे दोषसंग्रहम् ।

अहो ! मुद्यामि शुष्यामि ग्लामि सौदामि नारद ! ॥ १५९ ॥

अयुक्तमथ वक्तव्यमप्राप्यमपि साम्प्रतम् ।

अनुग्रहेण मे च्छिन्धि दुःखं कन्याश्रयं मुने ! ॥ १६१ ॥

परिच्छिन्नेऽप्यसन्दिग्धे मनः परिभवाश्रयम् ।

दृष्ट्वा मुखात् निष्पाता फललोभाश्रया एभा ॥ १६२ ॥

स्त्रीणां हि परमं जन्म कुलानामुभयात्मनाम् ।

इहामत्र सुखायोक्तं सत्पतिप्राप्तिसंज्ञितम् ॥ १६३ ॥

दुर्लभः सत्पतिः स्त्रीणां विगुणोऽपि पतिः किल ।

न प्राप्यते हिना पुण्यैः पतिर्गार्या कदाचन ॥ १६४ ॥

यतो निःसाधनो धरीः परिभाषोऽङ्गिता रतिः ।

धनं जीवितपर्याप्तं पत्नी नार्याः प्रतिष्ठितम् ॥ १६५ ॥

निर्धनो दुर्भगो मुखः सर्वलक्षणवर्जितः ।

दवतं परमं नार्याः पतिरुक्तः स देव हि ॥ १६६ ॥

त्वया चोक्तं हि देवर्षे ! न जातोऽस्याः पतिः किल ।

एतद्दीर्भाग्यमनुलमसंख्यं गुरु दुःसहम् ॥ १६७ ॥

चराचरे भूतसर्गे यदद्यापि च नो मुने ।

न स जात इति ब्रूषे तेन मे व्याकुलं मनः ॥ १६८ ॥

मनुष्यदेवजातोनां शुभाशुभनिवेदकम् ।

लक्षणं हस्यापादादौ विहितैर्लक्षणैः किल ॥ १६९ ॥

मेयमुत्तानहृत्तीति त्वयोक्ता मुनिपुङ्गव ! ।

उत्ताहृत्ता प्रीक्ता यावतामेव नित्यदा ॥ १७० ॥

शुभोद्धानां धन्यानां न कदाचित् प्रयच्छताम् ।
 स्वच्छाययास्याश्चरणी त्वथोक्तौ व्यभिचारिणी ॥१७१॥
 तत्रापि श्रेयसां ह्याशा मुने ! तु प्रतिभाति नः ।
 शरीरलक्षणाश्रान्ये पृथक्फलनिवेदिनः ॥ १७२॥
 सौभाग्यधनपुत्रायुःपतिलाभानुशंसनम् ।
 तैश्च सर्वैर्विज्ञेयं त्वमात्य मुनिपुङ्गव ! ॥ १७३ ॥
 खं मे सर्वं विजानामि सत्यवागसि चाप्यतः ।
 मुह्यामि मुनिशार्दूल ! हृदयं दीर्यतीव मे ॥ १७४ ॥
 इत्युक्त्वा विरतः शैली महादुःखविचारणात् ।
 श्रुत्वेतदस्खलं तस्माच्छैलराजमुखाम्बुजात् ॥१७५॥
 स्मितपूर्वमुवाचेद् नारदीदेवचादितः ।

नारद उवाच । हर्षस्थानेऽपि महति त्वया दुखं निरूप्यते २७
 अपरिच्छिन्नवाक्यार्थं मोहं यासि महागिरे ! ।
 इमां शृणु गिरं मत्तो रहस्यपरिनिष्ठिताम् ॥१७७॥
 समाहितो महाशैल ! मयोक्तस्य विचारणे ।
 न जातोऽस्याः पतिर्दिव्या यन्मयोक्तं महाबल ! ॥१७८॥
 न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः ।
 शरण्यः शाश्वतः शास्तु शङ्करः परमेश्वरः ॥ १७९ ॥
 ब्रह्मविशिष्टमुनयो जन्ममृत्युजरार्दिताः ।
 तस्यैते परमेशस्य सर्वे क्रीडनका गिरे ! ॥ १८० ॥
 आक्ते ब्रह्मा तदिच्छातः संभूतो भुवनप्रभुः ।
 विष्णुर्युगे युगे जातो नानाजातिर्महातनुः ॥ १८१॥
 मन्यसे मायया जातं विष्णुञ्चापि युगे युगे ।

आत्मनो न विनाशोऽस्ति स्थावरान्तेऽपि भूधर ! ॥१८२॥
 संसारे जायमानस्य त्रियमाणस्य देहिनः ।
 नश्यते देह एवात्र नात्मनोनाश उच्यते ॥ १८२ ॥
 ब्रह्मादिस्थावरान्तोऽयं संसारो यः प्रकीर्तितः ।
 स जन्ममृत्युदुःखार्तो ह्यवशः परिवर्तते ॥ १८३ ॥
 महादेवोऽचलः स्थाणुर्न जातो जनकोऽजरः ।
 भविष्यति पतिः सोऽस्या जगन्नाथो निरामयः ॥१८५॥
 यदुक्तञ्च मया देवी लक्षणं वैर्जिता तव ।
 शृणु तस्यापि वाक्यस्य सम्यक्त्वेन विचारणम् ॥१८६॥
 लक्षणं दैविकी ह्यङ्कः शरीरावयवाग्रयः ।
 सर्वायुर्हनसौभाग्यपरिमाणप्रकाशकः ॥ १८७ ॥
 अनन्तस्याप्रमेयस्य सौभाग्यस्यास्य भूधर ! ।
 नैवाङ्गी लक्षणाकारः शरीरे संविधीयते ॥ १८८ ॥
 अतोऽस्या लक्षणं गात्रे शैल ! नास्ति महामते ! ।
 यथाह मुक्तवानस्या ह्युत्तानकरतां सदा ॥ १८९ ॥
 उत्तानो वरदः पाण्डुरेप दिव्याः सदैव तु ।
 सुरासुरमुनिव्रातवरदेयं भविष्यति ॥ १९० ॥
 यथा प्रोक्तं तदा पादौ स्वच्छाया व्यभिचारिणी ।
 अस्याः शृणु ममात्रापि वाग्युक्तिं शैलसत्तम ! ॥१९१॥
 चरणौ पद्मसङ्घाशावस्थाः स्वच्छनखोज्वली ।
 सुरासुराणां नमतां किरीटमणिकान्तिभिः ॥१९२॥
 विचित्रवर्णैर्भासन्तौ स्वच्छायाप्रतिबिम्बितौ ।
 भार्या जगद्गुरोर्द्वेषा वृषाङ्गस्य महीधर ! ॥ १९३ ॥
 ज्ञाननी लोकधर्मस्य सम्भूता भृतभावनी ।

शिवेयं पावनायैव त्वत्क्षेत्रे पावकद्युतिः ॥१८४॥

तद्यथा शीघ्रमेवैषा योगं यायात् पिनाकिना ।

तथा विधेयं विधिवत्त्वया शैलेन्द्रसत्तम ! ॥ १८५ ॥

अत्यन्तं हि महत्कार्यं देवानां हिमभूधर ! ।

सूत उवाच । एवं श्रुत्वा तु शैलेन्द्रो नारदात् सर्वमेव हि १८६

आत्मानं स पुनर्जातं मेने मेनापतिस्तदा ।

नमस्कृत्य वृषाङ्गाय तदा देवाय घीमते ॥ १८७ ॥

उवाच सोऽपि संहृष्टो नारदन्तु हिमाचलः ।

हिमवानुवाच । दुस्तरान्नरकात् घोरादुद्धृतोऽस्मि त्वया मुने ! १८

पातालादहमुद्धृत्य सप्तलोकाधिपः कृतः ।

हिमाचलोऽस्मि विख्यातस्त्वया मुनिवराधुना ॥१८९

हिमाचले चलगुणां प्रापितोऽस्मि समुन्नतिम् ।

आनन्ददिवसाहारि हृदयं मेऽधुना मुने ! ॥ २०० ॥

नाश्रयवस्यति कृत्यानां प्रविभागविचारणम् ।

यदि वाचामधीशः स्यान्त्वद्गुणानां विचारणे ॥२०१॥

भवद्विधानां नियतममोघं दर्शनं मुने ! ।

तवास्मान् प्रति चापत्यं व्यक्तं मम महामुने ! ॥२०२

भवद्भिरेव कृत्योऽहं निवासायात्करूपिणम् ।

मुनीनां देवतानां च स्वयं कर्तापि कल्पषम् ॥२०३॥

तथापि वस्तुन्येकस्मिन्नाज्ञा मे सम्प्रदीयताम् ।

इत्युक्तवति शैलेन्द्रे स तदा हर्षनिर्भरे ॥ २०४ ॥

तथा च नारदो वाक्यं कृतं सर्वमिति प्रभो ! ।

सुरकार्ये य एवार्थस्तवापि सुमहत्तरः ॥ २०५ ॥

इत्युक्त्वा नारदः शीघ्रं जगाम त्रिदिवं प्रति ।

स गत्वा शक्र भवनममरं सन्दर्श च ॥ २०६ ॥

ततोऽभिरूपे स मुनिरुपविष्टो महासने ।

पृष्टः शक्रेण प्रीवाच हिमजासंश्रयां कथाम् ॥ २०७ ॥

नारद उवाच । समूह्य यत्तु कर्तव्यं तन्नया हतमेव हि ।

किन्तु पञ्चशरस्यैव समयोऽयमुपस्थितः ॥ २०८ ॥

इत्युक्तो देवराजस्तु मुनिना कार्गर्दशिना ।

चूलाङ्कुराक्षं सस्मार भगवान् पाकयासनः ॥ २०९ ॥

संक्षतस्तु तदा क्षिप्रं सहस्राक्षेण धीमता ।

उपतस्थे रतियुतः सविलासोभ्रपध्वजः ॥ २१० ॥

प्रादुर्भूतस्तु तं दृष्ट्वा शक्रः प्रीवाच सादरम् ।

शक्र उवाच । उपदेशेन बहुना किन्त्वां प्रतिवदे प्रियम् ॥२११॥

मनोभवासि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ।

तद्यथार्थक मेव त्वं कुरु नाकसदाम्प्रियम् ॥२१२॥

शङ्करं योजय क्षिप्रं गिरिपुत्रया मनोभव ! ।

संयुतो मधुना चैव ऋतुराजेन दुर्जय ! ॥ २१३ ॥

इत्युक्तो मदनस्तेन शक्रेण स्वार्थसिद्धये ।

काम उवाच । अनया देवसामयया मुनिदानवभीमया ॥२१४॥

दुःसाध्यः शङ्करो देवः किन्न वेत्सि जगत्प्रभो ! ।

तस्य देवस्य वेत्स्य त्वं करणस्तु यदव्ययम् ॥ २१५ ॥

प्रायः प्रसादः कोपोऽपि सर्वो हि महतां महान् ।

सर्वोपभोगसारा हि सुन्दर्यः स्वर्गसम्भवाः ॥२१६॥

अध्यायितश्च यत् सौख्यं भवता नष्टचेष्टितम् ।

प्रमादादथ विभ्रश्येदीशम्प्रति विचिन्वताम् ॥२१७॥

प्रागिव चेह दृश्यन्ते भूतानां कार्यसम्भवाः ।

विशेषं काङ्क्षतां शक्र ! सामान्यादुद्भ्रंशनं फलम् ॥२१८॥

अत्वै तद्वचनं शक्रस्तमुवाचामरैर्युतः ।

शक्र उवाच । षष्ठं प्रमाणास्ते ह्यत्र रतिकान्त ! न संशयः २१९

सन्देहेन विना शक्ति रपकारस्य नेष्यते ।

कस्यचिन्न क्वचिद्दृष्टं सामर्थ्यं न तु सर्वतः ॥ २२० ॥

इत्युक्तः प्रययौ कामः सखायं मधुमाश्रितः ।

रतियुक्तो जगामाश प्रस्यन्तु हिमभूभृतः ॥ २२१ ॥

स तु तत्राकरोच्चिन्तां कार्यस्योपायपूर्विकाम् ।

महार्था ये हि निष्कम्पा मनस्तेषां सुदुर्जयम् ॥२२२॥

तदादाविव संक्षोभ्य नियतं सुजयो भवेत् ।

संसिद्धिं प्राप्नुयुश्चैव पूर्वं संशोध्य मानसम् ॥ २२३ ॥

कथञ्च विविधैर्भविर्देषानुगमनं विना ।

क्रोधः क्रूरतरासङ्गा द्रावणेषु महासखीम् ॥२२४॥

चापच्यमूर्ध्नि विध्वस्तधैर्याधारां महाबलाम् ।

तामस्य विनियोक्ष्यामि मनसो विकृतिम्पराम् ॥२२५॥

पिपाय धैर्यद्वाराणि सन्तोष मपक्वप्र च ।

अवगन्तुं हि मां तत्र न कश्चिदतिपण्डितः ॥ २२६ ॥

विकल्पमात्रावस्थाने वैरूप्यं मनसोभवेत् ।

पथान्मूलक्रियारम्भगम्भीरावर्तदुस्तरः ॥ २२७ ॥

हरिप्रामि हरस्याहं तपस्तस्य स्थिरात्मनः ।

इन्द्रियपाममाहृत्य रम्यसाधनसंविधिः ॥ २२८ ॥

चिन्तयित्वेति मदनीभृतभर्तुस्तदाश्रमम् ।

जगाम जगतीसारं सरलद्रुमवेदिकम् ॥ २२९ ॥

शान्तामत्वसमाकीर्णमचलप्राणसङ्कुलम् ।

नानापुष्पलताजालं गगनस्थगणेश्वरम् ॥ २२० ॥
 निर्व्यग्रवृषभाध्युष्टनीलशाहलसानुकम् ।
 तलापश्यत् त्रिनेत्रस्य रम्यं कश्चिद्द्वितीयकम् ॥ २२१ ॥
 वीरकं लोकवीरेशमीशानसदृशद्युतिम् ।
 यत्तकुङ्कुमकिञ्चल्कं पुञ्जपिङ्गजटासटम् ॥ २२२ ॥
 वेत्तपाणिनमव्ययमुचभोगौन्द्रभूषणम् ।
 ततो निमोलितोन्निद्रपद्मपत्ताभलोचनम् ॥ २२३ ॥
 प्रेक्षमाणमृजुस्थानस्थितनासापलोचनम् ।
 श्वस्तरससिंहैन्द्रचर्मलम्बोत्तरीयकम् ॥ २२४ ॥
 श्ववर्णाहिफलन्मुक्तनिःश्वासानलपिङ्गलम् ।
 प्रेङ्खत्कपालपर्यन्ततुम्बिलं त्रिजटाचयम् ॥ २२५ ॥
 कृतवासुकिपर्यङ्कनाभिमूलं नवेशितम् ।
 ब्रह्माञ्जलिस्थपुच्छापनिबद्धोरगभूषणम् ॥ २२६ ॥
 ददर्श शङ्करं कामः क्रमप्राप्तान्तिकं शनैः ।
 ततो अमरज्ज्वहारमालम्बिद्रुममानुकम् ॥ २२७ ॥
 प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण भवस्य मदनी मनः ।
 शरस्तमथाकर्णं मधुरं मदनाश्रयम् ॥ २२८ ॥
 सस्वार दक्षदुहितान्दयितां रक्तमानसः ।
 ततः सा तस्य शनकेस्तिरीभू यातिनिर्मला ॥ २२९ ॥
 समाधिभावना तस्थौ लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी ।
 ततस्तन्मयतां यातः प्रत्यूह पिहितशयः ॥ २३० ॥
 वशित्वेन बुधोधिगो मिकृतिं मदनात्मिकम् ।
 ईषत्कोपममाविष्टो धैर्यमालम्ब्य धूर्जटिः ॥ २३१ ॥
 निरासे मदनस्त्रित्वा योगमायासमावृतः ।

स तथा माययाविष्टो जज्वाल मदनस्ततः ॥ २४२ ॥
 इच्छाशरीरो दुर्जयोरोषदोषमहाग्रयः ।
 हृदयान्निर्गतः सोऽथ वासनाव्यसनात्मकः ॥ २४३ ॥
 बहिस्थलं समालम्ब्य ह्युपतस्थौ भ्रूषध्वजः ।
 अनुयातोऽथ हृद्येन मित्रेण मधुना सह ॥ २४४ ॥
 सहकारतरो दृष्ट्वा मृदुमारुतनिर्धुतम् ।
 स्तबकं मदनोरम्यं हरवक्षसि सत्वरम् ॥ २४५ ॥
 मुमोच मोहनं नाम मार्गणं मकरध्वजः ।
 गिवस्य हृदये शुद्धे नाशशाली महाशरः ॥ २४६ ॥
 पपात परुषप्रांशुः पुष्पवाणो विमोहनः ।
 ततः करणसन्देहोविद्वेस्तु हृदये भवः ॥ २४७ ॥
 वभूव भूरीपम्यर्धयोऽपि मदनोन्मुखः ।
 ततः प्रभुत्वाद्भावानां संक्षोभं समपद्यत ॥ २४८ ॥
 बाह्वं बहु समासाद्य प्रत्युहप्रसवात्मकम् ।
 ततः कोपानलाङ्गुतघोरहुङ्कार भौषणे ॥ २४९ ॥
 बभूव वदने नेत्रं तृतीयसनलाकुलम् ।
 रुद्रस्य रौद्रवपुषो जगत्संहारभैरवम् ॥ २५० ॥
 तदन्तिकस्मिदने व्यस्फारयत धूर्जटिः ।
 तं नेत्रविस्फुलिङ्गेन क्रोशतान्नाकवाहिनाम् ॥ २५१ ॥
 गमितीभस्मसात्सूर्णं कन्दपः कामिदर्पकः ।
 स तु तं भस्मसात् कृत्वा चरन्नीक्रोड्भवोऽनलः ॥ २५२ ॥
 व्यजृम्भत जगत् दग्धुं ज्वालाहुङ्कार घस्तरः ।
 ततो भवोजगद्धे तोर्वप्रभज्जातवेदक्षम् ॥ २५३ ॥
 सहकारे मधौ चन्द्रसुमनःसु परेष्वपि ।

भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विभागेन स्मरानलम् ॥ २५४ ॥

स बाह्यान्तरविद्धेन हरेण स्मरमार्गणः ।

रागन्ने हसमिडाम्बर्धावन् तीव्रहुताशनः ॥ २५५ ॥

विभक्तलोकसन्तोभकरोदुर्वारजृम्भितः ।

संप्राप्य स्नेहसंपृक्तं कामिनां हृदयंकिल ॥ २५६ ॥

ज्वलत्यहर्निशं भीमो दुश्चिकित्स्यमुखात्मकः ।

विलोक्य हरहुङ्कारज्वालाभस्मकृतं स्मरम् ॥ २५७ ॥

विललाप रतिः क्रूरं बन्धुना मधुना सह ।

ततो विलप्य बहुगो मधुना परिसान्त्विता ॥ २५८ ॥

जगाम शरणं देव मिन्दुमौलिं विलीचनम् ।

भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां सहकारजाम् ॥ २५९ ॥

लतां पवित्रकस्थाने पाणी परभृतां सखीम् ।

निवृध्य तु जटाजूटं कुटिलै रनकैरतिः ॥ २६० ॥

उद्धृत्य गात्रं शुभ्रेण हृद्येन स्मरभस्मना ।

जानुभ्यामवनीङ्गत्वा प्रीवाचेन्दुविभूषणम् ॥ २६१ ॥

रतिरुवाच ।

नमः शिवायान्तराश्रयाय नमः शिवायान्तराश्रयाय ।

नमः शिवायान्तराश्रयाय तृभ्यं सदाभक्तकृपापराय ॥ २६२ ॥

नमो भवायान्तराश्रयाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनीभवाय ।

नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु मायागहनाश्रयाय ॥ २६३ ॥

नमोऽस्तु गर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ।

नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते ज्ञानवरप्रदाय ॥ २६४ ॥

नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो निसर्गामलभूषणाय ।

नमोऽस्तु मेयान्धकर्मदंकाय नमः शरण्याय नमोऽस्तु गुणाय ॥ २६५ ॥

।ऽस्तु ते भौमगणानुगाय नमोऽस्तु नानाभुवनादिकर्त्तॆ ।
 नमोऽस्तु नानाजगतां विधात्रे नमोऽस्तु ते चित्र फलप्रयोक्त्रे २६६
 सर्वावसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु चित्राध्वरभागभोक्त्रे ।
 नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे नमः सदा ते भवसङ्गहर्त्रे ॥ २६७
 अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ।
 शशाङ्कचिह्नाय सदैव तुभ्यममेयमानाय नमः सुताय ॥ २६८ ॥
 षष्ठेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः प्रसिद्धाय महौषधाय ।
 नमोऽस्तु भक्त्याभिमतप्रदाय नमोऽस्तु सर्वातिहराय तुभ्यम् २६९
 चराचराचारविचारवर्यमाचार्यं सुत्प्रेक्षितभृतसर्गम् ।
 त्वामिन्दुमौलिं शरणं प्रपन्ना प्रिया प्रमेयं महतां महेशम् २७०
 प्रयच्छ मे कामयशः समृद्धिं पुनः प्रभो ! जीवतु कामदेवः ।
 प्रियं विना त्वां प्रियजीवितेषु त्वत्तोऽपरः को भुवनेष्विहास्ति २७१
 प्रभुः प्रियायाः प्रसवः प्रियाणां प्रणौतपर्यायपरापरार्थः ।
 त्वमेवमेको भुवनस्य नाथो दयालुरुन्मूलितभक्तभौतिः ॥२७२॥
 इत्थं स्तुतः शङ्कर ईड्य ईशोवृषाकपिर्मन्मथकान्तया तु ।
 तुतोष दोषाकरखण्डधारी उवाच चेनां मधुरं निरीक्ष्य २७३ ॥

शङ्कर उवाच ।

भवितेति च कामोऽयं कालात् कान्तोऽचिरादपि ।
 अनङ्ग इति लोकेषु स विख्यातिं गमिष्यति ॥२७४॥
 इत्युक्त्वा शिरसावन्य गिरिशङ्कामवल्लभा ।
 जगामोपवनं रम्यं रतिस्तु हिमभूभृतः ॥ २७५ ॥
 हरोद चापि बहुशो दीना रम्ये स्थले तु सा ।
 मरणश्रवसायात्तु निवृत्ता सा हराङ्गया ॥ २७६ ॥
 अथ नारदवाक्येन चीदितो हिमभूधरः ।

कृताभरणसंस्कारां कृतकौतुकमङ्गलाम् ॥ २७७ ॥
 स्वर्गपुष्पकृतापीडां शुभ्रचीनांशुकाम्बराम् ।
 सखीभ्यां संयुतां शैली गृहीत्वा स्वसुतान्ततः ॥२७८॥
 जगाम शुभयोगेन तदा संपूर्णमानसः ।
 सकाननान्युपाक्रम्य वनान्युपवनानि च ॥२७९ ॥
 ददर्श रुदतीं नारीमप्रतर्क्यमहौजसम् ।
 रूपेणासदृशीं लोके रम्येषु वनसानुषु ॥ २८० ॥
 कौतुकेन परामृश्य तां दृष्ट्वा रुदतीं गिरिः ।
 उपसर्प्य ततस्तस्या निकटे सोऽभ्यगच्छत ॥ २८१ ॥

हिमवानुवाच । कासि कस्यासि कच्चाणि ! किमर्थञ्चापि रोदिषि
 नैतदल्पं महासत्त्वे कारणं लोकसुन्दरि ! ॥ २८२ ॥
 सा तस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुना सह ।
 रुदती शोकजननं श्वसती दैन्यवर्द्धनम् ॥ २८३ ॥

रतिरुवाच । कामस्य दयितां भार्यां रतिं मां विद्धि सुव्रत ! ।
 गिरावन्निम्नहाभाग ! गिरिशस्तपसि स्थितः ॥२८४ ॥
 तेन प्रत्यूहदृष्टेन विस्फार्यालोक्य लीचनम् ।
 दग्धाऽसौ भ्रूषकेतुस्तु मम कान्तोऽतिवक्रभः ॥ २८५ ॥
 अहन्तु शरणं याता तं देवं भयविह्वला ।
 स्तुतवत्यथ संस्तुत्या ततो मां गिरिगोऽब्रवीत् ॥ २८६ ॥
 तुष्टोऽहं कामदयिते ! कामोऽयन्ते भविष्यति ।
 त्वत्स्तुतिं चाप्यधीयानी नरो भक्त्या मदाययः ॥२८७ ॥
 लस्यते काङ्क्षितं कामं निवर्त्य मरणादितः ।
 प्रतीक्ष्यती च तद्वाक्यमाशाविशादिभिर्द्वाहम् ॥ २८८ ॥
 शरीरं परिरक्षिष्ये कश्चित् कालं महाद्युते ! ।

इत्युक्तस्तु तदा रत्या शैलः सम्भ्रमभीषितः ॥ २८९ ॥
 पाणावादाय हि सुतां गन्तुमैच्छत् स्वकम्पुरम् ।
 भाविनीऽवश्यभावित्वाद्भवित्वा भूतभाविनी ॥ २९० ॥
 लज्जमाना सखीमुखैरुवाच पितरङ्घ्रिम् ।

दुहितोवाच । दुर्भाग्ये न शरीरेण किं ममानेन कारणम् २९
 कथं च तादृशं प्राप्तं सुखं मे स पतिर्भवेत् ।
 तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि तपस्यतः ॥ २९१ ॥
 दुर्भगत्वं वृथा लोको वदते सति साधने ।
 जीवितात् दुर्भगाच्छ्रेयो मरणं ह्यतपस्यतः ॥ २९२ ॥
 भविष्यामि न सन्देहो नियमैः शोषये तनुम् ।
 तपसि भ्रष्टसन्देहे उद्यमोऽर्थजिगीषया ॥ २९४ ॥
 साहन्तपः करिष्यामि यदहं प्राप्य दुर्लभा ।
 इत्युक्तः शैलराजस्तु दुहिता स्नेहविल्लवः ॥ २९५ ॥
 उवाच वाचा शैलेन्द्रो स्नेहगदुगदवर्णया ।

हिमवानुवाच ।

उमेति चपले ! पुत्रि ! न क्षमं तावकं वपुः ॥ २९६ ॥
 ततः स चिन्तयाविष्टो दुहितां प्रशशंस च ।
 ततोऽनरित्ते दिव्या वागभूद्भुवनभूतले ॥ २९७ ॥
 उमेति चपले ! पुत्रि ! त्वयोक्ता तनया ततः ।
 उमेति नाम तेनास्या भुवनेषु भविष्यति ॥ २९८ ॥
 सिद्धिं च मूर्तिमत्येषा साधयिष्यति चिन्तिताम् ।
 इति श्रुत्वा तु वचन माकाशात्काशपाण्डुरः ॥ २९९ ॥
 अनुज्ञाय सुतां शैली जगामाद्य स्वमन्दिरम् ।

सूत उवाच । शैलजापि यथै शैलमगम्यमपि देवतैः ॥ ३०० ॥

अपरे तु परिच्छिन्ना नानाकाराभ्युपक्रमाः ॥ १२४ ॥

देहान्तरार्थं मारुत्तमापतन्ति हितप्रदम् ।

मम त्वाकाशसम्भूतपुष्यदामविभूषितम् ॥ १२५ ॥

वन्ध्यासुतं प्राप्तुकामा मनः प्रसरते मुहुः ।

अहं किल भवं देवं पतिं प्राप्तुं समुद्यता ॥ १२६ ॥

प्रकृत्यैव दुराधर्षं तपस्यन् तं संप्रति ।

सुरासुरैरनिर्णीतपरमार्थक्रियाश्रयम् ॥ १२७ ॥

साम्प्रतं चापि निर्दग्धमदनं वीतरागिणम् ।

कथमाराधयेदीशं मादृशी तादृशं शिवम् ॥ १२८ ॥

इत्युक्त्वा मुनयस्तेतु स्थिरतां मनमल्लतः ।

ज्ञातुमस्या वचः प्रोचुः प्रक्रमात्प्रकृताशकम् ॥ १२९ ॥

मनय ऊचुः । द्विविधन्तु सुखन्तावत् पुत्रिः । लोकेषु भाव्यते ।

शरीरस्यास्य सम्पोगेये तमद्यापि निर्वृतिः । १३० ॥

प्रकृत्या स तु दिग्वासा भौमः पलवर्नशयः ।

कपालो भिक्षुकोनग्नी विरूपाक्षः स्थिरक्रियः ॥ १३१ ॥

प्रमत्साम्प्रतकाकारो वीभत्सकृतमंयहः ।

यतिनानेन कः स्वार्थो मूर्त्तानर्थेन काङ्क्षितः ॥ १३२ ॥

यदि ह्यस्य शरीरस्य भागमिच्छसि साम्प्रतम् ।

तत कथन्ते महादेवात् भयभाजो जुगुप्सितात् ॥ १३३ ॥

स्ववद्रक्तवसाभ्यक्तकपालकृतभूषणात् ।

श्वसदुयभुजङ्गेन्द्र कृतभूषणभूषणात् ॥ १३४ ॥

शमगानवासिनो रौद्रप्रमथानुगतात् सति ! ।

सुरेन्द्रमुक्त्वा तनिष्टुष्टचरणोऽरिहा ॥ १३५ ॥

हरिरस्ति जगद्वाता श्रीकान्तोऽनन्तमूर्त्तिमान् ।

नाथो यन्नभुजामस्ति तथेन्द्रः पाकशासनः ॥३३६॥
 देवतानां निधियास्ति ज्वलनः सर्वकामकृत् ।
 वायुरस्ति जगन्नाता यः प्राणः सर्वदेहिनाम् ॥ ३३७ ॥
 तथा वैश्रवणो राजा सर्वार्थमतिमान् विभुः ।
 एभ्य एकतमं कस्मात् नत्वं न सम्प्राप्तुमिच्छसि ॥३३८॥
 उत्तानदेहसंप्राप्तया सुखं मनसेषितम् ।
 एवमेतत्तवाप्यत्र प्रभवी नाकसम्पदाम् ॥ ३३९ ॥
 अस्मिन्नेह परत्वापि कल्याणप्राप्तयस्तव ।
 तितुरेवास्ति तत् सर्वं सुरेभ्यो यन्न विद्यते ॥ ३४० ॥
 अतस्तत्प्राप्तये क्लेशः स वाप्यत्राफलस्तव ।
 प्रायेण प्रार्थितो भद्रे ! सुखल्यो ह्यतिदुर्लभः ॥ ३४१ ॥
 अस्यते विधियोगस्य धाता कर्ता चैव हि ।

सूत उवाच । इत्युक्ता सा तु कुपिता मुनिवर्येषु शैलजा ॥३४२॥

उवाच कोपरक्ताक्षी स्फुरद्भिर्दशनच्छदैः ।

देव्युवाच । असदृशस्य का प्रीतिर्व्यसनस्य क यन्त्रणा ॥३४३॥

विपरीतार्थबोद्धारः सत्यथे केन योजिताः ।

एवं मां वित्य दुष्प्रज्ञां ह्यस्थानासदृशप्रियाम् ॥३४४॥

न मां प्रति विचारोऽस्ति यत्ने हासदृशहावितौ ।

प्रजापतिसमाः सर्वे भवन्तः सर्वदर्शिनः ॥ ३४५ ॥

नूनं न वित्य तं द्वितं शाश्वतं जगतः प्रभुम् ।

अजमीशानमव्यक्त ममेयमहिमीदयम् ॥ ३४६ ॥

आस्तान्तद्वर्म्मसङ्गावसम्बोधस्तावदद्भुतः ।

विदुर्यत्र हरिव्रह्मप्रमुखाहि सुरेश्वराः ॥ ३४७ ॥

यत्तस्य विभवात् स्वोत्थं भुववेषु विजृम्भितम् ।

प्रकटं सर्वभूतानां तदप्यत्र न वित्य किम् ॥ ३४८ ॥

कस्यैतद्गगनं मूर्तिः कस्याग्निः कस्य मातुः ।
 कस्य भूः कस्य वरुणः कस्यन्द्रार्कविलोचनः ॥ ३४६ ॥
 कस्यार्चयन्ति लोकेषु लिङ्गं भक्त्या सुरासुराः ।
 यं ब्रुवन्तीश्वरं देवा विधीन्द्राद्या महर्षयः ॥ ३५० ॥
 प्रभावं प्रभवञ्चैव तेषामपि न वेत्स्य किम् ।
 अदितिः कस्य मातयं कम्पात् जाती जनादेनः ॥ ३५१ ॥
 अदितिः कस्यपाज्जाता देवा नारायणादयः ।
 मरीचेः कस्यपः पुत्रो ह्यदितिर्दक्षपुत्रिका ॥ ३५२ ॥
 मरीचिषापि दक्षय पुत्रो तौ ब्रह्मणः किल ।
 ब्रह्मा हिरण्ययात्त्वण्डाद्दिव्यसिद्धिविभूषितात् ॥ ३५३ ॥
 कस्य प्रादुरभूद्गगानात् प्रक्षुब्धाः प्राकृतांशकाः ।
 प्रकृतौ तु तृतीयायां मधुहृद्भजननक्रिया ॥ ३५४ ॥
 जाता ससृज षड्वर्गान् बुद्धिपूर्वान् स्वकर्म्मजान् ।
 अजातकोऽभवद्देधा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ३५५ ॥
 यः स्वयोगिन सञ्जीभ्य प्राकृतं कृतवानिदम् ।
 ब्रह्मणः सिद्धसर्वार्थमैश्वर्यलोककण्ठताम् ॥ ३५६ ॥
 विदुर्विष्णादयो यच्च स्वमहिम्ना सदैव हि ।
 कृत्वान्यं देहमन्यादृक् तादृक् कृत्वा पुनर्हरिः ॥ ३५७ ॥
 कुरुते जगतः कृत्य मुत्तमाधममध्यमम् ।
 एवमेव हि संसारो यो जन्ममरणात्मकः ॥ ३५८ ॥
 कर्म्मणश्च फलं ह्येतत् नानारूपसमुद्भवम् ।
 अथ नारायणो देवः स्वकां आयां समाश्रयत् ॥ ३५९ ॥
 तत्प्रेरितः प्रकुरुते जन्म नानाप्रकारकम् ।
 सापि कर्म्मण एवोक्ता प्रेरणी विवशात्मनाम् ॥ ३६० ॥

यथोक्त्वादादिजुष्टस्य मतिरेव हि सा भवेत् ।
 इष्टान्येव यथार्थानि विपरीतानि मन्यते ॥ २६१ ॥
 लोकस्य व्यवहारेषु सृष्टेषु सहते सदा ।
 धर्माधर्मफलावाप्तौ विष्णुरेव निबोधितः ॥ २६२ ॥
 अथानादित्वमस्यास्ति सामान्यात्तु तदात्मना ।
 न ह्यस्य जीवितं दीर्घं दृष्टं देहे तु कुत्रचित् ॥ २६३ ॥
 भवद्भिर्यस्य नोदृष्टमन्तमग्रमथापि वा ।
 देहिनां धर्मं एवैष क्वचिज्जायेत् क्वचिन् म्रियेत् ॥ २६४ ॥
 क्वचिद्भगती नश्येत् क्वचिज्जीवेज्जराभयः ।
 क्वचित्समाः शतं जीवेत् क्वचिद्दाल्ये विपद्यते ॥ २६५ ॥
 शतायुः पुरुषो यस्तु सोऽनन्तः स्वल्पजन्मनः ।
 जीवितो न म्रियत्यग्रे तस्मात् सोऽमर उच्यते ॥ २६६ ॥
 अदृष्टजन्मनिधना हेतुवं विष्णादयोमताः ।
 एतत् संशुद्धमैश्वर्यं संसारे को लभेदिह ॥ २६७ ॥
 तत्र क्षयादियोगात् तु नानाश्रयैस्वरूपिणि ।
 तस्माद्दिवश्वरान् सर्वान् मलिनान् स्वल्पभृतिकान् २६८
 नाहं भद्राः ! किलिच्छामि ऋते सर्वात् पिनाकिनः ।
 स्थितं च तारतम्येन प्राणिनां परमन्त्विदम् ॥ २६९ ॥
 धीबलैश्वर्यकार्यादिप्रमाणं महतां महत् ।
 यस्मान्न किञ्चिदपरं सर्वं यस्मात् प्रवर्त्तते ॥ २७० ॥
 यस्यैश्वर्यमनाद्यन्तं तमहं शरणङ्गता ।
 एष मे व्यवसायश्च दीर्घोऽतिविपरीतकः ॥ २७१ ॥
 यात वा तिष्ठतैवाथ मुनयो ! महिधायकाः ! ।
 एवं निशम्य वचनं देव्या मुनिवरास्तदा ॥ २७२ ॥

आनन्दाशुपरीताद्याः सस्त्रजुस्तां तपस्विनीम् ।

जचुश्च परमप्रीताः शैलजां मधुरं वचः ॥ २७२ ॥

ऋषय ऊचुः । अत्यङ्गुतास्यहो देवि ! ज्ञानमूर्तिरिवामला ।

प्रसादयति नोभावं भवभावप्रतिश्रयात् ॥ २७४ ॥

न तु विद्मो वयन्तस्य देवस्यैर्यमङ्गुतम् ।

त्वन्निश्चयस्य दृढतां वेत्तुं वयमिहागताः ॥ २७५ ॥

अचिरादेव तन्वद्भिः ! कामक्षेयं भविष्यति ।

क्वादित्यस्य प्रभायति रत्नेभ्यः क्व द्युतिः पृथक् ॥ २७६ ॥

कोऽर्थोवर्णालिका व्यक्तः कथं त्वं गिरिशं विना ।

यामो नैकाभ्युपायेन तमभ्यर्थयितुं वयम् ॥ २७७ ॥

अस्माकमपि वै सोऽर्थः सुतरां हृदि वर्तते ।

अतस्त्वमेव सा बुद्धिर्यतो नोतिस्त्वमेव हि ॥ २७८ ॥

अतोनिःसंशयं कार्यं शङ्करोऽपि विधास्यति ।

इत्युक्ताः पूजिता याता मुनयो गिरिकन्यया ॥ २७९ ॥

प्रययुर्गिरिशं द्रष्टुं प्रस्थं हिमवतो महत् ।

गङ्गास्व, प्रावितात्मानं पिङ्गवज्जटासटम् ॥ २८० ॥

भृङ्गानुयातपाणिस्थमन्दारकुसुमस्रजम् ।

गिरिः संप्राप्य ते प्रस्थं दृष्टुः शङ्कराश्रमम् ॥ २८१ ॥

प्रशान्ताशेषसत्वीघं नवस्तिमितकाननम् ।

निःशङ्काः क्षोभसलिलप्रपातं सर्वतोदिशम् ॥ २८२ ॥

तत्रापश्यन्कतो द्वारि वीरकं बेलपाणिनम् ।

सप्त ते मुनयः पूज्या विनीताः कार्थ्यगौरवात् ॥ २८३ ॥

लक्ष्मधुरभाषिण्या वाचा ते वाग्मिनाम्बराः ।

द्रष्टुं वयमिहायाताः शरस्थं गणनायकम् ॥ २८४ ॥

तिलोचनं विजानीहि सुरकार्यप्रचोदिताः ।
 त्वमेव नोगतिरुत्त्वं यथाकाज्ञानतिक्रमः ॥ १८५ ॥
 सत्कारितैष प्रायेण प्रतीहारमयः प्रभुः ।
 इत्युक्त्वा मुनिभिः सोऽथ गौरवात्तानुवाच सः ॥ १८६ ॥
 समन्वास्यापरां सन्ध्यां स्नातुं मन्दादिनीजले ।
 क्षणेन भविता विप्रास्तत्र द्रक्ष्यथ शूलिनम् ॥ १८७ ॥
 इत्युक्त्वा मुनयस्तस्युक्ते तत्कालप्रतीक्षिणः ।
 गम्भीराम्बुधरं प्राष्टत् तृषिताञ्चातका यथा ॥ १८८ ॥
 ततः क्षणेन निष्पन्नसमाधानक्रियाविधिः ।
 वीरासनं विभेदेशो मृगचर्मनिवासितम् ॥ १८९ ॥
 ततो विनीतो जानुभ्यामवलम्ब्य महीस्थितिम् ।
 उवाच वीरकोदेवं प्रणामैकसमाश्रयः ॥ १९० ॥
 संप्राप्ता मुनयः सप्त त्वां द्रष्टुं दौसतेजसः ।
 विभो ! समादिशद्रष्टुं मवगन्तु मिहार्हसि ॥ १९१ ॥
 इत्युक्त्वा धुर्जटिस्तेन वीरकेण महात्मना ।
 म्भङ्गसंज्ञया तेषां प्रवेशाज्ञां ददौ तदा ॥ १९२ ॥
 मूर्धकम्पेन तान् सर्वान् वीरकोऽपि मञ्जामुनीन् ।
 आजुहाव विदूरस्थान् दर्शनाय पिनाकिनः ॥ १९३ ॥
 त्वराबद्धार्धचूडास्ते लम्बमानाजिनाम्बराः ।
 विविशुर्वेदिकां सिद्धां गिरिशस्य विभृतिभिः ॥ १९४ ॥
 बद्धपाणिपुटाक्षिप्तनाकपुष्पोत्करास्ततः ।
 पिनाकिपाद्युगलं यथानाकनिवासिनः ॥ १९५ ॥
 ततः क्षिण्वेक्षिताः शान्ता मुनयः शूलपाणिना ।
 मन्मथारिं ततो हृष्टाः सम्यक् तुष्टुवुरादृताः ॥ १९६ ॥

मनय ऊचुः ।

अहो कतार्था वयमेव साम्प्रतं सुरेश्वरीऽप्यत्र पुरो भविष्यति ।
वत्प्रसादामलवारिसेकतः फलेन काचित्तपसा नियुज्यते ॥६८७॥
जयत्यमौ धन्यतरो हिमाचलस्तदाश्रयं यस्य सुता तपस्यति ।
सदैत्यराजोऽपि महाफलोदयो विमूलिताशेषसुरोहि तारकः ॥६८८॥

त्वदीयमंशम्प्रविलोक्य कल्मषात्

स्वकं शरीरं परिमोक्ष्यते हि यः ।

स धन्यधीर्लोकपिता चतुर्मुखो

हरिय यत्सम्भ्रमवह्निदीपितः ॥ १८८ ॥

त्वदङ्घ्रि युग्मं हृदयेन विभ्रतां

महाभितापप्रथमैकहेतुकम् ।

त्वमेव चैकी विविधकृतक्रियः

किलेति वाचा विधुरैर्विभाष्यते ॥ ४०० ॥

अथाद्य एकस्त्वमवैपि नान्यथा

जगत्तथा निर्घृणतान्तव स्पृशेत् ।

न वेत्सिवा दुःखमिदं भवात्मकम्

विहन्यते ते खलु सर्वनिष्क्रिया ॥ ४०१ ॥

उपेक्षसे चेज्जगतामुपद्रवम्

दयामयत्वं तव केन कथ्यते ।

स्वयोगमायामहिमागुहाश्रयम्

न विद्यते निर्मलभूतिगौरवम् ॥ ४०२ ॥

वयं च ते धन्यतराः शरीरिणाम्

यद्दीदृशं त्वं प्रविलोकयामहे ।

अदर्शनं तेन मनोरथो यथा

प्रयाति साफलयतया मनोगतम् ॥ ४०३ ॥

जगद्धिधानैकविधौ जगन्मुखे

करिषामितो बलभिञ्जरा वयम् ।

दिनेमुरित्यं मुनयोविस्मृज्य ताम्

गिरं गिरीगश्रुतिभूमिसन्निधौ ।

उत्कृष्टकेदारइवावनीतले

सुवीजमष्टिं सुफलाय कर्षकाः ॥ ४०४ ॥

तेषां श्रुत्वा ततोऽरम्यां प्रक्रमीपक्रमक्रियाम् ।

वाचं वाचस्यतिरिव प्रीवाच स्मितसुन्दरः ॥ ४०५ ॥

शकं उवाच । जाने लोकविधानस्य कन्यासत्कार्यमुत्तमम् ।

जाता प्रलेय शैलस्य सङ्केतक निरूपणाः ॥ ४०६ ॥

सत्यमुत्कण्ठिताः सर्वे देवकार्यार्थं मुद्यताः ।

तेषां त्वरन्ति चेतांसि किन्तु कार्यं विवक्षितम् ॥ ४०७ ॥

लोकयात्रानुगन्ध्या विशेषेण विचक्षणैः ।

सेवन्ते ते यतो धर्मं तत्प्रामाण्यात्परि स्थिताः ॥ ४०८ ॥

इत्युक्त्वा मुनयो जग्मुस्स्वरितास्तु हिमाचलम् ।

तत्र ते पूजितास्तेन हिमशैलेन सादरम् ॥ ४०९ ॥

जञ्चुर्मुनिवराः प्रीताः स्वल्पवर्णान्वरान्विताः ।

मुनयु जञ्चुः । देवो दुहितरं साक्षात् पिनाकी तव मार्गते ॥ ४१० ॥

तच्छीघ्रं पावयात्मान माहुत्येवानलापणात् ।

कार्यमेतच्च देवानां सुचिरं परिवर्तते ॥ ४११ ॥

जगदुद्धरणायैष क्रियतां वै समुद्यमः ।

इत्युक्त्वास्ती स्तदा शैली हर्षाविष्टोऽवदन्मुनीन् ॥ ४१२ ॥

असमर्थोऽभवद्वक्तुं सुत्तरं प्रार्थयंश्छिवम् ।

ततोमेना मुनीन्वन्द्य प्रीवाच स्नेहविल्लावा ॥ ४१३ ॥

दुहितुस्तान् मुनीन्धैव चरणाम्रयमर्थवित् ।
 मेनावा च । यदर्थं दुहितुजर्म् नैच्छस्यपि महाफलम् ॥
 तदेवोपस्थितं सर्वं प्रक्रमेणैव साम्प्रतम् ।
 कुलजन्मवर्योरूपविभृत्यद्विधुतोऽपि यः ॥ ४१५ ॥
 वरस्तस्यापि चाहूय सुता देवा ह्ययावतः ।
 तन्ममस्ततपोर्वारं कथं पुत्री प्रयास्यति ॥ ४१६ ॥
 पुत्रौवाक्याद्यद्नास्ति विधेयं तद्विधीयताम् ।
 इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु प्रियया हिमभृशतः ॥ ४१७ ॥
 जचुः पुन रुदारार्थं नागोचित्तप्रसादकम् ।
 मुनय जचुः । ऐश्वर्यमवगच्छस्व शङ्करस्य सुरासुरैः ॥ ४१८ ॥
 आराध्यमानपादाञ्जयुगलत्वात् सुनिर्घृतेः ।
 यस्योपयोगि यद्रूपं सा च तत्प्राप्तये चिरम् ॥ ४१९ ॥
 घोरं तपस्यति बाला तेन रूपेण निर्घृतिः ।
 यस्तद्व्रतानि दिव्यानि नयिष्यति समापनम् ॥ ४२० ॥
 तत्र सावहिता तावत्तस्मात् सैव भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा गिरिणा सार्दन्ते ययुयेत्त शैलजा ॥ ४२१ ॥
 जिताकंज्वलनज्वाला तपस्तेजोमयी ह्युत्तमा ।
 प्रोचुस्तां मुनयः स्निग्धं सन्मान्य पथमागतम् ॥ ४२२ ॥
 रम्यं प्रियं मनोहारि मारूपं तपसा दृष्ट्वा ।
 प्रातस्ते शङ्करः पाणि मेघ पति ! ग्रहोष्यति ॥ ४२३ ॥
 वयमर्थितवन्तस्ते पितरं पूर्वमागताः ।
 पिता सह गृह्णन् वयं यामं स्वामन्दिरम् ॥ ४२४ ॥
 इत्युक्त्वा तपसः सत्यं फलमस्तीति चिन्त्य सा ।
 त्वरमाणा ययौ वैश्व पितुर्दिव्यार्थगोभितम् ॥ ४२५ ॥

सा तत्र रजनीं मेने वर्षायुतसमां सतीम् ।
हरदर्शनसञ्जातमहीत्कण्ठा हिमाद्रिजा ॥४२६॥
ततो मुहूर्तं ब्राह्मे तु तस्याशक्रुः सुरस्त्रियः ।
नानामङ्गलसन्दीहान्यथावक्तमपूर्वकम् ॥ ४२७ ॥
दिव्यमण्डनमङ्गानां मन्दिरे बहुमङ्गले ।
उपासत गिरिं मूर्तां ऋतवः सार्वकामिकाः ॥४२८॥
वायवी वारिदाशासन् संमार्जनविधी गिरिः ।
हर्म्येषु श्रीः स्वयं देवी कृतनानाप्रसाधना ॥ ४२९॥
कार्त्तिकः सर्वेषु भावेषु ऋदिश्यामवदाकुला ।
चिन्तामणिप्रभृतयो रत्नाः शैलं समन्ततः ॥४३० ॥
उपतस्थुर्नगाद्यापि कल्पकामप्रहाद्रुमाः ।
श्रीपथ्यां मूर्तिमत्यश्च दिव्याषधिनमन्विताः ॥४३१॥
रसाश्च धातवश्चैव सर्वे शैलस्य किङ्कराः ।
किङ्करास्तास्य शैलस्य व्यग्राद्याज्ञानुवर्तिनः ॥ ४३२ ॥
नद्यः समुद्रा निखिलाः स्यावरं जङ्गमश्च यत् ।
तत् सर्वं हिमशैलस्य महिमानमबर्हयत् ॥ ४३३ ॥
अभवन्मुनयो नागा यत्तगन्धर्वकिन्नराः ।
शङ्करस्यापि त्रिवुधा गन्धमादनपर्वते ॥ ४३४ ॥
सर्वे मरुडनसम्भारास्तस्थुर्निर्मलमूर्तयः ।
शर्वस्यापि जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ४३५ ॥
बभूव प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः ।
कपालमालां विपुलां चामुण्डामूर्ध्नि प्रबन्धत ॥४३६ ॥
उवाच चापि वचनं पुत्रं जनय शङ्कर ! ।
यो दैत्येन्द्रकुलं हत्वा मारुतैस्तर्पयिष्यति ॥४३७॥

सौरिर्ज्वलच्छिरो रत्नमनुटञ्चानलोत्खणम् ।
 भुजगाभरणं गृह्य सज्जं शम्भोः पुरोऽभवत् ॥४२८॥
 शको गज्राजिनं तस्य वसाभ्यक्तायपङ्कवम् ॥ ४२९ ॥
 दध्ने सरभसं स्विद्यहिस्तीर्णमुखपङ्कजम् ॥ ४३० ॥
 वायुश्च विपुलं तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् ।
 हृषं विभूषयामास हरयानं महौजसम् ॥ ४३० ॥
 वितेनुर्नयनान्तस्थाः शम्भोः सूर्यानलेन्दवः ।
 स्वान्युतिं लोकनायस्य जगतः कर्मसाक्षिणः ॥४३१॥
 चिताभस्त्र समाधाय कपाले रजतप्रभम् ।
 मनुजास्थिमयीं माला माञ्जवन्ध च पाणिना ॥४३२॥
 प्रेताधिपः पुरीदारि सगदः समवर्तत ।
 नानाकारमहारत्नभूषण धनदाहृतम् ॥ ४३३॥
 विहायोद्वयसर्पेन्द्रकटकैः स्वपाणिना ।
 कर्णोत्तमञ्चकारिणी वासुकिन्तत्रकं स्वयम् ॥ ४३४ ॥
 जलाधीयाहृतां स्यात्सुप्रमूनावेष्टितां पृथक् ।
 ततश्च ते गणाधीया विनयात्तत्र वोदकम् ॥४३५ ॥
 प्राञ्चुर्यं ग्राकृतं ! त्वन्नां समावेदश्च शूलिनं ।
 निष्पन्नाभरणं देवं प्रसाध्ये शम्भ्रसाधनः ॥ ४३६ ॥
 समवारिधयस्तस्यः कर्तुं दर्पणविभ्रमम् ।
 ततो विलोकितात्मानं महाम्बुधिजलोदरे ॥ ४३७ ॥
 धरामालिङ्ग्य जानुभ्यां स्याणुं प्रोवाच केशवः ।
 शोभमे देव ! रूपेण जगदानन्ददायिना ॥ ४३८ ॥
 मातरः प्रेरयाकामवधुं वैधव्यचिह्निताम् ।
 कालोऽयमिति चालस्य प्रकारिङ्गितसंज्ञया ॥ ४३९ ॥

ततस्ताश्चोदिता देवमूचुः प्रहसिताननाः ।

रतिः पुरस्तव प्राप्ता नाभाति मदनोज्झिता ॥४५०॥

ततस्तां सन्निवार्याह वामहस्तायसंज्ञया ।

प्रयाणे गिरिजावक्त्रदर्यनीत्सुकमानसः ॥ ४५१ ॥

ततो हरो ह्रियगिरिकन्दरा कृतिम्

समुन्नतं मृदुगतिभिः प्रचोदयन् ।

महावृषङ्गणत्सुलाहिरत्तक्षणम्

स भूधरानगनिरिव प्रकम्पयन् ॥ ४५२ ॥

ततो हरिद्रुतपदपङ्क्तिः पुरः

सरः श्रमात् द्रुमनिकरेषु विश्रमन् ।

धरारजःशबलितभूषणोऽब्रवीत्

प्रयात मा कुरुत पर्योऽस्य संकटम् ॥ ४५३ ॥

प्रभोः पुनः प्रथमनियोगसृर्जयन्

सुतोऽब्रवीद्भ्रुकुलिमुखाऽपि वीरकः ।

वियञ्चरा वियति किमस्त्रिकान्तकम्

प्रयात नोधरणिधराऽविदूरतः ॥ ४५४ ॥

महार्णवाः कुरुत शिलीषमभ्ययः

सुरद्विषा गमनमहातिकर्दमान् ।

गणेश्वराश्चपलतया न गम्यताम्

सुरेश्वरैः स्थिरमतिभिश्च गम्यताम् ॥ ४५५ ॥

न भृङ्गिणा स्वतनु मवेक्ष्य नीयते

पिनाकिनः पृथुमुखमण्डमभतः ।

वृथायमप्रकटितदन्तकोटरम्

त्वमायुधं वृहसि विहाय पञ्जरम् ॥ ४५६ ॥
 पदन्नयद्रथतुरगैः पुरद्विषा
 प्रमुच्यते बहुतरमाट्टसङ्कुलम् ।
 अमौ सुराः पृथगनुयायिभिर्हताः
 पदातयो द्विगुणपथान् हरप्रियाः ॥ ४५७ ॥
 स्ववाहनेः पवनत्रिधूतचामरै-
 श्वलध्वजैर्ब्रजत विहारशालिभिः ।
 सुराः स्वकं किमिति न रागमूर्जितम्
 रिवचार्यते नियतलयतयानुगम् ॥ ४५८ ॥
 न किन्नरैरभिभवितुं हि शक्यते
 विभूषणप्रचयसमुद्भवाध्वनिः ।
 स्वजातिकाः किमिति न षड्जमध्यम-
 पृथुस्वरं बहुतर मत्र वच्यते ॥ ४५९ ॥
 नतानतानतनतन्नताङ्गताः
 पृथक् तथा समयकृता विभिन्नताम् ।
 विशद्विता भवदतिभेद्घोलिनः
 प्रयात्थमौ द्रुतपदमेव गौडकाः ॥ ४६० ॥
 विसंहताः किमिति न षाड्गवादयः
 स्वगीतकैर्ललितपदप्रयोगजैः ।
 प्रभोः पुरो भवति हि यस्य चाक्षतम्
 समुद्रतार्ङ्गकमिति तत्प्रतीयते ॥ ४६१ ॥
 अमौ पृथग्विरचितरम्यरासकम्
 विलासिनो बहुगमकस्वभावकम् ।
 प्रयुञ्जते गिरिशयशोत्रिसारिणम्

प्रकीर्णकं बहुतरनागजातयः ॥ ४६२ ॥
 अमी कथं ककुभि कथाः प्रतिक्षणम्
 ध्वनन्ति ते विविधबधूविमिश्रिताः ।
 न जातयो ध्वनिमुरजासमीरिता
 न मूर्च्छिताः किमिति च मूर्च्छनात्मिकाः ॥ ४६३ ॥
 श्रुतिप्रियक्रमगतिभेदसाधनम्
 ततादिकं किमिति न तुम्बरेरितम् ।
 न हन्यते बहुविधवाद्यडम्बरम्
 प्रकीर्णवीणामुरजादि नाम यत् ॥ ४६४ ॥
 इतीरिते गिरिमवधानशालिनः
 सुरासुराः सपदि तु तीरकाञ्चया ।
 नियामिताः प्रययुरतीव हर्षिता-
 श्वराचरं जगदखिलं ह्यप्रूरयन् ॥ ४६५ ॥
 इतिसनत्ककुभिरसन्महार्णवे
 स्नानदघने विदलित शैलकन्दरे ।
 जगत्यभृत्तुमुल इवाकुलीकृतः
 पिनाकिना त्वरितगतेन भूधरः ॥ ४६६ ॥
 परिज्वलत् कनक सहस्र तोरणं
 क्वचिन्मिलन्मरकतवेश्मवेदिकम् ।
 क्वचित् क्वचिद्विमल वैदूर्य भूमिकं
 क्वचिद्गलज्जलधर रम्यनिर्भरम् ॥ ४६७ ॥
 चलध्वज प्रवर सहस्रमण्डितं
 सुरद्रुमस्तवकविकीर्णं चत्वरम् ।
 सिता सितारुणरुचिधातुवर्णकं

श्रियोज्वलं प्रविततमार्गं गीपुरम् ॥ ४६८ ॥

विजृम्भिता प्रतिमध्वनिवारिदं

सुगन्धिभिः पुरपवनैर्मनोहरम् ।

हरो महागिरि नगरं समासदत्

क्षणःदिव प्रवर सुरासुरस्तुतः ॥ ४७६ ॥

तं प्रविशन्तमगात् प्रविलोक्य व्याकूलतां नगरं गिरि भर्तुः ।

द्वयपुरन्धिजनञ्जवियानं धावितमार्गं जनाकुलरथ्यम् ॥ ४७० ॥

हर्म्ये गवाक्षगतामर नारी लोचन नीलमरोरुहमालम् ।

सुप्रकटासम दृश्यत काचित्स्वाभरणां यवितान विगूटा ॥ ४७१ ॥

क्राप्यखिलीकृतमण्डनभूषात्यक्त मखी प्रणया हरमैत्रत् ।

काचिदुवाच कलङ्गत मानाकातरतां सखिः माकुर्वमूढे ॥ ४७२ ॥

दग्धमनोभव एव पिनाकी कामयते स्वयमेव विहर्तुम् ।

काचिदपि स्वयमेव पतन्ती प्राह परां विरहस्खलिताङ्गीम् ४७३

माचपले मदनव्यतिषङ्गं शङ्करजंस्खलनेन वदत्वम् ।

कापि कृतव्यवधानम दृष्ट्वा युक्तं वगाङ्गिरिगोह्वयमूचे ॥ ४७४ ॥

एष सद्यत्र सहस्रमखाद्या नाक सदामधपाः स्वयमुक्तेः ।

नामभिरिन्दुजटं निजमेवा प्राप्तिफलायनताम् घटन्ते ॥ ४७५ ॥

एषनचैप स एष यदधेघर्म परीत तनुः शशिमीली ।

धावति वज्रधरोऽमर राजो मार्गमर्मुविहृतो करणाय ॥ ४७६ ॥

एष स पद्मभवोऽथ मुपेत्यप्रांथ जटा मृगचर्मनिगूढः ।

सप्रणयङ्कर घटित चक्रं किञ्चिदुवाच मितं श्रुति मूले ॥ ४७७ ॥

एवमभूत् सुरनारिकुलानां चिराविसंछलता गुरुरागात् ।

शहरसं श्रयणाङ्गिरि जायाजन्मफलं परमन्स्विति चोचुः ॥ ४७८ ॥

ततो हिमगिरेर्वैश्वमविश्वकर्मनिवेदितम् ।

महानील मयस्तम्भज्वलत्काञ्चन कुट्टिमम् ॥ ४७८ ॥
मुक्ताजाल परिष्कारं ज्वलितौषधि दीपितम् ।
क्रीडोद्यान सहस्राब्जं काञ्चना वददीर्घिकम् ॥ ४८० ॥
महेंद्र प्रमुखाः सर्वे सुरादृष्टा तदद्भुतम् ।
नेत्राणि सफलान्यद्य मनोभि रिति ते दधुः ॥ ४८१ ॥
विमर्दकीर्णकैयूरा हरिणा द्वारिरोधितः ।
कर्थाञ्चित् प्रमुखा क्लृप्त विविशुर्नाकवासिनः ॥ ४८२ ॥
प्रणतना चलेन्द्रेण पूजितोऽथ चतुर्मुखः ।
चकार विधिना सर्वं विधिमन्त्र पुरः सरम् ॥ ४८३ ॥
शर्वेण पाणिपहणमग्नि साक्षिक मचतम् ।
दाता महीभृतान्नाथो हीतादेवयतुर्मुखः ॥ ४८४ ॥
वरः पशुपतिः साक्षात् कन्या विश्वारणिक्रया ।
चराचराणि भूतानि सुरासुर वराणिवृ ॥ ४८५ ॥
तत्राप्येते नियमतो ह्यभवन्व्यपमूर्तयः ।
मुक्तोचाभि नवान् सर्वान् सस्यशालीन् रसौषधीः ॥ ४८६ ॥
व्यपातु पृथिवी देवी सर्वभाव मनोरमा ।
गृहीत्वा वरुणः सर्वरत्नान्या भरणानि च ॥ ४८७ ॥
पुण्यानि च पवित्राणि नानारत्नमयानि तु ।
तस्थी स्वाभरणी देवोर्हर्षदः सर्वदेहिनाम् ॥ ४८८ ॥
धनदश्चापि दिव्यानिर्हैमान्या भरणानि च ।
जात रूपविचित्राणि प्रयतः समुपस्थितः ॥ ४८९ ॥
वायुर्ववीसुसुरभिः सुखसंस्पर्शनो विभुः ।
छत्रमिन्दु करोद्द्वारं सुसितञ्च शतक्रुतुः ॥ ४९० ॥
जगह मुदितः स्वर्ग्वी वाहुभिर्वह भूषणैः ।

जगुर्गन्धर्वं मुख्याद्य नृतुद्याप्सरीगणाः ॥ ४६१ ॥
 वाद्ययन्त्रोऽति मधुरं जगुर्गन्धर्वकि राः ।
 मूर्त्ताद्य ऋतवचस्तत्र जगुद्य नृतुद्य वै ॥ ४६२ ॥
 चपलाद्य गणालस्युर्लीलयन्ती हिमाचलम् ।
 उत्तिष्ठन् क्रमशश्चात्र विश्वभुग्भगनेतहा ॥ ४६३ ॥
 चकारौघाहिकं कृत्यं पद्मया सह यथोचितम् ।
 दत्तार्घो गिरिराजिन सुरवृन्दैर्विनोदितः ॥ ४६४ ॥
 अवसत् तां क्षपान्तश्च पद्मया सह पुरान्तकः ।
 ततो गन्धर्वगीतेन नृत्येनाप्सरसामपि ॥ ४६५ ॥
 स्रुतिभिर्देव दैत्यानां विबुधो विबुधाधिपः ।
 श्रामन्त्य हिमशैलेन्द्रं प्रभाते चोमया सह ।
 जगाम मन्दिरगिरिं वायुवेगेन शृङ्गिणा ॥ ४६६ ॥
 ततो गते भगवति नीललोहिते
 सहीमया रतिमलभन्नभुधरः ।
 सचान्ववी भवति च कस्य नीमनी
 विह्वलञ्च जगति हि कन्यकापितुः ॥ ४६७ ॥
 ज्वलन्मणि स्फटिकहाटकोत्कटम्
 स्फुटद्युति स्फटिक गोपुरं पुरम् ।
 हरीगिरी चिरमनु कल्पितन्तदा
 विसर्जितामरनिवर्हीऽविगत्स्रकम् ॥ ४६८ ॥
 तदोमासहितो देवो विजहार भगाविहा ।
 पुरोद्यानेषु रम्येषु विविक्तेषु वनेषु च ॥ ४६९ ॥
 सुरक्त हृदयो देव्या मकराङ्ग पुरः सरः ।
 ततो बहुतिथे काले सुतकामा गिरिः सुता ॥ ५०० ॥

सखीभिः सहिता क्रीडां चक्रे कृत्स्निम पुत्रकैः ।

कदाचिद्गन्ध तैलेन गात्रमभ्यज्य शैलजा ॥ ५०१ ॥

चूर्णैरुद्धर्तयामास मलिनां तरितान्तनुम् ।

तदुद्धर्तनकं गृह्य नरं चक्रे गजाननम् ॥ ५०२ ॥

पुत्रकं क्रोडतो देवी तं चाक्षिपयदम्बसि ।

जाङ्गल्यास्तु शिवासख्या स्ततः सोऽभृद्दहत् वपुः ॥ ५०३ ॥

कायेनाति विशालेन जगदा पूरयत्तदा ।

पुत्रित्युवाच तं देवी पुत्रित्युचे च जाङ्गवी ॥ ५०४ ॥

गाङ्गेय इति देवैस्तु पूजितोऽभृद्गजाननः ।

विनाय काक्षिपत्यच्च ददावस्य पितामहः ॥ ५०५ ॥

पुनः सा क्रीडनं चक्रे पुत्रार्थं वरवर्णिनी ।

मनोज्ञमशुरं रूढ मशोकस्य शुभानना ॥ ५०६ ॥

बद्धयामास तं चापि कृत संस्कारमङ्गला ।

हहस्मति मुखे विप्रेर्दिवस्पति पुरोगमैः ॥ ५०७ ॥

ततो देवैश्च मुनिभिः प्रोक्ता देवी त्विदम्बचः ।

भवानि भवतोभय्या संभृता लोकभूयते ॥ ५०८ ॥

प्रायः सुतफलो लोकः पुत्रपीत्रैश्च लभ्यते ।

अपुत्राश्च प्रजाः प्रायो दृश्यन्ते देव हेतवः ॥ ५०९ ॥

अधुनादशिते मार्गे मर्यादां कर्तुं मर्हसि ।

फलं किमाविता देवि ! कल्पितैस्तरु पुत्रकैः ॥ ५१० ॥

इत्युक्त्वा हर्षपूर्णाङ्गी प्रायाचामा शुभाङ्गिरम् ।

देव्युवाच । एवं निरुदके देशे यः कूपं कारयेद्बुधः ॥ ५११ ॥

विन्दौ विन्दौ च तीयस्य वसेत् सम्बत्सरन्दिवि ।

दशकूप समा वापी दशवापी समोद्गदः ॥ ५१२ ॥

दशरुद समः पुत्रो दशपुत्र समो द्रुमः ।

एषैव मममर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ ५१३ ॥

इत्युक्त्वास्तु ततोविप्रा बृहस्पति पुरोगमाः ।

जग्मुःस्वमन्दिराख्येव भवानीं वन्द्य सादरम् ॥ ५१४ ॥

गतेषु तेषु देवोऽपि शङ्करः पर्वतात्मजाम् ।

पाणिना लम्बमानेन गर्भैः प्रावेग्यच्छुभाम् ॥ ५१५ ॥

चित्तप्रसाद जननं प्रासाद मनुगोपुरम् ।

लम्बमौक्तिक दामानंमालिका कुलवेदिकम् ॥ ५१६ ॥

निधौत कलधौतं चक्रीडा गृहमनीरमम् ।

प्रकीर्णं कुसुमोद्दाम मत्तान्तिकुलकूजिनम् ॥ ५१७ ॥

किन्नरोद्गीतसङ्गीत गृहान्तरित भित्तिकम् ।

सुगन्धिधूपसङ्घातमनः प्रार्थ्यमलहितम् ॥ ५१८ ॥

क्रीडन्मगूर नारीभिर्भूतं वै ततवादिभिः ।

हंससङ्घात संवुष्टं स्फाटिकलाभवेदिकम् ॥ ५१९ ॥

अनारतमति प्रीत्या बहुगःकिन्नरा कुलम् ।

शक्यैवाभिहन्यन्ते पद्मराग विनिर्मिताः ॥ ५२० ॥

भित्तयो दाडिमभ्रान्त्या प्रति विस्मितमौक्तिकाः ।

तवाचक्रीडयादेवो विहर्तुं सुप चक्रम ॥ ५२१ ॥

स्वच्छेन्द्रनोलाभभारं प्रीडनं यत्रधिष्टिता ।

वपुः सहायतां प्राप्ता विमोदरसनिष्टिता ॥ ५२२ ॥

एवं प्रक्रीडता स्तत्र देवोऽशङ्करयो स्तदा ।

प्रादुर्भवन्महाशब्दमहृद्दोहर गोचरः ॥ ५२३ ॥

तच्छ्रुत्वा कौतुकाद्देवो किमितिदिति शङ्करम् ।

पप्रच्छ तं युमतनुर्हरं विस्मय पूर्वकम् ॥ ५२४ ॥

उवाच देवीं नैतत्ते दृष्टपूर्वं सुविस्मिता ! ।
 एते गणेशाः क्रीडन्ते शैलेऽस्मिन् मन्त्रिणाः सदा ॥५२५॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण नियमैः क्षेत्रसेवनेः ।
 धैर्यं तोषितः पूर्वत एते मनुजोत्तमाः ॥ ५२६ ॥
 मत्समीपं मनु प्राप्ता मम हृद्याः शुभानने ! ।
 कामरूपा महोत्साहा महारूपगुणान्विताः ॥५२७॥
 कर्मभिर्विस्मयं तेषां प्रयासि बलशालिनाम् ।
 सामरस्यास्य जगतः सृष्टिसंहरणक्षमाः ॥ ५२८ ॥
 ब्रह्मविष्णीन्द्र गन्धर्वैः स किन्नर महोरगैः ।
 विवर्जितोऽप्यहं नित्यत्रैभिर्विरहितोरमे ॥ ५२९ ॥
 हृद्या मे चारु सर्वाङ्गारु एते क्रीडते गिरौ ।
 इत्युत्वा तु ततो देवो त्यक्त्वा तद्विष्मयाकुला ॥ ५३० ॥
 गवाक्षान्तरमासाद्य प्रेक्षते विस्मितानना ।
 यावन्तस्ते कृशा दीर्घा ऋष्या स्थूला महोदराः ॥५३१॥
 व्याघ्रे भवदनाः केचिन् केचिन्मेषाजरूपिणः ।
 अनेक प्राणिरूपाश्च ज्वालास्याः कृष्णपिङ्गलाः ॥५३२॥
 सौम्या भीमाः स्मितमुखाः कृष्णपिङ्गजटामटाः ।
 नानाविहङ्गवदना नानाविध सृगाननाः ॥ ५३३ ॥
 क्रीशेय चर्मवसना नग्नाथान्ये विरूपिणः ।
 गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुवक्त्रे क्षणोदराः ॥ ५३४ ॥
 बहुपादा बहुभुजा दिव्य नानास्त्रपाणयः ।
 अनेक कुसुमा पीडा नानाव्यालविभूषणाः ॥ ५३५ ॥
 वृत्ताननायुधधरा नाना कवचभूषणाः ।
 त्रिचित्रवाहनारूढा दिव्यरूपा वियञ्जराः ॥ ५३६ ॥

वीणा वाद्यरवाद्युष्टा नानास्थानकर्तृकाः ।

गणेशां स्तांस्तथा दृष्ट्वा देवी प्रोवाच शङ्करम् ॥ ५२७ ॥

देव्युवाच । गणेशाः कतिसङ्घाताः किं नामानः किमात्मकाः ।

एकैकशो मम ब्रूहिधिष्ठिता ये पृथक् पृथक् ॥ ५२८ ॥

शङ्कर उवाच । कीटिसङ्घाता सङ्घाता नानाविख्यात पौरुषाः ।

जगदापूरितं सर्वैरेभिर्भीमै महाबलैः ॥ ५२९ ॥

सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु ।

दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च ॥ ५३० ॥

एते विशन्ति मुदिता नानाहार विहारिणः ।

जम्बपाः फेनपाद्यैव भूमपा मधुपायिनः ॥ ५३१ ॥

रक्तपाः सर्वभक्षाय वायुपा जम्बु, भोजनाः ।

गय नृत्यापहाराय नानावाद्यरवप्रियाः ॥ ५३२ ॥

न ह्येषां वै अनन्तत्वाद्गुणान् वक्तुं हि शक्यते ।

देव्युवाच । मार्गत्वगुत्तरासङ्गः शुद्धाङ्गी मुञ्जमेखली ॥ ५३३ ॥

तामस्थेन च शिक्येन चपला रञ्जिताननः ।

मृगदंष्ट्रो हुत्पलानां स्रग्दामो मधुराकृतिः ॥ ५३४ ॥

पापाण्यकलोत्तान कांस्य तालप्रवर्तकः ।

असौ गणेश्वरो देव ! किन्नामाकिन्नरानुगः ॥ ५३५ ॥

य एष गण गीतेषु दत्तकर्णो मुहुर्मुहुः ।

शर्वे उवाच । स एष वीरको देवि ! सदा महद्दय प्रियः ॥ ५३६ ॥

नानाचर्य्यगुणाधारी गणेश्वर गणार्चितः ।

देवुवाच । ईदृगस्य सुतस्यास्ति ममोत्कण्ठा पुरात्सक ! ५३७

कदाहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्या नन्ददायिनम् ।

शर्वे उवाच । एष एव सुतस्तेऽसु नयाननन्दहेतुकः ॥ ५३८ ॥

त्वया मात्रा कृतार्थस्तु वीरकोऽपि सुमध्यमे ! ।

इत्युक्त्वा प्रेषयामास विजयां हर्षणीत्सुका ॥५४९॥

बीरकानयनायाशु दुहिता हिमभृश्रुतः ।

सावरुह्य त्वरायुक्ता प्रासादादम्बरस्थः ॥५५०॥

विजयोवाच गणपङ्कणमध्ये प्रवर्तिता ।

विजयोवाच । एहि वीरक!चापत्यात् त्वया देवः प्रकीर्तितः ॥५५१॥

किमुत्तरं वदत्यर्थं नृत्यरङ्गे तु शैलजा ।

इत्युक्तस्त्यक्त पाषाण शकलो मार्जिताननः ॥ ५५२ ॥

आहृतस्तु तयोद्भूतमूलप्रस्तावशंसकः ।

द्विप्राः समीपमागच्छज्जययानुगतः शनै ॥ ५५३ ॥

प्रासाद गिखरात्फुल्ल रक्ताम्बुजनिभद्युतिः ।

तं दृष्ट्वा प्रसृतानल्पस्वादुचीरपयोधरा ।

गिरिजोवाच सन्नेहं गिरा मधुरवर्णया ॥ ५५४ ॥

अथ गद्यानि ।

उमोवाच । एही हियातोऽसि मे पुत्रतान्देव देवेन दत्तोऽधु-

नावीरक! ॥५५५॥ इत्येव मङ्गे निधायथ तं पर्यष्वजत् कपोले

कलवादिनम् ॥५५६॥ मूर्ध्निपात्राय संमार्ज्यं गात्राणि भूषया

मास द्विवैरः स्वयंभूषणैः किङ्किणो मेखलानू पुरैर्माणिक्य

केयूरहारो रुमूलगुणैः ॥५५७॥ कामलैः पल्लवैश्चित्तैश्चारुभिर्दि-

व्यमन्त्रोद्भवैस्तस्य शुभैस्ततो भूरिभिक्षाकरोन्मिश्र सिद्धार्थकैर-

ङ्गरक्षाविधिः ॥५५८॥ एवमादाय चोवाच कृत्वासं मूर्ध्नि गीरो-

घनां पत्रभङ्गोज्ज्वलैः ॥ ५५९ ॥ गच्छगच्छाधुना क्रीडसार्द्धं ह्यैर-

प्रमत्तोवसं श्वभ्रवर्जिशनैर्व्यालमान्ना कुला शैलसानुद्वमद-

न्तिभिर्भिन्नसाराः परिसङ्गिनः ॥५६०॥ जाङ्गवीयं जलं सुप्तं तीया

कुलम् कूलं माविशेया बहुश्याम्र दुष्टे वने ॥५६१॥ वत्सा संख्येषु
 दुर्गागणेशेषु तस्मिन् वीरके पुत्रभावीय तुष्टान्तः क्ररणातिष्ठ
 तु ॥५६२॥ स्वस्य पित्रजन प्रार्थितं भवप्रभाया तिभावित्थसीभवप्र-
 ता ॥५६३॥ सोऽपि निभृत्य सर्वगणैः सस्त्रय माह बालत्व लीलार-
 साविष्टधीः ॥५६४॥ एषमावा स्वयं मे कृतभूषणोऽत्र एषपटः
 पटलैर्विन्दुभिः सिन्दुवारस्य पुष्परियं मालतोमिश्रितामा-
 लिका मे शिरस्याहता ॥५६५॥ कोऽयमाताद्यधारीगणस्तस्य
 दास्यामि हस्तादिदं क्रीडनम् ५६६ इतिणःत् पश्चिमं पश्चिमा-
 दुत्तरमुत्तरात् पूर्वमध्येत्य सख्या युता प्रेक्षती तं गवाक्षान्त-
 राक्षीरकं शैल पुत्री बहिः क्रीडनं यज्जगन्मातुरेव चित्तस्त्रमः
 ॥ ५६७ ॥ पुत्रलुब्धो जनस्तवर्का मोहमायाति न स्वल्पचेता-
 जडोमांस विषम वसङ्घातदेहः ॥५६८॥ द्रष्टु मभ्यन्तरत्राक वासे-
 श्वरैरिन्दुमौलिं प्रविष्टेषु कनान्तरम् ॥५६९॥ वाहनात्यावरोह्य
 गणास्तं युती लोकपालाश्च मूर्तोऽयं खड्गो विश्वङ्गकरोनि-
 र्ममः कृतालः कस्यकेनाहता ब्रूतमौनिभवन्तोऽस्त दण्डन किं
 दुस्मृहा ॥५७०॥ भीममूर्धनिर्न नास्ति कृत्यङ्गिरोय एषोऽस्त्रज्ञे न
 किं वध्यते ॥५७१॥ माहृथा लोकपालानुगचित्ता एव भवन्तदि-
 त्य चुरन्मै तदा देवताः ॥५७२॥ देवदेवानुगम्बोरकं लक्षणाप्राह
 देवी वनपर्वतानिर्भराग्न्यग्निदेवप्रान्थयो भूतपानिर्भराशोनि-
 पातेषु निमज्जत ५७३ पुत्र्यजालावनडेषु धामस्वपिशेत प्रसुङ्गना-
 नाद्रिकुञ्जेषु नुगर्जन्तु हे मारुतां स्फोटसन्निपयान् कामतः ॥
 ५७४॥ काञ्चनोत्तुङ्ग मृद्गावरोहजितो हेमरेणूत्करासङ्गद्युतिम् ।
 खेचराणां वनाधायिनि रम्ये बहुरूपसम्पत् प्रकरिगणान्वा-
 सितम् मन्दरकन्दरे सुन्दर मन्दार पुत्र्यप्रवालान्मुजे सिद्ध-

नारीभिरापीतरूपासृतं विस्तृतैर्नैवपात्नैरनुन्मेषिभिर्वीरकं
 शैलपुत्री निमेषान्तरादस्मरत् पुत्रगृह्णी विनोदार्थिनी ॥५७५॥
 साऽपि तादृक् क्षणावामपुण्योदयो योऽपि जन्मान्तरस्या-
 त्तजत्वङ्गतः ॥ ५७६ ॥ क्रीडतस्तस्य तृप्तिः कथं जायते योऽपि
 भाविजगद्विधसा तेजसः कल्पितः प्रतिक्षणं दिव्यगीतचणो
 नृत्यलीलो गणेशैः स्वप्रणत्यक्षणाः सिंहनादाकुले गण्डशैले
 ऽसृजद्रत्नजाले हृहत्सालताले क्षणे फुल्लनानातमाला-
 लिकाले क्षणं वृक्षमूले विलोलीमराले क्षणे स्वल्पपङ्के-
 जले पङ्कजाब्धे क्षणं मातुरङ्गे शभे निष्कलङ्के ॥ ५७७ ॥
 परिक्रीडते बाललीलाविहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ।

निकुञ्जेषु विद्याधरैर्गीतशीलः

पिनाकीव लीलाविलासैः सलीलः ॥ ५७८ ॥

प्रकाश्य भुवनाभोगी ततो दिनकरे गते ।

दिगन्तरं तदा पथाद्दूरमस्त्रावनीधरम् ॥ ५७९ ॥

उदयास्ते पुराभाषी यो हि चास्तेऽवनीधरः ।

मिवत्वमस्य सुदृढं हृदये परिचिन्त्यताम् ॥ ५८० ॥

नित्यमाराधितः श्रीमान् पृथुमूलः समुन्नतः ।

नाकरोत् रेवितुं भिरु रूपहारं पतिष्यतः ॥ ५८१ ॥

दतिष्ये मा व्यवस्येति संश्रयेणाखिलं तुभ्यः ।

दिनान्तानुगता भावुः स्वजनत्वमपूरयत् ॥ ५८२ ॥

सस्याव्रजाम्बुनिपुटा सुनयोऽभिसुरा रविम् ।

याचन्त्याङ्गमनं शीघ्रं निवार्यात्मनि भाविताम् ॥ ५८३ ॥

व्यञ्जम्बदथ लोकेऽभिन्तुः क्कमाद्वैभावरत्नमः ।

कुटिलस्येव हृदये कालुष्यन्दूषयन्मनः ॥ ५८३ ॥
 ज्वलत्फणिफणारत्नदीपोद्योतितभित्तिके ।
 शयनं शशिसङ्घातगभ्रवस्त्रोत्तरच्छदम् ॥ ५८५ ॥
 नानारत्नद्युतिलसच्छक्रचापविडम्बकम् ।
 रत्नकिङ्किणिकाजालं लम्बमुक्ताकलापकम् ॥ ५८६ ॥
 कमनीयचलल्लोलवितानाच्छादिताम्बरम् ।
 मन्दिरे मन्दसञ्चारः शनैर्गिरिसुतायुतः ॥ ५८७ ॥
 तस्थौ गिरिसुताबाहुलतामोलितकन्धरः ।
 शशिमौलिसितज्योत्स्नाशुचिपूरितगोचरः ॥ ५८८ ॥
 गिरिजाप्यसितापाङ्गी नोलोत्पलदलच्छविः ।
 विभावर्या च संपृक्ता बभूवातितमामयी ।
 तामुवाच ततो देवः क्रीडाकैलिकलायुतम् ॥ ५८९ ॥

अथ चतुःपञ्चाशदधिकगतमोऽध्यायः ।

शर्व उवाच । शरीरे मम तन्वद्भिः सितं भास्यसितद्युतिः ।
 भुजङ्गीवासिता शुद्धा संश्लिष्टा चन्दनं तरौ ॥ १ ॥
 चन्द्रातपेन संपृक्ता रुचिराम्बरया तथा ।
 रजनीवा सितपद्मे दृष्टिदोषं ददासि मे ॥ २ ॥
 इत्युक्त्वा गिरिजा तेन मुक्तकण्ठा पिनाकिना ।
 उवाच कोपरक्ताक्षी भ्रुकुटीकुटिलानना ॥ ३ ॥
 दिव्युवाच । मरुतेन जनः सर्वा जीद्येन परिभूयते ।
 अत्रश्रमार्थात् प्राप्नोति खण्डनं शशिमण्डनं ॥ ४ ॥

तपोभिर्दीर्घचरितैर्यच्च प्रायितवत्यहम् ।

तस्या मे नियतस्वेष ह्यवमानः पदे पदे ॥ ५ ॥

नेवास्मि कुटिला शर्व ! विपमा नैव धूर्जटे ! ।

स विषस्त्वङ्गतः ख्यातिं व्यक्तं दोषाकराश्रयात् ॥ ६ ॥

नाहं पूणोऽपि दग्ना नेने चान्नि भगस्य हि ।

आदित्यश्च विजानाति भगवान् द्वादशात्मकः ॥ ७ ॥

मूर्ध्नि शूलं जनयसि स्वैर्दीर्घैर्मामध्विन्नपन् ।

यस्त्वं मामाह कथोति महाकालेति विश्रुतः ॥ ८ ॥

यास्याम्यहं परित्यक्त्वा चात्मानं तपसा गिरिम् ।

जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूतया ॥ ९ ॥

निगम्य तस्या वचनं कोपतोत्था जरन्भवः ।

उवाचाधिकसंभ्रान्तः प्रणयेनन्दुमीलिना ॥ १० ॥

शर्व उवाच । अगात्मजासि गिरिजे ! नाहं निन्दापरस्तव ।

त्वङ्गक्तिवृद्धया कृतवांस्तवाहं नाममंथयम् ॥ ११ ॥

विकल्पः स्वस्थचित्तेऽपि गिरिजे ! नैव कल्पना ।

यद्येवं कुपिता भीरु ! त्वन्तवाहन्नवे पुनः ॥ १२ ॥

नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते ! ।

गिरसा प्रणतद्याहं रञ्जितस्ते मयाञ्जलिः ॥ १३ ॥

स्नेहेनाप्यवमानेन निन्दितेनैति विक्रियाम् ।

तस्मान्न जातु रुष्टस्य नर्मस्यृष्टो जनः क्लिप्त ॥ १४ ॥

अनेकैः स्वादुभिर्देवैर्देवेन प्रतिबोधिता ।

कोपन्तीव्रत तत्याज सती नर्मणि घट्टिता ॥ १५ ॥

अवष्टब्ध मयास्फाल्य वासः शङ्करपाणिना ।

विपर्यस्तालका वीगाद्यातुमैच्छत शैलजा ॥ १६ ॥

तस्या व्रजन्त्याः कोपिन पुनराह पुरान्तकः ।
 सत्यं सर्वैरवयवैः सुतासि सदृशी पितुः ॥ १७ ॥
 हिमाचलस्य शृङ्ग स्तैर्मेषजालाकुलैर्नभः ।
 तथा दुरवगान्धेभ्यो हृदयेभ्य स्तवागयः ॥ १८ ॥
 काठिन्याङ्गस्त्वमन्नाभ्यं वनेभ्यो बहुधा गता ।
 कुटिलत्वञ्च उल्मभ्यो दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥ १९ ॥
 संक्रान्तिं सर्वदैवैति तन्वद्भिः ! हिमशेखराट् ।
 इत्युक्त्वा सा पुनः प्राह गिरिगं शैलजा तदा ॥ २० ॥
 कोपकम्पितमूर्धा च प्रस्फुरद्गगनच्छदा ।

उभोवाच । मा सर्वान्दीपदानेन निन्दान्मान् गुणिनीजनान् ॥ २१ ॥

तवापि दुष्टसम्पर्कात् संक्रान्तं सर्वमेव हि ।
 व्यालेभ्योऽधिकजिहात्वं भस्मना स्नेहबन्धनम् ॥ २२ ॥
 हृत्कालुष्यं शयाङ्गात्तु दुर्वीधित्वं वृषादपि ।
 तथा बहु किमुक्तेन अलं वाचा श्रमेण ते ॥ २३ ॥
 श्मगानवासान्निर्भित्त्वं नग्नत्वान्न तव तपा ।
 निर्घृणत्वं कपालित्वाद्या ते विगता चिरम् ॥ २४ ॥
 इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्माच्चिर्जगाम हिमाद्रिजा ।
 तस्यां व्रजन्त्यां देवेशगणैः किलकिलोध्वनिः ॥ २५ ॥
 क्व मातर्गच्छसि त्यक्त्वा रुदन्तो धाविताः पुनः ।
 विश्रुभ्य चरणी देव्या वीरको वाष्पगद्गदम् ॥ २६ ॥
 प्रोवाच मातः ! किन्त्वेतत् क्व यासि क्षुषितान्तरा ।
 अहं त्वा मनुयास्यामि व्रजन्तीं स्नेहवर्जिताम् ॥ २७ ॥
 माऽहं पतित्ये शिखरात्तपोनिष्ठे त्वर्याङ्कितः ।
 उन्नाम्य वदनं देवी दक्षिणेन तु पाणिना ॥ २८ ॥

उवाच वीरकं माता माशोकं पुत्र ! भाव य ।
 शैलायात् पतितुं नैव नचागन्तुं मया सह ॥ २६ ॥
 युक्तान्ते पुत्र ! वक्ष्यामि येन कार्येण तच्छृणु ।
 कृष्णेत्युक्त्वा हरेणाहं निन्दिता चाप्यनिन्दिता ॥ २७ ॥
 माहं तपः करिष्यामि येन गौरौत्वमाप्नुयाम् ।
 एष स्त्रीलम्पटी देवी यातायां मय्यनन्तरम् ॥ २८ ॥
 द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं रन्ध्रान्ववेत्त्रिणा ।
 यथा न काचित् प्रविशेद्योषिदत्र हरान्तिकम् ॥ २९ ॥
 दृष्ट्वा परस्त्रियश्चात्र वदेथा मम पुत्रक ! ।
 शीघ्रमेव करिष्यामि यथायुक्तमनन्तरम् ॥ ३० ॥
 एवमस्त्विति देवीं स वीरकः प्राह साम्प्रतम् ।
 मातुराज्ञासृताह्लादप्लाविताङ्गी गतज्वरः ॥ ३१ ॥
 जगाम कक्ष्यां संद्रष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ।

—

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । देवीं सापश्यदायान्तीं सतीं मातुर्विभृषिताम् ।
 कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥
 सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्रवमानसा ।
 क्व पुत्रि ! गच्छमीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २ ॥
 सा चास्यै सर्वमाचरन्त्यौ शङ्करात् कीपकारणम् ।
 पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसम्प्रताम् ॥ ३ ॥
 उभोवाच । नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिन्दिते ! ।

सर्वतः सन्निधानन्ती मम चातीवैवत्सला ॥ ४ ॥
 अतस्तु ते प्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तदा धिया ।
 अन्यस्त्रीसंप्रवेशस्तु त्वया रष्यः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥
 रहस्यत्र प्रयत्नेन चेतसा सततं गिरी ।
 पिनाकिनः प्रविष्टायां वक्तव्यं मे त्वयानघे ! ॥ ६ ॥
 ततोऽहं संविधास्यामि यत्कृत्यं तदनन्तरम् ।
 इत्युक्त्वा सा तथेत्युक्त्वा जगाम स्वगिरिं शुभम् ॥ ७ ॥
 उमापि पितुरुद्यानं जगामाद्रिसुता द्रुतम् ।
 अन्तरिक्षं समाविश्य मेघमालामिव प्रभा ॥ ८ ॥
 ततो विभूषणान्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी ।
 धीमे पद्माग्निसन्तप्ता वर्षासु च जलोपिता ॥ ९ ॥
 वन्द्याहारा निराहारा शुष्का स्थण्डिलगायिनी ।
 एवं साधयतो तत्र तपसा संव्यवस्थिता ॥ १० ॥
 ज्ञात्वा तु तां गिरिसुतां दैत्यस्तवान्तरे वगो ।
 अन्यकस्य सुतो दृप्तः पितुर्वध मनुष्मरन् ॥ ११ ॥
 देवान् सर्वान् विजित्याजौ वक्रवाता रणोक्तः ।
 आडिर्नामान्तरप्रेक्षी सततं चन्द्रमौलिनः ॥ १२ ॥
 आजगामामररिपुः पुरन्धिपुरघातिनः ।
 स तत्रागत्य दृष्ट्वा वीरकं द्वार्यवस्थितम् ॥ १३ ॥
 विचिन्त्याभीह्वं दत्तं सपुरा पद्मजन्मना ।
 हृतं तदाभ्यर्कं दैत्ये गिरिगिनामरद्विषि ॥ १४ ॥
 आडिषकार विपुलं तपः परमदारुणम् ।
 तमागत्य ब्रह्मेदु ब्रह्मा तपसा परितोषितः ॥ १५ ॥
 किमाडे ! दानवयेष्ठ ! तपसा प्र.सु.मिच्छति ।

ब्रह्माणमाह दैत्यसु निर्मृत्युत्वमहं वृषे ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच । न कश्चिच्च विना मृत्युं नरो दानव ! विद्यते ॥

यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र ! मृत्युः प्राप्यः शरीरिणा ॥ १७ ॥

इत्युक्तो दैत्यसिंहसु प्रोवाचाम्बुजसम्भवम् ।

रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात् पद्मसम्भव ! ॥ १८ ॥

तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथात्वमरोह्यहम् ।

इत्युक्तसु तदोवाच तुष्टः कमलसम्भवः ॥ १९ ॥

यदा द्वितीयो रूपस्य विवर्तक्ये भविष्यति ।

तदा ते भविता मृत्यु रन्यथा न भविष्यति ॥ २० ॥

इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यसूनुर्महाबलः ।

तस्मिन् काले तु संसृत्य तद्बधोपायमात्मनः ॥ २१ ॥

परिहर्तुं दृष्टिपथं वीरकस्याभवत्तदा ।

भुजङ्गरूपो रन्ध्रेण प्रविवेग दृशः पथम् ॥ २२ ॥

परिहृत्य गणेशस्य दानवोऽसौ सुदुर्जयः ।

अलक्षितो गणेशेन प्रविष्टोऽथ पुरान्तकम् ॥ २३ ॥

भुजङ्गरूपं सन्त्यज्य बभूवाथ महासुरः ।

उमारूपी च्छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः ॥ २४ ॥

कृत्वा मायान्तोरूप मप्रतर्क्यमनोहरम् ।

सर्वावयवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंहतम् ॥ २५ ॥

कृत्वा मुखान्तरे दन्तान् दैत्योवज्जोपमान् दृढान् ।

तीक्ष्णापान् बुद्धिमोहेन गिरिशं हन्तु मुद्यतः ॥ २६ ॥

कृत्वीमारूपसंस्थानं गतो दैत्यो हरान्तिकम् ।

पापोरम्या कृतिश्चित्तभूषणाम्बरभूषितः ॥ २७ ॥

तं दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्ट स्तदालिङ्ग्य महासुरम् ।

मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तरैः ॥ २८ ॥
 अपृच्छत् साधु ते भावो गिरिपुत्रि ! न कृत्विमः ।
 या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्ते च वरवर्णिनि ! ॥ २९ ॥
 त्वया विरहितं शून्यं मन्यमानो जगत्त्रयम् ।
 प्राप्ता प्रमन्नददना युक्तमेव विधत्स्वयि ॥ ३० ॥
 इत्युक्तो दानवेन्द्रस्तु तदा भापत् स्मयंश्छनैः ।
 नचाबुध्यद्भिज्जानं प्रायस्त्रिपुरघातिनः ॥ ३१ ॥

देव्युवाच । यातास्त्रयं तपश्चतुं वलभ्यायतवातुलम् ।
 रतिश्च तत्र मेनाभूत्ततः प्राप्ता त्वदन्तिकम् ॥ ३२ ॥
 इत्युक्तः शङ्करः शङ्कां काञ्चित् प्राप्यावधारयत् ।
 हृदयेन समाधाय देवः प्रहसिताननः ॥ ३३ ॥
 कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रकृत्या च दृढव्रता ।
 अपाप्तकामा संप्राप्ता तिमिरेत् संगथो मम ॥ ३४ ॥
 इति चिन्त्य हरस्तस्या अभिज्जानं विधारयन् ।
 नापश्यहामपार्श्वं तु तदङ्गे पद्मलक्षणम् ॥ ३५ ॥
 लोमावर्तन्तु रचितं ततो देवः पिनाकधृक् ।
 अबुध्यद्दानवी माया माकारं गूह्यंस्ततः ॥ ३६ ॥
 मेद्रे वज्राम्बु मादाय दानयं तमगातयत् ।
 अबुध्यद्दीरकानैव दानवेन्द्रं निषृङ्खितम् ॥ ३७ ॥
 हरेण सूदितं दृष्ट्वा स्त्रीरूपं दानवेश्वरम् ।
 अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्रैर् न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥
 दूतेन मारुतेनाशुगामिना नगदेवता ।
 श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी क्रोधरक्तविलीचना ।
 अगपद्दीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ॥ ३९ ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

द्वेषु वाच । मातरं मां परित्यज्य यन्मात्वं स्नेहबिक्लवात् ।

विहितावसरः स्त्रीणां गङ्गरस्य रक्षीविधौ ॥ १ ॥

तस्मात्ते पुरुषा रूक्षा जडा हृदयवर्जिता ।

गणेशचारमदृशी शिला माता भविष्यति ॥ २ ॥

निमित्तमेतद्विख्यातं वीरकस्य शिलीदये ।

सोऽभवत्प्रक्रमेणैव विचित्राख्यानसंश्रयः ॥ ३ ॥

एवमुत्सृष्टशपाया गिरिपुत्रप्रस्वनन्तरम् ।

निर्जगाम मुखात् क्रोधः सिंहरूपी महाबलः ॥ ४ ॥

स तु सिंहः करालास्यो जटाजटिलकन्धरः ।

प्रोद्धूतलम्बलाङ्गुली दंष्ट्रीत्कटमुखातटः ॥ ५ ॥

व्यावृत्तास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुन्निः शिरादिषु ।

तस्याश्वर्तितुं देवो व्यवस्यत सती तदा ॥ ६ ॥

ज्ञात्वा मनीगतं तस्या भगवांश्चतुराननः ।

आगम्योवाच देवेशी गिरिजां स्पृष्टया गिरा ।

ब्रह्मोवाच । किं पुत्रि ! प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते ।

विरम्यतामति क्लेशात्तपसोऽस्मान्मदाज्ञया ।

तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा गुरुह्रौरवगर्भितम् ॥ ८ ॥

वाक्यं वाचा चिरोद्दीर्घवर्णनिर्णीतवाञ्छितम् ।

देव्युवाच । तपसा दुष्करेणासः पतित्वे शङ्करो मया ॥ १० ॥

स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान् भवः ।

स्यामहं काञ्चनाकारा वासुधेन च संयुता ॥ ११ ॥

भर्तुर्भूतपते रङ्गमेकतो निर्विशेऽङ्गवत् ।

तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच कमलासनः ॥ १२ ॥

एवं भव त्वं भृयश्च भर्तृदेहाहंधारिणी ।

ततस्तस्याजभङ्गाङ्गं फुल्लनीलोत्पलत्वचम् ॥ १३ ॥

त्वचा सा चाभवद्दीप्ता घण्टाहृत्काविलोचना ।

नानाभरणपूर्णाङ्गी पीतकौशेयधारिणी ॥ १४ ॥

तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम् ।

निशे भूधरजा देहसम्पर्कात्त्वं ममाक्षया ॥ १५ ॥

सम्प्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशापुराञ्चसि ।

य एष सिंहः प्रोद्भूतो दिव्याः क्रोधादरानने ॥ १६ ॥

स तेऽम्बु वाहनं देवि ! केतो चासु महाबलः ।

गच्छ विन्ध्याचलं तत्र सुरकार्यं करिष्यसि ॥ १७ ॥

पञ्चाली नाम यच्चोऽयं यच्चलक्षपदानुगः ।

दत्तस्ते किङ्करो देवि ! मया मायाशतैर्युतः ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा कौशिकी देवी विन्ध्यशैलं जगाम ह ।

उमापि प्राप्तसङ्ख्या जगाम गिरिशान्तिकम् ॥ १९ ॥

प्रविशन्तीति तां द्वारि ह्यपकृष्य समाहितः ।

रुरोध वीरकी देवीं हेमवेतलताधरः ॥ २० ॥

तामुवाच च कोपेन रूपास्तु व्यभिचारिणीम् ।

प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भेत्यसि ॥ २१ ॥

दिव्या रूपधरो दैत्यो देवं वञ्चयतुं त्विह ।

प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स वै देवेन घातितः ॥ २२ ॥
 घातिते चाहमाज्ञप्तो नीलकण्ठेन कोपिना ।
 द्वारेषु नावधानं ते यस्मात् पश्यामि वै ततः ॥ २३ ॥
 भविष्यसि नमदृहास्थो वर्षं पूगान्यनेकशः ।
 अतस्तेऽत्र न दास्यामि प्रवेशं गम्यतां द्रुतम् ॥ २४ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वीरक उवाच । एवमुक्त्वा गिरिसुता माता मे स्नेहवत्सला ।
 प्रवेशं लभते गान्धा नारी कमललोचने ! ॥ १ ॥
 इत्युक्त्वा तु तदा देवी चिन्तयामास चेतसा ।
 न सा नारीति दैत्योऽसौ वायुर्मे यामभाषत ॥ २ ॥
 वृधं व वीरकः शप्तो मया क्रोधं परीतया ।
 अकार्यं क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमीरितैः ॥ ३ ॥
 क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधोहन्ति स्थिरां श्रियम् ।
 अपरिच्छिन्नतत्त्वार्थां पुत्रं शापितवत्यहम् ॥ ४ ॥
 विपरीतार्थबुद्धीनां सुलभो विपदीदयः ।
 मच्चिन्त्येव सुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा ॥ ५ ॥
 लज्जासज्जविकारेण वदनेनाम्बुजत्विषा ।

व्युवाच । अहं वीरक ! ते माता मा तेऽस्तु मनसोभ्रमः ।
 शङ्करस्यास्मि दयिता सुता तु इमभूभृतः ।
 मम गालकविभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र ! भावय ॥ ७ ॥
 तुष्टे न गौरता दत्ता ममेयं पद्मजसना ।

मया शमीऽस्य विहिते वृक्षान्ने दैत्यनिर्मिते ॥ ८ ॥

ज्ञात्वा नारीप्रवेशन्तु शङ्करे रहसि स्थिते ।

न निवर्तयितुं शक्यः शापः किन्तु ब्रवीमि ते ॥ ९ ॥

शीघ्रमेष्यसि मात्स्य्यात् स त्वं कामसमन्वितः ।

शिरसा तु ततो वन्द्य मातरं पूर्णमानसः ।

उवाचार्चितपूर्णेन्दुद्युतिश्च हिमशैलजाम् ॥ १० ॥

वीरक उवाच ।

नतसुरासुरमौलिमिलम्बप्रचयकान्तिकरालनखाङ्किते ।

नगसुते ! शरणागतवत्सले ! तव नतोऽस्मि नतार्त्तिविनाशिनः ।

तपनमण्डलमखिलकन्धरे !

पृथुसुवर्णसुवर्णनगद्युते ! ।

विषभुजङ्गनिपङ्गतिभृपिते !

गिरिसुते ! भवती महमाश्रये ॥ १० ॥

जगति कः प्रणताभिमतन्दर्दी भटिति सिद्धनुते भवती यथा ।

जगति काञ्चन वाञ्छति शङ्करो भुवनधृत्तनये ! भवती यथा १३

विमलयोगविनिर्मितदुर्जय स्वतनुतुन्ध महेश्वरमण्डले ! ।

विदलिताम्बकवान्धवसंहतिः सुरवरेः प्रथमन्त्वमभिश्रुता ॥ १४ ॥

मितमटापटलोद्धतकन्धराभरमहासृगराजरथास्विता ।

विमलगतिमुखानलपिङ्गलायतभुजीघविपिष्टमहासुरा ॥ १५ ॥

निगदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि ! एभनिशुभनिषृद्धनी ।

प्रणतचिन्तितदानवदानवप्रमथनेकरतिस्तरसा भुवि ॥ १६ ॥

त्रियति वायुपथे ज्वलन्नाज्वलेऽवनितले तव देवि ! च गहपु ।

तद्वर्जितेऽप्रतिमे प्रणमाम्यहं भुवनभाविनि ! ते भववक्त्रभे ॥ १७ ॥

जलधरो ललितोऽतवीचरो हुनवहद्युतयत्र चराचरम् ।

फलसहस्रभूतश्च भुजङ्गमास्त्वदभिधास्यति मय्यभयङ्कराः ॥१८॥

भगवति ! स्थिरभक्तजनाश्रये ! प्रतिगती भवती चरणाश्रयम् ।

करणजातमिहास्तु ममाचलकृतिलवाप्तिफलाश्रयहेतुतः ।

प्रथममेहि ममात्मजवत्सले ! नमोऽस्तु ते देवि ! जगन्त्रयाश्रये ! ॥१९॥

सूत उवाच । प्रसन्ना तु ततो देवी वीरकस्येति संस्रुता ।

प्रविवेश शुभं भर्तुर्भवनं भूधरात्मजा ॥ २० ॥

हारस्थो वीरको देवान् हरदर्शनकाङ्क्षिणः ।

व्यसर्जयत् स्वकान्येष गृहाण्यादरपूर्वकः ॥ २१ ॥

नास्त्यत्रावसरो देशा देव्या सह वृषाकपिः ।

निभृतः क्रीडतीत्युक्त्वा ययुस्ते च यथागतम् ॥ २२ ॥

गतं वर्षसहस्रे तु देवास्त्वरितमानसः ।

ज्वलनं चादयामासुर्ज्ञातुं शङ्करचेष्टितम् ॥ २३ ॥

प्रविश्य जालरङ्घ्रेण शुकरूपी हुताशनः ।

ददृशे शयने शर्वं रतं गिरिजया सह ॥ २४ ॥

ददृशे तच्च देवेशो हुताशनं शुकरूपिणम् ।

तमुवाच महादेवः किञ्चित् कोपसमन्वितः ॥ २५ ॥

यस्मात्तु त्वत्कृतो विघ्नस्तस्मात्त्वय्युपपद्यते ।

इत्युक्तः प्राञ्जलिर्वर्जित् रपिवहीर्यमाहितम् ॥ २६ ॥

तेनापूर्यत तान्देवांस्तत्तत्कायविभेदतः ।

विपाट्य जठरन्तेषां वीर्यं माहेश्वरन्ततः ॥ २७ ॥

निष्क्रान्तं तप्तहेमाभं वितते शङ्कराश्रमे ।

तस्मिन् सरो महज्जातं विमलं बहुयोजनम् ॥२८॥

प्रीत्फुल्लहेमकमलं नानाविहगनादितम् ।

तच्छ्रुत्वा तु ततो देवी हेमद्रुममहाजकम् ॥ २८ ॥

तत्र कृत्वा जलक्रीडां तदङ्गश्रुतमेवरा ।

उपविष्टा च तत्रस्थ तीरे देवी कञ्चीयुता ॥ २९ ॥

पातुकामा च ततोयं स्वादु निर्मलपङ्कजम् ।

अपश्यन् कृत्तिकाः स्नाताः षडर्कद्युतिसन्निभम् ॥ ३० ॥

पद्मपत्रे तु तद्धारि गृहीत्वापस्थिता गृहम् ।

हर्षादुवाच पश्यामि पद्मपत्रे स्थितं पयः ॥ ३१ ॥

ततस्ता ऊचुरखिलं कृत्तिका हिमयैलजम् ।

कृत्तिका ऊचुः । दास्यामो यदि ते गर्भःसम्भूता यो भविष्यति २२

सांऽम्नाकमपि पुत्रः स्यादस्मन्नान्ना च वर्तताम् ।

भवेत्क्रीकेषु विख्यातः सर्वेष्वपि शुभानने ॥ ३४ ॥

इत्युक्त्वा च गिरिजा कथं महानसम्भवः ।

सर्वैरवयवेयुं क्री भवतीभ्यः सुतो भवेत् ॥ ३५ ॥

ततस्तां कृत्तिका ऊचुर्विधास्यामोऽस्य वै वयम् ।

उत्तमान्युत्तमाङ्गानि यद्येवन्तु भविष्यति ॥ ३६ ॥

उक्ता वै शैलजा प्राह भवत्वैव मनिन्दिताः ।

ततस्तः हर्षसम्पूर्णाः पद्मपत्रस्थितं पयः ॥ ३७ ॥

तस्यै ददुक्तया चापि तत्प्रीतं कमथो जलम् ।

पीने तु सञ्जले तन्निस्तसस्त्रिन् सरीवरे ॥ ३८ ॥

त्रिपाट्र देव्याथ ततो दक्षिणां कुन्निमुद्रतः ।

निश्चक्रामाङ्गतावालः सर्वस्त्रीकविभासकः ॥ ३९ ॥

प्रभाकरप्रभाकारः प्रकाशकनकप्रभः ।

गृहीतनिर्मलोद्दयशक्तिशूलः षड्भाननः ॥ ४० ॥

दौष्टो मारयितुं दैत्यान् कुम्भितान् कनकच्छविः ।

एतस्मात् कारणाद्देवः कुमारस्यापि सोऽभवत् ॥ ४१ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पुन उवाच । वामं विदायं निष्क्रान्तः सुतो दिव्याः पुनः शिशुः ।

स्कन्द्याश्च वदने वज्रैः शुक्रात् सुवदनोऽरिहा ॥ १ ॥

कृत्तिकामरुनादेव शाखाभिः सविशेषतः ।

शाखाभिधाः समाख्याताः षट्पु वज्रो षु विस्मृताः ॥ २ ॥

यतस्ततो विद्याखोऽसौ ख्यातो लोकेषु धम्मखः ॥

स्कन्दो विगाखः षड्वज्रोकात्तिकेयश्च विश्रुतः ॥ ३ ॥

चैत्रस्य बहुले पक्षे पञ्चदश्यां महावली ।

संभृतावर्कमदृशी विगाले शरकानने ॥ ४ ॥

चैत्रस्यैव सिते पक्षे पञ्चम्यां पाकशासनः ।

बालकाभ्याश्चकारैकं मत्वा चामरभूतये ॥ ५ ॥

तस्यामेव ततः षष्ठ्या मभिविक्तो गुहः प्रभुः ।

सर्वैरमरसङ्घातैर्ब्रह्मिन्द्रोपेन्द्रभास्करैः ॥ ६ ॥

गन्धमाल्यैः शुभैर्धूपैस्तथा क्रीडनकैरपि ।

कृतैश्चामरजालैश्च भूषणैश्च विलेपनैः ॥ ७ ॥

अभ्यर्चितो विधानेन यथावत्धम्मखः प्रभुः ।

सतामस्यै ददौ शक्रो देवसेनेति विश्रुताम् ॥ ८ ॥

पद्मप्रथं देवदेवस्य ददौ विष्णुः स्तदायुधान् ।

यथाणां दशसन्धाणि ददावस्यै धनाधिपः ॥ ९ ॥

ददौ हुताशनस्तेजो ददौ वायुश्च वाहनम् ।

ददौ क्रीडनकम्बुष्टा कुङ्कुटं कामरूपिणम् ॥ १० ॥

एवं सुरास्तु ते सर्वे परिवारमनुत्तमम् ।

ददुर्मुदितचेतस्काः स्नान्दायादित्यवर्षसे ॥ ११ ॥

जानुभ्यामवनी स्थित्वा सुरसङ्घात्मसुवन् ।

स्त्रीत्रेणानेन वरदं षष्मखं मुख्यशः सुराः ॥ १२ ॥

देवा ऊचुः ।

नमः कुमाराय महाप्रभाय स्नान्दाय च स्नान्दितदानवाय ।

नवार्कविद्युद्द्युतये नमोऽस्तु नमोस्तु ते षष्मख कामरूप ॥ १३ ॥

पिनङ्गनानाभरणाय भर्त्से नमो रणे दारुणदारुणाय ।

नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय गुह्याय तुभ्यम् ॥ १४ ॥

नमोऽस्तु त्रैलोक्यभयापहाय नमोऽस्तु ते बाल ! कृपापराय ।

नमो विद्यालामललोचनाय नमो विशाखाय महाव्रताय ॥ १५ ॥

नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय नमो नमस्तेऽस्तु रणोत्कृष्टाय ।

नमो मयूरीज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु केगूरवराय तुभ्यम् ॥ १६ ॥

नमो धृतोद्वपताकिने नमोनमः प्रभावप्रणताय तेऽस्तु ।

नमोनमस्ते वरवीर्यशालिने क्रियापराणां भवभवामूर्तये ॥ १७ ॥

क्रियापरा यज्ञपतिञ्चस्तुत्वा विरेमुरेव त्वमराधिपाद्याः ।

एवं तदा षड्वदनस्तु खेन्नामुदा सुतुष्टश्च गुह्यतन्मान् ।

निरीक्ष्य नेत्रैरमरैः सुरैर्यान् शनून् हृषिष्यामि गतञ्जराःस्य ॥ १८ ॥

कुमार उवाच । कं वः कामं प्रयच्छामि देवता ! ब्रूत निर्हृताः ।

यद्यप्यसाध्यं ह्यस्य वो हृदये चिन्तितम्परम् ॥ १९ ॥

इत्युक्त्वास्तु सुरास्तेन सुत्वा प्रचतमौलयः ।

सर्वएव महात्मानं गुह्यं तद्गतमानसाः ॥ २० ॥

दैत्येन्द्रक्षारकीनाम सर्वाभरकुलान्कृत ।

बलवान् दुर्जयोदुष्टी दुराचारोऽतिकोपनः ॥ २१ ॥

तमेव जहि हृद्योऽर्थ एषोऽस्माकं भयापह ! ।

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सर्वाभरपदानुगः ॥ २२ ॥

जगाम जगतां नाथ स्रूयमानोऽभरेखरैः ।

तारकस्य वधार्थाय जगतः कण्ठकस्य वै ॥ २३ ॥

ततश्च प्रेषयामास शक्रो लब्धसमाश्रयः ।

दूतं दानवमिंहस्य परुपाक्षरवादिनम् ॥ २४ ॥

स तु गत्वान्नवोद्दित्यं निर्भयो भीमदर्शनः ।

दूत उवाच । शक्रस्त्वामाह हृदिशो दैत्यकेतो ! दिवस्पतिः ॥ २५ ॥

तारकासुर ! तच्छ्रुत्वा घट शक्त्या यथेच्छया ।

यज्जगद्दलनादाप्तं किल्बिषं दानव ! त्वया ॥ २६ ॥

तस्याहं गामकस्तेऽद्य राजास्मि भुवनत्रये ।

श्रुत्वेतद्दूतवचनं कौपसंरक्तलोचनः ॥ २७ ॥

उवाच दूतं दृष्ट्वात्मा नष्टप्राणविभ्रुतिकः ।

तारक उवाच । दृष्टं ते पौरुषं शक्र ! रणेषु शतशो मया ॥ २८ ॥

निम्नपत्वान्न ते लज्जा विद्यते शक्र ! दुर्मते ! ।

एवमुक्ते गते दूते चिन्तयामास दानवः ॥ २९ ॥

नालब्धमंश्रयः शक्रो वक्तुमेवं हि चाहति ।

जितः स शक्रो नोऽकस्माज्जायते संश्रयाश्रयः ॥ ३० ॥

निमित्तानि च दुष्टानि सोऽपश्यद्दुष्टचेष्टितः ।

पांसुवर्षमसृक्पातं गगनाद्दवनीतले ॥ ३१ ॥

भुजनेत्रप्रकम्पं च वक्तुशीलं मनोभ्रमम् ।

स्वकान्तावक्तृपद्मानां स्नानताञ्च व्यलोकयत् ॥ ३२ ॥

दुष्टांश्च प्राणिनो रौद्रान् सोऽपश्यद्दुष्टवेदिनः ।

तदचिन्त्वेव दितिजोन्यस्तचिन्तोऽभवत् क्षणात् ॥ ३३ ॥

यावद्भजघटाघण्टारणत्काररवोत्कटाम् ।
 तद्वत्तुरगसंज्ञातक्षुम्भूरिणुपिञ्जराम् ॥ ३४ ॥
 सञ्चलस्यन्दनीदयध्वजराजिविराजिताम् ।
 विमानैश्चाङ्गुताकारैश्चलितामरचामरैः ॥ ३५ ॥
 तां भूषणनिबन्धाच्च किन्नरीह्रीतनादिताम् ।
 नानानाकतरूत्फुल्लकुसुमापीडधारिणीम् ॥ ३६ ॥
 विक्रीशास्त्रपरिष्कारां वर्ष्मनिष्मलदर्शनाम् ।
 वन्द्यदृष्टुष्टसुतिरवां नानावाद्यनिनादिताम् ॥ ३७ ॥
 मेनां नाकसदां दैत्यः प्रामादस्यो व्यलीकयत् ।
 चिन्तयामास स तदा किञ्चिद्दृष्ट्वात्मानमानसः ॥ ३८ ॥
 अपूर्वः कीर्त्तय्योदा यो मया न विनिर्जितः ।
 ततश्चिन्ताकुलो दैत्यः शय्यात्र कटुकाञ्चरम् ॥ ३९ ॥
 सिद्धवन्दिभिर्दृष्टुष्टमिदं हृदयदारणम् ।
 अथ गाथा । जय अनुलगक्तिदीर्घतिपिञ्जर ।
 भुजदण्डचण्डरणारभस ।
 सुखद ! कुमुदकाननविकासनेन्दो !
 कुमार ! जय त्रितिजकुलमहोदधिवडवानल ॥ ४० ॥
 पद्मसुख ! मधुररवमदररथ !
 सुरमुकुटकीटिघटितचरणनवाङ्गरमलामन ! ।
 जय ललितचूडाकलापनवविमलदल !
 कमलकान्त ! दैत्यवंशदुःसङ्घदावानल ॥ ४१ ॥
 जय विशाख ! विभी ! जय सकललोकतारक !
 स्कन्द ! जय गौरीनन्दन ! घण्टाप्रिय ! ।
 प्रिय ! विशाख ! विभी ! धृतपताकप्रकीर्णपटल !

कनकभूषणभासुरदिनकरच्छाय ! ॥ ४० ॥
 जय जनितसंस्त्रमलीलालूनाखिलाराते !
 जय सकललोकतारक ! दितिजासुरवरतारकान्तक ! ।
 स्कन्द ! जय बाल ! सप्तवासर !
 जय सुवनावलिगोकविनाशन ! ॥ ४१ ॥

— — —

अथानषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । श्रुत्वंतत्तारकः सर्वमद्गुष्टं देववन्दिभिः ।
 मस्मार ब्रह्मर्षीवाक्यं बधं बालादुपस्थितम् ॥ १ ॥
 स्मृत्वा धर्मं जवर्माङ्गः पदातिरपदानुगः ।
 मदिदरात्रिर्जगात्प्राशु शोकग्रस्तेन चेतसा ॥ २ ॥
 कालनेमिसुखा देव्याः संरम्भादुभ्रान्तचेतमः ।
 योधा ! धावत गृह्णीत योजयध्वं वरुश्चिनीम् ॥ ३ ॥
 कुमारं तारकी दृष्ट्वा बभापे भीषणाकृतिः ।
 किं बाल ! योद्भुकामोऽसि क्रीड कन्दु कलीलया ॥ ४ ॥
 त्वया न दानवा दृष्टा यत् सङ्गरविभीषकाः ।
 बालत्वाद्दध ते बुद्धिरेवं स्वल्पार्थदर्शिनी ॥ ५ ॥
 कुमारोऽपि तमग्रस्यं बभापे हर्षयन् सुरान् ।
 शृणु तारक ! शास्त्रार्थस्तव चैव निरूप्यते ॥ ६ ॥
 शास्त्रै रर्षा न दृश्यन्ते समये निर्भये भटैः ।
 शिशुत्वं मात्समंस्था मे शिशुः कालभुजङ्गमः ॥ ७ ॥
 दुष्प्रेक्ष्यो भास्वरोबाल स्तथाहं दुर्जयः शिशुः ।
 अत्याचरो न मन्त्रः किं सुस्फुरी दैत्य ! दृश्यते ॥ ८ ॥

कुमारे प्रोक्तवत्येवं दैत्यश्चिन्नेप मुहुरम् ।
 कुमारं निरम्याथ वज्रिणामोघवर्षसा ॥ ८ ॥
 ततश्चिन्नेप दैत्येन्द्रो भिन्दिपाल मर्यामयम् ।
 करेण तच्च जग्राह कार्तिकेशोऽमरारिहा ॥ १० ॥
 गदां मुमोच दैत्याय षण्णखोऽपि खरस्वनाम् ।
 तथा हतमतां दैत्ययुक्त्वाऽचलराडिव ॥ ११ ॥
 मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा घडुदनं रणे ।
 चिन्तयामास बुद्ध्या वै प्राप्तः कालो न संग्रहः ॥ १२ ॥
 कुपितन्तु तमालीक्य कालनेमिपुरोगमाः ।
 सर्वे दैत्येखरा जप्तुः कुमारं रणदाकणम् ॥ १३ ॥
 स तैः प्रहारैरस्पृष्टो वृथाक्लेशीमन्त्राद्युतिः ।
 रणगौण्डाम् दैत्येन्द्राः पुनः प्राप्तेः गिलोमुखं ॥ १४ ॥
 कुमारं मामरञ्जपूर्वलिनी देवकण्ठकाः ।
 कुमारस्य व्यथा नाभृद्द्वैत्यास्त्रनिहतस्य तु ॥ १५ ॥
 प्राणान्तकरणो जातो दिवानां दानवाहवः ।
 देवान्निषीडितान् दृष्ट्वा कुमारः कोपमाविशत् ॥ १६ ॥
 ततोऽस्त्रैर्वारयामास दानवानामनोकिनोन् ।
 तैरस्त्रैर्निष्पृतीकारं स्ताडिताः सुरकण्ठकाः ॥ १७ ॥
 कालनेमिमुखाः सर्वे रणादासन् पराङ्मुखाः ।
 विद्वृत्तेष्वथ दैत्येषु हतेषु च समन्ततः ॥ १८ ॥
 ततः क्रुद्धो महादैत्यस्तारकोऽसुरनायकः ।
 जग्राह च गदां दिव्यां ह्रमजालपरिष्कृताम् ॥ १९ ॥
 लघ्ने कुमारं गदया निष्टप्तकनकाङ्गदः ।
 शरैर्मयूरं चित्रैश्च चकार विमुखं रणे ॥ २० ॥

दृष्ट्वा पराङ्मुखं देवोमुत्तरक्तं स्ववाहनम् ।
 जग्राह भक्तिं विमलां रणे कनकभृषणाम् ॥ २१ ॥
 बाहुना हेमकेयूररुचिरेण घडाननः ।
 ततो जवात्महासेन कारकं दानवाधिपम् ॥ २२ ॥
 तिष्ठ तिष्ठ सुदुर्बुधे ! जीवलोकं विलोकय ।
 हतोऽस्यद्य मया शक्त्या स्मर शक्तं सुशिक्षितम् ॥ २३ ॥
 इत्युक्त्वा च ततः शक्तिं मुमोच दितिजम्प्रति ।
 स कुमारभुजोत्सृष्टा तत्केयूररवानुगा ॥ २४ ॥
 विभेद दैत्यहृदयं वज्रशैलेन्द्रकर्कशम् ।
 गतासुः स पपातोर्व्यां प्रलये भूधरो यथा ॥ २५ ॥
 विक्रीर्णमुकुटोष्णीषो विस्त्रलाखिलभुषणः ।
 तस्मिन् विनिहते दैत्ये तिदशानां महीत्सवे ॥ २६ ॥
 नाभूत् कश्चिन्नदा दुःखी नरकेष्वपि पापकृत् ।
 स्ववन्तः षण्मुखं देवाः क्रीडन्तश्चाङ्गनायुताः ॥ २७ ॥
 जग्मुः स्वानिव भवनान् भूरिधामान उत्सुकाः ।
 ददुद्यापि वरं सर्वे देवाः स्कन्दमुखं प्रति ॥ २८ ॥
 तुष्टाः संप्राप्तसर्वेषुः सह सिद्धैस्तपोधनैः ।
 देवा ऊचुः । यः पठेत् स्कन्दसंबन्धां कथां मर्त्यां महामतिः ॥ २९ ॥
 शृणुयाच्चावयेद्वापि स भवेत् कीर्तिमान् नरः ।
 ब्रह्मायुः सुभगः श्रीमान् कान्तिमान् शुभदर्शनः ॥ ३० ॥
 भूतेभ्यो निर्भयस्यापि सर्वदुःखविवर्जितः ।
 सन्ध्यामुपास्य वै पूर्वां स्कन्दस्य चरितं पठेत् ॥ ३१ ॥
 स मुक्तः किल्बिषैः सर्वैर्महाधनपतिर्भवेत् ।
 बालानां व्याधिजुष्टानां राजहारश्च सेवताम् ॥ ३२ ॥

इदं तत्परमन्दिव्यं सर्वदा सर्वकामदम् ।
तनुजये च सायुज्यं षष्मखस्य ब्रजेवरः ॥ ३२ ॥

अथ षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । इदानीं श्रोतुमिच्छामो हिरण्यकशिपीवधम
नरसिंहस्य माहात्म्यं तथा पापविनाशनम् ॥ १ ॥
सुत उवाच । पुरा कृतयुगे विप्रा हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
दैत्यानामादिपुरुषयुकार स महत्तपः ॥ २ ॥
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षगतानि च
जलवासौ समभवत् स्नानमौनधृतव्रतः ॥ ३ ॥
ततः शमदमाभ्याश्च ब्रह्मचर्येण चैव हि ।
ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमन च ॥ ४ ॥
ततः स्वयम्भूर्भगवान् स्वयमागम्य तत्र ह ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ५ ॥
आदित्यैर्वसुभिः सार्धैर्मरुद्भिर्देवतैस्तथा ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसपन्नगैः ॥ ६ ॥
दिग्भिश्चैव विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ७ ॥
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः साहं सिद्धैः सप्तर्षिभस्तथा
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वाप्सरसाङ्गणैः ॥ ८ ॥
चराचरगुहः श्रीमन् हतः सर्वैर्दिवीकसैः ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत ! ।

वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ १० ॥

हरण्यकशिपुरुवाच । न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षमाः ।

न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मान्देवसत्तम ! ॥ ११ ॥

ऋषयो वा न मां शापैः शपेयुः प्रपितामह ! ।

यदि मे भगवान् प्रीतो वर एष वृत्तोमया ॥ १२ ॥

न चास्त्रीण न शस्त्रीण गिरिणा पादपेन च ।

न शुष्केण न चाद्रेण नदिना न निगाथवा ॥ १३ ॥

भवेय महमेवार्कः सीमोवायुर्हुताशनः ।

मल्लिलञ्चान्तरिक्षञ्च नक्षत्राणि दिशोऽप्य ॥ १४ ॥

अहं क्रोधस्य कामस्य वरुणो वासवोऽयमः ।

धनदस्य धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच । एतं दिव्या वराप्नात ! मया दत्ताणवाद्भुताः ।

सर्वान् कामान् सदा वक्षः प्राप्स्यसे त्वं न संशयः ॥ १६ ॥

एव मुक्त्वा स भगवान् जगामाकाश एव हि ।

वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मक्षिण्णमेवितम् ॥ १७ ॥

ततो देवास्य नागास्य गन्धर्वा ऋषिभिः सह ।

वरप्रदानं श्रुत्वेव पितामहमुपस्थिताः ॥ १८ ॥

देवा ऊचुः । वरप्रदानाद्भगवन् ! बधिष्यति स नोऽसुरः ।

तत्प्रसीदाशु भगवन् ! बधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥ १९ ॥

भगवन् ! सर्वभूतानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।

स्रष्टा त्वं हव्यकथ्यानामथ्यक्तप्रकर्त्तातर्बुधः ॥ २० ॥

सर्वलोकहितं वाक्त्वं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।

आश्रासयामास सुरान् सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥ २१ ॥

प्रवश्यं त्रिदशास्त्रेण प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
 तपसोऽन्तेऽस्य भगवान् ब्रध्नं विष्णुः करिष्यति ॥ २२ ॥
 तच्छ्रुत्वा विभुधा वाक्यं सर्वं पद्भ्यज्जम्भनः ।
 स्वानि स्थानानि दिव्यानि विप्रा जग्मुर्मुदान्विताः ॥ २३ ॥
 लम्बमात्रे वरे चाथ सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ।
 हिरण्यकशिपुर्देत्यां वरदानेन दर्पितः ॥ २४ ॥
 आश्रमेषु महाभागान् स मुनीन् शंसितव्रतान् ।
 सत्यधर्मपरान् दान्तान् धर्षयामास दानवः ॥ २५ ॥
 देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
 त्रिलोक्यं वशमानीय स्वर्गं वसति दानवः ॥ २६ ॥
 यदा वरमदीक्षितकृत्तुः कालधर्मतः ।
 यज्ञियानकरीद्वेत्यानयज्ञियाय देवताः ॥ २७ ॥
 तदादित्याय साध्याय विश्वे च वसवस्तथा ।
 मन्द्रा देवगणा यक्षाः सिद्धिजमहर्षयः ॥ २८ ॥
 शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ।
 देवदेवं यज्ञमयं वासुदेवं सनातनम् ॥ २९ ॥
 देवा जचुः । नारायण ! महाभाग ! देवास्त्वां शरणङ्गताः ।
 चायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ! ॥ ३० ॥
 त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः ।
 त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तमः ॥ ३१ ॥
 विष्णुरुवाच । भयन्त्यजध्वममरा ! अभयं वो ददाम्यहम् ।
 तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरम् ॥ ३२ ॥
 एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
 अत्रथ ममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मग्रहम् ॥ ३३ ॥

एवमुक्त्वा तु भगवान् विस्वस्य त्रिदशेश्वरान् ।
 बधं सङ्कल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ॥ २४ ॥
 सहायञ्च महाबाहुरीह्वारं गृह्ण सत्वरम् ।
 अथोह्वारसहायसु भगवान् विष्णुरव्ययः ॥ २५ ॥
 हिरण्यकशिपुस्थानं जगाम हरिरीश्वरः ।
 तेजसा भास्कराकारः शशी कान्त्येव चापरः ॥ २६ ॥
 नरस्य कृत्वार्द्धतनुं सिंहस्यार्द्धतनुं तथा ।
 नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्मृश्य पाणिना ॥ २७ ॥
 ततोऽपश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् ।
 सर्वकामयुतां सुखां हिरण्यकशिपोः सभाम् ॥ २८ ॥
 विस्तीर्णां योजन शतंशतमध्यर्द्धमायताम् ।
 वैहायसीङ्कामगमां पञ्चयोजनविस्तृताम् ॥ २९ ॥
 जरायांकलमापेतां निष्प्रकम्पां शिवां सुखाम् ।
 विश्वहर्म्यवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥ ३० ॥
 अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकम्भेणा ।
 दिव्यरत्नमयवृक्षैः फलपुष्पप्रदेर्युताम् ॥ ३१ ॥
 नीलपीतासतश्यामः कृष्णैर्लोहितकेरपि ।
 अवतानेस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥ ३२ ॥
 सिताभ्रघनसङ्काशा प्लवन्तीव वप्रदृश्यत ।
 रश्मिवती भाम्बरा च दिव्यगन्धमनोरमा ॥ ३३ ॥
 सुसुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा ।
 नक्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्यतां प्राप्नुवन्ति ते ॥ ३४ ॥
 नानारूपै रपकृतां विचिन्तं रतिभास्वरैः ।

स्वभेन विधृता सा वै शाश्वती चाक्षया सदा ॥४५॥
 अतिचन्द्रश्च सूर्यश्च शिखिनश्च स्वयंप्रभा ।
 सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 रसयुक्तं प्रभृतश्च भक्ष्यभोज्य मनन्तवाम् ॥ ४७ ॥
 पुण्यगन्धस्त्रजश्चात्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
 उष्णो शीतानि तीर्थानि शीते घोष्णोनि सन्ति च ॥४८॥
 पुष्पिताया महाशाखाः प्रवालाङ्गुरधारिणः ।
 लतावितानसंच्छन्ना नदीषु च सरःसु च ॥ ४९ ॥
 दृष्टवान् बहुविधांस्तत्र सृगन्दो दृष्ट्ये प्रभुः ।
 गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ॥ ५० ॥
 नातिशीतानि नोष्णानि तत्र तत्र सरांसि च ।
 अपश्यत् सर्वतीर्थानि सभायां तस्य सो विभुः ॥ ५१ ॥
 नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।
 रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः संवृतानि च ॥ ५२ ॥
 सुकान्तैर्धातैराद्वैश्च राजहंसैश्च सुप्रियैः ।
 कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारसः कुररैरपि ॥ ५३ ॥
 विमलैः स्फाटिकाभैश्च पाण्डुरैश्च दनेर्द्विर्जैः ।
 बहुहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ॥ ५४ ॥
 गन्धत्रयः शुभाक्षयः पुष्टमञ्जरिधारिणीः ।
 दृष्टवान् पर्वतापेषु नागपुष्पधरा लताः ॥ ५५ ॥
 केतक्यशोकसरलाः पुन्नागतिलकार्जुनाः ।
 चूता नीपाः प्रस्थपुष्पाः कदम्बा बकुलाधवाः ॥ ५६ ॥
 प्रियङ्गु पाटलावृक्षाः शाल्मल्यः सह्रिद्रकाः ।
 सारालालालामालाश्च पञ्चकाश मनोरमाः ॥ ५७ ॥

तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः ।
 विद्रुमाश्च द्रुमाश्चैव ज्वलिताग्नि समप्रभाः ॥ ५८ ॥
 स्वत्सवन्तः सुग्राखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः ।
 प्रजुं नाशोकवर्णाश्च बहवस्त्रिका द्रुमाः ॥ ५९ ॥
 वरुणो वत्सनाभश्च पनसाः सह चन्दनैः ।
 नीलाः सुमनसश्चैव निम्बा अश्वत्थतिन्दुकाः ॥ ६० ॥
 पारिजाताश्च लीलाश्च मल्लिका भद्रदारवः ।
 आमलक्यस्तथा जम्बूल कुचाः शैलवालुकाः ॥ ६१ ॥
 कालीयकाद्रुकालाश्च हिङ्गवः पारियात्रकाः ।
 मन्दारकुन्दलताश्च पतङ्गाः कुटजास्तथा ॥ ६२ ॥
 रक्ताः कुरण्टकाश्चैव नीलाद्यागरुभिः सह ।
 कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा वीजपूरकाः ॥ ६३ ॥
 समपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुपैरावतास्तथा ।
 अगोकाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः ॥ ६४ ॥
 मधूकाः समपर्णाश्च बहवस्त्रिरगा द्रुमाः ।
 लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः ॥ ६५ ॥
 एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ।
 नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ॥ ६६ ॥
 चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ।
 पुष्पिताः पुष्पितार्पश्च सम्पतन्ति महाद्रुमाः ॥ ६७ ॥
 रक्तपीतारुणालत्र पादपायगताः खगाः ।
 परस्परमवेक्षन्ते प्रहृष्टा जीवजीवकाः ॥ ६८ ॥
 तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
 स्त्रीसहस्रैः परिहृती विचित्राभरणाम्बरः ॥ ६९ ॥

अनघ्यं मणिवज्रादिशिखाञ्जलितकुण्डलः ।
 प्रासीनवासने चित्रे दशनस्वप्रमाणतः ॥ ७० ॥
 दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तृते ।
 दिव्यगन्धवहस्तत्रमारुतः सुसुखोववौ ॥ ७१ ॥
 हिरण्यकशिपुर्देत्य आक्षे ज्वलितकुण्डलः ।
 उपचेरुर्महादेत्यं हिरण्यकशिपुं तदा ॥ ७२ ॥
 दिव्यतानेन गीतानि जगुर्गन्धर्वसत्तमाः ।
 विश्वाची सहजन्याच प्रस्त्रोचेत्यभिविद्युता ॥ ७३ ॥
 दिव्याथ सौरभेयीच समीची पुञ्जिकल्पली ।
 मित्रकेशीच रम्भाच चित्रलेखा शुचिस्मिता ॥ ७४ ॥
 चारुकेशी घृताची च मेनका चोर्वशीतथा ।
 एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविशारदाः ॥ ७५ ॥
 उपतिष्ठन्त राजानं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
 तन्नासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ॥ ७६ ॥
 उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवरास्तथा ।
 तमप्रतिभक्कर्माणं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७७ ॥
 बलिर्विरोचन स्तत्रन रकः पृथिवीसुतः ।
 प्रह्लादो विप्रचितिय गविष्ठथ महासुरः ॥ ७८ ॥
 सुरहन्ता दुःखहन्ता सुनामा सुमतिर्वरः ॥
 घटोदरी महापार्श्वः क्रथनः कठिनकथा ॥ ७९ ॥
 विग्रहरूपः सुरूपश्च स्ववलश्च महाबलः ।
 दशपीवश्च वालीच मेघवासा महासुरः ॥ ८० ॥
 घटास्थी कम्पनश्चैव प्रजनश्चेन्द्रतापनः ।
 दैत्यदानवसंघाक्षे सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥ ८१ ॥

स्रग्विणी वाग्मिनः सर्वे सदैव चरितव्रताः ।
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्ववः ॥ ८२ ॥
 एते चान्येच बहवोहिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
 उपासन्ति महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥ ८३ ॥
 विमानैर्विविधाकारैर्भ्राजमानै रिवग्निभिः ।
 महेन्द्रवपुषः सर्वे विचिताङ्गदवाहवः ॥ ८४ ॥
 भूषिताङ्गा दितः पुत्रान् सुपासन्त सर्वशः ।
 तस्यां सभायान्दिव्याया मसुराः पर्वतोपमाः ॥ ८५ ॥
 हिरण्यवपुषः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ।
 न श्रुतत्रैव दृष्टं हि हिरण्यकशिपीर्यथा । ८६ ॥
 ऐश्वर्यं दैव्यसिंहस्य यथा तस्य महात्मानः ।

कनकरजतचक्रे दिक्कायां परिहृतरत्नविचित्रवीथिकायाम् ।
 स दृग्ं सृगाधिपः सभायां सुरचित्ररत्नगवाक्षशोभितायां ८७

कनक विमलहारविभूषिताङ्गं
 दितिननयं स सृगाधिपो दृग्ं ।
 दिवसकरमहाप्रभालसं त-
 न्दितिजमहस्रशतं निषेवमाणम् ॥ ८८ ॥

अथैकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । ततो दृष्ट्वा महात्मानं कालचक्रमिवागतम् ।
 नरसिंहवपुच्छत्रं भस्मच्छत्रमिवानलम् ॥ १ ॥
 हिरण्यकशिपीः पुत्रः प्रह्लादीनाम वीर्यवान् ।

दिवेन चक्षुषा सिंहे मपश्यद्देवमागतम् ॥ २ ॥

तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वान्तनुमाश्रितम् ।

विक्रिता दानवाः सर्वे हिरण्यकगिपुत्र सः ॥ ३ ॥

प्रह्लाद उवाच । महाबाहो ! महाराज ! दैत्यानामाद्रिसन्धवः ।

न श्रुतं न च नोदृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ॥ ४ ॥

अव्यक्तप्रभवन्दिव्यं किमिदं रूपमागतम् ।

दैत्यान्तकरणं घोरं संशतीव मनो मम ॥ ५ ॥

अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितश्च याः ।

हिमवान् पारियात्रश्चैवान्ये कुलपर्वताः ॥ ६ ॥

चन्द्रमाश्च सनत्तत्रैरादित्यं वैसुभिः सह ।

धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥ ७ ॥

मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।

नागा यक्षाः पिशाचाश्च राज्ञसा भीमशिवमाः ॥ ८ ॥

ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था श्रमन्ति वै ।

स्थावराणि च सर्वाणि जङ्गमानि तथैव च ॥ ९ ॥

भवांश्च सहिताऽस्माभिः सर्वे देवगणैर्वृतः ।

विमानशतसङ्कीर्णा तथैव भवतः सभा ॥ १० ॥

सर्वं विभुवनं राजन् ! लोकवर्माय शाश्वताः ।

दृश्यन्ते नारसिंहैर्मिस्त्रैर्धृदमखिलं जगत् ॥ ११ ॥

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा यहाय योगश्च महोरुहाश्च ।

उत्पातकालश्च धृत्तर्मतिश्च रतिश्च सत्यश्च तपोदमश्च ॥ १२ ॥

सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वे च देवा ऋषयश्च सर्वे ।

क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो धर्मश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥ १३ ॥

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
 उवाच दानवान् सर्वान् गणांश्च स गणाधिपः ॥ १४ ॥
 मृगेन्द्रो गृह्यतामेष अपूर्वं सत्वमास्थितः ।
 यदि वा संशयः कश्चिद्ब्रह्मतां वनगोचरः ॥ १५ ॥
 ते दानवगणाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम् ।
 परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरीजसा ॥ १६ ॥
 सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंही महाबलः ।
 वभञ्ज तां सभां सर्वां व्यादितास्य इवान्तकः ॥ १७ ॥
 सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
 चिक्षेपान्नाग्निं सिंहस्य रोषाद्दगाकुललोचनः ॥ १८ ॥
 सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दग्धमस्त्रं सुदारुणम् ।
 कालचक्रं तथा घोरं विष्णुचक्रं तथा परम् ॥ १९ ॥
 पैतामहं तथात्यग्रं त्रैलोक्यदहनं महत् ।
 विचित्रामशनीञ्चैव शुष्कार्द्रं चाग्निहयम् ॥ २० ॥
 रौद्रं तथोग्रं शूलञ्च कङ्कालं मुसलं तथा ।
 मोहनं शोषणं चैव सन्तापनविलापनम् ॥ २१ ॥
 वायव्यं मथनं चैव कापालमथ कौडूरम् ।
 तथाप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ २२ ॥
 अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरं तथा ।
 क्रम्पनं शतनञ्चैव त्वाष्ट्रञ्चैव सुभैरवम् ॥ २३ ॥
 कालमुहुरमचीभ्यं तपनञ्च महाबलम् ।
 संवर्तनं मादनञ्च तथा मायाधरं परम् ॥ २४ ॥
 गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नन्दकम् ।
 प्रस्त्रापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ।

अस्त्रं पाणपतञ्चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥ २५ ॥

अस्त्रं ह्यशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ।

नारायणास्त्रमैन्द्रञ्च सार्पमस्त्रं तथाङ्गुतम् ॥ २६ ॥

पैशाचमस्त्रमजितं शीषदं शामनं तथा ।

महाबलं भावनं च प्रस्थापनत्रिकम्पने ॥ २७ ॥

एतान्यस्त्राणि दिव्याणि हिरण्यकशिपुस्तदा ।

असृजन्नरसिंहस्य दौप्रस्थाग्ने रिवाहुतिम् ॥ २८ ॥

अर्स्तैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुरोत्तमाः ।

विवस्वान् धर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥ २९ ॥

स ह्यमर्षानिलोडूती दीव्यानां सैन्यमागरः ।

क्षणेन प्रावयामास भैनाकमिव सागरः ॥ ३० ॥

प्राप्तैः पार्श्वेभ्य खड्गेभ्य गदाभिर्मुसलैस्तथा ।

वज्रै रगनिभ्यैव माग्निभ्य महाद्रुमैः ॥ ३१ ॥

मुद्गरैर्भिन्दिपालैश्च गिलोलुखलपर्वतैः ।

शतघ्नीभ्य दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ॥ ३२ ॥

ते दानवाः पाण्डुहीतहस्ता महद्भृत्याश्चनिवञ्चविगाः ।

समन्ततोऽभ्युद्यतवाहुकायाः स्थिता स्त्रिशीर्षा इव नागपागाः ॥ ३३ ॥

सुवर्णमालाकुलभूपिताङ्गाः पीतांशुकाभोगविभाविताङ्गाः ।

मुक्तावलीदामसनाथकजा हंसा इवा भान्ति विशालपत्त्राः ॥ ३४ ॥

तेषां तु वायु प्रतिमौजसां वै केयूरमौलीवल्लयीत्कटानाम् ।

तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति प्रभातसूर्याद्यसमप्रभाणि ॥ ३५ ॥

क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलितैर्महाबलैर्महास्त्रपूगैः सुसमावृतोवभौ ।

गिरिविथा सक्ततवर्षिभिर्घनैः कृतान्धकारान्तरकन्दरोद्गमैः ॥ ३६ ॥

तर्हन्वमानोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्देव्यगणैः समेतैः ।

नाकम्पताजौ भगवान् प्रतापस्थितप्रकृत्या हिमवानिवाचलः २७
सन्तासितास्ते न नृसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यतेजसा ।
भयाद्विचेलुः पवनीक्षुताङ्गा यथोर्मयः सागरवारिसम्भवाः ॥२८॥

अथ द्विषष्ट्यधिकगततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । खराः खरमुखाथैव मकराशी विषानताः ।
ईहामृगमुखाथान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥ १ ॥
बालसूर्यमुखाथान्ये धूमकेतुमुखास्तथा ।
अर्द्धचन्द्रार्द्धवक्त्राश्च अग्निदीप्तमुखास्तथा ॥ २ ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावह्नाः ।
सिंहास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ॥ ३ ॥
द्विजिह्वावक्त्रशीर्षास्तथोल्का मुखसंस्थिताः ।
महाग्राहमुखाथान्ये दानवा बलदर्पिताः ॥ ४ ॥
शूलसंवर्षणास्तस्य शरीरे शरदृष्टिभिः ।
अबध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथाक्षक्रुगाहवे ॥ ५ ॥
एतं भृयोऽपरान् घोरानसृजन् दानवेश्वराः ।
मृगेन्द्रस्योपरि क्रुद्धा निश्वसन्त इवोरगाः ॥ ६ ॥
ते दानवशरा घोरा दानवेन्द्रसमीरिताः ।
विलयं जग्मुः राकाशे खद्योता इव पर्वते ॥ ७ ॥
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः ।
मृगेन्द्रायासृजन्नाय ज्वलितानि समन्ततः ॥ ८ ॥
तेरासौहृगनं चक्रैः सम्पतद्भिरितस्ततः ।

युगान्ते सम्यकाशङ्गि स्रग्दादित्यपहेतिव ॥ ९ ॥
 तानि सर्वाणि चक्राणि सृगेन्द्रेणाशमात्मना ।
 पस्तान्युद्दीर्णानि तदा पावकार्चिःसमानि वै ॥ १० ॥
 तानि चक्राणि वदनं विशमानानि भान्ति वै ।
 मेघोदरदरीश्वेव चन्द्रसूर्यग्रहा इव ॥ ११ ॥
 हिरण्यकशिपुर्देव्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् ।
 शक्तिं प्रज्वलितां घोरां धीतशस्वतडित्प्रभाम् ॥ १२ ॥
 तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य सृगेन्द्रः शक्तिमुज्ज्वलाम् ।
 हुद्दारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥ १३ ॥
 रराज भग्ना सा शक्तिःसृगेन्द्रेण महोत्तले ।
 स विष्णुः, लिङ्गा ज्वलिता महोत्केवदिवद्युता ॥ १४ ॥
 नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य प्राप्ता रजि विदूरतः ।
 नीलोत्पलपलाशानां मालिवोज्जनदर्शना ॥ १५ ॥
 स गर्जित्वा यथान्यायं विक्रम्य च यथासुखम् ।
 तत्केन्य ममारितवान् तृणापाण्यैव मारुतः ॥ १६ ॥
 ततोऽश्मवर्षं देत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः ।
 नगमात्रैः शिलाखण्डं गिरिशृङ्गैर्महाप्रभैः ॥ १७ ॥
 तदश्मवर्षं सिंहस्य मञ्जुश्रेणिपातितम् ।
 दिग्दादश विकीर्णा वै खगोतप्रकरा इव ॥ १८ ॥
 तदाश्मौघेर्देत्यगणाः पुनः सिंहमरिन्दमम् ।
 ह्याद्यां चक्रिरे मेला धाराभिरिव पर्वतम् ॥ १९ ॥
 न च तं चालयामासुर्देत्यौघा देवसत्तमम् ।
 भीमवेगोऽचलश्रेष्ठं समद्र इव मन्दरम् ॥ २० ॥
 ततोऽश्मवर्षे विह्वते जलवर्षं मनन्तरम् ।

धाराभि रक्षमात्राभिः प्रादुरासीत् समन्ततः ॥२१॥
 नभसः प्रच्युता धारास्निग्मवेगाः समन्ततः ।
 आहत्य सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥ २२ ॥
 धारा दिवि च सर्वत्र वसुधायास्तु सर्वशः ।
 न स्पृशन्ति च ता देवं निपतन्तोऽनिशं भुवि ॥ २३॥
 बाह्यतो बहुषुर्वर्षं नोपरिष्ठाच्च बहुषुः ।
 मृगिन्द्रप्रति रूपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥ २४ ॥
 हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते ।
 सोऽसृजहानवो मायामग्निवायुसमीरिताम् ॥२५॥
 महेन्द्रस्तोयदैः सार्द्धं सहस्राक्षो महाद्युतिः ।
 महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥ २६ ॥
 तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवः ।
 असृजत् घोरसंझाशं तमस्वीत्रं समन्ततः ॥ २७ ॥
 तमसा संहते लोके दैत्येष्वान्तायुधेषु च ।
 स्वतेजसा परिहृतो दिवाकर इवावभौ ॥ २८ ॥
 त्रिशाखां भ्रुकुटीञ्चास्य ददृशुर्दानवा रणे ।
 ललाटस्यां त्रिशूलाङ्गां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥ २९ ॥
 ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः ।
 हिरण्यकशिपुं दैत्यं विवर्णाः शरणं ययुः ॥ ३० ॥
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव तेजसा
 तस्मिन् क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभुञ्जगत् ॥३१॥
 आवहः प्रवहस्यैव विवहोऽथ ह्युदावहः ।
 परावहः संवहस्य महाबलपराक्रमाः ॥ ३२ ॥
 तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयशंसनाः ।

इत्येवं क्षुभिताः सप्त मरुतो गगनेचराः ॥ १३ ॥
 ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै ।
 ते सर्वे गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखम् ॥ १४ ॥
 अन्यङ्गते चाप्यचरन्मार्गं निशि निशाचरः ।
 सग्रहः सह नक्षत्रैराकापतिररिन्दमः ॥ १५ ॥
 विवर्णतां च भगवान् गतो दिवि दिवाकरः ।
 कृष्णं कबन्धं च तथा लक्ष्यते सुमहद्दिवि ॥ १६ ॥
 अमुञ्चच्चार्चिषां हृन्दं भूमिदृत्तिर्विभावसुः ।
 गगनस्थस्य भगवानभौक्षणं परिदृश्यते ॥ १७ ॥
 सप्त धूम्रनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः ।
 सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्त्रिष्टन्ति शृङ्गाः ॥ १८ ॥
 वामेन दक्षिणे चैव स्थितां शुक्रवृहस्पती ।
 शनैर्योरो लोहिताङ्गो ज्वलनाङ्गममद्युती ॥ १९ ॥
 समं ममधिरोहन्तः सर्वे ते गगनेचराः ।
 शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तिनो ग्रहाः ॥ २० ॥
 चन्द्रमाद्य सनक्षत्रैर्षहः सह तमोनुदः ।
 चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दतः ॥ २१ ॥
 शृङ्गते राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते ।
 उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे विचरन्ति यथासुखम् ॥ २२ ॥
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शीणितम् ।
 अपतन्गगनादुल्का विश्वद्रुपा महास्वनाः ॥ २३ ॥
 अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पन्ति च फलन्ति च ।
 लताश्च सफलाः सर्वा ये चाहुर्देव्यनाशनम् ॥ २४ ॥
 फलैः फलान्यजायन्त पुष्पैः पुष्पं तथेव च ।

उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥ ४५ ॥
 विक्रोशन्ति च गन्धोरा धूमशन्ति ज्वलन्ति च ।
 प्रतिमाः सर्वदेवानां वेदयन्ति महद्भयम् ॥ ४६ ॥
 आरण्यैः संह संसृष्टा याम्याश्च नृगपक्षिणः ।
 चक्रुः सुभैरवं तत्र महायुद्धमुपस्थितम् ॥ ४७ ॥
 नद्यश्च प्रतिकूलानि वहन्ति कलषोद्काः ।
 न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ॥ ४८ ॥
 वानस्पत्यो न पूज्यन्ते पूजनाहर्हाः कथञ्चन ।
 वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रणमन्ति च ॥ ४९ ॥
 यदाच सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ।
 अपराह्णगते सूर्ये लोकानां युगसंक्षये ॥ ५० ॥
 तदा हिरण्यकशिपो दैत्यस्योपरि वेश्मनः ।
 भाण्डागारे युधागारे निविष्टमभवत्प्रभु ॥ ५१ ॥
 असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च ।
 दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः ॥ ५२ ॥
 एते चान्ये च बहवो घोरोत्पाताः समुत्थिताः ।
 दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ॥ ५३ ॥
 मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
 महीधरा नागगणा निपेतुरमितीजसः ॥ ५४ ॥
 विषज्वालाकुलीर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तीहुताशनम् ।
 चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पद्मगाः ॥ ५५ ॥
 वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनञ्जयो ।
 एतामुष्णः कालिकश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ॥ ५६ ॥

सहस्रशीर्षा नागो वै हेमतालध्वजः प्रभुः ।
 शेषोऽनन्तो महाभायो दुष्कर्म्यः प्रकम्पितः ॥ ५० ॥
 दीप्तान्धन्तर्जस्रस्थानि पृथिवीधरस्थानि च ।
 तदा क्रुद्धेन महता कम्पितानि समन्ततः ॥ ५१ ॥
 नागान्ते जोधराद्यापि पातालतलचारिणः ।
 हिरण्यकशिपुर्देत्यलदा संस्पृष्टवाक्महीम् ॥ ५२ ॥
 सन्दष्टौष्ठपुटः क्रोधाहाराह इव पूर्वजः ।
 नदी भागीरथी चैव शरयूः कौशिकी तथा ॥ ५३ ॥
 यमुना त्वथ कावेरी कृष्णवेणी च निम्नगा ।
 सुवेणा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥ ५४ ॥
 चर्मग्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।
 कमलप्रभवश्चैव शोणोमणिनिभीदकः ॥ ५५ ॥
 नर्मदा एभतीया च तथा वेणवती नदी ।
 गोमती गोकुलाकोर्णा तथा पूर्वसरस्वती ॥ ५६ ॥
 मही कालमही चैव तमसा पुष्पवाहिनी ।
 जम्बुद्वीपं रत्नवटं सर्वरत्नीपशोभितम् ॥ ५७ ॥
 सुवर्णप्रकटश्चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ।
 महानदश्च लौहित्यं शैलकाननशोभितम् ॥ ५८ ॥
 पत्तनं कोशकरणं ऋषिवीरजनाकरम् ।
 मामघास्य महापामा मुडाः शङ्काम्तथैव च ॥ ५९ ॥
 सुह्रा मत्सा विद्दिहास्य मासवाः काशिकीसलाः ।
 भवनं वनतेथस्य दैत्यैरेणाभिकम्पितम् ॥ ६० ॥
 कैलामशिश्वराकारं यत् कृतं विश्वकर्मणा ।
 रक्ततीथी महाभीमी लौहित्यीनाम सागरः ॥ ६१ ॥

उदयश्च महाशैल उच्छ्रितः शतयोजनम् ।
 सुवर्णवेदिकः श्रीमान् मेघपङ्क्तिनिषेवितः ॥ ६८ ॥
 म्नाजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूममयैर्द्रुमैः ।
 शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥ ७० ॥
 अयोमुखश्च विख्यातः सर्वतो धातुमण्डितः ।
 तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ॥ ७१ ॥
 सुराष्ट्राश्च सत्राल्हीकाः शूराभीरालयैव च ।
 भोजाः पाण्डुराश्च वङ्गाश्च कलिङ्गालाम्बलिप्रकाः ॥ ७२ ॥
 तथैवोड्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ।
 चोभितास्तेन दैत्येन सदेवाश्चाप्सरोगणाः ॥ ७३ ॥
 अगस्त्यभवनश्चैव यद्गम्यङ्कृतं पुरा
 सिद्धचारणसङ्घैश्च विप्रकीर्णं मनोहरम् ॥ ७४ ॥
 विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितमहाद्रुमम् ।
 जातरूपमयैः शृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ॥ ७५ ॥
 चन्द्रसूर्यांशुसङ्काशैः सागराम्बुसमावृतैः ।
 विद्युत्त्वान् सर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम् ॥ ७६ ॥
 विद्युत्तां यत्र सङ्घाता निपात्यन्ते नगोत्तमे ।
 ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान् हृषभसंज्ञितः ॥ ७७ ॥
 कुज्वरः पर्वतः श्रीमानगस्त्यस्य गृहं शुभम् ।
 विशालाक्षश्च दुर्धर्षः सर्पाणामालयः पुरी ॥ ७८ ॥
 तथा भोगवतीचापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिताः ।
 महासेनो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ॥ ७९ ॥
 चक्रवांश्च गिरिश्चैव वाराहश्चैव पर्वतः ।
 प्राग्व्योतिषपुरश्चमपि जातरूपमयं शुभम् ॥ ८० ॥

यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ।
 विद्यालाघव दुर्धर्षो मेघगम्भीरनिखनः ॥ ८१ ॥
 षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां द्विजोत्तमाः ।
 तद्व्यादित्वसद्वायो मेघरुच्य महागिरिः ॥ ८२ ॥
 यक्षरात्रसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकन्दरः ।
 हेमगर्भो महाशैलस्तथा हेमसखोगिरिः ८३ ॥
 कैलासश्चैव शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पिताः ।
 हेमपुष्करसञ्चैत्रं तेन वैश्वानसं सरः ॥ ८४ ॥
 कम्पितं मानसश्चैव हंसकारण्डवाकुलम् ।
 निमृङ्ग पर्वतश्चैव कुमारी च सरिहरा ॥ ८५ ॥
 तुषारचयसञ्छन्ना मन्दरस्यापि पर्वतः ।
 उशीरबिन्दुश्च गिरिसुन्दरस्य स्तथाद्रिराट् ॥ ८६ ॥
 प्रजापतिगिरिश्चैव तथा पुष्करपर्वतः ।
 देवाभ्रपर्वतश्चैव यथा वै रेशुकोगिरिः ॥ ८७ ॥
 क्रौञ्चः समर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः ।
 एते चान्ये च गिरियो देशा जनपदास्तथा ॥ ८८ ॥
 मद्यः ससागराः सर्वाः सोऽकम्पयत दानवः ।
 कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रवांश्चैव कम्पितः ॥ ८९ ॥
 श्वेतराश्च सतीपुत्राः पातालतलवासिनः ।
 गणकथा परोरौद्रो मेघनामाङ्गुशायुधः ॥ ९० ॥
 लध्वंगो भीमबैगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः ।
 गदो शूलो करालश्च हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ ९१ ॥
 जीमूतघनसद्वायो जीमूतघननिखनः ।
 जीमूतघननिर्घोषो जीमूतहव वेगवान् ॥ ९२ ॥

देवारिर्दितिजो वीरो नृसिंहं समुपाद्रवत् ।

ममुत्पत्य ततस्त्रीक्ष्णैर्दृग्द्रेण महानखैः ॥ ६३ ॥

तदोङ्कारसहायेन विदार्य निहतोयुधि ।

मही च कालश्च शशी नभश्च पहाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ।

नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रसादन्दितिपुत्रनाशात् ॥ ६४ ॥

ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।

तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैरादिदेवं सनातनम् ॥ ६५ ॥

यत्त्वया विहितं देव ! नारसिंह मिदं वपुः ।

एतद्देवार्चयिष्यन्ति परावरविद्विजनाः ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच । भवान् ब्रह्मा च रुद्रश्च महेश्चो देवसत्तमाः ! ।

भवान् कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवाप्ययः ॥ ६७ ॥

पराञ्च सिद्धाञ्च परञ्च देवं परञ्च मन्त्रं परमं हतिय ।

परञ्च धर्मं परमञ्च विश्वं त्वामाहुरग्रं पुरुषं पुराणम् ॥ ६८ ॥

परं शरीरं परमञ्च ब्रह्म परञ्च योगं परामाञ्च वाणीम् ।

परं रहस्यं परमाङ्गतिञ्च त्वा माहुरग्रं पुरुषं पुराणम् ॥ ६९ ॥

एवं परस्यापि परं पदं यत् परं परस्यापि परञ्च देवम् ।

परं परस्यापि परञ्च भूतन्त्वा माहुरग्रं पुरुषं पुराणम् ॥ ७० ॥

परं परस्यापि परं निधानं परं परस्यापि परं पवित्रम् ।

परं परस्यापि परं च दान्त्वा माहुरग्रं पुरुषं पुराणम् ॥ ७१ ॥

एवमुक्त्वा तु भगवान् सर्वलोक पितामहः ।

स्रुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥ ७२ ॥

ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ।

क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीखरः ॥ ७३ ॥

नारसिंहं वपुर्देवः स्थापयित्वा सुदीतिमत् ।

पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ गरुडध्वजः ॥ १०४ ॥

अष्टचक्रेण यानेन मृतयुक्तेन भास्वता ।

अभ्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानं गतवान् प्रभुः ॥ १०५ ॥

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय उचुः । कथितं नरसिंहस्य माहात्म्यं विस्तरिण च ।

पुनस्तस्यैव माहात्म्यमन्यद्विस्तरतो वद ॥ १ ॥

पद्मरूपमभुदेतत् कथं हेममयं जगत्

कथञ्च वैष्णवो सृष्टिः पद्ममध्येऽभवत्परा ॥ २ ॥

सूत उवाच । श्रुत्वा च नरसिंहस्य माहात्म्यं रविनन्दनः ।

विस्मयोत्फुल्लनयनः पुनः प्रपच्छ केशवम् ॥ ३ ॥

मनुरुवाच । कथं पाप्मे महाकल्पे तव पद्ममय जगत् ।

जलार्णवगतस्येह नाभौ जातं जनार्दन ! ॥ ४ ॥

प्रभावात् पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।

पुष्करे च कथं भूता देवाः सर्पिर्गणाः पुरा ॥ ५ ॥

एनमाख्याहि निखिलं योगं योगविदाम्पते ! ।

शृग्वतस्तस्य मे कीर्तिनं त्वस्मिरुपजायते ॥ ६ ॥

क्रियता चैव कालेन शनैर्वा पुरुषोत्तमः ।

क्रियन्तं वा स्वपति च काऽस्य कालस्य सम्भवः ॥ ७ ॥

क्रियता वाथ कालेन ह्युत्तिष्ठति महायशाः ।

कथञ्चात्याय भगवान् सृजते निखिलं जगत् ॥ ८ ॥

के प्रजापतयस्मावदासन् पूर्वं महामुने ! ।

कथं निर्मितवाञ्चैव चित्रं लोकं सनातनम् ॥ ९ ॥
 प्रथमे कार्णवे शून्ये नष्टस्यावरजङ्गमे ।
 दग्धदेवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ १० ॥
 नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले ।
 केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥ ११ ॥
 विभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः ।
 आस्ते सुरवरश्चेष्टो विधिमास्थाय योगवित् ॥ १२ ॥
 शृणुयां परया भक्त्या ब्रह्मन्ने तदशेषतः ।
 वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ ! यशो नारायणात्मकम् ॥ १३ ॥
 श्रद्धया चोपविष्टानां भगवन् ! वक्तुमर्हसि ।

मत्स्य उवाच । नारायणस्य यशसः श्रवणे या तव स्मृहा ॥१४॥

तद्वंश्यान्वयभूतस्य न्याय्यं रविकुलर्षभ ! ।
 शृणुष्वदिपुराणेषु वेद्भि्यश्च यथाश्रुतम् ॥ १५ ॥
 ब्राह्मणानाञ्च वदतां श्रुत्वा वै सुमहात्मनाम् ।
 यथा च तपसा दृष्ट्वा दृहस्यतिसमद्युतिः ॥ १६ ॥
 पराशरसुतः शीमान् गुरुर्द्विपायनोऽब्रवीत् ।
 तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ॥ १७ ॥
 यद्विज्ञातुं मया शक्यमपिमात्रेण सत्तमाः ! ।
 कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ॥ १८ ॥
 विश्वायनश्च यद्ब्रह्मा न वेदयति तत्त्वतः ।
 तत्कर्म विश्ववेदानां तद्ब्रह्मस्यं महर्षिणाम् ॥ १९ ॥
 तमीज्यं सर्वयज्ञानां तत्तत्त्वं सर्वदर्शिणाम् ।
 तदध्यात्मविदां चिन्त्यं नरकं च विकर्मिणाम् ॥ २० ॥
 अधिदैवञ्च यद्देवमधियज्ञं सुसंज्ञितम् ।

तद्भूतमधिभूतञ्च तत्परं परमर्षिणाम् ॥ २१ ॥
 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टलक्ष्मणः कवयो विदुः ।
 यः कर्ता कारका बुद्धिर्मनः चेतश्च एव च ॥ २२ ॥
 प्रणवः पुरुषः शास्ता एकश्चेति विभाव्यते ।
 प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवश्च अक्षर एव च ॥ २३ ॥
 कालः शाक्य यन्ता च द्रष्टा स्वाध्याय एव च ।
 उच्यते विविधैर्देवैः स एवायं न तत्परम् ॥ २४ ॥
 स एव भगवान् सर्वं करोति विकरोति च ।
 सोऽस्मान् कारयते सर्वान् सोऽल्येति व्याकुलीकृतान् ॥ २५ ॥
 यतामहे त मेवाद्यन्तमेवेच्छाम निर्वाताः ।
 यो वक्ता यच्च वक्तव्यं यच्चाहन्तद्व्रवीमि वः ॥ २६ ॥
 श्रूयते यच्च वै श्राव्यं यच्चान्यत् परिजल्पते ।
 गाः कदाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ तत्पराः ॥ २७ ॥
 विश्वं विश्वपतिर्यथ स तु नागायणः स्मृतः ।
 यत् सत्यं यदमृतमक्षरं परं यत्
 यदभूतं परममिदं च यदुभविष्यत् ।
 यत् किञ्चिच्चरमचरं यदस्मिन्नान्यत्
 तत् सर्वं पुरुषवरः प्रभुः पुराणः ॥ २८ ॥

अथ चतुःपद्यधिकगततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगम् ।

तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा रविमन्दन ! ॥ १ ॥

यत्र धर्मश्चतुष्पादस्वधर्मः पादविपहः ।
 स्वधर्मनिरताः सन्तो जायन्ते यत्र मानवाः ॥ २ ॥
 विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्तौ स्थिता नृपाः ।
 कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः पुत्रूषवः स्थिताः ॥ ३ ॥
 तदा सत्यञ्च शौचञ्च धर्मश्चैव विवर्धते ।
 सद्भिराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै ॥ ४ ॥
 एतत् कार्तियुगं वृत्तं सर्वेषामपि पार्थिव ! ।
 प्राणिनां धर्मसङ्गानामपि वै नीचजन्मनाम् ॥ ५ ॥
 त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रैतायुगमिहोच्यते ।
 तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा परिकीर्त्यते ॥ ६ ॥
 हाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः ।
 यत्र सत्यञ्च सत्वञ्च त्रैताधर्मो विधीयते ॥ ७ ॥
 त्रैतायां विकृतिं यान्ति वर्णास्त्वेतेन संशयः ।
 चतुर्वर्णस्य वैकृत्याद्यान्ति दीर्बल्यमाश्रमाः ॥ ८ ॥
 एषा त्रैतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता ।
 हापरस्य तु या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥ ९ ॥
 हापरन्धे सहस्रे तु वर्षाणां रविनन्दन ! ॥
 तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा युगमुच्यते ॥ १० ॥
 तत्र चार्थपराः सर्वे प्राणिनो रजसा हताः ।
 सर्वे नैष्कृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते रविनन्दन ! ॥ ११ ॥
 हाभ्यां धर्मः स्थितः पदुभ्यामधर्मस्त्रिभि र्व्यथितः ।
 विपर्ययाच्छनैर्धर्मः क्षयमेति कलौ युगे ॥ १२ ॥
 ब्राह्मण्यभावस्य ततो तथीत्सुक्यं व्यशोर्यते ।
 व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते हापरे युगपर्यये ॥ १३ ॥

तथा वर्षसहस्रन्तु वर्षाणां द्वे शते अपि ।

सन्व्यया सह संख्यातं क्रूरहलियुगं स्मृतम् ॥ १४ ॥

यत्नाधर्मश्चतुष्पादः स्यात् धर्मः पादविप्लवः ।

कामिनरूपमा ष्टष्टा जायन्ते तत्र मानवाः ॥ १५ ॥

नैवातिसाक्षिकः कश्चन साधुर्न च सत्यवाक् ।

नाप्तिका ब्रह्मभक्ता वा जायन्ते तत्र मानवाः ॥ १६ ॥

अहङ्कारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः ।

विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ति सर्वे क्लीं युगे ॥ १७ ॥

आश्रमाणां विपर्यासः क्लीं संपरिवर्तते ।

वर्णानाञ्च व सन्देहां युगान्ते रविनन्दन ! ॥ १८ ॥

विद्यात् हादशमाहस्त्रीं युगाख्यां पूर्वनिर्मिताम् ।

एवं सहस्रपर्यन्तं तदर्हां ब्राह्ममुच्यते ॥ १९ ॥

ततोऽहनि गते तस्मिन् सर्वेषामेव जीविनाम् ।

शरीरनिर्हेतिं दृष्ट्वा लोकसंहारबुद्धितः ॥ २० ॥

देवतानाञ्च सर्वाभां ब्रह्मादीनां महोपते ! ।

दैत्यानां दानवानाञ्च यक्षराक्षसपक्षिणाम् ॥ २१ ॥

गन्धर्वाणामप्सरसां भुजङ्गानाञ्च पार्थिव ! ।

पर्वतानां नदीनाञ्च पशूनाञ्चैव सत्तम ! ॥ २२ ॥

तिर्यग्योनिगतानाञ्च सत्वानां कृमिणाम् तथा ।

महाभूतपतिः पञ्च हत्वा भूतानि भूतकृत् ॥ २३ ॥

जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशमं महत् ।

भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाद्दानां भूत्वा वायुः प्राणिनां प्राणजालम् ।

भूत्वा वह्निर्निर्देहन् सर्वं लोकान् भूत्वा मेघो भूय उद्योऽप्यवर्षत् ॥

अथ पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । भूत्वा नारायणी योगी सत्वमूर्तिर्विभावसुः ।

गर्भस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संगोषयति सागरान् ॥ १ ॥

ततः पीत्वार्णवान् सर्वान् नदीः कृपांश्च सर्वशः ।

पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥ २ ॥

भित्वा गर्भस्तिभिर्द्यैव महीङ्गत्वा रसातलात् ।

पातालजलमादाय पिवन्नुरसमुत्तमम् ॥ ३ ॥

मूलासृक्कले दमन्यच्च यदस्ति प्राणिषु ध्रुवम् ।

तत् सर्वं मरुविन्दाक्षं आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥ ४ ॥

वायुश्च भगवान् भूत्वा विधुन्वानोऽखिलं जगत् ।

प्राणायानसमानाद्यात् वायूनाकर्षते हरिः ॥ ५ ॥

ततो देवगणाः सर्वे भूतान्येव च यानि तु ।

गन्धोघ्राणं शरीरञ्च पृथिवीं संश्रिता गुणाः ॥ ६ ॥

जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिले गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥ ७ ॥

स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवने संश्रिता गुणाः ।

शब्दः श्रोत्रश्च खान्येव गगने संश्रिता गुणाः ॥ ८ ॥

लोकमाया भगवता मुचूर्त्तेन विनाशिता ।

मनोबुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति यः श्रुतः ॥ ९ ॥

तं वरेण्यं परमेष्ठि हृषीकेश सुपाश्रिताः ।
 ततो भगवतस्तस्य रश्मिभिः परिवारितः ॥ १० ॥
 वायुनाक्रम्यमाणासु द्रुमशाखासु चाश्रितः ।
 तेषां सङ्घर्षणीडूतः पावकः शतधा ज्वलन् ॥ ११ ॥
 अदृष्टञ्च तदा सर्वं वृतः सम्बर्तकोऽनलः ।
 सपर्वतद्रुमान् गुल्मान् लतावल्लीस्तृणानि च ॥ १२ ॥
 विमानानि च दिव्यानि पुराणि विबिधानि च ।
 यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदृष्टत् ॥ १३ ॥
 भस्मीकृत्वा ततः सर्वान् लोकान् लोकगुरुर्हरिः ।
 भूयो निर्वापयामास युगान्तेन च कर्मणा ॥ १४ ॥
 सहस्रवृष्टिः शतधा भूत्वा कृष्णो महाबलः ।
 दिव्यतायेन हविषा तपयामास मेदिनीम् ॥ १५ ॥
 ततः क्षीरनिकायेन स्नात्वा परमात्मना ।
 शिवेन पुण्येन महीनिर्वाणमगमत् परम् ॥ १६ ॥
 तेन रोधेन संच्छन्ना पयसा वर्षती धरा ।
 एकार्णवजलीभूता सर्वमत्वविवर्जिता ॥ १७ ॥
 महासत्वान्यपि विभुं प्रष्टान्यमिती जसम् ।
 नटार्कं पवनाकाशे सूक्ष्मे जगति संवृतं ॥ १८ ॥
 संशोषमात्मना कृत्वा समुद्रानपि देहिनः ।
 दग्ध्वा संग्राह्यं च तथा स्वपित्यकः सनातनः ॥ १९ ॥
 पौराणं रूपमास्थाय स्वपित्यमित विक्रमः ।
 एकार्णव जलव्यापी योगीयोग सुपाश्रितः ॥ २० ॥
 अनेकानि सहस्राणि युगान्ये कार्णवाभसि ।
 न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥ २१ ॥

कश्चैव पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ।
 असी कियन्तं कालञ्च एकार्णवविधिं प्रभुः ॥ २२ ॥
 करिष्यतीति भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ।
 न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वगः ॥ २३ ॥
 तस्य न ज्ञायते किञ्चित्कृते देवसत्तमम् ।

नमः त्रितिं पवनमपः प्रकाशं प्रजापतिं भुवनधरं सुरेश्वरम् ।
 पितामहं श्रुतिनिलय महासुनिं प्रशाम्य भूयः शयनं ह्यरोचयत् ॥ ४

अथ षट्षष्ट्यधिकगततमोऽध्यायः ।

मन्स्य उवाच । एवमेकार्णवोभूते श्रुते लोके महाद्युतिः ।
 प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसा नारायणस्तदा ॥ १ ॥
 महती रजसो मध्ये महार्णवसरःसु वै ।
 विरजस्कं महाबाहुमचयं ब्रह्म यं विदुः ॥ २ ॥
 आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृतः प्रभुः ।
 मनः सार्वत्रिकमाधाय यत्र तत् सत्यमासत ॥ ३ ॥
 याथातथ्यं परं ज्ञानं भूतन्तद्ब्रह्मणा पुरा ।
 रहस्यारण्यकीदृष्टं यञ्चीपनिषदं स्मृतम् ॥ ४ ॥
 पुरुषायज्ञ इत्येतत् यत्परं परिकीर्तितम् ।
 यथान्यः पुरुषाख्यः स्यात् स एष पुरुषोत्तमः ॥ ५ ॥
 येच यज्ञकरा विप्रा येर्चात्विज इति स्मृताः ।
 अस्माद्देव परा भृता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तथा ॥ ६ ॥
 ब्रह्माणं प्रथमं ब्रह्मादुदुगतारञ्च सामगम् ।

ह्योतारमपि चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत् प्रभुः ॥ ७ ॥
 ब्रह्मणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतारश्च सर्वगः ।
 तौ मित्रावरुणौ पृष्ठात् प्रतिप्रस्तारमेव च ॥ ८ ॥
 उदरात् प्रतिहर्त्तारं पोतारश्चैव पार्थिव ! ।
 अच्छावाक मथोरुभ्यान्नेष्टारश्चैव पार्थिव ! ॥ ९ ॥
 पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रंसुवह्मण्यश्च जानुतः ।
 पावसुतन्तु पादाभ्यां मुन्नेतारश्च याजुषम् ॥ १० ॥
 एवमेवैष भगवान् पीडगैव जगत्पतिः ।
 प्रवक्तृन् सर्वयज्ञानां सृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥ ११ ॥
 तद्विष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञमस्मितः ।
 वेदाश्चैतन्मयाः सर्वे माहोपनिषद्क्रियाः ॥ १२ ॥
 स्वप्रित्ये कार्णवै चैव यदाश्रयमभूत् पुरा ।
 श्रूयन्तां तद्यथा विप्रा ! मार्कण्डेयकुतूहलम् ॥ १३ ॥
 गौर्णो भगवतस्तस्य कुक्षानिव महामुनिः ।
 बहुवपेमहस्त्रागुस्तस्यैव वरतजसा ॥ १४ ॥
 अटंस्तीघ्रप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरान् ।
 आश्रमाणि च पुण्यानि देवतागतनानि च ॥ १५ ॥
 देवान् राष्ट्राणि चिन्ताणि पुराणि विविधानि च ।
 जपहोमपरः शान्त शर्पावीरं समास्मितः ॥ १६ ॥
 मार्कण्डेय क्षतक्षस्य गनेर्वक्त्रानि स्रुतः ।
 स निष्क्रामन्नचात्मानं जानीते देवमायया ॥ १७ ॥
 निष्क्रम्याप्यस्य वदनादिकार्षवमथो जगत् ।
 सर्वतस्मैममाच्छत्रं मार्कण्डेयोऽन्ववेक्षते ॥ १८ ॥
 तस्मीत्पत्नं भयन्तीत्रं संगमयात्मजीवितं ।

देवदर्शनसंहृष्टोविस्मयं परमङ्गतः ॥ १८ ॥
 चिन्तयन् जलमध्यस्थो मार्कण्डेयोऽन्ववैक्षत ।
 किन्तु स्यान्मम चिन्तयं मोहःस्वप्नोऽनुभूयते ॥ २० ॥
 व्यक्तमन्यतमोभावस्तेषां सम्भावितो मम ।
 नहीदृशं जगत् क्लेशमयुक्तं सत्यमर्हति ॥ २१ ॥
 नष्टचन्द्रार्कपवने नष्टपर्वतभूतले ।
 कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तामवस्थितः ॥ २२ ॥
 ददशं चापि पूरुषं स्वपन्तं पर्वतीपमम् ।
 सलिलैर्द्धमथो मग्नं जोमृतमिव सागरे ॥ २३ ॥
 ज्वलन्तमिव तेजोभिर्गोयुक्तमिव भास्करम् ।
 शर्वर्यां जाग्रतामिव भासन्तं स्वेन तेजसा ॥ २४ ॥
 देवन्द्रष्टुमिहायातः को भवानिति विस्मयात् ।
 तथैव स मुनिः कुचिं पुनरेव प्रवेशितः ॥ २५ ॥
 सम्प्रविष्टः पुनःकुचिं मार्कण्डेयोऽतिविस्मयः ।
 तथैव च पुनर्भूयो विजानन् स्वप्नदर्शनम् ॥ २६ ॥
 स तथैव यथा पूर्वं यो धरामटते पुरा ।
 पुण्यतीर्थजलोपेतां विविधान्याश्चमाणि च ॥ २७ ॥
 क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणान् ।
 अपश्यद्देवकुक्षिस्थान् याजकान् शतशोद्दिजान् ॥ २८ ॥
 सहृत्तमास्थिताः सर्वे वर्णाब्राह्मणपूर्वकाः ।
 चत्वारश्चायमाः सम्यग्यथोद्दिष्टा मया तव ॥ २९ ॥
 एवं वर्षशतं सायं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
 अरतः पृथिवीं सर्वात्र क्लृप्तः समीक्षितः ॥ ३० ॥
 ततः कदाचिदथ वे पुनर्वक्त्राद्दिनिष्ठतः ।

गुप्तं व्यथोधयाखायां बालमेकं निरैक्षत ॥ ११ ॥

तथैवैकार्णवजले नीहारेणावृताम्बरे ।

अव्ययः क्रीडते लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥ १२ ॥

स मुनिर्विस्मयाविष्टः कीतूच्चलसमन्वितः ।

बालमादित्यसङ्काशं नागक्रीदभिवोक्षितुम् ॥ १३ ॥

स चिन्तयंस्तथैकान्ते स्थित्वा सलिलसन्निधौ ।

पूर्वदृष्टमिदं मन्ये शङ्कितो देवमायया ॥ १४ ॥

अगाधसलिले तस्मिन् मार्कण्डेयः सुविस्मयः ।

प्लवंशुधार्त्तिमगमत् भयात् सन्तुल्ललोचनः ॥ १५ ॥

स तस्मै भगवानाह स्वागतं बालयोगयान् ।

वभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥

माभैर्वत्स ! न भेतव्यमिहैवायान्ह मेऽन्तिकम् ।

मार्कण्डेयो मुनिस्त्वाह बालन्तं त्रमपीडितः ॥ १७ ॥

मार्कण्डेय उवाच । कीमान्नाम्ना कीर्तयति तपः परिभवन्मम ।

दिव्यं वर्षसहस्रास्त्रधर्षयन्निवमेव यः ॥ १८ ॥

न ह्येष वः समाचारो देवेष्वपि ममाक्षितः ।

मां ब्रह्मापि हि देवेशो दीर्घायुरिति भाषते ॥ १९ ॥

कस्तपो घोरमासाद्य मामद्य त्यक्तजीवितः ।

मार्कण्डेयेति मामुक्त्वा मृत्युमीक्षितुमर्हति ॥ २० ॥

एव माभाष्य तं क्रोधात्सार्कण्डेयो महामुनिः ।

तथैव भगवान् भूर्यावभाषे मधुसूदनः ॥ २१ ॥

भगवानुवाच । अहं ते जनकीवत्स ! हृषीकेशः पिता गुरुः ।

आयुःप्रदाता पौराणः किं मास्वक्षीपमर्षमि ॥ २२ ॥

मां पुत्रकामः प्रथमं पिता तंश्चिरसीमुनिः ।

पूर्वमाराधयामास तपस्वीध्रं समाश्रितः ॥ ४१ ॥
 ततस्त्वां घोरतपसा प्राहृणोदमितौजसम् ।
 उक्तवानहमात्मस्थं महर्षिं ममितौजसम् ॥ ४४ ॥
 कः समुत्सहते चान्यो यो न भृतात्मकात्मजः ।
 द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगवर्त्मना ॥ ४५ ॥
 ततः प्रहृष्टवदनी विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
 मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥ ४६ ॥
 नामगोत्रे ततः प्रोच्य दीर्घायुर्लोकपूजितः ।
 तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमथाकरोत् ॥ ४७ ॥

मार्कण्डेय उवाच । इच्छेयं तत्त्वतो माया मिमां चातुन्तवानघ ! ।
 यदेकार्णवमव्यस्यः श्रेष्ठे त्वं बालरूपवान् ॥ ४८ ॥
 किंसंज्ञथैव भगवन् ! लोके विज्ञायसे प्रभो ! ।
 तर्कथे त्वां महात्मानं को ह्यन्यः स्यातुमर्हति ॥ ४९ ॥

श्रीभगवानुवाच । अहं नारायणो ब्रह्मन् ! सर्वभूः सर्वनाशनः ।
 अहं सहस्रशोर्पाख्यैर्भैः पदैरभिसंज्ञितः ॥ ५० ॥
 आदित्यवर्णः पुरुषो मखे ब्रह्ममयो मखः ।
 अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥ ५१ ॥
 अहमिन्द्रपदे शक्रो वर्षाणां परिवत्सरः ।
 अहं योगी युगाख्यश्च युगान्नावर्तएव च ॥ ५२ ॥
 अहं सर्वाणि सत्वानि देवतान्यखिलानि तु ।
 भुजङ्गानां महं श्रेष्ठो तार्क्ष्यी वै सर्वपक्षिणाम् ॥ ५३ ॥
 कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः ।
 अहं धर्मरूपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥ ५४ ॥
 अहं चैव सरिद्व्या क्षीरोदश्च महाणवः ।

यत्तत् सत्यं च परम महमेकः प्रजापतिः ॥ ५५ ॥
 अहं सांख्यमहं योगोऽप्यहं तत्परमम्पदम् ।
 अहमिज्या क्रिया चाह महं विद्याधिपः स्मृतः ॥ ५६ ॥
 अहं ज्योति रहं वायु रहं भूमि रहं नभः ।
 अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशोद्गम ॥ ५७ ॥
 अहं वर्ष महं सोमः पर्जन्योऽह महं रविः ।
 क्षीरोद्मागरे चाहं सत्तद्रे वडवामुखः ॥ ५८ ॥
 षड्भिः संवर्तको भूत्वा पिवंस्तोयमथं हविः ।
 अहं पुराणः परमंतथेयाहं परायणम् ॥ ५९ ॥
 अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य सम्भवः ।
 यत् किञ्चित् पश्यसे विप्र ! यच्छृणोषि च किञ्चन ।
 यत्किञ्चि चानुभवसि तत् सर्वं मामनुस्मर ।
 विश्वं सृष्टं मया पृथे सृज्यं चाद्यापि पश्य माम् ॥ ६० ॥
 युगे युगे च रूढ्याम मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।
 तदेतद्विन्नं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ॥ ६१ ॥
 शश्रूपमेन धर्माय कुक्षी चर सुखं मम ।
 मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवैश्च ऋषिभिः सह ॥ ६२ ॥
 व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छासुर्द्विपम् ।
 अहमेकाक्षरो मन्त्र स्त्रक्षर र्थैव तारकः ॥ ६३ ॥
 परस्त्रिवर्गादीद्धार स्त्रिवर्गाथिनिदर्शनः ।
 एवमादि पुराणेशो वदन्नेव महामतिः ॥ ६४ ॥
 वक्त्रमाहृतवानाश मार्कण्डेयं महामुनिम् ।
 ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ॥ ६५ ॥
 स तस्मिन् सुखमेकान्तो शश्रूपूर्वसमव्ययम् ।

योऽहमेव विविधतनुं परिश्रितो महार्णवे व्यपगत चन्द्रभास्करे ।
 शनैश्चरन् प्रभुरपि हंससंज्ञितोऽसृजं जगद्विरहितकालपर्यये ६७

अथ सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । आप वः स विमुभूत्वा चापयामास वै तपः ।

च्छादयित्वात्मनो देहं यादमाद्भुतसम्भवम् ॥ १ ॥

ततो महात्मातिबली मतिं लोकस्य सज्जै ।

महतां पञ्चभूतानां विश्वाविश्वमचिन्तयत् ॥ २ ॥

तस्य चिन्तयमानस्य निर्वाते संस्थितेऽर्णवे ।

निराकाशे तीयमये सञ्ज्ञे जगति गह्वरे ॥ ३ ॥

इपत्सर्वाभयामास सोऽर्णवं सलिलाग्रयः ।

अनन्तरोर्मिभिः सञ्ज्ञमथ च्छिद्रमभूत् पुरा ॥ ४ ॥

शब्दं प्रति तदोद्भूतो मारुतश्छिद्रसम्भवः ।

स लब्ध्वान्तरमक्षीभ्यो व्यवधत् सभौरगाः ॥ ५ ॥

विवर्द्धता बलवता वेगाद्विद्धोभितोऽर्णवः ।

तस्यार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्यते ॥ ६ ॥

कृष्णवर्त्मा समभवत् प्रभुर्वैश्वानरो महान् ।

ततः स शोषयामास पावकः सलिलं बहु ॥ ७ ॥

क्षयाञ्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ।

आत्मतेजोद्भवाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः ॥ ८ ॥

आकाशं च्छिद्रसम्भूतं वायुराकाशसम्भवः ।

आभ्यां सङ्घर्षणोद्भूतं पावकं वायुसम्भवम् ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा प्रीतो महादेवो महाभूतविभावनः ।
 दृष्ट्वा भूतानि भगवांल्लोकसृष्ट्यर्थमुत्तमम् ॥ १० ॥
 ब्रह्मणी जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ।
 चतुर्गुणाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्गये ॥ ११ ॥
 बहुजन्मविशुद्धात्मब्रह्मणिह निरुच्यते ।
 यत् पृथिव्यां द्विजन्द्राणां तपसा भवितात्मना ॥ १२ ॥
 ज्ञानं दृष्टन्तु विश्वार्थे योगिनां याति मुख्यताम् ।
 तं योगवन्तं विज्ञाय सम्पूर्णैश्वर्यैस्तमम् ॥ १३ ॥
 पदे ब्रह्मणि विद्मिन् न्ययोजयत योगवित् ।
 ततस्तस्मिन् महातीर्थे महोगो हरिरुच्यते ॥ १४ ॥
 स्वयं क्रीडन् विधिवन्मोदते सर्वलोककृत् ।
 पद्मं नाभ्युद्धवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा ॥ १५ ॥
 सहस्रपर्णं विरजुं भास्कराभं हिरण्मयम् ।

हुताशनज्वलितगिखीज्यलत्प्रभमुपस्थितं शरदमलार्कतेजसम् ।
 विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥ १६ ॥

अथाष्ट्यधिकगततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अथ योगवतां श्रेष्ठमसृजत् भूरितेजसम् ।
 स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्मणां सर्वतोमुखम् ॥ १ ॥
 यस्मिन् हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविकृते ।
 सर्वतेजोगुणमयं पार्थिवैर्लक्षणेर्हतम् ॥ २ ॥
 तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरुपमुत्तमम् ।

नारायणसमुद्भूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ३ ॥
 या पद्मा सा रसा देवी पृथिवी परिचक्षते ।
 ये पद्मसारगुरवस्तान् दिव्यान् पर्वतान् विदुः ॥ ४ ॥
 हिमवन्तं च मेरुं च लीलं निषधमेव च ।
 कैलासं मुञ्जवन्तं च तथान्यं गन्धमादनम् ॥ ५ ॥
 पुण्यं त्रिगिखरञ्चैव कान्तं मन्दरमेव च ।
 उदयं पिप्पलरं चैव त्रिभ्यवन्तं च पर्वतम् ॥ ६ ॥
 एते द्वैवगणानाञ्च सिद्धानाञ्च महात्मनाम् ।
 आश्रयाः पुण्यशीलानां सर्वकामफलप्रदाः ॥ ७ ॥
 एतेषामन्तरे देशो जम्बुद्वीप इति स्मृतः ।
 जम्बुद्वीपस्य संस्थानं यज्ञिया यत्र वै क्रिया ॥ ८ ॥
 एभ्यो यत् स्रवते तीर्थं दिव्यामृतरसोपमम् ।
 दिव्याम्तीर्थशताधाराः सुरस्याः सरितः स्मृताः ॥ ९ ॥
 स्मृतानि यानि पद्मस्य केमराणि समन्ततः ।
 असंख्येयाः पृथिव्यास्ते त्रिभ्ये वै धातुपर्वताः ॥ १० ॥
 यानि पद्मस्य पर्णानि भूरीणि तु नराधिप ! ।
 ते दुर्गमाः शैलचिता स्त्रेच्छदेशा विकल्पिताः ॥ ११ ॥
 यान्यधीभागपर्णानि ते निवासस्तु भागशः ।
 दैत्यानां सुरगणाञ्च पतङ्गानाञ्च पार्थिव ! ॥ १२ ॥
 तेषां महार्णवो यत्र तद्रसेत्यभिसंज्ञितम् ।
 महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥ १३ ॥
 पद्मस्यान्तरतो यत्तदेकार्णवगता मही ।
 प्रोक्ताथ दिक्षु सर्वासु चत्वारः सलिलाकराः ॥ १४ ॥
 एवं नारायणस्यार्थं मही पुष्करसम्भवा ।

प्रादुर्भावीऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसंज्ञितः ॥ १५ ॥

एतस्मात् कारणात्तज्ज्ञैः पुराणिः परमर्षिभिः ।

यास्त्रियैर्वेददृष्टान्तर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ॥ १६ ॥

एवं भगवता तेन विश्वया धरया विधिः ।

पर्वतानां नदीनाञ्च ऋदानां चैव निर्मितः ॥ १७ ॥

विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकराभा वरुणासितदृतिः ।

शनैः स्वयम्भूः शयनं सृजत्तदा जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥

—

अथीनममत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । विघ्नस्तपसि मन्वती मधुनाम महासुरः ।

तेनैव च महीदुभृता रजसा कंठभक्तः ॥ १ ॥

तौ रजस्तमसौ विघ्नसम्भूता तामसौ गणौ ।

एकगणैव जगत सर्वे क्षोभयन्तौ महावर्जौ ॥ २ ॥

दिव्यरक्ताम्बरधरो श्वेतद मापदंष्ट्रिणी ।

किरीट कुण्डलोदधी केद्वरवल्लगोज्वली ॥ ३ ॥

महाविक्रमताम्राक्षी पीताम्बुका महाभुञ्जी ।

महागिरिः संहननो जङ्गमाविव पथेती ॥ ४ ॥

नगमेघप्रतीकाशा वादित्यसदृशाननौ ।

विद्युदाभौ गदायाम्बां कराभ्यामतिभोषणी ॥ ५ ॥

तौ पादयोस्तु विन्यासादृत्तपला विवाणवम् ।

कम्पयन्ता विव हरिं शयानं मधुसूदनम् ॥ ६ ॥

तौ तत्र विचरन्तीस्म पुष्करे दिश्वतोमुखम् ।

योगिनां श्रेष्ठमामाद्य दीप्तं ददृशतुस्तदा ॥ ७ ॥

नारायणसमाज्ञातं सृजन्मखिलाः प्रजाः ।

देवतानि च विश्वानि मानसानसुरानृषीन् ॥ ८ ॥

ततस्तावचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।

दीप्तौ मुमूर्षू संक्रुद्धौ रोषव्याकुलितेक्षणी ॥ ९ ॥

कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्भुजः ।

आधाय नियमं मोहादान्ने त्वं विगतज्वरः ॥ १० ॥

एहागच्छावयोर्युद्धं देहि त्वं कमलोद्भव ! ।

आवाभ्यां परमीशाभ्या मशक्तस्त्व मिहार्णवे ॥ ११ ॥

तत्र कथोद्भवस्तुभ्यं केन वासि नियोजितः ।

कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्ना विधीयसे ॥ १२ ॥

ब्रह्मीवाच । एक इत्युच्यते लोकेरविचिन्त्यः सहस्रदृक् ।

तत्संयोगिन भवतोः कर्म नामावगच्छताम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मुकैटभासुचतुः । नावयोः परमं लोके किञ्चिदस्ति महामते ।।

आवाभ्यां ह्याद्यते विश्वं तमसा रजसाथ वै ॥ १४ ॥

रजसुमो मयावावा सृषीणामवलम्बितौ ।

ह्याद्यमानौ धर्मशीलौ दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥ १५ ॥

आवाभ्या मुच्यते लोको दुष्कराभ्यां युगे युगे ।

आवामर्थश्च कामश्च यत्रः स्वर्गपरिश्रमः ॥ १६ ॥

सुखं यत्र मुदा युक्तं यत्र श्रीः कीर्तिरेव च ।

येषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्तय ॥ १७ ॥

ब्रह्मीवाच । यद्वाद्योगवती दृष्ट्या योगः पूर्वं मयार्जितः ।

तं समाधाय गुणवत् सत्त्वं चास्मि समाश्रितः ॥ १८ ॥

यः परा योगमतिमान् योगाख्यः सत्त्वमेव च ।

रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा विश्वसम्भवः ॥ १८ ॥

ततो भूतानि जायन्ते सात्विकानीतराणि च ।

स एव हि युवा नाशे वशी देवो हनिष्यति ॥ १९ ॥

स्वपन्ने व ततः श्रीमान् बहुभोजनविस्तृतम् ।

बाहुं नारायणो ब्रह्म कृतवानात्ममायया ॥ २० ॥

कृष्यमाणो ततस्तस्य बाहुना बाहुगालिनः ।

चेरतुक्नी विगलिती शकुनाविव पीवरौ ॥ २१ ॥

ततस्तावाह तुर्गत्वा तदा देवं मनातनम् ।

पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्य स्थितावुभौ ॥ २२ ॥

जानीवस्त्वां विश्वरथो न त्वामिकं पुरुषोत्तमम् ।

त्वामावास्याहि हृत्वयमिदं नो ब्रह्मिकारणम् ॥ २३ ॥

अर्माषदर्शनः सत्त्वं यतस्त्वां विदग्धाश्रतम् ।

ततस्त्वामागतावानामभितः प्रसमोक्षितुम् ॥ २४ ॥

तदिच्छामो वरं देव ! त्वनोऽद्भुतमरिन्दम ! ।

अर्माषदर्शनोऽसि त्वं नमस्ते ममितिच्छय ! ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच । किमयमद्भुतं वृथ वरं ह्यसुरमत्तमौ ! ।

इत्तायुष्कौ पुनर्भूयोरहो जीवितुमिच्छथः ॥ २६ ॥

मधुकंठभाचतुः !

यन्मिन्न कथिन् मृतवान् देव ! तन्मिन् प्रभो ! बधम् ।

तमिच्छावो बधं चैव त्वत्तो नोऽस्म महाव्रत ! ॥ २७ ॥

श्रीभगवानुवाच । वाढं युवान्तु प्रवरी भविष्यत्कालसम्भवे ।

भविष्यतो न सन्देहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥ २८ ॥

वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां सनातनो विश्ववरः सुरोत्तमः ।

एजन्त मां वगंभवायनी यमी ममन्व ॥ वृक्षतलीन वै प्रभुः ॥ २९ ॥

अथ सप्तत्यधिकशततामोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । स्थित्वा च तस्मिंस्तुमुत्ते ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो घोरं समाश्रितः ॥ १ ॥
प्रज्वलन्निव तेजोभिर्भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः ।
वभासे सर्वधर्मस्यः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥ २ ॥
अथान्यद्रूपमास्थाय शम्भुर्नारायणीऽव्ययः ।
आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायथाः ॥ ३ ॥
सांख्याचार्यो हि मतिमान् कपिलो ब्राह्मणीवरः ।
उभावपि महात्मानौ सुवन्तौ चैत्रतत्परौ ॥ ४ ॥
तौ प्राप्ता वृचतुस्तत्र ब्रह्माणममितीजसम् ।
परावरविशेषज्ञौ पूजितौ च महर्षिभिः ॥ ५ ॥
ब्रह्मात्मदृढबन्धश्च विशालो जगदास्थितः ।
ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजितः ॥ ६ ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा विप्रोऽभ्याहृतयोगवित् ।
त्रौनिमान् कृतवान् लोकान्यथेयं ब्रह्मणः श्रुतिः ॥ ७ ॥
पुत्रश्च सम्भवे चैकं समुत्पादितवानृषिः ।
तस्याग्रे वाग्यतस्तस्थौ ब्रह्माणमजमवप्रथम् ॥ ८ ॥
सोत्पन्नमालो ब्रह्माण मुक्तवान् मानस सुतः ।

किं कुर्मस्तव साहाय्यं ब्रवीतु भागवानृषिः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच । य एष कपिलो ब्रह्म नारायणमयस्तथा ।

वदते भवतस्तत्वं तत् कुरुष्व महामते ! ॥ १० ॥

ब्रह्मणस्तु तदर्थन्तु तदा भूयः समुत्थितः ।

शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करोमि क्षताञ्जलिः ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच । यत् सत्यं मत्तरं ब्रह्मन् ! अष्टादशविधन्तु तत् ।

यत् सत्यं यदृतं तत्तु परं पदमनुस्मर ॥ १२ ॥

एतद्वचोनिगम्यैव ययौ स दिग्मुत्तराम् ।

गत्वाच तत्र ब्रह्मत्वमगमत् ज्ञानतेजसा ॥ १३ ॥

ततो ब्रह्मा भुवनाम द्वितीयं मसृजत् प्रभुः ।

सङ्कल्पयित्वा मनसा तमेव च महात्मना ॥ १४ ॥

ततः सोऽथ ब्रवीद्वाक्यं किं करोमि पितामह ! ।

पितामहममाज्ञातो ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥ १५ ॥

ब्रह्माभ्यामन्तु कृतवान् भुवश्च पृथिवीं गतः ।

प्राप्तश्च परमंस्थानं स तयोः पार्श्वेमागतः ॥ १६ ॥

तस्मिन्नापि गते पुनः तृतीयं मसृजत् प्रभुः ।

सांख्यप्रवृत्तिकृशलं भूर्भुवं नामतोतिभुम् ॥ १७ ॥

गोपतित्वं समामास्य तयो र्वागमद्वितिम् ।

एवं पुत्रास्त्रयोऽप्यित उक्ताः शम्भोर्महात्मनः ॥ १८ ॥

तान् गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातः स्वार्जिताद्वितिम् ।

नारायणश्च भगवान् कपिलश्च यतीश्वरः ॥ १९ ॥

यद्दालन्ती गर्तो मुक्ती ब्रह्मा तं कालमेव हि ॥

ततो घोरतमभूयः संश्रितः परमं व्रतम् ॥ २० ॥

नरि मेऽथ ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् ।

शरीरात्तां ततो भार्यां समुत्पादितवान् शुभाम् ॥२१॥
 तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च ।
 सृष्टशीमात्मनो देवीं समर्थां लोकसर्जने ॥ २२ ॥
 ततो जगाद् त्रिपदाङ्गायतीं देदपूजिताम् ।
 सृजन् प्रजानां पतयः सागरांश्चासृजद्विभुः ॥ २३ ॥
 ततो जगाद् त्रिपदाङ्गायतीं देदपूजिताम् ।
 अपरांश्चैव चतुरोवेदान् गायत्रिसम्भवान् ॥ २४ ॥
 आत्मनः सृष्टयान् पुत्रान् सृजद्द्वि पितामहः ।
 विश्वे प्रजानां पतयो येभ्यो लोका विनिःसृताः ॥ २५ ॥
 विश्वे शं प्रथमं तावन्महातापसमात्मजम् ।
 सर्वमन्त्रहितं पुण्यं नाम्ना धर्मं स सृष्टवान् ॥ २६ ॥
 दक्षं मरीचि मतिञ्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 वसिष्ठं गौतमञ्चैव भृगुमङ्गिरसम्भनुम् २७ ॥
 अथैवाङ्गु तमित्येते ज्ञेयाः पैतामहर्षयः ।
 त्रयोदशगुणां धर्ममालभन्त महर्षयः ॥ २८ ॥
 अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः ।
 ताम्ना क्रोधाथ सुरसा विनता कद्रुरेव च ॥ २९ ॥
 दक्षस्यापत्य मेता वै कन्या द्वादश पार्थिव ! ।
 मरीचिः कश्यपः पुत्ररूपसा निर्मितः किल ॥ ३० ॥
 तस्मै कन्या द्वादशान्या दक्षस्ताः प्रददौ तदा ।
 नक्षत्राणि च सोमाय तदा वै दत्तवानृषिः ॥ ३१ ॥
 रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्याणि रविनन्दन ! ।
 लक्ष्मी मरुत्वती साध्या विश्वेशाच मता शुभा ॥ ३२ ॥
 देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा ।

एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय पार्थिव ! ॥ ३१ ॥
 दत्ता भद्राय धर्माय ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा ।
 या रूपार्चवती पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ॥ ३४ ॥
 सुरभिः सा हिता भृत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता ।
 ततस्त्रामगमद्ब्रह्मा मैथुनं लोकपूजितः ॥ ३५ ॥
 लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय सत्तमः ।
 जग्निरे च सुतारुस्यां विपुला धूमसन्निभाः ॥ ३६ ॥
 नक्तसन्ध्याभ्रसङ्काशाः प्रादहंस्निग्मतजसः ।
 ते रुदन्तो द्रवन्तश्च गर्हयन्तः पितामहम् ॥ ३७ ॥
 रोदनाद्द्रवणाच्चैव रुद्रा इति ततः स्मृताः ।
 निर्कृतिश्चैव शम्भुर्वै तृतीयश्चापराजितः ॥ ३८ ॥
 मृगव्याधः कपर्दी च दहनोऽथ खरश्च वै ।
 अहिर्बुध्नश्च भगवान् कपाली चापि पिङ्गलः ॥ ३९ ॥
 सेनानीश्च महातेजा रुद्रास्त्वेकादश स्मृताः ।
 तस्यामेव सुरभ्याश्च गावो यज्ञेश्वराश्च वै ॥ ४० ॥
 प्रकृष्टाश्च तथा मायाः सुरभ्याः पशवोऽक्षराः ।
 अजाश्चैव तु हंसाश्च तथैवामृतमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 औषध्यः प्रवरायाश्च सुरभ्याणाः समुत्थिताः ।
 धर्मान्मन्त्रीस्तथा कामं साध्यासाध्यान्व्यजायत ॥ ४२ ॥
 भवश्च प्रभवश्चैव हीयश्चासुरहं तथा ।
 अरुण्यं चारुपिञ्चैव विश्वावसुवल्गध्रुवौ ॥ ४३ ॥
 इविथश्च वितानश्च विधानगमिता तपि ।
 वत्सरश्चैव भृतिश्च सर्वासुरनिपूदनम् ॥ ४४ ॥
 सुपर्वाणं दृष्टत्कान्तिः साध्या लोकनमस्कृता ।

तमेवानुगता देवी जनयामास वै सुरान् ॥ ४५ ॥
 वरं वै प्रथमन्देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम् ।
 विश्वावसुं तृतीयञ्च चतुर्थं सोममीश्वरम् ॥ ४६ ॥
 ततोऽनुरूपमायञ्च यमरुक्मादनन्तरम् ।
 सप्तमञ्च तथा वायुमष्टमन्निकृतिं वसुम् ॥ ४७ ॥
 धर्मस्यापत्यशेतद्वै सुदेव्यां समजायत ।
 विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्माज्जाता इति श्रुतिः ॥ ४८ ॥
 दक्षश्चैव महाबाहुः पुष्करस्त्रन एव च ।
 चाक्षुषस्तु मनुश्चैव तथा मधुमहीरगौ ॥ ४९ ॥
 विश्वन्तश्च वसुर्वाक्त्रा विश्वम्भश्च महायगाः ।
 गरुडश्चातिसखीजा भास्करप्रतिमद्युतिः ॥ ५० ॥
 विष्णुान् देवान् देवमाता विश्वेशाजनयत् सुतान् ।
 भरुत्वतीमरुत्वतीं देवानजनयत् सुतान् ॥ ५१ ॥
 अग्निं चक्षुरविज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च ।
 अमरं शरवृष्टिञ्च सुक्रपञ्च महाभुजम् ॥ ५२ ॥
 विराजञ्चैव वाचञ्च विश्वानसुमतिं तथा ।
 अश्वमित्रं चित्ररश्मिन्तथानिषधनं नृप ! ॥ ५३ ॥
 ह्यन्तं वाडवञ्चैव चारित्रं मन्दपन्नगम् ।
 बृहन्तं वै बृहद्रूपं तथा वै पूतनानुगम् ॥ ५४ ॥
 भरुत्वती पुरा जज्ञे एतान्वै मरुताङ्गणान् ।
 अदितिः कश्यपाज्जज्ञे आदित्यान् द्वादशैव हि ॥ ५५ ॥
 इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणो ह्यर्यमा रविः ।
 पूषा मित्रश्च धनदो धाता पर्जन्य एव च ॥ ५६ ॥
 द्रत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठा स्त्रिदिवीकसः ।

आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञाते द्वी सुती वरी ॥ ५८ ॥

तपःश्रेष्ठौ गुणिश्रेष्ठौ त्रिदिवस्यापि सम्मतौ ।

दनुस्तु दानवान् जज्ञे दितिर्देव्यान् व्यजायत ॥ ५९ ॥

कान्ता तु वै कालकेयानसुरान् राक्षसांस्तु वै ।

अनायुषायास्तनया व्याधयः सुमहावलाः ॥ ५९ ॥

सिंहिका ग्रहमाता वै गन्धर्वजननी मुनिः ।

ताम्रा त्वत्सरसां माता पुण्यानां भारतीद्रव ! ॥ ६० ॥

क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचार्यं च पाथिवम् ।

जज्ञे यज्ञगणार्थं च राक्षसांश्च विगाम्यते ॥ ६० ॥

चतुष्पदानि मत्त्वानि तथा गावस्तु सौरसाः ।

सुपर्णान् पत्रिणार्थं च विनता चाप्यजायत ॥ ६१ ॥

महीधरान् सर्वनागान् देवी कद्रुर्थां जायत ।

एवं वृद्धिं समगमन् विष्टे लोकाः परन्तप ॥ ६१ ॥

तदा वै पौष्करो राजन् प्रादुर्भावा महात्मनः ।

प्रादुर्भावाः पौष्करस्ते मया द्वैपायनेरितः ॥ ६१ ॥

पुराणः पुरुपर्ध्वं च मया विष्णुर्हरिः प्रभुः ।

कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥ ६२ ॥

यद्ये द्मग्रं शृणुयात् पुराणां सदा नरः पर्वसु गौरविण ।

अत्रापि लोकान् महि वीतरागः परत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥ ६३ ॥

सुक्षुपा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् ।

प्रसादयति यः कृष्णं तं कृष्णोऽनुप्रसीदति ॥ ६३ ॥

राजा च लभते राज्यं मधनयोत्तममन्थनम् ।

चीणायुर्लभते चायुः पुत्रकामः सुतन्तथा ॥ ६४ ॥

यज्ञा वेदाकथा कामाकृपांसि विविधानि च ।

प्राप्नोति विविधं पुण्यं विष्णुभक्तो धनानि च ॥ ६८ ॥
यद्यत् कामयते किञ्चित् तत्तल्लीकेश्वराद्भवेत् ।
सर्वं विहाय य इमं पठेत् पौष्करकं हरिः ॥ ७० ॥
प्रादुर्भावं नृपत्रेष्ठ ! न तस्य ह्यशुभं भवेत् ।
एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावी महात्मनः ।
कीर्तितस्मि महाभाग ! व्यामश्रुतिनिदर्शनात् ॥ ७१ ॥

—

अथैकसप्तत्यधिकगततमोऽध्यायः ।

मन्त्र उवाच । विष्णुत्वं शृणु विष्णोश्च हरित्वञ्च कृते युगे ।
वैकुण्ठत्वञ्च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ॥ १ ॥
इश्वरस्य हितस्थैषा कर्मिणां गहना गतिः ।
संप्रत्यतीतान् भव्यांश्च शृणु राजन् ! यथातथम् ॥ २ ॥
अच्युतो ज्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान् प्रभुः ।
नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽवप्रथ एव च ॥ ३ ॥
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत् सनातनः ।
ब्रह्मा वायुश्च सोमश्च धर्मः शक्रो बृहस्पतिः ॥ ४ ॥
अदिते रपि पुत्रत्वं समेत्य रविनन्दन ! ।
एष विष्णु रिति ख्यात इन्द्रस्यावरजो विभुः ॥ ५ ॥
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम् ।
बधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ ६ ॥
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत् प्रभुः ।
सोऽसृजन् पूर्वं पुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ॥ ७ ॥

असृजन्मानवांस्तत्र ब्रह्म वंगाननुत्तमान् ।
 तीर्थोऽभवत्सहात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ८ ॥
 एतदाथयभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम् ।
 कीर्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्तमानं निबोध मे ॥ ९ ॥
 हृत्ते हृत्तत्रधे तत्र वर्तमाने कृते युगे ।
 आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः संशामन्वारकामयः ॥ १० ॥
 यत्र ते दानवा घोरान् सर्वे संशामदृजयाः ।
 सन्ति देवगणान् सर्वान् सयत्नोरगराजमान् ॥ ११ ॥
 ते बध्यमाना विसुखाः क्षीयप्रहरणा रणे ।
 वातारं मनसा जामुर्देवं नारायणं पभुः ॥ १२ ॥
 एतस्मिन्नस्तेन मेघा निर्वानाङ्गारवचसेः ।
 मार्कचन्द्रग्रहगणाञ्छादयन्ती नभस्तनम् ॥ १३ ॥
 तेषुविद्युद्गणोपेता घोरनिष्ठादकारिणः ।
 अन्यान्यैर्वगाभिहताः प्रवृत्तः सप्त मारुता ॥ १४ ॥
 दीप्ततीयागनिहर्तृर्वज्रवंगानलानिले ।
 रवैः सुघोरैरुत्पार्तदंष्ट्रमान मिवास्वरम् ॥ १५ ॥
 तत उल्कामहस्त्राणि निपेतुः खगतान्यपि ।
 दिव्यानि च विमानानि प्रपतन्त्यत्पतन्ति च ॥ १६ ॥
 चतुर्युगान्ते पर्याये लोकानां यद्भयं भवेत् ।
 अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ १७ ॥
 जातञ्च निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 तिमिरोघपरिक्षिप्ता न रेजुष दिशोदय ॥ १८ ॥
 विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता ।
 द्यौर्न भाल्यभिभूतार्का घोरिण तमसा हृता ॥ १९ ॥

तान् घनौघान् सतिमिरान् दोर्भ्यामाक्षिप्य स प्रभुः ।
 वपुः खन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥ २० ॥
 बलाहकाञ्चननिभं बलाहकतनूरुहम् ।
 तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१ ॥
 दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
 धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिशोयितम् ॥ २२ ॥
 चतुर्विंशतिगुणपीनांसङ्घरीटच्छत्रमूर्द्धजम् ।
 बभौ चामीकरप्रख्यैरायुधैरुपशोभितम् ॥ २३ ॥
 चन्द्रार्ककिरणोद्योतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ।
 नन्दकानन्दितकरं शराग्रीविषधारिणम् ॥ २४ ॥
 शक्तिचित्तफलोदयशङ्खचक्रगदाधरम् ।
 विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गधन्विनम् ॥ २५ ॥
 त्रिदशोदारफलदं स्वर्गस्त्रोचारूपलवम् ।
 सर्वलोकमनःकान्तं सर्वसत्त्वमनोहरम् ॥ २६ ॥
 नानाविमानविटपन्तोयदाम्बुमधुस्रवम् ।
 विद्याहङ्कारसाराद्यं महाभूतप्ररोहणम् ॥ २७ ॥
 विशेषपत्रैर्निचितं ग्रहनक्षत्रपुष्पितम् ।
 दैत्यलोकमहास्कन्धं मर्त्यलोके प्रकाशितम् ॥ २८ ॥
 सागराकारनिर्हादं रसातलमहाशयम् ।
 सृगिन्द्रपाशैर्विततं पक्षजन्तुनिषेवितम् ॥ २९ ॥
 शीलार्थचारुगन्धाद्यं सर्वलोकमहाद्रुमम् ।
 अथक्त्तान्तसलिलं व्यक्ताहङ्कारफेनिलम् ॥ ३० ॥
 महाभूततरङ्गीघं ग्रहनक्षत्रबुद्बुदम् ।
 विमानगरुतव्याप्तं तीयदाडम्बराकुलम् ॥ ३१ ॥

जन्तुमत्सजनावोर्षं शैलशङ्खकुलीर्युतम् ।
 त्रैगुण्यविषयावर्तं सर्वलोकतिमिङ्गिलम् ॥ ३२ ॥
 वोरहक्षलतागुण्यं भुजगोत्कृष्टशैवलम् ।
 द्वादशार्कमहाहोषं रुद्रेकादशपत्तनम् ॥ ३३ ॥
 वस्यष्टपर्वणीपेतं त्रैलोक्याम्भोमहोदधिम् ।
 सन्ध्यासङ्ग्रोर्मिमलिलं सुपर्णानिलसेवितम् ॥ ३४ ॥
 दैत्यरक्षोगणयाहं यक्षोरगभ्रुषाकुलम् ।
 पितामहमहावीर्यं सर्वस्त्रीरत्नगोभितम् ॥ ३५ ॥
 श्रीकीर्तिकान्तिलक्ष्मीभिर्नदीभिरुपशोभितम् ।
 कालयोगी महापर्वप्रलयोत्पत्तिवर्गिनम् ॥ ३६ ॥
 तन्तु योगमहापारं नारायणमहार्णवम् ।
 देवाधिदेव वरदं भक्तानां भक्तवत्सलम् ॥ ३७ ॥
 अनुग्रहकरं देवं प्रगान्तिकरणां शुभम् ।
 हरेस्वरथसंयुक्ते सुपर्णाश्वजसेविते ॥ ३८ ॥
 ग्रहचन्द्राकीरचने मन्दराजवराहते ।
 अनन्तरश्मिभिर्युक्ते विस्मीर्णे भरुगङ्गरे ॥ ३९ ॥
 तारवाचिककुसुमे ग्रहनक्षत्रवन्द्यरे ।
 भयैश्वभयदं शोभिन्नि देवा दैत्यपराजिताः ॥ ४० ॥
 दृष्टुस्ते स्मृतं देवं दिव्ये लोकात्मये रथे ।
 ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपरीगमाः ॥ ४१ ॥
 जयशब्दं परस्त्रुत्य शरण्यं शरणाङ्गताः ।
 स तेषां तार्क्षिरं श्रुत्वा धिष्णुर्देवतदेवतम् ॥ ४२ ॥
 मनयन्ते विनाशाय दानवानां महामुनि ।
 आकाशे तु स्थिता धिष्णुर्दत्तमं वपुरास्थितः ॥ ४३ ॥

उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः ।
 शान्तिं व्रजत भद्रं वो माभैष्ट मरुताङ्गणाः ! ॥४४ ॥
 जिता मे दानवाः सर्वे चै लोक्यं परिगृह्यताम् ।
 ते तस्य सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः ॥४५ ॥
 देवाः प्रीतिं समाजग्मुः प्राश्यामृत मनुत्तमम् ।
 ततस्तमः संहृतं तद्दिनेषुश्च बलाहकाः ॥ ४६ ॥
 प्रवव्यु शिवा वाताः प्रगान्ताश्च दिशोदश ।
 युद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमञ्चक्रुः प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
 न विग्रहं यहाय्यक्रुः प्रगान्ताद्यापि सिन्धवः ।
 विरजस्का भवन्मार्गा नाकवर्गाद्यस्त्रयः ॥ ४८ ॥
 यथाश्रैमूहुः सरिता नापिचक्षुभिरेर्णावाः ।
 आसंस्कृ भानोन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥ ४९ ॥
 महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चेरधीयत ।
 यज्ञेषु च हविः पाकं शिवमाप च पावकः ॥ ५० ॥
 प्रवृत्तधर्माः संहृता लोका मुदितमानसाः ।
 विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्यश्रुत्वारि निधने गिरम् ॥ ५१ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

उवाच । ततो भयं विष्णुवचः श्रुत्वा दैत्याश्च दानवाः ।
 एवोगविपुलं चक्रुर्युद्धाय विजयाय च ॥ १ ॥
 मयसु काञ्चनमयं त्विनस्वायत मच्चयम् ।
 चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पित महायुगम् ॥ २ ॥

किङ्किणीजालनिर्घोषं होपिचर्मपरिष्कृतम् ।
 रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ १ ॥
 ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितम् ।
 दिव्यास्त्रतूष्णिरधरं पयोधरविनादितम् ॥ ४ ॥
 स्वप्नं रथवरीदारं सूपस्यं गगनोपमम् ।
 गदापरिघसंपूर्णं मूर्तिमन्त मिवाण्यं वम् ॥ ५ ॥
 हेमकेयूरबलयं स्वर्णमण्डलकूवरम् ।
 सपताकध्वजीपितं सादित्यमिव मन्दरम् ॥ ६ ॥
 गजेन्द्राभोगवपुषं क्वचित् केसरिवर्चसम् ।
 युक्तं मृचसहस्रेण रुमृदास्वुदनादितम् ॥ ७ ॥
 दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथावृजम् ।
 अर्धतिष्ठ द्रुणाकाङ्क्षी मेरुं दीप्तमिवांशुमान् ॥ ८ ॥
 तारमुत्कीर्णविस्तारं सर्वं हेममयं रथम् ।
 शैलाकारमसम्बाधं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९ ॥
 काष्णायसमयं दिव्यं लोहपावडकूवरम् ।
 तिमरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १० ॥
 लोहजालेन महता मगवाक्षेण दंशितम् ।
 आयसैः परिघैः पूर्णं क्षेपणोयं च मुद्गरैः ॥ ११ ॥
 प्राक्षैः पाशैश्च वितर्तैर्नरसंयुक्तकण्टकैः ।
 शोभितं त्रासयानैश्च तोमरैश्च परश्वधैः ॥ १२ ॥
 उद्यन्तं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम् ।
 युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्वारोहद्रघोत्तमम् ॥ १३ ॥
 विरोचनस्य संक्रुद्धो गदापाणि रवस्वितः ।
 प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तपद्म इवाचक्षः ॥ १४ ॥

युक्तं रघसहस्रेषु हयग्रीवस्तु दानवः ।
 स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनः ॥ १५ ॥
 व्यायतं किष्कुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत् ।
 वाराहः प्रमुखे तस्थौ सप्ररोह इवाचलः ॥ १६ ॥
 खरस्तु विचरन्दर्पान्नेत्राभ्यां रोषजं जलम् ।
 म्फुरहन्तोष्ठनयनं संग्रामं सोऽस्यक्राङ्गत ॥ १७ ॥
 त्वष्टा त्वष्टगजं घोरं यानमास्थाय दानवः ।
 व्यूहितुं दानवव्यूहं परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८ ॥
 विप्रचित्तिवपुश्चैव श्वेतकुण्डलभूषणः ।
 श्वेतः श्वेतप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखे स्थितः ॥ १९ ॥
 अरिष्टोऽवलिपुत्रश्च वरिष्ठाद्रिशिलायुधः ।
 युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधरविकम्पनः ॥ २० ॥
 किशोर स्वभिसंहर्षात् किशोर इति चोदितः ।
 सवला दानवाश्चैव सन्नहन्ति यथाक्रमम् ॥ २१ ॥
 अभवर्हेत्यमैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ।
 लम्बस्तु नवमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥ २२ ॥
 दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् ।
 स्वर्भानुरास्ययोधी तु दशनौष्ठेक्षणयुधः ॥ २३ ॥
 हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स महापहः ।
 अन्ये हयगतास्तत्र गजस्तन्धगताः परे ॥ २४ ॥
 सिंहस्याघ्नगतास्तान्ये वराहर्क्षेषु चापरे ।
 केचित् खरोद्गयातारः केचिच्छ्वापदवाहनाः ॥ २५ ॥
 पतिनस्त्वपरे दैत्याभीषणा विकृताननाः ।

एकपादाक्षपादाश्च नृत्तुर्युक्त्वाङ्घ्रिणाः ॥ २६ ॥

आस्फीटयन्तो बहवः क्ष्वेडन्तश्च तथापरे ।

दृष्टशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुङ्गवाः ॥ २७ ॥

ते गदापरिघैरुग्रैः शिलासुसलपाणयः ।

बाहुभिः परिघाकारैस्तार्जयन्तिस्म देवताः ॥ २८ ॥

पाणैः प्रासैश्च परिघैस्तोमराङ्कशपट्टिर्गैः ।

चिकीडुस्ते शतघ्नीभिः शतधारश्च मुहुरैः ॥ २९ ॥

गण्डगोलैश्च शूलैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः ।

चक्रीय दैत्यप्रवराश्चक्रानन्दितं बलम् ॥ ३० ॥

एतदानवमैत्र्यं तत्सर्वं युद्धमद्रोक्तम् ।

देवानभिमुखे तस्थौ भवानाक्रमिवाहतम् ॥ ३१ ॥

तदहं तं दैत्यसहस्रगाटं वायुग्निगोलाख्यदृताद्यकल्पम् ।

गतं रणीघाभ्युदयेऽभ्युद्वानं युयुत्सवोन्मत्तमिवावभासि ॥ ३२ ॥

अथ त्रिभ्रमत्यधिकगततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । श्रुत्वा दैत्यमैत्र्यस्य विस्तरौ रपिनन्दन ! ।

सुराणामपि मैत्र्यस्य विकारं वैष्णवं शृणु ॥ १ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ।

सत्रलाः सानुगाथैव सशृङ्खान्त यथाक्रमम् ॥ २ ॥

धुकृत्तम् पुरती लोकपालः सहस्रदृक् ।

पामणीः सर्वदेवाना माकरोश्च सुरद्विपम् ॥ ३ ॥

मध्यचास्य रथः सर्वपक्षप्रवररंहसः ।

स्रुचार्चकचरणो हिमवज्रपरिष्कृतः ॥ ४ ॥
 दिवगन्धर्वयक्षीघैरनुयातः सहस्रशः ।
 दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ५ ॥
 वज्रविस्फूर्जितोद्भूतैर्विद्युदिन्द्रायुधोदितैः ।
 युक्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६ ॥
 यमारूढः स भगवान् पर्येति सकलं जगत् ।
 हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ॥ ७ ॥
 स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यनिनादिषु ।
 सुन्दर्यः परिवृत्यन्ति शतशोऽप्सरसाङ्गणे ॥ ८ ॥
 किन्तु नागराजेन राजमानो यथा रविः ।
 युक्तो हयमहस्रेण मनो मारुतरंहसा ॥ ९ ॥
 मस्यन्दनवरोभाति गुप्तोमातलिना तदा ।
 कृत्स्नः परिव्रतो मेरुर्भास्करस्यैव तेजसा ॥ १० ॥
 यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तश्च मुहुरम् ।
 तस्थी सुरगणानीके दैत्यान्नाद्दिन भीषयन् ॥ ११ ॥
 चतुर्भिः सागरैर्युक्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः ।
 शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विभ्रत्तीयमयं वपुः ॥ १२ ॥
 कालपाशान् समाविध्यन् हयैः शशिकरोपमैः ।
 वायूरितैर्जलाकारैः कुर्वन् लीलाः सहस्रशः ॥ १३ ॥
 पाण्डुरोद्भूतवसनः प्रचलन् रुचिराङ्गदः ।
 मणिश्यामोत्तमवपुर्हरिभारार्पितोवरः ॥ १४ ॥
 वक्रगः पाशष्टम्भे द्विवाणीकस्य तस्थिवान् ।
 युद्धवेलामभिलषन् भिन्नवेल इवाणवः ॥ १५ ॥
 यन्नराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि ।

युक्ताश्च शङ्खपद्माभ्यां निवीनामधिपः प्रभुः ॥ १६ ॥
 राजराजेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत ।
 विमानयोधो धनदो विमाने पुष्पके स्थितः ॥ १७ ॥
 स राजराजः शशभे युक्तार्थी नरवाहनः ।
 उक्षाण मास्थितः संख्ये साक्षादिव शिवः स्वयम् ॥ १८ ॥
 पूर्वपक्षः सहस्राक्षः पिटराजस्तु दक्षिणः ।
 वरुणः पश्चिमं पक्षं मुत्तरं नरवाहनः ॥ १९ ॥
 चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला महाबलाः ।
 स्वास्तु दिक्षुस्वरश्नन्त तस्य देवबलस्य ते ॥ २० ॥
 सूर्यः समाश्रययुक्तेन रथेनाभितगामिना ।
 श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानेन च रश्मिभिः ॥ २१ ॥
 उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्वतगामिना ।
 त्रिदिवदारचक्रेण तपता लोकमव्ययम् ॥ २२ ॥
 सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा ।
 चचार मध्ये लोकानां हादशात्मा दिनेश्वरः ॥ २३ ॥
 सोमः श्वेतहये भाति स्यन्दनं शीतरश्मितान् ।
 हिमवत्त॥प्रीय र्णाभिर्भाभिराङ्गाद्यन् जगत् ॥ २४ ॥
 तमृच्चपूगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् ।
 शशच्छायाद्विततनुं नैशस्य तमसः क्षयम् ॥ २५ ॥
 ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुम् ।
 सोषधीनां सहस्राणां निधानं ममृतस्य च ॥ २६ ॥
 जगतः प्रथमं भागं सौम्यं सत्यमयं रथम् ।
 ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २७ ॥
 यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृप ।

सप्तधातुगतो लोकां स्तीन्द्रधार चचार च ॥ २८ ॥
 यमाहुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् ।
 सप्तस्वरंगतोयत्र नित्यङ्गीभिर्रुदीर्यते ॥ २९ ॥
 यं वदन्त्युत्तमंभृतं यं वदन्त्यशरीरिणम् ।
 यमाहुः कारागगमं शीघ्रगं शब्दयोगिनम् ॥ ३० ॥
 स वायुः सर्वभूताय रुद्रतः स्वेन तेजसा ।
 ववो प्रच्यश्रयन् दैत्यान् प्रतिसोमं स तोयद् ॥ ३१ ॥
 मरुतो दिव्यगन्धर्वं विद्याधरगणैः सह ।
 चिक्रीडुरग्निभिः शुभ्रैर्निमुक्तै रिव पन्नगैः ॥ ३२ ॥
 सृजन्तः रूपपतयस्तीव्रतोयमयं विषम् ।
 शरभृता द्विवोन्द्राणाञ्चै रुर्व्याप्तानना दिवि ॥ ३३ ॥
 पवेतैश्च शिन्नाशृङ्गैः शतशय्यां व पादपैः ।
 उपतस्युः सुरगणाः प्रहृत्सुं दानवे बले ॥ ३४ ॥
 यः सद्देवीहृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः ।
 युगान्ते क्षणवर्णाभौ विश्वस्य जगतः प्रभुः ॥ ३५ ॥
 सर्वयोनिः स मधुहा हृद्यभुक् क्रतुसंस्थितः ।
 भूम्यपोऽय्यामभूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा ॥ ३६ ॥
 अग्निं ममरादोनाञ्चकं गृह्य गदाधरः ।
 अकं मगादिवोद्यन्त मुयस्योत्तमतेजसा ॥ ३७ ॥
 सद्येनालम्ब्य महतो सर्वासुरविनाशिनीम् ।
 करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदाङ्गदाम् ॥ ३८ ॥
 अन्धैर्भुजैः प्रदीप्ताभिर्भुजगारिष्वजः प्रभुः ।
 दधारायुधजातानि शार्ङ्गादौनि महाबलः ॥ ३९ ॥
 सकश्यपस्यात्मभुवन्दिजं भुंजगभोजनम् ।

पवनाधिकसम्पातं गगनचीभणं ॥ ४० ॥
 भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विष्णुनामम् ।
 असृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्विष्णुसिद्धितम् ॥ ४१ ॥
 देवासुरविमर्देषु बहुशोढकृत्स्नितम् ।
 महेंद्रणामृतस्यार्थं वप्येकैकतलक्षणम् ॥ ४२ ॥
 शिखिर्न वलिनश्चैव तस्यैकैकलभुषणम् ।
 विचित्रपलवसनन्यास्तुमन्ममिषाचलम् ॥ ४३ ॥
 स्फीतक्रीडावक्राणि न शीतांशुसमर्तजसा ।
 भोषिभोषाशोभकैर्न मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४४ ॥
 यथासाक्षात्पद्माम्यामाहृत्य दिवि लीलया ।
 सुवर्णादीन् देवदापाभ्यान्तोयदाभ्यामिवाम्बरम् ॥ ४५ ॥
 नीलशोभितपीताभिः पताकाभिरलङ्कितम् ।
 केतुविद्युत्तिच्छ्वयं महाकायनिश्चेतनम् ॥ ४६ ॥
 स्रग्धरावर्जं श्रीमानारुह्य समरे विभुः ।
 सुवर्णस्वर्णवपुषा सुपर्णं खेचरीकृतम् ॥ ४७ ॥
 तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः ।
 गौभिः परममन्त्राभिस्रुष्टुवुच्य जनार्दनम् ॥ ४८ ॥
 तद्देववर्णसंश्लिष्टं देवस्वतपुरःसरम् ।
 विजराजपतिस्त्रिभुवं देवराजतिराजितम् ॥ ४९ ॥
 चन्द्रप्रभाभिर्विपुलं युदाय समवर्तत ।
 स्वस्यस्य देवेभ्य इति ब्रह्मस्यतिरभापत ।
 स्वस्यस्य दानवानोके उग्रना वाक्यमाददत् ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । ताभ्यां बलाभ्यां संज्ञे तुमुलोविपहस्तदा ।

सुराणामसुराणाञ्च परस्परजर्यषिणाम् । १ ॥

दानवा दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः ।

समीयुर्गुध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २ ॥

तत् सुरासुरसंगुक्तं युद्धमत्यद्भुतं षड्भौ ।

धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ॥ ३ ॥

ततो रर्धावप्रयुक्तैर्वारिणैश्च प्रक्षिदितैः ।

उत्पतद्भिश्च गगनमसिहस्तैः समन्ततः ॥ ४ ॥

निप्यमाणैश्च मुसलैः सम्पतद्भिश्च सायकैः ।

चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पाल्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५ ॥

तद्युद्धमभवद्दुःखीरं देवदानवसङ्कुलम् ।

जगतस्त्वासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६ ॥

हस्तमुक्तैश्च परिघैर्विप्रयुक्तैश्च पर्वतैः ।

दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥

ते बध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जयकाशिभिः ।

विषस्त्वदना देवा जग्मु रार्तिं परां मृधे ॥ ८ ॥

तेऽरुशूलप्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः ।

भिन्नोरस्ता दितिसुतैर्वैमूरक्तं ब्रणैर्बहु ॥ ९ ॥

वेष्टिताः शरजालैश्च निर्यन्नाश्वासुरैः कृताः ।

प्रविष्टा दानवीं मायात्र शेकृप्ते विचेष्टितुम् ॥ १० ॥

अलं गतमिवाभाति निष्प्राणमदृगाकृति ।

बलं सुराणामसुरैर्निष्पृयत्वायुधं कृतम् ॥ ११ ॥

दत्यचापच्युतान् घोरंश्चित्वा वज्रेण तांश्चरान् ।

शक्री दैत्यबलं घोरं विवेग बहुलोचनः ॥ १२ ॥

स दैत्यप्रमुखान् हत्वा तद्दानवबलं महत् ।

ताममेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् ॥ १३ ॥

तेऽन्योन्यं नावबध्यन्त देवानां वाहनानि च ।

घोरिण तममाविष्टाः पुरुहुतस्य तेजसा ॥ १४ ॥

मायापाशत्रिमक्तास्त यत्र बन्तः सुरीक्षमाः ।

वपुषि दैत्यसिंहानात्मोभूतान्यपातयन् ॥ १५ ॥

अपध्वन्ना विमंज्ञाय तमसा नीलवर्चसा ।

पितृस्ते दानवगणाश्चित्रपक्षा इवाद्रयः ॥ १६ ॥

तद्वनीभूतदैत्येन्द्र मन्यकार इवाणैः ।

दानवन्देवक्रदनलसोभूतमिवाभवत् ॥ १७ ॥

तदासृजन्महामायां मयस्तां तामसोन्दहन् ।

गुगान्तीद्योतजननीं सृष्टा मर्विण वज्रिणा ॥ १८ ॥

सा ददाह ततः सर्वान् मायामयविकल्पिता ।

दैत्याद्यादित्यवपुषः सद्य उत्तम्युराहवे ॥ १९ ॥

मायामौर्वीं समामाद्य दह्यमाना द्विवीकसः ।

भेजिरे चेन्द्रविषयं शीतांशं सलिलप्रदम् ॥ २० ॥

ते दह्यमाना ह्यैर्विण वज्रिणा नष्टचेतसः ।

गगंस्सुर्वज्रिणं देवाः सन्तप्ताः शरणैषिणः ॥ २१ ॥

सन्तप्ते मायया सैन्ये हन्यमाने च दानवैः ।

चीदितो देवराजिन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥
 श्रीर्वी ब्रह्मर्षिजः शक्र ! तपस्तेपे सुदारुणम् ।
 श्रीर्वः स पूर्वतेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो गुणैः ॥ २३ ॥
 तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगदव्ययम् ।
 उपतस्थ, मुनिगणा दिव्या देवर्षिभिः सह ॥ २४ ॥
 हिरण्यकशिपुञ्चैव दानवी दानवेश्वरः ।
 ऋषिं विज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसम् ॥ २५ ॥
 जचुर्ब्रह्मर्षयस्तं तु वचनं धर्मसंहितम् ।
 ऋषिवंशेषु भगवंच्छ्रद्धमूलमिदं पदम् ॥ २६ ॥
 एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रायान्यो न वर्तते ।
 कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानवर्त्तसे ॥ २७ ॥
 बहूनि विप्र ! गीताणि मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 एतदेहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः ॥ २८ ॥
 एवमुच्छिन्नमूलैश्च पुत्रैर्नो नास्ति कारणम् ।
 भवांसु तपसा श्रेष्ठा प्रजापतिसमर्थः ॥ २९ ॥
 तत्र वर्तस्व वंशाय वर्ध्यात्मानमात्मना ।
 त्वया धर्मोऽर्जितस्तेन द्वितीयाङ्कुरवै तनुम् ॥ ३० ॥
 स एवमुक्तो मुनिभिर्हरीर्वीमर्मसु ताडितः ।
 जगर्हे तान् ऋषिगणान् वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥
 यथायं विहितो धर्मो मुनीनां शाश्वतस्तु सः ।
 आर्षं वै सेवतः कर्म वन्यमूलफलाग्निः ॥ ३२ ॥
 ब्रह्मयोनी प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मदर्शिनः ।
 ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ३३ ॥
 जनानां हृत्तय स्तिस्त्री यद्गृह्णात्यमवासिनाम् ।

अस्माकन्तु वरं वृत्तिर्वनायमनिशासिनाम् ॥ ७४ ॥
 अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तीलखलिनस्तथा ।
 अस्मकुट्टादयस्तथा पञ्चातपसहाश्च ये ॥ ७५ ॥
 एते तपसि तिष्ठन्ति व्रतैरपि सुदुष्करैः ।
 ब्रह्मचर्यं पुरस्त्वय प्रार्थयन्ति पराङ्गतिम् ॥ ७६ ॥
 ब्रह्मचर्याद् ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते ।
 एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदोजनाः ॥ ७७ ॥
 ब्रह्मचर्यं स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्यं स्थितं तपः ।
 ये स्थिता ब्रह्मचर्येषु ब्राह्मणा दिवि संस्थिताः ॥ ७८ ॥
 नास्ति योगं विना मिद्धर्न वा मिद्धिं विना यगः ।
 नास्ति लोकं यगो मूलं ब्रह्मचर्यात् परन्तपः ॥ ७९ ॥
 यो निगृह्येन्द्रियग्रामं व्रतधामं च पञ्चकम् ।
 ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किंप्रतः परमं तपः ॥ ८० ॥
 अयोगि केग धरणमसङ्कल्पव्रतक्रिया ।
 अब्रह्मचर्यं चर्या च तयं स्याद् दम्भमंजकम् ॥ ८१ ॥
 क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः ।
 नन्वियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसा प्रजा ॥ ८२ ॥
 यद्यस्ति तपसा वीर्यं युष्माकं विदितात्मनाम् ।
 सृजध्वं मानसान् पुत्रान् प्राजापत्येन कर्मणा ॥ ८३ ॥
 मनसा निर्मिता योनिराधातव्या तस्मिन्निभिः ।
 न दारयोगो वीजं वा व्रतं मुक्तं तपस्विनाम् ॥ ८४ ॥
 यद्विदं लुप्तधर्माथं युष्माभिरिह निभैर्यैः ।
 व्याहृतं महिरत्यर्थं मसद्भिरिव मे मतम् ॥ ८५ ॥
 वपुर्दीप्तान्तरात्मा नमेतत् कृत्वा मनोमयम् ।

दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६ ॥
 एवमात्मान मात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति ।
 वन्द्येनानेन विधिना दिधिञ्चन्त मिव प्रजाः ॥ ४७ ॥
 श्रीर्वसु तपसाविष्टो निवेश्योक्तं हुताग्ने ।
 ममन्यैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवार्णम् ॥ ४८ ॥
 तस्योक्तं सहसा भित्वा ज्वालामाली ह्यनिन्द्यतः ।
 जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ॥ ४९ ॥
 ऊर्वस्योक्तं विनिर्भेद्य श्रीर्वो नामान्तकोऽनलः ।
 दिधिञ्चन्निव लोकांस्त्रीन् जज्ञे परमकोपनः ॥ ५० ॥
 उत्पन्नमात्र्यांवाच पितरं चीणया गिरा ।
 क्षुधा मे बाधते तात ! जगद्भ्ये त्वजस्र भाम् ॥ ५१ ॥
 त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशोदश ।
 निर्दयन् सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥ ५२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्ध्वं सभाजयन् ।
 उवाच वार्यतां पुत्री जगतश्च दयाङ्कुर ॥ ५३ ॥
 अस्यापत्यस्य ते विप्र ! करिष्ये स्थान मुत्तमम् ।
 तथ्यमेतद्वचः पुत्र ! शृणु त्वं वदताम्बर ! ॥ ५४ ॥
 ऊर्व उवाच । धन्योऽस्मानुगृहीतोऽस्मि यन्मे ऽद्य भगवाञ्छिगोः ।
 मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ॥ ५५ ॥
 प्रभातकाले संप्रप्तिं काङ्क्षितव्ये समागमे ।
 भगवन् ! तर्पितः पुत्रः कर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखम् ॥ ५६ ॥
 कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं वा किमात्मकम् ।
 विधास्यतीह भगवान् वीर्यतुल्यं महीजसः ॥ ५७ ॥
 उवाच । वडवासुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति ।

महापुराणे

मम योजिर्जलं विप्र ! तस्मात्पितरः सुखम् ॥ ५८ ॥

यत्राहमासु नियतं पिबन् पितरिमयं हविः ।

तद्विचित्रं पुत्रस्य विष्टजास्यालयश्च तत् ॥ ५९ ॥

ततो युगात्स भूतानामेष चाहश्च पुत्रक ! ।

सहस्रो विष्टरिष्ठावो निष्पुत्राणां मृणापहः ॥ ६० ॥

एषोऽग्निरत्नकाले तु सलिलाशी मया कृतः ।

दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ॥ ६१ ॥

एषमभित्तितं सोऽग्निः संहतज्वालमण्डलः ।

प्रविशेन्नर्षणैवमुखं प्रक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥ ६२ ॥

प्रतिबानस्ततो ब्रह्मा ये च सर्वे महर्षयः ।

अश्विभ्यः प्रभां ज्ञात्वाभ्यां स्वाङ्गतिमुपाश्रिताः ॥ ६३ ॥

द्विरणकगिपुट्टं द्वा तदा तन्महदद्भुतम् ।

सर्वैः प्रणतसर्वाङ्गी वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६४ ॥

भगवन्नद्भुतमिदं संहतं लोकसाक्षिकम् ।

तपसा ते मुनिश्रेष्ठ ! परितुष्टः पितामहः ॥ ६५ ॥

अहन्तु तत्र पुत्रस्य तव चैव महाव्रत ! ।

मृत्य इत्यवगन्तव्यः साध्या यदिह कर्मणा ॥ ६६ ॥

तन्वां पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतम् ।

यदि सीदे मुनिश्रेष्ठ ! तवैव स्यात् पराजयः ॥ ६७ ॥

वाच । धन्योऽस्मानुगृहीतोऽग्नि यस्य तेऽहं सुवर्धितः ।

नास्ति मे तपसानेन भयमख्ये ह सुव्रत ! ॥ ६८ ॥

तामेव मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण विनिष्ठां ।

निरित्यनामग्निमयीन्दुर्धर्षा पादयोरेषि ॥ ६९ ॥

यिष्वा ते स्वस्य वंशस्य वंशगारिविनिष्ठा ।

पञ्चसप्तत्यधिकशतम्

संरक्षत्यात्मपञ्च विपञ्च प्रपञ्चि ॥ ७० ॥
 एवमस्त्विति तां गृह्ण प्रपञ्च मणिः ॥ ७१ ॥
 जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृताञ्चैव दृष्टवान् ॥ ७२ ॥
 एषा दुर्विषहा माया देवेरपि पुरासदा ।
 श्रीर्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वचसा ॥ ७३ ॥
 तस्मिन्सु वृत्त्यिते दैत्ये निर्वीर्येषु न ॥ ७४ ॥
 शापोह्यस्याः पुरा दत्तो सृष्टा येनैव तेन ॥ ७५ ॥
 यद्येषा प्रतिहन्वरा कर्त्तव्यो भगवान् सुधी ।
 दीयतां मे सखा शक्र ! तीययोनि निर्गाकरः ॥ ७६ ॥
 तेनाहं सह सङ्गम्य यादोभिश्च समावृतः ।
 मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादात् संशयः ॥ ७७ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । एवमस्त्विति सं हृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्धनः ।
 सन्देहाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १ ॥
 गच्छ सोम ! सहायत्वं कुरु पाशधरस्य व ।
 असुराणां विनाशाय जयार्थञ्च दिवोकसाम् ॥ २ ॥
 त्वं मत्तः प्रतिवीर्यश्च ज्योतिषाञ्चै श्वरेश्वरः ।
 त्वन्मयं सर्वलोकेषु रसं रसविदो विदुः ॥ ३ ॥
 चग्रह्णो तव वक्रके सागरस्येव मण्डले ।
 परिवर्तस्यहीरात्मं कालं जगति योजयन् ॥ ४ ॥
 लोकच्छायामयः लक्ष्म तवाङ्कः शशसन्निभः ।
 न विदुः सोमदेवापि ये च नचत्रयोनयः ॥ ५ ॥

त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि स्थितः ।

तमः प्रीत्सार्यं सहसा भासयस्यखिलं जगत् ॥ ६ ॥

अधिकृत् कालयोगात्मा इष्टोयज्ञश्च संश्रयः ।

श्रीषधीशः क्रियायोनिरजयोनि रघुण्यामाः ॥ ७ ॥

श्रीतांशुरभृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ।

त्वं कान्तिः कान्तिवपुषान्त्वं सोमः सोमपायिनाम् ॥ ८ ॥

सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्व मृचराट् ।

तद्गच्छ त्वं महासेन ! वरुणेन वरुणिना ।

शमयत्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे ॥ ९ ॥

सोम उवाच । यन्मां वदमि युद्धार्थं देवराज ! वरप्रद ! ।

एवं वर्षामि शिशिरन्दैत्यमायापकर्षणम् ॥ १० ॥

एतान् मच्छीतनिर्देशान् पश्य स्वहिमवष्टितान् ।

विमायान् विमदांश्चैव दैत्यसिंहान्महाहवे ॥ ११ ॥

तेषां हिमकरोत् सृष्टाः सपाशा हिमवष्टयः ।

वेष्टयन्तिस्म तान् घोरान् दैत्यान्धे वगणा इव ॥ १२ ॥

तौ पाशश्रीतांशुधरी वरुणेन्दु महाबली ।

जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ॥ १३ ॥

हावम्बु, नाथी समरे तौ पाश हिमयोधिनी ।

मृधेवेरतुरन्धोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १४ ॥

ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत ।

जगत् संवर्तकाभ्योदैः प्रविष्टैरिव संवृतम् ॥ १५ ॥

तावुद्यताम्बु, नाथी तु शशाङ्क वरुणा वभौ ।

शमयामासतुर्मायां देवी दैत्येन्द्र निर्मिताम् ॥ १६ ॥

श्रीतांशुजालनिर्देशाः पाशैश्च सन्दिता रणे ।

न श्रेकृश्वलितुं दैत्या विशिरक्ता इवाद्रयः ॥ १७ ॥
 शीतांशुनिहतास्ते तु दैत्यास्तोयहिमादिताः ।
 हिमाभ्रावितसर्वाङ्गा निरुष्णाण इवाग्नयः ॥ १८ ॥
 तेषान्तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि वै ।
 विमानानि विचित्राणि प्रपतन्त्युपतन्ति च ॥ १९ ॥
 तान् पाशहस्तप्रथितांश्छादितांश्चीतरश्मिभिः ।
 मयो हृदयं मायावो दानवान् दिवि दानरः ॥ २० ॥
 स शिलाजालविततां खड्गचर्मादृहासिनीम् ।
 पादपोत् कटकूटायां कन्दरा कीर्णकननाम् ॥ २१ ॥
 सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदद्भिर्गजग्रथपैः ।
 ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् ॥ २२ ॥
 निर्मितां स्वेन यत्नेन कूजितां दिवि कामगाम् ।
 प्रथितां पार्वतीं मायामसृजत् स समन्ततः ॥ २३ ॥
 सासिशब्देः शिलावर्षैः सम्पतद्भिश्च पादपैः ।
 जघान देवसङ्घांश्च दानवांश्चप्यजीवयत् ॥ २४ ॥
 नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः ।
 असभिश्चायसगणैः किरन् देवगणान् रणे ॥ २५ ॥
 साश्मयन्त्रायुधघना द्रुमपर्वतसङ्घटा ।
 अभवत् घोरसञ्चार्या पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २६ ॥
 अश्मना प्रहताः केचित् शिलाभिः शकलीकृताः ।
 नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत कश्चन ॥ २७ ॥
 तदपध्वस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम् ।
 निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ २८ ॥
 स हि युद्धगतः श्रीमानीशानोऽश्म व्यकम्पत ।

सहिष्णुत्वात् जगत्स्वामी न चक्रोध गदाधरः ॥ २६ ॥
 कालज्ञः कालमेघाभः समीक्षन् कालमाहवे ।
 देवासुरविमर्दन्तु द्रष्टुं कामरूपा हरिः ॥ २७ ॥
 ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुती ।
 चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥ २८ ॥
 ताभ्यामुद्भ्रान्तवेगाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे ।
 दग्धा सा पार्वती माया भस्मीभृता ननाश ह ॥ २९ ॥
 सोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सोऽनलश्चानिलाकुलः ।
 दैत्यसेनाद्दहत्तुर्यु गान्तेष्विव मूर्च्छितौ ॥ ३० ॥
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चाद्ग्निसु मारुतम् ।
 चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानली ॥ ३१ ॥
 भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सुत्पतत्सु च ।
 दानवानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ॥ ३२ ॥
 वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्मणि पावके ।
 मया बधे निवृत्ते तु स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३३ ॥
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने ।
 संप्रवृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३४ ॥
 जये दशगताक्षस्य दैत्यानां च पराजये ।
 दिक्षु सर्वासु यडासु प्रवृत्ते धर्मविकारे ॥ ३५ ॥
 अपावृते चन्द्रमसि स्वस्थानस्थे दिवाकरे ।
 प्रकृतस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारिणबन्धुषु ॥ ३६ ॥
 यजमानेषु भूतेषु प्रशान्तेषु च पाप्मसु ।
 अभिन्नबन्धने मृत्यौ ह्ययमाने हुताग्ने ॥ ३७ ॥
 यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च ।

लोकापालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु ॥ ४१ ॥
 भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्मणाम् ।
 देवपक्षे प्रमुद्दिने दैत्यपक्षे विषीदति ॥ ४२ ॥
 त्रिपादविग्रहे धर्मं अधर्मं पादविग्रहे ।
 अपाहृत्ते महाहारे वर्त्तमाने च सत्पथे ॥ ४३ ॥
 लोके प्रवृत्ते धर्मेषु सुधर्मेष्वश्रमेषु च ।
 प्रजारक्षयुक्तेषु स्त्राजमानेषु राजसु ॥ ४४ ॥
 प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दानवे ।
 अग्निमारुतयोस्तत्र वृत्ते संपामज्जम्भिणि ॥ ४५ ॥
 तन्मया विपुला लोकान्नाभ्यां तज्जयकत् क्रिया ।
 पूर्वदेवभयं श्रुत्वा मारुताग्निहृतं महत् ॥ ४६ ॥
 कालनेमीति विख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत ।
 भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ॥ ४७ ॥
 बाहुभिस्तुलयन् व्योम जिपन् पद्भ्यां महीधरान् ।
 ईरयन्पुष्यनिश्वासैर्घट्टियुक्तान् बलाहकान् ॥ ४८ ॥
 तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदपवर्चसम् ।
 दिधक्षन्तमिवायान्तं सर्वान् देवगणान् मृधे ॥ ४९ ॥
 तर्जयन् सुरगणांश्छादयन्तं दिशोदग्र ।
 संवर्तकाले दृषितं दृष्टं मृत्युमिवील्यितम् ॥ ५० ॥
 सुतलेनाच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा ।
 लम्बाभरणपूर्णं किञ्चिच्चलितकर्मणा ॥ ५१ ॥
 उञ्छितेनापहसो न दक्षिणेन वपुष्मता ।
 दानवान् देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ॥ ५२ ॥
 तं कालनेमिं समरे द्विपतां कालचेष्टितम् ।

वीक्षन्ते स्य सुराः सर्वे भयवितरुल्लोचनाः ॥ ५३ ॥
 तं वीक्षन्ति स्य भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनम् ।
 त्रिविक्रमाधिकमतं नारायणमिवापरम् ॥ ५४ ॥
 सोऽत्युच्छ्रयपुरः पादमारुता घूर्णिताम्बरः ।
 प्रकामन्नसुरो युद्धे त्रासयामास देवताः ॥ ५५ ॥
 समयेनासुरेन्द्रेण परिवृत्तस्ततो रणे ।
 कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णु रिव मन्दरः ॥ ५६ ॥
 अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
 कालनेमिं समायान्तं दृष्ट्वा कालमिवापरम् ॥ ५७ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । दानवानामनीकेषु कालनेमिर्महासुरः ।
 विवर्द्धितमहातेजा रूपान्ते जलदो यथा ॥ १ ॥
 तं त्वै लोव्यान्नरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः ।
 उत्तम्युरपरिथान्ताः पौत्रामृतमनुत्तमम् ॥ २ ॥
 ते वीतभयसन्नासा मयतारपुरोगमाः ।
 तारकामयसंपामे सततं जितकाशिनः ॥ ३ ॥
 रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः ।
 मन्त्रमभ्यसतान्तेषां व्यूहञ्च परिधावताम् ॥ ४ ॥
 प्रेक्षताञ्चाभवत् प्रीतिर्दानवं कालनेमिनम् ।
 ये तु तत्र मयस्यासन् मुख्या युद्धपुरःसराः ॥ ५ ॥
 ते तु सर्वे भयन्त्याका दृष्ट्वा योद्धु मपस्थिताः ।

मयस्तारो वराहश्च ह्यपीवश्च वीर्यवान् ॥ ६ ॥
विप्रचित्तिसुतः खेतः खरलम्बा बुभावपि ।
अरिष्टोबलिपुत्रश्च कियोराख्य स्तथैव च ॥ ७ ॥
खर्भानुद्यामरप्रख्यो वक्रयोधी महासुरः ।
एतेऽस्त्रवेदिनः सर्वे सर्वे तपसि सुस्थिताः ॥ ८ ॥
दानवाः कृतिनो जाम्बुः कालनेमिं तमद्भुतम् ।
ते गदाभिर्भृशुण्डीभियुक्ते रथ परशुधैः ॥ ९ ॥
कालकल्पे च मुसलीः क्षेपणीयेश्च सुहरैः ।
अश्वभिश्चाद्रिसदृशं गण्डशैलेश्च दारुणैः ॥ १० ॥
पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिवेश्योक्तमायसैः ।
घातनीभिः सुगुर्वीभिः शतशोभिलैश्चैव च ॥ ११ ॥
युगेर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैर्जागणैश्च यथाहितैः ।
दीर्घिभ्यश्चतद्दीप्तैश्च प्रामैः पाशैश्च मूर्च्छनैः ॥ १२ ॥
भुजङ्गवक्त्रैर्लेलिहानैर्विसर्पैश्च सायकैः ।
वज्रैः प्रहरण्यैश्च दीव्यमानैश्च तोमरैः ॥ १३ ॥
विकीर्णैरसिभिलोणैः शूलैश्च शितनिभैः ।
दैत्याः सन्दीप्तमनसः प्रगृहीतवरासनाः ॥ १४ ॥
ततः पुरस्कृत्य तदा कालनेमिं महाहवे ।
सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां वरुचे चमूः ॥ १५ ॥
द्यौर्निमीलीतसर्वाङ्गा घना नीलाखुदागमे ।
देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता ॥ १६ ॥
उपेतासितकृष्णाभ्यां तारागदां चन्द्रार्णवयोः ।
वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ॥ १७ ॥
तीयदाविद्ववसना अहनञ्जहासिनी ।

यमिन्द्रवरुणैर्गुप्ता धतदेन च धीमता ॥ १८ ॥
 सम्प्रतीप्तान्निमयना नारायणपरायणा ।
 सा समुद्रौघसदृशो दिव्या देवमहाबभूवुः ॥ १९ ॥
 रराजाञ्जवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी ।
 तयोश्चम्बोजदानीन्तु बभूव स समागमः ॥ २० ॥
 द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपर्यये ।
 तद्युद्धमभवत् घोरं देवदानवसङ्ग्रहम् ॥ २१ ॥
 क्षमापराक्रमपरं दर्शय विनयस्य च ।
 निश्चक्रमुर्वलाभ्यान्तु भीमाक्षत्र सुरासुराः ॥ २२ ॥
 पूर्वापराभ्यां संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः ।
 ताभ्यां बलाभ्यां संदृष्टाश्चिरस्ते देवदानवाः ॥ २३ ॥
 वनाभ्यां पार्वतोयाभद्रां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः ।
 समाजघ्नकृती भेरीः शङ्खान्दध्नु रनिकशः ॥ २४ ॥
 स शब्दाद्यां भुवं खञ्ज दिग्भ्यः समपूरयत् ।
 व्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कूर्जितानि च ॥ २५ ॥
 दुन्दुभीनाञ्च निनदो नृत्यमन्तर्दधुः स्वनम् ।
 तैऽन्योन्य मभिसम्पेतुः पातयन्तः परस्परम् ॥ २६ ॥
 वभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून् दन्दमन्ये युयुत्सवः ।
 दिवास्तु चाशनिं घोरं परिघांशोत्तमाश्रमान् ॥ २७ ॥
 निस्त्रिंशान् ससृजुः सङ्घ्रे गदा गुर्वीश्व दानवाः ।
 गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः ॥ २८ ॥
 परिपेतुर्भृशं केचित् पुनः केचित्तु जघ्नरे ।
 ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगाभिभिः ॥ २९ ॥
 समीयुस्तसुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे ।

संवर्तमानाः समरे सन्दष्टीष्पटाननाः ॥ १० ॥
 रथारथैर्निरुध्यन्ते पादाताश्च पदातिभिः ।
 तेषां रथानान्तुमूलः स शब्दः शब्दवाहिनाम् ॥ ११ ॥
 मभीनभयं हि यथा नभस्यैर्जलदस्त्रैः ।
 बभञ्जन्तु रथान् केचित् केचित् सम्पाटिता रथैः ॥ १२ ॥
 सम्बाधमन्ये सम्पाप्य न शिकुश्चलितुं रथान् ।
 अन्योन्यमन्ये समरे दीर्घ्यामृत्निष्य दंशिताः ॥ १३ ॥
 संक्राद्मानाभरणां जघ्नस्तत्रापि चर्मिणाः ।
 अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेमूरक्तं हता युधि ॥ १४ ॥
 क्षरज्जलानां सदृगा जलदानां समागमे ।
 तीररुश्चस्त्रयथितं क्षिप्रोत्क्षिप्रगदाविलम् ॥ १५ ॥
 देवदानवसंक्षुब्धं सङ्कुलं युद्धमावभौ ।
 तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ॥ १६ ॥
 अन्योन्यवाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमावभौ ।
 एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनिभो स दानवः ॥ १७ ॥
 व्यवर्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः ।
 तस्य विद्युच्चलापीडैः प्रदीपाशनिवर्षिणाः ॥ १८ ॥
 गात्रैर्नागगिरिप्रख्या विनिपेतुर्बलाहकाः ।
 क्रोधात्रिष्वसतरुस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणाः ॥ १९ ॥
 साग्निस्फुलिङ्गप्रतता सुखाक्षिप्ये तुरचिंघः ।
 तियगूर्ह्वञ्च गगने बहधुस्तस्य वाहवः ॥ २० ॥
 पर्वतादिव निष्क्रान्ताः पञ्चास्या इव पन्नगाः ।
 सोऽरुजालैर्बहुविधैर्धनुभिः परिघैरपि ॥ २१ ॥
 दिव्यमाकाशमावत्रे पर्वतै रच्छितै रिव ।

मत्स्यपुराणे

सोऽनिलोद्भूतवसनस्तस्थी संप्रामलान्तसः ॥ ४२ ॥
 सन्यातपपक्षशिलः साक्षात्मेरु रिवाचलः ।
 ऊर्ध्वगप्रमथितैः शैलशृङ्गापपादपैः ॥ ४३ ॥
 अपातयत् देवगणान् वज्रेणोऽ महागिरीन् ।
 बहुभिः शस्त्रनि स्त्रिशैच्छिन्नभिन्नशिरीरुहाः ॥ ४४ ॥
 न श्रेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि ।
 मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचित्तु विदलीकताः ॥ ४५ ॥
 यच्चगन्धर्वपतयः पेतुः सह महीरगैः ।
 तेन धित्वासिता देवाः समरेकालनेमिना ॥ ४६ ॥
 न श्रेकुर्यद्वन्तोऽपि यत्र कर्तुं विचेतसः ।
 तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पन्दितः शरवन्धनैः ॥ ४७ ॥
 ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह ।
 निर्जलाभोऽसदृशो निर्जलाणोऽसप्रभः ॥ ४८ ॥
 निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणोऽमृधे ।
 रणोऽवेश्वरवणस्तेन परिधैः कामरूपिणा ॥ ४९ ॥
 वित्तदोऽपि कृतः संख्ये निर्जितः कालनेमिना ।
 यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणे रणे ॥ ५० ॥
 याम्या मवस्थां सन्त्यज्य भीतः स्वान्दिगमाविगतः ।
 स लोकापालानुत्सार्य हत्वा तेषाञ्च कर्म तत् ॥ ५१ ॥
 दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे तदा ।
 स नक्षत्रपथङ्गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदग्नेनम् ॥ ५२ ॥
 जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् ।
 चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात् स भास्करम् ॥ ५३ ॥
 सायनञ्चास्य विषयं जहार दिनकर्म च ।

सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा चकारात्ममुखाश्रयम् ॥ ४४ ॥
 वायुञ्च तरसा जित्वा चकारात्मवगानुगम् ।
 स समुद्रान् समानोय सर्वाथ सरितो बलात् ॥ ४५ ॥
 चकारात्ममुखे वीर्याहे हभूताश्च सिन्धवः ।
 अपः स्ववग्गाः कृत्वा दिविजा याश्च भूमिजाः ॥ ४६ ॥
 स स्वयम्भुवि वा भाति महाभूतपतिरथा
 सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वभूतभयावहः ॥ ४७ ॥
 स लोकपालैकवपुश्चन्द्रादित्यग्रहात्मवान् ।
 स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ॥ ४८ ॥
 पावकानिलसम्पातो रराज युधि दानवः ।
 पारमेष्ठि स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवोपमे ।
 तं तुष्टुवुर्देव्यगणा देवा इव पितामहम् ॥ ४९ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अस्य उवाच । पञ्च तन्नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा ।
 वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १ ॥
 स तेषां मनुपस्थानात् सक्रीधो दानवेश्वरः ।
 वैष्णवं पदमन्विच्छन्त्यथौ नारायणान्तिकम् ॥ २ ॥
 स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 दानवानां विनाशाय आसन्नं गदां युभाम् ॥ ३ ॥
 सज्जाम्बोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् ।
 स्वारूढं स्वर्णपद्माढ्यं शिखिनं काश्यपं वृगम् ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थ मवस्थितम् ।
 दानवो विष्णु मत्तोभ्यं वभाषे लुब्धमानसः ॥ ५ ॥
 अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां प्राणनाशनः ।
 अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कौटभस्य च ॥ ६ ॥
 अयं स विग्रहोऽस्माक मशाम्यः किल कथ्यते ।
 अनेन संयुगेष्वद्य दानवा ब्रह्मवो हताः ॥ ७ ॥
 अयं स निष्ठुर्गालोके स्त्रीबालनिरपत्नयः ।
 येन दानवनारीणां सोमन्तोहरणं कृतम् ॥ ८ ॥
 अयं स यिष्णुर्देवानां वैकुण्ठस्य द्विवीकसाम् ।
 अनन्तो भोगिनामपसु स्वपन्नाद्यः स्वयन्भुवः ॥ ९ ॥
 अयं स नार्थो देवानामस्माकं व्यथितात्मनाम् ।
 अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हृतः ॥ १० ॥
 अस्य च्छाया मुपायत्य देवा मखमुखे यिताः ।
 आज्यं महर्षिभिर्दत्त मश्रुवन्ति त्रिधा हुतम् ॥ ११ ॥
 अयं स निधने हेतुः सर्वेषा ममरद्विषाम् ।
 यस्य चक्रे प्रविष्टानि कुलान्यभ्याक माह्वे ॥ १२ ॥
 अयं स किल युद्धेषु सुरार्थं व्यक्तजोषितः ।
 मवितु क्षेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति यत्रपु ॥ १३ ॥
 अयं स कालो दैत्यानां कालभृतः समास्थितः ।
 अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति केशवः ॥ १४ ॥
 दिष्ट्ये दानीं ममत्तं मे विष्णु र्ष समागतः ।
 अद्य महाहृनिष्पिष्टो मामेव प्रणमिष्यति ॥ १५ ॥
 वास्यास्यर्पचितं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे ।
 इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम् ॥ १६ ॥

क्षिप्रमेव हनिष्यामि रणेऽमरगणांजतः ।
 जात्यन्तरगती ह्येष बाधते दानवान् मृधे ॥ १७ ॥
 एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पञ्जनाभ इति श्रुतः ।
 जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८ ॥
 द्विधाभृतं वपुः कृत्वा सिंहस्यार्धं नरस्य च ।
 पितरं मे जघानको हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ १९ ॥
 शुभं गभैमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः ।
 द्वौन् लोकानुज्जहारैको क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २० ॥
 भूयस्त्रिदानीं संग्रामे संप्राप्ते तारकामये ।
 मया सह समागम्य स देवो विनयिष्यति ॥ २१ ॥
 एवमुक्त्वा बहुविधं क्षिप्रन्नारयणं रणे ।
 वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२ ॥
 क्षिप्यमाणो सुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः ।
 क्षमाबलेन महता सस्मितं चेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 अन्यं दर्पबलं दैत्य ! स्थिरमक्रोधजं बलम् ।
 हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैर्हित्वा यद्वाषसे क्षमम् ॥ २४ ॥
 अधीरस्त्वं मम मतां धिगीतत्तव वाग्बलम् ।
 न यत्र पुरुषाः सन्ति तत्र गर्जन्ति योषितः ॥ २५ ॥
 अहं त्वां दैत्य ! पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिनम् ।
 प्रजापतिहृतं सेतुं भित्वा कः स्वस्तिमान् व्रजेत् ॥ २६ ॥
 अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्यापारघातकम् ।
 खेषु खेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ॥ २७ ॥
 एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि ।

जहास दानवः क्रोधाहस्तांश्चक्रे सहायुधान् ॥ २८ ॥
स बाहुगतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे ।
क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षी विष्णुं वक्षस्यताडयत् ॥ २९ ॥
दानवाद्यापि समरे मयतापु ररीगमाः ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा विष्णुमभ्यद्रवन् रणे ॥ ३० ॥
स ताद्यमानोऽतिबलैर्द्वैत्यैः सर्वोद्यतायुधैः ।
न चचाल ततो युद्धे कम्पमान इवाचनः ॥ ३१ ॥
मंसक्तश्च सुपर्णेन कालनिमी महासुरः ।
सर्वप्राणेन महतीं गदा मुद्यम्य बाहुभिः ॥ ३२ ॥
घोरं ज्वलन्तीं मुमुचे संख्यां गरुडोपरि ।
कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमाविशत् ॥ ३३ ॥
यदा तेन सुपर्णस्य पातिता मूर्द्धि सा गदा ।
सुपर्णां व्यग्रितं दृष्ट्वा क्रतश्च वपुरात्मनः ॥ ३४ ॥
क्रोधमंरक्तनयनी वैकुण्ठश्चक्रमादृद् ।
व्यवर्द्धत स वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ॥ ३५ ॥
भुजाश्रास्य व्यवर्द्धन्त व्याप्रवन्तो दिगोद्ग ।
प्रदिशयन् व खं गां वै पूरयामास क्रेशवः ॥ ३६ ॥
वह्मधे च पुनर्लाकान् क्रान्तुकाम इवीजसा ।
तत्रैनायासुरिन्द्राणां वर्द्धमानं नभरुले ॥ ३७ ॥
ऋषयश्चैव गन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुमदनम् ।
सर्वान् किरीटेन लिङ्घन् साम्प्रमम्बरमम्बरेः ॥ ३८ ॥
पङ्कगामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ।
स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिजयम् ॥ ३९ ॥
दीप्ताग्नि सदृशं घोरं दर्शनं न सुदर्शनम् ।

सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयापहम् ॥ ४० ॥

मेदोऽस्थिमज्जारुधिरैः मिक्तन्दानवसम्भवैः ।

अद्वितीयप्रहरणं हुरपर्यन्तमण्डलम् ॥ ४१ ॥

स्त्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणम् ।

स्वयंस्वयम्भुवा सृष्टं भयदं सर्वविद्दिषाम् ॥ ४२ ॥

महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितम् ।

त्रेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सख्यास्तुजङ्गमाः ॥ ४३ ॥

क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ।

तदप्रतिमकर्मोयं समानं सूर्यवर्चसा ॥ ४४ ॥

चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ।

समुष्णन् दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ॥ ४५ ॥

चिच्छेद वाहूश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ।

तत्र वक्रयतंघोरं साग्निपूर्णाष्टहासि वै ॥ ४६ ॥

तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलादरिः ।

स ऋन्ववाहुविशिरा न प्राकम्पत दानवः ॥ ४७ ॥

कबन्धोऽवस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः ।

सम्बितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समञ्जवम् ॥ ४८ ॥

उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् ।

स तस्य देहो विमुखो विबाहुय परिभ्रमन् ॥ ४९ ॥

निपपात दिवन्त्यक्त्वा क्षीभयन् धरणीतलम् ।

तस्मिन्निर्पतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ ५० ॥

साधु सार्धति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ।

अपमर्षन्तु दैत्याश्च युद्धे दृष्टपराक्रमाः ॥ ५१ ॥

तं सर्वे बाहुभिर्याप्ता न श्रेकुश्चितुं रणे ।

कांश्चित् केशेषु जपाह कांश्चित् कण्ठेषु पीडयन् ॥५२
 चकर्ष कस्यचिदङ्गं मध्ये ऽगृह्णादद्यापरम् ।
 ते गदाचक्रनिर्दग्धा गतसत्वा गतासवः ॥ ५३ ॥
 गगनाद्गृष्टसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले ।
 तेषु दैत्येषु सर्वेषु हतेषु पुरुषोत्तमः ॥ ५४ ॥
 तस्थीशक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ।
 तस्मिन् विमर्दे निवृत्ते संपामे तारकामये ॥ ५५ ॥
 तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गन्धर्वास्परसाङ्गणैः ॥ ५६ ॥
 देवदेवो हरिं देवं पूजयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 कृतं देव महत्कर्म सुराणां शक्यमुद्धृतम् ॥ ५७ ॥
 बधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ।
 योऽयं त्वया हतो विष्णो ! कालनेमी महासुरः ॥५८॥
 त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ।
 एष देवान् परिभवन् लोकांश्च ससुरासुरान् ॥ ५९ ॥
 ऋषीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्जति ।
 तद्नेन तवाग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा ॥ ६० ॥
 यद्यं कालकल्पन् कालनेमी निपातितः ।
 तदा गच्छस्व भद्रन्ति गच्छाम दिवसुत्तमम् ॥ ६१ ॥
 ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्र स्थाः प्रतीचन्ते सदोगताः ।
 कञ्चाहं तव दास्यामि वरं वरवताम्बर ! ॥ ६२ ॥
 सुरेष्वथ च दैत्येषु वराणां वरदो भवान् ।
 निर्यातये तन्नै लोकेषु स्फीतं निहतकण्ठकम् ॥ ६३ ॥
 अस्मिन्नैव मृधे विष्णो ! शक्राय सुमहात्मने ।

एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः ॥ ६४ ॥
 देवांश्चक्रमुखान् सर्वानुवाच शुभया गिरा ।
 ण क्वाच । शृण्वन्तु विद्वाः सर्वे यावन्तोऽत्र समागताः ॥ ६५ ॥
 श्रवणावहितैः श्रोत्रैः पुरस्कृत्य पुरन्दरम् ।
 अन्नाभिः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः ॥ ६६ ॥
 दानवा विक्रमोपिताः शक्रादापि महत्तराः ।
 अस्मिन्नाहति संपामिर्देवयो ह्यी विनिःसृती ॥ ६७ ॥
 विगोचनय दैत्येन्द्रः स्वर्भानुय महाग्रहः ।
 स्वां दिशं भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च ॥ ६८ ॥
 मास्यां यमः पालयिता मुत्तराञ्च धनाधिपः ।
 ऋजैः सह दशयोगं गच्छतां चैव चन्द्रमाः ॥ ६९ ॥
 अद्दं ऋतुमुक्ते सूर्यो भजतामचनेः सह ।
 आच्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः ॥ ७० ॥
 ह्यन्तामन्थो विप्रर्वीदृष्टे न कर्मणा ।
 देवाद्याप्यग्निर्होत्रेण स्वाध्यायेन गृहपथः ॥ ७१ ॥
 याज्ञेन पितरश्चैव तृप्तं यान्तु यथासुखम् ।
 वायुश्चरतु मार्गस्थ स्विधा दीप्यतु पावकः ॥ ७२ ॥
 वींस्तु वर्णांश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्श्चात्मजैर्गुणैः ।
 ऋतवः सम्प्रवर्तन्तां दीक्षणीयैर्हि जातिभिः ॥ ७३ ॥
 दक्षिणाश्रोपयाद्यन्तां याज्ञिकेभ्यः पृथक् पृथक् ।
 गान्तु सूर्यो रसान् सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणेषु ॥ ७४ ॥
 तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां सर्वे एव स्वकर्मभिः ।
 यथावदानुपूर्व्येण महिन्द्रमलयोद्भवाः ॥ ७५ ॥
 त्रैलोक्य मातरः सर्काः समद्गं यान्तु सिन्धवः ।

देव्येभ्यस्त्वज्यतां भीष्म शान्तिं व्रजत देवताः ! ॥ ७६ ॥
 स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनम् ।
 स्वर्गहे स्वर्गलोके वा संपामे वा विशेषतः ॥ ७७ ॥
 विश्वम्भो वो न मन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः ।
 छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न तेषां संस्थितिर्भुवा ॥ ७८ ॥
 सौम्याना मृजुभावानां भवतामार्जवन्धनम् ।
 एवमुक्त्वा सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥ ७९ ॥
 जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं स्वलोकन्तु महायशाः ।
 एतदाश्चर्यमभवत् संपामे तारकामये ॥
 दानवानाञ्च विष्णोश्च यन्मान्खं परिपृष्टवान् ॥ ८० ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । श्रुतः पद्मोद्भवस्तात विकारेण त्वयेरितः ।
 समासाद्भवमाहात्म्यं भैरवस्य विधीयताम् ॥ १ ॥
 सूत उवाच । तस्यापि देवदेवस्य शृणुष्वं कर्म चीत्तमम् ।
 आसीद् व्योम्बकी नाम भिक्षाञ्जनचयोपमः ॥ २ ॥
 तपसा महता युक्तो ह्यबध्य स्निदिवीकसाम् ।
 स कदाचिन् महादेवं पावत्या सहितं प्रभुम् ॥ ३ ॥
 क्रीडमानं तदा दृष्ट्वा हर्तुं देवीं प्रचक्रमे ।
 तस्य युद्धं तदा घोरमभवत् सह शम्भुना ॥ ४ ॥
 आवन्त्ये विषये घोरे महाकालवनं प्रति ।
 तस्मिन्बुद्धे तदा रुद्रस्यान्वकीनातिपीडितः ॥ ५ ॥
 क्षुषुवे वाणमत्युग्रं नाम्ना पाशुपतं हि तत् ।

रुद्रबाणविनिर्भेदाद्गुधिरादन्यकस्य तु ॥ ६ ॥
 अन्यकाश्च समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 तेषां विदार्यमाणानां रुधिरादपरे पुनः ॥ ७ ॥
 बभूवु रन्धका घोरा ये व्यभिमुखिलं जगत् ।
 एवं मायाविनं दृष्ट्वा तच्च देवस्तदान्यक्रम ॥ ८ ॥
 पानार्थं मन्धकास्त्रस्य सोऽसृजन्मातरस्तदा ।
 माहेश्वरी तथा ब्राह्मी कौमारी मालिनी तथा ॥ ९ ॥
 सौपर्णी च्छथ वायव्या शाक्रीवै नैऋती तथा ।
 सौरी सौम्या शिवा दूती चामृण्डा चाथ वारुणी ॥ १० ॥
 वाराही नारसिंही च वैष्णवी च चलच्छिखा ।
 शतानन्दा भगानन्दा पिच्छिलाभगमालिनी ॥ ११ ॥
 बला चातिबला रक्ता सुरभीमुखमण्डिका ।
 मातृनन्दा सुनन्दा च विडाली शकुनी तथा ॥ १२ ॥
 रेवती च महारक्ता तथैव पिलपिच्छिका ।
 जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ॥ १३ ॥
 काली चैव महाकाली दूती चैव तथैव च ।
 सुभगा दुर्भगा चैव कराली नन्दिनी तथा ॥ १४ ॥
 अदितिश्च दितिश्चैव मारो वै मृत्युरेव च ।
 कर्णमोटी तथा ग्राम्या उलूकौ च घटोदरी ॥ १५ ॥
 कपाली वज्रहस्ता च पिशाची राक्षसी तथा ।
 भृशुण्डी शाङ्करी चण्डा लाङ्गली कुटभी तथा ॥ १६ ॥
 खेटा सुलोचना धूम्रा एकवीरा करालिनी ।
 विशालदंष्ट्रिणी श्यामा त्रिजटी कुक्कुटो तथा ॥ १७ ॥
 वनायकी च वैताली उन्मत्तोदुम्बरी तथा ।

सिद्धिश्च लेलिहाना च केकरी गर्भेभ्यो तथा ॥ १८ ॥
 श्रुङ्गटो बहुपुत्रो च प्रेतयाना विडम्बिनो ।
 क्रौञ्चा शैलमुखो चैव विनता सुरसा दनुः ॥ १९ ॥
 उषा रश्मा मेनका च मलिला चित्ररूपिणी ।
 स्वाहा स्वधा वषट्कारा धृतिर्ज्येष्ठा कपर्दिनी ॥ २० ॥
 माया विचित्ररूपा च कामरूपा च मङ्गला ।
 मुखे विला मङ्गला च महानामा महामुखी ॥ २१ ॥
 कुमारी रीचना भीमा रुद्राहा मा मर्दावता ।
 अजम्बाक्षी कालपङ्गी कृष्णकङ्गी सतासुरी ॥ २२ ॥
 केशिनी शङ्खिनी लम्बा पिङ्गवा शोहितामुखी ।
 घण्टारवाथ दंष्ट्राला रीवशा जाकजङ्घिका ॥ २३ ॥
 शोकाङ्गिका च रुक्मिका महाश्रीवा महामुखी ।
 उल्कामुखी धूमशिखा कम्पिनी परिकम्पिनी ॥ २४ ॥
 मोहना कम्पना च्छेला निर्भया बाहुगालिणी ।
 सर्पकङ्गी तथैकाक्षी विशीका नन्दिनी तथा ॥ २५ ॥
 ज्योत्स्नामुखी च रभसा निकुम्भा रक्तकम्पना ।
 अशिकारा महाचित्रा चन्द्रसेना मनोरमा ॥ २६ ॥
 अदर्शना हरत्यापा मातङ्गी लम्बमुखला ।
 अवाला वञ्चना काली प्रमोदा लाङ्गलावती ॥ २७ ॥
 चित्ता चित्तजला काङ्गा शान्तिकाश्रविनाशिनी ।
 लम्बस्तनी लम्बमटा विसटा वासचूङ्गी ॥ २८ ॥
 खलन्ती दीर्घकङ्गी च सचिगा मुल्बरी शुभा ।
 अशामुखी कटुमुखी क्रोधनी च तथाशनैः ॥ २९ ॥
 कुटुम्बिका मुक्तिका च चन्द्रिका बलमोहिनी ।

सामान्या हासिनो लम्बा कीबिहारी समासवो ॥२०॥
कङ्कुकर्णी मंहानादा महादेवी महोदरी ।
हुङ्गारी रुद्रमुसटा रुद्रेषी भूतडामरी ॥ २१ ॥
पिण्डजिह्वा चलज्वाला शिवा ज्वालामुखी तथा ।
एताश्चान्याश्च देवेगः सोऽष्टजन्मातरस्तदा ॥ २२ ॥
अन्धकानां महाघोराः पपुलद्रुधिरं तदा ।
ततोऽन्धकासृजः सर्वाः परां हृषि सुपागताः ॥ २३ ॥
तासु हृषासु संभृता भृय एवान्धकप्रजाः ।
अर्दितभ्रतैर्महादेवः शूलमुहुरपाणिभिः ॥ २४ ॥
ततः स शङ्करो देवस्त्वन्धकैर्व्याकुलीकृतः ।
जगाम शरणं देवं वासुदेव मजं विभुम् ॥ २५ ॥
ततस्तु भगवान् विष्णुः सृष्टवान् शुष्करिवतीम् ।
यापयौ सकलन्तेषा मन्धकानामसृक् क्षणात् ।
यथा यथा च रुधिरं पित्रन्धन्धक सम्भवम् ॥ २६ ॥
तथा तथा धिकं देवो संशुष्यति जनाधिप ! ।
पीयमाने तथातेषा मन्धकानां तथासृजि ।
अन्धकास्तु क्षयन्तीताः सर्वे ते विपरारिणा ॥ २७ ॥
मूलान्धकन्तु विक्रम्य तदा शर्वस्त्रिलोकष्टक् ।
चकार वेगाच्छूलान्यं स च तुष्टाव शङ्करम् ॥२८॥
अन्धकस्तु महावीर्यं स्तस्य तुष्टोऽभवद्भवः ।
सामीप्यं प्रददौ नित्यं गणेशत्वं तद्यैव च ॥ २९ ॥
ततो मातृगणाः सर्वे शङ्करं वाक्यमब्रुवन् ।
भगवन् ! भक्षयिष्यामः स देवासुरमानुषान् ॥३०॥
त्वत्प्रसादाज्जगत् सर्वं तदनुघातुमर्हसि ।

शङ्कर उवाच । भवतीभिः प्रजाः सर्वा रक्षणीया न संशयः ॥४१॥

तस्माद्घोरादभिप्रायाश्चनः शीघ्रं निवर्त्यताम् ।

इत्येवं शङ्करेणोक्त मनादृत्य वचस्तदा ॥ ४२ ॥

भक्षयामासुरत्युपा खै लोक्यं सचराचरम् ।

तै लोक्ष्ये भक्ष्यमाणे तु तदा मातृगणे नवै ॥ ४२ ॥

वृत्सिंहमूर्तिं देवेशं प्रदध्यौ भगवांश्छिवः ।

अनादिनिधनं देवं सर्वलोकभवोद्भवम् ॥ ४४ ॥

दैत्येन्द्रवचो रुधिरचर्चितापमहानखम् ।

विद्युत्जिह्वं महादंष्ट्रं स्फुरत्केसरकण्ठकम् ।

कल्पान्तमारुतक्षुब्धं समर्णं समम्बनम् ॥ ४५ ॥

वज्रतीक्ष्णनखं घोरं माकर्णय्यादिताननम् ।

मेरुशैलप्रतीकाय मुदयार्कसमेक्षणम् ॥ ४६ ॥

हिमाद्रिशिखराकारं चारुदंष्ट्राञ्ज्वलाननम् ।

नखनिःसृतरोषाम्निज्वालाकेसरमालिनम् ॥ ४७ ॥

वज्राङ्गदं सुमुकुटं हारकेयूरभूषणम् ।

श्रीगोमूत्रेण महता काञ्चनेन विराजितम् ॥ ४८ ॥

नीलोत्पलदलश्यामं वासीयुगविभूषणम् ।

तेजसाक्रान्तसकलब्रह्माण्डागारसङ्कलम् ॥ ४९ ॥

पवनं भ्राम्यमाणानां हुतहव्यवहार्चिषाम् ।

आवर्तसदृशाकारैः संयुक्तं दिङ्मोमजैः ॥ ५० ॥

सर्वपुष्पविचित्राश्च धारयन्तं महास्रजम् ।

स ध्यातमात्रां भगवान् प्रददौ तस्य दर्शनम् ॥ ५१ ॥

यादृशेनैव रूपेण ध्याते रुद्रेण धीमता ।

तादृशेनैव रूपेण दुर्निरिस्थेण दैवतैः ॥ ५२ ॥

प्रणिपत्य तु देवेशं तदा तुष्टाव शङ्करः ।

शङ्कर उवाच । नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ! नरसिंहवपुर्धर! ॥५३॥

दैत्यनाथासृजापूर्ण ! नखशक्तिविराजित ! ।

ततः सकलसंलग्नहेमपिङ्गलविग्रह ! ॥ ५४ ॥

नतीगन्धि पद्मनाभ ! त्वां सुरशक्र ! जगद्गुरो ! ।

कल्पान्ताम्भोदनिर्घोष ! सूर्यकीटिसमप्रभ ! ॥ ५५ ॥

सहस्रयमसंक्रोध ! सहस्रेन्द्रपराक्रम ! ।

सहस्रधनदस्फोट ! सहस्रवरुणात्मक ! ॥ ५६ ॥

सहस्र कालरचित ! सहस्रनियतेन्द्रिय ! ।

सहस्रभूमिसर्द्धर्य ! सहस्रानन ! मूर्तिमन् ! ॥ ५७ ॥

सहस्रवन्द्यप्रतिम सहस्र ! ग्रहविक्रम ! ।

सहस्ररुद्रतजस्क ! सहस्रब्रह्मसंस्तुत ! ॥ ५८ ॥

सहस्रबाहुवर्गीय ! सहस्रास्य निरीक्षण ! ।

सहस्रयन्त्रमथन ! सहस्रवधमोचन ! ॥ ५९ ॥

अन्धकस्य विनाशाय याः सृष्टा मातरो मया ।

अनादृत्य तु महाकथ्यन्त्यन्त्यद्य ताः प्रजाः ॥ ६० ॥

कृत्वा ताश्च न शक्तोऽहं संहर्तुं मपराजित ! ।

स्वयङ्कृत्वा कथन्तासांविनाशमभिकारये ॥ ६१ ॥

एवमुक्तः स रुद्रेण नरसिंहवपुर्धरः ।

ससर्ज देवोजिह्वायास्तदावाणीश्वरीं हरिः ॥६२॥

हृदयाच्च तथा माया गूढाच्च भवमालिनी ।

अस्त्रिभ्यश्च तथाकाली सृष्टापूर्वं महात्मना ॥ ६३ ॥

यया तद्गुधिरम्पीतमन्धकानां महात्मनाम् ।

याच्चास्मिन् कथिता लेके नामतः एष्करिवती ॥६४॥

दानिं शम्भ्यातरः सृष्टा गात्रेभ्य सृष्टिणा ततः ।
 तासां नामानि वक्ष्यामि तानि मे गदतः शृणु ॥ ६५ ॥
 सर्वास्तासु महाभागा घण्टाकर्णी तथैव च ।
 त्रैलोक्यमोहिनी पुण्या सर्वसत्ववयङ्करी ॥ ६६ ॥
 तथाच चक्रहृदया पञ्चमी व्योमचारिणी ।
 शङ्खिनी लेखिनी चैव कालसङ्घर्षिणी तथा ॥ ६७ ॥
 इत्येताः पृष्ठगा राजन् ! बागीयानुचराः स्मृताः ।
 सङ्घर्षिणी तथाश्वत्या वीजभावापराजिता ॥ ६८ ॥
 कल्याणी मधुदंष्ट्री च कमलोत्पलहस्तिका ।
 इति देव्यष्टकं राजन् ! मायानुचर मुच्यते ॥ ६९ ॥
 अजिता मूक्षहृदया वृद्धा विशाश्वदंशना ।
 नृसिंहभैरवा विल्वा गरुत्महृदया जया ॥ ७० ॥
 भवमालिन्यनुचरा इत्यष्टौ नृपमातरः ।
 आकर्णनी सम्भटा च तथैवीत्तरमालिका ॥ ७१ ॥
 ज्वालामुखी भीषणिका कामधेनुय बालिका ।
 तथा पद्मकरा राजन् ! रिवत्यनुचराः स्मृताः ॥ ७२ ॥
 अष्टौ महाबलाः सर्वा देवगात्रसमुद्भवाः ।
 त्रैलोक्यसृष्टिसंहारसमर्थाः सर्वदेवताः ॥ ७३ ॥
 ताः सृष्टमात्रा देवेन क्रुद्धा मातृगणस्य तु ।
 प्रधाविता महाराज ! क्रोधविस्फारितेक्षणाः ॥ ७४ ॥
 अविषह्यतमनासां दृष्टितेजः सुदारुणम् ।
 तमेव यरणं प्राप्ता नृसिंहो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७५ ॥
 यथा मनुष्याः पशवः पालयन्ति चिरात् सुतान् ।
 जयन्ति ते तथैवाय यथा वै देवतागणाः ॥ ७६ ॥

भवत्यस्तु तथा लोकान्पालयन्तु मयेरिताः ।
 मनुजैश्च तथा देवैर्यजध्वं त्रिपुरान्तकम् ॥ ७७ ॥
 नच बाधा प्रकर्तव्या ये भक्तास्त्रिपुरान्तके ।
 येच मां संस्मरन्तीह तेच रक्ष्याः सदा नराः ॥ ७८ ॥
 बालिकर्म करिष्यन्ति युष्माकं ये सदा नराः ।
 सर्वकामप्रदास्तेषां भविष्यध्वन्तयैवच ॥ ७९ ॥
 उच्चासनादिकं यै च कथयन्ति मयेरितम् ।
 तेच रक्ष्याः सदा लोका रक्षितव्यं मदासनम् ॥ ८० ॥
 रौद्रीं चैव परां मूर्त्तिं महादेवः प्रदास्यति ।
 युष्मन्मुख्या महादेव्यस्तदुक्तं परिरक्षथ ॥ ८१ ॥
 मया मातृगणः सृष्टो योग्यं विगतसाध्वसः ।
 एष नित्यं विद्यालाक्ष्यो मयैव सह संस्रते ॥ ८२ ॥
 मया साङ्गं तथा पूजां नरेभ्यश्चैव लप्स्यथ ।
 पृथक् सुपूजिता लोकेः सर्वान् कामान् प्रदास्यथ ॥ ८३ ॥
 शुष्कां संपूजयिष्यन्ति ये च पुत्रार्थिनो जनाः ।
 तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यति न संशयः ॥ ८४ ॥
 एवमुक्त्वा तु भगवान् सह मातृगणेन तु ।
 ज्वालामालाकुलवपुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८५ ॥
 तत्र तीर्थं समुत्पन्नं कृतशीचेति यज्जगुः ।
 तत्रापि पूर्वजो देवो जगदातिहरोहरः ॥ ८६ ॥
 रौद्रस्य मातृवर्गस्य दत्त्वा रुद्रस्य पार्थिव ! ।
 रौद्रां दिव्यां तनुं तत्र मातृमध्ये व्यवस्थितः ॥ ८७ ॥
 सप्त ता मातरो देव्यः सार्धंनारीनरः शिवः ।

निवेश्य रौद्रं तत् स्थानं तमेवान्तरधीयत ॥ ८८ ॥
 स मातृवर्गस्य हरस्य मृत्तिर्यदा यदा याति च तत्कमीपे ।
 देवेश्वरस्यापि वृत्सिंहमूर्तेः पूजां विधत्ते त्रिपुराम्बकारिः ॥ ८९ ॥

अथोनाशोत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । श्रुतोऽन्धकवधः स्मृत ! यथावत्त्वदुदीरितः ।
 वाराणस्याम् माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम मास्नाम ॥ १ ॥
 भगवान् पिङ्गलः केन गणत्वं समुपायतः ।
 अन्नदत्त्वञ्च सम्प्राप्तो वाराणस्यां महावृत्तिः ॥ २ ॥
 क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वञ्च कथङ्गतः ।
 एतदिच्छाम कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत ! त्वया ॥ ३ ॥
 सूत उवाच । शृणुष्वं वै यथा केषु गणेशत्वं स पिङ्गलः ।
 अन्नदत्त्वं च लोकानां स्थानं वाराणसी त्विह ॥ ४ ॥
 पूर्णभद्रसुतः श्रोमानामीदञ्जः प्रतापवान् ।
 हरिकेश इतिख्यातो ब्रह्मर्षी धार्मिकश्च ह ॥ ५ ॥
 तस्य जन्मप्रभृत्यत्र शर्वे भक्तिरनुत्तमा ।
 तदामीक्षन्नमस्कारस्तत्रिष्टस्रात्परायणः ॥ ६ ॥
 आसीनश्च शयानश्च गच्छंस्तिष्ठन्ननुव्रजन् ।
 भुञ्जानोऽथ पिबन्वापि रुद्रमेवान्वचिन्तयत् ॥ ७ ॥
 तमेवं युक्तमनसम्पूर्णभद्रः पिताब्रवीत् ।
 न त्वां पुत्रमहं मन्ये दुर्जातो यस्त्वमन्यथा ॥ ८ ॥
 न हि यन्नकु लीनानामेतद्दृप्तं भवत्युत ।

गुह्यका वतयूयं वै स्वभावात् क्रुरचेतसः ॥ ९ ॥
 क्रव्यादाश्चैव किं भक्षा हिंसाशीलाश्च पुनक ! ।
 मीवं काषीर्नते वृत्तिरेवं दृष्टा महात्मना ॥ १० ॥
 स्वयम्भुवा यथादिष्टा त्यक्तव्या यदि नोभवेत् ।
 आयमान्तरजं कर्म न कुर्युर्गृह्णिष्ये तत् ॥ ११ ॥
 हित्वा मनुष्यभावं च कर्मभिर्विविधैश्चर ।
 यत्त्वमेवं विमार्गस्थो मनुष्याज्जात एवच ॥ १२ ॥
 यथावद्विधन्ते प्रां कर्म तज्जातिस्तययम् ।
 मयापि विहितं पश्य कर्मैतन्नात्र संशयः ॥ १३ ॥
 सूत उवाच । एवमुक्त्वा स तं पुत्रं पूर्णभद्रः प्रतापवान् ।
 उवाच निष्कमन् क्षिप्रं गच्छ पुत्र ! यथेच्छसि ॥ १४ ॥
 ततः स निर्गतस्त्वक्त्वा गृहं सम्बन्धिनस्तथा ।
 वागाणसीं समामाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ १५ ॥
 स्थाणुभृतो ह्यनिमिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः ।
 सन्नियम्येन्द्रियग्राममवातिष्ठत निश्चलः ॥ १६ ॥
 अथ तस्यैव मनिशन्तत्परस्य तदा शिषः ।
 सहस्रमेकं वर्षाणां दिव्यमप्यभ्यवर्तत ॥ १७ ॥
 वल्मीकेन समाक्रान्तो भक्ष्यमाणः पिपीलिकीः ।
 वज्रमूचीमुखे स्तीक्ष्णैर्विध्यमानस्तथैव च ॥ १८ ॥
 निर्मांसरुधिरत्वक् च कुन्दशङ्खे दुसप्रभः ।
 अस्थिशिषीऽभवच्छर्वं ह्रिवं वै चिन्तयन्नपि ॥ १९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे देवी विज्ञापयत शङ्करम् ।
 देव्युवाच । उद्यानं पुनरिवेह द्रष्टुमिच्छामि सर्वदा ॥ २० ॥
 क्षेत्रस्य देवमाहात्म्यं श्रोतुं कौतुहलं हि मे ।

यतश्च प्रियमेतत्ते तथास्य फलमुत्तम ! ॥ २१ ॥

इति विज्ञापितो देवः शर्वाण्यां परमेश्वरः ।

शर्वः पृष्टीयथातथ्यमाख्यातु मुपचक्रमे ॥ २२ ॥

निर्जंगाम च देवेशः पार्वत्या सह शङ्करः ।

उद्यानं दर्शयामास दिव्या देवः पिनाकधृक् ॥ २३ ॥

देवदेव उवाच ।

प्रोत्फुल्ल नानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतानावनतं मनोहरम् ।

विरूढपुष्पैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २४ ॥

तमालगुल्मैर्निषितं सुगन्धिभिः सकर्णिकारैर्वकुलीषु सर्वगः ।

अशोकपुष्पागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसञ्चयैः ॥ २५ ॥

क्वचित् प्रफुल्लाम्बुजरेणुरूपितैर्विहङ्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः ।

विनादितं सारसमण्डलादिभिः प्रमत्तदाल्यूहवतैश्च बल्गुभिः ॥ २६ ॥

क्वचिच्च चक्राङ्गरवोपनादितं क्वचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ।

क्वचिच्च कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ॥ २७ ॥

मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनाभिर्निषेवितश्चारु सुगन्धिषुष्पम् ।

क्वचित् सुपुष्पैः सहकारहृत्तैर्लतापगूर्दैस्तिलकट्टुमैश्च ॥ २८ ॥

प्रगीतविद्याधरसिद्धचारणं प्रवृत्तनृत्याम्बरसाङ्गणाकुलम् ।

प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् ॥ २९ ॥

मृगैन्दनादाकुलसत्त्वमानसैः क्वचित् क्वचित्दम्बकदम्बकैर्मृगैः ।

प्रफुल्लनानाविधचारुपङ्कजैः सरस्तटाकैरुपशोभितं क्वचित् ॥ ३० ॥

निविडनिषुलनीक्षं नीलकण्ठाभिरामम्

मदमुदितविहङ्गव्रातनादाभिरामम् ।

कुसुमिततरुशाखात्तीनमत्तद्विरेफम्

नवकिशलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ॥ ३१ ॥

तच्च दन्तिषतचारुबीरुधं क्वचिल्लतालिङ्गितचारुवृक्षकम् ।

क्वचिद्विलासालसगामिबर्हिणं निषेवितं किं पुरुषव्रजैः क्वचित् १२

पारावतध्वनिविकूजितचारुशृङ्गै

रभ्रङ्गधैः सितमनोहरचारुरूपैः ।

आकीर्णपुष्पनिकुरम्बविमुक्तहासै

विम्बाजितं विदग्धदेवकुलैरनेकैः ॥ १३ ॥

फुल्लोत्पलागुरुमहस्रवितानयुक्तै

स्तोयावयैस्तमनुशाभितदेवमार्गम् ।

मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभक्ति-

सम्बद्धगुल्मविटपैर्दिहगेरुपेतम् ॥ १४ ॥

तुङ्गायै नीलपुष्पस्तवकभरनतप्रान्तशाखैरशोकै-

र्मत्तालित्रातगीतश्रुतिसुहृजजनैर्भामितान्तर्मनोजैः ।

राती चन्द्रस्यभासा कुसुमिदरिणकैरेकर्ता सम्पद्यातं

च्यायाशुभप्रवुडस्थितहरिणकुलाशुभदर्भाङ्गुरायम् ॥ १५ ॥

हं सानां पक्षपातप्रचलितकामलस्वच्छविस्तीर्णतीयम्

तीयानां तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्यन्मगूरम् ।

मागूरैः पक्षचन्द्रैः क्वचिदपि पतितै रञ्जितस्त्राप्रदेशम्

देशे देशे विकीर्णप्रमुदितदिलमन्मन्तहारीतवृक्षम् ॥ १६ ॥

सारङ्गैः क्वचिदपि सेवितप्रदेशम्

सच्छन्नं कुसुमचयैः क्वचिद्विचित्रैः ।

हृष्टाभिः क्वचिदपि किन्नराङ्गनाभिः

क्षीवाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ॥ १७ ॥

संस्तुटैः क्वचिदुपलिप्तकीर्णपुष्पै-

रावासैः परिवृतपादपं सुनीनाम् ।

श्रामूलात् फलनिचितैः क्वचिद्विशालै

रुक्तुङ्गैः पनसमहीरहैरुपेतम् ॥ ३८ ॥

फुल्लातिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलम्

सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम् ।

रम्यप्रियङ्गुतरुमञ्जरिसक्तभृङ्गम्

भृङ्गावलीपुस्खलिताम्बुकदम्बपुष्पम् ॥ ३९ ॥

पुष्पोत्करानिलविघूर्णितपादपात्र

मयेसरो भुवि निपातितवंगुल्मम् ।

गुल्मान्तरप्रभृतिनीनृगोसमूहम्

संमुद्घतान्तनुभृतामपवर्गंदाट ॥ ४० ॥

चन्द्रायजालधवलेस्तिलकर्मनीर्जैः

मिन्दरकुङ्कुमकुसुम्भनिभैरगोर्कैः ।

चामीकराभनिचयै रथकर्णिकारैः

फुल्लारविन्दरचितं सुविशालगार्खैः ॥ ४१ ॥

क्वचिद्रजतपर्णाभैः क्वचिद्विद्रुमसन्निभैः ।

क्वचित् काञ्चनसङ्गाभैः पुष्पैराचितभृतलम् ॥ ४२ ॥

पुत्रार्गपु द्विजगणविकृतं रक्तागोकस्तवकभरनमितम् ।

रम्योपान्तं श्रमहरपवनं फुल्लाजेषु भ्रमरविलमितम् ॥ ४३ ॥

मकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानी

न्नुहिनगिखरिपुत्राः सार्द्धेऽष्टैर्गणेशैः ।

विविधतरुविशालं मच्छष्टान्यपुष्ट-

सुपवनतरुम्यं दर्शयामास देव्याः ॥ ४४ ॥

देव्युवाच । उद्यानं दर्शितं देव ! शोभया परया युतम् ।

क्षेत्रस्य तु गुणान् सर्वान् पुनर्वक्तुमिहार्हसि ॥ ४५ ॥

अस्य चेतस्य माहात्म्यमविमुक्तस्य तत्तथा ।
 श्रुत्वापि हि न मे हृत्ति रतीभूयो वदस्व मे ॥ ४६ ॥
 देवदेव उवाच । इदं गुह्यतमं चैत्रं सदा वाराणसी मम ।
 सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मांशस्य सर्वदा ॥ ४७ ॥
 अग्निन् सिद्धाः सदा देवि ! मदीयं व्रतमास्थिताः ।
 नानालिङ्गधरा नित्यं मम लोकाभिकाङ्क्षिणः ॥ ४८ ॥
 अभ्यसन्ति परं योगं मुक्तात्मानो जितेन्द्रियाः ।
 नानावृत्तसमाकीर्णं नानाविहगकूजिते ॥ ४९ ॥
 कमलोत्पलपुष्पाटैः सरोभिः समलद्रुते ।
 अक्षरोगगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ॥ ५० ॥
 रोचते मे सदा वासीयेन कार्येण तच्छृणु ।
 मन्थना मम भक्तश्च मयि सर्वापितक्रियः ॥ ५१ ॥
 यथा मोक्षमिहाप्नोति ह्यन्यत्र न तथा क्वचित् ।
 एतन्मम परं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतरं महत् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मादयस्तु जानन्ति येऽपि सिद्धा मुमुक्षवः ।
 अतः प्रियतमं चैत्रं तस्माच्चैह रतिर्मम ॥ ५३ ॥
 विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्ष्यते वा कदाचन ।
 महत् चैत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिदं स्मृतम् ॥ ५४ ॥
 नैमिषेथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाहारे च पुष्करे ।
 स्नानात् संसेविताहापि न मोक्षः प्राप्यते यतः ॥ ५५ ॥
 इह संप्राप्यते येन तत एतद्विशिष्यते ।
 प्रयागे च भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥ ५६ ॥
 प्रयागादपि तीर्थाग्रदादिदमेव महत् स्मृतम् ।
 जैगीषथ्यः परां सिद्धिं योगतः स महातपाः ॥ ५७ ॥

मत्स्यपुराणे

अथ चैवस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावनात् ।
 जैगीवस्यो महाश्रेष्ठां योगिनां स्थानमिच्छते ॥ ५८ ॥
 ध्यायतस्तत्र मां नित्यं योगिन्निर्दीप्यते भृशम् ।
 कौबल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ॥ ५९ ॥
 अथ क्तलिङ्गैर्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः ।
 इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभो दिवदानवैः ॥ ६० ॥
 तभ्यश्चाहं प्रवच्छामि भोगैर्गर्ह्य मनुत्तमम् ।
 आत्मनर्थं व सायुज्यभीषितं स्थानमेव च ॥ ६१ ॥
 कुवित्सु महायत्नस्तथा शर्वार्षितक्रियः ।
 क्षेपसम्भ्रमनादेव गणेशत्वमवाप ह ॥ ६२ ॥
 रुक्मती भविता यय सोऽपि भक्त्या ममैव तु ।
 इहैवाराध्य मां देवि ! सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६३ ॥
 पराशरसुतो योगी ऋषिर्जीवा महातपाः ।
 धर्मकर्ता भविष्यद्य वेदसंस्थाप्रवर्तकः ॥ ६४ ॥
 रंस्यते सोऽपि पद्मक्षि ! क्षेपेऽस्मिन् मुनिपुङ्गवः ।
 ब्रह्मा देवर्षिभिः साङ्गं विष्णुर्वायुर्दिव्यकरः ॥ ६५ ॥
 देवराजस्तथा शक्रो येऽपि चान्ये दिव्यीकसः ।
 उपासन्ते महात्मानः सर्वं मामेव सुव्रते ! ॥ ६६ ॥
 अन्येऽपि योगिनः सिद्धान्तरूपा महाव्रताः ।
 अनन्यमनसोभृत्वा मामिहोपासते सदा ॥ ६७ ॥
 अलकंथ पुरीमेतां मत्प्रसादाद्वाप्स्यति ।
 स चैनां पूर्ववत्कृत्वा चातुर्वर्ण्याश्चमाकुलाम् ॥ ६८ ॥
 स्फीतां जनसमाकीर्णां भक्त्या च सुचिरं नृपः ।
 मयि शर्वार्षितप्राणो मामेव प्रतिपत्स्यते ॥ ६९ ॥

ततः प्रभृति चार्वङ्गि ! येऽपि क्षेत्रनिवासिनः ।
 गृहिणी लिङ्गिनो वापि मङ्गला मत्परायणाः ॥ ७० ॥
 मत्प्रसादाद्गजिष्यन्ति मोक्षं परमदुर्लभम् ।
 विषयामक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्म्मरतिर्नरः ॥ ७१ ॥
 इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारं न पुनर्विशित् ।
 ये पुनर्निर्ममा धीराः सत्वस्था विजितेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥
 व्रतिनश्च निगारम्भाः सर्वे ते मयि भाविताः ।
 देहभङ्गं समामाद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः ।
 गता एव परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ! ॥ ७३ ॥
 जन्मान्तरमहन्नेषु युञ्जन् योगमवाप्नुयात् ।
 तस्मिन्नेव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ॥ ७४ ॥
 एतत्सङ्केपतो देवि ! क्षेत्रस्यास्य महत्फलम् ।
 अविमुक्तस्य कथितं मया ते गुह्यमुत्तमम् ॥ ७५ ॥
 अतःपरतरं नास्ति सिद्धिगुह्यं महेश्वरि ! !
 एतद्ब्रूष्यन्ति योगज्ञा ये च योगेश्वरा भुवि ॥ ७६ ॥
 एतदेव परं स्थानमेतदेव परं शितम् ।
 एतदेव परम्ब्रह्म एतदेव परम्पदम् ॥ ७७ ॥
 वाराणसी तु भुवनत्रयसारभृता
 रम्या सदा मम पुरी गिरिराजपुत्रि ! ।
 अत्रागता विविधदुष्कृतकारिणोऽपि
 पापत्रयादिरजसः प्रतिभान्ति मर्त्याः ॥ ७८ ॥
 एतत्स्मृतं प्रियतमं मम देवि ! नित्यम्
 क्षेत्रं विचिन्ततरुगुल्मलतासु पुष्पम् ।
 अस्मिन्मृतास्तनुभृतः पदमाप्नुवन्ति

मत्स्यपुराणे

मूर्खागमेन रक्षितापि न संगयोऽत्र ॥ ७९ ॥

इत उवाच । एतस्मिन्नन्तरे देवी देवीं प्राह गिरीन्द्रजा ।

दातुं प्रसादायत्नाय वरं भक्त्या भामिनि ! ॥ ८० ॥

भक्तो मम वरारोहे । तपसा हतकिल्बिषः

अहो वरमसौ लब्धमस्मत्तो भुवनेश्वरि ! ॥ ८१ ॥

एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः ।

जगाम यक्षो यत्रास्ती कृशोधमनिमन्ततः ॥ ८२ ॥

ततस्तं गुह्यकं देवी दृष्टिपातैर्नरीञ्जती ।

इतिवर्णं विचर्मणं न्नायुःश्लिष्यपञ्जरम् ॥ ८३ ॥

देवी प्राह तदा देवं दर्शयन्ती च गुह्यकम् ।

सत्यं नःम भवानुग्रो देवै रक्तसु गङ्गर ! ॥ ८४ ॥

इदृशे चास्य तपनि न प्रयच्छसि यदरम् ।

अत्र क्षेत्रे महादेव ! पुण्येसम्यगुपासिते ॥ ८५ ॥

कथमेवं परिल्लेयं प्राप्तो यत्तकुमारकः ।

शीघ्रमस्य वरं यच्छ प्रसादात् परमेश्वर ! ॥ ८६ ॥

एवं मन्वाद्दशो देव ! वदन्ति परमर्षयः ।

कृष्टाहाचाथ तुष्टाहा सिद्धिस्तू भयतोऽभवेत् ॥ ८७ ॥

भोगप्राप्तिस्तथा राज्यमन्ती मोक्षः सदागिवात् ।

एवमुक्त्वास्ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः ॥ ८८ ॥

जगाम यक्षो यत्रास्ती कृशोधमनिमन्ततः ।

तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरि केशं वृषध्वजः ॥ ८९ ॥

दिव्यञ्चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत् स गङ्गरम् ।

अथ यत्तलदा देगाच्छनेरुन्मील्य चक्षुषी ॥ ९० ॥

अपश्यत् सगरां देवं वृषध्वजमुपस्थितम् ।

देवदेव उवाच । वरं ददामि ते पूर्वं त्रैलोक्ये दर्शनं तथा ॥८१॥

सावर्ण्यं च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ।

सूत उवाच । ततः सलब्धा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च ॥८२॥

पादयोः प्रणतकम्प्यौ कृत्वा शिरसि साञ्जलिम् ।

उवाचाथ तदा तेन तरदांस्स्त्रीति चोदितः ॥ ८३ ॥

भगवन् ! भक्तिमवप्रयां त्वय्यनन्यां विप्रतूष्मि ।

अन्नदत्वं च लोकानां गाणपत्यं तथा जयम् ॥८४॥

अविमुक्तं च ते स्थानं पश्येय सर्वदा यथा ।

एतदिच्छामि देवेश त्वत्तो वरं मनुत्तमम् ॥ ८५ ॥

देवदेव उवाच । जरा मरणसत्यक्तः सर्वरोगप्रिवर्जितः ।

भविष्यसि गणाध्यक्षो धनदः सर्वपूजितः ॥ ८६ ॥

अजयस्यापि सर्वेषां योगैश्वर्यं समाश्रितः ।

अन्नदद्यापि लोकैभ्यः क्षैत्रपालो भविष्यसि ॥ ८७ ॥

महाबली महासत्वा ब्रह्मण्यो मम च प्रियः ।

त्त्रक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च ॥ ८८ ॥

उदुभ्रमः सभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ ।

तवाज्ञाञ्च करिष्येते लोकस्यादुभ्रम सभ्रमौ । ८९ ॥

सूत उवाच । एवं स भगवांस्तत्र यत्नं कृत्वा गणेश्वरम् ।

जगाम वामदेवेशः सह ते नामरेश्वरः ॥ १०० ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त उवाच । इमां पुण्योद्भवां सिग्धां कथां पापप्रणाशिनौम् ।

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वेसुविशुक्ताक्षपोधनाः ॥ १ ॥

गणेश्वरपतिं दिव्यं रुद्रतुल्य पराक्रमम् ।

सनत्कुमारो भगवान् पृच्छन्नन्दिकेश्वरम् ॥ २ ॥

ब्रूहि गुह्यं यथा तत्त्वं यत् नित्यं भव स्थितः ।

माहात्म्यं सर्वभूतानां परमात्मा महेश्वरः ॥ ३ ॥

घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः ।

आभूत संज्ञवं यावत् स्थाणुभूतो महेश्वरः ॥ ४ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच । पुरा देवेन यत्प्रोक्तं पुराणं पुण्यमुत्तमम् ।

तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ५ ॥

ततो देवेन तुष्टेन उमायाः प्रियकाम्यया ।

कथितं भुवि विख्यातं यत् नित्यं स्वयं स्थितः ॥ ६ ॥

रुद्रस्थार्धासनगता मेरुशृङ्गे यशस्विनी ।

महादेवं ततो देवी प्रणता परिपृच्छति ॥ ७ ॥

भगवन् ! देवदेवेश ! चन्द्रार्द्धकृतशेखर ! ।

धर्मं प्रब्रूहि मर्त्यानां भुवि चैवार्द्ध रेतसाम् ॥ ८ ॥

जमं दत्तं द्रुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतञ्च यत् ।

ध्यानाध्ययनं सम्पन्नं कथं भवति चाक्षयम् ॥ ९ ॥

जन्मान्तरं सहस्रेण यत्पापं पूर्वसञ्चितम् ।

कथं तत्क्षयमायाति तन्ममाचक्ष्व शहर ! ॥ १० ॥

यस्मिन् व्यवस्थितो भक्त्या तुष्यसे परमेश्वर ! ।

व्रतानि नियमाश्चैव आचारो धर्मश्च एव च ॥ ११ ॥

सर्वसिद्धिकरं यत् सच्चय्यगतिदायकम् ।

वक्तुमर्हसि तत्सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ १२ ॥

हेश्वर उवाच । शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि गुह्यानां गुह्यमुत्तमम् ॥ १३ ॥

सर्वेष्वेतेषु विख्यातमविमुक्तं प्रियं ममः ॥ ११ ॥
 अष्टषष्टिः पुरा प्रोक्ता स्थानानां स्थानमुत्तमम् ।
 यत्र साक्षात् स्वयं रुद्रः कृत्तिवासाः स्वयं स्थितः ॥ १२ ॥
 यत्र सन्निहिती नित्यमविमुक्ते निरन्तरम् ।
 तत्क्षेत्रं न मयामुक्तमविमुक्तं ततः स्मृतम् ॥ १५ ॥
 अविमुक्ते परा सिद्धि रविमुक्ते परा गतिः ।
 जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ १६ ॥
 ध्यानमध्ययनं दानं सर्वं भवति चाक्षयम् ।
 जन्मान्तरमहस्त्रेण यत्पापं पूर्वसञ्चितम् ॥ १७ ॥
 अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत् सर्वं व्रजति क्षयम् ।
 अविमुक्ताग्निना दग्धमग्नी तूलमिवाहितम् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसङ्कराः ।
 कृमिस्त्रेष्वाद्य ये चान्ये सङ्कीर्णाः पापयोनयः ॥ १९ ॥
 कौटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः ।
 कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते मृणु प्रिये ! ॥ २० ॥
 चन्द्रार्धमौलिनः सर्वे ललाटाद्या वृषध्वजाः ।
 शिवे मम पुरे देवि ! जायन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
 अकामो वा सकामो वा ह्यपि तिर्यग्गतोऽपि वा ।
 अविमुक्ते त्यजन् प्राणान् मम लोके महीयते ॥ २२ ॥
 अविमुक्तं यदा गच्छेत् कदाचित् कालपर्ययात् ।
 अश्मना चरणी बद्धा तत्रैव निधनं व्रजेत् ॥ २३ ॥
 अविमुक्तं गतो देवि ! न निर्गच्छेत्ततः पुनः ।
 सर्वापि मत्पदनाप्नोति नाम कार्या विचारणा ॥ २४ ॥

वसुप्रदं रुद्रकोटिं सिद्धेश्वरमहालयम् ।
 गोकर्णं रुद्रकर्णञ्च सुवर्णाक्षं तथैव च ॥ १५ ॥
 अमरश्च महाकालं तथा कायावरोहणम् ।
 एतानि हि पवित्राणि सान्निध्यात् सन्ध्योर्हयाः ॥ १६ ॥
 कालिञ्जरवनश्चैव शङ्खकर्णं स्यलेश्वरम् ।
 एतानि च पवित्राणि सान्निध्यात्ति मम प्रिये ।
 अविमुक्ते वरारोहे ! त्रिसन्ध्यं नात्र संशयः ॥ १७ ॥
 हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यं माम्नातकेश्वरम् ।
 जलेश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रोपवतं तथा ॥ १८ ॥
 महालयं तथा गुह्यं लामिचण्डेश्वरं शुभम् ।
 गुह्यरातिगुह्यं केदारं महाभैरवमेव च ॥ १९ ॥
 अष्टावेतानि स्थानानि सान्निध्यात्ति मम प्रिये ।
 अविमुक्ते वरारोहे ! त्रिसन्ध्यं नात्र संशयः ॥ २० ॥
 यानि स्थानानि श्रूयन्ते त्रिषु लोकेषु सुव्रते ! ।
 अविमक्तस्य पदेषु नित्यं सन्निहितानि वै ॥ २१ ॥
 अद्योत्तरां कथां दिव्यामविमक्तस्य शोभनं ।
 स्कान्दीब्रूयति माहात्म्यमृषोणां भावितात्मनाम् ॥ २२ ॥

अर्थकाशीत्यधिकगततमोऽध्यायः ।

सुत उवाच । कैलासपृष्ठमासीनं स्कान्दं ब्रह्मविदाम्बरम् ।

पृच्छन्ति ऋषयः सर्वे सनकाद्या स्तपोधनाः ॥ १ ॥

तथा राजर्षयः सर्वे ये भक्तास्तु महेश्वरे ।

ब्रूहि त्वं स्कान्द ! भूलोके यत्र नित्यं भवस्मिताः ॥ २ ॥

इन्द्र उवाच । महात्मा सर्वभूतात्मा देवदेवः सनातनः ।
 घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः ॥ १ ॥
 आभूतसंप्लवं यावत् स्थाणुभूतस्थितः प्रभुः ।
 गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
 अविमुक्ते सदा मिडिर्यैव नित्यं भवस्थितः ।
 अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं त्वीश्वरेण तु ॥ ५ ॥
 स्थानान्तरं पवित्रञ्च तीर्थमायतनं तथा ।
 श्रद्धानसंस्थितं वैश्वं दिव्यं मन्तर्हितञ्च यत् ॥ ६ ॥
 भूलोकेनैव संयुक्तं मन्तारिचे शिवालयम् ।
 अयुक्तास्तु न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेतसा ॥ ७ ॥
 ब्रह्मचर्यव्रतोपिताः सिद्धा वेदान्तकोविदाः ।
 आदिहप्रतनाद्यावत् तत् क्षेत्रं यो न मुञ्चति ॥ ८ ॥
 ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यक् सम्यगिष्टं मुखैर्भवेत् ।
 अपापात्मा गतिः सर्वा यामुक्ता च क्रियावताम् ॥
 यस्तत्र निवसेद्विप्रो संयुक्तात्मा समाहितः ।
 त्रिकात्ममपि भुञ्जानो वायुभक्षसमोऽभवत् ॥ १० ॥
 निमेषमात्रमपि यो ह्यविमुक्ते तु भक्तिमान् ।
 ब्रह्मचर्यसमायुक्तः परमं प्राप्नुयात्तपः ॥ ११ ॥
 यत्र मासं वसेद्धोरो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।।
 सम्यक् तेन व्रतं चीर्णं दिव्यं पाशुपतं महत् ॥ १२ ॥
 जन्ममृत्युभयन्तीर्त्वा स याति परमाङ्गतिम् ।
 त्रैश्वेयसीं गतिं पुण्यां तथा योगगतिं व्रजेत् ॥ १३ ॥
 न हि योगगतिर्दिव्या जन्मान्तरगतैरपि ।
 प्राप्यते क्षेत्रमाहात्म्यात् प्रभावाच्छहरस्य तु ॥ १४ ॥

ब्रह्महा योऽभिगच्छेत्तु अविमुक्तं कदाचन ।
 तस्य चेतस्य माहात्म्याद्ब्रह्महत्या निवर्तते ॥ १५ ॥
 आदेहपतनाद्यावत् चेतं यो न विमुञ्चति ।
 न केवलं ब्रह्महत्या प्राक्कृता च निवर्तते ॥ १६ ॥
 प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न साभूयोऽभिजायते ।
 अनन्यमानसो भूत्वा यो विमुक्तं न मुञ्चति ॥ १७ ॥
 तस्य दैवः सदा तुष्टः सर्वान् कामान् प्रयच्छति ।
 द्वारं यत् साहस्रयोगानां स तत्र वसति प्रभुः ॥ १८ ॥
 सगणो हि भवो देवो भक्तानामनुकम्पया ।
 अविमुक्तं परं चेतमविमुक्ते परा गतिः ॥ १९ ॥
 अविमुक्ते परा सिद्धि रविमुक्ते परं पदम् ।
 अविमुक्तं निषेवेत देवर्षिगणमेवितम् ॥ २० ॥
 वदीचेऽनानवो धीमान् न पुनर्जायते कश्चित् ।
 मेरोः शक्नो गुणान् वक्तुं हीपानाञ्च तथैव च ॥ २१ ॥
 समुद्राणाञ्च सर्वेषां नाविमुक्तस्य शक्यते ।
 अलकाले मनुष्याणां ह्यिद्यमानेषु मर्मसु ॥ २२ ॥
 वायुना प्रेर्यमाणानां क्षृतिर्नैवोपजायते ।
 अविमुक्ते ह्यलकाले भक्तानामीश्वरः स्वयम् ॥ २३ ॥
 कर्मभिः प्रेर्यमाणानां कर्णजापं प्रयच्छति ।
 मणिकर्षां त्यजन्देहं गतिमिष्टां व्रजेन्नरः २४ ॥
 ईश्वरप्रेरितो याति दुष्प्रापामक्ततात्मभिः ।
 अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा मानुष्यं बहुकिल्बिषम् ॥ २५ ॥
 अविमुक्तं निषेवेत संसारभयमोचनम् ।
 योगक्षेमप्रदं दिव्यं बहुविघ्नविनाशनम् ॥ २६ ॥

विघ्नैश्चालोच्यमानोऽपि यो विमुक्तं न मुञ्चति ।
 स मुञ्चति जरां मृत्युं जन्मचैतदशाश्रितम् ॥ २७ ॥
 अविमुक्ते प्रसादात्तु शिवसायुज्यमाप्नुयात् ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

देव्युवाच । हिमवन्तं गिरिं त्यक्त्वा मन्दरं गन्धमादनम् ।
 कौलासं निषधञ्चैव मेरुपृष्ठं महाद्युति ॥ १ ॥
 रम्यं त्रिशिखरञ्चैव मानसं सुमहागिरिम् ।
 देवीद्यानानि रम्याणि नन्दनं वनमेव च ॥ २ ॥
 सुरस्थानानि मुञ्जानि तीर्थान्यायतनानि च ।
 तानि सर्वाणि सन्त्यज्य अविमुक्ते रतिः कथम् ॥ ३ ॥
 किमत्र सुमहत् पुण्यं परं गृह्यं वदस्व मे ।
 येन त्वं रमणे नित्यं भूतमम्पद्गुणैर्युतः ॥ ४ ॥
 क्षेत्रस्य प्रवरत्वञ्च ये च तत्र निवासिनः ।
 तेषामनुग्रहः काश्चित्तु सर्वं ब्रूहि शङ्कर ! ॥ ५ ॥

इति उवाच । अत्यद्भुतं मिमं प्रशं यत्त्वं पृच्छसि भामिनि !
 तन् सर्वं संप्रवक्ष्यामि तच्चेनिगदतः शृणु ॥ ६ ॥
 वाराणस्यां नदी पुण्या सिद्धगन्धर्वसेविता ।
 प्रविष्टा त्रिपथा गङ्गा तस्मिन् क्षेत्रे मम प्रिये ! ॥ ७ ॥
 मा मेव प्रीतिसन्तुष्टा कृत्तिवासश्च सुन्दरि ! ।
 सर्वेषां चैव स्थानानां स्थानन्तत्तु यथाधिकम् ॥ ८ ॥
 तेन कार्येण सुश्रीणि ! तस्मिन् स्थाने रतिर्मम ।

तस्मिन् लिङ्गे च साविध्यं मम देवि ! सुरेश्वरि ! ॥८॥
 क्षेत्रस्य च प्रवक्ष्यामि गुणान् गुणवताम्बरे ! ।
 यान् श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥
 यदि पापो यदि शठी यदि बाधार्मिकीनरः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यविमुक्तं ब्रजिद्यादि ॥ ११ ॥
 प्रलये सर्वभूतानां लोके स्थावरजङ्गमे ।
 न हि त्यज्यामि तत् स्थानं महागणगतैर्हृतः ॥ १२ ॥
 यत्र देवाः सगन्धर्वाः सयज्ञीरगराक्षसाः ।
 वक्तुं मम महाभाग ! प्रविशन्ति युगक्षये ॥ १३ ॥
 तेषां साक्षाद्दहं पूजां प्रतिगृह्णामि पावति ! ।
 सर्वगुह्योत्तमं स्थानं मम प्रियतमं शुभम् ॥ १४ ॥
 धन्याः प्रविष्टाः सुर्याणि ! मम भक्ता द्विजातयः ।
 मङ्गलित्परमा नित्यं ये मङ्गलास्तु ते नराः ॥ १५ ॥
 तस्मिन् प्राणान् परित्यज्य गच्छन्ति परमाङ्गतिम् ।
 सदा यजतिरुद्रेण सदा दानं प्रयच्छति ॥ १६ ॥
 सदा तपस्वी भवति अविमुक्तस्थितो नरः ।
 यो मां पूजयति नित्यं तस्य तुष्ट्याम्यहं प्रिये ! ॥ १७ ॥
 सर्वदानानि यो दद्यात् सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 सर्वतीर्थाभिषिक्तश्च स प्रपद्येत मामिह ॥ १८ ॥
 अविमुक्तं सदा देवि ! ये व्रजन्ति स्तुतिधियाः ।
 ते तिष्ठन्तीह सुर्याणि ! त्वद्भक्ताश्च विविष्टपे ॥ १९ ॥
 मत्प्रसादात्, ते देवि ! दीयन्ति शुभलोचने ! ।
 दुर्हराश्चैव दुर्बर्षा भवन्ति विगतज्वराः ॥ २० ॥
 अविमुक्तं शुभं प्राप्य मङ्गलाः कृतनिश्चयाः ।

निर्धूतपापविमला भवन्ति विगतज्वराः ॥ २१ ॥

पार्वत्युवाच । दक्षयज्ञस्त्वया देव ! मत्प्रियार्थं निष्पदितः ।

अविमुक्तगुणानाम्बु न त्वसि रिह जायते ॥ २० ॥

इश्वर उवाच । क्रोधेन दक्षयज्ञस्तु त्वत्प्रियार्थं विनाशितः ।

महाप्रिये ! महाभागे ! नाशितोऽयं वरानने ॥ २२ ॥

अविमुक्ते यजन्ते तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः ।

न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ २४ ॥

देव्युवाच । दुर्लभास्तु गुणा देव ! अविमुक्ते तु कीर्तिताः ।

सर्वास्तास्मम तत्त्वेन कथयस्व महेश्वर ! ॥ २५ ॥

कौतूहलं महादेव ! हृदिस्थं मम वर्तते ।

तत् सर्वं मम तत्त्वेन आख्याहि परमेश्वर ! ॥ २६ ॥

इश्वर उवाच । अक्षया हरमराधीव हरदहाश्च भवन्ति ते ।

मत्प्रसादाहरारोहे ! मा मेव प्रविशन्ति वै ॥ २७ ॥

ब्रूहि ब्रूहि विद्यालाहि ! किमन्यच्छोतुमर्हसि ।

देव्युवाच । अविमुक्ते महाक्षेत्रे अहो पुण्यमहो गुणाः ॥ २८ ॥

न त्वसिमधिगच्छामि ब्रूहि देव । पुनर्गुणान् ।

इश्वर उवाच । महेश्वरि ! वरारोहे ! शृणु तांस्तु मम प्रिये ! २९ ॥

अविमुक्ते गुणा ये तु तथान्यानपि तच्छृणु ।

शाकपर्णाशिनो दान्ताः संप्रचान्धा मरौचिपाः ॥ २९ ॥

दन्तोलूखलिनश्चान्ये अश्मकुटारुथापरे ।

मासि मासि कुशाश्रेण जलमास्त्रादयन्ति वै ॥ ३१ ॥

हृत्तमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथापरे ।

आदित्यवपुषः सर्वे जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥ ३२ ॥

एवं बहुविधैर्धर्मैरन्यत्र चरितग्रताः ।

त्रिकालमपि भुञ्जाना येऽविमुक्तनिवासिनः ॥ ३३ ॥
 तपश्चरन्ति बान्धव कलां नार्हन्ति षोडशोम् ।
 येऽविमुक्ते वसन्तोहं स्वर्गं प्रतिवसन्ति ते ॥ ३४ ॥
 मत्समः पुरुषो नास्ति त्वत्समा नास्ति योषिताम् ।
 अविमुक्तसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥ ३५ ॥
 अविमुक्ते परो योगो ह्यविमुक्ते परा गतिः ।
 अविमुक्ते परो मोक्षः क्षेत्रं नैवास्ति तादृशम् ॥ ३६ ॥
 परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन वरवर्षिणि ! ।
 अविमुक्ते महाक्षेत्रे यदुक्तं हि मया पुरा ॥ ३७ ॥
 जन्मान्तरगतैर्देवि ! योगोऽयं यदि लभ्यते ।
 मोक्षः शतसहस्रेण जन्मना लभ्यते न वा ॥ ३८ ॥
 अविमुक्तेन सन्देहो मद्भक्तः कृतनिययः ।
 एकेन जन्मना सोऽपि योगं मोक्षं च विन्दति ॥ ३९ ॥
 अविमुक्ते नरा देवि ! ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः ।
 ते विशन्ति परं स्थानं मोक्षं परमदुर्लभम् ॥ ४० ॥
 पृथिव्याभीष्टं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ।
 चतुर्भूतिः सदा धर्मो तस्मिन् सन्निहितः प्रिये ॥ ४१ ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां गतिस्तु परमा श्रुता ।
 देव्युवाच । श्रुता गुणान्ते क्षेत्रस्य इह चान्यत्र ये प्रभो ! ॥ ४२ ॥
 वदस्व भुवि विप्रेन्द्राः कं वा यच्चैयं जनि ते ।
 ईश्वर उवाच । दृष्ट्या चैव तु मन्त्रेण मामेव हि यजन्ति ये ॥ ४३ ॥
 न तेषां भयमधीति भवं रुद्रं यजन्ति यत् ।
 अमन्वो मन्त्रको देवि ! द्विविधो विधिरुच्यते ॥ ४४ ॥
 साङ्ख्यं चैवाथ योगश्च द्विविधो योगरुच्यते

सर्वभूत स्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥ ४१ ॥

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्त्तते ।

आत्मीयस्येन सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥ ४२ ॥

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।

निर्गुणः सगुणो यापि योगश्च कथितो भुवि ॥ ४३ ॥

सगुणश्चैव विज्ञेयो निर्गुणो मनसः परः ।

एतत्ते कथितं देवि ! यन्मास्त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८ ॥

देव्युवाच । या भक्ति स्त्रिविधा प्रोक्ता भक्तानां बहुधा त्वया ।

तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथयस्व मे ॥ ४९ ॥

श्वर उवाच । शृणु पार्वति ! देवेशि ! भक्तानां भक्तिवत्सले ।

प्राप्य साङ्गश्च योगश्च दुःखालश्च निश्च्छति ॥ ५० ॥

सदा यः सेवते भिक्षां ततो भवति रञ्जितः ।

रञ्जनात् तन्मयो भुत्वा लीयते स तु भक्तिमान् ॥ ५१ ॥

शास्त्राणान्तु वरारोहे ! बहुकारणदर्शनः ।

न मां पश्यन्ति ते देवा ! ज्ञानवाक्यप्रिवादिनः ॥ ५२ ॥

परमार्थज्ञानतप्ता युक्ता जानन्ति योगिनः ।

विद्यया विदितात्मानो योगस्य च द्विजातयः ॥ ५३ ॥

प्रत्याहारेण शुद्धात्मा नान्यथा चिन्तयेच्च तत् ।

तुष्टिश्च परमां प्राप्य योगं मोक्षं परं तथा ॥ ५४ ॥

त्रिभिर्गुणैः समायुक्तो ज्ञानवान् पश्यतीह माम् ।

एतत्ते कथितं देवि ! किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ५५ ॥

भूय एव वरारोहे ! कथयिष्यामि सुव्रते ! ।

गुह्यं पवित्रमथवा यच्चापि हृदि वर्तते ॥ ५६ ॥

तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वेकमनाः प्रिये ।

देव्युवाच । त्वद्रूपं कीदृशं देव ! युक्ताः पशन्ति योगिनः ॥५७॥

पशन् मे संशयं ब्रूहि नमस्ते सुरसत्तम ! ।

श्रीभगवानुवाच ।

अमूर्तं चैव मूर्तञ्च ज्योतीरूपं हि तत् स्मृतम् । ॥५८॥

तस्योपलक्षिमन्विच्छन् यत्नः कार्यो विजानता ।

गुणैर्वियुक्तो भूतात्मा एवं वक्तुं न शक्यते ॥ ५९ ॥

शक्यते यदि वक्तुं वै दिव्यैर्वर्षशतैर्नवा ।

देव्युवाच । किं प्रमाणन्तु तत् चैवं समन्तात् सर्वतो दिग्म् ६०

यत् नित्यं स्थितो देवो महादेवो गणैर्युतः ।

ईश्वर उवाच । द्वियोजनन्तु तत्चेत्वं पूर्वपश्चिमतः स्मृतम् ॥६१॥

अर्धगोत्रमविलीणं तत्त्रेत्वं दक्षिणोत्तरम् ।

वाराणसी तदीया च यावच्छक्ननदी तु वै ॥ ६२ ॥

भीष्मचण्डिकमारभ्य पर्वतेश्वरमन्तिके ।

गणा यत्रावतिष्ठन्ति सन्नियुक्ता विनायकाः ॥ ६३ ॥

कृष्णान्तराजः गन्धोद्य जयन्तश्च मदीत्कटाः ।

सिंहव्याघ्रमुखाः केचिद्विकटाः कुञ्जवामनाः ॥ ६४ ॥

यत् नन्दी महाकालयण्डघण्टो महेश्वरः ।

दृष्टवर्णेश्वरश्चैव घण्टाकर्णो महाबलः ॥ ६५ ॥

एते चान्ये च बहवो गणाश्चैव गणेश्वराः ।

महोद्गरा महाकाया वज्रशक्तिधरास्तथा ॥ ६६ ॥

रत्नन्ति सततं द्विवि ! ह्यविमुक्तं तपोवनम् ।

हारे हारे च तिष्ठन्ति शूलमुद्गरपाणयः ॥ ६७ ॥

सुवर्णशृङ्गीं रौप्यसुराश्चैलाजिनपयस्विनीम् ।

वाराणस्यान्तु यो हृद्यान्निवर्णां कच्छलोचने ! ॥ ६८ ॥

गां दत्त्वा तु वरारोहि ! ब्राह्मणे वेदपारगे ।
आसप्तमं कुलं तेन तारितं नात्र संशयः ॥ ६९ ॥
यो दद्याद् ब्राह्मणे किञ्चित् तस्मिन् चैत्रे वरानने ! ।
कनकं रजतं वस्त्रमवायं बहुविधरम् ॥ ७० ॥
अन्नयं चाश्वयं चैव स्यातां तस्य सुसौचने ! ।
शृणु तत्त्वेन तीर्थस्य विभूतिं व्युष्टिमेव च ॥ ७१ ॥
तत्र स्नात्वा महाभागे ! भवन्ति निकृजा नराः ।
दशानामश्रुमेधानां फलं प्राप्नोति मामवः ॥ ७२ ॥
तद्वाप्नोति धर्मात्मा तत्र स्नात्वा वरानने ! ।
बहु स्वल्पे च यो दद्याद् ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ७३ ॥
शुभाङ्गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीपते ।
वाराणसीजाह्नवीभ्यां सङ्गमे लोकविश्रुते ॥ ७४ ॥
दत्त्वात्र च विधानेन न स भूयोऽभिजायते ।
एतत्ते कथितं देवि ! तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ ७५ ॥
उपवासन्तु यः कृत्वा विप्रान् सन्नर्पयस्वरः ।
स्त्रीनामणेश्च यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ७६ ॥
एकाहारस्तु यस्मिष्ठे आसं तत्र वरानने ! ।
यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ ७७ ॥
अग्निप्रथमं ये कुर्युर्विसुक्ते विधानतः ।
प्रविशन्ति मुखन्ते मे निःसन्दिग्धं वरानने ! ॥ ७८ ॥
दशसीवर्णिकं पुष्पं योऽविमुक्ते प्रयच्छति ।
अग्निहोत्रफलं धूपे गन्धदाने तथा शृणु ॥ ७९ ॥
भूमिदानेन तत्सुखं गन्धदाने फलं श्रुतम् ।
संमार्जने पञ्चशतं सप्तसप्तमनुक्षेपने ॥ ८० ॥

मालवां शतसाहस्रं मनन्तं गीतवाद्यतः ।

दिव्युवाच । अत्सङ्गुतमिदं देव स्थानमेतत् प्रकीर्तितम् ॥८१॥

रक्षस्वन् श्रोतुमिच्छामि यदर्घ्यत्वं न मुञ्चसि ।

ईश्वर उवाच । आसीत् पूर्वं वरारोहे ! ब्रह्मणस्तु शिरोवरम् ८२

पञ्चमं ऋषु सुर्याणि ! जातं काञ्चनसप्रभम् ।

ज्वलत्तत् पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः ॥ ८२ ॥

तदेव मन्त्रवीदे वि ! जन्म जानामि ते ह्य्रहम् ।

ततः क्रोधपरीतेन संरक्तनयनेन च ॥ ८४ ॥

वामाङ्गुष्ठनखायेण छिन्नं तस्य शिरोमया ।

ब्रह्मोवाच । तदा निरपराधस्य शिरश्छिन्नं त्वया मम ॥८५॥

तस्मात्पापसमायुक्तः कपालो त्वं भविष्यसि ।

ब्रह्महत्याकुलोभूत्वा चर तीर्थानि भूतले ॥ ८६ ॥

ततोऽहं गतवान् देवि ! हिमवनं शिलोच्चयम् ।

तत्र नारायणः श्रीमान्मया भिक्षां प्रयाचितः ॥८७॥

ततस्तेन स्वकं पाशं नखायेण विदारितम् ।

स्त्रवतो महती धारा तस्य रक्तस्य निःसृता ॥ ८८ ॥

प्रयातासाति विस्तीर्णा यंजनाईशतनदा ।

न संपूर्णं कपालन्तु घोरं महत्तदर्थनम् ॥ ८९ ॥

दिव्यं वर्षसहस्रन्तु साच धारा प्रवाहिनौ ।

प्रोवाच भगवान्विष्णुः कपासं कुत ईदृशम् ॥ ९० ॥

आसर्वभूतं देवेश ! संशयो हृदि वर्तते ।

कुतश्च सत्त्वो देव ! सर्वं मे ब्रूहि पृच्छतः ॥ ९१ ॥

देवदेव उवाच । श्रूयतामस्य हे देव ! कपासस्य तु सत्त्वः]

गतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तानुदाकरणम् ॥ ९२ ॥

ब्रह्माष्टजहर्पुर्दिव्यमद्भुतं लोमहर्षणम् ।

तपस्य प्रभावेण दिवां काञ्चनसन्निभम् ॥ ६३ ॥

ज्वलत्तत् पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः ।

निकृत्तन्मं मया देव ! तदिदं पश्य दुर्जयम् ॥ ६४ ॥

यत्र यत्र च गच्छामि कपालं तत्र गच्छति ।

एवमुक्तस्ततो देवः प्रोवाच पुरुषोत्तमः ॥ ६५ ॥

श्रीभगवानुवाच । गच्छ गच्छ स्त्रकं स्थानं ब्रह्मणस्त्वं प्रियङ्गुरु ।

तस्मिन् स्यास्यति भद्रन्ते कपालं तस्य तेजसा ॥ ६६ ॥

ततः सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।

गताग्निं पृथुलश्रीणि ! न कश्चित् प्रत्यतिष्ठत ॥ ६७ ॥

ततोऽहं समनुप्राप्ता ह्यविमुक्ते महायये ! ।

अवस्थितः स्वके स्थाने शापस्य विगती मम ॥ ६८ ॥

विष्णुप्रसादात् सुश्रीणि ! कपालं तत् सहस्रधा ।

स्फुटितं बहुधा जातं स्वप्रलब्धं धनं यथा ॥ ६९ ॥

ब्रह्मइत्यापहं तीर्थं चेतमेतस्मया कृतम् ।

अशानमेतद्भद्रं मे देवानां वरवर्णिनि ! ॥ १०० ॥

काली भूत्वा जगत् सर्वं संहरामि सृजामि च ।

देवेशि ! सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतरं मम ॥ १०१ ॥

मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति विष्णुभक्तास्तथैव च ।

ये भक्ता भास्करे देवि ! लोकनाथे दिवाकरे ॥ १०२ ॥

तत्रस्थां यस्त्यजेद्देहं मामेव प्रविशेत्तु सः ।

व्युदाच । अत्यद्भुतमिदं देव ! यदुक्तं पद्मयोनिना ॥ १०३ ॥

त्रिपुरान्तकरस्थानं गुह्यमेतन्महाद्युते ! ।

मत्स्यपुराणे

सन्निधानात् तु ते सर्वे कालं नार्हन्ति षोडशीम् ॥१०४॥
 यत्र तिष्ठति देवेशो यत्र तिष्ठति शङ्करः ।
 गङ्गातीर्थसहस्राणां तुल्या भवति वानवा ॥१०५॥
 त्वमेव भक्तिर्देवेश ! त्वमेव गतिरुत्तमा ।
 ब्रह्मादीनान्तु ते देव ! गतिरुक्ता सनातनो ।
 श्राव्यते यदृद्दिजातीनां भक्तानामनुकम्पया ॥ १०६ ॥

अथ त्रयोत्यधिकगततर्माध्यायः ।

महेश्वर उवाच । सेवितं बहुभिः मित्रैरपुनर्भवकाङ्क्षिभिः ।
 विदित्वा तु परं क्षेमव्यमुक्तनिवासिनाम् ॥ १ ॥
 तद्गुह्यं देवदेवस्य तत्तोयै तत्तपोवनम् ।
 परं स्थानं तु ते यान्ति सम्भवन्ति न ते पुनः ॥ २ ॥
 ज्ञानं विहितनिष्ठानां परमानन्दमिच्छताम् ।
 या गतिर्विहिता सद्भिः सा विमुक्ते मृतस्य तु ॥ ३ ॥
 भवस्य प्रीतिरतुला ह्यविमुक्ते ह्यनुत्तमा ।
 अमङ्गयेयं फलं तत्र ह्यज्ञया च गतिर्भवेत् ॥ ४ ॥
 परं गुह्यं समाख्यातं श्मशानमिति संज्ञितम् ।
 अविमुक्तं न सेवन्ते वञ्चितास्ते नरा भुवि ॥ ५ ॥
 अविमुक्ते स्थितैः पृथ्वीः पांसुभिर्वायुनरितैः ।
 अपि दुष्कृतकर्मिणो यास्यन्ति परमाङ्गतिम् ॥ ६ ॥
 मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः ।
 अविमुक्तं समासाद्य तत् सर्वं व्रजति क्षयम् ॥ ७ ॥

श्रमशानमिति विख्यातमविमुक्तं शिवालयम् ।
 तद्गृह्यं देवदेवस्य तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ ८ ॥
 तत्र ब्रह्मादर्या देवा नारायणपुरोगमाः ।
 योगिनश्च तथा साध्या भगवन्तं सनातनम् ॥ ९ ॥
 उपासन्ते शिवं मुक्ता मद्भक्ता मत्परायणाः ।
 या गतिर्ज्ञानतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ १० ॥
 अविमुक्ते सृष्टानान्तु सा गतिर्विहिता यथा ।
 भंहरारश्च कर्त्तारमग्निन् ब्रह्मादयः सुराः ॥ ११ ॥
 मस्त्राद्विरात्मया लोका जायन्ते ह्यपुनर्भवाः ।
 महर्जनस्तपय्यं व सत्यलोकस्तथैव च ॥ १२ ॥
 मनसः परमो योगो भूतभ्यभवस्य च ।
 ब्रह्मादिस्थावरालस्य यानो माह्वरादिमोक्षयोः ॥ १३ ॥
 ये विमुक्तं न मुञ्चन्ति नरास्ते नैव चिन्तिताः ।
 उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमञ्च यत् ॥ १४ ॥
 जैत्राणामुत्तमं चैव श्रमशानानां तथैव च ।
 तटाङ्गानाञ्च सर्वेषां कूपानां स्त्रोतसां तथा ॥ १५ ॥
 शैलानामुत्तमञ्चैतत्तडागानां तथोत्तमम् ।
 पुण्यकृद्भवभक्तैश्च ह्यविमुक्तान्तु सेवते ॥ १६ ॥
 ब्रह्मणः परमं स्थानं ब्रह्मणाध्यसितञ्च यत् ।
 ब्रह्मणा सेवितं नित्यं ब्रह्मणा चैव रक्षितम् ॥ १७ ॥
 अत्रैव सप्तभुवनं काञ्चनो मेरुपर्वतः ।
 मनसः परमो योगः प्रीत्यर्थं ब्रह्मणः स तु ॥ १८ ॥
 ब्रह्मा तु तत्र भगवांस्त्रिसन्ध्यं चैश्वरि स्थितः ।
 पुण्यात् पुण्यतमं क्षेत्रं पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ॥ १९ ॥

आदित्योपासनं कृत्वा विप्राश्चामरताङ्गताः ।
 अन्येऽपि ये त्रयो वर्णा भवभक्त्या समाहिताः ॥ २० ॥
 अविमुक्ते तनुन्यक्त्वा गच्छन्ति परमाङ्गतिम् ।
 अष्टौ मासान् विहारस्य यतीनां संयतात्ममाम् ॥ २१ ॥
 एकत्र चतुरो मासान् मासौ वा निवसेत् पुनः ।
 अविमुक्ते प्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते ॥ २२ ॥
 न देहो भविता तत्र दृष्टं शास्त्रे पुरातने ।
 मोक्षो ह्यसंशयस्तत्र पञ्चत्वन्तु गतस्य वै ॥ २३ ॥
 स्त्रियः पतिव्रता याश्च भवभक्ताः समाहिताः ।
 अविमुक्ते विमुक्तास्तु यास्यन्ति परमाङ्गतिम् ॥ २४ ॥
 अन्या याः कामचारिण्यः स्त्रियो भोगपरायणाः ।
 कालेन निधनं प्राप्ता गच्छन्ति परमाङ्गतिम् ॥ २५ ॥
 यत्र योगश्च मंत्रश्च प्राप्यते दुर्लभो नरैः ।
 अविमुक्तं समासाद्य नान्यद्गच्छेत्तपोवनम् ॥ २६ ॥
 सर्वात्मना तपः सेवां ब्राह्मणेर्नात्र संशयः ।
 अविमुक्ते वसेद्यत्न मम तुल्यो भवेन्नरः ॥ २७ ॥
 यतो मया न मुक्तं हि स्वविमुक्तं ततः स्मृतम् ।
 अविमुक्तं न सेवन्ति मूढा ये तमसाहताः ॥ २८ ॥
 विश्वमूर्खरेतसां मध्ये ते वसन्ति पुनः पुनः ।
 कामः क्रोधश्च लोभश्च दुःखश्चाधोऽतिमत्सरः ॥ २९ ॥
 निद्रा तन्द्रा तथा लस्यं पैशुन्यमिति ते दृश ।
 अविमुक्ते स्थिता विघ्नाः शक्रेण विहिताः स्वयम् ॥ ३० ॥
 विनायकोपसर्गाश्च सततं मूर्ध्नि तिष्ठति ।
 पुण्यमेतद्भवेत् सर्वं भक्तानामनुकम्पया ॥ ३१ ॥

परं गुह्यमिति ज्ञात्वा ततः शास्त्रानुदर्शनात् ।
 ब्राह्मणं देवदेवैस्तु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३२ ॥
 मेदसा विभ्रुता भूमिरविमुक्त तु वर्जिता ।
 पृता समभवत् सर्वा महादेवेन रक्षिता ॥ ३३ ॥
 संस्कारस्तेन क्रियते भूमेरन्यत्र सूरिभिः ।
 ये भक्ता वरदं देवमक्षरं परमं पदम् ॥ ३४ ॥
 देवदानवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगाः ।
 अविमुक्तमुपासन्ते तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ ३५ ॥
 ते विगन्ति महादेवमाज्याहुतिरिवानलम् ।
 तं वै प्राप्य महादेवमीश्वराभ्युषितं शुभम् ॥ ३६ ॥
 अविमुक्तं कृतार्योऽस्मीत्यात्मानमुपलभ्यते ।
 ऋषिदेवासुरगणैर्जपक्षीमपरायणैः ॥ ३७ ॥
 यतिभिर्मोक्षकामैश्च ह्यविमुक्तं निषेवते ।
 नाविमुक्ते स्मृतः कश्चिद्वरकं याति किल्बिषी ॥ ३८ ॥
 ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यानि पराङ्गतिम् ।
 द्वियोजनमयार्धञ्च तत् चैवं पूर्वपश्चिमम् ॥ ३९ ॥
 अर्धयोजनविक्षीर्णं दक्षिणोत्तरतः स्मृतम् ।
 वाराणसी तदीया च यावच्छुक्लनदी तु वै ॥ ४० ॥
 एतत् चैतस्य विस्तारः प्रीक्षी देवेन धीमता ।
 लब्ध्वा योगञ्च मोक्षञ्च काङ्क्षन्तो ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 अविमुक्तं न मुञ्चन्ति तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
 तस्मिन् वसन्ति ये मर्त्या न ते शोच्याः कदाचन ॥ ४२ ॥
 योगक्षेत्रं तपःक्षेत्रं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ।
 सरितः सागराः शैला नाविमुक्तसमा भुवि ॥ ४३ ॥

भृल्लोके चान्तरिक्षे च दिवि तीर्थानि यानि च ।
 अतीत्य वर्तते चान्यद्विमुक्तं प्रभावतः ॥ ४४ ॥
 ये तु ध्यानं समासाद्य मुक्तात्मानः समाहिताः ।
 सन्नियम्येन्द्रियपामं जपन्ति शतसुद्वियम् ॥ ४५ ॥
 अविमुक्ते स्थिता नित्यं कृतार्थाले द्विजातयः ।
 भवभक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुनिश्चिताः ॥ ४६ ॥
 संहृत्य शक्तितः कामान् विषयेभ्यो बहिः स्थिताः ।
 शक्तितः सर्वतो मुक्ताः शक्तितस्तपसि स्थिताः ॥ ४७ ॥
 करणानोह चात्मानमपुनर्भवभाविताः ।
 तं वै प्राप्य महात्मानमीश्वरन्निर्भयाः स्थिताः ॥ ४८ ॥
 न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ।
 अविमुक्ते तु गृह्यन्ते भवेन विभुना स्वयम् ॥ ४९ ॥
 उत्पादितं महाक्षेत्रं सिध्यन्ते यत्र मानवाः ।
 उद्देशमात्रं कथिता अविमुक्तगुणास्तथा ॥ ५० ॥
 समुद्रस्यैव रत्नानामविमुक्तस्य विस्तरम् ।
 मोहनं तदभक्तानां भक्तानां भक्तिवर्धनम् ॥ ५१ ॥
 मूढास्ते तु न पश्यन्ति ज्ञानमिति मोहिताः ।
 हन्यमानोऽपि यो विद्वान् वसेद्विघ्नशतैरपि ॥ ५२ ॥
 स याति परमं स्नानं यत्र गत्वा न शोचति ।
 जन्ममृत्युजरांमुक्तः परं याति शिवालये ॥ ५३ ॥
 अपुनर्भरणानां हि सा गतिर्माक्षकाङ्क्षिणाम् ।
 यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्येत पण्डितः ॥ ५४ ॥
 न दानैर्न तपोभिर्वा न यज्ञैर्नापि विद्यया ।
 प्राप्यते गतिरिष्टा या ह्यविमुक्ते तु लभ्यते ॥ ५५ ॥

नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डाला ये जुगुप्सिताः ।
 किल्बिषैः पूर्णदेहाश्च प्रकृष्टैः पातकैस्तथा ॥ ५६ ॥
 भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्धुधाः ।
 ज्ञात्यनरसहस्रेषु हरविमुक्ते स्त्रियेत यः ॥ ५७ ॥
 भक्तो विश्वेश्वरे देवे न स भूयोऽभिजायते ।
 यत्र चेष्टं हुतं दत्तं तपस्त्रयं कृतं च यत् ॥ ५८ ॥
 सर्वमन्नयमेतस्मिन्निविमुक्ते न संशयः ।
 कालेनोपरता यान्ति भवे सायुज्यमन्नयम् ॥ ५९ ॥
 कृत्वा पापसहस्राणि पश्चात् सन्तापमेत्यै वै ।
 यो विमुक्ते वियुज्येत स याति परमाङ्गतिम् ॥ ६० ॥
 उत्तरं दक्षिणं चापि अयनं न विकल्पयेत् ।
 सर्वस्तीर्षां शुभः कालो हरविमुक्ते स्त्रियन्ति ये ॥ ६१ ॥
 न तत्र कालो मौमांस्यो शुभो वा यदि वा शुभः ।
 तस्य देवस्य माहात्म्यस्थानमङ्गुतकर्मणः ॥ ६२ ॥
 सर्वेषामेव नाथस्य सर्वेषां विमुना स्वयम् ।
 श्रुत्वेदं ऋषयः सर्वे स्कन्देन कथितं पुरा ।
 अविमुक्ताश्चमं पुण्यं भावयेत् करणीः शुभैः ॥ ६३ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

इत उवाच । अविमुक्ते महापुण्ये आस्तिकाः शुभदर्शनाः ।
 विष्णयं परमं जग्मुर्हर्षगद्गदनिस्वनाः ॥ १ ॥
 जञ्जुस्ते हृष्टमनसः स्कन्दं धर्मविदां वरम् ।
 ब्रह्मणी देव ! पौत्रस्त्वं ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः प्रियः ॥ २ ॥

ब्राह्मणो ब्रह्मविद्ब्रह्मा ब्रह्मेन्द्रो ब्रह्मलोककृत् ।
 ब्रह्म हृद्ब्रह्मचारी त्वं ब्रह्मादिर्ब्रह्मवत्सलः ॥ १ ॥
 ब्रह्मतुल्योद्भवकरो ब्रह्मतुल्य नमोऽस्तु ते ।
 ऋषयो भावितात्मानः श्रुत्वेदं पावनं महत् ॥ ४ ॥
 तत्त्वन्तु परमं ज्ञातं यत् ज्ञात्वा मृतमश्नुते ।
 स्वस्तितेऽस्तु गमिष्यामो भूर्लोकं शङ्करालयम् ॥ ५ ॥
 यत्रासौ सर्वभूतात्मा स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः ।
 सर्वलोकहितार्थाय तपस्यग्रे व्यवस्थितः ॥ ६ ॥
 संयाञ्च योगिनात्मानं रीद्रीं तनुमुपाश्रितः ।
 गुह्यकैरात्मभूतस्त आत्मतुल्यगुणैर्हतः ॥ ७ ॥
 ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः सिद्धं च परमर्षिभिः ।
 विज्ञप्तः परया भक्त्या त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ! ॥ ८ ॥
 वस्तुमिच्छाम नियतमविमुक्ते सुनिश्चिताः ।
 एवं गुणि तथा मर्त्या ह्यविमुक्ते वसन्ति ये ॥ ९ ॥
 धर्मशीला जितक्रोधा निर्ममा नियतीन्द्रियाः ।
 ध्यानयोगपराः सिद्धिं गच्छन्ति परमाव्ययाम् ॥१०॥
 योगिनो योगसिद्धाय योगमोक्षप्रदं विभुम् ।
 उपासन्ते भक्तियुक्ताः शान्ता योगगतिज्ञताः ॥ ११ ॥
 स्थानं गुह्यं श्मशानानां सर्वेषामेतदुच्यते ।
 न हि योगादृते मोक्षः प्राप्यते भुवि मानवैः ॥ १२ ॥
 अविमुक्ते तु वसतां योगो मोक्षश्च सिध्यति ।
 अनेन जन्मनैवेह प्राप्यते गतिरुत्तमा ॥ १३ ॥
 एक एव प्रभावीगति क्षेत्रस्य परमेश्वरि ! ।
 एकैतन जन्मना देवि ! मोक्षं पश्यन्त्यनुत्तमम् ॥ १४ ॥

अविमुक्ते निवसता व्यासेनाभिततेजसा ।

नैव लब्धा क्वचिद्भिन्ना अममाणन यत्नतः ॥ १५ ॥

क्षुधाविष्टस्ततः क्रुद्धो चिन्त्यंच्छापमुत्तमम् ।

दिनं दिनं प्रति व्रामः परमासं योऽवतिष्ठति ॥ १६ ॥

कथं ममेदं नगरं भिक्षार्दीपाइतन्त्वदम् ।

त्रिषो वा क्षत्रियो वापि विधवा ब्राह्मणोपिवा ॥ १७ ॥

संस्कृतासंस्कृता वापि परिपक्वाः कथन्तु मे ।

न प्रयच्छन्ति वै लीका ब्राह्मणाद्यर्थकारकम् ॥ १८ ॥

एषां शापं प्रदास्यामि तीर्थस्य नगरस्य तु ।

तीर्थञ्चातीर्थतां यातु नगरं शापयास्यहम् ॥ १९ ॥

मा भूत्त्रिपुरुषी विद्या मा भूत्त्रिपुरुषं धनम् ।

मा भूत्त्रिपुरुषं सख्यं व्रासी वाराणसीं शपन् ॥ २० ॥

अविमुक्ते निवसतां जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्न विद्यते ॥ २१ ॥

व्रासचित्तं तदा ज्ञात्वा देवदेव उमापतिः ।

भीतभीतस्तदा गौरीं तां प्रियां पर्यभाषत ॥ २२ ॥

शृणु देवि ! वर्चा मह्यं यादृशं प्रत्युपस्थितम् ।

कृष्णद्वैपायनः कोपाच्छापं दातुं रुमुगतः ॥ २३ ॥

देव्युवाच । किमर्थं शपते क्रुद्धो व्यासः केन प्रकोपितः ।

किं कृतं भगवंस्तस्य येन शापं प्रयच्छति ॥ २४ ॥

देवदेव उवाच । अनेन सुतपस्वतं ब्रह्मन् वर्षगणान् प्रिये ।

मीनिना ध्यानयुक्तेन हादशाब्दान् वरानने ! ॥ २५ ॥

ततः क्षुत्ता सुसञ्जाता भिक्षामटितुमागतः ।

नैवास्य केनचिद्भिन्ना यासार्द्धमपि भामिनि ! ॥ २६ ॥

एवं भगवतः काल आसीत् षाण्मासिको मुनिः ।
 ततः क्रोधपरीतात्मा शापं दास्यति सांशुना ॥ २७ ॥
 यावन्नेष शपेत्तावदुपायस्तत्र चिन्त्यताम् ।
 कृष्णहृत्पायनं व्यासं विहि नारायणं प्रिये ! ॥ १८ ॥
 कोऽस्य शापान्न विभेति ह्यपि साक्षात् पितामहः ।
 अद्वैतं दैवतं कुर्यात् दैवं चाप्यपदैवतम् ॥ २६ ॥
 आवान्तु मानुषी भुत्वा गृहस्थाविहवासिनी ।
 तस्य तप्तिकरीं भिक्षां प्रयच्छावो वरानन ! ॥ ३० ॥
 एवमुक्त्वा ततो देवी देवं गन्धुना तदा ।
 वरामस्य दर्शनं दत्त्वा कृत्वा वेपन्तु मानुषम् ॥ ३१ ॥
 एहो हि भगवन् ! मया भिक्षां याचय मत्तमम् ।
 अस्मद्गृहे कदाचित् त्वं नागतोऽसि महामुनि ! ॥ ३० ॥
 एतच्छ्रुत्वा प्रीतमना भिक्षां ग्रहीतुमागतः ।
 भिक्षां दत्त्वा तु वरामाय षड्रसाममृतोपमाम् ॥ ३२ ॥
 अनायादितपूर्वा सा भक्षिता मुनिना तदा ।
 भिक्षां वरामस्ततो भुक्त्वा चिन्तयन् हृष्टमानसः ॥ ३३ ॥
 ववन्दे वरदं देवं देवीञ्च गिरिजां तदा ।
 वरामः कमलपत्राञ्च इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥
 देवी देवी नदी गङ्गामिष्टमन्नं शुभा गतिः ।
 वाराणस्यां विगलान्नि! वामः कस्य न रोचते ॥ ३५ ॥
 एवमुक्त्वा ततो वरामो नगरोमवलोकयन् ।
 चिन्तयानस्ततो भिक्षां हृदयानन्दकारिणोम् ॥ ३७ ॥
 अपश्यत् पुरतो देवं देवीञ्च गिरिजां तदा ।
 गृह्णाङ्गणस्थितं वरामं देवदेवीऽब्रवीद्दिदम् ॥ ३८ ॥

इह क्षेत्रे न वस्तव्यं क्रोधनस्त्वं महामुने ! ।

एवं विष्णयमापन्नी देवं व्रामोऽब्रवीद्वचः ॥ ३६ ॥

व्राम उवाच । चतुर्दशग्रामशाष्टम्यां प्रवेगं दातुमर्हसि ।

एवमस्त्वित्यनुज्ञाय तर्कवान्तरधीयत ॥ ३७ ॥

न तद्दृष्टं न सा देवी न देवो ज्ञायते क्वचित् ।

एवं तं लीक्यविख्यातः पुरा व्रामो महातपाः ॥३८॥

ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान् सर्वान् स्थितस्तस्यैव पार्श्वतः ।

एवं व्रामसं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं शंसन्ति परिडिताः ॥३९॥

अविमुक्तगुणानान्तु क्रः समर्थो वदिष्यति ।

देवब्राह्मणविद्विष्टा देवभक्तिविडम्बकाः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मघ्नाय कृतघ्नाय तथा नैष्कृतिकाय ये ।

लांकदिषो गुरुद्विपत्नीर्यायतनद्रूपकाः ॥ ४४ ॥

सदा पापरताश्चैव ये चान्ये कुत्भिता भुवि ।

तेषां नास्तीति वामो वै स्थितो सौदण्डनायकः ॥४५॥

रक्षणार्थं नियुक्तं वै दण्डनायकमुत्तमम् ।

पूजयित्वा यथाशक्त्या गन्धपुष्पादिधूपकैः ॥ ४६ ॥

नमस्कारं ततः कृत्वा नायकस्य तु मन्त्रवित् ।

सर्ववर्णावृते क्षेत्रे नानाविधसरीसृपे ॥ ४७ ॥

ईक्षरानुष्टुप्तीता हि गतिं गाणेश्वरीं गताः ।

नानारूपधरा दिव्या नानाविधधरास्तथा ॥ ४८ ॥

सुरा वै ये तु सर्वे च तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।

यदिच्छन्ति परं स्थानं अक्षयन्तद्वाप्नुयुः ॥ ४९ ॥

‘धरं पुरं’ देवपुराद्विशिष्यते तदुत्तरं ब्रह्मपुरात् पुरस्थितम् ।

तपोबलादीशूरयोगनिर्मितं न तत् समं ब्रह्मदिकौवासालयम्

मनोरमं कामगमं ह्यनामयं अतीत्य तेजांसि तपांसि योगवत् ५१

अधिष्ठितम् तत्स्थाने देवदेवो विराजते ।

तपांसि यानि तप्यन्ते व्रतानि जियमाश्च ये ॥ ५१ ॥

सर्वतीर्थाभिषेकं तु सर्वदानफलानि च ।

सर्वयज्ञेषु यत् पुण्यमविमुक्ते तदाप्नुयात् ॥ ५२ ॥

अतीतं वर्तमानञ्च अज्ञानात् ज्ञानतोऽपि वा ।

सर्वं तस्य च यत् पापं क्षेपं दृष्ट्वा विनश्यति ॥ ५३ ॥

शान्तेर्दानैस्तपस्तप्तं यत् किञ्चित् धर्मसञ्चितम् ।

सर्वं च तद्वाप्नोति अविमुक्ते जितेन्द्रियः ॥ ५४ ॥

अविमुक्तं समासाद्य लिङ्गमर्चयते नरः ।

कल्पकोटिशतैश्चापि नास्ति तस्य पुनर्भयः ॥ ५५ ॥

अमरा ह्यत्रयाश्चैव क्रीडन्ति भवसन्निधौ ।

क्षेत्रतीर्थोपनिषद्मविमुक्तं न मंशयः ॥ ५६ ॥

अविमुक्ते महादेवमर्चयन्त सुवन्ति वै ।

सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते विष्टन्यज्जरा मराः ॥ ५७ ॥

सर्वकामाश्च ये यज्ञाः पुनरावृत्तिकाः श्रुताः ।

अविमुक्ते श्रुता ये च सर्वं ते ह्यनिवर्तकाः ॥ ५८ ॥

ग्रहनक्षत्रताराणां कालेन पतनाद्भयम् ।

अविमुक्ते श्रुतानान्तु पतनं नेव विद्यते ॥ ५९ ॥

कल्पकोटिसहस्रैश्च कल्पकोटिशतैरपि ।

न तेषां पुनरावृत्तिर्भूता ये क्षेप उत्तमे ॥ ६० ॥

संसारसागरे घोरि भ्रमन्तः कालपर्ययात् ।

अविमुक्तं समासाद्य गच्छन्ति मणिकर्णिकाम् ॥ ६१ ॥

ज्ञात्वा कलियुगं घोरं हाहाभूतमचेतनम् ।

अविमुक्तं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते नरा भुवि ॥ ६२ ॥
 अविमुक्तं प्रविष्टस्तु यदि गच्छेत्ततः पुनः ।
 तदा हसन्ति भूतानि अन्योन्यं करताडनम् ॥ ६३ ॥
 कामक्रोधेन लोभेन पक्ता ये भुवि मानवाः ।
 निष्क्रमन्ते नरा देविं ! दण्डनायकमोहिताः ॥ ६४ ॥
 जपध्यानविहीनानां ज्ञानवर्जितचेतसाम् ।
 ततो दुःखहतानाञ्च गतिर्वाराणसी नृणाम् ॥ ६५ ॥
 तीर्थानां पञ्चकं सारं विश्वं शानन्दकानने ।
 दशाशुमेधं लीलार्कः केशवी विन्दुमाधवः ॥ ६६ ॥
 पञ्चमौ तु महाश्रेष्ठा प्रोच्यते मणिकर्णिका ।
 एभिस्तु तीर्थवर्गैश्च वर्ण्यते ह्यविमुक्तकम् ॥ ६७ ॥
 एतद् कथितं सर्वं देव्यै देवेन भाषितम् ।
 अविमुक्तस्य च तस्य तत् सर्वं कथितं द्विजाः ॥ ६८ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः । माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत् कथितन्वया ।
 इदानीं नर्मदायास्तु माहात्म्यं वद सत्तम ! ॥ १ ॥
 यत्रोद्गारस्य माहात्म्यं कपिलासङ्गमस्य च ।
 अमरेगस्य चैवाहुर्माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ २ ॥
 कथं प्रलयकाले तु न नष्टा नर्मदा पुरा ।
 मार्कण्डे यश्च भगवान्न विनष्टस्तदा किल ।

त्वयोक्तं तदिदं सर्वं पुनर्विस्तरती वद ॥ २ ॥

सूत उवाच । एतदेव पुरा वृष्टः पाण्डवेन महात्मना ।

नर्मदायास्तु माहात्म्यं मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ४ ॥

उग्रे च तपसा युक्तो वनस्थो वनवासिना ।

वृष्टः पूर्वी महागाथां धर्मपुत्रेण धीमता ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुता मे विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादाद्दृष्टिजोत्तम ! ।

भृशश्च श्रोतुमिच्छामि तन्नो कथय सुतत ! ॥ ६ ॥

कथमेषा महापुण्या नदी सर्वत्र विश्रुता ।

नर्मदा नाम विख्याता तन्मे ब्रूहि महामुने ! ॥ ७ ॥

मार्कण्डेय उवाच । नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ।

तारयेत् सर्वभृतानि स्यावराणि चराणि च ॥ ८ ॥

नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् ।

तदेतद्दि महाराज ! तत् सर्वं कथयामि ते ॥ ९ ॥

पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती ।

ग्रामे वा यदिवारण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ १० ॥

त्रिभिः सारस्वतं तीर्थं सप्ताहेन तु द्यामुनम् ।

सद्यः पुनाति गाङ्गयं दृग्नादेव नार्मदम् ॥ ११ ॥

कलिङ्गदेशे पश्चार्डे पर्वतैः मरकटके ।

पुण्ये च त्रिषु शौकेषु रमणीया मनोरमा ॥ १२ ॥

सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।

तपस्तप्ता महाराज ! सिद्धिञ्च परमाङ्गताः ॥ १३ ॥

तत्र स्नात्वा नरो राजत्रियमस्थो जितेन्द्रियः ।

उपोष्य रजनीमिकां कुलानां तारयेत्तम् ॥ १४ ॥

जलेज्वरे नरः स्नात्वा पिण्डं दत्त्वा यथाविधि ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदा भूतसंप्लवम् ॥ १५ ॥
पर्वतस्य समन्तात् रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता ।
स्नात्वा यः कुरुते तत्र गन्धमात्यानुलेपनैः ॥ १६ ॥
प्रीतस्तस्य भवेच्छर्वी रुद्रकोटिर्न संशयः ।
पश्चिमे पर्वतस्थाने स्वयं देवो महेश्वरः ॥ १७ ॥
गत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
प्रित्कार्यञ्च कुर्वीत विधिवन्नियतेन्द्रियः ॥ १८ ॥
तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत् पितृदेवताः ।
आमप्तमं कुलं तस्य स्वर्गं मोदते पाण्डव ! ॥ १९ ॥
षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
अप्सरोगणसंकोर्णं मिहचारणमेविते ॥ २० ॥
दिव्यगन्धान्निमग्नं दिव्यालङ्कारभूषितः ।
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले ॥ २१ ॥
धनवान् दानशौलय धार्मिकश्चैव जायते ।
पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं तत्र रीचते ॥ २२ ॥
कुलानि तारयेत् सप्त रुद्रलोकं स गच्छति ।
योजनानां शतं सायं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ २३ ॥
विस्तारेण तु राजेन्द्र ! योजनद्वयमायता ।
षष्टिस्तोत्रसहस्राणि षष्टिकोटस्तथैव च ॥ २४ ॥
सर्वं तस्य समन्तात् तिष्ठतेऽप्सरकण्ठके ।
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ २५ ॥
रुर्वह्निमानिहत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ।
परं शर्वसमाचारी यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ २६ ॥

तस्य पुण्यफलं राजन् ! शृणुष्वतद्विहितो मम ।
 शतं वर्षं सहस्राणां स्वर्गं मीदते पाण्डव ! ॥ २० ॥
 अप्सरोगणसंकीर्णं सिद्धचारणमेविते ।
 दिव्यगन्धानुलिप्रश्च दिव्यपुष्पोपशोभितः ॥ २८ ॥
 क्रीडते देवलीकस्यो देवतैः सह मीदते ।
 ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ २९ ॥
 गृहन्तु लभते स वै नानारत्नविभूषितम् ।
 सन्मैर्मणिमयीर्दिव्यैर्वज्रैर्दुर्यभूषितैः ॥ ३० ॥
 आलेख्यसहितं दिव्यं दासीदाससमन्वितम् ।
 मत्तमातङ्गशब्दैश्च हयानां हेषितेन च ॥ ३१ ॥
 क्षुभ्यते तस्य तद्द्वारं इन्द्रस्य भवनं यथा ।
 राजराजेश्वरः शीमान् सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ ३२ ॥
 तस्मिन् गृहे वसित्वा तु क्रीडाभोगसमन्विते ।
 जीवेहर्षशतं सायं सर्वरोगविवर्जितः ॥ ३३ ॥
 एवं भोगो भवेत्तस्य यो मृतोऽमरकण्ठके ।
 अग्नौ विषजले वापि तथा चैव ह्यनाशके ॥ ३४ ॥
 अनिवर्तिकागतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ।
 पतनं कुरुते यस्तु अमरेशे नराधिप ! ॥ ३५ ॥
 कन्यानां त्रिसहस्राणि एकैकस्यापि चापरे ।
 तिष्ठन्ति भुवने तस्य प्रेषणं प्रार्थयन्ति च ॥ ३६ ॥
 दिव्यभोगैः सुसम्पन्नः क्रीडते कालमक्षयम् ।
 पर्वतस्य समन्तात् रुद्रकीटिः प्रतिष्ठिता ॥ ३७ ॥
 स्नानं यः कुरुते तत्र गन्धमान्धानुलेपनैः ।
 प्रीतः सोऽस्य भवेत्सर्वो रुद्रकीटिन संग्रहः ॥ ३८ ॥

पश्चिमे पर्वतस्यान्ते ह्ययं देवो महेश्वरः ।
 तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ३९ ॥
 पितृकार्ये च कुर्वीत विधिवन्नियतेन्द्रियः ।
 तिलोदकेन विधिवत्तर्पयेत् पितृदेवताः ॥ ४० ॥
 आम्रमं कुलन्तस्य स्वर्गं मोदेत पाण्डव ! ।
 पष्टिर्षमहस्त्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ४१ ॥
 दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यालङ्कारभूषितः ।
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले ॥ ४२ ॥
 धनवान् दानशीलश्च धार्मिकश्चैव जायते ।
 पुनः स्मरति तीर्थार्थं गमनं तत्र रोषते ॥ ४३ ॥
 तारयेत्, कुलान् सम कद्रुलोकं स गच्छति ।
 यो जनानां शतं सायं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ ४४ ॥
 विस्तारं तु राजेन्द्र ! योजनद्वयमायता ।
 पष्टितीर्थमहस्त्राणि पष्टिकोटप्रस्तथैव च ॥ ४५ ॥
 पर्वतस्य समन्तात्, तिष्ठत्यमरकण्ठके ।
 ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ ४६ ॥
 सर्वहिंसानिहत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ।
 एव शर्वसमाचारी यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ॥ ४७ ॥
 तस्य पुण्यफलं राजन् ! शृणुष्ववावहितो मम ।
 शतं वर्षमहस्त्राणां स्वर्गं मोदेत पाण्डव ! ॥ ४८ ॥
 पृथिव्यानाममुद्रायामीदृशो नैव जायते ।
 सादृशोऽयं नृपश्रेष्ठ ! पर्वतेऽमरकण्ठके ॥ ४९ ॥
 तावत्तीर्थं तु धिन्नेयं पर्वतस्य तु पश्चिमे ।
 हृदो जलेश्वरो नाम विषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ५० ॥

तत्र पिण्डप्रदानेन सन्धीपासनकर्मेणा ।
 पितरो दशवर्षाणि तर्पितास्तु भवन्ति वै ॥ ५१ ॥
 दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलेति महानदी ।
 सकलाजुं नसंच्छन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ॥ ५२ ॥
 सापि पुण्या महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
 तत्र कोटिशतं सायं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ! ॥ ५३ ॥
 पुराणे श्रूयते राजन् ! सर्वं कोटिशतं भवेत् ।
 तस्यास्तीरे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्ययात् ॥ ५४ ॥
 नर्मदातीर्थसंस्पृष्टास्ते ऽपि यानि पराङ्गतिम् ।
 द्वितीया तु महाभागा विद्यान्वकरणो गुभा ॥ ५५ ॥
 तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा त्रिगन्धो भवति क्षणात् ।
 तत्र देवगणाः सर्वे सक्त्ररमहोरगाः ॥ ५६ ॥
 यत्नराक्षसगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।
 सर्वे समागतास्तत्र पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ५७ ॥
 तैश्च सर्वैः समागम्य मुनिभिश्च तपोधनैः ।
 नर्मदामाश्रिता पुण्या विगल्या नाम नामतः ॥ ५८ ॥
 उत्पादिता महाभागा सर्वपापप्रणाशिनो ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ ५९ ॥
 उपोष्य रजनीमेकाह्नु लानान्तारयेच्छतम् ।
 कपिला च विगल्या च श्रूयते राजसत्तम ! ॥ ६० ॥
 ईश्वरेणा पुरा प्रोक्ते लोकानां हितकाम्यया ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६१ ॥
 अनाशकन्तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थं नराधिप ! ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६२ ॥

नर्मदायास्तु राजन् ! पुराणे वन्दया श्रुतम् ।
 यत्र तत्र नरः स्नात्वा चाश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६३ ॥
 ये वमन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते ।
 मरुस्त्रत्याञ्च गङ्गायां नर्मदायां युधिष्ठिर ! ॥ ६४ ॥
 समं स्नानं च दानञ्च यथा मे शङ्करोऽब्रवीत् ।
 परित्यजति यः प्राणान् पर्वतेऽमरकण्ठके ॥ ६५ ॥
 वर्षकांठिशतं सायं रुद्रलोके महीयते ।
 नर्मदाया जलं पुण्यं केनोर्मिभिरलङ्घ्यतम् ॥ ६६ ॥
 पवित्रं शिरसा वन्द्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 नर्मदा पर्वतः पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ६७ ॥
 अर्हारातीपवामेन मुच्यते ब्रह्महत्याया ।
 एवं रम्या च पुण्या च नर्मदा पाण्डुनन्दन ! ॥ ६८ ॥
 तयाणामपि लोकानां पुण्या ह्येषा महानदी ।
 वटेश्वरे महापुण्ये गङ्गाद्वारे तपोवने ॥ ६९ ॥
 एतेषु सर्वस्थानेषु द्विजाः स्युः संगितव्रताः ।
 श्रुतं दशगुणं पुण्यं नर्मदीदधिसङ्गमे ॥ ७० ॥

अथ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ।

नर्मदा तु नदीश्रेष्ठा पुण्यात् पुण्यतमा हिता ।
 मुनिभिस्तु महाभागैर्विभक्ता मोक्षकाञ्चिभिः ॥ १ ॥
 यज्ञोपवीतमात्राणि प्रविभक्तानि पाण्डव ! ।

तेषु स्नात्वा तु राजेन्द्र ! सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥
 जलेखरं परन्तीर्थं विषुं लोकेषु विश्रुतम् ।
 तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं पाण्डु, नन्दन ! ॥ ३ ॥
 पुरा मुनिगणाः सर्वे सेन्द्राश्चैव मरुहणाः ।
 भयोद्दिग्ना विरूपाक्षं परिव्रायस्व नः प्रभो ! ॥ ४ ॥

भगवान् उवाच । स्वागतं तु सुरश्रेष्ठाः ! किमर्थमिह चागताः
 किं दुःखं को नु सन्तापः कुतो वा भयमागतम् ॥ ५ ॥
 कथयध्वं महाभागा एवमिच्छामि वेदितुम् ।
 एवमुक्त्वास्तु रुद्रेण कथयन् संगितव्रताः ॥ ६ ॥

ऋषय ऊचुः । अतिभीष्यो महावीरा दानवी इन्द्रपितः ।
 वार्षा नामिति विख्यातो यस्य वै त्रिपुरं पुरम् ॥ ७ ॥
 गगने सततं दिव्यं भ्रमते तस्य तेजसा ।
 ततो भीता विरूपाक्ष ! त्वामिव शरणङ्गताः ॥ ८ ॥
 चायस्व महतो दुःखात् त्वं हि नः परमा गतिः ।
 एवं प्रसादं देवेश ! सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥
 येन देवाः सगन्धर्वाः सुखमिधमि गङ्गर ! ।
 परां निर्हृतिमायान्ति तत्प्रभो ! कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥

भगवानुवाच । एतत् सर्वे कषियामि मा विषादं गमिष्यथ ।
 अचिरेणैव कालेन कुर्यां युसत्सुखावहम् ॥ ११ ॥
 आश्वास्य स तु तान् सर्वान् नभेदातटमाश्रितः ।
 चिन्तयामास देवैस्तद्ध्वं प्रति मानद ! ॥ १२ ॥
 अथ केन प्रकारेण हन्तव्यं त्रिपुरं मया ।
 परं संचिन्त्य भगवान् नारदं चास्मरत्तदा ।
 स्मरणादेव ! संप्राप्तो नारदः समुपस्थितः ॥ १३ ॥

नारद उवाच । आज्ञापय महादेव ! किमर्थञ्च स्मृतो हाहम् ।

किं कार्यन्तु मया देव ! कर्तव्यं कथयस्व मे ॥ १४ ॥

भगवानुवाच । गच्छ नारद ! तत्रैव यत्र तत्रिपुरं महत् ।

वाणस्य दानवेन्द्रस्य शीघ्रं गत्वा च तत्कुरु ॥ १५ ॥

ता भर्तृदेवतपस्तात्र स्त्रियथाप्सरसां समाः ।

तासां वै तेजसा विप्र ! भ्रमते त्रिपुरन्दिवि ॥ १६ ॥

तत्र गत्वा तु विप्रेन्द्र ! मतिमन्त्रां प्रबोधय ।

देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनिस्त्वरितविक्रमः ॥ १७ ॥

स्त्रीणां हृदयनाशाय प्रविष्टस्तत् पुरं प्रति ।

शोभते तत्पुरं दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १८ ॥

शतराजनविस्तीर्णं ततो द्विगुणमायतम् ।

ततोऽपश्यद्दि तत्रैव वाणान्तु बलदपितम् ॥ १९ ॥

मणिकुण्डलकेश्यूरमुकुटेन विराजितम् ।

हारदारसुवर्णैश्च चन्द्रकान्तविभूषितम् ॥ २० ॥

रगना तस्य रत्नाद्या बाहू कनकमण्डितौ ।

चन्द्रकान्तमहावज्रमणिविद्रुमभूषिते ॥ २१ ॥

हादशार्कद्युतिनिभे निविष्टं परमामने ।

उत्थितो नारदं दृष्ट्वा दानवेन्द्रो महाबलः ॥ २२ ॥

वाण उवाच । देवर्षे ! त्वं स्वयं प्राप्सो अर्घ्यं पाद्यं निवेद्ये ।

सोऽभिवाद्य यथान्यायं क्रियतां किं द्विजोत्तम ! ॥ २३ ॥

चिरात्त्वमागतो विप्र ! स्थीयतामिदमासनम् ।

एवं सम्भाषयित्वा तु नारदं ऋषिसत्तमम् ।

तस्य भार्या महादेवी ह्यनौपम्या तु नामतः ॥ २४ ॥

अनौपम्योवाच । भगवन् ! केन धर्मेण देवास्तुष्यन्ति नारद !

व्रतेन नियमिनाथ दानेन तपसापि वा ॥ २५ ॥
 नारद उवाच । तिलधेनुश्च यो दद्याद् ब्राह्मणे वेदपारगं ।
 समागरवन्हीपा दत्ता भवति मेदिनी ॥ २६ ॥
 सूर्यकोटप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 मादते सुचिरं कालमक्षयं क्षतशासनम् ॥ २७ ॥
 आम्नामलकपित्यानि वदराणि तथैव च ।
 कदम्बचम्पकाशोकाननेकविविधद्रुमान् ॥ २८ ॥
 अश्वत्थपिपलाशैव कदलीवटदाडिमान् ।
 पिचुमन्दं मधुकं च उपोष्य स्त्री ददाति या ॥ २९ ॥
 मृत्नी कृपित्यमृदुगावृक्षं च कदलीममी ।
 अश्वत्ये वन्दनीया च पिचुमन्दे सुगन्धिनी ॥ ३० ॥
 चम्पके चम्पकाभा स्यादर्शाके शोकवर्जिता ।
 मधुके मधुरं वक्ति वटे च मृदुगाविका ॥ ३१ ॥
 वदरी सर्वदा स्त्रीणां महार्साभाग्यदायिनी ।
 कुक्कुटी कर्कटी चैव द्रव्यषष्ठो न गस्यति ॥ ३२ ॥
 कदम्बमिथकनकमङ्गरीपृजनं तथा ।
 अनरुणपक्वमश्वत्थपक्वानामभक्षणम् ॥ ३३ ॥
 फलानाञ्च परित्यागः सम्यामीनं तथैव च ।
 प्रशमं जैत्रपालस्य पृजा कार्या प्रयत्नतः ॥ ३४ ॥
 तस्या भवति वै भर्ता सुखप्रेक्षः सदानघे ।
 अष्टमी च चतुर्थी च पञ्चमी द्वादशी तथा ॥ ३५ ॥
 संक्रान्तिर्विषुवश्चैव दिग्भिर्द्विमुखं तथा ।
 एतांशु दिवसान् दिव्यानुपवांसन्ति याः स्त्रियः ।
 तामान्तु धर्मगुक्तानां स्वर्गवामो न संशयः ॥ ३६ ॥

कलिकालुष्यनिर्मुक्ताः सर्वपापविवर्जिताः ।

उपवासरतां मारीं नोपसर्पति तां यमः ॥ २७ ॥

अनौपम्योवाच । अन्नतृकतेन पुण्येन पुराजन्मकृतेन वा ।

भवद्भागमनं भूतं किञ्चित् पृच्छाम्यहं व्रतम् ॥ २८ ॥

अस्ति विन्ध्यावलिर्नाम वलिपत्नी यशस्विनी ।

श्वश्रूर्ममापि विप्रेन्द्र ! न तुष्यति कदाचन ॥ २९ ॥

श्वशुरोऽपि सर्वकालं दृष्ट्वा चापि न पश्यति ।

अस्ति कुम्भीनसी नाम ननान्दा पापकारिणी ॥ ३० ॥

दृष्ट्वा चैवाङ्गुलीभङ्गं सदा कालं करोति च ।

दिव्येन तु पथा याति मम सौख्यं कथं वद ॥ ३१ ॥

ऊपरिण प्ररोहन्ति वीजं कुर्यात् कथञ्चन ।

येन व्रतेन चोर्णेन भवन्ति वशगा मम ।

तद्व्रतं ब्रूहि विप्रेन्द्र ! दामभावं व्रजामि ते ॥ ३२ ॥

नारद उवाच । यदेतत्ते मया पृष्ठं व्रतमुक्तं शुभानने ।

अनेन पार्वती देवी चोर्णेन वरवर्णिने ! ॥ ३३ ॥

शङ्करस्य शरीरस्या विष्णोर्लक्ष्मोस्तार्थैव च ।

सावित्री ब्रह्मणश्चैव वसिष्ठस्याप्यरुन्धती ॥ ३४ ॥

एतेनोपोषितेनैह भर्ता स्थास्यति ते वशे ।

श्वश्रू श्वशुरयोश्चैव मुखवन्धो भविष्यति ॥ ३५ ॥

एवं श्रुत्वा तु सुश्रोणि ! यथेष्टं कर्तुं महसि ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥

प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र ! दानं ग्राह्यं यद्येषितम् ।

सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ३७ ॥

तव दास्याम्यहं विप्र ! यच्चान्यदपि दुर्लभम् ।

प्रगृह्याण द्विजश्रेष्ठ ! प्रीयेतां हरिशङ्करी ॥ ४८ ॥
 नारद उवाच । अन्यस्मै दीयतां भद्रे ! क्षीणवृत्तिस्तु यां द्विजः
 अहन्तु सर्वसम्पन्नो मङ्गक्तिः क्रियतामिति ॥ ४९ ॥
 एवं तासां मनो हृत्वा सर्वासान्तु पतिव्रताः ।
 जगाम भरतश्रेष्ठ ! स्वकीयं स्थानकं पुनः ॥ ५० ॥
 ततो ह्यहृष्टहृदया अन्यतो गतमानसा ।
 पुरे छिद्रं समुत्पन्नं वाणस्य तु महात्मनः ॥ ५१ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच । यन्मां पृच्छसि कीन्ते य ! तन्मे कथयतः शृणु
 एतस्मिन्नन्तरे रुद्री नमंदातटमाश्रितः ॥ १ ॥
 नाम्ना महेश्वरं स्थानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
 तस्मिन् स्थाने महादेवी चिन्तयन्निपुरे वधम् ॥ २ ॥
 गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ।
 स्थानं कृत्वा तु वैशाखं विष्णुं कृत्वा शरीरत्तमम् ॥ ३ ॥
 शन्ये चाग्निं प्रतिष्ठाप्य मुखे वायुं समर्पयन् ।
 हृद्यांश्च चतुरी वेदान् सर्वदेवमयं रथम् ॥ ४ ॥
 अग्नीपवांश्चिन्नौ देवावर्त्तावज्जधरः स्वयम् ।
 स तस्याज्ञां समादाय तारणे धनदः स्थितः ॥ ५ ॥
 यमस्तु दक्षिणे हस्ते वामे कालस्तु दारुणः ।
 चक्रे त्वमरकोटरस्तु गन्धर्वा लोकाविश्रुताः ॥ ६ ॥
 प्रजापती रथश्रेष्ठे ब्रह्मा चैव तु सारथिः ।

एवं कृत्वा तु देवेशः सर्वदेवमयं रथम् ॥ ७ ॥
 सोऽतिष्ठत् स्थाणुभृतस्तु सहस्रपरिवत्सरान् ।
 यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे स्थितानि वै ॥ ८ ॥
 त्रिपर्षाणि त्रिशङ्गेन तदा तानि व्यभेदयत् !
 शरः प्रचोदितस्तेन रुद्रेण त्रिपुरं प्रति ॥ ९ ॥
 म्रष्टतेजा स्त्रियो जाता बलन्तासां व्यधीर्यत ।
 उत्पाताश्च पुरे तस्मिन् प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥ १० ॥
 त्रिपुरस्य विनाशाय कालरूपा भवंस्तदा !
 अट्टहासं प्रमुञ्चति हयाः काष्ठमयास्तदा ॥ ११ ॥
 निमेषं नृमेषणञ्चैव कुर्वन्ते चित्ररूपिणः ।
 स्वप्ने पश्यन्ति चात्मानं रक्ताम्बरविभूषितम् ॥ १२ ॥
 स्वप्ने तु सर्वे पश्यन्त विपरीतानि यानि तु ।
 एतान् पश्यन्त उत्पातांस्तत्र स्थाने तु ये जनाः ॥ १३ ॥
 तेषां बन्धुश्च बुद्धिश्च हरकोपेन नाशिते ।
 ततः सांवर्तकी वायुर्युगान्तप्रतिमो मोहान् ॥ १४ ॥
 समोरितोऽनलस्तेन उत्तमाङ्गेन धावति ।
 ज्वलन्ति पादपास्तत्र पतन्ति शिखराणि च ॥ १५ ॥
 सर्वती व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् ।
 भग्नीद्यानानि सर्वाणि क्षिप्रं तत् प्रत्यभज्यत ॥ १६ ॥
 तत्रैव पीडितं सर्वं ज्वलितं त्रिशिखैः शरैः ।
 दृमाद्यारामखण्डानि गृह्णाणि विविधानि च ॥ १७ ॥
 दशदिक्षु प्रहृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः ।
 मनःशिलानां पुष्पानि दिशो दश विभागशः ॥ १८ ॥

शिखाशतै रनेकैस्तु प्रजज्वाल हुताशनः ।
 सर्वं किं एकवर्षाभं ज्वलितं दृश्यते पुरम् ॥ १८ ॥
 गृह्णाद्गृह्णान्तरं नैव गन्तुं धूमेन शक्यते ।
 हरकोपानखैर्दग्धं क्रन्दमानं सुदुःखितम् ॥ २० ॥
 प्रदीपं सर्वतो दिक्षु दहति त्रिपुरं पुरम् ।
 प्रासादशिखराद्याणि व्यगीर्यन् सहरणः ॥ २१ ॥
 नानामणिविचित्राणि त्रिमानान्यप्यनेकधा ।
 गृहाणि चैव रम्याणि दहन्ते दीप्तवक्रिणा ॥ २२ ॥
 धावन्ति द्रुमरखण्डेषु बलभीषु तथा जनाः ।
 देवागारिषु सर्वेषु प्रज्वलनः प्रधाताः ॥ २३ ॥
 क्रन्दन्ति चानलस्यृष्टा रुदन्ति विविधैः स्वरैः ।
 दहन्ते दानवारुण शतशोऽथ सहस्रगः ॥ २४ ॥
 संस्कारण्णवाकीर्णा नलिन्यः सप्तपद्मजाः ।
 दृश्यन्ति जलदग्धानि पुरीशानानि दीर्घिकाः ॥ २५ ॥
 अस्त्रानपङ्कजच्छत्रा विस्तीर्णा योजनायताः ।
 गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नभूषिताः ॥ २६ ॥
 पतन्त्यनलनिर्दग्धा निक्षोया जलदा इव ।
 वरस्रोवास्तदृष्टेषु गोपु पक्षिषु वाजिषु ॥ २७ ॥
 निर्देयो व्यदहदङ्घ्रिहरकोपेन प्रेरितः ।
 सहस्रगः प्रवृद्धाश्च सुप्ताश्च बहवो जनाः ॥ २८ ॥
 पुनमास्त्रिङ्गत्तं गाढं दहन्ते त्रिपुररग्निना ।
 अथ तस्मिन् पुरे दीपे स्थित्याप्सरसोपमाः ॥ २९ ॥
 अग्निज्वालाहतास्तत्र हरपतन् धरणीतले ।
 काश्चिच्छ्रामा विशालाक्षी मुक्तावन्निविभषिता ॥ ३० ॥

धूमेनाकुलिता सा तु पतिता धरणीतले ।
 काचित् कनकवर्णाभा इन्द्रनीलविभूषिता ॥ ११ ॥
 भर्तारं पतितं दृष्ट्वा पतिता तस्य चोपरि ।
 काचिदादित्यसङ्काशा प्रमुक्ता च गृहे स्थिता ॥ १२ ॥
 अग्निज्वालाहता सा तु पतिता गतचेतना ।
 उल्लितो दानवस्त्व खड्गइस्ती महाबलः ॥ १३ ॥
 वीग्वानरहतः सोऽपि पतितो धरणीतले ।
 मेघवर्णापरा नारी हारकेयूरभूषिता ॥ १४ ॥
 शूतरूपधरा नारी बालं कन्यं न्यधापयत् ।
 दहनं बालकं दृष्ट्वा रुदते मेघशब्दवत् ॥ १५ ॥
 एतं स तु दहयन्निर्हरक्रोधेन प्रेरितः ।
 काचिच्चन्द्रप्रभा सौम्या वज्रवैदूर्यभूषिता ॥ १६ ॥
 सुतमामिद्वय विपत्नी दग्धा पतति भूतले ।
 काचित् कुन्देन्दुवर्णाभा या शयाना गृहे स्थिता ॥ १७ ॥
 गृहे प्रज्वलिते सा तु प्रतिवृद्धा सुदुःखिता ।
 पश्यन्ती ज्वलितं सर्वं स्वसुतो मे दिवङ्गतः ॥ १८ ॥
 सुतं सन्दग्धमालिङ्ग्य पतिता धरणीतले ।
 काचित् सुवर्णवर्णाभा नीलरत्नैर्विभूषिता ॥ १९ ॥
 धूमेनाकुलिता सा तु प्रसुप्ता धरणीतले ।
 अन्या गृहीतहस्ता तु सखि ! दहति बालिकाम् ॥ ४० ॥
 अनेकदिव्यरत्नाढ्या दृष्ट्वा दहनमोहिता ।
 गिरसि ह्यञ्जलिं कृत्वा विज्ञापयति पात्रकम् ॥ ४१ ॥
 भगवन् ! यदि वीरने पुरुषेष्वपकारिषु ।
 श्रियः किसपराधने गृहपञ्जरकोकिलाः ॥ ४२ ॥

पापनिर्दयनिर्लज्ज ! कस्ते क्रोपस्त्रियः प्रति ।
 न दाक्षिण्यं न ते लज्जा न सत्यं शीर्य्यवर्जित ! ॥ ४३ ॥
 अनेन ह्युपसर्गेण तूपालम्भं शिखिन्यदात् ।
 किं त्वया न श्रुतं लोके ह्यवध्याः शत्रुयोषितः ॥ ४४ ॥
 किन्तु तुभ्यं गुणा ह्येते दहन्तोत्सादनं प्रति ।
 न कारुण्यं दया वापि दाक्षिण्यं न क्षियः प्रति ॥ ४५ ॥
 दयां कुर्वन्ति स्त्रेष्वापि दहन्तीं वोक्ष्य योषितम् ।
 स्त्रेष्वाणामपि कष्टोर्गस दुर्निवारो ह्यचेतनः ॥ ४५ ॥
 एते चैव गुणान्मुभ्यं दहन्तोत्सादनं प्रति ।
 अमावपि दुराचारः स्त्रीणां किं ते निपातने ॥ ४७ ॥
 दुष्टनिर्घृणनिर्लज्ज ! हुताग्निन् ! मन्दभाग्यक ! ।
 निराशत्वं दुरावास मलाद्दहसि निर्दय ! ॥ ४८ ॥
 एवं विलप्यमानाका जल्पक्यथ बहून्यपि ।
 अन्याः क्रोशन्ति संक्रुद्धा बालशोकेन मोहिताः ॥ ४९ ॥
 दहते निर्दयो वज्रिः संक्रुद्धः पूर्वशत्रुवत् ।
 पुष्करिण्यां जलं दग्धं कूपेष्वपि तथैव च ॥ ५० ॥
 अस्मान् सन्दह्य स्त्रेच्छ ! त्वं काङ्क्षतिं प्रापयिष्यसि !
 एवं प्रलपतां तासां वज्रिर्वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥
 अग्निरुवाच । स्ववर्गैर्नैव युष्माकं विनाशन्तु करोम्यहम् !
 अहमादेशकर्ता वै नाहं कर्तास्मन्नुपहम् ॥ ५२ ॥
 रुद्रक्रोधसमाविष्टो विविशामि यथेच्छया ।
 ततो बाणो महातेजास्त्रिपुरं वीक्ष्य दीपितम् ॥ ५३ ॥
 सिंहासनस्थः प्रोवाच ह्यग्रहं देवैर्विनाशितः ।
 अल्पसत्त्वं दुराचारैरीश्वरस्य निवेदितम् ॥ ५४ ॥

अपरोक्ष्य त्वहं दग्धः शङ्करेण महात्मना ।

नान्यः शक्तस्तु मा हन्तुं वर्जयित्वा त्रिलोचनम् ॥५५॥

उत्थितः शिरसा कृत्वा लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ।

निर्गतः स पुरद्वारात् परित्यज्य सुहृत्सुतान् ॥ ५६ ॥

रत्नानि यान्यनर्वाणि स्त्रियो नानाविधास्तथा ।

ऋहीत्वा शिरसा लिङ्गं गच्छन् गगनमण्डलम् ॥ ५७ ॥

स्तुवंद्य देवदेवेण त्रिलोकाधिपतिं शिवम् ।

त्यक्त्वा पुरी मया देव ! यदि बध्योऽस्मि शङ्कर ! ॥५८॥

त्वत्प्रसादान्महादेव ! मा मे लिङ्गं विनश्यतु ।

अर्चितं हि मया देव ! भक्त्या परमया सदा ॥ ५९ ॥

त्वत्कोपाद्यदि बध्योऽहं तदिदं मा विनश्यतु ।

स्नाध्यमेतन्महादेव ! त्वत्कोपाद्दहनं मम ॥ ६० ॥

प्रतिजन्म महादेव ! त्वत्पादनिरतो ह्यहम् ।

तोटकच्छन्दसा देवं स्तौमि त्वां परमेश्वर ! ॥ ६१ ॥

शिवशङ्करशर्वहराय नमो भवभीममहेश्वर शर्व नमः ।

कुसुमायुधदेहविनाशकर त्रिपुरान्तक अश्वकशूलधर ॥ ६२ ॥

प्रमदाप्रिय काल विभक्त नमः ससुरासुरसिद्धगणैर्नमित ।

हयवानरसिद्धगजेन्द्रमुखादतिभास्वददोषविशालमुख ॥ ६३ ॥

उपलम्बुमशक्यतरैरमरैरसुरैः प्रथितोऽस्मि च बाहुशतबहुभिः

प्रणतोऽस्मि भवं भवभक्तिरतो चलचन्द्रकलाकुलदेव नमः ॥६४॥

न च पुत्रकलत्रहयादि धनं मम तु त्वदनुस्मरणं शरणम् ।

व्यथितोऽस्मि तु बाहुशतैर्बहुभिर्गमिता च महानरकस्य गति ६५

न निवर्तति जन्म न पापमतिः एचिकर्मनिबद्धमपि त्यजति ।

अनुकम्पति विभ्रमति सति मम पैव कृकर्म निवारयति ॥६६॥

यः पठेत् ऋटकन्दिव्यं प्रयतः शुचिमानसः ।

वाणस्त्रेव यथा रुद्रक्षस्यापि वरदो भवेत् ॥ ६७ ॥

इमं स्तवं महादिव्यं श्रुत्वा देवो महेश्वरः ।

प्रसन्नस्तु तदा तस्य स्वयं देवो महेश्वरः ॥ ६८ ॥

महेश्वर उवाच ।

न भेतव्यं त्वया वत्स ! सौवर्णे तिष्ठ दानव ! ।

पुत्रपीतसुहृद्वन्धुभार्याबन्धुजनैः सह ॥ ६९ ॥

अद्यप्रभृति वाण ! त्वमवध्यस्मिदशैरपि ।

भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन पाण्डव ! ॥ ७० ॥

अक्षयस्यावप्रयो लोके विचरन्त्याकुतीभयः ।

ततो निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तदा ॥ ७१ ॥

तृतीयं रजितं तस्य पुरं तेन महात्मना ।

स्रमत्तु गगने दिव्यं रुद्रतेजप्रभावतः ॥ ७२ ॥

एवं तु त्रिपुरं दग्धं शङ्करेण महात्मना ।

ज्वालामालाप्रदीप्तं ततः पतितं धरणीतले ॥ ७३ ॥

एकं निपतितं तत्र श्रीशंखे त्रिपुरान्तके ।

द्वितीयं पतितं तस्मिन् पर्वतेऽमरकण्ठके ॥ ७४ ॥

दग्धेषु तेषु राजेन्द्र ! रुद्रकीटिः प्रतिष्ठिता ।

ज्वलत्तदपतत्तत्र तेन ज्वालेश्वरः स्मृतः ॥ ७५ ॥

अह्नेन प्रस्थितास्तस्य दिव्यज्वाला दिव्यज्ञताः ।

हाहाकारस्तदा जातो देवासुरकृती महान् ॥ ७६ ॥

गरमक्षं भयद्रुद्रो माहेश्वरपुरीक्षमे ।

एवं वृत्तं तदा तस्मिन् पर्वतेऽमरकण्ठके ॥ ७७ ॥

चतुर्दशास्यं भुवनं स भुक्त्वा पाण्डुनन्दन ! ।

वर्षकोटिसहस्रन्तु त्रिंशत्कोटयस्तथापराः ॥ ७८ ॥
 ततो महीतलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः ।
 पृथिवीमेकच्छत्रेण भुङ्क्ते स तु न संशयः ॥ ७९ ॥
 एवं पुण्यो महाराज ! पर्वतोऽमरकण्ठके ।
 चन्द्रसूर्योपरागे तु गच्छेद् योऽमरकण्ठकम् ॥ ८० ॥
 अग्निधाद्यगुणां प्रवदन्ति मनीषिणाः ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति दृष्ट्वा तत्र महेश्वरम् ॥ ८१ ॥
 ब्रह्महत्या गमिष्यन्ति राक्षसो दिवाकरे ।
 तदेवं निश्चलं पुण्यं पर्वतोऽमरकण्ठके ॥ ८२ ॥
 मन्मथं च करिष्यन्तं गिरिं त्वमरकण्ठकम् ।
 चान्द्रायणगतं मायं लभति नाव संग्रहः ॥ ८३ ॥
 अद्याप्यमपि लोकाणां विख्यातोऽमरकण्ठकः ।
 यत्र पुण्यो गिरिच्छ्रेष्ठः सिद्धजन्यवैश्वितः ॥ ८४ ॥
 ननाद्रमलताकीर्णो नानापुष्पाःपगोभितः ।
 मृगवापद्रमहस्रं लु मिवप्रमानो महागिरिः ॥ ८५ ॥
 यत्र रुद्रिहितो देवो देवता सह महेश्वरः ।
 ब्रह्मा विष्णुस्तथा चेन्द्रो विद्याधरगणैः सह ॥ ८६ ॥
 ऋषिभिः किन्नरैर्यक्षैर्नित्यमेव निषेवितः ।
 वासुकिः सहितस्तत्र क्रीडते यन्नगोत्तमे ॥ ८७ ॥
 प्रदक्षिणन्तु यः कुर्यात् पर्वतोऽमरकण्ठके ।
 दीण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ८८ ॥
 तत्र ज्वालेश्वरं नाम तीर्थं सिद्धनिषेवितम् ।
 तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्ते पुनर्भवाः ॥ ८९ ॥
 ज्वालेश्वरे महाराज ! यन्मु प्राणान् परित्यजेत् ।

चन्द्रसूर्योपरागेषु तस्यापि शृणु यत् फलम् ॥ ६० ॥

सर्वकर्मविनिर्मुक्तिं ज्ञानविज्ञानसंयुतः ।

रुद्रलोकमवाप्नोति थावदा भूतसंभवम् ॥ ६१ ॥

अमरेश्वरदेवस्य पर्वतस्य उभेतटे ।

तत्र ता ऋषिकोटग्रन्थु तपस्तप्यन्ति सुव्रत ! ॥ ६२ ॥

समन्ताद्योजनक्षेत्री गिरिश्यामरकण्टकः ।

अकामो वा सकामो वा नर्मदायां सुभे जले ॥ ६३ ॥

स्नात्वा मुच्यति तैः पापै रुद्रलोकं स गच्छति ।

अथ अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । पृच्छन्ति ते महात्मानो मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

युधिष्ठिरपुरोगास्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ १ ॥

आख्याञ्चि भगवन् ! तथ्यं कावेरीसङ्गमो महान् ।

लोकानाञ्च हितार्थाय अस्माकञ्च विवृणुये ॥ २ ॥

सदा पापरता ये च नरा दुष्कृतकारिणः ।

मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो गच्छन्ति परमं पदम् ।

एतदिच्छाम विज्ञातुं भगवन् ! वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

मार्कण्डेय उवाच । शृण्वन्त्ववहितः सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

अस्ति वीरो महायज्ञः कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ४ ॥

इन्द्रस्तोर्धमनुप्राप्य राज्ञा यक्षाधिपोऽभवत् ।

मिद्विं प्राप्नो महाराज ! तस्मै निगदतः शृणु ॥ ५ ॥

कावेरी नर्मदा यत्र सङ्गमो लोकविश्रुतः ।

तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ६ ॥
 तपोऽतप्यत यत्नेन्द्रो दिव्यं वर्षं शतं महत् ।
 तस्य तुष्टो महादेवः प्रदातुं वरमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 भो भो यत्न ! महासत्व ! वरं ब्रूहि यथेष्टितम् ।
 ब्रूहि कार्यं यथेष्टन्तु यद्वा मनसि वर्तते ॥ ८ ॥

कुबेर उवाच । यदि तुष्टोऽसि मे देव ! यदि देवो वरो मम ।

अद्यप्रभृतिः सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवेत् ॥ ९ ॥

कुबेरस्य वचः श्रुत्वा परितुष्टो महेश्वरः ।

एवमस्तु ततो देवकृत्वैवान्तरधीयत ॥ १० ॥

सोऽपि लब्धवरो यत्नः शीघ्रं लब्धफलोदयः ।

पूजितः स तु यच्चैष ह्यभिषिक्तस्त्व पार्थिव ! ॥ ११ ॥

कावेरोसङ्गमं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ।

ये नरा नाभिजानन्ति वञ्चितान्ते न संग्रयः ॥ १२ ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नाथीत मानवः ।

कावेरी च महापुण्या नर्मदा च महानदी ॥ १३ ॥

तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! ह्यर्चयेद्दृषभध्वजम् ।

अश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ॥ १४ ॥

अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्यस्य कुर्यादनागकम् ।

अनिवर्त्या गतिरस्य यथा मे शङ्करोऽब्रवीत् ॥ १५ ॥

सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडते दिवि रुद्रवत् ।

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिकोट्यरुक्थापराः ॥ १६ ॥

मोदते रुद्रलोकस्थो यत्र तत्रैव गच्छति ।

पुण्यक्षयात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १७ ॥

भोगवान् दानशीलश्च महाकुलसमुद्भवः ।

तत्र पीत्वा जलं सम्यक् चान्द्रायणफलं लभेत् ॥१८॥
 स्वर्गं गच्छन्ति ते मर्त्या ये पिबन्ति शुभं जलम् ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये यत् फलं प्राप्नुयान्नरः ।
 कावेरीसङ्गमे स्नात्वा तत् फलं तस्य जायते ॥ १९ ॥
 एषमादि तु राजेन्द्र ! कावेरीसङ्गमे महत् ।
 पुण्यं महत्फलं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २० ॥

एकोनवत्यधिक्यततमोऽध्यायः ।

माकण्डेय उवाच । नामदे चोत्तरे कृते तीर्थं योजनविस्तृतम् ।
 मन्त्रेश्वरिति विख्यातं सर्वपापहरं परम ॥ १ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! देवतैः सह मोदते ।
 पञ्चवर्षमहस्त्राणि क्रोडते कामरूपधृक् ॥ २ ॥
 गर्जनञ्च ततो गच्छेद्यत्र मेघस्तथोत्थितः ।
 इन्द्रजिह्वाम संप्राप्तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ३ ॥
 मेघनादं ततो गच्छेद्यत्र मेघान्गर्जितम् ।
 मेघनादो गणस्तत्र परमो गणताङ्गतः ॥ ४ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! तीर्थमास्त्रातकेशुरम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गोमहस्त्रफलं लभेत् ॥ ५ ॥
 कर्मदोत्तरतीरे तु तीर्थेणु त्रिष्टुतं भवेत् ।
 तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा तपेयेत् पितृदेवताः ॥ ६ ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा ये विचिन्तिताः ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! ब्रह्मावतमिति स्तुतम् ॥ ७ ॥

तत्र सन्निहितो ब्रह्मा नित्यमेव युधिष्ठिर !
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८ ॥
 ततोऽगारिग्रुरं गच्छेन्नियतो नियताशनः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्ती रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! कपिलातीर्थमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! कपिलादानमाप्नुयात् ॥ १० ॥
 गच्छेत् करजतीर्थन्तु देवर्षिं गणसेवितम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गरीलोकं समवाप्नुयात् ॥ ११ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! कुण्डलेग्रुरमुत्तमम् ।
 तत्र सन्निहितो रुद्रस्तिष्ठते ह्यत्रमया सह ॥ १२ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! ह्यवध्यस्त्रिदशैरपि ।
 पिप्पलेशन्ततो गच्छेत् सर्वपापप्रनाशनम् ॥ १३ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! रुद्रलोके महीयते ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! विमलेग्रुरमुत्तमम् ॥ १४ ॥
 तत्र देवशिला रम्या चेश्वरेण विनिर्मिता ।
 तत्र प्राणपरित्यागाद्गुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥
 ततः पुष्करिणीं गच्छेत् तत्र स्नानं समाचरेत् ।
 स्नातमात्रो नरस्तत्र हीन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥ १६ ॥
 नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहादिनिःसृता ।
 तारयेत् सर्वभूतानि स्थारवराणि चराणि च ॥ १७ ॥
 सर्वदेवाधिदेवेन त्वीश्वरेण महात्मना ।
 कथिता ऋषिसङ्घेभ्यो ह्यस्माकञ्च विशेषतः ॥ १८ ॥
 मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी ।
 रुद्रदेहादिनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया ॥ १९ ॥

सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता ।

संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च ॥ २० ॥

नमः पुण्यजले ह्यग्रे नमः सागरगामिनि ! ।

नमस्ते पापशमनि ! नमो देवि ! वरानने ! ॥ २१ ॥

नमोऽस्तु ते ऋषिगणसिंहसेविते ! नमोऽस्तु ते शङ्करदेहनिःसृते ! ।

नमोऽस्तु ते धर्मभृतां वरप्रदे ! नमोऽस्तुते सर्वपवित्रपावने ! ॥ २२ ॥

यस्त्विदं पठते स्तोत्रं नित्यं श्रद्धासमन्वितः ।

ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ २३ ॥

वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रश्चैव शुभाङ्गतिम् ।

अर्थार्थी लभते ह्यर्थं स्मरणादेव नित्यशः ॥ २४ ॥

नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः ।

तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्माहत्यापहारिणी ॥ २५ ॥

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच । तदाप्रभृति ब्रह्माद्या ऋषयश्च तपोधनाः ।

सेवन्ते नर्मदां राजन् ! रागक्रोधविवर्जिताः ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कस्मिन्निपतितं शूलं देवस्य तु महीतले ।

तत्र पुण्यं समाख्याहि यथावन्निसत्तम ! ॥ २ ॥

मार्कण्डेय उवाच । शूलभेदति विख्यातं तीर्थं पुण्यतमं महत् ।

तत्र स्नात्वाचयेद्देवं गोमहस्रफलं लभेत् ॥ ३ ॥

त्रिरात्रह्वारयेद्यस्तु तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ! ।

अर्चयित्वा महादेवं पमर्जन् न विद्यते ॥ ४ ॥

भीमेश्वरं ततो गच्छेन्नारदेश्वरमुत्तमम् ।
 आदित्वेयं महापुण्यं तथा घृतमधुस्रवम् ॥ ५ ॥
 नन्दिकेशं परिष्वज्य पर्याप्तं जन्मनः फलम् ।
 वरुणेशं ततः पश्येत् स्वतन्त्रेश्वरमेव च ।
 सर्वतीर्थफलं तस्य पञ्चायतनदर्शनात् ॥ ६ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! युद्धं यत्र सुसाधितम् ।
 कोटितीर्थेन्तु विख्यमानसुरा यत्र मोहिताः ॥ ७ ॥
 यत्रैव निहता राजान् ! दानवा बलदर्पिताः ।
 तेषां शिरांस्यगृह्णन्त सर्वे देवाः समागताः ॥ ८ ॥
 तैस्तु संस्थापितो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ।
 कोटिविनिहता तत्र तेन कोटीश्वरः स्मृतः ॥ ९ ॥
 दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सदेहः स्वर्गमारुहेत् ।
 यदा त्विन्द्रेण क्षुद्रत्वाद्ब्रह्मकीलेन यन्त्रितम् ॥ १० ॥
 तदाप्रभृति लोकानां स्वर्गमार्गो निवारितः ।
 सघृतं श्रीफलं जग्ध्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ११ ॥
 पार्वतं सहदीपन्तु शिरसा चैव धारयेत् ।
 सर्वकामसुसम्पन्नो राजा भवति पाण्डव ! ॥ १२ ॥
 मृतो रुद्रत्वमाप्नोति ततोऽसौ जायते पुनः ।
 स्वर्गादित्य भवेद्राजा राज्यं कृत्वा दिवं व्रजेत् ॥ १३ ॥
 बहुनेत्रं ततः पश्येत् त्रयोदश्यान्तु मानवः ।
 स्नातमात्रो नरकत्रयं सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ १४ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! तीर्थं परमशोभनम् ।
 नराणां पापनाशाय हृत्प्रगस्ये श्वरमुत्तमम् ॥ १५ ॥

तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! ब्रह्मलोके महीयते ।
 कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशौ ॥ १६ ॥
 घृतेन स्नापयेद्देवं समाधिस्थो जितेन्द्रियः ।
 एकविंशकुक्षोपितो न श्ववेदेश्वरात् पुरात् ॥ १७ ॥
 धेनुमुपानहन्त्वा दद्याच्च घृतकम्बलम् ।
 भोजनं चैव विप्राणां सर्वं कीटिगुणं भवेत् ॥ १८ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! वलाकेश्वरमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! सिंहासनपतिर्भवेत् ॥ १९ ॥
 नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ।
 उपोष्य रजनीमिकां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ २० ॥
 स्नानं कृत्वा यथान्यायमर्चयेच्च जनार्दनम् ।
 गोमहन्त्रफलं तस्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २१ ॥
 ऋषितीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापहरं नृणाम् ।
 स्नातमात्रो नरकत्व गोमहन्त्रफलं लभेत् ॥ २२ ॥
 देवतीर्थं ततो गच्छेद् ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! ब्रह्मलोके महीयते ॥ २३ ॥
 अमरकण्टकं गच्छेद्दमरैः स्थापितं पुरा ।
 स्नातमात्रो वरकल्प रुद्रस्योक्ते महीयते ॥ २४ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! रावणेश्वरमुत्तमम् ।
 तत् पञ्चायतनं दृष्ट्वा मुच्यते ब्रह्महृत्पया ॥ २५ ॥
 ऋणतीर्थं ततो गच्छेद्दृणेभ्यो मुच्यते ध्रुवम् ।
 वटेश्वरं ततो दृष्ट्वा पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥ २६ ॥
 भीमेश्वरं ततो गच्छेत् सर्वव्याधिविनाशनम् ।
 स्नातमात्रो नरो राजन् ! सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥

ततो गच्छत्तु राजेन्द्र ! तुरासङ्गममुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयन् सिद्धिमाप्नुयात् ॥ २८ ॥
 सोमतीर्थं ततो गच्छत् पश्ये चन्द्रमनुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! भक्त्या परमया युतः ॥ २९ ॥
 तत्क्षणाद्दिव्यदिहस्थः शिववन्दोदते चिरम् ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ३० ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् ।
 अहोरात्रीपवासेन तिरावफलमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥
 तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र ! कपिलां यः प्रयच्छति ।
 यावन्ति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ ३२ ॥
 तावद्द्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
 यत्नं प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र नराधिप ! ॥ ३३ ॥
 अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
 नक्षत्रात्तटमाश्रित्य तिष्ठेयुर्यत्र मानवाः ॥ ३४ ॥
 ते मृताः स्वर्गमाशान्तिं सन्तः सुकृतिनो यथा ।
 सुरेश्वरं ततो गच्छन्नाम्ना कर्कोटकेश्वरम् ॥ ३५ ॥
 गङ्गायतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः ।
 नन्दितीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ३६ ॥
 तेषु यते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते ।
 ततो दीपेश्वरं गच्छेद्द्वारासतीर्थं तपोवनम् ॥ ३७ ॥
 निवर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ।
 हुङ्कारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥ ३८ ॥
 प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ! ।
 अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३९ ॥

व्यासस्तस्य भवेत् प्रीतः प्राप्नुयादीप्सितं फलम् ।
 स्रवेण वेष्टयित्वा तु दीपो देयः सर्वदिकः ॥ ४० ॥
 क्रीडन्ति ह्यक्षयं कालं यथा हद्रस्तथैव च ।
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! ऐरण्डी तीर्थमुत्तमम् । ४१ ॥
 सङ्गमे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः ।
 ऐरण्डी त्रिषु लोकेषु विख्याता पापनाग्निनी ॥ ४२ ॥
 अथवाण्युकी मासि शुक्लपक्षे तु चाष्टमी ।
 शुचिर्भूत्वा नरः स्नात्वा सोपवासपरायणः ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मणं भोजयेद्देकं कौटिर्भवति भोजिता ।
 मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य ह्यवगाह्य च वै जलम् ॥ ४४ ॥
 नमोदादकसंमिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तोर्थं नराधिप ! ॥ ४५ ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन ममहोपा वसुन्धरा ।
 ततः सुवर्णसलिले स्नात्वा दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ४६ ॥
 काञ्चनेन विमानेन रुद्रलोके महीयते ।
 ततः स्वर्गाच्चरतः कालाद्राजा भवति वीर्यवान् ॥ ४७ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! हीचुनद्यासु सङ्गमम् ।
 त्रैलोक्यविश्रुतं दिव्यं तत्र सन्निहितः शिवः ॥ ४८ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गाणपत्यमवाप्नुयात् ।
 स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४९ ॥
 तत्तीर्थं त्रिविधं पापं स्नानमात्राद्दृपोहति ।
 लिङ्गसारं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ५० ॥
 गोमहस्रफलं तस्य रुद्रलोके महीयते ।
 भङ्गतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५१ ॥

तत्र गत्वा तु राजेन्द्र ! स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 सप्तजम्बकतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५२ ॥
 वटेश्वरं ततो गच्छेत् सर्वतीर्थमनुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राज्यं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ५३ ॥
 सङ्गमेयन्ततो गच्छेत् सर्वदेवनमस्कृतम् ।
 स्नानमात्राद्वरस्तत्र चेन्द्रत्वं लभते ध्रुवम् ॥ ५४ ॥
 कोटितीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापहरं परम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र संशयः ॥ ५५ ॥
 तत्र तीर्थं समासाद्य दृष्ट्वा दानं तु यो नरः ।
 तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ५६ ॥
 अथ नारी भवेत् काचित् तत्र स्नानं समाचरेत् ।
 गौरीतुल्या भवेत् सापि त्विन्द्रपत्नी न संशयः ॥ ५७ ॥
 अङ्गारेशं ततो गच्छेत् स्नातुं तत्र समाचरेत् ।
 स्नातमात्रं नरलव रुद्रलोकं महीयते ॥ ५८ ॥
 अङ्गारकचतुष्टयान्तु स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 अन्नयं मोदते कालं शुचिः प्रयत्नमानसः ॥ ५९ ॥
 अयोनिस्त्ववे स्नात्वा न पश्येद्योनिस्सङ्घटम् ।
 पाण्डवेगन्तु तत्रैव स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ६० ॥
 अन्नयं मोदते कालमवध्यं सिद्धेश्वरिणि ।
 विष्णुलोकं ततो गत्वा क्रीडते भोगसंयुतः ॥ ६१ ॥
 तत्र भुक्त्वा महाभोगान् मर्त्यराजोऽभिजायते ।
 कठेश्वरं ततो गच्छेत् तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६२ ॥
 उत्तरायणसंप्राप्ते यदिच्छेत् तस्य तद्भवेत् ।
 चन्द्रभागां ततो गच्छेत् तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६३ ॥

स्नातमात्रो नरो राजन् ! सीमलोके महीयते ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ॥ ६४ ॥
 पूजितं देवराजेन देवैरपि नमस्कृतम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! दानं दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ६५ ॥
 अथवा नीलवर्णाभं वृषभं यः समुत्सृजेत् ।
 वृषभस्य तु रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ ६६ ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि नरो हरपुरे वसेत् ।
 ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ ६७ ॥
 अश्वानां श्वेतवर्णानां सहस्राणां नराधिप ! ।
 स्वामी भवति मर्त्येषु तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ६८ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! ब्रह्मावर्तमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! तर्पयेत् पितृदेवताः ॥ ६९ ॥
 उपोष्य रजनौमिकां पिण्डं दत्त्वा यथाविधि ।
 कन्यागते तथादित्से अन्नयं स्यान्नराधिप ! ॥ ७० ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! कपिलातीर्थमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! कपिलां यः प्रयच्छति ॥ ७१ ॥
 सम्पूर्णपृथिवीं दत्त्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् ।
 नर्मदेशं परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ७२ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नशुभेधफलं लभेत् ।
 नर्मदादक्षिणे कूले सङ्गमेश्वरमुत्तमम् ॥ ७३ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! सर्वयज्ञफलं लभेत् ।
 तत्र सर्वोद्यता राजा पृथिव्यामेव जायते ॥ ७४ ॥
 सर्वलक्षणसम्पूर्णः सर्वव्याधिविवर्जितः ।
 नार्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं परमशीभनम् ॥ ७५ ॥

आदित्यायतनं दिव्यमीश्वरेण तु भाषितम् ।
 तस्य तीर्थप्रभावेण दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ७६ ॥
 हरिद्राव्याधिनो ये तु ये दुष्कृतकर्मिणः ।
 मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं तु यान्ति ते ॥ ७७ ॥
 माघमासे तु संप्राप्त शुक्लपक्षस्य सप्तमी ।
 वसेदायतने तत्र निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ७८ ॥
 न जराव्याधितो मूको न चान्धो वधिराश्रया ।
 सुभगो रूपसंपन्नः स्त्रीणां भवति वल्लभः ॥ ७९ ॥
 एव तीर्थं महापुण्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् ।
 ये न जानन्ति राजेन्द्र ! वदितान्ति न संग्रहः ॥ ८० ॥
 गर्गेश्वरं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 स्नातमालो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ८१ ॥
 मोदते स्वर्गलोकस्थो यावदिन्द्रायतुदंश ।
 समीपतः स्थितं तस्य नागेश्वरतपोवनम् ॥ ८२ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! नागलोकमवाप्नुयात् ।
 वज्रभिर्नागकन्याभिः क्रोडते कालमक्षयम् ॥ ८३ ॥
 कुबेरभयनं गच्छेत् कुबेरो यत्र संस्थितः ।
 कालेश्वरं परं तीर्थं कुबेरो यत्र तोषितः ॥ ८४ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! सर्वसम्पदमाप्नुयात् ।
 ततः पश्चिमतो गच्छेत् मारुतालयमुत्तमम् ॥ ८५ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! शुचिभूत्वा समाहितः ।
 काञ्चनं तु ततो दद्याद्यथाशक्ति सुबुद्धिमान् ॥ ८६ ॥
 पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति ।
 यमतीर्थं ततो गच्छन्माघमासे युधिष्ठिर ! ॥ ८७ ॥

कथयन्ते चतुर्दश्यां स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 नक्तञ्चोद्यं ततः कुर्यान्न पश्येद्योनिमङ्कटम् ॥ ८८ ॥
 अहल्यातीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 स्नातमात्रो नरस्तत्र ह्यप्सरीभिः प्रमोदते ॥ ८९ ॥
 अहल्या च तपस्तत्रा तत्र मुक्तिमुपागता ।
 चैत्रमासे तु सं प्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां ॥ ९० ॥
 कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् ।
 यत्र यत्र नरीत्पन्नो वरस्तत्र प्रदो भवेत् ॥ ९१ ॥
 स्त्रीवल्लभा भवेच्छ्रीमान् कामदेव इवापरः ।
 अशोभ्यान्तु ममासाय तीर्थे रामस्य विश्रुतम् ॥ ९२ ॥
 स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 सोमतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ९३ ॥
 स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 सोमपर्वे तु राजेन्द्र ! पापत्रयकरं नृणां ॥ ९४ ॥
 त्वं लोकाव्यविश्रुतं राजन् ! सोमतीर्थं महाकृतम् ।
 यन्तु चान्द्रायणं कुर्यात्तस्मिन्सोमतीर्थे नराधिप ! ॥ ९५ ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति ।
 अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवापि ह्यनाशकं ॥ ९६ ॥
 सोमतीर्थं नृतो यस्तु नाऽसौ मर्त्येऽभिजायते ।
 शुभतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ९७ ॥
 स्नातमात्रो नरस्तत्र गोलोकेषु महीयते ।
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! विश्णु तीर्थमनुत्तमम् ॥ ९८ ॥
 योधनीपुरमाख्यातं विश्णुस्थानमनुत्तमम् ।
 असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कीटिशः ॥ ९९ ॥

तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुः प्रीतो भवेदिह ।
 अहीराबोपवासिन ब्रह्महत्यां व्यपीहति ॥ १०० ॥
 ततो गच्छेत् तु राजेन्द्र ! तापमेश्वरमुत्तमम् ।
 हरिणी व्याधसन्त्रक्ता पतिता यत्र सा सृगी ॥ १०१ ॥
 जले प्रक्षिप्तगात्रा तु अन्तरिक्षं गता च सा ।
 व्याधो विस्मितचित्तस्तु परं विस्मयमागतः ॥ १०२ ॥
 तत्र तापेश्वरं तीर्थं न भृतं न भविष्यति ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ १०३ ॥
 अमोहकमिति ख्यातं पितृथैवात्र तर्पयेत् ।
 पौर्णमास्याममायान्तु श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ १०४ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! पितृपिण्डान्तु दापयेत् ।
 गजरूपा शिला तत्र तीर्थमध्ये प्रतिष्ठिता ॥ १०५ ॥
 तस्यान्तु दापयेत् पिण्डं वैशाख्यान्तु विशेषतः ।
 तृप्यन्ति पितरन्त्र यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ १०६ ॥
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गणगत्यन्तिकं व्रजेत् ॥ १०७ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! लिङ्गी यत्र जमादेनः ।
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! विष्णुलोके महीयते ॥ १०८ ॥
 नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशीभनम् ।
 वामदेवः स्वयं तत्र तपोऽतप्यत वै महत् ॥ १०९ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रान्तु शङ्करं पयुपासत ।
 समाधिभङ्गदग्धास्तु शङ्करेण महात्मना ॥ ११० ॥
 श्रुतपर्वा यमथैव हुताशः शक्रपर्वणि ।
 एते दग्धास्तु ते सर्वे कुसुमेश्वरसंस्थिताः ॥ १११ ॥

दिव्यवषसहस्रेण तुष्टस्तेषां महेश्वरः ।
 उमया सहितो रुद्रस्तुष्टस्तेषां वरप्रदः ॥ ११२ ॥
 मोक्षयित्वा तु तान् सर्वान् नर्मदातटमास्थितः ।
 ततस्तीर्थप्रभावेण पुनर्देवत्वमागताः ॥ ११३ ॥
 त्वत्प्रसादान्महादेव ! तीर्थं भवतु चोत्तमम् ।
 अर्ह्योजनविस्तीर्णं क्षेमं दिक्षु समन्ततः ॥ ११४ ॥
 तन्निस्तीर्थं नरः स्नात्वा चोपवासपरायणः ।
 कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ॥ ११५ ॥
 वैश्वानरो यमयैव कामदेवकथा मरुत् ।
 तपन्त्वा तु राजेन्द्र ! परां मिद्धिमवाप्नुयुः ॥ ११६ ॥
 अङ्गालस्य समीपे तु नातिदूरे तु तस्य वै ।
 स्नानं दानञ्च तत्रैव भोजनं पिण्डमेव च ॥ ११७ ॥
 अग्निप्रविशेऽथ जले अथवा तुह्यनागके ।
 अनिर्वर्तिका भतिरस्य मृतस्यामुत्र जायते ॥ ११८ ॥
 ताम्बकेन तु तोयेन यद्यक् अपयेन्नरः ।
 अङ्गालमूले दत्त्वा तु पिण्डं चैव यथाविधि ॥ ११९ ॥
 दृष्यन्ति पितरस्य यावच्छन्द्रदिवाकरौ ।
 उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृतस्नानहरोति यः ॥ १२० ॥
 पुरुषो वाथ स्त्री वापि वसेदायतने शुचिः ।
 मिहेश्वरस्य देवस्य प्रातः पूजां प्रकल्पयेत् ॥ १२१ ॥
 स याङ्गतिमवाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः ।
 यदावतीर्णः कालेन रूपवान् शुभर्गो भवेत् ॥ १२२ ॥
 मर्त्यं भवति राजा च त्वासमुद्रान्तर्गोचरे ।
 क्षेमपालं न पश्येत् दण्डपाणिं महाबलम् ॥ १२३ ॥

वृथा तस्य भवेद्यात्मा ह्यदृष्टा कर्णकुण्डलम् ।
 एवं तीर्थफलं ज्ञात्वा सर्वे देवाः समागताः ।
 मुञ्चन्ति कुसुमैर्दृष्टिं तेन तत् कुसुमेश्वरम् ॥ १२४ ॥

अष्टैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कर्कशे य उवाच । भार्गवेशं ततो गच्छेद्भग्नो यत्र जनार्दनः ।

असुरैस्तु महायुद्धे महाजलपराक्रमैः ॥ १ ॥

हुङ्कारितास्तु देवेन दानवाः प्रलयङ्गताः ।

तत्र सात्वा तु राजन्द्र ! सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥

शुक्लतीर्थस्य चोत्पत्तिं शृणु त्वं पाण्डु, नन्दन ! ।

हिमवच्छिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ ३ ॥

तरुणादित्यसङ्घाशे तप्तकाञ्चनसप्रभे ।

वयस्फटिकसोपाने चित्रवेदीगिलातले ॥ ४ ॥

जाम्बूनदमये दिव्ये नानापुष्पोपगोभिते ।

तत्रासीत् महादेवं सर्वज्ञं प्रसुमव्ययम् ॥ ५ ॥

लोकानुग्रहदं शान्तङ्गणवृन्दैः सीमावृतम् ।

स्कन्दनन्दि महाकालैर्वीरभद्रगणादिभिः ॥ ६ ॥

उभया सहितं देवं मार्कण्डेः पर्यपृच्छत ।

द्विदेवमहादेवब्रह्मविष्णुन्द्रसंस्तुत ! ॥ ७ ॥

संसारभयभीतोऽहं सुखीपायं ब्रवोहि मे ।

भगवन् ! भूतभयेश ! सर्वपापप्रणाशनम् ।

नीर्थानां परमं तीर्थं तद्वदन्न महेश्वर ! ॥ ८ ॥

ईश्वर उवाच । ऋणु विप्र ! महाप्राज्ञ ! सर्वसास्त्रविद्यारद ! ।

स्नानाय गच्छ शुभग ! ऋषिसङ्घैः समाहृतः ॥ ८ ॥

मन्वतिकश्यपाञ्चैव याज्ञवल्क्यप्रोग्नोऽङ्गिराः ।

यमापन्नम्बसंवर्ताः कात्यायनवृहस्पती ॥ १० ॥

नारदो गौतमश्चैव सेवन्ति धर्मकाङ्क्षिणः ।

गङ्गां कनखलं पुण्यं प्रयागं पृष्करं गयाम् ॥ ११ ॥

कुरुक्षेत्रं महापुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे ।

दिवा वा यदि वा रात्रौ शुक्लतीर्थं महाफलम् ॥ १२ ॥

दर्शनात् स्पर्शनाञ्चैव स्नानादानान्तपोजपात् ।

होमाञ्चैवोपवासाञ्च शुक्लतीर्थं महाफलम् ॥ १३ ॥

शुक्लतीर्थं महापुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम् ।

चाणक्यो नाम राजर्षिः सिद्धिं तत्र समागतः ॥ १४ ॥

एतत् क्षेत्रं सुविपुलं योजनं वृत्तमस्थितम् ।

शुक्लतीर्थं महापुण्यं सर्वभाषप्रणाशनम् ॥ १५ ॥

पादपाशेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

जगतीदर्शनाञ्चैव भ्रूणहत्यां व्यपोहति ॥ १६ ॥

अहं तत्र ऋषयेष्ट ! तिष्ठामि ह्युमया सह ।

वैशाखे चैत्रमासे तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ १७ ॥

कौलासाद्यापि निष्कम्ब्य तत्र सन्निहिता हरिदम् ।

देव्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १८ ॥

गणाद्याम्बरसी नागाः सर्वे देवाः समागताः ।

गगनस्यासु तिष्ठन्ति त्रिमानैः सार्वकामिकैः ॥ १९ ॥

शुक्लतीर्थं तु राजेन्द्र ! ह्यगता धमकाङ्क्षिणः ।

रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा ॥ २० ॥

आजन्मजनितं पापं शुक्लतीर्थं व्रजपोहति ।
 स्नानं दानं महापुण्यं मार्कण्डे ऋषिसत्तम ॥ २१ ॥
 शुक्लतीर्थात् परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ।
 पूर्वं वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ॥ २२ ॥
 अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थे व्रजपोहति ।
 तपसा ब्रह्मचर्येण यच्चैर्दानिन वा पुनः ॥ २३ ॥
 देशचनेन या पुष्टिर्न सा ऋतुशतैरपि ।
 कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य परमेश्वरम् ।
 एकविंशकुलोपेतो नच्यवेदैश्वरात् पदात् ॥ २५ ॥
 शुक्लतीर्थं महापुण्यमृषिसिंहनिषेधितम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! न पुनर्जन्मभाक् भवेत् ॥ २६ ॥
 स्नात्वा वै शुक्लतीर्थे तु ह्यर्चयेत् हृषभध्वजम् ।
 कपालपूरणं कृत्वा तुथत्यक्त महेश्वरः ॥ २७ ॥
 अर्धनारीश्वरं देवं पटे भक्त्यालिखापयेत् ।
 शङ्खतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मर्षैश्च सहिजैः ॥ २८ ॥
 जागरं कारयेत् तत्र नृत्यगीतादिमङ्गलैः ।
 प्रभाते शुक्लतीर्थे तु स्नानं वै देवतार्चनम् ॥ २९ ॥
 आचार्यान् भोजयेत् पश्चाच्छिवत्रतपरान् शुचीन् ।
 दक्षिणाञ्च यथाशक्ति वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ ३० ॥
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा यनेर्देवान्तिकं व्रजित् ।
 एवं वै कुरुते यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३१ ॥
 दिव्ययानं समारूढो गीयमानोऽम्बरगणैः ।

शिवतुल्यबलौपेतस्त्रिष्ठत्याभृतसंप्रवम् ॥ १२ ॥
 यत्कतीर्थं तु वा नारी ददाति कनकं यमम् ।
 घृतेन स्नापयेद्देवं कुमारं चापि पूजयेत् ॥ १३ ॥
 एवं वा कुरुते भक्त्या तस्याः पुण्यफलं शृणु ।
 मोदते सर्वलोकस्था यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १४ ॥
 पीर्णमास्यां चतुर्दश्यां सह्यान्ती विषुवे तथा ।
 स्नात्वा तु सोपवासः सन् विजितात्मा समाहितः ॥ १५ ॥
 दानं दद्याद्यथाशक्त्या प्रीयेतां हरिशङ्करौ ।
 एवं तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाजयम् ॥ १६ ॥
 अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा ।
 उद्वाहयति यस्तीर्थं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १७ ॥
 यावत्तद्गोमसंख्या च तत्प्रसूतिकुलेषु च ।
 तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ १८ ॥

द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

माकच्छेय उवाच । ततस्त्वनरकं गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 स्नातमात्रो नरस्तत्र नरकश्च न पश्यति ॥ १ ॥
 तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ॥
 तस्मिन्तीर्थे तु राजेन्द्र ! यस्यास्थोनि विनिक्षिपेत् ॥ २ ॥
 विलयं यान्ति सर्वाणि रूपवान् जायते नरः ।
 गोतीर्थम्बु ततो गत्वा सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ ३ ॥
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! कपिलातीर्थमुत्तमम् ।

तत्र गात्वा नरो राजन् ! गीसहस्रफलं लभेत् ॥ ४ ॥
 ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः ।
 ततोपीथ्य नरो भक्त्यः कपिलां यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥
 घृतेन दीपं प्रज्वला घृतेन स्नापयेच्छिवम् ।
 सहृतं श्रीफलं जप्त्वा दत्त्वा चाने प्रदक्षिणम् ॥ ६ ॥
 घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां यः प्रयच्छति ।
 शिवतुलाबलो भूत्वा नैवासौ जायते पुनः ॥ ७ ॥
 अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थ्यां तु विशेषतः ।
 पूजयेत्तु शिवं भक्त्या ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ॥ ८ ॥
 अङ्गारकनवम्यां तु अमायाश्च विशेषतः ।
 स्नापयेत् तत्र यत्नेन रूपवान् सुभगो भवेत् ॥ ९ ॥
 घृतेन स्नापयेन्निङ्गं पूजयेद्भक्तितो द्विजान् ।
 पुष्यकेण विमानेन सहस्रैः परिवारितः ॥ १० ॥
 शैवं पद्मत्राप्नोति यत्र चाभिमतं भवेत् ।
 अक्षयं मोदते कालं यथा रुद्रकथैव सः ॥ ११ ॥
 यदा तु कर्मसंयोगान्मर्त्यलोकात्मुपागतः ।
 राजा भवति धर्मिष्ठो रूपवान् जायते कुले ॥ १२ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! ऋषितीर्थमनुत्तमम् ।
 तृणविन्दुर्नाम ऋषिः पापदग्धो व्यवस्थितः ॥ १३ ॥
 ततीर्थस्य प्रभावेण शापमुक्तोऽभवद्विजः ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! गङ्गेश्वरमनुत्तमम् ॥ १४ ॥
 श्रावणे मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 स्नातमात्वा नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ १५ ॥
 पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च ऋणतयात् ।

गङ्गे श्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् ॥ १६ ॥
 अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ।
 आजन्मजनितैः पापैर्मृच्यते नाम संग्रहः ॥ १७ ॥
 तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा व्रजेद् यत्र शहरः ।
 सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १८ ॥
 पितृणां तर्पणं कृत्वा दशशुभेधफलं लभेत् ।
 प्रयागे यत् फलं दृष्टं शङ्करेण महात्मना ॥ १९ ॥
 तदेव निखिलं दृष्टं गङ्गावदनसङ्गमे ।
 तस्यैव प्रथमे स्थाने समीपे नातिदूरतः ॥ २० ॥
 दशशुभेधजननं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
 उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे तथा ॥ २१ ॥
 अमायाञ्च नरः स्नात्वा व्रजते यत्र शहरः ।
 सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ २२ ॥
 पितृणां तर्पणं कृत्वा दशशुभेधफलं लभेत् ।
 दशशुभेधात् पश्चिमतो भृगुर्ब्राह्मणसत्तमः ॥ २३ ॥
 दिव्यं वर्षसहस्रन्तु ईश्वरं पर्युपासत ।
 वल्मीकवेष्टितघासौ पक्षिणाञ्च निकेतनः ॥ २४ ॥
 आश्चर्यं सुमहज्जातमुमायाः शहरस्य च
 गौरौ प्रपञ्च देवेशं कोऽयमेवन्तु संस्थिता ॥ २५ ॥
 देवो वा दानवो वाथ कथयस्व महेश्वर ! ।

महेश्वर उवाच । भृगुर्नाम द्विजश्चेष्ट कृषीणां प्रवरो मुनिः २६
 मान्यायते समाधिस्थो वरं प्रार्थयते प्रिये ! ।
 ततः प्रहसिता देवी ईश्वरं प्रत्यभाषत ॥ २७ ॥
 धूमयत्तच्छिखा जाता ततोऽद्यापि न तुष्यसे ।

दुराराधोऽसि तेन त्वं नाम कार्या विचारणा ॥ २८ ॥
 हेम्वर उवाच । न जानासि महादेवि ! ह्ययं क्रोधेन वेष्टितः ।
 दर्शयामि यथा तय्यं प्रत्ययं ते करोम्यहम् ॥ २९ ॥
 ततः स्मृतीश्वरं देवेन धर्मरूपो वृषस्तदा ।
 स्मरणात्तस्य देवस्य वृषः शीघ्रमुपस्थितः ॥ ३० ॥
 वदंस्तु मानुषीं वाचमादेशो दीयतां प्रभो ! ।
 भगवानुवाच । वक्ष्येकं त्वं खनत्वेनं विप्रं भूमौ निपातय ११
 योगस्थस्तु ततो ध्यायन् भृगुस्तेन निपातितः ।
 तत्क्षणात् क्रोधसन्तप्तो हस्तमुत्क्षिप्य सोऽशपत् ॥ ३२ ॥
 एवं स भाषमाणस्तु कुल गच्छसि भो वृष ! ।
 अद्याहं संप्रकोपेन प्रलयं त्वाम्नये वृष ! ॥ ३१ ॥
 धर्षितस्तु तदा विप्रश्चान्तरिक्षद्वतो वृषम् ।
 आकाशे प्रेक्षते विप्र एतदद्भुतमुत्तमम् ॥ ३४ ॥
 तत्र प्रहसिते रुद्र ऋषिरग्रे व्यवस्थितः ।
 तृतीयलोचनं दृष्ट्वा वैलज्जयात् पतितो भुवि ॥ ३५ ॥
 प्रणम्य दण्डवद्भूमौ तुष्टाव परमेश्वरम् ।
 प्रणिपत्य भुतनाथं भवोद्भवं त्वामहं दिव्यरूपम् ।
 भवातीतो भुवनपते प्रभो ! तु विज्ञापये किञ्चित् ॥ ३६ ॥
 त्वद्गुणानिकरान् वक्तुं कः शक्नो भवति मानुषो नाम ।
 वासुकिरपि हि कदाचिद्ददनसहस्रं भवेद्यस्य ॥ ३७ ॥
 भक्त्या तथापि शङ्कर भुवनपते ! त्वत्सुतो मुखरः ।
 वदतः क्षमस्व भगवन् ! प्रसीद मे तव चरणगतितस्य ॥ ३८ ॥
 सत्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्युत्पत्त्योर्विनाशने देव ! ।
 त्वां मुक्ता भुवनपते ! भुवनेश्वर ! नैव देवतं किञ्चित् ॥ ३९ ॥

युमनियमयज्ञदानवेदाभ्यासाश्च धारणा योगः ।
 त्वद्भक्तिः सर्वमिदं नाहति हि कलासहस्रांशम् ॥ ४० ॥
 उच्छिष्टरसरसायनखड्गांजनपादुका विवरञ्चिद्विर्वा ।
 चिह्नं भवन्नतानां दृश्यति चेह जन्मनि प्रकटम् ॥ ४१ ॥
 शाठीन नमति यद्यपि ददासि त्वं भूतिमिच्छतो देव ! ।
 भक्तिर्भवभेदकरी मीक्षाय विनिर्मिता नाथ ॥ ४२ ॥
 परदारपरस्करतं परपरिभवदुःखशोकसन्तप्तम् ।
 परवदनवीक्षणपरं परमेश्वर ! मां परित्वाहि ॥ ४३ ॥
 मिथ्याभिमानदग्धं क्षणभङ्गविभवविलसन्तम् ।
 क्रूरं कुपय्याभिमुखं पतितं मां पाहि देवेश ! ॥ ४४ ॥
 दौने हिजगणसार्थं बन्धुजनेनैव दूषिता ह्याशा ।
 हृष्या तथापि गङ्गर ! किं मूढं मां विडम्बयति ॥ ४५ ॥
 हृष्यां हरस्त्र शीघ्रं लक्ष्मीं प्रदस्व यावदासिनीं नित्यम् ।
 ह्यिन्धिमदमोहपाशानुत्तारय मां महादेव ! ॥ ४६ ॥
 कर्षणाभ्युदयं नाम स्तोत्रमिदं सर्वसिद्धिदं दिव्यम् ।
 यः पठति भक्तियुक्तकस्य तुष्येत् भृगोर्यथा च गिनः ॥ ४७ ॥
 ईश्वर उवाच । अहं तुष्टोऽस्मि ते वत्स ! प्रार्थयस्वेषितं वरम् ।
 उमया सहितो देवो वरं तस्य ह्यदापयत् ॥ ४८ ॥
 भृगुरुवाच । यदि तुष्टासि देवेश ! यदि ह्यो वरो मम ।
 रुद्रवंदी भवेदेवमेतत्सम्पादयस्व मे ॥ ४९ ॥
 ईश्वर उवाच । एवं भवतु त्विन्द्र ! लोपस्त्वा न भविष्यति ।
 न पितापुत्रयोश्चैव त्वैकमत्यं भविष्यति ॥ ५० ॥
 तदाप्रभृति ब्रह्माद्या सर्वदेवाः सकिक्रवाः ।
 उपासन्ते भृगोः शीघ्रं तुष्टो यत्न महेश्वरः ॥ ५१ ॥

दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सद्यः पापात् प्रमुच्यते ।
 अश्याः स्रवणा वापि म्रियन्ते यत्र मानवाः ॥ ५२ ॥
 गुह्यातिगुह्यासु गतिरूषां निःसंयतं भवेत् ।
 एतत् क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५३ ॥
 तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तो पुनर्भवाः ।
 उपानहो च कृत्वच्च देयमन्नञ्च काञ्चनम् ॥ ५४ ॥
 भोजनञ्च यथाशक्त्या ह्यन्नयञ्च तथा भवेत् ।
 सूर्यापरागे यो दद्याद्दानं चैव यथेच्छया ॥ ५५ ॥
 दौयमानन्तु तद्दानमन्नयं तस्य तद्भवेत् ।
 चन्द्रसूर्यापरागेषु दत्तं फलं त्वमरकण्टके ॥ ५६ ॥
 तदेव निखिलं पुण्यं भृगुतीर्थे न संशयः ।
 चरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ ५७ ॥
 न चरेत्, तपस्तप्तं भृगुतीर्थं युधिष्ठिर ! ।
 यस्य वै तपसोऽग्रेण तुष्टेर्नैव तु शम्भुना ॥ ५८ ॥
 सान्निध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थे नराधिप ! ।
 प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु यत्र तुष्टो महेश्वरः ॥ ५९ ॥
 एवं तु वदता देवीं भृगुतीर्थमनुत्तमम् ।
 न जानन्ति नरा मूढा विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ६० ॥
 नर्मदायां स्थितं दिव्यं भृगुतीर्थं नराधिप ! ।
 भृगुतीर्थस्य माहात्म्यं यः शृणोति नरः क्वचित् ॥ ६१ ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! गौतमेश्वरमुत्तमम् ॥ ६२ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन्नपवासपरायणः ।
 काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६३ ॥

धीतपापं ततो गच्छेत् तेषां यत्र तृषेण तु ।
 जन्मदायां कृतं राजन् ! सर्वपातकनाशनम् ॥ ६४ ॥
 तत्र तीर्थे नरः स्रात्वा ब्रह्महत्यां विमुञ्चति ।
 तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र ! प्राणत्यागं करोति यः ॥ ६५ ॥
 चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च शिवतुल्यबली भवेत् ।
 वसेत् कल्यायुतं सायं शिवतुल्यपराक्रमः ॥ ६६ ॥
 कालेन महता प्राप्तः पृथिव्यामेकराट् भवेत् ।
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ॥ ६७ ॥
 प्रयागे यत् फलं दृष्टं माकण्डेयेन भाषितम् ।
 तत् फलं लभते राजन् ! स्नातमात्रो हि मानवः ॥ ६८ ॥
 मासि भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशे ।
 उपाथ्य रजनौमेकां तस्मिन् स्नानं समाचरेत् ॥ ६९ ॥
 यमदूतेन बाध्यते इद्रलोकं स गच्छति ।
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! सिद्धी यत्र जनार्दनः ॥ ७० ॥
 हिरण्यदीपेति विख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 तत्र स्रात्वा नरो राजन् ! धनवान् रूपवान् भवेत् ॥ ७१ ॥
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! तीर्थेऽनखिलं महत् ।
 गरुडेन तपस्तप्तं तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ! ॥ ७२ ॥
 प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु योगिनी तत्र तिष्ठति ।
 क्रौडते योगिभिः सार्धं शिवेन सह नृत्यति ॥ ७३ ॥
 तत्र स्रात्वा नरो राजन् ! इद्रलोके महीयते ।
 ततो गोच्छेत् राजेन्द्र ! हंसतीर्थमुत्तमम् ॥ ७४ ॥
 हंसास्तत्र विनिर्मुक्ता गता ऊर्ध्वं न संग्रयः ।
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! सिद्धी यत्र जनार्दनः ॥ ७५ ॥

वाराहं रूपमाख्याय अर्चितः परमेश्वरः ।
 वराहतीर्थं नरः स्नात्वा द्वादश्यान्तु विशेषतः ॥ ७६ ॥
 विष्णुलोकमवाप्नोति नरकं न च पश्यति ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ ७७ ॥
 पीर्यामास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोके महीयते ॥ ७८ ॥
 दक्षिणेन तु तीरेण कन्यातीर्थन्तु विश्रुतम् ।
 शुकपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ७९ ॥
 प्रणपत्य तु चेशानं बलिस्तेन प्रसीदति ।
 हरिश्चन्द्रपुरं दिव्यमन्तरिक्षे च दृश्यते ॥ ८० ॥
 शक्रध्वजे समावृत्ते सुप्ते नागरिके जने ।
 नर्मदासलिलौघेन तरून् संप्लावयिष्यति ॥ ८१ ॥
 अस्मिन् स्थाने निवासः स्यात् विष्णुः शङ्करमत्रवीत्
 दीपेश्वरे नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥ ८२ ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! कन्यातीर्थं सुसङ्गमे ।
 स्नातमात्रो नरस्तत्र दिव्याः स्थानमवाप्नुयात् ॥ ८३ ॥
 देवतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वतीर्थमनुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! दैवतैः सह मोदते ॥ ८४ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! गिखितीर्थमनुत्तमम् ।
 यत्तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ८५ ॥
 अपरपक्षे त्वमाशान्तु स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ ८६ ॥
 शृगुतीर्थन्तु राजेन्द्र ! तीर्थकोटिर्व्यवस्थिता ।
 अकामो वा रुषामां वा तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ८७ ॥

अश्वमेधमवाप्नोति दैवतैः सह मोदते ।
 तत्र सिद्धिं परां प्राप्नो भृगुस्तु मुनिपुङ्गवः ।
 अवतारः कृतस्तत्र शङ्करेण महात्मना ॥ ८८ ॥

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेय उवाच ; ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! ह्यद्भुतेश्वरमुत्तमम्
 दर्शनात्तस्य देवस्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! नर्मदेश्वरमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! स्वर्गलोके महीयते ॥ २ ॥
 अश्वतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ।
 सुभगां दर्शनीयश्च भोगवान् जायते नरः ॥ ३ ॥
 पितामहं ततो गच्छेत् ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
 तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पिष्टपिष्टन्तु दापयेत् ॥ ४ ॥
 तिलदर्भविमिश्रन्तु ह्यद्भुतं तत्र दापयेत् ।
 तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ५ ॥
 सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु स्नानं समाचरेत् ।
 विभूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६ ॥
 मनेाहरं ततो गच्छेत् तीर्थं परमशोभनम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! पिष्टलोके महीयते ॥ ७ ॥
 ततो गच्छेत् राजेन्द्र ! मानसं तीर्थमुत्तमम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! कुञ्जतीर्थं नृशमम् ।

विख्यातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९ ॥
 यान्यान्कामयते कामान् पश्यपुत्रधनानि च ।
 प्राप्नुयान्तानि सर्वाणि तत्र स्नात्वा नराधिप ! ॥१०॥
 ततो गच्छेत् तु राजेन्द्र ! निदृशज्योतिर्विश्रुतम् ।
 यत्र ता ऋषिकन्यास्तु तपोऽतप्यन्त सुव्रताः ॥ ११ ॥
 भर्ता भवतु सर्वासामीश्वरः प्रभुरव्ययः ।
 प्रीतस्तासां महादेवो दण्डरूपधरो हरः ॥ १२ ॥
 विज्ञताननबीभत्सुव्रती तीर्थमुपागतः ।
 तत्र कन्यां महाराज ! वरयन् परमेश्वरः ॥ १३ ॥
 कन्यां ऋषेर्वरयतः कन्यादानं प्रदीयताम् ।
 तीर्थं तत्र महाराज ! ऋषिकन्येति विश्रुतम् ॥ १४ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ! स्वर्णविन्दुत्विति स्मृतम् ॥१५॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! दुर्गतिं न च पश्यति ।
 अप्सरेषां ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १६ ॥
 क्रीडते नागसोकस्थो ह्यप्सरैः सह मोदते ।
 ततो गच्छेत्सु राजेन्द्र ! नरकं तीर्थमुत्तमम् ॥ १७ ॥
 तत्र स्नात्वा च ये हेवं नरकं च न पश्यति ।
 भारभृतिं ततो गच्छेदुपवासपरो जनः ॥ १८ ॥
 एतत्तीर्थं समासाद्य चावतारं तु शाश्वतम् ।
 अर्चयित्वा विरूपाक्षं रुद्रलोके महीयते ॥ १९ ॥
 अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा भारभृती महात्मनः ।
 यत्र तत्र स्मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरौ गतिः ॥ २० ॥
 कार्तिकस्य तु मासस्य हरार्चयित्वा महेश्वरम् ।

अश्रुमेधाहयगुणं प्रवदन्ति मनोविषः ॥ २१ ॥
 दीपकानां शतं तत्र द्रुतपूर्णान्तु दापयेत् ।
 विमानैः सूर्यसङ्घाशैः व्रजते यत्र शङ्करः ॥ २२ ॥
 हृषभं यः प्रयच्छेत्तु शङ्कुकुन्देन्दुसप्रभम् ।
 हृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ २३ ॥
 धेनुमेकान्तु यो दद्यात्तस्मिन्कीर्षे नराधिप ! ।
 पायसं मधुसंयुक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥ २४ ॥
 यथाशक्त्या च राजेन्द्र ! ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
 तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कीटिगुणं भवेत् ॥ २५ ॥
 नर्मदाया जलं पीत्वा ह्यर्चयित्वा हृषध्वजम् ।
 दुर्गतिं च न पश्यति तस्मिन्कीर्षे नराधिप ! ॥ २६ ॥
 हंसयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ।
 यावच्चन्द्रस्य सूर्यस्य हिमवांसो महीदधिः ॥ २७ ॥
 गङ्गाद्याः सरितो यावत्तावत् स्वर्गं महीयते ।
 अनाशकान्तु यः कुर्यात्तस्मिन्कीर्षे नराधिप ! ॥ २८ ॥
 गर्भवासे तु राजेन्द्र ! न पुनर्जायते पुमान् ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! आषाढौतीर्थमुत्तमम् ॥ २९ ॥
 तत्र ज्ञात्वा नरो राजन्निन्द्रस्वार्हासनं लभेत् ।
 स्थियास्तीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३० ॥
 तत्रापि ज्ञातमानस्य ध्रुवं गच्छेत्तरी मतिः ।
 ऐरण्डोन्मैदयोश्च सङ्गमं लोकत्रिभुतम् ॥ ३१ ॥
 तत्र तीर्थं मजापुष्कं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 उपवासपरो भूत्वा नित्यव्रतपरायणः ॥ ३२ ॥
 तत्र ज्ञात्वा तु राजेन्द्र ! मुच्यते ब्रह्महत्वया ।

संतो गच्छेच्च राजेन्द्र ! नर्मदोदधिसङ्गमम् ॥ ३२ ॥
 जामदग्न्यमिति ख्यातं सिद्धो यत्न जनार्दनः ।
 यत्रेष्टा बहुभियर्त्रैरिन्द्रो देवाधिपोऽभवत् ॥ ३३ ॥
 तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ! नर्मदोदधिसङ्गमे ।
 त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३५ ॥
 पश्चिमस्योदधेः सन्धौ स्वर्गहारविघटनम् ।
 तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ ३६ ॥
 आराधयन्ति देवेशं तिसन्ध्यं विमलेश्वरम् ।
 तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! रुद्रलोके महीयते ॥ ३७ ॥
 विमलेशं परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ।
 तत्रोपव्रामं कृत्वा ये पश्यन्ति विमलेश्वरम् ॥ ३८ ॥
 समजन्मकृतं पापं हित्वा यान्त्यमरालयम् ।
 ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ! कौशिकीतीर्थमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो राजद्रुपवासपरायणः ।
 उपोष्य रजनौमेकां नियतो नियताशनः ॥ ४० ॥
 एतत्तीर्थमभावेण मुच्यते ब्रह्माहत्यया ।
 सर्वतीर्थाभिषेकन्तु यः पश्येत् सागरेश्वरम् ॥ ४१ ॥
 योजनाभ्यन्तरे तिष्ठन्नावर्त्ते संस्थितः शिवः ।
 तं दृष्ट्वा सर्वतीर्थानि दृष्ट्वान्येव न संशयः ॥ ४२ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो यत्न रुद्रः स गच्छति ।
 नर्मदासङ्गमं यावद्यावन्नामरकण्टकम् ॥ ४३ ॥
 अत्रान्तरे महाराज ! तीर्थकोट्योदयं स्मृताः ।
 तीर्थात्तीर्थान्तरं यत्र ऋषिकोटिनिषेवितम् ॥ ४४ ॥

साग्निहोत्रैस्तु विहङ्गिः सर्वैर्धर्मनपरायणः ।
 सेवितानेन राजेन्द्र ! त्वीप्सितार्थं प्रदायिका ॥ ४५ ॥
 यस्त्विदं वै पठेन्नित्यं ऋणुयाद्वापि भावतः ।
 तस्य तीर्थानि सर्वाणि हरिभविञ्चन्ति पाण्डव ! ॥ ४६ ॥
 नर्मदा च सदा प्रीता भवेद् नान्य संग्रयः ।
 प्रीतस्तस्य भवेद्द्रुद्रो मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ४७ ॥
 वन्या चैव लभेत् पुत्रान् दुर्भगा सुभगा भवेत् ।
 कन्या लभेत भर्तारं यच्च वाञ्छेत् तु यत्फलम् ॥ ४८ ॥
 तदेव लभते सर्वं नाम कार्या विचारणा ।
 ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ ४९ ॥
 वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रः प्राप्नोति सद्गतिम् ।
 मूर्खस्तु लभते विद्यां त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ।
 नरकञ्च न पश्येत्तु विद्यागञ्च न गच्छति ॥ ५० ॥

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

इति उवाच । इत्याकर्ष्य स राजेन्द्र श्रीहृदारस्याभिदर्शनम् ।
 ततः पप्रच्छ देवेयं मत्स्यरूपं जलार्णवे ॥ १ ॥
 मनुकवाच । ऋषीणां नाम योनांश्च वंशाद्यतरणं तथा
 प्रवराणां तथा साम्यमसाम्यं विस्तराद्दद ॥ २ ॥
 महादेवेन ऋषयः शप्ताः स्वायम्भवात्तरे ।
 तेषां वैवस्वते प्राप्ते सञ्चरं मम कीर्तय ॥ ३ ॥
 दावायणीमथ तथा प्रजाः कर्तयौ मे प्रभो !

ऋषोणां च तथा वंशं भृगुवंशविवर्धनम् ॥ ४ ॥

मत्स्य उवाच । मन्वन्तरेऽग्निन् संप्राप्ति पूर्वं वैवस्वते तथा ।

चरितं कथ्यते राजन् ! ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ५ ॥

महादेवस्य शापेन त्यक्त्वा देहं स्वयं तथा ।

ऋषयश्च समुद्भूताश्चरते शुक्रे महात्मनः ॥ ६ ॥

देवानां मातरो दृष्ट्वा देवपत्न्यस्तथैव च ।

स्वनं शुकं महाराज ! ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ७ ॥

तज्जुहाव ततो ब्रह्मा ततो जाता हुताशनात् ।

ततो जातो महातेजा भृगुश्च तपसां निधिः ॥ ८ ॥

षड्वारिष्वङ्गिरा जातो हरिर्चिभ्योऽविस्तथैव च ।

मरोचिभ्यो मरोचिस्तु ततो जातो महातपाः ॥ ९ ॥

केशिस्तु कशिपो जातः पुलस्त्यश्च महातपाः ।

केशैः प्रलम्बैः पुलहस्ततो जातो महातपाः ॥ १० ॥

वसुमध्यात् समुत्पन्नो वसिष्ठस्तु तपोधनः ।

भृगुः पुलोमस्तु सुतां दिव्यां भार्यामविन्दत ॥ ११ ॥

यस्यामस्य सुता जाता देवा द्वादशयाज्ञिकाः ।

भुवनी भौवनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा ॥ १२ ॥

एचिक्रतुश्च मूर्धा च त्याज्यश्च वसुदश्च ह ।

प्रभवस्त्राययश्चैव दक्षोऽथ द्वादशस्तथा ॥ १३ ॥

इयेने भृगो नाम देवा द्वादश कौर्तिताः ।

पीलोम्यां जनयन् विपान् देवानां तुकनोयसः ॥ १४ ॥

च्यवनस्तु महाभागमाप्नुवानं तथैव च ।

आप्नुवानात्मजश्रीर्वो जमदग्निस्तदात्मजः ॥ १५ ॥

श्रीर्वो गोत्रकरस्त्रेषां भार्गवाणां महात्मनाम् ।

तम गोलकरास्त्वन्धे भृगोर्वै दौमतेजसः ॥ १६ ॥

भृगुश्च अवनर्ध्वेव प्राप्नुवानलर्ध्वेव च ।

श्रीर्वश्च जमदग्निश्च वात्स्यो दृग्लिखनेऽहायनः ॥ १७ ॥

वैगायनो धीतिश्चव्रः पैलश्चैवात्र श्रौनकः ।

श्रौनकायन जीवन्नि रावेद्ः कार्पणिलया ॥ १८ ॥

वैश्वीनरिविरूपाक्षो रौहित्यायनिरिव च ।

वैश्वानरिलया नोली लुब्धः सावर्षिकश्च सः ॥ १९ ॥

विष्णुः पौरोऽपि मालाकिरेल्लिकोऽननभागिनः ।

भृतभार्गेयमार्कण्डेजविनो वीतिनलया ॥ २० ॥

मण्डमाण्डवप्रमाण्डकफेनपास्तनितस्तथा ।

स्यलपिण्डः शिखावर्णः शार्कराक्षिलर्ध्वेव च ॥ २१ ॥

जालधिः सौधिकः क्षुभ्यः कुत्सन्धो मौद्गलायनः

कर्मायनो द्वैवपतिः पाण्डुरोचिः सगालवः ॥ २२ ॥

साङ्गुत्यथातकिः सार्पियेज्ञपिण्यायनलया ।

गार्ग्यायनो गायनश्च ऋषिर्गार्हायनस्तथा ॥ २३ ॥

गोष्ठायनो वात्यायनो वैशम्पायन एव च ।

वैकर्णनिः शाङ्करवो याज्ञे शिभ्राष्ट्रकायनिः ॥ २४ ॥

लालाटिर्नाकुलिर्ध्वेव लीचिस्त्रोपरिमण्डलो ।

आलुकिः सौचकिः कौत्सस्तथान्धः पैङ्गलायनिः ॥ २५ ॥

सात्यायनर्मालायनिः कौटिलिः कौचहस्तिकः ।

सौहर्षोक्तिः सधौवाचिः कौसिद्यान्द्रममिलया ॥ २६ ॥

नैकजिह्वो जिह्वाकश्च व्रधाद्यो लीहवैरिणः ।

शारदतिकनेतिथी लीलाक्षियककण्डलः ॥ २७ ॥

वागायनिश्चानुमतिः पूर्णमागतिकोऽसञ्जत् ।

सामान्येन यथा तेषां पञ्चैते प्रवरा मताः ॥ २८ ॥

भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्रुवानस्तथैव च ।

श्रीर्वश्व जमदग्निश्च पञ्चैते प्रवरा मताः ॥ २९ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वन्यान् भृगूहहान् ।

जमदग्निर्विदश्वैव पीलस्थो वैजभृत्तथा ॥ ३० ॥

ऋषिश्चोभयजातश्च कायनिः शाकटायनः ।

श्रीर्वेशा मारुताश्चैव सर्वेषां प्रवराः एभाः ॥ ३१ ॥

भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्रुवानस्तथैव च ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ३२ ॥

भृगुदासी मार्गपथो ग्रास्यायनिकटायनी ।

आपस्तम्बस्तथा त्रिस्त्रिंशत्कृषिः कपिरेव च ॥ ३३ ॥

आर्षिपेक्षो गादेभिश्च कार्दमायनिरेव च ।

आश्वायनिस्तथाऋषिरे चार्षेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ३४ ॥

भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्रुवानस्तथैव च ।

आर्षिपेक्षस्तथाऋषिः प्रवराः पञ्च कीर्तिताः ॥ ३५ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

यस्कां वा वोति व्यो ना मयितस्तु तथा दमः ॥ ३६ ॥

जेवन्यायनिभोज्जश्च पिलिश्चैव चलिस्तथा ।

भागिलो भागवित्तिश्च कौशापिस्त्वथ काश्यपिः ॥ ३७ ॥

बालपिः अमदागिपिः सौरस्थितिस्तथैव च ।

गार्गीयस्त्वथ जाबालिस्तथा पौण्ड्रायनी ह्यृषिः ॥ ३८ ॥

ग्रामदश्च तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः ।

भृगुश्च वीतह्वयश्च तथा रैवसवैवसी ॥ ३९ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

शालायनिः शाकटाक्षो मैत्रेयः खाण्डवस्तथा ॥ ४० ॥

द्रीणायनो रीक्षायना पिशली चापि कायनिः ।

हंसजिह्वस्तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः ॥ ४१ ॥

भृगुश्चैवाथ वध्युश्चो दिवोदासस्तथैव च ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४२ ॥

एकायनो याज्ञपतिर्मत्स्यगन्धस्तथैव च ।

प्रत्यूहश्च तथा सौरिश्चोत्तिर्ध्वं कादमायनिः ॥ ४३ ॥

तथा गृत्समदो राजन् ! सनकश्च महान् ऋषिः ।

प्रवरास्तु तथोक्तानामार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४४ ॥

भृगुर्गृत्समदथैव आपविती प्रकीर्तिता ।

परस्परमवैवाह्या ऋषी वै परिकीर्तिता ॥ ४५ ॥

एते तत्रोक्ता भृगुवंशजाता महानुभावा नृपगोत्रकाराः ।

एषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समपं विजहाति जन्तुः ॥ ४६ ॥

—

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । मरीचितनया राजन् ! सुरूपा नाम विश्रुता

भार्या चाङ्गिरसो देवाकस्याः पुत्रा दश स्मृता ॥ १ ॥

आत्मायुर्दमनो दशः सदःप्राणस्तथैव च ।

हृविष्णाय गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च ते दश ॥ २ ॥

एते चाङ्गिरसो नाम देवा वै मीमपायिनः ।

सुरूपा जन ।मास ऋषीन् सर्वेशुरानिमान् ॥ ३ ॥

हृहृत्प्रतिङ्गीतमश्च संवत्सं ऋषिमुत्तमम् ।

उतथ्यं वामदेवं च अजस्य मृषजन्तथा ॥ ४ ॥
 इत्येते ऋषयः सर्वे गोत्रकाराः प्रकीर्तिताः ।
 तेषां गोत्रसमुत्पन्नान् गोत्रकारान्निबोध मे ॥ ५ ॥
 उतथ्यो गौतमश्चैव तौलियोऽभिजितस्तथा ।
 सार्धनेमिः सलौगाक्षिः क्षीरः कौष्टिकिरेव च ॥ ६ ॥
 राहुकर्णः सौपुरिश्च कौरातिः सामलोमकिः ।
 पौपजितिर्भार्गवतो ह्यृषिश्चैरीडवस्तथा ॥ ७ ॥
 कारीटकः सजीवी च उपविन्दुसुरैषिणी ।
 वाह्निनीपतिवैशाली क्रौष्टा र्वाह्णायनिः ॥ ८ ॥
 सोमोत्रार्थान्कासोरुक्रौगत्याः पार्थिवास्तथा ।
 राह्णियायनिरवाग्नी मूलपः पाण्डुरिव च ॥ ९ ॥
 क्षपाविगुक्करोऽरिश्च पारिकारारिरेव च ।
 त्र्यार्षेयाः प्रवराश्चैव तेषां च प्रवरान् शृणु ॥ १० ॥
 अङ्गिराः सुवचोतथ्य उग्रिजश्च महानृषिः ।
 परस्परमङ्गवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥
 आत्वेवायनिसेविष्यो अग्निवेश्यः शिलास्थलिः ।
 मालिणायनश्चैकेपी वाराह्विर्वाष्कलिस्तथा ॥ १२ ॥
 सौष्टिश्च त्रिणकर्णश्च प्रावह्विश्चाग्रुलायनिः ।
 वाराह्विर्वैर्हिसादी च शिखाग्रीयिस्तथैव च ॥ १३ ॥
 कारकिश्च महाकापिस्तथा चोडुपतिः प्रभुः ।
 कौचकिर्धूमितश्चैव पुष्यान्वेषिस्तथैव च ॥ १४ ॥
 सोमतन्विर्ब्रह्मतन्विः सालडिर्बालडिस्तथा ।
 देवारिर्देवस्थानिर्हारिकर्णः सरिङ्गविः ॥ १५ ॥
 प्राधेपिः सायसुप्रौविस्तथा गोमेद्गन्धिकः ।

मत्स्यपुराणे

मत्स्याच्छाद्यो मूलहरः फलाहारस्तथैव च ॥ १६ ॥
गांडोदधिः कौरुपतिः कौरुक्षेत्रस्तथैव च ।
नायकिर्जैत्यद्रीणिय जैहलायनिरैव च ॥ १७ ॥
आपस्तम्बिर्मौञ्जवृष्टिर्माष्टं पिङ्गलिरेव च ।
पैलथैव महातेजाः शालङ्कायनिरैव च ॥ १८ ॥
द्वारास्थियो मारुतर्येषां चरार्पणः प्रवरो नृप ।
अङ्गिराः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्च बृहस्पतिः ॥ १९ ॥
तृतीयश्च भरद्वाजः प्रवराः परिकीर्तिताः ।
परस्परमवैवाच्या इत्येते परिकीर्तिताः ॥ २० ॥
काण्वायनाः कोपचयास्तथा वात्स्यतरायणाः ।
आद्रुद्राद्रुपिण्डो च लैन्द्राणिः सायकार्यानिः ॥ २१ ॥
क्रोष्टाक्षो बहुवीती च तालकृन्मधुरावहः ।
लावकृद्दालविद्वाद्यो भार्कटिः पीलिकायनिः ॥ २२ ॥
स्कन्दमथ तथा चक्री गार्ग्यैः श्यामायनिस्तथा ।
बालाकिः साह्रिथैव पञ्चार्पियाः प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥
अङ्गिराय महातेजा देवाचार्यो बृहस्पतिः ।
भरद्वाजस्तथा गगैः सैन्यश्च भगवानृषिः ॥ २४ ॥
परस्परमवैवाच्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।
कप्रोतरः स्वस्त्रातरा द्राक्षिः शक्तिः पतञ्जलिः ॥ २५ ॥
भृयसिर्जलसन्धिय विन्दुर्मादिः कुसौदकिः ।
ऊर्वस्तु राजकेश्यो च वीषडिः शंसपिस्तथा ॥ २६ ॥
गालिय कलयीकण्ठ ऋषिः कारीरयस्तथा ।
काटप्रोधान्यायनिथैव भावास्यायनिरैव च ॥ २७ ॥
भारद्वाजिः सौमधिय लघ्वी देवमतिस्तथा ।

अप्रार्थियोऽभिमतस्त्रैषां प्रवरो भूमिपोत्तम ! ॥ २८ ॥

अङ्गिरा दमबाह्यश्च तथा चैवाप्युक्तयः ।

परस्परायण्यपर्णी च लौत्तिर्गाग्यं हरिस्तथा ॥ २९ ॥

गालविद्यैव त्प्रार्थेयः सर्वेषां प्रवरो मतः ।

अङ्गिराः संकृतिश्चैव गौरवोत्कर्षश्चैव च ॥ ३० ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

बृहदुक्थो वामदेवस्तथा त्रिः प्रवरा मताः ॥ ३१ ॥

अङ्गिरा बृहदुक्थश्च वामदेवस्तथैव च ।

कुत्साकुत्सै रवैवाह्या एवमाहुः पुरातनाः ॥ ३२ ॥

रथीतराणां प्रवरा त्प्रार्थेयाः परिकीर्तिताः ।

अङ्गिराश्च विरूपश्च तथैव च रथीतरः ॥ ३३ ॥

रथीतराह्यवैवाह्या नित्यमेव रथीतरैः ।

विष्णुबृद्धिः शिवमतिर्जल्लगाः कर्तृणालया ॥ ३४ ॥

पुत्रवय म्हातेजास्तथा वैरपरायणः ।

त्प्रार्थेयोऽभिमतस्त्रैषां सर्वेषां प्रवरो नृप ! ॥ ३५ ॥

अङ्गिरा मत्स्यदग्धश्च मुद्गलश्च महातपाः ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ३६ ॥

हंसजिह्वो देवजिह्वो ह्यग्निजिह्वो विराडपः ।

अपाग्ने यस्त्वय्ययुश्च परस्य स्ताविमौद्गलाः ॥ ३७ ॥

त्प्रार्थेयाभिमतास्त्रैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ।

अङ्गिराश्चैव ताण्डिश्च मौद्गल्यश्च महातपाः ॥ ३८ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

अपाण्डुश्च गुरुश्चैव तृतीयः शाकटायनः ॥ ३९ ॥

ततः प्रागाथमा नारी मार्कण्डेो मरणः शिवः ।

कटुमकंठपञ्चैव तथा नाडायर्णा ह्यृषिः ॥ ४० ॥

श्यामायनक्षत्रेषां त्र्यार्षेयाः प्रवराः शुभाः ।

अङ्गिराश्चाजमीढश्च कटयश्चैव महातपाः ॥ ४१ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

तित्तिरिः कपिभूषैव गार्ग्यश्चैव महानृपिः ॥ ४२ ॥

त्र्यार्षेयो हि मतकेषां सर्वेषां प्रवरः शुभः ।

अङ्गिरास्तित्तिरिश्चैव कविभूश्च महानृपिः ॥ ४३ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

अथ ऋक्षभरद्वाजी ऋषिवान् मानवक्षथा ॥ ४४ ॥

ऋषिर्मन्ववरश्चैव पञ्चार्षेयाः प्रकीर्तिताः ।

अङ्गिराः सभरद्वाजस्तथैव च वृहस्पतिः ॥ ४५ ॥

ऋषिर्मन्ववरश्चैव ऋषिवान् मानवक्षथा ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

भारद्वाजो द्रुतः शौङ्गः श्रेयिष्ठस्तथैव च ।

इत्येतं कथिताः सर्वे द्वयामुत्थायणगोत्रजाः ॥ ४७ ॥

पञ्चार्षेयाक्षथा ह्येषां प्रवराः परिकीर्तिताः ।

अङ्गिराश्च भरद्वाजस्तथैव च वृहस्पतिः ।

मौद्गल्यः श्रेयिष्ठश्चैव प्रवराः परिकीर्तिताः ॥ ४८ ॥

एतं तर्वाक्ताङ्गिरिसस्रु वंशे महानुभावा ऋषिगोत्रकाराः ।

येऽन्तु नाम्न्य परिकीर्तितं च पापं समयं पुरुषा जहाति ॥ ४९ ॥

षष्ठवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

तस्य उवाच । अत्रिवंशसमुत्पन्नान् गोत्रकारान्निबोध मे ।
 कर्दमायनशाखियास्तथा शारायणस्य ये ॥ १ ॥
 उहालकिः शीणकर्णिरथी शौकृतवस्य ये ।
 गौरथीवा गौरजिनस्तथा चैलायणस्य ये । २ ॥
 अर्धपण्या बामरथ्या गोपनास्तकिबिन्दवः ।
 कणजिह्वो हरप्रोतनेन्द्राणिः शाकलायनः ॥ ३ ॥
 तंलंपस्य सवल्लेय अत्रिर्गोणोपतस्तथा ।
 जलदो भगपादस्य सौपुष्यस्य महातपाः ॥ ४ ॥
 कुन्दोर्गयस्य तेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः ।
 श्यावाश्वस्य तथा त्रिय आर्चना नश एव च ॥ ५ ॥
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ।
 वाचिर्बलिः पर्णविश्व जर्णनाभिः शिलार्दनिः ॥ ६ ॥
 वीजवापी शिरोषस्य मौञ्जकेशो गविष्ठिरः ।
 भल्लन्दनस्य तेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः ॥ ७ ॥
 अत्रिर्गविष्ठिरस्यैव तथा पूर्वातिथिः स्मृतः ।
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ८ ॥
 आत्रेयपुत्रिकापुमानत ऊर्ध्वं निबोध मे ।
 कालियास्य सवालिया वासरथ्यास्यैव च ॥ ९ ॥
 धात्रेयास्यैव मैत्रेयास्यार्षेयाः परिकीर्तिताः ।

अत्रिश्च वामरथ्यश्च पौत्रिश्चैव महानृषिः ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १० ॥

इत्यत्रिवंशप्रभवानुवोक्ता महानुभावा नृपगोलकाराः ।

येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समयं पुरुषां जहानि ॥११

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अत्रेरेवापरं वंशन्तत्र वक्ष्यामि पार्थिव ! ।

अत्रे सोमः सुतः श्रीमान्कस्य वंशीङ्गवी नृप ! ॥ १ ॥

विश्वामित्रस्तु तपसा ब्राह्मण्यं समवाप्तवान् ।

तस्य वंशमहं वक्ष्ये तन्मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥

विश्वामित्रो देवरातरुष्या वंश्रुतिगालवः ।

वतण्डश्च सलङ्कश्च ह्यभयशायतायनः ॥ ३ ॥

श्यामायना याज्ञवल्क्या ज्वालाः कैशवायनाः ।

वाभ्रव्याश्च करीषाय संश्रुत्या अथ संश्रुताः ॥ ४ ॥

उलूपा श्रीपगहया पर्याद्जनपादपाः ।

खरवाचां हलयमाः साधिता वास्तुकीशिकाः ॥ ५ ॥

त्वार्षेयाः प्रवराक्षेपां सर्वेषां परिकीर्तिताः ।

विश्वामित्रो देवरात उद्दालश्च महायशाः ॥ ६ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

देवश्रवाः सुजातयाः सोसुकाः कारुकायनाः ॥ ७ ॥

तथा वेदहराता ये कुशिकाश्च मराधिप ! ।

त्वार्षेयांऽभिमतक्षेपां सर्वेषां प्रवरः शुभः ॥ ८ ॥

ऐवमत्रा देवरातो विश्वामितस्तथैव च ।
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ९ ॥
 धनञ्जयः कपर्देयः परिकूटश्च पार्थिव ! ।
 पाणिनिश्चैव त्वार्षेयाः सर्वे एते प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥
 विश्वामितस्तथान्यश्च मधुच्छन्दस एव च ।
 त्वार्षेयाः प्रवरा हेतुते ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥
 विश्वामितो मधुच्छन्दास्तथा चैवाधमर्षणः ।
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १२ ॥
 कमलायजिनश्चैव अश्वरथ्यस्तथैव च ।
 चक्षुलिखापि त्वार्षेयः सर्वेषां प्रवरो मतः ॥ १३ ॥
 विश्वामितश्चाश्वरथो वञ्जलिश्च महातपाः ।
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १४ ॥
 विश्वामितोलोहितश्च अष्टकः पूरणस्तथा ।
 विश्वामितः पूरणश्च तयोर्द्वौ प्रवरो स्मृतौ ॥ १५ ॥ ।
 परस्परमवैवाह्राः पूरणाश्च परस्परम् ।
 लोहिता अष्टकाश्चैषां त्वार्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ १६ ॥
 विश्वामितो लोहितश्च अष्टकश्च महातपाः ।
 अष्टका लोहितैर्नित्यमवैवाह्राः परस्परम् ॥ १७ ॥
 उद्रेणुः ऋथकश्च ऋषियोदावहस्तथा ।
 शाट्यायनिः करीराथी शालङ्कायनिलावकी ॥ १८ ॥
 मौञ्जायनिश्च भगवान् त्वार्षेयाः परिकीर्तिताः ।
 त्रिलिखिलिस्तथाविद्यो जिह्वी तत्रथैव च ।
 परस्परमवैवाह्रा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९ ॥

एते तवीक्षाः कुशिका नरेन्द्र ! महानुभावाः सततं द्विजिन्द्राः ।
 वैषाणु नाञ्जा परिकीर्तितेन पापं समथं पुरुषो जहाति ॥२०॥

अथ अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः.

मत्स्य उवाच । मरीचेः कश्यपः पुनः कश्यपस्य तथा कुले ।
 गीनकारान् ऋषीन् वक्ष्ये तेषां नामानि मे शृणु ॥१॥
 आश्रायणि ऋषीगणो मेघकीरिकायनाः ।
 उदपजामाठराश्च भोजा विनयखण्डणाः ॥ २ ॥
 शालाहले याः कौरिष्टाः कन्यकाद्या सुरायणाः ।
 मन्दाकिन्धां वै सुगयाः श्रुतया भोजयापनाः ॥ ३ ॥
 देवयाना गोमयानाश्च धन्व्याया भयास्य ये ।
 कात्यायनाः शाकवाणाः बर्हियोगगदायनाः ॥ ४ ॥
 भवनन्दि महाचक्रि द्वाक्षपायन एव च ।
 योधयानाः कार्तिययां हस्तिदानाकथैव च ॥ ५ ॥
 वात्स्यायनानि लतला द्वाश्रुलायनि न स्तथा ।
 प्रागायणाः पौलमीलिराश्च घाता यनकथा ॥ ६ ॥
 कौवेरकाश्च शत्राकारा अग्निशर्मयणश्च ये ।
 मेघपाः क्रौञ्चसपास्तथा चैव तु वम्भवः ॥ ७ ॥
 प्राचे यो ज्ञानसंज्ञेया आञ्जा प्रासेव्य एव च ।
 श्यामोदरा वैवशपास्तथा चैवोदसायनाः ॥ ८ ॥
 काष्ठाहारिणमारीचा आजिहायनहासिकाः ।
 वैकर्षेयाः आश्रपेयाः सासिसाहारितायनाः ॥ ९ ॥
 मात्तगिनय भृगवस्त्रार्षेयाः परिकीर्तिताः ।

वत्सरः कश्यपस्यैव निम्नवच्च महातपाः ॥ १० ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि ह्यममुष्यायस्य गोकजान् ॥ ११ ॥

अनसूयो नाकुरयः स्यातपो राजवर्तपः ।

शैशिरो दवहृषीवः सैरन्ध्रीरोपसेवकिः ॥ १२ ॥

या मुनिः काट्टुपिङ्गाक्षिः सजात म्विस्तथैव च ।

द्विवावष्टाय इत्येते भक्त्या ज्ञेयाश्च काश्यपाः ॥ १३ ॥

अप्रपेयाश्च तथैवैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ।

वत्सरः काश्यपस्यैव वसिष्ठस्य महातपाः ॥ १४ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

संयातिश्च नभसोभौ पिप्पल्योऽथ जलन्धरः ॥ १५ ॥

भुजातपूरः पूर्यश्च कर्दमो गर्हभीमुखः ।

हिरण्यबाहु कौराता बृभी काश्यपगोभिलौ ॥ १६ ॥

कुलही वृषकण्ठश्च ऋगकेतुस्तथोत्तरः !

निदाघमसृणौ भक्त्या महान्नः केवलाय ये ॥ १७ ॥

शाण्डिल्यो दानवश्चैव तथा वै देवजातयः ।

पैप्पलादित् स प्रवरा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १८ ॥

त्रयैषां यामिमताश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ।

असितो द्विलक्षैव कश्यपश्च महातपाः ।

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १९ ॥

ऋषिप्रधानस्य च कश्यपस्य दात्रायथीभ्यः सकलं प्रसूतम् ।

जगत्समपं मनु सिंघ पुण्यं किं ते प्रवक्ष्याम्यहमन्तरेण ॥ २० ॥

मत्स्य उवाच । वसिष्ठवंशजान् विप्रान्निबोध वदतोमम ।

एकापि यस्तु प्रवरो वासिष्ठानां प्रकीर्तितः ॥ १ ॥

वसिष्ठा एव वसिष्ठा अविवाह्या वसिष्ठर्जः ।
 व्याघ्रपादा श्रीपगवा वैक्लवाः शाहलायनाः ॥ २ ॥
 कपिलला श्रीपलोमा अलम्बासपठाः कठाः ।
 गौपायना बोधपाक दाकश्याह्वय वाह्यकाः ॥ ३ ॥
 वालिशयाः पालिशया स्तती वाम्बुन्यय चये ।
 आपस्यूणाः शीतवृत्तास्तया ब्राह्मपुरे यकाः ॥ ४ ॥
 लोमायनाः स्वस्तिकराः शण्डिलिर्गोडिनिस्तया ।
 वाडोडलिच सुमनायोपा वृद्धिकथेव च ॥ ५ ॥
 चीलिवीलिर्ब्रह्मवलः पीलिः अक्स एव च ।
 पौडवी याज्ञवल्क्यस्य एकार्षी या महर्षयः ॥ ६ ॥
 वसिष्ठ एषां प्रवर अविवाह्याः परस्परम् ।
 गौलायनी महाकर्णः कौरव्यः क्रोधिनकथा ॥ ७ ॥
 कपिलला शालखित्या भागवित्तायनाश्च ये ।
 कीलायनः कालगिखः कोरलणाः सुरयन्ताः ॥ ८ ॥
 शाकाहार्याः शाकधियः काण्वा उपस्य च ये ।
 शाकायना उहाकाश्च अथ माषशरावयः ॥ ९ ॥
 दाकायनाकालव यो वाक्यो गोरथास्तथा ।
 सस्यायनाः श्यामवयोये च कीडोदरायणाः ॥ १० ॥
 प्रलम्बायनाश्च ऋषय श्रीपमन्यव एव च ।
 साह्यायनाश्च ऋषयस्तथा वै वेद्गेरकाः ॥ ११ ॥
 पालङ्गायन उद्गाहा ऋषयश्च बलीक्षवः ।
 मातं या ब्रह्मवलिनः पर्णागारिस्तथैव च ॥ १२ ॥
 अशर्षीयोऽभिमतचैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा ।
 भगीवसुर्वगिष्ठश्च इन्द्रमद्दिद च ॥ १३ ॥

परस्परमवेवाहारा ऋषयः परिकीर्तिताः ।
 औपस्थलास्त्रस्थलयो पालोहालो हलाच ये ॥ १४ ॥
 माध्यन्दिनी माक्षतयः पैष्पलादिर्विचक्षुषः ।
 तैश्च शृङ्गायन सैयल्काः कुण्डिनश्च नरोत्तम ! ॥ १५ ॥
 त्प्राणैर्वाभिमताश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ।
 वसिष्ठमिवावरुणौ कुण्डिनश्च महातपाः ॥ १६ ॥
 परस्परमवेवाहारा ऋषयः परिकीर्तिताः ।
 शिवकृष्णा वयश्चैव पादपश्च तत्रैव च ॥ १७ ॥
 त्प्राणैर्वाभिमताश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा ।
 जातृकर्ण्यो वसिष्ठश्च तथैवात्रिश्च पार्थिव ! ।
 परस्परमवेवाहारा ऋषयः परिकीर्तिताः ॥ १८ ॥

वसिष्ठवंगोऽभिहितामग्रे ते ऋषिपाधानाः सततं द्विजेन्द्रः ।
 येषां तु नाम्नाः परिकीर्तिते न पापं सनयं पुरुषो जहाति ॥ १८ ॥

अथ द्विगततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । वसिष्ठस्तु महातेजानि मेः पूर्वपुराहितः ।
 बभूवः ! पार्थिवये ऋष्यज्ञास्तस्य समन्ततः ॥ १ ॥
 अन्तात्मा पार्थिवयेष्ठ ! विगथाम तदा गुरुः ।
 तं गत्वा पर्विष्येष्टो निर्मिषेचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
 भगवन्वष्ट, मिच्छामि तन्मां याजयमाचिरम् ।
 तमुवाच महातेजा वसिष्ठः पार्थिवोत्तमम् ॥ ३ ॥
 कश्चित्कालं प्रतीक्षस्व तव यज्ञैः सुसत्तमैः ।
 श्रान्तोऽग्निं राजन् ! विश्वस्य याजयिष्यामि ते नृप ! ४ ॥

एवमुक्तः प्रत्युवाच वसिष्ठं नृपसत्तम ! ।
 पारलीकिककार्यं तु कः प्रतीक्षितुमुत्तमहेत् ॥ ५ ॥
 न च मे सौहृदं ब्रह्मन् ! कृतात्मो न बलीयसा ।
 धर्मकार्यं त्वरा कार्याचलं यस्माद्दि जीवितम् ॥ ६ ॥
 धर्मपथीदनो जन्तुर्मृतीर्षि सुखमग्रते ।
 श्वः कार्यमथ कुर्वीत पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ॥ ७ ॥
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतञ्चास्य न वा कृतम् ।
 देवापण्यगृह्णासक्तमन्यत्र गतमानसम् ॥ ८ ॥
 हृकथोरणमामास्य मृत्युरादाय गच्छति ।
 नैकान्तेन प्रियः कथितद्देष्यस्यास्य न विद्यते ॥ ९ ॥
 आयुषि कर्मणि क्षीणे प्रमह्य हरेते जनम् ।
 प्राणवायीयलत्वञ्च त्वया विदितमेव च ॥ १० ॥
 यदत्र जीवते ब्रह्मन् ! क्षणमावन्तद्भुतम् ।
 शरीरं गायतं मन्ये विश्याभ्यामे धनार्जने ॥ ११ ॥
 अगाशत धर्मकार्यं ऋणवानस्मि सद्गृहे ।
 सोऽहं संभृतं सन्मारीभनम्भनमुपागतः ॥ १२ ॥
 नचेत्याजयमे मां त्वं अन्यं यास्यामि याजकम् ।
 एवमुक्तस्तदा तेन निमिगा ब्राह्मणोत्तमः ॥ १३ ॥
 शंशापतं निमिं क्रीयाद्दिदृक्स्वं भविष्यमि ।
 यान्तं मां त्वं मसुत्सृज्य यस्मादन्यं द्विजोत्तमम् ॥ १४ ॥
 धर्मज्ञस्त नरेन्द्र ! त्वं याजकं कर्तुमिच्छामि ।
 निमित्तं प्रत्युवाचाप धर्मकार्यरतस्य मे ॥ १५ ॥
 विद्महेतोषि नान्येन याजनै च तथेच्छमि ।
 याप द्दामि यत्न त्वं विद्महेतोष भविष्यमि ॥ १६ ॥

एवमुक्ते तु तौ जाती विद्ही विजपार्थिवी ।
 देहहीनी तयोर्जीवी ब्रह्माण्मुजग्मतुः ॥ १७ ॥
 ताशागतौ समीचप्राथ ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।
 अद्यप्रमृति ते स्थानं निमि जीवददाम्यहम् ॥ १८ ॥
 नेत्रपद्मसु सर्वेषां त्वं वसिष्यसि पार्थिव । ।
 त्वत्सख्यन्त्यात्तथा तेषां निमेषः सम्भविष्यति ॥ १९ ॥
 चालयथ्यन्ति तु तदा नेत्रपद्माणि मानवाः ।
 एवमुक्ते मनुष्याणां नेत्रपद्मसु सर्वेशः ॥ २० ॥
 जगाम निमि जीवन्तु वरदानात् स्वयम्भवः ।
 वसिष्ठ जीवं भवान् ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥
 मित्वावरुणयोः पुत्रो वसिष्ठ ! त्वं भविष्यसि ।
 वसिष्ठेति च ते नाम तत्रापि च भविष्यति ॥ २२ ॥
 जन्मद्वयमतीतञ्च तत्रापि त्वं स्मरिष्यसि ।
 एतस्मिन्नेव काले तु मित्वाय वरुणस्तथा ॥ २३ ॥
 बदर्याश्रममासाद्य तपस्ते पतुरव्ययम् ।
 तपस्यतीस्तयोरेवं कदाग्विन्माध्वे ऋती ॥ २४ ॥
 पुष्यतद्गुमसंस्थाने शुभे दृशित मारुते ।
 उर्वगी तु वरारोहा कुर्वती कुसुमोच्चयम् ॥ २५ ॥
 सुसूक्ष्मरक्तवसना तयोर्दृष्टिपथङ्गता ।
 तां दृष्ट्वा सुमखीं सुभ्रूं नीलनीरजलोचनाम् ॥ २६ ॥
 उभौ चुक्षुभतुर्ध्यात्तद्रूपपरिमोहितौ ।
 तपस्यतीस्तायो वीर्यमत्तलञ्च मृगासने ॥ २७ ॥
 स्तत्रं रेतस्ततो दृष्ट्वा शापभोती परस्परम् ।
 चक्रतुः काले शुकं तीय पूर्णं मनोरमे ॥ २८ ॥

तस्मादृषिवरौ जातौ तेजसा प्रतिमौ भुवि ।
 वसिष्ठश्चाप्यगस्त्यश्च मित्रावरुणयोर्द्वयोः ॥ २९ ॥
 वसिष्ठस्तूपयमेऽथ भागिनीं नारदस्य तु ।

अरुन्धतीं वरारीहां तस्यां शक्तिमजोजनत् ॥ ३० ॥

शक्तिः पराशरः पुत्रस्तस्य वंशं निबोध मे ।

यस्य ह्येपायनः पुत्रः स्वयं त्रिणारजायत ॥ ३१ ॥

प्रकाशा जनिता येन लोके भारत चन्द्रमाः ।

पराशरस्य तस्य त्वं शृणु वंशमनुत्तमम् ॥ ३२ ॥

काण्डपयो वाहनयो जैह्वयो भीमतापनः ।

गोपालिरेषां पञ्चम एते गौराः पराशराः ॥ ३३ ॥

अपोहयावाहा मगाः ख्याते याः कौतुजावयः ।

हर्षश्वः पञ्चमो ह्येषां नोताज्ञेयाः पराशराः ॥ ३४ ॥

कार्णावनाः कपि सुखाः कार्कयस्याजपातयाः ।

पुष्करः पञ्चमथेषां कृष्णाज्ञेयाः पराशराः ॥ ३५ ॥

आविष्टायन वालियाम्बावष्टाशीपयाश्च ये ।

दूषोकहस्तभैते वै पञ्चमेताः पराशराः ॥ ३६ ॥

पाटिको वादरिश्चैवस्तरया वै शीघ्रनायनाः ।

द्वैमिरेषां पञ्चमस्तु एते श्यानाः पराशराः ॥ ३७ ॥

खन्यायनाः वार्ष्णाविनास्ते लियः खलु गृध्रपाः ।

तन्तिरेषां पञ्चमस्तु एते भूम्बाः पराशराः ॥ ३८ ॥

उक्तास्तवैते नृप ! वंशसुख्याः पराशराः सुदुर्लभप्रभावाः ।

येषां तु नाम्ना परिकीर्तिते न प.पु.समयं पुरुषो जहाति ३६

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अतः परमगस्त्यस्य वक्ष्ये वंशोद्भवान् द्विजान् ।

अगस्त्यश्च करम्भश्च कौशल्यः करटस्तथा ॥ १ ॥

सुमेधसोमयोभुवस्तथा गान्धारकायणाः ।

पौलस्त्याः पौलहाश्चैव क्रतुवंशभवास्तथा ॥ २ ॥

आर्षेयाभिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ।

अगस्त्यश्च महेन्द्रश्च ऋषिश्चैव मयोभुवः ॥ ३ ॥

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ।

पौर्णमासाः पारणाश्च आर्षेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥

अगस्त्यः पौर्णमासश्च पारणश्च महातपाः ।

परस्परमवैवाह्याः पौर्णमासास्तु पारणैः ॥ ५ ॥

एवमुक्तो ऋषीणान्तु वंश उत्तमपौरुषः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि किम्भवानद्य कथ्यताम् ॥ ६ ॥

ऋणु उवाच । पुलहस्य पुलस्त्यस्य क्रतोश्चैव महात्मनः ।

अगस्त्यस्य तथा चैव कथं वंशस्तदुच्यताम् ॥ ७ ॥

मत्स्य उवाच । क्रतुः खल्वनपत्योऽभूद्राजन्वैवस्वतेऽन्तरे ।

इध्मवाहं स पुत्रत्वे जग्राह ऋषिसत्तमः ॥ ८ ॥

अगस्त्यपुत्रं धर्मज्ञं आगस्त्याः क्रतवस्ततः ।

पुलहस्य तथा पुत्रास्त्रयश्च पृथिवीपते ! ॥ ९ ॥

तेषान्तु जन्म वक्ष्यामि उत्तरत्र यथाविधि ।

[७८]

पुलहस्तु प्रजां दृष्ट्वा नातिप्रीतमनाः स्वकाम् ॥ १० ॥

अगस्त्यजं दृढास्यन्तु पुत्रत्वे वृतवांस्ततः ।

पौलहाश्च तथा राजन् ! आगस्त्याः परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥

पुलस्त्यान्वयसम्भूतान् दृष्ट्वा रत्नःसमुद्भवान् ।

अगस्त्यस्य सुतन्धीमान् पुत्रत्वे वृतवांस्ततः ॥ १२ ॥

पौलस्त्याश्च तथा राजन्नागस्त्याः परिकीर्तिताः ।

सगोत्रत्वादिमे सर्वे परस्परमनन्वयाः ॥ १३ ॥

एते तत्रोक्ताः प्रवरा द्विजानां महानुभावा वृषवंशकाराः ।

एषान्तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समयं पुरुषो जहाति ॥ १४ ॥

द्विधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अस्मिन्वैवस्वते प्राप्ते ऋणु धर्मस्य पार्थिव !

दाक्षायणीभ्यः सकलं वंशं दैवतमुत्तमम् ॥ १ ॥

पर्वतादिमहादुर्गशरीराणि नराधिप ! ।

अरुन्धत्याः प्रसूतानि धर्माद्देवस्वतेऽन्तरे ॥ २ ॥

अष्टौ च वसवः पुत्राः सोमपात्र्य विभोस्तथा ।

धरोद्भुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिलानलौ ॥ ३ ॥

प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।

धरस्य पुत्रो द्राक्षः कालः पुत्रो भुवस्य तु ॥ ४ ॥

कालस्यावयवानान्तु शरीराणि नराधिप ! ।

मूर्तिगन्ति च कालाद्भिः संप्रसूतान्यशेषतः ॥ ५ ॥

सोमस्य भगवान् वर्षाः श्रीमांश्चापस्य कीर्त्यते ।

अनेकजन्मजननः कुमारस्वनलस्य तु ॥ ६ ॥

पुराजवाशानिलस्य प्रत्यूषस्य तु देवलः ।
 विश्वकर्मा प्रभासस्य त्रिदशानां स वर्धकिः ॥ ७ ॥
 समीहितकराः प्रोक्ता नागवीथ्यादयो नव ।
 लम्बापुत्रः स्मृता घापी भानोः पुत्राश्च भानवः ॥ ८ ॥
 ग्रहर्जाणाञ्च सर्वेषामन्येषां चामितौजसाम् ।
 मरुत्वत्यां मरुत्वन्तः सर्वे पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥
 सङ्कल्पायाश्च सङ्कल्पस्तथा पुत्रः प्रकीर्तितः ।
 मुहूर्ताश्च मुहूर्तायाः साध्याः साध्यासुताः स्मृताः ॥ १० ॥
 मनोर्मनुश्च प्राणश्च न रोप्रा नौच वीर्यवाम् ।
 चित्तहार्योऽयनश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥ ११ ॥
 विभुश्चापि प्रभुश्चैव साध्या हादश कीर्तिताः ।
 विख्यायाश्च तथा पुत्रा विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥
 क्रतुर्दत्तावसुः सत्यः कालकामो मुनिस्तथा ।
 कुरजो मनुजो बीजो रोचमानश्च ते दश ॥ १३ ॥
 एतावदुक्तस्तव धर्मवंशः संक्षेपतः पार्थिववंशमुख्य ! ।
 ध्यायेन वक्तुं न हि शक्यमस्ति राजन् विना वर्षशतैरनैकैः ॥ १४ ॥

त्रयधिकद्विशततमोध्यायः ।

मत्स्य उवाच । एतदंशभवा विप्राः श्राद्धे भोज्याः प्रयत्नतः ।
 पितृणां वल्लभं यस्मादेषु श्राद्धं नरेश्वर ! ॥ १ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृभिर्याः प्रकीर्तिताः ।
 गाथाः पार्थिवशाट्वेल ! कामयद्भिः पुरे स्वके ॥ २ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्याज्जलाञ्जलिम् !

नदीषु बद्धतोयासु शीतलामु विशेषतः ॥ ३ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः श्राद्धं नित्यमाचरेत् ।
 पयोमूलफलेर्भक्ष्यैस्त्रिलतायिन वा पुनः ॥ ४ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नोदद्यात्तयोदशीम् ।
 पायसं मधुसर्पिभ्यां वर्षासु च मघासु च ॥ ५ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं खड्गमासेन वः सज्जत् ।
 श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन कालगात्रेण वा पुनः ॥ ६ ॥
 कालशाकं महाशाकं मधु मुन्यन्नमेव च ।
 विपाणवर्जा ये खड्गा आसूर्यन्तदशीमहि ॥ ७ ॥
 गद्यायां दर्शने राक्षोः खड्गमासेन योगिनाम् ।
 भोजयेत्कः कुलेऽस्माकं छायायां कुञ्जरस्य च ॥ ८ ॥
 आकल्पकालिको तृप्तिस्तेनास्माकं भविष्यति ।
 दाता सर्वेषु लोकेषु कामचारी भविष्यति ॥ ९ ॥
 आभूतसंप्रवं कालं नात्र कार्या विचारणा ।
 यदेत्पञ्चकं तस्मादेकेनापि चयः सदा ॥ १० ॥
 तृप्तिं प्राश्न्याम चानन्तां किं पुनः सर्वेष्वपदा ।
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं दद्यात् कृष्णाजिनञ्च यः ॥ ११ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित् पुरुषसत्तमः ।
 प्रसूयमानां यो धेतुं दद्याद्वाह्यणपुङ्गवे ॥ १२ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं वृषभं यः समुत्सृजेत् ।
 सर्ववर्षाविशेषेण शुक्लनीलं वृषन्तथा ॥ १३ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः कुर्यात् अङ्घ्र्याम्बितः ।
 सुवर्णदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ १४ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित्पुरुषसत्तमः ।

कूपारामतडागानां वापीनां यश्च कारकः ॥ १५ ॥
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं सर्वभावेन यो हरिम् ।
 प्रयायाच्छरणं विष्णुं देवेशं मधुसूदनम् ॥ १६ ॥
 अपि नः स कुले भूयात् कश्चिद्द्विहान् विचक्षणः ।
 धर्मशास्त्राणि योदद्याद्विधिना विदुषामपि ॥ १७ ॥
 एतावदुक्तं तव भूमिपाल ! आदस्य कल्पं मुनिसम्प्रदिष्टम् ।
 पापापहं पुण्यविवर्द्धनश्च लोकेषु मुख्यत्वकरन्तथैव ॥ १८ ॥

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच । प्रसूयमाना दातव्या धेनुर्ब्राह्मणपुङ्गवे ।
 , विधिना केन धर्मज्ञ ! दानं दद्याच्च किं फलम् ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गूलभूषिताम् ।
 कांस्थोपदीहनां राजन् ! सवत्सां द्विजपुङ्गवे ॥ २ ॥
 प्रसूयमानां गां दत्वा महत्पुण्यफलं लभेत् ।
 यावद्दत्सो योनिगतो यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ ३ ॥
 तावद्द्वै पृथिवी क्षिया सशैलवनकानना ।
 प्रसूयमानां यो दद्याद्धेनुं द्रविणसंयुताम् ॥ ४ ॥
 सप्तमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ५ ॥
 यावन्ति धेनुरोमाणि वत्स्यस्य च नराधिप ! ।
 तावत्सङ्घं युगगणं देवलोके महीयते ॥ ६ ॥
 पितृन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 उद्धरिष्यत्यसंदेहांन्नरकाङ्गूरिदक्षिणः ॥ ७ ॥

हृत्क्षीरवहाः कुल्या दधिपायसकर्दमाः ।

यत्र तत्र गतिसस्य द्रुमाश्चेष्टितकामदाः ।

गोलकः सुलभसस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव ! ॥ ८ ॥

स्त्रियश्च तं चन्द्रसमानवक्राः प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः ।

महानितम्बास्तनुवृत्तमध्या भजन्त्यजस्रं नखिनाभनेत्राः ॥ ९ ॥

मनुश्वाच । कृष्णाञ्जिनप्रदानस्य विधिकालौ ममानघ ! ।

ब्राह्मणश्च तथा चक्षुः तत्र मे संशयोमहान् ॥ १ ॥

ऋत्वाउवाच । वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणे शशिसूर्य्याः ।

पौर्णमासी तु या माघे ह्यापाठी कार्तिकी तथा ॥ २ ॥

उत्तरायणं द्वादशी वा तस्यां दत्तं महाफलम् ।

आहिताग्निर्हिजो यस्तु तद्देयं तस्य पार्थिव ! ॥ ३ ॥

यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ।

गोमयेनोपलिप्ते तु शुची देशे नराधिप ! ॥ ४ ॥

आदावेव समासीर्यं शोभनं शस्तमाविकम् ।

ततः समृद्धं सखुरमास्तरेत् कृष्णमार्गकम् ॥ ५ ॥

कतं व्यं रुक्ममृद्धं तद्रौप्यदन्तं तथैव च ।

लाङ्गुलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव च ॥ ६ ॥

तिलैश्च शिथितं कृत्वा वाससाच्छादयेच्छुचि ।

सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलङ्कुर्याद्विशेषतः ॥ ७ ॥

रत्नैर्गन्धैर्यथाशक्त्या तस्य दिक्षु च विन्यसेत् ।

कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषु दद्याद्द्वयथाक्रमम् ॥ ८ ॥

स्यमयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु यथाक्रमम् ।

हृतं क्षीरं दधि क्षीद्रमेवं दद्याद्यथाविधि ॥ ९ ॥

चम्पकस्य तथा शाखा मवर्णं कुम्भमेव च ।

बाह्यापस्थापनं कृत्वा शुभचित्तो निवेशयेत् ॥ १० ॥
 सूक्ष्मवस्त्रं शुभस्मीतं मार्जनार्थं प्रयोजयेत् ॥
 तथा घातुमयीः पात्रीः पादयोस्तस्य दापयेत् ॥ ११ ॥
 यानि कानि च पापानि मया लोभात् कृतानि वै ।
 लोहपात्रादिदानेन प्रणश्यन्तु ममाशु वै ॥ १२ ॥
 तिलपूर्णं ततः कृत्वा वामपादे निवेशयेत् ।
 यानि कानि च पापानि कर्णोत्थानि कृतानि च ॥ १३ ॥
 कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ।
 मधुपूर्णान्तु तन्कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ॥ १४ ॥
 परापवादपैशुन्याहृथा मारुस्य भक्षणात् ।
 तत्रोत्थितञ्च मे पापं ताम्रपात्रात्प्रणश्यतु ॥ १५ ॥
 कन्यागृतात् गवाञ्चैव परदारामिमर्शनात् ।
 रौप्यपात्रप्रदानाच्च क्षिप्रं नाशं प्रया तु मे ॥ १६ ॥
 ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्ये ताम्रस्य रजतस्य च ।
 जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना ॥ १७ ॥
 सुवर्णपात्रदानात्तु नाशयाशु जनार्दन ! ।
 हेमसुक्ताविद्रुमञ्च दाडिमं बीजपूरकम् ॥ १८ ॥
 प्रशस्तपत्रे श्रवणे खुरे शृङ्गाटकानि च ।
 एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च ॥ १९ ॥
 तत्र त्रिग्रहविद्विदानाहिताग्निर्द्विजोत्तमः ।
 स्नातो वस्त्रयुगच्छन्वः स्वशक्त्या चाप्यलङ्कृतः ॥ २० ॥
 प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते ! ।
 तत एवं समीपे तु मन्त्रमेन सुदीरयेत् ॥ २१ ॥
 कृष्णाः कृष्णगलोदेवः कृष्णाजिनधरस्तथा ।

तद्दानाद्भूतपापस्य प्रीयतां वृषभध्वजः ॥ २२ ॥

अनेन विधिना दत्त्वा यथावत् कृष्णमार्गकम् ।

न स्पृश्योसौ द्विजोराजन् ! चितियूपसमोहि सः ॥ २३ ॥

स दाने आह्वकाले च दूरतः परिवर्जयेत् ।

स्वगृहात्प्रेष्य तं विप्रं मङ्गलस्नानमाचरेत् ॥ २ ॥

पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र ! शाश्वया चम्पकस्य तु ।

हत्वाचार्यश्च कलशं मन्त्रेणानेन मूर्धनि ॥ २५ ॥

आप्यायस्व समुद्रज्येष्ठा ऋचा संस्नाप्य षोडश ।

अहते वाससीवीत आचान्तः शुचितामियात् ॥ २६ ॥

तद्दासः कुम्भसहितं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे ।

कृतनानेन या तुष्टिर्न सा शक्या सुरैरपि ॥ २७ ॥

वक्तुं हि वृपतिश्रेष्ठ ! तथाप्यद्देशतः शृणु ।

समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २८ ॥

सर्वान् लोकांश्च जयति कामचारी विहङ्गवत् ।

आभूतसंभवं यावत्सर्गमाप्नोत्यसंशयम् ॥ २९ ॥

न पिता पुत्रमरणं वियोगं भायेया सह ।

धनदेशपरित्यागं न चैवेहाप्नुयात् कश्चित् ॥ ३० ॥

कृष्णोष्णितं कृष्णशुभ्रस्य चर्म दत्त्वा द्विजेन्द्राय समाहितात्मा ।

यद्योक्तमेतन्मरणं न शीचेत् प्राप्नोत्यभीष्टं मनसः फलं तत् ३१

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनु उवाच ॥ भगवंच्छ्रोतुमिच्छामि वृषभस्य च लक्षणम् ।

वृषोत्सर्गविधिञ्चैव तथा पुण्यफलं महत् ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । धेनु मादौ परीक्षित सुशीलाञ्च गुणान्विताम् ।

अथङ्गामपरिक्षिप्तं जीवत्वामरोगिणीम् ॥ २ ॥

स्निग्धवर्णां स्निग्धवरां स्निग्धशृङ्गीं तथैव च ।

सनोहाकृतिं सौम्यां सुप्रमाणामनुद्धताम् ॥ ३ ॥

आवर्तेर्दक्षिणावर्ते र्युक्तां दक्षिणत स्तथा ।

वामावर्ते वर्ामतश्च विस्तीर्णजघनां तथा ॥ ४ ॥

रुदुसंहततास्त्रांठीं रक्तग्रीवासुग्रीभिताम् ।

अश्यामदीर्घां स्फुटिता रक्तजिह्वा तथा च या ॥ ५ ॥

विस्त्रावामलनिवा च शफैरविरलैर्दृढैः ।

वैदूर्यमधुवर्णैश्च जलबुद्बुदसन्निभैः ॥ ६ ॥

रक्तस्निग्धैश्च नयनैस्तथा रक्तकनीनिकैः ।

सप्त चतुर्दशदन्ता च तथा वा श्यामतालुका ॥ ७ ॥

पङ्कजता सुपाश्वोरुः पृथुपञ्चसमायता ।

अष्टयतशिरोग्रीवा या राजन् ! सा सुलक्षणा ॥ ८ ॥

मनु उवाच । पङ्कजताः के भगवन् ! के च पञ्चसमायताः ।

आयताश्च तथैवाष्टौ धेनूनाङ्के शुभावहाः ॥ ९ ॥

मत्स्य उवाच । उरः पृष्ठं शिरः कुक्षी श्रोणी च वयुधाधिप ! ।

पङ्कजतानि धेनूनां पूजयन्ति विचक्षणाः ॥ १० ॥

कर्णौ नेत्रे ललाटञ्च पञ्च भास्करनन्दन ! ।

समायतानि गस्यन्ते पुच्छं सास्ता च सक्थिनी ॥११॥

चत्वारश्च स्तना राजन् ! ज्ञेया ह्यष्टौ मनीषिभिः ।
 गिरोग्रीवायतायै ते भूमिपाल ! दश स्मृताः ॥ १२ ॥
 तस्याः सुतं परीक्षेत वृषभं लक्षणांश्वितम् ।
 उन्नतस्कन्धककुर्दं ऋजुलाङ्गलकम्बलम् ॥ १३ ॥
 महाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणिनाचनम् ।
 प्रवालगर्भशृङ्गायं सुदीर्घपृष्ठवानधिम् ॥ १४ ॥
 नवाष्टादशमङ्घ्रिर्वा तीक्ष्णाग्रैर्दग्नैः शुभैः ।
 मल्लिकाक्षश्च मोक्तयो गृहेऽपि धनधान्यदः ॥ १५ ॥
 वर्णनस्तास्वकर्पिला ब्राह्मणस्य प्रगस्यते ।
 श्वेतोरक्तश्च कृष्णश्च गौरः पाटल एव च ॥ १६ ॥
 शृङ्गिण स्ताभ्रपृष्ठश्च शबलः पद्मवालकै- ।
 पृथुकर्णौ महास्कन्धः शृङ्गारोमा च यो भवेत् ॥
 रक्ताक्षः कपिलो यश्च रक्तशृङ्गतलोभवेत् ॥ १७ ॥
 श्वेतोदरः कृष्णपाश्र्वी ब्राह्मणस्य तु शस्यते ।
 स्निग्धा रक्तेन वर्णन क्षत्रियस्य प्रगस्यते ॥ १८ ॥
 काचनाभेन वैश्वस्य कृष्णो नाप्यन्यजन्मनः ।
 यस्य प्रागायते शृङ्गे भ्रूसूखाभिमुखे सदा ॥ १९ ॥
 सर्वेषामिव वर्णानां सर्वः सर्वार्थसाधकः ।
 मार्जारपादः कपिलोधन्यः कपिलपिङ्गलः ॥ २० ॥
 श्वेतो मार्जारपादम् धन्या मणिनिभेक्षणः ।
 करटः पिङ्गलश्चैव श्वेतपादस्तथैव च ॥ २१ ॥
 सर्वपादसितो यश्च द्विपादः श्वेतएव च ।
 कपिञ्जलनिभी धन्यस्तथा तिष्ठिरिसन्निभः ॥ २२ ॥
 आकर्णमूलश्चेतन्तु मुखं यस्य प्रकाशते ।

नन्दीमुखः स विज्ञेयो रक्तवर्णो विशेषतः ॥ २३ ॥
 श्वेतस्तु जठरं यस्य भवेत्पृष्ठं च गोपतेः ।
 वृषभः स समुद्राख्यः सततं कुलवर्धनः ॥ २४ ॥
 मल्लिकापुष्पचित्रश्च धन्यो भवति पुङ्गवः ।
 कमलैर्मण्डलैश्चापि चित्रो भवति भाग्यदः ॥ २५ ॥
 अतसीपुष्पवर्णश्च तथा धन्यतरः स्मृतः ।
 एते धन्यास्तथा धन्यान् कीर्तयिष्यामि ते नृप ! ॥ २६ ॥
 कृष्णताल्पीष्ठवदना रूक्षशृङ्गशपाश्च ये ।
 अथक्तवर्णा ह्रस्वाश्च व्याघ्रसिंहनिभाश्च ये ॥ २७ ॥
 ध्वाङ्ग गृध्रसवर्णाश्च तथा मूषकसन्निभाः ।
 कुण्ठाः काणास्तथा खञ्जाः केकराक्षास्तथैव च ॥ २८ ॥
 विषमश्वे तपादाश्च उदुम्भान्तनयनास्तथा ।
 नैते वृषाः प्रमोक्तव्या न च धार्यास्तथा गृहे ॥ २९ ॥
 मोक्तव्यानाञ्च धार्याणां तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ।
 स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च तथा मेघीघनिखनाः ॥ ३० ॥
 महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिनः ।
 महोरस्का महोच्छ्वाया महाबलपराक्रमाः ॥ ३१ ॥
 गिरः कर्षो ललाटश्च बालधिशरणास्तथा ।
 नत्रे पार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रभासिनाम् । ३२ ॥
 श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषतः ।
 भूर्मा कर्षति लाङ्गूलं प्रलम्बस्थूलवालधिः ॥ ३३ ॥
 पुरस्तादुद्यतो नीलो वृषभश्च प्रशस्यते ।
 शक्तिध्वजपताकाद्या येषां राजीविराजते ॥ ३४ ॥
 अनङ्गाहस्तु ते धन्याश्चित्त्रसिद्धिजयावहाः ।

प्रदक्षिणं निवर्तन्ते स्वयं ये विनिवर्तिताः ॥ ३५ ॥
 समुन्नतशिरोग्रीवा धन्यास्ते यूथवर्द्धनाः ।
 रक्तमृङ्गाग्रनयनः श्वेतवर्णी भवेद्यदि ॥ ३६ ॥
 शफैः प्रवालसदृशैर्नास्तिधन्यतरस्ततः ।
 एते धार्म्याः प्रयत्नेन मोक्तव्या यदि वा वृषाः ॥ ३७ ॥
 धारिताश्च तथा मुक्ता धनधान्यप्रवर्द्धनाः ।
 चरणानि सुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः ॥ ३८ ॥
 लाक्षारसवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ।
 वृष एष स मोक्तव्यो न सन्वार्यो गृहे भवेत् ॥ ३९ ॥
 तदर्थमेषां चरति लोके गाथा पुरातनी ।
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्ये कोऽपि गयां वृजेत् ॥ ४० ॥
 गौरीञ्चाप्युद्वहेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ४१ ॥
 एवं वृषं लक्षणसंप्रयुक्तं गृह्णाद्भवं क्रीतमथापि राजन् ! ।
 मुक्ता न शोचिन्मरणं महात्मा मोक्षं गतथाहमतोऽभिधाम्ये ॥ ४२ ॥

षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मून उवाच । ततः स राजा देवेशं पप्रच्छामितविक्रमः ।
 पतिव्रतानां माहात्म्यं तत्सुखान्वां कथामपि ॥ १ ॥
 मनु उवाच । पतिव्रतानां का श्रेष्ठा कथा श्रुत्यः पराजितः ।
 नामसङ्कीर्तनं कस्याः कीर्तनीयं सदा नरैः ॥
 सर्वपापक्षयकरमिदानीं कथयस्व मे ॥ २ ॥
 मत्स्य उवाच । बैलौस्यं धर्मराजोऽपि नाचरत्यथर्योपिताम् ।
 पतिव्रतानां धर्मज्ञ! पूज्यास्तस्यापि ताः सदा ॥ ३ ॥

अत्र ते वर्णयिष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ।
यथा विमोक्षितो भर्ता मृत्युपाशाद्यतः स्त्रिया ॥ ४ ॥
मद्रेषु शाकलो राजा बभूवाश्वपतिः पुरा ।
अपुत्रस्तप्यमानोऽसौ पुत्रार्थी सर्वकामदाम् ॥ ५ ॥
आराधयति सावित्रीं लक्षितोऽसौ द्विजोत्तमैः ।
सिद्धार्थकैर्ह्ययमानां सावित्रीं प्रत्यहं द्विजैः ॥ ६ ॥
शतसंख्यैश्चतुर्थ्यान्तु दग्न्मासागते दिने ।
काले तु दर्शयामास स्वान्तनुं मनुजेश्वरम् ॥ ७ ॥

सावित्युवाच ।

राजन् ! भक्तोऽसि मे नित्यं दास्यामि त्वां सुतां सदा ।
तां दत्तां मत्प्रसादेन पुत्रीं प्राप्स्यसि शोभनाम् ॥ ८ ॥
एतावदुक्त्वा सा राज्ञः प्रणतस्यैव पार्थिव ! ।
जगामादर्शनं देवी यथा वै नृप ! चञ्चला ॥ ९ ॥
मालती नाम तस्यासीद्राज्ञः पत्नी पतिव्रता ।
सुषुवे तनयां काले सावित्रीमिव रूपतः ॥ १० ॥
सावित्प्राह तया दत्ता तद्रूपसदृशी तथा ।
सावित्री च भवत्प्रेषा जगाद नृपतिर्हिजान् ॥ ११ ॥
कालेनैवैवन्नं प्राप्ता ददौ सत्यवते पिता ।
नारदस्तु ततः प्राह राजानं दीप्तोजसम् ॥ १२ ॥
संवत्सरेण क्षीणाय भविष्यति नृपात्मजः ।
सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते चिन्तयित्वा नराधिपः ॥ १३ ॥
तथापि प्रददौ कन्यां द्युमत्सेनात्मजे शुभे ।
सावित्त्रापि च भर्तारमासाद्य नृपमन्दिरे ॥ १४ ॥

[७६]

नारदस्य तु वाक्येन दूयमानेन चेतसा ।
 शुश्रूषां परमां चक्रे भर्तृश्वशुरयोर्वने ॥ १५ ॥
 राज्यादृन्वष्टः सभार्यस्तु नष्टचक्षुर्नराधिपः ।
 न ततोष समासाद्य राजपुत्रीं तथा स्तुपाम् ॥ १६ ॥
 चतुर्थेऽहनि मर्तव्यं तथा सत्यवता द्विजाः ! ।
 श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता तदा राजसुतापि सा ॥ १७ ॥
 चक्रे त्विरात्रं धर्मज्ञा प्राप्ते तस्मिंस्तदा दिने ।
 चारुपुष्पफलाहारः सत्यवांसु ययौ वनम् ॥ १८ ॥
 श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता या च नाभङ्गभीरुणा ।
 सावित्यपि जगामार्ता सह भर्ता महद्गनम् ॥ १९ ॥
 चेतसा दूयमानेन गूहमाना महद्गनम् ।
 वने पप्रच्छ भर्तारं द्रुमांश्चासदृशांस्तथा ॥ २० ॥

आश्वासयामास स राजपुत्रीं क्लान्तां वने पद्मविशालनेत्राम् ।
 मन्त्रशनेनाथ द्रुमद्विजानान्तश्चा मृगाणां विपिने श्वरीरः ॥ २१ ॥

अथाधिकद्विगततमोऽध्यायः ।

मन्त्रवानुवाच । वंश्चिन् शाहलाकीर्णं सहकारं मनोहरम् ।
 नेत्रप्राणमुखं पश्य वसन्तं रतिवर्धनम् ॥ १ ॥
 वनेऽप्यशोकं दृष्ट्वेनं रागवन्तं सुपुष्पितम् ।
 वसन्तो हसन्तीवायं मामेवायतलोचने ! ॥ २ ॥
 दक्षिणे दक्षिणोनेतां पश्य रम्यां वनस्यलीम् ।
 पुष्पितैः किंशुकैर्युक्तां ज्वलितानलमप्रभैः ॥ ३ ॥
 सुगन्धिकुसु रामांदो वनराजिर्विनिर्गतः ।

करोति वायुर्दाक्षिण्यमावयोः क्लमनाशनम् ॥ ४ ॥
 पश्चिमेन विशालाक्षि ! कर्णिकारैः सुपुष्पितैः ।
 काञ्चनेन विभात्येषा वनराजीमनोरमा ॥ ५ ॥
 अतिमुक्तलताजालरुद्धमार्गा वनस्थली ।
 रम्या सा चारुसर्वाङ्गी कुसुमात्करभूषणा ॥ ६ ॥
 मधुमन्तान्निभङ्गारव्याजेन वरवर्णिनी ।
 चापाकृष्टिं करोतीव कामः पार्श्वे जिघांसया ॥ ७ ॥
 फलास्वादलसद्वक्त्रपुंस्कोकिलविनादिता ।
 विभाति चारुतिलका त्वमिवैषा वनस्थली ॥ ८ ॥
 कोकिलसूतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः ।
 गदितैर्व्यक्ततां याति कुलीनचेष्टितैरिव ॥ ९ ॥
 पुष्परेणुविलिप्ताङ्गीं प्रियामनु सरिदने ।
 कुसुमं कुसुमं याति कूजन् कामी शिलीमुखः ॥ १० ॥
 मञ्जरी सहकारस्य कान्तावञ्चाग्रपीडिताम् ।
 स्वदते बद्धपुष्पेऽपि पुंस्कोकिलयुवा वने ॥ ११ ॥
 काकः प्रसूतां वृक्षाग्रे स्वामिकाग्रेण चञ्जुना ।
 काकीं सम्भावयत्येष पक्षाच्छादितपुत्रिकाम् ॥ १२ ॥
 शुभाङ्गनिम्नमासाद्य दयितासहितो युवा ।
 नाहारमपि चादत्ते कामाक्रान्तः कपिञ्जलः ॥ १३ ॥
 कलविङ्कस्तु रमयन् प्रियोत्सङ्गं समास्थितः ।
 मुहुर्मुहुर्विशालाक्षि ! उत्कण्ठयति कामिनः ॥ १४ ॥
 वृक्षशाखां समाकूटः शुकोऽयं सह भार्यया ।
 करेण लम्बयन् शाखां करोति सफलं शिरः ॥ १५ ॥
 वनेऽत्र पिथितास्वादतप्तो निद्रासुपागतः ।

शेते सिंहयुवा कान्ता चरणान्तरगामिनी ॥ १६ ॥
 व्याघ्रयोर्मिथुनं पश्य शैलकन्दरसंस्थितम् ।
 ययोर्नेत्रप्रभालोके गुहाभिन्नेव लक्ष्यते ॥ १७ ॥
 अयं द्वीपी प्रियां लेढि जिह्वाप्रेण पुनः पुनः ।
 प्रीतिमायाति च तथा लिङ्गमानः स्वकान्तया ॥ १८ ॥
 उत्सङ्गकृतमूर्धानं निद्रापहतचेतसम् ।
 जलद्वरणतः कान्तं सुखयत्येव वानरी ॥ १९ ॥
 भूमौ निपतितां रामां मार्जारोद्गर्शितोदरीम् ।
 नखैर्दन्तैर्दशत्येष न च पीडयते तथा ॥ २० ॥
 शशकः शशकी चांभे संसृप्तेपीडिते इमे ।
 मंलीनगात्रचरणे कर्णैश्चक्तिमुपागत ॥ २१ ॥
 स्नात्वा सरसि पद्माब्धिं नागम् मदनप्रियः ।
 सम्भावयति तन्वह्नीं शृणालकवलैः प्रियाम् ॥ २२ ॥
 कान्तप्रोथममुत्थानैः कान्तमार्गानुगामिनी ।
 करोति क्वलं मुस्तौ वराहो पातकानुगा ॥ २३ ॥
 दृढाङ्गमन्विर्महिषः कर्दमाक्ततनुर्वने ।
 अनुब्रजति धावन्तीं प्रियवद्वचतुष्करः ॥ २४ ॥
 पश्य चार्वाङ्ग ! मारुङ्गं त्वं कटाक्षविभावनैः ।
 सभायं मां हि पश्यन्तं कीदृङ्गलसमन्वितम् ॥ २५ ॥
 पश्य पश्चिमपादेन रोहो कण्डूयते मुखम् ।
 स्रुहार्द्रभावात्कर्षन्ती भर्तारं शृङ्गकोटिना ॥ २६ ॥
 द्रागिमाञ्चमरीं पश्य सितबालामगच्छतीम् ।
 अन्वास्ते चमरः कामी माञ्च पश्यति गवितः ॥ २७ ॥
 आतपे गवयं पश्य प्रकृष्टंभार्यया सह ।

रोमय्यनं प्रकुर्वाणं काकङ्ककुदि वारयन् ॥ २८ ॥
 पश्येमं भार्यया माङ्गं न्यस्ताग्रचरणद्वयम् ।
 विपुले वदरीस्कन्धे वदराशनकास्यया ॥ २९ ॥
 हंसं सभार्यं सरसि विचरन्तं भुनिर्मलम् ।
 सुमुक्तस्येन्दुबिम्बस्य पश्य वै श्रियमुद्वहन् ॥ ३० ॥
 सभार्यश्चक्रवाकीऽयं कमलाकरमध्यगः ।
 करोति पद्मिनीं कान्तां क्षुपुष्पामिव सुन्दरी ॥ ३१ ॥
 मया फलोच्चयः सुभ्रु ! त्वया पुष्पोच्चयः कृतः ।
 इन्धनं न कृतं सुभ्रु ! तत्ककरिष्यामि सांप्रतम् ॥ ३२ ॥
 त्वमस्य सरसस्तीरे द्रुमच्छायां समाश्रिता ॥
 क्षणमात्रं प्रतीक्षस्व विश्रमस्व च भामिनि ! ॥ ३३ ॥
 मवित्युवाच । एवमेतत्करिष्यामि मम दृष्टिपथस्वदा ।
 दूरं कान्त ! न कर्तव्यां विभेमि गहने वने ॥ ३४ ॥

मत्स्यउवाच ।

ततः स काष्ठानि चकार तस्मिन्वने तदा राजमुताममच्छम् ।
 तस्या ह्यदूरे सरसस्तदानीं मेने च सा तं द्यतमेव राजन् ॥ ३५ ॥

नवाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । तस्य पाटयतः काष्ठं जज्ञे शिरसि वेदना
 स वेदनार्तः सङ्गम्य भार्यां वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥
 आयासेन ममाग्नेन जाता शिरसि वेदना ।
 तमश्च प्रविशाभीव न च जानामि किञ्चन ॥ २ ॥

त्वदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा स्वप्तुमिच्छामि सांप्रतम् ।
 राजपुत्रीमेवमुक्त्वा तदा सुष्वप पार्थिवः ॥ ३ ॥
 तदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा निद्रयाविललोचनः ।
 पतिव्रता महाभागा ततः सा राजकन्यका ॥४॥
 ददर्श धर्मराजं तु स्वयं तं देगमागतम् ।
 नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं प्रभुम् ॥ ५ ॥
 विद्युल्लतानिबद्धाङ्गं सतोयमिव तीयदम् ।
 किरीटेनार्कवर्णेन कुण्डलैश्च विराजितम् ॥ ६ ॥
 चारभारार्पितोरस्कं तथाङ्गदविभूषितम् ।
 तथानुगम्यमानं च कालेन सह सृत्युना ॥७॥
 स तु संप्राप्य तं देशं देहात्मत्यवतस्तदा ।
 अहुष्ठमात्रं पुरुषं पाशवद्दं वशंगतम् ॥ ८ ॥
 आरुष्य दक्षिणामाशां प्रययौ सत्वरं तदा ।
 सावित्रपि वरारीहा दृष्ट्वा तं गतजीवितम् ॥ ९ ॥
 अत्रुवत्राज गच्छन्तन्धर्मराजमत्न्द्रिता ।
 कृताञ्जलिर्वाचाय हृदयेन प्रवेपता ॥ १० ॥
 इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्यातु मध्यमम् ।
 गुरुं शुश्रूषया चैव ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ ११ ॥
 सर्वे तस्याहता धर्मा यस्यैतं त्वय आहताः ।
 अनाहतास्तु यस्यैतं सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ १२ ॥
 यावत्तयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं समाचरेत् ।
 तेषां च नित्यं शुश्रूषां कुर्यात्प्रियदहितं रतः ॥ १३ ॥
 तेषामनुपरोधेन पारतन्त्र्यं यदाचरेत् ।

तं तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥

त्रिष्वप्येतेषु कृत्यं हि पुरुषस्य समस्यते ॥ १४ ॥

यम उवाच ।

कृतेन कामेन निवर्त्तयाशु धर्मो न तेभ्योऽपि हि उच्यते च ।

ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथा धुना तेन तव ब्रवीमि ॥१५॥

गुरुपूजारतिर्भक्ता त्वञ्च साध्वी पतिव्रता ।

विनिवर्तस्व धर्मज्ञे ! ग्लानिर्भवति तेऽधुना ॥ १६ ॥

सावित्युवाच । पतिर्हि दैवतं स्त्रीणां पतिरेव परायणम् ।

अनुगम्यः स्त्रिया साध्या पतिः प्राणधनेश्वरः ॥ १७ ॥

मितन्ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।

अमितस्य च दातारं भर्त्तारं का न पूजयेत् ॥ १८ ॥

नीयते यत्र भर्त्ता मे स्वयं वा यत्र गच्छति ।

मयापि तत्र गन्तव्यं यथाशक्ति सुरोत्तम ! ॥ १९ ॥

पतिमादाय गच्छन्त मनुगन्तुमहं यदा ।

त्वां देव ! न हि शक्यामि तदा त्यक्त्यामि जीवितम् ॥२०॥

मनस्विनी तु या काचित् वैधव्याक्षरदूषिता ।

सुहृत्तमपि जीवेत मण्डनाह्वां ह्यमण्डिता ॥ २१ ॥

यमउवाच । पतिव्रते ! महाभागे ! परितुष्टोऽस्मि ते शुभे ! ।

विना सत्यवतः प्राणैर्वरं वरय माचिरम् ॥२२॥

सावित्युवाच । विनष्टचक्षुषोराज्यञ्चक्षुषा सह कारय ।

च्युतराष्ट्रस्य धर्मज्ञ ! श्वशुरस्य महात्मनः ॥ २३ ॥

यमउवाच ।

दूरे पथे गच्छ निवर्त भद्रे ! भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ।

ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाधुना तेन तव ब्रवीमि ॥२४॥

दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सावित्युवाच । कुतः क्लमः कुतो दुःखं सद्भिः सह समागमे ।

सतान्त्वस्मान् मे ग्लानिस्त्वत्समीपे गुरोत्तम ! ॥ १ ॥

साधूनां वाप्यसाधूनां मन्त एव सदा गतिः ।

नैवामतां नैव सताममन्ता नैवमात्मनः ॥ २ ॥

विपाग्निमपेशस्त्रेभ्यो न तथा जायते भयम् ।

अकारणं जगद्दैरि खलेभ्यो जायते यथा ॥ ३ ॥

मन्तः प्राणानपि त्यक्त्वा परार्थं कुर्वते यथा ।

तथा सन्तोऽपि सन्त्यज्य परपीडाभु तत्पराः । ४ ।

त्यजत्यसूनयं लोकस्तृणवयस्य कारणात् ।

परोपघातयक्तास्तं परलोकन्तथा मतः । ५ ॥

निकायेषु निकायेषु तथा ब्रह्मा जगद्गुरुः ।

असतामुपघाताय राजानं ज्ञातवान् स्वयम् ॥ ६ ॥

नरान् परीक्षयेद्राजा साधून् सम्मानयेत्सदा ।

नियहञ्चासतां कुर्यात्स लोके लोकजित्तमः ॥ ७ ॥

नियहेणानतां राजा सताञ्च परिपालनात् ।

एतावदेव कर्तव्यं राज्ञा स्वर्गमभीप्सुना ॥ ८ ॥

राजकृत्यं हि लोकेषु नास्त्यन्यज्जगतीपते ! ।

असतां नियहादेव सताञ्च परिपालनान् ॥ ९ ॥

राजभिश्चाप्यशास्त्रानामसतां शासिता भवान् ।

तेन त्वमधिको देवो देवेभ्यः प्रतिभासि मे ॥ १० ॥

जगत्तु धार्यते सद्भिः सता मय्यस्तथा भवान् ।

तेन त्वामनुयान्त्या मे क्लमोदेव ! न विद्यते ॥ ११ ॥

यमउवाच । तृष्टोऽस्मि ते विगालाक्षि ! वचनैर्धर्मसङ्गतैः ।

विना सत्यवतः प्राणाद् वरं वरय माचिरम् ॥ १२ ॥
 सावित्युवाच । सहोदराणां भ्रातॄणां कामयामि यतं विभो ! ।
 अनपत्यः पिता प्रीतिं पुत्रलाभात् प्रयातु मे ॥ १३ ॥
 तामुवाच यमोगच्छ यदागतमनिन्दिते ! ।
 और्ध्वदेहिककार्थेषु यत्नं भर्तुः समाचर ॥ १४ ॥
 नानुगन्तुमयं शक्यस्त्वया लोकान्तरं गतः ।
 पतिव्रतासि तेन त्वं मुद्घर्तं मम यास्यसि ॥ १५ ॥
 गुरुशुश्रूषणाद्भूते ! तथा सत्यवतो महत् ।
 पुण्यं समर्जितं येन न यास्येनमहं स्वयम् ॥ १६ ॥
 एतावदेव कर्तव्यं पुरुषेण विजानता ।
 मातुः पितुश्च शुश्रूषा गुरोश्च वरवर्णिनि ! ॥ १७ ॥
 तोषितं त्रयमेतच्च सदा सत्यवता वने ।
 पूजितं विजितः स्वर्गस्त्वयानेन चिरं शुभे ! ॥ १८ ॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण अग्निशुश्रूषया शुभे ! ।
 पुरुषाः स्वर्गमायान्ति गुरुशुश्रूषया तथा ॥ १९ ॥
 आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः ।
 नार्तेनाप्यवमन्तव्या ब्राह्मणा न विशेषतः ॥ २० ॥
 आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।
 माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता वै मूर्तिरात्मनः ॥ २१ ॥
 जन्मना पितरौ क्लेशं रुहेते सम्भवे वृणाम् ।
 न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २२ ॥
 तयोर्निर्त्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य तु सर्वदा ।
 तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २३ ॥
 तीर्षां त्रयाणां शुश्रूषा परमन्तप उच्यते ।

न च तैरननुज्ञातो धर्ममन्थं समाचरेत् ॥ २४ ॥
 तएव हि त्रयो लोकास्तएव त्वय आश्रमाः ।
 तएव च त्रयोवेदास्तथैवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥ २५ ॥
 पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माता दक्षिणतः स्मृतः ।
 गुरुराहवनीयश्च साग्नित्रेता गरीयसी ॥ २६ ॥
 त्रिषु प्रमाद्यते नैषु त्रीन् लोकान् जयते गृही ।
 दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्विवि मोदते ॥ २७ ॥

यमउवाच ।

क्लृप्तं कामेन निवर्तं भद्रे ! भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ।
 ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात् तथाधुना तेन तव ब्रवीमि ॥२८॥

एकादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सावित्युवाच । धर्माजने सुरश्रेष्ठ ! कुतोऽम्बानिः क्लमस्तया
 त्वपाटमूलसेवा च परमं धर्मकारणम् ॥ १ ॥
 धर्माजनन्ताया कार्यं पुरुषेण विजानता ।
 तल्लभः सर्वलाभेभ्यो यदा देव ! विशिष्यते ॥ २ ॥
 धर्मयार्थश्च कामश्च त्रिवर्गो जन्मनः फलम् ।
 धर्महीनस्य कामार्थो बन्ध्यामुतममो प्रभो ! ॥ ३ ॥
 धर्मादर्थस्तथा कामो धर्माङ्गीकृत्यं तथा ।
 धर्मैर्काऽनुयात्येनं यत्र क्वचन गामिनम् ॥ ४ ॥
 शरीरेण समं नाशं सर्वमग्यद्वि गच्छति ।
 एकोहि जायते जन्तुरेकएव विपद्यते ॥ ५ ॥
 धर्मस्तमनुयात्येको न सुहृन् च बान्धवाः ।

क्रियासौभाग्यलावण्यं सर्वं धर्मेण लभ्यते ॥ ६ ॥
 ब्रह्मोन्द्रोपेन्द्रशर्वेन्दुयमार्काग्न्यनिलाभसाम् ।
 वस्वस्त्रिधनदाद्यानां ये लोकाः सर्वकामदाः ॥ ७ ॥
 धर्मेण तानवाप्नोति पुरुषः पुरुषान्तक ! ।
 मनोहराणि द्वीपानि वर्षाणि सुसुखानि च ॥ ८ ॥
 प्रयान्ति धर्मेण नरस्तथैव नरगण्डिकाः ।
 नन्दनादीनि सुख्यानि देवोद्यानानि यानि च ॥ ९ ॥
 तानि पुण्येन लभ्यन्ते नाकष्टन्तथा नरैः ।
 विमानानि विचित्रानि तथैवाप्सरसः शुभाः ॥ १० ॥
 तैजसानि शरीराणि सदा पुण्यवतां फलम् ।
 राज्यं नृपतिपूजाच कामसिद्धिस्तथेप्सिता ॥ ११ ॥
 संस्काराणि च सुख्यानि फलं पुण्यस्य दृश्यते ।
 रुक्मवैदूर्यदण्डानि चण्डांशुमदृशानि च ॥ १२ ॥
 चामराणि सुराध्यक्ष ! भवन्ति शुभकर्मणाम् ।
 पूर्णेन्दुमण्डलाभेन रत्नांशुकविकाशिना ॥ १३ ॥
 धार्यतां याति ह्यत्र नरः पुण्येन कर्मणा ।
 जयशङ्खस्वरौघेण सूतमागधनिस्वनैः ॥ १४ ॥
 वरासनं सध्वङ्गारं फलं पुण्यस्य कर्मणः ।
 वरान्नपानं गीतञ्च भृत्यमाल्यानुलेपनम् ॥ १५ ॥
 रत्नवस्त्राणि सुख्यानि फलं पुण्यस्य कर्मणः ।
 रूपौदार्यगुणोपेतास्त्रियञ्चातिमनोहराः ॥ १६ ॥
 वासः प्रासादपृष्ठेषु भवन्ति शुभकर्मिणः ।
 सुवर्णकिङ्किणीमिश्रचामरापीडधारिणः ॥ १७ ॥
 वहन्ति तुरगादेव नरं पुण्येन कर्मणा ।

तस्य द्वाराणि यजनन्तपोदानन्दमः क्षमा ॥ १८ ॥

ब्रह्मचर्यं तथा सत्यन्तीर्थानुमरणांशुभम् ।

स्वाध्यायसेवासाधूनां सहवासः सुरार्चनम् ॥ १९ ॥

गुरूणां चैव श्रुश्रूया ब्राह्मणानां च पूजनम् ।

इन्द्रियाणां जयश्चैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ॥ २० ॥

तस्माद्धर्मः सदा कार्यो नित्यमेव विजानता ।

नहि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वाकृतम् ॥ २१ ॥

बालएवचरेद्धर्ममनित्यं देव ! जीवितम् ।

कोहि जानाति कस्याद्य मृत्युरेवापतिष्यति ॥ २२ ॥

पश्चतोऽप्यस्य लोकस्य मरणं पुरतः स्थितम् ।

अमरस्येव चरितमत्याश्चर्यं सुरोत्तम ! ॥ २३ ॥

युवत्वापेक्षया बालोऽह त्वापेक्षया युवा ।

मृत्योर्बलमङ्गमाकूढः स्थविरः किमपेक्षते ॥ २४ ॥

तत्रापि विण्डतस्त्राणं मृत्युना तस्य का गतिः ।

न भयं मरणञ्चैव प्राणिनामभयं क्वचित् ।

तत्रापि निर्भयाः सन्तः सदा सुतल्लकारिणः ॥ २५ ॥

यम उवाच । तृष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि ! वचनैर्धर्मसङ्गतैः ।

विना सत्यवतः प्राणान् वरं वरय माचिरम् ॥ २६ ॥

म्भ्रवित्युवाच । वरयामि त्वया दत्तं पुत्राणां शतमौरमम् ।

अनपत्यस्य लोकेषु गतिः किल न विद्यते ॥ २७ ॥

यम उवाच ।

कृतं न कामेन निवर्तं भद्रे ! भविष्यतीदं सकलं यथोक्तम् ।

ममापरोक्षवच क्लमः स्यात्तथाधुना ते तव ब्रवीमि ॥२८॥

द्वादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सावित्युवाच । धर्माधर्मविधानञ्च ! सर्वधर्मप्रवर्त्तक ! ।

त्वमेव जगतीनाथः प्रजासंयमनीयमः ॥ १ ॥

कर्मणामनुरूपेण यस्माद्यमयसे प्रजाः ।

तस्माद्दे प्रीच्यसे देव ! यमइत्येव नामतः ॥ २ ॥

धर्मेशोमाः प्रजाः सर्वा यस्माद्भ्रयसे प्रभो ! ।

तस्मात्ते धर्मराजेति नाम सङ्गिर्निगद्यते ॥ ३ ॥

सुदृढं दुष्कृतं चोभे पुरोधाय यदाजनाः ।

त्वत्सुकाशं मृता यान्ति तस्मात्त्वं मृत्युकथ्यसे ॥ ४ ॥

कालं कलाङ्गं कलयन् सर्वेषां त्वं हि तिष्ठसि ।

तस्मात् कालेति ते नाम प्रीच्यते तत्त्वदर्शिभिः ॥ ५ ॥

सर्वेषां मेव भूतानां यस्मादन्तकरो महान् ।

तस्मात्त्वमन्तकः प्रोक्तः सर्वदेवैर्महाद्युते ! ॥ ६ ॥

विवस्वतस्त्वं तनयः प्रथमं परिकीर्तितः ।

तस्माद्देवस्वतोनाम्ना सर्वलोकेषु कथ्यते ॥ ७ ॥

आयुष्ये कर्मणि क्षीणे गृह्णासि प्रसभञ्जुम् ।

तदा त्वं कथ्यसे लोके सर्वप्राणहरेति वै ॥ ८ ॥

तव प्रसादाद्देवेश ! सङ्करो न प्रजायते ।

सतां सदा गतिर्देव ! त्वमेव परिकीर्तितः ॥ ९ ॥

जगतीऽस्य जगन्नाथ ! मर्यादापरिपालकः ।

पाहि मां विद्वद्यश्रेष्ठ ! दुःखितां शरणागताम् ।

पितरौच तथैवास्य राजपुत्रस्य दुःखितौ ॥ १० ॥

यमउवाच । स्वप्नेन भक्त्या धर्मज्ञे ! मया तुष्टेन सत्यवान् ।

तव भर्ता विमुक्तोऽयं लब्धकामा व्रजाबले ! ॥ ११ ॥
 राज्यं कृत्वा त्वया सार्द्धं वत्सराशीतिपञ्चकम् ।
 नाकष्टमथारुह्य विदेशैः सह रंस्यते ॥ १२ ॥
 त्वयि पुत्रगतञ्चापि सत्ववान् जनयिष्यति ।
 ते चापि सर्वे राजानः क्षत्रिया स्त्रिदशोपमाः ॥ १३ ॥
 मुख्यास्त्रिदश पुत्राख्या भविष्यन्ति हि शाश्वताः ।
 पितुश्च ते पुत्रगतं भविता तव मातरि ॥ १४ ॥
 मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्रपौत्रिणः ।
 भ्रातरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रिया स्त्रिदशोपमाः ॥ १५ ॥
 स्तोत्रेणानेन धर्मज्ञे ! कल्पं मुत्थाय यस्तु माम् ।
 कीर्तयिष्यति तस्यापि दीर्घमायुर्भविष्यति ॥ १६ ॥

मत्स्य उवाच ।

एतावदुक्त्वा भगवान् यमस्तु प्रसुष्य तं राजसुतं महात्मा ।
 अदर्शनं तत्र यमो जगाम कालेन सार्द्धं सह सत्युना च ॥ १७ ॥

त्रयोदशाधिकद्विगत्तमोऽध्यायः ।

अत्र उवाच । सावित्री तु ततः साध्वी जगाम वरवर्णिनी ।
 यथा यथा गते जैव यत्रासीत्सत्ववान् ऋतः ॥ १ ॥
 सा समासाद्य भर्तारं तस्यात्सङ्गतं शिरः ।
 कृत्वा विवेश तन्वक्त्री लम्बमाने दिवाकरे ॥ २ ॥
 सत्यवानपि निर्भुक्तो धर्मराजाच्छनैः शनैः ।
 उन्मीलयत क्रिवाभ्यां प्राणुरञ्च नराधिप ! ॥ ३ ॥
 ततः प्रत्यागतप्राणः प्रियां वचनमब्रवीत् ।

क्वासौ प्रयातः पुरुषो यो मामप्यपकर्षति ॥ ४ ॥

न जानामि वरारोहे ! कथासौ पुरुषः शुभे ! ।

वनेऽस्मिन् चारुसर्वाङ्गि ! सुप्तस्य च दिनं गतम् ॥ ५ ॥

उपवासपरिञ्चान्ता दुःखिता भवती मया ।

अस्मद्दृष्टं दयेनाद्य पितरौ दुःखितौ तथा ।

द्रष्टुमिच्छाम्यहं सुभ्र ! गमने त्वरिता भव ॥ ६ ॥

सा वित्युवाच । आदित्येऽस्त मनुप्राप्ते यदि ते क्वचितं प्रभो ! ।

आश्रमन्तु प्रयास्यावः श्वशुरौ हीनचक्षुषौ ॥ ७ ॥

यथावृत्तञ्च तत्रैव शृणु वक्ष्ये यथाश्रमे ।

एतावदुक्त्वा भर्तारं सह भर्त्रा तदा ययौ ॥ ८ ॥

आससादाश्रमं चैव सह भर्त्रा वृपात्मजा ।

एतस्मिन्नेव काले तु लब्धचक्षुर्महीपतिः ॥ ९ ॥

द्युमत्सेनः सभार्यसु पर्यतप्यत भार्गव ! ।

प्रियपुत्रमपश्यन्वै स्नुषाञ्चैवाथ कर्षिताम् ॥ १० ॥

आश्लास्यमानसु तथा स तु राजा तपोधनैः ।

ददर्श पुत्रमायान्तं स्नुषया सह कानने ॥ ११ ॥

सावित्नी तु वरारोहा सह सत्यवता तदी ।

ववन्दे तत्र राजानं सभार्यं क्षत्रपुङ्गवम् ॥ १२ ॥

परिष्वक्तस्तदा पित्रा सत्यवान् राजनन्दनः ।

अभिवाद्य ततः सर्वान् वने तस्मिंस्तपोधनान् ॥ १३ ॥

उवास तत्र तां रात्रिच्छिभिः सर्वधर्मवित् ।

सावित्त्रपि जगादाथ यथावृत्तमनिन्दिता ॥ १४ ॥

व्रतं समापयामास तस्यामेव यथानिधि ।

ततस्तुर्यै स्त्रियामान्ते ससैन्यस्तस्य भूपतेः ॥ १५ ॥

राजगाम जनः सर्वो राज्यार्थाय निमग्नये ।
 विज्ञापयामास तदा तत्र प्रकृतिशासनम् ॥ १६ ॥
 विचक्षणसो वृषते येन राज्यं पुरा हृतम् ।
 अमात्यैः स हतोराराजा भवांस्तस्मिन् पुरे वृषः ॥ १७ ॥
 एतच्छ्रुत्वा ययौ राजा बलेन चतुरङ्गिणा ।
 लेभेच सकलं राज्यं धर्मराजान्महात्मनः ॥ १८ ॥
 भ्रातृणां तु शतं लेभे सावित्र्यापि वराहना ।
 एवम्यतिव्रता साध्वी पितृपक्षं वृषात्मजा ॥ १९ ॥
 उज्जहार वरारोहा भर्तृपक्षं तथैवच ।
 मोक्षयामास भर्तारं सृष्ट्वापाशगतं तदा ॥ २० ॥
 तस्मात्साध्यः स्वियः पूज्याः मततं देववन्दरैः ।
 तामां राजन् ! प्रसादेन धार्यते वै जगत्त्रयम् ॥ २१ ॥
 तामानु वाक्च भवतीह मिथ्या न जातु लोकेषु चराचरेषु ।
 तस्मात्सदा ताः परिपूजनीयाः कामान् समयानभिकामयानैः २२

चतुर्दश्याधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुश्वाच । राज्ञोऽभिषिक्तमात्रस्य किं नु कृत्यतमं भवेत् ।
 एतन्मे सर्वमाचक्ष मय्यग्वेत्ति यतो भवान् ॥ १ ॥
 मत्प्रउवाच । अभिषेकार्द्रं शिरसा राज्ञा राज्यावलोकितना ।
 महायवरणं कार्यं तत्र राज्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
 यदप्यल्पतरं कर्म तदर्थैकेन दुश्चरम् ।
 पुरुषेणामहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ ३ ॥
 तस्मात्प्रहायान् वरयेत् कुलीनावृषतिः सुदम् ।

शूरान् कुलीनजातीयान् बलयुक्तान् श्रियान्वितान् ।४।
 रूपसत्वगुणोपितान् सज्जनान् क्षमयान्वितान् ।
 क्लेशक्षमान् महोत्साहान् धर्मज्ञांश्च प्रियंवदान् ॥ ५ ॥
 हितोपदेशकान् राज्ञः स्वामिभक्तान् ययोऽर्थिनः ।
 एवंविधान् सहायांश्च शुभकर्मसु योजयेत् ॥ ६ ॥
 गुणहीना पि तथा विज्ञाय नृपतिः स्वयम् ।
 कर्मस्वेव नियुञ्जीत यथार्योम्येषु भागशः ॥ ७ ॥
 कुलीनः शीलसम्पन्नो धनुर्वेदविशारदः ।
 हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासु कुशलः शूद्राभाषिता ॥ ८ ॥
 निमित्ते शकृन् ज्ञानं वेत्ताचैव चिकित्सिते ।
 कृतज्ञः कर्मणां शूरस्तथा क्लेशसहोच्छ्रुः ॥ ९ ॥
 व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित् ।
 राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथवा ॥ १० ॥
 प्रांशुः सुरूपो दक्षश्च प्रियवादी न चीडितः ।
 चित्तग्राहश्च सर्वेषां प्रतीहारो विधीयते ॥ ११ ॥
 यथोक्तवादी दूतः स्याद्देशभाषाविशारदः ।
 शक्तः क्लेशमहो वाग्मी देशकालविभागवित् ॥ १२ ॥
 विज्ञाता देशकालश्च दूतः स स्यान्महीक्षितः ।
 वक्ता न यस्य यः काले स दूतो नृपते भवेत् ॥ १३ ॥
 प्रांशुव्यायताः शूराः दृढभक्ता निराकुलाः ।
 राज्ञा तु रक्षिणः कार्याः सदा क्लेशसहा हिताः ॥ १४ ॥
 अनाहार्यो नृशंसश्च दृढभक्तिश्च पार्थिवे ।
 ताम्बूलधारी भवति नारी वाप्यथ तद्गणा ॥ १५ ॥

षाड्गुणविधितत्त्वज्ञो देवभाषाविशारदः ।
 सन्धिविग्रहकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः ॥ १६ ॥
 कृताकृतज्ञो भक्त्यानां ज्ञेयः स्याद्देशरक्षिता ।
 आयय्ययज्ञोलोकज्ञो देयोत्पत्तिविशारदः ॥ १७ ॥
 सुरूप स्वरुणः प्रांशु हृदभक्तिः कुर्लाघितः ।
 शूरः क्लेशमहच्चैव खड्गधारी प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥
 शूरश्च बलयुक्तश्च गजाश्वरथकीविदः ।
 धनुर्धारी भवेद्राज्ञः सर्वक्लेशमहः शुचिः ॥ १९ ॥
 निमित्तगकुनज्ञानी हृद्यगिज्ञाविशारदः ।
 इयायु वेदतत्त्वज्ञो भुवोभागविचक्षणः ॥ २० ॥
 बलावलज्ञो रथिनः स्थिरदृष्टिः प्रियम्बदः ॥
 शूरश्च कृतविद्यश्च सारथिः परिकीर्तितः ॥ २१ ॥
 अनाचार्यः रुचिदेवश्चिकित्सितविदाम्बरः ।
 सूपयस्त्रविशेषज्ञः सूताध्यक्षः प्रसूयते ॥ २२ ॥
 सूदयास्त्रविधानज्ञाः पराभेद्या कुर्वन्नुताः ।
 सर्वे महानसे धार्याः कृतकेशनखा नराः ॥ २३ ॥
 समः गतौ च मित्रे च धर्मयास्त्रविशारदः ।
 विदमुत्थः कुक्षीतय धूर्ताधिकरणगी भवेत् ॥ २४ ॥
 कार्यास्तथाविधास्तत्र द्विजमुत्थाः सभासदः ।
 सर्वदेगाज्ञाभिन्नः सर्वेयास्त्रविशारदः ॥ २५ ॥
 लेखकः कथितोराज्ञः सर्वाधिकरणोयु वै ।
 गीर्षोदितान् सुसम्पूर्णान् समश्रेण्यगतान् समान् ॥ २६ ॥
 आन्तरान्त्रै लिखेद्यमु लेखकः स वरः स्मृतः ।
 उपादवाक्यकुशलः सर्वेयास्त्रविशारदः ॥ २७ ॥

बह्वर्थवक्ता चाल्पेन लेखकः स्यान्नृपोत्तम ! ॥
 पुरुषान्तरतन्वज्ञाः प्रांशवश्चाप्यलीलुपाः ॥ २८ ॥
 धर्माधिकारिणः कार्याः जना दानकरा नराः ।
 एवञ्चिवास्तथा कार्या राज्ञा दैवारिका जनाः ॥ २९ ॥
 लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानाञ्च विधानवित् ।
 विज्ञाता फल्गुसाराणा मनाहार्यः शुचिः सदा ॥ ३० ॥
 निपुणश्चाप्रमत्तश्च धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ।
 आयद्वारेषु सर्वेषु धनाध्यक्षप्रमा नराः ॥ ३१ ॥
 व्ययद्वारेषु च तथा कर्तव्याः पृथिवीक्षिता ॥ ३२ ॥
 परम्परागतोयः स्यादष्टाङ्गे सुचिकित्सिते ॥ ३३ ॥
 ज्ञानाहार्यः स वैद्यः स्यात् धर्मात्मा च कुलोद्भूतः ।
 प्राणाचार्यः स विद्भेयो वरुणात्तस्य भुजा ॥ ३३ ॥
 राजन् ! राज्ञा सदा कार्यं यथाकार्यं पृथक् जनैः ।
 हस्तिशिखाविधानज्ञो वनजातिविशारदः ॥ ३४ ॥
 क्लेशक्षमस्तथाराज्ञो गजाध्यक्षः प्रशस्यते ।
 एतैरेव गुणैर्युक्तः स्वासनश्च विशेषतः । ३५ ॥
 गजारीर्हो नरेन्द्रस्य सर्वकर्मसु शस्यते ।
 हयशिखाविधानज्ञश्चिकित्सितविशारदः ॥ ३६ ॥
 अश्वाध्यक्षो महीभर्तुः स्वासनश्च प्रशस्यते ।
 अनाहार्यश्च शूरश्च तथा प्राज्ञः कुलोद्भूतः ॥ ३७ ॥
 दुर्गाध्यक्षः स्मृतो राज उद्युक्तः सर्वकर्मसु ।
 वानुविद्याविधानज्ञो लघुहस्तो जितश्रमः ॥ ३८ ॥
 दीर्घदर्शी च शूरश्च स्यपतिः परिकीर्तितः ॥
 यन्त्रमुक्ते पाणिमुक्ते विमुक्ते मुक्तधारिते ॥ ३९ ॥

अस्माचार्यो निरुद्देगः कुशलश्च विशिष्यते ।
 दृढः कुलोद्गतः सूक्तः पितृपैतामहः शुचिः ॥ ४० ॥
 राज्ञामन्तः पुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्यते ॥
 एवं सप्ताधिकारेषु पुरुषाः सप्त ते पुरे ॥ ४१ ॥
 परीक्ष्य चाधिकार्याः स्युराज्ञा सर्वेषु कर्मसु ।
 स्यापनाजातितत्त्वज्ञः सततं प्रतिजाग्रता ॥ ४२ ॥
 राज्ञः स्यः दायुधागारे दत्तः कर्मसु चोद्यतः ॥
 कर्माख्यपरिमयानि राज्ञो वृषकुलोद्देह ॥ ४३ ॥
 उत्तमाधममध्यानि बुद्ध्वा कर्माणि पार्थिवः ।
 उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ ४४ ॥
 नरकर्मविपर्यासाद्राजा नाशमवाप्नुयात् ॥
 नियोगं पौरुषं भक्तिं श्रुतं शौचं कुलं नयम् ॥ ४५ ॥
 ज्ञात्वा दृष्टिर्विधातव्या पुरुषाणां महीजिवा ।
 पुरुषान्तरविज्ञानतत्त्वसारनिबन्धनात् ॥ ४६ ॥
 बहुभिर्मन्त्रयेत्कामं राजामन्त्रं पृथक् पृथक् ।
 मन्त्रिणा मपि नोकुर्यान्मन्त्रमन्त्रप्रकाशनम् ॥ ४७ ॥
 क्वचिन्म कस्य विश्वासी भवतीह सदा वृणाम् ।
 निश्चयम् सदा मन्त्रे कार्ये एकेन सूरिणा ॥ ४८ ॥
 भवेद्वा निश्चयावाप्तिः परबुद्धुपजीवनात् ।
 एकस्यैव महीभर्तुर्भूयः कार्यो विनिश्चयः ॥ ४९ ॥
 ब्राह्मणान् पटुपासीत तथीशास्त्रसुनिश्चितान् ।
 नामच्छास्त्रवतोमूढास्ते हि लोकस्य कण्टकाः ॥ ५० ॥
 दृष्टान् हि नित्यं सेवेत विप्रान् वेदविदः शूचीन् ।
 तैभ्यः शिञ्चेत विनयं विनीतात्मा च नित्यशः ॥ ५१ ॥

'ममयां वशगां कुर्ष्यात् पृथिवीं नात्र संशयः ।
 बहवीविनयादृभ्रष्टा राजानः सपरिच्छदाः ॥ ५२ ॥
 वनस्यास्यैव राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ।
 त्रैविद्येभ्य स्त्रयीविद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतीम् ॥ ५३ ॥
 आम्बीक्षिकीं त्वात्त्रविद्यास्वार्तारम्भाश्च लोकतः ।
 इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् ॥ ५४ ॥
 जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ।
 यजेत राजा बद्धभिः क्रतुभिश्च सदक्षिणैः ॥ ५५ ॥
 धर्माथं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान् धनानि च ।
 साम्बन्धुरिक मासैश्च राष्ट्रादाहारयेद्वलिम् ॥ ६६ ॥
 स्यात् स्वाध्यायपरोलोके वर्तेत पितृबन्धवत् ।
 आर्षं चानां गुरुकुलात् द्विजानां पूजको भवेत् ॥ ५७ ॥
 नृपाणामक्षयो क्षेपं विधिर्ब्राह्मणैः भिधीयते ।
 ततस्तेनानवा मित्रा हरन्ति न विनश्यति ॥ ५८ ॥
 तस्माद्राजा विधातव्यो ब्राह्मणै वै क्षत्रयोविधिः ।
 रुमोत्तमाधमै राजा ह्याह्वय पालयेत्प्रजाः ॥ ५९ ॥
 न निवर्तेत श्रामात् क्षात्रं व्रत मनुस्मान् ।
 संग्रामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां परिपालनम् ॥ ६० ॥
 शुश्रूषा ब्राह्मणानाञ्च राजां निश्चेयसम्पदम् ।
 कृपणानाथः शूद्रानां विधवानाञ्च पालनम् ॥ ६१ ॥
 योगक्षेमञ्च वृत्तिञ्च तथैव परिकल्पयेत् ।
 वर्णाश्रमव्यवस्थानं तथाकार्यं विशेषतः ॥ ६२ ॥
 स्वधर्मप्रच्युतान् राजा स्वधर्मे स्थापयेत्तथा ।
 आश्रयेत्पु तथा कार्यमन्त्रं तैलञ्च भाजनम् ॥ ६३ ॥

स्वयमेवानयेद्राजा सत्कृतान्नावमानयेत् ।
 तापसे सर्वकार्याणि राज्यमात्मानमेव च ॥ ६४ ॥
 निवेदयेत्प्रयत्नेन देववह्नि रमर्चयेत् ।
 हे प्रज्ञे वेदितव्ये च ऋषी वक्रा च मानवैः ॥ ६५ ॥
 वक्रां ज्ञात्वा न सेवेत प्रतिबाधेत चागताम् ।
 नास्य च्छिद्रं परोविन्द्याद्विन्द्या च्छिद्रं परस्य तु ॥ ६६ ॥
 गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ।
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥
 विश्वामाङ्गयमुत्पन्नं मूलादपि निक्रान्तति ।
 विश्वामयेच्चाप्यपरन्त न्वभूतेन हेतुना ॥ ६८ ॥
 बभ्रवच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमे ।
 वृकवच्चापि लुम्पेत शशवच्च विनिक्षिपेत् ॥ ६९ ॥
 दृढप्रहारी च भवेत् तथा शूकरवद्रूपः ।
 चित्राकारश्च शिखिबहृढभक्त स्तथाश्ववत् ॥ ७० ॥
 तथा च मधुराभाषी भवेत्कोकिलवद्रूपः ।
 काकशङ्गी भवेन्नित्य मजातवसतिं वसेत् ॥ ७१ ॥
 नापरीक्षितपूर्वश्च भोजनं शयनं व्रजेत् !
 वस्त्रं पुष्पमलङ्कारं यच्चान्यत्तदुज्जोत्तम ! ॥ ७२ ॥
 न गाहेज्जनसम्बाधं नचाज्ञातजलाशयम् ।
 अपरीक्षितपूर्वश्च पुरुषैराभूकारिभिः ॥ ७३ ॥
 नारोहेत्कुञ्जरं व्यालं नादान्तं तुरगंतथा ।
 नाविज्ञातां स्त्रियं गच्छेन्नैव देवीत्मवे वसेत् ॥ ७४ ॥
 नरेन्द्रलक्ष्म्या धर्मज्ञ ! ज्ञातायत्तीभवेद्रूपः ।
 रुद्रभृत्याय तथा पुष्टाः सततं प्रतिमानिताः ॥ ७५ ॥

राज्ञा सहायाः कर्तव्याः पृथिवीं जेतुं मिच्छता ।
 यथार्हञ्चाप्यसुभृतो राजा कर्मसु योजयेत् ॥ ७६ ॥
 धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु शूरान् संग्रामकर्मसु ।
 निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्रैव तथा शुचीन् ॥ ७७ ॥
 स्त्रीषु षण्डं नियुञ्जीत तीक्ष्णं दारुणकर्मसु ।
 धर्मैचार्यैश्च कामेच नये च रविनन्दन ! ॥ ७८ ॥
 राजा यथार्हङ्कुर्याच्च उपधाभिः परीक्षणम् ।
 समतीतोपदान् भृत्यान् कुर्याच्छस्त्रवनेचरान् ॥ ७९ ॥
 तत्पादान्वेषणो यत्तांस्तदध्यक्षांस्तु कारयेत् ।
 एवमादीनि कर्माणि शृपैः कार्याणि पार्थिव ! ॥ ८० ॥
 सर्वथा नेष्यते राज्ञ स्त्रीक्ष्णोपकरणक्रमः ।
 कर्माणि पापसाध्यानि यानि राज्ञो नराधिप ! ॥ ८१ ॥
 सन्तस्तानि न कुर्वन्ति तस्मात्तानि न्वजेदृपः ।
 नेष्यते पृथिवीशानान्तीक्ष्णोपकरणक्रिया ॥ ८२ ॥
 यस्मिन् कर्मणि यस्य स्याद्विशेषेण च कौशलम् ।
 तस्मिन् कर्मणि तं राज्ञा परीक्ष्य विनिविशयेत् ॥ ८३ ॥
 पितृपैतामहान् भृत्यान् सर्वकर्मसु योजयेत् ।
 विना दायादकृत्येषु परीक्षां स्युक्ततान्तरान् ॥ ८४ ॥
 नियुञ्जीत महाभाग ! तस्य ते हितकारिणः ।
 परराजगृहात्प्राप्तान् जनसंग्रहकास्यया ॥ ८५ ॥
 दुष्टान् वाप्यथवादुष्टान् आश्रयीत प्रयत्नतः ।
 दुष्टं विज्ञाय विश्वासं न कुर्यात्तत्र भूमिपः ॥ ८६ ॥
 वृत्तिं तस्यापि वर्तेत जनसंग्रहकास्यया ।
 राजा देशान्तरप्राप्तं पुरुषं पूजयेद् भयम् ॥ ८७ ॥

मामयं देशसम्प्राप्तो बद्धमानेन चिन्तयेत् ।
 कामं भत्यार्जनं राजा नैव कुर्यान्वराधिप ! ॥ ८८ ॥
 न च वा संविभक्तांस्तान् भत्यान् कुर्यात्कथञ्चन ।
 शत्रवोऽग्निर्विषं सर्पो निस्त्रिंश इति चिन्तयेत् ॥ ८९ ॥
 भत्या मनुजशार्दूल ! रुषिताश्च तथैकतः ।
 तेषां चारेण चारित्रं राजा विज्ञाय नित्यशः ॥ ९० ॥
 गुणिनां पूजनं कुर्यात् निर्गुणानाञ्च शासनम् ।
 कथिताः सततं राजन् ! राजानश्चारचक्षुषः ॥ ९१ ॥
 स्वके देशे परे देशे ज्ञानशीलान् विचक्षणान् ।
 अनाहार्यान् क्लेशसहान्नियुञ्जीत तथाचरान् ॥ ९२ ॥
 जनस्याविदितान् सौम्यान् तथा ज्ञातान् परस्परम् ।
 वर्णजोमन्त्रकुशलान् सांत्वत्यरचिकित्सकान् ॥ ९३ ॥
 तथा प्रव्राजिताकारांश्चारान् राजा नियोजयेत् ।
 नैकस्य राजा अहध्यात् चारस्यापि सुभाषितम् ॥ ९४ ॥
 द्वयोः सम्बन्धमाज्ञाय अहध्यान्नृपतिस्तदा ।
 परस्परस्याविदितौ यदि स्याताश्च तावुभौ ॥ ९५ ॥
 तस्माद्राजा प्रयत्नेन गूढांश्चारान्नियोजयेत् ।
 रागापरागौभत्यानां जनस्य च गुणगुणान् ॥ ९६ ॥
 सर्वे राज्ञां चरायत्तन्तेषु यत्नपरोभवेत् ।
 कर्मणा केन मे लोके जनः सर्वोऽनुरज्यते ॥ ९७ ॥
 विरज्यते केन तथा विज्ञेयं तन्महीक्षिता ॥
 विरागजनकं लोके वर्जनीयं विशेषतः ॥ ९८ ॥

तथा च रागप्रभवाद्दि लक्ष्म्यो राज्ञां मता भास्करवंशचन्द्र ! :
 तस्मात्प्रयत्नेन नरेन्द्रमुख्यैः कार्योऽनुरागो भुवि मानवेषु ॥ ९९ ॥

पञ्चदशधिकद्विद्यततमोऽध्यायः ।

मस्य उवाच । यथान वर्तितव्यं स्थान्मनो राज्ञोऽनुजीविना ।

तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदतो मम ॥ १ ॥

राजा यत्तु वदेद्वाच्यं श्रोतव्यं तत्प्रयत्नतः ।

आक्षिप्य वचनं तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥ २ ॥

अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि ।

रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवेत् ॥ ३ ॥

परायमस्य वक्तव्यं समे चेतसि पार्थिव ! ।

स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो न स्वयं तु कथञ्चन ॥ ४ ॥

कार्थ्यातिपातः सर्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः ।

न च हिंस्यं धनं किञ्चित् नियोक्तेन च कर्मणि ॥ ५ ॥

नोपेत्यस्तस्यमानस्य तथा राज्ञः प्रियो भवेत् ।

राज्ञस्य न तथा कार्यं वेषभाषित चेष्टितम् ॥ ६ ॥

राजलीला न कर्तव्या तद्द्विदृष्टञ्च वर्जयेत् ।

राज्ञः समोऽधिकोवान् कार्यो वेषोविजानता ॥ ७ ॥

द्यूतादिषु तथैवान्यत् कौशलं तु प्रदर्शयेत् ।

प्रदर्शकौशलं चास्य राजानन्तु विशेषयेत् ॥ ८ ॥

अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्वैरिटूतैर्निराकृतैः ।

संसर्गं न व्रजेद्राजन् ! त्रिना पार्थिवशासनात् ॥ ९ ॥

निस्त्रेहताद्यावमानं प्रयत्नेन तु गोपयेत् ।

यच्च गुह्यं भवेद्राज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ १० ॥

वृषेण आवितं यत्प्रादान्यावाच्यं वृषोत्तम ! ।

न तत्संश्रावयेल्लोके तथा राज्ञोऽप्रियो भवेत् ॥ ११ ॥

आञ्जाप्यमाने वान्यस्त्रिन् समुत्थाय त्वरान्वितः ।
 किं महङ्करवाणीति वाच्यो राजा विजानता ॥ १२ ॥
 कार्यावस्थां च विज्ञाय कार्यमेव यथा भवेत् ।
 सततं क्रियमाणेऽस्त्रिन् लाघवन्तु व्रजेदूध्रुवम् ॥ १३ ॥
 राज्ञः प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पुनः पुनः ।
 महासुशीलस्तु भवेत् न चापि भृकुटीमुखः ॥ १४ ॥
 नातिवक्ता न निर्दक्ता न च मात्सरिकस्तथा ।
 धात्मसम्भावितश्चैव न भवेत्तु कथञ्चन ॥ १५ ॥
 दुष्कृतानि नरेन्द्रस्य न तु सङ्कीर्तयेत् क्वचित् ।
 वस्त्रमस्त्रमजङ्कारं राज्ञा दत्तं तु धारयेत् ॥ १६ ॥
 श्रौदार्येण न तद्देय मन्यस्यै भूतिमिच्छता ।
 तत्रैवात्मासनं कार्यं दिवा स्वप्नं न कारयेत् ॥ १७ ॥
 नानिर्दिष्टे तथाद्वारे प्रविशेत्तु कथञ्चन ।
 न च पश्येत्तु राजानमयोग्यासु च भूनिषु ॥ १८ ॥
 राज्ञस्तु दक्षिणे पार्श्वे वामे चोपविशेत्तदा ।
 पुरस्ताच्च तथा पश्चादासनन्तु विगर्हितम् ॥ १९ ॥
 जृम्भां निष्ठीवनङ्कासं कोपं पर्यस्तिकाश्रयम् ।
 भृकुटिं वान्त सुहृन्तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ २० ॥
 स्वयं तत्र न कुर्वीत स्वगुणाख्यापनं बुधः ।
 स्वगुणाख्यापने युक्ता परमेव प्रयोजयेत् ॥ २१ ॥
 हृदयं निर्मलं कृत्वा परां भक्तिं सुपाश्रितैः ।
 अनुजीविगणैर्भाष्यं नित्यं राज्ञा मतन्द्रितैः ॥ २२ ॥
 शार्द्यं लौत्यं च पैशून्यं नास्ति क्व च्छुद्रता तथा ।
 चापल्यञ्च परित्याज्यं नित्यं राज्ञोऽनुजीविभिः ॥ २३ ॥

श्रुतिविद्यासुशीलैश्च संयोज्यात्मानमात्मना ।
 राजसेवान्ततः कुर्याद् भूतये भूतिवर्द्धनीम् ॥ २४ ॥
 नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवत्सभमन्त्रिणः ।
 सचिवैश्चास्य विश्वासो न तु कार्यः कथञ्चन ॥ २५ ॥
 अष्टष्टश्चास्य न ब्रूयात् कामं ब्रूयात्तथा यदि ।
 हितं तथ्यञ्च वचनं हितैः सह सुनिश्चितम् ॥ २६ ॥
 चित्तञ्चैवास्य विज्ञेयं नित्य मेवानुजीविना ।
 भर्तुराराधनं कुर्याच्चित्तज्ञो मानवः सुखम् ॥ २७ ॥
 रागापरागौ चैवास्य विज्ञेयो भूतिमिच्छता ।
 त्यजेद्विरक्तो वृपतीरक्तवृत्तिन्तु कारयेत् ॥ २८ ॥
 विरक्तः कारयेन्नाशं विपत्ताभ्युदयं तथा ।
 आंशावर्द्धनकं कृत्वा फलनाशं करोति च ॥ २९ ॥
 अक्रोपोऽपि सक्रोपाभः प्रसन्नोऽपि च निष्कलः ।
 वाक्यं च समदं वक्ति वृत्तिच्छेदं करोति वै ॥ ३० ॥
 प्रदेशवाक्यमुदितो न मन्भावयतेऽन्यथा ।
 आराधनासु सर्वासु सुप्तवच्च विचेष्टते ॥ ३१ ॥
 कथासु दोषं क्षिपति वाक्यभङ्गं करोति च ।
 लक्ष्यते विमुखश्चैव गुणसङ्कीर्तनेऽपि च ॥ ३२ ॥
 दृष्टिं क्षिपति चान्यत्र क्रियमाणे च कर्मणि ।
 विरक्तज्ञक्षणं चैतत् शृणु रक्तस्य लक्षणम् ॥ ३३ ॥
 दृष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चादरात् ।
 कुशलादिपरिप्रश्नं संप्रयच्छति चासनम् ॥ ३४ ॥
 विविक्तदर्शने चास्य रहस्येनं न शङ्कते ।
 जायते हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्कथाम् ॥ ३५ ॥

अप्रियाण्यपि वाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते ।

उपायमञ्च गृह्णाति लोकमप्यादरात्तथा ॥ ३६ ॥

कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा ।

इति रक्तस्य कर्तव्या सेवा रविकुलोद्वह ! ॥ ३७ ॥

मित्रं न चापत्सु तथाच भृत्या भजन्ति ये निर्गुणमप्रमेयम् ।

विभ्रं विशेषेण च ते व्रजन्ति सुरेन्द्रधामामरवृन्दजुष्टम् ॥३८॥

षोडशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । राजा सहायसंयुक्तः प्रभूतयवसेन्धनम् ।

रम्यमानतसामन्तं मध्यमन्देय मावसेत् ॥ १ ॥

वैश्वशूद्रजनप्राय मनाहार्यं तथापरैः ।

किञ्चिद्ब्राह्मणसंयुक्तं बद्धकर्मकरन्तथा ॥ २ ॥

अद्वैवमाढकं रम्य मनुरक्तजनान्वितम् ।

करैरापीडितञ्चापि बद्धपुष्पफलं तथा ॥ ३ ॥

अगम्यं परचक्राणां तदासमृहमापदि ।

समदुःखसुखं राज्ञः सततं प्रियमास्थितम् ॥ ४ ॥

सरीसृपविहीनञ्च व्याघ्रतस्करवर्जितम् ।

एवंविधं यथालाभं राजा विषय मावसेत् ॥ ५ ॥

तत्र दुर्गं नृपः कुर्यात् पश्चामेकतमं बुधः ।

धनुर्दुर्गं महीदुर्गं नरदुर्गं तथैवच ॥ ६ ॥

वात्सं चैवास्युदुर्गं च गिरिदुर्गं च पार्थिव ! ।

सर्वेषां मेव दुर्गाणां गिरिदुर्गं प्रशस्यते ॥ ७ ॥

दुर्गं च परिखोपितं वप्राट्टालकसंयुतम् ।
 शतघ्नीयन्त्रमुख्यैश्च शतशश्च समावृतम् ॥ ८ ॥
 गोपुरं सक्रपाटञ्च तत्र स्यात्सुमनोहरम् ।
 सपताकङ्कजारूढो येन राजा विशेत्पुरम् ॥ ९ ॥
 चतस्रश्च तथात्र कार्यास्वायत वीथयः ।
 एकस्मिंस्तत्र वीथ्यग्रे देववेश्म भवेत्दृढम् ॥ १० ॥
 वीथ्यग्रे च द्वितीये च राजवेश्म विधीयते ।
 धर्माधिकरणं कार्यं वीथ्यग्रे च तृतीयके ॥ ११ ॥
 चतुर्थेत्वथ वीथ्यग्रे गोपुरञ्च विधीयते ।
 आयतञ्चतुरस्रं वा वृत्तं वा कारयेत् पुरम् ॥ १२ ॥
 मुक्तिहीनं त्रिकोणञ्च यवमध्यं तथैवच ।
 आयतञ्चतुरस्रं वा वृत्तं वा कारयेत्पुरम् ॥ १३ ॥
 अर्द्धचन्द्रं प्रशंसन्ति नदीतीरेषु तद्वसन् ।
 अन्यत्तत्र न कर्तव्यं प्रयत्नेन विजानता ॥ १४ ॥
 राज्ञा कोशगृहं कार्यं दक्षिणे राजवेश्मनः ।
 तस्यापि दक्षिणे भागे गजस्थानं विधीयते ॥ १४ ॥
 गजानां प्राङ्मुखी शाला कर्तव्यावाप्युदङ्मुखी ।
 आग्नेये च तथा भागे आयुधागार मिथ्यने ॥ १६ ॥
 महानसञ्च धर्मज्ञ ! कर्मशाला स्तथापराः ।
 गृहं पुरोधसः कार्यं वामतो राजवेश्मनः ॥ १७ ॥
 मन्त्रिवेदविदाश्चैव चिकित्साकर्तुरेवच ।
 तत्रैव च तथा भागे कोष्ठागारं विधीयते ॥ १८ ॥
 गवां स्थानं तथैवात्र तुरगाणां तथैवच ।
 उत्तराभिमुखा श्रेणी तुरगाणां विधीयते ॥ १९ ॥

दक्षिणाभिमुखं वायु परिशिष्टास्तु गर्हिताः ।
 तुरगास्ते तथा धार्याः प्रदीपैः सार्वरात्रिकैः ॥ २० ॥
 कुक्कुटान् वानराञ्चैव मर्कटाञ्च विशेषतः ।
 धारयेदश्वशालासु सर्वत्सां धेनुमेव च ॥ २१ ॥
 अजाश्च धार्या यत्नेन तुरगाणां हितैषिणा ।
 गोगजाश्चादिशालासु तत्पुरीषस्य निर्गमः ॥ २२ ॥
 अस्तंगते न कर्तव्यो देवदेवे दिवाकरे ।
 तत्र तत्र यथास्थानं राजाविज्ञाय सारथीन् ॥ २३ ॥
 दद्यादावसथस्थानं सर्वेषां मनुपूर्वशः ।
 योधानां शिल्पिनाञ्चैव सर्वेषामविशेषतः ॥ २४ ॥
 दद्यादावसथान् दुर्गे कालमन्त्रविदां शुभान् ।
 गोविद्यानश्ववैद्याञ्च गजवैद्यांस्तथैव च ॥ २५ ॥
 आहरेत भृशं राजा दुर्गे हि प्रबला हजः ।
 कुशीलवानां विप्राणां दुर्गे स्थानं विधीयते ॥ २६ ॥
 न बहूनामतो दुर्गे विनाकार्यं तथा भवेत् ।
 दुर्गे च तत्र कर्तव्या नानाः हरणांश्विताः ॥ २७ ॥
 सहस्रघातिनो राजंस्तैस्तु रक्षा विधीयते ।
 दुर्गे द्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च भूभुजा ॥ २८ ॥
 सञ्चयञ्चात्र सर्वेषां मायुधानां प्रशस्यते ।
 धनुषां क्षिपणीयानान्तोमराणां च पार्थिवः ॥ २९ ॥
 शराणामथ खड्गानां कवचनां तथैव च ।
 लघुडानां गुडानाञ्च ऊडानां परिधैः सह ॥ ३० ॥
 अश्लनाञ्च प्रभूतानां सुहृदाणां तथैव च ।
 त्रिशूलानां पट्टिगानां कुठाराणाञ्च पार्थिव ! ॥ ३१ ॥

प्रासानाञ्च सशूतानां यक्तीनाञ्च नरोत्तमः ।
 परश्वधानां चक्राणां वर्मणाञ्चर्मभिः सह ॥ ३२ ॥
 कुहालक्षुरवेत्राणां पीठक्रानान्तथैव च ।
 तुषाणाञ्चैव दात्राणामङ्गाराणाञ्च सञ्चयः ॥ ३३ ॥
 सर्वेषां शिल्पिभाण्डानां सञ्चयश्चात्र चेष्यते ।
 वादित्राणाञ्च सर्वेषामौषधीनान्तथैव च ॥ ३४ ॥
 यवसानां प्रभूतानाम्निन्धनस्य च सञ्चयः ।
 गुडस्य सर्वतैलानां गोरसानान्तथैव च ॥ ३५ ॥
 वसानामथ मज्जानां स्नायूनामस्थिभिः सह ।
 गोचर्मपटहानाञ्च धान्यानां सर्वतस्तथा ॥ ३६ ॥
 तथैवाभ्रपटानाञ्च यवगोधूमयोरपि ।
 रत्नानां रुक्वस्त्राणां लोहानामप्यशेषतः ॥ ३७ ॥
 कलापमुद्गमाषाणाञ्च णक्रानान्तिलैः सह ।
 तथा च सर्वशस्यानां पांशुगोमययोरपि ॥ ३८ ॥
 शणसर्जरसं भूर्जं जनुलाक्षा च टङ्कणम् ।
 राजा सञ्चिनुयाद्दुर्गे यच्चान्यदपि किञ्चन ॥ ३९ ॥
 कुम्भाश्चाशीविषैः कार्या व्यालसिंहादयस्तथा ।
 षगाञ्च पक्षिणश्चैव रक्ष्यास्ते च परस्परम् ॥ ४० ॥
 स्थानानि च विरुद्धानां सुगुप्तानि पृथक् पृथक् ।
 कर्तव्यानि महाभाग ! यत्नेन पृथिवीक्षिता ॥ ४१ ॥
 उक्तानि चाप्यनुक्तानि राजद्रव्याण्यशेषतः ।
 सुगुप्तानि पुरे कुर्याज्जनानां हितकाम्यया ॥ ४२ ॥
 जीवकर्षभकाकोल मामलक्याटरूपकान् ।
 शालपर्णी पृष्ठिपर्णी मुद्गपर्णी तथैव च ॥ ४३ ॥

माषपर्णी च मदहैसारिवेदेबलात्रयम् ।
 वारा खसन्ती वृष्या च वृहती कण्टकारिका ॥४४॥
 मृङ्गी मृङ्गाटकी द्रोणी वर्षाभूर्दभरेणुका ।
 मधुपर्णी विदार्येहे महाक्षीरा महातपाः ॥ ४५ ॥
 धन्वनः सहदेवाहा कटुकैरण्डकं विप्रः ।
 पर्णी शताहा मृद्धीका फल्गु खर्जूरयष्टिकाः ॥ ४६ ॥
 शुक्रातिशुक्रकाश्मर्यच्छत्रातिच्छत्रवीरणाः ।
 इक्षुरिक्षुविकाराश्च फाणिताद्याश्च सत्तम ! ॥४७॥
 सिंही च सहदेवी च विष्वे देवाश्वरोधकम् ।
 मधुकं पुष्पहंसाख्या शतपुष्पा मधूलिका ॥ ४८ ॥
 शतावरीमधुकेच पिप्पलन्तालमेव च ।
 आत्मगुप्ता कट्फलाख्यादाविका राजशीर्षकी ॥४९॥
 राजसर्षप धान्याकसृष्यप्रोक्ता तथात्कटा ।
 कालशाकं पद्मवीजं गोवल्ली मधुवल्लीका ॥ ५० ॥
 शीतपाकी कुवेराक्षी काकजिह्वोरुपुष्पिका ।
 पर्वतत्रपुसौ चोभौ गुञ्जातकपुनर्नवे ॥ ५१ ॥
 कसेरुं कारुकाशमीरी बल्यशालूक केसरम् ।
 तुषधान्यानि सर्वाणि शमीधान्यानि चैव हि ॥ ५२ ॥
 क्षीरं क्षौद्रन्तथा तक्रं तैलं मज्जा वसा घृतम् ।
 नीपश्चारिष्टक्षाक्षीवातामसोमबाणकम् ॥ ५३ ॥
 एवमादीनि चान्यानि विज्ञेयो मधुरोगणः ।
 राजा सञ्चनुयात्सर्वं पुरे निरवशेषतः ॥ ५४ ॥
 दाडिमास्त्रातकी चैव तित्तिडीकास्त्रवेतसम् ।
 भव्यकर्कन्धुलकुचकरमर्दकरूपकम् ॥ ५५ ॥

- बीजपूरककण्डूरे मालतीराजबन्धुकम् ।
 कोलकद्वयपर्णानि द्वयोरान्नातयोरपि ॥ ५६ ॥
 पारावतं नागरकं प्राचीनोलकमेव च ।
 कपित्यामलकं चुक्रफलन्दन्तशठस्य च ॥ ५७ ॥
 जाम्बवं नवनीतञ्च सीधीरकरुषोदके ।
 सुरासवञ्च मद्यानि रुण्डतक्रदधीनि च ॥ ५८ ॥
 शुक्लानि चैव सर्वाणि ज्ञेयमान्मगणं द्विज ! ।
 एवमादीनि चान्यानि राजा सञ्चिनुयात्पुरे ॥ ५९ ॥
 सैन्धवोद्भिदपाठेयपाक्यसामुद्रलोमकम् ।
 कुप्यसौवर्चलविडं वालकेयं यवाह्वकम् ॥ ६० ॥
 श्रौवं चारं कालभस्म विज्ञेयो लवणोगणः ।
 एवमादीनि चान्यानि राजा सञ्चिनुयात्पुरे ॥ ६१ ॥
 पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्तकनागरम् ।
 कुबेरकं मरिचकं शिग्रुभल्लातसर्षपाः ॥ ६२ ॥
 कुष्ठाजमोदाकिण्णिहीहिङ्गुमूलकधान्यकम् ।
 कारवीकुञ्चिका याज्या रुमुग्धा कालमालिका ॥ ६३ ॥
 फणिज्जकीथज्जुनं भृश्रुणां सुरसन्तथा ।
 कायस्था च वयस्था च हरितालं मनःशिला ॥ ६४ ॥
 अखना च रुदन्ती च रोहिषं कुङ्कुमन्तथा ।
 जया एण्डकाण्डीरं मल्लकी हञ्जिका तथा ॥ ६५ ॥
 सर्वपित्तानि मूत्राणि प्रायो हरितकानि च ।
 फलानि चैव हि तद्यास्तूक्ष्मैलाहिङ्गुपत्रिका ॥ ६६ ॥
 एवमादीनि चान्यानि गणः कटुकसञ्चितः ।
 राजा सञ्चिनुयाद्दुर्गे प्रयत्नेन नृपोत्तम ! ॥ ६७ ॥

मुस्तञ्चन्दनह्वीवेरक्तमालकदारवः ।
 दरिद्रानलदोशीरनक्तमालकदम्बकम् ॥ ६८ ॥
 दूर्वा पटोलकटुका दीर्घत्वक् पत्रकं दचा ।
 किराततिक्तभूतुस्त्री विषा चातिविषा तथा ॥ ६९ ॥
 तालीसपत्रतगरं सप्तपर्णविकङ्कताः ।
 काकोदुम्बरिका दिव्या तथा चैवसुरोद्भवा ॥ ७० ॥
 षड्ग्रथ्या रोहिणी मांसी पर्पटञ्चाथ दन्तिका ।
 रसाञ्जनं भङ्गराजं पतङ्गी परिपेलवम् ॥ ७१ ॥
 दुःस्पर्शा गुरुणी कामा श्यामाकं गन्धनाकुली ।
 रूपपर्णी व्याघ्रनखं मञ्जिष्ठा चतुरङ्गुला ॥ ७२ ॥
 रम्भा चैवाङ्गु रास्कीता तालास्कीता हरेणुका ।
 वेलाग्र वेतसमुस्त्री विषाणी लोभ्रपुष्पिणी ॥ ७३ ॥
 मालतीकरकणाख्या वृश्चिका जीविता तथा ॥
 पर्णिका च गुडूची च सगणस्तिक्तसंज्ञकः ॥ ७४ ॥
 एवमादीनि चान्यानि राजा सञ्चिनुयात्पुरे ।
 अभयामलके चोभे तथैव च बिभीतकम् ॥ ७५ ॥
 प्रियङ्गुधातकी पुष्पं मोचाख्या चार्जुनासनाः ।
 अनन्ता स्त्री तुवरिका स्योनाङ्गुत्फ तन्तथा ॥ ७६ ॥
 भूर्जपत्रं शिलापत्रं पाटलापत्रं तामकम् ।
 समङ्गाविष्टतामूलकापीसगैरिकाञ्जनम् ॥ ७७ ॥
 विद्रुमं स मधूच्छिष्टं कुम्भिका कुमुदोत्पलम् ।
 न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थकिंशुकाः शिंशुपा शमी ॥ ७८ ॥
 प्रियालपीलुकासारिशिरीषाः पद्मकन्तथा ।
 बिलोऽग्रिमन्यः प्लक्षश्च श्यामाकञ्च वकी घनम् ॥ ७९ ॥

राजादनं कपीरञ्च धान्यकं प्रियकस्तथा ।
 कङ्कोलाशोकषदराः कदम्बखदिरद्वयम् ॥ ८० ॥
 एषां पत्राणि साराणि मूलानि कुसुमानि च ।
 एवमादीनि चान्यानि कषायाख्यो मतोरसः ॥ ८१ ॥
 प्रयत्नेन नृपञ्चेष्ट ! राजा सञ्चिनुयात्पुरे ।
 कीटाश्च मारणे योग्या व्यङ्गतायां तथैव च ॥ ८२ ॥
 वातधूमाश्च मार्गाणां दूषणानि तथैव च ।
 धार्याणि पार्थिवैर्दुर्गे तानि वक्ष्यामि पार्थिव ! ॥ ८३ ॥
 विषाणां धारणं कार्यं प्रयत्नेन महीभुजा ।
 विचित्राश्चाङ्गदा धार्या विषस्य शमनास्तथा ॥ ८४ ॥
 रत्नोभूतपिशाचघ्नाः पापघ्नाः पुष्टिवर्धनाः ।
 कलाविदश्च पुरुषाः पुरे धार्याः प्रयत्नतः ॥ ८५ ॥
 भीतान् प्रमत्तान् कुपितांस्तथैव च विमानितान् ।
 कुभृत्यान् पापशीलांश्च न राजा वासयेत्पुरे ॥ ८६ ॥
 यन्कायुधाट्टालचयोपपन्नं समग्रधान्यौषधिसम्प्रयुक्तम् ।
 वणिग्जनैश्च दृढमावसेत दुर्गं सुगुप्तं नृपतिः सदैव ॥ ८७ ॥

सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । रत्नोन्नानि विषघ्नानि यानि धार्याणि भूभुजा ।
 अगदानि समाचक्ष्व तानि धर्मभृताम्बर ! ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच । विल्लाटक्री यवक्षारं पाटला बाह्लिकीषणाः ।
 श्रीपर्णी शल्लकीशुक्तो निक्कायः प्रोक्षणं परम् ॥ २ ॥

सविषं प्रोक्षितं तेन सद्यो भवति निर्विषम् ।
 यवसैन्धवपानीयवस्त्रशब्दासनोदकम् ॥ ३ ॥
 कवचाभरणं कृतं बालव्यजनवेश्मनाम् ।
 शेलुः पाटलातिविषा शिशुमूर्वा पुनर्नवा ॥ ४ ॥
 समङ्गावृषमूलञ्च कपित्थवृषशोणितम् ।
 महादन्तशठन्तद्वत् प्रोक्षणं विषनाशनम् ॥ ५ ॥
 लाक्षाप्रियङ्गुमञ्जिष्ठा सममेला हरेणुका ।
 यद्याह्वा मधुरा चैव बभ्रुपित्तेन कल्पिताः ॥ ६ ॥
 निखनेद्भोविषाणस्थं सप्तरात्रं महीतले ।
 ततः कृत्वा मणिं हेन्ना बह्वं हस्तेन धारयेत् ॥ ७ ॥
 संहृष्टं सविषन्तेन सद्यो भवति निर्विषम् ।
 मनोहया शमीपत्रं तुम्बिका श्वेतसर्षपाः ॥ ८ ॥
 कपित्थकुष्ठमञ्जिष्ठाः पित्तेन श्लक्ष्णकल्पिताः ।
 शुनो गीः कपिलायाश्च सौम्याक्षितोऽपरीगदः ॥ ९ ॥
 विषजित् परमं कार्यं मणिं तच्च पूर्ववत् ।
 मूषिका जतुका चापि हस्ते बद्धा विषापहा ॥ १० ॥
 हरेणुमांसी मञ्जिष्ठा रजनी भद्रुकामधु ।
 अन्नत्वक् सुरसं लाक्षा श्लपित्तं पूर्ववद्भुवि ॥ ११ ॥
 वादित्वाणि पताकाश्च पिष्टैरेतैः प्रलेपिताः ।
 श्रुत्वा दृष्ट्वा समाप्राय सद्यो भवति निर्विषः ॥ १२ ॥
 त्रुषणं पञ्चलवणं मञ्जिष्ठा रजनीद्वयम् ।
 सूक्ष्मैलात्रिवृतापत्रं विडङ्गानीन्द्रवारुणी ॥ १३ ॥
 मधुकं वेतसं चौद्रं विषाणे च निधापयेत् ॥
 तस्मादुष्णास्त्रुना मात्रं प्रागुक्तं योजयेत्ततः ॥ १४ ॥

शुक्लं सर्जरक्षोपेतसर्षपा एलवाखुकैः ॥ १५ ॥

सुवेगा तस्करसुरौ कुसुमैरर्जुनस्य तु ।

धूपो वासन्धेहे हन्ति विषं स्वावरजक्रमम् ॥ १६ ॥

न तत्र कीटा न विषन्दुर्दुरा न सरीसृपाः ।

न कृत्या कर्मणाञ्चापि धूपोऽबं वत्र दह्यते ॥ १७ ॥

कल्पितैश्चन्दनक्षीरपलाशद्रुमवल्कलैः ।

मूर्खैलावालुसरसानाकुलीतण्डुलीयकैः ॥ १८ ॥

काथः सर्वोद्वार्येषु काकमाचीयुतो हितः ।

रोचनापत्रनेपालीकुङ्कुमैस्त्रिलोकान् वडम् ॥ १९ ॥

विषैर्न बाध्यते स्याच्च नरनारीवृषप्रियः ।

चूर्णैर्हरिद्रामञ्जिष्ठाकिण्णिहीकण्ठनिम्बजैः ॥ २० ॥

दिग्धं निर्विषतामेति गात्रं सर्वविषादितम् ।

शिरीषस्य फलं पत्रं पुष्पं त्वङ्मूलमेव च ॥ २१ ॥

गोमूत्रवृष्टो ह्यगदः सर्वकर्मकरः स्मृतः ।

एकवीर ! महौषध्यः शृणु चातः परं वृष ! ॥ २२ ॥

बन्धा कर्कोटकी राजन् ! विष्णुकान्ता तथोत्कटा ।

शतमूली सितानन्दा बला मीचा पटोलिका ॥ २३ ॥

सोमापिण्डा निशा चैव तथा दग्धरुहा च या ।

स्थले कमलिनी या च विशाली शङ्खमूलिका ॥ २४ ॥

चण्डाली हस्तिमगधा गोऽजापर्णो करन्धिका ।

रक्ता चैव महारक्ता तथा वर्हिशिखा च या ॥ २५ ॥

कोशातकी नक्तमालं प्रियालक्ष सुलोचनी ।

वारुणी बसुगन्धा च तथा वै गन्धनाकुली ॥ २६ ॥

ईश्वरी शिवगन्धाच श्यामला वंशनालिका !
 जतुकाली महाश्वेता श्वेता च मधुयष्टिका ॥ २७ ॥
 वज्रकः पारिभद्रश्च तथा वै सिन्धुवारकाः ।
 जीवानन्दा वसुच्छिद्रा नतनागरकण्टका ॥ २८ ॥
 नालश्च जाली जातीच तथाच वटपत्रिका ।
 कातंस्वरं महानीला कुन्दुर्हं सर्पादिका ॥ २९ ॥
 मण्डूकपर्णी वाराही दे तथा तण्डुलीयके ।
 सर्पाक्षी लवणी ब्राह्मी विश्वरूपा सुखाकरा ॥ ३० ॥
 बजापही वृद्धिकरी तथाचैव तु शल्यदा ।
 पत्रिका रोहिणी चैव रक्तमाला महौषधी ॥ ३१ ॥
 तथामलकवन्दकं श्यामचित्रफला च या ।
 काकोली क्षीर काकोली पीलुपर्णी तथैवच ॥ ३२ ॥
 केशिनी वृश्चिकालीच महानागा शतावरी ।
 गरुडी च तथा वेगा जले कुमुदिनी तथा ॥ ३३ ॥
 स्थले चोत्पलिनी या च महामूमिलता च या ।
 उन्मादिनी सोमराजी सर्वरत्नानि पार्थिव ! ॥ ३४ ॥
 विशेषान्तरकतादीनि कीटपक्षं विशेषतः ।
 जीवजाताश्च मणयः सर्वे धार्याः प्रयत्नतः ॥ ३५ ॥
 रक्षोघ्नाश्च विषघ्नाश्च कृत्या वैतालनाशनाः ।
 विशेषान्तरनागाश्च गोश्वरोद्ग समुद्भवाः ॥ ३६ ॥
 सर्पतित्तिरगोमायुवस्त्रमण्डकजाश्च ये ।
 सिंहव्याघ्रर्षमार्जारहोपिवानरसंभवाः ।
 कपिञ्चला गजा वाजिमहिषैणभवाश्च ये ॥ ३७ ॥

इत्येवमेतैः सकलै रूपेतन्द्र्यैश्च सर्वैः स्वपुरं सुरक्षितम् ।

राजा वसेत्तत्र गृहं सुशुभ्रं गुणान्वितं अक्षयसंप्रयुक्तम् ॥३८

अष्टोविंशाधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुस्वाच । राजरक्षारहस्यानि यानि दुर्गे निधापयेत् ।

कारयेद्वा महीभर्ता ब्रूहि तत्त्वानि तानि च ॥ १ ॥

मत्स्यउवाच । शिरीषोदुम्बरशमीवीजपूरं च तन्नृतम् ।

क्षुद्योनः कथितो राजन् ! मासाहं तु पुरातनैः ॥ २ ॥

कशेरु फलमूत्रानि इक्षुमूलं तथा बिसम् ।

दूर्वाक्षीरघृतैर्मण्डः सिद्धोऽयं मासिकः परः ॥ ३ ॥

जरं शस्त्रहतं प्राप्नो न तस्य मरणं भवेत् ।

कल्माष वेणुना तत्र जनयेत्तु विभावसुम् ॥ ४ ॥

गृहे त्रिरपसन्त्यन्तु क्रियते यत्र पार्थिव ! ।

नान्योऽग्निर्ज्वलते तत्र नान्न कार्या विचारणा ॥ ५ ॥

कार्पासास्या भुजङ्गस्य तेन निर्मोचनं भवेत् ।

सर्पनिर्वासने धूपः प्रशस्तः सततं गृहे ॥ ६ ॥

सामुद्रसैन्धवयवा विद्युद्दग्धा च सृक्तिका ।

तथानुलिप्तं यद्देश्म नाग्निना दह्यते नृप ! ॥ ७ ॥

दिवा च दुर्गे रक्ष्योऽग्निर्वाति वातेविशेषतः ।

विषाञ्च रक्ष्योऽनृपतिस्तत्र शुक्तिं निबोध मे ॥ ८ ॥

क्रीडानिमित्तं नृपतिर्धारयेत्पृथगपक्षिणः ।

अन्नं वै प्राक् परीक्षेत वक्त्रौ चान्यतरेषु च ॥ ९ ॥

वस्त्रं पुष्पमलङ्कारं भोजनाच्छादनं तथा ।

नापरीक्षितपूर्वन्तु सृष्टेर्दपि म हामतिः ॥ १० ॥

स्यान्नासौ वक्रसन्तप्तः सोद्देगश्च निरीक्षते ।
 विषदोऽथ विषं हन्तं यच्च तत्र परीक्षते ॥ ११ ॥
 स्वसोत्तरीयो विमनाः सन्मकुट्यादिभिस्तथा ।
 प्रच्छादयति चात्मानं सज्जते त्वरते तथा ॥ १२ ॥
 भ्रवं विलिखति शीघ्रं तथा चालयते वृष ! ।
 कण्डूयति च मूर्च्छां परिलोच्छ्वाननस्तथा ॥ १३ ॥
 क्रियासु त्वरितो राजन् ! विपरीतास्वपि भ्रुवम् ।
 एव मादीनि चिह्नानि विषदश्च परीक्षयेत् ॥ १४ ॥
 समीपैर्विचिपेहृक्की तदन्तं त्वरयाम्बतैः ।
 इन्द्राशुभ्रसवर्षं तु रुक्षं स्फोटसमन्वितम् ॥ १५ ॥
 एकावर्तन्तु दुर्गन्धि भ्रशृटचटायते ।
 तद्भ्रुमसेवनाच्चन्तोः शिरोरोगश्च जायते ॥ १६ ॥
 सविषेऽग्रे विलीयन्ते न च पार्थिव ! मल्लिकाः ।
 निलीनाश्च विषद्यन्ते संस्पष्टे सविषे तथा ॥ १७ ॥
 विरज्यति चकोरस्य दृष्टिः पार्थिवसत्तम ! ।
 विकृतिञ्च स्वरो याति कौकिलस्य तथा वृष ! ॥ १८ ॥
 गतिस्त्वलति हंसस्य भङ्गराजश्च क्रूजति ।
 क्रौञ्चो मदमयाभ्येति लक्ष्मवाकुर्विरौति च ॥ १९ ॥
 विक्रोशति शुको राजन् ! सारिका वमते ततः ।
 चामीकरोऽन्वतो वाति सत्यं कारण्डवस्तथा ॥ २० ॥
 मेहते बानरो राजन् ! न्वायते जीवजीवकः ।
 दृष्टरोमा भवेहृन्ः षपतश्चैव रोहिति ॥ २१ ॥
 हर्षमायाति च शिखी विषसन्दर्शनामृष ! ।
 अन्नञ्च सविषं राजं शिरीषा च विषद्यते ॥ २२ ॥

तर्दा भवति निःश्राव्यं पक्षपुष्पितोपमम् ।
 व्यापन्नरसगन्धञ्च चन्द्रिकाभि स्तथायुतम् ॥ २३ ॥
 व्यञ्जनानान्तु शुष्कत्वं द्रव्याणां बुद्बुदोद्भवः ।
 ससैन्धवानां द्रव्याणां जायते फेनमालिता ॥ २४ ॥
 सस्यराजिश्च ताम्बा स्यात् नीला च पयस स्तथा ।
 कीकिलाभा च मयस्य तोयस्य च नृपोत्तम ! ॥ २५ ॥
 धान्यान्तस्य तथा कृष्णा कपिला कोद्रवस्य च ।
 मधुश्यामा च तक्रस्य नीला पीता तथैव च ॥ २६ ॥
 घृतस्योदकसङ्काशा कपोताभा च सत्तनुः ।
 हरिता माक्षिकस्यापि तैलस्य च तथाकृष्णा ॥ २७ ॥
 फलानामप्यपक्वानां पाकः क्षिप्रं प्रजायते ।
 प्रकोपश्चैव पक्वानां माल्यानां स्नानता तथा ॥ २८ ॥
 मृदुता कठिनानां स्यात् स्रूनाञ्च विपय्ययः ।
 सूक्ष्माणां रूपदहनं तथा चैवातिरङ्गता ॥ २९ ॥
 श्याममण्डलता चैव वस्त्राणां वै तथैव च ।
 लोहानाञ्च मणीनाञ्च मलपङ्कोपदिग्धता ॥ ३० ॥
 अनुलेपनगन्धानां माल्यानाञ्च नृपोत्तम ! १
 विगन्धता च विज्ञेया तथा राजन् ! जलस्य तु ॥ ३१ ॥
 दन्त काष्ठत्वचः श्यामास्तनुसत्वास्तथैव च ।
 एवमादौनि चिह्नानि विज्ञेयानि नृपोत्तम ! ॥ ३२ ॥
 तस्माद्राजा सदा तिष्ठेत् मथिमन्त्रौषधांगणैः ।
 उत्तैः संरक्षितो राजा प्रमादपरिवर्जकः ॥ ३३ ॥
 प्रजातरोर्मूल मिहावनीशस्तद्रक्षणाद्राष्ट्रमुपैति वृद्धिम् ।
 तस्मात्प्रयत्नेन नृपस्य रक्षा सर्वेण कार्या रविवंशचन्द्र ! ॥ ३४ ॥

अथ जनार्थशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । राजन् । पुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीक्षिता ।

आचार्यशात्र कर्तव्यो नित्ययुक्तश्च रक्षिभिः ॥ १ ॥

धर्मकामार्थशास्त्राणि धनुर्वेदञ्च शिष्ययेत् ।

रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामङ्कारयेत्सदा ॥ २ ॥

शिल्पानि शिष्येणैव नाप्तोमिष्या प्रियं वदेत् ।

शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥ ३ ॥

नचास्त्र सङ्गो दातव्यः ऋद्धुस्तुभ्यावमानितैः ।

तथाच विनयेदेनं यथा यौवनगोचरे ॥ ४ ॥

इन्द्रियैर्नापहृष्येत सतां मार्गात्सुदुःमात् ।

गुणाधानमशक्नुस्तु बस्त्रं कर्तुं स्वभावयः ॥ ५ ॥

बन्धनं तस्य कर्तव्यं गुप्तदेशे सुखान्वितम् ।

अविनीतकुमारं चि कुलमाशु विशीर्यते ॥ ६ ॥

अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् ।

आदौ स्वल्पे ततः पश्चात् क्रमेणाय महत्स्वपि ॥ ७ ॥

ऋगया पानमक्षांश्च वर्जयेत् पृथिवीपतिः ।

एतान्ये सेवमानान्नु विनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ ८ ॥

वहवो नरशार्दूल ! तेषां सङ्ख्या न विद्यते ।

दिवा स्वापं क्षितीशस्तु विशेषेण विवर्जयेत् ॥ ९ ॥

वाक्पारुष्यं न कर्तव्यं दण्डपाथ्यमेव च ।

परोक्षनिन्दा च तथा वर्जनीया महीक्षिता ॥ १० ॥

अर्थस्य दूषणं राजा द्विप्रकारं विवर्जयेत् ।

अर्थानां दूषणञ्चैकं तथार्थेषु च दूषणम् ॥ ११ ॥

प्राकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया ।
 अर्थानां दूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेव च ॥१२॥
 अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च ।
 अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्तनम् ॥ १३ ॥
 कामः क्रोधोमदोमानो लोभो हर्षस्तथैव च ।
 एते वज्र्याः प्रयत्नेन सादरं पृथिवीक्षिता ॥१४॥
 एतेषां विजयं कृत्वा कार्यो भृत्यजयस्ततः ।
 कृत्वा भृत्यजयं राजा पौरान् जानपदान् जयेत् ॥ १५ ॥
 कृत्वा च विजयन्तेषां शत्रून् बाह्यांस्ततो जयेत् ।
 बाह्यांश्च विविधां ज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृतिमाः ॥ १६ ॥
 गुरवस्तो यथापूर्वं तेषु यत्नपरो भवेत् ।
 मित्रपैतामहं मित्रममित्रञ्च तथा रिपोः ॥ १७ ॥
 कृतिमञ्च महाभाग ! मित्रं त्रिविधमुच्यते ।
 तथापि च गुरुः पूर्वं भवेत्तत्रापि चाहतः ॥ १८ ॥
 स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्गं दण्डस्तथैव च ।
 कोशोमित्रञ्च धर्मज्ञ ! सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ १९ ॥
 सप्ताङ्गस्यापि राज्यस्य मूलं स्वामी प्रकीर्तितः ।
 तन्मूलत्वात्तथाङ्गानां स तु रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ २० ॥
 षडङ्गरक्षा कर्तव्या तथातेन प्रयत्नतः ।
 अङ्गेभ्यो यस्तथैकसु द्रोहमाचरतेऽल्पधीः ॥२१॥
 बन्धस्तस्य तु कर्तव्यः शीघ्रमेव महीक्षिता ।
 न राज्ञा मृदुना भाव्यं षडुर्हि परिभूयते ॥ २२ ॥
 न भाव्यं दारुणेनातितीक्ष्णादुद्विजते जनः ।
 काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः ॥ २३ ॥

राजा लोकद्वयापेक्षी तस्य लोकाद्वयं भवेत् ।
 भृत्यैः सह महीपालः परिहासं विवर्जयेत् ॥ २४ ॥
 भृत्याः परिभवन्तीह वृषं हर्षवशङ्गतम् ।
 व्यसनानि च सर्वाणि भूपतिः परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥
 लोकसंग्रहणार्थाय कृतकथ्यसनी भवेत् ।
 शौण्डीरस्य नरेन्द्रस्य नित्यमुद्रित्कचेतसः ॥ २६ ॥
 जना विरागमायान्ति सदा दुःखेव्यभावतः ।
 स्थितपूर्वाभिभाषीस्यात् सर्वस्यैव महीपतिः ॥ २७ ॥
 बध्येष्वपि महाभाग ! भ्रू कृष्टिं न समाचरेत् ।
 भाव्यं धर्मभृतां श्रेष्ठ ! स्थूललक्ष्येण भूभुजा ॥ २८ ॥
 स्थूलजहस्य वशगा सर्वाभवति मेदिनी ।
 अदीर्घसूत्रस्य भवेत् सर्वकर्मसु पार्थिवः ॥ २९ ॥
 दीर्घसूत्रस्य वृषतः कर्महानिर्भ्रुवम्भवेत् ।
 रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ ३० ॥
 अप्रिये चैव कर्तव्ये दीर्घसूत्रः प्रशस्यते ।
 राज्ञा संवृतमन्त्रेण सदा भाव्यं वृषोत्तम ! ॥ ३१ ॥
 तस्यःसंवृतमन्त्रस्य राज्ञः सर्वापदो ध्रुवम् ।
 कृतान्येव तु कार्याणि ज्ञायन्ते यस्य भूपतेः ॥ ३२ ॥
 नारञ्चानि महाभाग ! तस्य स्यादसुधा वशे ।
 मन्त्रमूलं सदा राज्यं तस्मान्नन्तः सुरक्षितः ॥ ३३ ॥
 कर्तव्यः पृथिवीपालेर्मन्त्रभेदभयात्सदा ।
 मन्त्रवित्प्रदितो मन्त्रः सम्यक्तीनां सुखावहः ॥ ३४ ॥
 मन्त्रच्छलेन बहवो विनष्टाः पृथिवीक्षितः ।
 आकारैरिहितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ॥ ३५ ॥

•नेत्रवक्त्राविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ।
 नयस्य कुशलैस्तस्य वशे सर्वा वसुन्धरा ॥३६॥
 भवतीह महीपाले सदा पार्थिवदन्दन ! ।
 नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रं राजा न वृद्धभिः सह ॥ ३७ ॥
 नारोहेद्विषमां नाव मपरीक्षितनाविकीम् ।
 ये चास्य भूमिजयिनो भवेयुः परिपञ्चिनः ॥ ३८ ॥
 तानानवेदशे सर्वान् सामादिभिरुपक्रमैः ।
 यथा न स्यात् कृशो भावः प्रजानामनवेक्षया ॥ ३९ ॥
 तथा राज्ञा प्रकर्तव्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता ।
 मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया ॥ ४० ॥
 सोऽचिराद्भ्रष्टश्च्यते राज्याञ्जीविताञ्च सबान्धवः ।
 भृतोवत्सो जातबलः कर्मयोग्यो यथा भवेत् ॥ ४१ ॥
 तथा राष्ट्रं महाभाग ! भृतं कर्मसद्व्यभवेत् ।
 यो राष्ट्रमनुगृह्णाति राज्यं स परिरक्षति ॥ ४२ ॥
 सञ्जातस्युपजीवेत् विन्दते स महत् फलम् ।
 गृह्याद्विरय्यं धान्यञ्च महीं राजा सुरक्षितां ॥ ४३ ॥
 महता तु प्रयत्नेन स्वराष्ट्रस्य च रक्षिता ।
 नित्यं स्त्रेभ्यः पदेभ्यश्च यथा माता यथा पिता ॥ ४४ ॥
 गोपितानि सदा कुर्यात् संयतानीन्द्रियाणि च ।
 अजस्रमुपयोक्तव्यं फलन्तेभ्यस्तथैव च ॥ ४५ ॥
 सर्वं कर्मेदमायत्तं विधाने दैवमानुषे ।
 तयोर्देवमद्विन्यश्च पौरुषे विद्यते क्रिया ॥ ४६ ॥
 एवं महीं पालयतीऽस्य भर्तुर्लोकानुरागः परमो भवेत् ।
 लोकानुरागप्रभवा च लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चापि परा च लक्ष्मी ॥ ४७ ॥

अथ विंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । दैवे पुरुषकारे च किं ज्यायस्तद्ग्रीहि मे !

अत्र मे संशयो देव ! ष्छेतुमर्हस्वशेषतः ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । स्वमेव कर्मदैवास्थं विद्धि देहान्तरार्जितम् ।

तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाह्वर्तनीषिणः ॥ २ ॥

प्रतिकूलन्तथा देवं पौरुषेण विहन्यते ।

मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यसुत्यानशालिनाम् ॥ ३ ॥

येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं मनुजोत्तम ! ।

पौरुषेण विना तेषां केषाञ्चिद्दृश्यते फलम् ॥ ४ ॥

कर्मणा प्राप्यते लोके राजसस्य तथा फलम् ।

लच्छ्रेण कर्मणा विद्धि तामसस्य तथा फलम् ॥ ५ ॥

पौरुषेणाप्यते राजन् ! प्रार्थितस्थं फलं नरैः ।

दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्जिताः ॥ ६ ॥

तस्मात्त्रिकालं संयुक्तं दैवन्तु सफलं भवेत् ।

पौरुषं दैवसम्पन्त्या काले फलति पार्थिव ! ॥ ७ ॥

दैवं पुरुषकारस्य कालश्च पुरुषोत्तम ! ।

तयमेतन्नमुष्यस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् ॥ ८ ॥

अष्टिदृष्टिसमा योगा दृश्यन्ते फलसिद्धयः ।

तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथञ्चन ॥ ९ ॥

तस्मात्सदैव कर्तव्यं सधर्मं पौरुषं नरैः ।

विपत्तावपि यस्येह परलोके ध्रुवं फलम् ॥ १० ॥

नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् न च दैवपरायणाः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचरेद्दर्ममुत्तमम् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वा लसान् दैवपरान् मनुष्या
 नुत्वाननुत्तान् पुरुषान् हि लक्ष्मीः ।
 अन्विय यत्नाद्दृशुयान्मृपेन्द्र !
 तस्मात्सदोत्त्वानवता हि भाष्यम् ॥ १२ ॥

अथ एकविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । उपायांस्त्वं समाचक्ष्व सामपूर्वान् महाद्युते ! ।

लक्ष्मणश्च तथा तेषां प्रयोगश्च सुरोत्तम ! ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । सामभेदस्तथा दानदण्डश्च मनुजेश्वर ! ।

उपेक्षा च तथा माया इन्द्रजालश्च पार्थिव ! ॥ २ ॥

प्रयोगाः कथिताः सप्त तन्मे निगदतः शृणु ।

द्विविधं कथितं साम तथ्यज्ञातथ्यमेव च ॥ ३ ॥

तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते ।

तत्र साधुः प्रयत्नेन सामसाध्यो नरोत्तम ! ॥ ४ ॥

महाकुलीना ऋजवो धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ।

सामसाध्या न चातथ्यन्तेषु साम प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥

तथ्यं साम च कर्तव्यं कुलशीलादिवर्णनम् ।

तथा तदुपचाराणां कृतानाञ्चैव वर्णनम् ॥ ६ ॥

अनयैव तथा युक्त्या कृतज्ञाख्यापनं स्वकम् ।

एवं साम्नाश्च कर्तव्या वशगा धर्मतत्पराः ॥ ७ ॥

साम्ना यद्यपि रक्षांसि गृह्णन्तीति परा श्रुतिः ।

तथाप्येतदसाधूनां प्रयुक्तं नोपकारकम् ॥ ८ ॥

अतिशङ्कित मित्येवं पुरुषं सामवादिनम् ।

असाधवो विजानन्ति तस्मात्तत्तेषु वजयेत् ॥ ९ ॥

ये शुद्धवंशा ऋजवः प्रकीर्ता धर्मे स्थिताः सत्यपरा विनीताः ।
तेषामसाध्याः पुत्राः प्रदिष्टा मानोन्मता ये सततञ्च राजन् ॥१०॥

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । परस्परन्तु ये दुष्टाः क्रुद्धा भीतावमानिताः ।

तेषां भेदं प्रयुञ्जीत भेदसाध्या हि ते मताः ॥ १ ॥

ये तु धेनैव दोषेण परस्मान्नापि विभ्यति ।

ते तु तद्दोषपातेन भेदनीया भ्रमन्ततः ॥ २ ॥

आत्मीयां दर्शयेदाशां परस्माद्दर्शयेद्भयम् ।

एवं हि भेदयेद्भिन्नान् यथा वद्व्यमानयेत् ॥ ३ ॥

संहता हि विना भेदं शक्रेणापि सुदुःसहाः ।

भेद मेव प्रशंसन्ति तस्मान्नयविशारदाः ॥ ४ ॥

स्वमुखेनाश्रयेद्भेदोदम्परमुखेन च ।

परीक्ष्य साधुमन्येत भेदं परमुखाच्छ्रुतम् ॥ ५ ॥

सद्यः स्वकार्यं मुद्दिश्य कुशलै र्ये हि भेदिताः ।

भेदितास्तो विनिर्दिष्टा नैव राजार्थवादिभिः ॥ ६ ॥

अन्तः कोपो बहिः कोपो यत्र स्यातां महीक्षिताम् ।

अन्तः कोपो महान्शत्रु नाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ ७ ॥

साम्मानं कोपो बाह्यस्तु कोपः प्रोक्तो महीभृतः ।

महिषीयुवराजभ्यां तथा सेनापते र्वृषे ॥ ८ ॥

अमात्यमन्त्रिणाञ्चैव राजपुत्रे तथैव च ।

अन्तः कोपो विनिर्दिष्टो दारुणः पृथिवीक्षितात् ॥ ९ ॥

बाह्यकोपे ससुत्यन्ने सुमहत्यपि पार्थिवः ।

शुद्धान्तस्तु महाभाग ! शीघ्रं मेव जयी भवेत् ॥ १० ॥

अपि शक्रसमो राजा अन्तः कोपेन नश्यति ।
 सोऽन्तःकोपः प्रयत्नेन तस्माद्द्रव्यो महीभृता ॥ ११ ॥
 परतः कोपस्तुत्याद्य भेदेन विजिगीषुणा ।
 ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषां विजिगीषुणा ॥ १२ ॥
 रक्ष्यञ्चैव प्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथात्मनः ।
 ज्ञानयः परितप्यन्ते सततं परितापिताः ॥ १३ ॥
 तथापि तेषां कर्तव्यं सुगन्धारीरेण चेतसा ।
 यद्दृशं दानमानाभ्यां भेदस्तेभ्यो भयङ्करः ॥ १४ ॥
 न ज्ञातिमनुगृह्णन्ति न ज्ञातिं वै श्वसन्ति च ।
 ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेन पार्थिवैः ॥ १५ ॥
 भिन्ना हि शक्या रिपवः प्रभूताः
 स्थल्पेन सैन्येन निहन्तुमाजौ ।
 सुसंहतानां हि तदस्तु भेदः
 कार्यैरिपूणां नयशास्त्रविद्धिः ॥ १६ ॥

अथ त्रयोविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । सर्वेषामप्युपायानां दानं श्रेष्ठतमं मतम् ।
 सुदत्तेनेह भवति दानेनोभय लोकजित् ॥ १ ॥
 न सोऽस्ति राजन् ! दानेन वशगो यो न जायते ।
 दानेन वशगा देवा भवन्तीह सदा वृणाम् ॥ २ ॥
 दानमेवोपजीवन्ति प्रजाः सर्वा वृषोत्तम ! ।
 प्रियो हि दानवान् लोके सर्वस्वैवोपजायते ॥ ३ ॥
 दानवानचिरेणैव तथा राजा परान् जयेत् ।

दानवानेव शक्नोति संहतान् भेदितुं परान् ॥ ४ ॥

यद्यप्यलुब्धगम्भीराः पुरुषाः सागरीपमाः ।

न गृह्णन्ति तथाप्येते जायन्ते पक्षपातिनः ॥ ५ ॥

अन्यत्रापि कृतं दानं करोत्यन्यान्यथा वशे ।

उपायेभ्यः प्रशंसन्ति दानं श्रेष्ठतमं जनाः ॥ ६ ॥

दानं श्रेयस्करं पुंसां दानं श्रेष्ठतमं परम् ।

दानवानेव लोकेषु पुत्रत्वेभ्रियते सदा ॥ ७ ॥

न केवलं दानपरा जयन्ति भूलोकमेकं पुरुषप्रवीराः ।

जयन्ति ते राजसुरेन्द्रलोकं सुदुर्जयं यो विबुधाधिवासः ॥ ८ ॥

अथ चतुर्विंशत्प्रधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । न शक्या ये वशेकर्तुं सुपायत्रितयेन तु ;

दण्डेन तान् वशीकुर्यात् दण्डो हि वशकृन्नृणाम् ॥ १ ॥

सस्यक् प्रणयनं तस्य तथा कार्यं महीक्षिता ।

धर्मशास्त्रानुसारेण ससहायेन धीमता ॥ २ ॥

तस्य सस्यक् प्रणयनं यथा कार्यं महीक्षिता ।

वानप्रस्थांश्च धर्मज्ञान्निर्ममान्निष्परिग्रहान् ॥ ३ ॥

स्वदेशे परदेशे वा धर्मशास्त्रविशारदान् ।

समीक्ष्य प्रणयेद्दण्डं सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ ४ ॥

आश्रमी यदि वा वशीं पूज्योवाथ गुरुर्महान् ।

नादण्डो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मेण तिष्ठति ॥ ५ ॥

अदण्ड्याम् दण्डयेद्राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।

इह राज्यात्परिभ्रष्टो नरकश्च प्रपद्यते ॥ ६ ॥

तस्माद्राज्ञा विनीतेन धर्मशास्त्रानुसारतः ।

दण्डप्रणयनं कार्यं लोकानुग्रहकाभ्यया ॥ ७ ॥

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भयः ।
 प्रजास्तत्र न स्फुरन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ ८ ॥
 बालवृद्धातुरयति द्विजस्त्रीविधवायतः ।
 मात्मन्यायेन भक्ष्ये रन् यदि दण्डं न पातयेत् ॥ ९ ॥
 देवदैत्योरगगणाः सर्वे भूतपतत्रिणः ।
 उत्क्रामयेयुर्मर्त्यादां यदि दण्डं न पातयेत् ॥ १० ॥
 एष ब्रह्माभिशापेषु सर्वप्रहरणेषु च ।
 सर्वविक्रमकोपेषु व्यवसाये च तिष्ठति ॥ ११ ॥
 पूज्यन्ते दण्डिनो देवैर्न पूज्यन्ते त्वदण्डिनः ।
 न ब्रह्माणं विधातारं न पूषार्यमणावपि ॥ १२ ॥
 यजन्ते मानवाः केचित् प्रशान्ताः सर्वकर्मसु ।
 ईद्रमग्निश्च शक्रश्च सूर्या चन्द्रमसौ तथा ॥ १३ ॥
 विष्णुं देवगणांश्चान्यान् दण्डिनः पूजयन्ति च ।
 दण्डः शास्त्रि प्रजाः सर्वा दण्डेवाभिरक्षति ॥ १४ ॥
 दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्वुधाः ।
 राजदण्डभयादेव पापाः पापं न कुर्वते ॥ १५ ॥
 यमदण्डभयादेके परस्परभयादपि ।
 एवं सांसिद्धिके लोके सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥
 अन्धे तमसि मज्जेयुर्यदि दण्डं न पाययेत् ।
 यस्माद्दण्डो दमयति स्रग्दण्डान् दमयत्यपि ॥
 दमनाद्दण्डनाञ्चैव तस्माद्दण्डं विदुर्वुधाः ॥ १७ ॥
 दण्डे य भीतैस्त्रिदशैः समेतैर्भागोदृतः शूलधरस्य यज्ञे ।
 दत्तं कुमारेध्वजिनीपतित्वं वरं शिशूनाञ्च भयाद्वलस्य ॥ १८ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । दण्डप्रणयनार्थाय राजा सृष्टःस्वयम्भवा ।
 देवभागानुपादाय सर्वभूतादिगुप्तये ॥ १ ॥
 तेजसा यदसुं ऋषिर्नैव शक्नोति वीक्षितुम् ।
 ततो भवति लोकेषु राजा भास्करवत्प्रभुः ॥ २ ॥
 यदास्य दर्शने लोकः प्रसादमुपगच्छति ।
 नयनानन्दकारित्वात्तदा भवति चन्द्रमाः ॥ ३ ॥
 यथा यमः प्रियद्वेष्ये प्राप्ते काले प्रयच्छति ।
 तथा राज्ञा विधातव्याः प्रजास्तद्वियमव्रतम् ॥ ४ ॥
 वरुणेन यथा पाशैर्बद्धएव प्रदृश्यते ।
 तथा पापान्निष्ठस्त्रीयाद्भवतमेतद्वि वारुणम् ॥ ५ ॥
 परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा दृष्यति मानवः ।
 तथा प्रकृतयो यस्मिन् सचन्द्रप्रतिमोऽव्ययः ॥ ६ ॥
 प्रतापयुक्तसोजस्री नित्यंस्वात्मवर्कर्मसु ।
 दुष्टसामन्त हिंस्रेषु राजाग्नेयव्रते स्थितः ॥ ७ ॥
 यथा सर्वाणि भूतानि विभ्रतः पार्थिवं व्रतम् ।
 इन्द्रस्यार्कस्य वातस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ ८ ॥
 चन्द्रस्याग्नेः षडथिथ्यास्य तेजोव्रतं वृषश्चरेत् ।
 वार्षिकंश्चतुरो मासान् यद्येन्द्रोऽप्यथ वर्षति ॥ ९ ॥
 तथाभिवर्षेत् स्वं राज्यं काममिन्द्रव्रतं स्मृतम् ।
 अष्टौ मासान् यथादित्यसोऽयं हरति रश्मिभिः ॥
 तथा हरित्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥ १० ॥

प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।

तथाचारैः प्रवेष्टव्यं वतमेतद्धि मारुतम् ॥ ११ ॥

अथ षड्विंशत्यधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । निक्षेप्यस्य समं मूल्यं दण्डो निक्षेपभुक्तया ।

वस्त्रादिकलमस्तस्य तदा धर्मो न हीयते ॥ १ ॥

यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिक्षेप्य याचते ।

तावुभौ चोरवच्छास्यौ दाप्यौ वा द्विगुणान्वनम् ॥ २ ॥

उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः ॥

स सहायः स हन्तव्यः प्रकामं विविधैर्वधैः ॥ ३ ॥

यो याचितं समादाय न तद्दद्याद्यथाक्रमम् ।

स निष्ठञ्च बलादाप्यो दण्डो वा पूर्वसाहसम् ॥ ४ ॥

अज्ञानाद्यदि वा कुर्यात्परद्रव्यस्य विक्रयम् ।

निर्दोषो ज्ञानपूर्वन्तु चोरवद्वधमर्हति ॥ ५ ॥

मूल्यमादाय यो विद्यां शिल्पं वा न प्रयच्छति ।

दण्डः समूल्यं सकलं धर्मज्ञेन महीक्षिता ॥ ६ ॥

द्विज भोज्ये तु सस्त्राप्ते प्रतिवेशमभोजयन् ।

हिरण्यमाषकं दण्डः पापेनास्ति व्यतिक्रमः ॥ ७ ॥

आमन्त्रितो द्विजो यस्तु वर्तमानश्च स्वे गृहे ।

निष्कारणं न गच्छेद्यः सदाप्योष्टशतं दमम् ॥ ८ ॥

प्रतिश्रुत्या प्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः ।

भृत्यश्चाज्ञां न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथोदितम् ॥ ९ ॥

सदण्डः कृण्वान्यथै न देयञ्चास्यवेतनम् ।

संगृहीतं न दद्याद्यः काले वेतनमेव च ॥
 अकाले तु त्यजेद्भृत्यं दण्डाः स्याच्छतमेव च ।
 यो ग्रामदेशं सस्यानां कृत्वा सत्येन सखिदम् ॥ ११ ॥
 विसं वदेन्नरो लोभात् तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ।
 क्रीत्वा विक्रयवान् किञ्चित् यस्येहानुशयो भवेत् ॥ १२ ॥
 सोऽन्तर्दशाहान्तत्सास्यन्दद्याच्चैवाद्दीत वा ।
 परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नैव दापयेत् ॥ १३ ॥
 आददन्विददंश्चैव राज्ञा दण्डाः शतानि षट् ।
 यस्तु दोषवतीं कन्यामनाख्याय प्रयच्छति ॥ ४ ॥
 तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं स्वयं षस्रवतिं पणान् ।
 अकन्यैवेति यः कन्यां ब्रूयाद्दोषेण मानवः ॥ १५ ॥
 मशतं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्यादीषमदर्शयन् ।
 यस्त्वन्यां दर्शयित्वान्यां वोढुः कन्यां प्रयच्छति ॥ १६ ॥
 उत्तमन्तस्य कुर्वीत राजा दण्डं तु साहसम् ।
 वरोदीषाननाख्याय यः कन्यां वरयेदिह ॥ १७ ॥
 दत्ताप्यदत्ता सा तस्य राज्ञादण्डाः शतद्वयम् ।
 प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां संप्रयच्छति ॥ १८ ॥
 दण्डः कार्यो नरेन्द्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः ।
 तत्प्रकारेण वा वाचा युक्तं पण्यमसंशयम् ॥ १९ ॥
 लुब्धोऽन्यत्र विक्रेता षट्शतं दण्डमर्हति ।
 दुहितुः शुक्लविक्रेता सत्यङ्कारात्तु सन्त्यजेत् ॥ २० ॥
 द्विगुणं दण्डं येदेनमिति धर्मो व्यवस्थितः ।
 मृत्यैकदेशं दत्त्वा तु यदि क्रेता धनन्त्यजेत् ॥ २१ ॥
 सदण्डेण मध्यमदण्डं तस्य पण्यस्य मोक्षणम् ।

दुह्याद्देनुञ्च यः पालो मृहीत्वा भक्तवेतनम् ॥ २२ ॥
 स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णञ्चाप्यरक्षिता ।
 दण्डं दत्त्वा तु विरमेत्स्वामितः कृतलक्षणः ॥ २३ ॥
 बद्धः कार्णाथैः पाशैस्तस्य कर्म करो भवेत् ।
 धनुः शतपरीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः ॥ २४ ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि नगरस्य तु कल्पयेत् ।
 वृत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुष्ट्रो नावलोकयेत् ॥ २५ ॥
 छिद्रं वा वारयेत्सर्वं श्वसूकरमुखानुगम् ।
 यत्रा परिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो यदि ॥ २६ ॥
 न तत्र कारयेद्दण्डं नृपतिः पशुरक्षिणे ।
 श्रुनिर्देशाहाङ्गां सूतां वृषं देवपशुं तथा ।
 छिद्रं वा वारयेत्सर्वं न दण्ड्यामनुर ब्रवीत् ।
 अतोऽन्यथा विनष्टस्य दशांशं दण्डमर्हति ॥ २७ ॥
 पाल्यस्य पालकस्वामी विनाशे क्षत्रियस्य तु ।
 भक्षयित्वा पविष्टसु द्विगुणं दण्डमर्हति ॥ २८ ॥
 विशदण्ड्याद्दशगुणं विनाशे क्षत्रियस्य तु ।
 गृहं तडागमारामं चैत्रं वापि समाहरन् ॥ ३० ॥
 शतानि पञ्चदण्डः स्याद्दृष्टं ज्ञानाद्द्विंशतोदमः ।
 सीमाबन्धन कालेतु सीमान्तं योहि कारयेत् ॥ ३१ ॥
 तेषां संज्ञाददानस्तु जिह्वाच्छेदन माभूयात् ।
 मथेनामपि यो दद्यात्संविदं वाधिगच्छति ॥ ३२ ॥
 उत्तमं साहसं दण्ड्य इति स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
 वर्णानामानु पूर्व्येण त्रयाणाम विशेषतः ॥ ३३ ॥
 अकार्यकारिणः सर्वान् प्रायश्चित्तानि कारयेत् ।

असत्येन प्रमाप्यस्त्रीशूद्रहत्या व्रतं चरेत् ॥ ३४ ॥
 दानेन च धनेनैकं सर्पादीनाम शक्नुवन् ।
 एकैकं स चरेत्कृष्णं हिजः पापापनुत्तये ॥ ३५ ॥
 फलदानाश्च वृक्षाणां छेदने जपसङ्कथनम् ।
 गुल्मवल्ली लतानाश्च पुष्पितानाश्च वीरुधाम् ॥ ३६ ॥
 अस्थिमताश्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापये ।
 पूर्णैवानस्य वस्यातुं शूद्रहत्या व्रतश्चरेत् ॥ ३७ ॥
 किञ्चिद्देयञ्च विप्राय दद्याद् स्थिमतां वधे ।
 अनस्र्माश्चेवहिंसायां प्राणायामैर्विशुध्यति ॥ ३८ ॥
 अन्नादि जानांसत्वानां रसजानाश्च सर्वशः ।
 फलपुष्पोद्गतानाश्च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ ३९ ॥
 कृष्टानामोषधीनाश्च जातानाश्च स्वयं वने ।
 वृथाच्छेदेन गच्छेत् दिनमेकं पयोव्रती ॥ ४० ॥
 एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनोहिंसा समुद्भवम् ।
 स्त्रोयकर्त्रं पर्वतृणां श्रयतां व्रतमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 धान्यान् धनचौर्याणि कृत्वा कामं हिजोत्तमः ।
 सजातीयं गृहादेव कृच्छाङ्गेन विशुध्यति ॥ ४२ ॥
 मनुष्याणान्तु हरणे स्त्रीणांश्चेत्त गृहस्यतु ।
 कूपवापीजलानान्तु शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४३ ॥
 द्रव्याणां मल्पसाराणां स्त्रोयं कृत्वान्य वैश्रतः ।
 चरेत्स्नानपत्रं कृच्छन्तस्त्रिर्यात्य विशुद्ध्ये ॥ ४४ ॥
 भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशब्दासनस्यतु ।
 पुष्पमूल फलानान्तु पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ४५ ॥
 लणकाष्ठ द्रुमाणान्तु शुष्कान्द्रस्य गुडस्य च ।

चैलचर्मा मिषाणात्तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ४६ ॥
 मणिमुक्ता प्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
 त्रयकांस्यो पलानाञ्च द्वादशाहं कष्यान्भुक् ॥ ४७ ॥
 कार्पास कीटवर्णानां द्विशफैक शफस्य च ।
 पक्षिण्ण्वौषधीनाञ्च रज्जाश्चैव त्यङ्गपयः ॥ ४८ ॥
 एतैर्व्रतैरपोहन्ति पापं स्तोय कृतं द्विजः ।
 अगम्यागमनीयन्तु व्रतैरेभिर पातुदेत् ॥ ४९ ॥
 गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्देतः सिक्का स्वयोनिषु ।
 मरुः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वत्यजामु च ॥ ५० ॥
 पितृष्व स्त्रीय भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च ।
 मातुश्च भ्रातुरार्यायाङ्गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५१ ॥
 एतास्त्रियस्तु भार्यार्थे नोप गच्छेत्तु बुद्धिमान् ।
 ज्ञातीञ्च मातुलेयास्तो पतिता उपयन्ति ये ॥ ५२ ॥
 अमानुषीषु पुरुषो उदक्याया मयोनिषु ।
 रेतःसिक्का जलेचैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ ५३ ॥
 मैथुनञ्च समालोक्य पुंसियोर्घात वा द्विजः ।
 गीयानिष्प्रदिवा चैव सवासास्नान माचरेत् ॥ ५४ ॥
 चाण्डालान्त्य स्त्रियोगत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
 पतत्य ज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्मास्यन्तु गच्छति ॥ ५५ ॥
 विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निबन्धा देकवेश्मनि ।
 यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनाच्चारयेद्द्रुतम् ॥ ५६ ॥
 साचेत्पुनः प्रदुष्येत्तु महेशेनोप मन्त्रिता ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चैव तत्तस्या पावनं स्मृतम् ॥ ५७ ॥
 यःकरोत्ये करावेषा वृषती सेवनं द्विजः ।

तदेकमुक्त्वापेन्नित्यं त्विभिर्बर्षैर्व्यपोहति ॥ ५८ ॥
 एषापापकृता सुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः ।
 पतितैः संप्रयुक्तानामिमांश्चतुर्णामपि निष्कृतिम् ॥ ५९ ॥
 संवत्सरेण पतति पतिनेन समाचरन् ।
 याजनाध्यापनाद्यौनादनुया नागनासनात् ॥ ६० ॥
 यो येन पतिनेनैषां संसर्गंयाति मानवः ।
 स तस्यैव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गं विशुद्धये ॥ ६१ ॥
 पतितस्योदकं कार्यं संपिण्डैर्बान्धवैः सह ।
 निन्दितैश्चनि सायाङ्के ज्ञातिभिर्गुरु सन्निधौ ॥ ६२ ॥
 दासीघटमपां पूर्णां पर्यस्येत्प्रेतवत्सदा ।
 अहोरात्रमुपासीरन् नाशौचं बान्धवैः सह ॥ ६३ ॥
 निवर्त्तयेत्सस्नान्तु सन्भाषणं महासनम् ।
 दायादस्य प्रमाणञ्च यात्रामेवं च लौकिकीम् ॥ ६४ ॥
 ज्येष्ठभवान्निवर्तेत ज्येष्ठप्रावाप्तं च यत्पुनः ।
 ज्येष्ठं प्राप्नुयाच्चास्य यो वा स्याद्गुणतोऽधिकः ॥ ६५ ॥
 स्थापिताश्चापि मर्यादां ये भिन्दुः पापकर्म्मिणः ।
 सर्वे पृथक् दण्डनीया राज्ञा प्रथमं साहसम् ॥ ६६ ॥
 शतं ब्राह्मणमाक्रुष्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ।
 वेद्यस्तु द्विशतं राजन् ! शूद्रस्तु वधमर्हति ॥ ६७ ॥
 पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्डः क्षत्रियस्याभि शंसने ।
 वैश्यस्याप्यर्द्धं पञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ ६८ ॥
 क्षत्रियस्याप्रायाद्वैश्यः साहसं पुनरेव च ।
 शूद्रः क्षत्रियमाक्रुष्य जिह्वाच्छेदनं प्राप्नुयात् ॥ ६९ ॥
 पञ्चाशत् क्षत्रियो दण्डः स तथा वैश्याभि शंसने ।

शूद्रे चैवार्धं पञ्चाशत्तथा धर्मो न हीयते ॥ ७० ॥
 वैश्वस्याक्रोशने दण्ड्यः शूद्रश्चोत्तम साहसम् ।
 शूद्राक्रोशे तथावैश्वः शतार्द्धं दण्डमर्हति ॥ ७१ ॥
 सवर्णाक्रोशने दण्ड्यः स्याद्वा द्वादशकं स्मृतम् ।
 वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ ७२ ॥
 एकजातिर्हिजातिन्तु वाचा दाहणया क्षिपन् ।
 जिह्वायाः प्राप्नुयात्च्छेदं जघन्यः प्रथमो हि सः ॥ ७३ ॥
 नामजाति गृहं तेषामभिद्रीहेण कुर्वतः ।
 निक्षेप्योऽयोमयःशङ्कुर्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः ॥ ७४ ॥
 धर्मोपदेशं शूद्रस्तु द्विजानामभि कुर्वतः ।
 तप्तमासेचयेत् तैलं बक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ ७५ ॥
 श्रुतिदेशञ्च जातिञ्च कर्म शारीरमेव च ।
 वितथञ्च ब्रुवन्दण्ड्यो राजा द्विगुण साहसम् ॥ ७६ ॥
 यस्तु पातकसंयुक्तः क्षिपेद्दण्ड्यान्तरं नरः ।
 उत्तमं साहसं दण्ड्यः पात्यस्तस्मिन्वशाक्रमम् ॥ ७७ ॥
 राज्ञो निवेशनियमं वितथं यान्ति वै मिथः ।
 सर्वे द्विगुण दण्ड्यास्ते विप्रलम्भान्नृपस्य तु ॥ ७८ ॥
 प्रीत्या मयास्याभिहितं प्रमादेनाथ वा वदेत् ।
 भूयो नचैवं वक्ष्यामि सतु दण्डार्द्धं भाक् भवेत् ॥ ७९ ॥
 काणं वाप्यथ वा खञ्जमन्त्रं चापि तथा विधम् ।
 तथैवापि ब्रुवन्त्याप्यो दण्डं कार्षापणं धनम् ॥ ८० ॥
 मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् ।
 आक्रोशयन् शतं दण्ड्यः पत्न्या न चार्थयन् गुरोः ॥ ८१ ॥
 गुरुवर्ज्यन्तु मार्गाच्च यो हि मार्गं न यच्छति ।

स दाप्यः कृष्णलं राज्ञः तस्य पापस्य शान्तये ॥ ८२ ॥
 एकजातिं हिजातिन्तु येनाङ्गेना पराभुयात् ।
 तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिप्रमेवा विचारयन् ॥ ८३ ॥
 अवनिष्ठीवतोदपात् हावोऽशौच्छे दयेन्नृप ! ।
 अत्रमूलयतोमेढ्रमपशब्दयतो गुदम् ॥ ८४ ॥
 रुहासन मभिषेष्णु, कृष्णस्याप कृष्टजः ।
 कश्चांकताङ्गोनिर्वास्यः स्किचंवाप्यस्य कर्तयेत् ॥ ८५ ॥
 केशेषु गृह्णतीहस्तं छेदयेद विचारयन् ।
 पादयोर्नासिकायाञ्च ग्रीवायां वृषणेषु च ॥ ८६ ॥
 त्वग्भेदकः शतदण्डो लोहितस्य च दर्शकः ।
 मांसभेत्ता च षष्ठीष्कान् निर्वास्यस्वस्थिभेदकः ॥ ८७ ॥
 अत्र भङ्ग करस्याङ्गं तदेवः पङ्करेन्नृपः ।
 दण्डपारुष्यं कृद्दण्डो समुत्थान व्ययन्तथा ॥ ८८ ॥
 अर्द्धपादकरः कार्यो गोगजाश्वोऽघातकः ।
 पशु क्षुद्रं च्छगाणाञ्च द्विसायां द्विगुणोदमः ॥ ८९ ॥
 पञ्चाशच्च भवेद्दण्डस्तथैव षट्पत्त्रिषु ।
 कृमि कीटेषु दण्डाः स्याद्रजतस्य च माषकम् ॥ ९० ॥
 तस्यानु रूपं मौल्यञ्च प्रदद्यात्स्वामिने तथा ।
 स्व स्वामिकानां सकलं शेषाणां सकलं तथा ॥ ९१ ॥
 वृक्षान्तु सफलं च्छित्वा सुवर्णं दण्डमर्हति ।
 द्विगुणं दण्डेनैव पथिसीम्नि जलाशये ॥ ९२ ॥
 छेदनाद् फलस्यापि मध्यमं साहसं स्मृतम् ।
 गुल्मवल्लीलतानाञ्च सुवर्णस्य च माषकम् ॥ ९३ ॥
 वृथाच्छेदी तृणस्यापि दण्डाः कार्ष्णीपणं भवेत् ।

त्रिभागं कृष्णला दण्ड्याः प्राणिनस्ताडने तथा ॥ ६४ ॥
 देयकालानुरूपेण मूल्यं राजा द्रुमादिषु ।
 तत्स्वामिनस्तथा दण्ड्या दण्ड मुक्तस्तु पार्थिव ! ॥ ६५ ॥
 यत्रातिवर्तते धुग्यं वैगुण्यात्प्राजकस्य तु ।
 तत्र स्वामी भवेद्दण्डो नाम्नश्चेत्प्राजको भवेत् ॥ ६६ ॥
 प्राजकश्च भवेदाप्तः प्राजको दण्डमर्हति ।
 नास्ति दण्डश्च तस्यापि तथा वै हेतुकल्पकः ॥ ६७ ॥
 द्रव्याणि यो हरेद्दयस्य जानतोऽजानतोऽपि वा ।
 स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञो दद्यात्ततो दमम् ॥ ६८ ॥
 यस्तु रज्जुं घटं कूपादरेङ्गिन्द्याञ्च तां प्रपाम् ।
 स दण्डं प्राप्नुयान्माषं तञ्च सम्प्रति पादयेत् ॥ ६९ ॥
 धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं बधः ।
 शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ १०० ॥
 तथा भक्ष्यान्वपानानां न तथाप्यधिके बधः ।
 सुवर्णरजतादीनामुत्तमानाञ्च वाससाम् ॥ १०१ ॥
 पुरुषाणां कुलीनानां नारीणाञ्च विशेषतः ।
 महापशूनां हरणे शस्त्राणामौषधस्य च ॥ १०२ ॥
 सुख्यानाञ्चैव रत्नानां हरणे बधमर्हति ।
 दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य रसस्य च ॥ १०३ ॥
 वेणु वैदलभाण्डानां लवणानां तथैव च ।
 मृत्प्रयानाञ्च सर्वेषां मृदो भक्षण एव च ॥ १०४ ॥
 कालमासाद्य कार्यञ्च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ।
 गोषु ब्राह्मणसंस्थासु महिषीषु तथैव च ॥ १०५ ॥

अश्वापहारकश्चैव सद्यः कार्योऽर्द्धपादकः ।
 सूत्रकार्पासक्लिण्वानां गोमयस्य गुडस्य च ॥ १०६ ॥
 मत्स्नानां पक्षिणाञ्चैव तैलस्य च घृतस्य च ।
 मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यदस्तुसम्भवम् ॥ १०७ ॥
 अन्येषां लवणादीनां मद्याना मोदनस्य च ।
 पक्वान्नानाञ्च सर्वेषान्तन्मूल्याद् द्विगुणोदमः ॥ १०८ ॥
 पुष्पेषु हरिते धान्ये गुलुमवल्लीलतासु च ।
 अत्रेणु परिपूर्णेषु दण्डः स्यात्पञ्चमाषकम् ।
 परिपूर्णेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च ॥ १०९ ॥
 निरन्वये शतं दण्ड्यः सान्वये द्विशतन्दमः ।
 येन येन यथाङ्गेन स्तेनोऽन्येषु विचेष्टते ॥ ११० ॥
 तत्तदेव हरेत्तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ।
 डिर्जाऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षू द्वे च मूलके ॥ १११ ॥
 त्रिपुरीर्वाक्कौ द्वौ च तावन्नात्र फलेषु च ।
 तथाच सर्वधान्यानां मुष्टिग्राह्येण पार्थिव ! ॥ ११२ ॥
 शक्रे शाकप्रमाणेन गृह्यमाणे न दुष्यति ।
 वानस्पत्यं फलं मूलं दार्वग्न्यर्थं तथैव च ॥ ११३ ॥
 तृणङ्गोऽभ्यवहारार्थं मस्तेयं मनुरब्रवीत् ।
 अदेववाटिजं पुष्पं देवतार्थं तथैव च ॥ ११४ ॥
 आददानः परक्षेत्रात् न दण्डं दातु मर्हति ।
 यृङ्गिणं नखिनं राजन् ! दंष्ट्रिणश्च वधोद्यतम् ॥ ११५ ॥
 योऽहन्यान् स पापिन लिप्यते मनुजेश्वर ! ।
 गुरुं वा बालवृद्धं वा ब्राह्मणं वा बद्धश्रुतम् ॥ ११६ ॥

आततायिन मायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ।
 आततायिबधे दीषो हन्तु भवति कश्चन ॥ ११७ ॥
 प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्यु मृच्छति ।
 गृहक्षेत्राभिर्हर्तार स्तथागम्याभिगामिनः ॥ ११८ ॥
 अग्निदोहरदेशैव तथा चाभ्युद्यतायुधः ।
 अभिचारन्तु कुर्वाणो राजगामि च पैशुनम् ॥ ११९ ॥
 एते हि कथिता लोके धर्मज्ञै राततायिनः ।
 परस्त्रीणान्तु सम्भाषेतीर्थे ऽरण्ये गृहेऽपि वा ॥ १२० ॥
 नदीनाञ्चैव सम्भे दैः स संग्रहण माप्नुयात् ।
 न सम्भाषेत्सह स्त्रीभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् ॥ १२१ ॥
 प्रतिषिद्धे समाभाष्य सुवर्णं दण्डमर्हति ।
 नैवचारणदारेषु विधिरात्मोपजीविषु ॥ १२२ ॥
 सज्जयन्ति मनुष्यैस्ता निगूढं वा चरन्त्युत ।
 किञ्चिदेवतु दाप्यः स्यात्सम्भाषेणापचारयन् ॥ १२३ ॥
 प्रेष्यासु चैव सर्वासु गृहप्रव्रजितासु च ।
 योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो बधमर्हति ॥ १२४ ॥
 सकामां दूषमाणस्तु प्राप्नुयाद्द्विशतं दमम् ।
 यश्च संरक्षक स्तत्र पुरुषः स तथा भवेत् ॥ १२५ ॥
 पारदारिकवद्दण्डो योऽपि स्यादवकाशदः ।
 बलात्सूदूषयेद्यस्तु परभार्यां नरः क्वचित् ॥ १२६ ॥
 वधो दण्डो भवेत्तस्य नापराधो भवेत्स्त्रियः ।
 रजस्तृतीयं या कन्या स्वगृहे प्रतिपद्यते ॥ १२७ ॥
 अदण्ड्या सा भवेद्राज्ञा वरयन्ती पतिं स्वयम् ।
 स्वदेशे कन्यकान्दत्त्वा तामादाय तथा व्रजेत् ॥ १२८ ॥

परदेशे भवेद्बुधः स्त्रीचौरः स यतो भवेत् ।
 अद्रव्यां हतपत्नीन्तु संगृह्णन्नापराध्यति ॥ १२६ ॥
 सद्रव्या तां संगृहीता दण्डन्तु क्षिप्रं मर्हति ।
 उत्कृष्टया भजेत्कन्या देया तस्यैव सा भवेत् ॥ १२७ ॥
 यच्चान्यं सेवमानाञ्च संयतां वासयेद्गृहे ।
 जघन्य मुक्तमा नारी सेवमाना तथैव च ॥ १२८ ॥
 भर्तारं लङ्घयेद्या स्त्री ज्ञातिभिर्बलदर्पिता ।
 ताञ्च निष्कासयेद्राजा संस्थाने बद्धसंस्थिते ॥ १२९ ॥
 हताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 वासयेत् स्वैरिणीं नित्यं सवर्णेनाभिटृषिताम् ॥ १३० ॥
 ज्यायसा दूषिता नारी मुण्डनं समवाप्नुयात् ।
 वासश्च मलिनं नित्यं शिखां संप्राप्नुयाद्दृश ॥ १३१ ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः क्षत्रविट्शूद्रयोषितः ।
 ब्रह्मदाप्यो भवेद्राजा दण्डमुत्तमसाहसम् ॥ १३२ ॥
 वैश्यागमे च विप्रस्य क्षत्रियस्यान्त्यजागमे ।
 मध्यमं प्रथमं वैश्यो दण्डाः शूद्रागमाद्भवेत् ॥ १३३ ॥
 शूद्रः सवर्णागमने शतं दण्डो महीक्षिता ।
 वैश्यस्तु द्विगुणं राजन् ! क्षत्रस्तु त्रिगुणन्तथा ॥ १३४ ॥
 ब्राह्मणश्च भवेद्दण्डस्तथा राजंश्चतुर्गुणम् ।
 अगुप्तास्तु भवेद्दण्डः स्वगुप्तास्त्रिगुणो भवेत् ॥ १३५ ॥
 मातापितृष्वमाश्रूमातुलानी पितृव्यजा ।
 पितृव्यसखिशिष्यस्त्री गर्भिणी तत्सखी तथा ॥ १३६ ॥
 भातृभार्यागमे पूर्वाद्दण्डस्तु द्विगुणो भवेत् ।
 चण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च गच्छन् बधमवाप्नुयात् ॥ १३७ ॥

तिर्यग्योनिश्च गोवर्ज्यं मैथुनं यो निषेवते ।
 वपनं प्राप्तुयाद्दण्डं तस्याश्च यवसादिकम् ॥ १४१ ॥
 सुवर्णञ्च भवेद्दण्डो गां ब्रजन्मनुजोत्तम ! ।
 वेश्यागामी द्विजोद्दण्डो वेश्या शुल्क समस्यणम् ॥ १४२ ॥
 गृहीत्वा वेतनं वेश्या लोभादन्यत्र गच्छति ।
 वेतनं द्विगुणं दद्याद्दण्डञ्च द्विगुणं तथा ॥ १४३ ॥
 अन्य मुद्दिश्य यो वेश्यां नयेदन्यस्य कारयेत् ।
 तस्य दण्डो भवेद्राजन् ! सुवर्णस्य च माषकम् ॥ १४४ ॥
 नीत्वा भोगान्न यो दद्याद्दाप्यो द्विगुणं वेतनम् ।
 राज्ञश्च द्विगुणं दण्डं तथा धर्मो न हीयते ॥ १४५ ॥
 बहूनां ब्रजतामेकां सर्वे ते द्विगुणन्दमम् ।
 'दद्युः पृथक् पृथक् सर्वे दण्डञ्च द्विगुणं परम् ॥ १४६ ॥
 न माता न पिता न स्त्री न ऋत्विक् याज्यमानवाः ।
 अन्योन्यं पतितास्याज्या योगे दण्ड्याः शतानि षट् ॥ १४७ ॥
 पतिता गुरवस्स्याज्या न तु माता कथञ्चन ।
 गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी ॥ १४८ ॥
 अधीयानोऽप्यनध्याये दण्ड्यः कार्षापणत्रयम् ।
 अध्यापकश्च द्विगुणं तथाचारस्य लङ्घने ॥ १४९ ॥
 अनुक्तस्य भवेद्दण्डः सुवर्णस्य च कणालम् ।
 भार्या पुत्रश्च दासश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः ॥ १५० ॥
 कृतापराधा स्ताद्याःस्यूरज्वा वेणुदलेन वा ।
 पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गं कथञ्चन ॥ १५१ ॥
 अतोऽन्यथा प्रहरतः प्राप्तःस्याञ्चोरकिल्बिषम् ।
 दूतौ समाह्वयंश्चैव यो निषिद्धं समाचरेत् ॥ १५२ ॥

आच्छन्नं वा प्रकाशं वा स दण्डः पार्थिवेच्छया ।
 वासांसि फलकैः श्लक्ष्णैर्निर्णिज्याद्रजकः शनैः ॥ १५३ ॥
 अतोऽन्यथाहि कुर्वंसु दण्डः स्याद्द्रुक्म माघकम् ।
 रक्षास्त्रधितैश्चैव प्रदेशं ये विलुप्यते ॥ १५४ ॥
 कर्षकेभ्योऽर्थं मादाय यः कुर्यात्कर मन्यथा ।
 तस्य सर्वस्व मादाय तं राजा विप्रवासयेत् ॥ १५५ ॥
 ये नियुक्ताः स्वकार्येषु हन्युः कार्याणि कार्याणाम् ।
 निर्दृष्ट्याः क्रूरमनसः सर्वे कर्मापराधिनः ॥ १५६ ॥
 धनोष्मणा पच्यमानास्तान्निःस्वान् कारयेच्चृपः ।
 कूटशासनकट्टंश्च प्रकृतीनाञ्च दूषकान् ॥ १५७ ॥
 स्त्रीबालब्राह्मणघ्नान्श्च बध्याद्विट्सेविन स्तथा ।
 अमात्यः प्राड्विवाको वा यः कुर्यात्कार्यं मन्यथा ॥ १५८ ॥
 तस्य सर्वस्व मादाय तं राजा विप्रवासयेत् ।
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च तस्करो गुरुतल्पगः ॥ १५९ ॥
 एतान् सर्वान् पृथक् हिंस्यात् महापातकिनो नरान् ।
 महापातकिनो बध्या ब्राह्मणान् विवासयेत् ॥ १६० ॥
 कृतचिह्नं स्वदेशाच्च शृणु चिह्नकृतिक्रान्तः ।
 गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरागं सुराध्वजः ॥ १६१ ॥
 स्तने तु श्वपदनाह दूब्रह्महृण्य शिराः पुमान् ।
 अमन्माध्या ह्यमन्माज्या असंवाह्या विशेषतः ॥ १६२ ॥
 त्यक्तव्याश्च तथा राजन् ! ज्ञातिमरुन्निवान्श्वैः ।
 महापातकिनो वित्त मादाय वृषातः स्वयम् ॥ १६३ ॥
 अशु, प्रवेग्येदण्ड दण्डायायोपपादयेत् ।
 सहोदं न विना चोरं घातयेद्दार्मिको वृषः ॥ १६४ ॥

सहीढं सोपकरणं घातयेद् विचारयन् ।
 ग्रामेष्वपि च ये केचिञ्चौराणां भक्ष्यदायकाः ॥ १६५ ॥
 भाण्डावकाशदास्यैव सर्वां स्नानपि घातयेत् ।
 राष्ट्रेषु राज्ञाधिकृताः सामन्ताश्चैव दूषकाः ॥ १६६ ॥
 अभ्यघातेषु मध्यस्थाः क्षिप्रंशास्यास्तु चोरवत् ।
 ग्रामघाते मठाभङ्गे पथि मोषाभिमर्दने ॥ १६७ ॥
 शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वास्याः सपरिच्छदाः ।
 राज्ञः कोशापहर्तृंश्च प्रतिकूलेषु संस्थितान् ॥ १६८ ॥
 अरीणां सुपजर्तृंश्च घातयेद्विधैर्वधैः ।
 सन्धिं कृत्वा तु ये चीर्यं रात्रौ कुर्वन्ति तस्कराः ॥ १६९ ॥
 तेषां कृत्वा वृषोहस्तौ तीक्ष्णशूले निवेशयेत् ।
 तडागभेदकं हन्यात् अशु शुह्रवधेन तु ॥ १७० ॥
 यस्तु पूर्वं निविष्टं स्यात्तडागस्योदकं हरेत् ।
 आगमञ्चाप्यपां भिन्यात्सदाप्यः पूर्वशासनम् ॥ १७१ ॥
 कौष्ठोगारायुधागारदेवागारविभेदकान् ।
 पापान् पापसमाचारान् घातयेच्छीघ्रमेव च ॥ १७२ ॥
 समुत्सृजे द्राजमार्गे यस्त्वमेध मनापदि ।
 स हि कार्पापणं दण्ड्यस्तन्वमेधञ्च शोधयेत् ॥ १७३ ॥
 अजङ्गमोऽथवा वृद्धो गर्भिणी बाल एव वा ।
 परिभाषणमर्हन्ति नच शोध्यमिति स्थिति ॥ १७४ ॥
 प्रथमं साहसं दण्ड्योयश्च मिथ्या चिकित्सते ।
 पक्षे मध्यमं दण्ड्यमुत्तमञ्च तथोत्तमे ॥ १७५ ॥
 कृतस्य अनायधीनां प्रतिमानाच्च भेदकाः ।
 प्रतिकुर्युस्ततः सर्वे पञ्चदण्ड्याः शतानि च ॥ १७६ ॥

अद्रूषितानां द्रव्याणां द्रूषणे भेदने तथा ।
 मणीनामपि भेदेन दण्ड्यः प्रथमसाहसम् ॥ १७७ ॥
 समञ्च विषमञ्चैव कुरुते मूल्यतोऽपि वा ।
 समाप्नुयात्स वै पूर्वं दममध्यममेव च ॥ १७८ ॥
 बन्धनानि च सर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत् ।
 कर्षन्तो यत्र दिश्यन्ते विक्रताः पापकारिणः ॥ १७९ ॥
 प्राकारस्य च भेत्तारं परिखानाञ्च भेदकम् ।
 द्वाराणां चैव भेत्तारं क्षिप्रं निर्वासयेत् पुरात् ॥ १८० ॥
 मूलकर्माभिचारेषु कर्तव्यो द्विशतीदमः ।
 अवीजविक्रयी यश्च बीजोत्कर्षक एव च ॥ १८१ ॥
 मर्यादाभेदकस्यापि विकृतं बन्धमाप्नुयात् ।
 सर्वसङ्करपापिष्ठं हेमकारं नराधिप ! ॥ १८२ ॥
 अन्याये वर्तमानञ्च च्छेदयेत्प्लवशः क्षुरैः ।
 द्रव्यमादाय वणिजामनर्षेणावरुन्धताम् ॥ १८३ ॥
 द्रव्याणां द्रूषकोयस्तु प्रतिच्छन्नस्य विक्रयी ।
 मध्यमं प्राप्नुयाद्दण्डं कूटकती तथोत्तमम् ॥ १८४ ॥
 राजा पृथक् पृथक् कुर्याद्दण्डं चोत्तमसाहसम् ।
 शास्त्राणां यज्ञतपसां देशानां क्षेपको नरः ॥ १८५ ॥
 देवतानां सतीनाञ्च उत्तमं दण्डमर्हति ।
 एकस्य दण्डपारुष्ये बहूनां द्विगुणोदमः ॥ १८६ ॥
 कलहो यद्गतोदाप्यो दण्डश्च द्विगुणस्ततः ॥
 मध्यमं ब्राह्मणं राजा विषयादिप्रवासयेत् ॥ १८७ ॥
 लशूनञ्च पलाण्डुञ्च शूकरं ग्रामकुक्कुटम् ।
 तथा पञ्चनखं सर्वं भक्ष्यादन्यत्तु भक्षयेत् ॥ १८८ ॥

विवासयेत् क्षिप्रमेव ब्राह्मणं विषयात् स्वकात् ।
 अभक्ष्यभक्षणे दण्डः शूद्रो भवति कृष्णलम् ॥ १८६ ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां चतुस्त्रिद्विगुणं स्मृतम् ।
 यः साहसं कारयति स दण्डो द्विगुणन्दमम् ॥ १८७ ॥
 यस्वेव मुक्ताहन्दाता कारयेत्स चतुर्गुणम् ।
 सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः ॥ १८९ ॥
 पञ्चाशत्पाणिको दण्डस्तत्र कार्ष्णी महीक्षिता ।
 असूयञ्चा स्पृशन्नार्ष्णीह्योग्योऽयोग्यकर्मकृत् ॥ १९२ ॥
 पुंस्वहर्तापशूनाश्च दासीगर्भविनाशकृत् ।
 शूद्रप्रव्रजितानाश्च दैवे पैत्रे च भोजकः ॥ १९३ ॥
 अत्रजन् वाढमुक्ता तु तथैव च निमन्त्रणे ।
 एतं कार्पापणशत सर्वे दण्डा महीक्षिता ॥ १९४ ॥
 दुःखोत्पादिगृहे द्रव्यं क्षिपेदन्धस्य कृष्णलम् ।
 पिता पुत्र विरोधे च साक्षिणां द्विशतोदमः ।
 स्यान्नरश्च तद्यार्यः स्यात्तस्याप्यष्टशतोदमः ॥ १९५ ॥
 तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च ।
 एभिश्च व्यवहर्ता च स दण्डो दममुत्तमम् ॥ १९६ ॥
 विषाग्निदाम्पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
 विकर्णनासिकां व्योष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥ १९७ ॥
 खलस्य दाहका ये च ये च क्षेत्रस्य वेष्टनः ।
 राजपत्यभि गामी च दग्धव्यास्ते कटाग्निना ॥ १९८ ॥
 ऊन वा प्यधिकश्चापि लिखेद्यो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौरं वा मुञ्चती दण्ड उत्तमः ॥ १९९ ॥
 अभक्ष्येण द्विजं दूष्य दण्ड उत्तमसाहसः ।

क्षत्रियं मध्यमं वैश्वं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम् ॥ २०० ॥
 सताङ्गलग्नविक्रेतुर्गातु ताडयतस्तथा ।
 राजयानासनारोदुर्दण्ड उन्नमसाहसः ॥ २०१ ॥
 यो मन्येताजितोऽभीति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेत् द्विगुणन्दमम् ॥ २०२ ॥
 आह्वानकरो मध्यः स्यादनाह्वाने तथाह्वयन् ।
 दण्डिकस्य च योहस्तादभियुक्तः पलायते ॥ २०३ ॥
 हीनपुरुषकारेण तं दण्ड्याद्दण्डिको धनम् ।
 प्रेष्यापराधात् प्रेष्यस्तु स दण्ड्याश्चाहमेव च ॥ २०४ ॥
 दण्डार्थं नियमार्थञ्च नीयमानेषु बन्धनम् ।
 यदि कश्चित्पलायेत दण्डश्चाष्टगुणो भवेत् ॥ २०५ ॥
 अनिन्दिते विवादे तु न खरोमावतारणम् ।
 कारयेद्यः स पुरुषो मध्यमं दण्डमर्हति ॥ २०६ ॥
 बन्धनञ्चाप्यबध्यस्य बलान्मोचयते तु यः ।
 बध्यं विमोचयेद्यस्तु दण्डाद्विगुणभाग्भवेत् ॥ २०७ ॥
 दुर्दृष्टव्यवहाराणां सभ्यानां द्विगुणोदमः ।
 राज्ञा त्रिंशद्गुणो दण्डः प्रक्षेप्य उदके भवेत् ॥ २०८ ॥
 अल्पदण्डेऽधिकं कुर्व्याद्विपुले चाल्पमेव च ।
 ऊनाधिकस्तु तं दण्डं सभ्योद्दद्यात् स्वकाङ्गुहात् ॥ २०९ ॥
 यावानबध्यस्य बध्ने तावान् बध्यस्य रक्षणे ।
 अधर्मोत्पतेर्दृष्टस्तथा बध्यस्य मोक्षणे ॥ २१० ॥
 ब्राह्मणं नैव हन्यात्तु सर्वपापेष्ववस्थितम् ।
 प्रवासयेत् स्यकाद्राज्ञात् समग्रधनसंयुतम् ॥ २११ ॥

न जातु ब्राह्मणं बध्यात् पातकं त्वधिकं भवेत् ।
यस्मान्नस्मात्प्रयत्नेन ब्रह्महत्यां विवर्जयेत् ॥ २१२ ॥
अदण्डान् दण्डयेद्राजा दण्डांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशो महदाप्नोति नरकञ्चाधिगच्छति ॥ २१३ ॥
ज्ञात्वापराधं पुरुषस्य राजा-
कालं तथाचानुमतं द्विजानाम् ।
दण्डेषु दण्डं परिकल्पयेत्तु
मीयस्य युक्तः स समीक्ष्यकुर्व्यात् ॥ २१४ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच । दिव्यान्तरिक्षभौमेषु या शान्तिरभिधीयते ।

तामहं श्रोतुमिच्छामि महोत्पातेषु केशव ! ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि त्रिविधामद्भुतादिभ्यु ।

विशेषेण तु भौमेषु शान्तिः कार्या तथा भवेत् ॥ २ ॥

अभया चान्तरिक्षेषु सौम्या दिव्येषु पार्थिव ! ।

विजिगीषुः परं राजन् ! भूतिकामस्तु यो भवेत् ॥ ३ ॥

विजिगीषुः परानेव मभियुक्तस्तथा परैः ।

तथाभिचारशङ्कायां शत्रूणांमभिनाशने ॥ ४ ॥

भये महति संप्राप्ते अभया शान्तिरिष्यते ।

राजयक्षाभिभूतस्य क्षतक्षीणस्य चाप्यथ ॥ ५ ॥

सौम्या प्रशस्यते शान्ति र्यज्ञकामस्य चाप्यथ ।

भूकम्पे च समुत्पन्ने प्राप्ते चान्द्रक्षये तथा ॥ ६ ॥

अतिदृष्ट्यामनादृष्ट्यां शलभानां भयेषु च ।

प्रमत्तेषु च चारेषु वैष्णवी शान्तिरिष्यते ॥ ७ ॥

पशूनां मारणे प्राप्ते नराणामपि दाहणे ।
 भूतेषु दृश्यमानेषु रौद्री शान्ति स्तथेष्यते ॥ ८ ॥
 वेदनाशे समुत्पन्ने जने जाते च नास्तिके ।
 अपूज्यपूजने जाते ब्राह्मीशान्ति स्तथेष्यते ॥ ९ ॥
 भविष्यत्यभिषेके च परचक्रभयेऽपि च ।
 स्वराद्रभेदेऽरिवधेरौद्री शान्तिः प्रशस्यते ॥ १० ॥
 त्यहातिरिक्ते पवने भक्ष्ये सर्वविगर्हिते ।
 वैकृते वातजे ध्याधौ वायवी शान्तिरिष्यते । ११ ॥
 अनावृष्टिभये जाते प्राप्ते विकृतिवर्षणे ।
 जलाशयबिकारेषु वाहणी शान्तिरिष्यते ॥ १२ ॥
 अभिशापभये प्राप्ते भार्गवी च तथैव च ।
 जाते प्रसववैकृत्ये प्राजापत्या महाभुज ! ॥ १३ ॥
 उपस्कराणां वै कृत्ये त्वाङ्गीपार्थिवनन्दन ! ।
 बालानां शान्तिकामस्य कीमारी च तथा वृष ! ॥ १४ ॥
 कुर्ष्याच्छान्तिमथाग्नेयीं सम्प्राप्ते वङ्गि वैकृते ।
 आज्ञाभङ्गे तु सञ्जाति तथा भृत्यादिसङ्घे ॥ १५ ॥
 अश्वानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ।
 अश्वानां कामयानस्य गान्धर्वी शान्तिरिष्यते ॥ १६ ॥
 गजानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ।
 गजानां कामयानस्य शान्तिराङ्गिरसी भवेत् ॥ १७ ॥
 पिशाचादिभये जाते शान्तिर्वै नैर्ऋती स्मृता ।
 अपचत्पुभये जाते दुःस्वप्ने च तथा स्थिरी ॥ १८ ॥
 यास्यान्तु कारयेच्छान्तिं प्राप्ते तु नरके तथा ।
 धननाशे समुत्पन्ने कौवेरी शान्तिरिष्यते ॥ १९ ॥

वृक्षाणाञ्च तथार्थीनां वैकृते समुपस्थिते ।
 भूतिकामस्तथा शान्तिं पार्थिवीं प्रतियोजयेत् ॥ २० ॥
 प्रथमे दिनयामे च रात्रौ वा मनुजोत्तम ! ।
 हस्ते स्वातौ च चित्रायामादित्ये चाश्विने तथा ॥ २१ ॥
 अर्यम्णि सौम्य ! जातेषु वायव्यां त्वदृभुतेषु च ।
 द्वितीये दिनयामे तु रात्रौ च रविनन्दन ! ॥ २२ ॥
 पुष्याये ये विशाखासु पित्यासु भरणीषु च ।
 उत्पातेषु तथा भाग्ये आग्नेयीं तेषु कारयेत् ॥ २३ ॥
 तृतीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन ! ।
 रोहिण्यां वैशवे ब्राह्मे वासवे वैश्वदेवते ॥ २४ ॥
 ज्येष्ठयाञ्च तथा मैत्रे ये भवन्त्यदृभुताः क्वचित् ।
 ऐन्द्री तेषु प्रयोक्तव्या शान्तिरविक्रुलोद्दृष्ट ! ॥ २५ ॥
 चतुर्थे दिनयामे च रात्रौ वा रविनन्दन ! ।
 सार्पे पौष्णे तथार्द्राया महिर्बुध्ने च दाहणे ॥ २६ ॥
 मूले वरुणादेवत्ये ये भवन्त्यदृभुतास्तथा ।
 वारुणी तेषु कर्त्तव्या महाशान्तिर्महीक्षिता ॥ २७ ॥
 मितमण्डलवेलासु ये भवन्त्यदृभुताः क्वचित् ।
 तत्र शान्तिहयं कार्यं निमित्तेषु च नान्यथा ।
 निर्निमित्तकृता शान्ति निर्मित्तेनीपयुज्यते ॥ २८ ॥
 बाणप्रहारा न भवन्ति यद्दद्राजन्मृगां सन्नहनैर्युतानाम् ।
 दैवोपघाता न भवन्ति तद्ददमार्त्तनां शान्तिपरायणानाम् ॥ २९ ॥

अष्टाविंशत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच । अद्भुतानां फलं देव ! श्रमनञ्च तथा वद ।

त्वं हि वेत्सि विशालाक्ष ! ज्ञेयं सर्वमशेषतः ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । अत्र ते वर्षायिष्यामि यदुवाच महातपाः ।

अत्रये वृद्धगर्गस्तु सर्वधर्मभृतां वरः ॥ २ ॥

सरस्वत्याः सुखासीनं गर्गं स्त्रोतसि पार्थिव ! ।

पप्रच्छासौ महातेजा अत्रिर्मुनिजनप्रियम् ॥ ३ ॥

अत्रिरुवाच । नश्यतां पूर्वरूपाणि जनानां कथयस्व मे ।

नगराणां तथा राज्ञा त्वं हि सर्वं वदस्व माम् ॥ ४ ॥

गर्ग उवाच । पुरुषापचारान्वियतमपरज्यन्ति देवताः ।

ततोऽपरागाद्देवाना मुपसर्गः प्रवर्तते ।

दिव्यान्तरिक्षभौमञ्च त्रिविधं संप्रकीर्तितम् ।

ग्रहर्चबैक्ततं दिव्य मान्तरिक्षं निबोध मे ॥ ६ ॥

उल्कापातो दिशान्दाहः परिवेष स्तथैव च ।

गन्धर्वनगरञ्चैव वृष्टिश्च विक्रता तु या ॥ ७ ॥

एवमादीनि लोकेऽस्मिन्मान्तरिक्षं विनिर्दिशेत् ।

चरस्थिरभव भौमी भूकम्पश्चापि भूमिजः ॥ ८ ॥

जज्ञाशयानां वैक्त्यं भौमं तदपि कीर्तितम् ।

भौमे त्वल्पफलं ज्ञेयं चिरेण च विपच्यते ॥ ९ ॥

अत्रजं मध्यफलदं मध्यकालफलप्रदम् ।

अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत् ॥ १० ॥

सप्ताहाभ्यन्तरे ज्ञेयं मद्भुतं निष्फलं भवेत् ।

अद्भुतस्य विपाकस्य विना शान्त्या न दृश्यते ॥ ११ ॥

त्रिभिर्वर्षैः स्तथा ज्ञेयं सुमहद्भयकारकम् ।
 रात्रः शरीरे लोके च पुरद्वारे पुरोहिते ॥ १२ ॥
 पाकमायाति पुत्रेषु तथा वै कीशवाहने ।
 ऋतुस्वभावाद्राजेन्द्र ! भवन्त्यद्भुतसंज्ञिताः ॥ १३ ॥
 शुभावहास्ते विज्ञेयास्तांश्च मे गदतः शृणु ।
 वज्राग्निमहीकम्प सस्यानिर्घातनिःस्वना ॥ १४ ॥
 परिवेषरजोधमरक्ताकारास्त मयोदयाः ।
 द्रुमोद्भेदकरस्त्रेहो वज्रशः सफलद्रुमः ॥ १५ ॥
 गोपक्षिमधुवृद्धिश्च शुभानि मधु माधवे ।
 ऋक्षोल्कापातकलुषं कपिलाकैन्दुमण्डलम् ॥ १६ ॥
 कृष्णश्चेतं तथापीतं धूसरध्वान्तलोहितम् ।
 रक्तं पुष्पाक्षयं साध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ १७ ॥
 सरिताश्चाब्सुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ।
 शक्रायुधपरीवेषं विद्युदुल्काधिरोहणम् ॥ १८ ॥
 कम्पिहर्तनवैकृत्यं हसनं दारणं क्षितेः ।
 नद्योदपानं सरसां विधूनतरणश्रवाः ॥ १९ ॥
 शृङ्गिणाश्च वराहाणां वर्षासु शुभमिष्यते ।
 शीतानिलतुषारत्वं नर्हणं ऋगपक्षिणाम् ॥ २० ॥
 रक्षोभूतपिशाचानां दर्शनं वागमानुषी ।
 दिशो धूमान्धकाराश्च स नभोवनपर्वताः ॥ २१ ॥
 उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ।
 दिव्यस्त्रीरूपगन्धर्वविमानाङ्गतदर्शनम् ॥ २२ ॥
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं वागमानुषी ।
 गीतवादित्रनिर्घोषो धनपर्वतसानुषु ॥ २३ ॥

सस्यउद्धी रसोत्पत्तिः शरत्काले शुभाः स्मृताः ।
 हिमपातानिलोत्पातविरूपाङ्गुतदर्शनम् ॥ २४ ॥
 कृष्णाञ्जनाभ माकाशं तारोत्कापातपिञ्जरम् ।
 चित्रगर्भोद्भवः स्त्रीषु गोऽजाश्वसृगपक्षिषु ।
 पत्माङ्गुरकृतानाञ्च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ २५ ॥
 ऋतुस्वभावेन विनादृभतस्य जातस्य दृष्टस्य तु शीघ्रमेव ।
 यथागमं शान्तिरनन्तरन्तु कार्यी यथोक्ता वसुधाधिपेन ॥ २६ ॥

अथोनत्रिंशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच । देवतार्चाः प्रवृत्त्यन्ति वेपन्ते प्रण्वलन्ति च ।
 वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा वसाम् ॥ १ ॥
 आरयन्ति रुदन्येताः प्रखिद्यन्ति हसन्ति च ।
 उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति धमन्ति च ॥ २ ॥
 भुञ्जते विक्षिपन्ते वा कोशप्रहरणध्वजान् ।
 अवाङ्मुखा वै भवन्ति स्थानात् स्थानं भ्रमन्ति च ॥ ३ ॥
 एव माद्या हि दृश्यन्ते विकाराः सहस्रोत्थिताः ।
 लिङ्गायतनविप्रेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥ ४ ॥
 रात्री वा व्यसनन्तत्र स च देयो विनश्यति ।
 देवयात्रासु चीत्पातान् दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ॥ ५ ॥
 पितामहस्य हर्म्येषु तत्र वासं न रोचयेत् ।
 पशूनां बद्रजं ज्ञेयं शृपाणां लोकपालजम् ॥ ६ ॥
 ज्ञेयं सेनापतीनान्तु यत्स्त्रात् कन्दविशाखजम् ।
 लोकानां विष्णुवस्तीन्द्रविश्वकर्मससुद्भवम् ॥ ७ ॥

विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानाये तु नायकाः ।
 देवप्रेष्यान्नप्रेष्यादेव स्त्रीभि र्मुपस्त्रियः ॥ ८ ॥
 वासुदेवोद्भवं ज्ञेयं ग्रहाणा मेव नान्यथा ।
 देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ॥ ९ ॥
 देवतार्चान्तु गत्वा वै स्नानं चाच्छाद्य भूषयेत् ।
 पूजयेच्च महाभाग ! गन्धमाल्यान्वसम्पदा ॥ १० ॥
 मधुपर्केण विधिवत् उपतिष्ठेदनन्तरम् ।
 पुरोधा जुहुयाद्दक्षौ सप्तरात्र मतन्द्रितः । ११ ॥
 विप्राश्च पूज्या मधुरान्नपानैः
 सदक्षिणं सप्तदिनं नरेन्द्र ! ।
 प्राप्तेऽष्टमेऽङ्कि क्षितिगोप्रदानैः
 संकाञ्चनैः शान्तिं सुपैति पापम् ॥ १२ ॥

—

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गर्गउवाच । अनग्निं दीप्यते यत्र राष्ट्रे यस्य निरन्धनः ।
 न दीप्यते चेन्धनवान् तद्राष्ट्रं पीडयते नृपैः ॥ १ ॥
 प्रज्वलेद्गुप्सु मांसं वा तथार्द्रं वापिकिञ्चन ।
 प्राकारन्तोरेणं द्वारं नृपवेश्म सुरालयम् ॥ २ ॥
 एतानि यत्र दीप्यन्ते तत्र राक्षो भयं भवेत् ।
 विद्युता वा प्रदह्यन्ते तदापि नृपते भयम् ॥ ३ ॥
 अनेशानि तमांसि स्थुर्विना पांसुरजांसि च ।
 धूमश्चानग्निजो यत्र तत्र विन्द्यान्महाभयम् ॥ ४ ॥
 तडित्त्व मन्त्रे गगने भयं स्याद्दक्षवर्जिते ।

दिवा सतारे गगने तथैव भयमादिशेत् ॥ ५ ॥
 ग्रहनक्षत्रवैकृत्ये ताराविषमदर्शने ।
 पुरवाहमयानेषु चतुष्पान्मृगपक्षिषु ॥ ६ ॥
 आबुधेषु च दीप्तेषु धूमायत्सु तथैव च ।
 निर्गमस्य च कोशाच्च संग्रामस्तुलीभवेत् ॥ ७ ॥
 विनाग्निं विष्णुलिङ्गाच्च दृश्यन्ते यत्र कुत्रचित् ।
 स्वभावाच्चापि पूर्वन्ते धनूंषि विकृतानि च ॥ ८ ॥
 विकारश्चाबुधानां स्नात् तत्र संग्राम मादिशेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितश्चात्र पुरोधः सुसमाहितः ।
 समिद्धि ! क्षीरवृक्षाणां सर्षपैश्च वृतेन च ।
 होमं कुर्यादग्निमन्त्रैर्वाह्याणाञ्चैव भोजयेत् ॥ ९ ॥
 दद्यात्सुवर्णञ्च तथा द्विजेभ्योगाश्चैव वस्त्राणि तथा भुवञ्च ।
 एवं कृते पापमुपैति नाशं यदग्निवैकृत्यभवं द्विजेन्द्र ! ॥१० ॥

अथैकत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

गर्गलवाच । पुरेषु येषु दृश्यन्ते पाद पादे व चोदिताः ।
 रुदन्तो वा हसन्तो वा ख्वन्तो वा रसान् बहन् ॥ १ ॥
 अरोगा वा विना वातं शाखां सुष्ठुत्यथ द्रुमाः ।
 फलं मूलं तथा कालं दर्शयन्ति त्रिहायनाः ॥ २ ॥
 पूर्ववत्स्वं दर्शयन्ति फलं पुष्पं तथान्तरे ।
 क्षीरं स्नेहं तथा रक्तं मधु तोयं ख्वन्ति च ॥ ३ ॥
 शुष्यन्धरोगाः सहसा शुष्का रोहन्ति वा पुनः ।
 उत्तिष्ठन्तीह पतिताः पतन्ति च तथोस्थिताः ॥ ४ ॥

तत्र वक्ष्यामि ते ब्रह्मन् ! विपाकं फल मेव च ।

रोदने व्याधिमभ्येति हसने देशविभ्रमम् ॥ ५ ॥

शास्त्राप्रपतनं कुर्यात्संश्रामे योधपातनम् ।

बालानां मरणं कुर्यात् बालानां बालपुष्पिता ॥ ६ ॥

स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्प मद्यान्तरे ।

क्षयः सर्वत्र गोक्षीरे स्नेहे दुर्भिक्षलक्षणम् ॥ ७ ॥

वाहनापचयं मद्येरक्ते संग्राम मादिशेत् ।

मधुस्त्रावे भवेद्याधि र्जलस्त्रावे न वर्धति ॥ ८ ॥

अरोगयोषणं ज्ञेयं ब्रह्मन् ! दुर्भिक्षलक्षणम् ।

शुष्केषु संप्ररोहसु वीर्यमन्त्रश्च हीयते ॥ ९ ॥

उत्याने पतितानाश्च भयं भेदकरम्भवेत् ।

स्थानात् स्थानन्तु गमने देशभङ्गस्तथा भवेत् ॥ १० ॥

ज्वलत्स्वपि च वृक्षेषु रुदत्स्वपि धमक्षयम् ।

एतत्पूजितवृक्षेषु सर्वं राज्ञी विपद्यते ॥ ११ ॥

पुष्पे फले वा विक्रते राज्ञी मृत्युं तथा दिशेत् ।

अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षीत्यातिष्वतन्द्रितः ॥ १२ ॥

घाच्छादयित्वा तं वृक्षं गन्धमाल्यैर्विभूषयेत् ।

वृक्षोपरि तथा कर्त्तुं कुर्यात् पापप्रशान्तये । १३ ॥

शिवमभ्यर्चयेद्देवं पशुञ्चास्मै निवेदयेत् ।

रुद्रेभ्य इति वृक्षेषु हुत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥ १४ ॥

मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन संपूज्य विप्रांश्च भुवश्च दद्यात् ।

गीतेन मृत्येन तथार्चयेत्तु देवं हरं पापविनाशहेतोः । १५ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

गर्गउवाच । अतिवृष्टिरनावृष्टि दुर्भिक्षादि भयं मतम् ।

अवृत्तौ तु दिवानन्ता वृष्टिर्ज्ञेया भयानका ॥ १ ॥

अनन्त्रे वैज्रताश्चैव विज्ञेया राजमृत्यवे ।

शीतोष्णानां विपर्यासे वृषाणां रिपुजं भयम् ॥ २ ॥

शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रभयन्मवेत् ।

अङ्गारपांसुवर्षेषु नगरन्तद्विनश्यति ॥ ३ ॥

मज्जास्थिस्रेहमांसानां जनमारभयन्मवेत् ।

फलं पुष्पन्तथा धान्यं परेणातिभयाय तु ॥ ४ ॥

पांसुजन्तु फलानाञ्च वर्षतो रोगजं भयम् ।

छिद्रेवान्प्रवर्षेण सस्यानां भीतिवर्द्धनम् ॥ ५ ॥

विरजस्के रवौ व्यन्धे यदा छाया न दृश्यते ।

दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशभयन्मवेत् ॥ ६ ॥

निरन्त्रे वाथ रात्रौ वा श्वेतं दास्योत्तरेण तु ।

इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं तथैव च ॥ ७ ॥

दिग्दाहपरिवेषौ च गन्धर्वनगरन्तथा ।

परचक्रभयं ब्रूयाद्देशेपद्रव मेव च ॥ ८ ॥

सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानाम्

वागस्तु कार्यो विधिबद्धिजेन्द्र ! ।

धनानि गौः काञ्चनदक्षिणाच

देया द्विजान्ना मघनाशहेतोः ॥ ९ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिक द्विंशततमोऽध्याय ।

गर्गउवाच । नगरादपसर्पन्ते समीपं सुपयान्ति च ।

नद्योह्वदप्रस्रवाणि विरसाश्च भवन्ति च ॥ १ ॥

विवर्णं कलुषन्तप्तं फेनवज्जन्तुसङ्कुलम् ।

स्नेहं क्षीरं सुरां रक्तं वहन्ते वा कुलोदकाः ॥ २ ॥

पण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयम्भवेत् ।

जलाशया नदन्ते वा प्रज्वलन्ति कथञ्चन ॥ ३ ॥

विमुञ्चन्ति तथा ब्रह्मन् ! ष्वालाधूमरजांसि च ।

अथाते वा जलोत्पत्तिः सुसत्वा वा जलाशयाः ॥ ४ ॥

सङ्गीतशब्दाः श्रूयन्ते जनमारभयम्भवेत् ।

दिव्यमम्भोमयं सर्पिर्मधुतैलावसेचनम् ॥ ५ ॥

अप्तया वारुणा मन्त्रास्तैश्च होमो जले भवेत् ॥ ६ ॥

मध्वाज्ययुक्तं परमान्नं मत्त

देयं द्विजानां द्विजभोजनार्थम् ।

गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्ता

स्तथोदकुम्भाः सलिलाघशान्त्यै ॥ ७ ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

गर्गउवाच । अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजा स्तथा ।

विकृतप्रसवाश्चैव दुग्मसंप्रसवा स्तथा ॥ १ ॥

अमातुषा ह्यतुण्डाश्च सञ्जातव्यसना स्तथा ।

हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥ २ ॥

पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः ।

विनाशन्तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥ ३ ॥
 विवासयेत्तान्मृपतिः स्वराष्ट्रात्
 स्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः । ।
 कस्येच्छकैर्ब्राह्मणतर्पणश्च
 लोके ततः शान्तिं मुपैति पापम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चात्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच । यान्ति यानान्ययुक्तानि युक्तान्यपि न यान्ति च ।
 षोडशमानानि तत्र स्यात् महद्भयं मुपस्थितम् ॥ १ ॥
 वाह्यमाना न वाह्यन्ते वाह्यन्ते नात्यनाहताः ।
 अचलाश्च चलन्त्येव न चलन्ति चलानि च ॥ २ ॥
 आकाशे दूर्यनादश्च गीतगन्धर्वनिस्वनाः ।
 काष्ठद्वीकुठारादि विकारं कुर्वते यदि ॥ ३ ॥
 गावो लाङ्गूलसङ्घैश्च स्त्रियः स्त्री च विघातयेत् ।
 उपस्करादिविक्ततौ धीरं शस्त्रभयम्भवेत् ॥ ४ ॥
 वायोस्तू पूजां द्विजसक्तभिश्च
 कृत्वा नियुक्तांश्च जपेच्च मन्त्रान् ।
 दद्यात् प्रभूतं परमान्नं मत्र
 सदक्षिण्यन्तेन शमोऽस्त्व भूयात् ॥ ५ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

गर्ग उवाच । प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या ऋगपद्भिः ।

अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थलं यान्ति जलोद्भवाः ॥ १ ॥

स्थलजाश्च जलं यान्ति घोरं वाशन्ति निर्भयाः ।

राजद्वारे पुरद्वारे शिवा चाप्यशिवप्रदा ॥ २ ॥

दिवारात्रिञ्चरावापि रात्रावपि दिवाचराः ।

ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामञ्च शून्यतां तस्य निर्दिशेत् ॥ ३ ॥

दीप्ता वाशन्ति सन्ध्यासु मण्डलानि च कुर्वते ।

वाशन्ति विस्वरं यत्र तदाप्येतत् फलं लभेत् ॥ ४ ॥

प्रदोषे कुक्कुटो वाशे जेमन्ते वापि कोकिलः ।

अर्कोदये त्वभिमुखी शिवारौ ति भयं वदेत् ॥ ५ ॥

गृहं कपोतः प्रविशेत् क्रव्यादीमूर्ध्नि लीयते ।

मधु वा मत्तिकाः कुर्युर्द्व्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥ ६ ॥

प्राकारद्वारगेहेषु तोरणापणवीथिषु ।

केतुच्छत्रायुधाद्येषु क्रव्यादं प्रपतंश्चदि ॥ ७ ॥

जायन्ते वाथ वल्मीका मधुषा स्थन्दते यदि ।

स देशो नाशमायाति राजा च म्रियते तथा ॥ ८ ॥

मूषकान् शलभान् हृष्ट्वा प्रभूतं क्षुद्भयम्भवेत् ।

काष्ठाल्मुकास्थिमृङ्गाः खानो मर्कटवेदनाः ॥ ९ ॥

दुर्भिक्षवेदना ज्ञेया काकाधान्यमुखा यदि ।

जनानभिभवन्तीह निर्भया रणवेदिनः ॥ १० ॥

काको मधुनसक्तश्च खेतसु यदि दृश्यते ।

राजा वा म्रियते तत्र स च देशो विनश्यति ॥ ११ ॥

उलूको दृश्यते यत्र नृपहारे तथा गृहे ।

ज्ञेयो गृहपतेर्हृत्युर्धननाश सद्यैव च ॥ १२ ॥

अगपत्तिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणम् ।

देवाः कपोता इति वा जप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः ॥ १३ ॥

गावश्च देया विधिवद्द्विजानां सक्राञ्चना वस्त्रयुगोत्तरीयाः ।

एवं कृते शान्तिमुपैति पापं अगैर्द्विजैर्वा विनिवेदितं यत् ॥ १४ ॥

अथ सप्तत्रिंशद्दधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

गर्म उवाच । प्रासादतोरणाद्वालहारप्राकारवेश्मनाम् ।

निर्निमित्तन्तु पतनं दृढानां राजस्यत्यवे ॥ १ ॥

रजसा वाय धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ।

आदित्यचन्द्रताराश्च विवर्णा भयदृश्ये ॥ २ ॥

राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः ।

अतवश्च विपर्यस्ता अपूज्यः पूज्यते जनैः ॥ ३ ॥

नक्षत्राणि वियोगीनि तन्महद्भयलक्षणम् ।

केददयोपरागौ च छिद्रं वा शशिसूर्ययोः ॥ ४ ॥

ग्रहर्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ।

स्त्रियश्च कलहायन्ते बाला निघ्नन्ति बालकान् ॥ ५ ॥

क्रियाणामुचितानाञ्च विच्छित्तिर्यत्र जायते ।

ह्यमानस्तु यत्राग्निर्दीप्यते न च शान्तिषु ॥ ६ ॥

पिपीलिकाश्च क्रव्यादा यान्ति चोत्तरतस्तथा ।

पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च हविर्वा विप्रक्षुप्यते ॥ ७ ॥

मङ्गल्याश्च गिरी यत्र न श्रूयन्ते समन्ततः ।

क्षवथुर्बाधते वायुं प्रहसन्ति खड्गान्ति च ॥ ८ ॥
 न च देवेषु वर्तन्ते यथावद्ब्राह्मणेषु च ।
 मन्दघोषाणि वाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि च ॥ ९ ॥
 गुरुमितद्विषो यत्र शत्रुपूजारता नराः ।
 ब्राह्मणान् सुहृदो मान्यान् जनो यत्रावमन्यते ॥ १० ॥
 शान्तिमङ्गलहोमेषु नास्ति क्वं यत्र जायते ।
 राजा वा न्त्रियते तत्र स देशो वा विनश्यति ।
 राज्ञो विनाशे सम्प्राप्ते निमित्तानि निबोध मे ।
 ब्राह्मणान् प्रथमं हेष्टि ब्राह्मणैश्च विरुध्यते ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणस्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।
 न च स्मरति कृत्येषु याचितश्च प्रकुप्यति ॥ १३ ॥
 रमन्ते निन्दया तेषां प्रशंसां नाभिमन्दति ।
 अपूर्वन्तु करं लोभात्तथा पातयते जने ॥ १४ ॥
 एतेष्वभ्यर्चयेच्छक्रं सपत्नीकं द्विजोत्तम ! ।
 भोज्यानि चैव कार्याणि सुराणां बलयस्तथा ।
 सन्तो विप्राश्च पूज्याः स्युस्तेभ्यो दानञ्च दीयताम् ॥ १५ ॥
 गावश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो भुवस्तथा काञ्चनमम्बराणि ।
 होमश्च कार्योऽमरपूजनञ्च एवं कृते पापमुपैति शान्तिम् ॥ १६ ॥

अथाष्टत्रिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

तुरुवाच । ग्रहयत्रः कथं कार्यो लक्षहोमः कथं नृपैः ।
 कौटिहोमोऽपिवा देव ! सर्वपापप्रणाशनः ॥ १ ॥
 क्रियते विधिना येन यद्दृष्टं शान्तिचिन्तकैः ।

तत्सर्वं विस्तराद्देव ! कथयस्व जनार्दन ! ॥ २ ॥
 मत्स्य उवाच । इदानीं कथयिष्यामि प्रसङ्गादेव ते वृष ।
 राज्ञा धर्मप्रसक्तेन प्रजानाञ्च हितेषुना ॥ ३ ॥
 ग्रहयज्ञः सदा कार्थी लः होमसमन्वितः ।
 नदीनां सङ्गमे चैव सुराणामग्रतस्तथा ॥ ४ ॥
 सुसमे भूमिभागे च दैवज्ञाधिष्ठितो वृषः ।
 गुरुणा चैव ऋत्विग्भिः सार्द्धं भूमिं परीक्षयेत् ॥ ५ ॥
 खनेत् कुण्डलं तत्रैव सुसमं हस्तमाचकम् ।
 द्विगुणं लक्ष्मणे तु कोटिर्दोमे चतुर्गुणम् ॥ ६ ॥
 युग्मासु ऋत्विजः प्रोक्त्वा अष्टौ वै वेदपारगाः ।
 कन्दमूलफलाहारा दधिक्षीराशिनोऽपि वा ॥ ७ ॥
 वेद्यां निधापयेत्तैव रत्नानि विविधानि च ।
 सिकतापरिवेषाञ्च ततोऽग्निञ्च समिन्धयेत् ॥ ८ ॥
 गायत्र्या दशसाहस्रं मानसलोकेन षड्गुणः ।
 त्रिंशद्ग्रहादिमन्त्रैश्च चत्वारो विष्णु दैवतैः ॥ ९ ॥
 कुष्माण्डैर्जुहुयात्पञ्च कुसुमाद्यैस्तु षोडश ।
 होतव्या दशसाहस्रं बादरैर्जातवेदसि ॥ १० ॥
 अथो मन्त्रेण होतव्याः सहस्राणि चतुर्दश ।
 शेषाः पञ्चसहस्रास्तु होतव्यास्त्रिन्दूदैवतैः ॥ ११ ॥
 हुत्वा शतसहस्रं तु पुण्यस्नानं समाचरेत् ।
 कुम्भैः षोडशसङ्घैश्च सहिरण्यैः सुमङ्गलैः ॥ १२ ॥
 स्नापयेद्यजमानन्तु ततः शान्तिर्भविष्यति ।
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद्ग्रहपीडासमुद्भवम् ॥ १३ ॥
 तत्सर्वं नाशमायाति दत्त्वा वै दक्षिणां वृष ! ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रधाना दक्षिणा स्मृता ॥ १४ ॥
 हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवस्त्रयुगानि च ।
 अत्रडुहोशतं दद्याद्विजां चैव दक्षिणाम् ॥ १५ ॥
 यथाविभवसारन्तु वित्तमाद्यं न कारयेत् ।
 मासे पूर्णे समाम्नास्तु लक्षहोमो नराधिप ! ॥ १६ ॥
 लक्षहोमस्य राजेन्द्र ! विधानं परिकीर्तितम् ।
 इदानीं कोटिहोमस्य शृणु त्वं कथयाम्यहम् । १७ ॥
 गङ्गातटेऽथ यमुनासरस्वत्योर्नरेश्वर ! ।
 नर्मदा देविकयास्तु तटे होमो विधीयते ॥ १८ ॥
 तत्रापि ऋत्विजः कार्यो रविनन्दन ! षोडश ।
 सर्वहोमे तु राजर्षे ! दद्याद्विप्रेऽथ वाधनम् । १९ ॥
 ऋत्विगाचार्यसहितो दीक्षां साम्बत्सरीं स्थितः ।
 चैत्रे मासे तु सम्प्राप्ते कार्तिके वा विशेषतः ॥ २० ॥
 प्रारम्भः करणीयो वा वत्सरं वत्सरं वृष ! ।
 यजमानः पयोभक्षी फलाशी च तथानघ ! ॥ २१ ॥
 यवादित्रीहयो माषास्तिलाश्च सह सर्षपैः ।
 पालाशाः समिधः शस्ता वसोर्धारा तथोपरि ॥ २२ ॥
 मासेऽथ प्रथमे दद्यात् ऋत्विग्भ्यः क्षीरभोजनम् ।
 द्वितीये कृसरं दद्याद्दर्मकामार्थसंघनीम् ॥ २३ ॥
 तृतीये मासि संयावो देयो वै रविनन्दन ! ।
 चतुर्थे मोदका देया विप्राणां प्रीतिमावहन् ॥ २४ ॥
 पञ्चमे दधिभक्तु षष्ठे वै सक्तुभोजनम् ।
 पूपाश्च सप्तमे देया ह्यष्टमे वृत्तपूपकाः ॥ २५ ॥
 षष्ठ्योदनञ्च नवमे दशमे यवषटिका ।

एकादशे समापन्तु भोजनं रविनन्दन ! ॥ २६ ॥
 द्वादशे त्वथ सम्प्राप्ते मासे रविकुलोद्भव ! ।
 षड्रसैः सह भक्ष्यैश्च भोजनं सार्वकामिकम् ॥ २७ ॥
 देया द्विजानां राजेन्द्र ! मासि मासि च दक्षिणाः ।
 अहतवासाः सम्भीतो दिनार्द्धं होमयेच्छुचिः ॥ २८ ॥
 तस्मात् सदोत्थितैर्भाव्यं यजमानैः सह द्विजैः ।
 इन्द्राद्यादिसुराणाञ्च प्रीणनं सर्वकामिकम् ॥ २९ ॥
 कृत्वा सुराणां राजेन्द्र ! पशुघातसमन्वितम् ।
 सर्वदानानि देवानामग्निश्रोमश्च कारयेत् ॥ ३० ॥
 एवं कृत्वा विधानेन पूर्णाहुतिः शते शते ।
 सहस्रे द्विगुणा देया यावच्छतसहस्रकम् । ३१ ॥
 पुरोडाशस्ततः साध्यो देवतार्थे च ऋत्विजैः ।
 यत्को वसन् मानवैश्च पुनः प्राप्तार्चनान् द्विजान् ॥ ३२ ॥
 प्रीणयित्वा सुरान् सर्वान् पितृनेव ततः क्रमात् ।
 कृत्वा शास्त्रविधानेन पिण्डानाञ्च समर्पणम् ॥ ३३ ॥
 समाप्तौ तस्य होमस्य विप्राणामथ दक्षिणाम् ।
 समाञ्चैव तुलां कृत्वा बद्ध्वा शिष्यद्वयं पुनः ॥ ३४ ॥
 आत्मानं तोलयेत्तत्र पत्नीञ्चैव द्वितीयकाम् ।
 सुवर्णेन तथात्मानं रजतन तथा प्रियाम् ॥ ३५ ॥
 तोलयित्वा ददेद्राजा वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
 ददेच्छतसहस्रत्तु रूप्यस्य कनकस्य च ॥ ३६ ॥
 सर्वस्वं वा ददेत्तत्र राजसूयफलं लभेत् ।
 एवञ्च कृत्वा विधानेन विप्रांस्तांश्च विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
 प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्वयज्ञेश्वरो हरिः ।

तस्मिंस्तुष्टे जगत्सुष्टं प्रीणिते प्रीणितं भवेत् ॥ ३८ ॥

एवं सर्वोपघाते तु देवमानुषकारिते ।

एवं शान्तिस्तवाख्यातार यां कृत्वा सुकृती भवेत् ॥ ३९ ॥

न शोचेज्जन्ममरणे कृताकृतविचारणे ।

सर्वतीर्थेषु यत्स्नानं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ।

तत्फलं समवाप्नोति कृत्वा यज्ञत्रयं वृष ! ॥ ४१ ॥

अथानचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच । इदानीं सर्वधर्मज्ञ ! सर्वशास्त्रविशारद ! ।

यात्राकालविधानं मे कथयस्व महीक्षिताम् ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । यदा मन्येत वृषतिराक्रन्देन बलीयसा ।

पार्ष्णिग्राहाभिभूतोऽयं तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ २ ॥

दुष्टा योधा भृता भृत्याः साम्प्रतञ्च बलं मम ।

मूलरक्षासमर्थोऽस्मि तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥

अशुद्धपार्ष्णिवृषतिर्न तु यात्रां प्रयोजयेत् ।

पार्ष्णिग्राहाधिकं सैन्यं मूले निक्षिप्य च व्रजेत् ॥ ४ ॥

चैत्र्यां वा मार्गशीर्ष्यं वा यात्रां यायान्तराधिपः ।

चैत्र्यां पश्येच्च नैदाघं हन्ति पुष्टिञ्च शारदीम् ॥ ५ ॥

एतदेव विपर्यस्तं मार्गशीर्ष्यां नराधिपः ।

शत्रोर्वा व्यसने यायात् काल एव सुदुर्लभः ॥ ६ ॥

दिव्यान्तरिक्षक्षितिजैरुत्पातैः पीडितं परम् ।
 षडक्षपीडासन्तमं पीडितञ्च तथा ग्रहैः ॥ ७ ॥
 ज्वलन्ती च तथैवोल्का दिशं याञ्च प्रपद्यते ।
 भूकम्पोल्का दिशं याति याञ्च केतुः प्रसूयते ॥ ८ ॥
 निर्घातञ्च पतेद्दृक्च तां यायाद्दसुधाधिपः ।
 स बलव्यसनीपितं तथा दुर्भिक्षपीडितम् ॥ ९ ॥
 सम्भूतान्तरकोपञ्च क्षिप्रं प्रायादरिं वृषः ।
 युकामाचीकबहुलं बहुपङ्कन्तथा विलम् ॥ १० ॥
 नास्तिकं भिन्नमर्यादं तथा मङ्गलवादिनम् ।
 अपितप्रकृतिश्चैव निःसारञ्च तथा जयेत् ॥ ११ ॥
 विद्विष्टनाथकं सैन्यं तथा भिन्नं परस्परम् ।
 व्यसनाग्रक्रुष्टपतिं बलं राजाभियोजयेत् ॥ १२ ॥
 सैनिकानां न शस्त्राणि स्फुरन्त्यङ्गानि यत्र च ।
 दुःस्वप्नानि च पश्यन्ति बलन्तदभियोजयेत् ॥ १३ ॥
 उत्साहबलसम्पन्नः स्वानुरक्तबलस्तथा ।
 तुष्टपुष्टबलो राजा परानभिमुखो व्रजेत् ॥ १४ ॥
 शरीरस्फुरणे धन्ये तथा दुःस्वप्ननाशने ।
 निमित्ते शकुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् ॥ १५ ॥
 ऋक्षेषु षट्सु शुद्धेषु ग्रहेष्वनुगुणेषु च ।
 प्रभ्रुकाले शुभे जाते परान् यायान्नराधिपः ॥ १६ ॥
 एवन्तु दैवसम्पन्नस्तथा पौरुषसंयुतः ।
 देशकालोपपन्नान्तु यात्रां कुर्यान्नराधिपः ॥ १७ ॥

स्थले नक्रस्तु नागस्य तस्यापि सजले वशे ।
 उलूकस्य निशि ध्वाङ्कः सच तस्य दिवा वशे ।
 एवं देशश्च कालश्च ज्ञात्वा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ १९ ॥
 पदानिसागबङ्गलां सेनां प्रावृषि योजयेत् ।
 हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् ।
 खरोद्गबङ्गलां सेनां तथा ग्रीष्मे नराधिपः ॥ २० ॥
 चतुरङ्गवलोपेतां वसन्ते वा शरद्यथ ।
 सेना पदातिबङ्गला यस्य स्यात् पृथिवीपतेः ॥ २१ ॥
 अभियोज्यो भवेत्तेन शत्रुर्विषममाश्रितः ।
 गम्ये वृक्षावृते देशे स्थितं शत्रुन्तथैव च ॥ २२ ॥
 किञ्चित् पङ्के तथा वायाहङ्गनागो नराधिपः ।
 तथाश्वबङ्गलो यायाच्छत्रुं समं पथि स्थितम् ॥ २३ ॥
 तमाश्रयन्तो बहुलास्तांस्तु राजा प्रपूजयेत् ।
 खरोद्गबङ्गलो राजा शत्रूर्बन्धेन संस्थितः ॥ २४ ॥
 बन्धनस्थोऽभियोज्योऽरिस्तथा प्रावृषि भूभुजा ।
 हिमपातयुते देशे स्थितं ग्रीष्मेऽभियोजयेत् ॥ २५ ॥
 यवसेन्धनसंयुक्तः कालः पार्थिव ! हैमनः ।
 शरद्वसन्ती धर्मज्ञ ! कालौ साधारणौ स्मृतौ ॥ २६ ॥
 वेज्ञाय राजा हितदेशकाली दैवं त्रिकालञ्च तथैव बुद्ध्वा ।
 प्रायात् परं कालविदां मतेन सञ्चिन्त्य सार्द्धं द्विजमन्त्रविद्धिः ॥ २७ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुरुवाच । ब्रूहि मे त्वं निमित्तानि अशुभानि शुभानि च ।

सर्वधर्मभृतां श्रेष्ठ ! त्वं हि सर्वविदुच्यसे ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणभवेत् ।

अथ शस्तं तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च ॥ २ ॥

मनुरुवाच । अङ्गानां स्पन्दनञ्चैव शुभाशुभविषेष्टितम् ।

तन्मे विस्तरतो ब्रूहि येन स्यान्तद्विदो भुवि ॥ ३ ॥

मत्स्य उवाच । पृष्ठीलाभी भवेन्मूर्ध्नि सलाटे रविनन्दन ! ।

स्थानं विष्टद्विमायाति भ्रूनसीः प्रियसङ्गमः ॥ ४ ॥

भृत्यलब्धिश्चात्तिदेशे दृगुपान्ते धनागमः ।

उत्कण्ठोपगमो मध्ये दृष्टं राजन् ! विचक्षणैः ॥ ५ ॥

दृग्वन्धने सङ्गरे च जयं शीघ्रमवाप्नुयात् ।

योषिङ्गागोऽपाङ्गदेशे श्रवणान्ते प्रियाश्रुतिः ॥ ६ ॥

नासिकायां प्रीतिसौख्यं प्रजाप्तिरधरोष्ठजे ।

कण्ठे तु भोगलाभः स्याद्भोगवृद्धिरथांसयोः ॥ ७ ॥

सुहृत्स्नेहश्च बाहुभ्यां हस्ते चैव धनागमः ।

पृष्ठे पराजयः सद्यः जयो वक्तव्येभ्यो भवेत् ॥ ८ ॥

कुक्षिभ्यां प्रीतिरुद्दिष्टा स्त्रियाः प्रजननं स्तने ।

स्थानभ्रंशो नाभिदेशे अन्तेचैव धनागमः ॥ ९ ॥

जानुसन्धौ परैः सन्धिर्बलवद्भिर्भवेन्नृप ! ।

द्विगैकदेशनाशोऽथ जङ्गायां रविनन्दन ! ॥ १० ॥

उत्तमं स्थानमाप्नोति पङ्गां प्रस्फुरणान्नृप ! ।

सलाभश्चाध्वगमनं भवेत् पादतले वृष ! ॥ ११ ॥

लाघ्वनं पिटकञ्चैव ज्ञेयं स्फुरणवत्तया ।

विपर्ययेण विहिता सर्वस्त्रीणां फलागमः ।

दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्गे प्रशस्तस्याद्विशेषतः ॥ १२ ॥

अतोऽन्यथा सिद्धिप्रजल्पनात् फलस्य शस्तस्य च निन्दितस्य ।

अनिष्टचिह्नोपगमे द्विजानां कार्यं सुवर्णेन तु तर्पणं स्यात् ॥ १३ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुर्वाच । स्वप्नाख्यानं कथं देव ! गमने प्रत्युपस्थिते ।

दृश्यन्ते विविधाकाराः कथन्तेषां फलं भवेत् ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्नदर्शने ।

नाभिं विनान्यगात्रेषु ढणवृक्षसमुद्भवः ॥ २ ॥

चूर्णनं मूर्ध्नि कांस्यानां सुण्डनं नग्नता तथा ।

मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पङ्कदिग्धता ॥ ३ ॥

उच्चात् प्रपतनञ्चैव दोलारोहणमेव च ।

अर्जनं पक्वलोहानां हयानामपि मारणम् ॥ ४ ॥

रक्तपुष्पद्रुमाणाञ्च मण्डलस्य तथैव च ।

वराहर्क्षखरोष्ट्राणां तथा चारोहणक्रिया ॥ ५ ॥

भक्षणं पक्वमांसानां तैलस्य कसरस्य च ।

नर्तनं हसनञ्चैव विवाहो गीतमेव च ॥ ६ ॥

तन्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानामभिवादनम् ।

स्त्रीतोऽवगाहगमनं स्नानं गोमयवारिणा ॥ ७ ॥

पङ्कीदकेन च तथा महीतोयेन चाप्यथ ।

मातुः प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च ॥ ८ ॥

शक्रध्वजाभिपतनं पतनं शशिसूर्ययोः ।
 दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानाञ्च दर्शनम् ॥ ९ ॥
 देवद्विजातिभूपालगुरूणां क्रोधएव च ।
 आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणाञ्च मैथुनम् ॥ १० ॥
 हानिश्चैव स्वगात्राणां विरेकवमनक्रिया ।
 दक्षिणाशाभिगमनं व्याधिनाभिभवस्तथा ॥ ११ ॥
 फलापहानिश्च तथा पुष्पहानिस्तथैव च ।
 गृहाणाञ्चैव पातश्च गृहसम्भार्जनन्तथा ॥ १२ ॥
 क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरर्क्षनरैरपि ।
 परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भवः ॥ १३ ॥
 काषायवस्त्रधारित्वं तद्वत् स्त्रीक्रीडनन्तथा ।
 स्नेहपानावगाहौ च रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ १४ ॥
 एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ।
 एषां सङ्ग्रहणं धन्यं भूयः प्रस्वापनन्तथा ॥ १५ ॥
 कल्कस्नानन्तिलैर्हीमो ब्राह्मणानाञ्च पूजनम् ।
 मुतिश्च वानुदेवस्य तथा नस्यैव पूजनम् ॥ १६ ॥
 नागेन्द्रमोक्षश्रवणं ज्ञेयं दुःस्वप्ननाशनम् ।
 स्वमासु प्रथमे यामे सम्यक्त्वरविपाकिनः ॥ १७ ॥
 षड्भिर्मासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्मासैस्तृतीयके ।
 चतुर्थं मासमात्रेण पश्यतो नात्र संग्रहः ॥ १८ ॥
 अरुणोदयवेलायां दशाहेन फलम्भवेत् ।
 एकस्यां यदि वा रात्रौ शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ १९ ॥
 पश्चाद्दृष्टसु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् ।
 तस्माच्छोभनके स्वप्ने पश्चात् स्वप्नो न पश्यति ॥ २० ॥

शैलप्रासादनागाश्ववृषभारोहणं हितम् ।
 द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गमने च तथा द्विज ! ॥ २१ ॥
 द्रुमवृणोद्भवो नाभौ तथैव बद्धबाहुता ।
 तथैव बद्धशीर्षत्वं फलितोद्भव एव च ॥ २२ ॥
 सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ।
 चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जन मेव च ॥ २३ ॥
 शक्रध्वजालिङ्गनञ्च तदुष्णायक्रिया तथा ।
 भूस्यस्वुधीनां ग्रसनं शत्रूणाञ्च बभूवक्रिया ॥ २४ ॥
 जयो विवादे द्यूते च संग्रामे च तथा द्विज ! ।
 भक्षणं चार्द्रमांसानां मत्स्यानां पायसस्य च ॥ २५ ॥
 दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरेण च ।
 सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य चाथ वा ॥ २६ ॥
 अन्त्रैर्वा वेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा ।
 मुखेन दीहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् ॥ २७ ॥
 सिंहीनां हस्तिनीनाञ्च वडवानां तथैव च ।
 प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च तथा शुभः ॥ २८ ॥
 अम्भसा त्वभिषेकस्तु गवां शृङ्गाश्रितेन वा ।
 चन्द्रादृश्वष्टेन वा राजन् ! क्षीयो राज्यप्रदो हि सः ॥ २९ ॥
 राज्याभिषेकश्च तथाच्छेदनं शिरसस्तथा ।
 मरणं वक्त्रदाहश्च वक्त्रदाहो गृहादिषु ॥ ३० ॥
 लब्धिश्च राज्यलिङ्गानां तन्त्रीवाद्याभिवादनम् ।
 तथोदकानां तरणं तथा विषमलङ्घनम् ॥ ३१ ॥
 हस्तिनीवडवानाञ्च गवाञ्च प्रसवो गृहे ।
 आरोहणं मथाश्वानां रोदनञ्च तथाशुभम् ॥ ३२ ॥

वरस्त्रीणां तथालाभ स्तयालिङ्गन मेव च ।
 निगह्यै बन्धनं धन्यं तथा विष्ठादुलेपनम् ॥ ३३ ॥
 जीवितां भूमिपालानां सुहृदामपि दर्शनम् ।
 दर्शनं देवतानाञ्च विमलानां तथाम्भसाम् ॥ ३४ ॥
 शुभान्यथैतानि नरस्तु दृष्ट्वा प्राप्नोत्ययत्नाद्भ्रुवमर्थलाभम् ।
 स्वप्नानि वै धर्ममृतां वरिष्ठ ! व्याधे विमोक्षश्च तथातुरोऽपि ॥ २५ ॥

अथ द्विचत्वारिंशधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

मनुस्वाच । गमनं प्रति राज्ञान्तु संमुखादर्शने च किम् ।
 प्रशस्ताञ्चैव सम्भाष्य सर्वानेतांश्च कीर्तय ॥ १ ॥
 मत्स्यउवाच । औषधानि त्वयुक्तानि धान्यं कृष्णञ्च यद्भवेत् ।
 कार्पासश्च तृणं राजन् ! शुष्कं गोमय मेव च ॥ २ ॥
 इन्धनञ्च तथाङ्गारं गुडं तैलं तथा शुभम् ।
 अभ्यक्तं मलिनं मुण्डन्तथा नग्नञ्च मानवम् ॥ ३ ॥
 मुक्तकेशं रुजार्तञ्च काषायाम्बरधारिणम् ।
 उन्मत्तकन्तथा सत्त्वं दीनश्चाथ नपुंसकम् ॥ ४ ॥
 अथःपङ्क स्तथा चर्म केशबन्धनमेव च ।
 तथैवाद्भुत सारारिण पिण्याका दीनियानि च ॥ ५ ॥
 चण्डाल श्वपचाश्चैव राजवन्धनपालकाः ।
 वधकाः पापकर्माणां गर्भिणी स्त्री तथैव च ॥ ६ ॥
 तुषभस्त्रकपालास्थिभिन्नभाण्डानि यानि च ।
 रक्तानि चैव भाण्डानि स्तृतं शार्ङ्गिक मेव च ॥ ७ ॥
 एवमादीनि चान्यानि अगस्तान्यभि दर्शने ।

अशक्तो वाच्यशब्दश्च भिन्नभैरवजर्जरः ॥ ८ ॥
 पुरतः शब्द एहीति शस्यते नतु पृष्ठतः ।
 गच्छेति पश्चात् धर्मज्ञ ! पुरस्तात्तु विगर्हितः ॥ ९ ॥
 क यासि तिष्ठ मा गच्छ किन्ते तत्र गतस्य तु ।
 अन्धे शब्दाश्च ये निष्ठासो विपत्तिकरा अपि ॥ १० ॥
 ध्वजादिषु तथा स्थानं क्रथ्यादानां विगर्हितम् ।
 स्वसनं वाहनानाञ्च वस्त्रसङ्गं सद्यैव च ॥ ११ ॥
 निर्गतस्य तु द्वारादौ शिरसश्चाभिघातिता ।
 छत्रध्वजानां वस्त्राणां पतनञ्च तथा शुभम् ॥ १२ ॥
 दृष्टे निमित्ते प्रथमं ममङ्गल्यविनाशनम् ।
 केशवं पूजयेद्दिहान् स्तवेन मधुसूदनम् ॥ १३ ॥
 द्वितीये तु ततोदृष्टे प्रतीपे प्रविशेद्गृहम् ।
 अथेष्टानि प्रवक्ष्यामि मङ्गल्यानि तथानघ ! ॥ १४ ॥
 श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भा सद्यैव च ।
 जलजाः पक्षिणश्चैव मांसं मत्स्याश्च पार्थिव ! ॥ १५ ॥
 गन्धसुरङ्गमा नागा बुद्ध एकः पशुस्वजः ।
 त्रिदशाः सुहृदो विप्रा ज्वलितश्च हुताशमः ॥ १६ ॥
 गणिका च महाभाग ! दूर्वा चार्द्रञ्च गोमयम् ।
 रुक्मं रूप्यन्तथा ताम्रं सर्वरत्नानि चाप्यथ ॥ १७ ॥
 श्लेषधानिव धर्मज्ञ ! यवाः सिद्धार्थका स्तथा ।
 शृवाह्यमानं यानञ्च भद्रपीठन्तथैव च ॥ १८ ॥
 खड्गं छत्रं पताका च षट्शायुध मेव च ।
 राजलिङ्गानि सर्वाणि सर्वे रुदितवर्जिताः ॥ १९ ॥
 दृढं दधि पयश्चैव फलानि विविधानि च ।

स्वस्तिकं वद्वैमानञ्च नन्द्यावर्तं सकौस्तुभम् ॥ २० ॥

वादित्राणां मुखः शब्दः गभीरः सुमनोहरः ।

गान्धारषड्जच्छ्रमा ये च शस्तास्तथा स्वराः ॥ २१ ॥

वायुः सर्गर्करीरुक्षः सर्वत समुपस्थितः ।

प्रतिलोम स्तथा नीचो विज्ञेयोभयलक्ष्मिण ! ॥ २२ ॥

अनुकूलो मृदुः स्निग्धः सुखस्पर्शः सुखावहः ।

रुक्षारुक्षस्वरा भद्राः क्रव्यादाः परिगच्छताम् ॥ २३ ॥

मेधाः शस्ता घनाः स्निग्धा गजवृंहितसन्निभाः ।

अनुलोमा स्तडिच्छन्नाः शक्रचापन्तयैव च ॥ २४ ॥

अप्रशस्ते तथा ज्ञेये परिवेषप्रवर्षणे ।

अनुलोमा ग्रहाः शस्ता वाक्पतिस्तु विशेषतः ॥ २५ ॥

आस्तिक्यं अद्भधानत्वं तथा पूज्याभिपूजनम् ।

शस्तान्येतानि धर्मज्ञ ! यच्च स्थान्मनसः प्रियम् ॥ २६ ॥

मनस स्तुष्टिरेवात्र परमं जयलक्षणम् ।

एकतः सर्वलिङ्गानि मनस स्तुष्टिरेकतः ॥ २७ ॥

मनोत्सुकत्वं मनसः प्रवर्षः शुभस्य लाभो विजयप्रवादः ।

मङ्गल्यलम्बिः श्रवणञ्च राजन् ! ज्ञेयानि नित्यं विजयावहानि ॥ २८ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जचः । राजधर्मश्रवया सूत ! कथितो विस्तरेण तु ।

तथैवाद्भुतमङ्गल्यं स्वप्नदर्शनमेव च ॥ १ ॥

विष्णोरिदानीं माहात्म्यं पुनर्वक्तुमिहार्हसि ।

कथं स वामनो भूत्वा बबन्ध बलिदानवम् ॥ २ ॥

क्रमतः कीदृशं रूपं मासील्लोकत्रये इरेः ।

सूतउवाच । एतदेव पुरा पृष्टः कुरुक्षेत्रे तपोधनः ॥ ३ ॥

शौनकस्तीर्थयात्रायां वामनायतने पुरा ।

यदा समयभेदित्वं द्रौपद्याः पार्थिवं प्रति ॥ ४ ॥

अर्जुनेन कृतन्तत्र तीर्थयात्रां तदा ययौ ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे वामनायतने स्थितः ॥ ५ ॥

दृष्ट्वा स वामनस्तत्र अर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ।

अर्जुनउवाच । किन्निमित्तं मयं देवो वामनाकृतिरिज्यते । ६ ।

वराहरूपी भगवन् कस्मात्पूज्यो ऽभवत्पुरा ।

कस्माच्च वामनस्येदं मिष्टं क्षेत्रमजायत ॥ ७ ॥

शौनकउवाच । वामनस्य च ब्रह्म्यामि वराहस्य च धीमतः ।

पुरा निषारिते शक्रे सुरेषु विजितेषु च ॥ ८ ॥

चिन्तयामास देवानां जननी पुनरुद्भवम् ।

अदिति देवमाता च परमं दुश्चरं तपः ॥ ९ ॥

तीव्रञ्च चारवर्षाणां सहस्रं पृथिवीपते ! ।

आराधनाय कृणुस्य वाताहारा स्त्र्यभोजना ॥ १० ॥

दैत्यैर्निराकृतान् दृष्ट्वा तनयान् कुरुनन्दन ! ।

वृथा पुत्राहमस्मीति निर्वेदात् प्रणता हरिम् ॥ ११ ॥

तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः परमार्थनिबोधने ।

देवदेवं हृषीकेशं नत्वा सर्वगतं हरिम् ॥ १२ ॥

अदितिर्वाच । नमः स्मृतार्तिनाशाय नमः पुष्करमालिने ।

नमः परमकल्याणकल्याणयादिवेधसे ॥ १३ ॥

नमः पङ्कजनेत्राय नमः पङ्कजनाभये ।

श्वियः कान्ताय दान्ताय दान्तदृश्याय चक्रिणे ॥ १४ ॥

नमः पङ्कजसम्भूतिसम्भवायात्मयोगिनये ।
 नमः शङ्खासिंहस्ताय नमः कानकरेतसे ॥ १५ ॥
 तथात्मज्ञातविज्ञातयोगिचिन्त्यात्मयोगिने ।
 निर्गुणाया विशेषाय हरये ब्रह्मरूपिणे ॥ १६ ॥
 जगत्प्रतिष्ठितं यत्र जगता यो न दृश्यते ।
 नमः स्थूलातिस्फुराय तस्मै देवाय शङ्किने ॥ १७ ॥
 यन्न पश्यन्ति पश्यन्तो जगदप्यखिलन्दराः ।
 अपश्यद्भिर्जगत्पत्र न देवो हृदि संस्थितः ॥ १८ ॥
 यस्मिन्नन्नं पयसैव नयसैवाखिलं जगत् ।
 तस्मै समस्तजगता माधाराय नमोनमः ॥ १९ ॥
 आद्यः प्रजापतिपतिः यः प्रभूषां पतिः परः ।
 पतिः सुराणां यस्तस्मै नमः कृष्णाय वेधसे ॥ २० ॥
 यः प्रवृत्तौ निवृत्तौ च दृश्यते कर्मभिः स्वकैः ।
 स्वर्गापवर्गफलदो नमस्तस्मै गदाभृते ॥ २१ ॥
 यश्चिन्त्यमानो मनसा सद्यः पापं व्यपोहति ।
 नमस्तस्मै विश्वुद्धाय पराय हरिवेधसे ॥ २२ ॥
 यं बुद्ध्वा सर्वभूतानि देवदेवेशमव्ययम् ।
 न पुनर्जन्ममरणो प्राप्नुवन्ति न मामितम् ॥ २३ ॥
 यो यज्ञे यज्ञपरमै र्विज्यते यज्ञसंज्ञितः ।
 तं यज्ञपुरुषं विष्णुं नमामि प्रभुमीश्वरम् ॥ २४ ॥
 गीयते सर्वदेवेषु वेदविद्धिर्विदांपतिः ।
 यस्तस्मै वेदवेद्याय विश्वावे जिष्णावे नमः ॥ २५ ॥
 यतोविश्वं समुत्पन्नं यस्मिंश्च लय मेष्यति ।
 विश्वागमप्रतिष्ठाय नमस्तस्मै महात्मने ॥ २६ ॥

ब्रह्मादिसम्बन्धपर्यन्तं येन विश्वं मिदं ततम् ।
 मायाजालं समुत्तुं न्तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २७ ॥
 यत्तु तोयस्वरूपस्थो विभर्त्यखिलमीश्वरः ।
 विश्वं विश्वघतिं विष्णुन्तं नमामि प्रजापतिम् ॥ २८ ॥
 यमाराध्य विशुद्धेन मनसा कर्मणा गिरा ।
 तरन्त्यविद्यामखिलान्तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २९ ॥
 विषादतोषरोषाद्वैर्योऽजस्रं सुखदुःखजैः ।
 वृथत्यखिलभूतस्य समुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥
 मूर्तं तमो सुरमयन्तद्वधात् विनिहन्ति यः ।
 रात्रिरूपी सूर्यरूपी तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३१ ॥
 यस्याच्चिणी चन्द्रसूर्यौ सर्वलोकशुभाशुभम् ।
 पश्यतः कर्म सततं मुपेन्द्रं तं नमाम्यहम् ॥ ३२ ॥
 यस्मिन् सर्वेश्वरे सर्वं सत्यमेतन्मयोदितम् ।
 नावृतं तमजं विष्णुं नमामि प्रभवाम्यहम् ॥ ३३ ॥
 यच्चैतत्सत्यमुक्तं मे भूयाञ्चातो जनार्दनः ।
 सत्येन तेन सकलाः पर्यन्तां मे मनोरथाः ॥ ३४ ॥
 शौनकावाच । एवंस्तुतः स भगवान् वासुदेव उवाच ताम् ।
 अदृश्यः सर्वभूतानां तस्याः सन्दर्शने स्थितः ॥ ३५ ॥
 भगवानुवाच । मनोरथांस्त्वमदिते ! यानिच्छस्यभिवाञ्छितान् ।
 तांस्त्वंप्राप्स्यसि धर्मज्ञे ! मत्प्रसादान्न संशयः ॥ ३६ ॥
 शृणुष्व सुमहाभागे वरी यस्ते हृदि स्थितः ।
 तमाशु त्रियतां कामं श्रेयस्ते सम्भविष्यति ।
 महर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भविष्यति ॥ ३७ ॥

अदितिर्वाच । यदि देव ! प्रसन्नस्त्वं महत्तया भक्तवत्सल ! ।

तैलोष्णाधिपतिः पुत्रस्तदस्तु मम वासवः ॥ ३८ ॥

हृतं राज्यं ह्युताश्वांस्य यज्ञभागा महासुरैः ।

त्वयि प्रसन्ने वरदे तान् प्राप्नोतु सुतो मम ॥ ३९ ॥

हृतं राज्यं न दुःखाय मम पुत्रस्य केशव ! ।

सापत्नाद्वायनिर्भ्रंशो-काधां नः कुरुते हृदि ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच । कृतः प्रसादो हि मया तव देवि ! यथेप्सितः ।

स्वांशेन चैव ते गर्भे सम्प्रविष्यामि कञ्चपात् ॥ ४१ ॥

तव गर्भसमुद्भूतस्ततस्ते ये सुरारयः ।

तानहं निहनिष्यामि निहृत्ता भव नन्दिनि ! ॥ ४२ ॥

अदितिर्वाच । प्रसीद देव ! देवेश ! नमस्ते विश्वभावन ! ।

नाहं त्वा मुदरे देव ! वोढुं शक्यामि केशव ॥ ४३ ॥

यस्मिन् प्रतिष्ठितं विश्वं यो विश्वं स्वयमीश्वरः ।

तमहं नोदरेण त्वां वोढुं शक्यामि दुर्धरम् ॥ ४४ ॥

श्रीभगवानुवाच । सत्यमात्य महाभागे ! मयि सर्वमिदं जगत् ।

प्रतिष्ठितं न मां शक्ता वोढुं सेन्द्रा दिवोकसः ॥ ४५ ॥

किं त्वहं सकलान् लोकान् सदेवासुरमानुषान् ।

जङ्गमान् स्थावरान् सर्वान् त्वाञ्च देवि ! मकश्यामाम् ॥ ४६ ॥

धारयिष्यामि भद्रन्ते तदलं सम्भ्रमेण ते ।

न ते ग्लानिर्न ते खेदो गर्भस्थे भविता मयि ॥ ४७ ॥

दाक्षायणि ! प्रसादन्ते करोष्यन्धैः सुदुर्लभम् ।

गर्भस्थे मयि पुत्राणां तव योऽभि भविष्यति ।

तेजसस्तस्य हानिञ्च करिष्ये मा व्यथां कथाः ॥ ४८ ॥

शौनकाववाच । एवमुक्त्वा ततः सद्यो यातोऽन्तर्धानमीश्वरः ।

चतुःचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः । १०३६

सापि कालेन तंगर्भमवाप कुरुसत्तम ! ॥ ४९ ॥
गर्भस्थिी ततः कृष्णो चचाल सकला क्षितिः ।
चक्रम्बिरे महाशैलाः क्षीभञ्जग्मु स्तथाश्रयः ॥ ५० ॥
यतो यतो हितिर्याति ददाति ललितं पदम् ।
ततस्ततः क्षितिः खेदात् ननाम वसुधाधिप ! ॥ ५१ ॥
दैत्यानामथ सर्वेषां गर्भस्थे मधुसूदने ।
बभूव तंजसां हानि र्यथोक्तं परमेष्ठिना ॥ ५२ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

शौनकउवाच । निस्तेजसोऽसुरान् दृष्ट्वा समस्तानसुरेश्वरः ।
ग्रह्णाद् मथ पप्रच्छ बलिरात्मपितामहम् ॥ १ ॥
बलिर्वाच । तात ! निस्तेजसोदैत्या निर्दग्धाद्भव वङ्किना ।
किमेतं सहसैवाद्य ब्रह्मदण्डहनाद्भव ॥ २ ॥
दुरिष्टं किन्तु दैत्यानां विंशत्या वैरिनिर्मिता ।
नाशायैषा समुद्रभूता यया निस्तेजसोऽसुराः ॥ ३ ॥
शौनकउवाच । इति दैत्यपति धीरः पृष्टः पौत्रेण पार्थिव !
चिरन्ध्यात्वा जगादैजमसुरेन्द्रं बलिन्तदा ॥ ४ ॥
चलन्ति गिरियो भूमि र्जहाति सहसा ष्टितम् ।
सर्वे समुद्राः क्षुभिता दैत्या निस्तेजसः कृताः ॥ ५ ॥
सूर्योदयो यथा पूर्वं तथा गच्छन्ति न ग्रहाः ।
देवानाञ्च परा लक्ष्मीः कारणैरनुदीयते ॥ ६ ॥
महदेतन्महाबाहो ! कारणं दानवेश्वर ! ।
न ह्यल्पमिति मन्तव्यं त्वया कार्यं सुरार्दन ! ॥ ७ ॥

शौनक उवाच । इत्युक्त्वा दानवपतिं प्रह्लादः सोऽसुरोत्तमः ।

अथन्तभक्तो देवेशं जगाम मनसा हरिम् ॥ ८ ॥

स ध्यानयोगं कृत्वाथ प्रह्लादः सुमनोहरम् ।

विचारयामास ततो यतो देवजनार्दनः ॥ ९ ॥

स ददर्शोदरे दित्या प्रह्लादो वामनाकृतिम् ।

अन्तस्थान् बिभ्रतं सप्तलोकानादिप्रजापतिम् ॥ १० ॥

तदन्तस्थान् वस्तून् रुद्रानखिनौ मरुतस्तथा ।

साध्यान् विश्वांस्तथादित्यान् गन्धर्वोरगराक्षसान् ॥११॥

विरोचनं सतनयं बलिञ्चासुरनायकम् ।

जम्भं कुजम्भं नरकं तत्रैवान्यान् महासुरान् ॥ १२ ॥

आत्मान् सुवीङ्गनं वायुमम्भोऽङ्गताशनम् ।

समुद्रान्वे द्रुमसरित्सरांसि च पशून् सृगान् ।

वयोमनुष्या नखिलांस्तथैव च सरीसृपान् ॥ १३ ॥

प्रह्लाद उवाच । वत्सन्तं मया सर्वं यदर्थं भवता मियम् ।

तेजसोऽहानि कृत्पन्ना तच्छृणु त्वमशेषतः ॥ १४ ॥

देवदेवो जगद्योनिरयोनिर्जगदादिक्तुम् ।

अनादिरादिर्विश्वस्य वरेण्यो वरदो हरिः ॥ १५ ॥

परम्पराणां परमः परः परवतामपि ।

प्रमाणञ्च प्रमाणाणां सप्तलोकगुरीर्गुरुः ॥ १६ ॥

प्रभुः प्रभूणां परमः पराणामनादिप्रभ्यो भगवाननन्तः ।

त्रैलोक्यमंशेन सनाथमिषं कर्तुं महात्मा दितिजोऽवतीर्णः ॥१७॥

न तस्य रुद्रो न च पद्भ्यानिर्नेन्द्रो न सूर्येन्दुमरीचिसुख्याः ।

जानन्ति दैत्याधिप ! यत्स्वरूपं स वासुदेवः कलयावतीर्णः ॥१८॥

योऽसौ कलांशेन वृसिंहरूपी जघान पर्वं पितरंममेशः ।

यः सर्वयोगी यमनो निवामः स वासुदेव कलयामतीर्णः ॥१६॥
 य मक्षरं वेद विदो विदित्वा विशन्ति यं ज्ञानविधृतपापाः ।
 यस्मिन् प्रविष्टा न पुनर्भवन्ति तं वासुदेवं प्रणमामि नित्यम् ॥२०॥
 भूतान्यशेषाणि यतो भवन्ति यथोर्मय स्त्रीयनिधेरजस्रम् ।
 लयश्च यस्मिन् प्रलये प्रयान्ति त्वं वासुदेवं प्रणमाम्यचिन्त्यम् ॥२१॥
 न यस्य रूपं न बलप्रभावौ न यस्य भावः परमस्य पुंसः ।
 विज्ञायते सर्वपितामहाद्यैस्तं वासुदेवं प्रणमाम्यजस्रम् ॥२२॥
 रूपस्य चक्षुर्ग्रहणे त्वगिष्टा ! स्पर्शे ग्रह्णित्वी रसना रसस्य ।
 श्रोत्रश्च शब्दग्रहणे नराणां प्राणश्च गन्धग्रहणे नियुक्तम् ॥२३॥
 येनैकदंष्ट्राग्रसमुद्भूतयं धराचलान् धारयतीह सर्वान् ।
 यस्मिंश्च शेते सकलं जगच्च तमीशमाद्यं प्रणतोऽस्मि विष्णुम् ॥२४॥
 न प्राणप्राज्ञः श्रवणादिभिर्यः सर्वेश्वरो वेदितु मक्षयात्मा ।
 प्रकृतमीद्यं मनसैव देवं प्राह्यन्त तोहं हरिमीशितारम् ॥२५॥
 अंशवतीर्णेन च येन गर्भे हृतानि तेजांसि रुहासुराणाम् ।
 नमामि तं देवमनन्त मीशमशेषसंसारतरोः कुठारम् ॥ २६॥
 देवोजगद्योनिरयं महात्मा स षोडशंशेन महासुरेन्द्र ! ।
 स देवमातुर्जठरं प्रविष्टो हृतानि वस्त्रेण बलाहपूंषि ॥ २७ ॥
 बलिहवाच । तात ! कोऽयं हरिर्नाम यतो नो भयमागतम् ।
 सन्ति मे शतशोदैत्या वासुदेववलाधिकाः ॥ २८ ॥
 विप्रचित्तिः शिबिः शङ्करयः शङ्कू स्तथैव च ।
 अयः शिराश्चाश्वशिरा भङ्गकारो महाहनुः ॥ २९ ॥
 प्रतापः प्रघसः शम्भुः कुकुरश्च सुदुर्जयः ।
 एते चान्ये च मे सन्ति दैतेया दानवा स्तथा ॥ ३० ॥
 महाबला महीवीर्या भूभारोद्धरणक्षमाः ।

एषामेकैकशः कृष्णो न वीर्यार्द्धेन सन्धितः ॥ ३१ ॥
 श्रीनकडवाच । पीत्वस्यैतद्वचः श्रुत्वा प्रह्लादो दैत्यपुङ्गवः ।
 धिग्धिगित्याह स बलिं वैकुण्ठाक्षेपवादिनम् ॥ ३२ ॥
 प्रह्लादुवाच । विनाशमुपयास्यन्ति मन्ये दैतेयदानवाः ! ।
 येषां त्वमीदृशो राजा दुर्बुद्धि रविवेकवान् ॥ ३३ ॥
 देवदेवं महाभागं वासुदेव मजं विभुम् ।
 त्वामृते पापमङ्गल्यः कोऽन्यएवं वदिष्यति ॥ ३४ ॥
 य एते भवता प्रोक्ताः समस्ता दैत्यदानवाः ।
 सब्रह्मका स्तथा देवाः स्यावरानन्तभूमयः ॥ ३५ ॥
 त्वञ्चाहञ्च जगच्चेदं साद्रिद्रुमनदीनदम् ।
 समुद्रद्वीपलोकाश्च न समं केशवस्य हि ॥ ३६ ॥
 यस्यातिवन्द्यवन्द्यस्य व्यापिनः परमात्मनः ।
 एकांशेन जगत्सर्वं कस्तमेवं प्रवक्ष्यति ॥ ३७ ॥
 ऋते विगाशाभिमुखं त्वामेक मविवेकिनम् ।
 कुबुद्धि मज्जितात्मानं वृद्धानां शासनातिगम् ॥ ३८ ॥
 शोच्योऽहं यस्य मे गेहे जात स्तव पिताधमः ।
 यस्य त्वमीदृशः पुत्रो देवदेवस्य निन्दकः ॥ ३९ ॥
 तिष्ठत्येषा हि संसारसन्मृताघविनाशिनी ।
 कृष्णे भक्ति रहन्तावदवेक्ष्यो भवता नु किम् ॥ ४० ॥
 न मे प्रियतमः कृष्णादपि देहो महात्मनः ।
 इति जानात्ययं लोको न भवान् दितिजाधम ! ॥ ४१ ॥
 न जानासि प्रियतरं प्राणेश्योऽपि हरिं मम ।
 निन्दां करोषि तस्य त्वमकुर्वन् गौरवं मम ॥ ४२ ॥
 विरोचन स्तव रू र्गु र्गु स्तस्याप्यहं बले ! ।

ममापि सर्वजगतां गुरो नारायणो गुरुः ॥ ४३ ॥

निन्दां करोषि य स्तस्मिन् कृष्णे गुरुगुरो गुरौ ।

यस्मान्तर्भादिहैश्वर्यादचिराद्भ्रंशं मेष्यसि ॥ ४४ ॥

मम देवो जगन्नाथो वल्ले ! तावज्जनार्दनः ।

भवत्वहं मुपेक्षस्ते प्रीतिमानस्तु मे गुरुः ॥ ४५ ॥

एतावन्मात्रं मध्येवं निन्दितो जगतीगुरुः ।

नावेक्षितं त्वया ब्रह्मात् तस्माच्छापन्ददामि ते ॥ ४६ ॥

यथा मे शिरसः छेदादिदं गुरुतरं वचः ।

त्वयोक्तं मन्थुताक्षेपि राज्यभ्रष्टं स्तथा पत ॥ ४७ ॥

यथा च कृष्णान्नं परं परित्यागं भवार्थवे ।

तथाचिरेण पश्येयं भवन्तं राज्यविच्युतम् ॥ ४८ ॥

शौनकउवाच । इति दैत्यपतिः श्रुत्वा गुरोर्वचनं मप्रियम् ।

प्रमादयामास गुरुं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ४९ ॥

वल्लिहवाच । प्रसीद तात ! माकोपं कुरु मोहहृते मयि ।

बलावलेपमत्तेन मयैतद्वाक्यं मीरितम् ॥ ५० ॥

मोहोपहतविज्ञानः पापोऽहं दितिजोत्तम ! ।

यच्छप्तोऽस्मि दुराचारं स्तस्माधु भवता कृतम् ॥ ५१ ॥

राज्यभ्रंशं वसुभ्रंशं प्राप्यैव न तथाप्यहम् ।

विषसोऽस्मि यथा तात ! तवैवाविनये कृते ॥ ५२ ॥

त्रैलोक्यराज्यमैश्वर्यं मन्यद्वा नातिदुर्लभम् ।

संसारे दुर्लभास्ते तु गुरवोये भवद्दिधाः ॥ ५३ ॥

तत्प्रसीद न मे कोपं कर्तुं मर्हसि दैत्यप ! ।

त्वत्कीपदृश्या ताताहं परितप्ये न शापतः ॥ ५४ ॥

ऋद्धादउवाच । वत्स ! कोपो न मोहेन जनितस्तेन ते मया ।

शापोदत्तो विवेकश्च मोहेनापहृतो मम ॥ ५५ ॥
 यदि मोहेन मे ज्ञानं न क्षिप्तं स्यान्महासुर ! ।
 तत्कथं सर्वगं जानन् हरिं किञ्चिच्छपाभ्यहम् ॥ ५६ ॥
 योऽयं शापो मयादत्तो भवतोऽ सुरपुङ्गव ! ।
 भाव्यमेतेन नूनन्ते तस्यान्मा त्वं विषीद वे ॥ ५७ ॥
 अथ प्रभृति देवेशे भगवत्यच्युते हरौ ।
 भवेथा भक्तिमानीशे स ते त्वात्प्र भविष्यति ॥ ५८ ॥
 शापं प्राप्याथ मां वीर ! संक्षारेथाः स्मृत स्वया ।
 तथा तथा यतिष्येऽहं श्रेयसा योज्यसे यथा ॥ ५९ ॥
 एव मुक्ता स दैत्येन्द्रं विरराम महाद्युतिः ।
 अजायत स गोविन्दो भगवान् वामनाकृतिः ॥ ६० ॥
 अवतीर्णं जगन्नाथे तस्मिन् सर्वाभरेश्वरे ।
 देवाश्च सुमुचुर्दुःखं देवमाता दिति स्वया ॥ ६१ ॥
 ववुर्वाताः सुखस्पर्शा विरजस्कमभून्वभः ।
 धर्मं च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ॥ ६२ ॥
 नोद्देगश्याप्यभूत्तत्र मनुजेन्द्रासुरेष्वपि ।
 तदादि सर्वभूतानां भूम्यम्बरदिवोकसाम् ॥ ६३ ॥
 तं जातमात्रं भगवान् ब्रह्मा लोकापितामहः ।
 जाः कर्मादिकं कृत्वा कृष्णं दृष्ट्वा च पार्थिव ! ।
 तुष्टाव देवदेवेश सृषीणाश्चैव शृण्वताम् ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मोवाच । जयाद्येश ! जयाजेय ! जय सर्वात्मकात्मक ।
 जय जन्मजरापित ! जयानन्त ! जयाच्युत ! ॥ ६५ ॥
 जयाजित ! जयामेय ! जयाव्यक्तस्थिते ! जय ।
 परमार्थार्थसर्वज्ञ ! ज्ञानज्ञेयात्मनिःसृत ! ॥ ६६ ॥

जयाशेष ! जगत्साक्षिन् ! जगत्कर्तृ ! जगद्गुरो ! ।
जगतोऽस्मान्तद्गद्देवस्थितिं पालयितुं जय ॥ ६७ ॥
जयाशेष ! जयाशेष ! जयाखिल ! हृदि स्थित ! ।
जयादिमध्यान्त ! जय सर्वज्ञाननिधे ! जय ॥ ६८ ॥
मुमुक्षुभिरनिर्देश्य ! स्वयं हृष्टजनेश्वर ! ।
योगिनां मुक्तिफलदक ! दमादिगुणभूषण ! ॥ ६९ ॥
जयातिस्त्वन्म ! दुर्ज्ञेय ! जय स्थूत्र ! जगन्मय ! ।
जय स्थूलातिस्त्वन्म ! त्वं जयातीन्द्रिय ! सेन्द्रिय ! ॥ ७० ॥
जय स्वमायायोगस्थ ! शेषभोग ! जयाक्षर ! ।
जयैकदंष्ट्राप्रान्ताग्रममुद्धृतवसुन्धर ! ॥ ७१ ॥
वृकेसरिन् ! जयारातिवक्षस्यलविदारण ! ।
संप्रतं जय विश्वात्मन् ! जय वामन ! केशव ! ॥ ७२ ॥
निजमायापटञ्चन ! जगन्मूर्ते ! जनार्दन ! ।
जयाजित ! जयानेऋस्वरूपैकदिध ! प्रभो ! ॥ ७३ ॥
वर्धस्व वर्धिताशेषविकारप्रकृते ! हरे ! ।
त्वय्येषा जगतामीशे संस्थिता धर्मपद्धतिः ॥ ७४ ॥
न त्वामहं न चेशानो नेन्द्राद्या स्त्रिदशा हरे ! ।
न ज्ञातु मीशा मुनयः सनकाद्या न योगिनः ॥ ७५ ॥
त्वन्मायापटसम्बन्धि जगत्पत्र जगत्पत्रे ! ।
कस्त्वां वेत्स्यति सर्वेश त्वत्प्रसादं विना नरः ॥ ७६ ॥
त्वमेवाराधितो येन प्रसादसुमुख ! प्रभो ! ।
स एकः केवली देव ! वेत्ति त्वां नेतरे जनाः ॥ ७७ ॥
नन्दीश्वरेश्वरेशान ! प्रभो ! वर्धस्व वामन ! ।

प्रभवायास्य विश्वस्य विश्वात्मन् ! पृथुलोचन ! ॥ ७८ ॥
 शौनकउवाच । एवं सुतो हृषीकेशः स तदा वामनाकृतिः ।
 प्रहस्य भावगम्भीर सुवाचाजसमुद्भवम् ॥ ७९ ॥
 सुतोऽहं भवता पूर्वं मिन्द्राद्यैः कश्यपेन च ।
 मया च वः प्रतिज्ञात मिन्द्रस्य भुवनत्रयम् ॥ ८० ॥
 भूयथाहं सुतोदेव्या तस्याश्चापि प्रतिश्रुतम् ।
 यथाशक्नाय दास्यामि त्वै लोक्यं हतकण्ठकम् ॥ ८१ ॥
 सोऽहन्तथा करिष्यामि महन्दो जगतः पतिः ।
 भविष्यति सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥ ८२ ॥
 ततः कृष्णाजिनं ब्रह्मा हृषीकेशाय दत्तवान् ।
 यज्ञोपवीतं भगवान् ददौ तस्मै बृहस्पतिः ॥ ८३ ॥
 आषाढ मददाह्वणं मरीचि ब्रह्मणः सुतः ।
 कमण्डलुं वसिष्ठश्च कौशं वेद मथाङ्गिराः ॥ ८४ ॥
 अक्षसूत्रञ्च पुलहः पुलस्त्यः सितवाससी ।
 उपतस्युश्च तं वेदाः प्रणवोञ्चारभूषणाः ॥ ८५ ॥
 शास्त्राण्यशेषाणि तथा सांख्ययोगोक्तयश्च याः ।
 स वामनो जटीदण्डी च्छत्री धृतकमण्डलुः ॥ ८६ ॥
 सवेदेवमयो भूत्वा बलेरध्वरमभ्यगात् ।
 यत्र यत्र पदम्भूयो भूभागे वामनो ददौ ॥ ८७ ॥
 ददाति भूमिर्विवरं तत्र तत्रातिपीडिता ।
 स वामनो जङ्गति र्बहु गच्छन् सपर्वताम् ।
 साञ्चिद्वीपवतीं सर्वाञ्चालयामास मेदिनीम् ॥ ८८ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

श्रीनक उवाच । सपर्वतवनामूर्वीं दृष्ट्वा संचोभितां बलिः ।

पप्रच्छोशनसं शुद्धं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १ ॥

आचार्य ! क्षोभमायाता साब्धिभूधदना मही ।

कस्माच्च नासुरान् भागान् प्रतिगृह्णन्ति वङ्कयः ॥ २ ॥

इति पृष्टोऽथ बलिना काव्यो वेदविदाम्बरः ।

उवाच दैत्याधिपतिं चिरन्ध्यात्वा महामतिः ॥ ३ ॥

अवतीर्णी जगद्योनिः कश्यपस्य गृहे हरिः ।

वामनेनेह रूपेण जगदात्मा सनातनः ॥ ४ ॥

स एष यज्ञमायाति तव दानवपुङ्गव ! ।

तत्पादन्यासविज्ञोभादियं प्रचलिता मही ॥ ५ ॥

कम्पन्ते गिरयश्चामी क्षुभितो मकरालयः ।

नैनं भूतपतिं भूमिः समर्था वोढुमीश्वरम् ॥ ६ ॥

सदेवासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नरा ।

अनेनैव धृता भूमि रापोऽग्निः पवनीनभः ॥ ७ ॥

धारयत्यखिलान् देवो मन्वादींश्च महासुरः ।

इयमेव जगद्धेतो र्माया कृष्णस्य गह्वरी ॥ ८ ॥

धार्यधारकभावेन यया संपीडितं जगत् ।

तत्संन्निधानादसुरा भागार्हा नासुरोत्तम ! ।

भुञ्जते नासुरान् भागानमी ते नैव चाग्नयः ॥ ९ ॥

बलि उवाच । धन्योऽहं कृतपुण्यश्च यन्मै यज्ञपतिः स्वयम् ।

यज्ञ मभ्यागतो ब्रह्मन् ! मत्तः कोऽन्योऽधिकः पुमान् ॥ १० ॥

यं योगिनः सदा युक्ताः परमात्मानमव्ययम् ।

द्रष्टुमिच्छन्ति देवेशं स मेऽध्वर सुपैथ्यति ॥ ११ ॥

होता भागप्रदोऽयञ्च यमुद्गाता च मार्यति ।

तमध्वरेश्वरं विष्णुं मत्तः कोऽन्य उषैष्यति ॥ १२ ॥

सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे मदध्वर सुपागते ।

यन्मया काव्य ! कर्तव्यं तन्ममादेष्टु मर्हसि ॥ १३ ॥

शुक उवाच । यज्ञभामभुजो देवा वेदप्रामाण्यतोऽसुर ! ।

त्वया तु दानवा दैत्या मखभागभुजः कृताः ॥ १४ ॥

अयञ्च देवः सत्वस्थः करोति स्थितिपालनम् ।

विदृष्टे रनु चान्धेन स्वयमन्ति प्रजाः प्रभुः ॥ १५ ॥

त्वत्कृते भविता नूनं देवो विष्णुः स्थितौ स्थितः ।

विदित्वेतन्महाभाग । कुरु यत्न २. नागतम् ॥ १६ ॥

त्वया हि दैत्याधिपते ! स्वल्पकेऽपि हि वस्तुनि ।

प्रतिज्ञा नहि बोद्धव्या वाच्यं साम वृथाफलम् ॥ १७ ॥

नालन्दातु महन्देव ! दैत्य ! वाच्यं त्वया वचः ।

कृष्णस्य देवभूत्यर्थं प्रवृत्तस्य महासुर ! ॥ १८ ॥

बलि उवाच । ब्रह्मन् ! कश्चमहं ब्रूयामन्ये नापि हि याचितः ।

नास्तीति किमु देवेन संसारौघौघहारिणा ॥ १९ ॥

व्रतोपवासैर्विविधैः प्रति संग्राह्यते हरिः ।

स चेद्वक्ष्यति देहीति गोविन्दः किमतोऽधिकम् ॥ २० ॥

यदर्थं सुपहाराद्या तपःशौचगुणान्वितैः ।

यज्ञाः क्रियन्ते देवेशः स मां देहीति वक्ष्यति ॥ २१ ॥

तत्प्राधु सुकृतं कर्म तपः सुचरितं मम ।

यन्मया दत्त मीशेशः स्वयमादास्यते हरिः ॥ २२ ॥

नास्ति नास्तीत्यहं वक्ष्ये तमप्यागतमीश्वरम् ।

यदा वक्ष्यामि तं प्राप्तं वृथा तज्जन्मनः फलम् ॥ २३ ॥

यज्ञे ऽस्मिन्न्यदि यज्ञेशो याचते मां जनार्दनः ।
 निजमूर्धानं मयत्नं तद्वास्याम्यविचारितम् ॥ २४ ॥
 नास्तीति यन्मया नोक्तं मन्येषां मपि याचताम् ।
 वक्ष्यामि कथमायाते तदनभ्यस्तमच्युते ॥ २५ ॥
 श्लाघ्य एव हि वीराणां दानादापत्समागमः ।
 नाबाधकारि यद्दानं तदङ्गमलवत् स्मृतम् ॥ २६ ॥
 मद्राज्येनासुखी कश्चिन्न हरिद्रो न चातुरः ।
 नाभूषितो न चोद्दिग्गो न खगादिविवर्जितः ॥ २७ ॥
 हृष्टस्तुष्टः सुगन्धिश्च तृप्तः सर्वसुखान्वितः ।
 जनः सर्वो महाभाग ! किमुताहं सदा सुखी ॥ २८ ॥
 एतद्विशिष्टपात्रोऽयं दानबीजफलं मम ।
 विदितं भृगुशार्दूल ! मयैतत्त्वत्प्रसादतः ॥ २९ ॥
 एतद्विजानता दानधीजं पतति चेद्गुरो ! ।
 जनार्दनमहापात्रे किन्न प्राप्तन्ततो मया ॥ ३० ॥
 मत्तो दानं मवाप्येशो यदि पुष्पाति देवताः ।
 उपभोगाद्भृगुशुणं दानं श्लाघ्यतमं मम ॥ ३१ ॥
 मत्प्रसादपरो नूनं यज्ञेनाराधितो हरिः ।
 तेनाभ्येति न सन्देहो दर्शनाद्दुपकारकत् ॥ ३२ ॥
 अथ कोपेन चाभ्येति देवभागोपरोधिनम् ।
 मां निहन्तुमनाश्चैव बधः श्लाघ्यतरोऽच्युतात् ॥ ३३ ॥
 तन्मयं सर्वमेवेदं नाप्राप्यं यस्य विद्यते ।
 स मां याचितुमभ्येति मानुग्रहच्छते हरिः ॥ ३४ ॥
 यः हृजत्यात्मभूः सर्वज्ञैतसैव च संहरेत् ।
 स मां हन्तुं हृषीकेशः कथं यत्नं करिष्यति ॥ ३५ ॥

एतद्विदित्वा न गुरो ! दानविघ्नकरेण च ।
 त्वया भाव्यं जगन्नाथे गोविन्दे समुपस्थिते ॥ ३६ ॥
 शौनकउवाच । इत्येवं वदतस्तस्य संप्राप्तः स जगत्पतिः ।
 सर्वदेवमयो चिन्त्यो मायावामनरूपधृक् ॥ ३७ ॥
 तं दृष्ट्वा यज्ञवाटान्तः प्रविष्टमसुराः प्रभुम् ।
 जग्मुः सभासदः क्षोभन्तेजसा तस्य निघ्नभाः ॥ ३८ ॥
 जेषुश्च मुनयस्तत्र ये समेता महाध्वरे ।
 बलिश्चैवाखिलं जन्म मेने स फलमात्मनः ॥ ३९ ॥
 ततः संचोभ मापन्नो न कश्चित्किञ्चिदुक्तवान् ।
 प्रत्येकं देवर्देवेशं पूजया मासर्चेतसा ॥ ४० ॥
 अथासुरपतिं प्रह्वं दृष्ट्वा मुनिवरांश्चतान् ।
 देव देवपतिः साक्षी विष्णुर्वात्मनरूप धृक् ॥ ४१ ॥
 तुष्टाव यज्ञवर्वाङ्गश्च यजमान मथर्त्विजः ।
 यज्ञकर्माधिकारस्थान् सदस्थान् द्रव्यसम्पदः ॥ ४२ ॥
 ततः प्रसन्नमखिलं वामनं प्रति तत्क्षणात् ।
 यज्ञवाटस्थितं वीरः साधु साध्वित्युदीरयन् ॥ ४३ ॥
 स चार्घमादाय बलिः प्रीदुभूतपुलकस्तदा ।
 पूजयामास गोविन्दं प्राह चेदं महासुरः ॥ ४४ ॥
 बलिर्वाच । सुवर्णरत्नसंघातं गजाश्व ममितन्तथा ।
 स्त्रियो वस्त्राण्यलङ्कारांस्तथा ग्रामांश्च पुष्कलान् ॥ ४५ ॥
 सर्वस्वं सकलामुर्वीं भवतो वा यदीप्सितम् ।
 तद्ददामि शृणुष्व त्वं येनार्थी वामनः प्रियः ॥ ४६ ॥
 इत्युक्तो दैत्यपतिना प्रीतिगर्भान्धितं वचः ।
 प्राह सस्मितगम्भीरं भगवान् वामनाकृतिः ॥ ४७ ॥

ममाग्निशरणाथीय देहि राजन् ! पदत्रयम् ।

सुवर्णग्रामरत्नानि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ॥ ४८ ॥

बलिर्वाच । त्रिभिः प्रयोजनं किन्ते पादैः पदत्रयम्बर ! ।

शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥ ४९ ॥

वामनउवाच । एतावतैव दैत्येन्द्र ! कृतकृत्वीऽस्मि मार्गताम् ।

अन्येषा मर्थिनां वित्त मीहितं दास्यते भवान् ॥ ५० ॥

एतच्छ्रुत्वा तु गदितं वामनस्य महात्मनः ।

ददौ तस्मै महाबाहुर्वामनाय पदत्रयम् ॥ ५१ ॥

पाणौतु पतिते तोये वामनोऽभूद्वामनः ।

सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास तत्क्षणात् ॥ ५२ ॥

चन्द्रसूर्यौ च नयने द्यौर्मूर्धा चरणौ क्षितिः ।

पादाङ्गुल्यः पिशाचास्तु हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥ ५३ ॥

विश्वेदेवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः ।

यक्षा नखेषु सम्भूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ॥ ५४ ॥

दृष्टौ ऋचाण्यशेषाणि केऽपि सूर्यांशवः प्रभोः ।

तारकारोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः ॥ ५५ ॥

बाह्वी विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे महात्मनः ।

अश्विनौ श्रवणौ तस्य नासा वायुर्महात्मनः ॥ ५६ ॥

प्रसादश्चन्द्रमा देवो मनोधर्मः समाश्रितः ।

सत्यं तस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥ ५७ ॥

ग्रीवो दितिर्देवमाता विद्यास्तहलयस्तथा ।

स्वर्गद्वारमभून्मैत्रं त्वष्टा पूषा च वैश्रुवी ॥ ५८ ॥

मुखं वैश्वानरस्यास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ।

हृदयञ्च परं ब्रह्म पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥ ५९ ॥

पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसन्धिषु ।
 सर्वसूक्तानि दशना ज्योतींषि विमलप्रभाः ॥ ६० ॥
 वक्षस्यले महादेवो धैर्ये चास्य महार्थवाः ।
 उदरे चास्य गन्धर्वाः सन्भूताश्च सहाबलाः ॥ ६१ ॥
 लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः ।
 सर्वज्योतींषि जानीहि तस्य तत्परमं महः ॥ ६२ ॥
 तस्य देवाधिदेवस्य तेजः प्रोद्भूतं सुत्तमम् ।
 स्तनौ कुक्षी च वेदाश्च उदरश्च महामखाः ॥ ६३ ॥
 इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां वीक्षितानि च ।
 तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महाबलाः ॥ ६४ ॥
 उपासर्पन्त दैत्येन्द्राः पतङ्गा इव पावकम् ।
 प्रमथ्य सर्वानसुरान् पादहस्ततले विभुः ॥ ६५ ॥
 कृत्वा रूपं महाकायं जहाराशु स मेदिनीम् ।
 तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ॥ ६६ ॥
 नामौ विक्रममाणस्य सकृधिदेशस्थिता वुभौ ।
 परं विक्रमतस्तस्य जानुमूले प्रभाकरो ॥ ६७ ॥
 विष्णोरास्तां महीपाल ! देवपालनकर्मणि ।
 जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चामुरपुङ्गवान् ॥ ६८ ॥
 पुरन्दराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णुर्जगत्प्रतिः ।
 सुतजं नाम पाताल मधस्तादसुधातलात् ॥ ६९ ॥
 बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 अथ दैत्येश्वरं प्राह विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ ७० ॥
 यत् त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया ।
 कल्पप्रमाणं तस्मात्ते भविष्यत्यायु रुत्तमम् ॥ ७१ ॥

वैवस्वते तथातीने बले ! मन्वन्तरेऽह्यथ ।
 सार्वर्णिके तु संप्राप्ते भवानिन्द्रो भविष्यति ॥ ७२ ॥
 साम्प्रतं देवराजाय त्वै लोकेऽसकलं मया ।
 दत्तं चतुर्युगानाञ्च माधिका ह्येकसप्ततिः ॥ ७३ ॥
 नियन्तव्या मया सर्वे ये तस्य परिपन्थिनः ।
 तेनाहं परया भक्त्या पूर्वमारुधितो बले ! ॥ ७४ ॥
 सुतलं नाम पातालं त्वमासाद्य मनोरमम् ।
 वसासुर ! ममादेशं यथावत्परिपालयन् ॥ ७५ ॥
 तत्र दिव्यवनोपेने प्रासादशतसङ्कुले ।
 प्रोत्फुल्लपद्मसरसि खवच्छुद्ध सरिद्वरे ॥ ७६ ॥
 भुगन्धिधूपस्त्रग्बस्त्रवराभरणभूषितः ।
 खञ्जचन्दादिमुदितो गेयवृत्त्यमनोरमे ॥ ७७ ॥
 पानान्नाभोगान् विविधान् उपभुङ्क्षु महासुर ! ।
 ममाज्ञयाकालमिमं तिष्ठ त्वं सततं वृतः ॥ ७८ ॥
 यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरोधं करिष्यसि ।
 तावदेतान्नाहभोगानवाप्स्यसि महासुर ! ॥ ७९ ॥
 यदा च देवविप्राणां विरोधं त्वं करिष्यसिं ।
 बन्धिष्यन्ति तदा पाशा वारुणास्वामसंशयम् ॥ ८० ॥
 एतद्विदित्वा भवता मयाज्ञप्तमशेषतः ।
 न विरोधः सुरैः कार्थ्यो विप्रैर्वा दैत्यसत्तम ! ॥ ८१ ॥
 इत्येवमुक्तो देवेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 बलिः प्राह महाराज ! प्रणिपत्य सुदायुतः ॥ ८२ ॥
 इति ह वाच । तत्रासतो मे पाताले भगवन् ! भवदाज्ञया ।
 किं भविष्यत्युपादानं सुपभोगोपपादकम् ॥ ८३ ॥

श्रीभगवानुवाच । दानान्यविधिदत्तानि आह्वान्यश्रीत्रियाणि च ।

हृतान्यश्रद्धया यानि तानि दास्यन्ति ते फलम् ॥८४॥

अदक्षिणास्तथा यज्ञाः क्रियाश्चाविधिना कृताः ।

फलानि तव दास्यन्ति अधीतान्यत्रतानि च ॥८५॥

शौनक उवाच । बलेर्वरमिमं दत्त्वा शक्राय त्रिदिवं तथा ।

व्यापिना तेन रूपेण जगामादर्शनं हरिः ॥८६॥

प्रशशास यथा पूर्वं मिन्द्रश्चैलोष्यपूजितः ।

सिधेवे च परान् कामान् बलिः पातालसंस्थितः ॥८७॥

इहैव देवदेवेन बद्धोऽसौदानवोत्तमः ।

देवानां कार्ख्यकरणे भूयोऽपि जगति स्थितः ॥८८॥

सम्बन्धी ते महाभाग ! द्वारकायां व्यवस्थितः ।

दानवानां विनाशाय भारवतरणाय च ॥८९॥

यतोयदुकुले कृष्णो भवतः शत्रुनिग्रहे ।

सहायभूतः सारथ्यं करिष्यति बलानुजः ॥९०॥

एतत्सर्वं समाख्यातं वामनस्य च धीमतः ।

अवतारं महावीर ! श्रोतुमिच्छोस्तवार्जुन ! ॥९१॥

अर्जुन उवाच । श्रुतवानिह ते पृष्टं माहात्म्यं केशवस्य च ।

गङ्गाद्वारमिती यास्याम्यनुज्ञां देहि मे विभो ! ।

एव मुक्त्वा ययौ पार्थो नैमिषं शौनकोगतः ॥९२॥

सूत उवाच । इत्येतद्देवदेवस्य विशोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।

वामनस्य पठेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥

बलिप्रह्लादसंवादं मन्त्रितं बलिशुक्रयोः ।

बलेर्विशोश्च कथितं यः स्मरिष्यति मानवः ॥९४॥

नाधयो व्याधयस्तस्य नच मोहाकुलं मनः ।

‘भविष्यति कुरुश्रेष्ठ ! पुंसस्तस्य कदाचन ॥१५॥
 च्युतराज्यो निजं राज्यमिष्टाम्निश्च वियोगवान् ।
 अवाप्नोति महाभागो नरः श्रुत्वा कथामिमाम् ॥१६॥

अथ षड्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

अर्जुन उवाच । प्रादुर्भावान् पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः ।
 सतां कथयतां विप्र वाराह इति नः श्रुतम् ॥ १ ॥
 जानि न तस्य चरितं न विधिं नच विस्तरम् ।
 न कर्म गुणसंस्थानं न चाप्यन्तं मनीषिणः ॥ २ ॥
 किमात्मको वराहोऽसौ किं मूर्त्तिः कास्य देवता ।
 किंप्रमाणः किंप्रभावः किं वा तेन पुरा कृतम् ॥ ३ ॥
 एतन्मे शंस तत्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरम् ।
 यथाहं च समेतानां द्विजातीनां विशेषतः ॥ ४ ॥
 शौनक उवाच । एतत्ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसम्मितम् ।
 महावाराहचरितं कृष्णस्यादभूतकर्मणः ॥ ५ ॥
 यथा नारायणो राजन् ! वाराहं वपुरास्थितः ।
 दंष्ट्रयागं समुद्रस्था मुञ्जहारारिमर्दनः ॥ ६ ॥
 कन्दोगीभिर्बुदाराभिः श्रुतिभिः समलङ्कृतः ।
 मनः प्रसन्वतां कृत्वा निबोध विजयाधुना ॥ ७ ॥
 इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम् ।
 नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्त्रिकाय न कीर्तयेत् ॥ ८ ॥
 पुराणं वेदमखिलं साङ्ख्यं योगञ्च वेद यः ।
 कात्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सौख्यार्थं वै वदिष्यति ॥९॥

विश्वे देवास्तथा साध्या रुद्रादित्या स्तथाश्विनौ ।
 प्रजानां पत्नयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥ १० ॥
 मनः सङ्कल्पजाश्चैव पूर्वजा ऋषयस्तथा ।
 वसवो मरुतश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ॥ ११ ॥
 देत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा स्त्रेच्छाश्च ये भुवि ॥ १२ ॥
 चतुष्पदानि सर्वानि तिर्थग्योनिशतानि च ।
 जङ्गमानि च सत्वानि यज्ञान्यज्जीवसंज्ञितम् ।
 पूर्णं युगसहस्रे तु ब्राह्मिण्यहनि तथागते ।
 निर्वाणो सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे ॥ १४ ॥
 हिरण्यरेतास्त्रिंशत् स्ततो भूत्वा वृषाकपिः ।
 शिखाभिर्विधमँल्लोका नशोषयत वर्ङ्गना ।
 दक्षमानास्ततस्तस्य तेजोराशिभिरुद्गतैः ।
 विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्चिष्मद्भिराननैः ॥ १६ ॥
 साङ्गीपनिषदो वेदा इतिहासपुरीगमाः ।
 सर्वविद्याः क्रियाश्चैव सर्वधर्मपरायणाः ॥ १७ ॥
 ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम् ।
 सर्वदेवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशत् कोटयः ॥ १८ ॥
 तस्मिन्नहनि सम्प्राप्ते तं हंसं महदक्षरम् ।
 प्रविशन्ति महात्मानं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ १९ ॥
 तेषां भूयः प्रवृत्तानां निधनीत्यतिरुच्यते ।
 यथा सूर्यस्य सतत मुदयास्तमने इह ॥ २० ॥
 पूर्णं युगसहस्रान्ते सर्वे निःशेष उच्यते ।
 यस्मिन् जीवकृतं सर्वे निःशेषं समतिष्ठत ॥ २१ ॥

संहृत्य लोकानखिलान् सदेवासुरमांशुषान् ।
 कृत्वा सुसंस्थां भगवानास एको जगद्गुहः ॥ २२ ॥
 स खृष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
 अद्ययः शाश्वतो देवो यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ २३ ॥
 नष्टार्ककिरणो लोके चन्द्रग्रहविवर्जिते ।
 त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञवषट्क्रिये ॥ २४ ॥
 अपक्षिगणसम्पाते सर्वप्राणिहरे पथि ।
 अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसा वृते ॥ २५ ॥
 अदृश्ये सर्वलोकेऽग्निन् अभावे सर्वकर्मणाम् ।
 प्रशान्ते सर्वसम्पाते नष्टे वैरपरिश्रहे ॥ २६ ॥
 गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके ।
 परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥ २७ ॥
 पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसन्निभः ।
 शिखासहस्रविकचजटाभारं समुहहन् ॥ २८ ॥
 श्रीवत्सलक्ष्मणधरं रक्तचन्दनभूषितम् ।
 वक्षी बिभ्रन्महाबाहुः स विष्णुरिव तोयदः ॥ २९ ॥
 पुण्डरीकसहस्रेण स्वगस्य शुशुभे शुभा ।
 पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमाहृत्य तिष्ठति ॥ ३० ॥
 ततः स्वपिति शान्तात्मा सर्वलोके शुभावहः ।
 क्रिमप्यमितयोगात्मा निद्रायोगमुपागतः ॥ ३१ ॥
 ततो युगसहस्रे तु पूर्णे स पुबुषोत्तमः ।
 स्वयमेव विभूर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ॥ ३२ ॥
 ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।

नरान् देवगणाञ्चैव पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥ ३३ ॥
 ततः सञ्चिन्तयन् कार्यं देवेषु समितिञ्जयः ।
 सम्भवं सर्वलोकस्य विदधाति सतां गतिः ॥ ३४ ॥
 कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता वै प्रजापतिः ।
 नारायणः परं सत्यं नारायणः परं पदम् ॥ ३५ ॥
 नारायणः परो यज्ञो नारायणः परा गतिः ।
 स स्वयम्भूरिति ज्ञेयः स स्रष्टा भुवनाधिपः ॥ ३६ ॥
 स सर्वमिति विज्ञेयो ह्येष यज्ञः प्रजापतिः ।
 यद्देदितव्यं स्निग्धैस्तदेव परिकीर्त्यते ॥ ३७ ॥
 यत्तु वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः ।
 प्रजानां पतयः सर्वे ऋषयश्च सङ्घामरैः ॥ ३८ ॥
 नास्यान्त मधिगच्छन्ति विचिन्वन्त इति श्रुतिः ।
 यदस्य परमं रूपं न तत्पश्यन्ति देवताः ॥ ३९ ॥
 प्रादुर्भावे तु यद्रूपन्तदर्चन्ति दिवोकसः ।
 दर्शितं यदितनैव तदवेक्ष्यन्ति देवताः ॥ ४० ॥
 यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टु मीहते ।
 ग्रास्याणां सर्वभूताना मग्निमारुतयोर्गतिः ॥ ४१ ॥
 तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च ।
 चतुराश्रमधर्मैश्च शत्रुर्होत्रफलाशनः ॥ ४२ ॥
 चतुःसागरपर्यन्तश्चतुर्युगनिवर्तकः ।
 तदेव संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थ मात्मनः ।
 सुमोचाण्डं महायोगी घृतं वर्षसहस्रकम् ॥ ४३ ॥

सुरासुरद्विजभुजगाश्चरोगणै

द्रुमौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः ।

प्रजापतिः श्रुतिभिर सङ्कुलं तदा

सवै सहजज्जगद्विदमात्मना प्रभुः ॥ ४४ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

शौनकउवाच । जगदण्ड मिदं पूर्वं मासीद्विव्यं हिरण्यमयम् ।

प्रजापतेरियं मूर्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ १ ॥

तत्तु वर्षसहस्रात्ते विभेदोर्द्धमुखं विभुः ।

लोकसर्जनहेतोस्तु विभेदाधोमुखं नृप ! ॥ २ ॥

भूयोऽष्टधा विभेदाण्डं विष्णुर्वै लोकजन्मकृत् ।

चकार जगतश्चात्र विभागं स विभागकृत् ॥ ३ ॥

यच्छिद्र मूर्धमाकाशं विवराकृतितं गतम् ।

विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ॥ ४ ॥

यदण्ड मकरोत्पूर्वं देवलोकचिकीर्षया ।

तत्र यत्सलिलं स्कन्धं सोऽभवत्काञ्चनो गिरिः ॥ ५ ॥

शैलैः सहस्रैर्महती मेदिनी विषमाभवत् ।

तैश्च पर्वतजालौघैर्बद्धयोजनविस्तृतैः ॥ ६ ॥

पीडिता गुरुभिर्देवी व्यथिता मेदिनी तदा ।

महामते भूरिबलं दिव्यं नारायणात्मकम् ॥ ७ ॥

हिरण्यमयं समुत्सृज्य तेजो वै जातरूपिणम् ।

अशक्ता वै धारयितुं मधस्तात्प्रविशत्तदा ॥ ८ ॥

पीड्यमाना भगवत स्नेजसा तस्य सा क्षितिः ।

पृथ्वीं विशन्तीं दृष्ट्वा तु तामधी मधुसूदनः ॥ ९ ॥

उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्या वै हितकाव्यया ॥ १० ॥

भगवानुवाच । मत्तेज एषा वसुधा समासाद्य तपस्विनी ।

रसातलं प्रविशति पङ्केगौरिव दुर्बला ॥ ११ ॥

पृथिव्युवाच ।

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महावराहाय सुरोत्तमाय ।

श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तुते देववर ! प्रसीद ॥ १२ ॥

तव देहाज्जगज्जातं पुष्करद्वीप सुख्यतम् ।

ब्रह्माणमिह लोकानां भूतानां शाश्वतं विदुः ॥ १३ ॥

तव प्रसादाद्देवोऽयं दिवं भुङ्क्ते पुरन्दरः ।

तव क्रोधाद्धि बलवान् जनार्दनचितोबलिः ॥ १४ ॥

धाता विधाता संहर्ता त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मनुः कृतान्तोऽधिपतिर्ज्वलनः पवनोघनः ॥ १५ ॥

वर्णाश्चाश्रमधर्माश्च सागरास्तरवो जलम् ।

नद्यो धर्मश्च कामश्च यज्ञा यज्ञस्य च क्रियाः ॥ १६ ॥

विद्यावेद्यश्च सत्वश्च ह्यीः श्रीः कीर्तिं धृतिः क्षमा ।

पुराणं वेदवेदाङ्गं सांख्ययोगौ भवाभवौ ॥ १७ ॥

जङ्गमं स्यावरञ्चैव भविष्यश्च भवश्च यत् ।

सर्वन्तञ्च त्रिलोकेषु प्रभावोपहितन्तव ॥ १८ ॥

त्रिदशोदारफलदः स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवः ।

सर्वलोक मनःकान्तः सर्व सत्व मनोहरः ॥ १९ ॥

विमानानेकविटपत्तोयदास्यमधुसूत्रः ।

दिव्यलोकमहास्कन्धसत्यलोकप्रशाखवान् ॥ २० ॥

सागराकारनिर्यासी रसातलजलाश्रयः ।

नागेन्द्रपादपोषितो जन्तुपक्षिनिषेवितः ॥ २१ ॥

श्रीलाचारार्यगन्धर्व्वं सर्वलोकमयोद्गमः ।

हादंशार्कमयहीपो बद्रैकादशपत्तनः ॥ २२ ॥
 वस्वष्टाचलसंयुक्तस्त्रैलोक्याम्भोमहोदधिः ।
 सिद्धसाध्योर्मिकलिलः सुपर्णानिलसेवितः ॥ २३ ॥
 द्वैत्यलोकमहाग्राहो रक्षोरगरुषाकुलः ।
 पितामहमहाधैर्यः स्वर्गस्त्रीरत्नभूषितः ॥ २४ ॥
 धीश्रीक्ष्मीकान्तिभिर्नित्यं नदीभिर्रुपशोभितः ।
 कालयोगमहापर्वप्रयागगतिवेगवान् ॥ २५ ॥
 त्वं स्वयोगमहावीर्यो नारायणमहार्यावः ।
 कालोभूत्वा प्रसन्नाभिरङ्गिहर्द्दयसे पुनः ॥ २६ ॥
 त्वया सृष्टास्त्रयोलोकास्त्रयैव प्रतिसंहृताः ।
 विशन्ति योगिनः सर्वे त्वामेव प्रतियोजिताः ॥ २७ ॥
 युगे युगे युगान्तग्निः कालमेधो युगे युगे ।
 महाभारावताराय देव ! त्वं हि युगे युगे ॥ २८ ॥
 त्वं हि शुकलः कृतयुगे त्रेतायां चम्पकप्रभः ।
 द्वापरे रक्तसङ्काशः कृष्णः कलियुगे भवान् ॥ २९ ॥
 वैवर्ण्यं मभिधत्से त्वं प्राप्तेषु युगसन्धिषु ।
 वैवर्ण्यं सर्वधर्माणां मुत्पादयसि वेदवित् ॥ ३० ॥
 भासि वासि प्रतपसि त्वञ्च पासि विचेष्टसे ।
 क्रुध्यसि क्षान्तिमायासि त्वं दीपयसि वर्षसि ॥ ३१ ॥
 त्वं हास्यसि न निर्यासि निर्घापयसि जाग्रसि ।
 निःशेषयसि भूतानि कातो भूत्वा युगक्षये ॥ ३२ ॥
 शेषमात्मानं मालोक्य विशेषयसि त्वं पुनः ।
 युगान्ताग्नावलीढेषु सर्वभूतेषु किञ्चन ॥ ३३ ॥
 यातेषु शेषो भवसि तस्माच्छेषोऽसि कीर्तितः ।

च्यवनीत्यत्तियुक्तेषु ब्रह्मोन्द्रवरुणादिषु ॥ ३४ ॥
 यस्मान्न च्यवसे स्थानात्तस्मात्सङ्कीर्त्यसेऽच्युतः ।
 ब्रह्माणामिन्द्रञ्च यमं रुद्रं वरुण मेव च ॥ ३५ ॥
 निगृह्य हरसे यस्मात्तस्माद्हरि रिहोच्यसे ।
 सम्मानयसि भूतानि वपुषा यद्यसा श्रिया ॥ ३६ ॥
 परेण वपुषा देव ! तस्माञ्चासि सनातनः ।
 यस्माद्ब्रह्मादयो देवा मुनयश्चोग्रतेजसः ॥ ३७ ॥
 न तेऽन्तं त्वधिगच्छन्ति तेनानन्तस्त्व मुच्यसे ।
 न क्षीयसे न क्षरसे कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३८ ॥
 तस्मात्त्व मक्षरत्वाञ्च विष्णुरित्येव कीर्त्यसे ।
 विष्टब्धं यत्त्वया सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ ३९ ॥
 जगद्विष्टम्भनाञ्चैव विष्णुरेवेति कीर्त्यसे ।
 विष्टभ्य तिष्ठसे नित्यं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४० ॥
 यत्तगन्धर्वनगरं सुमहद्भूतपद्मगम् ।
 व्याप्तं त्वयैव विशता त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४१ ॥
 तस्माद्दिष्णुरिति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 नारायत्युच्यते ह्यापी ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ४२ ॥
 अयनन्तस्य ताः पूर्वन्तेन नारायणः स्मृतः ।
 युगे युगे प्रनष्टाङ्गां विष्णो ! विन्दसि तत्त्वतः ॥ ४३ ॥
 गोविन्देति ततो नाम्ना प्रोच्यसे ऋषिभिस्तथा ।
 हृषीकाणीन्द्रियाण्याञ्च स्तत्त्वज्ञानविशारदाः ॥ ४४ ॥
 ईशिता च त्व मेतेषां हृषीकेश स्तथोच्यते ।
 वसन्ति त्वयि भूतानि ब्रह्मादीनि युगक्षये ॥ ४५ ॥
 त्वं वा वससि भूतेषु वासुदेव स्तथोच्यसे ।

सङ्कर्षयसि भूतानि कल्पे कल्पे पुनः पुनः ॥ ४६ ॥
 ततः सङ्कर्षणः प्रोक्तः स्तत्त्वज्ञानविशारदैः ।
 प्रतिव्यूहेन तिष्ठन्ति सदेवासुरराक्षसाः ॥ ४७ ॥
 प्रविद्युः सर्वधर्माणां प्रद्युम्नस्तेन चोच्यसे ।
 निरोद्धा विद्यते यस्मान्न ते भूतेषु कश्चन ॥ ४८ ॥
 अनिरुद्धस्ततः प्रोक्तः पूर्वमेव महर्षिभिः ।
 यत्त्वया धार्यते विश्वं त्वया संह्रियते जगत् ॥ ४९ ॥
 त्वं धारयसि भूतानि भवनं त्वं विभर्षि च ॥
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित् तेजसा च बलेन च ॥ ५० ॥
 मया हि धार्यते पश्चान्नाष्टतं धारये त्वया ॥
 न हि तद्विद्यते भूतं त्वया यन्नात्र धार्यते ॥ ५१ ॥
 त्वमेव कुरुषे ! देव ! नारायण युगे युगे ।
 महाभारावतरणं जगती हितकाम्यया ॥ ५२ ॥
 तवैव तेजसाक्रान्तां रसातलतलङ्गताम् ।
 त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ ! त्वामेव शरणं गताम् ॥ ५३ ॥
 दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ।
 त्वामेव शरणं नित्यं सुपयामि सनातनम् ॥ ५४ ॥
 तावन्मे ऽस्ति भयं देव ! यावन् त्वां ककुद्भिनम् ।
 शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्ष्ये ॥ ५५ ॥
 उपमानं न ते शक्ताः कर्तुं सेन्द्रा दिवोकसः ।
 तत्त्वं त्वमेव तद्वेत्सि निरुत्तरमतः परम् ॥ ५६ ॥
 शौनकउवाच । ततः प्रीतः स भगवान् पृथिव्यै शार्ङ्गचक्रष्टक् ।
 काममस्या यथाकाम मभिपूरितवान् हरिः ॥ ५७ ॥
 अब्रवीच्च महादेवि ! माधवीयं सूवीक्ष्यतमम् ।

धारयिष्यति योमर्त्यो नास्ति तस्य पराभवः ॥ ५८ ॥

लोकान्निष्कल्मषांश्चैव वैष्णवान् प्रतिपत्स्यते ।

एतदाश्चर्यं सर्वस्वं माधवीयं स्तवीन्तमम् ॥ ५९ ॥

अधीतवेदः पुरुषो मुनिः प्रीतमना भवेत् ॥ ६० ॥

श्रीभगवानुवाच । माभैर्धरणि ! कल्याणि ! शान्तिं ब्रज ममागतः !

एष त्वामुचितं स्थानं प्रापयामि मनीषितम् ॥ ६१ ॥

शौनकउवाच । ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् ।

किञ्च रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं धरामिमाम् ॥ ६२ ॥

जलक्रीडाश्चिस्तास्त्राहाराहं वपुरास्थितः ॥

अदृश्यं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्म संस्थितम् ॥ ६३ ॥

शतयोजनविस्तीर्णं सुच्छितं द्विगुणं ततः ।

नीलजीमूतसङ्काशं मेघस्तनितनिस्वनम् ॥ ६४ ॥

गिरिसंहननं भीमं श्वेततीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणम् ।

विद्युद्ग्नप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् ॥ ६५ ॥

पीनोन्नतकटीदेशे वृषलक्षणापूजितम् ।

रूपमास्थाय विपुलं वाराह मजितोहरिः ॥ ६६ ॥

पृथिव्युद्धरणायैव प्रविवेश रसातलम् ।

वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ॥ ६७ ॥

अग्निजिह्वोदर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ।

अहोरात्रे क्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ॥ ६८ ॥

आव्यनासः स्रवतुण्डः सामघोषस्वनोमहान् ।

सत्यधर्ममयः श्रीमान् कर्मविक्रमसत्क्रमः ॥ ६९ ॥

प्रायश्चित्तनखोघोरः पशुजानुर्मखाकृतिः ।

उद्गाथा होमलिङ्गोऽथ बीजौषधिभङ्गाफलः ॥ ७० ॥

वाय्वन्तरात्मा यद्वास्थिविक्रतिः सोमशोणितः ।
वेदस्कन्धोहविर्गन्धो हव्यकव्यविभागवान् ॥ ७१ ॥
प्राग्वंशकायो ह्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ।
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयोमहान् ॥ ७२ ॥
उपाकर्म्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ।
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥ ७३ ॥
क्षायापत्नीसहायो वै मणिमृङ्गद्वोच्छ्रितः ।
रसातलतले मग्नां रसातलतलङ्गताम् ७४ ॥
प्रभूर्लोकहितार्थाय दृष्ट्वांग्रेणोज्जहार ताम् ।
ततः स्वस्थानमानीय वराहः पृथिवीधरः ॥ ७५ ॥
मुमोच पूर्वं मनसा धारिताञ्च वसुन्धराम् ।
ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ॥ ७६ ॥
चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शम्भवे ।
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ॥ ७७ ॥
उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुगता पुरा ।
अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया ।
पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणाः ॥ ७८ ॥
रसाङ्गतामर्वात्मचिन्तविक्रमः
सुरोत्तमः प्रवरवराहरूपपृक् ।
वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया-
समुद्धरद्धरणि मतुल्यपौरुषः ॥ ७९ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जुः । नारायणस्य माहात्म्यं श्रुत्वा स्मृत ! यथाक्रमम्

न तृप्तिर्जायतेऽस्माकं मतः पुनरिहोच्यताम् ॥ १ ॥

कथं देवागताः पूर्वं ममरत्वं विचक्षणाः ।

तपसा कर्मणा वापिप्रसादात्कस्य तेजसा ॥ २ ॥

स्मृतउवाच । यत्र नारायणो देवो महादेवश्च शूलधृक् ।

तत्रामरत्वे सर्वेषां सहायौ तत्रतौ स्मृतौ ॥ ३ ॥

पुरा देवासुरे युद्धे हताश्च शतशः सुरैः ।

पुनः सञ्जीविनीं विद्यां प्रयाज्य भृगुनन्दनः ॥ ४ ॥

जीवापयति दैत्येन्द्रान् यथा सुप्तोत्थितानिव ।

तस्य तुष्टेन देवेन शङ्करेण महात्मना ॥ ५ ॥

ऋतसञ्जीविनी नाम विद्या दत्ता महाप्रभा ।

तां तु माहेश्वरीं विद्यां महेश्वरमुखान्ननाम् ॥ ६ ॥

भार्गवे संस्थितां दृष्ट्वा सुमुहुः सर्वदानवाः ।

ततोऽमरत्वं दैत्यानां कृतं शुक्रेण धीमता ॥ ७ ॥

या नास्ति सर्वलोकानां देवानां सर्वरक्षसाम् ।

न नागाना मृषीणाञ्च न च ब्रह्मेन्द्र विष्णुषु ॥ ८ ॥

तां लब्ध्वा शङ्कराच्छुक्रः परां निर्वृतिमागतः ।

ततो देवासुरोषोरः समरः सुमहानभूत् ॥ ९ ॥

तत्र देवैर्हतान् दैत्यान् शूक्रोविद्याबलेन च ।

उत्थापयति दैत्येन्द्रान् लीलयैव विचक्षणाः ॥ १० ॥

एवम्बिधेन शक्रस्तु हृहस्यति रुदारधीः ।

हन्यमाना स्ततो देवाः शतशोऽथ सङ्घस्यशः ॥ ११ ॥

विपस्ववदनाः सर्वे बभूवुर्विकलेन्द्रियाः ।

ततस्तेषु विषसेषु भगवान् कमलोद्भवः ।

मेरुपृष्ठे सुरेन्द्राणां मिदमाह जगत्पतिः ॥ १२ ॥

ब्रह्मवाचः । देवाः ! शृणुत मद्वाक्यं तत्तथैव निरूप्यताम्

क्षिपतां दानवैः सार्द्धं सख्यमत्र प्रवर्तताम् ॥ १३ ॥

क्रियताममृतोद्योगो मथ्यतां क्षीरवारिधिः ।

सहायं वरुणं कृत्वा चक्रपाणिं विबोधयताम् ॥ १४ ॥

मथ्यानं मन्दरं कृत्वाशेषनेत्रेण वेष्टितम् ।

दानवेन्द्रे बलिस्वामी स्तोककालं निवेशयताम् ॥ १५ ॥

प्रार्थ्यतां कूर्मरूपश्च पाताले विष्णु रव्ययः ।

प्रार्थ्यतां मन्दरः शैलः मथ्यकार्यं प्रवर्त्यताम् ॥ १६ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं देवा जग्मुर्दानवमन्दिरम् ।

अलं विरोधेन वयं भृत्यास्तव बले ! ऽधुना ॥ १७ ॥

क्रियताममृतोद्योगो व्रीयतां शेषनेत्रकम् ।

त्वया चोत्पादिते दैत्य ! अमृतोऽमृतमथ्यने ॥ १७ ॥

भविष्यामो ऽमराः सर्वे त्वत्प्रसादान्नसंशयः ।

एवमुक्त्वादा देवैः परितुष्टः स दानवः ॥ १८ ॥

यथा वदत हे देवा ! स्तथाकार्यं मयाधुना ।

शक्तोऽहमेकएवात्र मथितुं क्षीरवारिधिम् ॥ २० ॥

आहरिष्ये ऽमृतं दिव्यं ममृतत्वाय वोऽधुना ।

सुदूरादाश्रयं प्राप्तान् प्रणतान् पि वैरिणः ॥ २१ ॥

यो न पूजयते भक्त्या प्रेत्य चेह विनश्यति ।

पालयिष्यामि वः सर्वानधुना स्नेहमास्थितः ॥ २२ ॥

एवमुक्त्वा स दैत्येन्दो देवैः सह ययौ तदा ।

मन्दरं प्रार्थयामास सहायत्वे धराधरम् ॥ २३ ॥

सखा भवत्व मस्यकामधुनाष्ट तमन्यने ।

सुरासुराणां सर्वेषां महत्कार्यं मिदं जगत् ॥ २४ ॥

तथेति मन्दरः प्राह यद्याधारो भवेन्मम ।

यत्र स्थित्वा भ्रमिष्यामि मथिष्ये वरुणालयम् ॥ २५ ॥

कल्पप्रतां नेत्रकार्ये यः शक्तः स्याद्दृष्टने मम ।

ततस्तु निर्गतौ देवौ कूर्मशेषौ महाबलौ ॥ २६ ॥

विष्णीर्भागौ चतुर्थांशा हरण्या धारणे स्थितौ ।

ऊचतुर्गर्वसंयुक्तं वचनं शेषकच्छपी ॥ २७ ॥

त्रैलोक्यधारणेनापि न ग्लानि र्मम जायते ।

किमुमन्दरकात् क्षुद्रात् घुटिकासन्निभादिह ॥ २८ ॥

शेष उवाच । ब्रह्माण्डवेष्टनेनापि ब्रह्माण्डमथनेन वा ।

न मे ग्लानि र्भवेद्देहे किमु मन्दरवर्तने ॥ २९ ॥

तत उत्पाद्य तं शैलं तत्क्षणात् क्षीरसागरे ।

चिक्षेप लीलया नागः कूर्मश्चाधः स्थितस्तदा ॥ ३० ॥

निराधारं यदा शैलं नशेकु देवदानवाः ।

मन्दरभ्रामणं कर्तुं क्षीरोदमथने तथा ॥ ३१ ॥

नारायणनिवासन्ते जग्मुर्बलिसमन्विताः ।

यत्रास्ते देवदेवेशः स्वयमेव जनार्दनः ॥ ३२ ॥

तत्रापश्यन्त तन्देवं सितपद्मप्रभं शुभम् ।

योगनिद्रासुनिरतं पीतवाससमच्युतम् ॥ ३३ ॥

हारकेयूरनद्वाङ्ग महिपर्यङ्कसंस्थितम् ।

पादपद्मेन पद्मायाः स्पृशन्तं नाभिमण्डलम् ॥ ३४ ॥

स्वपन्नव्यजनेनाथ वीज्यमानङ्गरुत्नता ।

स्तयमानं समन्ताञ्च सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ ३५ ॥

आम्नायै मूर्त्तिमद्भिश्च स्तूयमानं समन्ततः ।
सव्यं बाह्यपधानं तन्तुष्टुवुर्देवं दानवाः ॥ ३६ ॥
कृताञ्जलि पुटाः सर्वे प्रणताः सर्वतोदिशम् ।

देवदानवाञ्जुः ।

नमो लोक त्रयाध्यक्ष ! तेजसामित भास्कर ! ॥ ३७ ॥
नमो विष्णो ! नमो जिष्णो ! नमस्ते कैटभादेन ! ।
नमः सर्गक्रियाकर्त्रे जगत्पालयते नमः ॥ ३८ ॥
रुद्ररूपाय शर्वाय नमः संहारकारिणे ।
नमः शूलायुधाधृष्य नमो दानवघातिने ॥ ३९ ॥
नमः क्रमत्रयाक्रान्त त्रैलोक्याया भवाय च ।
नमः प्रचण्डदैत्येन्द्रकुलकाल महानल ! ॥ ४० ॥
नमोनाभिहृदोद्भूतपद्मगर्भमहाचल ! ।
पद्मभूत ! महाभूत ! कर्त्रेहर्त्रे जगत्प्रिय ! ॥ ४१ ॥
जनिता सर्वलोकेश ! क्रियाकारण कारिणे ।
अमरारिविनाशाय महासमरशालिने ॥ ४२ ॥
लक्ष्मीमुखाजमधुप ! नमः कीर्तिनिवासिने ।
अस्त्राकममरत्वाय ध्रियतां ध्रियतामयम् ॥ ४३ ॥
मन्दरः सर्वशैलाना मयुतायुतविस्तृतः ।
अनन्तबलबाहुभ्या मवष्टभ्यैकपाणिना ॥ ४४ ॥
मथ्यतामन्तं देव ! स्वधास्वाहाहार्थकामिनाम् ।
ततः श्रुत्वा स भगवान् स्तोत्रं पूर्वं वचस्तदा ।
विहाय योगनिद्रान्ता मुवाच मधुसूदनः ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच । स्वागतं विबुधाः ! सर्वे किमागमन कारणम् ।

यस्मात्कार्यार्थदिह प्राप्ता स्तद्भूतविगतञ्जराः ॥ ४६ ॥

नारायणेनैव मुक्ताः प्रोचुस्तद्विबौकसः ।
 अमरत्वाय देवेश ! मथ्यमाने मञ्जोदधौ ॥ ४७ ॥
 यथा सत्त्वं देवेश ! तथा नः कुरु माधव ! ।
 त्वया विना न तच्छक्य मस्माभिः कैटभार्दन ! ॥ ४८ ॥
 प्राप्तुं तद्वृत्तं नाथ ! ततोऽग्रे भवन्नो विभो ! ।
 इत्युक्तञ्च ततोऽविष्णु रप्रधृष्योऽरिमर्दनः ॥ ४९ ॥
 जगाम देवैः सहितो यत्नामौ मन्दराचलः ।
 वेष्टितो भोगिभागेन धृतश्चामरदानवैः ॥ ५० ॥
 विप्रभीतास्ततो देवा यतः पुच्छं ततः स्थिताः ।
 सुखतो दैत्यसङ्घातु सैहिकेय पुरःसराः ॥ ५१ ॥
 सहस्रवदनं चास्य शिरः सव्येन पाण्डिना ।
 दक्षिणेन बलिर्देहं नागस्याकृष्टवांस्तथा ॥ ५२ ॥
 दधारास्यतमन्यानं मन्दरं चारुकन्दरम् ।
 नारायणः स भगवान् भुजयुग्मद्वयेन तु ॥ ५३ ॥
 ततो देवामुरैः सर्वैर्जयशब्दपुरःसरम् ।
 दिव्यं वर्षशतं साग्रं मथितः क्षीरमागरः ॥ ५४ ॥
 ततः आन्तातु ते सर्वे देवादैत्यपुरःसराः ।
 आन्तेषु तेषु देवेन्द्रो मेघोभूत्वाम्बुशीकरान् ॥ ५५ ॥
 ववर्षासृत्कल्पांस्तान् ववौ वायुश्च शीतलः ।
 भग्नप्रायेषु देवेषु शान्तेषु कमलासनः ॥ ५६ ॥
 मथ्यतां मथ्यतां सिन्धु रित्युवाच पुनः पुनः ।
 अवश्यमुद्योगवतां श्रीरपारा भवेत्सदा ॥ ५७ ॥
 ब्रह्मप्रोत्साहिता देवा ममन्युः पुनरम्बुधिम् ।
 आस्यमाणे ततः श्ले ये योजनायुतशेखरे ॥ ५८ ॥

निपेतुर्हस्ति यूथानि वराहशरभादयः ।
खापदायुतलक्षाणि तथा पुष्पफलाद्रुमाः ॥ ५६ ॥
ततः फलानां वीर्येण पुष्पौषधिरसेन च ।
क्षीरसङ्घर्षणाञ्चापि दधिरूपमजायत ॥ ६० ॥
ततस्तु सर्वजीवेषु चूर्णितेषु सहस्रशः ।
तदम्बुमेदसोत्सर्गाहारुणी समपद्यत ॥ ६१ ॥
वारुणीगन्धमाघ्राय सुसुदुर्देवदानवाः ।
तदास्त्रादेन बलिनो देवदैत्यादयोऽभवन् ॥ ६२ ॥
ततोऽतिवेगाज्जगृह्य नर्गेन्द्रं सर्वतोऽसुराः ।
मथ्यानं मन्ययष्टिस्तु मेरुस्तत्राचलो भवत् ॥ ६३ ॥
अभवञ्चाग्रतोविष्णु भुजमन्दरबन्धनः ।
स वासुकि फणालग्नपाणिः कृष्णो व्यराजत ॥ ६४ ॥
यथानीलोत्पलैर्युक्तो ब्रह्मदण्डोऽतिविस्तरः ।
ध्वनिर्मेषसहस्रस्य जलधे रत्यितस्तदा ॥ ६५ ॥
भागेद्वितीये मघवानादित्यस्तु ततःपरम् ।
ततो रुद्रा महोत्साहा वसवो गुह्यकादयः ॥ ६६ ॥
पुरतोविप्रचित्तिश्च नमुचिर्ब्रह्मशम्बरौ ।
द्विमूर्द्धावज्जदंष्ट्रश्च सैहिकेयो बलिस्तथा ॥ ६७ ॥
एतेचान्ये च बहवो सुखभागसुपस्थिताः ।
ममन्युरम्बुधिं दृष्ट्वा बलतेजोविभूषिताः ॥ ६८ ॥
बभूवात्र महाघोषो महामेषरवोपमः ।
उदधे र्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ ६९ ॥
तत्र नानाजलचरा विनिर्धूता महाद्रिणा ।
विलयं समुपाजग्मुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७० ॥

वारुणानि च भूतानि विविधानि महेश्वरः ।
 पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ७१ ॥
 तस्मिंश्च भ्वाभ्यमाणोऽद्रौ संष्टथाश्च परस्परम् ।
 न्यपतन् पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ ७२ ॥
 तेषां सङ्घर्षणाञ्चाग्निरर्चिभिः प्रज्वलन् मुहुः ।
 विद्युद्गिरिव मीलाभ्र मावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥ ७३ ॥
 ददाह कुञ्जरांश्चैव सिंहांश्चैव विनिःसृतान् ।
 विगतासूनि सर्वाणि सत्वानि विविधानि च ॥ ७४ ॥
 तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तमितस्ततः ।
 वारिणामेषजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः । ७५ ॥
 ततो नानारसास्तत्र सुखुवुः सागरान्भसि ।
 महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ७६ ॥
 तेषामस्रतवीर्याणां रसानां पयसैव च ।
 अमरत्वं सुराजग्मुः काञ्चनच्छविसन्निभाः ॥ ७७ ॥
 अथ तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः ।
 रसान्तरैर्विमिश्रञ्च ततः क्षीरादभूत्पृथक् ॥ ७८ ॥
 ततो ब्रह्माणाममीनं देवा वचनमब्रुवन् ।
 आन्ता स्म सुभ्रशं ब्रह्मन्नीङ्गवत्यस्रतश्च यत् ॥ ७९ ॥
 ऋते नारायणात्सर्वे दैत्या देवोक्तमास्तथा ।
 चिरायितमिदञ्चापि सागरस्य तु मन्थनम् ॥ ८० ॥
 ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।
 विधत्स्वैषां बलं विष्णो ! भवानिव परायणम् ॥ ८१ ॥
 विष्णुर्वाच । बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः ।
 क्षुभ्यतां क्रमशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ॥ ८२ ॥

ऊनपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्तेमहोदधिम् ।

तत्पयः सहिता भूत्वा चक्रिरेभ्यमाकुलम् ॥ १ ॥

ततः शतसहस्रांशु समान इव सागरात् ।

प्रसन्नाभः समुत्पन्नः सीमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ २ ॥

श्रीरनन्तरमुत्पन्ना वृतात्पाण्डुरवासिनी ।

सुरादेवीसमुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥ ३ ॥

कौस्तुभश्च मणिर्दिव्यश्चोत्पन्नोऽम्बतसम्भवः ।

भरीचिविक्रचः श्रीमान् नारायण उरोगतः ॥ ४ ॥

पारिजातश्च विकच कुसुमस्तवकाञ्चितः ।

अनन्तरमपश्यंस्ते धूममखरसन्निभम् ॥ ५ ॥

आपूरितदिशाम्भागं दुःसहं सर्वदेहिनाम् ।

तमाप्राय सुराः सर्वे मूर्च्छितापरिलङ्घिताः ॥ ६ ॥

उपाविशन्बन्धितटे शिरः संगृह्य पाणिना ।

ततः क्रमेण दुर्वारः सोऽनलः प्रत्यदृश्यत ॥ ७ ॥

ज्वालामालाकुलाकारः समन्ताङ्गीषणोऽर्चिषा ।

तेनाग्निनापरिच्छिन्नाः प्रायशस्तु सुरासुराः ॥ ८ ॥

दग्धाश्चाप्यर्द्धदग्धाश्च बभ्रमुः सकला दिशः ।

प्रधाना देवदैत्याश्च भीषितास्तेन वङ्गिना ॥ ९ ॥

अनन्तरं समुद्भूता स्तस्मात् ङुण्डभजातयः ।

कृष्णासर्पामहादंष्ट्रारक्ताश्च पवनाशनाः ॥ १० ॥

श्वेतपीतास्तथाचान्ये तथा गोनसजातयः ।

मशकाभ्रमरादंशा मच्छिकाः शलभा स्तथा ॥ ११ ॥

कर्णशल्याः कृकलासा अनेकाश्चैव बभ्रमुः ।

प्राणिनो दंष्ट्रिणोरौद्रा स्तथा हि विषजातयः ॥ १२ ॥

शार्ङ्गहालाहलामुक्ता वत्सकं गुरुभक्षणाः ।

नीलपत्रादयश्चान्ये शतशो बह्वभेदिनः ।

येषां गन्धेन दह्यन्ते गिरिशृङ्गाण्यपि द्रुतम् ॥ १३ ॥

अनन्तरं नीलरसौष भङ्गभिन्नाञ्जनाभं विषमं श्वसन्तम् ।

कायेन लोकान्तरपूरकेण केशैश्च वर्ङ्कप्रतिमैर्ष्वलङ्किः ॥ १४ ॥

सुवर्णमुक्ता फलभूषिताङ्गं किरीटिनं पीतदुकूलजुष्टम् ।

नीलोत्पलाभैः कुसुमैः कृताघं गर्जन्तमशोधरभीमवेगम् ॥ १५ ॥

अद्राक्षुरशो निधिमध्यसंस्थं सविग्रहं देहि भयाश्रयन्तम् ।

त्रिलोक्य तं भीषणमुग्रनेत्रं भूताश्च वित्रे सुरथापि सर्वे ॥ १६ ॥

केचिद्विलो क्श्वैव गताह्यभावं निःसंज्ञतां चाप्यपरे प्रपन्नाः ।

वेसुर्मुखेभ्योऽपि च फेनमन्ये केचिन्ववाप्ताविषमामवस्थाम् ॥ १७ ॥

श्लाघेन तस्य निर्दग्धा ततोविष्णुन्द्रदानवा ।

दग्धाङ्गारनिभाजाता ये भूतादिव्यरूपिणः ॥

ततस्तु सम्भ्रमादिष्णु स्तमुवाच सुरात्मकम् ॥ १८ ॥

भगवानुवाच । को भवानन्तकप्रख्यः किमिच्छसि कुतोऽपि च ।

किं कृत्वा ते प्रियं जाये देवमाचक्ष मेऽखिलम् ॥ १९ ॥

तच्च तस्य वचः श्रुत्वा विष्णोः कालाग्निसन्निभः ।

उवाच कालकूटस्तु भिन्नदुन्दुभिनिस्वनः ॥ २० ॥

कालकूट उवाच । अहं हि कालकूटाख्यो विषोऽस्मृधिसमुद्भवः ।

यदा तीव्रतरामर्षैः परस्परवधैषिभिः ॥ २१ ॥

सुरासुरैर्विमथितो दुग्धाशोनिधिरद्भुतः ।

रुद्भूतोऽहं तदा सर्वान् हन्तुं देवान् सदानवान् ॥ २२ ॥

सर्वानिह हनिष्यामि क्षणप्राते ण देहिनः ।

मा मां असत वै सर्वे यात वा गिरिशान्तिकम् ॥ २३ ॥

श्रुत्वैतद्वचनं तस्य ततोभीताः सुरासुराः ।

ब्रह्मविष्णुपुरस्कृत्य गतास्ते शङ्करान्तिकम् ॥ २४ ॥

निवेदितास्ततोद्वास्थे स्ते गणेशैः सुरासुराः ।

अनुज्ञाताः शिवेनाथ विविशुर्गिरिशान्तिकम् ॥ २५ ॥

मन्दरस्यगुह्यं ह्यैमीं मुक्तामालाविभूषिताम् ।

सुखच्छर्माणसोपानां वैदूर्यसम्भ्रमण्डिताम् ॥ २६ ॥

तत्र देवासुरैः सर्वैर्जातुभिर्धरणीगतैः ।

ब्रह्माणमगतः कृत्वा इदं स्तोत्रमुदाहृतम् ॥ २७ ॥

देवदानवा ऊचुः । नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष ! सर्वतोऽनन्तचक्षुषे ।

नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय भ्रन्विने ॥ २८ ॥

नमस्त्रिशूलहस्ताय दण्डहस्ताय धूर्जटे ।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतग्रामशरीरिणे ॥ २९ ॥

नमः सुरारिहन्त्रे च सोमाग्न्यर्काग्र चक्षुषे ।

ब्रह्मणे चैव रुद्राय नमस्ते विष्णुरूपिणे ॥ ३० ॥

ब्रह्मणे वेदरूपाय नमस्ते देवरूपिणे ।

साङ्ख्ययोगाय भूतानां नमस्ते शम्भवाय ते ॥ ३१ ॥

मन्मथाङ्गविनाशाय नमः कालक्षयङ्करः ।

रंहसे देवदेवाय नमस्ते च सुरोत्तम ! ॥ ३२ ॥

एकवीराय शर्वाय नमः पिङ्गकपर्दिने ।

उमाभर्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञत्रिपुरघातिने ॥ ३३ ॥

शुद्धबोधप्रबुद्धाय सुक्तकैवल्यरूपिणे ।

लोकत्रयविधात्रे च वरुणेन्द्राग्निरूपिणे ।
 ऋग्यजुः सामवेदाय पुष्यायेश्वराय च ।
 अग्रायचैवचोग्राय विप्रायश्रुति चक्षुषे ॥ ३५ ॥
 रजसेचैवसत्त्वाय नमस्ते स्तिमितात्मने ।
 अनित्यनित्यभावाय नमो नित्यचरात्मने ॥ ३६ ॥
 व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः ।
 भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनारायणाय च ॥ ३७ ॥
 उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राञ्चिताय च ।
 ऋतुमन्वन्तकल्पाय पक्षमासदिनात्मने ॥ ३८ ॥
 नानारूपाय मुण्डाय वरूथष्ट्युदण्डिने ।
 नमः कमलहस्ताय दिग्वासाय शिष्यण्डिने ॥ ३९ ॥
 धन्विने रथिनेचैव यतये ब्रह्मचारिणे ।
 इत्येवमादिचरितै स्तुतंतुभ्यं नमोनमः ॥ ४० ॥
 एवं सुरामुरैस्थ्याणु स्तुतस्तोषमुपागतः ।
 उवाच वाक्यं भीतानां क्षितान्वित शुभाक्षरम् ॥ ४१ ॥
 श्रीशङ्करउवाच । किमर्थमागताब्रूत त्रासुग्लान मुखाश्रुजाः ! ।
 किंवाभीष्टं ददामद्य कामं प्रव्रूतमाक्षरम् ।
 इत्युक्त्वास्तेषु देवेन प्रोचुस्तं स सुरामुराः ॥ ४२ ॥
 सुरामुराञ्जुः । अस्तुतार्थे महादेव ! मथ्यमानिमहोद्दधौ ।
 विपमद्भूतमुद्भूतलोकमं क्षयकारकम् ॥ ४३ ॥
 स उवाचाथसर्वेषां देवानां भयकारकः ।
 सर्वान्वा भक्षयिष्यामि अथवा मापिवस्तथा ॥ ४४ ॥
 तमशक्तावयं ग्रसुं सोऽस्मान् शक्नोबलोत्कटः ।
 एपनिश्वासमात्रेण यतपर्वं समद्युतिः ॥ ४५ ॥

विष्णुः कृष्णः कृतस्नेन यमश्च विषमात्मवान् ।
 मूर्च्छिताःपतिताश्चान्ये विप्रणाशङ्कताः परे ॥ ४६ ॥
 अर्थोऽनर्थक्रियांयाति दुर्भगानां यथा विभो ! ।
 दुर्बलानाञ्च सङ्कल्पो यथाभवति चापदि ॥ ४७ ॥
 विषमेतत्समुद्भूतं तस्माद्वाह्यतकांचया ।
 अस्माद्भयान्मोचय त्वं गतिस्व च परायणम् ॥ ४८ ॥
 भक्तानुकम्पी भावज्ञो भुवनादीश्वरो विभुः ।
 यज्ञायभूक् सर्वहविः सौम्यः सोमः स्मरान्ततकृत् ॥४९॥
 त्वमेकोनोगतिर्देव गीर्वाणगणशर्मकृत् ।
 रक्षास्मान् भक्षसङ्कल्पा द्विरूपात् ! विषन्वरात् ॥ ५० ॥
 तच्छ्रुत्वा भगवानाह भगनेत्रान्त कइवः ।
 भक्षयिष्याम्यहं घोरं कालकूटं महाविषम् ॥ ५१ ॥
 तथान्यदपि यत्कृत्यं कृच्छ्रमाध्यं सुरासुराः ! ।
 तच्चापि साधयिष्यामि तिष्ठध्वं विगतन्वराः ॥ ५२ ॥
 इत्युक्त्वाहृष्टरोमाणो बाष्पगद्गद कसिठनः ।
 आनन्दाश्च परीताक्षाः सनाथाइव मेनिरे ।
 सुराब्रह्मादयःसर्वे समाश्रस्ताः सुमानसाः ॥ ५३ ॥
 ततो ऽवजद्द्रुतगतिना ककुब्जिना-
 हरोऽम्बरे पवनगतिर्जगत्पतिः ।
 प्रधावितैरसुरसु रेन्द्र नायकैः
 स्ववाहनैर्विगृहीत शुभ्रचामरैः ।
 पुरः सरैः सतु शुशुभे शुभाश्रयैः
 शिवोवशीशखि कपिशोर्ध्वजूटकः ॥ ५४ ॥
 आसाद्य दुग्धसिन्धुं तं कालकूटं विषं यतः ।

ततो देवीमहादेवो विलोक्य विषमं विषम् ॥ ५५ ॥
 ष्छायास्थानकमास्थाय सोऽपिबहामपाणिना ।
 पीयमाने विषे तस्मिं स्ततोदेवाः महासुराः ॥ ५६ ॥
 जगुश्च नृत्तुश्चापि सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
 चक्रुःशक्र मुखाद्याश्च हिरण्याक्षादयस्तथा ॥ ५७ ॥
 म्रुवन्तश्चैव देवेशं प्रमन्त्राश्चा भवं स्तदा ।
 कण्ठदेशे ततःप्राप्ते विषेदेव मथान्नुवन् ॥ ५७ ॥
 विरिञ्चि प्रमुखादे वा बलिप्रमुखतोऽसुराः ।
 शोभते देव ! कण्ठस्ते गात्रे कुन्दनिभःभे ॥ ५८ ॥
 भङ्गमालानिभंकण्ठेऽप्यत्रैवास्तु विषं तव ।
 इत्युक्तःशङ्करोदेव स्तथाप्राह पुरान्तकृत् ॥ ६० ॥
 पीतविषेदेवगणान् विमुच्य-
 गतोऽहरोमन्दर शैलमेव ।
 तस्मिन् गते देवगणाः पुनस्तं-
 ममन्युरब्धिं विविध प्रकारैः ॥ ६१ ॥

अथ पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । मथ्यमाने पुनस्तस्मिन् जलधौ समदृश्यत ।
 धन्वन्तरिः स भगवान् आयुर्वेद प्रजापतिः ॥ १ ॥
 मदिराचायताक्षी सा लोकचित्त प्रमाथिनी ।
 ततोऽमृतश्च सुरभिः सर्वभूत भयापहा ॥ २ ॥
 जग्राह कमलां विष्णुः कौमुभश्च महामणिम् ।
 गजेन्द्रश्च सहस्राक्षो हयरत्नश्च भास्करः ॥ ३ ॥

धन्वन्तरिञ्च जग्राह लोकारोग्य प्रवर्तकम् ।
 ऋतं जग्राह वरुणः कुण्डले च शचीपतिः ॥ ४ ॥
 पारिजाततर्वायुर्जग्राह सुदितस्तथा ।
 धन्वन्तरिस्ततो देवी वपुष्मानुदतिष्ठत ॥ ५ ॥
 श्वेतं कमण्डलुं विभ्र ददत्तं यत्र तिष्ठति ।
 एतदत्यङ्गुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ॥ ६ ॥
 अन्तर्यं महानादौ ममेदमिति जल्पताम् ।
 ततो नारायणो माया मास्थितो मोहिनीं प्रभुः ॥ ७ ॥
 स्त्रीरूपं मत्तुलं कृत्वा दानवा नभिसंश्रुतः ।
 ततस्तददत्तं तस्यै ददुस्ते मूढचेतनाः ।
 स्त्रियै दानवदेतयाः सर्वे तद्गतमानसाः ॥ ८ ॥
 अथास्त्राणि च मुख्यानि महाप्रहरणानि च ।
 प्रगृह्याभ्यद्रवन् देवान् सहिता दैत्यदानवाः ॥ ९ ॥
 ततस्तददत्तं देवी विष्णुं रादाय वीर्यवान् ।
 जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ १० ॥
 ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तददत्तं तदा ।
 विष्णोः सकाशात् संप्राप्य संग्रामे तुमुलेसति ॥ ११ ॥
 ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वस्य तमीश्वितम् ।
 राज्जुर्विबुधरूपेण दानवोऽप्यपिबन्तदा ॥ १२ ॥
 तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्याहने तदा ।
 आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ॥ १३ ॥
 ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नं मलं कृतम् ।
 चक्रायुधेन चक्रेण पिबती ऽस्य तमोजसा ॥ १४ ॥
 तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरोमहत् ।

चक्रोत्थोत्कृत्तमपत ज्वालयन् वसुधातलम् ॥ १५ ॥
 ततो वैरविनिर्बन्धः कृतोराज्ज सुखेन वै ।
 श्वाश्वत चन्द्रसूर्याभ्यां प्रसह्याद्यापि बाधते ॥ १६ ॥
 विहायभगवांश्चापि स्त्रीरूप मतुलं हरिः ।
 नाना प्रहरयौर्भीमैर्दानवान् समकम्पयत् ॥ १७ ॥
 प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णाः पतन्तश्च सहस्रशः ।
 ते सुराश्चक्रनिर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं बद्ध ॥ १८ ॥
 असिशक्ति गदाभिन्नानिपेतु धरणीतले ।
 भिन्नानिपट्टिशौश्चापि शिरांश्च युधि दारुणैः ॥ १९ ॥
 तप्तकाञ्चनमाल्यानि निपेतुरनियन्तदा ।
 रुधिरेणावलिप्लाङ्गा निहताश्च महासुराः ॥ २० ॥
 अद्रिणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ।
 ततो हलहलाशब्दः सम्बभूव समन्ततः ॥ २१ ॥
 अन्योऽन्यं च्छिन्दतांशस्त्रै रादित्ये लोहितायति ।
 परिवेशा यसैःपीतैः सन्निकर्षैश्च मुष्टिभिः ॥ २२ ॥
 निघ्नतां समरेऽन्योऽन्यं शब्दोदिव मिवास्पृशत् ।
 च्छिन्धिभिन्धि प्रधावेत पातयेभि सरति वै ॥ २३ ॥
 विश्रूयन्ते महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ।
 एवं सुतुमुलेयुद्धे वर्त्तमाने महाभये ॥ २४ ॥
 नरनारायणौदेवौ समाजग्मन्पराह्वयम् ।
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
 चिन्तयामासवैचक्रं विष्णुदीनिव अत्तमान् ॥ २५ ॥

ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्र माग वं

महाप्रभं चक्रममित्त्र नागनम ।

विभावसोस्तुल्य मकुण्ठमण्डलं •
 सुदर्शनं भीममसह्य सुत्तमम् ॥ २६ ॥
 तदागतं ज्वलितज्जताग्रनप्रभं
 भयङ्करं करिकरवाङ्गरच्युतः ।
 महाप्रभं दनुकुलदैत्य दारण्यं
 तथोज्वलज्ज्वलन समान विग्रहम् ॥ २७ ॥
 सुमोच वै तपनसुद प्रवेगवान्
 महाप्रभं रिपुनगरावदारणम् ।
 सख्यर्त्तकज्वलन समानवर्चसं
 पुनः पुनर्न्यप तत वेगवत्तदा ॥ २८ ॥
 व्यदारयद्विति तनयान् सहस्रशः
 करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ।
 दहत् क्वचिज्ज्वलन इवानिलेरितं
 प्रसह्य तान सुरगणान् क्लन्तत ॥ २९ ॥
 प्रवेरितं वियतिमुज्जःक्षितौ तदा-
 पपौ रण्ये रुधिरमयः पिशाचवत् ।
 अथासुरागिरिभि रदीनमानसा
 मुज्जर्मुज्जः सुरगणमर्दयं स्तथा ॥ ३० ॥
 महाचला विगलित मेषवर्चसः
 सहस्रशो गगन महाप्रपातिनः ।
 अथान्तराभरजननाः प्रपेदिरे-
 सपादपा बह्विध मेषरूपिणः ॥३१॥
 महाद्रयः प्रविगलिताग्रसानवः
 परस्परं द्रुतमभिपत्य भास्वराः ।

ततो महीप्रचलित साद्रिकानना
 महीधराः पवनहताः समन्ततः ॥ ३२ ॥
 परस्परं भ्रशमभि गर्जितं मुह-
 रणाजिरे भ्रशमभि सम्प्रर्त्तते ।
 नरस्ततोवर कनकाग्रभूषणै
 र्महेषुभिः पवनपथं समावृणोत् ॥ ३३ ॥
 विदारयन् गिरिशिखराणि पान्निभि-
 र्महाभये सुरगणविग्रहे तदा ।
 ततो महीं लवणजलञ्च सागरं
 महासुराः प्रविविशुरर्दिताः सुरैः ॥ ३४ ॥
 वियद्गतं ज्वलितङ्गताशनप्रभं
 सुदर्शनं परिकुपितं निशाम्य च ।
 ततः सुरैर्विजयमवाप्यमन्दरः
 स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ॥ ३५ ॥
 विनादयन् स्वदिशमुपेत्य सर्वश-
 स्ततोगताः सलिलधरा यथा गतम् ।
 ततोऽस्रतं सुनिहितमेव चक्रिरे
 सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलाम् ।
 ददुश्च तं निधिमस्रतस्य रक्षितुम्
 किरीटिने बलिभिरथामरैः सह ॥ ३६ ॥

एकपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचः । प्रासादभवनादीनां निवेशं विस्ताराद्वद ।

कुर्ष्यात्केन विधानेन कञ्चवास्तु रुदाहृतः ॥ १ ॥
 सूत उवाच । भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च विश्वकर्माभय स्तथा ।
 नारदोऽग्नजिज्ञैव विशालाक्षः पुरन्दरः ॥ २ ॥
 ब्रह्माकुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च ।
 वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रहृदस्यती ॥ ३ ॥
 अष्टादशैते विख्याता वास्तु शास्त्रोपदेशकाः ।
 सङ्क्षेपेणोपदिष्टन्तु मनवे मत्स्य रूपिणा ॥ ४ ॥
 तदिदानीं प्रवक्ष्यामि वास्तुशास्त्रमनुत्तमम् ।
 पुरान्धकवधेघोरे घोररूपस्य शूलिनः ॥ ५ ॥
 ललाटस्त्रेदसलिल मपतद्भुविभीषणम् ।
 करालवदनं तस्मात् भूतमुद्भूत सुल्लयम् ॥ ६ ॥
 ग्रसमानमिवाकाशं सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।
 ततोऽन्धकानां रुधिर मपिषत्पतितं क्षितौ ॥ ७ ॥
 तेन तत्समरे सर्वं पतितं यन्महीतले ।
 तथापि तृप्तिमगमन् तद्भूतं यदा तदा ॥ ८ ॥
 सदाशिवस्य पुरतस्तपश्चक्रे सुदारुणम् ।
 क्षधाविष्टन्तु तद्भूतमाहर्तुं जगतीत्रयम् ॥ ९ ॥
 ततः कालेन सन्तुष्टो भैरवस्तस्य चाहवे ।
 वरं वृणीष्वभद्रन्ते ! यदभीष्टन्तवानघ ! ॥ १० ॥
 तसुवाच ततोभूतं त्वै लोक्ष्यग्रसनक्षमम् ।
 भवामि देवदेवेश तथेत्युक्तश्च शूलिना ॥ ११ ॥
 ततस्तत्त्रिदिर्वं सर्वं भूमण्डलमशेषतः ।
 स्वदेहेनान्तरिक्षञ्च रुन्धानं प्रपतद्भुवि ॥ १२ ॥
 भीतभीतैस्ततोदेवै ब्रह्मणा चाथ शूलिना ।

दानवासुरज्जोभि रवष्टब्धं समन्ततः ॥ १३ ॥
 येन यत्रैवचाक्रान्तं स तत्रैवावसत्पुनः ।
 निवासात्सर्वदेवानां वास्तुरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥
 अवष्टब्धाश्च तेनापि विज्ञप्ताः सर्वदेवताः ।
 प्रसीदध्वं सुराः सर्वे युष्माभिर्निश्चलीकृतः ॥ १५ ॥
 स्थास्याम्यहं किमाकारो ह्यवष्टब्धो ह्यधोमुखः ।
 ततो ब्रह्मादिभिः प्रोक्तं वास्तुमध्ये तु यो बलिः ॥ १६ ॥
 आहारो वैश्वदेवान्ते नूनमस्मिन्मविध्यति ।
 वास्तुपूजामकुर्वाण स्तवाहारो भविष्यति ॥ १७ ॥
 अज्ञानात्तु कृतोयज्ञ स्तवाहारो भविष्यति ।
 यज्ञोत्सवादौ च बलिस्तवाहारो भविष्यति ॥ १८ ॥
 एव मुक्तस्ततो ह्यष्टः सवासुरभवत्तदा ।
 वास्तुयज्ञः स्मृतस्तस्मात्ततः प्रवृत्तिशान्तये ॥ १९ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

स्रूत उवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गृहकालविनिर्णयम् ।
 यथा कालं शुभं ज्ञात्वा सदा भवनमारभेत् ॥ १ ॥
 चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृहं कारयेन्नरः ।
 वैशाखे धेनुरत्नानि ज्यैष्ठे मृत्युं तथैव च ॥ २ ॥
 आषाढे भृत्यरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् ।
 आवशे भृत्यलाभन्तु हानिं भाद्रपदे तथा ॥ ३ ॥
 पत्नीनाशोऽग्निनेविन्द्यात्कार्तिके धनधान्यकम् ।
 मार्गशीर्षे तथाभक्तं पौषे तस्करतो भयम् ॥ ४ ॥

लाभञ्च बद्धयो विन्द्यात् अग्निं माघेविनिर्दिशेत् ।
 फाल्गुने काञ्चनं पुत्तानितिकालबलं स्मृतम् ॥ ५ ॥
 अश्विनीरोहिणीमूलं उत्तरात्रयमैन्दवम् ।
 स्वातीहस्तोऽनुराधा च गृह्णारम्भे प्रशस्यते ॥ ६ ॥
 आदित्यभौमवर्ज्यास्तु सर्वेवाराः शुभावहाः ।
 वर्ज्यं व्याघातशूले च व्यतीपाताति गण्डयोः ॥ ७ ॥
 विष्कम्भगण्डपरिघ वज्रयोगेषु कारयेत् ।
 खे तेमैत्रेऽथमाहेन्द्रे गान्धर्वाभिजिति रौहिणे ॥ ८ ॥
 तथा वैराजसावित्रे मुहूर्ते गृह्णमारभेत् ।
 चन्द्रादित्य बलं लब्ध्वा शुभलग्नं निरीक्षयेत् ॥ ९ ॥
 सन्भोच्छायादिकर्तव्यं मन्यन्तु परिवर्जयेत् ।
 प्रासादेष्वेवमेवं स्यात् कूपवापीषु चैव हि ॥ १० ॥
 पूर्वं भूमिं परीक्षेत पश्चाद्वास्तुं प्रकल्पयेत् ।
 खेतारक्ता तथापीता कृष्णाचैवानुपूर्वशः ।
 विप्रादेः शस्यते भूमिरतः कार्त्थं परीक्षणम् ।
 विप्राणां मधुरास्वादा कटुका क्षत्रियस्य तु ॥ ११ ॥
 तित्ताकषाया च तथा वैश्य शूद्रेषु शस्यते ।
 अरत्निमात्रे वैगर्ते स्वनुलिप्ते च सर्वशः ॥ १२ ॥
 घृतमामशरावस्थं कृत्वावर्तिचतुष्टयम् ।
 ज्वालतेदूभूपरीक्षार्थं तत्पूर्णं सर्वदिङ्मुखम् ॥ १४ ॥
 दीप्तौपूर्वादिगृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ।
 वास्तुः सामूहिकीनाम दीप्यते सर्वतस्तुयः ॥ १५ ॥
 शुभदः सर्ववर्णानां प्रासादेषु गृहेषु च ।

अधिकेश्रियमाप्नोति न्यूनैहानिं समे समम् ।
 फालं कृष्टेऽथवादेशे सर्वबीजानि वापयेत् ॥ १७ ॥
 त्रिपञ्चसप्तरात्रे च यत्नारोहन्ति तान्यपि ।
 ज्येष्ठोत्तमाकनिष्ठाभूर्वर्जनीयतरासदा ॥ १८ ॥
 पञ्चगव्यौषधिजलैः परीक्षित्वा च सेचयेत् ।
 एकाशीति पदं कृत्वा रेखाभिः कनकेन च ॥ १९ ॥
 पश्चात्पिष्टेनचालिष्य सूत्रेणालोद्य सर्व... ।
 दशपूर्वायतालेखा दशचैवोत्तरायताः ॥ २० ॥
 सर्ववास्तु विभागेषु विज्ञेया नवका नव ।
 एकाशीति पदं कृत्वा वास्तुविम्बवामुषु ॥ २१ ॥
 पदस्थान् पूजयेद्देवां स्त्रिंशत्पञ्चदशैव तु ।
 हात्रिंशद्वाह्यतः पूज्याः पूज्याश्चान्तस्त्रयोदशः ॥ २२ ॥
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि स्थानानि च निबोधत ।
 ईशानकोणादिषु तान् पूजयेद्विषानरः ॥ २३ ॥
 शिखीचैवाथपर्जन्यो जयन्तः कुलिगायुधः ।
 सूर्यसत्यौ भृशश्चैव आकाशो वायुरेव च ॥ २४ ॥
 पूषा च वितथश्चैव गृहक्षतयभावभौ ।
 गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्तथा ॥ २५ ॥
 दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्यदन्तो जलाधिपः ।
 अनुरः शोषपापौ च रोगो हि मुख्य एव च ॥ २६ ॥
 भल्लाटः मोमसर्पो च अर्दतिश्चर्दति स्तथा ।
 वह्निर्हात्रिंशदेते तु तदन्तस्तु ततः शृणु ॥ २७ ॥
 ईशानादिचतुष्कोण संस्थितान् पूजयेद्बुधः ।
 आपश्चैवाथसावित्री जयोरुद्रस्तथैव च ॥ २८ ॥

मध्ये नवपदे ब्रह्मा तस्याष्टौ च समीपगान् ।
 साध्यानेकान्तरान् विद्यात् पूर्वाद्यान्नामतः शृणु ॥ २६ ॥
 अर्थ्यमा सविताचैव विवस्वान् विबुधाधिपः ।
 मित्रोऽथराजयज्ञा च तथा पृथ्वीधरः स्मृतः ॥ ३० ॥
 अष्टमथापवत्सु परितो ब्रह्मणः स्मृतः ।
 आपय्यैवापवत्सु पर्यग्नोऽग्निर्दितिस्तथा ॥ ३१ ॥
 पदिकानान्तु वर्गोऽयमेवं कोणेष्वथपतः ।
 तन्मध्ये तु बहिर्विंश द्विपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३२ ॥
 अर्थ्यमाच विवस्वांश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा ।
 ब्रह्मणः परितोदिक्षु द्विपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३३ ॥
 वंशानिदानीं वक्ष्यामि ऋजूनपि पृथक् पृथक् ।
 वायुं यावत्तथारोगात् पितृभ्यः शिखिनं पुनः ॥ ३४ ॥
 मुख्यात्भृशं तथा शोषाद्वितथं यावदेव तु ।
 सुग्रीवाददितिं यावत् ऋगात् पर्जन्यमेव च ॥ ३५ ॥
 एतेवंशाः समाख्याताः क्वचिच्च जयमेव तु ।
 एतेषां यस्तुसम्पातः पदं मध्यं समं तथा ॥ ३६ ॥
 मर्मचैतत्समाख्यातं त्रिशूलं कोणागञ्च यत् ।
 स्तम्भं न्यासेषु वर्ज्यानि तुलाविधिषु सर्वदा ॥ ३७ ॥
 कीलोच्छिष्टोपघातादि वर्जयेद् यत्नतो जनः ।
 सर्वत्र वास्तुनिर्दिष्टो पितृवैश्वानरायतः ॥ ३८ ॥
 मूर्धन्यग्निः समादिष्टो मुखेचापः समाश्रितः ।
 पृथ्वीधरोऽर्थ्यमाचैव स्तनयोस्तावधिष्ठितौ ॥ ३९ ॥
 वक्षस्थले चापवत्सः पूजनीयः सदा बुधैः ।
 नतयोदितिपर्जन्यौ श्रोत्रेऽदिति जयन्तकौ ॥ ४० ॥

सर्पेन्द्रावंस संस्थौत पूजनीयौ प्रयत्नतः ।
 सूर्य सोमादय स्तद्वत् वाहोः पञ्च च पञ्च च ॥ ४१ ॥
 रुद्रश्च राजयक्ष्मा च वामहस्तो समास्थितौ ।
 सावित्रः सविता तद्वदूधस्तं दक्षिण मास्थितौ ॥ ४२ ॥
 विवस्वानथ मित्रश्च जठरे संव्यवस्थितौ ।
 पूषा च पापयक्ष्मा च हस्तयो र्मणिबन्धने ॥ ४३ ॥
 तथैवा सुरशोषौ च वामपार्श्वं समाश्रितौ ।
 पार्श्वे तु दक्षिणे तद्वत् वितथः सगृहक्षतः ॥ ४४ ॥
 जर्वोर्यमांबुपौञ्ज्यौ जान्वागर्गन्धर्व पुष्यकौ ।
 जङ्घयो र्भृगु सुग्रीवौस्त्रि कस्यौ दौवारिको मृगः ॥ ४५ ॥
 जय शक्रौ तथा मेढ्रे पादयोः पितरस्तथा ।
 मध्ये नव पदे ब्रह्माहृदये स तु पूज्यते ॥ ४६ ॥
 चतुःषष्टि पदोवास्तुः प्रासादे ब्रह्मणा स्मृतः ।
 ब्रह्मा चतुष्पद स्तत्र कोणेष्वर्ध पदास्तथा ॥ ४७ ॥
 बहिः, कोणेषु वास्तौतु सार्धाश्चो भयसंस्थिताः ।
 विंशति द्विपदाश्चैव चतुःषष्टि पदे स्मृताः ॥ ४८ ॥
 गृहहारम्भेषु कण्डूतिः स्वाम्यङ्गे यत्र जायते ।
 शल्यं त्वपनयेत्तत्र प्रासादे भवने तथा ॥ ४९ ॥
 सशल्यं भयदं यस्माद् शल्यं शुभदायकम् ।
 हीनाधिकां गता वास्तो सर्वथा तु विवर्जयेत् ॥ ५० ॥
 नगर ग्रामदेशेषु सर्वत्रैवं विवर्जयेत् ।
 चतुःशालं त्रिशालञ्च द्विशालं चैकशालकम् ।
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि स्वरूपेण द्विजोत्तमाः ॥ ५१ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । चतुःशालं प्रवक्ष्यामि स्वरूपन्नामतस्तथा ।

चतुःशालञ्चतुर्द्वारैरलिन्दैः सर्वतोमुखम् ॥ १ ॥

नाम्ना तत् सर्वतोभद्रं शुभं देववृपालये ।

पश्चिमद्वारहीनञ्च नन्द्यावर्तः प्रचक्षते ॥ २ ॥

दक्षिणद्वारहीनन्तु वर्द्धमानमुपाहृतम् ।

पूर्वद्वारविहीनं तत्स्वस्तिकं नाम विश्रुतम् ॥ ३ ॥

वृचकंचोत्तरद्वारविहीनं तत्प्रचक्षते ।

सौम्यशालाविहीनं यत्त्रिशालं धान्यकञ्च तत् ॥ ४ ॥

क्षेमवृद्धिकरं वृणां बल्लपुत्रफलप्रदम् ।

शालया पूर्वया हीनं सुक्षेत्रमिति विश्रुतम् ॥ ५ ॥

धन्यं यशस्य मायुष्यं शोकमोहविनाशनम् ।

शालया यास्ययाहीनं यद्विशालं तु शालया ॥ ६ ॥

कुलक्षयकरं वृणां सर्वव्याधि विनाशनम् ।

हीनं पश्चिमया यत्तु पक्ष्मनामतत्पुनः ॥ ७ ॥

मित्तं बन्धुन् सुतान् हन्त तथा सर्व भयापहम् ।

यास्यापराभ्यां शालाभ्यां धनधान्यफलप्रदम् ॥ ८ ॥

क्षेमवृद्धिकरं वृणां तथापुत्रफलप्रदम् ।

यमसूर्यञ्चविज्ञेयं पश्चिमोत्तरशालिकम् ॥ ९ ॥

राजाग्निभयदं वृणां कुलक्षयरं च यत् ।

उदकपूर्वे तु शालेहं दण्डाख्ये यत्र तद्भवेत् ॥ १० ॥

अकालमृत्युभयदं परचक्रभयावहम् ।

धनाख्यं पूर्वयास्याभ्यां शालाभ्यां यद्विशालकम् ॥ ११ ॥

तच्छस्त्रभयदंष्ट्र्यां पराभव भयावहम् ।

चुल्लीपूर्वा पराभ्यां तु साभवेन्मृत्यु सूचनी ॥ १२ ॥

वैधव्यदायकं स्त्रोणा मनेक भयकारकम् ।

कार्यमुत्तरयाभ्यां शालाभ्यां भयदंष्ट्र्याम् ॥ १३ ॥

सिद्धार्थेवञ्च बर्ज्याणि विशालानि सदाबुधैः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि भवनं पृथिवीपतेः ॥ १४ ॥

पञ्चप्रकारं तत्प्रोक्तं मुत्तमादि विभेदतः ।

अष्टोत्तरं हस्तशतं विस्तरञ्चोत्तमोमतः ॥ १५ ॥

चतुर्ष्वन्येषु विस्तारो हीयते चाष्टभिः करैः ।

चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥ १६ ॥

युवराजस्य वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ।

षड्भिः षड्भिस्तथाशीति हीयते तत्र विस्तारात् ॥ १७ ॥

त्यंशेन चाधिकंदैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ।

शेनापतेः प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ १८ ॥

चतुःषष्टिस्तुविस्तारात् षड्भिः षड्भिस्तु हीयते ।

पञ्चस्वेषु दैर्घ्यञ्च षड्भागेनाधिकं भवेत् ॥ १९ ॥

मन्त्रिणामथ वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ।

चतुश्चतुर्भिर्हीनास्यात् करषष्टिप्रविस्तारे ॥ २० ॥

अष्टांशेनाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ।

सामन्तामात्यलोकानां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २१ ॥

चत्वारिंशत्तथाष्टौ च चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ।

चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वेषु शस्यते ॥ २२ ॥

शिल्पिनां कञ्चुकीनाञ्च वैश्यानां गृहपञ्चकम् ।

अष्टाविंशत्कराणान्तु विहीनं विस्तरे क्रमात् ॥ २३ ॥

द्विगुणं दैर्घ्यं मेवोक्तं मध्यमेष्वेवमेव सत् ।
 द्रुतीकर्मान्तिकादीनां वक्ष्ये भवन पञ्चकम् ॥ २४ ॥
 चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं विस्तारोद्वाद्दशैव तु ।
 अर्धार्धकरहानिः स्याद्द्विस्तारात्पञ्चशः क्रमात् ॥ २५ ॥
 दैवञ्च गुरुवैद्यानां सभास्तार पुरोधसाम् ।
 तेषामपि प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ २६ ॥
 चत्वारिंशत्तुविस्ताराच्चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ।
 पञ्चस्तेषु दैर्घ्यं च षड्भागे नाधिकं भवेत् ॥ २७ ॥
 चतुर्वर्णस्य वक्ष्यामि सामान्यं गृहपञ्चकम् ।
 द्वात्रिंशत्किंकराणान्तु चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ २८ ॥
 अष्टौऽष्टादितिपरं नूनमन्तेवसायिनाम् ।
 दशांशेनाष्टभागेन त्रिभागेनाथ पादिकम् ॥ २९ ॥
 अधिकं दैर्घ्यं मित्याज्ज ब्राह्मणादेः प्रसस्यते ।
 सेनापतेर्नृपस्यापि गृहयोरन्तरेण तु ॥ ३० ॥
 नृपवासगृहं कार्यं भाण्डागारन्तथैव च ॥ ३० ॥
 सेनापतेर्गृहस्यापि चातुर्वर्ण्यस्य चान्तरे ।
 वासाय च गृहकार्यं राजपूज्येषु सर्वदा ॥ ३१ ॥
 अन्तरप्रभवानाञ्च स्वपितुर्गृहमिष्यते ।
 तथा हस्तशतादूर्ध्वं गदितं वनवासिनाम् ॥ ३२ ॥
 सेनापतेर्नृपस्यापि सप्तत्यासहितेऽन्विते ।
 चतुर्दश हृतव्यासे शालान्यासः प्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥
 पञ्चत्रिंशान्विते तस्मिन् न्वलिन्दः समुदाहृतः ।
 तथा षट्त्रिंशद्भस्ता तु सप्ताङ्गुल समन्विता ॥ ३४ ॥
 विप्रस्य महती शाला न दैर्घ्यं परतो भवेत् ।

दशाङ्गुलाधिका तद्वत् चतुर्विंशत्यस्य न विद्यते ॥ ३५ ॥
 पञ्चविंशत्कारवैश्वे अङ्गुलानि तयोदश ।
 तावत्कारैव शूद्रस्य युतापञ्च दशाङ्गुलैः ॥ ३६ ॥
 शालायास्तु त्रिभागेन यस्याग्रे वीथिका भवेत् ।
 सोष्णीषं नाम तद्वास्तु पश्चाच्छ्रेयो ऋयं भवेत् ॥ ३७ ॥
 पार्श्वयोर्वीथिका यत्र सावष्टम्भन्तदुच्यते ।
 समन्ताद्दीथिकायत्र सुस्थितं तदिहोच्यते ॥ ३८ ॥
 शुभदं सर्वमेतत्स्य ज्ञातुवर्णे चतुर्विधम् ।
 विस्तरात् षोडशोभागस्तथाहस्तचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
 प्रथमोभूमिकोच्छ्राय उपरिष्ठात्प्रहीयते ।
 द्वादशांशेन सर्वासु भूमिकासु तथोच्छ्रयः ॥ ४० ॥
 पक्वैकभावेद्भित्तिः षोडशांशेन विस्तरात् ।
 दारवैरपिकल्यास्यास्तथाऋन्मय भित्तिका ॥ ४१ ॥
 गर्भमानेन मानन्तु सर्ववास्तुषु शस्यते ।
 गृहव्यासस्य पञ्चाशदष्टादशभिरङ्गुलैः ॥ ४२ ॥
 संयुतोद्धारविष्कम्भो द्विगुणश्चोच्छ्रयोभवेत् ।
 द्वारशाखा सुवाङ्गुल्यमुच्छ्रायकरसन्मितैः ॥ ४३ ॥
 अङ्गुलैः सर्ववास्तूनां पृथुत्वं शस्यते बुधैः ।
 उदुम्बरोत्तमागञ्चतदर्धार्धं प्रविस्तरात् ॥ ४४ ॥

—

अथ चतुपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

शुनउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि स्तम्भमानविनिर्णयम् ।

कृत्वास्वभुवनोच्छ्रायं सदा सप्तगुणं बुधैः ॥ १ ॥

अशीत्यंशः पृथुत्वंस्यादग्रेणावगुणैः संह ।
 रुचकश्चतुरःस्यात्तुअष्टासु वज्र उच्यते ॥ २ ॥
 द्विवज्रः षोडशास्त्रस्तु द्वात्रिंशास्त्रः प्रलीनकः ।
 मध्यप्रदेशे यस्तम्भो वृत्तीवृत्त इति स्मृतः ॥ ३ ॥
 एतेषु महास्तम्भाः प्रशस्ताः सर्ववास्तुषु ।
 पद्मवल्लीलताकुम्भ पत्रदर्पण रूपिताः ॥ ४ ॥
 स्तम्भस्य नवमांशेन पद्मकुम्भान्तराणि तु ।
 स्तम्भतुल्या तुला प्रोक्ता हीना चोपतुला ततः ॥ ५ ॥
 त्रिभागेनैह सर्वत्र चतुर्भागेन वा पुनः ।
 हीनं हीनं चतुर्थांशात् तथासर्वासु भूमिषु ॥ ६ ॥
 वासगेहानि पूर्वेषां प्रवेशे दक्षिणेन तु ।
 द्वाराणि तु प्रवक्ष्यामि प्रशस्तानीह यानि तु ॥ ७ ॥
 पूर्वोणेन्द्रं जयन्तश्च द्वारं सर्वत्रशस्यते ।
 यास्यञ्च वितथञ्चैव दक्षिणेन विदुर्बुधाः ॥ ८ ॥
 पश्चिमेषुष्मदन्तं च वारुणञ्च प्रशस्यते ।
 उत्तरेण तु भल्लाटं सौम्यं तु शुभदम्भवेत् ॥ ९ ॥
 तथावाग्नुषु सर्वत्र वेधं द्वारस्य वर्जयेत् ।
 द्वारे तु रथ्याविद्धे भवेत् सर्वकुलक्षयः ॥ १० ॥
 तरुणाद्देषवाङ्गल्यं शोकः पङ्केन जायते ।
 अपस्तारो भवेन्नूनं कूपवेधेन सर्वदा ॥ ११ ॥
 व्यथाप्रस्रवणेन स्यात्कीलेनाग्नि भयं भवेत् ।
 विनाशो देवताविद्धे स्तम्भेन स्त्रीकृतं भवेत् ॥ १२ ॥
 गृहभर्तुर्विनाशः स्यात् गृहेण च गृहे कृते ।

अमेध्यावस्कारैर्विद्धे गृह्णिणी बन्धकी भवेत् ॥ १३ ॥

तथा शस्त्रमयं विन्द्यादन्यजस्य गृहेण तु ।

उच्छ्राया द्विगुणां भूमिं त्यक्त्वा वेधो न जायते ॥ १४ ॥

स्वयमुत्पाटिते द्वारे उन्मादो गृहवासिनाम् ।

स्वयं वापिहिते विद्यात् कुलनाशं विचक्षणः ॥ १५ ॥

मानाधिके राजभयं न्यूनं तस्कारती भवेत् ।

द्वारोपरि च यदूद्वारं तदन्तकमुखं स्मृतम् ॥ १६ ॥

अध्वनोमध्यदेशे तु अधिको यस्य विस्तरः ।

वज्रत्तु सङ्कटं मध्ये सदोभर्तुर्विनाशनम् ॥ १७ ॥

तथान्यपीडितं द्वारं बद्धदोषकरं भवेत् ।

मूलद्वारान्तथान्यत्तु नाधिकं शोभनं भवेत् ।

कुम्भश्रीपर्षिवल्लीभिर्मूलद्वारन्तु शोभयेत् ।

पूजयेच्चापि तन्वित्यं बलिनाचाक्षतोदकैः ॥ १८ ॥

भवनस्य वटः पूर्वे दिग्भागे सर्वकामिकः ।

उदुम्बरस्तथा याम्ये वारुण्यां पिप्पलः शुभः ॥ १९ ॥

प्लक्षः श्वोत्तरतोघन्यो विपरीतास्त्रसिद्धये ।

कण्टकीचीरवृक्षश्च आसनः सफलोद्भुमः ॥ २० ॥

भार्याहानौ प्रजाहानौ भवेतां क्रमशस्तदा ।

नच्छिन्द्यात्त्यदितानन्यानन्तरे स्थापयेच्छुभान् ॥ २१ ॥

पुन्नागाशोकबकुल शमीतिलकचम्पकान् ।

दाडिमीपिप्पलीद्राक्षा तथा कुसुममण्डपान् ॥ २२ ॥

जम्बीरपूगपनसद्भुमकेतकीभि-

र्जातीसरोज शतपत्रिकमल्लकाभिः ।

यन्नालिकेरकदलीदलपाटलाभिः

र्युक्तं तदत्रभवनं श्रियमातनोति ॥ २४ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । उदगादिभ्रवं वास्तु समानशिखरं तथा ।

परीत्य पूर्ववत्कुर्ष्यात्स्तम्भोच्छ्रायं विचक्षणः ॥ १ ॥

न देवधूर्तसचिव चत्वराणां समन्ततः ।

कारयेद्भवन्नं प्राज्ञो दुःखशोकभयं ततः ॥ २ ॥

तस्य प्रदेशाश्चत्वारं स्तथोत्सर्गीयतः शुभः ।

ष्टुतः षष्ठभागस्तु, सव्यावर्तः प्रशस्यते ॥ ३ ॥

अपसथ्यो विनाशाय दक्षिणेशीर्षकं स्तथा ।

सर्वकामफलीकृणां सम्पूर्णानाम वामतः ॥ ४ ॥

एवं प्रदेशमालोक्य यत्नेन गृहमारभेत् ।

अथ सांवत्सरेप्रोक्ते मुहूर्ते शुभलक्षणे । ५ ॥

रत्नोपरि शिलां कृत्वा सर्वबीजसमन्विताम् ।

चतुर्भिर्ब्राह्मणैः स्तम्भं कारयित्वा सुपूजितम् ॥ ६ ॥

शुक्लाम्बरधरः शिल्पि सहितो वेदपारगैः ।

स्नापितं विन्यसेत्तद्वत्सर्वोर्षधिसमन्वितम् ॥ ७ ॥

नानाक्षतसमीपेत् वस्त्रालङ्कारसंयुतम् ।

ब्रह्मघोषेण वाद्येन गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ८ ॥

पायसं भोजयेद्विप्रान् होमन्तु मधुसर्पिषा ।

वास्तोष्मते प्रतिजानीहि मन्त्रेणानेन सर्वदा ॥ ९ ॥

सूत्रपाते तथा कार्यमेवं स्तम्भोदये पुनः ।

द्वारवंशोच्छ्रये तद्वत्प्रवेशसमये तथा ॥ १० ॥

वास्तूपशमजे तद्वह्निस्तुयज्ञस्तु पञ्चधा ।
 ईशाने सूत्रपातः स्यादाग्नेयेस्तन्मरुतरोपणम् ॥ ११ ॥
 प्रदक्षिणञ्च कुर्वीत वास्तोः पदविलेखनम् ।
 तर्जनीमध्यमा चैव तथाङ्गुष्ठस्तु दक्षिणे ॥ १२ ॥
 प्रवालरत्नकनकफलं पिष्ट्वाकृतोदकम् ।
 सर्ववास्तु विभागेषु शस्तं पदविलेदने ॥ १३ ॥
 नमस्त्राङ्गारकाष्ठेन नखशस्त्रेण चर्मभिः ।
 न ऋङ्गास्थिकपालैश्च क्वचिद्वास्तु विलेखयेत् ॥ १४ ॥
 एभिर्विलिखितं कुर्याद्दुःखशोकभयादिकम् ।
 यदागृहप्रवेशः स्याच्छिल्पी तत्रापि लक्षयेत् ॥ १५ ॥
 स्तम्भसूत्रादिकं तद्वच्छुभाशुभफलप्रदम् ।
 आदित्याभिमुखं रौति शकुनिः पुरुषं यदि ॥ १६ ॥
 तुल्यकालं स्पृशेद्भ्रं गृहभर्तुर्यदात्मनः ।
 वास्वङ्गे तद्विजानीयान्नरशल्यं भयप्रदम् ॥ १७ ॥
 अङ्गनानन्तरं यत्र हस्त्यश्नश्वापदं भवेत् ।
 तदङ्गसम्भवं विन्द्यात्तत्र शल्यं विचक्षणः ॥ १८ ॥
 प्रसार्थमाग्रे सूत्रे तु श्वागोमायुर्विलङ्घते ।
 तत्तु शल्यं विजानीयात् खरशब्देति भैरवे ॥ १९ ॥
 यदीशाने तु दिग्भागे मधुरं रौति वायमः ।
 धनं तत्र विजानीयाद्भागे वास्वाभ्यधिष्ठिते ॥ २० ॥
 सूत्रच्छेदे भवेन्मृत्युर्याधिः कीले त्वधो मुखे ।
 अङ्गारेषु तथोन्मादं कपालेषु च सम्भ्रमम् ॥ २१ ॥
 कम्बुशल्येषु जानीयात् पौंशल्यं स्त्रीपुवास्तु वित् ।
 गृहभर्तुर्गृहस्यापि विनाशः शिल्पिसम्भ्रमे ॥ २२ ॥

स्तम्भेस्तम्भच्युतेकुम्भे शिरोरोगं विनिर्दिशेत् ।
 कुम्भापहारेसर्वस्य कुलस्यापि क्षयो भवेत् ॥ २३ ॥
 मृत्युः स्थानच्युतेकुम्भे भग्नेबन्धं विदुर्बुधाः ।
 करसङ्घाविनाशे तु नाशं गृहपतेर्विदुः ॥ २४ ॥
 बीजौषधिविहीनेतु भूतभ्यो भयमादिशेत् ।
 ततः प्रदक्षिणोनान्यान् न्यसेत्स्तम्भान्विचक्षणः ॥ २५ ॥
 यस्माद्भयकरं वृथां योजिताह्यप्रदक्षिणम् ।
 रक्षां कुर्वीत यत्नेन स्तम्भोपद्रवनाशिनीम् ॥ २६ ॥
 तथा फलवतीं शाखां स्तम्भोपरि निवेशयेत् ।
 प्राग्दक्षप्रवणं कुर्याद्दिङ्मूढन्तु नकारगेत् ॥ २७ ॥
 स्तम्भं वा भवनं वापि द्वारं वासगृहं तथा ।
 दिङ्मूढेकुलनाशः स्थान्नचसंवर्द्धयेद् गृहम् ॥ २८ ॥
 यदि संवर्द्धयेद्गृहं सर्वदिक्षुविवर्द्धयेत् ।
 पूर्वेण वर्द्धितं वास्तु कुर्याद्द्वैराणि सर्वदा ॥ २९ ॥
 दक्षिणे वर्द्धितं वास्तु मृत्यवे स्थान्न संशयः ।
 पश्चाद्दिवृद्धं यद्वास्तु तदर्थक्षयकारकम् ॥ ३० ॥
 वर्द्धापितं तथा सौम्ये वज्रसन्तापकारकम् ।
 आग्नेये यत्र वृद्धिः स्यात् तदग्निभयदम् भवेत् ॥ ३१ ॥
 वर्द्धितं राक्षसेकाणे शिशुक्षयकरं भवेत् ।
 वर्द्धापितन्तु वायव्ये वातव्याधिप्रकोपकत् ॥ ३२ ॥
 ईशान्यां अन्नहानिः स्यात् वास्तोसंवर्द्धितं सदा ।
 ईशानेदेवतागारं तथा शान्तिगृहं भवेत् ॥ ३३ ॥
 महानसन्तथाग्नेये तत्पार्श्वेक्षीत्तरेजलम् ।
 गृहस्थोपस्कारं सर्वं नैर्ऋत्येस्थापयेद्बुधः ॥ ३४ ॥

वधस्थानं बहिः कुर्यात् स्नानमण्डपमेव च ।
 धनधान्यञ्च वायव्ये कर्मशालान्ततो बहिः ।
 एवं वास्तु विशेषः स्यात् गृहभर्तुः शुभावहः ॥ ३५ ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सून उवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि दार्वारहरणमुत्तमम् ।
 धनिष्ठापञ्चकं मुक्ता विष्ट्यादिकमतः परम् ।
 ततः सांवत्सरादिष्टे दिने यायादनं बुधः ।
 प्रथमं बलिपूजाञ्च कुर्याद्दक्षस्य सर्वदा ॥ २ ॥
 पूर्वोत्तरेण पतितं गृहदारु प्रशस्यते ।
 अन्यथा न शुभं विन्द्यात् यार्यापरि निपातनम् ॥ ३ ॥
 क्षीरवृक्षोद्भवं दारु न गृहे विनिवेशयेत् ।
 कृताधिवासं विहगैरनिजानलपीडितम् ॥ ४ ॥
 गजावरुणञ्च तथा विद्युन्निर्घातपीडितम् ।
 अर्द्धशुष्कं तथा दारुभग्नं शुष्कं तथैव च ॥ ५ ॥
 चैत्यदेवालयोत्पन्नं नदीसङ्गमजन्तया ।
 श्वशानकूपनिलयं तडागादिसमुद्भवम् ॥ ६ ॥
 वर्जयेत्सर्वथादारुयदीच्छेद्दिपुलांश्च यम् ।
 तथा कण्टकिनो वृक्षान् नीपनिस्व विभीतकान् ॥ ७ ॥
 श्लेष्मात कानाम्ब तरून् वर्जयेद्गृहकर्मणि ।
 आसना शोक मधुक सर्जशालाः शुभावहाः ॥ ८ ॥
 चन्दनं पनसन्धन्यं सुरदारु हरिद्रवः ।
 द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यात् त्रिभिर्वाभवनं शुभम् ॥ ९ ॥

वज्रभिः कारितं यस्मादनेक भयदं भवेत् ।

एकैव शिंशपा धन्या श्रीपर्णी तिन्दुकी तथा ॥ १५ ॥

एतानान्य समायुक्ताः कदाचिच्छुभ कारकाः ।

स्यन्दनः पनसस्तद्वत्सरलार्जुन पद्मकाः ॥ ११ ॥

एतेनान्य समायुक्ता वास्तु कार्यं फलप्रदाः ।

तरुच्छेदे महापीते गोधा विन्द्याद्विचक्षणः ॥ १२ ॥

माञ्जिष्ठ वर्णेभेकः स्यान्नीले सर्पादि निर्दिशेत् ।

अरण्ये सरठं विद्यान्मुक्ताभे शुक्रमा दिशेत् ॥ १३ ॥

कपिले मूषकान्विद्यात् खड्गभा जलमा दिशेत् ।

एवंविधं स गर्भन्तु वर्जयेद्वास्तु कर्मणि ॥ १४ ॥

पूर्वच्छिन्नन्तु गृह्णीयान्निमित्त शकुनैः शुभैः ।

ध्यासेन गुणिते दैर्घ्यं अष्टाभिर्वैहते तथा । १५ ॥

यच्छेष मायतं विद्यादष्ट भेदं बदामि वः ।

ध्वजो धूमश्च सिंहश्च वृषभः खर एव च ॥ १६ ॥

हस्तीध्वांश्चय पूर्वाद्याः करशेषा भवन्त्यमी ।

ध्वजः सर्वमुख धन्यः प्रत्यग्द्वारो विशेषतः ॥ १७ ॥

उदङ् सुखोभवेत्सिंहः प्राङ् सुखो वृषभो भवेत् ।

दक्षिणाभिमुखो हस्ती सप्तभिः समुदाहृतः ॥ १८ ॥

एकेन ध्वजउद्दिष्ट स्त्रिभिः सिंह प्रकीर्तितः ।

पञ्चभिर्दृषभः प्रोक्तो विकीर्णस्थायश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥

तमेवाष्टगुणं कृत्वा करराशिं विचक्षणः ।

सप्तविंशहतेभागे षट्क्षं विद्याद्विचक्षणः । २० ॥

अष्टभिर्भाजिते षट्क्षेयः शेषः सव्ययो मतः ।

व्ययाधिकं न कुर्वीत यतोदीष करम्भवेत् ।

आयाधिकेभवेच्छान्ति रित्याह भगवान् हरिः ॥ २१ ॥

कृत्वाग्रतोद्विजवरानथ पूर्णकुम्भं

दध्यन्नताम्रदल पुष्पफलोप शोभम् ।

कृत्वा हिरण्यवसनानि तदाद्विजेभ्यो

भङ्गल्यशान्ति निलयाय गृहं विशेत्तु ॥ २२ ॥

गृह्योक्तहोमाविधिना बलि कर्म कुर्यात्

प्रासादवास्तु शमने च विधिर्यउक्तः ।

सन्तर्पयेद्विजवरानथ भोक्ष्यभज्यैः

शुक्लास्वरः स्वभवनं प्रविशेत्सधूपम् ॥ २३ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषयज्जुः । क्रियायोगः कथं सिद्धो नृहस्यादिषु सर्वदा ।

ज्ञानयोग सहस्रादि कर्मयोगाविशिष्यते । १ ॥

सूत उवाच । क्रियायोगं प्रवक्ष्यामि देवतार्चानु कीर्तनम् ।

भूक्तिगुक्तिप्रदं यस्मान्नान्यत् लोकेषु विद्यते ॥ २ ॥

प्रतिष्ठायां सुराणां तु देवतार्चानु कीर्तनम् ।

देवयज्ञोत्सवश्चापि बन्धनाद्ये न मुच्यते ॥ ३ ॥

विष्णोस्तावत्प्रवक्ष्यामि यादृग्रूपं प्रशस्यते ।

शङ्खचक्रधरं शान्तं पद्महस्तं गदाधरम् ॥ ४ ॥

च्छत्राकारं शिरस्तस्य कम्बुश्रीबं शुभेक्षणम् ।

तुङ्गनासं शुक्तिकर्णं प्रशान्तोरुभूजक्रमम् ॥ ५ ॥

क्वचिदष्टभूजं विद्या चतुर्भुजं मथापरम् ।

द्विभुजश्चापि कर्तव्यो भवनेषु पुरोधसा ॥ ६ ॥

देवस्याष्टभुजस्यास्य यथास्थानं निबोधत ।
 खड्गगोगदाशरःपद्मं दिव्यं दक्षिणतो हरेः ॥ ७ ॥
 धनुश्च खेटकञ्चैव शङ्खचक्रे च वामतः ।
 चतुर्भुजस्य वक्ष्यामि यथैवावुध संस्थितिः ॥ ८ ॥
 दक्षिणेन गदापद्मं वासुदेवस्य कारयेत् ।
 वामतः शङ्खचक्रे च कर्तव्ये भूतिमिच्छता ॥ ९ ॥
 कृष्णावतारे तु गदा वामहस्ते प्रशस्यते ।
 यथेच्छ या शङ्खचक्रे चोपरिष्ठात् प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
 अधस्तात् पृथिवी तस्य कर्तव्या पादमध्यतः ।
 दक्षिणे प्रणतं तद्दृग्गुरुत्नन्तनिवेशयेत् ॥ ११ ॥
 वामतस्तु भवेत्क्ष्मीः पद्महस्ता शुभानना ।
 गुरुत्मानग्रतोवापि संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥ १२ ॥
 श्रीश्चपुष्टिश्च कर्तव्ये पाश्वर्यो पद्मसंयुते ।
 तीरणञ्चोपरिष्ठात् विद्याधरसमन्वितम् ॥ १३ ॥
 देवदुन्दुभिसंयुक्तं गन्धर्वमिथुनान्वितम् ।
 पत्रवल्लीसमपेतं सिंहव्याघ्र समन्वितम् ॥ १४ ॥
 तथाकल्पलतापेतं सुवङ्गिरमरेश्वरैः ।
 एवंविधोभवेद्विष्णी स्त्रिभागेनास्य पीठिका ॥ १५ ॥
 नवतालप्रमाणास्तु देवदानव किन्नराः ।
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि मानोन्मानं विशेषतः ॥ १६ ॥
 जालान्तरप्रविष्टानां भानूनां यद्रजःस्फुटम् ।
 चसरेणुःसविज्ञयो वालाग्रन्तै रघाष्टभिः ॥ १७ ॥
 तदष्टके न लिङ्घ्यात्तु यूकालिङ्गाष्टकैर्मता ।
 यवोयूकाष्टकं तद्दृष्टमिस्ते सदङ्गुलम् ॥ १८ ॥

स्वकीयाङ्गुलिमानेन मुखं स्याद् द्वादशाङ्गुलम् ।
 मुखमानेनकर्तव्या सर्वावयवकल्पना ॥ १९ ॥
 सौवर्णीराजतीवापि ताम्बीरत्नमयी तथा ।
 शैलीदारुमयीचापि लोहसंघमयी तथा ॥ २० ॥
 रीतिकाधातुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा ।
 शुभदारुमयीचापि देवतार्चा प्रशस्यते ॥ २१ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितस्तिर्यावदेव तु ।
 गृहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः ॥ २२ ॥
 आषोडशा तु प्रासादे कर्तव्या नाधिका ततः ।
 मध्येत्तमकनिष्ठा तु कार्यावित्तानु सारतः ॥ २३ ॥
 द्वारोच्छ्रायस्य यन्मान मष्टधा तत्तु कारयेत् ।
 भागमेकं ततस्त्र्यङ्गा परिशिष्टन्तु यद्भवेत् ॥ २४ ॥
 भागद्वयेन प्रतिमात्रिभागीकृत्य तत्पुनः ।
 पीठिकाभागतःकार्या नातिनीचा नचोच्छ्रिता ॥ २५ ॥
 प्रतिमासुखमानेन नवभागान् प्रकल्पयेत् ।
 चतुरङ्गुला भवेद्दृग्ग्रीवाभागेन हृदयंपुनः ॥ २६ ॥
 नाभिस्तस्मादधः कार्याभागेनैकेन शोभना ।
 निम्नत्वे विस्तारत्वे च अङ्गुलं परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥
 नाभेरधस्तथामेढ्रं भागे नैकेन कल्पयेत् ।
 द्विभागेनायतावूरू जानुनी चतुरङ्गुले ॥ २८ ॥
 जङ्घे द्विभागेविख्यातेपादौ च चतुरङ्गुलौ ।
 चतुर्दशाङ्गुलस्तद्वस्त्रौलिरस्य प्रकीर्तितः ॥ २९ ॥
 ऊर्द्धमानमिदंप्रोक्तं पृथक्त्वञ्जनिबोधत ।
 सर्वावयवमानेषु विस्तारं शृणुत द्विजाः ! ॥ ३० ॥

चतुरङ्गुलंललाटं स्यादूर्ध्वं नासा तथैव च ।
 द्यङ्गुलन्तुहनुर्ज्ञेयमोष्ठः स्वाङ्गुलसम्मितः ॥ ३१ ॥
 अष्टाङ्गुले ललाटे च तावन्मात्रे भ्रूवौ मते ।
 अर्द्धाङ्गुलाभ्रुवोर्लेखा मध्येधनुरिवानता ॥ ३२ ॥
 उन्नतायाभवेत्पाश्वे श्लक्ष्णातीक्ष्णा प्रशस्यते ।
 अक्षिणीद्यङ्गुलायामे तदर्धं चैव विस्तरे ॥ ३३ ॥
 उन्नतोदरमध्ये तु रक्तान्ते शुभलक्षणम् ।
 तारकार्धविभागेन दृष्टिःस्यात्पञ्चभागिका ॥ ३४ ॥
 द्यङ्गुलन्तु भ्रूवोर्मध्ये नासामूलमथाङ्गुलम् ।
 नासाग्रविस्तरं तद्वत् पुटद्वयमथानतम् ॥ ३५ ॥
 नासापुटबिलंतददर्धाङ्गुलमुदाहृतम् ।
 कपोलेद्यङ्गुले तद्वत् कर्णमूलाद्विनिर्गते ॥ ३६ ॥
 ह्रस्वग्रमङ्गुलंतद्विस्तारोद्यङ्गुलोभवेत् ।
 अर्द्धाङ्गुलाभ्रुवोराजी प्रणालसदृशी समा ॥ ३७ ॥
 अर्द्धाङ्गुलसमस्तद्वदुत्तरोष्ठस्तु विस्तरे ।
 निष्पावसदृशन्तद्वन्नासापुटदलं भवेत् ॥ ३८ ॥
 स्रक्लिणीज्योतिस्तुल्ये तु कर्णमूलात् षड्ङ्गुले ।
 कर्णौ तु भ्रूसमौज्ञेयौ ऊर्ध्वन्तु चतुरङ्गुलौ ॥ ३९ ॥
 द्यङ्गुलौकर्णपाश्वे तु मात्रामेकास्तु विस्तृतौ ।
 कर्णयोरुपरिष्ठास्रमस्तकं द्वादशाङ्गुलम् ॥ ४० ॥
 ललाटात्पृष्ठतोऽर्धेन प्रोक्तमष्टादशाङ्गुलम् ।
 पट्त्रिंशदङ्गुलश्चास्य परिणाहःशिरोगतः ॥ ४१ ॥
 सकेशनिचयोयस्य द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।
 केशान्तात्हनुका तद्वदङ्गुलानि तु षोडश ॥ ४२ ॥

प्राणिनो दंष्ट्रिणोरौद्रा स्तथा हि विषजातयः ॥ १२ ॥

शार्ङ्गहालाहलामुस्त वत्सकं गूहभक्षणाः ।

नीलपत्रादयश्चान्ये शतशो बद्धभेदिनः ।

येषां गन्धेन दह्यन्ते गिरिशृङ्गाण्यपि द्रुतम् ॥१३॥

अनन्तरं नीलरसौष भङ्गभिन्नाञ्जनाभं विषमं श्वसन्तम् ।

कायेन लोकान्तरपूरकेण केशैश्च वर्ङ्गप्रतिमैर्बलङ्गिः ॥ १४ ॥

सुवर्णमुक्ता फलभूषिताङ्गं किरीटिनं पीतदुकूलजुष्टम् ।

नीलोत्पलाभैः कुसुमैः कृताघं गर्जन्तमशोधरभीमवेगम् ॥१५॥

अद्राक्षुरशो निधिमध्यसंस्थं सविग्रहं देहि भयाश्रयन्तम् ।

विलोक्य तं भीषणमुग्रनेत्रं भूताश्च वित्रे सुरथापि सर्वे ॥१६॥

केचिद्विलो क्श्वैव गताह्यभावं निःसंज्ञतां चाप्यपरे प्रपन्नाः ।

वेसुर्मुखेभ्योऽपि च फेनमन्ये केचिन्ववाप्ताविषमामवस्थाम् ॥१७॥

श्लाघेन तस्य निर्दग्धा ततोविष्णुन्द्रदानवा ।

दग्धाङ्गारनिभाजाता ये भूतादिव्यरूपिणः ॥

ततस्तु सम्भ्रमाद्विष्णु स्तमुवाच सुरात्मकम् ॥१८॥

भगवानुवाच । को भवानन्तकप्रस्थः किमिच्छसि कुतोऽपि च ।

किं कृत्वा ते प्रियं जाये देवमाचक्ष्व मेऽखिलम् ॥ १९ ॥

तच्च तस्य वचः श्रुत्वा विष्णोः कालाग्निसन्निभः ।

उवाच कालकूटस्तु भिन्नदुन्दुभिनिस्वनः ॥२०॥

कालकूट उवाच । अहं हि कालकूटाख्यो विषोऽम्बुधिसमुद्भवः ।

यदा तीव्रतरामर्षैः परस्परवधैषिभिः ॥२१॥

सुरासुरैर्विमथितो दुग्धाम्बोनिधिरद्भुतः ।

सम्भूतोऽहं तदा सर्वान् हन्तुं देवान् सदानवान् ॥२२॥

सर्वानिह हनिष्यामि क्षणमात्रेण देहिनः ।

मा मां यमत वै सर्वे यात वा गिरिशान्तिकम् ॥२३॥

श्रुत्वैतद्वचनं तस्य ततोभीताः सुरासुराः ।

ब्रह्मविष्णुपुरस्कृत्य गतास्ते शङ्करान्तिकम् ॥२४॥

निवेदितास्ततोद्वास्थे स्ते गणेशैः सुरासुराः ।

अनुज्ञाताः शिवेनाथ विविशुर्गिरिशान्तिकम् ॥२५॥

मन्दरस्यगुहांहैमीं मुक्तामालाविभूषिताम् ।

सुखच्छर्माणसोपानां वैदूर्यस्तम्भमण्डिताम् ॥२६॥

तत्र देवासुरैः सर्वे जर्जानुभिर्धरणींगतैः ।

ब्रह्माणमयतः कृत्वा इदं स्तोत्रमुदाहृतम् ॥ २७ ॥

देवदानवा ऊचुः । नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष ! सर्वतोऽनन्तचक्षुषे ।

नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय धन्विने ॥ २८ ॥

नमस्त्रिशूलहस्ताय दण्डहस्ताय धूर्जटे ।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतग्रामशरीरिणे ॥२९॥

नमः सुरारिहन्त्रे च सोमाग्न्यर्काग्र चक्षुषे ।

ब्रह्मणे चैव रुद्राय नमस्ते विष्णुरूपिणे ॥ ३० ॥

ब्रह्मणे वेदरूपाय नमस्ते देवरूपिणे ।

साङ्ख्ययोगाय भूतानां नमस्ते शम्भवाय ते ॥ ३१ ॥

मन्मथाङ्गविनाशाय नमः कालक्षयङ्करः ।

रंहसे देवदेवाय नमस्ते च सुरोत्तम ! ॥ ३२ ॥

एकवीराय शर्वाय नमः पिङ्गकपर्दिने ।

उमाभर्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञत्रिपुरघातिने ॥ ३३ ॥

शुद्धबोधप्रबुद्धाय मुक्तकैवल्यरूपिणे ।

लोकत्रयविधाने च वरुणेन्द्राग्निरूपिणे ।
 ऋग्यजुः सामवेदाय पुरुषायेश्वराय च ।
 अग्रायचैवचोग्राय विप्रायम्बुति चक्षुषे ॥ ३५ ॥
 रजसेचैवसत्त्वाय नमस्ते क्षितितात्मने ।
 अनित्यनित्यभावाय नमो नित्यचरात्मने ॥ ३६ ॥
 व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः ।
 भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनारायणाय च ॥ ३७ ॥
 उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राञ्चिताय च ।
 ऋतुमन्वन्तकल्पाय पक्षमासदिनात्मने ॥ ३८ ॥
 नानारूपाय सुण्डाय वरुणपृथुदण्डिने ।
 नमः कमलहस्ताय दिग्वासाय शिखण्डिने ॥ ३९ ॥
 धन्विने रथिनेचैव यतये ब्रह्मचारिणे ।
 इत्येवमादिचरितै सुतंतुभ्यं नमोनमः ॥ ४० ॥
 एवं सुरासुरैस्थानु सुतस्तोषसुपागतः ।
 उवाच वाक्यं भीतानां स्मितान्वित शुभाक्षरम् ॥ ४१ ॥

श्रीशङ्करउवाच । किमर्थमागताब्रूत त्वासम्मान सुखाब्जुजाः ! ।

किंवाभीष्टं ददामद्य कामं प्रब्रूतमाक्षिरम् ।

इत्युक्त्वास्तेतु देवेन प्रोचुस्तं स सुरानुराः ॥ ४२ ॥

सुरासुराज्जुः । अस्यतार्थे महादेव ! मथ्यमानिमहोदधौ ।

विषमद्भूतमुद्भूतंलोकमं क्षयकारकम् ॥ ४३ ॥

स उवाचायसर्वेषां देवानां भयकारकः ।

सर्वान्वा भक्षयिष्यामि अथवा मापिवस्तथा ॥ ४४ ॥

तमशक्तावयं ग्रस्तुं सोऽस्मान् शक्तीबलोत्कटः ।

एषनिश्वासमात्रेण यतपर्व समद्युतिः ॥ ४५ ॥

विष्णुः कृष्णः कृतस्त्रेण यमश्च विषमात्मवान् ।
 मूर्च्छिताःपतिताश्चान्ये विप्रणाशङ्गताः परे ॥ ४६ ॥
 अर्थोऽनर्थक्रियांयाति दुर्भगानां यथा विभो ! ।
 दुर्बलानाञ्च सङ्कल्पो यथाभवति चापदि ॥ ४७ ॥
 विषमेतत्समुद्भूतं तस्मादावृत्तकाञ्चया ।
 अस्माद्भयान्मोचय त्वं गतिस्त्वञ्च परायणम् ॥ ४८ ॥
 भक्तानुकम्पी भावज्ञो भुवनादीश्वरो विभुः ।
 यज्ञायभूक् सर्वहविः सौम्यः सोमः स्मरान्ततकृत ॥ ४९ ॥
 त्वमेकोनोगतिर्देव गीर्वाणगणशर्मकृत ।
 रक्षास्मान् भक्तसङ्कल्पा द्विरूपात्त ! विषज्वरात् ॥ ५० ॥
 तच्छ्रुत्वा भगवानाह भगनेत्वान्त कृद्भवः ।
 भद्रयिष्याम्यहं घोरं कालकूटं महाविषम् ॥ ५१ ॥
 तथान्यदपि यत्कृत्यं कृच्छ्रमाध्यं सुरासुराः ! ।
 तच्चापि साधयिष्यामि तिष्ठध्वं विगतज्वराः ॥ ५२ ॥
 इत्युक्त्वाहृष्टरोमाणो बाष्पगद्गद कण्ठिनः ।
 आनन्दाश्रु परीताक्षाः सनाथाइव मेनिरे ।
 सुराब्रह्मादयःसर्वे समाश्लक्ताः सुमानसाः ॥ ५३ ॥
 ततो ऽवजहूद्द्रुतगतिना ककुब्जिना-
 हरोऽम्बरे पवनगतिर्जगत्प्रतिः ।
 प्रधाषितैरसुरसुरेन्द्र नायकैः
 स्ववाहनैर्विगृहीत शुभ्रचामरैः ।
 पुरः सरैः सतु शुशुभे शुभाश्रयैः
 शिवोवशीशखि कपिशोर्ध्वजूटकः ॥ ५४ ॥
 आसाद्य दुग्धसिन्धुं तं कालकूटं विषं यतः ।

ततो देवीमहादेवो विलोक्य विषमं विषम् ॥ ५५ ॥
 ष्छायास्थानकमास्थाय सोऽपिबहामपाणिना ।
 पीयमाने विषे तस्मिं स्ततीदेवाः महासुराः ॥ ५६ ॥
 जगुश्च नवतुश्यापि सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
 चक्रुःशक्र मुखाद्याश्च हिरण्याक्षादयस्तथा ॥ ५७ ॥
 स्तुवन्तश्चैव देवेशं प्रमन्त्राश्चा भवं स्तदा ।
 कण्ठदेशे ततःप्राप्ते विषेदेव मथान्नुवन् ॥ ५७ ॥
 विरिञ्चि प्रमुखादेवा बलिप्रमुखतोऽसुराः ।
 शोभते देव ! कण्ठस्ते गात्रे कुन्दनिभप्रभे ॥ ५८ ॥
 भृङ्गमालानिभंकण्ठेऽप्यत्रैवास्तु विषं तव ।
 इत्युक्तःशङ्करोदेव स्तथाप्राह पुरान्तकृत् ॥ ६० ॥
 पीतेविषेदेवगणान् विमुच्य-
 गतोऽहरोमन्दर शैलमेव ।
 तस्मिन् गते देवगणाः पुनस्तं-
 ममन्युरब्धिं विविध प्रकारैः ॥ ६१ ॥

अथ पञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । मथ्यमाने पुनस्तस्मिन् जलधौ समदृश्यत ।
 धन्वन्तरिः स भगवान् आयुर्वेद प्रजापतिः ॥ १ ॥
 मदिराचायताक्षी सा लोकचित्त प्रमाथिनी ।
 ततोऽमृतञ्च सुरभिः सर्वभूत भयापहा ॥ २ ॥
 जग्राह कमलां विष्णुः कौस्तुभश्च महामणिम् ।
 गजेन्द्रश्च सहस्राक्षी हयरत्नश्च भास्करः ॥ ३ ॥

धन्वन्तरिञ्च जग्राह लोकारोग्य प्रवर्तकम् ।
 च्छत्रं जग्राह वश्याः कुण्डले च शचीपतिः ॥ ४ ॥
 पारिजाततर्वायुर्जग्राह सुदितस्तथा ।
 धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ॥ ५ ॥
 श्वेतं कमण्डलुं विम्व ददत्तं यत्र तिष्ठति ।
 एतदत्यङ्गुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ॥ ६ ॥
 अमृतार्थं महानादो ममेदमिति जल्पताम् ।
 ततो नारायणो माया मास्थितो मोहिनीं प्रभुः ॥ ७ ॥
 स्त्रीरूपं मतुलं कृत्वा दानवा नभिसंभृतः ।
 ततस्तददत्तं तस्यै ददुस्ते मूढचेतनाः ।
 स्त्रियै दानवदेतयाः सर्वे तद्गतमानसाः ॥ ८ ॥
 अथास्त्राणि च मुख्यानि महाप्रहरणानि च ।
 प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान् सहिता दैत्यदानवाः ॥ ९ ॥
 ततस्तददत्तं देवो विष्णु रादाय वीर्यवान् ।
 जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ १० ॥
 ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तददत्तं तदा ।
 विष्णोः सकाशात् संप्राप्य संग्रामे तुमुलेसति ॥ ११ ॥
 ततः पिबन्तु तत्कालं देवेष्वदत्तमीश्वितम् ।
 राज्जर्विबुधरूपेण दानवोऽप्यपिबन्तदा ॥ १२ ॥
 तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्याचरे तदा ।
 आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ॥ १३ ॥
 ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नं मलंकृतम् ।
 चक्रायुधेन चक्रेण पिबती ऽदत्तमोजसा ॥ १४ ॥
 तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरोमहत् ।

चक्रो षोऽर्कृतमपतञ्चालयन् वसुधातलम् ॥ १५ ॥
 ततो वैरविनिर्बन्धः कृतोराज्ज सुखेन वै ।
 श्वाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां प्रसन्नाद्यापि बाधते ॥ १६ ॥
 विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपं मतुलं हरिः ।
 नाना प्रहरणैर्भीमैर्दानवान् समकम्पयत् ॥ १७ ॥
 प्रासाः सुविपुलास्त्रीक्ष्णाः पतन्तश्च सहस्रयः ।
 ते सुराश्चक्रनिर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं बद्ध ॥ १८ ॥
 असिशक्ति गदाभिन्नानिपेतु धरणीतले ।
 भिन्नानिपट्टिशैश्चापि शिरांश्चि युधि दारुणैः ॥ १९ ॥
 तप्तकाञ्चनमाल्यानि निपेतुरनिशन्तदा ।
 रुधिरेणावलिप्लाङ्गा निहताश्च महासुराः ॥ २० ॥
 अद्रिण्यामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ।
 ततो हलहलाशब्दः सम्बभूव समन्ततः ॥ २१ ॥
 अन्योऽन्यं च्छिन्दतांशस्त्रै रादित्ये लोहितायति ।
 परिघैश्चा यसैः पीतैः सन्निकर्षैश्च सुष्टिभिः ॥ २२ ॥
 निघ्नतां समरेऽन्योऽन्यं शब्दोदिव मिवास्सुशत् ।
 च्छिन्धिभिन्धि प्रधावेत पातयेभि सरति वै ॥ २३ ॥
 विश्रूयन्ते महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ।
 एवं सुतुमुलेयुद्धे वर्त्तमाने महाभये ॥ २४ ॥
 नरनारायणौ देवौ समाजग्मुराहवम् ।
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
 चिन्तयामास वै चक्रं विष्णुर्दानव भक्तमान् ॥ २५ ॥
 ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रं मागं
 महाप्रभं चक्रमित्वा नाशनम् ।

विभावसोस्तुल्य मकुण्ठमण्डलं
 सुदर्शनं भीममसृष्ट्य सुत्तमम् ॥ २६ ॥
 तदागतं ज्वलितज्जताशनप्रभं
 भयङ्करं करिकरवाङ्गरभ्युतः ।
 महाप्रभं दनुकुलदैत्य दारणं
 तथोज्वलज्ज्वलन समान विग्रहम् ॥ २७ ॥
 सुमोच वै तपनसुद प्रवेगवान्
 महाप्रभं रिपुनगरावदारणम् ।
 सम्यर्त्तकज्ज्वलन समानवर्चसं
 पुनः पुनर्न्यप तत वेगवत्तदा ॥ २८ ॥
 व्यदारयद्विति तनयान् सहस्रशः
 करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ।
 दहत् क्वचिज्ज्वलन इवानिलेरितं
 प्रसृष्ट्य तान सुरगणान् क्लन्तत ॥ २९ ॥
 प्रवेरितं वियतिसुज्जःक्षितौ तदा-
 पपौ रणे रुधिरमयः पिशाचवत् ।
 अथासुरागिरिभि रदीनमानसा
 सुज्जसुज्जः सुरगणमर्दयं स्तथा ॥ ३० ॥
 महाचला विगलित भेषवर्चसः
 संहस्रशो गगन महाप्रपातितः ।
 अथान्तराभरजननाः प्रपेदिरे-
 सपादपा बद्धविध भेषरूपिणः ॥३१॥
 महाद्रुयः प्रविगलिताग्रसानवः
 परस्परं द्रुतमभिपत्य भास्वराः ।

ततो महीप्रचलित साद्रिकानना
 महीधराः पवनहताः समन्ततः ॥ ३२ ॥
 परस्परं भ्रशमभि गर्जितं मुह्य-
 रणाजिरे भ्रशमभि सम्प्रर्त्तते ।
 नरस्ततीवर कनकाशभूषणै
 र्महेषुभिः पवनपथं समावृणोत् ॥ ३३ ॥
 विदारयन् गिरिशिखराणि घात्रिभि-
 र्महाभये सुरगणविग्रहे तदा ।
 ततो महीं लवणजलञ्च सागरं
 महासुराः प्रविविधुरर्दिताः सुरैः ॥ ३४ ॥
 वियद्गतं ज्वलितङ्गताशनप्रभं
 सुदर्शनं परिकुपितं निशास्य च ।
 ततः सुरैर्विजयमवाप्यमन्दरः
 स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ॥ ३५ ॥
 विनादयन् स्वदिशमुपेत्य सर्वश-
 स्ततोगताः सलिलधरा यथा गतम् ।
 ततोऽस्यतं सुनिहितमेव चक्रिरे
 सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलाम् ।
 ददुय तं निधिमस्यतस्य रक्षितुम्
 किरीटिने बलिभिरथामरैः सह ॥ ३६ ॥

एकपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

अष्टम ऊचः । प्रासादभवनादीनां निवेशं विस्तराद्दद ।

कुर्ष्यात्केन विधानेन कञ्चवास्तु रुदाहृतः ॥ १ ॥
 सूत उवाच । भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च विश्वकर्माभय स्था ।
 नारदो नग्नजिज्ञैव विशालाक्षः पुरन्दरः ॥ २ ॥
 ब्रह्माकुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च ।
 वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रश्च हस्त्यती ॥ ३ ॥
 अष्टादशैते विख्याता वास्तु शास्त्रोपदेशकाः ।
 सङ्घपेणोपदिष्टन्तु मनवे मत्स्य रूपिणा ॥ ४ ॥
 तदिदानीं प्रवक्ष्यामि वास्तुशास्त्रमनुत्तमम् ।
 पुरान्धकवधेघोरे घोररूपस्य शूलिनः ॥ ५ ॥
 ललाटस्त्रेदसलिल मपतद्भुविभीषणम् ।
 करालवदनं तस्मात् भूतसुदूभूत मुल्लणम् ॥ ६ ॥
 ग्रसमानमिवाकाशं सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।
 ततोऽन्धकानां रुधिर मपिषत्पतितं क्षितौ ॥ ७ ॥
 तेन तत्समरे सर्वं पतितं यन्महीतले ।
 तथापि तृप्तिमगमन् तद्भूतं यदा तदा ॥ ८ ॥
 सदाशिवस्य पुरतस्तपश्चक्रे सुदारुणम् ।
 क्षधाविष्टन्तु तद्भूतमाहर्तुं जगतीत्रयम् ॥ ९ ॥
 ततः कालेन सन्तुष्टो भैरवस्तस्य चाहवे ।
 वरं वृणीष्वभद्रन्ते ! यदभीष्टन्तवानघ ! ॥ १० ॥
 तमुवाच ततोभूतं त्वै लोच्ययसनक्षमम् ।
 भवामि देवदेवेश तथेत्युक्तश्च शूलिना ॥ ११ ॥
 ततस्तत्त्रिदिवं सर्वं भूमण्डलमशेषतः ।
 स्वदेहेनान्तरिक्षञ्च रुन्धानं प्रपतद्भुवि ॥ १२ ॥
 भीतभीतैस्ततोदेवै ब्रह्मणा चाथ शूलिना ।

दानवासुरहोभि रवष्टब्धं समन्ततः ॥ १३ ॥
 येन यत्रैवचाक्रान्तं स तत्रैवावसत्पुनः ।
 निवासात्सर्वदेवानां वास्तुरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥
 अवष्टब्धाश्च तेनापि विज्ञप्ताः सर्वदेवताः ।
 प्रसीदध्वं सुराः सर्वे युष्माभिर्निश्चलीकृतः ॥ १५ ॥
 स्यास्याम्यहं किमाकारो ह्यवष्टब्धो ह्यधोमुखः ।
 ततो ब्रह्मादिभिः प्रोक्तं वास्तुमध्ये तु यो बलिः ॥ १६ ॥
 आहारो वैश्वदेवान्ते नूनमस्मिन्मविष्यति ।
 वास्तुपूजामकुर्वाण स्रवाहारो भविष्यति ॥ १७ ॥
 अज्ञानात्तु कृतोयज्ञ स्रवाहारो भविष्यति ।
 यज्ञोत्सवादौ च बलिस्त्रवाहारो भविष्यति ॥ १८ ॥
 एवं सुक्तस्तोहृष्टः सवासुरभवत्तदा ।
 वास्तुयज्ञः स्मृतस्तस्मात्ततः प्रवृत्तिशान्तये ॥ १९ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गृहकालविनिर्णयम् ।
 यथा कालं शुभं ज्ञात्वा सदा भवनमारभेत् ॥ १ ॥
 चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृहं कारयेन्नरः ।
 वैशाखे धेनुरत्नानि ज्यैष्ठे मृत्युं तथैव च ॥ २ ॥
 आषाढे भृत्यरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् ।
 आवशे भृत्यलाभन्तु हानिं भाद्रपदे तथा ॥ ३ ॥
 पत्नीनाशोऽग्निनेविन्द्यात्कार्तिके धनधान्यकम् ।
 मार्गशीर्षे तथाभक्तं पीषेतस्करतो भयम् ॥ ४ ॥

लाभञ्च बद्धशो विन्द्यात् अग्निं माघेविनिर्दिशेत् ।
 फाल्गुने काञ्चनं पुत्तानितिकालबलं स्मृतम् ॥ ५ ॥
 अश्विनीरोहिणीमूलं उत्तरात्रयमैन्दवम् ।
 स्वातीहस्तोऽनुराधा च गृह्यारम्भे प्रशस्यते ॥ ६ ॥
 आदित्यभौमवर्ज्यास्तु सर्वेवाराः शुभावहाः ।
 वर्ज्यं व्याघातशूले च द्यतीपाताति गण्डयोः ॥ ७ ॥
 विष्कम्भगण्डपरिघ वज्रयोगेषु कारयेत् ।
 श्वेतमैत्रेऽथसाहेन्द्रे गान्धर्वाभिजिति रौहिणि ॥ ८ ॥
 तथा वैराजसावित्रे सुहृते गृह्यमारभेत् ।
 चन्द्रादित्य बलं लब्ध्वा शुभलग्नं निरीक्षयेत् ॥ ९ ॥
 सन्मोक्षायार्थिकर्तव्यं मन्यन्तु परिवर्जयेत् ।
 प्रासादेष्वेवमेवं स्यात् कूपवापीषु चैव हि ॥ १० ॥
 पूर्वं भूमिं परीक्षित पश्चाद्वास्तुं प्रकल्पयेत् ।
 श्वेतारक्ता तथापीता कृष्णाचैवानुपूर्वशः ।
 विप्रादेः शस्यते भूमिरतः कार्यं परीक्षणम् ।
 विप्राणां मधुरास्वादा कटुका क्षत्रियस्य तु ॥ ११ ॥
 तित्ताकपाया च तथा वैश्य शूद्रेषु शस्यते ।
 अरत्निमात्रे वैगते स्वनुलिप्ते च सर्वशः ॥ १२ ॥
 दृढतमामशरावस्थं कृत्वावर्तिचतुष्टयम् ।
 ष्वास्त्येदृभूपरीक्षार्थं तत्पूर्णं सर्वदिङ्मुखम् ॥ १४ ॥
 दीप्तौपूर्वादिगृह्णीयाद्दण्डानामनुपूर्वशः ।
 वास्तुः सामूहिकीनाम दीप्यते सर्वतस्तुयः ॥ १५ ॥
 शुभदः सर्ववर्णानां प्रासादेषु गृहेषु च ।
 अरत्निमात्रसधोगते परीक्ष्यं स्वातपूरणे ॥ १६ ॥

अधिकेऽत्रियमाप्नोति न्यूनेऽहानिं समे समम् ।
 फालं कृष्टेऽथवादेशे सर्वबीजानि वापयेत् ॥ १७ ॥
 त्रिपञ्चसप्तरात्रे च यत्रारोहन्ति तान्यपि ।
 ज्येष्ठोत्तमाकनिष्ठाभूर्वर्जनीयतरासदा ॥ १८ ॥
 पञ्चगव्यौर्षाधजलैः परीक्षित्वा च सेचयेत् ।
 एकाशीति पदं कृत्वा रेखाभिः कनकेन च ॥ १९ ॥
 पश्चात्पिष्टेनचालिष्य सूत्रेणालोड्य सर्वैः ।
 दशपूर्वायतालेखा दशचैवोत्तरायताः ॥ २० ॥
 सर्ववास्तु विभागेषु विज्ञेया नवका नव ।
 एकाशीति पदं कृत्वा वास्तुवित्सर्ववास्तुषु ॥ २१ ॥
 पदस्थान् पूजयेद्देवांस्त्रिंशत्पञ्चदशैव तु ।
 हात्रिंशद्वाह्यतः पूज्याः पूज्याश्चान्तस्त्रयोदशः ॥ २२ ॥
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि स्थानानि च निबोधत ।
 ईशानकोणादिषु तान् पूजयेद्विषानरः ॥ २३ ॥
 शिखीचैवाथपर्जन्यो जयन्तः कुलिगायुधः ।
 सूर्य्यसत्यौ भृशश्चैव आकाशो वायुरेव च ॥ २४ ॥
 पूषा च वितथश्चैव गृहक्षतयमावुभौ ।
 गन्धर्वो भृङ्गराजश्च सृगः पितृगणस्तथा ॥ २५ ॥
 दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलाधिपः ।
 अनुरः शोषपापौ च रोगो हि मुंस्य एव च ॥ २६ ॥
 भङ्गाटः सोमसर्पौ च अदितिश्चादिति स्तथा ।
 वहिर्हात्रिंशदेते तु तदन्तस्तु ततः शृणु ॥ २७ ॥
 ईशानादिचतुष्कोण संस्थितान् पूजयेद्बुधः ।
 आपश्चैवाथसावित्री जयोरुद्रस्तथैव च ॥ २८ ॥

मध्ये नवपदे ब्रह्मा तस्याष्टौ च समीपगान् ।
 साध्यानि कान्तरान् विद्यात् पूर्वाद्यान्नामतः ऋणु ॥ २६ ॥
 अर्थ्यमा सविताचैव विवस्वान् विबुधाधिपः ।
 मित्रोऽथराजयज्ञा च तथा पृथ्वीधरः स्मृतः ॥ २७ ॥
 अष्टमथापवत्सु परितो ब्रह्मणः स्मृतः ।
 आपय्यैवापवत्सु पर्यग्नोऽग्निर्दितिस्तथा ॥ २८ ॥
 पदिकानान्तु वर्गोऽयमेवं कोणेष्वशेषतः ।
 तन्मध्ये तु बहिर्विंश द्विपदास्ते तु सर्वशः ॥ २९ ॥
 अर्थ्यमाच विवस्वांश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा ।
 ब्रह्मणः परितोदिक्षु त्रिपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३० ॥
 वंशानिदानीं वक्ष्यामि ऋजूनपि पृथक् पृथक् ।
 वायुं यावत्तथारोगात् पितृभ्यः शिष्विनं पुनः ॥ ३१ ॥
 मुख्यात्भृशं तथा शोषाद्विषयं यावदेव तु ।
 सुग्रीवाददितिं यावत् ऋगात् पर्जन्यमेव च ॥ ३२ ॥
 एतेवंशाः समाख्याताः क्वचिच्च जयमेव तु ।
 एतेषां यस्तुसम्पातः पदं मध्यं समं तथा ॥ ३३ ॥
 मर्मचैतत्समाख्यातं त्रिशूलं कोणगञ्च यत् ।
 स्तम्भं न्यासेषु वर्ज्यानि तुलाविधिषु सर्वदा ॥ ३४ ॥
 कीलोच्छिष्टोपघानादि वर्जयेद् यत्नतो जनः ।
 सर्वत्र वास्तुनिर्दिष्टो पितृवैश्वानराद्यतः ॥ ३५ ॥
 मूर्द्धन्यग्निः समादिष्टो मुखेचापः समाश्रितः ।
 पृथ्वीधरोऽर्थ्यमाचैव स्तनयोस्तावधिष्ठितौ ॥ ३६ ॥
 वक्षस्यले चापवत्सः पूजनीयः सदा बुधैः ।
 नत्रयोदितिपर्जन्यौ श्रोत्रेऽदिति जयन्तकौ ॥ ३७ ॥

सर्पेन्द्रावंस संस्थौतु पूजनीयौ प्रयत्नतः ।
 सूर्य सोमादयस्तद्वत् वाहोः पञ्च च पञ्च च ॥ ४१ ॥
 रुद्रश्च राजयक्ष्मा च वामहस्ते समास्थितौ ।
 सावित्रः सविता तद्वद्दूधस्तं दक्षिण मास्थितौ ॥ ४२ ॥
 विवस्वानथ मितश्च जठरे संव्यवस्थितौ ।
 पूषा च पापयक्ष्मा च हस्तयोर्मणिबन्धने ॥ ४३ ॥
 तथैवा सुरशोषी च वामपार्श्वं समाश्रितौ ।
 पार्श्वेतु दक्षिणे तद्वत् वितथः सगृहक्षतः ॥ ४४ ॥
 ऊर्वोर्यमांबुपौञ्जरी जान्वीर्गन्धर्व पुष्यकौ ।
 जङ्घयोर्भृगु सुग्रीवौस्त्रि कस्थौ दौवारिकौ मृगः ॥ ४५ ॥
 जय शक्रौ तथा मेढ्रे पादयोः पितरस्तथा ।
 मध्ये नव पदे ब्रह्माहृदये स तु पूज्यते ॥ ४६ ॥
 चतुःषष्टि पदोवास्तुः प्रासादे ब्रह्मणा स्मृतः ।
 ब्रह्मा चतुष्पदस्तत्र कोणेष्वर्धं पदास्तथा ॥ ४७ ॥
 बहिः, कोणेषु वास्तौतु सार्धाञ्चो भयसंस्थिताः ।
 विंशति द्विपदाश्चैव चतुःषष्टि पदे स्मृताः ॥ ४८ ॥
 गृहहारम्भेषु कण्डूतिः स्वाम्यङ्गे यत्र जायते ।
 शल्यं त्वपनयेत्तत्र प्रासादे भवने तथा ॥ ४९ ॥
 सशल्यं भयदं यस्माद् शल्यं शुभदायकम् ।
 हीनाधिकां गता वास्तो सर्वथा तु विवर्जयेत् ॥ ५० ॥
 नगर ग्रामदेशेषु सर्वत्रैवं विवर्जयेत् ।
 चतुःशालं त्रिशालञ्च द्विशालं चैकशालकम् ।
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि स्वरूपेण द्विजोत्तमाः ॥ ५१ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । चतुःशालं प्रवक्ष्यामि स्वरूपन्नामतस्तथा ।

चतुःशालञ्च तु द्वारैरलिन्दैः सर्वतोमुखम् ॥ १ ॥

नान्ना तत् सर्वतोभद्रं शुभं देववृपालये ।

पश्चिमद्वारहीनञ्च नन्द्यावर्तः प्रचक्षते ॥ २ ॥

दक्षिणद्वारहीनन्तु वर्द्धमानमुपाहृतम् ।

पूर्वद्वारविहीनं तत्स्वस्तिकं नाम विश्रुतम् ॥ ३ ॥

रुचकंचोत्तरद्वारविहीनं तत्प्रचक्षते ।

सौम्यशालाविहीनं यत्त्रिशालं धान्यकञ्च तत् ॥ ४ ॥

क्षेमवृद्धिकरं वृणां बह्वपुत्रफलप्रदम् ।

शालया पूर्वया हीनं सुक्षेत्रमिति विश्रुतम् ॥ ५ ॥

धन्यं यशस्य मायुष्यं शोकमोहविनाशनम् ।

शालया याम्ययाहीनं यद्विशालं तु शालया ॥ ६ ॥

कुलक्षयकरं वृणां सर्वव्याधि विनाशनम् ।

हीनं पश्चिमया यत्तु पक्ष्मनामतत्पुनः ॥ ७ ॥

मित्त्रबन्धुन्सुतान् हन्त तथा सर्वभयापहम् ।

यास्यापराभ्यां शालाभ्यां धनधान्यफलप्रदम् ॥ ८ ॥

क्षेमवृद्धिकरं वृणां तथापुत्रफलप्रदम् ।

यमसूर्यञ्चविज्ञेयं पश्चिमोत्तरशालिकम् ॥ ९ ॥

राजाग्निभयदं वृणां कुलक्षयरं च यत् ।

उदक्पूर्वं तु शालेहं दण्डाख्ये यत्र तद्भवेत् ॥ १० ॥

अकालमृत्युभयदं परचक्रभयावहम् ।

धनाख्यं पूर्वयास्याभ्यां शालाभ्यां यद्विशालकम् ॥ ११ ॥

तच्छस्त्रभयदंष्ट्रणां पराभव भयावहम् ।
 चुल्लीपूर्वा पराभ्यां तु साभवेन्मृत्यु सूचनी ॥ १२ ॥
 वैधव्यदायकं स्त्रोणा मनेक भयकारकम् ।
 कार्यमुत्तरयाभ्याभ्यां शालाभ्यां भयदंष्ट्रणाम् ॥ १३ ॥
 सिद्धार्थवज्र वर्ज्याणि विशालानि सदाबुधैः ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि भवनं पृथिवीपतेः ॥ १४ ॥
 पञ्चप्रकारं तत्प्रोक्तं मुत्तमादि विभेदतः ।
 अष्टोत्तरं हस्तशतं विस्तरश्चोत्तमोमतः ॥ १५ ॥
 चतुर्ष्वन्येषु विस्तारो हीयते चाष्टभिः करैः ।
 चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥ १६ ॥
 युवराजस्य वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ।
 षड्भिः षड्भिस्तथाशीति हीयते तत्र विस्तारात् ॥ १७ ॥
 त्यंशेन चाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ।
 सेनापतेः प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ १८ ॥
 चतुःषष्टिमुविस्तारात् षड्भिः षड्भिस्तु हीयते ।
 पञ्चस्वितेषु दैर्घ्यं च षड्भागेनाधिकं भवेत् ॥ १९ ॥
 मन्त्रिणामथ वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ।
 चतुश्चतुर्भिर्हीनास्यात् करषष्टि प्रविस्तारे ॥ २० ॥
 अष्टांशेनाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ।
 सामन्तामात्यलोकानां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २१ ॥
 चत्वारिंशत्तयाष्टौ च चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ।
 चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वितेषु शस्यते ॥ २२ ॥
 शिल्पिनां कञ्चुकीनाञ्च वैश्यानां गृहपञ्चकम् ।
 अष्टाविंशत् करान्तु विहीनं विस्तारे क्रमात् ॥ २३ ॥

द्विगुणं दैर्घ्यं मेवोक्तं मध्यमेष्वेवमेव सत् ।
 दूतीकर्मान्तिकादीनां वक्ष्ये भवन पञ्चकम् ॥ २४ ॥
 चतुर्थांशाधिकदैर्घ्यं विस्तारोद्वादेशैव तु ।
 अर्धार्धकरहानिःस्या द्विस्तारात्मश्चशः क्रमात् ॥ २५ ॥
 दैवज्ञ गुरुवैद्यानां सभास्तार पुरोधसाम् ।
 तेषामपि प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ २६ ॥
 चत्वारिंशत्तुविस्ताराच्चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ।
 पञ्चस्वेषु दैर्घ्यं च षड्भागे नाधिकं भवेत् ॥ २७ ॥
 चतुर्वर्णस्य वक्ष्यामि सामान्यं गृहपञ्चकम् ।
 द्वात्रिंशतिकराणान्तु चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ २८ ॥
 आधोऽशादितिपरं नूनमन्तेवसायिनाम् ।
 दशांशेनाष्टभागेन त्रिभागेनाथ पादिकम् ॥ २९ ॥
 अधिकदैर्घ्यं मित्याज्ज ब्राह्मणादेः प्रसस्यते ।
 सेनापते नृपस्यापि गृहयोरन्तरेण तु ॥ ३० ॥
 नृपवासगृहंकार्थं भाण्डागारन्तथैव च ॥ ३० ॥
 सेनापतेगृहस्यापि चातुर्वर्ण्यस्य चान्तरे ।
 वासाय च गृहंकार्यं राजपूज्येषु सर्वदा ॥ ३१ ॥
 अन्तरप्रभवानाञ्च स्व पितु गृहमिष्यते ।
 तथा हस्तशतादर्द्धं गदितं वनवासिनाम् ॥ ३२ ॥
 सेनापतेनृपस्यापि सप्तत्यासहितेऽन्विते ।
 चतुर्दश हतेव्यासे शालान्यासः प्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥
 पञ्चत्रिंशान्विते तस्मिन् न लिन्दः समुदाहृतः ।
 तथा षट्त्रिंशद्भक्ता तु सप्ताङ्गल समन्विता ॥ ३४ ॥
 विप्रस्य महती शाला न दैर्घ्यं परतोभवेत् ।

दशाङ्गुलाधिका तद्वत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३५ ॥
 पञ्चत्रिंशत्कारवैश्वे अङ्गुलानि त्रयोदश ।
 तावत्कारैव शूद्रस्य युतापञ्च दशाङ्गुलैः ॥ ३६ ॥
 शालायास्तु त्रिभागेन यस्याग्रे वीथिका भवेत् ।
 सोष्णीषं नाम तद्वास्तु पञ्चाङ्गयो ऋयं भवेत् ॥ ३७ ॥
 पार्श्वयोर्वीथिका यत्र सावष्टम्भन्तदुच्यते ।
 समन्ताद्दीथिकायत्र सुस्थितं तदिहोच्यते ॥ ३८ ॥
 शुभदं सर्वमेतत्स्य च्चातुर्वर्णे चतुर्विधम् ।
 विस्तारात् षोडशोभागस्तथाहस्तचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
 प्रथमोभूमिकोच्छ्राय उपरिष्ठात्प्रहीयते ।
 हादशांशेन सर्वासु भूमिकासु तथोच्छ्रायः ॥ ४० ॥
 पक्वैकामवेद्भित्तिः षोडशांशेन विस्तारात् ।
 दारवैरपिकल्पास्यात्तथान्ध्रय भित्तिका ॥ ४१ ॥
 गर्भमानेन मानन्तु सर्ववास्तुषु शस्यते ।
 गृहव्यासस्य पञ्चाशदष्टादशभिरङ्गुलैः ॥ ४२ ॥
 संयुतोद्धारविष्कम्भो द्विगुणश्चोच्छ्रायो भवेत् ।
 द्वारशाखा सुवाङ्गल्यमुच्छ्रायकरसम्भितैः ॥ ४३ ॥
 अङ्गुलैः सर्वास्तूनां पृथुत्वं शस्यते बुधैः ।
 उदुम्बरोत्तमागञ्जतदर्धार्धं प्रविस्तारात् ॥ ४४ ॥

अथ चतुपञ्चाशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ।
 श्रुतउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि स्तम्भमानविनिर्णयम्
 कृत्वास्वभुवनोच्छ्रायं सदा सप्तगुणं बुधैः ॥ १ ॥

अग्नीत्यंशः पृथुत्वंस्यादग्नेणावगुणैः संह ।
 रुचकश्चतुरःस्यात्तुष्ट्यास्त्री वज्र उच्यते ॥ २ ॥
 द्विवज्रःषोडशास्त्रस्तु द्वात्रिंशास्त्रः प्रलीनकः ।
 मध्यप्रदेशे यस्तन्मो वृत्तोवृत्त इति स्मृतः ॥ ३ ॥
 एतेपञ्च महास्तम्भाः प्रशस्ताः सर्ववास्तुषु ।
 पद्मवल्लीलताकुम्भ पत्रदर्पण रूपिताः ॥ ४ ॥
 स्तम्भस्य नवमांशेन पद्मकुम्भान्तराणि तु ।
 स्तम्भतुल्या तुला प्रोक्ता हीना चोपतुला ततः ॥ ५ ॥
 त्रिभागेनेह सर्वत्र चतुर्भागेन वा पुनः ।
 हीनं हीनं चतुर्थांशात् तथासर्वासु भूमिषु ॥ ६ ॥
 वासगेहानि पर्वेषां प्रवेशे दक्षिणेन तु ।
 द्वाराणि तु प्रवक्ष्यामि प्रशस्तानीह यानि तु ॥ ७ ॥
 पूर्वोत्तरे जयन्तश्च द्वारं सर्वत्रशस्यते ।
 याम्यञ्च वितथञ्चैव दक्षिणेन विदुर्बुधाः ॥ ८ ॥
 पश्चिमेपुष्पदन्तं च वारुणञ्च प्रशस्यते ।
 उत्तरेण तु भल्लाटं सौम्यं तु शुभदम्भवेत् ॥ ९ ॥
 तथावास्तुषु सर्वत्र वेधं द्वारस्य वर्जयेत् ।
 द्वारे तु रथ्ययाविद्धे भवेत् सर्वकुलक्षयः ॥ १० ॥
 तरुणाहेषबाहुल्यं शोकःपङ्केन जायते ।
 अपस्मारो भवेन्नूनं कूपवेधेन सर्वदा ॥ ११ ॥
 व्यथाप्रस्रवणेन स्यात्कीलेनाग्नि भयं भवेत् ।
 विनाशो देवताविद्धे स्तम्भेन स्त्रीकृतं भवेत् ॥ १२ ॥
 गृहभर्तुर्विनाशःस्यात् गृहेण च गृहे कृते ।

अमेध्यावस्कारैर्विद्वे गृह्णी बन्धकी भवेत् ॥ १३ ॥
 तथा शस्त्रमयं विन्दादन्यजस्य गृहेण तु ।
 उष्णया द्विगुणां भूमिं त्यक्त्वा वेधो न जायते ॥ १४ ॥
 स्वयमुत्पाटिते हारे उन्नादो गृहवासिनाम् ।
 स्वयं वापिहिते विद्यात् कुलनाथं विचक्षणः ॥ १५ ॥
 मानाधिके राजभयं न्यूनं तस्कारतो भवेत् ।
 हारोपरि च यद्द्वारं तदन्तकमुखं स्मृतम् ॥ १६ ॥
 अध्वनोमध्यदेशे तु अधिको यस्य विस्तरः ।
 वज्रन्तु सङ्कटं मध्ये सद्योभर्तुर्विनाशनम् ॥ १७ ॥
 तथान्यपीडितं द्वारं बद्धदीपकरं भवेत् ।
 मूलहारात्तथान्यन्तु नाधिकं शोभनं भवेत् ।
 कुम्भश्रीपर्ष्विक्लीभि मूलहारन्तु शोभयेत् ।
 पूजयेच्चापि तन्नित्यं बलिनाचाक्षतोदकैः ॥ १८ ॥
 भवनस्य वटः पूर्वं दिग्भागे सर्वकामिकः ।
 उदुम्बरस्तथा यास्ये वारुण्यां पिप्पलः शुभः ॥ २० ॥
 मूलः शोत्तरतोधन्यो विपरीतास्त्रसिद्धये ।
 कण्टकीचीरवृक्षश्च आसनः सफलोद्भुमः ॥ २१ ॥
 भार्याहानौ प्रजाहानौ भवेतां क्रमशस्तदा ।
 नच्छिन्द्यात्त्यदितानन्यानन्तरे स्थापयेच्छुभान् ॥ २२ ॥
 पुन्नागाशोकबकुल शमीतिलकचम्पकान् ।
 दाडिमीपिप्पलीद्राक्षा तथा कुसुममण्डपान् ॥ २३ ॥
 जम्बीरपूगपनसद्भुमकेतकीभि-
 र्जातीसरोज शतपत्रिकमल्लकाभिः ।

यन्नालिकेरकदलीदलपाटलाभिः

र्युक्तं तदत्रभवनं श्रियमातनोति ॥ २४ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । उदगादिभ्रवं वास्तु समानशिखरं तथा ।

परीत्य पूर्ववत्कुर्ष्यात्स्तम्भोच्छ्रायं विचक्षणः ॥ १ ॥

न देवधूर्तसचिव चत्वराणां समन्ततः ।

कारयेद्भवन्नं प्राज्ञो दुःखशोकभयं ततः ॥ २ ॥

तस्य प्रदेशाश्चत्वारं सथोत्सर्गीयतः शुभः ।

ष्टष्ठतः षष्ठभागस्तु सव्यावर्तः प्रशस्यते ॥ ३ ॥

अपसथो विनाशाय दक्षिणेशीर्षकस्तथा ।

सर्वकामफलीकृणां सम्पूर्णानाम वामतः ॥ ४ ॥

एवं प्रदेशमालोक्य यत्नेन गृहमारभेत् ।

अथ सांवत्सरेप्रोक्ते सुहृते शुभलक्षणे । ५ ॥

रत्नोपरि शिलां कृत्वा सर्वबीजसमन्विताम् ।

चतुर्भिर्ब्राह्मणैः स्तम्भं कारयित्वा सुपूजितम् ॥ ६ ॥

शुक्लाकरधरः शिल्पि सहितो वेदपारगैः ।

स्नापितं विन्यसेत्तद्वत्सर्वीर्षसमन्वितम् ॥ ७ ॥

नानाक्षतसमीपितं वस्त्रालङ्कारसंयुतम् ।

ब्रह्मघोषेण वाद्येन गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ८ ॥

पायसं भोजयेद्विप्रान् होमन्तु मधुसर्पिषा ।

वास्तोष्पते प्रतिजानीहि मन्त्रेणानेन सर्वदा ॥ ९ ॥

सूत्रपाते तथा कार्यमेवं स्तम्भोदये पुनः ।

द्वारवंशोच्छ्रये तद्वत्प्रवेशसमये तथा ॥ १० ॥

वास्तूपशमजे तद्वहान्तुयज्ञस्तु पञ्चधा ।
 ईशाने सूत्रपातः स्यादाग्नेयेस्तम्भरोपणम् ॥ ११ ॥
 प्रदक्षिणञ्च कुर्वीत वास्तोः पदविलेखनम् ।
 तर्जनीमध्यमा चैव तथाङ्गुष्ठस्तु दक्षिणे ॥ १२ ॥
 प्रवालरत्नकनकफलं पिष्ट्वाकृतोदकम् ।
 सर्ववास्तु विभागेषु शस्तं पदविलेदने ॥ १३ ॥
 नमस्त्राङ्गारकाष्ठेन नखशस्त्रेण चर्मभिः ।
 न मृङ्गास्थिकपालैश्च क्वचिहास्तु विलेखयेत् ॥ १४ ॥
 एभिर्विलिखितं कुर्याद्दुःखशोकभयादिकम् ।
 यदागृहप्रवेशः स्याच्छिल्पी तत्रापि लक्षयेत् ॥ १५ ॥
 स्तम्भसूत्रादिकं तद्वच्छुभाशुभफलप्रदम् ।
 आदित्याभिमुखं रौति शकुनिः पुरुषं यदि ॥ १६ ॥
 तुल्यकालं स्पृशेदङ्गं गृहभर्तुर्यदात्मनः ।
 वास्वङ्गे तद्विजानीयान्नरशल्यं भयप्रदम् ॥ १७ ॥
 अङ्गनानन्तरं यत्र हस्यश्चश्वापदं भवेत् ।
 तदङ्गसम्भवं विन्द्यात्तत्र शल्यं विचक्षणः ॥ १८ ॥
 प्रसार्थ्यमाणे सूत्रे तु श्वागीमार्युर्विलङ्घते ।
 तत्तु शल्यं विजानीयात् खरशब्देति भैरवे ॥ १९ ॥
 यदीशाने तु दिग्भागे मधुरं रौति वायमः ।
 धनं तत्र विजानीयाद्भागे वास्वाभ्यर्धिष्ठिते ॥ २० ॥
 सूत्रच्छेदे भवेन्मृत्युर्व्याधिः कीले त्वधो मुखे ।
 अङ्गारेषु तथोन्मादं कपालेषु च सम्भ्रमम् ॥ २१ ॥
 कम्बुशल्येषु जानीयात् पौञ्चल्यं स्त्रीपुवास्तुवित् ।
 गृहभर्तुर्गृहस्यापि विनाशः शिल्पिसम्भ्रमे ॥ २२ ॥

स्तम्भेस्तम्भच्युतेकुम्भे शिरोरोगं विनिर्दिशेत् ।
 कुम्भापहारे सर्वस्य कुलस्यापि क्षयो भवेत् ॥ २३ ॥
 मृत्युः स्थानच्युतेकुम्भे भग्नेबन्धं विदुर्बुधाः ।
 करसङ्घाविनाशे तु नाशं गृहपतेर्विदुः ॥ २४ ॥
 बीजौषधिविहीनेतु भूतेभ्यो भयमादिशेत् ।
 ततः प्रदक्षिणेनान्यान् न्यसेत्स्तम्भान् विचक्षणः ॥ २५ ॥
 यस्माद्भयकरं नृणां योजिताह्यप्रदक्षिणम् ।
 रक्षां कुर्वीत यत्नेन स्तम्भोपद्रवनाशिनीम् ॥ २६ ॥
 तथा फलवतीं शाखां स्तम्भोपरि निवेशयेत् ।
 भागदक्षप्रवणं कुर्व्याद्दिङ्मूढन्तु नकारगेत् ॥ २७ ॥
 स्तम्भं वा भवनं वापि द्वारं वासगृहं तथा ।
 दिङ्मूढेकुलनाशः स्थान्नचसंवर्द्धयेद् गृहम् ॥ २८ ॥
 यदि संवर्द्धयेद्गृहं सर्वदित्तुविवर्द्धयेत् ।
 पूर्वेण वर्द्धितं वास्तु कुर्व्याद्वैराणि सर्वदा ॥ २९ ॥
 दक्षिणे वर्द्धितं वास्तु मृत्यवे स्थान्न संशयः ।
 पश्चाद्दिवङ्गं यद्वास्तु तदर्थक्षयकारकम् ॥ ३० ॥
 वर्द्धापितं तथा सौम्ये बद्धसन्तापकारकम् ।
 आग्नेये यत्र हृदिः स्यात् तदग्निभयदम् भवेत् ॥ ३१ ॥
 वर्द्धितं राजसेकाणे शिशुक्षयकरं भवेत् ।
 वर्द्धापितन्तु वायव्ये वातव्याधिप्रकोपकत् ॥ ३२ ॥
 ईशान्यां अन्नहानिः स्यात् वास्तुसंवर्द्धिते सदा ।
 ईशानेदेवतागारं तथा शान्तिगृहं भवेत् ॥ ३३ ॥
 महानसन्त्याग्नेये तत्पार्श्वेचीत्तरेजलम् ।
 गृहस्योपस्करं सर्वं नैर्ऋत्येस्थापयेद्बुधः ॥ ३४ ॥

वधस्थानं बहिः कुर्यात् स्नानरुण्डपमेव च ।
 धनधान्यञ्च वायव्ये कर्मशालान्ततो बहिः ।
 एवं वास्तु विशेषः स्यात् गृहभर्तुः शुभावहः ॥ २५ ॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सून उवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि दार्वारहरणमुत्तमम् ।
 धनिष्ठापञ्चकं मुक्त्वा विष्ट्यादिकमतः परम् ।
 ततः सांवत्सरादिष्टे दिने यायादनं बुधः ।
 प्रथमं बलिपूजाञ्च कुर्यात्तस्य सर्वदा ॥ २ ॥
 पूर्वोत्तरेण पतितं गृहदारु प्रशस्यते ।
 अन्यथा न शुभं विन्द्यात् यार्थ्यापरि निपातनम् ॥ ३ ॥
 क्षीरवृक्षोद्भवं दारु न गृहे विनिवेशयेत् ।
 कृताधिवासं विहगैरनिलानलपीडितम् ॥ ४ ॥
 गजावरुणञ्च तथा विद्युन्निर्घातपीडितम् ।
 अर्द्धशुष्कं तथा दारुभग्नं शुष्कं तत्रैव च ॥ ५ ॥
 चैत्यदेवालयोत्पन्नं नदीसङ्गमजन्तथा ।
 श्वशानकूपनिलयं तडागादिसमुद्भवम् ॥ ६ ॥
 वर्जयेत्सर्वथादारुयदीच्छेद्दिपुलांश्चियम् ।
 तथा कण्टकिनो वृक्षान् नीपनिम्ब विभीतकान् ॥ ७ ॥
 शस्त्रेष्मात कानाम्ब तरून् वर्जयेद्गृहकर्मणि ।
 आसना शोक मधुक सर्जशालाः शुभावहाः ॥ ८ ॥
 चन्दनं पनसन्धन्यं सुरदारु हरिद्रवः ।
 द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यात् त्रिभिर्वाभवनं शुभम् ॥ ९ ॥

बद्धभिः कारितं यस्मादनक भयदं भवेत् ।
 एकैव शिंशपा धन्या श्रीपर्णी तिन्दुकी तथा ॥ १० ॥
 एतानान्य समायुक्ताः कदाचिच्छुभ कारकाः ।
 स्यन्दनः पनसस्तद्वत्सरलार्जुन पद्मकाः ॥ ११ ॥
 एतेनान्य समायुक्ता धाम्नु कार्य फलप्रदाः ।
 तरुच्छिदे महापीति गोधा विन्द्याद्विचक्षणः ॥ १२ ॥
 माञ्जिष्ठ वर्णेभेकः स्यान्नीले सर्पादि निर्दिशेत् ।
 अरुणे सरठं विद्यान्मुक्ताभे शुक्रमा दिशेत् ॥ १३ ॥
 कपिले मूषकान्विद्यात् खड्गाभे जलमा दिशेत् ।
 एवंविधं स गर्भन्तु वर्जयेद्दाम्नु कर्मणि ॥ १४ ॥
 पूर्वच्छिन्नन्तु गृह्णीयान्निमित्त शकुनैः शुभैः ।
 श्यामेन गुणिते दैर्घ्यं अष्टाभिर्वै हतं तथा । १५ ॥
 यच्छेष मायतं विद्यादष्ट भेदं वदामि वः ।
 ध्वजा धूमश्च सिंहश्च वृषभः खर एव च ॥ १६ ॥
 हस्तीध्वान्क्षय पूर्वाद्याः करशेषा भवन्त्यमी ।
 ध्वजः सर्वसुख धन्यः प्रत्यग्दारो विशेपतः ॥ १७ ॥
 उदङ् सुखोभवेत्सिंहः प्राङ् सुखो वृषभो भवेत् ।
 दक्षिणाभिमुखो हस्ती सप्तभिः समुदाहृतः ॥ १८ ॥
 एकेन ध्वजउद्दिष्ट स्त्रिभिः सिंह प्रकीर्तितः ।
 पञ्चभिर्वृषभः प्रोक्तो विक्रोणस्थ्याश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥
 तमेवाष्टगुणं कृत्वा करराशिं विचक्षणः ।
 सप्त विंशहृतभागे षट्त्वं विद्याद्विचक्षणः । २० ॥
 अष्टभिर्भाजिते षट्क्षेयः शेषः सव्ययो मतः ।
 व्ययाधिकं न कुर्वीत यतोदीप करम्भवेत् ।

आयाधिकेभवेच्छान्ति रित्याह भगवान् हरिः ॥ २१ ॥

कृत्वाग्रतोद्विजवरानथ पूर्णकुम्भं

दध्यन्नतान्मदल पुष्पफलोप शोभम् ।

कृत्वा हिरण्यवसनानि तदाद्विजेभ्यो

भङ्गल्यशान्ति निलयाय गृहं विशेत्तु ॥ २२ ॥

गृह्योक्तहोमाविधिना बलि कर्म कुर्यात्

प्रासादवास्तु शमने च विधिर्युक्तः ।

सन्तर्पयेद्विजवरानथ भोक्ष्यभज्यैः

शुक्लास्वरः स्वभवनं प्रविशेत्सधूपम् ॥ २३ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जुः । क्रियायोगः कथं सिद्धो नृहस्यादिषु सर्वदा ।

ज्ञानयोग सहस्रादि कर्मयोगो विशिष्यते । १ ॥

सूत उवाच । क्रियायोगं प्रवक्ष्यामि देवतार्चानु कीर्तनम् ।

भूक्तिगुक्तिप्रदं यस्मान्नान्यत् लोकेषु विद्यते ॥ २ ॥

प्रतिष्ठायां सुराणां तु देवतार्चानु कीर्तनम् ।

देवयज्ञोत्सवद्वापि बन्धनाद्ये न मुच्यते ॥ ३ ॥

विष्णोस्तावत्प्रवक्ष्यामि यादृगूपं प्रशस्यते ।

शङ्खचक्रधरं शान्तं पद्महस्तं गदाधरम् ॥ ४ ॥

च्छत्राकारं शिरस्तस्य कम्बुग्रीवं शुभेक्षणम् ।

तुङ्गनासं शुकिकर्णं प्रशान्तोरुभूजक्रमम् ॥ ५ ॥

क्वचिदष्टभूजं विद्या चतुर्भुजं मथापरम् ।

द्विभुजश्चापि कर्तव्यो भवनेषु पुरोधसा ॥ ६ ॥

देवस्याष्टभुजस्यास्य यथास्थानं निबोधत ।
 खड्गगोगदाशरःपद्मं दिव्यं दक्षिणतो हरेः ॥ ७ ॥
 धनुश्च खेटकञ्चैव शङ्खचक्रे च वामतः ।
 चतुर्भुजस्य वक्ष्यामि यथैवायुध संस्थितिः ॥ ८ ॥
 दक्षिणेन गदापद्मं वासुदेवस्य कारयेत् ।
 वामतः शङ्खचक्रे च कर्तव्ये भूतिमिच्छता ॥ ९ ॥
 कृष्णावतारे तु गदा वामहस्ते प्रशस्यते ।
 यथेच्छया शङ्खचक्रे चोपरिष्ठात् प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
 अधस्तात् पृथिवी तस्य कर्तव्या पादमध्यतः ।
 दक्षिणे प्रणतं तद्दृग्गुरुत्मानं निवेशयेत् ॥ ११ ॥
 वामतस्तु भवेत्क्ष्मीः पद्महस्ता शुभानना ।
 गुरुत्मानग्रतोवापि संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥ १२ ॥
 श्रीशुष्पिष्ठश्च कर्तव्ये पाश्र्वर्यो पद्मसंयुते ।
 तोरणञ्चोपरिष्ठात्तु विद्याधरसमन्वितम् ॥ १३ ॥
 देवदुन्दुभिसंयुक्तं गन्धर्वमिथुनान्वितम् ।
 पत्रवल्लीसमपेतं सिंहव्याघ्र समन्वितम् ॥ १४ ॥
 तथाकल्पलतीपेतं स्तुवद्भिरमरेश्वरैः ।
 एवंविधो भवेद्द्विष्णोस्त्रिभागेनास्य पीठिका ॥ १५ ॥
 नवतालप्रमाणास्तु देवदानव किन्नराः ।
 अतःपरं प्रवक्ष्यामि मानोन्मानं विशेषतः ॥ १६ ॥
 जालान्तरप्रविष्टानां भानूनां यद्गजः स्फुटम् ।
 त्रसरेणुःसविज्ञयो वालाग्रनौ रथाष्टभिः ॥ १७ ॥
 तददृक्केन लिङ्गातु यूकालिङ्गाष्टकैर्मता ।
 यवोयूकाष्टकं तद्दृष्टिस्तैस्तद्गुलम् ॥ १८ ॥

स्वकीयाङ्गुलिमानेन मुखं स्याद् द्वादशाङ्गुलम् ।
 मुखमानेनकर्तव्या सर्वावयवकल्पना ॥ १९ ॥
 मौवर्णीराजतीवापि ताम्नीरत्नमयी तथा ।
 शैलीदारुमयीचापि लोहसंघमयी तथा ॥ २० ॥
 रीतिकाधातुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा ।
 शुभदारुमयीचापि देवतार्चा प्रशस्यते ॥ २१ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितास्त्रियावदेव तु ।
 गृहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः ॥ २२ ॥
 आषोडशा तु प्रासादे कर्तव्या नाधिका ततः ।
 मध्यात्तमकनिष्ठा तु कार्यावित्तानु सारतः ॥ २३ ॥
 द्वारोच्छ्रायस्य यन्मान मष्टधा तत्तु कारयेत् ।
 भागमेकं ततस्त्वक्त्वा परिशिष्टन्तु यद्भवेत् ॥ २४ ॥
 भागद्वयेन प्रतिमात्रिभागीकृत्य तत्पुनः ।
 पीठिकाभागतःकार्या नातिनीचा नचोच्छ्रिता ॥ २५ ॥
 प्रतिमासुखमानेन नवभागान् प्रकल्पयेत् ।
 चतुरङ्गुला भवेद्दूरीवाभागेन हृदयंपुनः ॥ २६ ॥
 नाभिस्तस्माद्धः कार्याभागेनैकेन शोभना ।
 निम्नत्वे विस्तरत्वे च अङ्गुलं परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥
 नाभेरधस्तथामेढ्रं भागे नैकेन कल्पयेत् ।
 द्विभागेनायतावूरू जानुनी चतुरङ्गुले । २८ ॥
 जङ्घे द्विभागेविख्यातेपादौ च चतुरङ्गुलौ ।
 चतुर्दशाङ्गुलस्तद्वन्मौलिरस्य प्रकीर्तितः ॥ २९ ॥
 ऊर्ध्वमानमिदं प्रीक्तं पृथुत्वञ्च निबोधत ।
 सर्वावयवमानेषु विस्तारं शृणुत द्विजाः ! ॥ ३० ॥

चतुरङ्गुलंललाटं स्यादूर्ध्वनासा तथैव च ।
 द्यङ्गुलन्तुहनुर्ज्ञेयमोष्ठः स्वाङ्गुलसन्धितः ॥ ३१ ॥
 अष्टाङ्गुले ललाटे च तावन्मात्रे भ्रूवौ मते ।
 अर्द्धाङ्गुलाभ्रुवोर्लेखा मध्येधनुरिवानता ॥ ३२ ॥
 उन्नताग्रामवेत्याश्र्वं श्रृङ्गातीक्ष्णा प्रशस्यते ।
 अक्षिणीद्यङ्गुलायामे तदर्धं चैव विस्तरे ॥ ३३ ॥
 उन्नतोदरमध्ये तु रक्तान्ते शुभलक्षणे ।
 तारकार्धविभागेन दृष्टिःस्यात्पञ्चभागिका ॥ ३४ ॥
 द्यङ्गुलन्तु भ्रुवोर्मध्ये नासामूलमथाङ्गुलम् ।
 नासाग्रविस्तरं तद्वत् पुटद्वयमथानतम् ॥ ३५ ॥
 नासापुटबिलंतददर्धाङ्गुलमुदाहृतम् ।
 कंपोलेद्यङ्गुले तद्वत् कर्णमूलाद्विनिर्गतं ॥ ३६ ॥
 हन्वग्रमङ्गुलंतद्विस्तारोद्यङ्गुलीभवेत् ।
 अर्द्धाङ्गुलाभ्रुवोराजी प्रणालसदृशी समा ॥ ३७ ॥
 अर्द्धाङ्गुलसमस्तद्वदुत्तरोष्टसु विस्तरे ।
 निष्पावसदृशन्तद्वन्नासापुटदलं भवेत् ॥ ३८ ॥
 दृक्क्षिणीज्योतिस्तुल्ये तु कर्णमूलात् षडङ्गुले ।
 कर्णौ तु भ्रूसमौज्ञेयौ ऊर्ध्वन्तु चतुरङ्गुलौ ॥ ३९ ॥
 द्यङ्गुलौकर्णपाश्र्वौ तु मात्रामेकान्तु विस्तृतौ ।
 कर्णयोरुपरिष्ठास्रमस्तकं द्वादशाङ्गुलम् ॥ ४० ॥
 ललाटात्पृष्ठतोऽर्धेन प्रोक्तमष्टादशाङ्गुलम् ।
 षट्त्रिंशदङ्गुलश्चास्य परिणाहःशिरोगतः ॥ ४१ ॥
 सकेशनिचयोयस्य द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।
 केशान्तात्तुहनुका तद्वदङ्गुलानि तु षोडश ॥ ४२ ॥ •

ग्रीवामध्यपरीणाह चतुर्विंशतिकाङ्गुलः ।
 अष्टाङ्गुला भवेत्प्रीवा पृथुत्वेन प्रशस्यते ॥ ४३ ॥
 स्तनग्रीवान्तरं प्रोक्त मेकतालं स्वयम्भुवा ।
 स्तनयोरन्तरंतद्वद्वादशाङ्गुलमिष्यते ॥ ४४ ॥
 स्तनयोर्मण्डलंतद्वद्द्व्यङ्गुलंपरिकीर्तितम् ।
 चूचुकौ मण्डलस्यान्तर्यवमात्राधुभौष्मृतौ ॥ ४५ ॥
 द्वितालञ्चापि विस्तारा द्वक्षस्थलमुदाहृतम् ।
 कक्षे षडङ्गुले प्रोक्ते बाहुमूलस्तनान्तरे ॥ ४६ ॥
 चतुर्दशाङ्गुलौ पादावङ्गुष्ठौ तु त्रियङ्गुलौ ।
 पञ्चाङ्गुलपरीणाह मङ्गुष्ठायं तथोन्नतम् ॥ ४७ ॥
 अङ्गुष्ठकसमातद्वदायामास्यात्प्रदेशिनी ।
 तस्याः षोडशभागेन हीयते मध्यमाङ्गुली ॥ ४८ ॥
 अनामिकाष्टभागेन कनिष्ठाचापि हीयते ।
 पर्वत्रयेण चाङ्गुल्योगुल्फौ द्व्यङ्गुलकौ मतौ ॥ ४९ ॥
 पाष्णिर्द्युङ्गुलमात्रस्तु कलयोज्ञः प्रकीर्तितः ।
 द्विपर्वाङ्गुष्ठकः प्रोक्तः परीणाहश्च द्व्यङ्गुलः ॥ ५० ॥
 प्रदेशिनीपरीणाहस्त्र्यङ्गुलः समुदाहृतः ।
 कन्यमाचाष्टभागेन हीयते क्रमशाहिजाः ॥ ५१ ॥
 अङ्गुलेनाञ्चयः कार्योः द्व्यङ्गुष्ठस्य विशेषतः ।
 तदधेन तु शेषाणामङ्गुलीनान्तथोञ्चयः ॥ ५२ ॥
 जङ्घाग्रे परिणाहस्तु अङ्गुलानि चतुर्दश ।
 जङ्घामध्ये परीणाहस्तथैवाष्टादशाङ्गुलः ॥ ५३ ॥
 जानुमध्ये परीणाह एकविंशतिरङ्गुलः ।
 जानूञ्चयोऽङ्गुलः प्रोक्तो मण्डलन्तु त्रिरङ्गुलम् ॥ ५४ ॥

ऊरुमध्ये परीणाहो क्ष्यष्टाविंशतिकाङ्गुलः ।
 एकात्रिंशोपरिष्टाञ्च षष्णौ तु त्रिरङ्गुलौ ॥ ५५ ॥
 क्ष्यङ्गुलञ्च तथामेढ्रं परीणाहः षडङ्गुलम् ।
 मणिवन्धा दधोविद्यात् केशरेखा स्थैव च ॥५६॥
 मणिकोशपरीणाहः स्रतुरङ्गुल दृष्यते ।
 विस्तरेण भवेत्तद्वत्कटिरष्टादशाङ्गुला ॥ ५७ ॥
 द्वाविंशति तथास्त्रीणां स्तनौ च द्वादशाङ्गुलौ ।
 नाभिमध्यपरीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ॥ ५८ ॥
 पुरुषे पञ्चपञ्चाशत् कक्ष्याञ्चैव तु वेष्टनम् ।
 कक्षयोरुपरिष्टान्तु स्कन्धोप्रोक्तौ षडङ्गुलौ ॥ ५९ ॥
 अष्टाङ्गुलान्तु विस्तारे ग्रीवाञ्चैव विनिर्दिशेत् ।
 परीणाहेतथाग्रीवां कला द्वादश निर्दिशेत् ॥६०॥
 आयामोभूजयोस्तद्वत् द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।
 कार्यन्तु बाह्वृशिखरं प्रमाणे षोडशाङ्गुलम् ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वं यद्बाह्वपर्यन्तं विन्द्यादष्टाङ्गुलं शतम् ।
 तथैकाङ्गुलहीनन्तु द्वितीयं पर्व उच्यते ॥ ६२ ॥
 बाहुमध्ये परिणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः ।
 षोडशोक्तःप्रबाह्वस्तु षट्कलोय करोमतः ॥ ६३ ॥
 सप्ताङ्गुलं करतलं पञ्च मध्याङ्गुली मता ।
 अनामिकामध्यमायाः सप्तभागेन हीयते ॥ ६४ ॥
 तस्यास्तु पञ्चभागेन कनिष्ठा परिहीयते ।
 मध्यमायास्तु हीनावै पञ्चभागेन तर्जनी ॥६५॥
 अङ्गुष्ठस्तर्जनीमूला दधःप्रोक्तस्तु तत्समः ।
 अङ्गुष्ठपरिणाहस्तु विज्ञेय स्रतुरङ्गुलः ॥ ६६ ॥

शेषाणा मङ्गलीनान्तु भागो भागेन हीयते ।
 मध्यमामध्यभागन्तु अङ्गलद्वयमायतम् ॥ ६७ ॥
 यवो यवेनसर्वासान्तस्या स्तस्याः प्रहीयते ।
 अङ्गुष्ठपर्वमध्यन्तु तर्जन्या सदृशं भवेत् ॥ ६८ ॥
 यवद्वयाधिकं तद्द दग्रपर्व उदाहृतम् ।
 पर्वार्धे तु नखान्विता दङ्गुलीषु समन्ततः ॥ ६९ ॥
 स्निग्धं श्लक्ष्णं प्रकुर्वीत रूपाद्रक्तं तथाग्रतः ।
 निम्नशृङ्गं भवेन्मध्ये पार्श्वतः कलयोच्छ्रितम् ॥ ७० ॥
 तथैव केशवल्लीयं स्कन्धोपरि दशाङ्गुला ।
 स्त्रियःकार्यास्तु तन्वङ्गुः स्तनोरजघनाधिकाः ॥ ७१ ॥
 चतुर्दशाङ्गुलाया मसुदरं नाम निर्दिशेत् ।
 नानाभरणसम्पन्नाः किञ्चित्श्लक्ष्णभुजास्ततः ॥ ७२ ॥
 किञ्चिद्दीर्घं भवेत्क्लमलकावलिरुत्तमा ।
 नासाग्रीवा ललाटश्च सार्द्धमात्रं त्रिरङ्गुलम् ॥ ७३ ॥
 अर्ध्याङ्गुलविस्तारः शस्यतेऽधरपल्लवः ।
 अधिकंनेत्रयुग्मन्तु चतुर्भागेण निर्दिशेत् ।
 ग्रीवावलिस्र कर्तव्या किञ्चिदर्धाङ्गुलोच्छ्रया ॥ ७४ ॥
 एवं नारीषु सर्वासु देवानां प्रतिमासु च ।
 तवचालमिदं प्रोक्तं लक्षणं पापनाशनम् ॥ ७५ ॥

अथ अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।
 सूतउवाच । अतः परं ब्रवीमि देवाकारान् विशेषतः ।
 दशतालः स्मृतो रामो बलिवैरोचनि स्तथा ॥ १ ॥

वराहो नारसिंहश्च सप्ततालस्तु वामनः ।
 मत्स्यकूर्मौ च निर्दिष्टौ यथाशोभं स्वयन्ध्रुवा ॥ २ ॥
 अतःपरंप्रवक्ष्यामि रुद्राद्या कारमुत्तमम् ।
 स पीनोरुभुज स्कन्धस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ॥ ३ ॥
 शुक्लोऽर्करश्मि संघातश्चन्द्राङ्कितचटोविभः ।
 जटामुकुटधारी च ह्यष्टवर्षाकृतिश्च सः ॥ ४ ॥
 बाहुवारणहस्ताभौ वृत्तचङ्कोरुमण्डलः ।
 ऊर्ध्वकेगश्च कर्तव्यो दीर्घायत विलोचनः ॥ ५ ॥
 व्याघ्रचर्मपरीधानः कटिस्तत्र त्रयान्वितः ।
 द्वारकेयूरसम्पन्नो भजङ्गाभरणस्तथा ॥ ६ ॥
 बाहवश्चापि कर्तव्या नानाभरण्य भूषिताः ।
 पीनोरुगण्डफलकः कुण्डलाभ्या मलङ्कृतः ॥ ७ ॥
 अजातुलम्बबाहुश्च सौम्यमूर्तिः सुशोभनः ।
 खेटकंवामहस्ते तु शङ्खञ्चैव तु दक्षिणे ॥ ८ ॥
 शक्तिंदण्डं त्रिशूलश्च दक्षिणेषु निवेशयेत् ।
 कपालं वामपार्श्वे तु नागं खट्वाङ्गमेव च ॥ ९ ॥
 एकश्च वरदोहस्तस्तथाक्षवलयोऽपरः ।
 वैशाखस्थानकं कृत्वा नृत्याभिनय संस्थितः ॥ १० ॥
 नृत्यन्दशभुजः कार्यो गजचर्मधरस्तथा ।
 तथा त्रिपुरदाहे च ब्राह्मवः षोडशैव तु ॥ ११ ॥
 शङ्खं चक्रं गदाशार्ङ्गं घण्टातत्राधिकाभवेत् ।
 तथाधनुःपिनाकश्च शरोविष्णु मयस्तथा ॥ १२ ॥
 चतुर्भुजोऽष्टबाहुर्वाज्ञान योगेश्वरोमतः ।
 तीक्ष्णनासाग्रदशनः करालवदनी महान् ॥ १३ ॥

भैरवः शस्यते लोके प्रत्यायतन संस्थितः ।

न मूलायतने कार्यभैरवस्तु भयङ्करः ॥ १४ ॥

नारसिंह वराहोवा तथान्येऽपि भयङ्कराः ।

नाधिकाङ्गा नहीनाङ्गाः कर्तव्या देवताः क्वचित् ॥ १५ ॥

स्वामिनं घातयेत् न्यूना करालवदना तथा ।

अधिका शिल्पिनं हन्यात् कृशा चैवार्थ नाशिनी ॥ १६ ॥

कृगोदरी तु दुर्भिक्षं निर्मासा धननाशिनी ।

वक्रनासा तु दुःखाय सङ्घिप्ताङ्गी भयङ्करी ॥ १७ ॥

चिपिटा दुःखशोकाय अनेत्रा नेत्रनाशिनी ।

दुःखदा हीनवक्त्रा तु पाणिपादकृशा तथा ॥ १८ ॥

हीनाङ्गा हीनजङ्घा च भ्रमोन्माद करी वृणाम् ।

शुष्कवक्त्रा तु राजानं कटिहीना च याभवेत् ॥ १९ ॥

पाणिपादविहीनो यो जायते मारुतोमहान् ।

जङ्घाजानुविहीना च शत्रुकल्याण कारिणी ॥ २० ॥

पुत्रमित्तविनाशाय हीनवक्षस्यला तु या ।

सम्पूर्णवयवा यातु आयुर्नक्ष्त्रीप्रदा रुदा ॥ २१ ॥

एवं लक्षणमासाद्य कर्तव्यः परमेश्वरः ।

स्तूयमानः सुरैः सर्वैः समन्ताद्दर्शयेद्भवम् ॥ २२ ॥

शक्रेण नन्दिनाचैव महाकालेन शङ्करम् ।

प्रणतालोकपालास्तु, पार्श्वे तु गणनायकाः ॥ २३ ॥

वृत्त्यत्भङ्गीरिटिञ्चैव भूतवेताल संवृताः ।

सर्वे हृष्टास्तु, कर्तव्यास्तुवन्तः परमेश्वरम् ॥ २४ ॥

गन्धर्वविद्याधर किन्नराणा

सघाञ्जरी गुह्यकनायकानाम् ।

गणैरनेकैः शतशो महेन्द्रे
 मुनि प्रवीरैरपि नम्यमानम् ॥ २५ ॥
 धृताक्षसूतैः शतशः प्रबाल
 पुष्पोपहार प्रचयन्ददद्भिः ।
 संस्तूयमानं भगवन्तमीड्यं
 नेत्रत्रयेणामरमत्यं पूज्यम् ॥ २६ ॥

अथ ऊनपञ्चदशतमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । अधुना सम्प्रवक्ष्यामि अर्धनारीश्वरं परम् ।

अर्धेन देव देवस्य नारीरूपं सुशोभनम् ॥ १ ॥

ईशार्धेतु जटाभागो बालेन्दुकलयायुतः ।

उमार्धेचापि दातव्या सीमन्ततिलकाबुभौ ॥ २ ॥

वामुकिर्दक्षिणेकर्णे वामे कुण्डलमादिशेत् ।

बालिका चोपरिष्ठात्तु कपालं दक्षिणेकरे ।

त्रिशूलं वापि कर्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ ३ ॥

वामतो दर्पणं दद्यादुत्पलन्तु विशेषतः ॥ ४ ॥

वामबाहुश्च कर्तव्यः केयूरवलयान्वितः ।

उपवीतञ्च कर्तव्यं मणिमुक्तामयन्तथा ॥ ५ ॥

स्नानभारं तयार्धेतु वामिपीनं प्रकल्पयेत् ।

परार्धमुज्ज्वलङ्क्यार्त्च्छोण्यर्धेतु तथैव च ॥ ६ ॥

लिङ्गार्द्धमूर्ध्वं गं कुर्यात् व्यालाजिनकृताम्बरम् ।

वामे लम्बपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम् ॥ ७ ॥

नानारत्नसमोपेतं दक्षिणेभुजगान्वितम् ।

देवस्य दक्षिणं पादं पद्मोपरिसुसंस्थितम् ॥ ८ ॥
 कच्चिदर्धे तथा वामं भूषितं नूपुरेण तु ।
 रत्नैर्विभूषितान् कुर्याद्दङ्गुलीष्वङ्गुलीयकान् ॥ ९ ॥
 सालक्तकं तथा पादं पार्वत्या दर्शयेत्सदा ।
 अर्धनारीश्वरस्येदं रूपमस्मिन्नुदाहृतम् ॥ १० ॥
 उमामहेश्वरस्यापि लक्षणं शृणुत द्विजाः ! ।
 संस्थानन्तु तयोर्वक्ष्ये लीलाललित विभ्रमम् ॥ ११ ॥
 चतुर्भुजं द्विबाहुं वा जटाभारेन्दु भूषणम् ।
 लोचनत्रयसंयुक्तं सुमैत्रं स्कन्धपाणिनम् ॥ १२ ॥
 दक्षिणेनोत्पलं शूलं वामेकुचभरे करम् ।
 हीपिचर्मपरीधानं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १३ ॥
 सुप्रतिष्ठं सुवेषञ्च तथार्धेन्दु कृताननम् ।
 वामे तु संस्थिता देवी तस्योरौ बाहुगूहिता ॥ १४ ॥
 शिरोभूषणसंयुक्तैरलकैर्ललितानना ।
 मवालि का कर्णावती ललाट तिलकाञ्जला ॥ १५ ॥
 मणिगुण्डलसंयुक्ता कर्णिकाभरणा क्वचित् ।
 हारकेयूर बङ्गला हरवक्त्रावलीकिनी ॥ १६ ॥
 वामांसन्देवदेवस्य स्पृशन्ती लीलया ततः ।
 दक्षिणन्तु बहिःकृत्वा बाहुं दक्षिणतस्तथा ॥ १७ ॥
 स्कन्धं वा दक्षिणे कुक्षौ स्पृशन्त्यङ्गुलजैः क्वचित् ।
 वामे तु दर्पणं दद्यात् उत्पलं वा सुशोभनम् ॥ १८ ॥
 कटिसूत्रत्रयञ्चैव नितम्बे स्थात्प्रलम्बकम् ।
 जया च विजयाचैव कार्तिकेय विनायकौ ॥ १९ ॥
 पार्श्वयोर्दृश्येत्तत्र तोरणे गण गुह्यकान् ।

माला विद्याधरां सहस्रीणावानश्रुगेगणः ॥ २० ॥
एतद्रूपमुमेशस्य कर्तव्यं भूतिमिच्छता ।
शिवनारायणं वक्ष्ये सर्वपाप प्रणाशनम् ॥ २१ ॥
वामार्धे माधवं विद्यात् दक्षिणे शूलपाणिनम् ।
बाहुद्वयञ्च कृष्णस्य मणिकेयूर भूषितम् ॥ २२ ॥
शङ्खचक्रधरं शान्त मारक्ताङ्गुलि विश्रमम् ।
चक्रस्थाने गदां वापि पाणौ दद्याद्गदाभृतः ॥ २३ ॥
शङ्खत्रैवेतरे दद्यात् कव्यर्धं भूषणीज्वलम् ।
पीतवस्त्रपरीधानं चरणं मणिभूषणम् ॥ २४ ॥
दक्षिणार्धे जटाभार मर्धेन्दुकृतभूषणम् ।
भुजङ्गहारवलयं वरदं दक्षिणं करम् ॥ २५ ॥
द्वितीयञ्चापि कुर्वीत त्रिशूलवरधारिणम् ।
व्यालोपवीतमयुक्तं कव्यर्धं कुत्तिवाससम् ॥ २६ ॥
मणिरत्नैश्च संयुक्तं पादं नाग विभूषितम् ।
शिवनारायणस्यैवं कल्पयेद्रूप मुत्तमम् ॥ ७ ॥
महावराहं वक्ष्यामि पद्महस्तं गदाधरम् ।
तीक्ष्णदंष्ट्राग्रघोणास्यं मेदिनीवामकूर्परम् ८
दंष्ट्राग्रेषोऽहुतां दान्तां धरणीमुत्पलान्विताम् ।
विस्मयोत्फुल्लवदना मुपरिष्ठात्प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥
दक्षिणं कटिसंस्थितु करं तस्याः प्रकल्पयेत् ।
कूर्मोपरि तथा पादमेकं नागेन्द्रमूर्धनि ॥ ३० ॥
संस्तूयमानं लोकेशैः समन्तात्परिकल्पयेत् ।
नारसिंहस्तु कर्तव्यं भुजाष्टक समन्वितम् ॥ ३१ ॥
रौद्रं सिंहासनं तद्वत् विदारितमुखे क्षणम् ।

जटाजूट समायुक्ता मङ्गेन्दुकुतलक्ष्याम् ॥ ५६ ॥
लोचनत्रयसम्पन्नां पद्मेन्दुसहस्राननाम् ।
अतसीपुष्पसङ्काशां सुप्रतिष्ठां सुलोचनाम् ॥ ५७ ॥
नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ।
सुचारुदशनान्तद्वितीयोन्मत्तपयोधरान् ॥ ५८ ॥
त्रिभङ्गस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दिनीम् ।
त्रिशूलं दक्षिणे दद्यात् खड्गं चक्रं तथैव च ॥ ५९ ॥
तीक्ष्णं बाणं तथाशक्तिं वामतोऽपि निबोधत ।
खेटकं पूर्णचापञ्च पाशमङ्कुशमेव च ॥ ६० ॥
घण्टां वा परशुञ्चापि वामतः सन्निवेशयेत् ।
अधस्तान्महिषन्तद्विधिरस्त्रं प्रदर्शयेत् ॥ ६१ ॥
शिरच्छेदोद्भवं तद्वहानवं खड्गपाणिनम् ।
रक्तारक्तीकृताङ्गं च रक्ताविस्कारतेक्षणम् ॥ ६२ ॥
वेष्टितं नागपाशेन शुकुटीभीषणाननम् ।
वमद्गुधिरवक्त्रञ्च देव्याःसिंहं प्रदर्शयेत् ॥ ६३ ॥
देव्यास्तु दक्षिणंपादं समंसिंहोपरि स्थितम् ।
किञ्चिद्दूर्घं तथावाममङ्गुष्ठं महिषोपरि ॥ ६४ ॥
सूयमानञ्च तद्रूपममरैःसन्निवेशयेत् ।
इदानीं सुरराजस्य रूपं वक्ष्ये विशेषतः ॥ ६५ ॥
सहस्रनयनं देवं मत्तवारणसंस्थितम् ।
पृथूखवक्षोवदनं सिंहस्कन्धं महाभुजम् ॥ ६६ ॥
किरीटकुण्डलधरं पीवरीखभुजेक्षणम् ।
वज्रोपलधरं तद्वन्वानाभरणभूषितम् ॥ ६७ ॥
पूजितं देवगन्धर्वै रभ्यरोगणसेवितम् ।

कृत्वा चामरधारिण्यः स्त्रियः पार्श्वे प्रदर्शयेत् ॥ ६८ ॥

सिंहासनगतश्चापि गन्धर्वगणसंयुतम् ।

इन्द्राणीं वामतश्चास्य बुर्व्यादुत्पल धारिणीम् ॥ ६९ ॥

अथ षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । प्रभाकरस्य प्रतिमा मिदानीं शृणुत द्विजाः ॥

रथस्थं कारयेद्देवं पद्महस्तं सुलोचनम् ॥ १ ॥

सप्ताश्वकैकचक्रञ्च रथं तस्य प्रकल्पयेत् ।

मुकुटेन विचित्रेण पद्मगर्भं समप्रभम् ॥ २ ॥

नानाभरणभूषाभ्यां भुजाभ्यां धृतपुष्करम् ।

स्कन्धस्थे पुष्करे ते तु लीलयैव धृते सदा ॥ ३ ॥

चोलकच्छत्रवपुषं क्वचित् चित्रेषु दर्शयेत् ।

वस्त्रयुग्मसमीपितं चरणौ तेजसावृतौ ॥ ४ ॥

प्रतिहारौ च कर्तव्यौ पार्श्वयोर्दण्डि पिङ्गली ।

कर्तव्यौ खड्गहस्तौ तौ पार्श्वयोः पुरुषावुभौ ॥ ५ ॥

लेखनीकृत हस्तश्च पार्श्वे धातार मध्ययम् ।

नानादेवगणैर्युक्तमेवं कुर्याद्दिवाकरम् ॥ ६ ॥

अरुणः सारथिश्चास्य पद्मिनी पत्रसन्निभः ।

अश्वौ सुवलयशीवावन्तस्यौ तस्य पार्श्वयोः ॥ ७ ॥

भुजङ्गरज्जभिर्बद्धाः सप्ताश्वारश्मिसंयुताः ।

पद्मस्थं वाहनस्थं वा पद्महस्तं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥

वङ्गेषु लक्षणां वक्ष्ये सर्वकाम फलप्रदम् ।

दीप्तं सुवर्णवपुषमर्धं चन्द्रासने स्थितम् ॥ ९ ॥

बालार्कं सदृशं तस्य वदनञ्चापि दर्शयेत् ।
 यज्ञोपवीतिनं देवं लम्बकूर्चधरं तथा ॥ १० ॥
 कमण्डलुं वामकरे दक्षिणेत्यक्ष सूत्रकम् ।
 ज्वालावितानसंयुक्तं मज्जवाहनं मुञ्जलम् ॥ ११ ॥
 कुण्डस्थं वापिकुर्वीत मूर्ध्नि सप्तशिखान्वितम् ।
 तथा यमं प्रवक्ष्यामि दण्डपाशधरं विभुम् ॥ १२ ॥
 महामहिषमारूढं कृष्णाञ्जनचयोपमम् ।
 सिंहासनगतञ्चापि दीप्ताग्निं समं लोचनम् ॥ १३ ॥
 महिषं श्वित्रगुप्तञ्च करालाः किङ्करास्तथा ।
 समन्ताद्दर्शयेत्तस्य सौम्या सौम्यान् सुरासुरान् ॥ १४ ॥
 राक्षसेन्द्रं तथा वक्ष्ये लोकपालञ्च नैर्ऋतम् ।
 नरारूढं महामायं रक्षोभिर्बद्धभिर्दृष्टम् ॥ १५ ॥
 खड्गहस्तं महानीलं कज्जलाचलं सन्निभम् ।
 नरयुक्तं विमानस्थं पीताभरणं भूषितम् ॥ १६ ॥
 वरुणञ्च प्रवक्ष्यामि पाशहस्तं महाबलम् ।
 शङ्खस्कटिकवर्णाभं सितहाराम्बरावृतम् ॥ १७ ॥
 भ्रूषासनं गतं शान्तं किरीटाङ्गदधारिणम् ।
 वायुरूपं प्रवक्ष्यामि धूस्रन्तुं सृगवाहनम् ॥ १८ ॥
 चित्राम्बरधरं शान्तं युवानं कुञ्चितं भ्रुवम् ।
 सृगाधिरूढं वरदं पताकाध्वजसंयुतम् ॥ १९ ॥
 कुबेरञ्च प्रवक्ष्यामि कुण्डलाभ्यां मलङ्कृतम् ।
 महादरं महाकायं निध्यष्टकं समन्वितम् ॥ २० ॥
 गुह्यकं बद्धभिर्युक्तं धनथ्ययकरैस्तथा ।
 हारकेयूरं रचितं सिताम्बरधरं सदा ॥ २१ ॥

गदाधरञ्च कर्तव्यं वरदं सुकुटान्वितम् ।
 नरयुक्त विमानस्थं एवं रीत्या च कारयेत् ॥ २२ ॥
 तथैवेशं प्रवक्ष्यामि धवलं धवलेक्षणम् ।
 त्रिशूलपाणिनं देवं त्र्यम्बं वृषगतं प्रभम् ॥ २३ ॥
 मातृणां लक्षणं वक्ष्ये यथा वदन् पूर्वगः ।
 ब्रह्माणी ब्रह्ममहती चतुर्वक्त्रा चतुर्भुजा ॥ २४ ॥
 हंसाधिरूढा कर्तव्या साक्षसूत्र कमण्डलुः ।
 महाेश्वरस्य रूपेण तथा माहेश्वरी मता ॥ २५ ॥
 जटा सुकुटसंयुक्ता वृषस्या चन्द्रशेखरा ।
 कपाल शूल खट्वाङ्ग वादाख्या चतुर्भुजा ॥ २६ ॥
 कुमाररूपा कीमारी मयूरवर वाहना ।
 रीक्तवस्त्रधरा तदच्छूलशक्तिधरा मता ॥ २७ ॥
 हारकेयूरसम्पन्ना कृकवाकु धरा तथा ।
 वैशावी विष्णुसदृशा गरुडे मसुपस्थिता ॥ २८ ॥
 चतुर्बाहुश्च वरदा शङ्खचक्रगदाधरा ।
 सिंहासन गतावापि बालकेन समन्विता ॥ २९ ॥
 वाराहीञ्च प्रवक्ष्यामि सर्चिषोपरि संस्थिताम् ।
 वराह महती देवी शिरश्चामरधारिणी ॥ ३० ॥
 गदाचक्रधरान्तडहानविन्द्र विनाशिनी ।
 इन्द्राणीमिन्द्रमहतीं वज्रशूल गदाधरास ॥ ३१ ॥
 गजासन गतां देवीं लोचनैर्बहुभिद्येताम् ।
 तप्तकाञ्चनवर्णां दिव्याभरण भूषिताम् ॥ ३२ ॥
 तीक्ष्णखण्डगधरं तद्वक्ष्ये योगेश्वरी मिसाम् ।
 दीर्घजिह्वा मूर्धकेयी मस्थिखण्डैश्च मण्डिताम् ॥ ३३ ॥

दंष्ट्रा करालवदनां कुर्व्याञ्चैव कशोदरीम् ।
 कपालमालिनीं देवीं सुण्डमाला विभूषिताम् ॥ ३४ ॥
 कपालं वामहस्ते तु मांस शोणितपूरितम् ।
 मस्तिष्काक्तञ्च बिभ्राणां शक्तिकां दक्षिणे करे ॥ ३५ ॥
 गृध्रस्या वायसस्या वा निर्मांसा विनतोदरी ।
 करालवदना तद्वत्कर्तव्या सा त्रिलोचना ॥ ३६ ॥
 चामुण्डा बद्धघण्टा वा द्वीपिचर्मधरा शुभा ।
 दिग्वासाः कालिका तद्वद्रासभस्या कपालिनी ॥ ३७ ॥
 सुरक्तपुष्पाभरणा वर्धनी ध्वजसंयुता ।
 विनायकञ्च कुर्वीत मातृणामन्तिके सदा ॥ ३८ ॥
 वीरेश्वरश्च भगवान् वृषारूढो जटाधरः ।
 वीणाहस्त स्त्रिशूली च मातृणा मग्रतो भवेत् ॥ ३९ ॥
 श्रियं देवीं प्रदक्ष्यामि नवे वयसि संस्थिताम् ।
 सुयीवनां पीनगण्डां रक्तोष्ठीं कुञ्चित भ्रुवम् ॥ ४० ॥
 पीनोन्नत स्तनतटां मणि कुण्डलधारिणीम् ।
 सुमण्डलं सुखं तस्याः शिरः सीमन्त भूषणम् ॥ ४१ ॥
 पद्मस्वस्तिक शङ्खैर्वा भूषितां कुण्डलालकैः ।
 कञ्चुका बहगात्रौ च हार भूषौ पयोधरौ ॥ ४२ ॥
 नागहस्तोपमौ बाहू केयूर कटकोज्ज्वलौ ।
 पद्मं हस्ते प्रदातव्यं श्रीफलं दक्षिणे भुजे ॥ ४३ ॥
 मेखलाभरणां तद्वत्तप्तकाञ्चन सप्रभाम् ।
 नानाभरण सम्पन्नां शोभनाम्बर धारिणीम् ॥ ४४ ॥
 पाश्वर्षी तस्याः स्त्रियः कार्द्व्याश्चामर व्यग्रपाणयः ।
 पद्मासनोपविष्टा तु पद्मसिंहासनस्थिता ॥ ४५ ॥

करिभ्यां स्नाप्यमानासौ भङ्गाराभ्यामनेकशः ।
 प्रक्षालयन्तौ करिणी भङ्गाराभ्यां तथापरौ ॥ ४६ ॥
 स्तूयमाना च लोकेषु स्तथा गन्धर्व गुह्यकैः ।
 तथैव यक्षिणीकार्या सिद्धा सुर निषेविता ॥ ४७ ॥
 पार्श्वयोः कलशौ तस्या स्तोरणे देवदानवाः ।
 नागाश्चैवतु कर्तव्याः खड्गखेटक धारिणः ॥ ४८ ॥
 अधस्तात्प्रकृतिस्तेषां नाभेरूर्ध्वन्तु पौरुषी ।
 फणाश्च मूर्ध्नि कर्तव्या द्विजिह्वा बहवः समाः ॥ ४९ ॥
 पिशाचा राक्षसाश्चैव भूत वेताल जातयः ।
 निर्मांसाश्चैव ते सर्वे रौद्रा विकृतरूपिणः ॥ ५० ॥
 क्षेत्रपालश्च कर्तव्यो जटिलो विकृताननः ।
 दिग्वासा जटिल स्तद्वच्छागोमायुनिषेवितः ॥ ५१ ॥
 कपालं वामहस्ते तु शिरः केशैः समावृतम् ।
 दक्षिणे शक्तिकां दद्यादसुरक्षय कारिणीम् ॥ ५२ ॥
 अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विभुजं कुसुमायुधम् ।
 पार्श्वे चाश्व मुखं तस्य मकरध्वज संयुतम् ॥ ५३ ॥
 दक्षिणे पुष्पवाणश्च वामे पुष्पमयं धनुः ।
 प्रीतिः स्याद्दक्षिणे तस्य भोजनोपस्करान्विता ॥ ५४ ॥
 रतिश्च वामपार्श्वे तु शयनं सारसान्वितम् ।
 पटश्च पटश्चैव खरः कामातुरस्तथा ॥ ५५ ॥
 पार्श्वतो जलवापी च वनं नन्दनमेष च ।
 सुशोभनश्च कर्तव्यो भगवान् कुसुमायुधः ॥ ५६ ॥
 संस्थानमीषहृत्कं स्याद्द्विस्त्रयस्त्रित दत्तकम् ।

एतदुद्देशतः प्रोक्तं प्रतिमा लक्षणं मया ।

विस्तरेण न शक्नोति ब्रह्मस्वतिरपि द्विजाः ! ॥ ५७ ॥

अथ एकवच्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । पीठिका लक्षणं बन्धे यथा वदनु पूर्वशः ।

पीठीच्छायं यथा वज्र भागान् षोडश कारयेत् ॥१॥

भूमावेकः प्रविष्टः स्याच्चतुर्भिर्जगती मता ।

वृत्तोभागस्तथैकः स्याद्दृतः पटलभागतः ॥ २ ॥

भागैस्त्रिभिस्तथा कण्ठः कण्ठपट्टस्त्रिभागतः ।

भागाभ्यामूर्ध्वं पट्टश्च शेषभागेन पट्टिका ॥ ३ ॥

प्रविष्टं भागैकैकं जगतीयावदेवतु ।

निर्गमन् पुनस्तस्य यावद्द्वै शेष पट्टिका ॥४॥

वारि निर्गमनार्थन्तु तत्र कार्यः प्रणालकः ।

पीठिकानान्तु सर्वासा मितत्सामान्यलक्षणम् ॥ ५ ॥

विशेषान् देवताभेदान् ष्टण्ध्वं द्विजसत्तमाः ! ।

स्यगिडला वायवापी वा यक्षीवेदी च मण्डला ॥ ६ ॥

पूर्णचन्द्रा च वज्रा च पद्मावार्धं शशस्तथा ।

त्रिकोणा दशमी तामां संस्थानं वा निबोधत ॥ ७ ॥

स्यगिडला चतुरस्रातु वर्जिता मेखलादिभिः ।

वापीदि मेखलाज्ञेया यक्षीचैव त्रिमेखला ॥ ८ ॥

चतुरस्राय तावेदीन तां लिङ्गेषु योजयेत् ।

मण्डलावर्तुलायातु मेखलाभिर्मण प्रिया ॥ ९ ॥

रक्ता द्विमेखलामध्ये पूर्णचन्द्रा तु सा भवेत् ।

मेखलात्रयसंयुक्ता पट्टस्त्रावज्जिका भवेत् ॥ १० ॥

घाँडशाखा भतेत्यज्ञा किञ्चिद्द्रुखा.तु मूलतः ।
 तथैव धनुषाकारा सार्द्धचन्द्रा प्रशस्यते ॥ ११ ॥
 त्रिशूलसदृशी तद्वत् त्रिकोणाच्छूर्द्धतीमता ।
 प्रागुदक् प्रवणा तद्वत् प्रशस्तालक्षणाञ्चिता ॥ १२ ॥
 परिवेषत्रिभागेन निर्गमं तत्र कारयेत् ।
 विस्तारंतत् प्रमाणञ्च मूलेचाग्रे ततोर्ध्वतः ॥ १३ ॥
 जलमार्गश्च कर्तव्य स्त्रिभागेन सुशोभनः ।
 लिङ्गस्यार्द्धविभागेन स्थौल्येन समधिष्ठिता ॥ १३ ॥
 मेखला तत्रिभागेन खातञ्चैव प्रमाणातः ।
 अथवा पादहीनन्तु शोभनं कारयेत्सदा ॥ १४ ॥
 उत्तरस्थं प्रणालञ्च प्रमाणादधिकारयेत् ।
 स्थण्डिलायामथारोग्यं धनं धान्यञ्च पुष्कलम् ॥ ५ ॥
 गोप्रदा च भवेद्यक्षीवेदीसंपत् प्रदाभवेत् ।
 मण्डलायां भवेत्कीर्तिं वरदापूर्णचन्द्रिका ॥ १६ ॥
 आयुः प्रदाभवेद्द्वज्जा पद्मासौभाग्यदा भवेत् ।
 पुत्रप्रदार्द्धचन्द्रा स्यात्त्रिकोण शक्तुनाशिनी ॥ १७ ॥
 देवस्यय जनार्थन्तु पीठिकादश कीर्तिताः ।
 शैले शैलेमयींदद्यात् पार्थिवे पार्थिवीं तथा ॥ १८ ॥
 दारुजे दारुजां कुर्यात् मिश्रेमिश्रां तथैवच ।
 नान्ययोनिस्तु कर्तव्या सदा शुभफलेभुभिः ॥ १९ ॥
 अर्चायामासमन्दैर्घ्यं लिङ्गाया मसमन्तथा ।
 यस्य देवस्य या पत्नी तां पीठेपरिकल्पयेत् ।
 एतत्सर्वंसमाख्यातं समासात्पीठलक्षणम् ॥ २० ॥

अथ द्विपष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । अथातःसंप्रक्ष्यामि लिङ्गलक्षणं सुत्तमम् ।

सुस्निग्धञ्च सुवर्णञ्च लिङ्गं कुर्याद्विचक्षणः ॥१॥

प्रासादस्य प्रमाणेन लिङ्गमानं विधीयते ।

लिङ्गमानेन वा विद्यात् प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ २ ॥

चतुरस्रेनमेगर्त्तं ब्रह्मसूत्रं निपातयेत् ।

वामेन ब्रह्मसूत्रस्य अर्द्धं वा लिङ्गमेव च ॥३॥

प्रागुत्तरेण लीनन्तु दक्षिणा परयाञ्चितम् ।

पुरस्यापरदिग्भागे पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

पूर्वेणचापरद्वारं माहेत्यं दक्षिणोत्तरम् ।

द्वारंविभज्य पूर्वन्तु एकविंशति भागिकम् ।

ततो मध्यगतं ज्ञात्वा ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत् ।

तस्यार्द्धन्तु त्रिधा कृत्वा भागश्चोत्तरतस्त्यजेत् ॥ ६ ॥

एवं दक्षिणतस्त्यक्त्वा ब्रह्मस्थानं प्रकल्पयेत् ।

भागार्द्धेन तु यत्लिङ्गं कार्यन्तदिह शस्यते ॥ ७ ॥

पञ्चभागविभक्ते वा त्रिभागे ज्यैष्ठ्यमुच्यते ।

भाजिते नवधा गर्भे मध्यसंपाञ्च भागिकम् ॥ ८ ॥

एकस्मिन्नेव नवधा गर्भे लिङ्गानि कारयेत् ।

सप्तसूत्रं विभज्याथ नवधा गर्भभाजितम् ॥९॥

ज्येष्ठमर्द्धकनीयोऽर्धं तथा मध्यममध्यमम् ।

एवं गर्भःसमाख्यात स्त्रिभिर्भागैर्विभाजयेत् ॥ १० ॥

ज्येष्ठन्तु त्रिविधं ज्येष्ठं मध्यमन्त्रिविधन्तथा ।

कन्यसं त्रिविधं वदत् लिङ्गभेदा नवैव तु ॥११॥

नाभ्यर्धमष्टभागेन विभज्याथ सप्तं बुधैः ।

भागत्रयं परित्यज्य विष्कम्भश्चतुरस्रकम् ॥ १२ ॥
 अष्टास्रं मध्यमं त्रैयं भागं लिङ्गस्य वै ध्रुवम् ।
 विकीर्णं चेत्तर्तागृह्य कौशाभ्यां लाञ्छयेद्दुधः ॥ १३ ॥
 अष्टास्रं कारयेत्तद्वदूर्ध्वमप्येवमेव तु ।
 षोडशास्त्रीकृतं पश्चाद्दुर्लभं कारयेत्ततः ॥ १४ ॥
 आयामा तस्य देवस्य नाभ्यां वै कुण्डलीकृतम् ।
 माहेश्वरं त्रिभागन्तु ऊर्ध्वं तन्नं त्ववस्थितम् ॥ १५ ॥
 अधस्ताद्ब्रह्मभागस्तु चतुरस्रो विधीयते ।
 अष्टास्रो वैष्णवा भागो मध्यस्तस्य उदाहृतः ॥ १६ ॥
 एवं प्रमाणसंयुक्तं लिङ्गवृद्धिप्रदम्भवेत् ।
 तथान्यदपि वक्ष्यामि गर्भमानं प्रमाणतः ॥ १७ ॥
 गर्भमानप्रमाणेन यं लिङ्गमुचितं भवेत् ।
 चतुर्धा तद्विभज्याथ विष्कुम्भन्तु प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥
 देवतायतने सूत्रं भागत्रयं विकल्पितम् ।
 अधस्ताच्चतुरस्रन्तु अष्टास्रं मध्यभागतः ॥ १९ ॥
 पूज्यभागस्ततोऽर्द्धन्तु नाभिभागस्तथोच्यते ।
 आयामे यद्भवेत् सूत्रं नाहस्य चतुरस्रके ॥ २० ॥
 चतुरस्रार्द्धं परित्यज्य अष्टास्रस्य तु यद्भवेत् ।
 तस्याप्यर्द्धं परित्यज्य तर्तां दत्तन्तु कारयेत् ॥ २१ ॥
 शिरःप्रदक्षिणं तस्य संक्षिप्तं मूलतो न्यसेत् ।
 ज्येष्ठपूज्यं भवेत्लिङ्गं मधस्तादिषु लक्ष्यं यत् ॥ २२ ॥
 शिरसा च सदानिम्नं मनोन्नं लक्षणां न्वितम् ।
 सौम्यन्तु दृश्यते लिङ्गन्तद्वृद्धिदं भवेत् ॥ २३ ॥

अथमूले च मध्ये तु प्रमाणोसर्वतःसमम् ।
 एवम्विधन्तु यत्किञ्च भवेत्तत्सार्वाकामिकम् ॥ २४ ॥
 अन्यथा यद्भवेत्किञ्च तदसत्त्वं प्रचक्षते ।
 एवंपरत्नमयंकुर्यात् स्फाटिकं पार्थिवं तथा ॥ २५ ॥
 शुभं दारुमयञ्चापि यद्वा मनसि रोचते ।

अथ त्रिषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषयज्जुः । देवतानामथैतासां प्रतिष्ठाविधिसुत्तमम् ।
 वद सूत ! यथान्यायं सर्वेषामप्यशेषतः ॥ १ ॥
 सूतउवाच । अथातः संप्रच्छामि प्रतिष्ठाविधिसुत्तमम् ।
 कुण्डमण्डपवेदीनां प्रमाणञ्च यथा क्रमम् ॥ २ ॥
 चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माघवे तथा ।
 माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदाभवेत् ॥ ३ ॥
 प्राप्यपत्तं शभंशुक्लमतीते दक्षिणायने ।
 पञ्चमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा ॥ ४ ॥
 दशमीपौर्णमासी च तथाश्रेष्ठा तयोदशी ।
 आसु प्रतिष्ठा विधिवत् कृत्वाबद्धफला लभेत् ॥ ५ ॥
 आषाढेद्वे तथा मूल सुत्तराहयमेव च ।
 ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा ॥ ६ ॥
 हस्ताश्विनीरेवती च पुष्योभगशिरस्तथा ।
 अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठादिषु शस्यते ॥ ७ ॥
 बुधोबृहस्पतिःशुक्र स्वयोऽप्येत शुभग्रहाः ।
 एभिर्निरीक्षितं लग्नं नक्षत्रञ्च प्रशस्यते ॥ ८ ॥

- ग्रहताराबलं लब्धा ग्रहपूजां विधाय च ।
निमित्तंशकुनंलब्धा वर्जयित्वाङ्गुतादिकम् ॥ ९ ॥
शुभयोगे शुभस्थाने क्रूरग्रहविवर्जिते ।
लग्ने ऋतेप्रकुर्वीत प्रतिष्ठादिकं मुत्तमम् ॥ १० ॥
अग्रनिविष्टुषे तद्वत् पङ्कतीतिमुखे तथा ।
एतेषु स्थापनंकार्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ११ ॥
प्राजापत्ये तु शयनं श्वेतैर्द्वत्यापनं तथा ।
मुहूर्तेस्थापनं कुर्यात् पुनर्ब्राह्मोविचक्षणः ॥ १२ ॥
प्रासादस्योत्तरेवापि पूर्ववा मण्डपो भवेत् ।
हस्तान् षोडशकुर्वीत् दशहादश वा पुनः ॥ १३ ॥
मध्येवेदि क्रयायुक्तः परिक्षिप्तः समन्ततः ।
पञ्चसप्तापि चतुरः करान् कुर्वीतवेदिकाम् ॥ १४ ॥
चतुर्भिस्तोरणैर्धुक्ती मण्डपः स्यात् चतुर्मुखः ।
प्लक्षहारं भवेत्पूर्वं यास्येचौदुम्बरं भवेत् ॥ १५ ॥
पश्चादश्वत्थघटितं नैयग्रोधं तथोत्तरे ।
भूमौ हस्तप्रविष्टानि चतुर्हस्तानि चोच्छ्रये ॥ १६ ॥
सूपलिप्तं तथा कृच्छ्रं भूतलं स्यात् सुशोभनम् ।
वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत् पुष्पपल्लवशोभितम् ॥ १७ ॥
कृत्वैवं मण्डपं पूर्वं चतुहारेषु विन्यसेत् ।
अब्रह्मान् कलशानष्टौ ज्वलत्काञ्चनगर्भितान् ॥ १८ ॥
चूतपल्लवसंच्छन्नान् सितवस्त्रयुगान्वितान् ।
सर्वौषधिफलोपेतां श्वन्दनोदकपूरितान् ॥ १९ ॥
एवं निवेश्य तद्गर्भे गन्धधूपार्चनादिभिः ।

ध्वजादिरोहणं कार्यं मण्डपस्य समन्ततः ॥ २० ॥
 ध्वजांश्च लोकपालानां सर्वदिक्षु निवेशयेत् ।
 पताका जलदाकारा मध्येस्यान्मण्डपस्य तु ॥ २१ ॥
 गन्धधूपादिकंकुर्यात् स्वैस्वैर्मन्त्रैरनुक्रमात् ।
 बलिञ्चलोकपालेभ्यः स्व मन्त्रेण निवेदयेत् ॥ २२ ॥
 ऊर्द्धन्तु ब्रह्मणे देयं त्वधस्ताच्छेषवासुकेः ।
 संहितायान्तु येमन्त्रा तद्देवत्याः श्रुतौऽसृताः ॥ २३ ॥
 तैः पूजा लोकपालानां कर्तव्या च समन्ततः ।
 त्रिरात्मकरात्रं वा पञ्चरात्रं मथापि वा ॥ २४ ॥
 अथवा सप्तरात्रन्तु कार्यंस्यादधिवासनम् ।
 एवं सतीरणं कृत्वा अधिवासं न मुत्तमम् ॥ २५ ॥
 तस्याप्युत्तरतः कुर्यात् ज्ञानमण्डपं मुत्तमम् ।
 तदर्धेन द्विभागेन चतुर्भागेन वा पुनः ॥ २६ ॥
 आनीय लिङ्गमर्च्यं वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः ।
 वस्त्राभरणरत्नैश्च येऽपि तत्परिचारकाः ॥ २७ ॥
 क्षमध्वमिति तान् ब्रूयाद्यजमानोऽप्यतः परम् ।
 देवं प्रस्तरणो कृत्वा नेत्रज्योतिः प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥
 अक्ष्णोर्बद्धरणं बद्धे लिङ्गस्यापि समासतः ।
 सर्वतस्तु बलिं दद्यात्सिद्धार्थं घृतपायसैः ॥ २९ ॥
 शक्नुपुष्पैरलङ्कृत्य घृतगुग्गुलु धूपितम् ।
 विप्राणाञ्चार्चनं कुर्याद्दद्याच्छक्नु च दक्षिणाम् ॥ ३० ॥
 गां महीं कनकञ्चैव स्थापकाय निवेदयेत् ।
 लक्षणं कारयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन वै द्विजः ।

ॐ नमो भगवते तुभ्यं शिवाय परमात्मने ।
 हिरण्य रेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नमः ॥ ३२ ॥
 मन्त्रोऽयं सर्वदेवानां नेत्रज्योतिष्वपि स्मृतः ।
 एवमामन्त्र्यदेवेशं काञ्चनेन विलेखयेत् ॥ ३३ ॥
 मङ्गल्यानि च वाद्यानि ब्रह्मघोषं सगीतकम् ।
 वृद्धार्थं कारयेत् विद्वान् अमङ्गल्य विनाशनम् ॥ ३४ ॥
 लक्षणोद्धारणं वक्ष्ये लिङ्गस्य सुसमाहितः ।
 त्रिधा विभज्य पूज्यायां लक्षणं स्यात् विभाजकम् ॥ ३५ ॥
 लेखात्रयन्तु कर्तव्यं यवाष्टान्तर संयुतम् ।
 न स्थूलं न कृशं तदवन्न वक्त्रं क्खेदवर्जितम् ॥ ३६ ॥
 निम्नं यव प्रभाणेन ज्येष्ठलिङ्गस्य कारयेत् ।
 सूक्ष्मास्ततस्तु कर्तव्या यथा मध्यमके न्यसेत् ॥ ३७ ॥
 अष्टभक्तं ततः कृत्वात्यक्ता भागत्रयं बुधः ।
 लम्बयेत्सप्तरेखास्तु पार्श्वयोरुभयोः समाः ॥ ३८ ॥
 तावत् प्रलम्बयेद्विद्वान् यावद्भाग चतुष्टयम् ।
 भ्राम्यते पञ्चभागोर्ध्वं कारयेत्सङ्गमन्ततः ॥ ३९ ॥
 रेखयोः सङ्गमे तद्वत् पृष्ठे भागद्वयं भवेत् ।
 एवमेतत्समाख्यातं समासाल्लक्षणं मया ॥ ४० ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।
 सूतउवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिपानान्तु लक्षणम् ।
 स्थापकस्य समासेन लक्षणं नृणामुत द्विजाः ! ॥१॥
 सर्वावयवसम्पूर्णो वेदमन्त्र विशारदः ।

पुराणवेत्ता तत्वज्ञोदम्भलोभ विवर्जितः ॥ २ ॥
 कृष्णसारमयेदेशे उत्पन्नश्च शुभाकृतिः ।
 शौचाचार परोनित्यं पाषण्डकुल निस्पृहः ॥ ३ ॥
 समः शत्रौ च मित्रे च ब्रह्मोपेन्द्र हरप्रियः ।
 ऊहापोहार्थतत्वज्ञो वासुशास्त्रस्य पारगः ॥ ४ ॥
 आचार्य्यस्तु भवेन्नित्यं सर्वदोष विवर्जितः ।
 मूर्तिपास्तु द्विजाश्चैव कुलीना ऋजवस्तथा ॥ ५ ॥
 द्वात्रिंशत् षोडशाद्यापि अष्टौ वा श्रुतिपारगाः ।
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठेषु मूर्तिपावः प्रकीर्तिताः ॥ ६ ॥
 ततो लिङ्गमथार्चां वा नीत्वा स्नपनमण्डपम् ।
 गीत मङ्गलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥
 पञ्चगव्य कषायेण ऋद्धिर्भस्मादकेन वा ।
 शौचं तत्र प्रकुर्वीत वेदमन्त्र चतुष्टयात् ॥ ८ ॥
 समुद्र ज्येष्ठमन्त्रेण आपोदिव्येति चापरः ।
 यासां राजेतिमन्त्रस्तु आपोहिष्ठेति चापरः ॥ ९ ॥
 एवं स्नाप्य ततोदेवं पूज्य गन्धानु लेपनैः ।
 प्रच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन अभिवस्त्रे त्युदाहृतम् ॥ १० ॥
 उत्थापयेत्ततोदेव मुक्तिष्ठ ब्रह्मणस्पति ! ।
 अमूरजेति च तथा रथे तिष्ठेति चापरः ॥ ११ ॥
 रथे ब्रह्मरथेवापि धृतां शिल्पिगणेन तु ।
 आरौप्य च ततो विद्वाना कृष्णेन प्रवेशयेत् ॥ १२ ॥
 ततः प्रास्तीर्य शय्यायां स्थापयेच्छनकैर्बुधः ।
 कुशानास्तीर्य पुष्पाणि स्थापयेत् प्राङ्मुखं ततः ॥ १३ ॥

ततस्तु निद्रा कलशं वस्त्र काञ्चन संयुतम् ।
 शिरोभागेतु देवस्य जपन्नेवं निधापयेत् ॥ १४ ॥
 आपोदेवीति मन्त्रेण आपोऽस्नान् मातरोऽपि च ।
 ततोदुकूलपट्टैश्च च्छाद्य नैत्रोपधानकम् ॥ १५ ॥
 दद्याच्छिरसि देवस्य कौशेयं वा विचक्षणः ।
 मधुनामर्पिषाभज्य पूज्यसिध्दार्थकैस्ततः ॥ १६ ॥
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण यातेरुद्र शिवेति च ॥
 उपविश्वार्चयेद्देवं गन्धपुष्पैः समन्ततः ॥ १७ ॥
 सितं प्रतिमरं दद्यात् बार्हस्पत्येति मन्त्रतः ।
 दुकूलपट्टैः कार्पासैर्नानाचितै रथापिवा ॥ १८ ॥
 आच्छाद्य देवं सर्वत्र च्छत्रचामर दर्पणम् ।
 बार्श्वतः स्थापयेत्तत्र वितानं पुष्पसंयुतम् ॥ १९ ॥
 रत्नान्योषधयस्तत्र गृह्णीपकरणानि च ।
 भाजनानि विचित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ २० ॥
 अभित्वा शूरमन्त्रेण यथा विभवती न्यसेत् ।
 क्षीरं क्षौद्रं घृतं तद्वत् भक्ष्य भोज्यान्यपायसैः ॥ २१ ॥
 पङ्क्तिभ्यश्च रसैस्तद्वत् समन्तात् परिपूजयेत् ।
 बलिं दद्यात् प्रयत्नेन मन्त्रेणानेन भूरिशः ॥ २२ ॥
 त्यस्वकं यजामहे इति सर्वतः शनकैर्भुवि ।
 मूर्तिपान्स्थापयेत् पश्चात्सर्वदिक्षु विचक्षणः ॥ २३ ॥
 चतुरो द्वारपालांश्च द्वारेषु विनिवेशयेत् ।
 श्रीसूक्तं पावमानञ्च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् ॥ २४ ॥
 तथाच शान्तिकाध्याय मिन्द्रसूक्तं तथैव च ।

रक्षोघ्नञ्च तथा सूक्तं पूर्वतो बह्वृचोऽजपेत् ॥ २५ ॥
 रौद्रं पुरुष सूक्तञ्च श्लोकाध्यायं सशुक्रियम् ।
 तथैव मण्डलाध्याय मध्वर्युर्दक्षिणे जपेत् ॥ २६ ॥
 वामदेवं वृहत्सामज्येष्ठसाम रथन्तरम् ।
 तथा पुरुष सूक्तञ्च रुद्रसूक्तं स शान्तिकम् ॥ २७ ॥
 भारुण्डानि च सामानिच्छन्दोगः पश्चिमे जपेत् ।
 अथर्वोऽङ्गिरसं तद्वन्नीलं रौद्रं तथैव च ॥ २८ ॥
 तथा पराजिता देवी सप्तसूक्तं सरौद्रकम् ।
 तथैव शान्तिकाध्याय मथर्वाचोत्तरे जपेत् ॥ २९ ॥
 शिरस्थाने तु देवस्य स्थापको होममाचरेत् ।
 शान्तिकैः पौष्टिकैः सद्गन् मन्त्रैर्व्याहृति पूर्वकैः ॥ ३० ॥
 पलाशोदुम्बराश्वत्थ अपामार्गः शमी तथा ।
 ऊत्वा सहस्रमेकैकं देवं पादेतु संस्पृशेत् ॥ ३१ ॥
 ततो होम सहस्रेण ऊत्वा ऊत्वा ततस्ततः ।
 नाभिमध्यं तथा वक्षः शिरश्चाप्यान्त्रभेत् पुनः ॥ ३२ ॥
 हस्तमात्रेषु कुण्डेषु मूर्तिपाः सर्वतांदिशम् ।
 स मेखलेषु ते कुर्युर्योनिवक्त्रेषु चादरात् ॥ ३३ ॥
 वितस्त्रिमात्रा योनिः स्याद्गजोष्ठ सदृशी तथा ।
 आयताच्छिद्रसंयुक्ता पार्श्वतः कलयोच्छ्रिता ॥ ३४ ॥
 कुण्डात् कलानुसारेण सर्वतश्चतुरङ्गला ।
 विस्तारेणोऽध्यातद्वच्चतुरस्रा समाभवेत् ॥ ३५ ॥
 वेदीभित्तिं परित्यज्य त्रयोदशभिरङ्गुलैः ।
 एवं नवसु कुण्डेषु लक्षणञ्चैव दृश्यते ॥ ३६ ॥

आग्नेयं शाक्रयास्येषु होतव्यमुदगाननैः ।
 शान्तयो लोकपालेभ्यो मूर्तिभ्यः क्रमशस्तथा ॥ ३७ ॥
 तथा मूर्त्यधिदेवानां होमं कुर्यात्समाहितः ।
 वसुधा वसुरेता च यजमानो दिवाकरः ॥ ३८ ॥
 जलं वायुस्तथासोम आकाशः स्याष्टमः स्मृतः ।
 देवस्य मूर्तयस्त्वष्टा वेताः कुण्डेषु संस्मरेत् ॥ ३९ ॥
 एतासामधिपान्वक्ष्ये पवित्रान्मूर्तिनामतः ।
 पृथ्वीं पाति च शर्वश्च पशुपश्चाग्निमेव च ॥ ४० ॥
 यजमानं तथैवीग्रो ब्रह्मश्चादित्यमेव च ।
 भवोजलं सदा पाति वायुमीशानएव च ॥ ४१ ॥
 महादेवस्तथा चन्द्र भीमश्चाकाशमेव च ।
 सर्वदेव प्रतिष्ठासु मूर्तिं पाक्ष्येतएव च ॥ ४२ ॥
 एतेभ्यो वैदिकैर्मन्त्रैर्यथास्वं होममाचरेत् ।
 तथा शान्तिघटं कुर्यात् प्रतिकुण्डेषु सन्नासेत् ॥ ४३ ॥
 शतान्ते वा सहस्रान्ते सम्पूर्णं ङ्गतिं रिष्यते ।
 समपादः पृथिव्यान्तु प्रशान्तात्मा विनिक्षिपेत् ॥ ४४ ॥
 आहुतीनान्तु सम्पातं पूर्णकुम्भेषु वै न्यसेत् ।
 मूलमध्येत्तमाङ्गेषु देवं तेनावसेचयेत् ॥ ४५ ॥
 स्थितश्च स्नापयेत्तेन सम्पाताङ्गतिं वारिणा ।
 प्रतियामेषु धूपन्तु नैवेद्यञ्चदनोदकम् ॥ ४६ ॥
 पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः पुनः ।
 पुनः पुनश्च दातव्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ४७ ॥
 सितवस्त्रैश्च ते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ।

विचित्रैर्हर्मकटकैर्हर्मसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ ४८ ॥
 वासीभिः शयनीयैश्च परिधाप्याः स्वशक्तितः ।
 भोजनञ्चापि दातव्यं यावत्स्यादधि वासनम् ॥ ४९ ॥
 बलिं स्त्रिसन्ध्यं दातव्यो भूतभ्यः सर्वतोदिशम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पूर्वं शेषान् वर्णांस्तु कामतः ॥ ५० ॥
 रात्रौ महोत्सवः कार्यो वृत्त्यगीतक मङ्गलैः ।
 सदा पूज्याः प्रयत्नेन चतुर्थी कर्म यावता ॥ ५१ ॥
 त्विरात्र मेकरात्रं वा पञ्चरात्र मथापि वा ।
 सप्तरात्र मथो कुर्ष्यात् क्वचित्सद्योऽधि वासनम् ।
 रुवेयञ्च फली यस्मा दधिवासोत्सवः सदा ॥ ५२ ॥

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । कृत्वाधि वासं देवानां शुभं कुर्यात् समाहितः ।
 प्रासादस्यानुरूपेण मानं लिङ्गस्य वा पुनः ॥ १ ॥
 पुष्पोदकेन प्रासादं प्रोच्य मन्त्रं यतनं तु ।
 पातयेत्पक्षं सूत्रन्तु द्वारसूत्रं तथैव च ॥ २ ॥
 आश्विनैस्त्रिद्विंशतीं मध्यं ज्ञात्वादिशं बुधः ।
 इगानीं माश्रितं देवं पूजयन्ति द्विवीकसः ॥ ३ ॥
 आयुरारोग्यफलदमथोत्तरं समाश्रितम् ।
 शुभं स्याद शुभं प्रोक्तं मन्यथा स्थापनं बुधैः ॥ ४ ॥
 अधः कूर्मं शिलाप्रोक्ता सदा ब्रह्म शिलाधिका ।
 उपर्यव स्थिता तस्या ब्रह्मभागाधिका शिला ॥ ५ ॥

ततस्तु पिण्डिका कार्या पूर्वोक्तैर्नामलक्षणैः ।
 ततः प्रक्षालितां कृत्वा पञ्चगव्येन पिण्डिकाम् ॥ ६ ॥
 कषायतोयेन पुनर्मन्त्रयुक्तेन सर्वतः ।
 देवतार्चाश्रयं मन्त्रं पिण्डिकासु नियोजयेत् ॥ ७ ॥
 तत उत्याप्य देवेशं उत्तिष्ठ ब्रह्मणेति च ।
 आनीय गर्भभवनं पीठान्ते स्थापयेत्पुनः ॥ ८ ॥
 अर्घ्यं पाद्यादिकं तत्र मधुपर्कं प्रयोजयेत् ।
 ततो मुहूर्तं विप्रस्य रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ९ ॥
 वज्र मौक्तिक वैदूर्य शङ्खस्फटिकमेव च ।
 पुष्परागेन्द्र नीलञ्च नीलं पूर्वादि दिक् क्रमात् ॥ १० ॥
 तालकञ्च शिलावज्र मञ्जतं ख्याममेव च ।
 काञ्चीकाशी समाक्षीकं गौरिकञ्चादितः क्रमात् ॥ ११ ॥
 गंधूमञ्च यवं तद्वत्तिलमुद्गं तथैव च ।
 नीवारमथश्यामाक्रं सर्षपं व्रीहिमेव च ॥ १२ ॥
 न्यस्य क्रमेण पूर्वादि चन्दनं रक्तचन्दनम् ।
 अगुरुञ्चाञ्जनञ्चापि उशीरञ्च ततः परम् ॥ १३ ॥
 वैशावीं सप्त देवीञ्च लङ्गणाञ्च ततः परम् ।
 स्वर्लोकपालनाम्नातु न्यसेदोद्धार पूर्वकम् ॥ १४ ॥
 सर्वबीजानि धातुञ्च रत्नान्योषधयस्तथा ।
 काञ्चनं पद्मरागन्तु पारदं पद्ममेव च ॥ १५ ॥
 क्रमं धरां वृषं तत्रन्यसेत्पूर्वादितः क्रमात् ।
 ब्रह्मस्थानतु दातव्या संहता स्युः परस्परम् ॥ १६ ॥
 कनकं विद्रुमं ताम्रं कांस्यञ्चैवार कूटकम् ।

रजतं विमलं पुष्पं लोहञ्चैव क्रमेण तु ॥ १७ ॥
 काञ्चनं हरितालञ्च सर्वाभावेऽपि निक्षिपेत् ।
 दद्याद्दीजौषधिस्थाने सह देवीं यवानपि ॥ १८ ॥
 न्यास मन्त्रानतोवक्ष्ये लोकपालात्मकानिह ।
 इन्द्रसु सहसादीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् ॥ १९ ॥
 वज्रहस्तो महासत्व स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 आग्नेयः पुरुषोरक्तः सर्वदेवमयः शिखी ॥ २० ॥
 धूमकेतुरनाद्युष्य स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 यमश्चोत्पलवर्णाभिः किरीटी दण्डधृक् सदा ॥ २१ ॥
 धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 निर्ऋतितनु पुमान् कृष्णः सर्वरक्षोऽधिपो महान् ॥ २२ ॥
 खड्गहस्तो महासत्व स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 वरुणो धवलोविष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः ॥ २३ ॥
 पाशहस्तो महाबाहु स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 वायुश्च सर्ववर्णो वै सर्वगन्धर्वहः शुभः ॥ २४ ॥
 पुरुषोध्वजहस्तश्च तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 गौरायश्च पुमान् सौम्यः सर्वोपधि समन्वितः ॥ २५ ॥
 नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 ईशान पुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् ॥ २६ ॥
 शूलहस्तो विरूपाक्ष स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 पद्मयोनिश्चतुर्भूर्तिर्वेदेवासाः पितामहः ॥ २७ ॥
 यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्र स्तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ २८ ॥

पुष्पान्द्वारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमोनमः ।
 श्रीङ्गार पूर्वकाक्ष्येते न्यासे बलि निवेदने ॥ २९ ॥
 मन्त्राःस्युः सर्वकार्याणां वृद्धि पुत्र फलप्रदाः ।
 न्यासं कृत्वा तु मन्त्राणां पाषसेनानुलेपितम् ॥ ३० ॥
 पाटेनाच्छादयेत्श्वभ्रं शुक्ले नोपरि यत्नतः ।
 तत उत्याप्य देवेशमिष्टदेशे तु शोभने ॥ ३१ ॥
 भ्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण श्वभ्रोपरि निवेशयेत् ।
 ततः स्थिरीकृतस्यास्य हस्तं दत्त्वा तु मस्तके ॥ ३२ ॥
 ध्यात्वा परम सद्भावाद्देव देवञ्च निष्कलम् ।
 देवव्रतं तथा सोमं रुद्रं सूक्तं तथैव च ॥ ३३ ॥
 आत्मानमीश्वरं कृत्वानानाभरण भूषितम् ।
 यस्य देवस्य यद्रूपं तद्धाने संस्मरेत्तथा ॥ ३४ ॥
 अतसीपुष्प सङ्काशं शङ्ख चक्र गदाधरम् ।
 संस्थापयामि देवेशं देवीभूत्वा जनार्दनम् ॥ ३५ ॥
 त्यक्तञ्च दशबाहुञ्च चन्द्रार्हं कृत शंखरम् ।
 गणेशं वृषसंस्थञ्च स्थापयामि त्रिलोचनम् ॥ ३६ ॥
 ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं जटाधरम् ।
 पितामहं महाबाहुं स्थापयाम्यम्बुजोद्भवम् ॥ ३७ ॥
 सहस्रकिरणशान्त मण्म रोगण संयुक्तम् ।
 पद्महस्तमहाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम् ॥ ३८ ॥
 देवमन्त्रां स्तथारौद्रान् रुद्रस्य स्थापने जपेत् ।
 विष्णोस्तु वैशवांस्तदत् ब्राह्मणान् वै ब्रह्मणो बुधैः ॥ ३९ ॥
 सौराः सूर्यस्य जप्तव्यास्तथान्येषु तदाश्रयाः ।

वेदमन्त्रप्रतिष्ठा तु यस्मादानन्ददायिनी ॥ ४० ॥
 स्थापयेद्यन्तु देवेशन्तं प्रधानं प्रकल्पयेत् ।
 तस्य पार्श्वं स्थितानन्यान् संस्मरेत् परिवारितः ॥ ४१ ॥
 गणं नन्दिमहाकालं वृषं भृङ्गिरिटिंगुहम् ।
 देवीं विनायकञ्चैव विष्णुं ब्रह्माणमेव च ॥ ४२ ॥
 रुद्रं शक्रं जयन्तञ्च लोकपालान् समन्ततः ।
 तथैवाप्सरसः सर्वा गन्धर्वगण गुह्यकान् ॥ ४३ ॥
 यो यत्र स्थाप्यते देवस्तस्यतान् परितः स्मरेत् ।
 अवाहयेत्तथारुद्रं मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥ ४४ ॥
 यस्य सिंहारयेयुक्ता व्याघ्रभूता स्तयोरगाः ।
 ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कन्दस्तथा वृषः ॥ ४५ ॥
 द्वियोगणोमातरश्च सोमो विष्णुः पितामहः ।
 नागायक्षाः सगन्धर्वा ये च दिव्यानभयरा ॥ ४६ ॥
 तमहं ऋक्षमीशानं शिवं रुद्रं सुमापतिम् ।
 अवाहयामि सगणं सपत्नीकं वृषध्वजम् ॥ ४७ ॥
 आगच्छ भगवन् ! रुद्राः नुग्रहाय शिवो भव ।
 शाश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वं नमोनमः ॥ ४८ ॥

ॐ नमः स्वागतं भगवते नमः ॐ नमः सोमाय सगणाय
 सपरिवाराय प्रतिगृह्णातु भगवन् ! मन्त्रपूतमिदं सर्वं मर्ष्यपाद्य
 माचमनीय मासनं ब्रह्मणाभिहितं नमोनमः स्वाहा ॥ ४९ ॥

ततः पुण्याहघोषेण ब्रह्मा घोषैश्च पुष्कलैः ।
 स्थापयेत्तु ततो देवं दधिक्षीरघृतैश्च ॥ ५० ॥
 मधुयर्करया तद्वत् पुष्पगन्धोदकेन च ।

शिवध्यानैकचित्तसु मन्त्रानिता तुदीरयेत् ॥ ५१ ॥

यज्जाग्रतो दूरमुदेति । ततोविराडजायत इति च सह-
स्रपीपां पुरुषइति च । अभित्वाशूरनीनम इति च । पुरुष
एवेदं सर्वमिति । त्रिपादूर्ध्वमिति येनेदं भूतमिति । नत्वा
अवीन्य इति ।

सर्वांश्चैतान् प्रतिष्ठासु मन्त्रान् जप्त्वा पुनः पुनः ।

चतुःकृत्वास्मृशेदङ्गि मूलमध्ये शिरस्यपि ॥ ५२ ॥

स्थापितं तु ततो देवे यजमानोऽथमूर्तिपम् ।

आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥ ५३ ॥

दीनान्धकृपणां स्तद्वद्ये चान्ये समुपस्थिताः ।

तयस्ममधुना देवं प्रथमेऽहनि लेपयेत् ॥ ५४ ॥

हैरिद्रयाथ मिध्यात्रैर्हितीयेऽहनि तत्त्वतः ।

चन्दनेन यवैस्तद्वत्तृतीयेऽहनि लेपयेत् ॥ ५५ ॥

मनःशिलाप्रियङ्गुभ्यां चतुर्थेऽहनि लेपयेत् ।

सौभाग्यशुभदंयस्त्राल्लेपनं व्याधिनाशनम् ॥ ५६ ॥

परम्प्रीतिकरन्मृणामितद्वेदविदोविदुः ।

कृष्णाञ्जनन्तिलं तद्वत् पञ्चमेऽपि निवेदयेत् ॥ ५७ ॥

पष्ठे तु सष्टतंदद्यात् चन्दनं पद्मकेसरम् ।

रोचनागुरुपुष्पं तु सप्तमेऽहनि दापयेत् ॥ ५८ ॥

यत्र सद्योऽधिवासः स्यात्तत्र सर्वं निवेदयेत् ।

स्थितं न चालयेद्देवमन्यथादीषभाग्भवेत् ॥ ५९ ॥

पुरयेत्त्रिकताभिस्तु निष्चिद्रं सर्वतोभवेत् ।

लोकपालस्य दिग्भागे यस्य सञ्चलते विभुः ॥ ६० ॥

तस्य लोकपतिःशान्ति देयाञ्चे मास दक्षिणाः ।
 इन्द्रायाभरणं दद्यात् काञ्चनं चाल्पवित्तवान् ॥ ६१ ॥
 अग्नेः सुवर्णमेवस्याद्यमस्यमहिषं तथा ।
 अन्नञ्च काञ्चनं दद्यात् नैर्ऋतं राक्षसं प्रति ॥ ६२ ॥
 वरुणं प्रतिमुक्तानि सशुक्तीनि प्रदापयेत् ।
 रीतिकं वायवे दद्यात् हस्त्रयुग्मेन साम्प्रतम् ॥ ६३ ॥
 सोमाय धेनुर्दातव्या रजतं सवर्षं शिवे ।
 यस्यां यस्यां सञ्चलनं शान्तिः स्यात्तत्र तत्र तु ॥ ६४ ॥
 अन्यथा तु भवेद्द्वोरं भयङ्कल विनाशनम् ।
 अचलं कारयेत्तस्मात्सिक्तताभिः सुरेश्वरम् ॥ ६५ ॥
 अन्नं वस्त्रञ्च दातव्यं पुण्याह जयमङ्गलम् ।
 त्रिःपञ्चसप्तदश वा दिनानि स्यान् महोत्सवः ॥ ६६ ॥
 चतुर्थेऽङ्गि महास्नानं चतुर्थीकर्मकारयेत् ।
 दक्षिणा च पुनस्तदद्देया तत्रातिभक्तितः ॥ ६७ ॥
 देवप्रतिष्ठा विधिरेषतुभ्यं निवेदितः पापविनाशहेतोः ।
 यस्माद्दुधैः पूर्वमनन्तमुक्त मनेकविद्याधरदेव पूज्यम् ॥ ६८ ॥

अथ षट्षष्ट्यधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि देवस्नपनसुत्तमम् ।
 अर्घस्यापि समासेन शृणुत्वं विधिमुत्तमम् ॥ १ ॥
 दध्यक्षतकुशायाणि क्षीरं दूर्वा तथा मधु ।
 यवाः सिद्धार्थकास्तद् दद्याद्भोऽर्घः फलैः सह ॥ २ ॥
 गजाश्वरथ्यावल्मीक वराहोत्थातमण्डलात् ।

अग्न्यागारात्तथातीर्था द्रुजाङ्गोमण्डंलादपि ॥ ३ ॥
 कुम्भे तु सृष्टिकां दद्याद्दुद्धतासीति मन्त्रवित् ।
 शन्नोदेवीत्यपां मन्त्रमापो हृष्टेति वै तथा ॥ ४ ॥
 सावित्यादायगोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ।
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्येति वै दधि ॥ ५ ॥
 तेजोसीति घृतंतद्वह्वेवस्यत्वेति चोदकम् ।
 कुशमिश्रं क्षिपेद्विद्वान् पञ्चगव्यं भवेत्ततः ॥ ६ ॥
 स्नाप्याथ पञ्चगव्येन दध्नाशुद्धेन वै ततः ।
 दधिक्राव्योतिमन्त्रेण स्नापयेद्रत्नवारिणा ॥ ७ ॥
 कुशान्मसा ततः स्नानं देवस्यत्वेति कारयेत् ।
 फलोदके न च स्नानमग्न आयाहि कारयेत् ॥ ८ ॥
 तंतस्तु गन्धतीयेन सावित्या चाभिमन्त्रयेत् ।
 ततोषट्सहस्रेण सहस्राद्धे न वा पुनः ॥ ९ ॥
 तस्याप्यर्धेन वा कुर्यात् सपादेन शतेन वा ।
 चतुःषष्ट्या ततोर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥ १० ॥
 चतुर्भिरथ वा कुर्याद्द्वानामल्पवित्तवान् ।
 सौवर्णैराजतैवापि ताम्बैर्वा रीतिकोद्भवैः ॥ ११ ॥
 कांस्यैर्वा पार्थिवैर्वापि स्नपनं शक्तितो भवेत् ।
 सहदेवीवचाव्याघ्री बलाचातिवला तथा ॥ १२ ॥
 शङ्खपुष्पी तथा सिंही ह्यष्टमी च सुवर्चला ।
 महौषध्यष्टकं चेतत् महास्नानेषु योजयेत् ॥ १४ ॥
 यवगोधूमनीवार तिलश्चा माकशालयः ।
 प्रियङ्गुब्रीहियश्च स्नानेषु परिकल्पिताः ॥ १४ ॥

स्वस्तिकं पद्मकं शङ्ख सुत्पलं कमलं तथा ।
 श्रीवत्सं दर्पणान्त द्वन्द्वान्वावर्त मथाष्टकम् ॥ १५ ॥
 एतानि गोमयैः कुर्व्यान् सृदा च शुभया ततः ।
 पञ्चवर्णादिकं तद्वत् पञ्चवर्णं रज स्तथा ॥ १६ ॥
 दूर्वा कृष्णातिलान् दद्यान्नी राजन विधिं ततः ।
 एवं नीराजनं कृत्वा दद्यादाच मनं बुधः ॥ १७ ॥
 मन्दाकिन्यासु तद्वारि सर्वपापापहं शुभम् ।
 ततो वस्त्र युगं दद्यान्मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥ १८ ॥
 देवसूत्र समायुक्ते यज्ञदान समन्विते ।
 सर्ववर्णे शुभे देववाससी ते विनिर्मिते ॥ १९ ॥
 ततस्तु चन्दनं दद्यात् समं कर्पूर कुङ्कुमैः ।
 इम सुञ्चारयेन्मन्त्रं दर्भपाणिः प्रयत्नतः ॥ २० ॥
 शरीरन्ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च ।
 मथानिवेदितान् गन्धान् प्रतिगृह्य विलिप्यताम् ॥ २१ ॥
 चत्वारिंशत्ततो दीपान् दद्याच्चैव प्रदक्षिणान् ।
 त्वं सूर्यचन्द्र ज्योतीषि विद्युदग्नि स्तथैव च ॥ २२ ॥
 त्वमेव सर्वज्योतीषि दीपोऽयं प्रति गृह्यताम् ।
 ततस्वनेन मन्त्रेण धूपं दद्याद्विचक्षणः ॥ २३ ॥
 वनस्पति रसोदिव्या गन्धाब्जो गन्ध उत्तमः ।
 मथानिवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २४ ॥
 ततस्वाभरणं दद्यान् महाभूषाय ते नमः ।
 अनेन विधिना कृत्वा सप्तरात्रं महोत्सवम् ॥ २५ ॥
 देवकुम्भै स्ततः कुर्याद्यजमानोऽभिषेचनम् ।
 चतुर्भिरष्टभि र्वापिद्वाभ्यामेकेन वा पुनः ॥ २६ ॥

स पञ्चरत्न कलशैः सित वस्त्राभिर्वेष्टितैः ।
 देवस्यत्वेति मन्त्रेण साम्नाचार्यवर्णेन च ॥ २७ ॥
 अभिषेकेच ये मन्त्रा नवग्रह मखे स्मृताः ।
 सिताम्बरधरः स्नात्वादेवान् संपूज्य यत्नतः ॥ २८ ॥
 स्थापकं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 यज्ञभाण्डानि सर्वाणि मण्डपोपस्करादिकम् ॥ २९ ॥
 यच्चान्यदपि तद्गृहे तदाचार्याय दापयेत् ।
 सुप्रसन्ने गुरौ यस्मात्तृप्यन्ते सर्वदेवताः ॥ ३० ॥

नैतद्विशीलेन च दाम्भिकेन
 न लिङ्गिनास्थापनमत्रकार्यम् ।
 विप्रेण कार्यं श्रुतिपारगेण
 गृहस्य धर्माभिरतेन नित्यम् ॥ ३१ ॥
 पाषण्डिनं यस्तु करोति भक्त्या
 विहाय विप्रान् श्रुतिधर्मयुक्तान् ।
 गुहं प्रतिष्ठादिषु तत्र नूनं
 कुलक्षयः स्यादचिराद्पूज्यः ॥ ३२ ॥
 स्थानं पिशाचैः परिगृह्यते वा
 अपूज्यतां यात्यचिरेणशोकः ।
 विप्रैः कृतं यच्छुभदं कुले स्यात्
 प्रपूज्यतां याति चिरञ्चकालम् ॥ ३३ ॥

सप्तषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जुः । प्रासादाः कीदृशाः सूत ! कर्तव्या भूतिसिद्धता ।

प्रमाथं लक्ष्मं तद्वद्विस्तरतो ऽधुना ॥ १ ॥
 सूतउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रासाद विधिं निर्णयम् ।
 वास्तौ परीक्षिते सम्यग्वास्तु देह विचक्षणः ॥ २ ॥
 वास्तूप श्मनं कुर्यात् समिद्धिर्बाल कर्मणा ।
 जीर्णोद्धारे तथोद्योने तथा गृह निवेशने ॥ ३ ॥
 नवप्रासाद भवने प्रासाद परिवर्तने ।
 द्वाराभि वर्तने तदत्राप्रासादेषु गृहेषु च ॥ ४ ॥
 वास्तूप श्मनं कुर्यात् पूर्वमेव विचक्षणः ।
 एकाशीति पदं लिख्य वास्तु मध्ये च पृष्ठतः ॥ ५ ॥
 होमस्त्रि मेखले कार्यः कुण्डे हस्त प्रमाणके ।
 यवैः कृष्णतिलैः सहस्रमिद्धिः क्षीरवृक्षजैः ॥ ६ ॥
 पालाशैः शार्दारैश्चापि मधु सर्पि समन्वितैः ।
 कुशदूर्वा मयैर्वापि मधु सर्पि समन्वितैः ॥ ७ ॥
 कार्यस्तु पञ्चभिर्विल्वैर्विल्व बीजैरथापि वा ।
 होमान्ते भक्ष्य भोज्यैस्तु वास्तु देशे बलिं हरेत् ॥ ८ ॥
 तद्वह्निशेष नैवेद्यमे वन्द्यात्क्रमेण तु ।
 ईश कोणे घृताम्बन्तु शिखिने विनि वेदयेत् ॥ ९ ॥
 श्रीदत्तं सफलं दद्यात् पर्जन्याय घृताम्बितम् ।
 जयाय च ध्वजान् पीतान् पैष्टं कूर्मञ्च सन्धसेत् ॥ १० ॥
 इन्द्राय पञ्चरत्नानि पैष्टञ्च कुलिशं तथा ।
 वितानकञ्च सूर्याय धूम्रं सक्तुं तथैव च ॥ ११ ॥
 सत्याय घृत गोधूमं मत्स्यं दद्याद्भृशाय च ।
 शम्कुलीयान्तरिक्षाय दद्यात्सक्तुं च वायवे ॥ १२ ॥
 काञ्चः पूष्णोतु दातव्याः वितथे चणकौदनम् ।

गृहक्षताय मध्वन्नं यमाय पिशितौदनम् ॥ १३ ॥
 गन्धौदनञ्च गन्धर्वे भङ्गराजस्य भृङ्गिकाम् ।
 ऋगाय यावकं दद्यात् पितृभ्यः कृसरामता ॥ १४ ॥
 'दौवारिके इन्तकाष्ठं पैष्टं कृष्णाबलिं तथा ।
 सुग्रीवे पुष्पकं दद्यात् पुष्पदन्ताय पायसम् ॥ १५ ॥
 कुशसाख्येन संयुक्तं तथा पद्मञ्च वावृषम् ।
 पिष्टं हिरण्मयं दद्यात् असुराय सुरामता ॥ १६ ॥
 हृत्तौदनञ्च शोषाय यवान्नं पापयक्ष्णणे ।
 हृतलङ्कुकांस्तु रोगाय नामे पुष्पफलाणि तु ॥ १७ ॥
 सर्पिसुंख्याय दातव्यं मुद्गीदनं मतःपरम् ।
 भङ्गाटस्थानके दद्यात् सोमाय हृतपायसम् ॥ १८ ॥
 भृगाय शालिकं पिष्टमदित्यै पोलिकास्तथा ।
 दित्यैतु पूरिका दद्यादित्यैव बाह्यतोबलिः ॥ १९ ॥
 क्षीरं यमाय दातव्यं मापवत्साय वैदधि ।
 सावित्ने लङ्कुकां दद्यात् समरीचं कुशोदनम् ॥ २० ॥
 सवितुर्गुडपूपांस्तु जयाय हृतचन्दनम् ।
 विवस्वते पुनर्दद्यात्तु चन्दनं पायसम् ॥ २१ ॥
 हेरितालौहनं दद्यादिन्द्राय हृत संयुतम् ।
 हृत्तौदनञ्च मित्राय रुद्राय हृतपायसम् ॥ २२ ॥
 आमं पक्कं तथा मांसं देयं स्याद्वाजयक्ष्णणे ।
 पृष्ठीधराय मांसानि कृष्णाण्डानि च दापयेत् ॥ २३ ॥
 शर्करा पायसं दद्यादर्धमण्ये पुनरेव हि ।
 पञ्चगव्यं यवांश्चैव तिलाक्षतमयं चरुम् ॥ २४ ॥
 भक्ष्यं भोज्यञ्च विविधं ब्रह्मण्ये वि निवेदयत् ।

एवं सम्युञ्जिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा ॥ २५ ॥
 सर्वेभ्यः काञ्चनं दद्याद्ब्रह्मणे गां पयस्विनीम् ।
 राक्षसीनां बलिर्देयो अपि यादृक् यथा शृणु ॥ २६ ॥
 मांसौदनं घृतं पद्मकेसरं रुधिरान्वितम् ।
 ईशानभागमाश्रित्य चरञ्चैविनिवेदयेत् ॥ २७ ॥
 मांसौदनञ्च रुधिरं हरिद्रौदनमेव च ।
 आग्नेयीं दिशमाश्रित्य विदार्यै वि निवेदयेत् ॥ २८ ॥
 दध्योदनं स रुधिरमस्थि खण्डैश्च संयुतम् ।
 पीतरक्तं बलिं दद्यात् पूतनायै सरक्षसे ॥ २९ ॥
 वायव्यां पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम् ।
 पायसञ्चापि दातव्यं स्वनाम्ना सर्वतः क्रमात् ॥ ३० ॥
 नमस्कारान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन संयुतः ।
 ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ॥ ३१ ॥
 द्विजान्सुपूजयेद्भक्त्या ये चान्ये गृहमागताः ।
 एतहासूप शमनं कृत्वा कर्म समारभेत् ॥ ३२ ॥
 प्रासादं भवनीद्यानं प्रारम्भे विनिवर्तने ।
 पुरवेश्म प्रवेशेषु सर्वदोषापनुत्तये ॥ ३३ ॥
 रक्षोघ्नं पावमानेन सूक्तेन भवनादिकम् ।
 नृत्यं मङ्गलवाद्येन कुर्यात् ब्राह्मणं वाचनम् ॥ ३४ ॥
 अनेन विधिनायस्तु प्रतिसम्बत्सरं बुधः ।
 गृहे वा यतने कुर्यान्न स दुःखमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥
 नच व्याधि भयं तस्य नच बन्धु धनक्षयः ।
 जीवे हर्षं शतं स्वर्गे कल्पमेकञ्च तिष्ठति ॥ ३६ ॥

अथ अष्टपञ्चदशतमोऽध्यायः ।

सूत्रउवाच । एवंवास्तु बलिं कृत्वा भजेत् षोडशभागिकम् ।

तस्यमध्ये चतुर्भिस्तु भागैर्गर्भन्तु कारयेत् ॥ १ ॥

भागहादशकं सार्द्धं ततस्तु परिकल्पयेत् ।

चतुर्द्विजतथात्रियं निर्गमं तु ततोबुधैः ॥ २ ॥

चतुर्भागेन भितीना मुच्छ्रायः स्यात् प्रमाणतः ।

द्विगुणः शिखरोच्छ्रायो भित्तुच्छ्रायमानतः ॥ ३ ॥

शिखरार्द्धस्य चार्धेन विधिष्यात् प्रदक्षिणा ।

गर्भसूत्रद्वयंचाग्रे विस्तारो मण्डपस्य तु ॥ ४ ॥

आयतः स्यात् त्रिभिर्भागैर्भद्रयुक्तः सुशोभनः ।

पञ्चभागेन संभज्य गर्भमानं विचक्षणः ॥ ५ ॥

भागेकं गृहीत्वा तु प्राग्ग्रीवं कल्पयेद्बुधः ।

गर्भसूत्रसमाज्ञाया द्यतो मुखमण्डपः ॥ ६ ॥

एतन्नामान्य मुद्दिष्टं प्रासादस्यैव लक्षणम् ।

तथान्वन्तु प्रदक्ष्यामि प्रासादं लिङ्गमानतः ॥ ७ ॥

लिङ्गगूजाप्रमाणेन कर्तव्या पीठिकाबुधैः ।

पिण्डकार्द्धे विभागः स्यात् तन्मानेन तु भित्तयः ॥ ८ ॥

ब्राह्म्यभित्तिप्रमाणेन उत्स्रेधस्तु भवेत्पुनः ।

भित्तुच्छ्रायान्तु द्विगुणः शिखरस्य समुच्छ्रायः ॥ ९ ॥

शिखरस्य चतुर्भागात् कर्तव्या च प्रदक्षिणा ।

प्रदक्षिणायास्तु समस्वद्यतो मण्डपो भवेत् ॥ १० ॥

तस्य चार्धेन कर्तव्यं स्वद्यतो मुखमण्डपः ।

प्रासादाद्विर्गतौ कार्यौ कपालौ गर्भमानतः ॥ ११ ॥

ऊर्ध्वं भित्तुच्छ्राया तस्य मञ्जरीन्तु प्रकल्पयेत् ।

मञ्जर्याच्चाह भागेन शुक्रनासां प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥

ऊर्द्धंतथाह भागेन वेदीवज्रोभवेदिह ।

वेद्याश्चोपरि यच्छेषं कण्ठशामल सारकः ॥ १३ ॥

एवंविभज्यप्रासादं शोभनंकारयेद्बुधः ।

अथान्यञ्चप्रवक्ष्यामि प्रासादस्येह लक्षणम् ॥ १४ ॥

गर्भमानप्रमाणेन प्रासादंशृणुतद्विजाः ! ।

विभज्य नवधा गर्भमध्येस्या स्निग्धपीठिका ॥ १५ ॥

पादाष्टकंतु रुचिरं पार्श्वतः परिकल्पयेत् ।

मानेन तेन विस्तारो भिन्नीनान्तु विधीयते ॥ १६ ॥

पादंपञ्च गुणं कृत्वा भिन्नीना मुच्छयोभवेत् ।

सएव शिखरस्यापि द्विगुणः स्यात् समुच्छयः ॥ १७ ॥

चतुर्धा शिखरं भज्य अर्द्धभागद्वयस्य तु ।

शुक्रनासंप्रकुर्वीत तृतीये वेदिका मता ॥ १८ ॥

कण्ठशामलसारं तु चतुर्थे परिकल्पयेत् ।

कपालयोस्तु संहारो द्विगुणोऽत्र विधीयते ॥ १९ ॥

शोभनैः पत्रवल्लीभि रण्डकैश्च विभूषितः ।

प्रासादोऽयं तृतीयस्तु मया तुभ्यं निवेदितः ॥ २० ॥

सूत उवाच । सामान्यमपरंतद्वत् प्रासादं शृणुतद्विजाः ! ।

त्रिभेदं कारयेत्क्षेत्रं यत्र तिष्ठन्ति देवताः ॥ २१ ॥

रथाङ्गस्तेन मानेन वाह्यभागविनिर्गतः ।

नेमीपादेन विस्तीर्णा प्रासादस्यात् समन्ततः ॥ २२ ॥

गर्भन्तु द्विगुणं कुर्यात् तस्यमानं भवेदिह ।

सएव भित्तेरुत्सेधो द्विगुणः शिखरोमतः ॥ २३ ॥

प्राक् शीवः पञ्चभागेन निष्कासस्तस्य चोच्यते ।

कारयेत्सुषिरं तद्वत् प्राकारस्य त्रिभागतः ॥ २४ ॥
 प्राक् ग्रीवं पञ्चभागेन निष्काषेण विशेषतः ।
 कुर्ष्यादा पञ्चभागेन प्राक् ग्रीवे कर्णमूलतः ॥ २५ ॥
 स्थापयेत्कनकं तत्र गर्भान्ते द्वारमूलतः ।
 एवन्तु त्रिविधं कुर्ष्यात्ज्येष्ठमध्यकनीयसम् ॥ २६ ॥
 लिङ्गमानानुभेदेन रूपभेदेन वा पुनः ।
 एते समासतः प्रोक्ता नामतः शृणुताधुना ॥ २७ ॥
 मेरुमन्दरकैलास कुम्भ सिंह ष्टगास्तथा ।
 विमानच्छन्दकस्तद्वत्तुरस्र स्तथैव च ॥ २८ ॥
 अष्टास्रः षोडशास्रश्च वर्तुल सर्व भद्रकः ।
 सिंहास्थो नन्दनश्चैव नन्दिवर्धनकस्तथा ॥ २९ ॥
 ऋसोदृषः सुवर्णेशः पद्मकोऽथ समुद्रकः ।
 प्रासादा नामतः प्रोक्ता विभागं शृणुतद्विजाः ॥ ३० ॥
 शतशृङ्गश्चतुर्द्वारो भूमिका षोडशोच्छ्रितः ।
 नानात्रिचित्र शिखरोमेरुः प्रासाद उच्यते ॥ ३१ ॥
 मन्दरो द्वादश प्रोक्तः कैलासो नव भूमिकः ।
 विमानच्छन्दकस्तद्वदनेक शिखराननः ॥ ३२ ॥
 सचाष्ट भूमिकस्तद्वत् सप्तभिर्नन्दि वर्धनः ।
 विषाणक समायुक्तो नन्दनः स उदाहृतः ॥ ३३ ॥
 षोडशास्र समायुक्तो नानारूप समन्वितः ।
 अनेक शिखरस्तद्वत्सर्वतो भद्र उच्यते ॥ ३४ ॥
 चित्रशालासमोपेतो विज्ञेयः पञ्चभूमिकः ।
 बलभीच्छन्दकस्तद्वदनेक शिखराननः ॥ ३५ ॥
 दृष्योऽप्ययतसुल्यो मण्डलश्चास्र वर्जितः ।

सिंहःसिंहाकृतिर्ज्ञेयो गजोगज समस्तथा ॥ ३६ ॥
 कुम्भः कुम्भाकृति स्तद्वद्भूमिका नवकोच्छयः ।
 अङ्गुलीपुटसंस्थानः पञ्चाण्डकविभूषितः ॥ ३७ ॥
 षोडशाक्षः समन्ताच्च विज्ञेयः स सुसुन्नकः ।
 पार्श्वयोश्चन्द्रशालेऽस्य उच्छायो भूमिकाद्वयम् ॥ ३८ ॥
 तथैव पद्मकःप्रोक्तः उच्छायोभूमिकाद्वयम् ।
 षोडशाक्षः स विज्ञेयो विचित्रशिखरः शुभः ॥ ३९ ॥
 मृगराजसु विरख्यातश्चन्द्रशाला विभूषितः ।
 प्राग्ग्रीवेण विशालेन भूमिकसु षड्भूतः ॥ ४० ॥
 अनेकश्चन्द्रशालश्च गजः प्रासादइष्यते ।
 पर्यस्तगृहराजो वै गरुडीनाम नामतः ॥ ४१ ॥
 सप्तभूम्युच्छयस्तद्वच्चन्द्रशालाद्वयान्वितः ।
 भूमिकाषड्ग्रीतिस्तु बाह्यतः सर्वतोभवेत् ॥ ४२ ॥
 तथान्योगरुडस्तद्वदुच्छयाद्द्वयभूमिकः ।
 भूमिकाषोडशाक्षस्तु भूमिद्वयमथाधिकः ॥ ४३ ॥
 पद्मनुल्यप्रमाणेन श्रीःक्षक इति स्मृतः ।
 पञ्चाण्डको द्विभूमिश्च गर्भेहस्त चतुष्टयम् ॥ ४४ ॥
 वृषोभवतिनाम्नायं प्रासादः सार्वकामिकः ।
 सप्तकाः पञ्चकाश्चैव प्रासादा वै मयोदिताः ॥ ४५ ॥
 सिंहास्थेन समाज्ञेया येचान्ये तत्प्रमाणकाः ।
 चन्द्रशालैःसमोपेताः सर्वेप्राग्ग्रीवसंयुताः ।
 ऐष्टकादारवाश्चैव शैलावास्तुः सतीरणाः ॥ ४६ ॥
 मेरुःपञ्चाशद्वस्तःस्यान्मन्दरःपञ्चहीनकः ।
 चत्वारिंशत्तु कैलासश्चतुस्त्रिंशद्विमानकः ॥ ४७ ॥

नन्दिवर्द्धनकस्तद्वत् द्वाविंशत् समुदाहृतः ।
 त्रिंशतानन्दनःप्रोक्तः सर्वतोभद्रक स्तथा ॥ ४८ ॥
 वर्तुलःपद्मकश्चैव विंशद्भस्त उदाहृतः ।
 गजःसिंहश्च कुम्भश्च बलभीच्छन्दक स्तथा ॥ ४९ ॥
 एते षोडशहस्ताःस्य, श्रुत्वारोदेवबलभाः ।
 कैलासो रत्नराजश्च विमानच्छन्दकोमतः ॥ ५० ॥
 एते द्वादशहस्ताःस्य, रेतोपामिह मन्मतम् ।
 गरुडोऽष्टकरोत्त्रियो हंसोदश उदाहृतः ॥ ५१ ॥
 एवमेते प्रमाणेन कर्तव्याः शुभलक्षणाः ।
 यक्षराक्षसनागानां मातृहस्तान् प्रशंस्यते ॥ ५२ ॥
 तथामेवाद्यःसप्त ज्येष्ठलिङ्गे शुभावहाः ।
 श्रीउत्तकादयश्चाष्टौ मध्यमस्य प्रकीर्तिताः ॥ ५३ ॥
 तथा हंसादयःपञ्च कन्यसे शुभदा मताः ।
 बलभीच्छन्दकेगौरी जटामुकुट धारिणी ॥ ५४ ॥
 वरदाभयदा तद्वत् साक्षस्त्वत् कण्डलः ।
 गृहे तु रक्तमुकुटा उत्पलाङ्गुशधारिणी ।
 वरदाभयदा चापि पूजनीया सभर्तृका ॥ ५५ ॥
 तपोवनस्था मितरां तां तु संपूजयेद्बुधः ।
 देव्याविनायकस्तद्वत् बलभीच्छन्दके शुभः ॥ ५६ ॥

अथ जनसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । अथातःसंप्रवक्ष्यामि मण्डपानान्तु लक्षणम् ।
 मण्डपप्रवरान्बुधे प्रासादस्यानुरूपतः ॥ १ ॥

विविधा मण्डपाःकार्या अष्टमध्यकनीयसः ।
 नामतस्तान् प्रवक्ष्यामि शृणुष्वसृष्टि सत्तमाः ॥ २ ॥
 पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुवतोऽष्टतनन्दनः ।
 कौशल्याबुद्धिसंकीर्णो गजभद्रोजयावहः ॥ ३ ॥
 श्रीवत्सोविजयश्चैव वासुकीर्तिः श्रुतिजयः ।
 यज्ञभद्रोविशालश्च सुस्निष्टः शत्रुमर्दनः ॥ ४ ॥
 भागपञ्चोनन्दनश्च मानवोमानभद्रकः ।
 सुग्रीवोहरितश्चैव कर्णिकारः शतरिक्तकः ॥ ५ ॥
 सिंहश्च श्यामभद्रश्च सुभद्रश्च तथैव च ।
 सप्तविंशतिराख्याता लक्षणं शृणुतः ! द्विजाः ! ॥ ६ ॥
 स्तम्भा यत्र चतुःषष्टि पुष्पकः समुदाहृतः ।
 द्विषष्टिपुष्पभद्रस्तु षष्टिःसुवत उच्यते ॥ ७ ॥
 अष्टपञ्चाशकस्तम्भः कथ्यते षट्तनन्दनः ।
 कौशल्यः षट्चपञ्चाशच्चतुः पञ्चाशता पुनः ॥ ८ ॥
 नाम्ना तु बुद्धिसंकीर्णो द्विहीनो गजभद्रकः ।
 जयावहस्तु पञ्चाशत् श्रीवत्सस्तु द्विहीनकः ॥ ९ ॥
 विजयस्तु द्विहीनःस्यात् वासुकीर्तिं श्यथैव च ।
 द्वाभ्यामेव प्रहीयेत ततः श्रुतिजयोऽपरः ॥ १० ॥
 चत्वारिंशद्यज्ञभद्रस्तु द्विहीनो विशालकः ।
 षट्त्रिंशच्चैव सुस्निष्टो द्विहीनः शत्रुमर्दनः ॥ ११ ॥
 द्वात्रिंशद्भागपञ्चस्तु त्रिंशद्भिर्नन्दनः स्मृतः ।
 अष्टात्रिंशन्मानवस्तु मानभद्रो द्विहीनकः ॥ १२ ॥
 चतुर्विंशस्तु सुग्रीवो द्वात्रिंशो वर्षणीमतः ।
 विंशतिःकर्णिकारःस्या दष्टादय शतरिक्तकः ॥ १३ ॥

सिंहोभवेद्विहीनश्च श्यामभद्रो द्विहीनकः ।
 सुभद्रस्तु तथाप्रोक्तो द्वादशस्तम्भ उच्यते ॥ १४ ॥
 मण्डपाः कथितास्तुभ्यं यथा वल्लक्षणान्विताः ।
 त्रिकोणं च तमर्द्धन्तु षष्टकोणं द्विरष्टकम् ॥ १५ ॥
 चतुःकोणस्तु कर्तव्यं संस्थानं मण्डपस्य तु ।
 राज्यञ्च विजयञ्चैव आयुवर्द्धनमेव च ॥ १६ ॥
 पुत्रलाभः त्रियः पुष्टि स्त्रिकोणादि क्रमाद्भवेत् ।
 एवं तु शुभदा प्रोक्ता चान्यथा त्वशुभावहाः ॥ १७ ॥
 चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 विस्ताराद्विगुणोऽत्रायं तत्त्रिभागः कटिर्भवेत् ॥ १८ ॥
 विस्ताराद्धोभवेद्गर्भो भित्तयोऽन्याः समन्ततः ।
 गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं त्रिगुणमायतम् ॥ १९ ॥
 तथा द्विगुणविस्तीर्णमुखस्तद्दुन्दुम्बरः ।
 विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोऽस्मृतम् ॥ २० ॥
 त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारनिध्यते ।
 कनिष्ठमध्यमं ज्येष्ठं यथा योगं प्रकल्पयेत् ॥ २१ ॥
 अङ्गुलानां शतं सार्धं चत्वारिंशत् तथोन्नतम् ।
 त्रिंशद्विशोत्तरं चान्यद्वन्य सुत्तममेव च ॥ २२ ॥
 शतञ्चाशीतिसहितं वातनिर्गमने भवेत् ।
 अधिकं दशभिस्तद्वत् तथा षोडशभिः शतम् ॥ २३ ॥
 शतमानं तृतीयञ्च नवत्या शीतिभिस्तथा ।
 दशद्वाराणि चैतानि क्रमेणोक्तानि सर्वदा ॥ २४ ॥
 अन्यानि वर्जनीयानि मनसोद्देगदानि तु ।

द्वारवेधं प्रयत्नेन सर्ववास्तुषु वर्जयेत् ॥ २५ ॥
 वृक्षकोणं ध्वनिद्वारं स्तम्भकूपं ध्वजादीपम् ।
 कुड्यश्वभ्रेण वा विद्धं द्वारं न शुभदम्भवेत् ॥ २६ ॥
 क्षयश्च दुर्गतिश्चैव प्रवासः क्षुद्रयं तथा ।
 दौर्भाग्यं बन्धनं रोगो दारिद्र्यं कलहं तथा ॥ २७ ॥
 विरोधस्त्रार्थनाशश्च सर्वं वेधाद्भवेत् क्रमात् ।
 पूर्वेण फलिनोवृक्षाः क्षीरवृक्षास्तु दक्षिणे ॥ २८ ॥
 पश्चिमेन जलं श्रेष्ठं पद्मोत्पलं विभूषितम् ।
 उत्तरे सरलैस्तालैः शुभास्यात् पुष्पवाटिका ॥ २९ ॥
 सर्वतस्तु जलं श्रेष्ठं स्थिरमस्थिरमेव च ।
 पार्श्वतश्चापि कर्त्तव्यं परिवारादिकालयम् ॥ ३० ॥
 यास्ये तपोवनस्थानं मुत्तरे मातृका गृहम् ।
 महानसं तथाग्नेये नैर्ऋत्येऽथ विनायकम् ॥ ३१ ॥
 वारुणे श्रीनिवासस्तु वायव्ये गृहमालिका ।
 उत्तरे यज्ञशालातु निर्माल्यं स्थानमुत्तरे ॥ ३२ ॥
 वारुणे सोमदैवत्ये बलिं निर्बपणं स्मृतम् ।
 पुरतो वृषभस्थानं शेषे स्यात् कुसुमायुधः ॥ ३३ ॥
 जलं वापि तथैशाने विष्णुस्तु जलशास्त्रपि ।
 एवमायतनं कुर्यात् कुण्डमण्डपं संयुतम् ॥ ३४ ॥
 घण्टाघितानकसतोरणं चित्रयुक्तं
 नित्योत्सवप्रमुदितेन जनेन सार्धम् ।
 यः कारयेत् सुरगृहं विविधध्वजाङ्कं
 श्रीस्तं न मुञ्चति सदादिविपूज्यते च ॥ ३५ ॥

एवं गृहार्चनविधावपि शक्तिनः स्यात् ।
संस्थापनं सकलमन्त्र विधानयुक्तम् ॥ ३६ ॥

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ऋषयञ्जः । पूरोर्वंशस्वया स्तुत ! स भविष्यो निवेदितः ।

सूर्यवंशे वृषा येतु भविष्यन्ति हि तान् वद ॥ १ ॥

तथैव यादवे वंशे राजानः कीर्तिवर्धनाः ।

कलौयुगे भविष्यन्ति तानपीह वदस्व नः ॥ २ ॥

वंशान्ते ज्ञातयो याश्च राज्यं प्राप्स्यन्ति सुव्रताः ।

बृहि संज्ञेपतस्तासां यथाभाव्य मनुकमात् ॥ ३ ॥

सूतउवाच । बृहद्बलस्य दाय्यादो वीरोराजा ह्युरुक्षयः ।

उरुक्षय सुतश्चापि बत्सद्रोहो महायशाः ॥ ४ ॥

बत्सद्रोहात् प्रतिव्योम सस्यपुत्रो दिवाकरः ।

तस्यैव मध्यदेशेतु अयोध्यानगरी शुभा ॥ ५ ॥

दिवाकरस्य भविता सहदेवो महायशाः ।

सहदेवाञ्च भविता ध्रुवाश्वोवै महामनाः ॥ ६ ॥

तस्य भाव्यो महाभागः प्रतीपाश्वश्च तत्सुतः ।

प्रतीपाश्व सुतश्चापि सुप्रतीपो भविष्यति ॥ ७ ॥

मरुदेवः सुतसस्य सुनक्षत्र सतोऽभवत् ।

किन्नराश्वः सुनक्षत्राद्भविष्यति परन्तपः ॥ ८ ॥

किन्नराश्वादन्तरिक्षो भविष्यति महामनाः ।

सुषेणश्चान्तरिक्षाञ्च सुमित्रश्चाप्य मित्रजित् ॥ ९ ॥

[९७]

सुमित्तजो वृहद्राजः वृहद्राजस्य वीर्यवान् ।
 पुत्रः कृतं स्रयोनाम धार्मिकश्च भविष्यति ॥ १० ॥
 कृतस्रय सुतो विद्वान् भविष्यति रणेजयः ।
 भविता सञ्जयश्चापि वीरोराजा रणे जयात् ॥ ११ ॥
 सञ्जयस्य सुतः शाक्यः शाक्याच्छुद्धौदनो वृषः ।
 शुद्धौदनस्य भविता सिद्धार्थः पुष्कलः सुतः ॥ १२ ॥
 प्रसेनजिततोभाव्यः क्षुद्रको भविता ततः ।
 क्षुद्रकात् कुलकोभाव्यः कुलकात् सुरथः स्मृतः ॥ १३ ॥
 सुमित्र सुरथाज्जातो अन्यसु भविता वृषः ।
 एतेचैत्स्वाकवः प्रोक्ता भविष्या ये कर्त्तव्युगे ॥ १४ ॥
 वृहद्वलाम्बवायेतु भविष्याः कुलवर्द्धनाः ।
 अत्रानुवंशस्त्राकोऽयं विप्रेर्गोतः पुरातनैः ॥ १५ ॥
 इत्स्वाकूणामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति ।
 सुमित्तं प्राष्यराजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कर्त्तु ॥ १६ ॥
 इत्येवं मानवोवंशा प्रागेव समुदाहृतः ।
 अतः ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मागधा ये वृहद्रथाः ॥ १७ ॥
 पूर्वेण येजरासन्धात् सहदेवान्मये वृषाः ।
 अतीता वर्त्तमानाश्च भविष्यांश्च निबोधतः ॥ १८ ॥
 संग्रामे भारतवृत्ते सहदेवे निपातिते ।
 सोमाधिस्तस्यदायादी राजाभूत्सगिरिवजे ॥ १९ ॥
 पञ्चाशतं तथाष्टौच समाराज्य मकारयत् ।
 श्रुतश्चवा श्रुतः षष्टिं समास्तस्यान्मये भवत् ॥ २० ॥
 अत्रतीपीच षट्त्रिंशत् समाराज्य मकारयत् ।

चत्वारिंशत् समास्तस्य निरमितोद्विङ्गतः ॥ २१ ॥
 पञ्चाशतं समाः षट्चतुरक्षः प्राप्तवान्महीम् ।
 वृहत् कर्मा त्रयोविंशदब्दं राज्यं मकारयत् ॥ २२ ॥
 सेनाजित् सम्प्रयातश्च भुक्त्वा पञ्चशतं महीम् ।
 श्रुतञ्जयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति । २३ ॥
 अष्टाविंशति वर्षाणि महीं प्राप्स्यति वै विभुः ।
 अष्टपञ्चाशतं षट् च राज्ये स्थास्यति वै शुचिः ॥ २४ ॥
 अष्टाविंशत् समाराजा क्षेमो भोक्ष्यति वै महीम् ।
 अनुव्रतश्चतुःषष्टि राज्यं प्राप्स्यति वीर्यवान् ॥ २५ ॥
 पञ्चत्रिंशतिवर्षाणि सुनेत्रो भोक्ष्यते महीम् ।
 भोक्ष्यते निर्दृतिश्चेमामष्टपञ्चाशतं समाः ॥ २६ ॥
 अष्टाविंशत् समाराज्यं त्रिनेत्रो भोक्ष्यते ततः ।
 चत्वारिंशत्तथाष्टौ च द्युमत्स्ये नो भविष्यति ॥ २७ ॥
 त्रयस्त्रिंशत् वर्षाणि महीनेत्रः प्रकाश्यते ।
 द्वात्रिंशत् समाराजा ह्यचलस्तु भविष्यति । २८ ॥
 रिपुञ्जयस्तु वर्षाणि पञ्चाशत् प्राप्स्यते महीम् ।
 द्वात्रिंशति वृपार्ह्यते भवितारो वृहद्रथाः ॥ २९ ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं तु तेषां राज्यं भविष्यति ।
 जयतां क्षत्रियाणाञ्च बालकः पुलकीभवेत् ॥ ३० ॥

अथ एकसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूतउवाच । वृहद्रथेष्वतीतेषु वीतिहोत्रेष्वन्तिषु ।

पुलकः स्वामिनं हत्वा स्वपुत्रमभिषेक्षति ॥ १ ॥

मिषतां क्षत्रियाणाञ्च बालकः पुलकोद्भवः ।
 सवै प्रणत सामन्तो भविष्यो न च धर्मतः ॥ २ ॥
 त्रयोविंशत् समाराजा भविता स नरोत्तमः ।
 अष्टाविंशतिवर्षाणि पालको भविता नृपः ॥ ३ ॥
 विशाखद्यूषीभविता त्रिपञ्चाशत्तथा समाः ।
 एकविंशत्समा राजा सूर्यकस्तु, भविष्यति ॥ ४ ॥
 वाराणस्यां सुतं स्थाप्य अयिष्यति गिरिव्रजम् ।
 शिशुनाकस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ ५ ॥
 काकवर्णाः सतस्तस्य षड्विंशत् प्राप्स्यते महीम् ।
 पट्विंशच्चैव वर्षाणि क्षेमधीमा भविष्यति ॥ ६ ॥
 चतुर्विंशत्समाः सोऽपि क्षेमजित्प्राप्स्यते महीम् ।
 अष्टाविंशतिवर्षाणि बिस्यसेनो भविष्यति ॥ ७ ॥
 भविष्यति समाराजा नवकाण्वायनो नृपः ।
 भूमितः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ॥ ८ ॥
 अजातशत्रुर्भविता सप्तविंशत् समानृपः ।
 चतुर्विंशत्समाराजा वंशकस्तु भविष्यति ॥ ९ ॥
 उदासीभविता तस्मात्त्रयस्त्रिंशत्समानृपः ।
 चत्वारिंशत्समाभाव्यो राजा वै नन्दिवर्द्धनः ॥ १० ॥
 चत्वारिंशत्त्रयश्चैव महानन्दी भविष्यति ।
 इत्येते भवितारो वै दशहौशिशुनाकजाः ॥ ११ ॥
 शतानि त्रीणि पूर्णानि षष्टिवर्षाधिकानि तु ।
 शिशुनाका भविष्यन्ति राजानः क्षत्रबन्धवः ॥ १२ ॥
 एतैः सार्द्धं भविष्यन्ति यावत्कलिनृपाः परे ।

तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते महीक्षितः ॥ १३ ॥
 चतुर्विंशत्तथैक्ष्णाकाः पाञ्चालाः सप्तविंशतिः ।
 काशेयास्तु चतुर्विंशदष्टाविंशत्तु हैहयाः ॥ १४ ॥
 कलिङ्गाश्चैव द्वात्रिंशदष्टमकाः पञ्चविंशतिः ।
 कुण्डवशापि षट्त्रिंशदष्टाविंशतास्तु मैथिलाः ॥ १५ ॥
 शूरसेनास्त्रयोविंशद्दीतिहोत्राश्च विंशतिः ।
 एते सर्वे भविष्यन्ति एककालं महीक्षितः ॥ १६ ॥
 महानन्दिस्तथापि शूद्रायां कलिकांशजः ।
 उत्पत्स्यते महापद्मः सर्वक्षत्रान्तको वृषः ॥ १७ ॥
 ततः प्रभृतिराजानो भविष्याः शूद्रयोनयः ।
 एकराट्समहापद्मो एकच्छत्रो भविष्यति ॥ १८ ॥
 अष्टाशीति तु वर्षाणि पृथिव्याश्च भविष्यति ।
 सर्वक्षत्रमथोत्साद्य भाविनार्थेन चोदितः ॥ १९ ॥
 सुकल्पादि सुताक्ष्ण्यौ समाद्वादश ते वृषाः ।
 महापद्मस्य पञ्चार्थे भविष्यन्ति वृषाः क्रमात् ॥ २० ॥
 उदरिष्यति कौटिल्यः समैर्द्वादशभिः सुतान् ।
 भुक्त्वा महीं वर्षं शतं ततो मौर्ष्यान् गमिष्यति ॥ २१ ॥
 भविता शतधन्वा च तस्य पुत्रस्तु षट्समाः ।
 वृहद्रथस्तु वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥ २२ ॥
 षट्त्रिंशत्तु समरराजा भविता शक एव च ।
 सप्तानां दशवर्षाणि तस्य नप्ता भविष्यति ॥ २३ ॥
 राजादशरथोऽष्टौ तु तस्य पुत्रो भविष्यति ।
 भविता नववर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥ २४ ॥
 इत्येते दशमौर्ष्यास्तु ये भोक्ष्यन्ति वसुन्धराम् ।

सप्तविंशच्छतं पूर्णं तेभ्यः शुङ्गान् गमिष्यति ॥ २५ ॥
 पुष्यमितस्तु सेनानी बहुत्य स वृहद्रथान् ।
 कारयिष्यति वै राज्यं षट्त्रिंशतिसमावृषः ॥ २६ ॥
 भवितापि वसुज्येष्ठः सप्तवर्षाणि वै वृषः ।
 वसुमित्रस्तथाभाव्यी दशवर्षाणि वै ततः ॥ २७ ॥
 ततोन्तकः समेहेतु तस्य पुत्रो भविष्यति ।
 भविष्यति समस्तस्त्रातीत्येवं स पुलिन्दकः ॥ २८ ॥
 भविता वज्रमितस्तु समाराजा पुनर्भवः ।
 द्वाविंशत्तु समाभागः समाभागात्ततो वृषः ॥ २९ ॥
 भविष्यति सुतस्तस्य देवभूमिः समादश ।
 दशै ते क्षुद्रराजानोभोक्ष्यन्ती मां वसुन्धराम् ॥ ३० ॥
 शतं पूर्णं शतेहेच ततः शुङ्गान् गमिष्यति ।
 अमात्यो वसुदेवस्तु प्रसह्य ह्यवनीं वृषः ॥ ३१ ॥
 देवभूमिमयोत्साद्य शौङ्गस्तु भविता वृषः ।
 भविष्यति समाराजा नवकाण्वायनी वृषः ॥ ३२ ॥
 भूमिभित्तः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ।
 नारायणः सुतस्तस्य भविताद्वादशैव तु ॥ ३३ ॥
 सुशर्मा तत्सुतश्चापि भविष्यति दशैव तु ।
 इत्येते शुङ्गभत्यास्तु स्मृताः काण्वायना वृषाः ॥ ३४ ॥
 चत्वारिंशद्विजाह्येते काण्वाभोक्ष्यन्ति वै महीम् ।
 चत्वारिंशत्पञ्च चैव भोक्ष्यन्ती मां वसुन्धराम् ॥ ३५ ॥
 एतं द्रष्टुं नसामन्ता भविष्या धार्मिकाश्च ये ।
 येषां पथ्यायकाले तु भूमिरान्ध्रान् गमिष्यति ॥ ३६ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच । काण्वायनास्ततो भूपाः सुशर्माणः प्रसह्यताम् ।

शुङ्गानाञ्चैव यच्छेषं क्षपित्वा तु बन्धीयसः ॥ १ ॥

शिशुकोन्ध्रः सजातीयः प्राप्स्यती मां वसुन्धराम् ।

तयोर्विंशत् समाराजा शिशुकस्तु भविष्यति ॥ २ ॥

श्रीमल्लकर्णिर्भविता तस्य पुत्रस्तु वै दश ।

पूर्णात्सङ्गस्तोराजा वर्षाण्यष्टादशैव तु ॥ ३ ॥

पञ्चाशत् समाः षट्च शान्तकर्णिर्भविष्यति ।

दशचाष्टौ च वर्षाणि तस्य लम्बोदरः सुतः ॥ ४ ॥

आपीतकोदशहेच तस्य पुत्रो भविष्यति ।

दशचाष्टौ च वर्षाणि मेघस्वाति भविष्यति ॥ ५ ॥

स्वातिश्च भविताराजा समास्वष्टादशैव तु ।

स्कन्दरचातिस्रथा राजा सप्तैव तु भविष्यति ॥ ६ ॥

मृगेन्द्रस्वातिकर्णस्तु भविष्यतिसमास्त्रयः ।

कुन्तलः स्वातिकर्णस्तु भविताष्टौ समानृपः ॥ ७ ॥

एकसंवत्सरं राजा स्वातिवर्णो भविष्यति ॥ ८ ॥

भवितारिक्तवर्णस्तु वर्षाणि पञ्चविंशतिः ।

ततः संवत्सरान् पञ्च हालोराजा भविष्यति ॥ ९ ॥

पञ्चमन्दुलकोराजा भविष्यतिसमा नृपः ।

पुरीन्द्रसेनी भविता तस्मात्सौम्यो भविष्यति ॥ १० ॥

सुन्दरः शान्तिकर्णस्तु अद्भमेकं भविष्यति ।

चकोरः स्वातिकर्णस्तु परमाहान् वै भविष्यति ॥ ११ ॥

अष्टाविंशतिवर्षाणि शिवस्वातिर्भविष्यति ।

राजा च गौतमी पुत्रोच्छकविंशत्यतोवृषः ॥ १२ ॥
 अष्टाविंशति सुत सस्य सुलोमावै भविष्यति ।
 शिव श्रीवै सुलोमात्तु सप्तैव भवितावृषः ॥ १३ ॥
 शिवस्कन्धः शान्तिकर्णाद्भविताद्यात्मजः समाः ।
 नवविंशतिवर्षाणि यन्न श्रीः शान्तिकर्णिकः ॥ १४ ॥
 षडेव भविता तस्याद्विजयस्तु समास्ततः ।
 अष्टौ श्रीः शान्तिकर्णस्तु तस्य पुत्रः समादश ॥ १५ ॥
 सुलोमा सप्तवर्षाणि अन्यस्तेषां भविष्यति ।
 एकोनविंशतिर्ह्येते आन्ध्रा भोक्षन्ति वै रुहीम् ॥ १६ ॥
 तेषां वर्षशतानिस्तु चत्वारिषष्टिरेव च ।
 आन्ध्राणां संस्थिताराज्ये तेषां भृत्यान्वयेवृषाः ॥ १७ ॥
 सप्तैवान्ध्रा भविष्यन्ति दशाभीरा सत्या वृषाः ।
 सप्तगर्दभिलाश्चापि शकाश्चाष्टादशैव तु ॥ १८ ॥
 यवनाष्टौ भविष्यन्ति तुषाराश्च चतुर्दश ।
 त्रयोदश गुरुं डाश ह्यष्टौकोनविंशतिः ॥ १९ ॥
 यवनाष्टौ भविष्यन्ति सप्ताशीति महीमिमाम् ।
 सप्तगर्दभिलाभूयो भोक्ष्यन्ती मां वसुन्धराम् ॥ २० ॥
 सप्तवर्षसहस्राणि तुषाराणां महीसृता ।
 शतानि त्रीण्यशीतिश्च शतान्यष्टादशैव तु ॥ २१ ॥
 शतान्यर्द्धचतुष्काणि भवितव्यास्तयोदश ।
 गुरुष्ठा वृषलैः सार्धं भोक्षन्ते ऋच्छसम्भवाः ॥ २२ ॥
 शतानिद्वीणिभोक्ष्यन्ते वर्षाण्येकादशैव तु ।
 आन्ध्राः श्री पार्श्वतीयाश्च ते द्विपञ्चाशतं समाः ॥ २३ ॥

सप्तषष्टिस्तुवर्षाणि दशाभीरा स्तथैव च ।
तेषूत्सन्नेषु कालेन ततः किल किलावृषाः ॥ २४ ॥
भविष्यन्तीह यवनाधर्मतः कामतोऽर्थतः ।
तैर्विमिश्रा जनपदा आर्या न्नेच्छाश्च सर्वशः ॥ २५ ॥
विपर्ययेण वर्तन्ते क्षयमेषान्ति वै प्रजाः ।
लुभ्यावृत ब्रुवाञ्चैव भवितारो वृषास्तथा ॥ २६ ॥
कल्किनानुहताः सर्वे आर्या न्नेच्छाश्च सर्वतः ।
अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं पाषण्डाश्चैव सर्वशः ॥ २७ ॥
प्रणष्टे वृषवंशेतु सन्ध्याशिष्टे कलौयुगे ।
किञ्चिच्छिष्टाः प्रजास्तावै धर्मेनष्टेऽपरिग्रहाः ॥ २८ ॥
असाधवोह्यसत्वाश्च व्याधिशोकेन पीडिताः ।
अनावृष्टि वृताश्चैव परस्पर बधेऽश्ववः ॥ २९ ॥
अशरण्याः परितस्ताः सङ्कटं घोरमाश्रिताः ।
सरित्पर्वतवासिन्यो भविष्यन्त्य खिलाः प्रजाः ॥ ३० ॥
पत्र मूल फलाहारा शीरपत्राजिनाम्बराः ।
वृत्त्यर्थमभिलिप्त्यश्चरिष्यन्ति वसुन्धराम् ॥ ३१ ॥
एवं कष्ट मनुप्राप्ताः प्रजाः काले युगान्तके ।
निःशेषास्तु भविष्यन्ति सर्धं कलियुगेन तु ॥ ३२ ॥
क्षीणे कलियुगे तस्मिन् दिव्ये वर्षे सहस्रके ।
ससन्ध्यांशे सुनिःशेषेऽकृतं तु प्रतिपत्स्यते ॥ ३३ ॥
एवं वंशक्रमः कृत्स्नः कीर्तितो यो मया क्रमात् ।
अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवाना गताश्च ये ॥ ३४ ॥
महापद्माभिषेकात्तु यावज्जन्म परीक्षितः ।

एवं वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पञ्चाशदुत्तरम् ॥ ३५ ॥
 पौलोमास्तु तथाभ्रास्तु महापद्मान्तरे पुनः ।
 अनन्तरं शतान्यष्टौ षट्त्रिंशत् समास्तथा ॥ ३६ ॥
 तावत्कालान्तरं भाव्यमान्भ्रान्तादा परीक्षितः ।
 भविष्येते प्रसङ्गाताः पुराणज्ञैः श्रुतविभिः ॥ ३७ ॥
 रत्नर्षयस्तदाप्रांशु प्रदीप्तेनाग्निना समाः ।
 सप्तविंशतिभाव्यानां भ्रान्त्राणान्तु यदा पुनः ॥ ३८ ॥
 सप्तर्षयस्तु वर्त्तन्ते यत्र नक्षत्रमण्डले ।
 सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पञ्चायिण शतं शतम् ॥ ३९ ॥
 सप्तर्षीणामुपर्ये तत् स्मृतं वै दिव्यसंज्ञया ।
 समादिव्याः स्मृताः षष्टिर्दिव्याद्भानितु सप्तभिः ॥ ४० ॥
 एभिः प्रवर्तते कालोदिव्यः सप्तर्षिभिस्तुवै ।
 सप्तर्षीणाञ्च यौ पूर्वोदृश्येतेक्षुदितौ निशि ॥ ४१ ॥
 तयोर्मध्ये तु नक्षत्रं दृश्यते यत्समं दिवि ।
 तेन सप्तर्षयोद्देश्या युक्ताथ्योन्नि शतं समाः ॥ ४२ ॥
 नक्षत्राणाञ्चषीणाञ्च योगस्यैतन्निर्दर्शनम् ।
 सप्तर्षयो मघायुक्ताः काले पारिर्क्षिते शतम् ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मणस्तु चतुर्विंशा भविष्यन्ति शतं समाः ।
 ततः प्रभृत्ययं सर्वोत्कीको व्यापत्स्यति भृशम् ॥ ४४ ॥
 अमृतोपहृतालुब्धा धर्मतः कामतोऽर्थतः ।
 श्रौतस्मार्तंति शिथिले नष्टवर्णाश्रमे तथा ॥ ४५ ॥
 सङ्करं दुर्बलात्मानः प्रतिपत्स्यन्ति मोहिताः ।
 ब्राह्मणाः शूद्रयोनिस्थाः शूद्रावै मन्त्रयोनयः ॥ ४६ ॥

उपस्थास्यन्ति तान्मिप्रा स्तदर्थमभिलिप्तवः ।
 क्रमेणैव च दृश्यन्ते स्ववर्णान्तरदायकम् ॥ ४७ ॥
 क्षयमेव गमिष्यन्ति क्षीण शेषा युगक्षये ।
 यस्मिन् कृष्णादिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि ॥ ४८ ॥
 प्रतिपन्नं कलियुगं प्रमाणं तस्य मे शृणु ।
 चतुःशतसहस्रं तु वर्षाणां वै स्मृतं बुधैः ॥ ४९ ॥
 चत्वार्यष्टसहस्राणि सङ्ख्यातं मानुषेण तु ।
 दिव्यं वर्षं सहस्रं तु तदासङ्ख्या प्रवर्तते ॥ ५० ॥
 निःशेषेतु तदा तस्मिन् कृतं वै प्रतिपत्स्यते ।
 ऐलक्षेच्छाकुवंशश्च सहदेवः प्रकीर्त्तिताः ॥ ५१ ॥
 इच्छाकोः संस्मृतं क्षत्रं सुमित्तान्तं भविष्यति ।
 ऐलं क्षत्रं समाक्रान्तं सोमवंशं विदोविदुः ॥ ५२ ॥
 एते विवस्वतः पुत्राः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्धनाः ।
 अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ ५३ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या स्थायाशूद्राश्च वै स्मृताः ।
 वैवस्वतःस्तरे तस्मिन्निति वंशः समाप्यते ॥ ५४ ॥
 देवापिः पौरवोराजा ऐच्छाकोयश्च ते मतः ।
 महायोगबलोपेतौ कलाप ग्राममाश्रितौ ॥ ५५ ॥
 एतौ क्षत्रं प्रणेतारौ नवविंशे चतुर्युगे ।
 सुवर्चा मनुपुत्रस्तु ऐच्छाकाद्यो भविष्यति ॥ ५६ ॥
 नवविंशे युगेसो वै वंशस्यादि भविष्यति ।
 देवापि पुत्रः सत्यस्तु ऐलानां भविता नृपः ॥ ५७ ॥
 क्षत्रं प्रवर्तकावेतौ भविष्यतु चतुर्युगे ।

एवं सर्वेषु विज्ञेयं सन्तानार्थन्तु लक्षणम् ॥ ५६ ॥
 क्षीणे कलियुगेचैव तिष्ठतीति कृते युगे ।
 सप्तर्षयस्तु तैः सार्धं मध्ये त्रेतायुगे पुनः ॥ ५७ ॥
 बीजार्थं वै भविष्यन्ति ब्रह्मक्षत्रस्तु वै पुनः ।
 एवमेवं तु सर्वेषु तिथ्यान्तेष्वक्षत्रेषु च ॥ ६० ॥
 सप्तर्षयोऽनृपैः सार्धं सन्तानार्थं युगे युगे ।
 एवं क्षत्रस्य चोत्प्रेधः सम्बन्धो वै द्विजैः स्मृतः ॥ ६१ ॥
 सम्बन्तराणां सन्ताने सन्तानाश्च श्रुतौ स्मृताः ।
 अतिक्रान्तयुगाश्चैव ब्रह्मक्षत्रस्य सम्भवाः ॥ ६२ ॥
 यथा प्रशान्ति स्तोत्रां वै प्रकृतीनां यथाक्षयः ।
 सप्तर्षयोऽविदुस्तेषां दीर्घायुस्त्वं क्षयोदयौ ॥ ६३ ॥
 एतेन क्रमयोगेन ऐला इच्छाकवी नृपाः ।
 उत्पद्यमानास्त्रेतायां क्षीयमाणाः कलौ युगे ॥ ६४ ॥
 अद्भुयान्ति युगाख्यान्तु यावन्मत्स्यन्तरक्षयम् ।
 जामदग्न्येन रामेण क्षत्रे निरवशेषिणि ॥ ६५ ॥
 रिक्तैर्यं वसुधासर्वा क्षत्रियैर्वसुधाधिपैः ।
 द्विवंशकरणं सर्वं कीर्तयिष्टे निबोध मे ॥ ६६ ॥
 ऐलक्षेत्राकुर्वंशश्च प्रकृतिं परिचक्षते ।
 राजानः श्रेणिवद्वाश्च तथान्ये क्षत्रियाभुवि ॥ ६७ ॥
 ऐलवंशास्तु भूयांसो न तथेच्छाकवी नृपाः ।
 एषामेकगतं पूर्णं कुलानामभिरोचते ॥ ६८ ॥
 तावदेव तु भोजानां विस्ताराद्द्विगुणं स्मृतम् ।
 भोजानां द्विगुणं क्षत्रं चतुर्द्धा तद्यथातथम् ॥ ६९ ॥

ते ह्यतीताः स नामानो ब्रुवतस्तान्निबोध मे ।
 शतं वै प्रतिविन्धानां शतं नागाः शतं हयाः ॥७०॥
 शतमेकं धार्तराष्ट्रा ह्यधीतिर्जनमेजयाः ।
 शतं वै ब्रह्मदत्तानां वीराणां कुरवः शतम् ॥ ७१ ॥
 ततः शतञ्च पञ्चालाः शतं काशिकुशादयः ।
 तथापरे सहस्रे हे ये नीपाः शशविन्दवः ॥ ७२ ॥
 दृष्टवन्तश्च ते सर्वे सर्वेनियुत दक्षिणाः ।
 एवं राजर्षयोऽतीताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७३ ॥
 मनोर्वैवस्वतस्यासन् वर्तमानेऽन्तरे विभोः ।
 तेषां तु निधनोत्पत्तौ लोकसंस्थितयः स्थिताः ॥७४॥
 न शक्योविस्तरस्तेषां सन्तानस्य परस्परम् ।
 तत्पूर्वापरयागेन वक्तुं वधेशतैरपि ॥ ७५ ॥
 अष्टाविंशसमाख्याता गता वैवस्वतेऽन्तरे ।
 एते देवगणैः सार्द्धं शिष्टा ये तान्निबोधत ॥ ७६ ॥
 चत्वारिंशत्त्रयश्चैव भविष्यास्ते महात्मनः ।
 अवशिष्टायुगाख्यास्ते ततो वैवस्वतो ह्ययम् ॥७७॥
 एतद्दः कीर्तितं सम्यक् समाप्त व्यासयोगतः ।
 पुनर्वक्तुं बद्धत्वात्तु न शक्यं विस्तरेण तु ॥ ७८ ॥
 उक्त्वा राजर्षयो येतु अतीतास्ते युगैः सह ।
 ये ते ययातिवंश्यानां येच वंशा विशाम्पते ॥ ७९ ॥
 कीर्तिता द्युतिमन्तस्ते य एतान् धारयेन्नरः ।
 लभते स वरान् पञ्चदुर्लभानिहलौकिकान् ॥८०॥
 आयुः कीर्तिं धनं स्वर्गं पुत्रवाञ्छाभिजायते ।
 धारणाच्छ्रवणाञ्चैव परं स्वर्गस्य धीमतः ॥ ८१ ॥

अथ तिसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः । न्यायेनार्जनमर्थानां बर्द्धनञ्चाभिरक्षणम् ।

सत्यात्र प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥ १ ॥

कृतकृत्योभवेत्केन मनस्वी धनवान् बुधः ।

महादानेन दत्तेन तन्नो विस्तरतो वद ॥ २ ॥

सूत उवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् ।

दानधर्मेऽपि यन्मोक्तं विष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ३ ॥

तदहं सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।

सर्वपापक्षयकरं वृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ ४ ॥

यत्तत् षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले ।

पुण्यं पवित्रमाद्युष्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ५ ॥

पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवदिभिः ।

आद्यन्तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥ ६ ॥

हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ।

कल्पपादपदानञ्च गोकुहञ्च पञ्चमम् ॥ ७ ॥

हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्यश्वस्तथैव च ।

हिरण्यश्वरथस्तद्वत् हेमहस्तिरथस्तथा ॥ ८ ॥

पञ्चलाङ्गलकं तद्वत् धरादानं तथैव च ।

द्वादशं विश्वचक्रन्तु ततः कल्पलतात्मकम् ॥ ९ ॥

सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च ।

महाभूतघटस्तद्वत् षोडशं परिकीर्तितम् ॥ १० ॥

सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ।

वासुदेवस्तु भगवान् अम्बरीषोऽथ भार्गवः ॥ ११ ॥

कार्तवीर्यार्जुनोनाम प्रह्लादः पृथुरेव च ।

कुर्युरन्येमहीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥ १२ ॥

यस्माद्विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा ।

रक्षन्तेदेवताः सर्वा एकैक्रमपि भूतले ॥ १३ ॥

एषामन्यतमं कुर्याद्वासुदेव प्रसादतः ।

न शक्यमन्यथा कर्तुं मपिशक्रेण भूतले ॥ १४ ॥

तस्मादाराध्य गोविन्द मुमापतिविनायकौ ।

महादानमखं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः ॥ १५ ॥

एतदेवाह मनवे परिष्टष्टो जनार्दनः ।

यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वं षिसत्तमाः ! ॥ १६ ॥

मनुरुवाच । महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च ।

रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ! ।

मत्स्य उवाच । यानि नोक्तानि गुह्यानि महादानानि षोडश ।

तानि ते कथयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ १८ ॥

तुलापुरुषयागोऽयं येषामादौ विधीयते ।

अयने विषवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ १९ ॥

युगादिष्परामेषु तथा मन्वन्तरादिषु ।

सङ्क्रान्तौ तौ वैधृतिदिने चतुर्दशष्टमीषु च ॥ २० ॥

सितपञ्चदशीपर्व द्वादशीष्वष्टकामु च ।

यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥ २१ ॥

द्रव्यब्राह्मण लाभे वा अद्वा वा यत्र जायते ।

तीर्थे वायतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥ २२ ॥

गृहे वायतने वापि तडागे रुचिरे तथा ।

महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा ॥ २३ ॥

अनित्यं जीवितं यस्मात् वसु चातीव चञ्चलम् ।
केशेष्वेव गृहीतः सन् मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ २४ ॥

पुण्यां तिथिमयासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
षोडशारत्निमाचस्तु दशहादशवाकरान् ॥ २५ ॥

मण्डपं कारयेद्विद्वान् चतुर्भद्रासनं बधः ।
सप्तहस्ता भवेद्देदी मध्येपञ्चकरा तथा ॥ २६ ॥

तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुमयं बधः ।

कुर्यात् कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥ २७ ॥

समेखलायोनियुतानि कुर्यात् सम्पूर्णं कुम्भानि सहासनानि ।

सुतान्नपात्र द्वयसंयुतानि स यज्ञपात्राणि सुविष्टराणि ॥ २८ ॥

हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूपपुष्पोपहाराणि सुशोभनानि ।

पूर्वोत्तरे हस्तमिताथ वेदी ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय ॥ २९ ॥

अत्रार्चनं ब्रह्मशिष्याभ्युत्तानां

तत्रैव कार्यं फलमाल्यवस्त्रैः ।

लोकेशवर्णाः परितः पताका-

मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥ ३० ॥

द्वारेषु कार्याणि च तोरणानि

चत्वार्यपि क्षीरवनस्पतीनाम् ।

द्वारेषु कुम्भद्वयमत्रकार्यं

स्रग्गन्धधूपास्वररत्नयुक्तम् ॥ ३१ ॥

शालेङ्गुदी चन्दनदेवदारु-

श्रीपर्णिविल्लप्रियकाञ्चनोत्थम् ।

साम्प्रद्वयं हस्तयुगावस्थातं

कृत्वा दृढं पञ्चकरीष्मिन्तश्च ॥ ३२ ॥

तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्याद्यथोदरङ्गश्च तदङ्गमेव ।
समानजातिश्च तुलावलम्ब्या हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥३३॥
द्वैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात् पृथुत्वमस्यास्तु दशङ्गुलानि ।
सुवर्णपट्टाभरणात् कार्या सा लोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ॥३४॥
युतासुवर्णेन तु रत्नमाला विभूषितामाल्यविलेपनाभ्याम् ।
चक्रं लिखेद्द्वारिजगर्भयुक्तं नानारजोभिर्भुविपुष्पकीर्णम् ॥३५॥
विनानकञ्चोपरि पञ्चवर्णं संस्थापयेत् पुष्पफलोपशीभम् ।
अथार्त्विजो वेदविदश्च कार्याः सुरूपवेशान्वयमीलयुक्ताः ॥३६॥
विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला येचार्य्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ।
गुरुश्च वेदान्तविदार्य्यवंश समुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ॥ ३७ ॥
पुराणशास्त्राभिरतोऽतिदक्षः प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः ।
सिताम्बरः कुण्डलहेमसूत्र केयूरकण्ठाभरणाभिरामः ॥३८॥
पूर्वेण ऋग्वेदविदावथास्तां यजुर्विदौदक्षिणतश्च शस्ती ।
स्थार्या द्विजौ सामविदौ तु पश्चादाथर्वणावत्तरतस्तुकार्य्यौ ॥
विनायकादिग्रहलोकपाल वस्त्वष्टकादित्यमरुद्गणानाम् ।
ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतीनां स्वमन्त्रतोहोमचतुष्टयं स्यात् ॥४०॥
जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषा मनुक्रमेणापि यथा स्वरूपम् ।
होमावसाने कृतदूर्त्यनादो गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपम् ।
आवाहयेद्देवताकपतीन् क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ॥४१॥
एह्ये हि सर्वाभरसिद्धसाध्यै रभिश्रुतोवज्रधरोऽमरेशः ।
संवीज्यमानोऽप्सरसाङ्गणेन रक्षाध्वरन्वी भगवन्नमस्ते ॥४२॥
एह्ये हि सर्वाभरहव्यवाह ! मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्टः ।
तेजस्वितालोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं रक्ष कवे ! नमस्ते ॥४३॥
एह्ये हि वैवस्वतधर्मराज ! सर्वाभरैरर्चितदिव्यमूर्ते ! ।

शुभाशुभानन्दशुचामधीय ! शिवायनः पाहिमखं नमस्ते ॥४४॥
 एह्ये हि रक्षीगणनायकस्त्वं सर्वैस्तु धेतालपिशाचसङ्घैः ।
 ममाध्वरं पाहि शुभादिनाथ ! लोकेखरस्त्वं भगवन्ममस्ते ॥४५॥
 एह्ये हि यादोगणवारिधीनाङ्गणेन पर्जन्यमहाप्सरोग्भिः ।
 विद्याधरेन्द्रामरगीयमान ! पाहि त्वमस्मान् भगवन्ममस्ते ॥४६॥
 एह्ये हि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः महसिद्धसङ्घैः ।
 प्राणाधिपः कालकवेः सहायः मृहाण पूजां भगवन्ममस्ते ॥४७॥
 एह्ये हि यज्ञेश्वर ! यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ।
 सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव मृहाण पूजां भगवन्ममस्ते ॥४८॥
 एह्ये हि विश्वेश्वर ! नस्त्रिशूल कपालखट्वाङ्गधरेण सार्द्धम् ।
 लोकेययज्ञेश्वर यज्ञसिद्धौ मृहाण पूजां भगवन्ममस्ते ॥४९॥
 एह्ये हि पातालधराधरेन्द्र ! नागाङ्गनाकिन्दरगीयमान ! ।
 यज्ञोरगेन्द्रामरलोकसार्द्धं मनन्त ! रक्षाध्वरमस्मादीयम् ॥५०॥
 एह्ये हि विश्वाधिपति ! मुनीन्द्र ! लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।
 सर्वस्य घातास्य मितप्रभाव विश्वाध्वरन्मो भगवन्ममस्ते ॥५१॥

तैलोक्ये याति भूतानि स्यावराणि चराणि च ।

ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥५२॥

देवदानवगन्धर्वा यज्ञराक्षसपन्नगाः ।

ऋषयो मनवोगावो देवमातर एव च ॥५३॥

सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ।

इत्यावाह्य भुरान् दद्याद्वृत्विग्भ्यो हेमभूषणम् ॥५४॥

कुण्डलानि च हैमानि सृत्राणि कटकानि च ।

अङ्गुलीयपवित्ताणि वासांसि शयनानि च ॥५५॥

द्विगुणं गुरवे दद्याद्भूषणाच्छादनानि च ।

जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकाः सर्वतोदिशम् ॥५६॥
तत्रोषितास्तु ते सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ।
आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद्वाह्मणवाचनम् ॥५७॥
ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥५८॥
शुक्लमाल्यास्वरोभूत्वा तां तुलामभिमन्त्रयेत् ।
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमास्थिता ॥५९॥
सान्निभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ।
एकतः सर्वसत्यानि तथावृत्तशतानि च ॥ ६० ॥
धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापितासि जगद्धिते ।
त्वं तुले ! सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता ॥६१॥
मां तोलयन्ती संसारा दुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ।
योऽसौतत्त्वाधिपोदेवः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥६२॥
स एकोऽधिष्ठितोदेव ! त्वयि तस्मान्नमोनमः ।
नमोनमस्ते गोविन्द ! तुलापुरुषसंज्ञक ! ॥६३॥
त्वं हरे ! तारयस्वात्मान्स्मात् संसारकर्ममात् ।
पुण्यकालं समासाद्य कृत्वैव मधिवासनम् ॥६४॥
पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा तुलामारोहयेद्बुधः ।
स खड्गचर्मकवचः सर्वाभरणभूषितः ॥६५॥
धर्मराजमयादाय हैमं सूर्य्येण संयुतम् ।
कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन् हरेर्मुखम् ॥६६॥
ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुङ्गवाः ।
समादभ्यधिकं यावत् काञ्चनं चातिनिर्मलम् ॥६७॥
पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वरः ।

क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेव सुदीरयेत् ॥६८॥
 नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते ! सनातनि ! ।
 पितामहेन देवि ! त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥ ६९ ॥
 त्वया हृतं जगत्सर्वं सहस्रावरजङ्गमम् ।
 सर्वभूतात्मभूतस्ये ! नमस्ते विश्वधारिणि ! ॥७०॥
 ततोऽवतीर्थ्य गुरवे पूर्वमर्घ्यं निवेदयेत् ।
 ऋत्विग्भ्यो परमर्घन्तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥७१॥
 गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ।
 प्राप्य तेषामनुज्ञां तु तथान्येभ्योऽपि दापयेत् ॥७२॥
 दीनानाघविशिष्टादीन् पूजयेद्ब्राह्मणैः सह ।
 नाचरं धारयेद्गृहे सुवर्णं प्रोक्षितं बुधः ॥७३॥
 तिष्ठेद्भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं वृणाम् ।
 शीघ्रं परस्त्रीकरणं च यः प्राप्नोति मानवः ॥७४॥
 अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ।
 प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥७५॥
 विमानिनाकैर्वर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
 पूज्यमानोऽश्वरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ।
 कल्पकोटिशतं यावत्तस्मिन् लोके महीयते ॥७६॥
 कर्मक्षयादिह पुन भुविराजराजो-
 भूपालमौलि मणिरञ्जितपादपीठः ।
 अङ्घ्रान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी
 दीप्तप्रतापजित सर्वमहीपलोकः ॥७७॥
 यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः
 कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके

योवा ऋणोति पठतीन्द्रसमानरूपः

प्राप्नोति धाम सपुरन्दरदेव जुष्टम् ॥ ७८ ॥

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अथातः सस्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।

नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥

पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ।

ऋत्विग् मण्डपसम्भारं भूषणाच्छादनादिकम् ॥ २ ॥

कुर्याद्दुपोपितस्तद्वल्लोकेशावाहनं बुधः ।

पुण्याहवाचनं कृत्वा तद्वत् कृत्वाधिवासनम् ॥ ३ ॥

ब्राह्मणैरानयेत्कुम्भं तपनीयमयं शुभम् ।

द्विमप्त्यङ्गुलीच्छायं हेमपङ्कजगर्भवत् ॥ ४ ॥

दिभागहीनविस्तारमाज्यक्षीराभिपूरितम् ।

दशास्त्राणि च रत्नानि दातुं सूचीं तथैव च ॥ ५ ॥

हेमनालं सपिठकं वहिरादित्यसंयुतम् ।

तथैवावरणं नाभेऽपवीतञ्च काञ्चनम् ॥ ६ ॥

पाश्वरतः स्थापयेत् तद्वत् हेमदण्डकमण्डलू ।

पद्माकारं पिधानं स्यात् समन्तादङ्गुलाधिकम् ॥ ७ ॥

सुक्ताक्षीसमोपेतं पद्मरागसमन्वितम् ।

तिरुदोषोपरिगतं वेदिमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ८ ॥

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोषरवेण च ।

सर्वौषध्युदकस्नानं स्नापितो वेदपङ्कजैः ॥ ९ ॥

शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणविभूतः ।

द्रममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १० ॥
 नमोऽहिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
 सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्भावे नमोनमः ॥ ११ ॥
 भूर्लोकप्रमुखा लोका स्तवगर्भे व्यवस्थिताः ।
 ब्रह्मादयस्तथा देवाः नमस्ते विश्वधारिणे ॥ १२ ॥
 नमस्ते भुवनाधार ! नमस्ते भुवनाश्रय ! ।
 नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य पितामहः ॥ १३ ॥
 यतस्त्वमेव भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः ।
 तस्मान्नामुद्धराशेष दुःख संसारसागरात् ॥ १४ ॥
 एवमामन्त्र्य तन्मध्यमा विध्यास्त उदङ्मुखः ।
 मुष्टिभ्यां परिसंगृह्य धर्मराज चतुर्मुखी ॥ १५ ॥
 जानुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेदुच्छ्वास पञ्चकम् ।
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ १६ ॥
 कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ।
 गीतमङ्गलघोषेण गुरुकृत्यापयेत्ततः ॥ १७ ॥
 जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश चापराः ।
 सूच्यादिकञ्च गुरवेदद्यान् मन्त्रमिमं जपेत् ॥ १८ ॥
 नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः ।
 चराचरस्य जगती गृहभूताय वै नमः ॥ १९ ॥
 यथाहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्मा सुरोत्तम ! ।
 त्वङ्गर्भसन्भवादेव दिव्यदेही भवास्यहम् ॥ २० ॥
 चतुर्भिः कलशैर्भूयः ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ।
 स्नापयेयुः प्रसन्नागाः सर्वाभरण्य भूषिताः ॥ २१ ॥
 देवस्थलेति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने ।

अथ जातस्यतेऽङ्गानि अभिषेक्ष्यामहे वयम् ॥ २२ ॥
 दिशेनानेन वपुषा चिरं जीव सुखी भव ।
 ततो हिरण्यगर्भं तन्तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ॥ २३ ॥
 ते पूज्याः सर्वभावेन वहवी वहवी वा तदाज्ञया ।
 तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ २४ ॥
 पादुकोपानहच्छत्र चामरासन भाजनम् ।
 ग्रामं वा विषयं बापि यदन्यदपि सम्भवेत् ॥ २५ ॥
 अनेन विधिनायसु पुण्येऽहनि निवेदयेत् ।
 हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६ ॥
 पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ।
 कल्पकोटिशतं यावद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ २७ ॥
 कलि कलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसाधु
 रमर चमरमाला वीज्यमानोऽश्वरोभिः ।
 पितृशतमथ बन्धून् पुत्रपौत्रान् प्रपौत्रान्
 अपिनरक निमग्नां स्तारयेदेक एव ॥ २८ ॥
 इति पठति य इत्यं यः षुणोतीह सम्यक्
 मधुरिपुरिव लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धैः ।
 मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं
 विबुधपति जनानां नायकः स्यादमोघम् ॥ २९ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्ड विधिमुत्तमम् ।
 यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातक नाशनम् ॥ १ ॥

पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ।
 ऋत्विग्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २ ॥
 लोकेशावाहनं कुर्वाद्दधिवासनकं तथा ।
 कुर्वाद्दिंशपलादूर्ध्वमासहस्त्राञ्च शक्तितः ॥ ३ ॥
 कलशद्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काञ्चनं बुधः ।
 दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षड्वेदाङ्गसमन्वितम् ॥ ४ ॥
 लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम् ।
 शिवाच्युताकेशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥ ५ ॥
 वस्त्रादित्यमरुद्गर्भमहारत्नसमन्वितम् ।
 वितस्त्रैरङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् ॥ ६ ॥
 कौशेयवस्त्रसम्बन्धितं तिलद्रोणोपरिन्यसेत् ।
 तथाष्टादशधान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥
 पूर्वेणानन्तशयनं प्रद्युम्नं पूर्वदक्षिणे ।
 प्रकृतिं दक्षिणे देशे सङ्कर्षणमतःपरम् ॥ ८ ॥
 पश्चिमे चतुरो वेदाननिबद्धमतःपरम् ।
 अग्निमुत्तरतो ह्येवं वासुदेवमतःपरम् ॥ ९ ॥
 समन्ताद्गुडपीठस्थानर्चयेत्काञ्चनानुबुधः ।
 स्थापयेद्दक्षसम्बन्धितान् पूर्णकुम्भान् दशैवतु ॥ १० ॥
 दशैव धेनवो देयाः स ह्येमास्वरदाहनाः ।
 पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ।
 भक्ष्यभोज्यान्दीपेषु फलमाल्यानुलेपनैः ॥ ११ ॥
 होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
 इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वाथ प्रदक्षिणम् ॥ १२ ॥
 नमोऽस्तु विश्वेश्वर ! विश्वधाम ! जगत्सर्वत्रे भगवन्महते ।

सप्तर्षिलोकामर भूतलेय ! गर्भेण प्राधं वितराभिरक्षाम् ॥१३॥
 येदुःखितास्ते सुखिनोभवन्तु प्रयात्तु पापानि चराचराणाम् ।
 त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं व्रजन्तु ॥१४॥
 एवं प्रणम्यामर विश्वगर्भं दद्याद्द्विजेभ्यो दशधा विभज्य ।
 भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य समं भजेच्छेष मनुक्रमेण ॥१५॥
 स्वल्पे च हीमं गुरुरेक एव कुर्यादश्रैकाग्नि विधानयुक्त्या ।
 स ऽएव सम्पूज्यतमोऽल्पवित्ते यथोक्त वस्त्राभरणादिकेन ॥१६॥

इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्दू-
 ब्रह्माण्डदान मधिगम्य महद्दिमानम् ।
 निर्धूतकल्मष विशुद्धतनुर्मुंरारे
 रानन्दकल्पदमुपैति सहास्य रोभिः ॥ १७ ॥
 सन्तारयेत् पितृपितामह पुत्रपौत्र
 बन्धुप्रिया तिथिकलत्र शताष्टकं सः ।
 ब्रह्माण्डदान शकलीकृत पातकौघ
 मानन्दयेच्च जननीकुलमध्यशेषम् ॥ १८ ॥
 इति पठति शृणोति वा य एतत्
 सुरभवनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम् ।
 मति मपि च ददाति मोदते
 ऽसावमरपतेर्भवने सहास्य रोभिः ॥ १९ ॥

अथ षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । कल्पपादपदानाख्य मतःपर मनुत्तमम् ।
 महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातक नाशनम् ॥ १ ॥

पुण्यं दिन मथासाद्य तुला पुरुष दानवत् ।
 पुण्याह वाचनं कृत्वा लोकेशा वाहनं तथा ॥ २ ॥
 ऋत्विग् मण्डपसन्मारभूषणाच्छादनादिकम् ।
 काञ्चनं कारयेत्तृप्तं नानाफल समन्वितम् ॥ ३ ॥
 नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् ।
 शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं मा सहस्रं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥
 अर्धेऋतु सुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपम् ।
 गुडप्रस्थोपरिष्टाञ्च सितवस्त्र युगान्वितम् ॥ ५ ॥
 ब्रह्मविष्णु शिवोपेतं पञ्चशाखं सभास्करम् ।
 कामदेव मधस्ताञ्च सकलत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 सन्तानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् ।
 मन्दारं दक्षिणे पाश्चैत्रिया सार्धं दृतीपरि ॥ ७ ॥
 पश्चिमे पारिजातन्तु सावित्या सह जीरके ।
 सुरभीसंयुतं तद्वत्तिलेषु हरिचन्दनम् ॥ ८ ॥
 तुरीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम् ।
 कौशेय वस्त्रसम्भीतानिक्षुमाल्य फलान्वितान् ॥ ९ ॥
 तथाष्टौ पूर्णकलशान् पादुकाशन भाजनम् ।
 दीपिकोपानहच्छत्र चामरासन संयुतम् ॥ १० ॥
 फलमाल्ययुतं तद्वदुपरिष्टात् वितानकम् ।
 तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ॥ ११ ॥
 होमाधि वासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
 त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेत मुदीरयेत् ॥ १२ ॥
 नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थं प्रदायिने ।
 विश्वम्भराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्तये ॥ १३ ॥

यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मास्याणुर्दिवाकरः ।
 मूर्तेर्ऽमूर्तं परं बीजं मतः पाहि सनातन ! ॥ १४ ॥
 त्वमेवा मृतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोऽव्ययः ।
 सन्तानाद्यैरुपेतास्मान् पाहि संसारसागरात् ॥ १५ ॥
 एवमामन्त्र्य तं दद्यात् गुरवे कल्पपादपम् ।
 चतुर्भ्यश्चाथ ऋत्विग्भाः सन्तानादीन् प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥
 स्वल्पे त्वेकाग्निवत् कुर्व्यात् गुरवे चाभि पूजनम् ।
 न वित्तशाठ्यं कुर्वीत न च विख्यायवान् भवेत् ॥ १७ ॥
 अनेन विधिना यस्तु महादानं निवेदयेत् ।
 सर्वपाप विनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधं फलं लभेत् ॥ १८ ॥
 अश्वरोभिः परिवृतः सिद्धचारुण किन्नरैः ।
 भूतान् भाष्यांश्च मनुजां स्तारयेत् गोत्रसंयुतान् ॥ १९ ॥
 स्तूयमां देदिवः पृष्ठे पितृ पुत्र प्रपौत्रकान् ।
 विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २० ॥
 द्विकल्पं शतं तिष्ठेत् राजराजो भवेत्ततः ।
 नारायणं ब्रह्मोपेतो नारायणं परायणः ।
 नारायणं कथासक्तो नारायणं पुरं व्रजेत् ॥ २१ ॥
 यो वा पठेत्सकल कल्पतरुं प्रदानं
 यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः क्षुरेहा ।
 सोऽपीन्द्रलोकं मधिगम्य सहाश्वरोभि
 र्मन्वन्तरं वसति पाप विमुक्तदेहः ॥ २२ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मङ्गादान ममुत्तमम् ।

गो सहस्रप्रदानाख्यं सर्वपाप हरं परम् ॥ १ ॥

पुण्यां तिथिं समासाद्य युग मन्वन्तरादिकीम् ।

पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्र मथापि वा ॥ २ ॥

लोकेशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुष दानवत् ।

पुण्याह वाचनं कुर्याद्भोमः कार्यं सद्यैव च ॥ ३ ॥

गोसहस्रं बहिः कुर्याद्दशमाल्य विभूषणम् ।

सुवर्णं शृङ्गाभरणं रौप्य पाद समन्वितम् ॥ ४ ॥

अन्तः प्रवेष्ट्य दशकं वस्त्रमाल्यैश्च पूजयेत् ।

सुवर्णं घण्टिकायुक्तं कांस्य दीहन क्रान्वितम् ॥ ५ ॥

सुवर्णं तिलकोपितं हेमपट्टै रत्नङ्कृतम् ।

कौशेय वस्त्र सम्ब्रीतं माल्यगन्ध समन्वितम् ॥ ६ ॥

हेमरत्नमयैः शृङ्गैश्चामरै रूप शोभितम् ।

पादुकोपान चञ्चुर्न भाजनासन संयुतम् ॥ ७ ॥

गवां दशक मध्ये स्यात् काञ्चनो नन्दिकेश्वरः ।

कौशेय वस्त्र सम्ब्रीतो नानाभरण भूषितः ॥ ८ ॥

लवण द्रोणशिखरे माल्ये च फलसंयुतः ।

कुर्यात् पलशतादूर्ध्वं सर्वमेतदशेषतः ॥ ९ ॥

शक्तितः पलसाहस्रं द्वितयं यावदेव तु ।

गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ १० ॥

पुण्यकालं समासाद्य गीतमङ्गल निःस्वनैः ।

सर्वौषध्युदक स्नान स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ १ ॥

इम मुञ्चारयेन्मन्त्रं गृहीत कुसुमाञ्जलिः ।

नमोऽस्तु विश्व मूर्तिभ्यो विश्वमाह्वय एव च ॥ १२ ॥
 लोकाधिवासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः ।
 गवा मङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येक विंशतिः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तुमातरः ।
 गावो मे अग्रतः सन्तुगावः पृष्ठत एव च ॥ १४ ॥
 गावः शिरसि मे नित्यं गवांमध्ये वसाभ्यहम् ।
 यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः ॥ १५ ॥
 अष्टमूर्ते रधिष्ठानमतः पाहि सनातन । ।
 इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद्गुरवे नन्दिकेश्वरम् ॥ १६ ॥
 सर्वोपकरणोपेतं गोयुतञ्च विचक्षणः ।
 ऋत्विग्भ्यो धेनुमेकैकां दशकाद्विनिवेदयेत् ॥ १७ ॥
 गवाञ्च शतमेकैकं तदर्द्धं वाय विंशतिम् ।
 दशपञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ॥ १८ ॥
 नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोष करी भवेत् ।
 बह्वृषैकस्य दातव्या धीमता रोग्य वृद्धये ॥ १९ ॥
 पयोव्रतः पुनस्तिष्ठे देकाहं गोसहस्रदः ।
 आवयेच्छृणुयाद्वापि महादानानु कीर्तनम् ॥ २० ॥
 तद्दिने ब्रह्मचारी स्यात् यदीच्छे द्विपुलां श्रियम् ।
 अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रं प्रदीभवेत् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥ २१ ॥
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
 सर्वेषां लोकपालानां लोके संपूज्यतेऽमरैः ॥ २२ ॥
 प्रतिमन्वत्तरं तिष्ठत्युत्तपौत्रसमन्वितः ।
 सप्तलोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ २३ ॥

शतमेकोत्तरन्त इत्पितृणां तारयेद्बुधः ।
 मातामहानां तद्वच्च पुत्र पीत्र समन्वितः ।
 यावत्कल्प्य शतन्तिष्ठे द्राक्षराजो भवेत् पुनः ॥ २४ ॥
 अश्वमेध शतं कुर्याच्छिव ध्यान परायणः ।
 वैश्वं योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् ॥ २५ ॥
 पितरश्चाभि नन्दन्ति गोसहस्र प्रदं सुतम् ।
 अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा ।
 गोसहस्र प्रदो भूत्वा नरकाद्ब्रह्मरिष्यति ॥ २६ ॥
 तस्य कर्म करोवास्या दपि द्रष्टु तथैव च ।
 संसार सागरादस्माद्योऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥ २७ ॥
 इति पठति यऽएतत् गोसहस्र प्रदानं
 सुरभुवन सुपेयात् संस्मरेद्वाथ पश्येत् ।
 अनुभवति सुदंवा मुच्यमानो निकामं
 प्रहृत कलुष देहः सोऽपियातीन्द्र लोकम् ॥ २८ ॥

अथ अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि कामधेनु विधिं परम् ।
 सर्वकाम प्रदं नृणां महापातक नाशनम् ॥ १ ॥
 लोकेशा वाहनं तद्वह्नीमः कार्योऽधि वासनम् ।
 तुलापुरुष वत्कुर्यात् कुण्डमण्डप वेदिकम् ॥ २ ॥
 स्वल्पेत्वेकाग्नि वत्कुर्यात् गुरुरेकः समाहितः ।
 काञ्चनस्याति शुद्धस्य घेनु वत्सस्य कारयेत् ॥ ३ ॥
 उत्तमापल साहस्री तदर्धेन तु मध्यमा ।

कनीयसी तदर्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिताः ॥ ४ ॥
 शक्तित स्त्रिपलादूर्ध्वम शक्तोऽपीह कारयेत् ।
 वेद्यां कृष्णाजिनंन्यस्य गुड प्रस्थ समन्वितम् ॥ ५ ॥
 न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नै रलङ्कृताम् ।
 कुम्भाष्टक समोपेतां नानाफल समन्विताम् ॥ ६ ॥
 तथाष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ।
 इक्षु दण्डाष्टकं तद्वन्नानाफल समन्वितम् ।
 भाजनश्चासनं तद्वत्तान्त्र दोहनकन्तथा ॥ ७ ॥

कौशेय वस्त्रद्वय संयुताङ्गं दीपात पत्राभरणाभि रामाम् ।
 स चामरां कुण्डलिनीं सघण्टां सुवर्णमृङ्गीं परिरूप्य पादाम् ॥ ८ ॥
 रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां हरिद्रया पुष्पफलैरनेकैः ।
 अञ्जाञ्जि कुसुम्बुरु शर्करादिभिर्वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णम् ॥ ९ ॥
 स्नातः स्नतो मङ्गल वेदघोषैः प्रदक्षिणी कृत्य स पुष्पहस्तः ।
 आवाहयेत्तां गुरुणोक्त मन्त्रैर्हिजाय दद्यादथ दर्भपाणिः ॥ १० ॥
 त्वं सर्व देवगण मन्दिर मङ्गभूता
 विश्वेश्वरि त्रिपथ गोदधि पर्वतानाम् ।
 त्वद्दान शस्त्रशकली क्षतपाप कौधः
 प्राप्तोऽस्मि निर्द्वैतमतीव परां नमामि ॥ ११ ॥
 लोके यद्येष्यित फलार्थं विधायिनीं त्वा
 मासाद्य कोहि भुवि दुःख सुपैति मर्त्यैः ।
 संसार दुःख शमनाय यतस्व कामं
 त्वां कामधेनु मिति देवगणा वदन्ति ॥ १२ ॥
 आमन्त्र्य शील कुल रूप गुणान्विताय
 विप्राय यः करकधेनुं रिमां प्रदद्यात् ।

प्राप्नोति धाम सपुरन्दर देवजुष्टं
कन्यागणैः परिहृतः पदमिन्दु मौलेः ॥ १३ ॥

अथ जनाशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् ।

यस्य प्रदानाद् भुवने चानन्त्यं फलमश्नुते ॥ १ ॥
 पुण्यां तिथि मथासाद्य कृत्वा ब्राह्मण वाचनम् ।
 लोकेयावाहनं कुर्यात्तुला पुरुष दानवत् ॥ २ ॥
 च्छत्विक् मण्डप सभार भूषणाच्छादनादिकम् ।
 स्वल्पे त्वेकाग्निवत् कुर्याद्देमवाजि मखस्त्रुधः ॥ ३ ॥
 स्थापयेद्देदि मध्ये तु कृष्णाजिन तिलोपरि ।
 कौशेय वस्त्रसम्बीतं कारयेत् हेम वाजिनम् ॥ ४ ॥
 शक्तिः स्त्रियपलादूर्ध्वमा सद्यश्च पलादुब्धः ।
 पादुकीपानहच्छ्रुत चामरासन भाजनैः ॥ ५ ॥
 पूर्णकुम्भाष्टकोपेतं माल्ये क्षु फल संयुतम् ।
 शय्यां सोपस्करां तद्वत् हेममार्तण्ड संयुताम् ॥ ६ ॥
 ततः सर्वौषधी स्नान स्नापितो द्विज पुङ्गवैः ।
 इम सुञ्चारयेन्मन्त्रं गृहीत कुसुमाञ्जलिः ॥ ७ ॥
 नमस्ते सर्वदेवेश ! वेदाहरण लम्पट ! ।
 वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसार सागरात् ॥ ८ ॥
 त्वमेव सप्तधाभूत्वा छन्दोरूपेण भास्कर ! ।
 यस्माद्भासयसे लोकानतः पाहि सनातन ! ॥ ९ ॥
 एव सुञ्चार्यं गुरवे तमश्वं विनिवेदयेत् ।

दत्त्वा पापक्षयाङ्गानो लोके मध्येति शाश्वतम् ॥ १० ॥

गोभिर्बिभवतः सर्वावृत्तिजःश्चापि पूजयेत् ।

सर्वधान्योप करणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ११ ॥

सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा भुञ्जीता तैल मेव हि ।

पुराणं अवरुणं तद्वत् कारयेद्भोजना दिकम् ॥ १२ ॥

इमं हिरण्यश्व विधिं करोति यः

संपूज्यमानोदिविदेव सङ्घैः ।

विमुक्त पापः सपुरं सुरारेः

प्राप्नोति सिद्धैरभि पूजितः सन् ॥ १३ ॥

इति पठति य एतद्धेम वाजि प्रदानं

सकल कलुष मुक्तः सोऽश्वमेधेन युक्तः ।

कनकमय विमानिनार्कलोकं प्रयाति

त्रिदशपति वज्रभिः पूज्यते योऽभि पश्येत् ॥ १४ ॥

योवा शृणोति पुरुषोऽल्प धनः स्मरेद्वा-

हेमाश्व दानमभि नन्दयतीह लोके ।

सोऽपि प्रयाति हत कल्मष शुद्धदेहः

स्थानं पुरन्दर महेश्वर देवजुष्टम् ॥ १५ ॥

अथ अशीत्यधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अथातः संप्रविश्यामि रुद्रादान मनुत्तमम् ।

पुण्यं मश्वरथं नाम महापातक नाशनम् ॥ १ ॥

पुण्यं दिन मथासाद्य कृत्वा ब्राह्मण वाचनम् ।

लोकेशा वाहनं कुर्यात्तुला पुरुष दानवत् ॥ २ ॥

ऋत्विक् मण्डप सन्भार भूषणाच्छादनादिकम् ।
 कृष्णाञ्जने तिलान् कृत्वा काञ्चनं स्थापयेद्रथम् ॥ ३ ॥
 अष्टाश्वं चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सकूबरम् ।
 ऐन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संवृतम् ॥ ४ ॥
 लोकपालाष्टकं तदत्यङ्गरागदलान्वितम् ।
 चतुरः पूर्णकलशान् धान्यान्यष्टा दशैव तु ॥ ५ ॥
 कौशेयवस्त्रसंयुक्तं सुपरिष्ठाद्वितानकम् ।
 माल्येक्ष्णफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ॥ ६ ॥
 योयदूभक्तः पुमान् कुर्यात् सतन्त्रान्नाधिवासनम् ।
 छत्रचामरकौशेयवस्त्रोपानहपादुकम् ॥ ७ ॥
 गोभिर्विभवतः सार्द्धं दद्याच्च शयनादिकम् ।
 आभारान्त्रिपलादूर्ध्वं शक्तितः कारयेद्बुधः ॥ ८ ॥
 अश्वाष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथवाजिभिः ।
 द्वाभ्यामपियुतं दद्याद्धेमसिंहध्वजान्वितम् ॥ ९ ॥
 चक्ररक्षावुभौ तस्य तुरगस्यावथाश्विनौ ।
 पुण्यकालमथावाप्यपूर्ववत्स्नापितो द्विजैः ॥ १० ॥
 त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ।
 शुक्लमाल्याम्बरौ दद्याद्विमं मन्त्रं सुदीरयेत् ॥ ११ ॥

नमो नमः पापविनाशनाय

विश्वात्मने वेदतुरङ्गमाय ।

धान्नामधीशाय दिवाकराय

पापौघदावानलदक्षिणान्तिम् ॥ १२ ॥

वस्त्रष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम् ।

यतस्ततोमे हृदयं प्रयातु धर्मैकतानत्वमधौघनाथात् ॥ १३ ॥

इति तुरगरथप्रदानमेकं भवभयस्तू दनमत्र यः करोति ।

स कलुषपटलैर्विमुक्तदेहः परसुपैतिपदं पिनाकपाशेः ॥ १४ ॥

देदीप्यमानवपुषां विजित प्रभाव

माक्रस्य मण्डलमखण्डित चण्डभानोः ।

सिद्धाङ्गनानयन षट्पदपीयमान

वक्त्राख्यजोऽखु जभवेन चिरं सहास्ते ॥ १५ ॥

इति पठति शृणोति वा य इत्यं कनकतुरगरथ प्रदानमस्मिन्

न स नरकपुरं व्रजेत् कदाचिन्नरकरिपोर्भवनं प्रयाति भूयः ॥ १६ ॥

अथ एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यप्रवाच । अथातःसंप्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् ।

यस्य प्रदानाद्भुवनं वैष्णवं याति मानवः ॥ १ ॥

पुण्यांतिथिमथासाद्य तुलापुरुष दानवत् ।

विप्रवाचनकं कुर्याज्ज्ञो केशवावाहनं बुधः ।

ऋत्विक्मण्डपसम्भारभूषणा च्छादनादिकम् ॥ २ ॥

अत्राप्युपोषितस्तद्व द्राह्मण्यैः सहभोजनम् ।

कुर्यात्पुष्प रथाकारं काञ्चनमणिमण्डितम् ॥ ३ ॥

वलभीभिर्विचित्राभि स्वतुषक्र समन्वितम् ।

कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्रथम् ॥ ४ ॥

लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्मार्कं शिवसंयुतम् ।

मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टि समन्वितम् ॥ ५ ॥

तथाष्टादशधान्यानि भाजना सन चन्दनैः ।

दीपिकोपानहच्छत्र दर्पणं पादुकाम्बितम् ॥ ६ ॥

ध्वजे तु गरुडं कुर्यात् कूबराय विनायकम् ।
 नानाफलसमायुक्तं सुपरिष्ठाद्वि तानकम् ॥ ७ ॥
 कौशेयं पञ्चवर्णं तु अन्तान् कुसुमान्वितम् ।
 चतुर्भिः कलशैः सार्द्धं गोभिरष्टाभिरन्वितम् ॥ ८ ॥
 चतुर्भिर्हंसमातङ्गैर्मुक्तादाम विभूषितैः ।
 स्वरूपतः करिभ्याञ्च युक्तं कृत्वा निवेदयेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यात्पञ्चपलादूर्ध्वं माभारादपि शक्तितः ।
 तथा मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ १० ॥
 त्रिःप्रदक्षिणामात्रुत्य गृहीत कुसुमाञ्जलिः ।
 इममुच्चारयेन्नन्वं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ ११ ॥
 नमोनमः शङ्कर पद्मजार्कलोकेय विद्याधर वासुदेवैः ।
 त्वं सेव्यसेवेद पुराण यज्ञै स्तेजोमयस्यन्दनपाहि तस्मात् ॥ १२ ॥

यत्तत्पदं परमगुह्यतमं सुरारे
 ह्यानन्दहेतु गुणरूप विमुक्तमन्तः ।
 योगैकमान सहस्रो मुनयः समाधौ
 पश्यन्ति तत्त्वमसिनाथ रथाधिरूढ ! ॥ १३ ॥
 यस्मात्त्वमेव भवसागर संश्रुताना
 मानन्दभाग स्युतमध्वगपारपत्रम् ।
 तस्मादधौष शमनेन कुरु प्रसाद
 श्चामीकरे भरय ! माधव सम्प्रदानात् ॥ १४ ॥
 इत्थं प्रणम्य कनकेभ रथप्रदानं
 यः कारयेत् सकल पाप विमुक्तदेहः ।
 विद्याधरामर मुनीन्द्रगणाभिजुष्टं
 प्राप्नोत्यसौ पदमतीन्द्रिय मिन्दुमौलेः ॥ १५ ॥

स्तदुदरित वितान प्रज्वलदङ्गिजाल
व्यतिकर कृत देहोद्देग भाजोऽपि बन्धून् ।
नयति स पितृपुत्रान् बान्धवानप्य शेषान्
कृत गज रथदानाच्छाश्वतं सद्य विष्णोः ॥ १६ ॥

अथ द्वयोत्पत्तिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।

पञ्चलाङ्गलकं नाम महापातक नाशनम् ॥ १ ॥
पुण्यां तिथि मथासाद्य युगादि ग्रहणादिकाम् ।
भूमिदानं नरोदद्यात् पञ्चलाङ्गलकान्वितम् ॥ २ ॥
खर्वटं खेटकं वापि ग्रामं वा सस्यशालिनम् ।
निवर्तन शतं वापि तदर्धं वापि शक्तितः ॥ ३ ॥
सारदारुमयान् कृत्वा हलान्पञ्च विचक्षणः ।
सर्वोपकरणैर्युक्ता नन्यान् पञ्च च काञ्चनान् ।
कुर्ष्यात्पञ्च पलादूर्ध्वं मासहस्र पलावधि ॥ ४ ॥
वृषान् लक्षणसंयुक्तान् दशचैव धुरन्धरान् ।
सुवर्णशृङ्गाभरणान् सुक्ता लाङ्गूल भूषणान् ।
रूप्यपादाग्रतिलकान् रक्तकौशेय भूषणान् ।
खग्दाम चन्दनयुतान् शालाया मधिवासयेत् ॥ ६ ॥
धरण्यादित्यरुद्रेभ्यः पायसं निर्वपेच्चरुम् ।
एकस्मिन्नेव कुण्डे तु गुरुस्त्रेभ्यो निवेदयेत् ॥ ७ ॥
पलाशसमिधस्तद्विदाज्यं कृष्णतिलास्तथा ।
तुलापुरुषप्रत्कुर्ष्यांशुकेशावाहनं बुधः ॥ ८ ॥

ततो मङ्गलशब्देन शुक्लमाल्याम्बरो बुधः ।
 आह्वयद्विजदाम्पत्यं हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ ९८ ॥
 कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्चाभिपूजयेत् ।
 शय्यां सोपस्करां दद्याद्देवुमेकां पयस्विनीम् ॥ १०॥
 तथाष्टादशधान्यानि समन्तादधिवासयेत् ।
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ११ ॥
 द्रुमसुञ्चारयेन्मन्त्रमथसर्वं निवेदयेत् ।
 यस्माद्देवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च ॥ १२ ॥
 घुरन्धराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्भक्तिः शिवेऽस्तु मे ।
 यस्माच्च भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १३ ॥
 दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्म एव दृढाभवेत् ।
 दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् ॥ १४ ॥
 त्रिभागहीनं गोचर्म मानमाह प्रजापतिः ।
 मानेनानेन यो दद्यान्निवर्त न शतंबुधः ।
 विधिनानेन तस्याशु क्षीयते पापसंहतिः ॥ १५ ॥
 तदर्द्धमथवा दद्यादपिगोचर्म मातृकम् ।
 भवनस्थानमात्रं वा सोऽपिपापैः प्रमुच्यते ॥ १६ ॥
 यावन्ति लाङ्गलकमार्गमुखानि भूमे
 भासांपतेर्दुहितुरङ्गजरोमकाणि ।
 तावन्ति शङ्करपुरे स समा हि तिष्ठेत्
 भूमिप्रदानमिह यः कुरुते मनुष्यः ॥ १७ ॥
 गन्धर्वकिन्दरसुरासुरसिद्धसङ्घैः
 राधूतचामरमुपेत्य महद्विमानम् ।
 संपूज्यते पितृपितामहबन्धुयुक्तः

शम्भोःपदं व्रजति चामरनायकः सन् ॥ १८ ॥
 इन्द्रत्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैत
 गोभूमिलाङ्गल धुरन्धर सम्प्रदानात् ।
 तस्मादघौषपटलक्षयकारिभूमे
 दानं विधेयमिति भूतिभवीङ्गवाय ॥ १९ ॥

अथ त्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि धरादान मनुत्तम् ।
 पापक्षयकरं वृणाममङ्गल्य विनाशनम् ॥ १ ॥
 कारयेत्पृथिवीं हेमीं जम्बुद्वीपानु कारिणीम् ।
 मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरु समन्विताम् ॥ २ ॥
 लोकपालाष्टकोपेतां नववर्ष समन्विताम् ।
 नदीनदसमोपेता मन्तेसागर वेष्टिताम् ॥ ३ ॥
 महारत्नसमाकीर्णां वसुद्रार्क संयुताम् ।
 हेमनःपलसहस्रेण तदद्देनाथ शक्तितः ॥ ४ ॥
 शतत्रयेण वा कुर्यात् द्विशतेन शतेन वा ।
 कुर्यात्पञ्चपलाद्रूर्ध्वं मशक्नोऽपि विचक्षणः ॥ ५ ॥
 तुलापुरुषवत्कुर्यात् ल्लोकेशावाहनं बुधः ।
 ऋत्विक्मण्डप सन्भार भूषणाच्छादनादिकम् ॥ ६ ॥
 वेद्यां कृत्वाजिनं कृत्वा तिलाना मुपरि न्यसेत् ।
 तथाष्टादशधान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥ ७ ॥
 तथाष्टौ पूर्णकलशान् समन्तात् परिकल्पयेत् ।
 वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च ॥ ८ ॥

तथां शुक्रानि रम्याणि श्रीखण्डशकलानि च ।
 इत्येवं कारयित्वा तां मधिवासन पूर्वकम् ॥ ९ ॥
 शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लाभरणभूषितः ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृह्येत् कुसुमाञ्जलिः ॥ १० ॥
 पुण्यं कालमथासाद्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् ।
 नमस्तेसर्वदेवानां त्वमेव भवन्नं यतः ॥ ११ ॥
 धात्री च सर्वभूतानां मतः पाहि वसुन्धरे ! ।
 वसु धारयसे यस्माद्दसुचातीव निर्मलम् ॥ १२ ॥
 वसुन्धरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम् ।
 चतुर्मुखोऽपि नोगच्छे द्यस्मादन्तं तवाचले ! ॥ १३ ॥
 अनन्तायै नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्ममात् ।
 तमेव लक्ष्मीर्गोविन्दे शिवे गौरीति चास्थिता ॥ १४ ॥
 गायत्री ब्रह्मणः पाश्र्वं ज्योत्स्ना चन्द्रे रवौ प्रभा ।
 बुद्धिर्हृदस्य तौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता ॥ १५ ॥
 विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात् ततो विश्वभरा स्मृता ।
 धृतिः स्थितिः क्षमाक्षीणी पृथ्वी वसुमती रसा ॥ १६ ॥
 एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि ! संसार सागरात् ।
 एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ १७ ॥
 धराईं वा चतुर्भागं गुरुवे प्रतिपादयेत् ।
 शेषञ्चैवाथ ऋत्विग्भ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १८ ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्दमधरां शुभाम् ।
 पुण्यकाले तु संप्राप्ते सपदं याति वैश्रवम् ॥ १९ ॥
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणी जालमालिना ।

नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रय मथावसेत् ।
 पितॄन् पुत्रांश्च पौत्रांश्च तारयेदेकविंशतिम् ॥ २० ॥
 इति पठति य इत्थं यः शृणोतिप्रसङ्गा-
 दपि कलुष वितानैर्मुक्तदेहः समन्तात् ।
 दिवममरधूमिर्याति संप्रार्थमानो
 पदमसरसहस्रैः सेवितं चन्द्रमौलेः ॥ २१ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातःसंप्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।
 विश्वचक्रमितिख्यातं महापातक नाशनम् ॥ १ ॥
 तपनीयस्य शुद्धस्य विषुवादिषु कारयेत् ।
 अष्टपलसहस्रेण तदर्द्धेन तु मध्यमम् ॥ २ ॥
 तस्यार्द्धेन कनिष्ठं स्यात् विश्वचक्रं सुदाहृतम् ।
 अन्यद्विंशत्पलादूर्ध्वं मशक्तोऽपि निवेदयेत् ॥ ३ ॥
 षोडशारं ततश्चक्रं अमन्त्रे स्यष्टकाहृतम् ।
 नाभिपद्मे स्थितं विष्णुं योगारूढं चतुर्भुजम् ॥ ४ ॥
 शङ्खचक्रेऽस्य पार्श्वे तु देव्यष्टकं समाहृतम् ।
 द्वितीयावरणे तद्वत् पूर्णतो जलशायिनम् ॥ ५ ॥
 अतिर्भर्गुर्वशिष्ठश्च ब्रह्मा कश्यपएव च ।
 मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ ६ ॥
 रामोरामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्कीति च क्रमात् ।
 तृतीयावरणे गौरी मातृभिर्वसुभिर्द्युता ॥ ७ ॥
 चतुर्थे द्वादशादित्या वेदाश्चत्वारएव च ।
 पञ्चमे पञ्चभूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ॥ ८ ॥

लीकपालाटकं पष्ठे दिग्मातङ्गा स्तथैव च ।
 सप्तमे ऽस्त्राणिसर्वाणि मङ्गलानि च कारयेत् ॥ ८ ॥
 अन्तरान्तरतो देवान् विन्वसेदष्टमे पुनः ।
 तुलापुरुषवच्छेप्रे समन्तात् परिकल्पयेत् ॥ १० ॥
 ऋत्विग्मण्डप सन्धारभूषणाच्छादनादिकम् ।
 विश्वचक्रं तैतः कुर्यात् कृष्णाजिन तिलोपरि ॥ ११ ॥
 तथाष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ।
 पूर्णं कुम्भाष्टकञ्चैव वस्त्राणि विविधानि च ॥ १२ ॥
 मात्येक्षु फलरत्नानि वितानञ्चापि कारयेत् ।
 ततो मङ्गल शब्देन स्नातः शुक्लाखरो गृही ।
 होमाधि वासनान्ते वै गृहीत कुसुमाञ्जलिः ॥ १३ ॥
 इमं सुञ्चारयेन्मन्त्रन्त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणम् ।
 नमो विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नमः ॥ १४ ॥
 परमानन्द रूपी त्वं पाहि नः पाप कर्दमात् ।
 तेजोमय मिदं यस्मात् सदा पश्यन्ति योगिनः ॥ १५ ॥
 हृदि तत्त्वं गुणातीतं विश्वचक्रं नमास्यहम् ।
 वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्र मध्येतु माधवः ॥ १६ ॥
 अन्योन्याधार रूपेण प्रणमामि स्थिताविह ।
 विश्वचक्र मिदं यस्मात् सर्वपाप हरं परम् ॥ १७ ॥
 आयुधञ्चापि वासश्च भवादुद्धर मामतः ।
 इत्यामन्त्र्य च यो दद्याद्विश्व चक्रं विमत्सरः ॥ १८ ॥
 विसुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते ।
 वैकुण्ठ लोकमासाद्य चतुर्बाहुः सनातनः ॥ १९ ॥
 सेव्यतेऽग्निरसांसङ्घैस्त्रिष्टे त्वाल्प शतत्रयम् ।

प्रणमे हा दश कृत्वा विश्वचक्रं दिने दिने ।
तस्यासु वर्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् ॥ २० ॥

इति सकल जगत् सुराधि वासं-
वितरति यस्तपनीय षोडशारम् ।
हरि भवन मुपागतः ससिद्धै-
श्वरमभि गम्य नमस्यते शिरोभिः ॥ २१ ॥
शुभदर्शनतां प्रयाति शत्रो
र्मदन सुदर्शनताश्च कामिनीभ्यः ।
स सुदर्शन केशवानु रूपः
कनक सुदर्शन हानदग्ध पापः ॥ २२ ॥
कृत शुभ दुरितानि षोडशार
प्रवितरणे प्रवराकृति सुरारेः ।
अभिभवति भवोद्भवन्ति भीत्या
भवमभितो भवने भयानि भूयः ॥ २३ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिक द्विंशततमोऽध्यायः ।

मत्स्य उवाच । अथातः सप्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।
महाकल्पलता नाम महापातक नाशनम् ॥ १ ॥
पुण्यां तिथि मथासाद्य कृत्वा ब्राह्मण वाचनम् ।
ऋत्विग्मण्डप सन्भार भूषणाच्छादना दिकम् ॥ २ ॥
तुला पुरुषवत् कुर्यात् लोकेशावाहनं बुधः ।
चामीकरमयीः कुर्याद्दशकल्पलताः समाः ॥ ३ ॥
नानापुष्प फलीपिता नानांशुक विभूषिताः ।

विद्याधर सुपर्णानां मिथुनै रूपशोभिताः ॥ ४ ॥
 हारानादित्सुभिः सिद्धैः फलानि च विद्वद्भूमैः ।
 लोकपालानु कारिण्यः कर्तव्यास्तासु देवताः ॥ ५ ॥
 ब्राह्मीमनन्त शक्तिञ्च लवणस्योपरि न्यस्येत् ।
 अधस्ताल्लतयो मध्ये पद्म शङ्ख करे शुभे ॥ ६ ॥
 द्वाभासनस्था तु गुडे पूर्वतः कुलिशाशुषा ।
 रजनी संस्थिताग्नायी श्रुवपाणि रथानले ॥ ७ ॥
 यास्ये च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि ।
 एतेतु नै ऋतीस्याप्या सषड्भा दक्षिणापरे ॥ ८ ॥
 वारुणे वारुणी क्षीरे भ्रूषस्था नागपाणिनी ।
 पताकिनी च वायव्ये ऋगस्था शर्करोपरि ॥ ९ ॥
 सैःस्था तिलेषु संस्थाप्या शङ्खिनी निधि संस्थिता ।
 माहेश्वरी वृषारूढा नवनीते त्रिशूलिनी ॥ १० ॥
 मौलिन्यो वरदा सहत् कर्तव्या बालकाम्बिताः ।
 शक्त्या पञ्चपला दूर्ध्वमा सहस्रात्र कल्पयेत् ॥ ११ ॥
 सर्वासासुपरि स्थाप्यं पञ्चवर्णं वितानकम् ।
 धेनवो दशकुम्भाश्च वस्त्रायुग्मानि चैव हि ॥ १२ ॥
 मध्यमे हेतु गुरवे ऋत्विग्भ्योऽन्या स्तथैव च ।
 ततो मङ्गल शब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो बुधः ॥ १३ ॥
 नमो नमः पाप विनाशिनीभ्यो
 ब्रह्माण्ड लोकेश्वर पालिनीभ्यः ।
 आशंसिताधिक्य फल प्रदाभ्यो
 दिग्भ्य स्तथा कल्पलता वधूभ्यः ॥ १४ ॥
 इति सकल दिग्गङ्गा प्रदानं

भव भयसूदन कारि यः करोति ।
 अभिमत फलदे सनागलोके
 वसति पितामह वत्सराणि त्रिंशत् ॥ १५ ॥
 पित्र्यं यत् मयतारयेद्भवाब्धे
 भवदुरितौघ विघात शुद्धदेहः ।
 सुरपति वनिता सद्यश्च मङ्गलैः
 परिवृत मन्वजसं सदाभिवन्द्यः ॥ १६ ॥
 इति विधान मिदं दिग्ङ्गनानां
 कनक कल्पलता विनिवेदकम् ।
 पठति यः स्मरतीह तथे क्षते
 सपदमेति पुरन्दर सेवितम् ॥ १७ ॥

अथ षडशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।

सप्तसागरकं नाम सर्वपाप प्रणाशनम् ॥ १ ॥
 पुण्यं दिन मथासाद्य कृत्वा ब्राह्मण वाचनम् ।
 तुलापुरुष वत्कुर्यात्लोकेशावाहनं बुधः ॥ २ ॥
 ऋत्विग्मण्डप सम्भार भूषणाच्छादनादिकम् ।
 कारयेत्सप्त कुण्डानि काञ्चनानि विचक्षणः ॥ ३ ॥
 प्रादेश मात्राणि तथारत्निमात्राणि वै पुनः ।
 कुर्यात्सप्त पलादूर्ध्वं मासदृष्ट्वाञ्च शक्तितः ॥ ४ ॥
 संस्थाप्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिन तिलोपरि ।
 प्रथमं पूरयेत्कुण्डं लवणेन विचक्षणः ॥ ५ ॥

द्वितीयं पयसा तद्वत्तृतीयं सर्पिषा पुनः ।
 चतुर्थन्तु गुडेनैव दध्ना पञ्चमं मेव च ॥ ६ ॥
 षष्ठं शर्करया तद्वत् रुप्तमं तीर्थं वारिणा ।
 स्थापयेत्प्लवणस्थं तु ब्रह्माणं काञ्चनं शुभम् ॥ ७ ॥
 केशवं क्षीरमध्येतु घृतमध्ये महेश्वरम् ।
 भास्करं गुडमध्येतु दधिमध्ये निशाधिपम् ॥ ८ ॥
 शर्करायां न्यसेत्क्षीं जलमध्येतु पार्वतीम् ।
 सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समन्ततः ॥ ९ ॥
 तुलापुरुष वच्छेष मत्वापि परिकल्पयेत् ।
 ततोवाक्येण होमान्ते स्नापितो वेद पुङ्गवैः ॥ १० ॥
 त्रिःप्रदक्षिणं मावृत्य मन्त्रानितानु दीरयेत् ।
 नमो वः सर्वे सिन्धू नामाधारेभ्यः सनातनाः ।
 जन्तूनां प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो नमो नमः ॥ ११ ॥

क्षीरोदकाज्यदधि माधुर लावणेक्षु
 सारामृतेन भवनत्रयं जीव सङ्खान् ।
 आनन्दयन्ति वसुभिश्च यतोभवन्त
 सस्नान्माप्यथ विघातमलं दिशन्तु ॥ १२ ॥
 यस्मात्समस्त भुवनेषु भवन्त एव
 तीर्थान्तरासुर सुबद्धमणि प्रदानम् ।
 पापक्षयाहृत विलेपन भूषणाय
 लोकस्य विभ्रति तदस्तु ममापि लक्ष्मीः ॥ १३ ॥
 इति ददार्ति रसामृत संयुतान्
 शुचिं रविस्नाय वानिह सागरान् ।
 अमल काञ्चनवर्णं मयानसौ

सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

११६६

पद् सुपैति हरे रमरार्चितः ॥ १४ ॥

सकल पाप विधौत विराजितः

पिष्ट पितामह पुत्रकलत्रकम् ।

नरक लोक समाकुल मध्यं

भटिति सोऽपि नयेच्छिव मन्दिरम् ॥ १५ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।

रत्न धेन्विति विख्यातं गोलोक फलदं वृषाम् ॥ १ ॥

पुण्यं दिन मथासाद्य तुलापुरुष दानवत् ।

लोकेशावाहनं कृत्वा ततो धेनुं प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥

भूमौ कृष्णाजिनं कृत्वा लवण द्रोण संयुतम् ।

धेनुं रत्नमयीं कुर्यात् सङ्कल्प्य विधि पूर्वकम् ॥ ३ ॥

स्थापयेत्पद्मरागाणामेकाशीति मुखे बुधः ।

पुष्पराग शतं तद्वहोण्यायां परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥

ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफल शतं दृशोः ।

भ्रूयुगे विद्रुम शतं शुक्री कर्णद्वये स्मृतौ ॥ ५ ॥

काञ्चनानि च शृङ्गाणि शिरोवज्र शतात्मकम् ।

श्रीवायां नेत्र पटकं गोमेदक शतान्वितम् ॥ ६ ॥

इन्द्रनील शतं पृष्ठे वैदूर्य शतपाशुके ।

स्फाटिकैरुदरं तद्वत्सौगन्धिक शतैः कटिम् ॥ ७ ॥

खुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं मुक्तावलीमयम् ।

सूर्यकान्तेन्दु कान्तौ च घ्राणे कर्पूर चन्दने ॥ ८ ॥
 कुङ्कुमानि च रोमाणि रौप्य नाभिं च कारयेत् ।
 यास्त्वत शतं तद्वदपाने परिकल्पयेत् ॥ ९ ॥
 तथान्यानि च रत्नानि स्थापयेत्सर्वं सन्धिषु ।
 कुर्याच्छर्करया जिह्वां गोमयञ्च गुडात्मकम् ॥ १० ॥
 गोमूत्र माज्येन तथा दधि दुग्धे स्वरूपतः ।
 पुच्छाग्रे चामरं दद्यात्समीपे ताम्रदोहनम् ॥ ११ ॥
 कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च शक्तितः ।
 कारये देवमेवञ्च चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ १२ ॥
 तथा धान्यानि सर्वाणि पादाश्चेत्तु मयाः स्मृताः ।
 नानाफलानि सर्वाणि पञ्चवर्णं वितानकम् ॥ १३ ॥
 एवं विरचनं कृत्वा तद्वद्वोमाधि वासनम् ।
 ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्धेनुमा मन्त्रयेत्ततः ।
 गुडधेनु वदावाह्य इदञ्चोदा हरेत्ततः ॥ १४ ॥
 त्वां सर्वदेवगणधाम यतः पठन्ति
 रुद्रेन्द्र सूर्य कमलासन वासुदेवाः ।
 तस्मात्समस्त भुवनत्रय देह युक्ता
 मां पाहि देवि ! भवसागर पीड्यमानम् ॥ १५ ॥
 आमन्त्र्य चेत्यमभितः परिवृत्य भक्त्या
 दद्यात्तृहिजाय गुरवे जल पूर्विकां ताम् ।
 यः पुण्यमाप्य दिनमत्र कृतोपवासः
 पापैर्विमुक्त तनुरेति पदं सुरारेः ॥ १६ ॥
 इति सकल विधिज्ञो रत्नधेनु प्रदानं
 वितरति स विमानं प्राप्य देदीप्य मानम् ।

सकल कलुष मुक्तो बन्धुभिः पुत्र पौत्रैः

सहि मदन सरूपः स्थानमध्येति शम्भोः ॥ १७ ॥

अथ अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मत्स्यउवाच । अथातः संप्रवक्ष्यामि महादान मनुत्तमम् ।

महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम् ॥ १ ॥

पुण्यांतिथि मयासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

ऋत्विग्मण्डप सन्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २ ॥

तुलापुरुषवत् कुर्यात् लोकेशावाहनादिकम् ।

कारयेत्काञ्चनकुम्भं महारत्नाचितं बुधः ॥ ३ ॥

प्रादेशाद्दङ्गलशतं यावत् कुर्यात् प्रमाणतः ।

चीराज्यपूरितं तद्वत् कल्पद्वय समन्वितम् ॥ ४ ॥

पद्मासनगतांस्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।

लोकपालान् महेंद्रांश्च स्व स्ववाहन मास्थितान् ।

वराहेशो द्वृतां तद्वत्कुर्यात् पृथ्वीं सपङ्कजाम् ॥ ५ ॥

वरुणां चासनगतं काञ्चनं मकरीपरि ।

ऋताशनं मेषगतं वायुं कुशाग्रगासनम् ॥ ६ ॥

तथा कौशाधिपं कुर्यात् मूषकस्थं विनायकम् ।

विन्द्यस्य घटमध्ये तान् वेदपञ्चक संयुतान् ॥ ७ ॥

ऋग्वेदस्याक्षरं स्याद्यजुर्वेदस्य पङ्कजम् ।

सामवेदस्य वीणास्याद्दण्डं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ ८ ॥

अथर्ववेदस्य पुनः सुकसुचौ कमलङ्करी ।

[१०१]

पुराणवेदोवरदः साक्षसूत्र कमण्डलुः ॥ ९ ॥
 परितःसर्वधान्यानि चामरासन दर्पणम् ।
 पादुकोपानहच्छत्रं दीपिका भूषणानि च ॥ १० ॥
 शब्दाश्च जलकुम्भांश्च पञ्चवर्णां वितानकम् ।
 स्नात्वाधिवासनान्ते तु मन्त्रमेत मुदीरयेत् ॥ ११ ॥
 नमोवःसर्वदेवाना माधारेभ्य श्वराचरे ।
 महाभूताधिदेवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम ॥ १२ ॥
 यस्मान्नकिञ्चिदप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम् ।
 ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छी रक्षयास्तुमे ॥ १३ ॥
 इत्युच्चार्य महाभूत घटं यो विनिवेदयेत् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमाङ्गतिम् ॥ १४ ॥
 विमानेनार्कवर्णेन पितृबन्धु समन्वितः ।
 स्तूयमानोवरस्त्रीभिः पद्मभ्येति वैष्णवम् ॥ १५ ॥
 षोडशैतानि यः कुर्यात् महादानानि मानवः ।
 न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते ॥ १६ ॥
 इह पठतिय इत्थं वासुदेवस्य पार्श्वे
 समुत्पितृकलत्रः संश्रूणीतीह रुच्यक् ।
 सुररिपुभवने वै मन्दिरे वार्कलक्ष्मणा-
 त्वमरपुरवधूभिर्मोदते सोऽपि नित्यम् ॥ १७ ॥

अथ अननवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

मनुस्वाच । कल्पमानं त्वया प्रोक्तं मन्वन्तरयुगेषु च ।

इदानीं कल्पनामानि समासात्कथयाम्येत ! ॥ १ ॥

मत्स्य उवाच । कल्पानांकीर्तनं वक्ष्ये महापातकनाशनम् ।

यस्यानुकीर्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते ॥ २ ॥

प्रथमं श्वेतकल्पस्तु द्वितीयो नीललोहितः ।

वामदेवस्तृतीयस्तु ततोराथन्तरोऽपरः । ३ ॥

रौरवः पञ्चमः प्रोक्तः षष्ठो देव इति स्मृतः ।

सप्तमोऽथ वृहत्कल्पः कन्दर्पोऽष्टम उच्यते ॥ ४ ॥

सद्योऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्मृतः ।

तम एकादशः प्रोक्तः तथा सारस्वतः परः ॥ ५ ॥

तयोदश उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः ।

क्षीर्मः पञ्चदशः प्रोक्तः पौर्णमास्या मजायत ॥ ६ ॥

षोडशी नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः ।

आग्नेयोऽष्टादशः प्रोक्तः सोमकल्पस्तथापरः ॥ ७ ॥

मानवो विंशतिः प्रोक्तस्तत्पुमानिति चापरः ।

वैकुण्ठश्चापरस्तद्ब्रह्मकीकल्पस्तथापरः ॥ ८ ॥

चतुर्विंशतिमः प्रोक्तः सावित्रीकल्पसंज्ञकः ।

पञ्चविंशस्ततो घोरो वाराहस्तु ततोऽपरः ॥ ९ ॥

सप्तविंशोऽथ वैराजो गौरिकल्पस्तथापरः ।

माहेश्वरस्तु स प्रोक्तस्त्रिपुरोत्थ घातितः ॥ १० ॥

पितृकल्पस्तथान्ते तु या कुहूब्रह्मणः परा ।

इत्येवं ब्रह्मणो मासः सर्वं पातकनाशनः ॥ ११ ॥

आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन्न्यस्य विधीयते ।

तस्य कल्पस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा पुरा ॥ १२ ॥

सङ्कीर्णा स्नामसाश्चैव राजसाः सात्विकास्तथा ।

रजस्तमोमयास्तद्देते त्रिंशदुदाहृताः ॥ १३ ॥

सङ्कीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणां व्युष्टि रच्यते ।
 अग्नेः शिवस्य माहात्म्यं तामसेषु दिवाकरे ॥ १४ ॥
 राजसेषु च माहात्म्यं सधिकं ब्रह्मणः स्मृतम् ।
 यस्मिन् कल्पे तु यत्प्रोक्तं पुराणं ब्रह्मणा पुरा ॥ १५ ॥
 तस्य तस्य तु माहात्म्यं तत्स्वरूपेण वर्ण्यते ।
 सात्विकेष्वधिकं तद्वहिष्णोर्माहात्म्यं मुत्तमम् ॥ १६ ॥
 तथैव योग संसिद्धा गमिष्यन्ति परां गतिम् ।
 ब्राह्मं पाद्ममिमं यस्तु पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ १७ ॥
 तस्य धर्मे मति ब्रह्माकरोति विपुलां श्रियम् ।
 यस्तु दद्यादिमान् कृत्वा हैमान् पर्वणि पर्वणि ॥ १८ ॥
 ब्रह्म विष्णु पुरे वासं मुनिभिः पूज्यते दिवि ।
 सर्वपाप क्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत् ॥ १९ ॥
 मुनिरूपां स्ततः कृत्वा दद्यात्कल्पान् विचक्षणः ।
 पुराणं संहिता चेयं तव भूप ! मयोदिता ॥ २० ॥
 सर्वपाप हरा नित्यं मारोग्यं श्रीफलं प्रदा ।
 ब्रह्म संवत्सरं शतादेकाहं शैव मुच्यते ॥ २१ ॥
 शिववर्षं शतादेकं निमेषं वैष्णवं विदुः ।
 यदा सविष्णुर्जागतिं तद्देवं चेष्टते जगत् ॥ २२ ॥
 यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ।
 इत्युक्त्वा देव देवेशो मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥ २३ ॥
 पश्यतां सर्वभूतानां तत्त्वैवान्तरधीयत ।
 वैवस्वतोहि भगवान् विद्वज्य विविधाः प्रजाः ॥ २४ ॥
 स्वान्तरं पालयामास मार्तण्ड कुलवर्द्धनः ।
 यस्य मन्वन्तरञ्चैत दधुना चानुवर्तते ॥ २५ ॥

पुण्यं पवित्र मेतद्दः कथितं मत्स्य भाषितम् ।
पुराणं सर्वशास्त्राणां यदेतन्मूर्ध्नि संस्थितम् ॥ १६ ॥

अथ नवत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ।

सूनववाच । एतद्दः कथितं सर्वं यदुक्तं विश्वरूपिणा ।
मात्स्यं पुराणं मखिलं धर्मं कामार्थं साधनम् ॥ १ ॥
यत्रादौ मनुसंवादो ब्रह्माण्ड कथनन्तथा ।
सांख्यं शारीरकं प्रोक्तं चतुर्मुखं सुखोद्भवम् ॥ २ ॥
देवासुराणां सुत्पत्तिं मूर्ध्नि त्पत्तिरेव च ।
मदनं द्वादशीं तद्वल्लोकपालाभिपूजनम् ॥ ३ ॥
मन्वन्तराणां मुद्देशो वैश्वराजाभिर्वर्णनम् ।
सूर्यं वैवस्वतोत्पत्तिर्बुधस्यागमनं तथा ॥ ४ ॥
पितृवंशानु कथनं श्राद्धकालं सत्यैव च ।
पितृतीर्थं प्रशासच्च सोमोत्पत्तिं सत्यैव च ॥ ५ ॥
कीर्तनं सोमवंशस्य यथातिचरितं तथा ।
कार्तवीर्यस्य माहात्म्यं वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ॥ ६ ॥
भृगुशपस्य तथा विष्णोर्हृत्यशपस्यैव च ।
कीर्तनं पुरुषेशस्य वंशीहीताशनस्य तथा ॥ ७ ॥
पुराणकीर्तनं तद्वत्क्रियायोगस्यैव च ।
व्रतं ब्रह्मव्रतं संख्याकं मार्तण्डं ग्रथनं तथा ॥ ८ ॥
कृष्णाष्टमी व्रतं तद्वद्रोहिणी चन्द्रसंज्ञितम् ।
तडागविधिमाहात्म्यं पादपोत्सवं एव च ॥ ९ ॥
सैभाग्यं ग्रथनं तद्वदगस्त्यं व्रतमेव च ।
तथानन्तं तृतीया तु रसकल्याणिनी तथा ॥ १० ॥

आर्द्रा नन्द करीतद्द्वृतं सारस्वतं पुनः ।
 उपरागाभिषेकश्च सप्तमीस्नपनं पुनः ॥ ११ ॥
 भीमाख्या द्वादशी तद्ददनङ्ग शयनं तथा ।
 अशून्य शयनं तद्दत्तशैवाङ्गारक व्रतम् ॥ १२ ॥
 सप्तमी सप्तकं तद्द्विदशोक द्वादशी तथा ।
 मेरु प्रदानं दशधा ग्रहशान्ति स्तथैव च ॥ १३ ॥
 ग्रहस्वरूप कथनं तथा शिव चतुर्दशी ।
 तथा सर्व फल त्यागः सूर्य वार व्रतं तथा ॥ १४ ॥
 संक्रान्ति स्नपनं तद्द्विभूति द्वादशी व्रतम् ।
 षष्टिव्रतानां माहात्म्यं तथा स्नान विधिक्रमः ॥ १५ ॥
 प्रयागस्य तु माहात्म्यं सर्वतीर्थानु कीर्तनम् ।
 पैलाश्रम फलं तद्द्वीप लोकानु कीर्तनम् ॥ १६ ॥
 तथान्तरिक्ष चारुध्रुव माहात्म्य मेव च ।
 भुवनानि सुरेन्द्राणां त्रिपुराघोषणं तथा ॥ १७ ॥
 पिष्टपिण्डद माहात्म्यं मन्वन्तर विनिर्णयम् ।
 वज्राङ्गस्य तु संभूतिः तारकोत्पत्तिरेव च ॥ १८ ॥
 तारकासुर माहात्म्यं ब्रह्मदेवानु कीर्तनम् ।
 पार्वती सम्भव स्तद्वत् तथा शिव तपोधनम् ॥ १९ ॥
 अनङ्ग देहदाहस्तु रति शोक स्तथैव च ।
 गौरी तपोवनं तद्द्विद्विखनाथ प्रसादनम् ॥ २० ॥
 पार्वती ऋषि संवाद स्तथैवोद्वाह मङ्गलम् ।
 कुमार सम्भव स्तद्वत् कुमार विजय स्तथा ॥ २१ ॥
 तारकस्य वधो घोरो नरसिंहोपवर्णनम् ।
 पद्मोद्भव विसर्गस्तु तथैवान्वक घातनम् ॥ २२ ॥

वाराणस्यासु माहात्म्यं नर्मदादा स्तथैव च ।
 प्रवरानुक्रम स्तद्वत् पितृ गायानु कीर्तनम् ॥ ३२ ॥
 ततोभयमुखीदानं दानं कृष्णाजिनस्य च ।
 तथा सावित्युपाख्यानं राजधर्मा स्तथैव च ॥ ३४ ॥
 यात्रा निमित्त कथनं स्वप्न मङ्गल्य कीर्तनम् ।
 वामनस्य तु माहात्म्यं तथैवाथ वराहजम् ॥ ३५ ॥
 क्षीरोद मथनं तद्वत् कालकूटाभि शासनम् ॥ ३६ ॥
 प्रासाद लक्षणं तद्वन् मण्डपानान्तु लक्षणम् ।
 पुरुवंशे तु संप्रोक्तं भविष्य द्राजवर्णनम् ॥ ३७ ॥
 तुलादानादि बह्व्यो महादानानु कीर्तनम् ।
 कल्पानु कीर्तनं तद्वद् ग्रन्थानु क्रमणी तथा ॥ ३८ ॥
 एतत्प्रवित्त मायुष्य मेतत्कीर्ति विवर्धनम् ।
 एतत्प्रवित्तं कल्याणं महापापहरं शुभम् ॥ ३९ ॥

अस्मात् पुराणादपि पादमेकं
 पठेत्तु यः सोऽपि विमुक्त पापः ।
 नारायणाख्यं पदमेति नून
 मनङ्गवद्दिव्य सुखानि भुङ्क्ते ॥ ३० ॥

समाप्तं मत्स्यपुराणम् ।

